DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13700

Bielsk Podlaski Memorial Book

Bilsḳ Podlasḳi

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE Bilsḳ Podlasḳi : sefer yizkor le-zikhram ha-ḳadosh shel Yehude Bilsḳ she-nispu ba-Shoʻah ha-natsit ba-shanim 1939-1944 / ha-ʼorekh, H. Rabin.
IMPRINT 880-03 [Tel Aviv?] : Irgun ʼole Bilsḳ be-Yiśraʼel, 1975.
DESCRIPT 554, 44 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT Jews -- Poland -- Bielsk Podlaski -- History.
Bielsk Podlaski (Poland) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Bielsk Podlaski.
ADD'L NAME Rabin, H.
ADD'L TITLE Sefer yizkor Bilsḳ-Podlasḳi

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

בִּיַלסק־פודלסקי

ספר יזכור לזכרם הקדוש
של יהודי בילסק שנספו
בשואה הנאצית בשנים 1939-1944

העורך:

ח. רבין

חברי המערכת:

ר. אוז'יצקי, מ. אלפרט, ד. מלמדוביץ ו־אהרון שטיינברג

הוצא על ידי ארגון עולי בילסק בישראל

וביעלסקער רעליעף בארצות הברית

1 9 7 5

דפוס רנאות תל־אביב, טל. 627830

נדפס מאמהות בישראל
בתשלובת מיפעלי דפוס „ענר" — טל. 39172, ת"א

דבר המערכת והארגון

בכתבנו את ספר ביעלסק־פודליסקי אנו מנציחים זכרם של יהודים יקרים, אשר נדחקו על פי צו ההיסטוריה של העם היהודי אל אחת הפינות הנדחות בין יערות־עד וערבות אין־קץ, כדי להתלכד כאן במרוחק מסערות הטרוף של עמי העולם ולקיים להם לעצמם מוקד משמר לשיכותם היהודית. כאן בערבות בילוביז׳ה רצו יהודים רדופי גויים לפני כאלף שנה להתיחד עם בוראם ועם אחיהם ולקיים בעולם־הרצח־מתמיד וההרג־ההמוני לעת־מצוא של הגויים אקספרימנט של קביעת עתים לתורה, לתפלה, לאחוה ולשלום בין בני אדם. רחוקים מעם ומולדת כינס עצמו הנה קומץ יהודים לחיות חייהם על פי הלכה ותורה, וככל יחידות־עם כאלה ביהדות, לכפות על עצמם חיי סייג ומצוה במעגלות רבנות וקהילה, כדי להתמיד להתקיים, להיות עד בוא משיח צדקם, אשר יביאם ארצה ברינת עולם.

וכך המשיכו כאלף שנה והנסיון הצליח.

בכתבנו את ספר בילסק אנו כותבים את הפרק האחרון של קהלה זו ורושמים לנצח איך כלתה עיר יהודית ועיר יהדות זו ונחרבה על ידי גדול המטורפים בעולם ויהודיה הושמדו באכזריות־טרוף. משום שהם היו יהודים, משום שבעצם היותם כאלה שימשו מזכיר־עוון בלתי נוח לעולם הגויי אשר נוהג להתפרא מפקידה לפקידה ולהתעלעלע בדם אדם על לא סבה וצידוק.

בכתבנו ספר זה אנו מוסיפים פרק איכה נוסף בספרות המרטירו־לוגיה של עמנו, אך בשינוי מפרקי הקינה הקודמים אנו מבקשים להוכיח לנו ולעולם כולו, כי אכן נשמדו יקירינו בשל היותם טובים וקדושים, כי אכן הוכחדו על ידי חיות אדם אשר נשוא מטרתן היה הכחדת האדם בכלל אלא שלא הספיקו בידן. אך בשונה מהתקופות הקודמות לא יהיה דמי קדושינו הפקר ודורות על דורות נישא בלבנו את הלקח המר של חסד־עמים־מכזיב ולא נסמוך עליו עוד. אנו נרשם ספרים, נספר ונמשיך לספר עד מה מטורף היה העולם ועד מה תמימים היינו ועד מה לא נתמיד עוד בתמימותנו. חזקים נהיה! מלוכדים נהיה! ודם הורינו ואחינו, חברינו וידידי שכנותנו ישמש מלט מלכד אשר יאחדנו בזכרון קולקטיבי של עבר טרגי ובחזון משותף של עתיד מונע חזרות כאלה בהיסטוריה.

היתה בילסק עיר־עיירה עם תכונות משלה ויחוד משלה ועליהם יספר הספר, אולם פרט לאלה היתה היא, ככל עיירות ישראל בגולה, מבצר ושמורה ליהדות ויהודים, אשר כל מעיניהם, וכוחיהם, פלוגיהם, ריבותיהם והתדינויותיהם לא היו אלא כדי להוכיח לעולם, כי גם כך אפשר לו לאדם להתקיים, כחברה שאין בה רצח וזעזועי־דם, כחברה אשר מקיימת עצמה בתוקף דינים וחומרות, אשר כפתה מעצמה על

עצמה וכך להוות יחידת אדם ביקום, החיה חיים שיש בהם צפיה לימים טובים, והתקימות תוך דחקות ומצוקה למען קידוש שם היהדות שכל תכנה חזון והקרבת מציאות למען חזון של אחרית הימים, משיח צדק וגואל, מלכות שמים ושלום אין קץ.

שנים רבות התקימה קהילת בילסק, מאות רבות בשנים, וחלקה לא שפר עליה. בילסק עטורת קסמי יערות הפכה מטרה לפושטי עם למיניהם, אשר קיימו כאן מלחמות וכבושים, שוד והשמדה, אונס ומלקוח, בינם לבין עצמם כשהיהודי בתוכם משמש יתום עולם, אשר כל אחד הרוצה בא ומקפחו, בא ומקפד חייו וחיי ידידיו. בכל זאת לא עזבוה יהודים לנצח ובכל הזדמנות חזרו אליה להמשיך לבנות ביתם, בית מדרשם, קהלתם וחלומם טווי־אלפי־השנים. מצב זה של יהודי בילסק בין גויי חבל ארץ זה הטביע חותמו על בילסק וליכד את יהודיה ליכוד, שיש בו הרבה מתודעת החברה, בה מהוה הפרט נתבע ונותן למען הכלל וקיומו ככלל. וכל הבא לכתוב על בילסק, יכתוב על עיר שכולה אחדות הכלל למען הפרט ואחוד הפרטים למען הכלל, אשר עיקר דאגתו הוא לפרט שבתוכו.

בילסק ידעה מעלות ומורדות בחייה, במספר תושביה היהודים ובעתיד־אפשרות־קיומה. ותמיד, בין בתקופות שיאיה ובין בתקופות נפילותיה, נשארו שרידיה־חוזריה נאמנים לעצמם וחזקים באמונתם הקהילתית, וכך חוזרים אליה וממשיכים בהווייתם רבת האחוה וחזון הערבות־היהודית־ההדדית. כך נתגבשו בה תכונות יסוד שמקופלים בהן תכנים חברתיים וחזונות אדם עמוקים מאד. ותכונות אלה נת־ברכו בהן יחידיה, נדבקו בהן יושביה לדורותיה. ומי שבא לכתוב על אנשי בילסק ממילא יכתוב על אישי־נפש גבורי־ויתור, אנשי לבב ופניני אדם, אשר יחודם מהווה נסיון מענין של האדם האמון עלי מצוקה, טלטול ואימת־שמד והוא נשאר בכל זאת אדם, חזק בעקרונותיו, נאמן לחזונו ואיתן באמונתו, באדם, ביהודי, בעתיד יותר טוב... ובגויים, שגם הם יראו אור מאורותיו הוא.

אנו, דור אחרון של בילסק, שנתפכחנו מאותו שכרון האמונה הע־מוקה בקיום היהדות בגולה — בבילסק, ועזבנוה קודם, עזבנוה משום שכשל כוח עמידתנו בזעזועים בשעבר ובשעתיד לבוא, אך את אלה שנשארו בה ידענו תמיד להעריך ולהתברך בהם, בשגב ענוותם, בזוהר אחוותם, בטוהר אנושיותם ובכוח התקיימותם למען כל אלה. ואם יש בנו משהו משמחת אמונתנו בנצח ישראל — מהם היא באה לנו, ולאור זכרם אנו מוסיפים טעם בהתקיימותנו וכוח לבצר התקיימותנו זו על אדמת מדינה זו שלנו.

לכן החלטנו לכתוב את דברי ימי בילסק ולהשאיר זכר לה וזכרון ליחידיה הטהורים למען נזכור אנו מאין באנו ולמען ידע העולם מה פשעו של אותו מטורף נאצי ועוזריו מטומטמי הלאום, אשר בגדעם את אילן הפורות של בילסק ודומיה בעירות ישראל, גדעו את עץ קיומם

וזכותם לחיות בעולם הזה. העולם צריך לדעת מה היתה בילסק ואת מי החריבו. אנחנו צריכים לדעת ולזכור מי היו מיסדי בילסק וקהלתה ואיך הושמדו.

יקירינו, יהודי עירתנו הושמדו, נטבחו, נשרפו חיים, נחנקו ונקברו חיים וזכר אין להם ולא מצבה על קברותיהם, לא קברים לגויות ולא שמות לנפשות. ואיך נשקוט ואיך נראה את חרפת דורנו, דור שוכח הוריו ומונע זכר מיקיריו. אבותינו, קודמינו דאגו ל„בית עולם" ולזכר עולם של כל אלה שהלכו על פניהם לעולמם, ולא נשאר אז אף יהודי בבילסק שלא נקבר או שנקבר ללא ציון על קברו. עשו זאת גם הדלים שבדלים, ואיך נראה אנו את יקירינו הורינו, אחינו, אחיותינו, קרובינו, שכנינו, חברינו שסועים וטרופים בידי מטורף הדורות וציון אין לקברם, לא גלעד לשואתם, לא יד לשמותיהם? והרי נשבענו אמונים להם, נשבענו לזוכרם, נשבענו לסכל מזימת השטן הנאצי, נשבענו לא לתת לשמם להמחות, והרי אמרנו בלהט רגעינו הגדולים לעשות כל מאמץ דרוש, כדי למחות שמו מתחת שמי הארץ ולהציב יד לקרבנותיו התמימים הקדושים, כדי ששמם לא ימחה וזכרם ינון לנצח. ואי הזכרון? ואי ההנצחה?

לכן נגשנו להקדיש את מיטב מאמצינו לכתוב, לערוך, להדפיס ולסיים את ספר קהלת בילסק. ואל יישארו יקירינו אלמונים בקברם ללא יד ושם ואל יתהלל צר ישראל לדורותיו, כי מישהו יצליח למחות שמנו מעל פני האדמה.

מערכת ספר בילסק בבואה אפוא לרשום את בילסק בספר הזכ־רונות קבעה לעצמה: א. לתת תאור מלא של קהלת בילסק, איך קמה ואיך נפלה ומה היתה בילסק; ב. להביא עדויות נצולי השואה, אשר תחקוקנה לנצח ולדראון עולם את פשעי הנאצים ועוזריהם חשוכי העמים ואשר בעדויותיהם יתאמת דיננו בעולם, דין העם היהודי הזכאי למקום מחסה ומגן לעצמו מפני חמת טרוף התרבות הגויית הפורצת מפעם לפעם בשנאה מפעפעת נגד פזורת ישראל וזוכה לתמיכת הגויים ועמידתם מנגד; ג. להצבת מצבת־עולם לשארינו־בשרינו, קרבנות הזדון הנאצי וידע כל אחד מאתנו מקום קבורת יקיריו וסבת אי יכלתנו לבקר קברותיהם ולהניח זרים למצבותיהם.

א. כדי להציב דמות לבילסק השתמשנו במקורות היסטוריים, אשר מאשרים ומתעדים את ראשית קיומה ותחילת היוסד קהלתה ובספר בילסק — כדי לספר על ימיה האחרונים ויהודיה האחרונים.

המקורות ההיסטוריים מועטים הם ואת מרביתם מצינו. ומה שהיתה בילסק בראשית התכנס פזורי ישראל בארצות פולין ורייסן תארנו בעזרתם תאור נאמן ותואם למקורות ולאזכורים ההיסטוריים.

את ימיה האחרונים שחזרנו לפי ספר בילסק. אנו רואים את הספר הזה כפנקס קהלה אחרון של עירנו, אשר עם סיומו נסתיים גם קיומה. השתדלנו לבדוק את מה שנכתב וסופר בספר שבע בדיקות, בדיקות שבהשואה מרשימה לרשימה ובדיקות זכרון של שרידי בילסק ותיאום דבריהם ופרטי פרטים של רושמיהם, למה שידוע לנו ולחוג אנשי בילסק, אשר נושאים את זכרה אתם ואין מחשבתם פנויה ממנה. כל זאת, כדי לתת לספר ערך של פנקס אמת.

ספר בילסק סייע לנו להשלים תדמיתה הנאמנה על ידי תאור אישיה, יחידיה, ובולטי חברתה, שהקדישו את חייהם לעיר בילסק־פודליאסק למען תשאר עיר האחוה והתכונות היהודיות התרומיות, אשר שמרו ש„הזיידענע טאַרבע" תשאר „תרמיל משי" האוצר בקרבו ענות יושבי בתי בילסק, צרות יחידים ועזרת הכלל ושלא תישכח בילסק, כי סוד קיום היהדות בסוד קיום יחידיה, ואין יחידיה מת־קימים, אלא אם כן מקיימים אותם אנשי העיר. ואין לך סוד יותר נשגב מסוד השמירה על חמדה גנוזה זו של בילסק ששמה אחוה גדולה וסוד טיפוחה תמיד.

אותם יחידים נושאי יעוד יהודי גדול, בין אם היו אלה רבנים, עסקנים, ותורמי זמנם לקיום מוסדות האחוה, שקהלת בילסק מצוינת בהם, ובין אם היו אלה עסקני מפלגות שידעו להתפלג על קוצו של תפישת עולם ולהתאחד, כדי שקוץ זה לא יהיה בעוכרי האחוה הבילס־קאית הגדולה. כל אלה היו גבישי אדם, יהלומי נפש ופניני לב, אשר נתגבשו בלחץ הנטל היהודי הלאומי הכבד והאפל בגולה, כשם שיה־לומים מגבשים ברק ניצוצם בלחץ שכבות חושך כבדות. היו יחידיה של בילסק מצברי נסיון מר של עם נענה לדורותיו ונכונות לשאת בו ולא לכלות, כפי שכלו עמים ומעצמות מן העולם בעתות משבר ונסיון.

הקדשנו אפוא פרק—מדור לתאור בולטיה אלה, ללא הפרזה וללא כחל, והנה קמה לנגד עינינו גלריה גדולה של אישי־רוח־שבלב, שיש מה ללמוד מהם ושנתיבותיהם הלואי ויאירו נתיבות לכתנו אלי מדינה מקבצת־פזורי־עמה ומאירה דרך העם בשובו אליה.

ואין גלריה זו אלא דוגמה־שבערך למה שיכלה חברה להגיע כאשר האחוה נר לרגליה, ולאילו פסגות יכל אדם, פרודת חברתו להמריא, כאשר הוא מכביד צעדיו לעלות ולהיעלות תוך ויתור על מותרות מיותרות ונוחיות־מדוחים.

פרק זה עם היותו פרק מחמיא לנו בהבליטו את קרקע גידולנו החברתי, מהוה גם פרק מייסר ומוכיח לנו ולבנינו אחרינו, עד כמה חויבנו בגיבוש תכונות תרומיות וסגולן לעצמנו, תכונות בהן נתיחדו

יקירי בילסק, יחוד שפשטות בו ותום, שגב וגדולה, סוד הגבורה שבצמצום האני, וסוד החסד שבהאדרת הכלל ובצורו.

ב. כדי להשאיר עדות־שבקלון לטירוף השנאה היהודית והשואה הגדולה שפקדה את בילסק גבינו עדות מפי נצולי שואה. שרידים בוד־דים אלה, אשר אין רגע בחייהם פנוי מזכרונות עגמה ודכאון אלה, אשר את זכרם האכזרי נושאים בלבותיהם וישאם עד עולם.

השתדלנו לאמת פרטי עדויותיהם בדרכים שונות וכן לתתם בלשונם הם, דברים כפי שנאמרו וסופרו בפשוטם, כהיות פשוטים ופרימיטיביים מעשי הזועה שאותם הם ספרו, בחינת „על גבי חרשו״ ו„מבשרי חזיתי״. ראינו חובה לעצמנו לרשום את הדברים כהויתם להיותם תיעוד נאמן לבלתי־ניתן־להאמין שבכל זאת הוא קרה ליקי־רינו. ומה שקרה סופר בנאמנות ובדקדוק בכל פרט ופרט מן המסופר.

ספורי בודדים אלה עולים ומשתרגים לאשכול אחד של זועות־מסמרי־שערות ואכזריות מתוכננת, אשר איש נורמלי אינו יכול להע־לות על דעתו, כי יש, כי היה מטורף כזה אשר הגיע לשפל כזה ואשר אנו חייבים לדעתם, מפני שבזאת עמדו יקירינו ועלינו להדפיק לבר־תינו לקראת זכרם, כשם שדפק לבותיהם בחנק הגזים, המשרפות ומחילות העפר, ובכוח זה נזכה ונתעלה למצב, אשר מציאות איומה כזו לא תשוב ותפקדנו עוד.

ג. כדי להציב יד וזכר ליקירינו השתדלנו להקים להם מונומנט שמי בגוף הספר, למען נוכל מפעם לפעם לראות־דמותם־בקראנו־שמם וכן להנציחם הנצחה שמית כמנהג יהודין. יד־וגם־שם. לצורך זה הדפסנו שמות הנספים וכללנו בספר כל קטע המזכיר שמות. לעתים נתננו את הרשימה על אף „ערכה״ ושבצנוה נכבדות בספר בילסק מפני כבוד השמות של יהודי בילסק הנזכרים בה. למען ינון שמם לעד.

רשימת הנספים של שואת בילסק לצערנו אינה מלאה, כי המקור היחיד לרשום השמות הוא השריד הבילסקאי, אליו פנינו שירשום את שמות קדושי משפחתו ויקירי שכונתו ושמות חבריו־לילדות־לבית ספר־לתנועה, איתם הוא בילה את שנות חייו בנוף ילדותו, נופה של בילסק. והמקורות האלה דלים הם ויש גם אשר פניותינו אליהם לא הניעו אותם לשבת להעלות על הניר את השמות הטהורים האלה.

אנו מצטערים צער עמוק על שלא הושלמה רשימת השמות, למרות פניותינו המרובות אל שרידי משפחות הנספים. ואנו מתנצלים על קצר ידינו זה, אם כי לא בנו האשמה בכך. וחבל שלא הושלמה הרשימה. הרי זוהי הנפש שבהזכרת נשמות אצל יהודים, בלי שם ושם אבא אין מזכירין. אך מה יכולנו לעשות, לא רצינו להקריב את מאמץ אלה שכן רשמו יחידיהם למען אלה שבגלל עצלות של רגע הכשילו מאמץ שתו־צאותיו נצח.

יצאה הרשימה בלתי שלמה, אך נתינתה בספר מעידה מחד, כי כל מאמץ נעשה, כי המערכת ידעה מה ערך השמיות שבמצבה ומאידך

כי קטוננו, כי דלונו, כי קטנו ודלו אלה אשר מול רגע של מאמץ שבהת־עלות נשארו הם מעל וקדושיהם־קדושינו מחוקי שם עלי מצבותיהם.

מערכת ספר בילסק החליטה, כי בהוציאה לאור ספר קהלתנו ננציח גם את אלה, אשר מתו או נפלו במדינת ישראל, בהיותה בדרך ובהיותה מדינה. המדור של מתינו במדינה מנציח את כל אלה אשר שאיריהם טרחו והביאו לפנינו פרסומיהם והערכות חוגיהם לפעלם.

המערכת טרחה לשמור על פרופורציה בין חלקי העברית, היידיש והאנגלית, שתשקף את סולם הערכים, בו מעריך העם לשונות שמור־שיו: את לשון עתידו לה הוא משוה ערך־משקם־עם, את לשון עברו, אליה הוא מתיחס בכבוד והערצה, כי בה דברו, הגו ובטאו עצמם קדושי השואה נשוא ספרנו, כשם שיודעת המערכת מה ערך חיובי יש לשפה האנגלית בה מדברים אחינו בגולה (או בגולות) האנגלו־סכסית, אחים, אשר הם דוברי אנגלית, אך לבם דופק עברית, דופק של הזדהות עם עם ישראל היושב בציון ומדבר בלשון עמו — עברית.

במדור היידיש ניתנו דברים שנכתבו יידיש, באנגלית ניתנו דברים מתורגמים לאנגלית. אך בשניהם נשמר היחס הנכון שייחסה המערכת למתכונת הספר וכל מדור בו ניתן בכל שפות כתיבתו.

במאוחר מאד, עשרים שנה אחרי הספות קהלתנו נחלצנו להוציא ספר לה ולהציב שם לקדושיה, כאשר שלוש שנים עמלנו להשלים כתי־בתו והדפסתו. אך אין אנו יכולים להצביע על שום איש האשם בדבר. היו מכשולים בדרכנו שלא נצפו וטוב שלא נצפו ולא ייאשו עמליו. היו נסיונות עם עורכים שלא עלו יפה וטוב שלא עלו, וטוב בכלל שהספר מופיע. אנו גוללנו בכך את חרפת האלמוניות מקדושינו, הצבנו יד להם וסיפרנו לדורנו ולדורות אחרינו מה היתה בילסק ואיך היתה.

אנו מודים לכל אלה שסייעו בידינו ולכל אלה שליווּ את מעשינו בעדוד, בסבלנות ובאמון כי מאמצנו־לא־יהיה־לשוא, ומבקשים מכל אנשי בילסק לקבל את הספר בטהרה ובקדושה כיאות לשמם הטהור והקדוש של יקירי לבותינו.

בילסק העיר

ח. רבין

בילסק פודלאסקי במקורות ובספר בילסק

(מסקר היסטוריוגראפי)

א. עתיקות ישובה היהודי של בילסק

לפי מזכרים שנמצאו בתעודות שונות (תעודות מלוכה, פנקסי ערכאות וכו׳) אנו מוצאים כבר במאה החמש עשרה יהודים בבילסק. יהודים המשולבים בחיי הכלכלה של בילסק וגרודנה כתושבים של דורות מלפני המאה ה־15 (ראה שיפר פאראגר. 130, אֶנציקלופדיה יודאיקה והיסטוריה ייברסקאווא נאראדה) והם תופשים מקום נכבד בצמרת הפיננסית של נסיכות ליטה ומלכות פולין, כל אחת בתקופת שליטתה על בילסק. יש איפוא להניח, כי לא בין יום צמח הדבר והם הגיעו למעמדם זה תוך עשרות ואולי מאות של שנים. אם נוסיף לכך שכבר „בשנת 1542 אנו מוצאים בבילסק בית כנסת יהודי״ (אֶנציקל. יוד.) נוכל להגיד בבטחה, כי יהודים היו בבילסק במאות ההן מזה שנים והיוו שם חברה מוכרת במספרה ומלוכדת בתרבותה. בדתה. ביחודה. באותן השנים. כידוע, היו בתי הכנסת נחלת קהילות גדולות ומבוססות בלבד ואין להניח, כי במשך תקופה קצרה קם והיה הדבר. לא נחטא איפוא להגיון, אם נאמר, כי יהודי בילסק חיו בה שנים רבות לפני התקופה המוזכרת.

על כל פנים יש לראות את בילסק כקהלה יהודית עתיקה ביותר. ואם ניתן דעתנו שהיא היותה ישוב יהודי במזרחה של פולין וקרובה לגבולות מלכות הכוזרים, לא נשגה אם נשער, כי ככל קהילות אלה נוסדה גם היא עם נפילת מלכות זו בשנת 996 ומאותה שנה יש למנות את ראשית ישובה.

ואין זו השערה בלבד, או שאין זו השערה בלתי מבוססת.

כל ההיסטוריה האנושית ובתוכה גם היהודית בתקופה זו נזונה מהשערות הקובעות גם את הפרהיסטוריה של העמים, לפי שאין למצוא בתקופות אלה משטרים מבוססים וממוסדים, אשר ניהלו את ענייני עמיהם לפי חוקה מחייבת ונוהלים מקובלים עד לידי מסורת של רישום ותיעוד ואין למצוא מאז שום מסמך משפטי, מוניציפלי או מלכותי, אשר יאזכר או יתעד משהו מן הקורות דאז. אנו רשאים, אם כן, ואולי חייבים להסתמך על מסקנותיו של ד״ר יצחק שיפר ולקבוע כמו ד״ר יצחק שיפר „אחרי נפילת מלכות הכוזרים בשנת 969 החלה תנועת הגירה בקרב היהודים־הכוזרים... על ידם התחזקו ישובים ישנים ונוצרו ישובים יהודים חדשים בגבולות הסלבים ובפרט בשטחי פולין ורייסין.

ההתישבות הכוזרית היהודית התפתחה בעיקר בגלילות המזרחיים של פולין ובאוקראינה, היינו — באותם חבלי ארץ שהיו סמוכים לגבולות מלכות הכוזרים.

כל הידיעות מוכיחות שבתקופת הזמן מסוף המאה העשירית עד שנת 1241 היו החיים היהודיים מרוכזים ברייסן ובגלילות המזרחיים של פולין״ — עד כאן שיפר והשערתנו המבוססת על ממצאי מחקריו.

כידוע, נמשכו היהודים במאה העשירית לעבודת יעור, חקלאות ודיג ורק

אחר כך פיתחו את המסחר לשם שיווק עודפי היבול ומכירת יתרות חריצותם מחוץ לתחומי ישובם, ובילסק מוקפת היערים ושטחי החקלאות הנרחבים ודאי שימשה להם מוקד משיכה במנוסתם המבוהלת ממלכות הכוזרים, היהודית לפי עדתה והאנושית־מיסטית בגישתה לגורל עמים מנושלים.

שנת 1241 המוזכרת אצל שיפר ודובנוב כשנת חורבן ערים בפולין ואתן קהילות יהודיות, אינה אלא שנת פשיטותיהם הנרחבות, הנועזות והאזכריות של הטטרים הפושטים שהגיעו לשיאן בתקופתו של באטי־חאן הטטרי, אשר טלטל את פולין ויהודיה טלטלת סיוט וזוועה, בזרעו בדרכו הרס, כליון ואימה. לפי הסברים היטוריולוגיים המוקדשים לענין הפשיטות הטטריות, היתה מטרת פשי־טותיהם, פשיטות למען שוד בראש וראשונה והן היו מכוונות למאגרי המזון ואסמי היבולים אשר היו מפורסמים בשפע שלהם, ואשר פרסומם הגיע לאזניהם במרחק. בדרגת תכליתן השניה היו אלה פשיטות להאדרת כבוד הלוחמים הטטריים. וגם כאן היו פשיטותיהם מכוונות למקומות מפורסמים וחשובים לשלי־טיהם ואם בילסק שמשה להם נקודת משיכה כזאת, לפשיטות חוזרות ונישנות, אין זאת כי אם בשל היותה עיר מפותחת ומפורסמת בפרי יערה וכרמילה והיא היתה כזאת רק תודות לפרי עמל היהודים שם, אשר ישובם „לאחר חורבן מלכות הכוזרים, נשא בעיקר אופי חקלאי" (שיפר 220) ואשר בחריצותם הביאו ברכה לערי ישובם ופרסום שמה למרחקים על ידי נדודי הסחר, שפתחו בהם בהצטבר אצלם מלאי יגיעם ושקידת קיומם אשר עברו בממדיהם את ממדי צריכת האוכלוסיה.

בילסק היהודית היתה קיימת, אפוא, בהפסקות, כמוזכר במקורות, משנת 969 לפי השערה מבוססת מאד. ומהמאה ה־15 אנו מוצאים אותה מוזכרת בתעודות שונות כקהלה מבוצרת עם בית־כנסת משלה ובתי כנסת פזורים ברחבי האיפרכיה שלה. וכואב הלב בזכרנו. כי קהלה כזאת נמחתה במחי טרוף אחד של עם מתועתע ונבוך.

עם היספות קהלת בילסק הקדושה נספתה קהלה בת 1000 שנה ויותר ואין כפרה לאלה הפולנים, הליטאים והאוקראינים שסייעו בידי רב־טבחי היהודים ומשמיד העמים המטורף, לקיים נסיון־השמד כזה של עם חסר אונים אשר נשתל בתודעת העמים כאפשרות אנושית ביחסי עמים, כשם שאין מחילה לו לעצמו. בסייעם להחריב את הישוב היהודי בבילסק פגעו בזכותם הם לארץ דמים זו, אשר ראשונותם בה פחותה מזו של יהודי בילסק ובשלחם יד ביהודים שבה, ערערו את זכותם עצמם ומי שיבוא לנשלם או לשעבדם בארצם הם, ימצא צידוק למעשהו בפועלם השפל של עצמם.

ב. עיסוק, כלכלה וחברה בילסק העתיקה

קשה לקבוע מסמרות בנושאים המפורטים בכותרת. מדע חקר החברה, כלכלתה וגיבוש חייה, נוהגיה, מנהגיה ותחוקתה התפתח רק בעת האחרונה, ואלה שעסקו בו, עסקו בו ביחוד לשם הסקת מסקנות סוציאליסטיות, מעמדיות, כשהיחוד האתני־הלאומי אינו מובלט בהם. אין איפוא למצוא מקורות, שאפשר

להסתמך עליהם ולתאר את חברת היהודים בתקופה העתיקה. מה שכן ניתן להניח הוא, כי בהיות היהודים רדופי גויים התפתח אצלם חושם הלאומי הכל־כלי, כלומר, הם נאלצו לבצר בטחונם הפיזי על ידי ליכוד חברותי המבוסס על אחוות גורל, הסתמכות של אימון רק על אחים לצרה וכן על פתוח מערכת כלי שפיטה, שהם ראשית ותנאי לקיום חברה, אשר תלכד את יחידיה לאחת, תעמיק בהם את האמון רק באחיהם לגורל, תרתיע אותם מחסדי גויים וערכאר תיהם ותכפה עליהם את התלות ההדדית ואת הערבות ההדדית לשלום האדם, היחיד, ולבטחונו הכלכלי. במילה אחת — קהילה. אין להניח, כי יהודים שהת־לקטו למקום אחד יוכלו להתקיים ללא ארגון משפטי, מוסרי־דתי אפילו שנה אחת במקום החדש, כשכל מעיינם היה להוציא לחם מן הארץ החדשה, אליה נקלעו בעטיו של צביון מיוחד גזעי, היסטורי אטני ודתי, גם יחד. כאן שונו סדרי אדם וחברה: הלחם היה התנאי והאמצעי בשעה שהצביון, הגזע והתדמית היו המטרה. תוך שמירה על היחוד הלאומי נקלעו כולם, כל פליטי הגזענות הגויית למקום אחר בו החליטו לגלות מקורות פרנסה אשר לא דחקו רגלי תושבים משכבר ויאפשרו להם להתקיים יחד.

לפי שיפר (שם .שם) נתארגנו יהודי פולין בתקופה הנדונה (1264) בקהי־לות המנוהלות בידי אלה הקרויים „בישופי היהודים״ [כאשר] בעניינים שבינם לבין עצמם הם דורשים לבתי דין יהודיים אוטונומיים, שדנים על פי דין תורה״.

ה„בישופים היהודים״ נקראים לחילופין גם „דוקטורי יהודים״ והכוונה תמיד לרב דמתא, אשר בהיותו בקיא בדיני תורה הוטלה מרותו על ה„דורשים״ לדין יהודים.

אין זה מקרה שלרבנים דאז הודבקו תוארים אלה של בישוף ודוקטור גם יחד. הרב אשר דאג לריטואל, לפולחן המלכד, במועדון החברתי־המפגשי ששמו בית כנסת, דאג אמנם למערכת אמצעים אמוציונליים, אשר יזקיקו את הפרט לכלל חברתו, ותפקידם לא היה אלא תפקיד של שופט בכוח, אשר באין כוח משטרי לרשותו נזקק באינטואיציה הפדגוגית העמוקה לאמוציה המחנכת המר־נים, אך בעיני הגויים תאמה לו ההשוואה לבישופים שלהם. אין תואר זה אומר אלא מנהיג מלכד החברה, ברוך כשרונות השפעה, שהקסם וההגיון כרוכים בהם יחד. והמסקנה ההגיונית היא, כי כבר במאה ה־13 היו יהודים במקומות נחיתתם מתקיימים כקהילה המצויידת באמצעי קיום שלה — היינו מסים, במועדון תחליף לשער העיר — היינו בית כנסת, ויושב ראש הועד הפועל של החברה הזאת — היינו רב ושופט.

גם התואר דוקטור לרב היהודי אינו מקרי. חבורת פליטים רדופי חרב דת ופשיטות ביזה מתארגנת במלון אורחים ארעי, על אדמת עמים זרים, בפינות שכוחות־אל וזנוחות בעלי המקום ללא תנאי מגורים וסדרי אכילה, כשכל אמ־צעי החיים חוזרים להיות פרימיטיביים וצפיפות המשכב וחסר נוחות הכביסה, ההפרשה והרחיצה מאיימים במגפות ומחלות עור מרפטי עצבים. חבורה כזאת נאלצת לדאוג לטהרת מחנותיה, להיגיינה בלע״ז, שלא ייספו אנשיה במגפות השכיחות בציבורי אדם צפופים, לפני שיפגע בהם הרעב, פשוטו כמשמעו והמצוקה הצפויה להם לימים מרובים. חבורה כזו מפתחת אצל עצמה חוש

תברואי מתקדם, יחסית לתקופה, ותודעה של „מחנה טהור" שהיא שונה מע־מים סביביהם, והואיל והם עושים זאת כדרכם לפי חוקי התורה והמסורת היהודית, היינו טהרת המשפחה, הינזרות מזימה, טבילות במקוה זהירות מנידה וכולי, הם מהווים גוף רגיש לבעיות תחלואה ואמצעי מנע לתחלואה, אשר חולה פחות ונגוע פחות מאחרים ומהווה „אובייקט מדהים" בהתנהגותו בין הגויים הבאים איתו במגע, וכשפורצת מגפה והיא מכלה ביהודים פחות מאשר בגויים, הם זוקפים זאת לחובת כוח כישופם של היהודים או הרעלתם את בארותיהם של הגויים והורגים בהם בהיתר כביכול (כדלהלן), והואיל ואת דיני הטהרה לפי ההלכה והתורה קובעים שוב ידעני התורה הרבניים, נקראים הם אצלם „דוקטורים", שם נרדף למרפאים שכוח רפואתם לא ידוע להם.

בין כך ובין כך אנו נמצאים למדים, כי במאה ה־13 היו יהודים נזקקים למקוואות ומרחצאות (אולי), אשר החזקתם תלויה בתשלום מיסים לגוף המרכז, קרי הקהילה, כאשר בראשה שוב עומד ה„דוקטור", היינו הרב.

כל זה משוך מן הכלל של הישובים היהודיים בפולין גם על בילסק ואם במאה ה־16 „אנו מוצאים שם בית כנסת" (אנציק. יוד.) הרי הכוונה לבית כנסת מאוזכר בתעודות, כלומר מועדון של ארגון חברתי חי, פועם ופעיל מזה שנים ודורות.

ברבע הראשון של המאה ה־16 נוסדת שם קהילה יהודית (אנציקל. יו־דאיקה) — מאוזכר בפרוש וקבוע. מכאן ניתן להסיק, כי מצבם הכלכלי היה איתן ומחקלאות של „יום ראשון למחיה" במקום החדש עברו למסחר בעודפי מזון ויבולים, אשר הפכו בכורח המציאות ל„סחורות" (כידוע פירושו של המונח סחורה היא היפוכו של „חסר" ומשמעו מלאי ועודף) ואיפשרו להם לארגן קהילתם במיטב תשלומי מיסיהם ברווחה יחסית.

במאה החמש עשרה קובע שיפר (שם 517) כי היהודים „היו מביאים אפר, זפת ותבואה מרייסן ופולין, שהיו משלחים אותם לדנציג דרך וולין ומאזוביה". הכוונה של אפר וזפת אינה, אלא למעשה. יער שיהודים היו מפתחים יחי־דים להם, בארצות מושבם וודאי הוא, כי גם בילסק במשמע, כאשר מדובר על רייסן ופולין המיוערות שבקרבתה ואשר יהודים בהן נזקקו לשרידי יערות מבוראים מהם יכלו ליהנות כפליטים ומהם הפיקו את הזפת והאפר, לדישון שדות בארצות מפותחות חקלאות ולמריחת גלגלי תנועה בארצות תנועה ותעבורת מפותחת לפי מושגי תקופות אלה.

תוך עיון בעברה של בילסק אנו מוצאים, כי היא עברה מיד ליד ושימשה מקום משיכה לשליטים, אשר לאחר שפיתחו לעצמם כוח צבאי, חיפשו בכוחם זה לכבוש מקומות מביאי הכנסה ומכס גדולים לעצמם. במאות ה־13ו־14 עו־ברת בילסק מנסיך לנסיך בכוח כיבוש־תקיפים וגם כאתנן פוליטי מנסיך למלכה או לאחות מלך תקיף, ובמאה ה־14 בילסק היא קרבן למצור של „ואנרך קניפרוד אביר הצלבנים" (אנציק. פובשכנה). שלושת אלה, אשר קורים בבילסק מעידים רשום וחתום, כי היא היוותה מוקד כיבושים לשואפי שררה, אתנן להר־געת להיטותם של כובשים בכוח ומטרת מצור לצלבנים. מכנם המשותף הוא ישוב יהודי; 1) המעשיר את מקום ישובו בחריצותו, 2) המבטיח לכובש הכ־

נסה מסודרת על ידי גביית מכס יעילה (אנציק. יוד.), 3) הנותן גם עילה לצל־בנים להפיק בו זממם, במסווה של מטהרי פולין מיסודות אנטי כריסטיים.

מעיון זה מתבקשת המסקנה, כי יהדות בילסק במאות השתים עשרה, השש־עשרה היתה יהדות מבוססת בכלכלתה כאנשים חקלאים חרוצים, סוחרים מפתחי שווקים וגם מוכסים מטעם מלכות, מצליחים, מרבי נכסים ועתירי יכולת.

אנו מבליטים גילויים אלה, כדי להבהיר לנו ולאחרים, שאבותינו בבילסק, כמו יהודינו ביתר מושבותיהם באירופה, מקדמת דנא, היו אלמנט יוצר ועמל, חי על יגיעו ומפתח כישורי ארגון ושפיטה וסדר למופת, יסוד מביא ברכה למדינתו־מארחתו, בפתחו חקלאותה, בהעלותו פריון אזרחיה ובסיועו למלכות לקיים שלטונה לשלום כל התושבים.

הדברים אמורים לא כאפולוגטיקה והצטדקות ולא להשתקת רגש של אשמה, כביכול, על היותינו אז אורחים לא קרואים כביכול. יש ערך לעובדות האלה ולהבלטתן גם כיום, כאשר פורעים, מנהלי חשבונות אפלים עם היהודים והעם היהודי מתעטפים באיצטלת צדק העמל והוקעת הטפילות ומונים בנו תכונות של „חיים על חשבון אחרים” כובשים מקומות של אחרים, קולוניאליסטים וכו׳.

המקורות על בילסק יודעים לספר בשנת 1860 „תבואתה נשלחת בדרכי מים לריגה, עצים יוצאים מכאן בסכום של 1,700.000 רובל לשנה. יש בה שני בתי חרושת לאריגים וכו׳”, — הישגים אלה ידועים כהישגים של יהודים גרידא. אין זאת, כי לאחר כפיות התודה, ממנה סבלו יהודים בבילסק לדו־רותיה זנחו מאמציהם למענה לכן אין זכר לכל אלה בשנים האחרונות של העיר. לא בתי חרושת ולא יצוא, לא מעשי יער וקשר עם מרחקים. אף על פי, כי גויים ישנם בה וישובם מתמשך ללא שינוי, דורות על גבי דורות, כי לא הגויים פיתחו מקורות עושרה ולא הם שהפסיקו אותם.

לו היו אלה הישגים של גויים, אז היו ודאי מתמשכים ומגיעים לדור שלנו. אלא כשם שבדור האחרון ליהדות בילסק לא גילו גוייה יכולת ויוזמה, כך גם אז היו נטולי כישורים כגון אלה. גם זו עדות לכך כי מה שהשיגה בילסק אז, תודות ליהודיה השיגה זאת.

אין זה מיותר להבליט זאת, כי עוד הויכוח על רקע זה עם הגויים לא תם.

ד. רציפות הישוב היהודי בבילסק

קיומה של בילסק הגויית הופסקה מפעם לפעם. כבכל עיר (פולנית רוסית־אוקראינית־ליטאית) משופעת יערות מעשי עץ, שדות תבואה ודרכי מים ואג־מים חלו גם בה הפסקות כמעט תדירות. אשר נגרמו עקב סיבות מלחמה, כי־בושים של התנצחות ונקמה, זדון שליטים (ראה סלוב. גיאוג. על יז׳י ליבוביץ) ופשיטות טטרים, צלבנים ושבדים. עם הפסקות אלה נפסקו גם חיי היהודים שם ובהתחדש חיי העיר התחדשו גם חיי היהודים.

אך פרט לאלה היו גם „אתנחתות יהודיות” בקיום הישוב שם, בשל הת־נצחות הכנסיה והמשטרים החילוניים, אשר הקריבו זה לזה את היהודי. קרבן עולה להרגעת זעפים והשקטת רוחות ולשיבה לרגיעת אחים. לכן גם בעטיין של פרעות, אשר התושבים ערכו ביהודים מפעם לפעם, אם זה בגלל „הרעלת

בארות" מדומה, כפי שזה קרה אחרי מגיפת הצ'ומה, בה היו קרבנות היהודים מיעוט לא מוכר, אם זה בגלל השתמטות פרעון הלוואות וריבית או אכיפת עול המכס שנעשתה בגזירת מלכים ונסיכים ונמסר לגבייה ליהודים ומאחר שהמלך היה רחוק והממונים לא יכלו להגיע אליו, הם כילו זעמם ביהודים.

כך אנו מוצאים את ההפסקות האמורות בראשית המאה ה־13 עד תחילת המאה ה־14, באמצע המאה ה־16 ותחילת המאה ה־17, כשבתוכן וביניהן משתלבות פסיקות בחיי היהודים בלבד. בסוף המאה ה־14 בשל המגפה השחורה ובסוף המאה ה־16 בשל ריב הכנסיה במלוכה וצרות עינה בזכויות היתר ומגי־לות החסות, אשר העניקו מלכים ליהודי בילסק בתקופות השונות.

עד סוף המאה ה־18 אין ידיעות על יהדות בילסק (אנציק. יוד.) ואפשר לפרש עובדה זו לכאן ולכאן, או שלא היו יהודים בה או שהיו וקיומם בהשקט ובהסתר.

על כל פנים מראשית המאה ה־19 מתקיים כאן ישוב יהודי גואה במספריו, אשר עולה מ־94 בשנת 1816 דרך 298 בשנת 1847 עד 1256 בשנת 1861 ו־4079 נפשות בשנת 1897. זוהי תנודה תלולה, שכולה עליה ואין לפרשה, אלא כעובדה שבילסק „פנינת פודליאסק" „עיר ראשית של אדמת בילסק" נודעת לברכה בקרב יהודי הארצות הקרובות ובהגירות הפנימיות משכה היא את הנודים־היהודים־שבהכרח יותר מכל ערים אחרות.

ישוב זה נמשך ברציפות עד יומה האחרון בשואת היטלר ואחוזת מטורפיו ימח שמם לעד. גם ברציפות זו בת העשרות המעטות של השנים חלו ירידות של שפל במספר היהודים בבילסק. בעוד שב־1897 מונים היהודים בה 8079 נפש שהם 54% מכלל התושבים יורד מספרם ב־1921 לכדי 2367, ירידה של 43% ממספר עצמם וירידה של 4% ממספר הגויים בה, כי גם בישוב הגויי חלה אז ירידה בעקבות מלחמת העולם הראשונה והתנגשות הארבע־גזעית שבילסק סבלה ממנה לעתות מלחמה. אין מסביר את תלילות הירידה הזאת ותדירותה, כשם שאין מסביר את העליה החוזרת במספר היהודים בבילסק לפני השואה. הנחה אחת אנו יכולים להניח לגבי המספר שננקט על ידי האנ־ציקלופדיה יודאיקה ולהגיד, כי אין לקחתו ברצינות, כי לרוב הוא היה מקרי והתבסס על מירשם תושבים יהודי מגמתי אולי, שנעשה על ידי אנסקי וחבריו, אשר כל עיקרו היה רישום של יהודים הנמצאים בשעת הרישום מבלי להביא בחשבון את היהודים העומדים לחזור מגירוש ומנוסה.

על כל פנים ביום השואה מצא משמיד העמים המטורף למעלה מחמש רבבות יהודים בבילסק ופשעו בה רב וגדול עד אימה.

ה. עלילת הדם בבילסק הקדומה

כאן המקום להזכיר מקרה טרגי ומעניין אשר עלול היה להסתיים באבדן הקיום היהודי בבילסק אלא שבחסדו של מלך־חסד נמנע הדבר והישוב חזק והמשיך אחריו ביתר שאת. היה זה מקרה עלילת הדם ב־1564 שהעלילו מוכסים גויים מתחרים על המוכס היהודי הגדול איזאק (יצחק) בורודבקה (המזוקנן)

כי הוא רצח נערה נוצריה מנארב כדי להשתמש בדמה לצרכי דת. המקרה הסתיים בהוצאתו להורג של הנאשם המדומה ובהתערבות המלך זיגמונט אוגוסט לטובת היהודים אנשי חסותו הפוריים והיעילים.

המעניין בדבר שעלילת דם זו אינה מדברת על דם לצרכי מצות. המקרה ארע בסוף יולי, חדשיים שלושה אחרי הפסח. המשפט נתקיים ימים מספר בסמוך להאשמת הזדון ובפסק דינו נאמר רק, שהוא הואשם ברצח לשם שימוש בדם נוצרי לצרכי דת יהודיים. סתם. וזהו מקרה נדיר ואולי יחיד בהיסטוריית הזדון הנוצרית שהמעלילים הצליחו להביא לידי שפיטת קרבנם והוצאת הפסק דין לפועל.

במקרה טרגי זה משתקפת הדרמה היהודית בתפוצות. לא בורודבקה אלא העם היהודי כולו עמד כאן לדין. עם חרוץ המביא ברכה לארץ מושבו, שהיא לא שלו, מגיע לשלומי עמלו וכשרונו ומכווני חייה של ארץ־מדינה זו, מכירים במסירותו־נאמנותו לעם האורח ובכישוריו הברוכים, ומוסרים ליחידיו את הפונקציה של גביית המסים והבטחת תקציב בטחונו של העם שלהם, אלא שהעם נבער בתודעתו הלאומית־הבטחונית ובקונפליקט שלבין צרכי היחיד משתמט המסים, לבין צרכי העם — אין העם מגנה את היחיד הזה, אלא מתארגן כולו לחיסול המאשר הזר על שאינו בן גזעם.

העם הפולני שטוף הזימה והנוחות ידע תמיד להקריב את צרכי עמו למען צרכי היחיד רודף התענוגות, אך במקרה זה ודומיו, בולטת גישתו הגזעית מאז קדמותו, טוב לו האח ההורס עצמאותו רק משום שהוא בן גזעו, מ„הזר" הגואל.

הטרגדיה היהודית נבעה איפוא תמיד מגזענות מתלכדת, מנבערות לאומית ומיצרים אפלים של יחידים והרי לך נאציזם בסיכומה של ההיסטוריה.

את פרק בורודבקה יש לשנן כפרק חשוב בתודעה היהודית כל עוד 84 אחוזים מן עמנו עדיין בגולה.

בילסק לפי ספר בילסק

דברים במבוא

עם כלות הישוב היהודי בבילסק בשואת 1939 הופך ספר הזכרון של בילסק והווה פנקס־קהילה אחרון של קהילה שעברה מן העולם ואין להעלות דמות קהילה זו ועיצוב תדמית לה, אלא לפי ספר זה.

אנו עושים זאת בהסתייגויות מסויימות בידענו, כי כל מה שהעלו רושמי רשימותיו של הספר מן הזכרון העלו וכך הן נרשמו. אין רישומי זכרונות נקיים אף פעם משינויי פרופורציה של הערכה וחשיבות של עובדות. בכל זאת אנו מקבלים את הספר כנותן יסוד למסקרנו, משום שהשוואת פרטים מרושם אחד למשנהו מוכיחה כי בכל זאת נשמר הדיוק האפשרי בפרוט העובדות. פעולותיה החוזרות של ועדת הספר שהקפידה על כך, שלא יחטאו הרושמים בהפרזות שבנוסטלגיה ודקדוקה בהשוואת פרטים וגופי דברים, מרושם אחד למשנהו, מהוות מעין הכשר שבהיסטוריה המתיר ואומר, שאפשר להסתמך

על הרישום בספר בילסק, כי הרי כל היסטוריה רישומה מן הזכרון של כותביה שגם הם בשר ודם וכו.

עלינו גם להבין, כי בתוקף היותנו דור אחרון להשמדה וראשון לגאולה, אנו מצווים להציב זכר לעיר גידולנו, להשאיר רישומה בתולדותינו, אשר ישמש לנו לקח, לנו ולבנינו, מה מחיר שילמנו בעד נסיוננו לקיים עמנו כמלכות של שדי ללא מסד של ארץ, מדינה וביטחון. ואיך עלינו לשמור על מה שהושג על ידי דורנו כמשמרת של ערך יקר, אשר נקנה בדם בנים וגבורת שרידים במדינה, וסבל אבות בגולה.

אנו נמנע בכל כוחנו ממגמתיות המוליכה למסקנות קבועות מראש, נהיה נאמנים לגופי הדברים הרשומים, אך לא נירתע בשל מכשולים שבנוסטלגיה מלהעלות דמות ליקירינו, זכר לסבלות חייהם, תיאור שמחת חזונם, הערכת כשרון קיומם, והדגשת טוהר חברתם. נעשה זאת כצוו התקופה גם בספר וגם ברשימה ההיסטורית העולה בשולי הספר.

תדמית חברה

המייחד את בילסק ואשר משתקף בכל רשימות שרידיה, כערך יקר־ערך שהם מתגעגעים עליו, הוא האינסטינקט החברתי העמוק שהדריך את בילסק בהקמת בניין האחווה הגדול ואשר מסדו — העזרה ההדדית. בילסק כולה, מקטן ועד גדול, נתברכה בו, באינסטינקט חברתי זה. היה זה מין רגש של אחריות הדדית, אשר הפך לתודעה חברתית עמוקה והיה לנחלת כלל תושביה היהודיים. בילסק עם כלכלתה המצומצמת, בילסק חסרת העושר והעשירים המופלגים, איננה רוצה לראות בתוכה אחים פושטי יד, המתבזים למען קיומם הנבדל כיהודים־כאנשים שנדונו להשתייך לעם חסר קרקע כלכלית ובטחונית. הם מבינים, כי מקל־הנוד ותרמיל הקבצנים הינם מסימניו הבדוקים של העם כולו. היום זה פוקד חלק זה ביהדות, מחר את השני ויש לראותם על כן כתמו־רות בעלות „תדירות" בתוך הפזורה היהודית, אשר מצוות על החלק שהוא בעל היכולת לקיים בכבוד את החלק הנפגע, תוך תודעה ברורה שלא את הזולת הוא מקיים אלא את עצמו ובשרו, ואם כך, יש לעשות זאת בדרך שאין בה מדיכוי המקבל ואיבוד צלם האדם וכבודו מחד, והתנשאות הנותן, שיש בה מן הסיפוק העצמי — מאידך.

בכל חליפות הזמנים ושינוי העתים יוצרת בילסק היהודית כלים לעזרה הדדית הנמסדים והופכים מוסד־נכס של כל הכלל, אשר אין בו „נותנים" יציבים ומסויימים ו„מקבלים" קבועים ועלומים, אלא מוסדות של הכלל למען הכלל, ואין איש משפיע טובתו על הזולת ומחזיק טובה לעצמו, ואין איש מושפל למען העזרה שהוא נזקק לה.

ייתכן שהשם „זיידעע טאָרבעס" הודבק לה משום כך, שהם הפכו את תרמילי הנצרכים לתרמיל משי כדוגמת תרמילי הטלית והתפילין שבזכותם היהדות נשמרת. כלומר, אל התפילה והתפילה לציון יש להוסיף, לפי נוסח בילסק, את העזרה לדך, כדי שהיהדות תתקיים. ללא עזרה הדדית היה ברור להם כי אין תקומה לעם גם אם הוא מתפלל ונכסף למדינה. בלעדיה סברו, תקצר

נשימת העם בצפייתו הממושכת לגאולה וחזון העתיד המרהיב ינופץ אל סלע ההווה המדכדך המשפיל בזקיקותו ללחם ולקיום היומיומי.

זהו חידוש נוסח בילסק. במסכת הפילוזופית העגומה של חזות קיום העם בפזורה, בארצות נוד ונדודי יובלות.

אנו מוצאים איפוא בילסק, עיר עמוסת תרומות, הניתנות ברטינה, אך נת־רמות ברצון ובתודעה מובנת מאליה. המקיימת מוסדות עזרה הדדית שמעטים דוגמתם בערים אחרות וכל זה ללא העתק ממקומות אחרים ולא לפי המקובל.

יש בה „לינת צדק" כמו בכל הערים, אך עם חידוש בילסקאי של „הלנת צדק". כלומר, לא רק ישיבה ליד החולה הבודד, אלא גם בית חולים לאישפוזו ורופא ותרופות חינם. והרופא המשומד שהוא נפץ מודח של העם תורם מזמנו לבודד הנצרך, כי את הזיקה בין הבודד והעם הוא מרגיש ביתר רגישות כבודד בין הגויים שלו ונידח בעמו. בנקודה זו הוא מזדהה עם פעלה של בילסק ומשמש סמל לה.

יש בה „הקדש" לאורחים ועוברי אורח, שלא יידעו חרפת לינה תחת כיפת השמים, כמו בכל הערים. אך יש בה „הכנסת אורחים" שהוא משהו מיוחד עם זכות יוצרים של בילסק. כי זהו בית להלנת קבצנים זרים הנתמכים על־ידי „קבצני" בילסק, שלא יזקקו ליחידים בצרכי קורת גג. ב„הקדש" ניתן היתר לעוברי אורח שאין להם זיקה לבילסק ללון בה, כי הואיל ונקלעו אליה, עליה דאגת הלנתם, ואל ייראה נע ונד לילי ברחובותיה. אך „הכנסת האורחים" זהו ממש סמל החובה שקיבלה על עצמה קהילת בילסק : לשאת בנטל של עניי ערים אחרות לא רק בדאגת לחם יומם אלא גם בסידור לילם ועריבות שנתם. על כל פנים, באותם הלילות בהם הם מוזמנים לבילסק לקבל את קצבתם ממנה.

יש בה „חברה קדישא" ו„הלויית המת", „לחם לעניים" ועוד מוסדות, שהם אולי העתק לערים אחרות, אך כולם, ייחוד בילסקאי מתלווה להם ועיק־רו שמירה על כבוד הנצרך „כי לא יחדל אביון" הוא כלל ויש להתכונן לכלל זה כמציאות תוך הקפדה על כך שלא יבולע לכבודו ולנשמתו בשעה שהוא משועבד לצרכי גופו וקיומו הפיזי.

אך כל זה איננו החידוש שעליו מדברים רבים. חידוש החידושים הוא ה„קומיטט" שהקימה בילסק, אשר מתפקידו היה לדאוג לתקציב לנצרכים, להיותו כתובת אחת לנזקק למקבץ הנדבות, שלא יחזר על הפתחים, שמא ייענה פעם בסירוב ונמצא הוא מושפל והעיר מבוזה. והחידוש הבילסקאי בפעו־לת הקומיטט שהוא הציל את בילסק כליל מחרפת הקבצנות ופשיטת היד ברחובות. בבילסק לא נראו פושטי יד כל שנות קיומה.

על אלה ניתן לקרוא ברשימותיהם של מ. אלפרט וצבי בן דעת בפרטות, אך על הרוח של מוסדות אלה כותבים כולם וגאוות כולם על נוסח זה של עירם מרחפת על פני דפי רשימותיהם, כייחוד שיש להתברך בו.

לרשימת מוסדות החסד־שבהבנה, אשר בילסק הקימה, יש להוסיף גם את „בית היתומים". היה זה מוסד קטן שהספיק רק לעשרים ושלושה ילדים, אך אם נזכור, כי היה זה מוסד יחיד בסביבה ונדיר בערי ישראל, נבין כמה יוזמה ציבורית־חינוכית, דאגה לנפש ילדי המצוקה המשפחתית והבנה סוציאלית היה

צריך, כדי לפתור בעיה כה רגישה וקשה ומה דמות היתה לה לבילסק שגם בזה סיכנה את עצמה חבורת פעיליה, אשר הוסיפה נטל כספי לעיר, תוך נא־מנות לעקרונותיה החברתיים העמוקים.

„בית היתומים" זכה לשתים וחצי רשימות בספר, ללמדך, כי „בית" זה הציל נפשות מישראל ואלה שנשארו מן הסופה הגדולה וניצלו צרפו לזכות הצלתם גם את זכות בית היתומים של בילסק, אשר גם לו חלק בהישארותם עלי אדמות.

כנראה שלא רק במרחקי הנוסטלגיה ידעו אנשיה להעריך את יקרותיה אלה, עוד בימי היותה עיר ויהודים בה, כאשר דורות צעיריה ידעו בבירור שעליהם לעזבה, ושאין להם עתיד בה. עוד אז ידעו נעריה על סף עזיבתם, בשובם אליה מן ההשכלה שבמרחקים, ללכת בדרכי אבותיהם ולהוסיף משהו משלהם לגחלת החום החברתי שהתלבתה מדור לדור, כאש תמיד בבילסק.

ה„שובלני" שהקימו גימנזיסטים בילסקאים, בני טובים מיזמתם, למען נצ־רכי פסח של בילסק, יותר מערכה הממשי, של דאגה למצות לעניים, ערכה בכך שגם הנוער הבילסקאי ראה עצמו מחוייב לעירו ולערכיה, ולפני עזבם אותה למען מרחקים אחרים שיגאלום ממנה ידעו להדגיש, כי בילסק כמושג חברתי נדיר נשארה חרותה בלבותיהם ותישאר מכובדת בתודעתם ואת זכר ערכיה ישאו איתם לכל מרחקי נדודם.

ה„שובלני" היה כמסופר, בית מאפה שנשכר על ידי נערים גימנזיסטים וסטודנטים, בו היו אופים מצות במו ידיהם לען נצרכים ואת הקמח למצות היו קונים בכסף שקבצו בין עשירי העיר ונדיבי לבה. מעשי בנים שהוא סימן לאבות נשתקף באופן בולט ביותר בשובלני, פרי עמל הנוער הבילסקאי ורוח אבותיהם.

כזו היתה חברת יהודי בילסק וזו תכונת תדמית ראשית שלה.

קהלה ורבנות

אנו מוצאים בביילסק רבנות ללא מחלוקת רבנים. אנו מוצאים בבילסק תמיד רב יחיד, המנהיג עדתו ומהווה להם מורה הלכה ומכריע בין אדם לחברו וכל ארחות חיי הקהילה מתנהלים על פיו. דברים שהם נדירים בקהילות אחרות. התמוה ביותר הוא שבילסק ידעה ריבוי בתי כנסת ומדרש המשקף ריבוי בעיות בעיר והבדלי נוסח ומעמד. בכל זאת נתונים כל אלה להשפעת רב יחיד ואין פוצה פה ומצפצף. תופעה זו היא מעניינת ומעידה על שני דברים, על ריסון עצמי בניגודי סגנון או השקפה, ועל אדישות מסויימת לבעיית האיש, אשר מסמל את היחוד היהודי ובעיית אישיותו.

הואיל ואנו מציינים כאן עובדות ללא מתן הסברים, לא ניכנס למסכת זו, שכולה סיבה ומסובב. נציין רק את העובדה ונרשה לעצמנו הערה אחת שהיא שתיים לעניין: יש להניח, כי בילסק שחנכה עצמה ל„מעשה" היהודי יותר מאשר ל„מדרש" שלו, הפך לה זה לעיקר וכדי שלא להפריע למעשה שייעשה ויתרה על חידודי דיעות וכיבדה רק את העושה. לכן גם זכתה לרבנים בעלי אישיות בולטת, נשואי פנים, ומורי הלכה מפורסמים, שלא טלטלוה לתוך דק־

דוקי עניות אישיים הלכתיים, והם עצמם נסחפו לתוך מסורת המעשה־המצוה של העיר ופעלו בתוכה לפי רוחה.

שני הרבנים הנזכרים כבולטים בשורת רבניה לדורותיה היה הרב אריה לייב יעלין שנודע בשם „יפה עיניים" והרב ב"צ שטרנפלד הנודע בספרו „שערי ציון". בשניהם ניתן לראות קו אופי המשותף לשניהם: גדולה תורנית ואישיות מנהיגית. בעוד ש„יפה העיניים" היה מגדולי הפוסקים ופרשני התלמוד בדורו ומפורסם על כל העולם, היה הרב שטרנפלד גדול רק באיזורו ולמסכת התל־מוד לא שולבו דרושיו, כפי שקרה לקודמו הגדול ממנו. לעומת זאת היה הרב שטרנפלד מעורה בענייני עירו, משמש מנהיג לה בעניינים מוניציפאליים ומתאם בין אדם לעירו ובין עירו לשלטונות ומנהיגותו מקובלת עליהם בכל.

היו אלה רבנים רבי־שם וגדולי תורה ועצם הישארותם בבילסק מעיד, כי הם העריכוה והעדיפו אותה על פני ערים אחרות. והערכה זו שלהם מעידה עדות חוזרת עליהם עצמם. אין זאת כי נתברכו במידות מיוחדות, שהכתיבו להם שיקול זה, במקום הרדיפה אחרי העיר הגדולה, המפרנסת הגדולה, בחרו להם את העיר הקטנה בשל גדולתה האחרת שמצאו בה.

הרב האחרון של בילסק הרב בנדעת (בנדאס) נבחר על ידי חמיו הרב שטינפלד להיות ממשיך מעמדו בעיר, ובעודו בחיים הדריך אותו לקראת תפקידו, לכן אין רושמי הרשימות מרבים לטפל באישיותו, כי הסמכת הרב שטרנפלד הספיקה להם שלא יתהו על תכונותיו ומידות אישיותו. הם יודעים לספר על תמימותו ומידתו הרבה ביראת שמים, אין הם מספרים על ספרים שחיבר הלכות שפסק, או חידושים שהכניס בחייהם היהודיים, אך על הרב בנדעת חופפת קדושת הספותו בשואה יחד עם צאן מרעיתו, ועצם היותו רבה האחרון של בילסק מעטה עליו הילה של קדושה ומסירת הנפש ואין לך דבר גדול מזה.

קהילת בילסק כמוסד היתה, כדרך טבע הערים בפולין, מנוהלת על־ידי ועד קהילה ומקיימת מוסדות קהילה, שהיו מנוהלים על ידי ועדים וגבאויות, אך מעל לכולם עמד הרב, הרבנים לדורותיהם. לא יכול היה גבאי ופרנס להתקיים, אם לא ידע להתפשר בעובדה זו ולקבל עליו מרות הרב כסמל האימון של בני הקהילה.

היו גבאים שהצליחו ברוב חכמת פעלם להביא את הרב להיותו ערב למעשיהם וסומך ידו עליהם, עד שלא ניתן להכיר מי כאן משפיע על מי, מי כאן המצווה ומי כאן המוציא לפועל.

על כל פנים, כל צד בשלטון ידע לחפש את מעגלות הפשרה שבצדק ולא לעמוד על שלו עד לידי פילוג ומחלוקת, כי בליבם פנימה ידעו כי בבילסק „הדבר לא ילך", בילסק אינה אוהבת מחלוקת והיגררות אחרי קפריזות של גבאים ופרנסים.

כך אנו מוצאים את בילסק, עיר מודעת לגורלה, גורל עיר בישראל, ובסולם הערכים שיצרה לעצמה עומד המעשה הנדיב בראש הערכים, — צרכי הכלל מעל לשגיונות מנהיגים, רבנים — מועדפים כשומרי משמרת והמעשה היהודי הבילסקאי — קודם למדרש, לדעה, לניסוח ולביטוי המבריק.

לכן יכלה בילסק כקהילה להתקיים דורות על דורות באפיק חיים שהתוואי

שלו כולו שלה כשהסטיות ממנו מעטות ובלתי מערערות או מזעזעות יסודות. ומשהו שאפשר לכנותו רוח של בילסק מרחפת על פניה ומשאירה אותה ואת קהלה כמושא של געגועים והערכה גם בלב בניה המהפכניים ביותר, הנועזים ביותר ומבקיעי החומות ביותר שקמו לה.

דעות, השקפות־חיים ותנועות

שלושים ותשע שנות המאה שלנו הראשונות, בהן נתקיימה עוד והיתה בילסק, הטביעו גם עליה את חותמן, חותם הערכים המשתנים, קעקוע יסודות השיגרה וביקורת המקודש. מיגוון הדיעות שנתגבש ברחבי העם היהודי חילק גם הוא את תושבי בילסק למפלגות וסיעות של נושאי בשורות וחוזי דברים, שעלול היה להמיט עליה את סבל הפילוג המכאיב ומלחמת הדעות המבישה, אשר פקדו כל עיירות פולין והתסיסו בהן תסיסות מרות וממאירות, אך משום מה נשמרה בילסק מפילוגים מכאיבים, אם כי חילוקי דעות היו בה.

הדעות נתחלקו בצורה שונה בדורות השונים של בילסק. דור האבות ואבות המשפחה נתפלגו ביניהם על מידות של חסידות, מנהגי אדמו״רים ואורחות חיים ביהדות של מעלה, ביהדות של אחרי הפרנסה, בה חייב היהודי לכוון דרכיו אל הכוונות המוליכות לגאולה על ידי קיום החברותא היהודית בגולה. כך התפלגו דורות האבות לחסידים המפולגים לכיתות.

ראשית החסידות בבילסק היא מופלאה במקריותה. מעשה בחסיד שנזדמן זימון של קבע על ידי נישואים לבילסק, אשר העז להדליק מקטרת ה„צ׳יבוק״ שלו בלהבת הנרות שעל עמוד הש״ץ ונתנזף על ידי המתפללים. נעלב החסיד וכמעשה נקמה במעליבי מקטרתו הלך והקים שטיבל בעיר. מאז קנתה החסידות שביתתה בבילסק. וכיון שנשתקעה נשתקעו איתה פילוגיה השונים שפלגוה לפלגות אדמו״רים ורביים שונים בדור ההוא.

אמנם גוני החסידות לא גרמו לבקעים עמוקים ביהודי בילסק, אך כענין לענות בו היה בהם והם עשו זאת בתנאי שלא תפגע האחדות הבילסקאית, שכולה קודש לעזרת העם בעיר ועניי העם הזה.

פרט לאלה כיתות שנשתקעו בדור האבות, או ברבד הישן של דורות בילסק היו בו גם התפלגויות מודרניות על רקע של „קום ועשה״ למען הטבת מצב העם. והיו בהם ציונים כלליים, בונדאים, פועלי ציון ימין ושמאל ופה ושם גם גיבוש חוגים למען הקומוניזם. כאן כבר נוצרו מסגרות ממש של תנועות ומועדונים שהיוו מפקדות־מעשה חברתי וכספי עם התרמות ואיסוף כספים, וקנים לגיבוש השקפות וקביעת תגובות לתופעות שונות בחיי היהדות בעולם בכלל וביחסה לארץ ישראל בפרט, כשם שהיוו מבהירי עמדה למתרחש בעולם המזועזע, המחדש כביכול הלכות במדיניות ומשטרים. היו אלה פעילויות תנועתיות שהכניסו את חבריהן בכוננות פילוגית. אישית (אַנגזמט בלע״ז) לבלי חרטה ושינוי דעות עם כל התלות והעקיבות לציבור אליו האדם משתייך מבלי יכולת להיחלץ ממנו.

לרגע נדמה היה שגם בילסק בנופלים, אך גם מאלה יצאה העיר הזאת כשעיקר עניינה אחדות מעשה הסעד לאלתר, בשעה שהתנועות והארגונים נש־

ארים לגביה מעין רשות היחיד או היחידה המפלגתית שאיננה פוגעת באינטרס הכלל ואין הכלל מתערב בעסקי הפרט או ה„פארטיי" האלה.

אנשים מיושבים, יבשים ונבונים, פקחים ופכחים ידעו שאין להם לוותר על חלקם במשחק המתחולל בעולם, אך יש לשמור על המידה, מידת בילסק. והיו הם יושבים בועדות העיר השונות במשותף ובהבנה הדדית ומתחלקים לפלגות מחוץ לוועדות מבלי שיבולע לענין הכללי של העיר.

מלחמה קשה שניטשה באנשי הדור הזה ובה כן נוצרו מחנות מעשה ודעה עד לידי מחיצות עולות וחוצצות, ניטשה בשטח אחד ויחיד, בשטח החינוך ושפת העם. במאוחר. לאחר שמלחמת הלשונות יידיש ועברית כבר שככה מזמן ברחבי העם היהודי בעולם, היא החלה בבילסק ונמשכה עד יומה האחרון.

היתה זו מלחמה קשה שעל כפות מאזניה הונחו תינוקות של בית רבן אלו משיחי העם. במלחמה זו נעשה ציד נפשות משני הצדדים והלחץ על ההורים הוכפל מצד אחד על ידי „תרבות", שתבעה את דור העתיד לשפת העתיד ומאידך על ידי אנשי „ציש"א" אשר משכו את ההורים לצידם ולחצו עליהם לא להפקיר את גיל ההתכוננות־לחיים של ילדיהם לשפה שלא תקום לתחיה, שתוציא את אזרחי העתיד מעולם המציאות ותהפכם לחסרי שפת תקשורת חיה בעם. הלחץ היה כבד, כי הבעיה היתה כבדה וההכרעה כבדה. בשטח זה לא גילו אנשי בילסק את מידת הבלגתם המפורסמת, כאשר נגע הענין בילדים שלהם נשתלהבו הרוחות והמלחמה קשתה. היתה זו קפריזה היסטורית ממש, שדווקא על רקע זה אשר אש המחלוקת שלו כבר כבתה בכל העם, יצאה בילסק מגדרה והתפלגה. בתקופה שבה דורות דוברי עברית בישראל הכריעו בהווייתם בויכוח הזה ונטלו מהיידישיסטים את נימוקם המכריע של שפה מתה באותה תקופה דווקא החלה בבילסק התהיה : „התחיה עוד שפת עבר" ? וגם בילסק שילמה את מיכסת המס שלה למארת הפלגנות היהודית בפולין.

שני בתי הספר בעיר לא היו בתי ספר לחינוך שונה, הם היו שני תחומי השפעה של הורים נגועי השקפות ודעות ושטחי מבחן לעקיבותם להשקפותיהם.

בסופו של דבר, נתנה מחלוקת זו אותותיה לברכה וכשנרגעו הרוחות מצאה בילסק את עצמה אמנם שסועה לשניים, אבל לא לשני מחנות עקרים שומרי משמרת אטומים לקידמה, אלא היו אלה שני מחנות רבי תוכן ותרבות, כשלכל אחד מהם כלי הסברה והרחבת הדעת, ושניהם ספריות וקהל קוראים, חוגי תר־בות והשכלה ופעילי תרבות מן המין המשובח ביותר, המרבים מחשבה לשמה, ומכניסים אור לכל הפינות האדישות לתרבות־עם בעיר, וכל מחנה מלבה לפידו באש עצמו, מבלי לרצות להיבנות מחורבנו של השני אלא לזכות בחסידים לדעתו על ידי הרבצת תורה והפצת השכלה בין השכבות הבלתי פתוחות לנושאים אלה.

לעומת דור האבות הופיע דור הבנים ובידו סולם חשיבויות הפוך לגמרי.

בעוד אשר האבות היו מפולגים לבעיות עתיד ומאוחדים בשדה פעולת ההווה, היו הבנים מאוחדים ביחסם לחשיבות העתיד, איחוד של להט המעשה

ושמירה על גחלת האחדות החלוצית ומפולגים פילוג של אדישות לגבי מעשי ההווה והאבות.

במלחמת השפות נהגו כשני מחנות שאין לאחדם. קנאות הנוער הציוני לעברית היתה קיצונית. בבחירות למוסדות העיר גילו נכונות קרב על כל מועמד קרוב ללבם. בפעולתם העסקנית הציונית של שקלים ואיסוף כספים לקרנות הלאום היו מגלים חוסר פשרנות ועומדים על כל קוץ וקוץ של דעתם, כשם שהיו קנאים בפעולתם התרבותית־הסברתית בין שכבות הנוער השונות. לעומת זאת היו מאוחדים בפעולתם למען החלוץ הכללי, בעזרתם המשותפת לנערים עולים מכל התנועות ובעמדתם המאוחדת כלפי הורים המכשילים עליית בניהם.

הנוער השתייך לתנועות שונות וזרמים שונים בתוך המחנה של ארץ ישראל העובדת והעמיקו חשוב בכוונים רעיוניים שונים ומבדילים ביחס לפני המדינה, לעתיד וצביון חברתה, אך בפעולתם למען ארץ ישראל זו, היוו בעיר חזית מאוחדת ועמדו מאוחדים על השגת הצלחות לתנועת העבודה. היו תקו־פות שאיש „השומר הצעיר" היה ממונה ומהימן על המועדון המשותף על כספי הקרן המשותפת וחותמות כולם בידיו. וכך היו חברי תנועה אחת מייצגים את תנועתם יריבתם במוסדות הציוניים בעיר. היתה זו מעין בגרות של נוער, אשר הכשיר עצמו לעלייה וחיים בארץ ישראל, תוך תחושה מובהקת ששם האחדות תהיה הכוח הדרוש ביותר. ניתן להגיד, כי הם הלכו אליה בנפרד בדרכים נפרדות, כדי להגיע אליה במאוחד באחדות הביצוע ושיתוף של חיים. בזאת יישמו את מסורת בילסק בדרך חייהם החדשה.

הוער הכניס נימה של איכפתיות בעיר אך תמיד ידעו לא לעבור את הגבול. וכך היתה רגישותם ההכרתית מכוונת לא להכשלת המחנה הנוגד, אלא להע־מקת התודעה העצמית ורכישת חברים לרעיונותיהם בכוח המודע והשיכנוע, ההסברה והתגובה. לשם כך הקימו ספריות נהדרות, ייסדו להקות משחק פעי־לות והרבו בפעילות מועדון מתמדת.

בילסק יצאה נשכרת מקנאת תנועות נוער זו והחלה שוקקת חיי תרבות, שלא ידעה כמותם דורות רבים. הנוער קרא והיה שטוף בהווי שכולו אופק ורעיון. המוכשרים שבהם הציגו הצגות, שריח התרבות הטובה נודפת מהם ולכדו את אנשי העיר סביב בעיות מנסרות ופתרונות רצויים. אחרים החזיקו את נוער העיר האדיש במתח ספרותי רעיוני על ידי הפצת הספר והקריאה ברוב שכבותיו, ובקיום ערבי עיון ומשפט ספרותיים עד אין מנוס. כל הנוער החל „לגלות עמדה" וזה מה שחשוב היה למכווני פעולות הנוער בבילסק.

לפי ספר בילסק היתה עיר זו בשנותיה האחרונות עיר, שיש בה מן יישוב הדעת האזרחי־יהודי וכולה שוקקת פעילות־הווה ברוכת עזרה לנזקקים והתוויית סימני דרך לעתיד, שלילת סיכויי קיום יהודי בבילסק ומחשבות הגירה.

היתה זו עיר נתונה במצור של סביבה עויינת והווה חסר סיכויים ומוצא, אשר מחפשת לה מפלט מן המצב בדרך של ליבון בעיות העתיד, תוך קיום מתח להטבת המצב הכפוי. עיר שהיתה דרוכה תמיד לעזיבה, שידעה עזיבות ושיבות לא מעטות. וייתכן כי עם רבות הימים היו יהודיה מוצאים מקלטים

לעצמם בישראל ובארצות אחרות ופותרים לפולניה בעיה אחת מן הבעיות האנטישמיות האפלות שלה.

היטלר שירת את פולין במשאלתה להיפטר מן היהודים, אך שירותו זה היה מיותר. יהודי פולין בהמוניהם חשו שיש להגר ממנה בהקדם ולו היו נעזרים על ידי ארצות אלה ביצירת אפשרויות הגירה, כולל מקומות הגירה, היתה הבעיה נפתרת לשביעת רצון היהודים ומנשליהם גם יחד. והדבר בולט ביותר בבילסק. התמעטות אוכלוסייתה היהודית בארבעים אחוז בערך בתקופת עצמאותה הקצרה של פולין מעידה, כי גם בילסק ובפרט בילסק, פתחה בתהליך עזיבת פולין.

פולין לא היתה זקוקה לשותפות זו שלה עם הרוצח הגרמני המטורף, היא נזקקה לה, כי יצר הרצחנות הינחה אותה בדרך זו והיא רצחה יהודים מתוך בולמוס דמים, התוקף אותה מדי פעם בפעם בתולדותיה וגורם לה תמיד להתפוררותה והשתעבדותה. בכך כפלה ורבה מידת הפשע שעשו פולין וגרמניה ליהודים. זהו לקח שמסקנותיו המעשיות לגבינו ברורות.

ספק בילסק ישמש איפוא, פרט ליד וזכרון, גם מבליט לקחים היסטוריים מהשואה וגם מדרבן לדורות ישראל, כי לא ישובו להיות אורחי ארצות נכר לעולם.

ביבליוגרפיה

אנציקלופדיה פאָווּשעכנה (כ' III)

הוצאת ארגלברנד 1860

בילסק, עיר מחוז בפלך גרודנה (פעם בווייבודסטווה פאָדליאסקי) עיר ראשית ב„אדמת בילסק״, ליד הנהר ביאלה.

בשנת 1240 כבש אותה ראדזיביל מונטבילוביץ בראש גדודים ליטאיים אחרי נסיגת הפושטים הטטריים ושיקם אותה מחדש.

בשנת 1366 אושרה שייכותה לקייסטוט נסיך טרוצק בהסכם של קזימירזש הגדול ונסיכי ליטה.

ב־1377 שם עליה מצור וינרך קניפרוד אביר הצלבנים הגדול, משלא יכול לכבוש אותה החריב אותה והעלה באש את סביבתה.

ב־1390 העניק אותה יגיללו קנין ליאן סטאָרשי, נסיך מזוביצק, אותה ואת בנותיה.

ב־1507 העניק זיגמונט I את בילסק יחד עם סוראזש ובריאנסק לאלמנת המלך אלכסנדר, גיסתו הלנה, בתו של איוואן ווסיליביץ, נסיך מוסקבה הגדול.

בבילסק התקיימו כנסים וויעודים ליטאיים. מהם זכור הכנס משנת 1564, בו נועץ זיגמונט אוגוסט עם ה„ראש״ יאָקוב אוכנסקי על איחוד ליטה עם הכתר.

באותו כינוס נשרף הארמון כליל מאש ברק שפגעה בו.

כשלונות ושימוש לרעה של סטרוסטים שהיו בה גרמו לנפילת העיר ולא עמדו לה זכויות היתר שהעניקו לה שליטים שונים.

הסיים משנת 1768 אישר לה ולטיקצין בתי משפט מחוזיים.

בילסק היתה עיר מבצר.

כאשר צורפה ביאליסטוק וסביבתה לרוסיה נשארה בילסק עיר מחוז בה ואחר כך סופחה לפלך לגרודנה.

מונה 3000 נפש משני המינים.

מחוז בילסק תופש שטח של 8787 ווירסט מרובעים, מזה 149.140 דיסיטין אדמה חקלאית, 35,350 וו׳ אפרים, 668.000 יערות. במחוז 100.000 תושבים.

שטחה הררי במרביתו. יש כאן הרבה אגמים. ביניהם — זשרקוב, ניקר־פולסקי. צ׳יצ׳אקי, זאורסקי.

תבואתה נשלחת בדרכי מים לריגה. עצים יוצאים מכאן בסכום של 1,700,000 רובל לשנה.

יש בה שני בתי חרושת לאריגים.

סלובניק גיאוגרפיצ׳ני

עורכים:
פ. סולימרסקי
ב. חליבובסקי
וו. וולבסקי
ורשה 1880

בילסק עיר מחוז בפלך גרודנה ליד הנהרות ביאלה ולובצ׳ה, 122 וויורסט מגרודנה.

נזכרת בפעם הראשונה בשנת 1253. מפקד מונגולי באטי (באַטי־חאן המ־פורסם שהחריב ערים בפולין — ח. ר.) החריב אותה.

אחר כך נכבשה על ידי נסיך וולין וולודזימיז׳, אשר צייד את כנסייתה בספרים ותרפים.

אחרי מותו שלט בה אחיינו יז׳י לבוביצ׳, הוא נדחק על ידי מסצ׳ילב נסיך לוצק וכנקמה על יריבו החריב אותה עד היסוד.

תחת שלטון הפולנים סבלה מפשיטות תכופות של טטרים וצלבנים.

בשנים 1495, 1499, 1501 הרחיב אלכסנדר I. צאר רוסיה הגדולה. את זכו־יותיה הקודמות (של ויטולד — ח. ר.), העניק לה זכויות מגדיבורג וכונן בסבי־בתה מועצה אזורית שנקראה על שמה „אדמת בילסק״.

ב־1507 מסר אותה זיגמונט I מתנה לאלמנת אלכסנדר. אננה (במקום אחר נקראת הלנה — ח. ר.).

1542 צרפה לה המלכה בונה 2385 דיסטין יערות ותחום שיפוטה הורחב.

תקופתה המזהירה ביותר היתה בשנים 1529—1572.

בשנת 1564 התקיים כאן הסיים, אשר אישר סופית את הסטטוס הוילנאי (איחודה של ליטה לכתר — ח. ר.).

במאה ה־17 נחרבה כתוצאה ממלחמות תכופות. בשנת 1664 נשרפה ונש־דדה.

מלחמת הצפון וכן מגפת הצ׳ומה של 1710 החריבו כליל את בילסק שנח־שבה פנינת פלך פודליסק.

בחלוקה השניה של פולין נכללה ב. בפרוסיה. ב־1807 עברה לידי רוסיה.

ב־1842 נספחה לפלך גרודנה ואל מחוזה צורף גם מחוז דרוהוביצ׳ עד היום עומד שם בית המועצה המפורסם מהמאה ה־15. קרוב לה נמצא הר המבצר עם סימני המבצר (נחרב מברק 1563) בו היו מתאכסנים מלכי פולין בצאתם לציד בערבות ביאלוביזשה.

— — — בבילסק מתנוססים עוד כיום כמה מן הבנינים היקרים. כנסיית הדרכים המטופחת היטב, בית המועצה (רטוש) הנזכר, בית חולים, בית סוהר, בית ספר תיכון לגברים. מכינה לתיכון וסמינר־פדגוגי.

1878 היו בה 5810 תושבים (2756 ז. 3054 נ.) מהם 3968 יהודים (במקור — ישראליים) 940 פרבוסלבים, 895 קטולים, 7 אוונגלים.

בבילסק נולד ומת יוזף ירושבסקי, מחבר הספר „תמונת לטביה".

מתקיימים בה 8 ירידים בשנה.

1857 מנה מחוז בילסק 122.041 נפש, מתוכם 11,616 יהודים.

— — — ליהודים במחוז היו ב־1857 4 בתי כנסת ועוד 18 בתי תפילה.

1878 היו במחוז 15 בתי חרושת לאריגים, 8 מבשלות שכר, 3 בורסקאות.

באלשאיא אנציקלופדיה

בילסק — עיר מחוז ליד הנהר ביליאנקה. במאה ה־16 היתה זו העיר הראשית של „אדמות בילסק". בחלוקת פולין נפלה בתחום שלטון הפרוסים, ובשנת 1807 היא שייכת לרוסיה, משנת 1842 היא עיר מחוז בפלך גרודנה.

בשנת 1897 מונה בילסק 7461 תושבים שרובם יהודים.

תחנת הרכבת הדרומית מערבית מסתעפת מכאן ליריד בילוביזש. יש כאן 5 בתי חרושת ו־26 בתי מלאכה עם 70 פועלים עם מחזור של 29.000 רובל.

ב־1818 נרשמו 40 חתונות. 222/122 לידות. בית חולים עירוני, בית ספר תיכון דו כיתתי ובית ספר יסודי.

ייברייסקאיה אנציקלופדיה

עורכים: ד"ר קצנלסון, ד"ר הרכבי
פטרבורג 1908

בילסק, בתקופת שלטון הפולנים עיר ראשית של אדמת בילסק (מועצת אזור — ח. ר.) שנכללה בוויבודסטווה ביאליסטוק (עד 1569 נשתייכה לליטה).

על קיום בתי כנסת בבילסק מדובר בתעודה משנת 1542 „יהודי עזרא שלו־מיצ׳ נתן שבועת חפות (מפשע) בבית הכנסת בבילסק בנוכחות איש האצולה שנשלח לשם כך על ידי משפט המלך, כי לא רצח אף גרמני אחד (!)".

בשנת 1564 מתקיים כאן משפט דתי: גובה המסים, המוכס הגדול איסאק בורודבקה הואשם בכך שהוא רצח ילדה נוצרית מנרב. המוכסן הורשע, נדון

למות וגזר דינו בוצע למרות הוכחתו הברורה והנשנית בחפותו. מסיבה זו הוצא מנשר על ידי זיגמונט אוגוסט האומר כי לפני הרשעה באישום רצח ילד נוצרי או חילול תרומות הקודש יובא הדבר לעיונו של המלך בסיים החפשי (?) „במועצת המלך המלאה" (ראה רשימות וכיתוב כרך I; ארכיון רוסי יהודי כ' כ' 1, II; הרכבי — על בתי כנסת ובתי תפילה ברוסיה, ווסכוד 1894 כ' II).

כיום, בילסק היא עיר מחוז בפלך גרודנה. ב־1807 סופחה לרוסיה בפלך ביאליסטוק, בשנת 1842 שונתה חוקתה לעיר מחוז ומחוזה אוחד עם מחוז דרוביצ' שמושבו בבילסק.

מתיישביה הראשונים של בילסק (באחרונה? ח. ר.) היו ברובם יוצאי אורליה (1808 — 64, ב־1816 94 נפש), כתוצאה מכך היו יהודי בילסק כפופים לקהילת אורליה. בשנת 1839 השתדלו יהודי בילסק לקבל מעמד עצמי של קהילה בהתחייבם ליטול על עצמם חלק מן החוב שרבץ על קהילת אורליה (למעלה מ־4000 רובל) אלא שהמשרד האפרכיאלי הרומי קטולי של מוהילב, אשר היה בחזקת נושה, התנגד לפיצול זה של החוב.

בשנת 1843 הם חידשו בקשתם זו, בהסתמכם על כך שקהילת אורליה השתמשה לרעה מספר פעמים בכספיה (של בילסק ח. ר.) אך השלטונות המקומיים התנגדו לכך. בקשתם משנת 1848 שוב נדחתה.

ב־1861 היו במחוז בילסק 7770 יהודים, 14 בתי כנסת, 13 בתי תפילה, מזה בבילסק 1256 יהודים.

ב־1897 היו בבילסק 4079 יהודים.

עיסוקם העיקרי היה תעשיית בגדים ומסחר.

בבילסק קיימים: בית ספר ממשלתי דו־מיגי ותלמוד תורה.

היסטוריה ייברייסקאווה נאראדה (כרך II)

הוצאת מיר 1914

לענין עלילת הדם בבילסק

— — עד 1561 היתה הזכות למכירת משקאות בערי ליטה מסורה בחכירה ליהודים. לפני זה היו המשקאות נמכרים במסבאות מוסמכות על ידי השלטון, או במישרים לאזרחים. אותה שנה קנו שני המוכסים המפורסמים איסאק בורו־דבקה ויעקב דלוגצ' את הזכות למכירת משקאות בבילסק, נרב וקלצ'יליה. בינתיים לא התחשבו האיכרים במסירת זכות זו והמשיכו לבשל את השיכר ולהתסיס הדבש ולמכרם כמקדם לרעת מחזיקי הזכיון. על רקע זה היו התנג־שויות. היהודים הגישו תלונה לנסיך הגדול על העיסוק הבלתי חוקי של האי־כרים. אז העניק זיגמונט אבגוסט (27.7.1561) לחוכרים את הזכות הבלעדית לא רק על מכירת המשקאות, אלא גם על בישולם והכנתם במקומות האלה. הדבר גרם הפסדים לאיכרים וכתוצאה מיחסי האיבה שהתפתחו צפה ועלתה עלילת הדם בבילסק ביולי 1564.

אזרחי הסביבה מגישים תלונה נגד המוכס ברנט אברמוביצ' בורודבקה, כי הוא רצח ילדה נוצריה מנרב. על ידי עינויים קשים מאלצים אותו בעת

החקירה להודות באשמה, אך בשעת המשפט נרתע הנאשם מהודאתו המאולצת ומכחיש אותה בנוכחות אנשים רבים. הוא מכריז, כי את כל העלילה הזאת העלילו האיכרים תוך איבתם לו על ששלל מהם את זכות מכירת המשקאות. בכל זאת הוציאו הערכאות המקומיים את פסק הדין (גזר דין מות — ח. ר.) תודות לחסותו של הסטרוסטה המקומי יורי כודקיביץ׳, אשר נטה לצד האיכרים.

היהודים הגישו עצומה לנסיך הגדול, בה הם מבקשים שמשפטים בקשר להאשמות רצח לצרכי דת וחילול קדשים יכללו בנוהל הכולל של חוק יהודי הכתר.

זיגמונט אבגוסט התחשב בזכויות היתר שהוענקו ליהודים על ידי קודמיו ובידיעתו הברורה, כי אין היהודים משתמשים בדם נוצרים למטרות דת והוציא את מנשרו המפורסם בו הוא קובע כי: 1) יהודי הנאשם באחת מעבירות הנ״ל יימסר בערבות לשני יהודים מקומיים ואם הערבות אינה אפשרית יש לחבשו בבית הסוהר עד עריכת המשפט, 2) המשפט ייערך על ידי המלך במועצתו, אולם לא אחרת מאשר בישיבת סיים חפשית.

אנציקלופדיה יודאיקה (גרמנית)

עורך: וישניצר
כרך IV
ברלין 1929

בילסק — עיר בפלך ביאליסטוק — פולין, השתייכה ב־1569 לנסיכות גדולה ליטה.

מוכסים יהודיים מוזכרים כבר בבילסק ב־1487.

ברבע הראשון של המאה ה־16 נוסדת שם קהילה יהודית.

בשנת 1542 אנו מוצאים שם בית כנסת יהודי.

בשת 1564 מתקיים בבילסק משפט על רצח דתי. המוכס היהודי וגובה המסים של חוכרי האחוזות איזאק בורודבקה נאשם ברצח נערה נוצריה מנארב, כדי להשתמש בדמה לצרכי דת, בעלילת דם זו מוצא אותו בית המשפט אשם וגוזר דינו למות.

בעקבות משפט זה הוציא מלך פולין זיגמונט אוגוסט שני מנשרים (בשנת 1564 ובשנת 1566) בהם הוא מורה בין השאר לא לפסוק בעתיד במשפטי עלילת דם, או רצח דת או חילול קדשים בערכאות רגילות, אלא הדבר יובא להכרעה על ידי המלך במועצתו.

ידיעות נוספות על יהדות בילסק חסרות עד סוף המאה ה־18. יש להניח כי בתקופה זו לא היו יהודים בבילסק. בהתחלת המאה ה־19 נוסדת קהילה חדשה בבילסק. נראה כי יהודים מהעיר אורלה הקרובה עוברים אז לבילסק. ב־1816 היו בבילסק בסך הכל 94 יהודים. קהילתם כפופה אז לקהילת אורלה. בקשות חוזרות ונשנות של יהודי בילסק לאשר להם מעמד עצמאי של קהילה נענות בשלילה עד שנת 1848.

ב־1847 נמצאים בבילסק 298 יהודים, ב־1861 — 1256, ב־1897 — 4079

יהודים המהווים 54% מכלל התושבים שם. בשנת 1921 ירד מספרם לכדי 2367, 50% ממספר התושבים הכללי.

ביבליאָגראפיע

רגיסטי אי נאפיסי, כרך 1 (1899).
רוסקו־ייברסקי ארכיוו כרך 1—2.
הרכבי — על בתי כנסת ובתי תפילה ברוסיה המזרחית, III 1894.
סלובניק ייברייסקאווא נאראדה 9 (1914).
צייטשריפט, מינסק 1928, II III עמוד 367.
ט. וויזשבלובסקי, מרטיקולרום רעג. פולין.

תולדות הכלכלה היהודית

ד״ר י. שיפר
1929

עמוד 216 פאראגר. 50 :

— — — בהתפתחותם של ישובי פולין (היהודיים) — ח. ר.) ורייסן נוכל לציין שתי תקופות : אחת המקיפה את פרק הזמן שמהריסת מלכות הכוזרים (969 — ח. ר.) עד התפרצות החאנים מקיפסשצק בשנת 1241 והשניה — משנת 1241 עד ה„מגפה השחורה״ בשנת 1349.

— — — לפי הרבה סימנים והוכחות... החלה אחרי נפילתה של מלכות הכוזרים בשנת 969 תנועת הגירה בקרב הכוזרים־היהודים — — — על ידי־ (על ידיהם — ח. ר.) התחזקו ישובים ישנים ונוצרו ישובים יהודיים חדשים בגבולות הסלאוים ובפרט בשטחי פולין ורייסן.

— — — ההתיישבות הכוזרית־היהודית התפתחה בעיקר בגלילות המז־רחיים של פולין ובאוקראינה. היינו באותם חבלי ארץ שהיו סמוכים לגבולות מלכות הכוזרים.

— — — כל הידיעות מוכיחות שבתקופת הזמן מסוף המאה העשירית עד שנת 1241 היו החיים היהודיים מרוכזים ברייסן ובגלילות המזרחיים של פולין.

— — — לפי דוגמת המערב נתארגנו יהודי פולין בתקופה הנדונה (משנת 1264 — ח. ר.) בקהילות המנוהלות בידי אלה הקרויים „בישופי היהודים״ בענינים שבינם לבין עצמם (חוץ מעניני נפשות) הם דורשים לבתי דין יהו־דיים אוטונומיים שדנים עפ״י דין תורה.

— — — התקופה הידועה בשם „המות השחור״ (מגפת הצ׳ומה — ח. ר.) זעזעה גם את הבנין היהודי בפולין. במגפה זו נספה שליש אוכלוסיית פולין (1348) וה„כרוניקה האוליבית״ מביאה בדבר שנת 1349 את הידיעה הקצרה, אך רבת־האומר „שהיהודים הרעילו אז את המעינות והבארות על כן נהרגו (יהודים רבים — ח. ר.) כמעט בכל ארץ פולין : מקצתם נפלו בחרב ואחרים נשרפו במדורות אש״ (שם, שם 556 פרגר. 130).

— — — מן השנים 1463—1494 נשתמרו בתעודות הלשכה של הארכי־דוכסות (הנקראת „מטריקה ליטאית״) ידיעות מרובות, המעידות שיהודים חכרו באותן השנים כמעט את כל לשכות המכס החשובות שבנסיכות ליטה: אתה מוצא אותם בצורת חוכרים של המכסים בבילסק, בבריאנסק, בגרודנה...

— — — בשנות השמונים והתשעים למאה הט״ו עלה מס החכירה השנתי של המכסים בברסטצ׳קי. דרוהיצ׳ין, בילסק וגרודנה לסך 1100 סמך גרושים (למעלה מ־7000 דולר — י. ש.).

— לפרקים אתה רואה כמה קבלנים יהודיים שעשו שותפות ביניהם וריכזו הון גדול ביותר, כדי לקבל מחכר גדול יותר.

וויעלקה אנציקלופדיה פובשכנה

ורשה 1965

בילסק פודליסק, עיר מחוז בפלך ביאליסטוק על נהר ביאלה.
10.500 תושבים, לפי מירשם תושבים 1960.
חרושת מתכת, מזון, חמרי בנין.
בימי הביניים היתה עיר מבצר.
במאות ה־13—14 נחרבה בפשיטות טטרים, ליטאים וצלבנים.
היתה בירת „אדמת בילסק״.
במאה ה־16 היו בה קרוב ל־3000 תושבים.
במחצית השניה של המאה ה־17 נחרבה העיר בשל מלחמות השבדים.
במאה ה־18 התפתחה כאן חרושת צמר ובדים.

אהרון שטיינברג

משהו על אבי ז״ל

וזכרונות זוטא על בילסק עירו — עירנו

אבי יחיאל שטיינברג היה חובב ציון מושבע. בשבילו לא היתה ציון נושא לחיבה פאסיבית, אלא ענין שיש לענות בו, לעשות למענו. להעמידו במרכז הענין והחיים, ולא להרפות ממנו עדי בואו על הגשמתו ועדי היותו חלום שנתממש.

לכן היה ביתנו בית, בו הכל עמד בסימן ציון והילדים כאילו התחנכו מא־ליהם ברוח הציונות. בחינת „קירות מחנכים״, „משכן מחנך״ שעצם השיכון בו מחייב ומשליט מרוחו עליך. בני 8 השתייכנו כבר לתנועת „פרחי ציון״ וידענו כי בכך אנו מפיקים רצון אבא ז״ל, כשם שהפקנו רצונו בידיעת השיעור בחומש שלמדנו או שיעורים אחרים.

כל שבת היו באים אלינו שני הוגי הציונות בעירנו ועסקניה המובהקים מלמדוביץ וסטופניצקי ואוירת ציון היתה משתררת בכל הבית. היו אז השי־חות על ארץ ישראל המתעוררת, על מנהיגים בעלי שיעור קומה ועל הגאולה המשמשמשת ובאה אם רק נתגייס לה. כל המבוגרים שבבית היו משתתפים בשיחה, כמגיבים ושומעים ואותנו הילדים היו מעסיקים בדרך אחרת בציונות. שני האישים הציוניים היו קוראים לפנינו סיפורים מתוך „זכרונות לבית דוד״, „פרחים״ „צללים״ וכשם שסיפורים אלה העסיקו את הרחוב והלב היהודי, כך הפכו לעיסוקנו הראשי בשעות נשמה יתירה של שבת במחיצת אבא, סטופ־ניצקי ומלמדוביץ. משהתבגרנו שוב לא היה ספק, כי אנו חייבים להיות „צעירי־ציון״.

כשהרצל מת סגר אבא את החנות, עטה אבלות, פניו קדרו, עשתונותיו אבדו, חושיו התבלבלו, כאילו חשכו עליו ארובות השמים בעצם יום שמש בהיר. בכל זאת התאושש והחל לרוץ לאורך מדרכות העיר להשפיע על יהודים שיסגרו את החנויות ולא נתקררה דעתו, עד שראה את כל בילסק אבלה על מות החוזה הגדול ומתייחדת עם זכרו.

לא קל היה הדבר. בעיר השתוללה אז מלחמת השפות כבכל רחבי פולין, יהודים מחולקים היו בדעותיהם, אם יש לשוב לשפת עבר שהיא גם שפת העבר, אשר אליו אנו מתגעגעים ונמשכים ולדבר עברית, או שאסור לנו לבגוד ביידיש. אשר הצילה אותנו מהתבוללות ויש על כן להשאיר אותה כשפת העם ולא כ„משרתת המפנה מקומה למטרוניתה העברית״.

המלחמה היתה קשה והיו, אשר מתוך נאמנות ליידיש לעסיסיותה, לספ־רותה, לשיריה, המחממים את הלב, לבדיחותיה, לשנינותה נשארו נאמנים למו־לדתה (או למולדותיה) והחלו לחייב את הגולה ולהחרים את הציונות ואת חוזיה ומנהיגיה שלא יבואו אלה וידיחונו לציון, בה כל אבן מקיר דוברת אלינו עברית. אבא הציוני בלב ונפש רתם את עצמו גם למלחמה זו וראה בהצרת רגלי היידישיסטים הצלה לעם לשפתו ולעתידו בציון. לגביו היתה עברית רא־

שית הכנת העם לעצמאותו במולדתו בציון, כעם מאוחד בשפתו ובמורשת ערכיה.

היינו אז נתונים לשלטון הרוסים ועם הליברליזציה של הצאריזם הרוסי הותר לנו לבחור צירים יהודים ל„דומה", לכנסת הרוסית. כל מחוז היה רשאי לבחור רק נציג אחד ובמחוזנו הועמדו לבחירה מטעם הציונים נחמן סירקין הציוני ומטעם היידישיסטים עורך דין אחד מסמאטיץ. אבא לא יכול היה להש־לים עם הספק שמא ייבחר היידישיסט ומשנודע לו, כי ביום ה', יום היריד של בילסק מתקיימת מערכת תעמולה של היידישיסטים באורלה הסמוכה, עמד וסגר את החנות, ויתר על יום השפע היחיד בשבוע, וירד לאורלה מוכן ומזומן לסכל את הצלחת התועמלנים הפנטיים של יידיש. באורלה נודע לו, כי המצב קריטי. אין לציונים משקל כנגד בעיר. בית הכנסת היחיד הראוי לכינוס של תעמולה נמצא בידי היידישיסטים ובשליטתם ויש לראות את המערכה באורלה כאבודה ואם אורלה תהיה שלהם, כוחם יגבר וייתכן שהכל יהיה שלהם. יאושו של אבא היה עמוק מדי. הוא היה שבור ורצוץ. בינתיים פגש אותו הירשקה הסנדלר, האיש החזק של אורלה, „דער גרויסער גיבור אונדזערער", היו מכנים אותו בעיר בגאווה מיוחדת, וכשאבא סיפר לו את סיבת דכדוכו, נתמלא לבו של הירשקה צער רב על ידידו ר' יחיאל, הוא זכר לו חסד סיוע אחד שסייע לו אבא בצר לו אי־פעם, והוא אמר:

— ר' יחיאל סע הביתה. זיי וועלן נישט רעדן. הם לא ידברו.

והם לא דיברו. ואבא חזר לחנותו.

כשהונפקו המניות הראשונות של הבנק הלאומי היה אבא הראשון בבילסק שקנה אותן והיה משתעשע בהן כבשעשוע יקר. הם יקרו לו לא בגלל ערכן הכספי, אלא בשל צורתן, בשל העברית שבטקסט וכל מה שהוא לשון המשרת את הכסף ערכו מתמשך והולך. אם כסף כאן גם הגשמה כאן, וממשות כאן.

האות העברית ששימשה רק טקסטים דתיים מאות בשנים ולא באה על תחייתה, היתה מהלכת דכאונות על כל אדם הוגה בישראל, משל הית העברית לטינית או קירילית, שכל אחד השלים עם מותן, עם יושנן, עם חולפן מחיי היומיום ואינו מאמין כלל בתחייתן. לכן כאשר אבי ז"ל היה רואה אות עברית מודפסת על דברי יום יום, או על צורכי יום יום היה כולו זורח מאושר כאילו קיבל אישור של ממש לאמונתנו בתחיית העם ולשונו.

פעם, זוכרני, הביאו העירה מרגרינה תוצרת ארץ־ישראל עטופה בנייר מודפס עברית ו„תמר" שמה. מיד ציווה לקנותה הביתה ולהשתמש בה שימוש של ממש. אמא התנגדה, כי טעמה של המרגרינה לא היה לפי טעמה „ומי יודע, הרי הרבה ימים היתה בדרך" וברי הוא, כי היא איננה טריה וכדומה, נימוקים שכנגד הטיחה לעומתו, אך אבא התעקש:

— איך זה אפשר בא דבר מארץ ישראל ואנו נחרים אותו?

לגביו כל מה שבא מציון קדוש הוא. אמא קנתה את המרגרינה.

כשהיה אבא ילד למד בישיבה במריאמפול ואוכל „טעג", „ימים" בעב־רית. לילה אחד חלם, כי אביו מת, והקיץ. מיד התלבש, לקח צרורו העיר את בעלת הבית שלו ואמר לה:

— אני נוסע הביתה, משהו עם אבא...

באותו לילה אמנם מת אביו והוא השתתף בלווייתו למחרתו.

הוא נתברך בכשרון לחלום על מציאות קיימת רחוקה שאין קרבים אליה, אלא בכוח תחושה עמוקה, בכוח החלום. לכן האמין בציון ובקיומה למעננו, כי חלומותיו לא דיברו שוא.

חושו זה של ראיית דברים במרחקם היה חוש, שכולם יחסוהו לו ודברו עליו.

פעם נכנס גוי לחנות ועד שהספיק לומר מה מבוקשו אמר לו אבא:

— פניך נראים דאוגים, משום מה, הנך נראה כאילו הפסדת משפט שניהל נגדך בנך.

הגוי נבהל והצטלב:

— מנין לך זאת, איך אתה יודע, הרי רק עתה קרה הדבר ואין איש יודע זאת?

אבא לא גילה לו מנין, אלא אמר:

— אל תדאג, אתן לך עצה ובאינסטנציה השניה תנהג לפיה ותזכה במשפט.

אחרי חצי שנה, בא הגוי כשעגלתו עמוסה תפודים וקמח ואמר:

— זה לך, חיליו, עשיתי כפי שיעצת לי וזכיתי במשפט. מגיע לך, תודותי לך.

ואינני מספר זאת, אלא כדי להעמידנו, להעמיד את עצמנו על כך, כי יש ועם מתברך בבנים. אשר תוך כדי שמירת אמונם לעמם מתפתחים אצלם חושים סמויים, תת מודעיים, שהם הופכים למודע העמוק ביותר. מודע הימים הבאים, חקר העבר הרחוק. החלום הופך אז מציאות חזקה יותר מן המציאות, הנתפשת לך בחושי גופך הרגילים. פתאום ואתה רואה מה שאין אחרים רואים ואתה מאמין בחלומך.

כזה היה דורו של אבא. כזה היה אבא ז״ל.

דרכי אל בילסק

השנה של 1914—1915 היתה שנת שפע בבילסק. הצבא ששטף ועבר בעיר השאיר עמו פדיונות שלא ידעו אותם קודם. ובילסק שפעה רווחה וחיבה ונאמנות לצבא הרוסי. אך פתאום שונה המצב. אחרי מפלת רנינקאמף נכבשה בילסק לצבא הגרמני, היהודים נאשמו ברוסופיליות ותשעים אחוז מתושביה היהודיים נאלצו לעזוב את עירם מאימת הכובש המתקרב. הרוב ברח לרוסיה. גם אנו עזבנו את בילסק. אבא קנה סוס ועגלה ויצאנו לדרך. הגענו עד שרשובה ליד פרוז׳ני ונתקענו. הצבא האוסטרי אגף את הרוסים ואין להמשיך. עברו שבועות מספר ואבא החליט לשוב לעירו.

ושוב אנו בעגלה. ושוב מיטלטלים. לא הספקנו להרחיק הרבה והנה הצבא הגרמני מסביבנו. החיילים נצטוו לזרוק את הכל מן העגלה ולהחרים את הרתימה לצרכי צבא, את „הזקנים״ והטף שחררו, רק אותי לקחו להיות להם עגלון. ונזרקתי לחזית עם הסוס והעגלה. עגלון בן 13 במחנה לוחם ובתוככי החזית. מדי פעם בפעם היו הם מעמיסים בעגלתי דברים שונים ופורקים אותם

במקומות שונים ואני מכוון את הסוס למקומות האלה. והחזית מסביב. הגעתי דרך בריסק לסביבות פינסק בשיירה של 150 עגלות, ביניהם 120 גויים ואני ילד, נער יהודי בין הגויים ואני מתגעגע הביתה. נגשתי לז'נדרם אחד ובקשתיו, שישחררנו „שיתן לי ללכת הביתה". פשוט. ואותה פשטות מצאה חן בעיניו. הוא נטה לשחררני. אולי היתה לו גם סיבה אחרת, כדי לתת לי ללכת.

— בעגלה שלך, אמר יש ארגז עם וודקה, תוציא לי כמה בקבוקים וארשה לך לשוב. סע, אמר לאט לאט עד שתשאר האחרון בשורה וסדר את הדבר ואתה חפשי.

פתאום הייתי אחרון, והוא לידי. כל הדרך. משפגרתי הרבה אחרי השיירה, נעמדנו. הוא נתן לי את פגיונו, אני פרצתי את מכסה הארגז, נתתי לו מה שנתתי לו. סגרנו את הארגז והוא התפרץ בריצה קדימה, עצר מספר עגלונים וצעק:

— אי אפשר להמשיך בקצב של הפרחח הזה. הורידו את מטענו אליכם והמשיכו בלעדיו.

הייתי חפשי. אך הדרך הביתה לא היתה ידועה לי. לפני השתרעו שדות חרוצי כבישי עפר, דרכים שסללום אופני איכרים לצרכיהם ואין לי לדעת לאן לנסוע, באיזה שביל לאחוז. הגעתי לעיירה קטנה בשם ליסקובה. עמדתי באמצע העיר, בכיכר שבה, והעיירה מלאה צבא ומשהו חגיגי נסוך ברחובות האלה שמסביבי. לא ידעתי. כי היום יום א' דראש השנה. לא ידעתי מה להחליט, איך אפשר לחלל את היום הנורא הזה ולהמשיך מחוץ לתחום. זה לא צחוק, הייתי נבוך, אובד עצות ומיואש. והנה כמו באגדות אליהו הנביא, הוא הופיע. יהודי גבוה מאוד לבוש קפטן פשוט וארוך מאד, ניגש אלי ואמר:

— יינגלה, מה אתה עושה, אתה יודע כי ראש השנה היום? תבוא אתי, תהיה אצלי, לצבא אל תדאג. תלך אחרי ובזכות היום הקדוש נחסה ומה שיהיה יהיה.

ביתו היה בית קטנטן בן חדר אחד. הוא הוציא את הרתימה לבוסתן שליד הבית ואני נכנסתי הביתה.

כל מה שאכלנו, שלשתינו, האשה הבעל ואני, היה בורשטש „יבש", חמיצת סלק שלא נלפתה לא בבשר ולא בשוויסקי שומן, ולחם פרוסות אחדות. סעודת חג שזכורה לי הרבה שנים. הוא היה חייט הכפר, עני מרודה. זאת למדתי עם רבות ימי שהותי אצלו.

כשלושים יום הייתי אתם, סמוך על שולחנם הדל. ישנתי על מצע התבן, ולא ידעתי איך ומתי זה יהיה ואוכל להמשיך הביתה.

הדרכים היו משובשות בגיסות צבא, ולסטים מסביב, והדרך ביערות והוא יהודי פשוט, אינו מומחה למצבים מורכבים כשל מצבי. והעיקר אין הלחם מצוי בביתו ואני מעמסה עליהם ועלי. לא יכולתי יותר. ניגשתי לקצין העיר, סיפרתי לו הכל. אין מה לאכול, אני גם רוצה הביתה, אינני יודע את הדרך. בכל זאת אצא, אלא שאני חושש, שמא יתפשו אותי בדרך ושוב יגייסו אותי ואני כבר מנותק חדשים מהורי, מביתי.

דברי השפיעו עליו. הוא נתן לי פתק ואמר:

— אין לי חותמת, את זו תמצא במפקדה הצבאית, אצל הגנרל עצמו. לך אליהם, יטביעו לך החותמת, תוכל לנסוע מבלי שיעכבו אותך מחדש.

במפקדה גרשוני ככלבלב. „ארויס", וזה הכל. אך אני לא ויתרתי. הפקיד צועק „ארויס" מאחורי מכתבתו הגדולה ואני חוזר וחוזר. בסוף נמאס המשחק לשנינו. נטרקה הדלת לאפי ואני בחוץ. אלא שגעגועי היו כל כך חזקים שלא זזתי מהדלת. ישבתי על הסף ו„לא אזוז מכאן". עברו שעתיים, שלוש. הגנרל עצמו יצא מן המשרד ואני אחריו. הוא התפלא מה אני נטפל אליו. סיפרתי לו סיפורי והפתק בידי. הוא חזר, ציוה להטביע החותמת ואני חפשי.

אך איך נוסעים הביתה? באיזה כיוון? ואיך, כשהכל מלא צבא. ימים מספר עברו ואני במבוכתי. יום אחד באו לשם אנשי צבא בשתי עגלות אזרחיות מלאי חפצים לחזית. הכרתי בעגלונים, כי הם יהודים. הם באו מפרוז'ני ואני ידעתי, משם הדרך לביתי ישרה ישרה. חזרתי איתם לפרוז'ני, הייתי אצלם לילה ויצאתי לדרך, הביתה, הביתה.

יום ולילה ארכה לי הדרך בערבות ביאלוביז' המסוכנות. ביערות הסתובבו עריקים משני הצבאות, הסתתרו ושיחרו לטרף. מסוכן מאוד היה המצב. ואני ידעתי זאת, אך כוח הגעגועים גבר על הפחד.

בדרך צעקתי, דיברתי אל עצמי. עודדתי את עצמי. עברתי מסע של יסורים ופחד. אימצתי את רוחי וכך באתי אל בילסק, אל ביתי.

מדובר פה לא כל כך בפרטים אישיים שלי. מסופר פה על תקופות בחיי העם ועל מה שעלה אל ילד יהודי ועל מה שבילסק היתה בשבילו.

אוירה בבתי ספר

בעיר היו 2 פרוגימנסיות ובית ספר אחד עירוני אשר חוק לימודיו הארבע שנתי היה שווה לחמש שנות לימוד. בבית ספר זה למדנו מתחילתו, אחר כך שונה למה שנקרא „וישנצ'ליה אוצ'ילישצ'ה" (כלומר: בית ספר תחילתי גבוה) ועל כל 200 תלמידיו נתקבלו רק 8 יהודים. הם פשוט לא רצו לאפשר ליהודים להתקדם. כשלמדנו בבית הספר הזה במתכונתו הראשונה לא כתבנו בשבת. לא הורינו ולא מלמדינו הסיתו אותנו למעשה סבוטז'ה זה בבית הספר. היתה זו עבודה עצמית שלנו. אנו התלמידים, ביזמתנו ובעמידתנו התנגדנו עקרונית לכתיבה בשבת ולא כתבנו. הדבר עלה לנו בקשיים מרובים ובמלחמה עקיבה. מורטת עצבים ומדכאה. מה עשתה ההנהלה, היא התחכמה לנו וערכה תכנית, שלפי מערכתה עלינו לצייר בשבת. כוונתם היתה קודם כל להרגיל אותנו לשימוש של נייר ועפרון ומשנתרגל לכך ימשיכו ויאלצו אותנו לכתוב בשבת, כי מה זה לכתוב אם לא שרבוטי עפרון על נייר.

המנהל היה גוי בשם דוידוביץ. השפענו עליו והוא גנז את תכנית הציור בשבת. אולם תוך כדי הודעתו על כך, אמר לנו:

— אני יודע. כי אתם כותבים בשבת ואינכם זהירים בכך. הפעם ויתרתי לכם, אך בקרוב נחדש את תכניתנו ותיאלצו לכתוב בשבתות.

אינני יודע מדוע זה לא הרגשנו באנטישמיות בבית הספר. בזכרוני תמונה די ברורה והיא של אוירה שאין בה אנטישמיות. בכל זאת:

א. פעם בערב יום הכיפורים הודיע לנו המורה לציור כי הוא יודע מה

חג לנו היום. היום הנורא הזה, כפי שהתבטא, חל הערב ואם זה אפשרי אולי יותר לו לבוא להיות בבית הכנסת בערב זה.

הבאנו את בקשתו להורים שהם הרי הקובעים בבית הכנסת.

הורינו התייעצו בדבר והרשו לו לשהות בבית הכנסת במשך תפילת כל נדרי ומסביב לה, בכל מה שחל לפניה ואחריה.

למחרת יום הכיפורים. כשחזרנו לבית הספר, הוא היה עדיין תחת רשום הערב המרשים הזה והוא שאל אותנו:

— האם השד לא לקח אתכם ביום אימה ועברה זה? איזה עם אתם אשר יוצר לעצמו מעמדי אימה וחלחלה כאלה? ממש כמו העמים הפרימיטיביים הנתונים בסבך השטן.

ב. פרט לכל המקצועות המקובלים בבתי ספר למדנו גם את הלשון הרוסית העתיקה „סטרוסלוביאנסקי יאזיק". מורה לשון זו היה הכומר. היה זה גוי די נעים ומקובל עלינו. קראנו לו בטיושקה, כלומר: אבא'לה, אביון והרגשנו מצדו מין יחס ליבראלי כלפינו. אותו זמן, קרה מעשה ביילים, אותה עלילת דם חשוכה ואחרונה בעולם. אשר זיעזעה את כל העולם היהודי והעולם הגויי בחלקו הליבראלי. רצינו לדעת מה אומר הבטיושקה לכך. קם חברנו ברונשטיין. בן כיתתי ושאל אותו, אם הוא מאמין, כי יהודים נזקקים לדם ילדים נוצרים למצות. ואם יהודים נזקקים בכלל לדם. הכומר לא היסס אף רגע:

— לא, ענה, אינני מאמין. בדיות וזה הכל. שטויות שיש להזימן. פשוט להזימן.

רווח לנו. השמחה במעוננו. עוד מעט נשוב הביתה ונספר בפלא הזה. אלא שאותו רגע קם תלמיד אחר מהכיתה. ודוקא פולני. בן עם נרדף גם הוא ברוסיה והגיב:

— בטיושקה, איך זה תטיל ספק בדבר והרי זה כתוב בעתון, כי יהודים עושים זאת. הם משתמשים בדם נוצרים למצות שלהם.

הבטיושקה הליברלי שינה מיד את דעתו:

— זה כתוב בעתון, כן כן, משמע, אם בעתון, הרי זו עובדה ויש להאמין בה.

בן בילסק אשר אפר גופו פוזר על גבי מרומי מצדה / אנטישמיות וגבורה יהודית בבילסק

מי שאומר, כי בילסק עיר סוחרים היא, כדוגמת כל ערי ישראל ומוסיף. כי כדרך כל ערי ישראל שקעה גם היא בחשיכה, התנגדה לקידמה ונתנה אמון גאולתה רק בדת. מגזים באיזשהו מקום, או מוסר תמונה בלתי שלימה של בילסק. אני זוכרה אחרת.

בזכרוני היו בבילסק אנשי עמל לרוב, סנדלרים, חייטים, נגרים, מסגרים, זגגים ובעלי מקצועות עבודה אחרים. אשר חיו בעמלם ומצאו מרגועם הנפשי החברתי באמירת תהלים, לימוד משניות ועין יעקב, לאו דוקא מתוך נימוקים דתיים עשו זאת. הם פשוט זקוקים היו למסגרות חברתיות בהן יגיעו להפגת בדידות שייכותם המעמדית והלאומית. התהילים, המשניות, העין יעקב והאחרים עשו זאת ויצרו את המסגרות הדרושות לו.

בין אנשי עמל אלה היו רבים שנתברכו בחוש הקידמה ובחושם זה גם קבעו כי אפשר להגיע עדיה לא רק תוך עימות בינה לבין הדת, בכך הפרידו בין הדת לבין הקידמה הפרדה מעמיקה ביותר. הם חייבו את הדת, ושאפו לקידמה. בכך הוכיחו ממשיות, כי היא אינה עומדת בסתירה לקידמה. ומדוע היא צריכה לסתור אותה? הרי הדת עצמה היא תוצאה של קידמה בלתי פוסקת?

כך קרה ולא מעטים מבעלי המלאכה האלה שלחו בניהם ללמוד למקמות השכלה וקידמה שהיו נמצאים מחוץ לעיר. הסנדלר פישל׳ס שלח את בנו ללמוד בתיכון רחוק מבילסק, כי בבילסק, כמסופר קודם, לא היה עדיין תיכון. כמעט כל הקצבים שלחו ילדיהם ללמוד לימוד מתקדם. ובנו של הלל חרבלובסקי אף הגיע לדרגה גבוהה ביותר בלימודיו ולהתקדמות נעלה מאוד. הוא התפרסם אחר כך כפסיכיאטור בעל שם בארצות הברית.

עליו רצוני לספר מה שהתחייבתי בכותרת. אותו בן של חרבלובסקי הגיע לאמריקה. למד, השתלם, עלה מעלה מעלה בפרסומו, וכדרך כל בעלי מעמד במדינה זו, משנזדמן לידו המקרה להתאהב בשאינה בת ברית התחתן אתה ללא היסוסים, או לבטי בילסק יהודיים, זה לא הפריע לו בתפישתו את היהדות. זה גם לא נחשב לגביו שלב בקידמה. את דרכו להשכלה ראה תמיד כדרך העולה אל האור אל מרומי האדם, מרומים שאין הכלכלה פסגתו. בשני משער־לים המשיך בקידמתו, הוא התנדב ולחם במלחמת ספרד נגד הפשיזם החשוך, שגנראל פראנקו ייצגו וחלם על קשריו עם ישראל בנורמות קונקרטיות ביותר. ולא זכה. הוא רצה לחוג את הבר מצוה של בנו כאן ליד הכותל ולא עלה בידו. הוא רצה לעבור הנה לחיות את שארית חייו ולא האריכו ימיו. כדי לתקן את מה שלא הצליח בחייו תיקן לאחר מותו. הוא ציוה לשרוף את גופו ולפזר את אפרו על מרומי מצדה.

מצוותו קויימה למרות היותו נשוי לגויה.

זהו משעול מחשבה הידוע גם לנו. קידמה שלימה עם קשר לעמים וגורלם ותרבותם מבלי לשכוח, כי תכלית קידמתנו היא קודם כל ליכודנו התרבותי האטני של עמנו וראיית בעייתנו הלאומית במסגרת הפרוגרסיה הכללית של העולם.

מי שמתקשר באפרו האחרון למצדה מעיד על עצמו, כי כל דרכו בחיים היתה דרך העפלה אל מצדה, אל פסגת הנאמנות הקיצונית של העם היהודי למולדתו הפיזית. ודרך הנאמנות של יחידי העם אל העם ושניהם, מכנה משותף להם והוא אהבת ישראל. אחוה יהודית.

בלאומיות כזאת נתברכו ביותר אנשי העמל בבילסק.

זוכר אני במקרה את החייטים, אשר נאלצו מטעמים שלא הודגשו להקים להם בית מדרש משלהם. כנראה לא הרגישו בנוח בחברת המתיימרים להיות מעמד נבחר ביהדות בתוקף „תלמיד חכמותם״, שלא נבחנה, אגב, אף פעם. ובחרו לעצמם להבדל ביחדותם, כדי להיות רחוקים מאחים מתנשאים אלה. חייטים אלה ועמלים אחרים, שהיו באמת מופלים על ידי אחיהם היחסנים, משהתרגשו פורענויות על יהדות בילסק, כולל האחים המתנכרים דלעיל, מיד היו נחלצים בגופם, קרי בכל מאודם, להגנת העם, מתוך משולש־שלימות זה של עמל, קידמה ואהבת ישראל.

זוכרים ודאי שנת 1906. בבילסק מהדהדים עדיין קולות השטנה והאימה של הפוגרום בביאליסטוק. היהודים כאן שרויים בפחד והשמועה מתגברת, כי גויי הסביבה רוחשים לעצמם מין חג כזה בבילסק. כפי שנחוג בביאליסטוק, איכרים מהסביבה מתאספים. נערכים לפוגרום בבילסק. יהדות הממשי חרדה ומשותקת בחרדתה ומי יקום ליהדות בילסק כי קטנה היא ומשותקת חלחלה. יצאו עגלוני העיר אל מחוץ לעיר לקדם פורענות. העמידו את עגלות הסולם שלהם לרוחב הדרך כמיתרס בפני פורץ, שלפו את הקוניצס (סרני האופן) ונופפום בידיהם וכל הגויים התפזרו כלא היו. בילסק נושעה. יהודי הסולת שבה נשמו לרווחה ומי יודע אם הודו בכך, כי באהבת ישראל של אחיהם הבזויים הם חוסים ?

ומקרה 1911

יריד היה בעיר וגויים לאלפים. והימים ימי ערב חגא שלהם. ובבתי תפי־לותיהם כמרים מסיתים לפרעות ביהודים לקול צלצול פעמוני הקדושה. יהודים ראו בעין, כי פוגרום מתרגש לבוא אליהם והגויים כבר בפנים ומי יפזרם. הלכו ארבעה קצבים ועוד שני עגלונים ובאו לכפר וידובה ושילחו אש במתבנים אחדים בכפר. משראו הגויים, כי נחשף כפרם מגברים ורכושם מתהפקר, עזבו את בילסק וחשו לבתיהם להציל את עצמם מנקמת היהודים.

מקרה זה נסתיים במשפט, אשר הוכיח ברורות, את הקשר שבין שני המק־רים, ושלושה יהודים נשפטו על מעשה נקמה שלפני הפשע לשלוש שנות מאסר בגרודנה. והם ישבו. אסירי יהדות אמיתיים של בילסק באו לה מתוך אנשי העמל.

ומצווה להשלים את התמונה הנהדרת הזאת במעשה הנוסף, כי איכשהו נשפט אתם יחד יאנק הגוי. בן הסנדלר וגם הוא ישב איתם את שלוש שנות מאסרם. ללמדנו, כי גם בבילסק היה ניצן של אחוות עמים שהחל רקימתו ממעמד העמלים.

מי יודע דרכי הזכרון ? אלה נזכרו לי ועל אלה סיפרתי ואם קוריוזים אלה משלימים במשהו את תיאור עיר מולדתנו ז״ל — והיה זה סיפוקי.

מוטוס קפלנסקי

בילסק עיר המחוז

הגעתי לבילסק ב־1922. אמנם נולדתי בבילסק אבל בזמן המלחמה הרא־שונה יצאתי לאוקראינה הרוסית. לבילסק־פודלסקי, למקום בו נולדתי, הגעתי ילד בן 8.

למעשה היה לי עבר של פרוליטרי. מכיון שהספקתי כבר בגיל 6 להתחיל לעבוד בבית חרושת. מחוץ לזה עברנו את כל המלחמה ברעב וחילוף משטרים בלתי פוסק. שהיו אז באוקראינה. אחרי שהתחלפו הממשלים הבולשביקים ושל קרנסקי, כל פעם מחדש. אחריהם נכנסו הגרמנים ואחר כך נכנס ההטמן מאכנו הרוצח ואחר כך פטליורה שהיו אוקראינים לאומיים וממילא אנטישמיים. לכן הייתי רגיל לסבל ולמצוקה. אך אז גם ספגתי חוויות יהודיות קשות ביותר. פעם אחת נוכחתי במקרה שנכנסו שניים עם אקדח והעמידו אותו מול אבא שלי ואיימו עליו, עד שנתן להם מה שהם רצו, אז הם עזבו אותו. פעם שניה הייתי נוכח בפוגרום שהיה שם בעיירה הזאת וכולם ברחו והתחבאו בתוך המרתפים ואנחנו כילדים יצאנו וראינו מה שנעשה בחוץ. ראינו תהלוכה גדולה של רוצחים משולהבים המתרכזים בפתחי רחוב... לוכדים יהודים ומכים בהם באכזריות.

רח' הינדנבורג בבילסק

בדרך כלל לפני שמשטר היה מתחלף היו חיליו מצווים לפוצץ את המתקנים הקיימים בעיר. קשה להגיד שהיו אלה מתקנים דווקא צבאיים, אבל כל אחד מצא לנכון לפוצץ את תחנת הרכבת ועוד „מבצרים" ואמצעי נצחון כאלה, ככה שבין משטר אחד לשני היינו כולנו שוכבים במיטות ותחת למיטות, בתוך

המרתפים ובמקומות מגן אחרים מגיבים בחלחלות על כל קולות הירי וההפגזה ולמחרת בבוקר עם אור השמש היה מתחיל לזרום חיל חדש ומתחיל להופיע משטר חדש. אני זוכר שאמא שלי הלכה בבוקר אחד להביא מים, ופגשו אותה רוכבים והיא הלכה עם דליים ריקים שהוא סימן לא טוב ובעד זה היו מוכנים להרביץ לה, להרוג אותה, על שיצאה לקראתם בדליים ריקים כדי להמיט עליהם אסון. היו גם מצבים מגוחכים. בזמן שמחנה כזה היה יוצא כשאחרים כבר דולקים אחריו מהצד השני של הרחוב, אז לאט לאט היו הבורחים שליטי האתמול מתחילים לזרוק את כל השלל שהם לקחו אתמול בכוח כדי להקל על הסוסים. הם היו זורקים את הפרוות ואת הכדים וכל מיני דברים יקרים, כל מה שהכביד עליהם שמטו והשליכו. אחר כך היה הרחוב נשאר מכוסה כל מיני דברים שנשרו בתוך המלחמה הקצרה שהתחוללה והיו גם ערמות זבל ולכלוך. את כל זה היו מציתים ואנחנו הילדים היינו זורקים לתוך המדורה היקרה כדורים ומסתתרים מאחור ורואים איך הכדורים מתפוצצים ויורים. אם לא היו אז אסונות היה זה רק ענין של מזל של נס.

בדרך כלל זכורה לי בילסק כעיר נקיה ויפה שאבותיה דאגו לצורה החיצונית שלה. מידי פעם בפעם היו צובעים מחדש את כל גדרות הבתים שבחזיתות בצבע לבן או לבן כחול והדבר הזה נתן צביון יפה לעיירה. הרחוב הראשי והרחובות הצדדיים, שבו התגוררו היהודים היה נקי ויפה. ליהודים במועצה היתה השפעה מבחינת יעול שירותיה של העיר. ליהודים היתה גם השפעה די טובה מהצד הכלכלי. בחיים הכלכליים הם היוו את המרכז לכל הסביבה הכפרית.

הפלך שאליו השתייכה בילסק בזמנו היה יותר גדול מבלגיה ואנחנו היינו לפעמים עושים את ההשוואה איך בירת הפלך הגדול ביותר בפולניה היתה עיר כמו ביאליסטוק ובילסק היתה עיר מחוז בו. סמיאטיץ׳, בריינסק, בילוביזש והלובקה שהיו ערים נכבדות היו שייכות למחוז בילסק והן הרי היו גדולות כמוה ואפילו יותר גדולות ממנה. בלוביז היה היער הגדול ביותר באירופה והוא גם כן היה שייך לאזור הזה. שם היה מקום מפורסם שגודלו היה רק קילומטר על קילומטר והיו בו עצים שונים כ־40 סוגים, ניכר היה בו שהוא משהו מיוחד והאמת היא, כי הוא נבחר בזמנו להיות מושב הקיץ לצאר הרוסי.

בילסק שימשה מבחינה זאת תחנת מעבר חשובה, כשהצאר היה עובר בו, יכול להיות שמשהו זה השפיע על בחירתה כעיר מחוז. היא שימשה תחנת מעבר בין ביאליסטוק לבריסק וורשה. אפשר היה גם דרך בריסק וגם דרך ביאליסטוק לנסוע לורשה. בילסק שכנה בין שתי ערים גדולות אלה וכל האזור הזה מסביב לבילסק שהיה כגודל בלגיה היו בו הרבה עיירות ובכל העיירות היו ישובים יהודיים די ניכרים. גם באורלו וגם בהינסיקה ובקלישצ׳לה וגם בעוד נקודות. בהינסיקה שהיתה קשורה עם היער הזה היו מנסרות גדולות לעיבוד של עץ. יהודים היו בתוך הברנז׳ה הזאת. אבל לא כפועלים. הם היו בעלי מנסרות. כפועלים אני לא הכרתי שם אף אחד.

היה בה המרכז של הפרולטריון הפולני. ביתר המקומות היו בדרך כלל מלאי איכרים. פועלים כמעט שלא היו שם.

בבילסק לא היו בתי חרושת. היה בית מלאכה אחד לאנפילאות שהעסיקו לא יותר מ־15—10 עובדים, זה היה בידר והיה גם מיכאלצ׳יק. אצל אחד מהם אני גם עבדתי איזה זמן. אצל מיכאלצ׳יק עיבדו את האנפילאות ואני הייתי היהודי היחידי בכל המפעל. כל היתר היו גויים. בעלי מלאכה יהודיים כן היו בבילסק ואפילו במלאכות „כבדות״. היו נגרים, היו בעלי עגלות וסבלים. גם אני עבדתי בחנות בעבודה של סבלות והובלות. ראיתי שם תופעה מעניינת, שם היתה בחורה, בת סוחר תבואות באחת העיירות, כבת שמונה עשרה, שהיתה גם כן מעמיסה על עצמה שק של 100 קילו סוכר. הציבור הזה של אנשי העבודה הגופנית היה די מעניין. הם לא היו בעלי תרבות, לא הבעלעגולעס ולא הסבלים, אבל היו יהודים טובים ומסורים ועשו את העבודה באמנות וחיו את חייהם ביושר ובתרבות משפחתית.

פניה גרינברג

בילסק המיוחדת
(השלכות)

הייתי פליטה בבילסק לפני הורי. גמרתי את הגימנסיה בוולדימיר וולינסק. נסעתי להתארח שם והפכתי לפליטה של החזית האוסטרית לפני שהורי הפכו לפליטים של החזית הגרמנית. בקייב נפגשנו ב־1915. בכל זאת זה פרק קטן מחיי, והיחס בו לבילסק הוא חזק מאוד. חשבתי על זה, יתכן מאוד שזאת אידיאליזציה וייתכן שאינני אובייקטיבית. חשבתי מדוע זה? כמובן — משום שאלה היו שנות חיי הטובות. זה בלי שום ספק קשור בילדות הטובה שהיתה לי. אנחנו נסענו לחרקוב. אבי נהרג ב־1919 בחרקוב. ואנחנו לא חזרנו. אני הייתי בבילסק כשנסעתי מכאן בשנת 1937 וכמובן שמצאתי עיר אחרת. חשבתי הרבה מה מאפיין את העיר הזאת ומדוע הקשר הוא כל כך חזק.

את בילסק כינו בשם „זיידנה טאָרבעס". חיפשתי תרגום מדוייק ל„טורבעס" ולא מצאתי. תרמיל זה טורבה. ביידיש זה גם סמל לעניות. כשאני מספרת לאנשים את הכינוי של העיירה, הם אומרים: „כמה זה מתאים לך". בילסק היתה עיר עניה בדרך כלל. היו כמובן פחות עניים ויותר עניים, ויותר עשירים. אבל כל דאגת העיר, עסקנותה הלוקלית נתחמה במסגרת של עוני. זאת היתה עיר בלי תעשיה ובלי מקורות פרנסה. לנוער לא היתה הזדמנות לצאת ללמוד והיה ממש מתנוון. אם הוא רצה לחיות היה צריך לצאת ללודז או לביאליסטוק. העיר בעצמה לא יכלה לפרנס את דורות ההמשך. אני זוכרת בבילסק היה דבר רגיל, שאנשים היו עניים ומכובדים מאוד. היה שם עוני, אבל לא עוני מנוול. לא הרגישו שהם עניים. למרות שידם לא השיגה לקנות להם אפילו דג מלוח.

רחוב ביאליסטוק בבילסק

אז היו אוכלים תפוחי אדמה וטובלים בליאג (זמית — בעברית). יחד עם זה אנשים לימדו את ילדיהם. היתה לנו קצבית שהיתה מביאה בשר לאמי מאז שאני זוכרת את עצמי והיו לה שתי בנות והיא עשתה מאמצים ולימדה אותן מחוץ לעיר. בבילסק לא היתה גימנסיה, רק פרו גימנסיה. היינו לומדים ארבע שנים וממשיכים בעיר אחרת. וגם הבנות של הקצבית למדו בקוברין. הבדל הגילים ביניהן היה קטן והן למדו שתיהן בכתה אחת. היו הן קונות אז לחם שחור ומחזיקות אותו שיתייבש ש„ילך" פחות. הן היו מוציאות 25 קופיקות לשבוע, אבל למדו בגימנסיה.

אנשי בילסק נחנו בחוש אסטטי, נקיון והקפדה על הלבוש. אחד הדברים שאפיין את העיר הוא שלא ראיתי כמעט מישהו מבילסק שיתלבש לא יפה. זה הכל קשור עם המושג הזה „זיידנה טורבס".

אני לא זוכרת הבדלי מעמדות. לא כולם היו עניים מרודים. אצלנו, למשל, היה בית אמיד. היו כמה משפחות של סנובים, שלא התערבו עם הבריות, אבל זה היה תלוי יותר באופי של האיש מאשר במעמדו. היו גם כמה משפחות שהיו מחוץ לענייני העיר. פרט לזאת היתה אחדות כמעט שויונית בעיר. חברות שלי היו כל בנות גילי, החל מסירקין הגביר של העיר וגמר במלכה הקצבית. כל אלה שהיו משנתון אחד היו חברות. קשה להגיד שזאת היתה משפחה אחת אבל לא ידעתי הבדלים.

אמי נולדה בכפר, לא רחוק מבילסק. ליהודים אסור היה אז לעבד אדמה ולהיות בעלי אדמה. הם היו חוכרים משקים גדולים ומעבדים אותם. היה רוזן אינקובסקי שהמשק שלנו היה שייך לו והוא היה סוציאליסט. אמי היתה הבת הבכורה אצל סבא שלי שהיה חוכר אדמה אצל החרביה הנ"ל. כל האצולה הפולנית היתה אז מרדנית מתוך רגש לאומי. הם היו לוקחים את אמי לחצר והיא קיבלה שם השפעה סוציאליסטית. אנחנו קיבלנו חינוך „לא יהודי". אותי הכריחו בגיל 10 לכבס את הכביסה שלי, או שהיינו חייבות לעבוד בגן ולהשקות אותו. אלה הם דברים יוצאי דופן בעיירה יהודית קטנה, אבל זה קבע גם את האוירה בבית, ואני חושבת שהיא היתה גם נחלת כולם במידה מסויימת.

אני תמהה תמיד, מדוע אין החברה שלי מספרת אף פעם על עיר מולדתה. ואני מספרת על בילסק מעשיות בלי סוף, אין זאת כי אם שונה היא בילסק.

בבילסק היו בזמני 8000 תושבים ומהם 7000 יהודים. היה רק חזירניק אחד. כמובן שלא היה יהודי אחד שנכנס לחזירניק הזה. בכל זאת היו לנו הרבה ידידים גויים ולא הרגשתי שאני יהודיה, שיש בזה משהו לא רגיל. ויחד עם זה היתה רוח יהודית כללית. היינו לאומיים מאוד. אצלנו לא היו אנשים אדוקים מאוד. אמא של בנדס. הרבנית הזקנה, היתה היחידה בפאה נכרית. כדי לדעת מה היתה בילסק, אני תמיד מביאה לדוגמא את בית הרב שלנו. כל הילדים של בנדס היו חברים לנו, גם מפני שגרו אצלנו בחצר וגם משום שהם היו קרובים לנו ברוח הקידמה. היתה להם בת גדולה, רחלה, שאני הבאתי אותה מבלגיה עם ארבעה ילדים. בת אחרת של הרב, חברה במושב. בן אחד קומוניסט, בן אחד בקיבוץ ובן אחד היה כימאי. רחל'ה אמנם התחתנה עם רב, אבל היתה אשה מאוד מתקדמת. היא נתנה לילדים חינוך יהודי לאומי

מאוד. זה אופייני לבילסק, לא היתה קשיחות דתית או אחרת. בבילסק לא היו פיאות, כמו שראיתי בוולאדימיר וולינסק איפה שלמדתי.

הכל היה מאורגן בבילסק, נקי ויפה. גם הרחובות היו נקיים. אינני זוכרת אנשים מיוחדים שניקו את הרחובות. אני זוכרת שהאסירים היו מכינים עצים לחורף. אבי היה מבלה עם האסירים את כל היום ואינני זוכרת אם האסירים עסקו בנקיון.

לא היו מים זורמים בבתים, אצלנו היתה חבית נחושת, אבי נתן אותה תרומה בזמן המלחמה. היא הכילה 40 דליים מים. היה מקוה ובית מרחץ. אני זוכרת שהייתי הולכת עם אמא לבית מרחץ, ואמא היתה נעלמת לרגע והלכה למקוה. בבית היתה גם אמבטיה שהיו ממלאים במים. שירותים לא היו בבית. התחבורה היתה עגלון. עם העגלון הזה היינו בידידות רבה מאוד כשאני למדתי בולדימיר וולינסק וכשהייתי באה בהפתעה או שהרכבת הקדימה, הוא היה מספר לי הכל, מי מת, מי התחתן. התחבורה הבין עירונית היתה רכבת.

כשבאתי בשנת 1937 לבילסק הייתי מאוכזבת במדה מסויימת. בדרך כלל אם יש זכרונות על איזה מקום, אל תבוא אליו שוב. אבל העיקר אמרתי: „קלקלתם לי את העיר".

בבילסק היו סטודנטיות שלמדו בחו"ל. מפני שברוסיה לא היו מקבלים לאוניברסיטה. היתה אחת רוזה ברמס, היא היתה בונדאית. היא הביאה הביתה את האקספרופריאטורים שישדדו את אביה. היה בן אחד שתלו אותו, הוא היה אנרכיסט. אני זוכרת שהיה פוגרום בביאליסטוק והפליטים ישנו אצלנו על הרצפות.

היהודים חיו אחד מהשני. וממסחר עם הגויים מהסביבה. בבילסק היה יריד פעם בשבוע שהיה מאורע. היו מביאים תוצרת חקלאית והיו קונים לכל השבוע. ביום היריד בחורף, בקור, היו התגרנים והתגרניות מעמידים בין הרגלים סיר עם פחמים לוחשות. אנחנו הילדים אהבנו מאוד את היריד הזה. זה היה יום של מאורע חברתי. ובשנת 1937 באתי לבילסק וחיכיתי ליום חמישי. לא נתנו לי לצאת מפני שהפולנים היכו יהודים. בזמני אני לא זוכרת חנות גויית.

את הספר הראשון ביידיש קראתי כשגמרתי את הגימנסיה. באתי לבילסק ודיברו על הספרות היהודית ואני לא ידעתיה. התביישתי והתחלתי לקרוא. הספר הראשון היה „יוסלה סולובי" של דיננזון. אחר כך הפכתי להיות מורה ליידיש בטיפליס.

בבילסק היה מינהל סוציאלי פנימי בין היהודים. למשל, אלמנה שצריכה היתה להתקיים, אז היו מונופולים שחלקו לנצרכים כאלה להתפרנס בהם. למשל אטי הקצבית מכרה לחם שחור. מסרו לה גם להיות עושה הדייסה. אז לא קנו שום דיסה בחנות המכולת. היו הולכים אליה במיוחד, כי היא היתה אלמנה

ב־1926 נשלחתי לסיביר, משם הגעתי לא"י ב־1927. לא חשבתי אז לחפש בילסקאים בארץ. ביום בהיר אחד הופיע אצלי יהודי יפה תואר, גבוה, תמיר וזקן הדר לפניו, דומה לישו, חבוש כובע רחב שוליים. הוא בא, לא ידעתי מיהו. הוא שאל: אינך מכירה אותי? ואני הרגשתי רע מאוד. אז הוא אמר:

„אני משקה של איסר השמש, היזהרי אני אגנוב עוד תפוחים בגן". היתה זו בדיחה שהזכירה נוף בילסקאי רגוג. היה זה משה אלפרט, חברנו מבילסק והוא הביא עמו את בשמה של בילסק הזה לישראל. והשנה שנת 1927, — משבר עצום בארץ. לדבר על עבודה היה כמו עכשיו להגיד שאני רוצה אוירון פרטי. הוא הזמין אותי לבר מצוה של בנו יצחק, שם שוב נפגשתי עם בילסקאים והתחיל הרומן עם בילסק מחדש. חברתי אמרה: „מה את רואה בבילסקאים האלה". אמרתי: „בואי איתי לאכול חמין אצל משקה ותדעי". באנו והבית לא נסגר. כל אחד בא לראות אותי. בסוף הרים משה כוס ואמר: „נשתה לבריאות אמך, אני מבקש ממך תכתבי לאמך שאכלת חמין אצל מישקה, הבן של איסר השמש". חברתי כל כך התרגשה ואמרה שכעת היא מבינה מדוע אני רצה לשם. אמי היתה כותבת אלי מרוסיה ובסוף המכתב תמיד הוסיפה דרישת שלום לכל הבילסקאים. כלומר, גם בנפשה חרתה בילסק חרתים חרתים של חיבה וקשר אל בילסק.

צבי בן־דעת

בילסק — רבניה, מלמדיה ויהודיה

לכל אחת מהעיירות באזור שלנו היה איזה שהוא כנוי אם זה לשבח או לגנאי ואם זה סתם לזכר איזה שהוא מקרה. לא אתעכב על שמות של עיירות אחרות, זה לא מעניין. אספר על העיירה שלנו. היה לה שם אופייני „די זיידענע טאָרבע", טאָרבע זה תרמיל של קבצנים. זייד זה משי, זאת אומרת, לא היו בבילסק עשירים, היו בה קבצנים, אבל קבצניה היו ממשי. שק קרוע ממורטט אבל ממשי. ולמה קראו לעיירתנו כך? מפני שהיא לא נודעה באוצרות ולא הצטיינה בחרושת. בהרבה עיירות קטנות ממנה היו בתי חרושת, לא גדולים, קצת טקסטיל או חרושת אחרת. אך הן היו בהשוואה אליה מעין ישובים עשירים. לעומת זאת היה לבילסק שם והדר. היא נודעה ביחסי הנימוס שבין אדם לרעהו. בנקיון העיר, בצורת רחובותיה היפים ובמוסדות שהיא הקימה, בפאר החיצוני והתרבותי שהיא שקדה עליו. בזה היא עלתה על אלה שהיו יותר אמידות ממנה ומפני זה קראו לעיירה די זיידענע טארבע. בזה מסתבר גם שבה בחרו משטרים שונים להיות עיר מחוזית למרות זאת שהעיר סמיאטיץ' היתה יותר גדולה ממנה. יותר רחוק ממחוזה היו ערים גדולים ממנה בפלך ביאליסטוק. אין זאת, כי בחרו בה בשל היותה יותר נקיה מאחרות, הרחובות היו יותר רחבים והאופי שלה במדה מסויימת היה כזה שהתאים לתפקיד או לכתר הזה.

אתעכב על מספר פרטים אופייניים לה. העיירה הצטיינה בגישתה לחינוך ולתרבות מעל לממוצע, יהודים בעלי מלאכה או חנוונים זעירים, שפרנסתם היתה מצומצמת ביותר, היה אצלם סעיף ההוצאה הנכבד ביותר סעיף החינוך. הם היו חוסכים מפיהם על מנת לשלוח את הבן לבית ספר טוב, לתיכון בעיר גדולה במחוזה או במרחקים. היו בה מוסדות תרבות לתפארת. הספריה העירונית היתה גדולה, מרכזית, בכל זאת היתה הספריה היהודית היחידה

מורי בית הספר העברי בשנת 1920, מיסדיו וחברי ועד

יושבים: משה אפשטין, מנהל, רבקה אפלבוים — מורה למטמטיקה, אפרים מלמדוביץ, הוכמן, מנחם סטופניצקי, אברהם בקרמן; עומדים: יעקב גולומב, הרליכמן — מורה לפולנית, משה שטרן, צבי קדלבובסקי, חיים רדילבסקי, יעקב אפלבוים

שעמדה לשימוש גם לגויים. ביניהם היו גם פעילים בשטח של הרבצת קריאה וספרות. היה אחד אלכסנדרובסקי, שדיבר יידיש רהוטה, מפני שהאינטליגנציה הרוסית לא היה לה מקום אחר להפגש בחברה אינטליגנטית ולקבל גם ספר רוסי, אלא בספריה. היא היתה ספריה של יידיש, עברית, רוסית ופולנית ואפשר היה בספריה לראות לפעמים אינטליגנציה לא יהודית, שבאה להחליף ספר או לשתף פעולה. ובין הפעילים היהודים והגויים היו יחסים טובים.

היהודים היוו כ־80% מהתושבים. הגויים ישבו בפרברים. בתוך העיר היו רק אנשי האינטליגנציה שלהם. הפקידות, המשפחה של הכומר והבנים שלו. לחוגים האלה לא היתה חברה אחרת והיו ביניהם דוברי יידיש. גם הכומר ידע יידיש.

לא פעם היה הכומר נותן מכתב לגוי, אשר יהודים „סדרו" אותו והוא היה בא אלינו הביתה אל אבא ז"ל, רב העיר, עם הפתק „הנה אני מכיר את האכר הזה מכירת הסוס הוא כל רכושו" וכו' וכו'. „ואני מבקש עד כמה שאתה יכול לסדר שיוחזר לגוי מה שנלקח ממנו". אז היו קוראים ליהודי, נכנסים עמו לחדר שני לשוחח אתו. בתור ילד הקשבתי פעם מעבר לדלת ואני זוכר את המילים „רבי, פרנסה". „וואָס טוט נישט א ייד צוליבּ פרנסה". ולא פעם פעמיים היו באים יהודים וגויים יחד להדיין אצל רב העיר. היו מקרים שגוי היה מביא משהו לצדקה על נס שקרה לו, נדר שנדר ועוד. היה יחס של אמון אל הרב והיו עוברים ברחוב ומקבילים פניו בכבוד. לרב היתה גם הדרת פנים שעוררה יחס של כבוד והערכה. בעיקר בלט בזה סבא, אבל הדרת הפנים היתה בשושלת. גם אבא זכה למה שזכה סבא והרבנות הפכה להיות מוסד. יתר על כן בזמנים חמורים כאשר כנופיות ללא משמעת איימו בפרעות, אז רצו לשלטונות הרב עם הכומר ביחד, זאת אומרת הלכו קודם לכומר, כדי לרתום אותו. אבל הוא היה הולך להשתדל יחד עם נציג היהודים.

סבא לא רצה להפרד מבתו היחידה, הוא אהב אותה אהבה ללא מצרים, כי ילדים שהיו לו מלבדה מתו על פניו וכשהוא הלך לבחור לה חתן היה זה תנאי: לא להפרד מבתו. ואיך הוא בחר את החתן. הוא נכנס לישיבה ודיבר איתו בענייני תורה כשהוא נראה לו והגיעו לידי הסכם, אז הוא אמר לו — להוי ידוע לך אברכי, כי אני לא נפרד מהבת, אתה צריך לדעת, כי מקים ביתך אתה אצלי. אני מזדקן, עוד מעט תמלא את מקומי ואם לא תרצה תהיה אתה הרב ואני אבוא אליך. גם אם תגרש אותי, אני מהבת לא נפרד. וזה היה אמור ככה שהיה בלתי אפשרי לא לקבל את התנאי הזה. הוא היה גם בודד והיה קשור לבתו בקשר של אהבת נפש.

כך קרה ואבא ניהל את הרבנות עוד בחייו של הזקן. גם אבא היה כבר לא צעיר. למעשה, הם פעלו ביחד, זה פחות וזה יותר. הציעו לאבא רבנות במקום אחר, אך זה לא בא בחשבון, היה זה הסכם ג'נטלמני לכל ימי חייהם.

אשר למוסדות כלליים של עיירה זו שזכתה לשם די זיידענע טאָרבע. קודם כל היתה עזרה הדדית מפותחת בבילסק. ואני מתכוון גם לצדק, גם לענייני צדקה וגם לענין העזרה לפליטים אשר תמיד היו מצויים אצלנו. אבל גם למקרה מיוחד שדרש מאמץ גדול היתה העזרה נמצאת. ועזרה משמעה

גם עזרה כספית חמרית וגם סיוע מוסרי. היתה „נכונות" רבה לסיוע בעיירה הזאת. משנודע על פורענות שפקדה את מישהו וצרה שנתחוללה, התגובה היתה „קומט לאָמיר גיין".

קרה לא פעם, זה נשרף, זה מצבו קשה, פה קרתה איזה מחלה מיד „קומט לאָמיר גיין", וכשיוצאים החוצה היו מתייעצים, לאן כדאי להכנס תחילה שספתח יהיה טוב. אז כבר משתתפים עוד אנשים בשיקול ומצטרף עוד אחד ועוד אחד והארגון היה בדרך ככתוב „בלכתך" תוך הליכה טכס ועצה ותושיה.

אותו הדבר אם היתה סכנה לעיר כולה. אומרים שהחיילים משתוללים או משהו כזה, הלכו כנזכר קודם לגייס את הכומר או להתייעץ אתו אולי כדאי ללכת לבד עם כסף. מתן לא בסתר שלט, אפשר להגיד תמיד בעיירה ובשליטיה. ראש העיר צריך היה להיות גוי, כי הם לא היו מאשרים יהודים, אבל היות והיהודים היו 80% היו הם מכריעים איזה גוי ייבחר שיהיה נוח ליהודים ויידע את גבולות שלטונו. הם היו לוקחים על פי רֹוב פריץ שירד מנכסיו וידוע כגוי נוח לבריות, שאינו עושה דבר רע, שאפשר להסתדר איתו. מהיהודים היה נבחר תמיד מזכיר — מנהל החשבונות והוא היה החותם. השתדלו גם למצוא גוי כזה עם הדרת פנים, אשר יעשה לפחות רושם של שליט.

העיירה זכורה לטובה כעיר של יהודים גאים. לא זכורים לי מקרי פרעות או פגיעות ביהודים במיוחד.

היחסים בין השכנים היו טובים אבל היו גם שעות סכנה שנשקפו מהם ליהודים. בזמן הגיוס והחיול לדוגמה, באו הרבה שקצים מהכפרים והם אהבו להשתכר ולהשתולל, ובהזדמנות זאת כאשר והיות והוא שתה, לא מעט התעורר בו גם רצון פה ושם להיטיב ליבו בקצת התעללות ביהודים, אז היה מתגייסת מיד הגנה, כמובן לא בנשק חם כי אם בכוח וברוח, וכמובן שאת הכוח נתנו ברובו הגדול הקצבים. אבל היתה נכונות וידעו הפורעים שלא תהיה תפארתם על זו הדרך. אינני זוכר בגיל צעיר שהיה משהו דומה לזה למה שקרה בעיירות אחרות. יתר על כן, גם בזמן הנסיגה של הצבא הרוסי בשנת 1914, כאשר פחדו שחיילים בנסיגתם מסוגלים לכלות זעם חרפתם בחסרי מגן. גם אז היו האנשים מוכנים על יד הדלת עם גרזנים ולא הגיע לידי מה שעלול היה להגיע. ידעו שפגיעה ביהודי לא תעבור ללא תשובה הולמת והיה שקט והיו יחסים. בהיותי כבר בארץ היה נסיון אחד של פרעות, אז כבר היו הפולנים מרובים בסביבה, כי היתה פולניזציה מכוונת ואלה רצו ללמד ליהודים לקח והכו אותם מכות מוות. אחר כך היו משפטים על גבי משפטים. כך סיפרו לי, אני עליתי ארצה בשנת 1925 והפרעות האלה היו יותר מאוחר אבל לימדו אותם לקח ובן אחד של מנהיגי העיר, סטודנט מוורשה טלטלוהו כמו כדור רגל והפכוהו נכה לכל ימי חייו. היו משפטים וצרות על גבי צרות, אבל היהודים עשו את שלהם והתגובה היתה במקום. וזה גם שימש תריס בפני אנטישמיות, כשמכבדים אותך, לא שונאים אותך.

מה שקרה עם הביילו־רוסים ימח שמם בתקופת השואה, זה אחד הדברים המפליאים. הם לא נחשבו לשונאי ישראל והיו איתם יחסים טובים. במלחמה הזאת התברר שהם לא היו יותר טובים מהפולנים.

העיירה הזאת היתה מרכז של יערות. לא רחוק מהעיירה ישנו היער הגדול ביותר באירופה. זה לא היה יער, זו היתה יבשת שלימה. יער־עד. היו שם יצורים נדירים, היו בו גם ביזונים. לשם היו באים שליטי עולם לציד ממרחקים. את היער הזה היו כורתים עשרות בשנים. כורתים וכורתים ולא יגמרו אותו. עכשיו הוא על הגבול רוסיה—פולניה, כנראה שהתחלקו בו השתים. זה היה מכרה בלתי נדלה של עצים.

זוכר אני אפיזודה, בזמנו הגיעה הודעה לשר המחוז שצריכה להגיע משלחת מסחרית אנגלית בקשר לענייני העצים ביער בילוביז׳ ועליהם לקבל אותם בכבוד הרצוי בתחנת הרכבת. כל „פני" הפקידות הבכירה הפולנית היתה בתחנת הרכבת ובטחונם גמור שיבואו לורדים לבושי צילינדרים ופראקים. כל האקספורט של העצים הלך אז לאנגליה ורצו להחניף לאנגלים, אלא מאי, הסתבר כי באי־כוח הפירמה הבריטית היו סוחרים יהודים מלודז׳, כולם באו בבגדים ארוכים, יהודים אדוקים כאלה לבושי קפוטות וקשקטים היו באי הכוח של הפירמה הבריטית. העלית הפולנית של בילסק הוכתה תדהמה וחמתה בערה בה כאש, אך היא נאלצה להבליג על חמתה ולקבל את המשלחת בכבוד והעיירה התגלגלה שנים רבות מצחוק כשנזכרו בסצינה הזאת, איך חיכו וחיכו הפולנים הרברבנים ולא שמו לב אפילו לאלה שבאו. הם חיכו לצילינדרים ולפראקים, עד שהתבררה הטעות והיו צריכים לרוץ לתקן את מעוותם ולקבל אותם בכבוד מלכים. ביערות בילוביז׳ היה מעון הקיץ של הצאר ובילסק היתה התחנה, שהוא היה תמיד עובר בה בבואו לקיץ למסע הציד. בתחנה זו היה סעיף של הרכבת וחניה בה היתה מיוחדת בילסק—בילוביז׳. מספרים כי הצאר היה עובר בעיירה ואז הכל היה צריך להיות סגור ומסוגר, כי לא יראוהו אדם וחי.

רחוב מיצקביץ׳ בבילסק

הנכונות הזאת להגיש עזרה החסרה כיום היא בעוכרי החיים שלנו בארץ. אנחנו נתקלים במקרים כשיש תאונה, אנשים מסתלקים כדי לא להיות נגררים לעדויות ומשפטים. או כששומעים צעקות באיזה בית, אז מתרחקים ולא עולה על הדעת לדחוף את האף בצרה שלא שלך. דברים כאלה אצלנו כאן מבליטים ביתר שאת את הנכונות הזאת של בילסק. ידוע המקרה של אחד בבילסק, שהכה את אשתו ונכנסה אליו קבוצת אנשים לא מן הצעירים דוקא ואמרו לו בפעם השניה תצא מזה בשן ועין. זה היה מובן שם מאליו. גם אם אדם הסתבך בדבר לא כל כך חלק והיתה סכנה מיוחדת להתערב בדבר היו מסתכנים ועושים. להצלת נפש מישראל. והיה מקרה ביום כיפורים והרב ונכבדי העיר נסעו בעגלה להציל יהודי: בלוביץ' היה אחד בשם אברמוביץ שברח ב־1914 עם הצבא הרוסי. משראה שמתרחקים יותר מדי מן הבית, הוא החליט לשוב. ערק וחזר לעירו. הסתבר שסיירים גרמנים הבחינו בו. תפסו אותו והכירו שהוא־הוא זה, אשר נסע בעגלה עם הרוסים. בחיפוש מצאו אצלו כסף מארצות שונות. הבחור היה אינטליגנטי ודיבר איתם גרמנית רהוטה. אז ודאי שלא היה להם כל פקפוק שהוא מרגל. הם עצרו אותו. החזיקוהו בבית הסוהר יומיים שלושה, הרעיבו אותו, עינו אותו וסכנה ריחפה עליו. הידיעה הגיעה לעירנו ואז יצא הרב קלמן מז"א ועוד שניים שנסעו אתו להציל את הבחור. אי אפשר היה לנסוע בדרך רגילה, כי היה מצב מלחמה ויריות מהדהדות והמות מהלך, ולא היה עם מי ועם מה לנסוע, פנו הנכבדים לקומנדאנט ואמרו, כי הם בטוחים שהאיש נקי. זה היה עוד בתקופה הפריהיסטורית, כשהגרמנים היו עוד בני אדם והוא השתכנע שזה נכון. אז העמיד לרשותם עגלה צבאית, מכוניות לא היו אז, רק עגלות כבדות עם גלגלי ברזל וחייל עם רשיון והם נסעו שם להתייצב. כשבאו ואמרו במה מדובר עשה להם המפקד קבלת פנים כראוי להם. הוא גירש אותם פשוט מעל פניו בגסות. כשיצאו החוצה אמר אחד לשני, זה בסדר, איך שלא יהיה הוא כבר לא יהרוג אותו. אחר כך היתה חקירה ודרישה ושחררו את הבחור. ואילו לא היטלר שאנשיו הרגו אותו, היה חי עד עצם היום הזה.

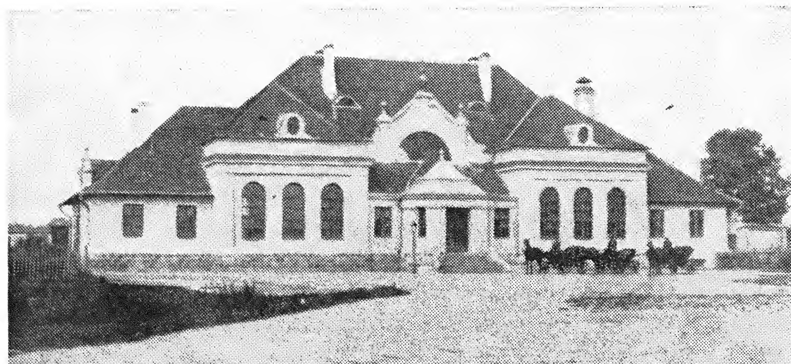
בבילסק, רק בבילסק, נדמה, זה יכול היה לקרות ורב מכובד עם עוד מספר יהודים יראים ושלמים מנכבדי העיר לקחו על עצמם לצאת בעצם יום הכיפורים רכובים בעגלה כדי להציל יהודי מסכנה. ולא היה שיקול, ולו הקטן ביותר, מה דוחה את מה. השיקול היה הצלת נפש מישראל ממאסר ועינוי דוחה יום כפור.

זוכר אני שהיו אומרים, רבי, אתה יכול להביא עלינו אסון, אם אתה מתערב בדברים כאלה שיש בהם משום סכנת נפשות והוא לא שעה. כשהבולשביקים עזבו ונכנסו הפולנים הם ירו בכל מי שהיה חשוד כמשתף פעולה עם הבולשביקים. ניתן היה להציל את האיש בהן צדק ובשבועה שהאיש לא היה בולשביק. בזמן שהוא כן היה קומוניסט פעיל והם עשו זאת ונשבעים על השקר. למזלם היו מתחלפים הקומנדנטים. היה מצב מלחמה לולא זה, זה יכול היה להיגמר באסון, אך הם לא נרתעו, כי קודם לכל צריך היה להציל נפשות.

לאופי של העיר יש להוסיף, כי אם היו צריכים לעשות משהו שעיקרו בדרכי הגויים וצבאותיהם הרי עשו זאת יהודי בילסק בשלימות. למשל, כבאי

השריפות, מכבי האש בלשון בילסק, שהיוו מעין פורמציה צבאית. הם היו מאורגנים למופת, הראש שלהם היה אחד מביאליסטוק, בקיא ורגיל בעסקים האלה במקומותיו זה היה מקצוע יהודי, כי שוטר הוא לא יכול היה להיות וקצין הוא לא יכול היה להיות, והוא רצה להיות איש מדים, גבר מיופיף, וזה קסם לו, יפה היה לו בכובע הנחושת מבריקה. מה עשה, עמד והקים את המכבים בבילסק וכאן הדבר הצליח לו. יהודי בילסק עשו זאת על הצד הטוב ביותר.

מושגים מסולפים מהלכים על יהודי חוץ לארץ. אבל חוץ לארץ זה עולם מלא, מלא גוונים ושוני. לא הרי יהודי מביאליסטוק כהרי יהודי מווארשה ולא יהודי מוארשה כמו יהודי מגליציה. האמת היא שיהודי פולניה סביב לווארשה היו לבושים בגדים ארוכים ופניהם עטורי פיאות כיצורים שלא מכאן. הם גם היו רחוקים מהחיים של הכפר והבריאות אולי פחות מעיירה שלנו. בביאליסטוק היו שמונים אלף יהודים, בעיירה שלנו, בתקופת השיא, שמונת אלפים יהודים. אצלנו לא מצאת יהודי בבגדים ארוכים חוץ מהרב, או שנים שלושה שהיו מפולניה עצמה, חסידים בודדים, בחורי ישיבה. שני אחים שלי למדו בישיבה כל ימי חייהם וגם גיסי היה בחור ישיבה ואם היית רואה אותו לא היית מאמין, כי יש לו קשר לאדיקות. הוא רק לא הסיר את המגבעת והחמיר בכיסוי ראש, אך תמיד היה מדקדק בלבוש חלק ונקי, בחליפה יפה, בלי שום סממן שמבדיל בינו ובין סטודנט במקום אחר. הבחורים שלנו היו גם בריאים, שלא כבחורי יהודים בגולה. זאת היתה עיירה בעלת אופי כפרי. לא היתה משפחה שלא היתה לה פרה. בבוקר הוציאוה מהחצר והיה שייגץ אחד שהיה אוסף את כל הפרות היהודיות ומוציאן למרעה ובערב היה מחזירן לבתיהן. כל אחת ידעה את החצר שלה. האשה היהודיה היתה יודעת מה זאת חליבה ותוצרת חלב וזהו זה. היה לעיירתנו אופי כפרי ואנשיה היו בריאים וחזקים. על ידנו היתה עיירה בוצקי, גם היא כבילסק. הגויים בסביבה רעדו מפני יהודיה, הם היו אמיצים במיוחד כל סוחרי הסוסים. היו יהודים גברתנים רבים, אף פעם לא פגעו גויים ביהודי. אם היו אינצידנטים הם היו בנהר שהתרחצו בו שקצים עם בני גילנו וגם אנו לא היינו נרתעים. היו מכות. בדרך כלל לא נשארנו חייבים.

בית הנתיבות החדש

בזמנו היה רופא אחד ד"ר אפשטיין שאשתו היתה גויה והיתה קוראת לו בשמות גנאי כשהיו רבים. כל בני העיר חבבו אותו למרות היותו משומד. הוא היה מקובל כמקופח שסובל מהגויה, אבל אי אפשר להגיד שהיו נשואים מעורבים בבילסק, דבר המעיד על גאוה יהודית מפותחת. היו בחורים שהתעסקו עם שקצות, אבל אף פעם לא „לטווח ארוך", כי היהודים בבילסק שמרו על יחודם.

המרכז של בילסק היה הראט הויז, זה בית העיריה. היה זה מבנה גדול בעל שתי קומות עם שעון שנראה למרחוק ברחובות שונים בעיר. למטה היו בו חנויות להכנסה. מסביב היה השוק שכל יום חמישי היו מתכנסים בו גויי הסביבה ליריד. הרחובות היו ישרים בדרך כלל והרחוב הראשי שהוביל לתחנת הרכבת היה רחוב רחב, בתיו ברובם היו בני קומה אחת וגם בני קומותיים. ברובם מעץ אבל גם חומות בודדות היו בו. בתי העץ היה להם קיר נגד שריפות. אם בנו בית מעץ בנו בו קיר אחד מלבנים בגבול של הבית השני. גם יתר הרחובות היותר קטנים היו פחות או יותר ישרים. העיקר היה הרחוב הראשי, תחנת הרכבת היתה מרכזית. היה בשולי בילסק נחל שהלכו להתרחץ בו. שם הנחל היה בילה. בסביבת הנחל היה דשא שהשתרע על מאות דונמים. היו קוצרים בו חציר טבעי ללא זריעה. הנהר היה בגובה איש, לא רחב. העיירה היתה מונחת במישור. מחוץ לעיר היתה גבעה אחת, תל יותר נכון, שהיה מרהיב עין ביופיו, כולו היה מכוסה בשיחי לילך. בארץ לא קיים דבר כזה. שם היה מקום לטיולים. היו מספרים ששם נקברו חיילי נפוליאון. כל מיני אגדות נקשרו אל הגבעה הזאת. אדגורה קראו לה. מה שהיה אמת אינני יודע, אבל שם אהבו לצאת לטייל. שם בסביבת הנחל ובעיקר מחוץ לעיר לאן שפנית היו יערות ושדות והיו יוצאים קילומטרים ללא פחד. שקט ושלוה שררו במרחביה המיוערים. היית יוצא 4—5 קילומטר לתוך היער וחוזר עם פטריות וגרגרים שונים בשפע. יכולת להתפרנס מהיער. מבחינת מתנות הטבע היה המקום גן עדן. פירות בשפע ובזול. לא קנו פירות בקילו, קנו חצאי שקים. היו גם חברה ליצים שהיו יוצאים לשוק וזוללים פירות בלי לשלם גרוש. זה היה מין ספורט. היו נגשים לגוי ושואלים מה יש לך, אגסים? טועמים מכל העגלות ואז היו מקימים צעקות. האמת היא שהגויים היו עניים מאוד והקנאה ביהודים היתה רבה. הגוי לא ידע עד כמה נענה החנווני או הסנדלר ומתפתל בשביל להתפרנס אבל הוא ראה אותו שהוא אוכל לחם לבן, הוא ראה אותו בשבת מתלבש יפה. זה שהוא אינו שותה לשכרה ולא מבזבז על דברים אחרים, על זה הוא לא חשב. הגוי אם קנה לו פעם זוג מכנסיים זה היה לכל החיים. גויה אם קנתה זוג נעליים — לכל החיים, כי היא לא נעלה אותן, תמיד הלכה יחפה. היא נכנסה לכנסיה ביום ראשון ונעלה אותן, אבל לא יכלה לעמוד כי הרגל התנפחה לה במיצר הנעל. בקושי יכלה לשאת בסבל הנעליים, עד שהיא גמרה להתפלל, המסכנה, אז היתה חולצת מיד את הנעליים והיתה נושמת לרווחה. יהודים, הם חשבו, מתעשרים מפני שהם טובלים במכולת, באוכל ובכל. הושיבו אותם באיזו חנות והם נוטלים ואוכלים. היה גם ביטוי שיהודי אוכל „חמאה עם לחם" מפני שהגוי היה מרבה באכילת הלחם מלופת

בחתיכת חזיר. והיהודי לא אכל כל כך הרבה לחם בכלל. נוסף לזה היה היהודי קונה את התוצרת שלו בעוד שהוא לא הרשה לעצמו ליהנות מהרבה דברים שהוא עצמו ייצר. היתה לו הרגשה שמרמים אותו, אבל לכל אחד מהגויים היה יהודי שהוא האמין בו. במיוחד כשהוא היה זקוק לזה היוסקה שלו, הוא היה סומך עליו. יען כי לא ידע קרוא וכתוב, הוא היה נזקק תמיד לאיזה יעוץ יהודי או מה שהוא כיוצא בזה. לכל גוי היה יהודי שהיה נאמן עליו ועליו הוא היה סומך והיה זה דווקא עם זה שהוא התעסק. לפעמים היה היהודי באמת נותן לו עצה נבונה, כשהוא היה זקוק לעצה משפטית, או כתב בשבילו איזה פניה לשלטונות. דברים כאלה העלו את ערכו של היהודי בעיניו כאדם, כל יכול, גם בבואו העירה היה הגוי צריך חצר להעמיד בה את העגלה ואז הוא הביאה ליוסקה שלו. ולא פעם היה גם משאיר לו דברים, שאחר כך ימכור אותם באמון מלא.

כמו בכל עיירה אחרת היו לנו אולי מריבות, מחלוקות וסכסוכים שונים, אך נדמה לי שלא אגזים אם אגיד שגם בשטח זה היה משהו בעיירה, אשר בלם את יצר המריבות והמריבות שכן נתגלעו לא חרגו ממסגרת סבירה. לא היו מקרים של הלשנות וירידת איש לחיי רעהו, היה איזה ריסון עצמי, במידה לא קטנה ולא הגיעו אל מעבר לממדים. לא הגיע עד כדי כך שאחד יאכל את השני. גם בענייני מפלגות נשארו היחסים האישיים טובים.

אינני זוכר יהודים עשירים גדולים. חנות מנופקטורה היתה לסירקין, שהיה לו גם בית משלו. גם אמידות בינונית לא היתה, סוחר שהיה רק סיטונאי אינני זוכר. ביליס היה סיטונאי. לא היו לווייתנים אצלנו. היו קרפיונים לא גדולים ואותם הסוחרים שנחשבו לאמידים, הרי מספיק היה איזה שהוא משבר קצר שנתרחש בגלל מחלה שפרצה חס וחלילה והגביר היה כלא היה. היו בעיר „בעלי־בתים" אך אינני יכול להעריך אותם הערכה של כספים. „בעל הבית" משמעו היה בבילסק אופי, הופעה בחוץ, נימוסים, בגדים. בכל זה היה משהו אריסטוקראטי אם כי מבחינה כספית היו קבצנים. היו ספקולציות, דולרים עלו תמיד וסחרו בהם, אביו של חבר שלנו היה סוחר עורות לא בחנות ראשית אלא בתוך הבית. היו באים אליו הביתה לקנות והוא היה קבצן והבית מלא ילדים. גם הוא היה קונה דולרים פה ושם, אבל יהודי שהתעסק בכספים אני לא זוכר. לחקלאי היו מממנים עונותיו. הגוי היה מין קבצן כזה שאם היהודי שהוא סחר איתו לא נתן לו כמה רובלים מראש על היבול, לא היה לו במה לעבד שדותיו. מה זה חקלאי קבצן? יהודי היה מחזיק פרה, פרה בודדת והגוי נתן לו את הקש בעד הזכות לקחת את הזבל. כי היהודי לא היה צריך את הזבל. היה הגוי בא מהכפר בזמן שנסע לשוק והיות ולא היו קומביינים והקציר נעשה בקצירת יד ובאלומות גדולות, אז הוא הביא איתו את האלומות וכשהגיע הזמן של זריעת תפוחי אדמה הוא היה בא מהשוק עם הקלשון, מעמיס העגלה ונוסע עם עגלת הזבל הטרי כחמשה קילומטרים. זה היה בהסדר. לפעמים היה הגוי עוד מוסיף ביצים. קל לתאר איזה מין רנטביליות היתה בחקלאותו. הוא נסע חצי יום בעגלה לשם הבאת זבל, זה היה הגוי, קבצן בקבצנים, שהצרכים שלו בעיר הצטמצמו למלח ונפט. לרוב היה הגוי הולך

לישון בשבע בערב וצריכתו לנפט היתה קטנה. ביום שוק אם הוא מכר טוב אז הוא היה קונה לו „מעדן" לחם חצי־שחור „שטיקול ברייט", ליום השוק היו האופים מטגנים גם דגים מלוחים כפרנסה צדדית. האופה ידע כבר, שאם נכנס הגוי הזה כטוב לבו מהעסק שלו, אז הוא לוקח חצי ככר לחם עם דג מלוח מטוגן עם משקה כמובן. יהודים היו עושים את המשקה החריף מתפוחי אדמה ומסלק בבית. יהודים היו עושים בבית כל מיני תוצרת עצמית. זה היה הגן עדן של הגוי עלי אדמות. בכפרים היתה עניות מגוונת ביותר, אבל היחסים היו טובים, יהודי יכול היה ללכת לכפר ולא פגעו בו, הוא היה נותן בהקפה והכפריים החזירו, זה שנקרא יחסים תקינים.

בימיו האחרונים של הסבא כהו עיניו ולא יכול היה לראות וללמוד ולהוסיף דעת. אבל הוא למד ושנה בעל פה ממה שזכר. היה הולך הנה וחזרה בבית ולומד בעל פה. והנה הוא מעד ונפל. היות והיה איש גדל־מידות נחבל ולא יכול היה לקום. השכיבו אותו והזעיקו את ד"ר כאגן. הרופא בדק אותו ולפי חומרת פניו של הרופא הבינונו שהמצב קשה. הוא גם אמר לנו שמצבו לא טוב והוא יבוא כעבור שעה קלה אחרי ביקוריו בעיר. הרופא הלך ובשובו הוא נשאר עומד בדלת כהלום רעם בראותו את סבא מטייל שוב הלוך וחזור ולומד על פה. הוא לא האמין למראה עיניו. אחרי זה חי עוד סבא מספר שבועות.

בזמן שנכנסו הגרמנים במלחמת העולם הראשונה היו צריכים להגיע לשלטונות שהיו עוד במצב מלחמה בשתי השתדלויות: א) שיאפשרו סידור הערוב כלומר שירשו למתוח חוט מעל לכמה עמודי טלפון וגם ב) שישחררו את בית המרחץ שחיילים תפסו אותו, כדי שיוכלו להשתמש במקוה לפחות ימים מספר בשבוע. מפני שהיה ברור שאף אשה לא תלך למקוה כל זמן שחיילים מסתובבים שם. בהכנסו לקומנדנט קם הקומנדנט ממקומו ואמר:

— אני כבר כמה ימים בעיר ולא ידעתי שיש פה דמות פטריארכאלית כזו.

הוא ביקש אותו לשבת וכשסבא אמר מה הבקשה הוא מילא בכבוד רב את כל מבוקשו. אחר כך אמר לו:

— יש לי בקשה קטנה אליך ואני מקווה שגם אתה תמלא את בקשתי. רוצה אני ממך תצלום דמותך.

כאן צריך להזכיר, — היהודי הזה הצטלם פעם אחת בחייו וגם זה לא בכוונה, כי הוא הקפיד על זה לא להצטלם, כיהודי אדוק, נזהר מעבירה על „פסל ומסכה" אבל צלם העיר דוקסי היה מעוניין בתמונה שלו והוא רצה להביא אותו אליו לבית המלאכה ושם לצלם אותו, מה עשה, הוא המציא „פטנט", הוא בא אליו פעם ושאל אותו שאלת תם, הנה יש שם עץ פרי גדול — אסור לכרות עץ פרי משום עבירה על בל תשחית, אבל אם מוכרחים בתנאים מסויימים כידוע נותנים היתר. יש לו עץ אגס או תפוח גדול וזה נותן לו צל והוא לא יכול לצלם. ובאיזה שהוא אופן תפס אותו ברחוב והכניס אותו לחצר. דיבר איתו, כיבד אותו והוא לא הרגיש בכלל שהוא מצלם אותו. אחרי כן כששמע שצלמו אותו רגז מאוד כמובן, אבל לנו נשארה כך לפליטה

תמונה אחת שלו היחידה שישנה. אחרי שהקומנדנט הגרמני אמר אני נותן לך את הכל אבל תן תמונה, אז סבא אמר:

— אסור היה לחשוב רעות על יהודי. ראו נא, איזו זכות נתגלגלה לידי הצלם הזה, נבואה נזרקה מפיו ועתה הנה אני יכול למלא בקשת הקומנדאנט ולהציל את העיר משני מכשולים חמורים, תחום שבת ומקוה טהרה.

אספר על החדר ועל עצמי, זוכר אני שהביאו אותי לחדר עטוף בטלית בגיל 4—5. שמואל בוצ׳קה היה אז מלמד דרדקי הראשון. קודם כל התחילו פסוק בויקרא. עשו זאת בחגיגיות וילד שלא ידע קרוא וכתוב נכנס כבר בעול של מצוות ומלמעלה זרקו עליו סוכריות ואמרו שהמלאך עשה זאת. זה היה הסמסטר הראשון. למדו אצלו זמן אחד חורף או קיץ ואחר כך היו עוברים למלמד יותר גדול. בוצ׳קה היה מלמד קבצן שבקבצנים, ישבו אצלו 12 ילדים מסביב לשולחן אחד וכל אחד שילם מה ששילם ולשבת היו שולחים לו לפעמים איזה דברי אוכל. אחרי שמואל בוצ׳קה, עברתי לרב משה־בר, יהודי עם זקן מטופח שילמו לו חמשה רובל לחודש וזה היה המון כסף. ואני זוכר שזה היה במטבע זהב, בגודל של 5 אגורות שלנו. אלא שעשויה היתה זהב וזה היה חמשה רובל. אותו יום שהבאתי את זה הוא נטה לי חסד רב. הוא היה במצב רוח מרומם, אחר כך התחילו כבר קריאה וכתיבה וקצת חומש. לשבת היה האב בוחן מה הביא איתו שבוע הלימודים. אחר כך התגלגלנו ממלמד למלמד כל אחד לפי סוגו. האחרון היה כבר מודרני ויהודי למדן יונגרמן שמו. זה היה יהודי אשר אצלו למדו תנ״ך ועברית. למדו דקדוק מ„מורה הלשון״ של לרנר. אלה שהצטיינו ידעו ולמדו על דגש ועל שוא נע ושוא נח והכתבה. הוא קרא לזה „העתקה״, הוא היה קורא יידיש ואנו כתבנו בעברית. למצטיינים הוא איפשר ללמוד ע״פ תנ״ך בחדר מיוחד כדי שאחד לא יפריע לשני. ישבו אצלו כ־40 תלמידים ומצטיינים היו בודדים. הייתי בין שלושת המצטיינים והוא נתן לנו להכנס לחדר השינה שלו עם התנ״ך ואמר לנו ללמוד ע״פ ישעיהו ותרי עשר. אני הייתי ראשון, השני היה גדליה שטיינברג והשלישי שמחה — עכשיו בארגנטינה. היינו לומדים בחשק, הוא היה אומר — למדו שני פרקים בע״פ והיינו לומדים אותם מספר פעמים ואחד אומר לשני. אחר כך היינו נכנסים לרב למבחן, להדגיש שאת אלה כבר עברנו. אבא היסס הרבה מאוד אם למסרני ליונגרמן, אך כשהוא ראה שהיונגרמן הזה הוא יהודי ירא שמים ולא מחסיר אף פעם תפילה, אז הוא עשה את הסיכון הזה וזה היה סימן להרבה שיונגרמן כשר למהדרין. היה זה יהודי עם משפחה גדולה מאוד. אסור היה לו ללמד מספר כזה של תלמידים, כי לא היה לו רשיון וכשראה שוטר הולך הוא היה מיד מוציא החוצה חלק מהילדים. היה לו רשיון לחמשה עשר ואצלו ישבו כבר 40, זה היה כבר כמעט בית ספר עם מחלקות, הבן עזר לו ואחר כך נוסף עוד בן שעזר.

הבן לימד כבר עם פירוש מודרני, איך היה בוחן את הפרקים שנגמרו, הוא היה אומר משהו בהתחלת פסוק ביידיש ואתה צריך היית להמשיך. לימים, כעבור שנים מרובות, כשעמדתי למבחן בוורשה, היה הבוחן קנטרוביץ, זה שהוציא ספרי דקדוק, למדן מופלג היה, הוא בחן אותי בתנ״ך ושאל אותי

שאלה מישעיהו עניתי מיד והמשכתי גם בתוכן. הוא שאל אתה יודע את כל הפרק בע"פ ? אמרתי שאני יודע את כל ישעיהו בע"פ והוא בחן אותי ונתן לי „5".

זה היה הישגו של יונגרמן. כשהגענו לגיל בר מצוה הוא קרא לשלושתנו ואמר :

— זמן מלחמה עתה, ואין לאן להמשיך ולי אין כבר אפשרות לתת לכם יותר. כי יש לי פה ילדים, קהל גדול. במשך הזמן הזה תוכלו לשבת כאן, עד אשר תמצאו אפשרות להמשיך לחזור על דברים שע"פ אבל אני לא יכול כבר להתמסר לכם.

אגב, „המודרני" הזה, כשנסעתי אליו לבית חולים בוורשה, חשבתי להביא לו משהו לקרוא. אז הופיעו האידיליות של שמעונוביץ וזה עשה רושם עלינו, אם כי יובל העגלונים של שמעונוביץ לא היה כל כך מודרני ומשופע היה בשפה מליצית. חשבתי שמזה הוא ייהנה, אך הוא הביט, קרא ואמר — זה לא עברית. זה מודרני מדי בשבילי. אי אפשר להגיד בעברית „טלפון", שח־רחוק זה היה קרוב ללבו. כשם ש„ותחזינה עינינו בשובך" היה נשמע לו יותר מאשר להתראות.

ברכה צפירה

בילסק המרשימה

בשנת 1930 ביקרתי בבילסק בסיבוב הופעותי בפולין ועד היום היא חרותה בזכרוני כעיר בעלת ייחוד שרשמו איננו ניתן להימחק.

הייתי אז תלמידה בת 15—16 במכון לתיאטרון ומוסיקה של מקס ריינהרט בברלין. וכיתומה מינקות עצמאית בהחלטותי ומגיבה ברשמים כבוגרת לכל דבר. כעתה כן אז היו אנשי ארץ ישראל נוסעים לחו״ל, יורדים, מחפשים נופש מן המתח החלוצי והחיים האינטנסיביים של הארץ ומתכנסים ודבקים אחד בשני בנקודות ריכוז, מסויימים רק להם, במקום נחיתתם.

בברלין היה זה בית העם, בו היינו מתאספים ומתגעגעים בצוותא על ארצנו ועל שמינו הטהורים. והנה ערב אחד נטפל אלי יהודי מפולפל, כבר אז מעולי רומניה, שמו היה שפאן, הוא חזר זה עתה מסיבוב הופעה שערך לז׳בוטינסקי ואח״כ לביאליק באירופה והוא ניסה להשפיע עלי שאופיע באירופה באמרגנותו. הוא השפיע על נחום נרדי וזה השפיע עלי ויצאתי.

כך התגלגלתי גם לבילסק.

מתחילה, מובן, ערך לנו שפאן לי ולנרדי הופעות בוורשה המעטירה. הופעתי שם בקונסרבטוריון. פגשתי שם את איזה קרמר, את רינה ניקובה ועוד אישי במה בולטים בעולם היהודי ויש להניח, כי ורשה הדהימה, עוררה התפעלות, הרשימה וכו׳ בכל זאת נשאר לבי קופא אליה ורשמיה אתי דלים מאוד. פרט למקרה אחד, אשר עורר בי התפעמות כבירה, התפעמות אשר תפחה וגדלה עד ממדי מיסטיקה אל נוכח השואה, אשר גם ספר בילסק הוא פריה הטראגי. היה זה מקרה פגישתי עם אלחנן צייטלין, בנו של הלל צייטלין הגדול. אני שרתי אז את עצמי, את מה שנשמתי ספגה בישראל המתעוררת, את זה הבאתי בצליל ובחזיון אל קהל שומעי בתפוצה. שרתי את „יפים הלילות״ „מי יבנה בית״, שירי ביאליק העממיים ואת שירי המזרח שהיו חלק מנפשי ומרוחי. ניגש אלי צייטלין הצעיר, רצה משהו להגיד ולא עלה בידו. נרגש מדי היה מדרישת שלום ספרותית מוסיקלית זו, שהבאתי להם מארצי תכולת השמים. כמשורר עברי עמוק העמיק גם רושם זה את מעניתו בו. הוא ניסה לבטא זאת ולא יכול. ברבות השנים, עם תום השואה סיפר לי אחד משרידי גיטו ורשה, כי בתוך הגיטו, בימי אין שיר ואין שירה, כתב צייטלין ז״ל שיר שכולו ערגה למולדת הקטנה שלנו ומעל לשיר שורות הקדשה לברכה צפירה, „אשר בביקורה בוורשה הרעיפה טללי כמיהה וחזון והביאה עמה את טעם המולדת המזדמרת והאומה המתעוררת״.

זה הכל בהקשר לביקורי בוורשה. הוא נשאר ביקור של שגרה ולולא זכרון זה שבריטרואקטיוו יתכן והיה גם הוא צולל לתהום הדברים הנשכחים כי נוצרו להשכח.

אחרי ורשה באה לודז׳ העשנה המעורפחת ויהדותה היבשה האטומה לשירה ויתר עסקי רוח. ביאליסטוק המכופתרת אשר כולה נחבאה ולא היתה בצל

הגימנסיה העברית שלה. הרושם שהשאיר בי בית ספר זה היה כה חזק שרק הוא נשאר לי זכור מעיר זו.

בכלל היה סיורי זה בפולין סיור שהרבה דכאון היה בו, ערים קודרות שתושביהן רוחם עמומה ונפשם עכורה, עיירות אשר חיצוניותן האפורה תואמת את עגמת יהודיהן המדוכאים עד עפר ואין בהן מה שירשים.

בילסק — מראה כללי

אני זוכרת את וולקוביסק המדמימה, המתעוררת פתאום מדממונה ביום השוק שכולו סחר סוסים וחילופיהם זה בזה. למחרת ברנוביץ, עיר ואם במחוזה שבתיה קטנים מדי לפי מידתה, שבתיה ממש קטנטנים ושוכניהם גוחנים ונכנסים משעריהם, אך כולה חבורת שיר ורננים, שרחובותיה הומים מחבורות שנולדו לשיר, ובכל זאת עיר קודרת.

וגרודנה, זו של צ׳רנו. עיר זו שהעזה להקים סמינר למורים וגננות בנכר ולהקים קדרים של מרביצי תורת ישראל ומלמדי שפת עבר שם. והרושם חזק. ממש חזק. כלומר הרושם של הסמינר הזה.

אך כל אלה רשמים חולפים המצטרפים לרושם כללי אחד של ערים ועיירות שכולן שממון ואין מה שירנין את לבה של זמרת, ילדה עדיין, אשר נפשה פתוחה לחדש, לשונה, למפתיע ואלה אינם בהן.

עד שבאתי לבילסק.

פתאום נפלתי כאילו לפלניטה אחרת. אחרי רחובות העפר של הערים היהודיות בפולין ובתיהם המעופרים בשרידי החורף הגשום והסתיו המשליך אגלי הבוץ שלו על כל מה שנקרה לו ברחובו, מצאתי כאן לפתע עיר נקיה להפליא. רחובותיה מצוחצחים ובתיה מלבינים בנקיונם וכל חלון בהם, אלפי שמשות משתקפות בשמשותיו המבהיקים שוילונותיהן מתבדרים בחן רב, מגוהצים וגאים לקבל, כביכול, אורחת חשובה מארץ הקודש.

כל הדרך אל מקום לינתי בבילסק נראתה לי כשביל בוהק המוביל אל החג ואל תכונת הקודש. היה משהו ברחובות בילסק, אשר לא היה באף עיר, בהן ביקרתי קודם. כאן הכל היה לבן ונקי. לעתים נדמה היה לי, כי בילסק כולה עיר של מפונקים, אשר גם בדלותם אינם סובלים את הלכלוך, את הקדרות ואת השממון. הם עסקו כאילו תמיד בצחצוח עירם ובניקוי חצרותיה וסימטאות שכונותיה.

אני זוכרת כמה קשה היה לי לעמוד בהרגשת התוגה שאפפה אותי בכניסתי לעיר יהודית בפולין ובצאתי ממנה. בכניסה הלמה בפני תנועת השווקים המלאה פרפורי יאוש של יהודים רודפי פרנסה ומתאכזביה, זוהמת הסמטאות הקודרות נסכה בי דכאון וסלידה, וכל אלה גברו יותר עם צאתי מהן. הילדים שלווני דרך חלון המכונית ועיניהם מיסתורים וגעגועים אל משהו רחוק וכמוס, שנאסר עליהם כביכול בצוו גורל. בעיירות אלה היתה צפה ועומדת מול עיני רוחי תל אביב שלי, הקטנה ושמיה התכולים, שמחת רחובותיה המלבינים ורננת ילדיה העולזים ולבי נוקפני ומושכני מכאן.

מה שאין כן בילסק. כאן כאילו חזרתי והייתי באחד הרובעים של ערי גרמניה הנקיה, שכולה אז, תרבות של נקיון וסדר.

זוכרת אני כניסתי לאודיטוריום של בילסק. הכסאות נוצצו משוחי לכה, שאנשי בילסק זכרו למשחה עם כל אירוע שנראה להם מכובד ומיוחד. הרצפה היתה משופשפת ומצוחצחת, הקירות הבהיקו בצחותם, והחלל היה מלא שקט. שקט חגיגי של ציפיה לדבר גדול העומד להתרחש. עוד מעט והדומיה תדחק החוצה ומקומה תתפוש סימפוניה של צלילים וקולות שכולם מחכים להם בכליון רוח.

כך נתרשם בתוכי האודיטוריום של בילסק, אשר אנשי בילסק חדורי חדוות רוח הכינוהו למאורע.

אם בכל מקום בפולין ובארץ שיחקתי את שירי והמחשתי את תוכנם במעוג ותנועה, כיאות לשירי עם, הרי כאן בבילסק היתה אתי רוח אחרת. לאור החג שננסך בכל פינה כאן ובכל פנים נתמלאתי גם אני חג. טיהרתי עצמי, התקנתי עצמי, לא לשירה סתם, אלא לקונצרט והערב בבילסק היה באמת קונצרט עם קהל לבושי חג, מצוחצחים, נקיים ומתוחים. גם אני עמדתי מתוחה, רצינית ללא תנועות ועוויים, ללא נטויי גוו וקריצת עינים שהייתי מלווה בהם את שירי לעם. כאן עמדתי מתוחה, קשובה לעצמי ומדקדקת כל צליל ובת קול וכל גוון של לחן נמסר פה בנאמנות קונצרטנטית, כהולם את הקהל החגיגי הקונצרטי הזה.

ואם אני רציתי אי־פעם להבהיר לעצמי, בדפדפי ביומני סיורי, מנין בא לי יחס זה אל בילסק ומדוע התרשמתי כך, אני מסבירה לי זאת במשהו שאני קוראת לו תרבות אדם. היתה בה בבילסק מסורת של תרבות שאסור לה להתחלל בחוסר תרבות כלומר אם מתכנסים אנשים יחד בהזדמנויות שונות, הרי חייב כל אחד לצאת מחולשותיו האישיות והוא צריך כולו להיות קשוב לרצון הכללי של הנאספים, לא להכביד על הזולת, וגם על „המופיעה" במשמע, כל אחד חייב לתרום תרומה אישית של התאפקות ושקט למען השקט הכללי,

כי אין מדובר כאן במשהו חולף, כאן עומדת להתרחש התרבות עצמה ולהוסיף חוליה בהתקדמות האדם. שהיא קודם כל תרבות של שקט וצליל, של קשב וחג והתרוממות הרוח.

כל ההסבר הזה בא לי מהרושם התגיגי, האירועי שהגיעני בבילסק במגעי הראשון איתה והוא קיבל אישורו אחר כך, במה שהיה אחרי הקונצרט שלי. משסיימתי את תכניתי ונרמז לקהל הבילסקאי, כי ההופעה תמה, פרצה באולם שירה אדירה והתלהבות של כל הקהל בשלימותו. שכאלה לא ראיתי אלא פעמים מעטות מאוד בחיי ורק בארצי שלי. אך קודם נטיתי לחשוב, כי כל השקט התרבותי הזה שליווה את הופעתי בבילסק, לפניה, לקראתה ובעת קרותה, איננו אלא מין ביטוי של קרירות אופי וחסר כשרון של התלהבות לדברים, הרי התפרצות יצרים זו שלאחרי הקונצרט הוכיחו לי בצורה ברורה, כי אכן נתברכו אנשי בילסק בריסון עצמי ובריכוז רוחני כביר. כאשר מדובר במשהו שנוגע לאמנות שירה, אינטליגנציה של הקשבה זוהי ההגדרה הנכונה שהיתה משותפת לכל אנשי בילסק, הקשבה שיש בה ביטוי עמוק לשאיפות רוח ולהתעלות, אנשי בילסק הנפלאים.

וביחוד הנוער, הנוער הנפלא של בילסק.

ברוב עיירות סיורי הנזכר היתה עגמה מתמשכת מכל האירוע. הכל היה מבוצע בידי מבוגרים, כשבני הנוער משמשים שליחים להם ועושי דברם. האדישות הקודרת שלא תמיד יכלו להתגבר עליה המבוגרים בעת התכונה להופעה היתה כמעט נדבקת שם גם לנוער. בבילסק היה הכל אחרת. הנוער היה מורגש בכל וכמעט הייתי אומרת, כי הנוער היה שליט בכל מה שהתרחש סביבי והמבוגרים היו נשמעים להם ומתנהגים כיאות למקרי חג שבהאסף עם, וגם זו היא ממידת תרבות עם גבוה, ציות הדדי של דורות. של אבות ובנים.

הנוער הזה הבילסקאי היה באמת משהו נדיר בפולין. הוא היה כולו חיוך יחדוה, וצינות וחובה, הוא היה נלהב ומאופק, רונן ללא קלות דעת ומעמיק חשוב, ללא טעם הלוואי של יאוש וחסר אונים, המתלווים כרגיל לאנשי הגות. היה זה נוער אלגנטי, עדין וחביב עד אין לשכוח אותו.

כל אותו ערב הרגשתי תסיסה פעלתנית בנוער, ראיתי שהצעירים האלה קופצים מעורם ממש, לעשות, להוסיף מעשה, להתפרץ לרוץ. בכל זאת היתה פה איזשהי משמעת בלתי נראית אך מורגשת ביותר כשמישהו מציית למישהו. והפעולה נעשית בידי כולם לרצון כולם ולמילוי סיפוק של כולם.

אני רושמת דברי באמנות והתיחסותי אל בילסק היא כמובן התיחסות של אמן אל קהל שומעיו. אך לא רק כאמנית נמלאתי התלהבות של חיבה לבילסק גם כצעירה יהודיה, ילידת הארץ, סופגת תרבות עמים ואדם בסיוריה, ראיתי בעיר הזאת הרבה דברים מיוחדים ונעלים.

כאמנית לא יכולתי להשתחרר מגילויי החינוך העממי הגבוה שספגו אנשי בילסק מאיזשהו מקור לא נודע לי שנתגלה לי אותו ערב בעת ההופעה. ראית לנגד עיניך קהל שיודע טרדיציה של קונצרט וכשיר ליצור לה מסגרת של הצלחה. הדלתות נסגרו בזמן, כשכל הקהל כבר יושב באולם, איש לא אחר ושעת הפתיחה נשמרה לדיוקו של רגע. ההפסקה התקיימה בזמן שנקבע ואיש

לא התפרץ אל האמנים, אל נחום נרדי מלוי ואלי להפריע לנו. הם ידעו, כי פסק־זמן זה נועד לנו לנופש ויחוד, להתפרקות והתרכזות ואין להם רשות לחדור לתוכם. מאחורי הקלעים שמענו את שאון הנקהלים והמונם במשך ההפסקה ונדהמנו לראות את הקהל יושב במקומותיו ודומם, כאשר נכנסנו לאולם.

היכן מצוי קהל כזה כיום? והיכן הוא היה אז?

עיר נפלאה נשארה בילסק בזכרוני וקשה לי לשכוח אותה. קשה ביותר לשכוח את הנוער הנפלא הזה שהיה בה. כשאני נזכרת באיזו התלהבות עמדו בני נוער אלה לקבל את חתימותינו, כשהם מבטאים בכך את כמיהתם לארץ, לאמניה, לתרבותה המתהווית ועיניהם נוצצות מתקווה, שהנה עוד מעט, עוד מעט, וגם הם יהיו שותפים ליצירת העם הנפלאה נצבט לבי על כי הם לא זכו לכך. והכאב גדול מאוד.

יעקב ביליס

מפנקסו של רושם פנקס בבילסק

בילסק — רבנים ואישים

עולם חדש נפתח לפני בבואי לעיר בילסק, היא עיר מחוז בפלך גרודנה. עיר יפה שיצאה מכלל עיירה קטנה ולעיר גדולה לא הגיעה וע״כ נעימה וליבתה בה. העיר היתה מלאה ירק והאנשים היו אינטליגנטיים בהרבה יותר מהעיירות הקטנות שבמחוזה. בעיירות הקטנות חיו החייטים והסנדלרים ושאר בעלי המלאכה, אנשים פשוטים ויהודים טובים, שהתנהגו לפי רוח בית המדרש הישן, רחוקים היו מהוויות העולם, וחדשות העולם היו רחוקות מהם, עתונים לא באו שמה בכלל רק לאחדים ספורים, במלה אחת „עמך״ במלוא מובן המלה. אבל בילסק היתה ההיפך מזה. תחנת הרכבת היתה בעיר ועתונים היו ברוב בתי העיר. היו שם ארבעה בתי מדרשות. ברחוב „בית המדרש״ היה בית המדרש הישן והישן חדש, ובית המדרש „הכנסת אורחים״. חסידים שטיבל היה שמה בסמוך, והמתפללים שם היו חסידים של כל מיני רביים. ובית־המדרש היותר יפה היה ביהמ״ד „יפה־עיניים״ על שמו של הרב אריה לייב יעלין בעל הפירוש „יפה עיניים״. בזמן הזה נבנה ונוסף עוד בית מדרש אחד ושמו היה ביהמ״ד איצ׳עלעס.

רב העדה היה הרב הגאון הישיש רבי בן ציון שטערנפעלד, רב וגאון מופלג ועל ידו חתנו ר׳ משה אהרן בנדס, בעל בתו היחידה אלטע. הרב הישיש התפלל בביהמ״ד „יפה עינים״ במזרחו אצל ארון הקודש מימין ור׳ משה אהרן חתנו מצד ארון הקודש משמאל, השני מצד הרב הישיש היה ר׳ יצחק מיזקין, הקומיסיאָנער של חצר המלכות בבילוביז׳ ואצלו ר׳ יעקב אברמוביץ׳ ואחריו הר׳ יחזקאל לויטן ובני משפחות ר׳ אליעזר סופר ואחרון, אחרון, רבי מנדיל רוז׳פינסקי.

זה האחרון נגר היה. יהודי גבה קומה, צנום, תלמיד חכם, זקנו לבן ויורד לו על פי מדותיו, מגיד שיעור במשנה היה ומוהל ראשון במעלה, שלא על מנת לקבל פרס. הוא התגאה בזה, ותמיד נלקח אחר כבוד לכל מקום, אפילו לישובים הרחוקים.

הנני שב בזה לאנשי הכותל המזרחי בביהמ״ד שלנו. כמובן שאין בכוחי לשוב ולתאר את כל באי ביהמ״ד אבל אסתפק באלה המעניינים שבהם.

השמש היה אז ר׳ מיכל קפלנסקי והעוזר על ידו ר׳ איסר אלפרט. הנני מדגיש את ה„רבי״ של ר׳ איסר, תלמיד חכם היה איש הזה ונעים הליכות. ומפני מה היה הוא האינטר־שמש, תם אני ולא אדע. איש חסיד היה ותמיד היה שמח, וכמו שאומרים על בנות ישראל היפות „אלא שהעניות מנוולתן״ ככה היה אתו. העניות דכאתו. ומה היה מעשהו של יהודי זה. על כל חתונה וחתונה כאשר הגישו בשר צלי ומבושל עם כל המטעמים, ביקש ר׳ איסר כוס חלב בשבילו, יען כי לא טעם כלום מכל הדברים הטובים האלו. ומכל

המלאכות חסרו לו ההצלחות. ועוד היו שמה יהודים טובים ויפים שהיו מוכשרים, עוברים לפני התיבה בשבתות ובמועדים וגם בימים הנוראים, היו בעלי חזקות בעלי מוסף ושחרית, איש איש לפי ערכו. חותני ז״ל היה בעל השחרית הרבה הרבה שנים, ור׳ משה לייב דאניץ היה בעל מוסף. ושום איש לא ההין לבקש במלים ספחני נא אל אחת הכהונות האלו. שום דבר לא הועיל. ר׳ יואל לנדוי הגבאי היה שמרני במאה אחוז והנכבדים החרו החזיקו אחריו. למשל מנהג היה שם, ביום שגמרו את ההלל או אמרו חצי הלל, היו נוהגים להתחיל בברכה ראשונה ע״י החזן והקהל ענה אחריו כל ההלל עד הודו. אי אלו שנים לאחריו התפללתי אני במקומו ועברתי לפני התיבה התחלתי לגמור אחרי כל קפיטל וקפיטל, הזעיק עלי ר׳ יצחק מינקין, מי אתה הפורץ גדר קדמונים זה, וגם ר׳ יואל החרה החזיק אחריו. בכ״ז נצחתי אני, כי הקהל מצא, שזה יותר יפה. מאין בא המנהג הזה שנשמר בבילסק לא ידוע לי. כי גם ביפו בבית הכנסת של ר׳ זרח ברנט עשיתי ככה וזקן אחד מר סאוויצקי צעק אלי, מי אתה שרוצה לבטל מנהג ירושלים עתיק, זה האיש סוויצקי היה ידוע כוותיק בא״י ומסלונים מוצאו. ופה גם נצח השכל הישר בענין המקובל אצלם, בחינת חדש אסור מן התורה.

לא אנסה לתאר את כל מתפללי ביהכנ״ס שלנו אבל לא אעבור מבלי לתאר עוד את השלישיה את מר ברוך סמיאטיצקי ור׳ יוסף גוטרמן ואת ברוך צבי קפלנסקי. השלישיה ההיא היתה ראשונת פעילי לינת הצדק לא רק ברוח כי אם גם בפועל, המה היו הראשונים שבאו לחולה ושראית אותם בכל מקרה אסון, או בכל מקרה שלא מן הסדר. בדברים כאלה היו המה הראשונים ופעולתם היתה המועילה בכל מקום ובכל זמן. ומר גוטרמן היה אח״כ גם בין החברים המועילים בחברה קדישא בעצותיו ובמעשיו והתחשבו אתו. הזכרתי את החברה „לינת הצדק״ היא היתה פעילה מאוד בעזר רפואי וגם בתמיכות כספיות ושליחת חברים ללון אצל החולה בביתו, כי בית חולים כמעט ולא היה. הנני מדגיש „כמעט״, כי באמת היה בית חולים קטן, אבל בו החזיקו כמעט תמיד את חיים לייב המשוגע סגור ומסוגר מפני שהיה מן המשוגעים המסכנים את שלום הציבור, כאשר תקפהו הטירוף היה מתפרא ומתפרע והיה מסוגל להרוג אדם, כי כוחו היה אז גדול ועומד כנגד עשרה גברים.

בבילסק היתה אגודה ציונית לא לפי מתכונתה של האגודה הציונית בהירודק, שחבריה היו כמעט כולם עובדים מעובדי בתי החרושת. בבילסק היתה האגודה מעורבת מכל סוגי התושבים, יו״ר האגודה היה מר ש. סירקין ובין הפעילים היו מ. קופילוביץ, אביעזר קלמנטינובסקי ש. סטופניצקי ועוד ועוד, אותי בתור חדש הזמינו גם כחבר. עיקר העבודה היתה במכירת שקלים ומניות הקולוניאל בנק ושמיעת נאומים מנואמים שונים שפקדו את עירנו חדשים לבקרים.

בזמן הזה עוד היה מ. נ. סירקין, בנו של מר ז. סירקין ממשיך לימודו בפוליטכניקום הוורשאי ושם הראה את כשרון פעילותו ובשנת 1907 בא זמנו לעמוד לבחירה לדומה הרוסית. בעל דברו היה מר אוסטרוגורסקי שמוצאו מסמיאטיץ׳ מחוז בילסק. מ. נ. סירקין בא בתור יליד בילסק והוא היה

המועמד מצד הציונים בעיר בעוד שמר אוסטרוגורסקי היה המועמד מצד החוגים היהודיים שסיסמתם היתה להשיג זכיות ליהודים ברוסיה ולפי רוח הזמן. בתור נואמים הצטיינו שניהם, אלא שקהל הבוחרים חשב אז „אנא לא חילק ידענא ולא בילק" ובלבד שהנבחר יהיה יהודי. יתרון היה למ. נ. סירקין מפני שגם ווארשא תמכה בו. הסוף היה שהיהודים נכשלו. לא זה נבחר ולא זה, כי אם איכר פשוט מכפר נובאיע־בער, שידע בקושי לחתום את שמו. במקרה בא האכר הנבחר הזה לבית מסחר שלי, כדי להתלבש בבגדים הראויים לציר של הדומה הרוסית הפטרבורגית ובהלבישי אותו לפי שביעת רצונו, הזמינני כשאבוא לפטרבורג לבקרו בביתו וגם הבטיח לי להשיג בשבילי כרטיס כניסה לישיבות הדומה. כמובן שאפילו לא חשבתי על זה, אבל אם אני לא זכיתי זכו לזה שני חברי ההנהלה של הבנק הבילסקי העו"ד ישעיה מוזיקנט וצבי מגיד.

ובזה אתחיל לתאר את הבחירות לדומה הרוסית משנת 1907. לפי החוק הממשלתי צריכים היו לבחור בבוחרים, והבוחרים יבחרו מהם את צירי הדומה, ואז כפי שכבר תיארתי לפני זה היו המועמדים ממחוז בילסק ד"ר אוסטרוגורסקי מועמד „המשיגים" שהסיסמה שלהם היתה להשיג שיווי זכויות עבור היהודים. זה האיש היה כזכור יליד סמיאטיץ' מחוז בילסק, ועוד שני מועמדים היו, מר א. נ. סירקין מצד הציונים בהסכמת וורשא וצבי מגיד מצד הבלתי מפלגתיים. לא אצא ידי חובתי אם לא אתאר את אישיותו של מר צבי מגיד. הוא היה חתנו של ר' אליהו קרונגולד מוותיקי בילסק והיה מנהל אחוזתו של הפולקובניק סמולסקי „גולובעסק", יפה תואר ומלומד, את השפה הרוסית ידע על בוריה וידע גם לנאום בה יפה. בתחילת זמני הבחירות והמועמדים התחילו לנאום ויתר אז מר מגיד לטובת מ. נ. סירקין, כנראה משום שלמר סירקין היו מרפקים יותר חזקים אצל הציונים. בליל ערב שבת אחד כשיבשנו ואכלנו בביתי והנה דפקו בדלת, כשפתחתי את הדלת ראיתי לפני את חברי וידידי מר דניאל מרקוס מגרודנה. שמחנו מאוד להיפגש עם חברי החשוב הזה. וְהנה הוא סיפר לי את סיפורו. הוא גר בגרודנה בתור מנהל במחלקת הטבק להרחה של מר שרשבסקי ושות'. ומצבו איתן, כי מר רוסווטה שותפו של מר שרשבסקי היה דודו, והוא היה כבר ידוע כאחד מהגבֿרדיה הצעירה של הסתדרות הציונית בגרודנה. הוא סיפר כי ביום ששי זה הלך ברחוב, פגש אותו מר בצלאל יפה שהיה ראש הציונים שמה ואמר לו, דניאל! צריכים לנסוע לבילסק בענייני הבחירות לדומה הרוסית עבור מועמדותו של מר מ. נ. סירקין. והוא כחיל נאמן שלח פתקה לאשתו להרגיעה ונסע לבילסק ובשעה שש בערב בא בילסקה.

כמובן, כשגמרנו את סעודתנו הלכנו לבית סירקין שהמה מאדם רב אשר רעשו בעת שהתווכחו, הצגתי אותו לפני הקהל והוא נאם קצת בבית סירקין לפני קהל הנאספים ולמחרת בשני בתי המדרש לפני קהל גדול והכין את קהל הבוחרים לתת את קולותיהם לטובת בן עירם מ. נ. סירקין. למחרת באו שני המועמדים לנאום לפני הקהל וכמעט כל הקולות נתונים היו לטובת מ. נ. בן עירם. אבל כפי שהודעתי מקודם נבחר איכר עם הצלב ביד. כפרי פשוט, בלתי מלומד.

סיפור פשוט

בימים ההם החלה הממשלה הרוסית לבנות את המסילה שדליץ—בולוגויה. ובזה כרוך סיפור ששמעתי מפי האיש מר ק. ב. יהודי פשוט בן עיר קטנה שמזה לומדים אנו הרבה דברים מחיי היהודים בזמן הזה. וזה הוא סיפורו מלה במלה:

פעם אחת קמתי בבוקר השכם ויצאתי לרחוב ואני רואה איש שמראהו נראה כפקיד מסתובב. ברחוב עוד היה חושך. אז היתה לי חנות מכולת בעיר קלישצעלי, שכזה השם היה גם לתחנת הרכבת של יוגא־זאפאדנאיא זשעלעז־נאיא דארוגא, כששאלתי את האיש במה אוכל לשרתו ענני כי היה רוצה לשתות כוס תה. הזמנתיו הביתה ונתתי לו לאכול וגם לשתות. במשך שבתו בביתי סיפר לי, כי הוא מהנדס ממשלתי ושלוח מטעם מיניסטריון הדרכים. המה רוצים לבנות מסילת ברזל בשם „שדליץ בולוגויה" וצריכים המה חצץ, לבנות את המסילה בזה החומר. הוא נשלח למצוא את החומר הזה ומצא איזה הר בשכנות העיר, שממנו יוכלו לקבל את החומר הזה לבנין המסילה. הוא סיפר את הסיפור הזה לתומו, אכל ושתה וגם שילם ונסע לדרכו. ואני התחלתי להתעניין בנוגע להר הזה, הואיל וידעתי את האכר בעל ההר הזה הצעתי לפניו למכור לי את ההר, בספרי לו שאני רוצה לבנות עליו בית חרושת. ככה דברנו הוא הציע את מחירו ואני קצת פחות עד שהשתווינו במחיר 300 רובל. נתתי לו את המחיר, נסענו לבילסק לעיר המחוז לרשום את ההר אצל הנוטאריון ונפרדנו בשלום. לא עבר זמן רב וקיבלתי הזמנה מהאיספראווניק משר המחוז בבילסק להתייצב לפניו. באתי והוא דיבר כדברים הללו:

— הנה יש לך הר כזה וכזה שהממשלה צריכה אותו ואנחנו מציעים לפניך למכור לנו את ההר בכסף מלא, ועל כן תציע לנו את המחיר.

עניתי לו שאין ברצוני למכור את ההר, קניתי אותו כדי לבנות עליו בית. הוא התחיל לדבר אתי קשות, — אנחנו יכולים לקחת אותו ממך בחנם, הלא זה הוא לטובת המדינה ועוד. אז עניתי לו אם אתם יכולים לקחת אותו בחנם קחו, למה קראתם לי? אני לא רוצה למכרו, ונסעתי הביתה.

עברו חודשים ואני נקראתי לגרודנה ושם התחילו לדבר אתי בנוסח פוניה קשות, הכל בענין ההר. „אנחנו יכולים לקחת אותו בחנם, ובכ"ז אנחנו רוצים לקנותו לבלי לנגוע בזכויות הפרטיות שלך. והתחילו להציע לפני מחירים שונים, ואני באחת, אין בדעתי וברצוני למכרו. נפטרתי גם משם ושבתי הביתה. התחילו להגיע אלי שליחים מיוחדים מן מיניסטריון הדרכים והתחילו כבר להציע מחיר של אלפי רובל ולא במאות, ואני באחת, לא רוצה למכרו.

פעם קראו לי לתחנה ששם עמדה רכבת מיוחדת עם מיניסטר הדרכים בכבודו ובעצמו, והוא כבר הציע לי מחיר הגון מאוד. ואף כי לא חפצתי עוד להסכים בכ"ז הבנתי, כי לא צריך למתוח את החבל יותר מדי והמיניסטר אמר אלי, אני נותן לך את המחיר שנשתווה אתך, וניתן לך כרטיס נסיעה מדרגה ראשונה ברכבות מדינות רוסיה חינם, ואתה תרשם בתור סוחר ממדרגה ראשונה „פערוואי גילדי" ותהיה כאחד מסוחרי רוסיה בעל גילדה ראשונה

ותוכל לעשות העסקים היותר גדולים. הסכמתי למחיר 30.000 רובל בצירוף כרטיס הנסיעה התמידי חינם שהבטיח לי.

אז מכרתי את ביתי בקלישצעלי. הדבר הזה עשה רושם גדול. בדעתי היה אז לצאת לעיר יותר גדולה. אבל בטרם שהספקתי למכור את ביתי קרה האסון, בלילה אחד התנפלו עלי גזלנים ועשקו אותי. וכשעמדתי בפניהם הכוני פצעוני ונמצאתי אז בתור מועמד לעולם האמת. בקושי הביאו אותי לביאליסטוק ושם בבית החולים שכבתי יותר מחצי שנה. החלק החשוב מהכסף אבדתי בענין רע. ומה שנשארתי בעל מום זה שנשאר לי מבהלת הכסף שהמת נבהל בו".

קראתי עליו את הפסוק „נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך" — משלי כ' כ"א.

הסיפור הזה שמעתי מפי האיש הזה מר קלמן בזריצקי מקלישצעל בהיותי בביתו בביאליסטוק. היתה לו בת אחת שהספיק ללמדה בימי עושרו והספיק להשיא אותה לאיש. והנני גומר את סיפורו זה, בזה, כי את ימיו האחרונים בילה בביאליסטוק ב„הקדש" העירוני בתור חולה אינוואליד.

בשורת ה„באלפור דעקלאראציע"

(איך הצילו את נחמן קוסובסקי / איך הציל אורח את העיר מפרעות)

בטרם שאתחיל לספר בכניסת הפולנים אל העיר, אספר על דבר חשוב מאוד שעוד לא העירותי עליו. בשנת 1917 קבלתי עתון „דער מאָמענט" הווארשאי, שאז כידוע קשה היה להשיג אצלנו עוד עתונים, ומצאתי בו ידיעה חשובה מאוד והיא ה„דקלרציה הבלפורית". בשמחה רבה קראתי את זה. טמנתי את העתון למען אהיה אני הראשון להודיע הדבר בפומבי על בימת בית הכנסת. הידיעה הזאת עוד לא היתה ידועה לאיש בבילסק, וביום השבת לפני קריאת התורה עליתי על הבימה והתחלתי במלים אלו „זה היום עשה ד' נגילה ונשמחה בו" וקראתי את הידיעה הזאת לפני העדה. ויהי הדבר לנס, ותיכף קראו לי לעלות לתורה וכך גם להרבה מאנשי שלומנו ונדבנו כסף לקרן הקיימת. ואף כי למורת רוח היה הדבר הזה לבלתי הציונים, בכל זאת החשו ולא דברו דבר בענין זה, אבל במעוני הציונים היתה השמחה שרויה.

נעים היה לנו לשמוע הסדר פוליטי כזה, הנעים לשמע אוזן „כחלמא טבא", ועכשיו כדבר מוחשי העומד להתקיים. דווקא בשעה שהתחילו המהפכות ברוסיה ובגרמניה התחיל חלומנו הציוני לבוא לידי הגשמה ולקרום עליו עור.

והנה אז התייסדו בוורשא ובלודז' וגם בביאליסטוק שלושה חברות לאמיג־רציה, לבד מאשר למקומות הידועים מכבר. דהיינו אמריקה וארגנטינה, עכשיו אמיגרציה גם לארץ ישראל. שם החברה היה „מעגל" ר"ת „מושב עיר גנים למופת" וכל אחד מהציונים ששכלו הראה לו בעליל, כי אחרי מלחמות ומהפכות ההגירה היא חיובית והשאלה היא רק לאן? ובמה? ז"א מאין יקחו האמצעים הנחוצים. הנה היתה לו התשובה כציוני, מוכנה, לאן — לארץ ישראל. והנני להעיר, כי אופן המחשבה הזאת היתה לקצת מבעלי האמצעים, כי להשכבות העניות אי אפשר היה גם לחלום על זה.

הפולנים הגיעו, כזכור לכם מסיפורי הקודם ויצאו הגרמנים. הקאוואלעריה והארטילעריע הגרמנית, גם לאחרי המפלה והמהפכה שלהם היתה למופת, אבל אחרי היציאה באה הכניסה, הביאה.

בביתי שנמצא בחזית רח' הינדנבורג, היתה הפגישה של מייסדי מעגל בבילסק. בביתנו היו אז בני ביתי והר' ר' יחזקאל לעוויטן ועוד אי אלו שכנים, הבטנו דרך החלונות והנה הם באים, באו 12 רוכבי סוסים בשתי שורות, שש, שש בכל שורה. זו היתה הקאוואלעריה הפולנית. הרוכבים היו מי במדי גרמנים ומי באדרת שער קטנה ומי בסמרטוטים רגילים, רוכבים וארטילעריה „למופת", ואח"כ באו שתי עגלות אכרים ועליהם פולימיאָט על כל עגלה ואח"כ בערך שני תריסרים רגלים עם רובים. התלבושת היתה כזו המתוארת למעלה, קיבלו את פניהם שנים שלושה נכבדים פולנים. נאומים ארוכים לא נשאו שמה, אבל שרו את השיר הפולני „יעשצ'ע פולשצא ניע זגינענלא" ההמנון שלהם. איזה רושם עשה הדבר עלינו הנאספים תוכלו לתאר בנפשכם, אבל בינינו לבין

עצמנו אגיד לכם, שחשבנו מי יתן ונזכה גם אנו כולנו לקבלת פנים אף כי עניה כזו בארצנו.

אח"כ בעוד רבע שעה נכנס אלי לביתי קצין פולני ושאלני אתה הוא א' בייליס, כן, היתה תשובתי, בחנותך נמצא דיאגנאל בשביל מכנסיים? — שאלני. אמרתי לו אתה רואה, אני נמצא בשבעת ימי אבל אחרי מות אבי ז"ל והחנות היא עודנה סגורה. לבד מזה ביקרו אצלי תמול בערב אחד עשרה חבורות גרמנים ושדדו מה ששדדו, ואינני יודע מה שיש ומה שאין.

— זה טוב מה שעשו, היתה תשובתו. ואם אתן לך מכה בפרצופך אז כבר יהיה הדיאגונאל.

— מדוע? ולמה? הלא ניכרים דברי אמת, תבוא ביום השלישי, ואז אפתח את החנות ואראה מה שיש ואם יהיה אז בוודאי אמכור לך. מזלי שאז היה הבית מלא, ולא היה בוודאי סיפק בידו למלאות את „משאלתו הצנועה" והלך.

זה היה מקרה קבלת הפנים הראשון מידי הממשלה הפולנית שבאמת היו לי גם מכירים הרבה מהנכבדים שלהם. שכחתי להעיר כי בקבלת הפנים לחיל הפולנים לא היה כומר העיר מפני סיבה פשוטה, שבלילה ששדדו את חנותי שדדו גם את בית הכומר והשאירו אותו בלי נעליים ומכנסיים, וע"כ קיבלו את פני חיל הפולנים בלעדיו.

ביום ג' בוקר בא הקצין הפולני לדעת אם הסחורה שהוא רצה נמצאת אצלי, במקרה מצאתי את הסחורה שרצה, עשיתי לו מחיר לפי קבלת הפנים שכבדני בו, וקנה, והיה כל כך טוב ושלח אלי עוד קונים במחיר כזה.

ועוד ביום הזה התכוננה הממשלה הפולנית בעיר בצורת קומנדאנט צבאי צעיר, בערך בן 25 שנים, והתחילו לפי פקודה לחפש תחמושת אצל התושבים. הפקודה לחפש תחמושת אצל התושבים היתה, שמי שימצאו אצלו תחמושת אחת דתו להיירות וראה, גם את זה מצאו.

ומעשה שהיה כך היה. נחמן קוסובסקי, איש הדיליג'נס, שהיה מוביל עם אכרי הסביבה סחורה מביאליסטוק לבילסק בשביל חנווני בילסק, היה לו אקדח עם תחמושת והוא פחד להשאירו בביתו, וימסור אותו לאכר מווידאווע מיודעו שהלך הביתה עם שקיק מלח. וישם הגוי את הכלי בשקיק המלח. ובקליעמי־נאווע ששם עמד משמר פולני שאלו החייל מה יש לך בשקיק? מלח היתה תשובתו, והחיל בדק ומצא שם את הכלי. ויאמר אליו אחת דתך למות. והאכר התחיל לבכות ולהתחנן על נפשו. הכלי איננו שלו. לחמן נתנו לי. ומי הוא זה הלחמן הזה? אז נתן להם את כתבתו, באו לבית נחמן עם האכר ואמרו לו, מה שאמרו לאכר, והובילו אותו לבית הסוהר ותהי תאניה ואניה. בית בן עשר נפשות מאשתו הראשונה ומהשניה עטיל בת ר' נחמן שיינדילס נולדה לו גם בת. ותהום כל העיר. הפראטעקציה הראשונה היתה אצל כומר העיר, שהיה גם שכנו היותר קרוב, שבאמת היה איש ישר, והוא טרח והלך אל המפקד ובקש רחמים. כשראו אנשי בילסק כי זה לא עוזר, הבינו, כי ממלכה עשירה כממשלה הפולנית בזמן הזה, תתרצה בדורון וגם בתפלה, והתחיל ברוך סעמי־אטיצקי ועוד אנשים ללכת לאסוף כסף לפדיון שבויים, את התפלה מסרו להכומר ולעוד נכבדים פולנים שהמליצו עליו שבאמת לא השתמש בכלי הזה וכי רק

מפני שודדים היתה מכשלה זו מוכנה בידו. ואז פסק הקומנדאנט הצעיר, כי ישלם קנס 25 אלף מרק פולנים וככה אספו כסף והסכום שאספו היה 14.500 מרק ובהשתמשם בתפלה ובדורון הסכים הקומנדנט, והביאו את נחמן מבית הסוהר הביתה לבן כסיד, ונפל בתפלה ובתחנונים לרגלי הקומנדנט וכשנודע לו, כי חפשי הוא התחיל לבכות. הוא בכה והתחנן, מה אעשה? מאין אקח אמצעים להחזיר לכם את הפדיון וגם להחיות את משפחתי? בקושי הרגיעו אותו. הלא אנחנו פודים אותך ללא תנאי. ומאן דיהיב חיי יהיב מזוני. יודעים אנחנו, כי אין לך כסף, ובלבד שתחיה. ובכן במזל טוב קיבל הקומנדאנט את הכסף והוא יצא לחפשי. ורק בחרדת המוות התחילו החיים להרגע אצלנו. אני מדגיש בזה „אצלנו" כי בפינסק ירו אז הפולנים ורצחו 35 צעירים, שעל זה רגזה הארץ על דם הנקי הנשפך.

אבל בזה אל תחשבו, כי באמת כבר רגעה הארץ ובזה גם עירנו. והנה עובדה אחת מרבים המדגימה את הנ"ל: אלטר ליטוואק החייט היה בעל בעמיו, בעל משפחה כי היה לו בית לא קטן משלו, באו חיילים לחפש אצלו תחמושת, ומצאו אצלו חתוך לתפירה מעיל צבאי אפור מסחורה גרמנית. שלפי חוקיהם זה שייך להם. ובכן, המכות שהכו אותו עוד בביתו, הם אפס קצהו של התעללותו, הם לקחו אותו לבית הסוהר ודנו אותו לחמשים מלקות. ותהי מהומת מות בעיר, כי משפט המלקות כבר בטל אפילו אצל הרוסים. והנה לפי סיפורי השכנים שגרו אצל בית האסורים ומסיפורי ב"ב לאחר המעשה, הוא התעלף מראשוני המלקות וצעקותיו הגיע לשמים. ואחר כך, כשהשיבו את רוחו התעלף עוד הפעם. ועוד מקרה בערך כזה קרה למר א. מ. בינגבוים. החיילים באו לחפש תחמושת לביתו והתחילו לחפש בחורים ובסדקים ובתו של מר בינגבוים היתה אז חולה ובשכבה במטתה ראתה, כי בטפסם על התנור, הניחו איזה דבר שמה והתחילה צועקת, כי זרקו שם תחמושת, והחיילים כעסו על זה שלא ניתנה להם להפיק זממם ויכו את כל אלה הנמצאים בבית והלכו להם בלא כלום. כמובן שהדבר הזה עשה רושם ויפיל חתיתו על כל בני העיר יען כי באופן כזה הלא לא ינקה שום איש. ע"כ התחילו לבקש תחבולות. והנה בא אלי מנחם סטופניצקי ויספר לי, כי הוא רוצה לנסוע לוורשא להתראות עם אחיו. ואף כי לא היתה עוד תחבורה באופן ישיר לנסוע לוורשה, אבל דרך בראינסק אולי יהיה באפשרותו והוא יספר שמה למר יצחק גרינבוים הציוני את צרותינו, אולי יוכלו שמה לעזור לנו, איך שהוא להרגיע את עירנו מתעלולי הקומנדאנט הצעיר. מסרנו לו את השליחות בסודי סודות וגם כסף להוצאות הדרך נתנו לו והוא נסע. וזה היה סיפורו בשובו תיכף:

כשבא פנה למר יצחק גרינבוים ויספר לו את צרותינו ויבקשו, אולי יש בידו איזה אפשרות לעשות איזה דבר בענין זה, והוא כמעט שלא הבין אותו. ויענהו בשפה רפה, ואז פנה למר פרילוצקי בעל העתון „דער מומנט" והוא כבר הבין אותו היטב היטב. אבל לא נעשה דבר. במקרה בא לעירנו מר ירוחם סולודובניק בן ר' שבתי פייבל מסטראבלי. וירוחם זה בא לבילסק ביום ערב ר"ח שבט כדי לספק מעטריקע (תעודת לידה) לבנו שהגיע לעבודת

הצבא בוורשה, בהיותו שמה כבר תושב, ותעודת הלידה צריך היה להשיג בבילסק מקום הולדת בנו. וצריך היה לחתימות בעלי בתים אנשי העיר. ומכיון שבא לבילסק הוא ביקר בביהמ"ד "יפה עינים". ולאחר כל ההרפתקאות שירדו עלינו היו הלבבות מלאים ולאחרי המלקות, שאלתר החייט נתנסה בהן קראו לצום ולתפילת יום כיפור קטן בערב ראש חודש שבט. ואז בקשנו ממנו, כי בבואו לווארשה יכנס לרידאקציה של העתון "דער מאָמענט", כדי לספר שמה את הסיפור של הצום ויום כיפור קטן ואת המאורעות, שקרו בזמן הקטן הזה ובשכר זה נחתום לו על הניירות ועל תעודת הלידה של בנו לשחרורו.

וכך היה. וככה הודיע לנו במכתבו, בבואו לוורשה נכנס למערכת ה"מומנט", סיפר שמה את החדשות האלו וקיבלו את זה בתשואות חן ואמרו הנה בא ה־ב. ו. ד. ותיכף הדפיסו את זה בעתון שקראנו בו דברים כהווייתם וכעבור אי־אלו ימים שלחו לבילסק קומנדנט אחר בתואר קולונל כבן חמישים והעיר שקטה.

איך עולים

כבדה יד המציק / הציקתני אשתי / שלחנו מרגלים לתור הארץ / יהודים מקנאים בעולה ולא עולים / יהודים נרשמים לעליה ונושרים / עולים ומחשבה בלבנו לחיות יחד, כיס אחד לכולנו / יהודי ישראל אינם רוצים בעולים / שליח מישראל מייעץ לנסוע לחיות בארץ על חשבון הכולל.

שר האוצר החדש שבא מגליציה החל בהתנכלויות אל הסוחרים היהודים. המדיניות הפולנית הפנימית היתה „סבוי דא סוועגא", כלומר: הפולנים תומ־כים בפולנים והטלת משא התשלומים המלחמתיים, על היהודים. אלה שעסקם התנהל במדה גדולה והם יכלו לנהל פנקסים יכלו ללחום נגד שר האוצר, אבל הסוחר הקמעוני שלא יכול להעמיס עליו הוצאות הנהלת פנקסים, יכול היה להוושע רק ע"י שוחד. לפי מבט זה לא מצאתי שום תקוה לחיות חיי שלווה לימים הבאים, וע"כ פניתי לאחי ולגיסין באמריקה שלפניהם תארתי את החיים הנשקפים לנו תחת תגרת ידי הבעלים החדשים, וגיסי נתן לי עצתו, שנכין את עצמנו לבוא לאמריקה. ומה שרק יהיה בידו לבוא לעזרתנו יעשה, כדי להסדיר אותנו. מאחי קיבלתי עצה לבלי לעשות את עצת גיסי. בהראותו לי פסוק אחד „אם רוח המושל עלה עליך מקומך אל תנח". ובאמת חשבתי גם אני כמוהו בהיותי אז בן ארבעים וארבע, ולהתחיל מחדש? ואם כבר לעשות צעד כזה, מדוע לא לעשות צעד כזה בארצנו? וע"כ כשזוגתי, שמפני ההרפת־קאות שעברו עלינו נחלשו העצבים אצל כל אדם ובפרט עצבי אשה, התחילה להציק לי, כי היא נתחלחלה כשראתה חיילים פולנים בחוצות העיר והיא היתה אז תחת הלך־הסיפורים הנוראים שסיפרו אז, בנוגע לזריקת יהודים מהרכבות בשעת הליכה, ובגזיזת הזקן של היהודים ובכלל, על השוד והנגישות שהיו מעשים בכל יום, והיא חוותה את דעתה, כי עלינו להגר.

— לאן? — שאלתיה.

— לאמריקה — לפי עצת אחיה.

תשובתי היתה, אם לאמריקה אני אומר לך „לא" בוודאי. ואם לא"י — אתיישב בדבר. ותשובתה היתה להיכן שהוא ובלבד לא להשאר פה בפולניה. כדרך נשים התחילה להציק לי, ובכל לילה, שלא יכלה לישון, שאלה אותי הלא כבר אמרת, ומדוע אתה לא עושה שום דבר בענין זה? עניתי לה — להווי ידוע לך, כי בנוגע לעלות לא"י צריכים אנחנו לחשוב את דרכינו. נוסעים אנחנו לארץ לא מפותחת וישנם ספיקות הרבה בדבר. וכידוע א"י איננה שווה לשום ארץ אחרת. אם החלטת לעלות? עלה! ובלי שום חרטה, אלה היו דברי האחרונים. וע"כ חכי. כידוע לך הנני חבר בח' מעגל בביאליסטוק ועוד שתי חברות היו כאלה בוורשה ובלודז' וגם עוד חברה אחת בה היתה לח' מעגל חברת „תעשיה" שגם בה לקחתי חלק באי אלו אלפים מרקים פולנים, חכי, הנה יש בדעת החברה לשלוח שני אנשים לראות את הארץ, וכשהמה

ישובו וישיבו אותנו דבר, אז נחליט. והנני אומר לך בזה, אם אני אומר „הן" לא אתחרט.

ככה נשתתק הדבר קצת. אנכי התחלתי בכ"ז לקנות וואליוטה ומהסחורה שנתרוקנה בחנות קניתי וואליוטה וגם קצת סחורה, כדי שלא תתרוקן החנות בבת אחת ועוד לא סיפרתי לשום איש שמץ בנוגע לזה. אבל אשתי לא הרפתה ממני והנה עברו החדשים אלול תשרי תרפ"א אז שמעתי כי השליחים מביאליסטוק שבו, אז לקחתי צרור הכסף כדי לנסוע לביאליסטוק. בשעה 5 לפנות בוקר והנה רכבת באה. אבל שמחתנו היתה רק לרגע, כי תיכף שמענו כי זו היא רכבת חיילים, ופתגם היה שגור אז בפי כל היהודים, אם ברכבת מלאה לא נמצא חיל פולני, לא אמר שום איש כי צר לו המקום, ואם הרכבת היא ריקה ורק קצת יהודים וחייל פולני נמצא שמה, אז אומר כל אחד — צר לי המקום. אחרי בוא הרכבת הזו קיבלנו ידיעה, כי רכבת תהיה בשעה 10 בבוקר, וע"כ החלט אצלי ללכת הביתה להתפלל תפילת שחרית ולטעום קצת, כדי לבוא לשעה 10.

בבואי הביתה היתה כבר טרגדיה בבית. זוגתי יצאה לפתוח את התריסים וראתה חיילים הרבה משתוללים בעיר, חששה לשלומי, וכששבתי התחילה לבכות.

— אל תקנה שמה שום סחורה אפילו, רק וואליוטע תקנה. אינני יכולה ואינני רוצה להישאר פה.

עמדתי בפני נסיון גדול כמאמר חז"ל „אם כל השערים ננעלו... שערי דמעות לא ננעלו". ותחת השפעה זו נסעתי.

באתי להתחנה והנה באה הרכבת טעפליושקא ושמה נדחפנו אנחנו היהודים כמו דגים בחביות והרכבת התחילה לנוע והנה התפרצו ברכות מכל עברים על חשבוני. מה מאושר אתה מר בייליס בעלותך ארצה, אמרתי להם עוד אינני מאושר א) עוד לא החלטתי, ו־ב) הלא גם אתם יכולים להיות מאושרים כמוני בקבלכם החלטה חיובית כזו, ענה לי אז משה בויארסקי:

— אמת! שגם אנחנו יכולים להיות מאושרים כמוך בהחלטותינו. אבל, למשל אני אינני יכול לקבל החלטה כזו, כי בעל משפחה גדולה אני. בניגוד לזה שאתה כשקבלת החלטה אתה מביע בזה את רצונך ורצון אשתך, לא כן אני הלא אב לבנות ולבנים אני, אינני יכול לסכן את עתידם מספק, אולי לא אצליח.

והאנשים נתנו צדק לדבריו אף כי ציוני היה האיש הזה.

ככה באתי לביאליסטוק בחצות היום. שני השליחים שחברת „מעגל" שלחה לתור את הארץ, ה"ה מר שמאי גוטמן ומר מ. גוטליב. באתי לבית ר' שמאי גוטמן זה היה ביום הראשון, ביום השלישי לשובו מדרכו. הוא קבלני בסבר פנים יפות. ועל שאלותי ששאלתי אותו הציג לפני את מצב הארץ בלי כחל ושרק ויעלת חן. ודיבר בשבח הארץ כדרך התגרים המשבחים את סחורתם. וכדרך השדכן שהציע כלה נאה וחסודה. אך כששאלתי אותו בנוגע על שאר השאלות ענה „כלה יפה". חלילה לכם לחשוב ע"פ ר' שמאי כי מרגל היה, ח"ו לא מיניה ולא מקצתו, אבל הוא דיבר ככה, כי מדבריו הבנתי, כי לעת

עתה „אשרי יושבי ביתך". אבל אני הייתי מושפע מהסצינה בבית ואחר כך ברכבת. שמעתי ושעה שישבתי ודברתי אתו עניתי לו :

— ר' שמאי : אתה יודע הנני מקבל החלטה חיובית.

אז התחיל להבינני, כי הוא לא חשב ככה. ואני נתתי לו להבין, כי שמעתי והבנתי את דבריו וגם את ספקותי היטב ולמרות זאת החלטתי, ואז ברכני בברכת הצלחה גדולה. אבל ראו זה פלא. כשאמרתי לו את ההן שבהחלטתי התאדמו פני וקיבלתי חום כמו משריפה ואני ניסיתי לקררם בחלון שהיה מכוסה כפור, ולא יכולתי לקררם, ואז הבינותי כי ההחלטה גרמה לי תחושה כזו פיזיקאלית יוצאת מן הכלל מהמשבר שגרמה בחיי. נפרדתי ממנו ויצאתי החוצה. ונפגשתי עם סוחר מנופקטורה ביאליסטוקאי מר ראשקין, הוא נתן לי שלום ושאל לשלום הגב' מה נשמע שאלני, הלא תקנה עכשיו אצלי מעט סחורה? לא! עניתיו בהחלט. מה יש? האם ח"ו אינך שבע רצון מהסחורה שקנית אצלי. ח"ו, עניתי לו, אך עכשיו קבלתי החלטה לנסוע לא"י. אם כן החל לברכני במועל ידיו, מי יתן כי גם אנכי אוכל לקבל החלטה כזו. סיפרתי לו את תמיהתי על זה שפני התחילו לוהטים מאז קיבלתי את החלטתי זאת והוא אמר לי, באמת נראה כי פניך לוהטים, אבל אל תדאג זה באמת אולי מההחלטתך שהחלטת, אבל אל תצטער אתה עושה את הצעד הנכון. הנה גם אבי שותפי מר ישראל עפשטיין ומשפחתו החליטו לעלות. בוא אתי לבית מסחרי ואפגישך אתם ותוכל למצוא מנוחה לנפשך הסוערת. אני גם אספר לך את סיפורי.

נפרדים מביליס — לעלייתו ארצה, כ"ד אדר תרפ"א

יושבים : אפלבוים, מלמדוביץ, ביליס, רדילסבקי, סטופניצקי.

עומדים : יונגרמן, גולומב, סימה ברכט, קפלנסקי, קדלבובסקי, ש. גרמיזה, מ. שטרן

כידוע לך הנני חשוך בנים ויש לי ביפו חותן, אבי אשתי ואחיה, משה שוויף שמו. לפני המלחמה הייתי שמה כידוע לך, כי ציוני אני וחבתי לציון היא הרוקמת לי את חלומותי בלילות. וכידוע לך, כי אלה הנמצאים שמה בארץ אינם רוצים, כי יבואו שמה אנשים חדשים. ואף כי לא ידעתי אז אבל אח״כ נודע לי הדבר על בוריה, כפי שאספר לכם בהמשך סיפורי זה, ואני חפצתי לקנות שמה איזה פרדס, למסרו לידי איזה מנהל, ואני אשוב לרוסיה עד שהפרדס יתן פריו ואז אבוא אל המנוחה ואל הנחלה, אבל כל המשפחה היתה נגד זה. וע״כ העמידו את כל מכיריהם־מכירי למנוע אותי מצעד זה. והנה פגשני איש אחד מטובי ירושלים וכשסיפרתי לו את חפצי זה אמר לי פסוקים אלו:

כרם היה לשלמה בבעל המון, נתן את הכרם לנוטרים, איש יביא בפריו אלף כסף, ועבור שלמה לא נשאר כלום. אז אמר כרמי שלי לפני, אז היה האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו. ואף כי הבינותי את אמיתות הפסוק, בכ״ז לא הייתי שבע רצון ונגד רצוני עשיתי מה שיעצו לי קרובי. עכשיו כבר אין בידי לתקן את עניני ומוכרח לשבת בגולה בלי תקווה. (לבו נבא לו את אחריתו).

לקחתי את סיפורו של שלמה ראשקין בזכרוני, וככה שבתי הביתה עם וואליוטע שקניתי עבור כספי שהיה תחת ידי ומסרתי לאשתי את החלטתי שקבלתי והיא כמעט נרגעה. אספנו כסף כדי לקנות ליטרות שטרלינג והשמועה פשטה בעיר, כי בייליס החליט לעלות לא״י. והתחילו לבוא אלי בעלי משפחות כדי להרשם ביחד אתי. רשמתי אז ביום הזה 26 משפחות ממעמדים שונים. היו בהם גם שני חקלאים מומחים, דהיינו צבי סיני ודב סימנר ועוד ועוד. גם בעלי מלאכות ממלאכות שונות היו ביניהם.

תמימים היינו אז עד לרחם. היינו מוכנים לחיות בקבוצה אחת בכל מקום שנבוא ואם נצטרך לפנות לעבודת אדמה, הלא יש לנו בקבוצתנו שני חקלאים מומחים, שינהלו אותנו בעצתם.

הנני להעיר בזה כי בשעה שזה האיש ראשקין התאמץ להרגיע אותי, אמר כדברים האלה — מה יש לכם לפחד, הנה אתה בתור סוחר ואשתך כאשת חיל היודעת אפילו איך לייסד בית מסחר וע״כ אין לכם מה לדאוג ולפחד, הנה בא״י שם חם תמיד ובגדי לבן נקיים המה הכרחיים, והחלוצים העובדים מזיעים מאוד, ותמיד צריכים המה להחליף בגדי לבן, ואפילו אם תעשו כעין בית חרושת ומלאכה קטנה לכלי לבן, הלא גם אז תעשו חיים.

לא חשבתי על זה אבל הרעיון היה לא רע, ולבד מזה חשבתי אז גם ללמוד איזה אומנות המחייה את בעליה, בקשתי מישראל עסיק מאכער שבזמן המלחמה היתה לו בגג הבית השכן אצלי בית מעבדת סבון. הצעתי לפניו שילמדני את התעשיה ההיא והוא הבטיח לי לעיין בהצעתי זאת. ובמשך ימים אחדים נתן לי את תשובתו, לולא נסעתי לא״י, לא הייתי מלמד אותך את העבודה בעד כל הון דעלמא, אבל משום חשיבות הנסיעה לא״י תשלם לי כך וכך והנני ללמדך, באופן כזה שלא תגלה את סודך זה לשום איש.

כמובן מאליו שהסוד נשאר אצלי ושום איש מבילסק לא ידע את זה. מעשרים ושש המשפחות שנרשמו אצלי, התחילו כל אחד ואחד לחשוב את

דרכם ואת חשבון הקאפיטאל שלהם. כידוע יש לכל אחד ואחד קרובים ויועצים שונים וגם יועצים מן הצד, המקררים את דעתו של האדם. וככה התחילו פותחים והולכים עד שנשארנו מתי מעט: אני ומשפחתי ומשפחת חותני, שהאמא כבר הלכה לעולמה. ונשארו שלוש אחיות אשתי, שגיסי שלח עבור אחת אפידוויט לאמריקה ושתי אחיות שצריכות היו לנסוע אתנו, וחיים רדולבסקי ומשה בויארסקי ולייביל קרומאק ומארלע, באה אלי ש״ב מלכה מאראנץ ובנה. ובקשה ממני כשאני נוסע לווארשא לקנות וואליוטע לקנות גם בשבילה. מלאתי בקשתה זאת, ואף כי אז היה הדבר הזה כרוך בסכנה. הן מהנסיעות ברכבת וכן ממכת השודדים, אבל לא יכולתי לעשות אחרת וכמעט כל שבועיים נסעתי לווארשא רק בענין זה וככה הכינותי את עצמי לדרך.

שמעתי מבן עירנו אחד שהיה באמריקה וחשקה נפשו לעלות ארצה, הוא היה מסגר במקצועו והוא סיפר כי בא״י אין להשיג רהיטי בית, רהיטי הבית המה שני ארגזים של פחי נפט ושני קרשים עליהם. זו היא מיטה וכך הלאה. זה היה אמת לאמיתה. וע״כ חפצתי לדעת איך להתנהג, פניתי במכתב למר מ. אוסישקין וביקשתי אינפורמציה ואז קיבלתי מכתב מועד הצירים ובו רשימה של מחירי כלי בית ורהיטים שונים. כשהראיתי את זה במשרד הא״י בורשה בקש ממני הד״ר קורנגרין, שהיה אז המנהל, לתת לו להעתיק את המכתב הזה. כמובן שנתתי לו. לפי האינפורמציה הזו היה לי חשבון לקחת את רהיטי הבית שלי להביאם ארצה. אבל בזמן שבאתי ארצה כבר יכלו לקנות בכסף הזה שהייתי יכול לקבל בבילסק עבורם עם ההוצאות שעלו לי לא מעט רהיטים חדשים, ויום יום אחרי זה יכלו כבר למצוא רהיטים יפים חדשים לבקרים.

והנני נזכר בזה: בשעה שהגשתי לד״ר קורנגרין, המנהל, את האנקעטע שלי שההנהלה הציונית בבילסק מילאה אותה ורשמה שמה, הציוני והעסקן מר פלוני בן פלמוני, אמר לי אז הד״ר קורנגרין:

— הייתי שבע רצון יותר, לו היה רשום שמה שאתה הנך נגר טוב.

כנראה שנגר טוב היה אז חשוב מאוד.

ככה עשינו את ההכנות לעליה, ובבואי פעם לוורשה למשרד הא״י והגשתי את בקשתי אמרתי לו, כי באמת אינני נגר אבל יש לי אומנות אחרת. הנני מבשל סבון. והגשתי לו את תעודת האוניברסיטה של ישראל עסיק־מאכער. ענני „מילא״. ואני ואשתי היו לנו סיכויים להתקבל, רק על שתי גיסותי לא רצה להסכים. אתה תסע ואם תסתדר תשלח דרישה אחריהן וגם דן סימנר היה אז אתי וגם על נסיעת אחותו לא הסכימו. והלכנו לר׳ יצחק ניסנבוים שהיה אז חבר המשרד הא״י מצד המזרחי. סיפרתי לו את עקת לבי בנוגע לשתי גיסותי היתומות שאינני יכול להשאירן שמה. ואף כי גם הוא חשב, כי טוב נעשה אם אסע קודם לחפור את טיב הארץ ורק אחר כך אקח אתי את משפחתי בכל זאת הבטיח לסדר את בקשתי. וכשבאתי למחרת בבוקר אל המשרד הארצ־ישראלי מצאתי, כי אישרו את עליית כל הנלווים אלי.

לאבא שלי היה גיס מאשתו השניה שלקח, מר יונה סטניצקי היה שמו. הוא היה משגיח בבית מושב הזקנים והזקנות בירושלים. לפני אי אלו שנים

בא מירושלים לבילסק בשליחות ועד מושב הזקנים, כדי לעשות חברים לתשלום שנתי עבור המוסד הזה. הוא התאכסן אז אצלי והנה באו אליו מר פנחס אוקאוויצקי ואשתו פינימטיה לייבס חשוכי הבנים, כדי לקבל ממנו אינפורמציה וכדרך כל הארץ בזמנים האלו חפצו לקבל שלימות, למות בעיה״ק ירושלים. מר יונה ישב בחדרי והדלת היתה פתוחה ואני הייתי בחנות ושמעתי את שאלותיהם ותשובותיו. אתה מר פנחס ענה מר יונה, הלא הנך יליד פלך גרודנה וממילא שייך הנך לכולל גרודנה. ואשתך שכפי שהיא אמרה שייכת לכולל וילנה ובכן אתם כבר יכולים להיות בטוחים בתמיכת שני הכוללים. ובזה אתם בטוחים בשכר דירה והשאר זה כבר לא חשוב. הזדעזעתי אז בשמעי בחנות את האינפורמציה שלו וכשהם כבר הלכו שאלתי את יונה מה היא עצתו ? אז אמר לי באמת, כך הוא הדבר, אם מובטחת להם תמיכת שני הכוללים אז הדרך לחיות פתוחה לפניהם.

באמת חיים כאלו לא קסמו לי. אני האמנתי בי ובכוח עבודתי בחינת מעשיך יקרבוך לישראל ומעשיך ירחקוך.

ביום הפרידה היה הלחץ והדחק בביתי כל כך גדול מצד כל אלה שבאו להפרד שבאמת לא היו מעטים. וגם כ׳ הר׳ ר׳ משה אהרן והרבנית באו להפרד. אני ואשתי בקרנו בשבת בבית הרב, כדי להפרד ולא מצאנו אותם בבית וע״כ באו אלי הביתה להפרד ואלה היו דברי הרב :

— הלוואי שנדאג אנחנו שעזבנו גבאי כל כך טוב, משידאג כב׳ על כי עזב עיר כל כך טובה כעירנו.

ובכן נפרדנו מעירנו ומאנשיה שבה ביליתי עשרים שנה ממיטב שנותי ובה עליתי על גרם המעלות. באנו לתחנת הרכבת בלוויית הרבה ידידים וידידות ובנשיקות חמות נפרדנו בשלום.

הכרעות בגורל בילסק

המשך וסתירה לסיפור הפשוט

תלאה עטי מלתאר אפילו מקצתם איככה עברו עלינו שלוש שנות מלחמה, והנה רק התחילה לעלות באופק יונת השלום וכבר קפץ על העולם רוגז הבולשביזם. אספת השלום הבריסקאית יצאה בלא כלום והפולנים התחילו לצאת בחוצפתם ממחבואיהם, כאשר העולם זרק את הסיסמה „להעמיד על רגלם את הליטאים" התחילו הפולנים להראות את לאומיותם להתעלם ממצוקת עמים משועבדים אחרים ולהבליט את שמחת עצמאותם. מדי פעם בפעם זכינו לראות ביום הראשון וביום חגם את בנותיהם הקטנות עם הגדולות יוצאות בשירה ובזמרה בחוצות העיר.

ידענו את הפולנים שלנו במעלותיהם ובחסרונותיהם. לא פעם באו אלי הפולנים מהסביבה, ידידי, וניהלו אתי שיחות, כמובן שקיבלתי את שיחותיהם ב„שתיקה כהודאה דמיא" שאפילו אחד מאתנו לא יכול בלבו להסכים איתם. והנה קרה מקרה לפני עלות הפולנים. לאחר שבית בראמס שאני גרתי בו נשרף, עברתי זמנית לבית ש. סירקין, אבל בדעתי, כי אם הגב׳ חיה סירקין תשוב, אצטרך לבקש דירה וחנות אחרת שלא בנקל אוכל למצוא, שכרתי את בית משפחת טופעליאנסקי שנדדה לפנים הארץ ורק בנם הצעיר נשאר והוא היה המשכיר. הוא בעצמו היה סוכן חשאי אצל הגרמנים והיה מאוד אהוב על הבוס שלו ובו השתמשו, כדי לבקש ולהכיר שבויי מלחמה רוסים ששרצו ביערות בילוביז׳, גאינבקה והסביבה. והנה נודע להגרמנים כי בבריינסק נמצאים שבויים רוסים אחדים בבית אחד בקומה השניה ושלחו את הצעיר טופיליאנסקי לאמור להרוסים „בראטצי פערעדייטיס" וכשטיפס על המדרגות ועוד לא הספיק לאמור את המלים האלו ויריה אחת פלחה את רקתו ונפל מת.

הדבר הזה ציער את כל העיר וגם את הגרמנים בעצמם ולא מצאו מנוח מהמקרה הזה, כי היה מאוד אהוב עליהם. כמובן המה ערכו לו הלוויה ע״ח הממשלה. הלוויה כזו לא ראתה בילסק מהרבה זמן ומאוד מאוד חרה להגרמנים ע״כ שהרב לא לקח חלק בהלוויה זו ולא הספידו. אבל הנעשה אין להשיב, ואחרי המקרה הזה הזמינו אותי בתור סינאגאָגען פאָרשטייער וגם בתור שכן הגר בביתו של המנוח למסור לידי את הירושה שנשארה ממנו. לקחתי אתי את ר׳ יוסף גוטערמאן שכני ויחדיו באנו שמה. ראש המשטרה החשאית הספיד אותו לפנינו והשיח לפנינו את עגמת נפשו מיום המאורע והאסון הזה ומסר לידי את העזבון. קצת כסף מזומן ושעון יד ותמונות מהבית שלו.

דרך אגב ביקש מאתנו לענות לו על שאלותיו הציבוריות, אבל בלי שום פחד, והשאלות היו מה דעת־הקהל היהודי בנוגע להבאים אחריהם. האם רצויים לכם הפולנים או הליטאים. אף כי לא היה נעים לנו לענות על שאלות פוליטיות בכל זאת בלי תשובה לא יכולנו להפרד. הוא ג״כ נתן לנו להבין, כי ההמון יודע ומרגיש את ההפרש בין ממשלה גדולה ואדירה שהחיים בה יותר נעימים וזולים וממשלה קטנה שהיוקר מאמיר תמיד, וצרכי המחיה המה תמיד יותר

יקרים. ע״ז השיבונו, כי העם היהודי יודע ומכיר את כל זה. והליטאים אף כי הם יהוו ממשלה קטנה המה יותר סימפטים על היהודים מהפולנים. כוונתנו בתשובה זאת היתה פשוטה: הליטאים הם עם בורים וחלק גדול מהם המה אנלפבתים, והיהודים המה חלק האינטליגנטי בהם ובוודאי ייטב לנו אצלם יותר מאצל הפולנים וככה נפרדנו.

ביום אחד שמענו, כי בא סוכן מהממשלה הליטאית המתכוננת. הפקידים הרוסיים לשעבר שהיו מועטים באו אל האספה לבית ראש העיריה הרוסי לשעבר. התחשקנו גם אנחנו אי אלו מאנשי שלומנו לראות ולשמוע מה רוצים אלו ואלו. ראינו ושמענו, כי גם הרוסים כמובן רוצים כי הליטאים יבואו וימלכו עליהם. שמענו קצת והלכנו הביתה. אבל הפולנים בחוצפתם לקחו לידיהם את הדבר בחזקה, והביאו לידי מעשה.

שכחתי כי בשנה זו שב ר׳ קלמן מזאה מרוסיה. הוא שב שבור ורצוץ ובכל זאת כאחד מבעלי הבתים החשובים, שמצא את ביתו ברחוב הראשי שרוף נכנס לדירת הבנק שהיתה לו התחייבות או משכנתא על הבית הזה, והתחיל להתערב קצת בעניני העיר. מושל העיר („דער שטאדט אלטר״) היה גרמני. ומר שפרלינג היה היועץ היהודי ומרדכי ורווקאוויצקי בן נתן היה המזכיר ויעקב אפלבוים היה פקיד לעניני נכסי העיר, לבד זה היו כמדומני 3 פקידים נוצרים, וביום אחד קראו לאספה את בעלי הבתים הנכבדים העירוניים מכל העדות להתאסף ולבחור במועצה לנהל את ענייני העיר. התאספו כחמשה פולנים שבתוכם היה בן הסינטור גורטקביץ ורוסי אחד ור׳ קלמן מזאה ואני. התחילו להתייעץ ולהתווכח בענין, מי יהיה הבוס? ענה גורטקביץ הלא ידוע, ואז ענה לו הרוסי האחד. לא, לא ידוע. קפץ בן הסינטור ודפק בכוח על השולחן, איך לא ידוע אני ראיתי מאפקה (מפה) שבה נמצאת העיר בילסק בחלק הפולני.

כמובן שלפי דפיקתו בשולחן ראינו, כי היה שיכור כלוט, ובכלל לא היה טעם להתווכח עם שיכור. שהפולנים הסכימו אתו אפילו בחשאי. אנחנו בוודאי החשינו, בדעתנו, כי המשכיל בעת ההוא ידום. והשכל מתחייב כי ככה יהיה הדבר. וע״כ החלט על האספה ההיא להתאסף מחר עוד הפעם.

בזמן הקצר הזה קרה מקרה מאוד לא נעים מצד הפולנים:

בעיר בריינסק ישב ממלא מקום „השטאט אלטער״ סרג׳נט גרמני ולידו רק שני חיילים. והנה בערב אחד נכנסו פולנים מלובשים במדי גרמנים לבית הסרג׳נט וכשהוא יצא לחצר הפולנים ירו בו ונפל מת. שני החיילים הגרמנים ברחו. כמובן שמעשה כזה לא היה יכול לעבור בלי פעולה מצד הגרמנים. למחרת בא ה„שטאַט האַלטר״ הבילסקאי לבית העיריה וגרש משם את כל הנאספים ללכת הביתה. המעשה הזה הרגיז את הגרמנים, שכמעט היו כבר מוכנים לעזוב את מקומם ולמסור לתושבים את הנהלת העיר. המקרה הזה הביא כי הגרמנים שמו להם ראש אחד ושבו למקומם ושלחו לבריינסק גדוד של עונשין והתחילו לחקור. הראו להם אז, כי בטחנה היהודית היו אלה הפולנים המורדים.

ויבואו ויסגרו את הטחנה על אנשיה וישרפו את הטחנה, והבית על אנשיו

עלו באש. במקרה היה חלון אחד בלתי סגור ובזה הציל את עצמו ילד אחד מן השריפה ויבוא לקרוא לעזרה ובבוא האקספדיציה של עונשים לעזרה נודע להם כי המורדים היו גם בבית המרקחת הפולני. ויביאו את הרוקח עם כהן העיר הפולני ויצליפו אותם, עד כי בקושי יכלו לקום ממקום הלקאתם אחרי זמן רב. וכח הגרמנים התגבר עוד הפעם ויתחילו למשול בתוקף ובשביל זה שב השטאטאלטער הבילסקאי בחזרה וגרש את נכבדי העיר מן העיריה. הנני להעיר שזה היה בזמן שממשלת הפועלים הגרמנים לקחו את עניני הממשלה בידם שם בגרמניה. בימים ההם ישבתי שבעת ימי אבל אחרי מות אבי. ביום ששי בבוקר בא אלי מר דוקסין הפוטוגראף שהיה הקונה שלי ויספר לי, כי שמע מחיל אחר גרמני כנראה איש ישר, שאמר לו כי שמע מחיילים שמתעתדים לבקר בביתי ובחנותי, כדי לשדוד ולבוז בז וע״כ הוא מייעץ לי לעשות דבר מה כדי להתכונן ומה לעשות? רצנו למושל העיר בבית הממשלה ששם ישב חייל בתואר סרג׳נט סוציאליסט. כנראה איש ישר מאוד. והוא ענה לי, אני אעשה מה שאוכל, אבל באמת מה כוחי. רצתי להמיליץ שנבחרה והם ענו לי, באמת מה כוחנו? במקלות! אבל הסרג׳נט עשה באמת מה שהיה בכחו ובידו לעשות.

בתתו פקודה להמשמר ענו לו ג״כ, אנחנו שומרים ברובים בידינו, אבל בידם יש פצצות וחומר נפץ האם יכולים אנחנו לעמוד בפניהם? רצתי הביתה במר נפשי ולקחתי את שני בני, את ר׳ משה צימרמן שכני ופינינו מקום למעלה על הגג ושמנו שמה סחורה הרבה כמה שרק יכולנו ועוד במקום אחד שמנו סחורה. כמעט שפינינו את החנות. הסתפקנו בזה שהוצאנו מרבית הסחורה מן החנות והלכנו לישון.

בבוקר השכם כשקמנו נודע לנו, כי שדדו חנות נעליים אחת ועוד אלו חנויות וחנותי נשארה עוד שלמה. הכננו את עצמנו לתפלה בביתי, בית האבל. רק התחלנו להתפלל והנה צעקה ברחוב, האחים ברכט כבר לא היו סוחרי מנופקטורה, לאחר שסחורה הרבה שלהם נשרפה באורלי ששם ברחו מחזית בילסק והמה סחרו כבר בסיטונות במכולת ובסיגריות. וכפי שישראל ברכט סיפר לי עמדו האחים כל ליל עש״ק בחוץ על המשמר וחלקו סיגריות לכל מבקש. בזה השתיקו את החיילים לבלי לפרוע בהם פרעות. בשבת בבוקר, כששמענו את הקולות, יצאנו החוצה והנה באו חיילים ודרשו ממנו ברובים בידיהם, לפתוח להם ארגז גדול עם סיגריות כדי לשדדו, והנה במקרה עבר הסרג׳נט שהזכרתיו מיום אתמול ודרש מהם בתוקף להסתלק. הוא הוציא את האקדח שלו והתרה בהם להסתלק ו„באם לאוו ירה אירה בכם כמו בכלבים״ והם הסתלקו. כנראה שעוד לא פג בהם הסדר שהתרגלו בו והסתלקו. הם סגרו את החנות.

ועוד ביום השבת הזה עמד עלינו לשמור עד יום א׳ בשעה 8 בבוקר, שאז יהיו חילופי המשמרות של הפולנים במקום הגרמנים. הפולנים עמדו כל היום והלילה מעבר לבית הקברות בדרך בריינסק והדהוד הפצצות נשמע כל היום והלילה, ומי שלא שמע וראה חילוף משמרות כאלו מובטחני בו, שלא יוכל לתאר בנפשו את המראות וההרגשות האלו. עבר היום והלילה בא. אנחנו

ישבנו בבית עם תריסים סגורים וגם שער הבית היה סגור. והנה התחילו לבקרנו חיילים עם דגל „הספרטקוס הולך" והתחילו לבקש כסף ואח"כ בפצצות בידים גם סחורה. הורקתי להם את כספי ואח"כ גם את המגרות, והראש שלהם נתן לי להבין שאין אתם מה להתווכח:

— הלוא רואה אתה, כי פצצות בידינו ואם רק נפתח את הסגור אז יעלה הבית עם הסחורה והנפשות ביחד השמימה. עניתי לו:

— אני מבין, אבל באין לי יותר לא אוכל לעזור לכם.

כפי הנראה שהם רצו רק כסף והם הלכו. ואז באה חבורה שניה, כבר עם עגלה וגם עם הדגל „הספרטקוס הולך" ולקחו רק סחורה כמה שרק יכלו. והיו בביתי שני בני שכני ויאמרו אלי. המה לוקחים. קחו גם אתם. ונקח גם אנחנו וככה עשינו, לקחנו סחורה וטמננו במקומות שונים בביתנו ובבית השכן ובאמת היה זה לי לפליטה, כי בלילה הזה ביקרו אצלי 11 חבורות עם הסיסמה ההיא „הספרטקוס הולך" ושדדו. וכפי שמסתבר הדבר, גם אי אלו מגנבי העיר היתה ידם בזה ולקחו חלק הגון בחברות האלו. אבל ב"ה נשארנו בחיים.

מחר בבוקר בדיוק בשעה 8 יצאו הקאוואלעריה והארטילעריה הגרמנית מן העיר. בילסק נשארה פילניה.

א. גרודנאי

בילסק בזעזועי המלחמה הראשונה

בתקופה שאחרי 1905 כלומר בתקופת המהפכה, היו כבר בבילסק מפלגות פועלים, הכי ניכרת היתה פ. פ. ס.עיקר פעולתה היתה פעולה תרבותית במחתרת. כל הפעולה שלהם היתה במחתרת, בנסיון לשמור על אדם עובד על זכויותיו על תנאי העבודה. אני זוכר שאצלנו בבית עבד בחור אחד משה נילס, הוא הכריז על שביתה בגלל תוספת שכר. הכרזת שביתה בעיירה כזו ושביתה בכלל ובתקופה ההיא היה דבר שלא מתקבל על הדעת. או שאתה עובד או שאתה עוזב. ואבי באמת פיטר אותו. כשהוא פוטר הוזמן אבי לפני בית דין של המפלגה אני אינני זוכר בדיוק איזה מפלגה. אני חושב שאלה היו אנשי תנועה ציונית סוציאליסטית, אבל אני לא בטוח בזה. אחד השופטים היה אפרים קלמנטונובסקי, היות והוא היה חתנו של איש פועלי ציון. כשאבי חזר מבית המשפט הוא לא יכול היה לתפוס מה זה, הבחור הזה שעובד אצל השכן שלנו כפועל בחלוקת בירה, הוא יהיה השופט שלי. הוא יפסוק כמה אני צריך לשלם לפועל שלי, אבל בסופו של דבר הוא נכנע מתוך פחד שמא יעשו לו כפי שהבטיחו לו במכתבי איום.

קלמנטנובסקי שעבד בשכנות אמר לו גם שלא כדאי להכנס בסכסוכים אתם. אותו הדבר היה גם כשבאו אצל אבי לקחת תרומה לתנועה לא לו. אני זוכר את התמונה: בבית אצלנו ישבו אז עשרה גויים, נכנסו שלושה בחורים צעירים ואמרו לאבי שבאו לקבל ממנו חלקו בתנועה, בתמיכת התנועה. אבי הוציא חמישה רובל ונתן להם. אמר אחד מהם — סכום כזה אנחנו לא לוקחים. אבי התפלא, תרומה של חמשה רובל זה מעט לכם. הרי אני נותן לכם מרצוני תרומה. טוב, אתם רוצים, קראו לזה לא „תרומה" אלא „תמיכה" של חמישה רובל. אז הם אמרו — אנחנו לא לוקחים תמיכות. אנחנו רוצים את חלקנו. מה? איזה חלק, זה החלק של הפועלים. אז הוא אמר אם ידוע לכם גודל חלקכם — אז תקחו לכם. למה אתם צריכים לבקש אותי. הוציא אחד מהם אקדח וכיוונו אליו. כל הגויים התחילו לברוח, רק אבא לא נבהל. הוא נשאר. תפס כסא והרים עליהם, אז הם ברחו. בערב בא שוב פעם אותו אפרים קלמנטינובסקי לאבי ואמר לו: ר' דוד אל תעסק אתם. הם יתפסו אותך, אתה חי לא תצא מזה. תגמור. אבי אמר לו: תגמור אתה ותבוא ותגיד לי. בקיצור הם גמרו בעשרה רובל.

עם המהפכה והקונטררבולוציה והפוגרומים שהתחילו נרדמה גם התנועה הזאת אבל משהו מן התסיסה הראדיקאלית היתה ונשארה מאז בעיירה, גם של יהודים גם של לא יהודים.

אז נוסדה בבילסק ספריה כללית ציבורית שבראשה עמד הנוטריון שכחתי את שמו. הוא היה צולע, רוסי. כלומר, גוי ואחד מהאנשים שהתמסרו לדבר הזה היה משה יונגרמאן. למעשה היתה הספריה תוכן חייו. הספריה לא היתה דווקא יהודית, היא היתה ציבורית, היו מנויים. היו דמי כניסה והיתה חברות

המגרש בו עמדו: בית המדרש הישן, ביהמ"ד החדש־ישן וביהמ"ד של הכנסת האורחים אחרי השריפה של 15.8/1920

שבמנין בה ועל אלה היא התקיימה ועל תשלומים בעד הקריאה. זאת היתה ספריה גדולה באידיש בעברית והרוב ברוסית. זה היה טבעי, מפני שלמרות שבעיירה כולם כמעט דיברו אידיש מחוץ לשניים שלושה בתים אינטליגנטיים היתה השפה הרוסית השפה הרשמית המהלכת. בדרך כלל דיברו אידיש, אם כי בהשוואה ליתר העיירות היא היתה הרבה יותר מפותחת. קודם כל נודעה העיירה בתשוקתה ללמוד לימודי חול, להקנות לילדים ידיעות כלליות ולא לשקוע רק בתלמוד. היו גם בתי־ספר בעיירתנו, שני בתי ספר, אחד עברי שאני זוכר רק את אחד המורים שלו בשם שריר, והיה עוד אחד, אדם חולה שחפת. בבית הספר הזה ביקרו מאות ילדים. היה תלמוד תורה ששם למדו רק ענייני תורה, אבל זה היה בשביל דלת העם. והיה מה שאומרים „חדר מתוקן" או ממש תלמוד תורה אורטודוכסי על חשבון העיריה על חשבון ה„טרובקי" כמו שאומרים. היה בית ספר עממי בשביל גויים שהמנהל שלו היה מומר, שמו היה כשמי. זה היה בית ספר שבו למדו רק גויים. יהודים נתקבלו לפי אחוז מסויים עד 10 אחוזים בערך בכיתה. להתקבל לבית ספר זה היה כקריעת ים סוף והתכנית היתה כשל ארבע כיתות של בית ספר תיכון. מלבדו היה עוד בית ספר תיכון שקם אחר כך והיה שונה בתכניתו. ניתנה בו השכלה כללית והיו בו שיעורי דת. היהודים היו יוצאים לשחק בזמן שיעור הדת. היו גם בבילסק שני בתי ספר חצי תיכוניים לבנות אחד של בובילוב שהיה נחשב לבית הספר האינטליגנטי ואחד של מרדונובסקי. בתי ספר פרטיים אלה עמלו הרבה לקבל סמכות ממלכתית וזה לא כל כך קל היה, אם כי בזמן הבחינות היה בא מפקח ואחרי שגמרו בית ספר זה ניתן אישור על השכלה של ארבע כיתות תיכון. היה גם בית ספר אחר של ארבע כיתות אולם רק לגברים, גם כן של בובילוב. שני בתי־הספר שלו היו נפרדים תלמידות לחוד ותלמידים לחוד. שניהם היו נפגשים אחרי בית הספר או בבתים פרטיים או על הטיילת של בילסק שקראנו „בילסקי פרוספקט". זה היה הרחוב המקביל לכנסיה הרוסית ברחוב המרכזי.

היו גם תלמידים שלמדו מחוץ לעיר, שנשלחו מהבית להתחנך מחוץ לעיר. הנוער בבילסק לא מצא לו מקום בעירו. הוא הסתובב ונדד. בתקופה שלי לפני מלחמת העולם הראשונה היה הכוון — לודז. זה היה בתקופה שבין 1905—6 עד 1919 שנת כיבוש הפולנים. היו יוצאים מחוץ לעיר עוסקים על פי רוב בפקידות, או יותר נכון, עבדו כשוליות בבתי מסחר בלודז, בעיקר בבתי חרושת לאריגה. לחגים היו חוזרים הבית מגונדרים ועושים רושם. הם גם עוררו לא מעט קנאה, אולי יותר קנאה מאשר התלמידים שגמרו את בית הספר חצי־תיכון ונסעו ללמוד במקומות אחרים, בבריסק, בביאליסטוק, בוולין, בוולקוביסק ובסלונים. היה עוד בית ספר שהיה לו חלק גדול מאוד בהתפתחות הנוער בבילסק. זה היה החדר של יונגרמאן. החדר של יונגרמאן היה בשביל ההורים שומרי המסורת ושוחרי התרבות, אלה שלא קיוו כי בניהם יהיו רבנים ורצו שיהיו בכל זאת יהודים הקשורים לחיים היהודיים ומתקדמים באינטליגנציה כללית, ובאמת בית הספר הזה נתן דחיפה להתפתחות עצמית ונהיה להשכלה כללית אצל רוב התלמידים. אם כי זה היה חדר, נקטו בו בכל זאת שיטות מודרניות של חינוך. היה בו לא רק לימוד אלא גם חינוך והשפעה עצומה היתה נודעת לנו מיונגרמאן. אני, למשל, חיקיתי את יונגרמן המורה שלי לא רק באופן דיבורו, אלא גם באופן שתייתו את התה באופן קריאתו בספר. כזאת השפעה היתה לו עלי.

אמא היתה תמיד מתרגזת עלי, כאשר הייתי מטלטל ומורט את השערות בזמן הקריאה. גם זה בהשפעתו. כוחו היה בזה שאפשר לך להיות גלוי לב אל מורה ולדבר אתו על הכל. אני פעם העזתי בתור ילד לשאול את הרבי, מי ברא את האלהים והוא לא נתן לי סטירת לחי, אלא אמר לי, לכשתגדל תבין את זה אם אני אגיד לך כעת ממילא לא תבין. זו היתה התקדמות עצומה בתקופה ההיא.

העתונות שהיתה נפוצה בבילסק, היתה ה„טאָג בלאט", ה„היינט" וה„מומנט". המומנט הופיע יותר מאוחר, מתחילה היה הטאָג בלאט, שהיה עתון ראשון אשר התחיל להופיע תיכף אחרי המהפכה ב־905, עורכיו ערכו אחר כך את ההיינט. הטאג בלאט עלה קופיקה, זה היה שוה לכל יהודי. אחר כך התחיל להופיע ה„היינט" וה„מומנט". היה עוד עתון אחר קודם לעתונים האלה, זה היה „דער פריינד" שהופיע בפטרבורג, אבל הוא היה יותר מדי רציני בשביל עיירה כזאת. מעטים בודדים קראו אותו. רוב האוכלוסיה היה מקבל את ההיינט ואת ה„קופיקה", זה היה עתון רוסי שעלה באמת קופיקה אחת וקראו לו כך ברוסית. בעיקר היה נפוץ אצלנו עתון ראדיקאלי אזרחי לא סוציאליסטי, את שמו שכחתי, שהופיע נדמה לי בפטרבורג. הוא היה מגיע במעט עותקים. בדרך כל לא הרבה קראו אצלנו עתונים רוסיים. ההמונים קראו לרוב עתונים באידיש.

בבילסק היתה גם תעשיה מועטה. היה אז בית חרושת לטבק וסיגריות. שני בתי חרושת לבירה, וטחנות קמח מכל המינים. על קיטור, על מים ועל רוח. גם בתי מלאכה לרעפים וחרסינה. היו אצלנו. האחד היה של וולמן ואחד של ינאי. זוהי כל החרושת שהיתה ליהודים. היו מאפיות, אבל לא כל כך גדולות

והן העסיקו לא הרבה פועלים. היו גם חיטים שהעסיקו שוליות. היו גם חיטים שהיו מכינים תלבושת מוכנה כעין קונפקציה והיו מוכרים את זה בכוחות עצמם. רוב המתפרנסים היו סוחרים זעירים.

בתקופה ההיא היו כבר בעירנו ניצנים ראשונים של התנועה הציונית. בכל ערב יום הכיפורים היו מעמידים בבתי הכנסת קערה ליישוב הארץ. אנחנו היינו תלמידים והאנטישמיות היתה מורגשת היטב, בעיקר בקרב הנוער הלומד. היו לנו חברים גויים גם כן, אבל האנטישמיות הורגשה בכל, הרגישו את זה כצו מלמעלה, אנחנו חלמנו על כן על אוניברסיטה בישראל ועשינו מגביות למענה וביום הכפורים העמדנו גם קערה לטובת האוניברסיטה העברית שתקום בירושלים, את הכסף שאספנו שלחנו אחר כך באמצעות רדילבסקי שהיה מורשק של הקרן הקיימת בעירנו לירושלים וקיבלנו תשובה: בדרך כלל לא מקבלים תרומות כאלה, לא מעוניינים בתרומות כאלה אבל כיוצא מהכלל וכהערכה ליוזמת הנעורים שגילינו מעצמנו ללא הדרכה מבחוץ, הסכימו לקבל את ה־47 רובל שאספנו אז.

ככה נמשכו החיים כמעט עד פרוץ המלחמה. עם פרוץ המלחמה הראשונה חל שינוי גדול בחיי היהודים בבילסק. במלחמת העולם הראשונה היה קודם כל הפחד מפני גיוס ויהודים עשו כל מיני קומבינציות על מנת להשתחרר. אבל בעיקר היתה החרדה למלחמה עצמה ותוצאותיה לעיר. יחד עם זה הביאה המלחמה גם שפע כלכלי. הצבא שהתרכז בסביבות הקרובות לעיירתנו הגיע גם אלינו, בדרכו ליעדיו היה סר לעיר והשאיר פדיונו בעיר. הצבא גם החל להכין את הדרכים להעברת צבא לחזית או לנסיגה אם יצטרכו. ככה בנו אצלנו בדרך בין בילסק לביאליסטוק שלושה גשרים, ובבניין גשרים, כידוע, היתה הספקה של העצים ושל חמרי בנייה וכל מיני דברים אחרים הכרוכים בכך. טבעי הוא שזה העלה במדה מסויימת גם את המצב הכלכלי, הפרנסה. אבל יחד עם זה התחילו באותה התקופה הרדיפות נגד היהודים והתחילו להגיע אלינו יהודים שגורשו ממקום מגוריהם ממקומות מרוחקים בשל התכוננות לחזית או בגלל אנטישמיות סתם.

אינני יודע מה היו הגורמים שהביאו אלינו את הפליטים, אבל עובדה היא שהיו אצלנו פליטים מסביבת מינסק, קוריץ ועיירות שבסביבות מינסק. ואני זוכר היטב את התקופה, כשהגיעו הפליטים וצריכים היו לשכן אותם. כדבר ראשון שצריך היה לעשות לפליטים שהגיעו היה לשכנם בבתי הכנסת. יהודים שיודעים מה זאת נוודות היו באים עם כל הבבכס והמקום הראשון היה בית הכנסת, אחר כך התחילו לחפש להם גם מקומות מגורים ולדאוג גם לכלכלת המשפחות. היו אלה ברובם יהודים לא עשירים. העשירים הסתדרו בערים גדולות נדדו יותר רחוק מהחזית. ולדאוג לכל היהודים האלה שנשארו אצלנו, לא היה קל. בכל זאת התלכדה כל העיר למשימה והיתה זאת לי התגלות ראשונה של התנדבות יהודית ניכרת. היא העסיקה את כל הבעלי־בתים, את כל האנשים האמידים. פה התחיל להתגלות הלב היהודי שפעם מיד בחום למען אחים בתפוצות.

אחר כך התחילה גם בבילסק התקופה של הנסיגה וצריכים היו להתכונן

חלוקת עצים לעניי בילסק

לעזוב את העיירה. תקופת הנסיגה נמשכה בערך כשבוע, עשרה ימים ולא יותר. עשרה ימים לפני שהעיר נכבשה ע"י הגרמנים התחילו להרגיש את הלחץ של החזית המתקרבת ואת הפחד מפני החזית. כולם חיפשו את הדרך להוציא את המשפחות ולברוח. התחילה בריחה המונית מבילסק גם של יהודים וגם של גויים, אבל בריחת היהודים היתה יותר המונית. הגויים ברחו אל מחוץ לעיר לכפרים לסביבות שלהם. היו גם מעטים שברחו יותר רחוק. היהודים החלו לנדוד. מי שהיתה לו יכולת קנה לו עגלה עם סוסים, רתם אותם ונעשה עגלון. כל אחד בא והעמיס מעט הרכוש שניתן להעמיס. בעיקר נטלו בגדים וכלי מיטה, שזה הדבר הראשוני בנדודים ואחר כך משהו מהרכוש המטלטל וזה פרט לכסף, כסף אף אחד לא השאיר. הנדידה היתה המונית. יצאו כמעט כולם. נשארו רק אלה שפחדו שמא יצטרכו בדרך להתגייס לצבא הגרמנים, כשיתפשום ישלחו אותם למחנה עבודה כשבויי מלחמה. והיו כאלה שלא רצו לצאת מסיבה הפוכה, שמא ברוסיה יגייסו אותם לצבא. אלה נשארו

מתוך הנחה, כי מוטב להיות במחנה גרמני ולהשאר בחיים, מאשר להיות חיל רוסי ולהיות בחזית. אנשים עוד לא ידעו מה הם הגרמנים, וחשבו שהגרמנים הם עם תרבותי, עם נאור ויותר טוב להיות בכיבוש הגרמני מלהיות בחזית הרוסית.

אז נשארו בבילסק כשמונים משפחות מכל האוכלוסיה של כ־6500 יהודים שגרו בבילסק. מהמשפחות שנשארו במקום היו גם משפחות נכבדות, אחד שילם ביוקר, הוא שיכל את אשתו ובתו. נשארה משפחת אלטר, גלר, יהודים מכובדים, נשארו עוד כמה משפחות מכובדות. נשארה זילברשטיין ונשארו גם אנשים שלא היתה להם ברירה, הם לא יכלו לברוח וגם לא היה להם למה לברוח.

התקופה של המעבר משלטון לשלטון היתה קשה מאוד מפני שהחזית והמלחמה סביב העיירה שלנו נמשכו כעשרה ימים או שבועיים עד שהגרמנים כבשו את העיר. יודעי אסטראטגיה היו אומרים שהרוסים החזיקו פה את החזית על מנת לפנות את מבצר בריסק, שלא יתקיפו אותם שם. בינתיים הגיעו הגרמנים מכיוון אחר ואז היו מוכרחים כבר לסגת. הרוסים העסיקו אותם, כאמור על מנת להוציא מכיתור את הצבא הנצור. משום זה נפלו מהם כל כך הרבה קרבנות.

הבתים היו אז ריקים אצלנו. כל האוכלוסיה שנשארה התרכזה בשלושה מקומות, אחת התרכזה בסביבות בית הכנסת „יפה עינים", השניה התרכזה בביתו של גלר שמשם ראו את כל החזית, והשלישית התרכזה בביתו של זילברשטיין, במרכז העיר, שם היה לו מלון, אני ברחתי. אחר כך בא הכיבוש וגם בכיבוש זה התחיל להתגלות פרצופם של הגרמנים כאשר הם שליטים על נתינים של אויב. כדבר הראשון הם החלו בתפיסת נוער לעבודת כפייה, בתוך העיר, בחפירות לצבא, בהעברות מטען של הצבא. אבל זה היה בימים הראשונים כל עוד היתה החזית נטושה. וכשהחזית היתה לא היתה בעיה של אוכל. יכלו לקבל מהגרמנים מזון ואצל כל יהודי היה בבית מלאי ולא היה פיקוח, אפשר היה להסתדר. יהודים אפו בעצמם לחם והתקיימו. מובן שפרנסה אז לא היתה. האוכלוסיה הכפרית היתה כולה מחוץ לכפרים והכפרים נשארו כמעט כולם ריקים. המשק שלהם הושבת כולו. את האינוונטאר לקחו איתם ואת האינונטאר החי מכרו עם צאתם. לכל יהודי כמעט בעיר היתה פרה בבית או שתים.

כשהחזית קצת התרחקה התחלנו גם לדאוג לחיים הרוחניים והחברתיים של הנוער. עוד לפני המלחמה, ב־1915, היינו קבוצת נערים שהיינו מעין ועדה להנהלת הספריה. עם הכיבוש של העיר התפזרה כל ההנהלה אף אחד לא נשאר. נשארו בני נוער ואז אנחנו פנינו אל אשה אחת שחזרה לבילסק, אשתו של צוקר הבנקאי מבילסק, היא ידעה גרמנית. בקשנוה שהיא תעזור אצל השלטונות לפתוח את הספריה מחדש. הספריה נשארה שלימה. ולא רק זה, אלא ביקשנו גם שירשו ויעזרו לנו לאסוף את הספרים מבתי האנשים שעזבו את העיר שלא ילכו לאיבוד כי הגרמנים השתמשו בהם להסקה. אחרי ביקורה אצל המושל הצבאי הוא נתן הוראה להעמיד לרשותנו סוסים ועגלות

לאסוף הספרים. ביקרנו אז בכל הכפרים ובעיר עצמה ואספנו כעשרת אלפים ספרים. עשינו רשימה של כל מקום איפה שלקחנו את הספרים כדי שנוכל להחזירם ובינתיים שמרנו עליהם ופתחנו את הספריה.

היה זה מעשה גיוס ספרים לספריה שהתקיימה שנים רבות אחר כך, בימים טרופים, מעורפלים וחסרי ודאות ידע הנוער היהודי בבילסק לשוב אל הספר כאל אמצעי הקיום שלנו הנצחי וזה ראוי להיות מסופר בהדגשה כאשר משרטטים דמותה של בילסק.

בזמן הכיבוש מונה ע"י השלטון יהודי אחד בשם גורביץ להיות המפקח הראשי של העיר. הוא הקים לו משטרה חצי צבאית לשם פיקוח על הסדר הפנימי. אחר־כך הם נתנו רשות לארגן מיליציה מקומית בלי נשק. מטעם מושל העיר, לפי הסמכויות, היה גורביץ זה ראש המיליציה, דהיינו ראש העיר למעשה, כי לא היה אז ראש לעיר. הוא עסק בכל ענייני העיר, גם בבעיות סוציאליות גם בבעיות של שיכון. ראש העיר היה גרמני אבל כדי לרכוש אימון האזרח, מונה היהודי והוא ניהל את העיר לפי הוראותיו של המושל.

היהודים התחילו אז לחזור. השמועה כי חיי בילסק חזרו לתיקנם פשטה מהר בין נדחי בילסק והם החלו להתקבץ לאט לאט. האוכלוסיה גדלה והגרמנים התחילו לדאוג גם לחינוך של ילדי היהודים. הם הקימו בית־ספר וכמנהלו מינו את יונגרמן שהיה אחראי לספריה. הוא היה למעשה מנהל בית ספר גרמני, כי שפת הלימוד היתה גרמנית עם שיעורים לעברית וליהדות. היה זה בית־ספר חובה, ילדים בגיל בית ספר היו מוכרחים לבקר בו. אצל הגרמנים אין חכמות, זה ידוע, והתכנית היתה תכנית של בית ספר. כל המורים היו מורים מהמקום. המפקח על בית הספר היה שוב גרמני ,שהיה מבקר בבית־הספר לעתים קרובות. מבית ספר זה צמח אחר־כך בית־ספר עירוני יציב שהתקיים תקופה ממושכת במשטרים שונים.

דבר זה מעיד על היחס שהיה אז בין היהודי לגרמני שהשתקף גם בדאגתם הכלכלית לתושבים היהודיים. הגרמנים ידעו שאין מספיק אוכל לאוכלוסיה והנהיגו כרטיסי מזון, ואת המזון חלקו לפי כרטיסים. היה גם פיקוח על כל העברה של דברי אוכל, רפואות ומספוא לבהמות. כל מי שהיו לו פרות היה חייב לספק כל יום מנה מסויימת של חלב לגרמנים. הגרמנים בעצמם כמעט שלא נתנו משלהם ולא כלום להספקת האוכלוסיה של העיר, הם דאגו להוציא מה שניתן היה להוציא מן הסביבה. למשל הם נתנו הוראה לצאת לשדות הריקים ולזרוע תפוחי־אדמה ואת הזריעה הם נתנו. זה באמת הציל בחורף הראשון את היהודים שנשארו, כי תפוחי־אדמה בבית נחשבו תמיד למנת ברזל במלאי המזון. האוכלוסיה בכפרים כמעט ולא היתה. בסביבה הקרובה נשארו איכרים מעט מאוד ומי שרצה לעבד שדות ניתנה לו אפשרות זו, אבל יהודים כמעט שלא היו רגילים לזה. לעומת זה כשמישהו עיבד שדות הכריחו אותו למסור חלק מהיבול לכלל, ואם זה לא הספיק אז הם סידרו מעין חברה יהודית להספקה והחברה להספקה עשתה סחר־חליפין, כשסיפקו טונה דגן או חיטים, אז קיבלו בעד זה כך־וכך סוכר. הסוכר צריך היה אולי להיות מחולק חינם לאוכלוסיה. אבל היות ואת התבואה לא יכלו להשיג אלא אצלם, לכן צריכים

היו לקנות אותה. אבל יהודים סוחרים כדרכם עברו את גבול המותר והחלה ספסרות ואגירה סמויה. את המזון הנאגר מכרו במחוזות אחריב תמורת סכרין, סוכר, מלח ונפט. אז הוברר כי כל הקניות היו למעשה לשם הברחה. הבריחו הכל. הבריחו תבואה, הבריחו פרודוקטים, הבריחו דברים לצבא וקיבלו בעד זה תמורה בסחורה יקרה יותר.

עם כיבוש הגרמנים התחילה אצלנו גם מגיפת החולירע. כדי להחניקה באיבה, התחילו הגרמנים לעשות טיהור ונקוי. הם עשו אותם באכזריות איומה. הם הכריחו יהודים לעבור דיזנפקציה ורחיצה בבית־מרחץ, כשהם ערומים כמעט, ולצאת גם מהמרחץ ערומים, כי אחרים חיכו כבר בתור. הדבר גרם למחלות נוספות, להתקררויות, לגריפות וכל מיני צרות.

שכבה דקה מאוד של יהודים היו להם אז חיים טובים מאוד, אבל לקהלה בכללה היה מצב קשה וכדי לספק ליהודים אפשרות של קיום או כדי למנוע אולי התקוממות הם נתנו ליהודים אפשרות של מחיה בעבודה יזומה בבניית כביש מבילסק לביאליסטוק. כביש זה עוד הרוסים התחילו לסוללו אבל לא הספיקו לסיימו וכשנסוגו הם הרסו את כל מה שהספיקו לסלול ושרפו את הגשרים. עתה עבדו בו רק יהודים. הגויים עבדו את האדמות שלהם במידה ונשארו בכלל גויים אצלנו. יש לזכור כי האוכלוסיה אצלנו היתה בילו־רוסית והיא ברחה מפחד האויב. נשארו רק פולנים מעט והם עבדו בחקלאות שלהם. בכביש עבדו לא רק יהודים מבילסק, עבדו גם יהודים מביאליסטוק. משהיתה הפרנסה מצויה בתוך הציבור הזה החל להתעורר בו גם הכמיהה לחיים ציבוריים. לאיזה שהוא מין שותפות של הגורל. אז התחיל להתלכד בין פועלי הכביש האלה גרעין ראשון של הבונד בסביבה. זה היה בערך בשנת 1916, בתוך אלה שעבדו בכבישים היו גם עסקני הבונד, אנשים אינטליגנטיים, בהם ידידנו המנוח פטוצקי שהיה מנהל עבודה בכביש ואלה נתנו את הדחיפה לחידוש חיי מפלגה וביחוד של הבונד. אליהם הצטרפו גם עסקנים אחרים שסייעו להתפתחות הבונד. המוזר שביניהם היה מנהל בית הספר יונגרמן. הוא היה איש עממי שלא האמין בציונות. למרות היותו יהודי שאהב את ארץ ישראל. אני עבדתי אתו והכרתיו, הוא התרשם והתלהב מהקונגרסים הציוניים, כמעמד פוליטי של עם ישראל, אבל שארץ ישראל תפתור את בעיית היהודים. בזה הוא לא האמין. ומשום זה הוא... התנגד לתנועה הציונית הפוליטית למרות שהיה מורה לעברית ואת העברית שאני יודע אני יודע רק ממנו. הוא היה אידישיסט. היו בו ניגודים בין הרגש ובין ההגיון. מתוך רגש הוא היה יהודי קשור בכל מה שהתרחש בחיים היהודיים, קשור גם לארץ ישראל, אהב את ארץ ישראל, אבל מבחינה פוליטית הגיונית התנגד לכל שמץ של פעולה ציונית, כי זה לא לטובת היהדות. היו אז הרבה כאלה. הוא היה פולקיסט עם נטיות סוציאליסטיות והנטיות הסוציאליסטיות שלו לא היו על בסיס של מרכסיזם, הן באו לו מהתנ"ך. הנביאים היוו בשבילו בסיס של יושר ושל צדק. זה היה הרקע הרעיוני שלו. הוא יכול היה להיות יהודי אוהב אידיש וספרות אידיש הרוצה לפתח אותה, ובכל זאת נטה לחזון גאולת האדם של הנבואה. הוא רצה להשאר יהודי אבל יהודי אידישיסט. היו הרבה יהודים כאלה. לכל

תמהונותו הוא דיבר רוסית ולא אידיש עם כולם, גם ברחוב וגם באספות.

בזמן הרוסים, עוד לפני פרוץ המלחמה, היתה התחלה של תנועה ציונית בבילסק, אבל כדי למשוך את הנוער לתנועה הזו התחילו לארגן חוגים. בלילי שבת היו מתקיימים מסיבות להקראות ולהרצאות כשרוב הנושאים היו נושאים ציוניים. אני זוכר שאני עצמי בהשפעתו של המורה שלי, שהיה אנטי ציוני, הייתי ראש המתווכחים עם הציונים והבאתי דוגמאות ונימוקים מאלה שרכשתי אצל מורי: אמרתי שהארץ הזאת לא תסכון לא לתעשיה ולא לחקלאות, היא ארץ קטנה עם בעיות מרובות ועל כולן בעיית הערבים וכולי. מה ששמעתי מפי אנשי הבונד על זה חזרתי במסיבות האלה. ראשי העסקנים בקבוצה היו רדילבסקי וסלוציצקי בן השוחט, שהיה גם מן הקוראים הנפלאים של שלום עליכם. כאשר הוא היה קורא שלום עליכם והיו מודיעים על זה, היו כולם באים. הוא היה חתנו של ברזובסקי. והיה בקרמן, היה גם מלמדוביץ וגם אפלבוים, וסטופניצקי. למרות שאני הייתי בהרגשתי תחת השפעת המורה יונגרמן, לא אוכל להגיד כי בהכרתי הייתי רחוק מהציונות. בהרגשתי, למשל, הייתי נוטה לאידיש, אהבתי את השפה, קראתי רק אידיש ובבית דיברו אידיש וכל הסביבה היתה אידיש. אך אהבתי גם עברית. אני זוכר אז שבבית הספר העברי של מלמדוביץ שהיה בית־ספר מודרני ארגננו חוגים של חובבי עברית והתכנסנו כל מוצאי שבת ודברנו בינינו רק עברית. זה היה בעיקר נוער לומד. כל זה היה לפני המלחמה. אחרי המלחמה בזמן הכבוש הגרמני לא היה הרבה מקום לפעולה תרבותית או פעילות ציבורית מחוץ לענין של הספריה. בתקופת הגרמנים היינו מקבלים רשיון מיוחד ומסדרים הצגות לטובת הספריה. כל השחקנים היו אמטורים מקומיים. בין המפורסמים היו לובה זוקולסקי, יוסף סיני, יודקה סיני, ראש להם היה צבי סיני. הוא היה המארגן, המסדר. והיה עוד יהודי שהתמסר לזה הרבה. היה גם רז׳יסור, זה היה הצלם דוקסין, היינו מציגים הצגות שונות, לרוב מחזות ומערכונים של גורקי לפעמים גם אופרטה של גולדפאדן. אני זוכר שהצגנו פעם את המכשפה שלו. וזה נתן דחיפה לחיים תרבותיים בעיר. היה תיאטרון בעיר גם לפני זה, כלומר לא עירוני, זה היה פרטי, אבל היה מקום לתיאטרון ושם היו מציגים אגב, מה שראוי לציין הוא כי פועלי הכביש הוציאו מידי פעם בפעם עלון בכתב יד והעלון היה מיועד בעיקר לגלות כוחות ספרותיים בתוך האנשים האלה. היה אחד מהם שערך את העתון. זה היה יהודי בשם גוטרמן מביאליסטוק, שרוב זמנו בילה בבילסק. הוא היה קרוב לגוטרמן מבילסק ובן־משפחה שלו.

עם פרוץ המהפכות ב־1917, המהפכה הרוסית ואחריה המהפכה הגרמנית, התחילה גם אצלנו תסיסה פוליטית והתחילו להתארגן מפלגות. ראשון, כאמור, התארגן הבונד שמשך אליו את פועלי הכביש ואת דלת העם. חלק מהנוער התחיל להתארגן בצעירי ציון עוד בזמן הגרמנים והיווה מכשיר מבצע לפעולות ציוניות בידי מנהיגי הציונים הכלליים בילבסקי, מלמדוביץ ואפלבוים. חלק מהנוער שבכל זאת שמר אמונים לציון ויחד עם זה ראה את הבדל המעמדות בחיים ואת הסבל של המוני העם, שאף למשהו אחר. ואני חייב לציין לזכותו של מיודענו הנערץ סטופניצקי, כי הוא היה הראשון שהביא אלינו לעיירה

מרצה סוציאליסטי, ציוני־סוציאליסטי כמשקל־נגד לבונד. ההרצאה הראשונה התקיימה במחבואים, בהסתר, בביתו של אייזנברג. זו היתה ההרצאה הראשונה ששמעתי על ציונות ועבודה. הופיע בעיירה בן עירנו יעקב ברונשטיין שהיה בוורשה כל הזמן והיה מעובדי העתון היהודי בוורשה, אשר יצא והופיע באישור השלטון. אינני זוכר את שם העתון. הוא היה מוכשר מאוד. בנעורינו היינו קרובים מאוד כבני גיל. בסוף נתגלתה אצלו נטיה לקומוניזם והרוסים חסלו אותו אחר כך. הוא היה ברוסיה מבקר ספרותי.

אז הוא בילה אצלנו מספר שבועות והתחילה להתארגן מפלגת פועלי־ציון לא ימין ולא שמאל, פועלי־ציון סתם. עוד בשלטון הגרמנים החילונו לקבל מוורשה חומר תעמולתי מהוצאתה של פועלי ציון, חומר מעניין, חוברות של קפלנסקי, של רובשוב, בן־ציון די נור ניר—רפלקס וזרובבל ושל יוריס· יוריס בא אחר כך, ושל רוזנפל אחד, שהיה ציר בסיים הפולני הראשון ונפטר. קבלנו גם את ה„ארבייטער צייטונג" שיצא אז בוינה. התחילו אז חיים פוליטיים ותסיסה ציבורית והגיע הזמן לארגן את כלל היהודים בארגון כולל. התחלנו להתכונן למוסדות ציבור יהודיים דמוקראטיים. ועד קהילה הראשון נבחר עוד לפני שהגרמנים עזבו. הבחירות הדמוקראטיות הראשונות בבילסק היו, איפוא, בשנת 1917, אחר כך התחילו תושבי בילסק להתארגן במוסדות ציבור פוליטיים. בועד הקהילה הראשון שנבחר היו מיוצגים 2 מהבונד, 2 מפועלי ציון, 2 מצעירי ציון, 2 מאורטודוכסים, ושוב יונגרמן היה אחד מהם למרבה התמהון והשני אני לא זוכר ו־3 או שניים מציונים כלליים.

ניסיתי להעלות זכרונות מימים רחוקים, שנות 1905—1918 של בילסק עירנו ולעיני צפה ועלתה עיר לא גדולה שתושביה תוססים וערים למתרחש סביבם ומגלים אינטנסיביות מחשבתית והתמצאות בלתי רגילה בתמורות התקופות. והכל מתוך אינטואיציה יהודית ויזמה עצמית משלהם. לעיני עלה נוער, אשר כל מעיניו ספרות והגות. שגם בצוק העתים דואג לספריה ותיאטרון ובתרומותיו להקמת אוניברסיטה עברית בישראל הקדים רבים מחוזי האוני־ברסיטה ומגשימיה. וכך יקרה לי העיר ובניה מעוררים כבוד של הערצה. הנה כאלה היו אחי אנשי בילסק. ועל שכאלה העלה הכורת גרזנו הטמא.

כבוד לזכרם.

דבורה פרנקל (שיצקי)

אפיזודה של מחתרת אחת

כל הזכרונות שלי מבילסק קשורים עם בית הספר והתנועה של השומר הצעיר. התנועה נתנה לנו הרבה מאוד. היינו חיים בה ומשלימים את כל מה שדוכא בנו וניטל ממנו ברחוב ובבית הספר ובכל מיני מצבים גם בבית.

היינו באים לתנועה, כי שם היינו חיים את חיינו המלאים ומשלימים את מה שניטל לנו מהם. והנה אפיזודה שהיא קשורה עם התנועה.

אנחנו, כשגמרנו את בית הספר העממי לא היה לאן ללכת, הלכנו ללמוד בגימנסיה. אצלנו היתה גימנסיה ממשלתית פולנית, אך בבית ספר זה התקבלו מעט יהודים. אני זוכרת שבבתי ספר הממשלתיים בפולין לא היו מקבלים יהודים בכלל. היינו בין המקומות הבודדים איפה שכן היו מקבלים מספר מועט. לכן היו באים אלינו תלמידים מביאליסטוק ששם בכלל לא קיבלו לגמנסיה ממשלתית יהודים, כדי להמשיך לימודיהם.

בשנה אחת הלכנו כעשרים וכמה יהודים לבחינות. זה היה באביב, בסוף שנת הלימודים ובהתחלת שנת הלימודים החדשה והנה כל ה־22 שהיו בסוף שנת הלימודים באותה שנה הלכו לבחינות והצליחו להכנס, אך היו לנו הרבה מאוד צרות מכיון שהם לא כל כך אהבו יהודים ואין מה לדבר שהם לא אהבו את „השומר הצעיר" ולא הסכימו שנמשיך בו, כיון שהתלמידים השתתפו בכל מיני פעולות של השומר הצעיר וזה לפי דעתם הפריע להתקדמות הכתה.

בכלל היה שם משטר קשה מאוד, משעה 7 אסור היה לתלמיד להמצא ברחוב, תמיד היו מוכרחים ללכת בתלבושת בית הספר, עם הכובע ואפילו כשהוא חבוש על הראש. לא פעם היינו חוזרים מפעולות שהיו נגמרות בשעה 12 וכמובן שהכובע לא תמיד היה על הראש ונתקלנו במורים ורבו הצרות. פעם נתקלתי במורה פולני והוא שאל אותי איפה הייתי, אמרתי שהייתי בבית אוז'יצקי אצל ריזל, עשיתי שיעורים. כעבור כמה דקות הוא הלך הלאה ופגש את ריזל ברחוב ודי בזיון וקצף שסבלתי. בכל זאת לא יכולנו לוותר על התנועה. לא רק שהשתתפנו בפעולות אלא שגם היינו מחנכים והדרכנו קבוצות ילדים צעירים ממנו. לא פעם היינו יוצאים עם הילדים מחוץ לעיר, לחורשות ולשדות ולא פעם היינו צריכים לברוח מהמורים שראינו אותם מרחוק. זאת היתה עיירה די קטנה. הקן שלנו היה בבנין בו היה בית הספר תרבות ועל יד בית הספר תרבות היה גר מורה למוזיקה של הגמנסיה, הוא נחשב אצלנו כבלש, אנחנו הרגשנו שהוא בולש אחרינו.

באחת הפעולות כשהיינו בקן הרגשנו שהוא מתכונן לעלות לביתו, או שהוא מסתובב לשם מטרות בילוש של הסביבה, השעה היתה כבר 12—11 לא היתה לנו שום אפשרות לצאן מהקן לכן ירדנו למטה. בקומת הקרקע של בית הספר היה גר חבר תנועה שלנו, ממשפחת שור ולא היתה לנו ברירה, אלא לרדת אליהם במדרגות ולהתחבא שם. אני וריזל התחבאנו מתחת למיטות. כך ישבנו כל הלילה עד שלפנות בוקר בא ראובן אוז'יצקי עם כרכרה סגורה

איחוד „טרומפלדור" והשומר הצעיר 1925

והוציא אותנו משם והביא אותנו הביתה. בכל מקרה כזה היו לנו גם צרות בבית, כיון שאחרי מקרים כאלה היו ההורים שלנו מוזמנים לבית הספר למנהל והוא היה אנטישמי. באפיזודה זו נתגלתה המחתרת שלנו בכל זאת, והפעם נאלצנו להחליט על מה מהשניים לוותר. הסוף היה שעל התנועה לא ויתרנו, אבל על בית הספר כן ויתרנו. אותי הוציאו מבית הספר ואני נסעתי ישר להכשרה בלומז'ה משם לגרודנה. וכך עליתי לישראל והייתי בין המעטים המאושרים מהנוער מבילסק שהגיעו לישראל. רייזל עוד למדה חצי שנה. אותה משום מה לא סילקו מהמוסד, אלא שהיא עצמה לא המשיכה הלאה ועלתה.

כרמון

מרכזי ענין בבילסק

בתי־כנסת

בעירנו בבילסק היו שלושה בתי כנסת ונוסף עליהם מניינים שונים.

עד גיל 13 הייתי תחת השפעת סבא אולי יותר מאשר תחת השפעת ההורים. הורי לא היו דתיים ושמרו רק על סדר פסח, על צום יום הכיפורים ועל תפילה בימים הנוראים. כל בית כנסת איפיין משהו מיוחד. בית הכנסת העתיק ביותר היה בית הכנסת שנקרא „איצ׳לס בית מדרש״. מדוע איצ׳ל׳ס בית מדרש? — לפני מאה שנה, אולי יותר, היה רב אחד בשם זה ועל שמו נקרא בית הכנסת. היה זה בית כנסת יהודי טיפוסי, בנוי בעומק, במרתף והיו צריכים לרדת אליו במדרגות. בחינת ממעמקים קראתיך.

היה זה בית כנסת קטן והיה לו ארון קודש יוצא מן הכלל ביופיו. אני ביקרתי בבתי כנסת רבים מאוד וראיתי ארונות קודש רבים, אך עוד לא ראיתי ארון קודש יפה כזה כשל „איצל׳ס בית מדרש״. מה שהיה בו יפה באופן מיוחד היו כל כלי הנגינה של בית המקדש לפי המסורת היהודית, שהיו מגולפים בו מלאכת מחשבת ממדרגה ראשונה. לא בחוץ לארץ ולא בארץ לא ראיתי יופי והדר כאלה. אם זכרוני אינו מטעה אותי היו הקישוטים עשויים כסף טהור.

דוקא בית כנסת זה היה מקום התפילה של עניי העם ובעלי המלאכה. בית כנסת זה עמד ברחוב שהיה מיושב כולו יהודים, אורליי׳ר גאס. ע״י בילסק היתה עיירה בשם אורלי והרחוב הזה שהוליך אליה, נקרא על שמה. לא רחוק מבית כנסת זה היה בניין לבנים קטן שבו היתה משפחת סבי עושה לפרנסתה כאופים. שם רב כבעלי מקצוע יצא להם לסבי, לבנו ולבתו בעיר והם אף נקראו על שם אומנותם — די בעקערס. ביחוד יצא שמה של שרה׳לה די בעקערקע, אשר לאחר מות בעלה החלה היא במלאכה במו ידיה, לא ע״י שכירים ועוזרים, אף עשתה חיל בעבודתה והתפרסמה מאוד באפיית מצות. אז היתה זו כמובן מלאכת כפיים. מצותיה היו שם דבר בסביבה ונקראו „די מצות פון שרה׳לה די בעקערקע״.

בית כנסת זה היה בעיקרו מקום תפילה של בעלי מלאכה. על כל פנים ה„מיוחסים״ לא היו באים להתפלל שם. לא היו בו מלחמות מעמדות ילא הבדלי יחוס והרגשת כולם היתה טובה. גם צורתו החיצונית ושטחו המצומצם העידו על כך.

בית כנסת אחר שנקרא „יפה עיניים״, היה בית הכנסת של המיוחסים, של גדולי העיר ואפילו מקומו וצורתו העידו על כך. הוא עמד במקום גבוה, במרכזו של גן עצי פרי נרחב, עם ספסלים למנוחה וכו׳. חלונות הבניין היו רחבים, את תקרת האולם תמכו עמודים, אך ארון הקודש שלו היה „מודרני״ כבכל מקום אחר. היה זה מקום תפילתו של רב העיר הרב בנדס והסוחרים העשירים כל אלה שנהגו להתפלל רק בראש השנה וביום הכיפורים, אשר קנו „מקומות״ לימים הנוראים. כאן היתה „מלחמת מעמדות״ מתמדת, ביחוד ביום הכיפורים, וכמעט בכל יום כיפורים. ביום הכיפורים יש כידוע „מפטיר״ חשוב מאוד

הנקרא „מפטיר יונה" ומי ש„קונה" את „מפטיר יונה" הרי זה חשוב מאוד ומכבד את הקונה. כסף ה„קניה" שימש אז למטרות שונות של בית הכנסת, אך גם למטרות אחרות כמו קרן קיימת, לינת הצדק ועוד. תמיד היו עשירי העיירה יושבים בכותל המזרח מה שיותר קרוב לרב; היו אלה הסוחרים העשירים, בעלי הבתים ודומיהם. בספסלים האחוריים בבית הכנסת היו יושבים — עשירים למדי אף הם, אך לא מיוחסים למדי — הקצבים, החייטים ודומיהם. והמאבק היה מתנהל בין הספסלים האחוריים לאנשי כותל המזרח מי יפדה את „מפטיר יונה". מכותל המזרח הכריז מאן דהוא על מתן זהוב תמורת ה„מפטיר" מיד היה עונה לעומתו מי מהקצבים ומוסיף על כך משהו. על פי רוב היה זה קצב שהאטליז שלו היה ב„בית מדרש גאס" והיה קצב מצליח, כשהיו מכריזים מכותל המזרח על זהוב היה הוא מעלה ומוסיף חצי זהוב. מיד היו קופצים מכותל המזרח ומעלים שוב והוא החרה־החזיק אחריהם וכך נמשכו ההכרזות לפעמים שלושת רבעי שעה עד שעה. ברוב המקרים היו מתנגדיו מפסיקים ומוותרים, מאחר שאפילו הם, העשירים המיוחסים, לא היה בכוחם להתחרות בו.

כך התנהלה מדי שנה בשנה „מלחמת המעמדות" בין היחסנים המכובדים לבין אלה שרצו בעזרת כספם להגיע לאותו מקום. מלחמה־זוטא זו התנהלה במקרה נוסף, על פתיחת ארון הקודש ב„נעילה" בין המיוחסים היושבים ב„מזרח" לבין יושבי הספסלים האחוריים.

המאבק על „התקוה"

מאבק נוסף בבית הכנסת, אם גם בעלי אופי ומטרה אחרים לגמרי. היה המאבק על שירת „התקוה" בתום התפילה. יהודי אחד, קפלנסקי, סוחר עורות במקצועו וציוני לפי השקפתו, היה יהודי גברתן, בעל קול בס חזק, וציונותו התבטאה בכך שהיה נלחם בבית הכנסת על שירת „התקוה" לאחר התפילה בשמחת תורה. הדתיים האדוקים, והחרדים יותר, שלא היו ציונים, התנגדו כמובן לרעיון, באמרם שיש בכך משום חילול השם, והמאבק היה קשה. על פי רוב היה קפלנסקי מנצח בויכוח. כשהויכוח לא היה מסתיים היה הוא מפסיקו, פותח בקול הבס החזק שלו ב„התקוה" סוחף אחריו חלק ניכר מן המתפללים ומחסל בכך את חילוקי הדעות. זה היה בית הכנסת „יפה עינים".

אחר כך בראשית שנות השלושים או בסוף שנות העשרים התחילו גם ה„בעלי בתים" והעשירים במעז לבנות בית כנסת שלישי שהיה נקרא „שערי ציון". היה זה בית כנסת יפה, מודרני והוא עמד על תלו ברחוב שהיה נקרא „בית מדרש גאס", שם היה פעם בית כנסת ונשרף בימי מלחמת העולם הראשונה.

מוסדות חסד

ליד בית כנסת זה היו כל המוסדות היהודיים: קודם כל היה ה„באד" — בית המרחץ. כמו שכל בתי המרחץ הטיפוסיים האלה היה גם זה שברחוב „בית מדרש גאס" מרכז לויכוחים ולפוליטיקה וכל מי שהתעניין בשכאלה מצא שם את מה שחפץ. זוכר אני שהייתי מלווה לשם את אבי כל יום ששי.

בצד אחר, גם הוא לא רחוק מבית הכנסת היה ה„תלמוד תורה". באחד ה„חדרים" של ה„תלמוד תורה" היה רבי אחד בשם יענקל־דוד. רבי אחר נקרא שמואל־לייב או לייזר־לייב וגם השלישי זוכרני היה בעל שני שמות. ליד ה„תלמוד תורה" היתה גם ישיבה. בזכרונותיו של הסופר חיים גראדה קראתי על הישיבה הזאת, הוא למד בה כמה שנים למרות היותו וילנאי. בישיבה היו כמה וכמה בחורים כאלה שבאו מחוץ לעיר ואכלו „ימים" אצל התושבים. גם אצלנו היה נוהג בבית שכל יום רביעי היה בא אלינו בחור ישיבה לאכול. אותו יום זוכר אני, היתה אמי מכינה מאכלים מיוחדים, טובים, שיהנה גם הוא, אף על פי שהורי לא היו דתיים כלל. מסורת זו נמשכה שנים וכל משפחה היה לה „יום" קבוע בשביל בחור ישיבה. ב„תלמוד תורה" היו כמה כיתות לפי התקדמות הלימודים.

ברחוב זה, „בית מדרש גאס" גרה דלת העם: הסנדלרים, החייטים, וכו׳ ודוקא ברחוב זה של מוסדות דת היתה ל„בונד" ההשפעה הגדולה ביותר. בכל עת של מתיחות בין היהודים לגויים היו השקצים מפחדים להיכנס לרחוב. הרחוב היה מורכב סימטאות וחצרות ומבוכים ושם היה הנפח היחיד בעיירה, אשר אליו היו צריכים לבוא הגויים לצרכים שונים. אחרי הרחוב הזה התחילו כבר הפרברים הלא־יהודיים.

העיירה שלנו, שלא כמו רבות מעיירות פולין, הצטיינה בכך שהיו לה שני נהרות. אחד היה למעשה נחל בשם דלובקה, שהיה עובר במרכז העיר והשתפך לנהר בשם ביאלה. מסתבר ששם העיר בא לה משם הנהר ביאלה. ברובע דוביצ׳ה גרו לרוב רוסים לבנים. הם חיו במתיחות פוליטית רבה. חלק מהם היו רוסים לבנים לאומניים. אנטי־פולנים ואנטישמיים, ובראשם עמדו בני הכומר הרוסי. היו אלה בחורים בריאים, חזקים. חלק שני היוו הקומוניסטים הרוסים והפולניים. מקום פגישתם היה שפת הנהר ואליהם הצטרפו גם כמה בחורות יהודיות. קומוניסטיות בהכרה. בחודשי הקיץ היתה שפת הנהר מרכז־קייט ורחצה ובני נוער רבים התרכזו שם.

סביבה זו היתה יפה בצורה בלתי רגילה. השטח היה רצוף גבעות מוריקות עטויות עצי נוי ופרי ובמרכזן — הנהר.

גם המרכז היהודי בעיר היה יפה אף כי רוב הבתים היו בנויים עץ, בכל זאת היה מראם מהודר ונאה, והרחובות נאים אף הם. על החוף היו בקתות, שטבלו בגנים וירק, דבר שלא היה ברחובות היהודיים בכלל. הגן היפה ביותר שהיה באיזור יהודי בעיר היה סביב בית הכנסת „יפה עיניים".

באותו „בית מדרש גאס" היה מוסד שנקרא „בית היתומות". המשגיחה הראשית של בית היתומות הזה, מה שנקרא היום „אם הבית", היתה דודתי חסיה שניאות. היא נתאלמנה מבעלה הראשון ושני בניה מתו במגיפת טיפוס במלחמת העולם הראשונה. כאשה עצמאית ובעלת מרץ היא התגברה על צערה ומצאה נחמה בטיפול ביתומות. בעבודתה זו היתה קשורה קשר אמיץ בכל המוסדות היהודיים בעיר, בלינת־צדק וכדומה. קשה לי לומר בהחלטיות, אם מוסדות הציבור בעלי הגון הסוציאלי, כמו לינת הצדק, בית היתומות וכו׳ נוסדו ע"י הקהילה נוהלו על ידיה או לאו. דבר אחד ברור למעלה מכל ספק,

כל אותם האנשים שעבדו במוסדות אלה ובעבודות ציבור אחרות לא קיבלו כל שכר. כל עבודתם נעשתה בהתנדבות מתוך רצון לסייע לזולת ולא לתת לאיש לשקוע בצרתו. אנשים אלה עסקו במלאכתם באהבה ודומה כי תמורה לעבודתם קיבלו מסיפוקם למוסד.

„לינת הצדק" היתה חבורה שתמכה בכל חולה קשה, אשר אסור היה לעזבו בלילה לבדו. בימים ההם היה בעיירה בית חולים אחד בלבד, לא יהודי ואנשי „לינת הצדק" היו הולכים ללון עם חולה זה ולסעדו בחוליו, לתת לו תרופות, להגיש לו את ה„סיר", לפעמים גם עשו לו בנקס — כוסות רוח.

בעיירות רבות בפולין קראו להרבה ראשי משפחות לפי מקצועם, או לפי האשה שלהם. בין אלה שהגישו עזרה לחולים היה אביו של שמולקה לוין וקראו למקצועו פעלטשער — חובש. הוא היה חובש פצעים, שם „באנקעס", מקיז דם וכו׳. אבל הוא לא נקרא בשם משפחתו אלא וועלוועל רייצעס לפי שם אשתו רייצע. לא תמיד יכלו לדעת מי זה וועלוול לוין, אבל רייצעס — שאני.

מנהג נוסף שרווח בעיירתנו כמו בכל עיירות פולין — כמעט כל הגלבים, הספרים, היו גם חובשים, מניחי „באנקעס" ו„פיאפקעס" (עלוקות) מקיזי דם וכו׳. אני זוכר אחד מהם, מיישקע דער שערער, שהיה נוסף על מקצועו, גם עוסק בעיסויים וכו׳.

בילסק מעון קיץ של הצאר

מדוע נקראת העיר בילסק־פודלאסקי? — פודלאסקי בפולנית וברוסית מובנו העברי הוא מתחת ליערות. דרומית־מערבית לבילסק התחיל היער הגדול והמפורסם שנקרא ביאלוביז׳י. היער השתרע על מאות ואלפי קילומטרים ובאמצעו היתה עיירה בשם ביאלובאז׳ה ומובנו העברי — הגבעה הלבנה. כל הסביבה ניכרה בשמות המורכבים מ־לבן, ביאלו.

ביער היה גם מעון הקיץ של הצאר הרוסי, ארמון גדול מאוד. אשר הצאר, משפחתו וידידיו היו באים לשם לציד, כי ביער זה חיו חיות ציד רבות ומשונות. ובעיירה ביאלובאז׳ היה גם מוזיאון של כל החיות הללו. היער הביאלובאז׳י היה כה מפורסם כמקום ציד, עד כי בשנת 1938, שנת פריחת הידידות בין פולין לגרמניה בא לשם גרינג למסע ציד, לפי הזמנת הממשלה הפולנית שרצתה בכך להפיס את דעתו.

עדר הפרות והספורט

הווי נוסף בעיירה היווה העדר. לכל בעל־בית בעיירה היתה פרה. בכל בית היו עושים את תוצרת החלב לפי דרכי המשפחה: חמאה, שמנת, גבינה וכד׳. כל בוקר, השכם מאוד, היה נשמע קולו של הרועה הלא־יהודי, וכל בעלי־הבתים היו יוצאים לשלח בהמותיהם למרעה. הוא היה מרכז אותן בשוק ומשם היה יוצא אתן עד לערב. וכמו שבחורי הישיבה היו אוכלים „ימים" כך, להבדיל, היה אוכל גם הרועה כל יום אצל מישהו אחר. הוא היה אוכל

בערב, כשחזר מן המרעה, והיו שמים לו חבילת אוכל לאחר הסעודה בשקית שיהא לו למחרת לכל היום.

הפעילות הספורטיבית התבטאה בשחיה ובכדורגל בלבד. מחוץ לעיר היה מגרש שקראו לו „דער לאגער", בזמן הפולנים היה חונה שם צבא. היה זה מגרש מסודר לכדור־סל, כדורגל וכד', ובשנות השלושים היו בעיר מספר קבוצות כדורגל יהודיות וכמה נוצריות. מבין הקבוצות היהודיות זוכר אני את קבוצת „מכבי" וקבוצה מטעם ה„בונד" ודומני שלפני עזבי את בילסק התארגנה גם קבוצת „הפועל".

מתיחות רבה השתררה בעיר כשהיתה משחקת קבוצה יהודית עם קבוצה נוצרית, מתיחות משני הצדדים. האבות והאמהות של בחורי היהודים היו אומרים אז, שסופו של הכדורגל שיביא אסון על העיירה. מדוע? — מפני שאם מנצחת קבוצה יהודית תמיד זה מפעיל רגשות אנטישמיים. משחקים מעורבים אלה גררו אחריהם מכות מחוץ למגרש ואף במגרש עצמו בעת המשחקים. קבוצה נוספת אשר היתה בבילסק היתה קבוצת „קראפט" „הכוח" בחסותן של מפלגות ארץ ישראל העובדת. בעת אחד המשחקים של קבוצת „קראפט" נגד קבוצה נוצרית — קיבל בן־דודי, שהשתתף במשחק, בעיטה כזו ששכב כמה שבועות לאחר מכן. אך היה בכך, במידה מסויימת, משום קידוש השם. האבות שאלו תמיד „למה לכם כל זה?" „זה עושה צרות ליהודים!" „זה מגביר את האנטישמיות". אך הנוער היה „מצפצף" ולא מוותר. פרעות של ממש לא נגרמו אף פעם בעטיים של המשחקים אך רגישות רבה בשני הצדדים — היתה והיתה. המגרשים ריכזו את כל בני הנוער כמעט, מכל הצדדים, שיצרו לצד המגרש שני מחנות.

בסוגיה זו של ספורט יש להוסיף עוד של„שומר הצעיר" היו גם קבוצות כדור־סל ובבית הספר „תרבות" היה מגרש לכדור־סל. מגרש מסודר עם שני עמודי סלים והיו בני הנוער משחקים שם לעתים מזומנות. גם שיעורי ספורט בבית־ספר זה התנהלו כסדר, אף על פי שמורה הספורט לא היה אחד שאומן לכך ולכך בלבד, אלא היה אחד ממדריכי הנוער שעסק גם בהוראת ספורט.

נושאים רבים העסיקו את בילסק וכולם במרכזם — האדם וצרכיו. מתחלה האדם ובוראו, אחר כך האדם ובריאותו, וקיומו ובסופו האדם היהודי ועתידו. לו נשאלתי „מה ייחד את בילסק" הייתי עונה — האדם וצרכיו, כפי שהציבור חייב לראותו.

ברוך גלנד

כלכלה וחנוך בבילסק

באתי לבילסק מכפר מולדתי קניצה ב־1922 וחייתי בה עד 1932. תקופה של עשר שנים מלאי תסיסה ורשמים ורישומם נשמר אתי עד היום.

בילסק היתה מורכבת מכל מיני שכבות, היו שם בעלי מלאכה, פועלים, סוחרים, סוחרים קטנים ויותר גדולים ולמעשה בילסק חיה חיים יהודיים עצמאיים גם מבחינת ההתעסקות הכלכלית. לא כפי שסבורים שעיירה יהודית חיה על חשבון הגויים ומתפרנסת ממסחר בלבד. היו שם סנדלרים, חייטים, אופים והיו יהודים שעסקו גם בחקלאות כבעלי מטע. והיו כמובן גם סוחרים. אינני יודע את האחוז שלהם מה היה גדול ממה. אבל היו מכל הסוגים ובסך הכל היתה בילסק עיירה עניה מרודה. היו אמנם אחדים יוצאים מהכלל שמעמדם היה יותר גבוה מבחינת הרכוש, אבל רובם ככולם היו יהודים עניים וזה השתקף גם במישור החינוך וההשכלה.

רוב הנוער לא יכול לקבל חינוך והשכלה תיכוניים והסתפק בבית ספר עממי. בי״ס „תרבות" לא הכיל את כל כיתות ההמשך בחינוך, כי זה היה קשור בהוצאות גדולות של שליחת הילדים מחוץ לבילסק לגימנסיה פולנית ולא רבים יכלו לשאת בהוצאות אלה. ללמד מחוץ למקום היה למעשה בלתי אפשרי. על רקע המציאות הזאת של היהודים התפתחו גם החיים הציבוריים במקבילה רעיונית מעמדית. אני זוכר את בילסק שיש בה כמעט מכל המפלגות וכל התנועות. בעיני היה השומר הצעיר החלק החי ביותר, התוסס ביותר והגדול ביותר. אבל היו מכל הסוגים. היה בונד, פועלי ציון, החלוץ הצעיר, החלוץ והקומוניסטים. והיו גם דתיים. אני עצמי, וזה אופייני לחלק מהנוער בבילסק, עברתי את החינוך על צורותיו השונות. החל מחינוך דתי וכלה בחינוך חילוני, או חפשי, דרך כל המשברים שעוברים על נער יהודי. התחלתי ללמוד בחדר ושם היו הרבה תלמידים, אם אינני טועה היו שם חמש או שש כיתות, כל כתה עם המלמד שלה, בכל כתה היו לפחות 30 נערים. תלמוד התורה אליו עברתי ללמוד, היה חדר דתי. הלימודים בו היו רק בענייני דת. למדתי גם עברית קצת ודקדוק, המורה היה משה בר־דוד. בכתה הגבוהה ביותר היה מלמד שהוא היה בעל השכלה רחבה יותר, אינני זוכר את שמו.

בחדר זה היו לומדים חצי שנה והיו עוברים לכתה יותר גבוהה. סמסטר זה נקרא בשם „זמן". הזמן היה מפסח עד ראש השנה ומסוכות עד פסח, כך שאת כל תלמוד התורה אפשר היה לעשות בשנתיים, שנתיים וחצי. אחרי התלמוד תורה היה חלק עובר לישיבה. היתה ישיבה גם בבילסק, ישיבה אדוקה שקראו לה „דרדקי ישיבה". בישיבה הזאת גם כן למדו רבים מחברי, אם כי הרוב היה מחוץ לבילסק, שקיומם היה על זה שהם היו הולכים לבתים לאכול ימים, טעג באידיש. כל אחד היה משובץ לאיזה בית היה אוכל יום „טאָג" בשבוע, ובכן למדו גם בישיבה.

מהישיבה עברתי לבית־ספר תרבות ושם למדתי מספר שנים. זוהי למעשה

דוגמתו של מגוון החינוך בבילסק. הנוער בבילסק רובו ככולו השתייך למשהו, או לתנועות נוער, או שהיה נתון לחינוך דתי. אינני זוכר שמישהו הסתובב בחוסר מעשה ציבורי תנועתי. כל אחד היה באיזה ארגון שהיו למעשה רעיון מלאי לבטים ותכנים ציבוריים תוססים. אני זוכר כשהיו עורכים בבילסק

החלוץ — בילסק

אספות פומביות עם מרצה מרכזי, אם זה היה מרצה מטעם הבונד, או שזה היה סימפוזיון מטעם „תרבות", היו האנשים נוהרים בהמונים. האולם תמיד היה מלא. הציבור הלך לשמוע. אני חושב שההורה המבוגר בבילסק נסחב לזרם הזה שהנוער בביתו השתייך לו. הנוער שוב התחיל לתסוס בעמדו על פרשת דרכיו בחיים. מצד אחד היו שרשיו כאן בבילסק, מקום הולדת הוריו, ואולי גם הורי הוריו, מאידך ידע הנוער, כי עתידו איננו כאן. „מצב מציאות" זה גרם „למצב נפש". הנוער היה צריך להלהיב עצמו, כדי להכריע בעצמו בחייו ולהחליט לאן לכוון פעמי חייו.

מועדוני הנוער היוו מקום לערנות רעיונית ותסיסה. מועדון השומר הצעיר לדוגמה היה פתוח כל ערב וכל ערב היתה שם איזה פעולה. הדור הצעיר מילא גם בתוך החיים של העיירה תפקיד נכבד. כאשר היינו יוצאים לטיולים בל"ג בעומר או במקרים אחרים כשהיינו יוצאים ליער ועוברים את הרחוב בתלבושת מסודרת, מאורגנים בשורות אז העיירה היתה ערה למופע ומלווה אותנו במבט שבהה אל מעבר למציאות האפורה שלה.

בבילסק הורגשה האנטישמיות כרוח שטנית המרחפת על פני חייהם. אינני

זוכר תנועות אנטישמיות מאורגנות בבילסק, אבל אני חי עד היום את האוירה הזאת, האנטישמית שהיתה מרחפת מעל פני החיים בבילסק, למרות שלא היו בה הרבה גויים. בילסק ישבה בין כפרים של גויים. בכפרים אלה ישבו גם יהודים לא רבים, אבל בילסק עצמה ברובה הגדול היתה מיושבת יהודים. ובכל זאת היתה אוירה של אנטישמיות מורגשת בעיר. אני זוכר שכל הליכה לבית ספר היתה מלווה בפחד של התנגשות עם השקצים. כשהייתי צריך ללכת לבית הספר „תרבות" שנמצא בזמני בליטווישע גאַס הייתי צריך לעבור גיהנום של פחד. היו הרבה מקרים שהייתי צריך לפרוץ בין שקוצים שהיו מחכים לנו כדי להרביץ לנו מכות נמרצות. בכל פעם היו פורצות קטטות בינינו ומכות והפחד לא היה קטן. מוטוס קפלנסקי קנה לו אז את עולמו בתוכנו. הוא היה הגבור הראשי, בעל השרירים, בעל הכתפיים שהיה מציל אותנו מפחדים. יצא לנו לא פעם להתנגד אבל היינו אחוזי פחד. אני זוכר גם התפרעויות בין מבוגרים, אמנם לא חמורות אבל היו כאלה בזמן הגיוסים לצבא, כשהיו מתאספים הכפריים בבילסק להתגייס היו שותים לשכרה ומתפרעים והיה פחד בערבים להמצא ברחוב. זאת היתה האנטישמיות הבלתי מאורגנת. אבל היתה גם אנטישמיות מסוג אחר. אנטישמיות מכוונת שאנחנו הרגשנו בה בתנועה. קודם כל מצד המשטרה. לי זכורה ביקורת שהמשטרה היתה מקיימת נגד הפעולות שלנו. לא פעם היינו עושים פעולות בשדה, היינו יוצאים לשדה באופן מיוחד, ידענו שהמשטרה עוקבת אחרינו וזה שיווה לנו אופי של מחתרת. התנועה היתה אז למעשה ליגאלית ולא ליגאלית. אנחנו רצינו לחסות בצילם של ה„סקויטים" (צופים), היתה תנועה של סקוטים בפולניה ואנחנו ניסינו להיות כאילו סניף יהודי של סקויטים בבילסק. מצד אחד נעשנו רצויים וליגאליים, כי ההסתדרות הציונית הואילה לתת לנו חסות מסויימת ולהתערב לטובתנו ומצד שני אנחנו ניסינו להיות קשורים עם הסקויטים הפולניים בבילסק. על כל פנים זכור לי שתקופה מסויימת היינו מחתרת, הצטרכנו להתחבא והיינו עושים פעולות בשדה והמשטרה היתה עוקבת אחרינו, כדי למצוא פסול־מה ולסגור לנו את המועדונים שהיוו אז מרכז ענין חיינו.

אני מזכיר עובדה זו של האנטישמיות המכוונת והבלתי מכוונת לא להש־לכותיה הכלליות, כי אם כדי לציין שכשם שהחינוך היה מותנה בהווי הכלכלי היהודי בעיר, כך היו גישותיהם של ההורים למעשי הילדים מונעות על ידי האנטישמיות. ניתן להגיד שהיא קרבה לבות דור לדור והולידה אצל ההורים רוח התנדבות שלא כפי גילם ולא כפי מושגי דורם לעניינים שהם כולם נוער.

כשאני שואל את עצמי איך קם הדבר שדורות קודמינו היו תומכים בנו ומסייעים לנו בדברים שונים אשר היו כרוכים גם בכסף. דוגמא בולטת לכך היה בית הספר „תרבות" עם התזמורת. זאת אומרת נרכש ציוד בהרבה כסף ונמצא תקציב להחזיק מורה. איך הדבר הזה נעשה? מי תרם את הכספים? את זה יכולים לספר אנשים יותר מבוגרים מאתנו, כמו ראובן אוז'צקי שהיתה לו יד בארגון הפעולה. אך לולא הסבר זה לא היה הדבר מצליח בידם.

שרה גינזבורג

מזכרונות מורה

מה שמצאתי בבילסק היה בשבילי אכזבה. קודם כל זה לא היה בית־ספר, אלא שתי כיתות לילדים קטנים. כשהילדים היו מתבגרים קצת היו מעבירים אותם לבית ספר אחר. במשך הזמן גם לא נוספה כיתה, כל הזמן היו שתי כיתות ולא היה תקציב. ההורים לא מצאו לנחוץ לשלוח את הילדים לבית ספר עברי. שלחו רק אלה שהיה להם סנטימנט לתנועה הציונית היה שם קומץ קטן של אנשים שחשבו על ציון. לא עשו הרבה למען הציונות. זה היה בשנת 1922־3. את העסקנים אינני זוכרת, היתה ביניהם אשה אחת גרמיזה. גולומב, שטרן, אלה סחבו בעול. מכיון שלא היה להם שום תקציב היינו אנחנו שדאגנו גם לזה. גם הפיקוח מטעם „תרבות" היה חלש מאוד. פעם בשנה היה בא מפקח והרבה לא היה מה לראות. היינו צריכים בעצמנו ליצור הרבה, ההדרכה שניתנה היתה אפסית, לא כמו היום שמחלקת החינוך מורה מה שצריך ללמד. אז כל מורה היה בבחינת יוצר.

לפני היתה גננת בשם סואן. התחילו בבילסק את החינוך העברי דוקא מהגן, והגן הזה התפתח לכיתה. אני באתי במקום מורה אחד ששמו היה וינשטיין, היה אחר כך חבר תל יוסף. הוא היה מורה לפני והיה צריך לעלות ארצה, והמקום התפנה.

לקיים דבר כזה זאת היתה חלוציות ממדרגה ראשונה.

אחר כך התפתח בית הספר העברי ובילסק יכלה להתברך בו. מאנשי העיר נמצאו אחדים אשר ראו בחוש מהו ערך המוסד כמחדש שפת האבות ותרבותה והקדישו מזמנם ומרצם לביסוס המוסד.

כי אילו לא היה קומץ האנשים אשר היו מעוניינים לקיים קצת תרבות בבילסק, שום דבר לא היה מתפתח. דוקא התנועה האידישאית היתה חזקה, היו להם אנשים אידיאליסטים. היה בית ספר והם גם היו פעילים בארגוני נוער.

היה לי ולבעלי קשר משפחתי עם פעילי היידיש, כי אלה שארגנו את בית הספר היידישאי היו אנשי משפחת כץ והם היו קרובים שלנו. אבל קשרי תרבות ועבודה לא יכולנו לקיים אתם. היינו שני מחנות יריבים, שום דבר משותף לא היה בינינו. הם לא התעניינו בנו ואנחנו לא בהם, נזהרנו ולא קיימנו שום פגישה אתם במשך כל השנים.

מובן גם, כי תפקידנו לא הצטמצם לממדי תפקיד של מורה בבית ספר ולא רק לשעות לימוד מסויימות. היינו נפגשים עם הילדים גם בשעות אחרי הצהרים, למרות זאת שבית הספר בבילסק היה בית ספר בוקר.

באופן רשמי היו הילדים באים בשמונה וחוזרים באחת הביתה. אלא, כאמור, אחרי הצהרים שוב היינו נפגשים. הם היו באים אלי הביתה והיינו קוראים ומשחקים. מכיון שאני הייתי זרה בעיר הזאת והיו לי שעות פנויות הקדשתי אותן להם. הורי הילדים היו נחמדים מאוד ועמדו בקשר מתמיד ושמחו מאוד לעסוקי הילדים אחר הצהרים. זה גם היה לטובת הילדים שהיו עסוקים גם בשעות של אחר הצהרים בתעסוקה תרבותית ונאה. ההורים לקחו חלק

אקטיבי בכל החגיגות והמסיבות שסידרנו. הם גם כן היו באים להשתתף בהכנתן ובשיפור ביצוען. ממילא קרה, שלא היה לי שום קשר עם בית הספר האידישאי וגם לא התעניינתי בהם.

לאט לאט גדל מספר התלמידים אך כיתות לא נתוספו. היו בערך 50 ילד בשתי הכיתות, ילדים וילדות. מה שראוי לציין, שהילדים האלה שלמדו בבית הספר העברי המה היו אלה שעלו ברובם ארצה. זה הסיפוק היחיד המובהק שיש לי, כשאני נזכרת שאולי גם אני קצת סייעתי בזה שהם עלו ארצה, ניצלו מזוועות השואה וזכו לתקומת ישראל.

בכיתות הראשונות כתה ב׳ ג׳, היה חומר לימוד. אבל כשנוספו כיתות היינו צריכים בעצמנו ליצור ספרי לימוד כביכול. המורים הוסיפו את רוב החומר לפי ראות עיניהם. לא היתה כל ביקורת על החומר ועל כמות החומר ועל בחירת החומר. זה לא היה נתון בידי שום פיקוח. לא היתה חובה להשתמש בחומר.

בערים הגדולות היו גימנסיות עבריות והיו מורים עם השכלה רחבה. אבל בבתי הספר היסודיים של „תרבות״, ובילסק בכללם, היו רוב המורים אוטודידקטים והרבה ביניהם היו גם כאלה שלמדו בישיבות. היה להם ידע עמוק אמנם ביהדות וזה הכל.

בבתי הספר האלה היסודיים לא היה לימוד מקצועות. המטרה היתה רכישת השפה, בכל זאת היתה רוח גדולה בעבודה זו. עסקנו כאן ביצירת עם הנמשך אל מולדת, עצמאות ואיחוד העם בארצו. זאת היתה העברית, לא רק הקניית שפה, כי אִם שינוי הלכי מחשבה וזה לא היה קל. הילדים באו מבתים גלותיים, דוברי יידיש, רוסית ואחר כך בתקופת תקומת פולין דיברו גם פולנית. ההורים אפילו לא ידעו את השפות האלה הלועזיות. אבל מכיון שאלה היו שפות שעזרו להם לפרנסתם אז הם רצו להקל על הילדים ללמדם שפת העם השליט כדי שבמעבר לחיים עצמאיים יהיה להם יותר קל להסתדר. הם היו ממש מעוניינים שהילדים ידעו שפות זרות, או יותר נכון — שפת המדינה. הם עודדו את הילדים האלה לדבר רוסית ואחר כך פולנית. וכשהילד נכנס לכתה ולא שלט בשום מלה. ולא היה לו שום מושג מלשון „מתה״, הוא נזרק למציאות לימודית קשה מאוד. האידישאים טענו נגדנו שאנחנו לוקחים את הילדים ומכניסים אותם לעולם אוטופיסטי, מבלבלים את הילדים ומרחיקים אותם ממציאות החיים, מבלבלים להם את המוח עם מילים זרות, שהא לא ישתמשו בהן ולא יחיו איתן. הם גם אמרו שעל ידי זה אנחנו גם מעכבים את התפתחותם. כל פגישה ולו הנדירה ביותר שהיתה לי עם מורה יידישאי, היתה מרתיחה אותי והייתי כל כך סובלת אחריה שהשתדלתי להימנע מפגישות איתם. מבחינה רגשית התנגדתי להם, אבל מבחינה הגיונית־דידקטית ראיתי שיש הרבה צדק בדבריהם. וזה היה לא כל כך פשוט. אם לימדת את הילד משפט עברי וכשהוא בא לביתו או לרחוב הוא תיכף עלול היה לשכוח את מה שלמד, הרי זה כאילו הקשית על הילד את התפתחותו. בכתה א׳ הילד הקטן קולט והזכרון אצלו חזק ותלמודנו בכל זאת נקלט. כלומר הילד הקטן ותכונותיו המיוחדות סייע לנו בפעולתנו הקשה כנאמר בקדמונינו המשיח יצא מתינוקות של בית רבן.

אבל לאמיתו של דבר, זה לא היה כל כך הגיוני, לקחת ילדים להכניס אותם לאיזה עולם מוזר של עבר רחוק וכל הסיפורים האלה על בריאת עולם, כוהנים קרבנות, מלכים, נביאים, איך יכולנו? בכל זאת יכלנו ושוב תודות לילדים היקרים. הילדים מאוד אהבו את סיפורי המקרא, והתלהבו מהם מאוד. זה היה במקום סיפורי אגדות אחרות, על שדים ועל רוחות. אנחנו סיפרנו להם סיפורי המקרא ובזה דוקא קנינו את לב הילדים. זה הלהיב אותם וכבר בשנת הלימודים הראשונה התחלנו עם סיפורי המקרא. הספר של ביאליק עזר הרבה מאוד במלאכתנו משום שהוא קיצר את סיפורי המקרא. גם הקל בשפה, וגם קיצר בטכסט והצטמצם רק לנושאים שהם יותר ויזואליים. לכן היינו גם ממחיזים אותם על ידי משחקים ומחזות.

אני הייתי חברה בתנועת „החלוץ בעירנו כשעדיין לא היה חלוץ אבל נושא דגל ההגשמה, כונתי לתנועת צעירי ציון. בבילסק היה ההמשך, תיכף נכנסתי לתנועה אצלם. התנועה הציונית בבילסק לא היתה רבת חברים, אבל היה חלק לא מבוטל של נוער שחלם על עליה לארץ ועשה את כל הפעולות של חלוצים. מלבד זה השתלמתי מבחינה לימודית ורעיונית, כך שעבודתי היה בו יותר מחינוך לעם מאשר חינוך לחיים קיימים וזה היה מענין. היינו שלושה מורים דוברי עברית. והעברית נשמעה בעיר ועשתה רושם. כשהייתי הולכת מהשיעורים הפרטיים שלי בחשכת לילה הייתי שומעת „קול ברמה נשמע" דוברי עברית. לזר ולצקי היו הולכים ברחוב ומתווכחים בעברית יפה ובקולי קולות. אנחנו היינו הנשמעים בעיר. כי בינינו לבין עצמנו דיברנו רק עברית. עובדה מוזרה אז, אך דוקא היא הגדילה את ההתעניינות בפעלנו. ואלה שהיתה להם קצת זיקה לתנועה הציונית או לערכי החלוץ, תמכו בנו גם אם לא היו להם ילדים בבית ספרנו. הם הביעו תמיכתם בהזדמנויות שונות וזה היה נעים מאוד לשמוע.

בדתיים נדמה לי שבכלל לא נתקלתי. אני הייתי מאוד עסוקה, היו לי הרבה שיעורים פרטיים, ולא היו לי די שעות לשים לב לכל שכבות העם בבילסק. ההורים היו מזמינים אותי לבתיהם והיו באים לבקר אותי. חייתי חיים מלאים בבילסק. הילדים לא נתנו לי מנוחה גם בשבת. הם דרשו טיול. היינו יוצאים איתם לשדה ולחורשות. רוב הילדים באו מבתים חופשיים. איני זוכרת אם איזה שהוא ילד היה הולך לבית הכנסת. השאלה הדתית איפוא בכלל לא עניינה אותי. שרנו שירי ציון, שיחקנו משחקים שהם קשורים במסורת, קשרנו אותם לציון, שירינו היו מהסוג של „חושו אחים לארץ אבותינו... לארץ הרחוקה היא ציון", „על גדות הירדן".

דיברנו בשם ציון, אנחנו רצינו לעשות את הילדים לציונים. ודיברנו על א"י, על עליה, על יצירת אומה. קראנו את א. ד. גורדון, על חיים פרודוקטיביים. הבהרנו להם, כי לא ייתכן שהיהודים בגולה ישנו את סביבתם העוינת, ואמרנו כי כל זה יוכל להיות מושג רק על ידי עבודה. כאן פגענו בצפור הנפש של הבונדאים, כי בתי הספר היידישאים קלטו על פי רוב את ילדי העובדים, ילדי פועלים, ילדי עמלים ונוהלו על ידי פעילי הבונדאים. התהום המפרידה בין בית ספר עברי לבית ספר אידישאי רחבה גם בשל כך, שבית הספר שלנו

קלס ילדים מבתים אמידים, ומהמעמד הבינוני ובבתי ספר שלהם הלכו ילדי פועלים. להבדל האידיאי נוסף ההבדל של המעמדות, והיתה שנאה מעמדית ממש. אם כי התוצאה היתה שאנו חנכנו לעמל ויצרנו מעמדות עובדים, בעוד שהם חנכו לחיי אידיש שכל בסיסה חנוונות, מסחר ויהדות גלותית.

ועד בית הספר, שילם שכרנו בקושי ולא בסדר. שכר הלימוד היה די קטן מכיון שרצו למשוך הורים בלתי אמידים. נכנסנו לכן לעול של יצירת תקציבי הוצאה ושכר, והיינו עושים לפעמים נשפים, חגיגות, מגביות וקיימנו את בית הספר. לא פעם ויתרנו על חודשי משכורת, הרבה פעמים לא שילמו לנו משכורת וגם לא הגבנו על זה.

לפעמים היו מורים שרצו לשבות בעד עיכוב משכורת, או אי תשלום חודש משכורת בכלל, אך לא יכולנו לעשות זאת, ידענו כי נהרוס את בית הספר. שכנענו את עצמנו, כי אין לנו זכות לדרוש הטבת התנאים. זאת היתה תקופה שבנות בכלל לא עסקו בעבודה מכניסה. בבילסק כולם קינאו בי, מה זאת אומרת בחורה מרויחה וחיה על חשבונה ואינה נזקקת לעזרת הורים. השיעורים הפרטיים עזרו לי הרבה להתקיים קיום מלא וקצת עזרו גם מהבית, בהלבשה והנעלה. כל מה שהרווחתי לא הספיק לי לקיום, לרכישת ספרים ושכר דירה.

אחרי כל זה אפשר לציין שבבילסק השתדלו פחות או יותר לשלם, ומאמציהם למען חינוך עברי היו מאמצים שלא רבים עומדים בזה.

בילסק היתה אפיזודה מעניינת ומלאת תוכן בחיי. שנתיים בבילסק לימדתי ילדים עברית והילדים האלה גדלו והיו לאנשים החולמים על עולם יותר תכני, על חיים רעיוניים, על הגשמה בעליה. היש סיפוק יותר גדול למחנך מזה?

ל. גינזבורג

בילסק בעיני מורה

אחרי מות אבי עברתי לגור עם אמא שלי לבילסק. הייתי בן ישיבה וגם ידעתי עברית. והיות והיה אז חוסר במורים ואני התכוננתי להמשיך בלימודי להיות מורה, או לנסוע לא״י, חיפשתי לעשות משהו. במקרה קרה שבאפריל 1922 אחרי פסח עזב שם אחד המורים, (מהקודמים נשארו רק שניים, וינשטיין, עד סוף שנת הלימודים במקום משה אפשטיין. הוא היה אחד המורים הראשונים המורה לעברית והמורה לפולנית אפלבוים). פנו אלי שאהיה בינתיים מורה בבית הספר וקיבלתי את ההצעה.

בית הספר עוד לא היה מאורגן. זה היה בית ספר עברי לא מסונף לרשת „תרבות״. אחר כך רק הכניסו אותו ל„תרבות״. אפלבוים ומלמדוביץ היו הציונים שעמדו מאורי בית הספר. פרבר לא היה עדיין, לא סטופניצקי ולא גרמיזה.

באוגוסט או ביולי נגמרו שלושת החדשים. ואז פנו אלי מבית הספר של צישא שאהיה שם מורה רק לעברית. מתחילה קיבלתי את זה. אולי היתה להם כוונה להפריע לבית הספר העברי, אבל בשבילי זה היה לימוד עברית. פה או שם לא החשבתי זאת. התחלתי לעבוד. הציונים חששו שמא זה יכול היה להרע את מצב בית הספר העברי ובקשו ממני שאחזור אליהם. היו אז שלוש כיתות ונתקבלו עוד שני מורים. סלוחובסקי שלא היה במקצוע מורה, הוא היה סטודנט ובא מוינה וקיבלו אותו בתור מורה. ורדזילובסקי שהיה בא״י ודיבר בהברה ספרדית ועוד נשאר וינשטיין.

עברה השנה חלק גדול מהתלמידים כבר היו מבוגרים ועברו ללמוד לגימנסיה תרבות בביאליסטוק. יתר התלמידים שהיו בערך בני שלוש עשרה עברו ללמוד בבתי ספר שונים. שלוש הכיתות היו מתקדמות, לא ראשונות. העסקנים החליטו לצרף את בית הספר של בילסק לרשת „תרבות״, והממשלה הסכימה בתנאי שהמורים יקבלו הכשרה מקצועית פדגוגית ויקבלו תעודות. נתנו להם גם אפשרות להשתלם היות שזה היה זמן המעבר. נוסדו בוורשה קורסים להשתלמות למורים. הם היו צריכים ללמוד ארבע שנים, בכל שנה להבחן במקצוע אחר. וכעבור ארבע שנים אם יקבלו תעודת מורה יוכלו להשאר מורים בבית הספר. בינתיים נתנו להם רשיון זמני. בכל זאת רובם התפזרו, לא רצו להשלים עם לימודים ממושכים ולגמרי לבטל את בית הספר לא רצו, אז החליטו העסקנים להתחיל לגמרי מא׳ ולא רק מכתה א׳ אלא מהגן. אז נוסד הגן בשנת 1923 בהנהלתה של פפר. בשנה הזאת עזבתי ועברתי ללמד למקום אחר. וכעבור שנה כשהכשירו והכינו את התלמידים האלה לכתה א׳ והיו אז שתי כיתות, הזמינו את שרה ללמד וגם אני חזרתי. זה היה ב־1924. אינני זוכר אם נשאר הגן אבל מתלמידי הגן שנוסד אז, סידרו שתי כיתות של בית ספר. ואז נשארנו שנינו שם ולימדנו במשך השנה הזאת ובסופה עלינו ארצה.

מורה בית הספר בצאתו לרחוב בבילסק התייחסו אליו בכבוד מיוחד והיתה הערכה מלאה. לא הביטו עליו כעל בטלן. הוא היה מקובל מאוד. הם היו מסדרים נשפים לפעמים למורים ולתלמידים. בט"ו בשבט, בחנוכה, בל"ג בעומר. החגים היו מתאימים לחגים שאנחנו חוגגים פה.

הורי בילסק ידעו את סוד הקשר האישי. הם השתדלו לקרב את המורים שהיו אנשי חוץ והיו מזמינים את המורים הביתה.

הכרתי את בילסק מביקורי הקודמים, אך הפעם קרה משהו ובילסק שונתה. היה זה בשנת 1921, אבא שלי נסתלק לעולמו ובאביב 1922 באתי עם אמא שלי לבילסק והתחלתי לעבוד בבית הספר. היתה זו בילסק שונה לגמרי מזו שהכרתי בשנות הילדות שלי. כל העיר שינתה את צורתה. כמו במראה החיצוני כך במבנה החברתי. חלק גדול מהעיר ובנייניה עלו באש. חלק גדול מהיהודים התפזר ולא חזר לבילסק. אחר כך התחילו לבנות בתים יותר קרוב לרכבת והעיר שינתה מראיה.

שינוי גדול התהווה גם בחינוך. תודות לחוק חינוך חובה שהתקבל בפולין ב־1919 התהוו הרבה צורות של בתי ספר. החדר שהיה על פי רוב החינוך המקובל בקרב היהדות האורטודוקסית התפורר. מלבד בתי הספר הממשלתיים קמו ע"י המפלגות השונות בתי ספר ברוח האידיאולוגיה שלהם. כך קם גם בית הספר תרבות בהשראת האידיאולוגיה הציונית לכן היתה לשון ההוראה בו עברית. וא"י עמדה במרכז פעילותו החינוכית.

בבואי לבילסק היה בית הספר ליידיש ברום המעלה. היו שם שמונה כיתות ויותר ממאתיים תלמידים. בית הספר היה בבניין אחד. בניין שנבנה והותאם לבית ספר. הוא היה גם במרכז העיר. יתכן שהיה שם מקודם בית ספר ממלכתי.

תקציב בית הספר האידישאי היה יותר מבוסס. הם היו מקבלים תמיכה מצי־שא. והיות שזה היה אחרי המלחמה ולכל קהילה וקהילה היה פרבנד באמריקה היו מקבלים תמיכה מהפרבנד. גם הממשלה נתנה, אם כי תמיכה עלובה מאוד.

בכל זאת היתה העבודה שלנו בבית הספר העברי בבחינת עבודת קודש שחזון בה ולהט יצירה. כך גם התייחסה אלינו בילסק, כי גם היא היתה נוטה לחזון העליה וההגשמה וחבל שהיא ניספתה לפני הגשמתה את העליה.

בילסקאים בשואה

מאיר פקר

בגיטו בילסק ובמחנות

איך הוקם הגיטו

כשהגרמנים היו כבר כשבועיים בעיר הם הכריזו על הקמת גיטו והכריחו את היהודים להקים את המכלאה ליהודי בילסק במו ידיהם. עבדנו כולנו בהקמת גדר הגיטו. הבאנו לוחות וקרשים מכל מיני מקומות, ותוך שלושה

ימים הוקמה חומת עץ צפופה בגובה של שלושה מטרים, אשר סגרה על הרחובות, בית המדרש גאס, יאטקע גאס, יאגילונסקה ודרך דוביצ׳.

השטח של הגיטו הקיף לא יותר מרבע העיר ואולי אף פחות ממנו.

אחרי עזיבת הרוסים נשארו בעיר כ־5000 איש וכולם נכלאו בגיטו, שלוש ארבע משפחות בדירה בצפיפות איומה, ובאכזריות נדחסו כולם תוך שעות מספר למקום המגורים החדש, מחוסרי כל.

לפני הקמת הגיטו הוכרז, כי כל אחד יצטרך לעזוב את ביתו ולעבור לגיטו. כל אחד יהיה רשאי לקחת עמו חפצים כפי יכלתו למקומו החדש. הנדידה הזאת של אנשי העיר ממגוריהם שלהם אל מגורים אחרים היתה מזעזעת. ילדים וזקנים הלכו עמוסי צרורות, כשכל כוונת ראשי המשפחה להציל כל מה שניתן, שמא יבואו בוזזים ויבוזו את מה שהשאירו. ובלב תקוה — עוד נחזור לבתינו. גם זה יחלוף.

כדי להטיל מרותם על העיר שלא יעזו היהודים לתת ראש להתארגן

ולהמרות את פיהם, באו הגרמנים ולקחו את כל ה„פני" של העיר כבני ערובה. היו אלה נבחרי העיר והמשכילים שבהם. אני זוכר שהראשונים נלקחו מנחם סטופניצקי, אפלבוים, י. מלמדוביץ, לוזובסקי וקוסוביצקי. על שני האחרונים אמרו הגרמנים כי הם לוקחים אותם על ששיתפו פעולה עם הרוסים. את האוזרים לקחו ללא הסבר.

אנו לא ידענו לאן נלקחו האנשים, וזה השפיע קשות. העיר שנשארה בלי נבחריה היתה מדוכאה מאוד. איש לא תאר לעצמו, כי אפשר לסדר את ענייני הכלל, לעמוד בקשר עם משטר חדש ולהתמצא במצב החדש בלי צמרת אזרחית זו. וגם זה הוסיף מבוכה וספקות. בעיקר השפילה את רוח היהודים העובדה שהאנשים לא הוחזרו. בו ביום פשטה השמועה שכולם נורו ונקברו בשדה מחוץ לעיר. והדבר התאמת כעבור זמן קצר ביותר.

ימים ראשונים בגיטו הופקרנו כולנו ללא משטר וסדר. הם סגרו עלינו את המכלאה ולא ידענו מה יעשו בנו ולמה דחסו אותנו הנה. הם עשו כך שיתקבל אצלנו הרושם, כי הם רוצים משהו להכין בעיר, להשתמש בה לצרכי ביצור והתחפרות והם סילקו אותנו כדי שלא נפריע להם, כדי שלא נסגיר סודותיהם. אני עצמי לא יודע מה הביא אותי למחשבות אלה, אבל כך חשבו גם אחרים. ימים אלה היו מורטי עצבים עד טירוף. משהו אמר לך הלב, כי „לא טוב", זהו הסוף, אך לא יכולנו לעמוד אל מול פני תודעה זו והשלינו עצמנו. כל זה כדי למות אך לא לחשוב על זה.

המחשבה על המות היתה מפחידה יותר מן המות עצמו.

כעבור מספר ימים הם הופיעו והחל המשטר והסדר ונתגלה לנו בשביל מה אנחנו כאן.

המשטר בגיטו ועוד

הם מינו יודנראט בראש היודנראט הועמד שלמה אפשטיין. חברים בו היו משה שטרן, יעקב שניידר, ליפא סלוכובסקי ועוד אחדים שלא התבלטו במיוחד ואיני זוכר את שמותיהם.

על היודנרט הוטל התפקיד האיום, לספק מכסות אנשים לעבודה, לעבודת הכפיה שדרשו הגרמנים. הוא היה צריך גם לספק להם מכסות כסף, זהב ותכשיטים שהטילו על תושבי הגיטו, או בגדי חורף ומגפיים ואנפילאות ופרוות לצבא הגרמני הקופא.

מצב היודנראט היה איום. יהודי בילסק שהיו רגילים בעזרה הדדית וסיוע שסייעו מדורות אחד לשני, לא יכלו להוציא אנשים לעבודה בכוח, אבל מה יכלו לעשות. הם לא יכלו להתחמק מזה, כי במילא לא היו מצליחים ואם היו משתמטים היה כל הגיטו משלם בעד זה ביוקר. כל פקודה של הגרמנים היתה תמיד נגמרת בפסוק אחד:

— כל מי שלא יוציא לפועל פקודה, או חובה שהוטלו עליו, יירה כמו כלב במקום שנמצא אותו.

מטה היודנרט היה בבית הכנסת „יפה עינים". ראיתי אותם לא פעם אומללים ואובדי מוצא, כשהם מתלבטים בשאלות מצפון ומוסר ו„איך עושים

זאת" ו„איך אפשר לא לעשות זאת". הם היו יהודים טובים מאוד, הלב כאב לי כאשר ראיתי אותם בהתלבטויותיהם האומללים המדכאים.

הגרמנים באו לעזרתם כביכול, הם הקימו משטרה יהודית עם מפקד בזוי אדם מאורלה וסמכו על הסדור הזה. הם ידעו כנראה שעל וינשטיין... אפשר לסמוך. אינני זוכר שיהיו במשטרה יהודים מבילסק. הם חיפשו את חלאת הסביבה היהודית ואותם השליטו עלינו. היו ביניהם כלבים־בני־כלבים. לו היו אומרים שיש בתוך העם היהודי נבלים כאלה, המסוגלים לאבד כל צלם אדם למען חיי כלב, לא הייתי מאמין. היו שם בחורים מדרוביצ׳ין, אשר קפצו מעורם לשרת את אדוניהם הגרמנים. הם גילו להם סודות שסכנו יהודים סכנת נפש ולא התחשבו בכך. הם רצו כנראה לקנות בכך את חייהם, אך אף אחד מהם לא ניצל.

השוטרים היו סוחבים וגוררים אנשים לעבודה, לפעמים נטפלו ליהודים זקנים ותשושים שאפילו לא סומנו על ידי היודנרט. זה היה משחק, הם בכלל לא צייתו ליודנרט. הם נתנו לו לעשות את העבודה המלוכלכת של סידור רשימת היוצאים לעבודה ולאחר שהם נתנו את האישור הציבורי להוצאת יהודים שלא ברצונם לעבודה, היו עושים ברשימה מה שרצו. אולי נכון מה שסיפרו, כי הם לקחו שוחד מאחדים והיו סוחבים אחרים לעבודה במקומם, כדי למלא את המכסה. משטרה זו במקום לעזור ליודנרט הביאו להם צרות צרורות, אבל אנחנו ידענו, כי אנשי היודנרט, כפי שהכרנו אותם, אינם מסוגלים לזוהמה כזאת.

המעשה האיום ביותר שעשו פוחזי המשטרה לא יכול להשכח מלבי. היה זה כך, כשעזבו הרוסים את העיר וברחו בחפזון רב, השאירו אחריהם מחסנים מלאי סחורות ומזונות. באו יהודים ולקחו לעצמם דברים „ליום שחור". ידענו כי באים ימים קשים ולקחנו. זה היה הפקר ממש. לולא אנו היו אכרים, או סתם גנבים באים ונוטלים. כשעברנו לגיטו נסינו להעביר חלק מזה, אולם כמה יכלנו להעביר, או יותר נכון, כמה יכלו יהודים להעביר. אני נשארתי בגיטו ובדירתי והסתרתי הכל. אבל אלה שהביאו, הביאו אתם בעברם לגיטו ממש מעט. כל אחד הרי רצה להביא אתו מטות, מצעים, רהיטים ועוד דברים כבדי העברה וחשובים להם, ועגלות או אמצעי תעבורה אחרים לא עמדו לרשותם, העבירו מה שהצליחו בגופיהם העמוסים וזה הציל אותם, זמן מה התקיימו ממה שהצליחו להבריח לתוך הגיטו. בגיטו בילסק לא היו כרטיסי מזון ולא חלוקת מצרכים ומלאי זה הציל אותנו ונתן תקוה בלב, כי אם נחיה ונמשיך לחיות, נזכה עוד לחיים מתוקנים כבעבר.

מה עשו בחורים אלה? איכשהו נודע להם הדבר מיד באו וגילו אותו לגרמנים. זה היה יותר מדי. מי ביקש זאת מהם? למי זה הזיק אם אמהות אומללות דאגו למזון דל לאפרוחיהם המסכנים?

היה גם ענין שזרק צל כבד על תושבי הגיטו ודכא אותנו קָשות. אשה פולניה חזרה מלובלין, שם נתקעה בחילופי המשטרים, היא סיפרה, כי במחנה שבויים בלובלין נמצאים שלושה בחורים יהודיים מבילסק, חיילים פולנים שנשבו. היא הציעה שישלמו לה „כספים לשחד כביכול את שומרי המחנה"

והיא תחזיר את הבחורים הביתה. הסכמנו לכך בשמחה. מיד נוצר הכסף. האשה נסעה ובאמת הביאה אותם, את שלושתם. את אחיו של בארכט, את רדלבסקי ואת אחי מיכאל פקר. השמחה היתה גדולה, שמחה טרגית מאוד. אך אלה היו השמחות של אז, כשכולם יחד הצליחו להיות יחד. זה היה החלום הגדול. התרופה הגדולה למשפחות המפורדות, אולם אסור היה לבחורים אלה להיראות בגיטו והם היו מוסתרים במשפחותיהם, עד שנתגלה הדבר לבחורי דרוביצ׳ין והם הסגירום לגרמנים.

לפי הגירסה שהתהלכה אז, באו הגרמנים, לקחו אותם ו„החזירום ללובלין" אך האמת נתגלתה אחר כך, כי שלושת הבחורים הוחזקו בבילסק בבית הסוהר והועבדו בקברנות. הם עשו את כל עבודות „הקבורה". הם קברו יהודים „ירויים", הם קברו חיות מתות והם קברו גם כל מיני אשפות מפיצי מחלות. דבר אחד ברור, שלושתם „זכו" לחפור את קברות האחים ליהודי בילסק ואורלה שחוסלו ביום אחד ולגודל אסונם ראו במו עיניהם את הזוועה הגדולה של הורים, קרובים, חברים וידידים ירויים בסיטונות והם נאלצו לכסותם בעפר בעודם נושמים, חיים, מרגישים מתחננים במבטיהם לעזרה.

כשסיימו את המלאכה הוציאו הגרמנים גם אותם להורג. עדי ראייה יהודיים וכן עדי שמיעה ששמעו את הסיפור מפי גויי הסביבה אישרו את דבר סופם, אך דבר הצלתם על ידי הגויה והסגרתם לצורר על ידי היהודים ידוע לי, כי אישית הייתי עד לכך.

אחד מקברות האחים בבילסק

התנהגותם של השוטרים היהודיים גרם סבל גדול ליודנרט. מתחילה ניסו הם עצמם ללמד זכות על ה„יונגלעך", הם בני כפר, אמרו מנהיגי בילסק, התמימים הטהורים, אינם יודעים יידישקייט, צריך לדבר איתם, להסביר להם, והם יהיו בחורים טובים ועוד דברי סניגוריה כאלה. אך כשכל נסיונותיהם לא עזרו ולא היתה להם שליטה על השוטרים ואלה נצלו את שם טובי היהודים שביודנרט להתעללות באחיהם, נעשו אנשי היודנרט קודרים ומיואשים כפליים

וחיפשו דרך איך להתפטר, אך זה לא ניתן וסבלם גדל והלך. שלמה אפשטיין לא יכול לשאת במצבו וכשרק נוצרה אפשרות קטנה הוא ברח. אך על זה אחר כך.

כלכלה וציבור בגיטו

היהודים לא קיבלו הוראות איך לארגן את חייהם במשפחה ובציבור, איך תיפתרנה בעיות הכלכלה כשפתאום הפכו לציבור בלתי מתפרנס, או עובד למען המשטר. איש לא העז לשאול את השליטים, או את עושי דברם: מדוע אין המשטר מודיע אילו צעדים נקט להסדרת הכלכלה, השכר ועוד. הגרמנים נהגו ליצור „עובדות מרמצות" על כוונותיהם, מבלי להשאיר ספרות עליהן. לכן מיעטו בהודעות. אם לגבי יחס המשטר אל התושבים נלקחו בני הערובה ללא דין וסיבה וזה רמז על כוונותיהם, הרי ביחס לכלכלה גם נרמז ליהודים על ידי עובדה מוגמרת. כשהלך בוגוצקי לביתו לקחת קצת קמח, והוא עשה זאת בתום לבב, מבלי לדעת שהוא צריך להזהר, נגשו אליו שני גרמנים וירו בו למוות באמצע הרחוב. כן נכנסו לביתם של השטיינברגים שעה שהאח דפק בפטיש להכין ארגז למזונות, הוציאוהו אל מחוץ לעיר ורצחוהו.

בתוך הגיטו הלך קדיש לקחת מים לדירתו. נזדמנו שם גרמנים, עמדו והסתכלו לאן ילך וכשראוהו שואב מים ירו בו והשאירוהו מת במקום.

מכאן נלמדנו, כי אין זה לרצון הגרמנים, שיהודים יחיו ויחפשו אמצעים למחיה. כרטיסי מזון ומנות לא חלקו להם. ויהודים רעבו. היו גויים שהריחו, כי כבד הרעב בגיטו והחלו לקיים קשר עם מכרים שלהם, היו קוראים אותם מעבר לגדר, זורקים להם מצרכי אוכל ומקבלים תמורתם בגדים וחפצים אחרים. היו גויים שנכנסו בדרך לא ידועה לגיטו ועורכים סחר חליפין במקום. היו גויים שהביאו עור לסנדלרים ובד לחייטים שאלה יכינו להם בגדים ונעליים תמורת תשלום. לגויים בסביבה לא היו בעלי מלאכה פרט לבעלי המלאכה היהודיים שבבילסק והשואה שבאה גרמה להם אי נחות לא קטנה. מקודם היו מקטרגים על היהודים החיים כביכול על חשבון אחרים. עכשיו ראו, כי היהודים חיים על יגיעם ומרויחים את לחמם בזכות עבודתם שאין תחליף לה והלכו לחפש אותם בגיטו.

אחר כך החלו לצאת לעבודת כפייה מחוץ לגיטו. מתחילה פחדו לצאת והיו משתמטים בדרכים שונות. אחרי שראו כי בחוץ ניתן להשיג צרכי אוכל ולהביאם למשפחה נדחקו לצאת לעבודה דוקא מחוץ לגיטו.

אני נלקחתי יחד עם יתר בעלי המקצוע לסדנאות שמחוץ לעיר. כדי להכין בגדים ונעליים לצבא הגרמני ולפקידים השליטים בעיר. מבחינה זו היה מצבי לא רע. תמיד יכלתי לסחוב אתי תפוח אדמה אחד, קצת קמח, גרעינים, גריסים או סתם שרשים וצמחים שנקרו לי בדרך. כך גם עשו כולם, אולם היה זה קומץ שהספיק בקושי למשפחה הקטנה ביותר, והיו אנשים, שרעבו ללחם וממש גוועו ברעב ואיש לא יכול לעזור להם.

חיי החברה שבתו בכלל. יהודים היו מתפללים בבתים ביחידות, אם הם בכלל עוד התפללו. בתי התפלה היו סגורים, פחדו שמא ייהפכו מקומות

מלכודת לרצח המוני ליהודים. בית הכנסת „יפה עינים" שימש מקום מושב ליודנרט ולמשטרה היהודית. והגרמנים היו שורצים שם לעתים מזומנות ובית מועד אהוב זה ליהודים, שהיה גאוות המקום ומפגש לרעים הפך מקום מרכז לאימים ובלהות שהרצח משקיף מכל פתח וחלון בו. יהודים שהיו שואבים אומץ לחיות בכל העתים מהמפגש ההדדי, מצרת הרבים, נדכאו עתה בבדידות האיומה שבה היו נתונים, אך ההתקהלות וההתועדות היו מסוכנים מאוד והם נאלצו לעמוד גם בזה.

הרב הפך אישיות מיותרת בעיר. הוא עצמו ידע זאת וניסה להביא גאולה לעמו על ידי הקרבה עצמית. הוא גר לידינו בגיטו ומשנתייצב המשטר וידעו כי זהו זה, אין לצפות לשינויים, היהודים הופקרו לרעב והמות האטי שבעקבותיו פסק הרב מלאכול ושקע בצום ארוך. ימים מרובים היה צם והפך לנכה חיים שגופו תש ורוחו רפופה. הוא כבר לא יכול לעמוד על רגליו מבלי להשען על משהו. הוא לא יכול ללכת מבלי להאחז בקיר וכך היה נגרר על רגליו הרועדות כשהוא נאחז בכתלי הבתים ועיניו סומות למחצה. איש לא היה מדבר אתו והוא לא דיבר עם איש, אולי חשב כי בצומות שלו ובסיגופי גופו יצליח לקרוע את רוע הגזירה. אך מלבדו איש לא האמין בכך.

חיי הדת שבתו לגמרי. איש לא נזקק לכשרות וטרפה. לא היו שאלות כאלה. איש לא העלה על דעתו שיש לדאוג לטהרה ונוסח של חיים. הכל שבת. כל המוסדות והעסקנים הפכו לנחלת העבר, שאיש לא זכר עברם.

גם חיי המשפחה היו חדורי יאוש ואבדון, הכל התערער, לא יחסי אב

שרידי בילסק מביאים לקבורה עצמות קדושיהם

ובנים ולא יחסי ראש משפחה ועקרת בית. המשפחה היתה מלוכדת סביב עצמה כיחידה שויונית של אהבה ומסירות. אלה שני הדברים שהאמינו בהם עד הסוף, אך כולם ידעו, כי עוד מעט וגם את היחידה הזאת הם יפוררו וחסר האונים של הפרט היהודי ירבה ויגדל.

חיסול הגיטו

לפני החיסול הביאו את שרידי יהדות אורלה לגיטו שלנו. היו הם מאתיים במספר ואולי קצת יותר מזה. אך לא הרבה יותר. ביום אחד העבירו את כל בעלי המלאכה לביאליסטוק עם משפחותיהם ואת כל חסרי המקצוע השאירו במקום. יחד אתי עברו אז גם לייזער ומיכאל דוידוביץ. את הסדנאות שליד בילסק חיסלו. אתנו ברח אז שלמה אפשטיין. אנחנו לא ידענו איך עשה זאת. לא הרגשנו בו כל הדרך. בביאליסטוק נתגלה לנו. החילונו משהו להבין. חרדה תקפה את כולנו. נחשנו כל מיני דברים, אך לא היה לנו אומץ לנחש את כוונתם האמיתית. אותו יום שהודיעו על העברתנו לביאליסטוק הם עברו מבית למבית וחילקו שקי תפוחי אדמה לכל משפחה לפי מספר הנפשות וזה טשטש לגמרי. זה הרדים. יהודים אמרו, אם רוצים חס ושלום „משהו" לעשות לנו למה הם מציידים אותנו במלאי של אוכל?

עברנו לביאליסטוק בהרגשה קלה קצת, אולי עוד נפגש בכל זאת. אם התקבל הסבר חלוקת התפודים או לא התקבל, אבל הוקל לנו מעט. זה בכל זאת היה תמוה.

כעבור מספר ימים עברו אלינו עוד מספר בעלי מקצוע, היה בהם שני הטפרמנים פרץ ושמחה. הם הביאו את הבשורה הרעה, כי הגיטו חוסל. הם סיפרו, כי קודם הפרידו את הזקנים, הוציאו אותם מחוץ לעיר והרגום, אחר כך כעבור יום יומיים הוציאו את יתר היהודים והרגום במקום. מקום ההרגה היה בית הקברות. שם גם קברום.

את הקברים כרו שלושת ה„לובלינאים", הם אולצו לראות במו עיניהם את הרצח הסיטוני. אחר כך הם נאלצו לקבור את יקיריהם הנופלים לבורות מתים או חיים ולכסותם בעפר. וכשגמרו את הדבר נורו גם הם שלושתם יחד ליד קברות האחים.

הגיטו נמשך מאמצע שנת 1941 עד ראשית 1943, כ־19 חדשים. עם חיסולו לא נשאר בחיים אף יהודי מיהודי בילסק שהיו במשטר הגרמני. נשארו רק אני, לייזר, ומיכאל דוידוביץ והטפרמנים. ברור, כי אלה אשר ברחו עם הסובייטים גם הם ניצלו.

היה יהודי בשם וולדובסקי שהסתתר אצל גוי אחד מידידיו, גוי שעמד במבחן הידידות כל הזמן, אך כשחוסל הגיטו והוא ראה כי אצלו נשאר רק היהודי, האחד, שהוא הסתירו, הלך ומסר אותו לגרמנים ואלה רצחו אותו במקום.

גלגולי השרידים של גיטו בילסק

לפני החיסול הגמור של בילסק, הוציאו את בעלי המקצוע לביאליסטוק,

כפי שסיפרתי. קודם עבדנו זמן מה בסדנאות, אחר כך אספו אותנו, העבירונו מהסדנאות למקום אחד ושם כונסנו בשטח שנקרא פטראשי, היה זה ברחוב ירובצקי, מין מקום ריכוז וקייט לילדי עניים, שוכננו בצריפים הדלים שהיו שם. עברו מספר ימים ולא העסיקו אותנו במקצועותינו, התפלאנו ופתאום פשטה השמועה כי אנו מועברים לטרבלינקה לעבודה. אני סידרתי לי בונקר לא רחוק ממקום קיט זה והסתתרתי שם עם אשתי וילדי בן שמונת החדשים. חשבתי, אולי יסתלקו הגרמנים, כשיחסלו את יהודי ביאליסטוק, אצא מהבונקר ואחפש דרך הצלה. היתה גם שמועה כי הגרמנים מתכוונים להוציא ולהרחיק את היהודים שהובאו לביאליסטוק והביאליטוסקאים יישארו. אמרתי, אשאר גם אני אשתי וילדי.

בינתיים ראינו ממחבואנו הגרמנים הולכים מבית לבית ומוציאים את הפליטים, כאילו מתוך רשימה מדוייקת ומרכזים אותם לקבוצות ספורות במניין מדוקדק. מאות מאות רוכזו. והם המשיכו לספור. אך כנראה שמספרים אלה לא הספיקו להם. הם חזרו כעבור יום יומיים והכריזו ברמקולים, כי הסדנאות לסנדלרות וחייטות נשארות וכל מי שיש לו מקצוע מאלה המקצועות יכול לצאת ולהתחיל לעבוד.

יצאנו. הלכנו.

בדרך אמר לנו סנדר פיקוצקי:

— לך קרא גם את אחיך. הוא מוסתר בבונקר רחוק ולא שמע את הבשורה.

באתי, פגשתי את אלי אחי בלכתו אלי. הוא סיפר לי, כי בבונקר שלו התייפח התינוק שלו והמסתתרים נאלצו להשתיקו, כדי שלא יתגלה מחבואם על ידי קול בכיו. אך הילד נחנק והם נאלצו להוציא את גופתו לקבורה וכך נתגלה הבונקר לגרמנים. אז באו האוקראינים, סחבו אותם החוצה והכו אותם מכות רצח. בסוף העבירו אותם לפטרישי כשהם מוכים ופצועים.

למעשה התכוונו הגרמנים לפתות אותנו לצאת, כדי לחסל גם אותנו. מה קרה והם בכל זאת השאירו אותנו בחיים, זה ממש פלא.

למחרת הכריזו, כי נחוצים סנדלרים ותפרים לגיטו בילסק והחזירו אותנו לגיטו ושוב אנו בבילסק. עבדנו בבית החרושת לנעליים ברחוב רוז'נסקי, מול „לינת הצדק". המנהל היה ליברמן. היה לא רע. קודם כל נשארנו ואנו חיים, וזה הכל, עברו שבועיים של עבודה שקטה ותנאי עבודה לא קשים. כשהגרמנים היו זקוקים לנו הם התייחסו אלינו לפי התועלת שהם היו מקווים להפיק מאתנו, אך אחרי השבועיים החלו להתאנות לנו ולהתעלל בנו. הם טענו, כי ישנם בינינו בלתי מקצועיים, שאנו מחפים עליהם. חרה להם שיהודי חי למרות התועלת המעטה שיש להם ממנו. מישהו הלשין עלינו והצביע על שלמה אפשטיין ועל עוד יהודי אחד, שאני לימדתיו קצת את המקצוע ואני נאלצתי להשלים את הנורמה שלו ולתקן את מה שקלקל, בנוסף לעבודה שלי. איני מזכיר את שמו מסיבה אישית שלי. כזה היה גם אהרון גלצ'ינסקי מביאליסטוק, חבבנו את הבחור וקרבנו אותו אלינו. הוא היה בחור אמיץ ואופטימי, מתחת למצעיו החזיק רדיו קטן, איך השיג אותו לא ידע איש, והוא היה מביא לנו כל מיני ידיעות. לרוב — מעודדות כהרהורי לבו.

אחרי הלשנה זו גורשנו שוב מבית החרושת והועברנו בפעם השלישית או הרביעית לפטרשי. הפעם ריכזו אותנו במגדרת של תיל. כשמסביב שומרים עלינו אוקראינים, רוצחים, משולהבים מדם ולהוטים להרוג. מרוב שמחה שתו והשתכרו ובאמצע הלילה נרדמו. היהודים שישבו כל היום בחוץ מוכים, פצועים ורעבים לא עצמו עין. ישובים על הארץ עקבנו אחרי תנועות האוק־ראינים שהסתערו מדי פעם בפעם והתעללו והכו. כשראינו שהכל השתתק והשומרים שלהם שרועים על כסאותיהם ונוחרים, החילונו להתייעץ, לעודד אחד את השני ואחדים ניסו להתחמק, לברוח. חלק מהבחורים ברח ליער הסמוך ולא הוחזר למחנה, אך חלק נתפש ועונה קשות.

אני רציתי לברוח. אך בגלל ילדי הקטן לא יכלתי להעלות על הדעת שנצליח לברוח ונשארתי. כמוני היו עוד מספר משפחות. לצערי נשארתי לראות את מה שעשו הרוצחים הגרמנים לאלה שנתפשו. בחורה אחת שפגרה אחרי הבורחים נתפשה ובחקירת העינויים הנוראים הודתה שהיא שברה לוח בבית השימוש שעמד בשורת הגדר וברחה. הם תלשו לה שערותיה, ניקרו את עיניה במו אצבעותיהם ורצחו אותה במכות יד ואחרות, כשהיא היתה כבר מחוסרת הכרה.

צעיר אחד שברח החליט לחזור. הוא לא רצה כנראה להכנס ליער. פחד. הוא שב והאמין, כי הם יסלחו לו ושוב ינצלוהו במקצועו. לזה הוא היה כבר רגיל. אותו הפחידו התושבים הגויים, שהיו רוצחים כל יהודי, ששוטט בסבי־בתם, או שהיו מוסרים אותו לגרמנים. הוא חזר אפוא והסגיר עצמו לגרמנים. הם תפשוהו והחלו לענותו בלהט של חיות טרף מסוממות. הגרמני הממונה על השומרים האוקראינים שבר לו את ידיו אחת לאחת ופרק פרק. אחר כך תפש אותו הגרמני כשהוא חצי מתעלף, השכיב אותו על כסא ושבר לו את הגב כששני אוקראינים עומדים ועוזרים לו וכשהנער היה כבר נטול רוח חיים וגופו מנוער מכל ניע של נשימה הטילו אותו שלשתם מעל הכסא ובעוד הוא מונח על הארץ כשק ריק, עמדו והריקו בו מחסניות של כדורים מתוך תאוות דמים שקשה לרסנה.

עיני ראו זאת וקללתי את היום בו נאלצתי לראות חיות אדם כאלה ומעשי זוועה כאלה. הרבה ימים לא עזבה אותי התמונה הזאת, עם פני הנער הנענה המעוותים מרוב עינויים ואימה, כשעיניו יצאו מחוריהם והן תלויות על פתחי החורים כשני דברים מיותרים, שלא שייכים לגוף זה והם מדולדלים ומיטלטלים בנפרד מהפנים. קשה לשכוח את זה.

באמצע היום הגיעה רכבת והוכרז על העברתנו למחוז בלתי ידוע. גרמני אחד עמד עם מקל והפריד בין העצורים. חלק מאתנו הופנה שמאלה וחלק ימינה. אותו רגע היה כנראה הקשה ביותר בחיי. הופרדתי מאשתי ומילדי. נתלש חלק מנפשי. גופי שוסע ונפגם פגם שאין לו תקנה עד היום.

שם היה שומר רוסי, מן השבויים, גוי טוב וככל גוי, אפילו הטוב שבהם, שמח להודיע לנו, כי החלק האחד שמימין הולך למחנה העבודה והחלק השמאלי הולך לטרבלינקי. הוא ידע כבר את גורלנו. מאז לא ראיתי עוד את משפחתי.

אלה שהופנו ימינה היו גברים כולם ואני בתוכם. אותנו לקחו ראשונים, העלו אותנו לרכבת הבהמות והגענו למיידנק. במחנה זה היה בית מרחץ גדול. מן הרדיו של אהרון גלצ׳ינסקי נודע לנו עוד אז מהי מיידנק. פחדנו מאוד. ידענו, כי זה הסוף וכשציוו עלינו להתפשט, להכנס לבית המרחץ, ידענו כי המות יבוא עוד מעט. מבית המרחץ — הנחנו — יובילו אותנו ישר למש־רפות. זו היתה הדרך. כך זה הלך אצלם.

בכניסה לבית המרחץ ישב גרמני אכזר ומפחיד במראהו האיום. צריך היה למסור לידיו הכל וכשנתת לו כל מה שהיה לך היה ממטיר עליך מכות ובעיטות. לי היו דולרים שמצאתי במחנה, כנראה זרק אותם יהודי לפני מותו, לפני שהלך בדרך למוות. היו עוד יהודים שמצאו טבעות זהב. לא רצינו להפרד מהם, לא רצינו לקבל המכות. מה עשינו? חפרנו גומה והסתרנו אותם, כדי לקחת אותם אחר כך בשובנו מן המרחץ. אולי. כשהפשיטו אותנו עברה השמועה, כי אין זה כלל בית מרחץ, אלא בית תאי הגזים. מה יכלנו לעשות? הלכנו. ושוב תוספת של פחד שוא. היה זה באמת רק בית מרחץ. יצאנו מהצד השני ללא בגדים. כל מה שהשארנו לפליטה בגומה הופקר. לא ניתן לעשות כלום.

ביציאה קבלנו בגדים, שנשארו כנראה מקרבנות אלה שקדמו לנו. הם נתנו את הבגדים כמו במכוון, שלא לפי המדה והאנשים נראו עלובים, מגוחכים ונדכאים. איש גבוה קיבל מכנסי אדם גוץ, רחבים וקצרים. איש נמוך קיבל מכנסיים שנשתרבבו לו מעבר לכפות רגליו והוא התלבט בסרחיהם כשהוא ניסה ללכת. אני קבלתי מכנסים כמו של ילד בן 10. בגדים, חושבים, זה דבר קטן, אך הרוצחים הגרמנים, המתעללים האכזרים, ידעו את הסוד שאפשר להרים את רוח האדם על ידי מדים מפוארים וכפתורים נוצצים ואפשר לדכא אותו על ידי זה שמלבישים אותו בגדים המשווים לו צורה של משוגע העיירה הידוע לנו, או קבצן מיואש. זה דיכא. זה באמת ייאש.

אני לא יכולתי לעמוד בזה, זרקתי את המכנסיים וסיכנתי את נפשי, קפצתי שוב לתור תוך סכנת מות והצלחתי. קיבלתי מכנסיים לפי מידתי. לשמחתי לא היה גבול. מגוחך. אך עד היום אני זוכר כמה שמחתי שהעזתי ונצלתי מגורל זה של היות לבוש בגדים שלא לפי מדתי.

כשנגמר פרק התעללות זה ערכו מסדר של עלובים ומגוחכים. במחנה היו יהודים ממקומות שונים, עמדו והכריזו, כי כל מי שהוא סנדלר, תפר או חייט יפרוש לצד ימין. פרשה קבוצה די גדולה. אתי לא היו עוד סנדלרים בילסקאים. התחברתי אל פטאָק, חיט מבילסק וחיט — גם הוא חיט לפי מקצועו ובילסקאי. כל הזמן היינו יחד. החזקנו איש את רעהו ויחד הגענו למחנה בליזין. פה שהינו 8 חדשים. אותו חורף פרצה מגפת טיפוס הבטן בבליזין ורבים מתו ללא טיפול רפואי וללא ריפוי שהוא. מתו גם שני חברי לצרות פטאק וחיט. גם אני חליתי, אלא שאותי הם עוד הצטרכו, הם נזקקו מאוד למקצועי. לכן רפאו אותי. במקרה עבר בדר ההסגר קצין גרמני וראה את התוו שלי. משקרא שאני שוסטר־מייסטר, כלומר סנדלר אומן, קרא אליו את הממונה על החולים וציווה עליו

להציל אותי. ההוא הזריק לי זריקה אחת והבראתי. על יתר היהודים שלא היו סנדלרים ונחוצים להם לא רצו אפילו זריקה אחת להוציא.

כעבור יום יצאתי מחדר ההסגר ולפי פקודה היה עלי לרוץ לנקודת הריכוז של ה„נחוצים". הייתי כל כך חלש שלא יכלתי לסחוב את רגלי. פיגרתי. מרחוק ראיתי גרמני רץ אלי במלוא הזעם הרצחני שלהם. הבינותי, שהוא יבוא, יבעט בי כדרכם, ויפליא בי מכותיו. צברתי שארית כוחותי והתחלתי לרוץ. כשהגעתי לנקודה התעלפתי כמעט.

את הסנדלרים אספו ושלחו לפליאשוב שליד קרקוב. אחרי 4 חדשים התקרבה החזית לקרקוב והועברנו יחד עם הגרמנים המוכים והנסוגים לאוס־טריה למחנה מאוטהאוזן.

במחנה היתה ערימת לחם. האנשים היו רעבים עד מות, אך פחדו לקחת פרוסת לחם שלא להרצח בעד הפרת פקודה. אני לא יכלתי להתאפק. הייתי כל כך עייף ורעב, שלא היה איכפת לי אם אירצח. תפשתי פרוסת לחם ואכלתי. באמצע האוכל הרגשתי עצם קשה בתוך הבצק. ירקתי אותו לתוך ידי. היתה זאת מטבע של זהב. החבאתי אותה ושמרתי עליה כאות לחיים, כנס משמים. ממקרה זה למדתי גם איך לשמור על הנכס — החזקתי את הזהב במנת הלחם היומית שלי.

ממאוטהאוזן הועברנו בבהלה למילק שבהרי טירול, בניקבה שהכינו הנאצים להצלת נפשם. שם עבדנו בבית חרושת תת קרקעי לנשק ובהעמקת הניקבה. בכל פעם היו הגרמנים מפעילים חומר נפץ ואנו היינו מפנים את שברי הסלע שפוצץ.

משם עברנו לאבנזה, גם היא באוסטריה. הרגשתי, כי לא אעמוד עוד בקשיי העבודה המפרכת. היה שם קאפו יהודי, נתתי לו את מטבע הזהב והוא העביר אותי לסנדלריה.

לפני השחרור רצו לקחת אותנו למשרפות. הדבר נודע לי מאותו קאפו. הוא אמר, כי הם רוצים לחסל את העדים לאכזריותם, שלא יהיה מי שיעיד נגדם בבוא משפטם. ברחתי באמצע היום, התחפרתי מתחת לרצפת צריף אחד. נשארתי שם יום ולילה. כמוני היו עוד אחדים. נשארנו. ראינו איך נלקחו יהודים למשרפות, כשהם היו כבר ממש שעות לפני הגאולה. כולם ידעו מה עומדים חיות הטרף הנאצים ועוזריהם הנאצים האוסטרים לעשות להם. אך לא היה להם עוד כוח לברוח ולא רצון לחיות. אולי גם ידעו והאמינו, כי עד שיבצעו זממם תבוא מפלתם ולא יספיקו. זה היה שיקול.

באבנזה היתה ניקבה מתחת להר. לא היה להם עוד כוח ועוז לרצוח אותנו במו ידיהם. מה עשו? שדלו אותנו, כי נכנס לטונל להסתתר מפני הפצצות האמריקאים. הם רצו כביכול להציל אותנו. הם דברו רכות. פתאום נעשו ידידים. הרגשתי כי הם מלאי פחד. אך אנו העדפנו להשאר בחוץ. נרמז לנו שהם הטמינו במנהרה חומר נפץ וכשנכנס יפעילו אותו וכולנו נתפוצץ.

לא נכנסנו. אותה שעה היתה באמת התפוצצות וכל המנהרה עם מה ומי שהיה בה שקעה ולא היתה.

ראינו אמריקאים באים. גם הם ראו אותם. פתאום הופיע קאפו גרמני ענק.

חיית קדומים מגודלת. אכזרית, שרצח יהודים לעשרות, במו ידיו. פתאום נעשה רך ורגיש והתחיל להתחנן לפנינו, כי לא ננקום בו, כי הוא „עשה הרבה טובות ליהודים שהיטלר המשוגע המטומטם הביא עליהם פורענות". משגמר תחינתו ניגשו שלושה בחורים ורצחו אותו באותו מחנה שהוא היה שליט יחיד בו. רצחנו את כל הנוגשים הגרמנים שנפלו לידינו לפני כניסת המושיעים לחצר המחנה והיתה זו נקמתנו על דם יקירינו שנשפך בידי החיות הגרמניות המטורפות.

בשרשרת מקרים נצלתי. מזל. אולי מזל אומלל אך אני מרגיש חובה כלפי כל קדושינו לספר את האמת האיומה, מה שעשה בנו הגרמני המטורף. סיפרתי רק אפס ממה שעדה לנו, כי ליותר אין כוח אפילו לזכור.

נפתלי גרודזנסקי (גרודנאי)

בן 16 לשואה

הייתי בן 16 כאשר פרצה המלחמה הנוראה הזאת, שהסתיימה בשואה איומה לאנושות ובנסיון השמדה של עם ישראל באירופה. את שורותי אלה אני מקדיש לבילסק עיר מולדתי, אשר עלה בגורלי האיום לראותה ימים ספורים לפני כליונה ולשהות במחיצת יהודיה היקרים שעות מספר לפני היספותם, כשהיו מרוכזים ברובע היהודי ובגיטו, כלואים ומצפים לסופם המר.

למעשה התגוררתי בגאינובקה, לאחר שהורי עברו לגור בה בשנת 1933, אולם כל עולם ילדותי נשאר קשור בנימי נפש חזקים אל בילסק דוקא, ואת בילסק אני מכיר הכרה של רוח ונפש כמחוז הגעגועים שלי, כשל אדם ברגעי נוסטלגיה וכשל ילד בשעות צלילתו אל עולם זכרונותיו ונבכי תמימותו. אל בילסק נמשכתי גם בשנות האימים, כאשר נרצח אבי ז״ל ונשארתי „גבר״ יחיד במשפחה ותכננתי לעבור לבילסק, עיר שרשי משפחתנו הענפה ועיר בה נוכל להפיג בדידותנו הפתאומית ולהשביע את נפשנו הרעבה.

גאינובקה או חאינובקה היתה עיר בת 25,000 תושבים. אך מספר יהודיה היה מועט בה ביותר, כעשרים אחוז בלבד. משנכנסו הנאצים, נכלאו היהודים בצורה כזו, שלא יכלו לנוע כרצונם ולא להציל עצמם ולהיחלץ מידי שומרי נפשם הנאצים ועוזריהם הנוצרים המקומיים.

כעבור זמן קצר הוצאו יהודי גאינובקה אל גיטו פרוז׳ני ואני בתוכם. בשעת יציאת העיר, בדרך לפרוז׳ני, נורו יהודים לעשרות ללא סבה שהיא, הם נרצחו מתוך תאות דמים של השליטים משולהבי הרצח. בין הנרצחים בדרך, שלא הגיעו לקבר ונשארו דמן על פני שדות, היה גם אבי יוסף גרודזנסקי ז״ל.

כך נשארתי יתום וראש משפחה בהרף עין אחד. אמא תשושה ורצוצה ממות בעלה וימי שכול ורעב ואחיותי התאומות, אסתר וגיטל, השליכו יהבם עלי, הגבר במשפחה. מצבנו היה איום. נרדפנו כחיות בעת לכתנו לגיטו פרוז׳ני, יהודים הוכו ונדחפו כשהם כושלים ונופלים, כדי להחיש דרכם אל תאי המות וריכוזי הרצח.

בדרך דיכאה אותנו מחשבה נוספת. פרט לאותן דאגות שהטרידו את כולם, נוספה לנו דאגה פרטית שלנו. כולם או רובם של היוצאים לפרוז׳ני היו מצוידים פחות או יותר במצרכי מזון או בסמרטוטים למכירה תמורת מזון. ואנחנו יצאנו מחוסרי כל, ללא מנת אוכל ליום הראשון בגיטו. המחשבה הראשונה שבאה לראשנו היתה — להתחמק ולעבור לבילסק.

את מצבה של בילסק לא הכרנו. ידענו, כי מתכוננים לרכז את יהודיה בגיטו, אך לא ידענו ברור, אם כבר בוצע הדבר, או שהוא בגדר תכניות לבצוע מידי. בכל אופן רצינו להיות בבילסק עיר משפחתנו, עיר העזרה ההדדית המפורסמת. רצינו להיות בעת צרה עם יהודי בילסק.

גיטו פרוז׳ני היה סגור ומסוגר וקשה היה להחלץ, קשה מאד, אלא שהמצב דחק. לא היה לנו לחם לאכול, לא בגדים ללבוש בקור העז של אותו חורף ולא

מצעים לכסות ללילה. כך הגענו להחלטה, כי אני אעבור ראשון, אבדוק מה האפשרויות, ואיך נוכל לעבור לבילסק ולהישאר בה. למזלנו היה אז קשר בין פרוז׳ני ובילסק, שהראשונה ייצרה אנפילאות להחם רגלי המרצחים בחורף והשניה סיפקה את החומר הגלמי לאנפילאות אלה. ולמזלנו היה פומרנץ איש בילסק מקיים את הקשר הזה. הוא היה ממונה על המשאית עם הצמר והיה בא לפרוז׳ני לעתים מזומנות.

הוא היה יהודי טוב, בעל לב חם ויהודי מעז שאינו נרתע מפני הסכנה. פניתי אליו כילד יהודי אל אבי ילדים יהודיים והוא הסכים לקחת אותי במשאית שלו, כשאני מוסתר ומכוסה ברבדי חמרים שהוא מוביל.

היה זה בחורף 1941. הקור היה ללא נשוא. השוטרים שומרי הכניסה ישבו מכורבלים במעיליהם כשהם מסתירים עצמם בקרן זוית מפני הקור. כאשר ראו את המשאית חשבו מרחוק, כי זוהי משאית גרמנית ונתנו לנו לעבור ללא בדיקה. הגרמנים לא סבלו את בדיקותיהם והם השתדלו לא לבדוק אותם.

כך הגעתי בחורף 1941 לבילסק עירי האומללה.

בבילסק לא היה עדיין גיטו. היהודים רוכזו ברובע מצומצם שהשתרע במרובע קטן שבין הרחוב המוליך לביאליסטוק והנהר הקטן ובין אורלה גאַס ורחוב האטליזים. הרובע היה שמור מכל הצדדים וכניסה אחת בלבד היתה בו. אחר כך הוקף הרובע גדר והפך מכלאה ליהודים, „גיטו״ בלשון רוצחי העם שלי.

הצלחתי להכנס ושהיתי שם יומיים שלושה. באמור, נסעתי לאסוף קצת חפצים לצרכי משפחתי ולתהות על האפשרויות של עבירתנו לבילסק והשארותנו בה. נער הייתי ומרוכז מאוד במשימתי האחראית, אך אנשים אומללים אלה, מנותקים מכל התיחסו אלי ברצינות ובחמימות. כאיש שבא מן החוץ הרבו שיחה אתי וספרו לי דברים רבים. בשיחות אלה נודע לי, כי סמוך לכניסתם אספו הנאצים את האינטליגנציה היהודית של בילסק, את נשואי פניה ירצחו אותם ללא הסבר וסבה. אחר כך, באין נציגות לקהל, החלו בסדורי השמדתם. כשהכליאה היא תנאי מקל על הדבר. הם ספרו לי גם על הרבה מקרי רצח ברחוב, לאור היום ובשעות הערב. יהודים נרצחו ברחוב, בעבודה, בלכתם לעבודה ומהעבודה, או בהליכות סתם שבין בית לבית, בין שכן לשכן. כל יהודי מחוץ לביתו, לארבעה קירות, מיועד היה להרצח.

המצב בבילסק היה מפתיע במקצת. על כל פנים בעיני, עיני נער תמים. המות בודאי ריחף על פני כל, כונות המרצחים ידועות היו וברורות, היהודים מלאי חרדה ובכל זאת... היהודים היו מצוידים בצרכי אוכל ולבוש ומקיימים סעודתם כבימים רגילים. את מה שחסרו היו קונים מהגויים סביבם. תמורת בגדים ושאר דברי סמרטוט, שהביאו אתם מבתיהם למכלאה. משהו מן הטמטום וטשטוש המוחין פקד אותם והם חיו בהתעלמות גמורה — או מכוונת — מן המצב וחומרתו. דאגתם הראשית כביכול היתה נתונה לאוכל, לסעודות יומם ולסעודות מחרתם. זכור לי זכירה שבגיחוך, כי היו כאלה אשר החלו מעתה לדאוג למלאי העצים לחורף הבא, שיהא בהם מספיק להחם בתיהם בבוא שנה חדשה וקרתה.

יצאתי את בילסק בסכנות, כשהמות צפוי לי בכל שעל ושעל בדרכי, אך למען משפחתי עשיתי והצלחתי.

בין נסיעה ראשונה לבילסק לשניה יצאתי לבריינסק, מחופש כפולני, להצ־טייד ציוד נוסף והכל במחשבה לשוב לבילסק כשאנו מצוידים במלאי דרוש של אוכל ולבוש.

בריינסק היתה עדיין חפשית. לא רובע ולא גיטו. גם כאן היתה לנו משפחה, אך נמשכנו לבילסק ובשובי לפרוז׳ני חפשנו עצות איך לעבור כולנו לבילסק.

ושוב בתכניתנו כמקודם, יציאה שלי נפרדת כיוצא לפני המשפחה. הפעם היה עלי לחפש מקום דירה בשבילנו, לשוב ולממש את שאיפתנו למשפחתנו שם.

חכיתי שוב לפומרנץ הטוב. שוב היה הוא צריך לסכן משהו בשבילנו, אנשי בילסק בנכר. גם את הוצאת המשפחה כולה רצינו להטיל עליו.

פומרנץ בא, וכבתחילה אותה תחבולה. אני מוסתר במשאית. המשאית יוצאת בבטחה כמכונית שליטים. ושוב ודאי יפחדו השוטרים מגערת הגרמנים ולא יבדקו את הרכב, ואנו בבילסק. אלא שהפעם משהו קרה...

אנו נעצרנו על ידי גרמנים שארבו לנו ביציאה מגיטו פרוז׳ני. הוחזרנו למשטרה שמחוץ לגיטו. מה שהיה עם פומרנץ לא אדע, אני הוכנסתי לבית הסוהר. פושע בן 16 שרצה לאחד פרודי משפחתו לעת צרה, נער שכל חטאו בכך, שרצה להחליף גיטו בגיטו יותר משפחתי. נער יהודי שכל רצונו להמשיך לחיות וזה היה מן הפשעים החמורים ביותר.

כאן ישבתי עד אשר פונו יהודי גיטו פרוז׳ני. כאשר הובלו הם לאושוויץ אל תאי הגזים והמשרפות, הוחזרתי גם אני אליהם. גם לי מונתה הדרך הברורה לאבדון. הוצאתי יחד עם משפחתי לאושוויץ.

כאן נודע לי במשך הימים, כי באלף תשע מאות ארבעים ושתים הוקם הגיטו בבילסק בשטח הרובע היהודי הקודם. הפעם נכלאו בו פרט ליהודי בילסק גם יהודי סביבתה ובסוף 1942 הוצאו יהודי גיטו בילסק לטרבלינקי ושם הושמדו. ביציאה ניסו מספר יהודים להמלט והם נורו במקום מנוסתם. הם נרצחו ללא רחם. בין אלה שנרצחו והושארו רצוחים במקום היה גם פומרנץ מיודענו. הוא ניסה לקפוץ מעל לגדר, נתפש כשהוא אחוז עליה וכך נורה ונשאר תלוי על הגדר.

באושויץ הייתי עם אמי ואחיותי עד הסלקציה. בסלקציה נרצחה אמי, נשרפה במשרפות יחד עם הרבה מיושבי מחנה אושויץ. אחיותי החזיקו עוד מעמד וחיו. שבועיים אחרי מות אמא חלתה אסתר בדיזנטריה. חייה נמאסו עליה בלאו הכי. היא פנתה אל שלטונות המחנה ובקשה להישלח למשרפות. הם מלאו בקשתה והיא נשרפה, כשהיא בהכרה מלאה, כי טוב מותה מחייה אלה. גיטל תאומתה הלכה אחריה ונשרפה גם היא מרצון. קשתה עליה פרידתה מתאומתה היקרה לה מכל.

כך נשארתי בעלומי, מיותם ומיותר לעצמי. אלא שחברים וידידים מבוגרים ממני בשנים דאגו לי ובעזרתם החזקתי מעמד עד ימי הצלתי. תודות להם נרשמתי כשוליית נגרים, כמקצועי נדרש, עבדתי, שיקעתי צרותי בעמל המייגע

ושכחתי גלמודי וגעגועי לנפשות היקרות לי, אשר נכרתו לעיני ואני כה זקוק הייתי לקרבתן.

יהודים יקרים הקיפוני כל הזמן, הם למדוני את מקצוע הנגרות תוך דאגה לחיי. ידידות זו של האנשים האלה למשפחתי עמדה לי ונשארתי שלוש שנים רצופות באושויץ עד אשר בליתי את מרצחי העתידים.

כשהתקרב הצבא האדום אל מחנותינו והגרמנים החלו נסוגים, הם משכו גם אותנו אתם. כך הגענו למטהאוזן, משם לאבנזי שבאוסטריה וכאן שוחררנו על ידי צבא בנות הברית.

בשלש שנותי באושויץ ידעתי תלאות רבות, ידעתי גם סלקציות בהן נספו אנשים קרובים לי ורגשי בדידותי האיומה נתחדשו מפעם לפעם אחרי כל סלקציה, בכל זאת משהו דפק בי ואמר לי: חייה! חייתי בכל מחיר. ברחתי מסלקציות. סיכנתי חיי, כדי להשאר בחיים ולבלות את האויב האיום. מכל בריחה חזרתי תוך סכנת נפשות להיות שוב עם ידידי משפחתי, עם שרידי מיטיבי. הסתתרתי שלא להתפש. הייתי במצבים איומים, כשחמת המרצחים עלי על שהצלחתי לחמוק להם מתחת לעיניהם ולחיות, בעוד שלדידם סומנתי למות. נשארתי בחיים.

בסוף, ברצוני לשוב לבילסק, כפי שראיתיה באחרית ימיה ואחרי השואה. אני עושה זאת מתוך דחף כפול — גם משום שזכרה קשור אצלי בזכר הרבה דברים בחיי ילדותי וגם משום שאני נושא אתי את מחזה האימים של בילסק לאחר שהפכה מושא לטפול מרצחי האנושות הגרמנים.

כאמור, ראיתיה בשלשת ימי שהותי במכלאת היהודים ברובעם. הייתי אז שקוע בעניני משימתי שהוטלה עלי על ידי אמא ז"ל ואחיותי. אך אני זוכרה בבירור. בילסק בחורף 1941 היתה שרופה בחלקה. הנאצים שרפוה כדרכם לשם התעללות ביושביה היהודים שפונו כדי שיירמזו ויבינו, כי כאן מכינים להם חורבן שלא ישוקם עוד. משום מה השאירו את רובע הגיטו לא נגוע ועוד רבעים בה נשארו על תלם. החלק השרוף נמשך ממשה לייב פרבר שברחוב אורלה עד לכנסיה הקטולית. יתר הרחובות נשארו עומדים, גם רחוב אורלה בחלק שעמדו בו הכרכרות נשאר קיים.

בבית כנסת אחד הם לא נגעו. אינני יודע באיזה מהרבים שהיו בבילסק הם לא העזו לנגוע. יתכן שהיה זה של „יפה־העינים", יתכן היה זה בית המדרש החדש, אך ברור כי האחד נשאר ואני ראיתיו כמות שהוא.

המצב הזה של בילסק השרופה בחלקה הכפיל את עגמת אימיה ביותר, בתיה הריקים מיהודים הדיפו זוועות וחרדות. הרחובות השוממים לנגד עינינו הדגישו הדגש יתר, כי כאן היו חיי יהודים, יפי עלומים, רינת ילדים, אוושת מאוהבים, להט מאמינים, כמיהות מצפי משיח וכל זה נכחד, כלה ואיננו.

אך בילסק, למרבה הזועה, נשארה ברובה לא שרופה, ירושת מרצחים ומבזי אנוש מהסוג השפל ביותר ואת זה ברצוני להדגיש בספר בילסק.

שמואל לוין

תלאות דרך וקוריוזים של שואה

(מלמדוביץ, אפלבוים וסטופניצקי בשלטון הסובייטי)

ב־1939 גוייסתי לצבא הפולני כחייל סדיר. לרוע מזלי פרצה אז מלחמת העצבים בין פולניה וגרמניה הנאצית והמלחמה הקרה הזאת מצאה אותי בהיותי בצבא הקבע הפולני בבריסט ליטובסק על הנהר בוג. והנה מצאתי עצמי מגוייס לחזית בקרב על רמברטוב שליד וארשה, שם גם נפצעתי.

הצבא הפולני התפזר כידוע לכל צד, הוא לא יכול היה לעמוד במהלומות של הצבא הגרמני. נסוגונו אחור ואני הגעתי לבית חולים בקובל. כשיצאתי משם חזרתי לבריסק ומבריסק הגעתי ברגל לביילסק. הצבא הגרמני נסוג אז מפני הצבאות הסובייטיים כפי שהוסכם ביניהם. העיר שלנו הספיקה להיות שלושה ימים תחת שלטון הנאצי אך כשאני נכנסתי לעיר כבר היה השלטון הסובייטי בעיר.

חיי התרבות בעיר ופעולות המוסדות וכל מה שהיה קיים השתנה. הכל חוסל. מי שהיה ציוני העלים ציוניותו, מי שלא הצטרף למשטר נאלץ לרדת למחתרת. קודם לכן עבדתי בבנק העממי הקואופראטיבי שהיה קיים בעירנו, וכאשר התחילו הסובייטים לארגן את כל המוסדות מחדש ובמקום הבנקים שהיו, בנק פולסקי והבנק היהודי, הוקם הבנק הממשלתי הסובייטי ואותי קיבלו שמה לעבודה, נתקבלתי כקופאי ראשי. איתי יחד עבד יעקב אפלבוים שהיה ידוע בעיר כיושב ראש התנועה הציונית משך שנים רבות, הוא עבד קודם בבנק היהודי כמוני ונמצאו עוד יהודים בעירנו שעברו מהבנק הממ־שלתי, קומונלנה קסה והרוסים החליטו לבדוק קודם את עברו של כל אחד ואחד. היתה אסיפה כללית של כל העובדים וכל עובד היה צריך אז להופיע ולספר את הביאוגרפיה שלו. אני עבדתי גם שעות נוספות בערב, והנה באו במרוצה ואמרו לי בשם מנהל הבנק, כי עלי לסגור ולרדת למטה. מתברר ששמעו את הביאוגרפיה שלי. והתברר להם שהייתי חבר השומר הצעיר הקונטררבולוציונרית. קמתי והתחלתי לספר, שאני בן להורים לא אמידים, גדלתי כאן בעיר, למדתי בבית ספר הזה, אחר כך נכנסתי לעבודה כזו וכזו, רוב השנים עבדתי בבנק הקואופראטיבי הזה, עד שגייסו אותי לצבא, חזרתי, והנה חזרתי בדיוק כשהתחיל השלטון הסובייטי והתקבלתי לעבוד בבנק הממשלתי שלכם. התחילו בשאלות חקירה. אחד שאל — תגיד בבקשה, לאיזה מפלגה השתייכת ? עניתי. לא השתייכתי לשום מפלגה, כי גם עכשיו אני עוד צעיר ובגילי לא יכולתי עוד להשתייך למפלגה. היה שם אחד קרדיטני אינספקטור מזמטוב שנשלח מרוסיה המרכזית לנהל את הביקורת באותו בית, אז הוא קם ושואל אותי :

— תגיד בבקשה, כמה שלמת דמי חבר ולאיזו מפלגה השתייכת ומה עשיתם שם ?

ואני עומד ומרגיש קצת שהברכיים רועדות. מולי יושבת יטי קול, שהיתה

אתי יחד בקרן הקיימת. יושב גם יעקב אפלבוים הזקן והוא כולו רועד, כי הוא היה יושב ראש התנועה הציונית ויחד עבדנו במוסדות הציוניים, והוא מסתכל עלי ואני עליו ואני יודע שהוא רעד לא פחות ממני. החשש שמא אכשל בלשוני ואכשיל גם אותם אכל את כולנו. בכל זאת ואולי בשל זאת, התאמצתי ועמדתי בלחץ השאלות הערמומיות של אותו גוי נוכל ואויב ולא הודיתי באשמה. לא השתייכתי לשום תנועה ודי. הייתי צעיר מדי. ודי.

יכול להיות שבגלל זה שהייתי יותר צעיר השאירו אותי בעבודה. כעבור חצי שנה היתה שוב אספה כללית של כל אותם העובדים ואז הסובייטים עצמם המליצו עלי לקבל אותי לאיגוד המקצועי שהוא כולו על טהרת המפלגה. אז התארגנו בעיר קואופראטיבים למלאכה, נגרים, סנדלרים, חייטים, רצענים, ואחרים. זאת היתה התארגנות של האוכלוסיה היהודית אשר רצתה לחיות בכל מחיר. הרבה הלכו לעבוד בצבא חלק מהנוער גוייס בתור אזרחים. חלק מהנוער שנשאר בחיים ניצל הודות לזה שהיה בגיל צבא וגוייס לצבא האדום.

עד פרוץ המלחמה עם היטלר היתה בילסק בשלטון הסובייטים, כשנתיים, מספטמבר 1939 עד יוני 1941, ואלה היו החיים בבילסק. הסתגלו לחיים ולמשטר החדש. היו כמה יהודים דתיים שלא רצו בשום אופן להתקבל לעבודה במוסדות סובייטיים, שמא יצטרכו לעבוד בשבת והחלו בעבודה עצמית, כאלה היו שמואל סירסקי, ובניו של משה גוירצמן, במיוחד מנדל גוירצמן. אופייני ביותר שיהודים אלה נהפכו לחוטבי עצים עצמאיים.

רוב הנוער הצטרף למוסדות התרבות מיוחדים לנוער והחיים התרבותיים התחילו תוססים בזמן הסובייטים, הם נתנו לזה תקציב עשיר מאוד וארגנו כל מיני דברים לדוגמא. הם ארגנו מקהלה שהיתה מופיעה גם ברדיו והתכוננה לנסוע למינסק לפסטיבל של זמרה. במקהלה השתתפו יהודים, פולנים ובייילו־רוסים אבל הרוב בה היה יהודים. חוץ מזה אורגנו גם בתי ספר ערב בשביל הנוער בלי תשלום והנוער שהיה צמא לידיעות ולהשתלמות התחיל ללכת לבתי הספר להשתלמות, להמשיך בלימודים. למרבה הצער הפסיק הנוער לחשוב על מה שהיה פעם והיו מרוצים מזה שבמקום השלטון הפולני מדכא היהודים, בא השלטון המשחרר כביכול ואיפשר להם נשימה חפשית. הנה כך התחילה ההתבוללות האדומה. בני הנוער החלו שוכחים את הערכים שטפחנו במשך שנים על חיים לאומיים, שאיפת השאיפות לארץ וכן הלאה. כל אלה שנשארו נאמנים לערכי חינוכם התפזרו לכל עבר. היו כאלה שעברו לצד וילנה כדי למצוא דרך להגיע ארצה. אלה שנשארו במקום פחדו להפגש כי עקבו אחרי אלה שהיו בתנועות נוער. והם נראו כאילו פתאום נגדעו להם הכנפיים. כל אחד זקוק היה לנחמה וביטוי להיות בין ידידים, ואז היינו נפגשים בצורה פרטית אצלי בבית, או במקום אחד ותמיד היה בינינו סטופ־ניצקי, אפלבוים ומלמדוביץ, היינו שופכים את הלב, אחד לפני השני ומשוחחים, מדברים מנחשים מה יהיה ואיך יהיה.

בערב האחרון לפני ההפצצה של היטלר ישב מלמדוביץ אצלי בבית וגם אפלבוים ושוחחנו ושמענו את הידיעות ברדיו, נמסר כי היטלר מוכן וכי הוא מרכז 22 דיוויזיות על יד הגבול הסובייטי.

אני עוד זוכר כמו עכשיו את הויכוח עם מלמדוביץ, שאמר, הסובייטים יפסידו ואני אמרתי, לא כי ההיסטוריה מראה תמיד שכאשר הגרמנים מתחילים הם מנצחים בכל קרב, אך מפסידים את המלחמה. היה הויכוח בינינו. באותו ערב הוא גם סיפר לי ששבוע לפני זה נתפסו כמה טייסים גרמנים מעל לעיר שלנו.

אצלנו בעיר התחילו הרוסים לבנות שדה תעופה גדול על יד יער פיליקי ולאותו שדה תעופה הם גייסו את כל הנוער שהיה בעיר וטקוצקי היה אחד ממנהלי העבודה, כיון שהוא היה בקיא בכל העבודות והם קיבלו אותו בידים פתוחות במקום מהנדס. סדרו שם גם קסרקטין והם היו במצב של מגוייסים. חוץ מזה הם גייסו את כל בני הכפרים מהסביבה להוביל אבנים מכל הסביבה וזה נמשך חדשים. ההיקף היה ענקי, כמובן שהם לא הספיקו לגמור אותו וההפצצה הראשונה בליל 22 ביולי היתה בתוך הקסרקטין של שדה התעופה והיה שם רסק של אדם. אותו יום החלו הרוסים בפינוי העיר. אני שהייתי אחראי לכספי הבנק והמפתחות היו בידי נצטוויתי לבוא מיד לבנק.

בבנק הוחלט לתת מפרעות כי לא נספיק לחלק משכורות ורצינו שלכל אחד יהיה קצת כסף לדרך. היתה תכונה רבה לדרך. עוד אנו מדברים והנה התחילה הפצצה ורעדנו יחד עם הבניין. ניתנה פקודה להביא משאית. כשבאה המשאית ציוו להעמיס הכסף ולנסוע. כולם עלו ואני חשבתי, איך אסע והמשפחה נשארת כאן. פקפקתי מאוד. הם ראו את היסוסי ותמהו מאוד. לאמיתו של דבר, התנגדתי לנסוע, אמרתי זאת לדירקטור, והוא, בנימוס, בטון יפה אמר אלי:

— ידידי מה אתה מדבר, תבין המלחמה רק פורצת, הלא לא ידוע מה שיהיה. אתה רואה, אני שלחתי את אשתי ליער הסמוך. עכשיו מתחילה החזית, נלחמים, בודאי נעבור להתקפה. הם יסוגו ונחזור כאן לחיים נורמליים. אבל לעת עתה צריך להבטיח את כספי המדינה. צריכים להביא את זה לביאליסטוק לפלך ותפקידו של מי ללוות את זה אם לא אתה, האם אני נהלתי את הקופה? אני הייתי אחראי לכספי הבנק? אתה היית אחראי, אתה צריך למסור לפי הספרים.

כמובן שלא היה לי מה לענות לו. התישבנו על המכונית ונסענו לביא־ליסטוק. זה הנס שקרה לי ונשארתי בחיים. אני הייתי הסניף הראשון מכל הסביבה שהבאתי להם את הכסף בצורה מסודרת. הכל לפי הספרים. הספקתי הכל להוציא. היו שם מפקחים אשר לא פעם ביקרו עבודתי. הם ראו אותי וקראו בשמחה, גם אתה כאן. אינני יודע מה היתה השמחה. אחר כך נודעה לי הסיבה, כשהם עשו את הביקורת הם הגישו אותי כמועמד לפרמיה והוציאו חוזר שפרסם זאת בכל המחוז ובכל גליל ביאליסטוק ציינו אותי לשבח ונתנו לי פרמיה בגודל של חודש וחצי משכורת. זה היה זמן קצר לפני המלחמה ועתה נפגשתי עם המבקרים עצמם ששמחו בי מאוד, אבל אני הסתובבתי כמו לא בעולמי, כי השארתי משפחה, יצאתי מכאן, אני רחוק מהבית ושם הפצצות ומה יהיה הלאה. אבל לא עזר דבר. דרך חזרה לא היתה.

כעבור זמן קצר יצאנו מביאליסטוק בכיוון למינסק. בדרך היתה הפצצה

בלתי פוסקת, כל פעם נאלצנו להסתתר עד שהגענו למינסק. ושם היה גיהינום. בדרך כשהגענו היתה שם ההפצצה החזקה ביותר כמו ורשה ואולי יותר חזקה. הם החריבו אז את מינסק ובתוך הגיהינום הזה נכנסנו אנחנו.

היה אתי גם טוביה דוידוביץ, שאחיו ניצל המחנה ליזר דוידוביץ נמצא בתל אביב, טובילה היינו קוראים לו. הוא היה שוטר אז במשטרה וככה הוא נלווה עלינו.

במינסק מסרתי את הכסף כמובן לשמירת לילה ושלחו אותנו ללון בבית, שם רוב העובדים היו גרים. בבוקר חזרנו אני עם הדירקטור, יצאנו דרך הפארק העירוני ובכל העיר הפצצה, ואנחנו שנינו נופלים, מרכינים את הראשים ושומעים הדהוד שהאזנים נחרשות. פתאום הוא מרים את הראש ושואל: לוין, אתה חי, אני מרים את הראש, לא מאמין לעצמי, האם אני חי או לא. אני מרים את הראש ממשש ואני אומר: אינני יודע נדמה לי שאני חי.

אנחנו קמים ורואים במקום שאנחנו שוכבים, בפינה על יד הבית, נפער בור ברדיוס של שני מטר על המדרכה, זה הוציא את המדרכה מתוך החול וכל הרסיסים של ריצופה עברו מעלינו. כנראה שיש גורל לאדם ואם נגזר עליו לחיות הוא חי.

זה לא המקרה ראשון שהיה לי במלחמה. נפצעתי גם בחזית הפולנית ויצאתי איך שהוא.

מינסק היא הבירה של רוסיה הלבנה. הנה הצטברו ובאו אנשים המונים. כל עובדי הבנקים עם המשפחות. ועתה צריך לברוח מכאן. מינסק בערה. עברנו רחובות, שכולם אש. הגענו למקום הבנק והאש אחזה בדיוק בבנין הבנק. ממול מהצד השני נפלו קורות אש ממש עלינו. השאירו אותנו במכונית. אתי היה גבריליוק השוטר הרוסי, מהכפר שעל ידנו. הוא אמר, תחכו כאן אני הולך לחפש אולי אמצא עוד משהו בפנים. הוא נכנס בפנים הבית ואנחנו נשארנו בחוץ, והנה יוצא יהודי עלוב, צעיר אולי כבן שלושים, מסתכל עלינו אני יורד מהמכונית ניגש אליו ואומר:

— אתה יהודי? אם כן, ברח לך, אל תשאר כאן, „הוא" יגיע וידוע מה שהוא יעשה עם היהודים. והוא ענה לי: אבל יש לי בבית אבא חולה ואינני יכול להזיז אותו. מה יש לי לעשות? לא יכולתי לייעץ לו שום דבר ואינני יודע מה גורלו. הוא נשאר. עוד אנחנו מחכים על יד הבית, והנה קורת גג נופלת כמעט עלינו ואין לנו מקום לסגת כי הבית השני באמצע כבר בוער. השוטר הביילו־רוסי מתחיל להתרגז ולגדף את המנהל:

— מה לכל הרוחות, מה הוא הביא אותנו, מה הוא חושב? לוין בוא אתי, אנו חוזרים הביתה.

אנחנו היינו שלוש מאות קילומטר מהעיר שלנו אם לא יותר, והוא קופץ מהמכונה. ברגע כזה אתה מרגיש פתאום משיכה וגעגועים לבית. הדאגה לגורל בני המשפחה ממלא לבך ואתה לא יודע מה לעשות. מצד אחד נשארה שם משפחה ואתה יודע שהחזית מתקדמת והחיות הטורפות יבואו, ואתה יודע מה יעשו ליקריך, ומצד שני אתה יודע כי אם תחזור לא תוכל לעזור

להם. קודם, כשיכולתי לחזור לא תארתי לי שאגיע עד ביאליסטוק. המנהל הרי אמר: אנחנו נוסעים לשעתיים, נעביר את הכסף ונחזור. והוא פתאום קופץ עלי: „בוא נחזור הביתה". ברגע זה נשארתי נדהם באמת, אבל מיד עניתי לו:

— תראה גבריליוק. אתה יודע מה ההבדל ביני ובינך? אתה גוי ואני יהודי. לך יש אולי לאן לחזור ולמה לחזור, ואינני בטוח אם גם אתה תצא שלם מכל הדרך הזאת, אבל לי בודאי אין למי לחזור ולמה לחזור. אם אני חוזר זאת אומרת שאני מוסיף עוד קרבן.

הוא קפץ מהמכונית לתוך הלהבות ובפינת הרחוב נעלם וגמרנו, איננו. אני נשארתי במכונית.

יצאנו ממינסק, נסענו ששים קילומטר עד בוריסוב ומשם ראינו את הלהבות שעלו ממינסק, אשר היתה כבר בחלקה הרוסה. הגענו עד סמולנסק. התברר שהנהג הזה שהסיע אותנו מבילסק שלנו הוא יליד סמולנסק ושם הוא גר. הוא הביא אותנו אליו הביתה, השכיבו אותנו לישון על הרצפה ואת המכונית העמידו בתוך החצר. בבוקר השכם קמים, מתברר כי הנהג צריך ללכת מיד להתגייס וחובה עליו להודיע שהוא בא עם מכונית. והדירקטור שלנו גם כן הלך ולפני לכתו אמר:

— לוין, אני משאיר אותך כאחראי כאן על המכונית ועל כל הדברים. שים לב. אני יוצא לבנק הממשלתי כאן בעיר, כדי לסדר כל העניינים בכל הפורמליות.

הייתי עייף מכל הדרך, נכנסתי לתוך המכונית ושכבתי קצת לנוח. טובילה דוידוביץ היה גם הוא אתנו והשוטר השני והם היו סקרנים לראות את העיר, הם קמו ויצאו והם במדי שוטרים. את המעיל שלי השארתי תלוי על הקיר ושם תעודת הזהות שלי והניירות. פתאום אני קצת נרדם, אני שומע דפיקות על קירות המכונית. לקום! תיכף ומיד! אנשי א. נ. ק. ו. ד.

אני שואל, איפה שני השוטרים שלי? הם אינם, לא השגחתי מתי שיצאו. אני אומר להם, תרשו לי להכנס לקחת את המעיל שלי, שם גם המסמכים, אך עם הא. נ. ק. ו. ד. אין מה לדבר. לוקחים אותי, אני אסיר, גמרנו, מובילים אותי. מה מתברר, שני השוטרים שיצאו עוררו חשדות, כי בהתחלת המלחמה היו הנאצים מעבירים סוכנים בצורת שוטרים או אנשי צבא צנחנים. כדי לחבל בתוך עומק המדינה וכיוון שהילדים ראו שני שוטרים יוצאים קצת לטייל והם חדשים לא מוכרים ואנחנו הלא היינו גם כן מערביים, בלבוש ובהופעה. מיד הכירו שזה מישהו מחוץ לארץ. העיקר תפשו ראשית את השניים ושאלו אותם מה ואיך ואז באו ואסרו גם אותי. זאת אומרת אנחנו מרגלים וזה בעצם התלקחות המלחמה יכולים ללא חקירה להביא ולתת כדור בראש וגמרנו. כי באמת במה הם בטוחים.

התחילו לסחוב אותנו מנקודה לנקודה בחצר גדולה איפה שיש גיוס של נ. ק. ו. ד. העמידונו בחצר באמצע, השמש עמדה במרום הרקיע ולהטת. זה היה ביולי התיישבתי על האדמה צמא ועייף. הביאו אלי גם את השוטר הרוסי ואיפה טוביה, לא ידעתי. שנינו אסורים, אנחנו יושבים ככה ואני

רוצה לשתות, אני מת. אני מבקש שיתנו לי קצת מים. לא רוצים לשמוע ממני. יושבים שעה שעתיים, אחר כך באים לוקחים אותנו לאיזה מקום, אחר מובילים אותנו באמצע הרחוב עם הכידונים ומתקהלים ילדים ואנשים רצים אחרינו וצועקים „שפיונים גרמנים, שפיונים". מה עלי לעשות? במה אוכיח נקיוני? אין לי גם מסמכים, הובילו אותנו מנקודה לנקודה בכל המשטרה, עד שהביאו אותנו וכלאו אותנו בחצר. עבר חצי יום, אני רואה הביאו שם טייס אחד שחשדו בו שהוא מרגל וסגרו אותו אתנו. האוירה כנראה מלאה חשדות ואני חושב מה יהיה בסופי ואין אני יכול להוכיח דבר. החלטתי שאכנס למפקד המשטרה ואנסה לדבר על לבו אולי זה יעזור לי. אני נכנס אליו, התישבתי ואני מספר לו, אני באתי בצורה כזאת וכזאת. כאן תפשו אותנו היתה איזה אי הבנה, אבל איך להסביר לך ואיך להוכיח לך? מה יהיה הסוף? או שתהרגו אותנו, אם אנחנו מרגלים ותעשו אתנו סוף או שתשחררונו. אני אוכל רק להוכיח לך כשאהיה במקום מאסרי ואקח את התעודות. אך מה לעשות ואינני זוכר את הכתובת מאין שלקחת אותנו. פעם אחת בחיים באתי הנה, זכרתי קצת את הסביבה, התחלתי לתאר לו, והוא אומר, טוב אם מישהו ילך אתם תכירו את המקום? כששמעתי דברים כאלה, חשבתי, אלך. אתאר לשוטר איפה זה, הוא בכל אופן שוטר מקומי וימצא את המקום. הגיע השוטר, אך הוא אומר אני לא אלך, אני לא יודע איפה, לא רוצה ללכת. החלטתי שאני אלך בעצמי ואחפש אולי אמצא. מפקד המשטרה הסכים ללכת אתי בעוד אשר ההפצצות נמשכות בכל רחוב בסמולנסק. הלכתי אתו וטעינו, וחיפשנו, הוא כמקומי מכיר את כל הסביבה, את כל הרובעים שמה, אמרתי לו שהדנייפר מתחיל שם את מוצאו מסמולנסק. הוא הלך בכיוון, בדרך הוא היה כל כך אדיב שהכניס אותי למסעדה, התיישב והתחיל לשאול אותי, איך חיינו שם במערב. סיפרתי לו. כשהגענו לרחוב אחד יוצא ילד קטן והתחיל לצעוק:

— את הדוד הזה אסרו היום.

שמעתי את זה ואורו עיני, שאלתי, ילד תגיד לי איפה הבית, והוא הביא אותנו עד הבית. בינתיים נופצו כל החלונות, עשו להם פוגרום. האוכלוסיה מצאה אצלם בבית מרגלים ופוצצו את החלונות. נכנסנו לחצר, בדיוק הגיע הדירקטור. כשהוא ראה אותי הוא קפץ משמחה: איפה הייתם? מה אתכם? וכאן כמובן נפתרה כל הבעיה.

בליל ההפצצה בבית הנתיבות בסמולנסק ברחנו כל עוד רוח בלבנו והגענו למבואות העיר מזרחה. כשהגענו לשם לא ידענו בכלל באיזו דרך אנחנו מתקרבים אבל ברחנו אינסטינקטיבית. החיים הלא ציוו עלינו לברוח איך שהוא מהסכנה והגענו אל מבואות העיר. מסמולנסק כבר יצאנו בלי כסף בלי שום דבר. בקצה העיר מצאנו בית בודד קטן. דפקנו בדלת ונכנסנו לשם, מסתבר שהבית מלא פליטים. ביקשנו אולי אפשר גם לנו איך שהוא להכנס, כי היה בערך 3 בבוקר. לא היתה התנגדות. „ישנם כל כך הרבה פליטים, תהיו גם אתם". איך שהוא הסתדרנו על הרצפה בין כל אלה ונרדמנו.

כמה שישנו אינני יודע, כי היינו עייפים עד מות. בכל אופן למחרת,

כשהתעוררנו היה בערך 3—4. כאן אין מה לעשות. לבקש אוכל אין ממי. הבית מלא פליטים ואנחנו רעבים. מה לעשות הלאה? יצאנו החוצה וגשם שוטף ניתך ארצה. מבול שכזה לא היה מן השכיחים בסביבתנו. בצד הכביש עמדה מכונית עזובה, נכנסנו לתוך המכונית, ישבנו כשעה עד שהגשם פסק ויצאנו שוב לכיון סמולנסק למצוא דרך איך לצאת מהעיר, כי מזרחה מול החזית לא רצינו ללכת שלא ניפול בידי המתקיפים. הכביש המה כלי רכב, חולים וצבא סובייטי ומכוניות מכל המינים זחלו בדחק הזה. ביקשתי מאחד ממפקדי השיירה, אולי ירשה לנו לעלות על אחת המכוניות. הוא הרשה לנו וישבנו עד שהגענו לעיירה שנקראה וינאגרודק, עיירה צבאית. שם הסתובבנו. צבא כבר לא היה בתוך העיירה, כולם עזבו לחזית. חצי יום חיפשנו אולי יהיה משהו לאכול, אבל הכל היה עזוב ושומם. התקדמנו לצד מרכז העיר, פרצנו לנו דרך כמובן, כי בכל מקום היו בודקים אותנו. אני זוכר נקודה אחת, נתקלנו ביחידת המפקדה הצבאית והם התחילו לחקור אותנו וכמו בכל מקום לא חסרו יהודים בתוך הצבא הסובייטי והמפקד היה דוקא יהודי. הוא התבונן בנו במבט חודר, ושאל מי אתם? מה אתם? מאין באתם? אתם יהודים? התחנו לספר לו את כל הענין, עמד, חשב טוב והפטיר:

— אתם יכולים ללכת, אך לאן אתם חושבים ללכת?

בעצמנו לא ידענו. חשבנו. איך שהוא לצאת מהגיהנום. טוב, אמר, תתקדמו לצד העיר אולי תמצאו משהו. וככה הגענו לסמולנסק. בסמולנסק אמרתי לטוביה „בוא ל„בנקומט", ללשכת הגיוס. מצאנו את הדרך ושם היו הרבה רוסים. יצא לקראתנו אחד בדרגת סרן, מבוגר. פניתי אליו אבל תעודת זהות לא היתה לי, נשארה שם רק תעודת הצבא. הגשתי לו. אז הוא אמר לי:

— תגיד, בבקשה, מאיפה הגעת, ולמה באת? סיפרתי לו שאני מהסביבות המערביות התפוסות ע"י הסובייטים ובגלל תפקידי בעבודה נאלצתי לעזוב ללוות את משלוח הכסף, עכשיו נשארתי לא לשם ולא לכאן ואינני יודע מה לעשות. לדעתי, צריך לגייס אותי לצבא וחובתי כאזרח סובייטי להכנס לשירות הצבא ולהילחם למען הנצחון. כן, זה יפה וטוב, אמר, אבל לעת עתה לא ניקח אותך. אני מצטער מאוד, לא ניקח אותך. טוב. מה עלי לעשות. אז הוא אומר — תמצא לך מוצא איך שהוא. ואני תולה בין שמים וארץ ואין לי כלום. דרכי היחידה היא לצבא. אז הוא אומר לי, אתה יודע מה, אם נצטרך אותך נמצא אותך, אל תדאג. תגש לתחנת הרכבת הראשית, שם יש קומנדנט האחראי על הרכבת. אתה יכול למסור לו בשמי, אם אתה רוצה, שהוא יכניס אותך לרכבת הראשונה כשתגיע. הלכתי יחד עם טוביה. נשארנו עוד לילה ועוד יום, והסתובבנו ולא מצאנוהו. כל הזמן רעבנו. עד שמשיגים את המפקד הזה בתחנה לוקח זמן. תור ענקי מזדנב ליד הדלת שלו ואנשי צבא באים והוא צריך לתת להם אישורים והיו כל מיני אנשים אחרים. עמדנו על יד הדלת בסבלנות, לא היתה ברירה עד שבסופו של דבר הגענו אליו. התחלנו לספר לו איך הגענו לכאן ושהייתי אצל קצין העיר והוא שלח אותי אליו כדי שיעבירנו באוואקואציה לפנים הארץ. אז הוא אומר, טוב חברים,

יפה מאוד, תחכו כאן, אל תתרחקו. בהזדמנות הראשונה, כשתהיה רכבת תסעו. אתם רואים מה שנעשה, כל פעם הפצצה ברכבת ורכבת שבאה לא עומדת הרבה זמן, מיד מכניסים אותה ומוציאים אותה מהתחנה. ברירה לא היתה לנו. חיכינו עד שבסופו של דבר באה רכבת. הוא יצא. נצמדנו אליו ממש לאן שהלך. אז פתחו לו את המעבר ונכנסנו לתוך הרציף. ראינו רכבת משא וכל קרון מלא. הלכנו מקרון לקרון ולא מצאנו מקום. כל האוכלוסיה הרבה נדחקת לתוך הקרונות, עד שבסופו של דבר הוא יצא כבר מהכלים, למרות שהוא היה מאופק והשתלט על עצמו. הוא ניגש לקרון אחד ונתן גערת־פקודה: לקום מיד ולהצטופף! אל תדברו הרבה, אתם מצילים את חייכם, ישנם עוד כאלה שצריכים לשלוח אותם, לא יעזור לכם שום ד'בר. תצטופפו!

כך נכנסנו לתוך הקרון. היינו מאושרים, נדחקנו לאיזו פינה והתפללנו רק שהרכבת תזוז מהר מהמקום כי הגרמנים היו מפציצים רכבות בבית הנתיבות. זוהי המטרה. הרכבת לא עמדה הרבה זמן. כשהיא זזה חשבנו, כי אבן נגולה מלבנו כאילו יצאנו מהגיהינום עצמו.

הנסיעה ארכה שנים עשר יום. לאן אנחנו נוסעים לא ידענו, עברנו תחנות, שדות, כפרים וקולחוזים ושמות כאלה של תחנות שבחיים לא שמעתי אותם. אנו נסענו ללא אוכל, ללא שינה, ובכל תחנה שהגענו חיפשנו אוכל. היו מקומות שבתחנה עמדו אזרחים, מהמפלגה בודאי, והיו נגשים לקרונות ושואלים — ילדים ישנם אצלכם בקרון? הילדים יכולים לקבל אוכל, קצת מרק חם. לצערי הרב לא הייתי ילד.

זכור לי מקרה, שבתחנה אחת הודיעו, כי ישנה מסעדה על יד הרכבת. רבים הזדרזו וקיבלו קצת מרק חם. התחילו כולם לרוץ בבהלה ויצאו מהקרו־נות אולם עד שאני באתי לא היה זכר לאוכל וחזרתי במפח נפש. לא אכלתי ככה שני עשר יום. נדחקתי לתוך פינה על הקרשים בתוך הקרון וחשבתי מה שיהיה יהיה, אם למות, אמות כאן. קרו מקרים בדרך שהרכבת נעמדה והרבה קפצו מהקרון לעשיית צרכיהם ואז במקרה באה הפצצה וחלק מהם לא חזר. החלטתי למה לי להיהרג שם בשדה. אם ישחק לי המזל אצא שלם ואם לא — אהרג בתוך הקרון. שכבנו ככה כל הדרך עד שבסוף הגענו לתחנה מרכזית רוזיבקא. זוהי תחנת רכבת גדולה בסביבות טולא מורדובסקיא ס. ס. ס. ר. שם הורידו אותנו וחכינו יממה בודאי ושוב ללא אוכל. אלא שטוביה כשוטר נכנס ונתנו לו משהו לאכול וגם אני נהניתי.

שם היינו יממה או שתי יממות. הסתובבנו בעיר אך במה לקנות משהו לא היה לנו ולא היה גם מה לקנות. כל התחנות היו מלאות בפליטים שחיכו עד שהגיעו לרכבת. פעם אני מסתובב שמה בתחנת הרכבת ופתאום צועקים אלי: שמואלקה! שמואלקה! אני מסתכל ואני רואה חייל סובייטי בלוויית רב סמל ועוד שני חיילים. אני מסתכל היטב והנה חונא קנורוזובסקי, שהיה גר אצל אשתו של קדלבובסקי בחצר, אבא שלו היה סנדלר והוא עצמו עבד אצל גלבובסקי בחנות בתורת זבן בשנים האחרונות. מסתבר, כי הוא גוייס לצבא האדום בזמן שהסובייטים נכנסו אלינו לעיר. אני הייתי מבוגר ממנו,

כי אני כבר עברתי את הצבא הפולני בשירות פעיל, נקלעתי לתוך המלחמה של היטלר בפולניה וחזרתי מהחזית. הוא היה יותר צעיר ממני אולי ב־4—5 שנים, אך כשהוא תפס אותי כאן בתוך המחנה, זו היתה מציאה ממש בשבילו והתרגשותו גברה ממש. הוא התנפל עלי והתחיל לנשק אותי ואני אומר, חכה יש לך עוד מציאה אחת, טוביה דוידוביץ אתי. הוא היה עם שק של צבא והוא התחיל לחקור אותי, אם אני רעב. התביישתי לספר לו כי זה ימים ספורים שאני רעב ואני עונה לו:

— במה אתה יכול לעזור לי, בסופו של דבר אתה חייל. אך הוא הוציא כמה חתיכות סוכר מהשק שלו ואמר, קח, שיהיה לך משהו. לי יתנו. אני בצבא. ההתרגשות היתה גדולה והוא לא יכול היה להנתק ממני, עד שרב הסמל התחיל לפקד לנסוע. שאלתי אותו איך הוא הגיע לכאן והוא סיפר לי, שהוא כל הזמן היה בצבא והיה כבר בחזית, וכיון ששם בודקים את הכל, ראו שהוא מהאיזורים המערביים הכבושים והם עושים סלקציה בחזית, הם לא רוצים זרים. ענין של ריגול ומסירת ידיעות, זה לא כל כך בטוח, ואת האלמנטים האלה מוציאים מהחזית ומעבירים אותם פנימה. שני החיילים אשר היו אתו היו גם כן בילו־רוסים מהסביבות שלנו, ונתנו להם ליווי של סמל להעביר אותם יותר עמוק לעורף. בצורה כזאת בודאי היו לו יותר סיכויים להשאר בחיים. נפרדנו ממנו ועד היום הזה אין לנו שום ידיעה אם הוא נמצא בחיים. הוא לא חזר לבילסק ולא נמצא בשום מקום אחר. אולי הוא מסתתר ברוסיה. גם זה יתכן.

אני וטוביה נשארנו עוד כמה זמן בתוך התחנה וכל הזמן השתדלנו לצאת לעורף, אבל בזמן המלחמה ברוסיה, זה היה קשה. הודות לטוביה שהוא שוטר כוונו אותו לתחנה לא הרחק מרוזיסקה שם היה מקום ריכוז וחיכו לפקודת גיוס והסעה בשביל שוטרים. נכנסנו לרכבת והגענו לתחנת קמיר־קונה במרכז רוסיה. משם למוסקבה שמונה שעות נסיעה. לא יכולנו לחלום אפילו שיתנו לנו להגיע למוסקווה. רצננו גם לא היה מוסקווה. רצוננו היה מה שיותר רחוק מהחזית, כדי שנוכל להשאר בחיים. השלטונות המקומיים נתנו לנו מקום בבית ספר רחוק מהעיר. ישננו על האדמה, על הרצפה ללא שום כיסוי ולבוש. שבוע ימים. נתנו לנו פתקים למסעדה העירונית לקבל אוכל, פעם ביום אכלנו ארוחה כפליטים. היו נותנים רק „צ׳יק״, זוהי חמיצה מכרוב חמוץ בלי כלום, וריח היה לזה שכמה שהייתי רעב לא יכולתי לעכל את זה. לא יכולתי בשום אופן. וטוביה טיפל כל הזמן שיעבירו אותו ונתנו לו מכתב הכוונה, שהוא חייב להופיע בגורקי (לפני המלחמה — נובגורוד), שעל הוולגה, ואני נסעתי אתו. חזרנו שוב לרוזובקה ומשם חיכינו לרכבת לבוא לגורקי. חיכינו לרכבת יומיים, ושוב משטרה, ונותנים משהו לאכול ואני נצמד אליו.

כשהגענו לגורקי על הוולגה יצאנו לחפש מקום. לא ידענו לאן לפנות ואני הולך אתו למשטרה. עמד שם קצין משטרה והקצין פונה אלי ואומר:

— אתה, חבר, אזרח, אני מאוד מאוד מצטער אבל אתה לא תוכל להשאר כאן, זה המחנה שמרכזים רק שוטרים ואין לנו כל זכות לקבל אותך.

ראיתי שאני מוכרח להפרד ממנו. נפרדתי מטוביה ואני הולך העירה לועד המרכזי של המפלגה. אומרים לי ששם ישנה אשה אחת המרכזת את כל ענייני הפליטים בעיר. באתי לשם ואומרים לי, תלך לתחנת התחבורה הימית שעל הוולגה. התחנה הזו היתה בנוייה על ספינה גדולה ופליטים בהמונים צבאו עליה. בפעם הראשונה בהיותי ברוסיה נתקלתי בדיפרנציאציה של מעמדות ממש, תמהתי עד כמה שזה קיים ברוסיה. בבית הנתיבות הימי בגורקי היו פליטים ממוסקווה ומכל הערים הגדולות עם חבילות, עם רכוש כזה, שלא האמנתי, כי לאזרחי רוסיה יש משהו כזה ואחת צועקת „סבל" ויש שם סבלים מקצוע־ים, כל אחד הולך עם שכמיה כזאת והוא מעמיס מזוודות פי שניים מגובהו. כאן דאגו לפיזור הפליטים, כדי שלא יתרכזו פה המונים ובין אלה הייתי גם אני. צערי היה גדול, כי בתוך בית הנתיבות הזה היתה מסעדה נהדרת עם מלצרים והארוחה שניתנה לכל אחד ואחד היתה כיד המלך, על חשבון הועדים להאוואקואציה מטעם השלטונות. הארוחה היתה אפילו עם בקבוקי בירה וכל טוב. כמובן שכל אחד השתדל להשאר כאן. להתחמם קצת. אבל הם לא נתנו. זה היה מוגדר שכל פליט מקבל ארוחה ומיד שולחים אותו הלאה. אני קיבלתי הפניה לעיר יוסטבו, ששים קילומטר ממערב לוולגה. פגשתי שם שני בחורים צעירים, יהודים, אחד וילנאי והשני מסביבות וילנא ומולודצ׳נה. ביוסטוב שוב אותו הדבר, שיכנו אותנו בבית ספר מקצועי, ותלושים נתנו למסעדה. מקום השיכון היה גרוע ביותר. בית ספר זה היה מלוכלך והפשפשים אכלו אותנו. אי אפשר היה שם לישון. הסתובבנו שוב לחפש מקום יותר טוב. אבל השני לא היה יותר טוב מהראשון, לא היתה גם אפשרות לעבור ממקום למקום, כסף לא היה לנו בכיסנו וצריך איך שהוא להתקיים. פעם נכנסנו לראות איזה מקום משכן פליטים אחר ופגשנו ביהודי ממינסק. הוא היה כנראה אחד מאלה הגדולים במפלגה, גם כן פליט, שם המשפחה שלו היה פלינקו. הסתבר שהוא אחד מאנשי המפלגה התופסים עמדה מרכזית. בזמן הכיבוש הוא נשלח לביאליסטוק לעבוד שם כמפלגתי. ועתה הוא הכיר אותי. הוא שאל אותי איך הגעתי הנה ואיפה עבדתי. סיפרתי לו שאני עובד בנק ויצאתי בליווי הכסף. שאלתי אותו אולי הוא יכול לסדר אותי באיזור עבודה, כי אני מסתובב ללא אוכל ואין לי שום דבר להתקיים בו. א־נני יודע מה יהיה הלאה. הוא הסתכל בי ואמר: טוב, תבוא מחר לבית החרושת לבירה. מסתבר שהוא היה שם הדירקטור המסחרי.

בעבודתי הייתי צריך כל יום להיות בנמל הוולגה שבעה קילומטר מהעיר, כדי לשלוח משלוחי בירה בחביות לגורקי ולכל מיני מקומות. אבל הגרוע מכל היה, שהיתה עבודה, אבל לא היה לי מה לאכול. פעם ביום היתה נפתחת המסעדה והיתה ארוחה אחת ואיך יכולים להתקיים מארוחת אחת? היו עובדים שהיו שותים בירה וגם על זה חל איסור. מי שהיה קרוב על יד החביות הגדולות היה שותה, אך אני שהייתי מסתובב בחוץ לא היתה לי גישה לבירה, כי הכניסה היתה אסורה למרתפים. בכל זאת היו מתגנבים ומקבלים כוס גדולה כזאת, אבל היה קשה מאד. אני זוכר שהייתי מסתובב בשטח ושם היו מחסנים ריקים ענקיים. פעם כנראה סדרו שם תפוחי־אדמה או משהו ומצאתי

בתוך הקש כמה תפוחי אדמה. זו היתה מציאה גדולה. בתנאים אלה נמצאתי שם מספר חודשים — עד שהתחיל להתקרב החורף. כפליטים התחלנו לדאוג — אנחנו נקפא כאן מקור ללא לבוש, ללא תנאי דיור, ללא אוכל. עברנו מבית הספר לדירה פרטית, שלושתנו אצל אחד האזרחים המקומיים. ושוב היינו ישנים על הרצפה בחדר, ללא כר מתחת לראש והחדר היה מלא ישנים.

כשהתקרב החורף התחילו לגייס לחפור חפירות בגורקי, כי החזית כבר התקרבה. פתאום אני שומע שגם אני צריך להיות בין אלה. אז כבר התכוננו פשוט לעקור מתוך העיר ולזוז הלאה. באתי לדירקטור. אמרתי לו: תראה אני לא מכאן, אין לי כאן שום תנאים, הנה החזית מתקרבת, אני רוצה שתשחרר אותי ואני אסע הלאה. והוא אומר לי: תסלח לי מאוד, כאן אין הפקרות. אם יצטרכו לעקור, יעקרו כולם באוואקואציה מאורגנת, אך בעצמך לא תסע. כיוון שאני הייתי כבר למוד נסיון, לא סמכתי כמובן על דבריו והחלטתי להתחמק מתוך המקום בכל מחיר. נדברתי עם החברים היהודים שלי והיה שם עוד יהודי אחד, מוטקה בכרך, מנהל חשבונות מאורלה ויחד החלטנו לצאת מהעיר. קנינו קצת בצל וקצת לחם, אספנו כמה שאפשר. זו היתה הצידה לדרך. לילה אחד יצאנו ברגל. אני ושלושת חברי. פתאום התחיל לרדת שלג והכל חלק וחושך מצרים. התחלנו לתעות בדרך ושני שקי המזונות מכבידים. אנו ארבעה בחורים וכל רגע מישהו מתחלק ונופל. היתה זו ערבה של 7 קילומטר. לא ידענו אם אנחנו חוזרים שוב לעיר, או שאנחנו הולכים לכיוון הוולגה. החברים כולם בכו ממש וכל רגע היו מועדים ונופלים והשלג יורד, ולא רואים אור ולא ישוב אדם.

ידענו, כי אם נשוב העירה אנחנו אבודים, כי אנחנו למעשה ערקנו מהעבודה ושם בזמן מלחמה זה כמו שערקת מן החזית. מוכרחים להחזיק מעמד ועד כמה שאפשר להתחמק, להכנס לספינה ולנסוע. שם אנחנו מתער־בים בין ההמונים ולא יודעים מאתנו.

התקדמנו שעות על שעות. כשיצאנו היה 7 לפנות ערב והגענו לשם ב 12 בלילה. מרחוק ראינו אורות וידענו כי זה הנמל. עכשו מתחילה הבעיה העיקרית איך להכנס לספינה, שם אנשים יושבים יממות ומחכים ע"י הקופה לכרטיס. יש הרבה איכרים שהיו מובילים את היבול שלהם לגורקי, או למקום אחר, אז הם היו משיגים כרטיס כדי להכנס לספינה. פותחים את הקופה לחמש דקות, מוכרים שנים שלושה כרטיסים וזה הכל. זוהי תחנה נידחת וקטנה. ישבנו עד למחרת לפנות ערב וכרטיסים לא השגנו. פתאום, אולי בשש לפנות ערב, ראינו ספינה שהולכת במורד הנהר לצד אסטרכן. אמרתי לחבריא, אם לא ננצל את ההזדמנות הזאת אנחנו אבודים וככה אנחנו כבר על הוולגה ושטים לצד אסטרכן. בדרך עגנו רק במקום אחד, בעיר הבירה של הטטרים קזאן, שם לקחו דלק לספינה. שטנו כשבוע ימים על הוולגה והגענו בסופו של דבר עד קובישב. באים העירה והממשלה הסוביטית אז עברה לקובישוב עם כל המיניסטריונים. העיר המתה המונים המונים. חשמליות הלכו שמה ואוטובוסים. עיר יפה וגדולה. שיכנו אותנו שוב באיזה בית־ספר,

התנאים היו ללא נשוא, מסביב היה מלוכלך ואי אפשר היה לעבור. זה היה בהתחלת החורף — היה שלג, בוץ וקור.

החלטנו לברוח מכאן ויהי מה. אך הדבר כמעט בלתי אפשרי. רכבות באות ועוזבות ואינן לוקחות אותנו. אין לנו כרטיסים ולא תעודות. לא היתה ברירה, התגנבנו לרציף ונדחקנו בין רבבות פליטים ועלינו. נדחקנו לרכבת, בקרונות לא היה מקום ואנו כבר ימים לא אכלנו ואנו עייפים עד מות וכאן יש לנו לנסוע עוד 5,000 קילומטרים. אנו עוזבים את אירופה ונוסעים לרוסיה האסיתית. פליטים מכל רוסיה המרכזית, ממוסקבה, מקיוב, מלנינגרד היו שם. נתקלנו במקרה בחבורת סטודנטים ותוך כדי שיחה התפרצו צעירים שראו את מצבנו. היינו עלובים מאד והם התעניינו בנו. סטודנט צעיר אחד הסתכל בנו ורמז לי לבוא אתו. בתא הוא אומר: לא ניתן לך ללכת מכאן ולא ניתן לגרש אותך. כאן תהיה על ידנו. כאן על הרצפה יכולים להשתטח ולישון. לא נורא. הוא אימץ אותי כאילו ואני סיפרתי לו את כל מה שעבר עלינו במשך החדשים האחרונים. והוא עם כלתו. מתברר שהוא יהודי והיא רוסיה. יש לו אח בטשקנט, עתה מעבירים את כל האינסטיטוט שלהם לטשקנט. תוך כדי נסיעה הוא מספר:

אני כמעט לא הרגשתי כבר שאני יהודי. עכשו רק התעוררתי ואני מרגיש שאני יהודי. עד עכשיו לא היה מורגש אצלנו בשלטון הסוביטי סימן של אפליה. היו לי מכרים רוסיים ואני חבר הקומסומול, אבל תאר לך כשהרגישו את הסכנה של היטלר על לנינגרד, מה עשו אותם החברים שלי — הם הלכו וציירו צלבים על הכניסות של הדיירים הנוצריים, כדי לסמן איפה שנמצאים יהודים. זה עושים הקומסומולים שלי, זוהי אחות עמים. איך אני יכול לא לקבל אותך ולא להרגיש אתך שותפות גורל? ואיך לא ארגיש שאני יהודי עד יומי האחרון?

הדרך עברה עלינו בסיפורים מאלפים ביותר. כלתו שמעה כל זאת וגם לה חשבון עם המשטר הסוביטי. יפהפיה נדירה זו היא בת למשפחת גנרלים מתקופת הצאר. בדרך הוא מפציר בי:

— תסע איתי לטשקנט, יש לי שם אח, מה שיהיה יהיה, תסתדר איך שהוא.

אני סרבתי. שמעתי שבטשקנט ישנו כבר עומס של מיליוני פליטים והמצב לא כל כך קל. יעצו לי יותר טוב לנסוע לצד השני המזרחי, בגבול סין, לקזחסטן. היתה אתנו בקרון צעירה יהודיה מריגה, שהתחתנה עם קצין צבא וגייסו אותו לפרונזה לבית הספר לקצינים. היא אמרה לנו, כי בעלה כותב ששם אפשר עוד איך שהוא לחיות, משיגים משהו והמצב לא כל כך נורא.

כך הגעתי לפרונזה, משם לקורבלטי. בכל מקום המוני פליטים, חוסר עבודה ורעב. היו מקרים שהתעלפתי מרעב ומחולשה. בהמשך נדודי נפרדו חברי והחלו להסתדר במסחר הפורח תמיד בעתות מלחמה. אני נשארתי בודד ובבדידותי גברה אצלי הכמיהה לחיות, להגיע, לזכות לראות את משפחתי. וכך גברתי על כל תלאותי ברוסיה. המשכתי בנדודי הרעב שלי שם. נחלצתי

ממצבים טעוני סכנות מחלה ומות וטיפחתי בקרבי את הרצון להמשיך לחיות ולראות אור עולם בין יהודים.

אני מבין, כי ספורי טפוסי לרוב היהודים שגלו לגיהנום הסוביטי, אך את מה שהרגשתי עשיתי. השארתי זכר בספר בילסק לתלאות אדם, איש בילסק, יהודי נושא זכר בילסק בנדודיו.

יחיאל חרבלובסקי

בשואה ברוסיה

וכן

בילסק לפני ואחרי חורבנה

לפני שיצאתי לרוסיה בשנת 1940 התחלתי לעבוד כאופה. היה שם קואופראטיב של אופים. השתכרתי טוב. אחי הקטן עבד גם הוא. היהודים היו עדיין מאורגנים, היתה אחוה בין אחד לשני. בפעם הראשונה לפני שהרוסים באו, בספטמבר 1939 והגרמנים נכנסו לעיר, הם התיחסו ליהודים טוב. בכל זאת, אז דוקא ברחו מן העיר. היה נוער שברח ובא לסלונים בכל מיני דרכים. אז בא גם בן הדוד שלי חרבולובסקי, לודבסקי ואחרים. פגשתי אז את מכונית מכבי האש המפורסמת של בילסק עם הכבאים, הם ברחו יחד עם המכונית. שאלתי אותם איך הגעתם? והם אמרו, בלילה, לפני שכבשו את העיר עזבנו אותה. התקדמנו יחד עם הפולנים, ובפעם השניה כשהגרמנים נכנסו לעיר היתה להם הזדמנות לברוח עם הרוסים ולא ברחו. ההורים לא נתנו. הם זכרו את הסבל שסבלו כפליטים עוד מהמלחמה הראשונה, ואמרו להם, ילדים אתם, למה לברוח הם לא יעשו לנו שום דבר. סתם בזבזתם את הכסף כשברחתם קודם וחבל שתברחו עתה. זה היה האסון של הנוער שנשאר שם. אילו זה היה כמו בפעם הראשונה אני מעריך שהנוער מהתנועות היה בורח ליערות או באופנים אחרים והיה ניצל. אחר כך כשרצו לברוח היה כבר מאוחר.

כשבאו הרוסים חזרתי הביתה והתחלתי לעבוד. נתפסתי ע״י המשטרה הרוסית וצפוי הייתי למאסר עד עשר שנים מפני שתפסו אצלי בשר בבית. גם אצל הרוסים היה זה בבחינת אסור. היה משפט והוציאו אותי זכאי מפני שהייתי לפני גיוס לצבא האדום. אלה שישבו ע״י השופטים היו גויים שהכירו את המשפחה שלי והם לא רצו להעניש אותי. זה היה טריבונל עממי. אני זוכר את המשפט. העורך דין שלי אמר, אם השופט יהיה זה וזה, אני חושב שתצא זכאי. ובאמת היה אותו שופט. הוא עצמו אמר, כי זה שאני צריך לצאת לצבא האדום, גורם לזכויי, והוא חושב ששם ילמדו אותי להיות אזרח נאמן. כעבור כמה חודשים לקחו אותי לצבא עם עוד כמה חברים. אך בגלל זה נשארנו בחיים.

יצאנו מבילסק לאוקראינה, כעבור חצי שנה התחילה המלחמה שתפסה אותנו ברוסיה, ואנחנו נשארנו בחיים. כשפרצה המלחמה הורידו אותנו מהחזית בגלל זה שהיינו נתינים פולנים ושלחו אותנו לעבוד במחנה עבודה ועברה עוד שנה. עבדנו ביחידות של „בטליונים״ מיוחדים לעבודה, שעסקו בהקמת מפעלים.

זאת היתה עבודה איומה, אוכל לא היה לנו ובגדים לא היה לנו. היה מצב כזה שאפסו לי הכוחות. אני חשבתי שעוד חודש, עוד חודש וחצי, אני „אלך״ כמו הרבה חברים שלי שמתו מהתנאים האלה. במקרה פגשתי חבר

אחד שלא ראיתיו הרבה זמן והוא אמר לי: „תיגש לנצ׳לניק אחד. הוא מוסקבאי יהודי. הוא עוזר הרבה ליהודים. תדבר אליו בשפת־אם. שמעתי בקולו והלכתי אליו. כשהתחלתי לדבר אליו ברוסית הוא אמר לי, דבר אלי אידיש, הרי אנחנו יהודים. אני סיפרתי לו את כל הענין, אני רוצה לעבוד אבל התנאים כה קשים, שאינני יכול לעבוד. עוד מעט אמות מהתנאים האלה. אז הוא אמר לי:

— „טוב, אני אתן לך פתק לקומנדיר שלך, הוא ישלח אותך מחר להיות שומר ע״י הדלת, כשהרכבת נכנסת למחסנים״.

הבאתי את הפתק לקומנדיר והוא התנפל עלי, מה זה, איזה פרוטקציה כאן עושה היהודי הזה. לקח את הפתק ושלח מישהו אחר במקומי. בערב הלכתי שוב אליו וסיפרתי לו את זה. הוא נתן לי פתק אחר, וכתב בו, אם לא תשלח את האדם הזה, אני שולח מחר את כל הפלוגות שלך בחזרה. אני לא מקבל פועלים יותר.

הוא שלח אותי בשנית ואני התחלתי לעבוד שם. זה היה בווצקלה, אני הייתי צריך לצאת לפתוח את השער לכל מי שנכנס. שם היו מחסני אוכל. העבודה היתה קלה. אוכל היה והתחלתי לאסוף בחזרה את הכוח שלי. הנצ׳לניק היה עובר בכל פעם ושואל: „איך חיים״ אז אמרתי: „מאוד אני מודה לך״. אחר כך הוא אמר, אתה יודע מה, אני אכניס אותך לעבודה אחרת, אני רואה שאתה יכול לכתוב. הוא הכניס אותי לתחבורה, שם נעשית מנהל התחנה. כל אלה שהיו יוצאים להביא מכונות נרשמו אצלי. אני הייתי שולח את האנשים. אני הייתי מקבל דו״ח על המכונות ליום ורושם את הפועלים. בעבודות האלה עליתי ועליתי, יכולתי אפילו לעזור לאחרים. כל החבריא היו יהודים, עזרנו לכאלה שהיו להם משפטים ונדונו למאסר. היינו שולחים להם חבילות. אותה תקופה נפגשתי עם ברנר, לבקובסקי ועם זלורובסקי. פעם נסעתי לסברדלובסק מטעם העבודה, ופגשתי אותם שם, זאת היתה לכולנו חווייה גדולה. אחרי זה נפרדנו ביערות אוקראינה, הם הלכו ואני נשארתי עוד כשנה להיות בצבא. מהיום הזה שנפגשתי אתם היינו מתראים לעתים קרובות. כך זה היה עד שיצאתי בחזרה לפולין בשנת 1944, כשנגמרה המלחמה ונרשמנו כולנו לצאת בחזרה לפולין.

עם האשלון הראשון אני יצאתי מסברדלובסק והגעתי לקרקוב. כשהגעתי לקרקוב היו כבר בתחנה חברי תנועת השומר הצעיר וכל התנועות באו לקחת את החברים האלה להביא אותם לקיבוצים. כשאני שמעתי שישנם נציגים של תנועת השומר הצעיר, החלטתי לפנות אליהם כי אני הרי התחנכתי בה. סיפרתי שגם אני הייתי בשומר הצעיר. לקחו אותי להנהגת הקיבוץ בקרקוב. כעבור יום שלחו אותי ללודז׳ להנהגה הראשית של השומר הצעיר. שם נפגשתי עם הרבה מדריכים שהכרתי מלפני המלחמה. והם שלחו אותי לארגן את הקיבוצים בדולני שלונסק. אשלונים של שרידים היו צריכים לבוא שמה ואני צריך הייתי לארגן להם מגורים, מיטות ומקומות עבודה. שם קיבלתי הודעה שאני צריך לצאת עם ילדים שיוצאים לגרמניה, היו אלה מאה וחמישים ילדים שקנו אותם מפולנים, שהוציאו אותם ממנזרים ושלא היו להם הורים.

עברנו את הגבול בלילה עם הילדים על יד קלצקן, שם עברנו את הגבול לצ׳כוסלובקיה, והצ׳כים עזרו לנו לסחוב את הילדים לצד השני. זאת היתה הברחת גבול ונעשתה בלילה. היו אז ימים שהצ׳כים פתחו את הגבול, כדי שיוכלו לעבור. כעבור כמה ימים נסענו לגרמניה ובאנו לודליק־דורף, שם היה כבר בית נוער מהשומר הצעיר, ואנחנו באנו עם 150 הילדים וחמשה מדריכים. קיבלנו בית מלון גדול של גרמני אחד. התרכזנו שם והתחלנו לעשות פעולות עם הילדים, לחנך אותם, ללמד עברית. הייתי מדריך של עשרים וחמשה ילדים קטנטנים. סיפרתי להם מעשיות ויצאתי לשחק אתם ועבדתי קשה מאוד. אחר כך עברנו לדארמשטאדט, שם היה מחנה חיל אויר וכל הילדים האלה היו מרוכזים בו. במקום זה עבדתי במחיצת המשוררת אנדה פינקרפלד ועם משורר אחר שאת שמו שכחתי. חילקנו את הילדים לפי הגיל. היו בעיות עם ילדים יותר גדולים שהם לא יכלו להתרגל. היו בריחות של ילדים שרצו לחזור שוב לגרמניה. היה מקרה של בת אחת בת 16 שהתגוררה אצל פולני אחד וכל הזמן לא רצתה לדבר אתנו ולא יכולנו להוציא ממנה משהו על משפחתה ואיך היא נשארה בחיים. אנדה פינקרפלד אמרה:

— „אנחנו נסדר משהו עם בחור אחד. אולי הוא ימצא גישה אליה ובדרך הרומנטיקה יוציא ממנה את תולדותיה בשואה״.

עשינו אז מסיבה במרתף. לקחנו את הבחורות היותר מבוגרות והבחורים. הבאנו משקה. בחור אחד יצא אתה והיא סיפרה, שהיא השאירה שם בחור אהוב, בנו של האיש שהחזיק אותה כל השנים. ובגלל זה היא רצתה לחזור. פעם בלילה היא קמה וברחה ותפסו אותה. אז סידרה אנדה פינקרפלד שישלחו אותה באוירון לישראל. כעבור שנה קיבלו הוראה להעביר את הילדים דרך צרפת. והתחלנו להתכונן ליציאה. ברגע האחרון קיבלתי הוראה שאני עוד נשאר בגרמניה והילדים יוצאים עם אנשים אחרים. שלחו אותי לפוקונד למחנה גדול וילשטיט שם היו 20—15 יהודים. אני התחלתי לעבוד שם כמדריך של השומר הצעיר. זאת היתה התחלה של מפלגת השומר הצעיר. ואני זוכר עוד את הטיולים ואת המסיבות והנשפים שהיו עושים בתיאטרון בשביל המחנה. הייתי יוצא עם הילדים שלי. הם היו שרים את השירים העבריים שאני לימדתי אותם. כולם היו מסתכלים ושרים יחד אתנו. וזה נתן לי סיפוק מלא. בכל זאת רציתי כבר לעלות.

בסוף 1947 יצאנו לצרפת. עברנו קורס של הפלמ״ח ע״י מרסיי, ועם העליה הראשונה יצאנו לישראל בצורה בלתי ליגאלית באניה „מאלי״, היום היא אניית מלחמה בצי שלנו.

הגענו כמה ימים אחרי שכבשו את חיפה, בנמל היינו האניה הראשונה שעגנה אחרי השחרור של חיפה, ומהאניה גייסו אותנו. אני עם אשתי עברנו יחד את הקורס מהפלמ״ח וחזרנו כאן לחיפה.

אז היה הקרב הגדול במשמר הירדן. לא הסתכלו מה ומי שלחו אותי לשם. כשהגעתי לראש פינה לחטיבת 24 „כרמלי״. שלחו אותי לגדוד של מודיעין. עברתי קורס של מודיעין והייתי בקרב ע״י נבי יושע כשהיתה ההתנפלות על מנרה. בקרב הזה על הגבעות נפלו מספר חברים. תפקידי היה בקרב הזה

להביא תחמושת לעמדות למעלה. כשהגעתי עם התחמושת לגבעה כבר חזרו הפצועים ועזבו את המשלטים והתחלנו להתבסס בקיבוץ יפתח. ההפגזות על יפתח היו כבדות מאוד בלילה. לפנות בוקר קיבלנו הוראה ללכת לאסוף את הפצועים בגבעות. הסמל שלנו אמר שאי אפשר ללכת, הגבעות תפוסות וחבל על האנשים. אבל הפקודה היתה להגיע מה שלא יהיה. קיבלנו משוריין ויצאנו. בחצי הדרך נתקע המשוריין ויצאנו ממנו ובכוחות עצמנו הגענו בחזרה לקיבוץ. אחרי כמה ימים התחילה הפעולה בדרך צפת. השתחררתי מהצבא בשנת 1948. הסתובבתי כחצי שנה בלי עבודה. עד שקיבלתי עבודה בצבא בפרוטקציה של הבילסקאי טיקוצקי הזקן. במשרד הבטחון אני עובד כנשק עד היום.

ביקור בבילסק שאיננה

כשהגעתי ללודז' מקרקוב ביקשתי דבר ראשון, שיאפשרו לי לראות את בילסק. לפני שאני מתחיל לעבוד. אמרתי שאני רוצה להגיע לעיירה שלי לראות במו עיני את החורבן. השארתי שם אמא, שני אחים ושתי אחיות וגיס ואני רוצה לראות מה נעשה שם. שמעתי שטיקוצקי היה שם ועוד הרבה חברים. זאת היתה ההזדמנות האחרונה לראות את עירי במו עיני. קבלתי כסף ודרך ורשה הגעתי לבילסק. כשירדתי מהתחנה לא ראיתי את העיר. היא היתה הרוסה לגמרי. רק מרחוק ראיתי את שעון העיר. זה היה מגדל גדול שלא כתמיד, כי דבר לא הסתיר אותו לא בתים ולא אנשים, ומרחוק ראיתי את בית המרחץ ובתי הכנסיות שנשארו. כשהגעתי למקום שעליו עמדה פעם העיירה פגשו אותי גויים מכירים, ושאלו איך נשארת בחיים? חשבנו שאף אחד לא נשאר. ואחד אומר לי אתה יודע שהבית שלך נשאר. הוא לקח אותי והביא אותי לביתי. כל השכונה היתה שרופה, הבית שלי נשאר. נכנסתי לבית שגרתי שם. היתה שם משפחה גויית מאיזה כפר שתפסה את הבית. הם הסתכלו עלי כאילו הגעתי מהשמים. הם סיפרו לי כי בן הדוד שלי גם הוא שמו חרבלובסקי נמצא בבילסק והוא גר מהצד השני של הבית. זהו קרובי שנסע אחר כך לאמריקה. כשנפגשנו התרגשנו מאוד והוא סיפר לי איך הוא נשאר בחיים. גם הוא היה קצב בעיר וכשהרוסים נכנסו היה לו אטליז שהוא מכר בו בשר. הרוסים ראוהו כסוחר והטילו מיסים גבוהים עליו. כשהוא לא יכול היה לשלם הם אמרו שהוא עשה בויקוט לא לשלם להם כסף והוא קיבל עשר שנים. הוא ישב בבית הסוהר בבריסק. כשהתחילה המלחמה הם לקחו את כל האסירים ושלחום לרוסיה וכך הוא נשאר בחיים. כשהתחילה הנסיגה של הגרמנים והרוסים התקדמו לפולין הוא התקרב איתם יחד ובא לבילסק כמה ימים אחרי שחרור העיר. הוא היה אסיר. בכל זאת כשהיה הסכם של שיקורסקי, שחררוהו והרשו לו לשוב לפולין, כי היה לו אות הצטיינות מהמלחמה הראשונה.

ומה נשאר מיהודי בילסק? ומה נשאר ממשפחתי? וממשפחות אחרות?

מהמשפחה שלי לא נשאר אף אחד, גם לא ממשפחת בן הדוד. גוי אחד סיפר לי שהגיס שלי עם עוד חברים משלו רצו לברוח מהגיטו, אך כשהם

הגיעו עד ליערות בילובז׳ תפשו אותם הגרמנים והרגו אותם. זה היה בזמן שהגיטו בבילסק רק הוקם, הם חשו בפורענות שתבוא רצו להגיע לפרטיזנים, והניחו כי ביערות הגרמנים יפחדו להגיע.

כשאני הייתי בבילסק היו אב ובנו שפרמן ודוידוביץ׳ שחזרו מהמחנות, היה בלומנטל ובן דודי חרבלובסקי. טיקוצקי וחייט אחד מגינבקה. עם אבא של בלומנטל ז״ל נפגשנו בחסידים שול, שם היתה אסיפה של כל מי שנשאר מבילסק. דיברנו כל הערב והם סיפרו לי את כל מה שקרה ליהדות בילסק. הם גם דיברו על זה שיש להשאר, כדי למכור רכוש לעשות קצת כסף למחיה. אני אמרתי: „אני באתי רק לראות את המקום הזה. בשבילי אין כאן כלום. גם לא בית. אני לא יכול לחיות כאן״. כעבור יום נסעתי ולא חזרתי יותר.

מה ששמעתי:

הפולנים שנשארו בעיר סיפרו לי שכל השריפה היתה לפני שהגרמנים יצאו. וההתקדמות של הרוסים גם הוסיפה אש למדורה. היה שם קרב גדול במבואות העיר. הרבה בתים ציבוריים נהרסו. התיאטרון הגדול שנבנה לפני המלחמה זה הבניין הנהדר ברחוב צ׳צ׳ג׳ר־מאיה, נשאר. הם לא הספיקו לפוצץ אותו. את הבניין הגדול של העיריה גם כן רצו לפוצץ והשאירוהו ואת בית המרחץ העירוני. שמעתי שאת בית הכנסת המרכזי הגדול פירקו ומכרו אותו לחלקיו. בלומנטל הזקן אמר אז, שהוא לא יכול להבין דבר כזה. כשהוא בא הכל היה מפורק וזה היה חצי שנה אחרי המלחמה. כל הגשרים נעקרו. הגשר שחיברו אותנו עם בילובסק, היה מפוצץ. צעירים היינו יוצאים לטייל בגשר זה לצד השני של הכפרים. שם גרו גם יהודים. ברחוב אוסטובי שהוליך לאורלי גרה פעם משפחת גאייר, שבתם היתה חברה שלי מילדות ועד שהלכתי לצבא. סיפרו לי עליה, כי כאשר הגרמנים נכנסו לעיר הם הוציאו את ארבע הבחורות הכי יפות הראשונות שהם פגשו, התעללו בהן וירו בהן, ביניהן היתה גם בת גאייר. סיפרו דברים איומים, מה שעבר על צייטלין שהיה איש מכובד בעיר, ועל סטופניצקי מנהל בית הספר תרבות, שהיה ציוני גדול אצלנו מהוותיקים. איך שעינו אותם הגרמנים כשהם נכנסו.

פולני אחד שגר בשכונת יהודים וגדל יחד עם יהודים עד שדיבר אידיש טובה, סיפר לי, שלקחו את כל היהודים מהעיר והביאו אותם לגיטו בבילסק שהיה בצד השני של הנהר. בכל האיזור הזה של רחוב בית המדרש והתלמוד תורה עם אטליזי הקצבים, עד רחוב מיצקביץ׳ לצד המרכז וכביש אורלי מצד הרכבת, ועד השוק הגדול.

יוחנן אולייניק (בשוראי)

בילסקאי בן 13 בימי שואה ונכר

במשטר הרוסי ששלט בבילסק מיום 1.9.1939 עד 22.6.41 היתה מורגשת יד מטפלת בילדים ובילדי יהודים בתוכם. קיימו מוסדות לימוד וחינוך ושעשועים למעננו ודאגו גם לפיתוחנו הגופני. וכך תודות לדאגתם זו ניתקתי מבילסק ונזרקתי לעולם רחוק ונכרי כשאני ילד קטן מאוד.

היה זה ביום 3.6.1941, נלקחנו יחד עם מספר ילדים אחרים מבילסק לבית הבראה לדרוזגניק, בהם שלושה ילדים יהודיים בלבד, אני, חיים וולפסון ועדנה לב.

בבית הבראה זה היו מרוכזים כמאה ילדים מכל הסביבה, ששמונים אחוז מהם יהודים מביאליסטוק ובנותיה. מנהל המוסד היה יהודי מלנינגראד בשם פבזנר, אשר פרט לאדיקותו המפלגתית עשה את הכל להנעים לנו את שהותנו בדרוזגניק, היה אוכל טוב וטיפול די חמים, אלא שביום פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה נאחז בלבול והוא לקח אותנו בבוקר אל מקום ריכוז אחד כדי להחזירנו לבתי הורינו. נסענו לכיוון ביאליסטוק, אך הגשר של גרודנה פוצץ בינתיים ולא יכולנו לשוב הביתה.

זזנו מזרחה, לכיוון רוסיה הסובייטית המקורית.

ניתקתי ממקום מולדתי. הייתי בין הילדים הגדולים. מסביבי היו ילדים יותר קטנים היו גם בני שבע־שמונה וזה הטיל עלי מין בגרות שלא במקומה. כל כך היינו עסוקים אחד עם משנהו עד שלא הרגשנו אנו הגדולים את משמעות הרגע הזה. אנו פשוט נותקנו מכל מה שהיה לנו יקר מוכר אהוב, רגיל והפלגנו

מקהלה עירונית רב־לאומית בתקופת השלטון הסובייטי — בילסק 1940

למרחק זר מאוד, שונה מאוד, ולא שלנו. נשארנו פתאום ללא אם, ללא אב, אח ואחות. ככה, מנותקים מחברים מכיתות. בבת אחת נזרקנו אל תוך עולם רחב ואיום.

כל הדרך הפציצו אותנו האוירונים הגרמניים. קפצנו מתוך הקרונות, הסת־תרנו בצדי דרך, ביערות, בתעלות והמשכנו. עד מינסק החלפנו הרבה רכבות. פבזנר דאג לנו ברוב מסירות. תמיד השיג לנו מקום ברכבות הדחוסות חיילים, פליטים, נסוגים ופצועים. היו מקרים שקפצנו מתוך הרכבת וכשחזרנו אליה, היא כבר היתה מרוסקת מהפצצות וללא שימוש ונאלצנו לחכות לרכבת אחרת ולפינוי המסילה מהרכבת המופצצת והמפוצפצת. פבזנר דאג לנו באותם מקומות הפסקה לאוכל ולינה. כשהגענו למינסק הומטרו עליה פצצות לאלפים. העיר ופרבריה הפכו לגיהינום. בקושי הספקנו לקפוץ מתוך הרכבת להסתתר בין עיי המפולת ולהינצל. מחזה אימים זה רדף אותי ימים רבים, ועד היום קשה לי להשתחרר ממנו מה שהיתה לי מינסק המופצצת בשחר ילדותי קשה להגדיר. היה לי תמוה איך השתחררתי מתמונות זוועה אלה באיזה כוח. כשאני עדיין בן 13 בתוך עדה של פעוטות אחוזי צמרמורת וחרדות. במשך הזמן חזרו זוועות אלה ועמדו לנגד עיני, אולם זה קרה דווקא כאשר הונח לנו והגענו אחרי נדודים מייאשים אלה אל מקום קבע ומנוחת דרכים. בתוך הנדודים, בעצם טרטורי המות והחורבן לא זכרתי אותם, הרחקתים מתודעתי רגע אחרי קרותם הסחתי אותם עד לידי טשטוש גמור.

בינתיים הצפננו והגענו עד האורל. כאן אמורים היינו להשאר, הרחק מגיא המלחמות ואימיהן ואולי גם משום שכאן ניתן היה למצוא לנו דיור, עבודה ומזון.

מספר חדשים שהינו במקום ששמו נשכח ממני, אחריהם הגענו לכפר קרקולניקו. שם מצא לנו פבזנר בית יתומים עזוב ושוכננו שם. בדרך הצטרף אלינו המחנך דוד טוביאש, אשר עזר לפבזנר לעמוד בקשיים העצומים של טיפולנו, כלכלתנו ודאגה לענייננו.

הכפר היה כפר ללא יהודים ובכל זאת נגוע באנטישמיות מן המין הפרי־מיטיבי והקשה ביותר. הם פשוט שנאו יהודים בכל גיליהם. אותנו, ילדי ישראל, הם שנאו בגלוי ובכל הזדמנות גילו רגשותיהם החייתיים כלפינו. הם עלבו, דכאו אותנו, לא נתנו לנו לשכוח, כי אנו יהודים, למרות יתמותנו המקיפה וניתוקנו הגמור מהורים וקרובים. סבלנו רבות משנאתם ומבוזם לנו.

תקופת קרקולינה היתה מן הקשות בחיינו הקשים. רוב הילדים במוסד היו יהודים מבני שבע ועד בני 12־13 שרחקו מחיק משפחותיהם. הגעגועים היו נוראים, הלילות ורגעי החשיכה של דמדומי היום הפכו לסיוטים מזוועים, אשר כפלו והלכו כשאחד מודבק מבכיו של חברו. יותר מכל ילדי העולם בכינו אנחנו ילדי היהודים את הוריהם־הורינו. במוסד שרר קור איום. לא היו לנו בגדים ולא כסות לילה מתאימים לתנאי החורף הקשה של האורל, גם אוכל לא היה לנו מספיק. הסבל היה רב, ביום בשל הרעב והקור ובלילה בשל הקור והרעב ונדודי השינה. אך יותר מכל דכאו אותנו געגועינו להורים, לאחים, לביתנו, לסביבתנו. מה היה לנו שכה התגעגענו ואיך גברנו על כאבי לב אלה אינני יודע.

בקיץ קצת הוקל לנו. היה חם, הלב לא נצבט מקור, הידיים והרגלים לא דקרו במדקרות מחטים טורדים ומענים ועבדנו. זה נדמה לי העיקר. העבודה הפיגה הרבה רגשות מועקה ונתנה ענין לחיים. היה לנו משק עזר במוסד. עיבדנו אותו ברצינות. התפרנסנו ממנו, אהבנו אותו. הוא ריפא לנו פצעי נפש שכרסמו והכאיבו עד לידי מחנק. לולא האנטישמיות של הסביבה העויינת היינו יכולים להרגיע רגיעה שבנפש ובגוף, אך משום מה לא הונח לנו. משנגאלנו מעינויי הכפור והרעב, קפצה עלינו שנאת פטרוננו־מארחינו ודכאה אותנו מחדש, הם לא יכלו להתגבר על שאט נפשם אלינו. גם כשגילו כלפינו יחס של רחמנות היה זה יחס משפיל, מכאיב. קודם כל בהפרזתו, כאילו לא רצו שנשכח לרגע את יתמותנו האיומה וכך נישבר, אך גם משום שיחסם זה האנושי כביכול היה שזור איבה גזעית מדכדכת. הם ריחמו אותנו לא על שאנו יתומים, אלא על שנגזר עלינו להולד להורי זשידים ולהתייתם מהם והדגש על „מהם", כלומר צא ולמד, מה איומה מכת היתום, שאם הוא מתגעגע הרי הוא מתגעגע אל הורים כאלה, הורים זשידאים. וזה הכאיב מאוד. ברוב פרימיטיביותם והעדר כל נימה של נימוס הם כל כך הפריזו בהדגשתם הגסה של משמעות רחמיהם אלינו, עד שלא יכולנו להתעלם ממנה בכלל, אפילו אילו רצינו ואפילו כשניסינו להסיחה בכל גודל כוחנו כוח ההשכחה שהתפתח אצלנו. הם גם התבטאו כלפינו התבטאויות של גסות ואכזריות על שאנחנו מעזים עוד לחיות ואנו יהודים שאין שווה להניחם לחיות. ואם זה לא הספיק היו משלחים בנו קללות מות.

היה קשה מאוד להיות ילד יהודי בקרקולינו. הקל עלינו פבזנר בדאגתו לנו וטוביאש עוד הגדיל לעשות. הוא פשוט העמיק בנו את רגש הכבוד להיותינו יהודים, עד אשר זה הפך שריון הגנה כלפי מבזינו. החילונו לבוז להם, לבערותם, לטמטומם הגזעני ולרעל האיבה התוסס בעורקיהם.

טוביאש היה יודע להעביר אותנו אל עולם של מלכות ותרבות־עם רב־שרשים גם ברגעים הקשים ביותר שבילדותנו אז. באמצע החורף המענה ערך נשף חנוכה וחימם לבנו בהתלהבותנו למעשי המכבים בני עמנו. היה זה בחורף 1943, טוביאש שניחן ברוחב דעת פוליטי, הבין, כי הרוסים מנהלים עתה רומן כזב עם יהודי העולם הלוחם בנאצים מתקיפיהם והוא ניצל שעת־רצון זאת, כדי לקבל ממוסקבה, על ידי ועד היהודים שם, אמצעים לנשף וברכה לעריכתו. הנשף היה מרשים. הוא היה מסורתי לכל פרטיו ובכל זאת הוזמנו אליו ובאו גם חברי מפלגה רוסיים אנטי־דתיים קיצוניים ושמחו כביכול בשמחתנו, שמחת נצחון היהודים המעטים את הגויים הרבים. לנו היה נשף זה ואוירתו החוקית המוכרת, כביכול, למקור גאוה ותקוה. שנים לא שכחנוהו.

ניתן להגיד, כי תודות לטוביאש לא שכחנו מוצאנו. קל היה שם במשך השנים לשכוח אותו.

באביב ערך טוביאש לילדי המוסד סדר פסח מסורתי. סדר זה היה כבר במחתרת. בתנאי מחתרת ובאוירה של פחד וקידוש השם. מה נשתנה מחנוכה עד פסח לא אוכל לזכור. אך ב„סדר" השתתפו רק בוגרי החברה שלנו. ההכנות נעשו בכל אמצעי הזהירות ובשעת הערכו היה גם משמר בחוץ שלא יוודע הדבר לסביבה העויינת.

טוביאש השיג לסדר יין ומצות מבלי שאדע מניין והכל במחתרת. אולי זה היה שנה אחרי נשף החנוכה. בשנה זו ראו הרוסים ברוב בוגדנותם, כי הוקל להם קצת מהנאצים והם יכולים להסתדר כבר בלי חנופתם לעולם המערבי, על יהודיו רבי ההשפעה, אולי. אך הסדר ואוירתו המתוחה זכורים לי היטב כמאורע שהדיו בנפש ובמערכת התחושות מתגלגלים כהתגלות של נצח שאינה נמדדת בזמן ומקום קרייתה.

כך נמשכה ילדותנו היהודית העשוקה עד 1945 בשבילי ועד 1946 לצעירים יותר. אותה שנה הייתי כבר מבוגר נסעתי למוסקבה ללמוד בתיכון. כאן היתה האוירה קלה יותר. לא היה זכר לאנטישמיות. היחס הכללי היה די טוב. בפנימיה לא הורגשו אפליות ולא היו מחיצות לאומיות.

סוף נדודי ברוסיה היה טוב והכל טוב.

לארץ הגעתי בדרך הסלולה. קיבוצי הכשרה בוורשה, אוסטריה ואיטליה. הכשרה לעבודה והגנה. אח״כ קפריסין וחטיבת עציוני. כל זה לידיעת קהילית בילסק בישראל, אם כי ערך כללי אין בזה. אך יש ערך בילסקאי לכך. זה מתבטא בגעגועים שהתגעגעתי תמיד לבילסק. זה מתבטא במוצאי, שאני רואה אותי בילסקאי.

כשאני חושב על שייכות אני חושב על בילסק. הרבה ילדים אבדו לה לבילסק שלנו, מעטים נשארו, וראוי שנזכור לעתים איך ובאלה נסיבות נשארו ילדי בילסק בשואה ונכר.

לאה רוזנברג

בילסק שלנו ב-1957

חלום שהתגשם

השתוקקתי ארוכות לראות עוד פעם את עיירתי בילסק, את הסביבה, את פולניה בכלל: היה רצון סמוי, אבל חזק ורצוף. היו אלה געגועים לעיירה ול־סביבה, בה עברו שנות נעורים, שנות לימודים, שנות חלומות, ויכוחים וגם — שנות סבל. היה זה פשוט רצון חזק, הפוקד רבים, — רצון לבקר אותם המקומות, בהם התהלכנו צעירים. לבקר קברות עזובים של הורים, אחיות, חברות, קברים יקרים, יקרים מאוד. היה זה, אם כן, חלום יפה וכמו לא בן־ביצוע, כזה שנדחק לעומקי הלב, לתאים הנסתרים שבלבם לשם הסחה מקלה... מי חשב שאפשר יהיה להגשימו לאחר שבפולניה התבסס המשטר הקומוניסטי?

בכל זאת, חלמתי על הנסיעה, חלמתי בתקווה, וראו זה פלא! הנה קרה, והמפתחות התחילו להסתובב במנעולים החלודים, הדלתות נפתחו והדרך לפולניה עמדה לפני פתוחה וישרה.

בדרך לבילסק

ביום אחד בהיר, לבשתי חצי מעיל חם, ארזתי תרמיל־נסיעה והלכתי לרכבת המוליכה מלודז׳ לבילסק. הגעתי לבילסק בחצות בערך. נכנסתי העירה, כאילו הכל ידוע לי, כאילו הייתי שם ביום אתמול. הרגשה כזאת שררה בי לאחר שיחה עם אשה אחת ברכבת, שבשמעה שהנני ילידת בילסק ועברתי את שנות בי״ס בעיר, קיבלה אותי בידידות וסיפרה לי בכשרון רב על כל שנות המלחמה ולאח־ריה, כמי ש„מכניס לענינים" תושב המקום, שנעדר תקופה מסוימת מן המקום. היא הכירה את כל חברותי מבי״ס גם את היותר גדולות ממני והיותר צעירות. כולן היו נשואות וניהלו חיי משפחה צנועים ושקטים. שמעתי גם שמות מכירים שכבר לא היו בחיים. שמעתי על מורי ביה״ס ועל גורל התושבים שנשארו בעיר. השיחה הזאת עוררה נשכחות... וכשירדנו מהרכבת כיוונתי את רגלי לשדרה, דרכה היינו פעם נכנסים לרחוב המוביל למרכז העיר. אבל האשה עצרה אותי.

והנני בבילסק בחשכת הליל

האשה הוליכה אותי מתחנת הרכבת בקו ישר אל מרכז העיר. היתה זאת דרך חדשה, קצרה וישרה, שנסללה לאחר שנהרסו כמה בתים, אשר עמדו פעם בסימטה שנחשבה אז כצדדית. אף על פי שהיה לילה עמוק, ראיתי וזיהיתי את הדרך לאורך סימטת הארמון וידעתי שאני נמצאת בבילסק, באותה בילסק, שעזבתיה לפני עשרים ושתיים שנה. רק האפלה העמוקה, שהקשתה על הראות למרחק של לא יותר משני מטרים סביבינו, דחתה את האכזבה הראשונה האיומה לשעות מספר.

במרכז העיר נעצרה האשה ליד בית בן שתי קומות ואמרה: „פה בקומה השניה נמצא המלון היחיד בעיר, או, אולי את הולכת למכרים?"

„תודה", עניתי, „אשאר כאן".

את הבית זיהיתי כבית חרבולובסקי, שלצידו היה מעבר צר וארוך המוליך לבית הכנסת, החרב, כמובן. בקומת הקרקע היתה המסעדה היחידה בעיר. כן, עכשיו הייתי במרכזה של בילסק, שאליה כה התגעגעתי.

בילסק זו נקיה עתה מיהודים. ידענו זאת כולנו בארץ, שמענו על כל מה שהתרחש פה בשנות השואה, ידענו את הכל. אחרי שנים שספגנו לתוכנו את העובדה העגומה הזאת הסתגלנו אליה וידענו בוודאות שבילסק נחרבה, שאין בה יהודים. רק... יליד המקום יהודי אחד נשאר שם.

כן, בבילסק נמצא רק יהודי אחד. יליד המקום, יהודי אחד בעיר בילסק היהודית בכל מהותה.

בינתיים הייתי במלון. קיבלתי חדר קטן ונקי מאוד, הוא היה מסודר בצורה כפרית, אבל בטעם רב. היתה שם מיטה גדולה ונוחה עם כיסוי פרחוני, וילונות פרחוניים היו מכווצים על החלונות. על שולחן קטן עמד כד עם מים ולידו בתלי מגבת לבנה מפשתן. עובד המלון, בגיל העמידה, איש בריא, גבוה וצנום, היה איש המקום. הוא קיבל אותי באדיבות המקובלת. שאל אם נחוץ לי משהו ועזב אותי לנפשי.

הבוקר הראשון בבילסק

בבוקר יצאתי לביקור הראשון בעיר: קודם, לטיול ברחובות — לבדי, אחר כך לראות את הבילסקאי היחידי. אחר כך... הלכתי למבואות העיר, לכיוון תחנת הרכבת. טיילתי בבילסק. לפני השתרע שטח אדמה גדול וריק. על שטח זה היה בנוי מרכז עיירה בשם בילסק־פודלסקי במשך דורות. ואמנם הייתי בבילסק. אותם הכבישים סלולים אבנים, שלצידיהם עמדו פעם בתים של בילסק, העידו על קיומה של עיר שהיתה במקום הזה.

פה נעצרתי. מצד שני של מיצקיביצ'ה, כמעט מול רח' אורלה, הצר והמ־אוכלס כוול על ידי יהודים, נמצא רחוב 3 במאי, 3־go Maja, שהיהודים קראו לו „די פאראדנע גאס". היה זה רחוב יפה, באמת, היפה שבין רחובות העיירה, והוא שיווה לבילסק מראה של עיר גדולה, לכל הפחות, בקטע זה של העיירה. הבתים היו פה יפים. כל אחד היה אחר וכל אחד עמד בנפרד ועל יסוד גבוה. לא היו פה חנויות, כולו היה רחוב מגורים נהדר ורחבו היה כזה, שרק בשדרות רחבות של עיר גדולה אפשר למצוא דומה לו. בסוף הרחוב, כמעט, מצידו הימני היה גן עירוני קטן עם עצים וספסלים ועם קיוסק לממתקים מצד הרחוב; אחריו, הבית האחרון, מרווח ויפה, בו התגוררה משפחת הרב האחרון שלנו: הרב משה אהרן בנדעת. ייתכן, שהודות למראה הרחוב הזה ולסביבתו היו כל כך מתרשמים מן העיר המבקרים והבאים מהעיירות הקטנות יותר. הם הרגישו באווירה מיוחדת, כאילו יותר מפותחת, יותר נשגבה וזקפו את התו־פעה ע"ח התושבים, שעשו עליהם רושם כיותר חברתיים ויותר תרבותיים. עכשיו נעלם גם הרחוב הזה כליל ונהפך לחלק מן השטח הגדול הריק של

בילסק. רק הכביש הרחב והמדרכות נשארו לזכרון! ואיפה הבאר? באמצע הכביש, בכניסה לרחוב ה־3 במאי מצד מיצקיביצה, עמדה באר שאיבה לרשות כל התושבים והיו גם שואבי מים בעיר, שהיו מביאים מים זכים, הזורמים ממעיין, אל ביתו של כל הדורש. ממנה לא נשאר זכר.

הלכתי על מדרכות שעל מרצפותיהן הגדולות קראתי את השם של טיקוצקי, קבלן יחיד לעבודות ציבוריות בעיירה. שריצף את המדרכות במספר רחובות. המדרכות עם שמו החרוט נשארו שלימות, כנראה, הודות לצליל הפולני של שם משפחה זה.

הרחובות היו ריקים מאדם. התושבים היו בעבודה. הלכתי ברחוב הראשי, מיצקיביצ׳ה. כשהגעתי לקרן רחוב, שפעם קראנו לו אורלה, התגלו לפני עיני שלושה בנינים דו־קומתיים, בצורת בלוקים. לבנים ופשוטים, כמו בשיכון חדש אצלנו. לא עץ, לא צמח. ולא צל, במקום זה. אלה היו שלושה בנינים של משרדי המדינה. המשכתי. לפני צץ והצטייר בית, שבהתקרבי אליו זיהיתיו כבית הגלח, לידו עמדה הכנסיה הפרבוסלבית, כמו פעם, אבל הפעם נראתה לי אחרת. הבנינים התישנו ואבדו את החן שהיה להם פעם. אולי השפיע על כך חוסר הירק וחוסר הסביבה, בה הייתי רגילה לראותם. מרחוק שוב בבואות של בתים. הבחנתי בבנין בן שתי קומות בקרן הרחוב פוניאטובסקי. בבנין הזה לבן ונקי, היה פעם משרד הדואר. נעצרתי. מעבר השני של הכביש, מול הבנין היה דשא ירוק ורענן, כאילו מטופח לצורך משחקי ילדים. התבוננתי. על השטח הזה, מכוסה דשא יפה, עמד הרי הבית בו התגוררה משפחתי במשך כל שנות לימודי בבי״ס ובתיכון. מהבית הזה הרי עליתי ארצה.

פה, בחדרי שבעליית הבית היה פעם שמח ומעניין. התקיימו כאן ישיבות ואסיפות של קבוצות „השומר הצעיר״, ו„החלוץ״ ומי מהנוער הציוני בארץ ולא זוכר את החדר על העליה, במקום המרכזי בעיר, שאליו צריך היה לבוא בחשאי ולצאת בלתי נראה, שלא להרגיז את המורים מהתיכון. הגרים בקרבת המקום והמשגיחים בשבע עיניים על התנהגות התלמידים. ולא ידענו אז פחד. האסיפות היו תכופות ועניני קרן הקיימת ועליה לישראל היו ענינים בעלי חשי־בות עליונה. כאן בילינו ערבים טובים ושנים עמוסות בעיות העולם, כאן בחדר זה. כעת עמדתי והתבוננתי: זה בטוח, כאן עמד ביתנו, כאן התאספנו צעירים, התווכחנו והיינו יוצאים לטיולים בצוותא למאחורי העיר, לפעמים, בחורף ביום שלג עמוק, במגררות, לפעמים בקיץ — היערה. והשכנים? היהודים? אין סימן. מגרשים ריקים. אחדים נקיים, אחרים מוזנחים.

בקטע הרחוב מביתנו דרומה עד לפסי הרכבת עמדו עוד בתים בודדים: בית של הער״ד הפולני, ויטקביץ, קצת הלאה, אחריו, בית של משפחת נברוט, בו היתה פעם מסעדה מובחרת ואחריו בית קטן ועלוב של ברוורמן. וממול, שוב פלא! ממול עמד בית רחב ידיים, עם כניסה על כמה מדרגות, היה זה בית שלפני הרבה שנים היה שייך למשפחת מזיה, אבי שכר אותו בזמן שבנה בית משלו מאחורי העיר ליד בנין טחנת הקמח הגדול, בן שלוש הקומות, היחידי בעיר ובסביבה. בבית זה שממול נולדנו, אני וגם אחי! מיד אחרי הבתים האלה נמצא גשר קטן מעל לנחל ליובקה, אשר נופל מכאן, במרחק של מאה מטרים

לביאלקה, המתפתלת לאורך מאות קילומטרים ומשמה נגזר השם של בילסק, של ביאליסטוק, וגם של ביאלה־פודלסקה ושל כפרים שונים. על הגשר הזה באה עלי התרגשות גדולה. הנחל היה כמעט יבש לגמרי, הערוץ נראה עמוק מהרגיל, שחור ומלוכלך. כאילו יצא הלשד מעצמותיו אחרי שנשרף הבשר החי וחוט השדרה מפויח מעשן. רק על התחתית ראנו מים עכורים, זכר לנחל החי והמלא שהיה כאן אי־פעם. סיפרו לי אחר כך שהנחלים התייבשו עקב וויסות החופים שעשו השלטונות לאורך עשרות קילומטרים.

מוזר הדבר! כאילו בילסק הפיסית נעזבה מייסודותיה; מאדמתה, שדותיה, ויערותיה, כאילו גם אותם עזבו החיים: מערכת עצמות. התרוקנה מתוכנה ונש־אר שלד יבש ושבור!

מעבר לנחל, מצד השני של הגשר, מול הבית של ברוורמן, צמח עץ צפצפה גבוה, המזכיר את האוקליפטוס שלנו, ענפיו הארוכים היו רוכנים ונופלים למטה, אל המים. בהיותי עוד תלמידה בבי״ס הלכתי פעם לרכבת, ביום גשום ומעונן ובהתקרבי לגשר הזה, נשמעו פתאום רעמים וברק נפל אל תוך העץ וסידק אותו בחרצו בו חריץ ארוך. מרעש הרעמים וזוהר הברק עמדתי המומה, רתוקה לגשר. חיכיתי, הייתי במרחק של שני מטרים מן העץ. עכשיו, בטיולי בבילסק, בעמדי על הגשר, חיפשתי והבנחתי בסדק ארוך וגומה עמוקה בגזע העץ, כשלושה מטרים מן הקרקע. האם לא היה זה אותו הסדק מאותו הברק, הבלתי נשכח?

המשכתי עד פסי הרכבת, השדרה הישרה והיפה המובילה שמאלה לתחנת הרכבת, פעם היתה היא מקום טיולים בשבתות ובחגים, עתה גם היא נעלמה. המקום היה עזוב. חזרתי למרכז העיר.

עם השרידים

היום היה יום סתיו, יום ספטמבר. בתקופה זאת היתה הסביבה „שלנו" בררכה בגשמים, שהיו יורדים במשך שבועות ללא הרף והיו מכסים את האדמה בשכבה של בוץ שחור וסמיך. דווקא עתה בספטמבר 1957, היה יום בהיר ונאה, יום של סתיו מתון, שקט וזהבהב. השמים תכולים, ממש כמו אצלנו בישראל והשמש זורחת מעל לראשי ומפיצה קרניים חמימות. אותם השמיים ואותה השמש היה לי נוח וקל במעיל הקצר שלי. האוויר הרענן עורר, עודד. באותו יום הצלחתי למלא את התפקידים המוטלים על כל אורח המבקר עיר בנסיבות כאלה. נטלתי על עצמי לבקר לא רק את הריסות העיר, אלא גם את שרידי התושבים ההרוסים, החיים בעיר ולמלא את החובה הקדושה לכל בן־עיר — לבקר את שרידי הקברים...

ישראלק'ה ברקובסקי, פוטבוליסט ידוע מקבוצת „המכבי" ויליד בילסק היחיד שם, הכיר אותי בהתקרבי לפתח חנותו. הוא קרא בשמי, כאילו שלא ראה אותי לא יותר משבוע, הזמין אותי לביתו, והסכים ללוותני לבית הקברות. היה לו רשיון למכור לתושבים משקאות קלים ואולי גם יותר חמים ומצבו החמרי היה יותר מטוב. הסתכלתי בו, במלאכתו. בקיוסק היו כמה אנשים ומא־חורי גבי שמעתי בפולנית מלים ברורות:

„היא בילסקאית, אני זוכר אותה היטב".

„כן, נכון", אמרתי, בפנותי אחורה. לפני עמד עכשיו פולני די צעיר. בזמנו, בהיותו נער, הוא עבד בקולנוע השייך ליהודים.

היהודי השני בבילסק היה איזביצקי מאורלה השכנה, נשוי לנוצריה ואב לשלושה ילדים יפים. הוא עסק בהובלת חמרי הספקה מתחנת הרכבת, ועוד היתה משפחה אחת מורכבת משתי משפחות מקורבות — מבריאנסק. אלה ישבו כבר על מזוודותיהם מוכנים לעליה, אבל משום מה התעכב היתר היציאה לאחת משתי המשפחות והם היו מודאגים. דווקא אלה קיבלו אותי באורח חגיגי ובצורה ראוותנית, ערכו שולחנות מלכים עם מיני מאכלים ויין, כיד המלך.

במשפחה זאת, המורכבת, היו 2 נשים צעירות שהציעו ללוותי בטיולי של אחרי הצהריים.

בניין העיריה עמד כמו פעם, בשינויים קלים, על כיכר מרובעת, כיכר פילסודסקי, ששימש פעם מקום לשוק שבועי, בכל יום חמישי. אז היתה העיירה הומה מכפריים, שהיו מגיעים מכל הסביבה למכור את תוצרתם ולקנות את הדרוש להם למחייה בכפר. כעת עמדה הככר ריקה מאיש, מיותמת, על שטח ענקי של הרחובות הסמוכים, נטולי בתים גם הם. רק מצד אחד של הככר נשארו בתים בודדים, הכרתי בית בויארסקי ואחרים. ומהחצרות נראו בתים קטנים, ישנים. עמדנו ברחוב הראשי, רחוב מיצקיביץ, מול הככר והעיריה. באותו קטע נשארו בתים אחדים: של ברכט, שלוסברג, דנסקי, גרמייזה, וסר ומהצד השני של הרחוב — שדה, אין זכר לבתים.

המשכנו לאורך מיצקיביצ׳ה, צפונה. בקשתי לראות את רחוב ביאלסו־טוצ׳קה.

בקרן הרחובות מיצקיביצ׳ה — ביאלוסטוצקה ניצבת הכנסיה האוניטית כמו פעם: העצים הגבוהים מתנשאים מעל לגדר ומשווים לה צורה של מנזר עתיק. קצת הלאה בניין ארוך בן קומה עם חלונות מסורגים, שימש פעם בית־סוהר לכל הסביבה, אחר כך נהפך לאולם הצגות, חגיגות וגם נשפי ריקודים בפורים ובחנוכה. עתה היה כאן הדואר. נכנסתי לקנות בולים. קצת הלאה, בצו־רת משולש, שקצהו החד מופנה אלינו, עמד באמצע הרחוב בנין לבן ובו, כמו פעם, משרד האוצר ומס הכנסה. הבנין הזה חילק את הרחוב לשתי זרועות, משמאלו התמשכה סימטה צרה ומימינו המשיך הרחוב ביאלוסטוקצה, על כל בתיו הקטנים, הכפריים, כמו פעם. מאחורי כל בית, כמעט, היה גן פירות נהדר וליד הכניסה, מתחת לחלונות — גנות קטנות עם פרחים שכבר קמלו. הרחוב יוֹצֵא לכביש המוביל צפונה, 50 קילומטרים לביאליסטוק. על הכביש הזה טיילנו פעם הרבה. הכרתי כל הבתים של היהודים ושל הנוצרים, ומרחוק ראיתי את הבית של משפחת משורר, בו היתה גרה חברתי צפורה, שאותה הייתי רגילה לבקר לעתים מזומנות. היה להם מאחורי הבית אחד הגנים הגדולים והיפים שבעיר ושם לריח הפירות המתוק היינו מבלים שעות ארוכות בנעימים: לעתים קרובות ביחידות ולפעמים בצוותא. עכשיו עמד הבית עזוב ועצוב מאוד, גדר הקרשים הארוכה היתה מעוקמת, נוטה ליפול לצד העצים, מאחוריו נראו עצים מיובשים, חולניים...

מול רחבת העיריה, ברחוב מיצקיביצ׳ה, בו נשארו מספר בתים יהודיים בשלימותם. התיישבנו ופטפטנו כמו פעם. הנה בניין העיריה: הגרמנים הכניסו בו שינויים, פה סגרו דלת, שם פתחו חלון. הנה על ראש הבנין התנוסס על תורן גבוה הבופלו המפורסם בנוי חוטי ברזל, זהו סמל העיר, שעמד כך 600—700 שנים.

אלי נלוותה לידיה, השיקצה הפולניה, חברתי משכבר. סיפורה על יהודי העיר, שהיו ואינם עוד, תפש את כולי. הייתי מעוניינת לשמוע ולשמוע אותו מפי עדי ראייה. היא החליטה לאשר פעם נוספת את העובדה הטרגית של כליאת כל יהודי בילסק במכלאה צרה מהכיל, בגיטו שהיה ברחוב קז׳ימיז׳ובסקה, ושל גירושם אחר כך מן העיר. בעדינות ובקול נמוך סיפרה איך בקבוצות, תוך שלושה ימים, עם חבילות קטנות תחת הזרוע, הלכו היהודים לרכבת. היא ראתה ביניהם את אחי הגדול עם משפחתו... את חברותינו המשותפות. שהיו כבר נשואות, את כל העיר, זה היה נובמבר 1943. קולה רעד קצת, התמשך בהפס־קים והודגש בו טון של אשמה... „מה יכולנו לעשות בנסיבות אלו?״ — שאלה את עצמה. במשך סיפורה התאדמו פניה וברור היה שבושה אחזה אותה. היא סבלה באופן אישי קשות, כי בעצמה נשארה אלמנה עם ילד קטן בזרועותיה, לאחר שהגרמנים קראו מהבית את בעלה, ומאז לא חזר. אותו הגורל פקד חברה אחרת לכיתה, יאנקה, קתולית, שהגיעה גם היא לפגשני. היא עבדה כפקידה בעיריה.

בערב זה, של יומי השני בבילסק, לא נתנה לי לידיה להישאר במלון. הזמינה אותי אליה, לחדרה בבית הוריה הקטן. בו היא מתגוררת עד היום עם בנה וכלתה. את היום הזה הקדישה לידיה לי ולביקורי בבילסק. הצעתי לערוך טיול בקטע האחרון של הרחוב הראשי ששם עוד לא הייתי. הרחוב הראשי, מיצקי־ביצ׳ה, מתחיל מפסי הרכבת בדרום ונמשך כשניים, שלושה קילומטרים צפונה. הוא מחולק לקטעים שהיהודים קראו להם בשמות שונים: הראשון הוא הקטע שמתחיל עם הכניסה העירה ונמשך עד קרן רח׳ פוניאטובסקי, ששם היה ביתנו. היהודים קראו לו: „די באן גאס״, רחוב הרכבת. לקטע הרחוב, שנמצא בין ביתנו לבין רחוב אורלה מצד הימיני שלו, היתה מדרכה רחבה. עליה טיילנו הרבה, בשבתות וביום ראשון, בשבת של הנוצרים ולאורך זה היה שם מיוחד עוד לפני המלחמה העולמית הראשונה, קראו לקטע זה בשם ראוותני: „דער ניעווסקער פרוספקט״, כאילו היה זה רחוב טיולים במוסקווה. הלאה היה רחוב מיצקיביצ׳ה מתקרב לככר השוק וכך כינוהו התושבים היהודים: רחוב המרכזי או זה שליד השוק. אחרי השוק היה קטע שקט ויותר צר, שנמשך עד קרן רחוב ביאליסטוק ומשם התחיל החלק האחרון שקראו לו „די ליטווישע גאס״, הרחוב הליטאי. את רחוב מיצקיביצ׳ה עברתי כבר פעמיים בכל הקטעים, כמעט, וכעת נשאר לי לראות רק את הרחוב הליטאי, המתחיל מקרן רחוב ביאליסטוק, ליד הכנסיה האוניטית והנגמר בגבול שטח העיר. לקטע זה מגיע שם מיוחד מכל הקטעים האחרים, כי לא רק שהוא נמצא בסביבה מיוחדת, אלא הוא בעצמו נבדל במראהו משאר הרחוב הראשי. יש לו לרחוב הליטאי צורה מיו־חדת של רחוב כפרי אופייני. הוא גם היה תמיד מיושב על ידי נוצרים ומש־

פחות יהודיות היו שם ספורות, לכן אולי נשאר הרחוב בשלימותו בצורתו העתיקה. בבתים אחדים של יהודים כבר גרו תושבים שהגיעו מכפרים הסמוכים לעיר. אחרים היו עוד ריקים ומסוגרים, עמדו בצפיה, כאילו חיכו לתושביהם הוותיקים, שעזבום בצורה כה משונה. משמאלי הכרתי את הבית של אפלבוים, מימיני — של גלוגובסקי. ברחוב זה נשמר חלק של בילסק הישנה, של בילסק האמיתית, שעמדה מאות בשנים. פה יכולת להתרגש מרוח העתיקה של עיירה קטנה פולנית שרוב אוכלוסיה היו יהודים, פעם, כמובן. הלכנו לאורך צד אחד של הרחוב וחזרנו מצד השני. פה ושם נשארו עוד ברחוב מיצקיביצ׳ה בתים בודדים. בהתקרב לרחוב ביאליסטוק עמדו מצד שמאלי של הרחוב שני בתים קטנים מעוקמים ועגומים. באחד התגורר תושב וותיק קאתולי בשם שויצקי, השני היה פעם שייך לשתי משפחות יהודיות, איזנברג וקפלנסקי.

אחרי סיור כללי בכל שטח העיר אפשר היה להעריך את גודל ההרס. העיר היתה הרוסה: בעיקר המרכז והרי המרכז עם הרחובות הסמוכים היה מרכזם של יהודי בילסק. העיר הזאת נהפכה לשטח ריק, כמעט לגמרי עם רשת של כבישי אבן החותכים אותו ועם מדרכות שלימות משני צידי הכבישים — זכר לעיר לשעבר.

מסביב לשטח זה עם ההריסות שלו נשארו הרחובות המרוחקים כמו שהיו פעם. שם התגוררו לרוב נוצרים ויד השטן לא הספיקה עוד להגיע אליהם. בדרך הטבע הרחובות האלה נהפכו לפרוורים עם אוכלוסיה גדולה יותר, הזורמת מכפרים והזקוקה לדירות. מזרחה, הולוביסק, למשל, המשתרע מאחורי שני גשרים מקבילים מעל לביאלקה נבנה הרבה והפארק העתיק שניתן במתנה ע״י הצאר לגנראל מסור, נמצא כעת לא בסוף הרחוב והעיר, אלא בתוך שכונה שלימה ובנוייה מסביב. על הכביש המוביל לביאלוביז׳ה דרך היינובקה צמחה שדרה חדשה לאורך שני צידי הרחוב החדש. הרחוב העתיק דוביצ׳ה, גם הוא כמו פעם מאוכלס במלואו, אלא שבחלקו הגדול החליף הדור הצעיר את הוריהם. יותר קרוב למרכז, ומקביל לקטע המרכזי של מיצקיביצ׳ה, נשאר בשלימותו רחוב יאגיללונסקה לשעבר. מערבה, מן המרכז, הושלמה הבנייה של הרחוב אוגוסטובסקה, ההולך לכפר באותו שם, בניין טחנת החשמל ובית החולים המחוזי, הגובלים עם שדות חקלאיים, מצאו את עצמם פתאום באמצע רחוב מאוכלס. דרומה מזרחה שוב, אחרי פסי הרכבת, גדלה והתפתחה עקב חסר בדירות שכונה חדשה ופארק הספורט הגדול שהיה הרחק מן העיר, התקרב אל העיר והפך לחלק בלתי נפרד מן העיירה כולה.

עם ברקובסקי בבית הקברות

אחרי הצהריים קיימנו עם ברקובסקי ביקור בבית הקברות היהודי, מרוחק מן העיר כקילומטר בכיוון דרומה, על הכביש המוליך לעיירה בראנסק. הבתים הראשונים ברחוב בראנסק נשארו גם הם במקומם וכשהגענו לנקודה שממנה הדרכים נפרדות, לשתי זרועות, ראינו על הכביש השמאלי את הבתים הבודדים של הרחוב הישן המוליך לעיירה בוצ׳קי. נכנסנו לזרוע הימנית, הבראנסקאית ואחרי כ־100 מטרים נעצרנו. פה, במקום זה, בנה אבי לפני הרבה שנים טחנת

קמח גדולה, ממוכנת בשיטה מודרנית בנין בן 3 קומות היה, היחידי בגבהו בכל הסביבה. בהתקרבי למקום ראינו ערימה ענקית של לבנים קטנות, שרידי הבנין. מצד השני של החצר, ליד שער הכניסה, עמד פעם בית, שבו עברו שנות ילדותי הראשונות. השטח היה ריק, אבל אפשר היה להבחין ביסודות יציבים ולראות את כל תכנית הבית על כל חצריו ופינותיו. היסודות נשארו כולם, עתה היו מכוסים עשב וצמחי בר גבוהים. מאחורי הבית השתרעה חצר רחבת ידיים, היא היתה ריקה ושוממת.

מרחוק ראינו את תל בית הקברות, שהתנשא מעל לסביבה, ממזרח מער־בה, צד ימיני של הכביש. שורת עצי המחט הגבוהים, שגדרוהו לאורכו, שיוו לו צורה מיוחדת. מרחוב ניצב התל כמו חורשה, כמו פעם.

נכנסנו דרך הכניסה הראשית. אין איש, אין שומר. חדר הטהרה המרובע הקטן ומחסן צמוד לו לשמירת עגלת המתים נעלמו כליל. במרחק של כמה צְעָדִים מהשער. בחזית השטח, נתקלנו בייסוד עשוי מלט. צר וארוך, בצורת ארגז נמוך וארוך. הסביר ברקובסקי, שזהו קבר אחים לבני ערובה הראשונים, שנרצחו ע"י הגרמנים. אחרי גמר המלחמה הוא מצאם בבור על יד היער וערך להם קבורה כדין. השמות היו מטושטשים מגשמים והוא הבטיח לעצמו לחדש את הכתוב ולטפל בקבר קדוש זה. עליתי הלאה, פה במקום מסויים, הפונה העירה, היו קברים של הוריי ושל אחותי, שרה, שנפטרה צעירה. ידעתי בדיוק, שפה בפינת התל הזאת, בשורות אלו, שוכבים הם כבר שנים רבות על משכבם הנצחי, פה בשורות אלו, אבל לא יכולתי להבחין ולקבוע באיזה קבר מן הקברים. אף מצבה אחת לא עמדה על הקברות היקרים והספרים והרשימות של הקהילה נשמדו כולם, ללא זכר. עמדתי על יד הקברות והסתכלתי. איפה קבר של אבי, איפה של אמי? פה. אבל איפה בדיוק? לזה לא היתה תשובה.

מחברת הרשימה על שרידי בית הקברות היהודי בבילסק

אמרתי לברקובסקי, שברצוני להעמיד מצבה סמלית על בית הקברות. הוא השתומם: „מי יעשה מצבה, ובשביל מה?" מוזר הדבר, בשביל מה? אחרי דקות ספורות הבינותי את כוונתו.

הוא הוליך אותי לחלק הישן של בית־הקברות, ששם מצאו את מקום מנוחתם — ראשוני היישוב. דורות רבים לפני הורינו. מקום מיוחד ומכובד מצאו בוני בילסק: החלקה המערבית והגבוהה של השטח. היה זה מין חורש סמיך, שבגבולותיו ובתוכו נמצאו הקברים. מפה נחשף לפני נוף ומראה שעד היום לא סר מלפני עיני.

בית הקברות נגמר באופן פתאומי, כאילו נסתיימה שרשרת ההרים. כשהתבוננתי ממושכות למטה, לאדמה הצהבהבה החומה הזאת, הבחנתי בבירור בשרידי דחפורים שפעלו בשטח זה, חפרו ויישרו את השדה עד שהגיעו בחצי מעגל עד גבולות בית הקברות! לא צריך היה מלים, הכל היה ברור. ברקובסקי הסתכל בי ואמר: „עד שאחיה ורגלי תדרוך על אדמת אלהים, בית־הקברות יעמוד, כמו שעמד". והוא עמד. קברים רבים, לא ידוע של מי, עזובים ומוזנחים, אבל נראים היטב בשורות ישרות, בשטח מכוסה עשב בר, יבש ובלי חיים, גם הוא. גם פה התייבשה הקרקע והצמחים היו בלי צבע, רק קנה צהוב צמח ישר ועצוב.

בדרך חזרה מצאתי, בכל זאת, מצבה אחת, מצבה קטנה למראשותי אשה. חיה לאה ז"ל, שנפטרה בשנת 1914. היתה זאת אשתו הראשונה של אלתר בילסקי, בעל חנות גלנטריה גדולה במרכז בילסק. מצבה שניה גדולה, שבורה לחתיכות, היתה מונחת ליד קברו של ד"ר מזיה, אשר שרידי שמו יכולתי לצרף משברי האבן.

אינני יודעת כמה זמן עמדתי ליד הקברים, האפלה התחילה לאט לעטוף את כדור הארץ, הודיתי לאל שנתן לי הזכות לראות עוד פעם את בילסק ולבקר את שרידי הקברים של הוריי, של אחותי ואחרים.

הפעם עזבתי את בילסק ואת פולניה, שכה רציתי לראותם, בלי התרגשות ובלי סבל ומאז אינני מתגעגעת עוד לביקור במקומות אלה ואינני חולמת על נסיעה מעין זאת.

ש. ל. שניידרמאן

היהודים האחרונים בבילסק פודלאסק מוכנים לעליה

(מיוחד ל„דבר")

הכביש, המוביל מזאבלודוב לעיר־המחוז בילסק־פודלאסק, רצוף לבנים אפו־רות. כביש מפואר זה, המתמשך לאורך קילומטרים רבים, כולו ספוג דמם של יהודים, עובדי הכפיה. את הכביש בנו יהודי זאבלודוב, בילסק־פודלאסק, אורלה, גרייאווה, ואסילובקה, אזמברובה, ועוד ערים מאיזור ביאליסטוק.

כמו במצרים נאלצו גם כאן היהודים לספק בעצמם את החמרים, לעשות את הלבנים ולרצף בהן את הדרכים, שהיו שוקעות בבוץ. את האחריות לביצוע מהיר של העבודה הטילו הנאצים על הרב האלפרין מאורט ועל יושב־ראש ועד הקהילה שמואל וויינשטיין, שהיה בעל שלושה בתי־חרושת ללבנים בסביבה. שניהם נפלו חלל תחת מהלומות הנאצים על אשר סרבו להאיץ ביהודים שיעבדו יותר מהר.

בילס־פודלאסק היתה עיר של מרכז יהודי גדול באיזור ביאליסטוק. עם פרוץ המלחמה היו בבילסק־פודלאסק למעלה מ־12 אלף יהודים. היתה זו עיר כמעט יהודית טהורה. בסך־הכל חיו בה כמה מאות משפחות לא יהודיות בלבד. היו כאן מוסדות תרבות ומוסדות כלכלה יהודיים, באנק, בתי־ספר, עשרות בתי־כנסת.

בשנות 1939—1941, כאשר האיזור עבר כמה פעמים מיד ליד, הצטופפו בבילסק־פודלאסק עוד כמה אלפי יהודים מן הסביבה. דומה כי בשל סיבה זו התאחרו הנאצים בהקמת הגיטו בעיר זו.

תחילה אסרו על היהודים לדור בבית אחד עם ארים. אחר־כך אילצו אותם להצטופף בכמה רחובות, אך לא הקימו גדר־תיל סביבם. רק במאי 1942 נגזרה רשמית הגזרה להקים גיטו בבילסק־פודלאסק, והיהודים הקימו במו ידיהם, לפי הפקודה, את גדר־העץ סביב הגיטו. ש. בורשטיין, שרשם את תולדות הגיטו, ציין אותו כ„ארון־מתים". יהודי בילסק נאלצו לא רק לבנות את הגדר, אלא גם להמציא את העצים והמסמרים לכך. מכיון שחסרו קרשים, נאלצו להשתמש ברהיטיהם. מובן כי דבר זה עורר מריבות בקרב האוכלוסיה היהודית.

אחרי הגירושים וההשמדות נשארו בבילסק־פודלאסק שמונה משפחות בלבד. כאשר באתי במכונית עם חבר שלי אל ישראל קאפלאנסקי, נתאספו מייד כל יהודי העיר... כדאי להזכיר את ראשי המשפחות בשמותיהם: ישראל קאפלאנסקי, ישראל בינקובסקי, יוסף איזבוצקי, אליאש פוגודה וארבעת האחים קרודי.

בחדרים המרווחים של בית קאפלאנסקי ראיתי שלוש תיבות ענקיות עשויות עץ אורן, שהפיצו ריח יערות. כאן ארוזים החפצים לקראת עליית המשפחה לישראל. באחד הארגזים היה פסנתר חדיש.

קאפלאנסקי, שהוא לפי מקצועו סוחר בקר, הודה לי כי הרוויח יפה במשך השנים האחרונות, ועתה, כאשר ניתן יותר חופש למסחר, יוכל להרוויח עוד

יותר. אך הוא החליט לעלות לישראל מאחר שבבילסק, ואף בביאליסטוק, דועכים והולכים החיים היהודיים, „ויש רצון לחיות את השנים האחרונות בסביבה יהודית".

קאפלאנסקי וגם אליאש פוגודה, האחרון מנהל מטויית־הפשתן הממלכתית, נקראו אל נשיאות הוועד הארצי בבילסק, ויושב־־ראש הוועד, יחד עם פקידים אחרים, ניסו להשפיע עליהם שלא יעזבו את העיר.

אליאש פוגודה הודה כי יושב־ראש הוועד, ידידו האישי, דיבר בכנות גמורה, כאשר אמר: „אל תסעו; יהיה משעמם בלעדיכם. אין לכם מה לפחד. מה שהיה לא יהיה עוד".

גם שלושת האחים גרודי מוכנים כבר לצאת לישראל. כסוחרים מוכשרים תיכננו יפה את עלייתם לישראל. הם שלחו כחלוץ לפניהם את אחיהם הבכור, אליעזר, עם בנו בן־17. אליעזר גרודי עם בנו יצאו יחד עם קבוצה של 22 חקלאים יהודים בשלזיה התחתית. היה זה מסע מיוחד של 36 קרונות עם פרות, סוסים, כבשים ומכונות חקלאיות. האחים גרודי שלחו שש פרות, 19 כבשים וטרק־טור. כאשר יגיעו לישראל, ימצאו משק מוכן על־ידי אחיהם הבכור סמוך לחיפה.

האחים גרודי, ובכלל קומץ היהודים מבילסק־פודלאסק, אינם משקפים כלל את מצבם של יהודי פולין, אשר רובם אנשים רצוצים, עניים, הזקוקים לעזרה ולסעד מייד עם בואם לישראל.

האחים גרודי לא פתאום התעשרו. הם סבלו קשות בשנים הראשונות של המשטר הקומוניסטי בפולין. בשנת 1950, כאשר הוחמר המשטר, והחל דיכוי כל היוזמה הפרטית, נאסר פישל גרודי. משטרת בילסק־פודלאסק העלילה עליו כי הוא סוחר בדולארים. אחרי חקירות ומשפטים ממושכים עלה בידי ארבעה עורכי־דין — שלושה פולנים ויהודי אחד — להשיג פסק־דין „קל" של תשעה חודשי מאסר. לפני המשפט הוא עונה באופן אכזרי. העורך־דין היהודי, ארליך, נמצא כבר בישראל. שנתיים אחרי שיחרורו, בשנת 1953, בימי עלילת־הרופאים, שוב נאסר. הפעם העלילו עליו שהוא עומד בקשרים עם המחתרת. שנים־עשר שוטרים באו אל בית־האחים גרודי והוציאו ממש את כל אשר היה בבית. ימים מועטים אחרי מותו של סטאלין כאשר במוסקוה שוחררו הרופאים שוחרר גרודי בלי משפט ואת מקומו בבית־הסוהר תפסו התובע הכללי והשופט החוקר של בילסק־פודלאסק. התברר כי הם גנבו את כל כלי הכסף ואת שאר החפצים יקרי־הערך מבית האחים גרודי.

המשפט נגד התובע הכללי ונגד השופט החוקר התנהל בדלתיים סגורות, והם נידונו לשמונה שנות מאסר. הם שוחררו בתוקף החנינה של גומולקה. השופט החוקר שוב בבילסק־פודלאסק, אך הוא עובד כסבל. כאשר רק השתחרר ממאסרו, בא אל האחים גרודי והתנצל באומרו, כי כל מה שעולל להם היה לפי פקודת המפלגה. מזכיר המפלגה דרש ממנו שיטיל על האחים חמש שנות מאסר.

תלאותיהם של פישל גרודי ושל אשתו משקפות את אשר עבר על אלה מיהודי פולין, שנשארו בחיים. בימי הכיבוש הנאצי התחבא פישל אצל ידידים נוצרים ואשתו נעה ונדה על פני רוסיה. בשנת 1941 היא גורשה לבאשקיריה הסוויטית, והיא אז ילדה בת 12. עד שנת 1945 נשארה בעיר אופה. היא התקשרה

מאוד אל משפחה יהודית קראמאר מסטאניסלאוו ובשנת 1945 חזרה אתם לעיר גליצאית זו

ב־1947 הגיעה לוארשה בעזרת דודה חיים שרייאר, אשר שלח לה את הניירות הדרושים לשם כך. בבואה לוארשה לא מצאה עוד את דודה, כי הוא היה כבר אז בישראל. בעיירה קטנה בשלזיה התחתונה הכירה את פישל גרודי ונישאה לו. עתה יש להם שלושה ילדים.

„הם יושבים על המזוודות" ומחכים להודעה מהאניה הפולנית, שתובילם מגדאנסק לחיפה.

הערת המערכת:

אנו נותנים קטע זה מ„דבר" 1954 (?), כי הוא משקף את בילסק ונדחי יהודיה 12 שנה אחרי השמדת יהודי בילסק ומשום שמוזכרים בו שמות של שרידים בילסקאים, כי בין ערכי הספר השונים נערכו בזה שהוא מספר על אנשי בילסק אחרי השואה ויש בזה חוייבות לאנשי בילסק בתפוצותיהם.

יהודי בילסק־פודלסקי

הערת המערכת:

מכתב זה הוא אחד הראשונים, אם לא הרא־שון, אשר הביא את בשורת האסון הנאצי לידיעת הישוב וזה בשעה שיהודים עדיין נאנקו תחת עול הנאצים.

היתה זו זכותה הטרגית של בילסק, של בת בילסק, לעורר תודעתנו למה שארע ליהודים בפולין.

מפאת חשיבותו זו אנו נותנים את המכתב. לצערנו אין בידינו לציין את שם העתון בו נדפס מכתב זה.

תל־אביב, יום ג׳ — ידיעות מזעזעות ראשונות על גורלם של יהודי בילסק־פודלאסקי נתקבלו במכתב שהגיע מעיר סמיאטיץ׳ הסמוכה לפי תאריך 2.9.44 מג. ו. לאחיותיה בתל־אביב.

ג. ו. כותבת במכתבה: ביום 1 בנובמבר 1942 הוקפו כל הגיטאות אשר בגליל ביאליסטוק על ידי הגיסטאפו. חלק מהיהודים חוסל במקום ויתרם נש־לחו בקרונות־משא, בהם פוזר כלור. בקרון שהיה בו מקום ל־40 איש, הצטופפו 150—200. סגורים ומסוגרים, שעין השמש לא תגיע אלינו, הובלנו באמתלה שמסיעים אותנו לעבודה לים השחור. אחר כך התברר שהים השחור הוחלף לתחנה הידועה טרבלינקה, ושם ביער סמוך נמצא בית המטבחיים שהוקם באופן מיוחד לאלפים ומיליונים יהודים.

חלק ניסה להימלט על ידי פריצת חלונות בקרונות או קפיצות מהרכבת כשהיא במלוא מהלכה — וכך למצוא את המוות, כדי להיחלץ מצפורני הנא־צים. האושר הגדול ביותר היה להיגאל על ידי מוות בירייה. אבל „אושר" זה לא ניתן ליהודים. הם נהרגו על ידי עינויים במוטות, פטישים או שנשרפו חיים.

— — — התגוררנו באחרונה בבילסק־פודלסקי. מ־2000 משפחות שהיו שם נותרו בחיים 4 איש: אני (כותבת המכתב), בעלי מ. ורופא עם אשתו משדלץ אד.

— — — מקץ 21 חודש. נדודים וטלטולים, תלאות, כפור; רעבים רצוצים וחסרי כול נמצאים אנו כיום בסמיאטיץ׳.

„כדומן על פני שדה"

אנשי יחוד בבילסק

מ. אלפרט

מעשי רבנים

הרב בנציון בן הרב ר׳ אריה לייב שטרנפלד

בהיותי ילד הייתי בא לביתו של הרב הישיש הרב שטרנפלד, חותנו של הרב בנדעת, ביקורי אצלו תכפו, כי משהו משך אותי אליו ואל הנהגתו ורשומי ביקורי אלה נחרתו בי לשנים רבות.

אני זוכר את דמותו הקורנת, שכולה אש תורה ותבונה רבה עד מאד. והעיקר זכורה לי מאד אישיותו האומרת כבוד.

מפי אבא ז״ל שמעתי על גאונותו וחכמתו העמוקה, אך גם אני כנער זוכרו כאיש, אשר רבני הסביבה היו משכימים לפתחו ומקבלים תשובותיו בעניני הלכה כסוף פסוק, שאין עליהן עוררין.

הוא היה הרב היחיד אשר שימש בכתר רב מחוזי וכל רבני המחוז היו כפופים לו, לא בתוקף מלכות וכוח גויים, אלא בתוקף אישיותו, רחבות דעתו וגדלותו בתורה.

אני גם זוכר, כי גויים היו שומעים למוצא פיו ומוכנים היו למסור להכרעתו בירורים שבינם לבין יהודי הסביבה. היו גויים שהאמינו בקדושתו והביאו לו דורונות על עצות שיעץ להם ונביאות שכאילו נזרקו מפיו והן נתקיימו בהם.

תכונות אלה גרמו לכך, שבעם סופרו עליו מעשים הגובלים עם מעשי מופת של רביי החסידות. אם כי עיירה זו היתה ידועה באי נהייתה אחרי „אותה כת״. כך סופרו עליו מספר סיפורי מופת והיו אנשים שזכרו זאת „במו חווייתם״ והיו זוכרים את התקופה ואת העובדה.

ומעשה ביהודי נגר שבחוש מסחרו החליט לעבוד עם גויים וכן להעבידם בשבת. הרב טרח בשבת ובא אל הנגר, לשדלו שלא ימשיך לחלל את השבת, אך הנגר שיסה בו את כלביו ולא רצה לדבר אתו. לפני לכתו הספיק עוד הרב לומר לו:

— אתה שיסית בי כלביך ואני אשסה בך את אשתך ובניך. לא עבר זמן מרובה ואשתו נפרדה ממנו ובניו עזבוהו. הנגר נשאר ערירי ועזוב וכשהוא מת נודע דבר מותו רק שלושת ימים אחרי שנפח נשמתו.

אך המעשה הנורא ביותר הוא המעשה עם בעל חנות המשקאות הקלות וכך היה סיפורו :

כאשר נמשכה המלחמה הראשונה ותנועת החיילים נמשכה ולא פסקה, החליט מזנונאי אחד בעל חנות למשקאות קלים, לפתוח חנותו בשבת, כדי לזכות בפדיון החיילים. משנודע הדבר להרב, בא לשדלו שלא יוסיף לעשות כן, כי גדול העונש על חילול השבת. האיש לא שעה לו ולעג לכל התראותיו במעשי עונש משמים. כשבא אליו הרב בשבת השלישי ולא קיבלו אמר לו הרב :

— יש גם עונש שהוא עלי אדמות. יען כי חללת את השבת והוזהרת וחללת, תלקח למקום לא נודע כבול באזיקים.

וכך הוה. כשבאו הגרמנים לעיר באותה שנה נלקח האיש כבול בכבלים ולא נודע מקום תעלומתו עד היום הזה.

על גוי אחד מכובד ותקיף אני יודע שהופעתו של הרב שטרנפלד השפיעה עליו השפעה שמעבר לתחומי שררה ושלטון. בימי עלומי היה המקרה, כאשר הנוטריון הרוסי התקין טלפון ממשרדו לביתו והרב שטרנפלד בא לבקשו כי יעקוף את הכנסיה בקווי העמודים, כדי שהעיר תוכל למתוח את חוטי הערוב על העמודים ותחסוך כספים הרבה שגם לא היו לה. השליט נענה לו בתנאי שיתן לו את תצלום מראהו הפטריארכאלי למזכרת ותצלום לא היה לו.

במקרה נמצא תצלום אחד של הרב בעיר, הוא נמסר לשליט והגוי קיים הבטחתו. פעמים הרבה נשאל על ידי אנשי דתו מה ראה לעקם את שורת הטלפון ולהכפיל את מספר קוויו וכך להכפיל את ההוצאות הכרוכות בריבוי עמודיו, אך הוא שמר את ההסבר לעצמו.

אני נזכר בויכוח שהיה בינו לבין אבא שלי, בו הובלטה אישיותו הכנה כשם שהובלט בו מקומו של אבא ז״ל. אבא שלי היה שמש ותיק בבית מדרשו והרב היה נוהג במקרים לא בודדים לקבל דברו. והנה מעשה הויכוח: בבית המדרש הישן התקיים שיעור קבוע של החוג לתלמוד בראשותו של יהודי בר־אוריין גדול ופדגוג כשרוני מאד בשם צימרמן. לימים היגר צימרמן זה לארצות הברית והחוג נשאר ללא מגיד שיעור. הרב שטרנפלד ביקש את אבי שיציע לחוג, כי יקבל את חתנו לאומר השיעור. אבי ז״ל לא הגיב, אך הראה סימני סרוב ולא מילא את בקשתו. כששאלו הרב שטרנפלד למה לא עשה כפי שנתבקש התפתח וכוח בינם ואבי סיים ואמר:

— רב נכבד כשהיה ר׳ צימרמן מגיד השעור, נתקיים השעור כשעור של שוה בין שוים והשומעים כבדו את המוסד והתמידו בתורה, אך אם יעמידו עליהם את הרב בנדעת יראו עצמם, כמי שהורדו לדרגת תלמידים היושבים בפני רבם והשעור יתבטל.

הרב שטרנפלד הבין מה שנרמז לו בדברי אבא והודה לו בחבוק ידידותי על מוצא הכבוד שמצא לו ולחתנו, ולא יסף לעמוד על שלו. אם כי הוא ידע, כי השומעים פשוט לא רצו בו.

הרב שטרנפלד פרסם את שם עירו בספרו „שערי ציון״ אשר הפך בזמנו למקור הוראה של שאלות ותשובות לרבני הסביבה ומעבר לה. בשנת 1929 פורסם בירושלים קונטרס מחבורו זה ודורות אחריו ראוהו כמקור גם לימינו אלה.

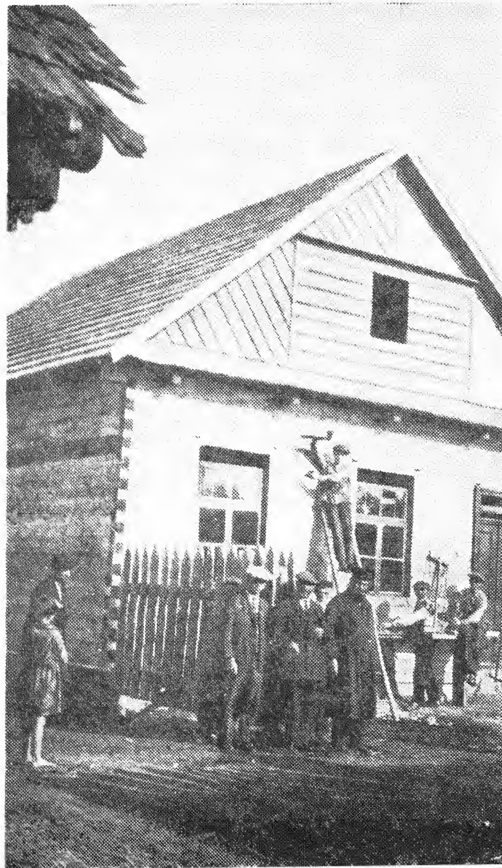
ידוע גם, כי בין הנותנים הסכמתם לחבור של ה„חפץ חיים״ זצ״ל, „משנה ברורה״ מופיעה הסכמתו של הרב שטרנפלד בין הראשונות כחתימה שיש להתכבד בה.

ר׳ בנציון שטרנפלד מת בקהילתו האהובה בילסק כשהוא שבע ימים וכבוד. זצ״ל.

יפה העינים

(הרב ר' אריה לייב ילין)

אין זה ממדת כחנו לכתוב על רבה השני במספר רבניה של בילסק, ר' אריה לייב ילין, מחבר הפירוש הנרחב על מספר מסכתות בש"ס. ראשית משום שתקופת כהונתו אצלנו רחוקה שנים שלשה דורות מקודמינו ומעטים שזכרו פרטים על אישיות בכלל ואישיותו הבילסקית בפרט. שנית, וזה העיקר, כשאנו פותחים את הש"ס הבבלי הוילנאי בהוצאת ראם ובפנים אנו מוצאים מודפס פרושו בעמודים גדושי שורות, בשורה אחת עם המהרש"א, המהר"ם־שיף והרא"ש, אנו נתקפים חרדת קודש, ורואים עצמנו קטנים מדי מהתמודד במדת גדולתו. אכן היה רבה של בילסק מאותם אראלים שמקום כבודם נשמר בהיכל התלמוד, נכון אל הקדש פנימה ממש ליד רש"י והתוספות. פירושו שהוא ספר רב ממדים נקרא „יפה עינים", על שום שהוא מיפה את עיני האדם

אחרי השריפה בונים את בית המדרש מחדש

ומאיר להם נתיבות בים התלמוד, אך יש מי שאומר, כי יפה להפליא היה האיש וידוע בעיניו היפות, לכן קרא לספרו בשם עינים יפות ללמדך, כי יפי העינים נמדד בטיב ראייתן ובמהות ראותן. בכך זכה ונקרא על שם חבורו, איש לא זכר את שמו והיה מזכירו בשם היפה עינים.

בהקדמה לספרו במסכתא שבת מתאונן היפה־עינים, על כי לא ניתן לו לחיות את חייו בשלימות ועל כך שטרדת הקהל ועניני עולם המציאות של עירו שוללים ממנו זמן להתמסר למפעל חייו, לפירוש על הש״ס.

תלונתו זו של הרב ר׳ אריה לייב ילין מוסבת לא רק על הזמן ככמות שנטלה ממנו, אלא שעל ידי כך ניטלה גם האיכות העליונה מזמנו הפנוי, איכות השלימות הדרושה לענין זה. או כפי הגדרתו הוא עצמו את הדבר „...ודומה אני לאותו קטע יד (גדם), אשר מגיש מתנה למלך מתבונת כפו״, כלומר, מי שיקרא את פירושו תהיה לו הרגשה, כביכול, של דבר לא שלם, אשר פגימותו היא תוצר של גדמותו בזמן, ואם אמנם יהיה ניתן להבין את המחבר האומלל שלא באשמתו קרה הדבר, הרי בכל זאת אי אפשר יהיה ליהנות ממלאכתו, כי לא שלמה.

ואין זו אלא מדת צניעות שהיתה בו, שלא כמידת ערכו של החבור, או אולי מעיד הדבר על דרישותיו המופרזות מעצמו, כי הרי נתקבל חבורו זה ככליל השלימות ונדמה, כי הוא היה היחיד והאחרון בדורו, דור מאוחר זה, שנתקבל בפנתיאון הנשגב של מפרשי התלמוד.

תקופת פעולתו של הרב אריה לייב ילין התחילה בערך בשנת 1853 ונסתיימה בשנת 1867. תקופה שבה נסגרו שערי התלמוד בפני המפרשים וכל פעולתם יכלה להספח לתלמוד כקונטרסי עזר למעיינים בש״ס, אך לא להספח אל המודפסים בגוף בתוכו. כידוע מת יפה העינים צעיר לימים ויש להניח, כי פתיל יצירתו נותק בשעה שהוא היה בשיא יכלתו והאבדה לקשורים אל התלמוד לא תשוער.

על מותו מסופרת העובדה, שהיא כמעט מן הבדוקות, ממנה אנו למדים, כי היה זה מות מקרי שנגרם לו בשל עגמת נפש כבדה, אשר שמה קץ לחייו בעודו צעיר לימים.

היה זה בתקופת שלטון הרוסים בבילסק, והעיר קטנה אז, אך מרכזית בסביבתה ועניה מרובים. מה עשה הרב ילין, ברצותו להפוך את הצדקה למחייבת ועממית, שכל אדם בעיר יוכל לקיימה, החליט, כי אפשר גם להסתפק בפרוטות, בעשירית הקופיקה, ובלבד שתהיה הנדבה נמשכת והופכת ענין של יום יום ברחבי בילסק. והפרוטות לא היו מצויות במטבע הרוסית, כלומר, היה הרובל והקופיקה, שהיא מאית הרובל, אך פרוטה שהיא עשירית הקופיקה לא היתה. עמד ו„הדפיס״ פרוטות משלו. כמסופר היה הוא מפורסם גם בכתב ידו היפה ובכתב ידו זה סלסל וצייר פתקים בסכומי פרוטות וכל חנווני היה מקבל פתקים אלה ככסף עובר לסוחר, כי ידעו שהכסוי הוא ה„יפה עינים״. פתקים אלה שנמסרו לעניים נתגלגלו גם לעניי קלשצ׳לסק הסמוכה ונמצא שאחד מהם, או מישהו אחר בקלשצ׳לסק שעמד „וזייף״ את כספו הפרטי של הרב ילין. משנתרבו הפתקים והגיעו לסכום אסטרונומי של

900 רובל, סכום שלא היה בכוחו לשלם, חלשה דעתו מאוד ולבו דאב על שבעטיו נכשלו יהודים, ומסרו סחורותיהם על קרן הצבי. עגמתו גדלה מיום ליום עם התרבות הפתקים־הפרוטות והוא נפל למשכב. ותוך ימים ספורים נפטר.

עם הסתלקותו נסתלקה דמות שגיבה מעולם הרבנות, אשר היתה רק בראשית פריחתה. ומי יודע מה אבד ליהדות דאז, שכל מבטחה היה בחומות התורה ובאישיה הדגולים שהפכו לאגדות מחנכות ומפיחי גדלות ואמונה בעם.

מזקני בילסק שמעתי שני דברים הקשורים בשמו והמעידים על חכמתו הרבה ועל חושו לצדק ודין יתומים ואלמנות.

מעשה באשה אלמנה מפרנסת יתומיה בעבודת אפיה במאפיה שקיימה בבית שכור של גביר העיר דאז. פעם רצה הגביר לסלק את האלמנה מביתו הלך וסיפר לה, כי ברצונו לשפץ את הבית ועליה לצאת לזמן קצר עד גמר השיפוץ. משיצאה האלמנה, כי האמינה לגביר, שוב לא נתן לה לחזור למאפייתה והאלמנה נדונה לרעב יחד עם יתומיה. הרב ילין שאל את הגביר למה אין הוא מחזיר לה את פנת פרנסתה, ענה לו הגביר, כי הוא צריך את הבית לעצמו. ואיש לא יניעהו לוותר עליו. לא עזרו שדוליו של הרב. הגביר עמד בשלו. הוא צריך את הבית לעצמו ואדם קרוב וכו׳. כאן לא התאפק הרב ילין ואמר לו:

— ומנין לך, כי תיכנס לבית הזה וכי תהנה ממנו?

בית המדרש „יפה־עינים" בפנים

(צולם 1919 על ידי חיל גרמני נוצרי שהתרשם מיפי הבנין)

וקרה, כי כאשר שלמה מלאכת השיפוץ והגביר עמד להכנס לדור בו למחרת, ראה פתאום והנה אחד השחיפים בגגו אינו מחובר ישר, מה עשה, עלה על הגג לבדוק את הגג. נשבר השחיף והוא נפל למטה כשראשו נתלה בין טפחות הגג ללא אפשרות לחלצו מהן. והוא נחנק.

כך מסתיים הסיפור. והתוצאה ידועה: הבית הוחזר לאלמנה וידעה בילסק כי יש דיין אלמנות במקום ואין לנהוג תקיפות כלפיהן. ואין דמן הפקר.

המעשה השני מספר, כי הרב ילין שהיה נקרא לערים שונות להתיעצויות ופסיקת הלכות, היה ממנה שנים שלושה בני תורה מאנשי המקום, אשר ימלאו את מקומו לעת העדרו. לימים באה אשה אל בית הרב בהעדרו והביאה ספקותיה בפני בית הדין ממלא המקום של יפה העינים. היא סיפרה, כי כאשר הביאה את האווזה השחוטה הביתה והחלה „לעשותה" ולכשרה והנה אין היא מוצאת את שחלתה ואין לבשל אוזה בשחלתה כידוע. מה עושים.

ישבו השלושה ואימצו מחשבתם וזכרונם, היכן ימצאו תשובה למקרה דנן. ולא מצאו והמבוכה גדולה. משנתיאשו ולבם כואב על ההפסד שייגרם לאשה, נפתחה הדלת והרב ילין חזר ממסעו. כששמע עצומותיהם, פנה לאשה ואמר לה שובי נא הביתה ותבדקי אולי אין זו אוזה אלא אוז ממין זכר ואין אפשר למצוא שחלה בזכר, כידוע.

האשה חזרה ואכן אוז היה העוף.

בילסק התגדרה ברבה הגדול גאון העולם. איש לא העלה על דעתו לחשוד בו, כי אכן נכשל בפתקיו מתוך רדיפת בצע ובית המדרש הגדול שהוקם בעיר, אחר מותו, נקרא על שמו. ושנים רבות נזכר שמו ביניהם לתפארת.

יפה העינים הוסיף עטרת כבוד לבילסק ובזכרנו כבודה שגלה נזכור גם את הרב ר' אריה לייב ילין לברכה.

רבי משה אהרון בנדעת

רבה האחרון של קהלת ביעלסק פודליסקי

כשהחליט הרב בנציון שטרנפלד להשיא את בתו היחידה, הלך אל הישיבות לחפש לה חתן, אשר יוכל גם למלא את מקומו כרב העיר בבוא יומו. הוא חיפש חתן שיהיו בו תורה חכמה ודרך ארץ כרוכים יחד, שלא לבייש את כס רבנות ביעלסק ולתת לקהלת ביעלסק רב כמגיע לה.

כך הביא את הרב ר' משה אהרון בנדעת ויהודים סמכו ידיהם על רבם האהוב, שהבחירה שלו ודאי בחירה היא.

בשנת 1917 נפטר הרב הזקן ונבחר הרב בנדעת לרב דביעלסק. שנים מספר לפני מות חמיו היה הרב ר' משה אהרון עוזר לו בהנהגת הקהלה ומשמש על ידו בכל עניני רבנות. כך זכה להיות נבחן שנים רבות במצבים שונים על ידי בני עדתו עד שנתקבל עליהם.

העיר אהבה אותו, אם כי תמיד זכרו לו ולא לטובתו את היותו „עוזר רב". הוא היה תמיר, יפה מראה, גבה־קומה ובעל הדרת פנים האומרת כבוד.

לפי אילן היחוס היה הוא מגזע הרבנים, בן בניהם של רבנים וגאונים, שכל בניהם רבנים ומורי הוראה בישראל. אחיו הרב בנגיס מבודקי וקלוורי עלה ארצה בשנות העשרים, השתקע בירושלים ושימש תקופה ארוכה כרב ראשי בעדת החרדים.

הרב בנדעת לא היה מן הנואמים החוצבים להבות, אך בהיותו תלמיד חכם ונעים הליכות נתקבלו דבריו ברצון ונשמעו לו.

רוב פירסומו בא לו בעיר מהיותו ירא שמים ומאמין עד עמקי לבו. תמימותו במקרים רבים הביאה אותו להתנשאות מעל לענני המציאות כשכל נשקו למען קדוש שם שמים משמשת לו תמימותו ושלימות אמונתו.

בזמן הכיבוש הגרמני הראשון ב־1961—1917 נוסד ועד הקהלה הראשון בעירנו. בבחירות השתתפו ציונים כלליים, דתיים, צעירי ציון ופועלי ציון וגם הבונד. בישיבת הפתיחה החגיגית קמו נציגי המפלגות להצהיר הצהרותיהם הראשונות, בהן פרט כל אחד את ה„אני מאמין" שלו. משהגיע תורו של איש הבונד להשמיע דברו והרב בנדעת יושב בראש, נדרכו כולם לשמוע לא כל כך מה יגיד האיש, שהיה ידוע כמין ופוקר, אלא גם „לראות" איך יגיש את הצהרתו בבחינת „איך יפול דבר". והדבר נפל. נציג הבונד הצהיר, כי כל מה שיעשה בועד, כדי להיות נאמן לשולחיו ולמצפונו הוא יהיה, להילחם בדת ישראל וביושב בשמים.

חברי ועד קהילת בילסק ב־1920

יושבים (מימין לשמאל: ש. מיניביצקי, י. אפלבוים, מזא, הרב בנדס, הוכמן (ציר מארה"ב), ח. רדולבסק, קסטין.

עומדים: ש. איזנברג, מ. יונגרמן

משנפלה הברה זו קם הרב בנדעת וקרע קריעה בבגדיו ובכך הביע את אבלו על נפש מישראל שתעתה למדוחים. הדבר עשה רושם בל ימחה ותגובות החברה לרב המאמין עברה את גבולות ההגיון ובחינתו. מאז היה איש הבונד מנודה ומגוחך בקרב אנשי ביעלסק וכל מעמדו נתערער.

הרב בנדעת טפח את מוסדות הלימוד הדתיים בבילסק, דאג לתקציבי החזקתם ובדאגתו זו לא ידע ליאות. חליפת המכתבים שניהל עם הרליף שלנו באמריקה וששארית־מה ממנה נשארה אתנו כאן, מעידה עד כמה גדולה היתה מסירותו לתורה ולתלמודה. הוא גם שקד על החזקת רמת הלימודים בישיבה ובתלמוד תורה של בילסק. היה מקיים מבחנים תדירים בין התלמידים והקדיש שעות מרובות למבחנים אלה.

הרב בנדעת לא חידש חידושי תורה ולא חצב להבות נאומים, אך הוא הדריך את עדתו בדרכי התורה במסירות של תום וענוה ודאג לשלומה על פי דרכו. וכשבא יום השואה המר, כאשר הוציאו הנאצים את יהודי ביעלסק לגיטו ביאליסטוק, להעבירם למשרפות בירקנאו, הציעו לו הנאצים להשאר בעיר, אך הרב בנדעת סרב ובחר לו להספות יחד עם קהל עדת בילסק שבה קשר את גורל חייו.

עשרים וחמש שנים רעה הרב בנדעת את עדת יהודי בילסק וזכה זכיה טראגית ביותר להיות אחרון רבניה.

זכר צדיק לברכה!

ר׳ יחזקאל לוינטל דיין האמת

ר׳ יחזקאל לוינטאל נודע בעירנו לא כרב ומורה הוראה, אלא פשוט בשם „הדיין". את תפקידו כדיין מילא ר׳ יחזקאל בתקופת כהונתו של הרב בנדעת והיה כאילו כפוף לו כרב הממונה עליו, אך העיר ידעה, כי לא כן היה הדבר, לא שהוא נפל בערכו מהרב בנדעת ולא שאיכפת היתה לו כפיפותו לו.

פרט לתפקידו כדיין ומ"מ הרב היה ר׳ יחזקאל מנהל התלמוד תורה בבילסק והקים תלמידים הרבה אשר כבדוהו והעריכו אישיותו התורנית ומידותיו הברוכות.

הרב לוינטל היה ידוע בבקיאותו הרבה והיו שאמרו, כי גדול תלמודו יותר מתלמודם ובקיאותו יותר מכפר שיעור ידיעתם. ר׳ יחזקאל היה יהודי פשוט שהתפרנס מחנות קטנה, אשר אשתו כלכלה עניניה והוא ישב כל ימיו בכל יום עטוף טליתו ותפיליו ולומד. קורא ושונה ומתפלל. בילסק התגאתה בו בשל שלימות אמונתו ואישיותו המיסתורית. התמדתו בלימוד והתנזרותו מעניני העולם הזה כולל עניני קהילה וקהל הפכוהו לאגדה חיה ולסמל וסימן היכר לבילסק. מרוב הערכה וחבה שרחשו לו שלומי אמוני בילסק טרחו והתקינו לו ביתן מצומח קיסוס, אלטנה בלע"ז, בתוך גינת העצים שליד בית מדרשו של יפה עינים, כדי שיוכל לצאת בקיץ מכתלי בית מדרש זה לשבת באויר האלטנה, להמשיך ללמוד ולמלא ריאותיו אויר צח.

כמו כן כבדוהו כבוד מיוחד והיו באים לביתו בשמחת תורה לשמח אותו ולשמוח בתורתו.

בשנות השלושים עלה ארצה עם אשתו השניה ובתו, כדי להשתקע בירושלים הקדושה לו מאד. כאן נתקבל ברצון על ידי יקירי ירושלים והוא שימש ריש מתיבתא ומגיד שיעור בתלמוד תורה.

לאחר שנים מועטות חלה בריאותיו והעצה ניתנה לו לנסוע לוינה להתרפא. כשהגיע לנמל חיפה להפליג באניה מצא כי הוא איחר להפלגה בדקות ספורות. הדבר שימש לו סימן, כי אין נסיעתו לוינה רצויה בעיני הקדוש ברוך הוא ושוב לא רצה לצאת לוינה.

הוא מת בירושלים עירו כתוצאה ממחלתו זו.

יהי זכרו ברוך אתנו.

ראובן אוז'יצקי

אישי נעורי

משהו על הרב משה אהרן בן-דעת.

אני הכרתיו כמו כולם, במופרש, במופרש, רב, נתון לעולם משלו, נעים הליכות, וכדרך הרבנים, שקוד על עניניו שהם לא מעולם הזה, וכדרך הרבנים — מסוייג מן הציונות.

הרבה האמונה במשיח עשתה והרבה השורה המקובלת בפולין עשתה. לפי שתיהן היה הרב נתון לקו המפלגתי של אגודת ישראל, אשר פסלה את הציונות והיה מהסס, מלהתנגד להם, אם כי מצד עצמו היה נתון בספק אם אסור לצאת לישראל לפני בוא המשיח. באופן רשמי היה מעמדו מחייב את שניהם, אך בנפשו פנימה היה הרב בנדס ציוני נלהב, שמח בנצחונותיה וכואב את כאב כשלונותיה. לא פעם חשבתי, כי מבחינה זו היה הוא איש המחנה שלנו יותר מאחרים, שהיו ציונים מוצהרים. הם הגיעו למעשה הציוני ללא קשיים ומכשולי חיים והיא גם לא חייבה אתום בהרבה, מה שאין כן הוא, שכל הזדהות מצדו עם הציונות סכנה את מעמדו ובכך גם חייבה אותו ללכת ב„סטייתו" זו עד הסוף. מי יודע כמה מלחמות נפש ידע יהודי שלם זה, כדי להגיע לעמדה השקפתית זו ומה גדול היה מאבקו עם עצמו, כאשר היה צריך להטיל ספקות בקו הרשמי ולנקוט קו משלו.

ואיך נודע לי דבר ציונותו ומאבקו הפנימי למענה, למען רכוש עצמו בשבילה ?

היה זה בשמחת תורה כאשר בבית הכנסת „יפה עינים" התבצרו הציונים והחלו מוכרים „אתה הראית" „גלילה" ו„הגבהה" „פתיחת הארון" וסגירתו בשביל הקרנות הציוניים והוא עומד ומקבל את הדברים כשותף לבלתי יאומן הזה. צעיר הייתי ותמהתי, כמעט חרדתי, שמא עוד רגע והרב יתפרץ וימחה על שמוכרים את הסחורה שלו של בית הכנסת ונותנים תמורתה למשהו החורג מן המקובל והמסורתי. הייתי כמעט מתוח כשם שהייתי גם סקרן לראות איך הוא עושה את זה והסתכלות מעמיקה שלי ומרוכזת בתגובותיו הביאני לידי מסקנה, כי למעשה היה „ציוני שנשבה" ומשניתנת לו ההזדמנות להנתק מכבלי המוסכמות, מיד הוא חוזר אל עצמו ואל מה שקרוב ללבו, אל הציונות, אל העושים ומעשים למען הציונות. כמעט הייתי אומר שבהביטו על הצעירים הללו האומרים ומעזים ואומרים „ניתנה ראש" ונשובה לישראל, רחב לבו וכל דעתו היתה נתונה לזה שיצליחו ושיהיה חלקו עמהם.

ציונותו בקעה משריונו המעמדי והועמדה במבחנים שונים ובכך הפכה מפסיבית לפעילה ביותר.

ישעיהו מוזיקנט

אם הרב, וכל רב במשמע, עיצב את פני הקהלה בבילסק, הרי האיש אשר נתן דמות לציבור העיר וגיבש אותו כגוף אחד, כמושג מוניציפלי אחד היה האדון מוזיקנט.

הייתי נער בשעה שהוא כיהן כסגן ראש העיר אצלנו והייתי רחוק מכל מה שנוגע להנהלת העיר, אישיה ותקיפיה. בכל זאת נחרת האיש לטובה בזכרוני ולאו דוקא בשל מעמדו הרשמי השלטוני למחצה. אלא בשל מעשיו שמחוץ למעשי מעמדו זה.

מוזיקנט היה עורך דין מוסמך ומומחה גדול לעניני חקלאות ותחיקתה. עובדה זו שיהודי מוצא זיקה לענייני שדה ואחוזה בארץ פולין, ארץ אשר תקופות על גבי תקופות היתה ארץ חקלאית, המתנכרת לעובדי שדותיה ורואה עצמה כפדרציה של בעלי אחוזות הרודים כחפצם באריסיהם, עובדה זו מעידה, כי היה בו משהו שהיה מייחדו כאיש בעלת עצמות מגובשת, הייתי אומר, כאיש יהודי קדום הנושא אתו בנכר את געגועיו למולדת, שגם היא היתה מושג של קרקע וחקלאות וגם היא נשמטה מידינו בשל „שדה בשדה יקריבו וכו׳״ והוא בתת מודעותו היהודית רואה את תיקון עוותי דמותנו היהודית בגולה על ידי התקרבות לאדמה, למוד חוקיה, תיקון עוותי משפטיה החקלאיים והעמקת מוסר השדה ובעליו העובד אותו.

כמעט הייתי אומר, ציוני־גורדונאי באינטואיציה, אשר מתנה את שיבתנו למולדת בשיבתנו אל עקרונות עבודת אדמה ומוסר עבודה מעמיק ומחייב. ואולי גם יותר מזה. אלא שהאיש לא היה ציוני, לא האמין בה ולא שייך עצמו אליה, בשום חלק מחייו ובשום מדה ממדותיו. להפך, בהיותו מופרש מן הציבור בהווייתו הנפשית ורחוק מלבטיו הדתיים, הלאומיים, החברתיים, אפשר היה לראותו מתבולל לכל דבריו וזר לענין הציוני, היהודי, הלאומי. בכל זאת ניתן לי במקרה לראותו מבעד לקליפתו המעמדית וגיליתיו ציוני לוהט, אשר עם בריחתו מתודעתו הציונית לא יכול היה להתגבר עליה ו„אֲנוּסוּתו״ הפולנית התרבותית נתגלתה ברגעים מסויימים, שנגלו רק לי, כשריון שאינו עומד בפני קליעי המצפון של נפשו הלוהטת הציונית.

וכך היה המעשה.

מוזיקנט היה יהודי אמיד. כמומחה ידוע לעניני אחוזות היו לקוחותיו מן העשירים שבבעלי האחוזות וביתו־משרדו מלא מהם בכל ימות השבוע. כל שיחו ושיגו היה עמהם, שמהם פרנסתו ומהם מעמדו. את העיר שרת בבדלי זמן שבידיו. ליותר מזה לא יכול להתפנות וליותר מזה גם לא נדרש. תרבותו הפולנית העשירה וכושר דיבורו המצויין הוסיפו משקל כזה לאישיותו, שרוחו ריחפה בעיריה גם בשעות העדרו ממנה. למעשה נחתכו עניניה על ידיו וגם הפולנים קיבלו את מרותו בתוקף נעלותו הפולנית עליהם. משום כך גם בחרו בו היהודים ונעזרו בו מאוד בעניינים המוניציפליים. מגעו עם היהודים היה איפוא מגע רשמי ומתוחם לשטח פעולתו הציבורית בעיר. הוא לא השתתף בישיבות יהודיות מיוחדות ולא שהה שהייה יתירה בקהלם, כלומר בעת האכפם

לעניינים שלהם, בעת היותם קהל. לעתים נדמה היה, כי אין הענין נוגע לו. כיהודי הוא מקדיש להם מזמנו, הם מודים לו על זה וזה הכל. אם היה מזדמן מפעם לפעם לאספה ציונית, או לאיזה ארוע ציבורי היה הדבר מעורר תשומת לב, ככל דבר שהוא חריג מן הנהוג והמקובל. העיר חבבה אותו, כבדה אותו והבינה את התנזרותו מענייני חזונה כדבר שהוא מובן מאליו, ממעמדו, ממקצועו ואולי אף מהשקפת עולמו שאיש למעשה לא ידע מה היא.

ופעם אחת קרה ואנו, אנשי „השומר הצעיר" פרסמנו מודעות על משפט פומבי שאנו עומדים לערוך „על הנוער היהודי". האיש ראה את הפרסום, התפנה ובא לשמוע, להתרשם ממה שהנוער היהודי עומד להגיד על עצמו. הוא בא בדיוק, התערב בציבור הרב, שבא למשפט הזה ובלט בנכיחותו. הדיון נסב על אופי הנוער, על עמידותו במבחן הדור ובעיותיו הסבוכות, על נכונותו לצווי התקופה וכו'. חשבנו כולנו כי עניינו בערב זה מוגבל לצד המקצועי־הנוהלי של הדבר, הואיל והדיון נערך בצורה משפטית עם סניגוריה וקטגוריה וגביית עדויות הבננו, כי כעורך דין יש לו ענין לראות, איך נראה משפט כמשחק של ליבון בעיה משפטית, של אשם מופשט, כלומר איך מנצלים את כללי המשחק המשפטי העוסק כולו בפשע לצרכים שכולם רוח, רעיון ועקרון.

הוא התרשם מאוד מהערב הזה. המשפט, לפי דבריו, היה ערוך לכל פרטיו. הוא גם התרשם מאופן העמדתי אני את הדברים כעד במשפט הזה. כל זה הוא טרח להביא לידיעתי בפתק ששלח לי. גם זה ממדת איש־מדות. בפתק זה גם הזמינני לבוא אליו למשרד לשיחה.

באתי כעבור מספר ימים. בחדר ההמתנה חכה לו תור ארוך של גויים, ביניהם „בעלי גוף", בעלי אחוזה. הוא קבל אותי בלי תור. בהתיחדו אתי אמר לי:

— אני חושב שיש לך כשרונות לעריכת דין. אם תלמד תהיה עורך דין טוב. אני חושב שתנועתך היא תנועה חשובה לנוער שלנו, אם היא תזקק לאיזו שהיא עזרה בעיריה תבוא אלי ואביא לכם את עזרתה. אגב תוכל לבוא למשרדי בעיריה ולהכנס בלי תור. ראה זאת כהזמנה לעת מצוא, תנצל אותה כשתזקק לי.

בהיותינו מופרשים יחד בטן־דו מענין נשכחו ממנו הבדלי הגיל והמעמד שבינינו. הוא דיבר אלי כנער יהודי, אשר נעוריו אבדו אי־שם בחתחתי הגולה והתהיה, ההתבוללות של האינטליגנציה היהודית. בשיחה זו האחת, באישיותו האחת עברו לנגד עיני לבטי האדם היהודי התוהה ובכך בולט שאיננו אדיש לגורל היהודי, וראיתי כי הצד השני של ההתבוללות, התרבותית כמובן, היא השאיפה להוצאת העם שלנו ממבוכיו, והרי אין שאיפה זו, אלא הציונות בכבודה ובעצמה.

כך גיליתי את מוזיקנט, ציוני נבוך ועמוק נפש ולבטים, וידידות שאין עמה יחסי גיל וחברה נתקשרה בינינו.

לימים נצלנו את הזמנתו הנ"ל כסגן ראש עירנו. כשהחלטנו לארגן תזמורת בקן שלנו, באתי אליו לבקש תמיכתו הכספית. מועצת העיריה היתה אז בפגרתה. מוזיקנט התלבט קצת ואמר:

— אמנם המועצה נמצאת בחופשה, אולם הואיל ודבר כזה טוב לא להשהות, שלא יחמיץ הרעיון והיזמה, נעביר את זה ללא החלטה וללא ישיבה.

הוא נתן הוראה אישית וניתן לנו מקופת העיריה כל הסכום שהיה דרוש לנו.

באופן רשמי כאמור לא היה מוזיקנט ציוני והיו שאמרו, כי הוא פולקיסט בהשתייכותו המפלגתית, אך משהו בנפשו אמר לו, כי הציונות צודקת והוא החל בא לכל אספה פומבית שערכה הציונות בבילסק, אם זה בענייני תגובה על ה„ספרים הלבנים" של בעלי המנדט לארץ ישראל, אם זה בענין קריאות עזרה וחירום של ההסתדרות הציונית העולמית, ולא רק שהיה בא, הוא גם השתדל להבליט את נוכחותו באספות אלה.

שנים הייתי שואל את עצמי, למה איפוא אין הוא מזדהה עם הציונות רשמית ואישית, כחבר בהסתדרות הציונית. העובדה היתה ברורה לי, כי הוא ציוני באהלו ופולקיסט בצאתו. אך הסבר לעובדת הכפילות הזאת לא נמצא לו.

בשנת 1934 הייתי בביקור בית בפולין ובבילסק שלנו. בקרתי אצלו. שיחתנו היתה כרגיל ללא חציצות. אני כבר הייתי אז יותר מבוגר, ממש, ויותר מבוגר כיהודי, כי הייתי יהודי מגשים ונתגלגלו הדברים כך ששאלתי אותו בפשטות, מה פשר התנהגותו הכפולה. הוא ענה לי:

— לדעתי ציונות משמעה עליה. אינני גורס ציונות רחוק מציון ואני פשוט אינני מסוגל להגיע לציון, כי אני פוחד מאניה. ומאוירון על אחת כמה וכמה.

הנה כך. המרחק הגיאוגראפי של ארץ ישראל התיקו ממנה והביאו למרחק נפשי. מין פחד כמוס שקינן בו מפני אורחות מים ואויר, גרם לו לבושה העמוקה וכדי להסתירה הסתתר בערפלי התבוללות ואידיאולוגיה יהודית שסופה התבוללות.

אך את אימונו לרעיון ציון שמר תמיד ואפילו כשזה היה כרוך אצלו בסיכון מעמדו הרשמי. זכור לי, בשנת 1931 עמדנו לערוך אספת מחאה נגד גזירת פספילד. נטלנו על עצמנו להניע יהודים שיסגרו חנויותיהם באמצע היום וישתתפו באספה בהמוניהם. לפני האספה אסרה אותנו המשטרה. וזאת לדעת, שלמה אפשטיין ואני היינו ברשימת הנואמים ומאסרנו סיכן את הצלחת האספה. לא היו נואמים אחרים. המשטרה הפולנית ראתה בפעולתנו צעד של הפרת החיים הכלכליים הציבוריים, אשר דינו כדין קריאה למרד נגד המשטר. כשהדבר נודע למוזיקנט הוא רץ אל המשטרה וגרם לשיחרורנו המיידי. הספקתי עוד לנאום באותה אספה בבית המדרש „יפה עינים". נאמתי ועיני צמודות לעיני מוזיקנט, אשר יותר מרבים באספה ציונית זו נתן הוא את חלקו להצלחתה ויותו' מרבים מתוך הציונים שבה בלטה ציונותו המעשית בפעולה הכרוכה באי נוחות אישית.

בין מעצבי דעת הקהל המוניציפלית של עירנו היה מוזיקנט הבולט באישיותו. בין ל"ו נסתרי הציונות היה הטרגי ביותר: נבצר ממנו להגשים חלום חיים גדול בשל מגבלה נפשית קטנה. אישיות מעניינת ובולטת בבילסק וזכרו לא ימוש מלבנו.

יעקב אפלבוים

בין העסקנים הציוניים שבביליסק היה אפלבוים המבוגר ביותר. הייתי נער ומרחק הגילים שבינינו מנע ממני להכירו לעמקו. ראיתיו תמיד זקן לפי מושגי ובכך, רחוק מעולם ענייני והשקפותי, אך למרות גילו היו מושגיו בכל זאת דומים לשלי והיה בו משהו שעשהו צעיר בתסיסתו החברתית־הציונית. זה גרם לכך ששמתי לב לאישותו, ולא רק אני. גם יתר חברי היו מרגישים קירבה מסויימת אליו, בגלל היותו כמוהם צעיר בתגובותיו, נמרץ וללא מעצורים כמוהם. כמו נוער באשר הוא נוער. היינו שואבים עידוד מהופעותיו ואישור לפעולותינו, כי אם ר׳ יעקב אפלבוים נתפש לציונות, למהפכנה, לחריגה מן המקובל, הרי גם אנו כנראה לא מתעתעים־פוחזים ויש להתייחס אלינו במלוא הרצינות. לאורו נעשינו גם אנו רציניים בחזיונותינו ושקולים בתגובות עלומינו.

לא שמעתיו נואם אף פעם ולא מנהל ישיבה זו או אסיפה, אם כי תמיד הושיבוהו חבריו בראש כל ארוע ציוני והעמידוהו בראש כל מפעל ציבורי ארץ ישראלי. פרט זה לימדני, כי אין הוא איש דברים והנהגה. ידעתי גם, כי אין הוא יודע עברית, לא שמעתיו אף פעם פולט משהו שיעיד על זיקתו הלשונית והספרותית אליה. בכל זאת היה דברו נשמע ותגובתו מושכת תומכים אליה. לא ידעתי איפוא, במה כוחו של האיש, אף אם ידעתי, כי הרבה הגיל שלו עשה, היה הדבר תמוה בעיני.

דבר אחד ידעתי, אין רבים כמוהו, איש מסור לכל דבר ציבורי שעסק בו, נאמן לחבריו בפעולה ועומד במבחן היושר האישי. בחינת צורך הכלל וצורך הפרט — הכלל קודם. בזאת נחרת האיש אפלבוים בלבי כאישיות בעלת עצמות חיובית לאין ערוך ובגלריית אנשי המופת של עירנו שמרו לו מקום כבוד בזכרוני.

אפלבוים היה עני ומצא את מחייתו מהנהלת חשבונות בבנק, אשר בקושי סיפקה את כל צרכי פרנסתו. בכל זאת נמסרו לו ענייני כספים ציבוריים ואיש לא העלה על דעתו חשד או צל של ספק בקשר לנקיון כפיו.

אפלבוים היה מטופל בדאגות בית ומשפחה, אך את הציונות העמיד בראש דאגותיו ומסר את עצמו כולו לביצור מקומה בציבור יהודי בילסק, להיותה אובייקט של ענין לכל יהודי ויהודי ובעיותיה—בעיותיו.

כשאני מעלה דמותו בזכרוני אני רואה אותו בבית הכנסת לא פעם ולא פעמיים. הכל הומה. משהו תוס, משהו סוער. הנה הנה יפרוץ משהו, איש יקום על רעהו, פלגים פלגים ייחצה הציבור. כולם פוחדים ואין איש מעז להעלות דברים בציבור, סחור, סחור וחשאי, חשאי נרקחים ויכוחים, דעות, סברות. רק אפלבוים מעז. פתאום הוא פורץ קדימה, עטוף טליתו פורש הוא זרועותיו מכונפות הציציות ומחולל סערות סביבו. מיד הכל מתרתח, מתבעבע, קוצף וזועף. וכבר הסערה נתחוללה. הכל התערבל. אין סוף ואין ראש ומה יהיה הסוף. בסוף נכנע הכל לסערת רוחו של אפלבוים ולפי רצונו נחתכים הדברים. אם נזכור, כי בהיותו שרת הציבור לא יכול היה מעמדו להקנות לו תקיפות ובכל זאת נהג כתקיף בעירו ובבית מדרשו, נבין, כי משהו אישי מיוחד, היה בו שנתן לו תוקף מוסרי בלתי נתון לערעור. עצם סיכון מעמדו הכלכלי בציבור שנגדו התמרד תמיד, למען הרעיון וההשקפה, הבליט את המשהו הזה ונתן לו סבר של גבורה רוחנית, רעיונית שאין לעמוד בפניה, בפני להט אמיתה.

מכובד היה האיש. מקובל על רבים. ימיו ולילותיו העמיד קודש לענין הציונות, לעתים גם על חשבון פרנסתו או רווחתו הכלכלית. כיושב ראש התנועה הציונית הרדיקאלית בעיר היה לכאורה חשוד במגמתיות, בכיתתיות שיש להתנגד לו. בכל זאת היה מעורר אימון אצל מתנגדיו והם קיבלו הנהגתו בכל ענין ציוני כללי שהתקיים בעיר כאילו אין הוא מזוהה במפלגתיות שונה משלהם.

לא מן האנשים הרגילים היה אפלבוים בדורו. יש ואני חושב, כי על כתפי אנשים כאלה המזדהים ללא שייר עם השקפותיהם כמו אפלבוים התקדמות הציונית והגיעה להשגה ההיסטורי ומקומו בהיסטוריה של עירנו וציונותה שמור לו מקום כבוד לזכרון עולם.

אפרים מלמדוביץ

כשנבחר א. מלמדוביץ לועד הקהלה הראשון של בילסק, ואיני זוכר אם זה היה ב־1917 או 1919, נשא נאום על ערך האוטונומיה הפנימית דתית של קהילות יהודה, אשר בכוחן להוות מסד לאוטונומיה כללית לאומית של העם, או בערך בנושא זה ואמרו עליו יהודים בעיר, כי היה זה נאום „כמו בבאזל". כלומר נאום אשר לא היה מבייש במות מכובדות כבמת הקונגרס הציוני. שנים

רבות נזון הציבור מדבריו אלה והיו מצטטים אותו לעתים כמי שמצטט דברים של מצע רעיוני חברותי.

אחרי שנים שמעתיו בנאומיו השונים והתרשמתי עמוקות מכשרונו הרטורי הרב, מכוחו הגדול לנתח דברים, ניתוח שבהגיון, כשאינו מסתייע בלהטוטי הלהט והפטוס של נואמים מקצועיים או דמגוגיים. בעצם כשרונו זה ויחד אתו התבלט אפרים מלמדוביץ גם כמסור לעירו וכמפקד, אשר אינו עוזב עמדות, ובמקום שסומן מפי הגורל שם הוא מפקד ולוחם.

רבים היו בעיירות הקטנות בפולין אישים „סמויים", שאישיותם היתה מוצנעת ועם הופעתם הציגו לגבי עצמם סימן שאלה גדול, מדוע אין הם הולכים למרחקים עם כשרון כזה? מדוע אין הם מבצרים לעצמם מעמד של הבלט עם כשרונות כאלה? ולפני שידעתי את התשובה לאמיתה ידעתי, כי לפני הכל ומעל הכל יש כאן ויתור גדול על הענין האישי למען טובת הכלל ולו גם הכלל הקטן ביותר שאליו נקלעת אישיות זו. האנטיקאריירה הפכה לגביהם מין צו מוסרי שאין לגבור עליו ולהפירו.

הוא היה ידוע בכשרונו הלשוני וידע מספר שפות על בוריין מלימוד עצמי כנראה, כי לא שמעתי מעודי שר' אפרים למד באיזשהו מקום או סיים חוק לימודים רשמי מסויים. ביחוד גדול היה כוחו בפולנית, אשר שגירתה על פיו היתה מושלמת, כשם שהיתה מושלמת שליטתו בה בכתב. לכן גם נבחר למוסדות ייצוג שונים של העיר גם מחוץ למסגרות התנועה הציונית.

יהודי לא ערום היה מלמדוביץ, לעתים אף לקה בתמימות יתר שהוסיפה לוויית חן לדמותו, בכל זאת ידע להערים על כל הסייגים האנטי־יהודיים שהעיר נתקלת בהם ותמיד היה מוצא את הדרך איך לעקוף את החוק ולא להפר אותו, איך להשאר כביכול בתחומיו תוך כדי חריגה ממנו מרוחו ומכתבו. חכמתו בשטח זה היתה מן המפורסמות. סגולתו זו העמידה אותו במרכז כל ענין שקרה בעיר וכולם היו פונים למוצא פיו ויותר מזה למוצא חכמתו. על פיו הפך השומר הצעיר ה„קומוניסטי" בעיני הפולנים ו„הפוליטי העויין" לגוף צופי שכל עיסוקו הצופיות שאין בו פגם וכל פעולות הקן היו מתקיימות כבתחילה, למרות צו הסגירה שהוצא עליו. אספות שנאסרו או שהוכשלו על ידי השלטונות הפולניים תוך סגירת אולם או פסילתו מסיבות בטיחותיות כביכול, היו מתקיימות תחת כיפת השמים וניסוח המודעה שנעשה על ידי מלמדוביץ הפך אותה לחסינה ויד המשטינים קצרה מלהפריע למהלכה.

קראנו לו אוצ'וני ייבריי (היהודי המלומד), הוא הוחזק כך גם על ידי הפולנים השליטים. הם נזהרו מפגיעתו התכסיסית החוקית ומחן לשונו הפולנית הקלסית. השכלתו היתה מן השלימות, כלומר לו היה צריך לעמוד במבחן נושאיה היה ודאי מגיע להכרה ותעודה רשמית, אלא שבמקומותינו לא עשו דברים כאלה. במקומותינו היו החיים מעניקים למשכיל את הבגרות המגיעה לו. ומלמדוביץ זכה ובילסק סמכה ידה על בקיאותו הרבה בשטחי ידע שונים ועל ידיעתו את החוק יותר מן העורך דין המדופלם.

שנות העשרים וראשית שנות השלושים בפולין היו למעשה שנות האנטי־שמיות התחיקתית בפולין. מנהיגי פולין קטני הנפש ושפלי המוסר מתמיד

פחדו עדיין להפוך את שנאת ישראל לדגל פוליטי אדמיניסטראטיבי ולהשתמש בה בצורה הברוטלית הנאצית, כפי שלמדו לעשות זאת אחר כך מהנאצים, לכן היתה שנאתם לישראל ורצונם להשמידם או להעבירם מתחת שמי פולניה שנאה שהוטבעה בסעיפי חוק וכל חכמתם הפרימיטיבית היו משקיעים בחוקים, שעקצם מכוון כלפי האוכלוסיה היהודית בלבד. כנגד שיטה זו של אויבי ישראל עמדו אז טובי המשפטנים היהודים, שהציבו עצמם לימין האוכלוסיה המופלית והשקיעו את כל חכמתם בעקיפת חוקותיהם הערמומיים, כדי לקרוע גזירות חיים שהמיטו השלטונות על היהודים. בערים הגדולות הצליח הדבר, כי היה בכוחם של יהודיהן להשיג את המשפטן היקר לכל דבר, אולם בתוך הפליה מעכירה זו הופלו יהודי העיירות כפליים, כשלא היה לאל ידם לעמוד במערכת החוקית הזאת. ובילסק עירנו עמדה לה זכותה ואת מה שעשו גדולים בכרכי המדינה עשה מלמדוביץ בעירו הקטנה שלו.

לאט לאט הפך ר׳ אפרים את כשרונו הטבעי הזה למקצוע חיים, שממנו התפרנס ובכבוד. יהודים וגויים היו פונים אליו ומבקשים עצתו היורידית תוך הרגשה, כי בקיאותו מאליו ביוריספרודנציה הפולנית אינה מפגרת אחרי זו של עורכי הדין המדופלמים.

אנחנו, כאמור, באנו אתו במגע כאשר החלו השלטונות להטפל לקן שלנו ולהצר צעדינו, אך פרט למגעים אלה הערכנו את האדם כאיש ציבור בעל סגולות יוצאות מהכלל והשפעתו עלינו היתה רבה. לא איש ריב היה מלמדוביץ ואת דעותיו השליט לא בכוח ההתנצחות אלא בשובה ונחת ובדברי חכמה ואלה שעשו עלינו רושם כביר. הוא לא ידע לצוף על פני סערות כשם שידע זאת אפלבוים והיה נזהר מהן, אך משניתן לו להביע את אשר עם לבבו ורוחו לא היה מי שיתנגד לו.

דבריו היו תמיד מתובלים דברי חכמה מהמקורות היהודיים והכלליים גם יחד. השכלתו האוניברסלית היתה דומה להשכלתו היהודית ובשתיהן, ידעו כולם, הוא מצוי כבתוך שלו. השקפתו הרחבה נזונה מידע רב וחכמת אנוש רחבה. לכן גם היו אופקיה רחבים ויוצרים יחס של דיסטנציה והתדמות לבעל ההשקפה. אנשי ריבו ידעו תמיד, כי עם כל תמימותו יש להזהר ממלכודות־חכמה הטמונות בדבריו שאחיזתן בהשכלה הרחבה ויסודן במעשה. כי אין לשכוח, שאיש המעשה היה ר׳ אפרים מלמדוביץ ולא היה מעשה בעיר שהוא לא שותף בו ושחלקו בו היה מן הפחותים.

עם מלמדוביץ ידעה בילסק רגעים של רוח גדולה ומעשי ציבור שאין להשיגם ללא רוח. בילסק נתכבדה באזרחה זה וגמלה לו כבוד כמגיע לה. היה הוא לה אנציקלופדיה מהלכת, מעריף לקחי נאום נעימים ומעניק תושיה לעתות צרה. זכרו ינון בספר בילסק לנצח.

מנחם סטופניצקי

כשמדברים על סטופניצקי נראית בילסק וכל ממדי עסוקיה קטנים מדי עליו ולא לפי מדתו. באיש סטופניצקי השתרגו ועלו כשרונות הנהגה כאלה, אשר רק יחידי סגולה במנהיגות המדינה ואז הגולה נחנו בהם.

ידעתי אישים רבים בתנועה ברחבי פולין ובמדינה, כשם שידעתי אישי ישוב מחוץ למסגרות התנועה ועד היום כאשר אני מעלה בזכרוני את דמותו של מנחם סטופניצקי מתרוממת קומתו מעל לשעורים המקובלים בארץ ובמנהיגיה. היה מנחם מנהיג בעל אישיות מנהיגית, כמוגדר היום, בעל תוקף ותקיפות, העומד על שלו ויודע להשליט דעתו על יריביו. כשרונו הארגוני היה שלא מן הרגילים ולא היה דבר וענין מן הכבדים ביותר שמנחם לא היה מוצא להם את הכלים הארגוניים, כדי להוציאם מן הכוח אל הפועל ולהשיג את מטרתם. בכשרונו שרתם לעגלת הגותו כוחות שונים, העושים את המלאכה במלוכד ובהסתייעות הדדית, היה הוא מפעיל מנגנון גדול של אנשי יכולת, אשר היו מפיקים מעצמם מירב אפשרויותיהם, פועלים יחד כשהוא מנצח על המלאכה מגשר הקברניט ומושך בחוטים אל המטרה הנכספת.

נאומיו של מנחם סטופניצקי היו מן המפורסמות. בלהט דיבורו היה חוצב להבות וממס לבות אדישים, מזעזע יחידים רגועים ונוסך בהם אכפתיות ממארת ומפעילם בכוון הרצוי, כשם שהיה מצנן בלהטו זה את קדחת יריביו ומקהה רצונותיהם להלחם בו. בכוח השכנוע המדהים היה סטופניצקי מכוון המוני שומעיו לאפיק מסקנות נאומו והופכם לשותפיו למעשה ומשימה, בין אם חשבו על כן או לא.

בעיר היה מנחם סטופניצקי המנהיג המוכתר על דעת כולם והמנצח על כל תזמורות העסוקה הציבורית. הוא היה הכל בעיר, בקהלה ובתנועה. עם מנחם נעשה כל דבר קל, מאורגן ובר ביצוע. עם מנחם היתה הרגשה כי כולם יתלכדו לכוח אחד, אשר לא ייבצר ממנו לפרוץ חומות ולהגיע.

ההשואה שהיתה מתבקשת ביחס לגודל אישיותו המנהיגית היתה תמיד ההשואה אל גרינבוים. כמוהו ראוהו תקיף, כל יכול, מכוון ומלהיב. כמוהו ראוהו לוחם, מפקד ומטכסס וכמוהו ראוהו שומר על גחלת שלא תעמעם.

אל לשכוח שמנחם היה איש הספר וההגות והעיון וכל מה שהיה מן הרעין וההשקפה היה שרשי ועמוק והיו שרשיו נעוצים בהשכלתו היהודית העמוקה והנרחבת ובחכמתו החיצונית העשירה. ואף פעם לא היו דרכיו נלוזות ולא היתה התלישות שולטת בהן, תמיד היה לו קו שנמשך אל התנ"ך והמסורת, אל תפארת הקדומים של עמנו ואל מושגי עם החדישים ביותר.

אמת, כי למרות שרשיותו ומסורתיותו המזוהות תמיד עם מי מנוחות וישובי דעת ונחת, היה מנחם סטופניצקי כולו סערה וחייו, כפי שהם עוברים עתה לנגד עיני, כולם רצף של אפיזודות והמצאות, הרפתקאות רוח וחזון, מהפכות וקרב, הבקעת שערי מוסכמות ושמירה על היש המושג. המזיגה הזאת של הסתערות ושמירה על היש שימשה ערובה לרציפות מחשבתית וסוף מעשה במחשבה תחלה שבו והאמון שרחשו לו יריבים כחברים היה רב כאמון של מנהיג השלום וההישג.

אף פעם לא היתה הרגשת הכלל כהרגשה של מופקרים מעצמם אל הרפתקן הלהוט להרפתקאות לשמן, שמו של מנחם היה שטר בטחון לכל הרפתקה שמטרתה ודאית ומצויה בצדה.

הוא היה הכל בעיר, המנהיג והמארגן, המורה והמכוון, המפקד ואיש השורה, העומד בשער ומוליך אלי מתרסים, המלכד שיירי אדם שרידי פורענות אכבזה לכוח פורה ומנפה את הטעון ניפוי והרחקה, מנחם היה גם נציג העיר במוסדות המוניציפליים והקומונליים המתמיד והמוכתר לנצח.

בסך הכל היה סוחר בעל חנות לממכר עורות ואם הגיע למעמדו זה בעיר, הרי זה בזכות כשרונותיו הברוכים וגם בגלל היותו נתון לענייני הציבור. הרושם היה, כי את חנותו הוא מטפח לצרכיו כהכרח שאפשר להקדיש לו שעות מספר ביום, אך עיקר ענינו היה הציבור וצרכיו. להם היה מקדיש את מיטב זמנו וימיו.

הוא היה ממש שטוף בעניני „אויר", כפי שכינו היהודים את עסקי הציבור וברוב חזונו ראה בהם את עיקר תכנו בחיים. בהיותו חכם מחוכם, מבורך בפקחות וחכמת חיים מדהימה הבינו הכל לרוחו ותודות לו קיבלה העסקנות ערך חיוני בעיניהם, בזאת היתה גדולתו של האיש מנחם סטופניצקי. נזכרהו לברכה תמיד

שרה גרמייזה

שרה גרמייזה היתה האשה־הגבר שבעיר ובתקופת כהונתה של גולדה מאיר כראש ממשלה היתה מתבקשת ממש ההשואה: שרה גרמייזה גולדה מאיר של בילסק. כלומר במבט לאחור צפה הצמדת אישים־אישות זו כחופפת את תיאורה של שרה שלנו.

היא היתה רופאת שניים מוסמכת היחידה המקובלת בעיר. תמיד עסוקה במקצועה, מטופלת בלקוחות שחיכו בחדר ההמתנה ושעו לעזרתה. היא היתה ידועה כרופאה מסורה לנזקקים לה וחשה לעזרת כל הפונים אליה ביום ובלילה. פרנסתה היתה מצויה לה בשפע, ובהיותה בודדת בחייה, גם למעלה מזה, אך עיקר מעיניה היו בעסקי הציונות בעיר והפרנסה טפלה להם.

שלא כשלישיה הנזכרת ששלטה בציונות הכללית היתה שרה נתונה לציונות החלוצית, העובדת, השמאלית, כי היא רצתה לעלות, כי היא חשבה שציונות פירושה הגשמה. ידוע היה בעיר, כי שרה מעריצה את מנחם סטופניצקי כמנהיג — בכל זאת היתה תקיפה בהשקפתה המגובשת ואישיותה העצמית עמדה לה לא להיות נתונה להשפעתו בזה.

היא היתה אשה לא רגילה, מאותו סוג נשים, שכאשר הן מעורבות בענינים המסורים כביכול לגברים בלבד נעשית היא ראש מדברים בהם ובולטת בכולם. היתה איתנה בהשקפותיה ועמדה בפני התקפות ולו גם מצד ידידיה הטובים ביותר. היא היתה נמרצת, פעילה ומפעילה אחרים לעסוק תמיד במעשה הציונות וראתה משימה עיקרית לעצמה לעשות נפשות לרעיונותיה, לכן קבלה על עצמה את הטיפול בבית הספר תרבות, בו ראתה את היסוד לדור חדש לפי רוחה. לכן עקבה אחרי כל נער ונערה שהמשיך בתיכון הפולני ולא הרפתה השפעתה עליהם, כדי שלא תלך לאיבוד שום פרודה מפרודות העם, מעתודתו.

בבית הספר „תרבות" היתה השפעתה כל כך גדולה, עד שהורי התלמידים בו, היו עושים דברה ומכוונים ילדיהם לפי התווייתה של שרה גרמייזה. היה בה מין קסם כזה, שכל מוצא פיה נשמר על ידי אלה, שבאו במגע אתה, כאמיתות בדוקות שאין מערערים עליהן. מסירותה לאולפנה זו היתה על־אנושית ואנשים ידעו, כי ללא רעיון גדול ללא חזון גדול של תחיית עם על ידי לשונו ותרבותו לא יכלה אשה ערירית כמו שרה גרמייזה להתמסר לחינוך ילדים לא לה ואין זאת כי אם יש משהו בבית ספר זה שהוא למעלה מבינתם ואפשר לסמוך וללכת לאורה.

שרה טפלה במורים טיפול אישי ודאגה לכל צרכיהם. בכך רצתה שיתקשרו למקום ויראו את אומנותם כשליחות חשובה. שרה דאגה לכספי תקציב של בית הספר וליכדה סביבה גוף ציבורי, אשר התמסר כמוה לדאגת התקציב, שלא לסכן חס וחלילה את המוסד החשוב והיקר לה.

היא גם מצאה זמן ומרץ לטפל בהורי התלמידים המתבגרים באולפני ההשכלה התיכונית הפולנית, שלא יתנכרו למוצאם ושיזכרו, כי תרבות זו כפויה עליהם באין ברירה והיא צריכה לשמש להם מכשיר לרכישת השכלה קדם־אקדמאית, אך לא להוות מעין של ערכים אנושיים לאומיים. בכך מילאה שרה שליחות עצומה. היא ממש הצילה לנו נוער טוב והעשירה את התנועות השונות בחומר אנושי משובח, עתיר נכסי השכלה כללית ואיתן במודעות לאומיותו.

לילה לילה היו מתקיימות ישיבות בביתה כשהיא יושבת ראש בכל מיני קרנות, מוסדות וגופים רעיוניים ומכוונת את מרץ האנשים לאפיקים רצויים.

גם בעיריה תפשה שרה גרמייזה מקום חשוב ומשקלה היה רב לאין ערוך יותר משל אחרים. השכלתה הגבוהה, לשונה הפולנית עמוקת הניבים, שטף דיבורה, להטה ותקיפות דרישותיה הקנו לה מעמד שאיש אינו מהין להתמודד אתו ולערערו.

שרה הופיעה באספות פומביות ובישיבות בקסם רב, דיבורה היה שוטף, משכנע ותקיף. תגובותיה היו מוחלטות וניכר היה בהן, כי היא שקלה וטרה כל דבר מדבריה ונושא ניתוחה נהיר לה על כל צדדיו. כך היה בעיריה, כך בקרן הקיימת וכך גם בליגה למען ארץ ישראל העובדת. בכל מקום היתה היא ראש המדברים ומשהחליטה להגיד משהו, ידעו כי לא יהיה מוצא, אלא לקבל את דבריה כסוף פסוק, כהחלטת „פה אחד" שאין עליה עוררין.

הרבה השפיע על כל אלה מוסריותה העמוקה וישרה ללא דופי. כל מה שהיה לה אמרה ישר ללא עקיפין והתחמקויות. מוסריותה בלטה ביחוד בעובדה שלמען הענין הציבורי ויתרה על פרנסתה, הזניחה לקוחותיה ועסקה בצרכי ציבור מתוך הרגשה שאין תחליף לה במשימות שנטלה על עצמה. הגיעו הדברים עד כדי כך, שהיא היתה מפורסמת יותר כעסקנית מאשר כרופאה, למרות היותה רופאת שניים מצויינת ומקובלת על הנזקקים לה כרופאה נערצת.

פרסומה עבר את גבולות בילסק והגיע למרחקים. בקונגרס הציוני האחרון נשלחה כציר שבחירתו מכובדת מאוד, כי מן המרחק נדרשו לבחור בה ומהמרכז דיברו בה נכבדות.

שרה גרמייזה היתה נוסף על כל שליחויותיה המרובות יושבת ראש של החלוץ בבילסק ותפקידה מלאה במלוא ישותה. כמזדהה עם רעיון החלוץ, ההכשרה וההגשמה, היתה שרה חיה את חייה רעיוניים בשלימותם בתפקידה זה. ידענו כי שרה מתכוננת לעלות ארצה, כחלוצה ואת הכנותיה לכך עשתה ללא פרסומת עצמית וללא רעש, אך יותר מדי שרשים ונימי חיות היתה צריכה שרה לנתק, כדי לעקור עצמה מבילסק ולעלות וכך קרה שהיא נשארה שם יחד עם כל יקירי עירנו.

בת יחידה בעסקנותנו היתה לנו שרה. יחידה ודגולה וכזאת נזכרנה תמיד.

חיים רדילבסקי

גם הוא באישים שלי. יהודי יקר, שקט וצנוע, לא מדבר ציונות אלא עושה אותה ומקיימה בכל רמ"חיו וש"סיו.

רוקח לא מוסמך היה, אמיד ומסודר מבחינה כלכלית ואת מחסן רפואותיו שמר כדרכו להיותו מטופח ללא פגם וצל, אך כל מעיניו היו בציונות, לה מסר את עתותיו, לה מסר את ביתו ואת נחותו בו.

כשבא אלינו שפרינצק נשתהה ונשאר יומיים בבילסק, אמנם יום אחד מסר לשומעי עברית ויום אחד נתחייב לדוברי יידיש, משום כך נשאר, אך האמת היא, כי תודות לאכסניה המכובדת בביתו של חיים רדילבסקי נעם לו להשאר אצלנו יותר מאשר בעיר אחרת ויותר מהמתוכנן.

ניכר היה ברדילבסקי כי הוא נהנה מאושפיזין אלה שנזדמנו לביתו לעתים קרובות, ושהוא מעמיד למענם את ביתו ועושהו אכסניה להם, מתוך התחייבות נפשית, כמי שממלא חובה שבדרך אחרת לא יכול היה למלאה.

חיים לא היה נואם. לא היה משתתף בויכוחים, לא דיבר עברית ולא עשה מאמצים לרכשה. הוא לא היה זקוק לכל אלה, כי הוא נולד עם הציונות, כי היא היתה בשבילו מושכל ראשון שאינו טעון אסמכתות וראיות. הוא חי בציונות את חייו המלאים, לעתים נדמה היה, כי חיים רדילבסקי שייך לתקופה אחרת לנופים אחרים, לעולם שלא מכאן וכי כל עסקי פרנסתו ומקצועו, אינם, אלא הכשרה ופרוזדור לטרקלין המצפה לו בחייו, שם בארץ חיותו.

ביום בהיר אחד ניתק חיים מבילסק ללא אומר ודברים, חיסל הכל ועלה. הגשים האיש את חלומו, אשר את סוד רקימתו שמר רק לעצמו.

דמותו השלימה תשאר אתנו לעד.

יעקב יואל בייליס

מעטים חבבוהו בעיר ומעטים מהם היו אלה שהעריכוהו כערכו. (היה משהו מן הדוחה בהופעתו החיצונית, המדוקדקת עד לידי טרזנות). הרושם שעשה היה של אדם הנתון לקטנות הרואה את היקף עולמו במרכז אחד ששמו יעקב יואל בייליס. אנשים נטו לראות בו אדם קטן, המדקדק בפרטי אישיותו והנתון להערכה עצמית יתירה, שמקורה באפקים צרים והשקפת עולם חסרת מעוף.

אך למעשה היה הוא שונה מאוד מהרושם שעשה.

י. י. בייליס היה משכיל שאת השכלתו קנה בלשון העברית ולה הוא שמר אמונים והעריכה כמכשיר ליכוד לעם, על עדות־פזוריו, וכיסוד לתרבותו היחודית המתחדשת.

הוא היה עשיר וסוחר מסודר, המחשב דרכו המסחרית לכל דקדוקי קטנותה ופרטי פרטיותיה. בכל זאת לא היה יבש וחמרני כפי שניתן היה לחשוב. נשמה יתירה היתה בו, שכולה עברית ותרבות ציון. הרבה מזמנו היה מקדיש לנוער, שוהה בתוכו שעות מרובות, מעורר אותו לשירה עברית, ציונית ומשרה עליו מרוח הכמיהה לציון. סיפוריו על ארץ ישראל שהיה מספר לנוער נחרתו

היטב בלבות שומעיו הצעירים ועוררו את דמיונם ואת כיסופי נעוריהם ומשסופרו על ידי יהודי אמיד, סוחר ממולח וקשיש בגילו נתקבלו עליהם במלוא הרצינות המשתמעת מהם. לא כאגדות שיסודם לא מכאן, אלא כמציאות רגוגה שאת כתובת המצאה הוא גילה להם.

גדולת רוחו בלטה ביותר כאשר בבוקר לא עבות אחד חיסל עסקיו בצורה מתוכננת ביותר ועלה ארצה.

מעטים היו בדוגמתו ומעטים שהגיעו למדרגה זו, לעזוב ארץ שמנה לחמה ולעבור לארץ שאינה מאכלת יושביה (כך ודאי היה מתבטא בשפתו העברית הנמלצת) יכול רק אדם נאפד חזון גדול שנתברך ברוח ונפש עשירת ערגונות של לאום ותרבות.

סוף סוף מה היה מספר הציונים בתקופתו ובמעמדו אשר העזו אז לראות בעליה ובהגשמה את תמצית ההתעוררות הלאומית? עם עלייתו ראו כולם כי סנה בוער היה האיש בער באש ההתגלות הציונית ואיש לא ידע זאת. לא קטן היה בייליס. לא! את החלטותיו קיבל כאיש שלא זכה באורו מן ההפקר, שלא חיקה את מישהו ולא ניזון מהתעלויות שאת פסגתן סימן מישהו אחר כך. לבד ובהסתר התווה דרכו ואת משבריו עבר בכוחות עצמו ובכוחות שרק יחידי סגולה נתברכו בהם. כוחות אינטואיציה היסטורית מעמיקה בעתות עמו בגדולתו וכוחות נפש אישיים שיניקתם מעולם אישי נשגב.

את בייליס כמות שהוא ראיתי במכתביו לבילסק. כאן נתגלה במלוא שיעור קומתו. סוחר אמיד זה שנקלע לארץ לא נושבת המפרנסת יושביה במצוקה, היה שמח בחלקו ולא הוציא דבת הארץ רעה כפי שעשו אז אחרים מסוגו. בהשוואה בין פולין המקוללת לארץ ישראל השוממה השתמש בממדי היקש הלקוחים מספירות ערך עליונות, הנהירות רק לאנשים ששאר רוח להם.

את בייליס הוספתי להעריך גם כאן בארץ כשהמרחק בינינו נעלם ואני רואה אותו ממרחק קרוב ביותר. ביחסו לארגונו וליחידי בילסק בארץ ניכר היה האיש. ניכר היה כאדם שנדריו לעמו ולתקופתו קיים כנדרים שאין להתירם והם עומדים וקיימים בכל מצב. נאמנותו לעירנו ולאנשינו כאן האצילה אור נוסף על אישיותו. מסתבר כי קשריו עם בילסק לא היו רופפים והנה בכל זאת ניתק ועלה. מסתבר כי לא בשל נתיקותו מבילסק קל היה לו לעבור ממנה, אלא דוקא בשל שרשיו העמוקים בה. דוקא מפני שלא יכול היה לחיות בלי שרשים, דוקא משום שזקוק היה לחברה להתערות בה, החליט לעלות ולהכות שלוחות אחיזתו בקרקע איתנה שכולה שלו.

דוגמה של ציוני מגשים הגשמה שיש עמה תעוזה היה בשבילנו בייליס וראוי הוא, כי נזכרנו ונזכירנו בספרנו.

חונא חשקס

חונא היה סנדלר. בחדר צר היה יושב כל היום מכה ותוקע מסמרות בנעליים ועל כך פרנסתו. אנשים היו באים אליו בענייני סנדלרות, לגביהם היה חנא אדם שנוצר למען תיקון נעליהם וכל יחסיהם אתו ואליו התמקדו בעסקי מקצועו.

הם היו עומדים אתו על המקח, מתדיינים אתו על פרוטה ועל פחות משווה פרוטה, והוא, סנדלר לכל דבריו היה עומד על שלו כשהוא מבטיח עבודה טובה ורוצה תשלום כמגיע לו. הכל כרגיל. אך משקם משרפרף מלאכתו נשכח לו הכל והיחס אליו הפך ליחס של פשוטי אדם אל מורם מעם, ואני לא ידעתי איך קם הדבר. איך נתחדש פלא זה יום יום ואיך הצליח חנא להפוך את עורו כבאגדה להיות עד שעה זו וזו עבד, קטן־שרתי־האדם ולעת ערב ובשבתות נסיך, שליט על מכמני נפשו והלכי רוחו של אותו אדם. איך נשא הוא בחביון לבו הוד שבגדולה וגבורה שבכניעה להדדי ואין תפקודה של האחת נוגעת בחברתה.

אני חבבתיו מאוד ולויתי את פלא אישיותו בהסתכלות של ענין, כבן נעורים אשר עינו משייטת במרחבי הענין החריג כשהיא פקוחה לבלתי רגיל בחברת האדם.

חנא היה גבה־קומה וכבד אברים, כסבל. טיפוס של איש העמל המצוייר על פלקטים של מהפכות ומרדי פרולטרים. בודד היה במועדו, רציני ושתקן. הרושם שעשה היה תמיד כשל אדם צר מוח, שבע אכזבות־משטרים וסגור לחליפות הזמנים עד לידי אטימות. בהיותו דל הבנה מלהבין וצר השכלה מלעמוד על ערכן. אך משפתח פיו באספות ובישיבות נשכח הרושם הראשון ועינך נצמדה אל מוצא פיו כאל אדם המחדש לך משהו, שלא היית מגיע אל חקר עמקותו בלי עזרתו. רחב בינתו הדהים אותך כל פעם מחדש. יריעת מחשבתו נתפרשה לפניך ברוחב מפתיע. נאומו היה מלא הקשים על מצבים חברתיים משטריים אחרים ונופי מחשבה אחרים, כשל אדם התופש קטדרה שכולה מחקר חברתי מגוון והוא חוקר גווניו ומרצה עליהם. בדבריו ציטט את גדולי הוגי הדעות בעולם הסוציאליזם וביחוד אהב מאוד להסתייע בפלכנוב, אשר בכתביו היה בקיא מאוד, עד שלא יכלת לתאר לך אותו אפילו בדמיונך כסנדלר מטליא ונאלצת להתייחס לדבריו במלוא כבד הראש. כאל מרצה והוגה שמקצועו בכך.

רבונו של עולם! מתי אגר חכמה זו? באלה שעות משעות יומו היגעות היה הוא רודה את דבש הגיגיו העשירים, המגוונים החובקים זרועות עולם רחובות ונשגבות. נהירים היו לחנא חשקיס כל שבילי ההגות של זרמי החברה השונים בעולם, שמות כל הוגי הדעות בעמים היו שגורים על פיו ולא היה אחד שלא ידע להעריכו, כערכו לשלילה ולחיוב. מהם ומתורותיהם למד גזירות שוות למצב עמנו בתקופות מסוערות, מעמדות מתנערים ושינויי ערכים בעולם.

נאומו היה בנוי בנין אדריכלי, שיש בו מסד וטפחות וכל שביניהם משתרג ועולה ומשתלב בהגיון מעמיק שיש בו מן היופי הארכיטקטוני המרתק. הוא היה משכנע ומאלף. עם חנא לא התוכחו, אותו שמעו ולמדו. דיברו היה להט רהוט ומסקנות משפטיו מטועני חשמל וכוח משיכה. אמריו נפלו חותכים ושוטפים אחד אחרי השני כקשורים אחד אל השני ללא התר. כל זה היה משטח מגיש במין אטמוספירה של רצינות וכובד ראש, כשל אדם אשר כל מה שהו אומר אנוס הוא על פי הדיבור והסבל האנושי העצמי, בחינת „מבשרי חזיתי זאת״.

חנא לא פלט אף פעם דיבור גס או דבר שטות ולא ניסה להסתייע באמצעים דמגוגיים, או לתבל אמריו בהלצות ובדיחות. כרצינות הנושא, כרצינות מצב העם והקהלה והתנועה, כך רציניים היו הדברים של האיש חנא רציני היה האדם.

העיר ייחסה לו כבוד גדול והעריכה את אישיותו. אני הייתי משתומם תמיד איך הוא הגיע לכך, הרי אין נביא בעירו ועל אחת כמה וכמה, אין סנדלר מוחזק נביא בעירו. וחנא השיג את הפלא הזה. הוא תפש עמדה חשובה מאוד בענייני העיר והמונים העריצוהו.

חנא השתייך לפועלי ציון ימין והיה הרביעי הקובע בשלישיה המנהיגה שם. בשעה שהם עשו במעשה תנועתם ומפלגתם היה הוא עושה תנועתם כלי לצרכי האומה. הוא הוסיף לתנועה זו בעיר את מימד האחריות המחשבתית. מיזוג זה של ציונות וסוציאליזם, של מעמד ולאום, של פרוליטריזם המפנה זעמו לעם פנימה, למעמדות הנצלנים שבו ואוהב את העם הזה גם יחד, לזה צריך היה גם אינטליגנציה והבנה סוציאליסטית עמוקה וגם אהבת ישראל כצד אנושי כללי גדול. חנא יכול היה לעמוד בסבך ההגיוני הזה תודות לבקיאותו הספרותית, הסוציאליסטית הבורוכביסטית הרחבה ולאוצר מושגיו העיוניים וערכיו האנושיים בהם היה עשיר יותר מכולם. וכל זה רכש, השיג וסיגל תוך כדי הטלאת נעליים, כי נפשו צמאה לתשובות רבות ורוחו היתה נתונה לבעיות עמוקות ואת אשר למד חנא לענות לעצמו את זה הביא תרומת עשר למצוקי נפש וחסד של עזרה לנבוכים. באהבה, בחברות, ללא התנשאות וללא החזקת טובה לעצמו היה חנא עושה זאת וכאן תכונת גדלות נוספת הגדולה שבגדולות.

לכן היינו תמיד מדברים על האינטליגנציה הטבעית של חנא חשקיס, על עשרו האינטלקטואלי, על צרכיו הרוחניים המרובים, על בהיותיו העמוקות והנרחבות ועל הכל תהינו על כוח לימודו העצמי. תכונה זאת לא היתה „טבעית" כל כך. טבעיות היו דרישותיו מעצמו, טבעיות היו סגולות חשיבתו המתמדת, טבעיות היו גם בעיותיו שספקות פתרונן כרסמו בו ולא ברבים אחרים, אך את ההשכלה רכש בדי כוח ויגיעה, ורצינות, והתנזרות מהבלי העולם הזה. ואת כלי תרבותו התקין לו במאמצים רבים, כי הוא היה זקוק להם יותר מאשר לכלי סנדלרותו.

הרבה כוחות נסתרים ועינות ברכה נבלעו בערים הקטנות שלנו שם ולא זכה העם להפיק מהם תועלת גאולותיו, הרבה „אישים" נסתרים נעלמו במחשכי תחום המושב היהודי מבלי שאיש ידע גדולתם ומבלי שגדולתם תבוא לידי ביטויה המלא, וחנא היה אחד מהם. טיפוס קמאי של יוחנן הסנדלר או ר' יצחק נפחא היה הוא חנא חשקיס וכזה נזכרנו לכבוד ולתפארת.

צבי קדלבובסקי יב"ל

צבי בא לבילסק כסטודנט מצליח, גם אצל בנות העיר זכה להצלחה ובמבט ראשון ראיתיו צעיר שאנן השוקע ברקק הצלחותיו שלא כמתאים לנער תקופתו המסוערת. היתה בו רעננות נעורים ותפארת בחורים. ונדמה היה,

כי כל אלה מרדימים כוחות סערה שבנפש בני דורו והוא מתענג על ברכות אישיותו, אך האמת היא, כי הצלחותיו הקלות לא שיבשו את אישיותו ולא העבירו אותו על דעתו. הוא נשאר בחור הוגה, קורא הרבה, מתעניין בספרות הסוציאליזם כבדת הדעת, מרצה דעותיו בפני קהל שומעים שונה והופך שם דבר אצל הנוער בנאומיו המאלפים ובמדותיו הברורות, אשר גובשו תוך העמקת השקפה על חברת האדם משטרי העולם ועתיד העם היהודי.

אין זה מן הדברים הקטנים, לאדם, לבוא אל עיר זרה שארחה ורבעה זרים לו, או בלתי ידועים לו, ולבצר לו בה מיד מקום מכובד הגובל בהערצה, וכל זה ללא ידיעת שפת יידיש ועברית כשכל שפת תקשרתו כמרצה היא רוסית שלא היתה מן השגורות על פי אנשי המקום. צבי קדלבובסקי עשה זאת. הרצאותיו ברוסית משכו אליהן המוני נוער על אף השפה הזרה להם ונושאיה הכבדים. צבי היה מרצה לרוב על נושאים אקדמאיים, היסטוריים ועל המטריאליזם ההיסטורי, אשר שימש לו נקודת מוצא לרעיונותיו שהפיץ ואנשים ישבו והקשיבו לו קשם רב ושעות ממושכות כשהם סופגים לקרבם את כובד הגותיו תוך סבר קל ולהט שבהקשבה.

במשך הזמן סיגל לו את לשון היידיש ומגעיו עם קהל שומעיו ומעריציו נעשו יותר קרובים. הוא הקים את תנועת צעירי ציון בבילסק והיה דוברה הראשי ונציגה במוסדות שונים ובועד הקהלה. במוסדות ארץ ישראל העובדת היה צבי קדלבובסקי משקל כנגד למנחם סטופניצקי.

זכותו הרבה של צבי בבילסק היא שהכניס רוח הדשה בנוער המתבגר. הוא פרץ מרחבי מחשבותיהם ופתח בפניהם אפקי הגות חדשים. בעקבותיו קמה תנועה שמאלנית מתקדמת, ומגוון הרעיון וההשקפה בקהל עדת בילסק העשיר והתרחב.

ציונותו גם היא היתה ציונות חדשה בעיר, היא התבססה על פרודוקטי־ביזציה של העם, על הפיכת העם לאלמנט יוצר המסוגל להפריח שממות ולמלא משימות־עם ללא הסתייעות בכוחות שאולים. במאמר אחד — הגשמה עצמית של כל אהד ואחד והסתגלותו לדרישות התקופה של כל אדם הלכה למעשה. השקפות אלה לא נבעו אצלו מתנאי חיים ולא הותאמו אל מצבו הכלכלי ומעמדו בעיר. צבי היה סוחר עצים, מהפרנס ממחסן שניהל וטפח בעצמו ולפי מעמדו השתייך לשכבות הבינים של העיר, בכל זאת שאף לפרוליטריזציה עצמית למען היותו מתאים לארץ ואת דעתו זו הקנה גם לבנותיו, אשר עלו ארצה כחלוצות בעליה בלתי ליגלית.

פרשת חייו של צבי קדלבובסקי שגלגוליהם הציוניים חלו בעירנו, מהווה פרק המאיר את רוח התהוות החברה המתקדמת בבילסק והתקדמותם של אלה מתוכה אשר עלו והמשיכו לחיות אתו כאן בארץ. היה צבי חלק מנוף המחשבה החברתית המתקדמת של בילסק ויש ענין רב בהעלאת דמותו בספר האישים של עירנו.

משה שטרן

משה היה קרוב משפחה של צבי קדלבובסקי ושותף השקפה לו. לא תמיד חיו שני אלה בכפיפה אחת. לרוב היתה קרבת משפחה בין בני גיל שוים או כמעט שוים מהווה גורם משנה השקפות ומחליף דעות, מה שאין כן ביחסים של שני אלה. פרט זה מוסיף אור לאישיותו של משה שטרן. נאמן לעצמו ושלם עם מוסריותו היה גם משה נאמן לצבי ושלם עם דרכו של צבי, וזו כנראה השתלבה יפה במערכת תכונותיו הוא עצמו.

את משה לא היינו מודדים במדות דעה, אם כי כשהשתתף בויכוחים היה דבורו מסודר, מושתת על ידיעות הנושא, ונאומו היה נאום שבלהט כשל איש שאיכפת לו פירושים לא נכונים אם ניתנים לפרוגרמות מסויימות שהוא חושבן מחייבות אותו עצמו ואת הסובבים אותו. למרות היותו איש השכלה לא נבחן לפי מדת עמקה או רחבה של השכלתו. את משה כיבדו בשל פשטות הליכותיו למרות היותו משכיל ומורם מאחרים ובגלל ישרו הטבעי ועומק השרשים.

משה שטרן היה משמש גזבר במוסדות ציבור שונים, מנהל חשבונות ומופקד על כספים רבים וכל אחד ידע כי אין פתיון בעולם, אשר יסירהו מדרך ישרו או יסיטהו אל שביל המעילה וההתכחשות העצמית בשל כסף קל.

תפקידו זה של משה נסך בטחון ואימון בחברת העסקנים בבילסק ונדמה לי כי זוהי הסבה שלא היו בבילסק אף פעם ויכוחים שגלשו למדרון ההשמצה המוסרית האישית. מה שהיה נוקט קו כזה היה הופך עצמו מגוחך, איש לא היה מאמין לו או מבין אותו.

משה היה יודע גם גבולות אישיותו ונוטל את רשות הדיבור׳ רק לנושאים בהם היה הוא החזק והבקיא ולדברו היה על כן משקל רב. אנשים כבדוהו בגלל נסיונו הרב בניהול עניינים וידיעתו את שדה עסוקו הציבורי לאשורו.

משה היה השלישי בשלישיית התנועה השמאלית בעירנו ואהוב מאוד בה. הוא נספה יחד עם כולם. יהי זכרו אתנו לטובה.

שמחה גלוגובסקי

איש המשולש השמאלי־ציוני בעירנו היה שמחה וטיפוס מעניין מאוד. מגיל צעיר עסק במסחר בענין ובטעם אישי, כמעט אפשר היה להגיד כי עסוקו במסחר כעסוק בענין רוחני. המסחר היה לו מעין מתח שכלי מעניין והוא עסק בפרקמטיה שלו שעות על גבי שעות, מנין לקח זמן לעסקנות ואיך הגיע בתכונתו זו להזדהות עם צעירי ציון, זאת היתה פליאה בעיני תמיד.

חברותו בתנועת צעירי ציון היתה פעילה מאוד ושמאליותו העסקנית ההשקפתית לא עמדה אצלו בסתירה מתנגשת למסחרו, בעקבות המימרה הסוציאליסטית המפורסמת ניתן היה להגיד על כך: תודעתו לא נבעה מהווייתו אך משום מה לא עמדה בסתירה לה. כשרונו המנתח עמד לו ליצור משתי סתירות אלה סינטזה חיננית מאוד.

שמחה היה נואם מצטיין, קל, צעיר ומבריק ויש אשר השנינות המסחרית

שלו השתקפה במין לויית הומור שנון בדיבורו. הוא היה דינמי מאוד, שולט על זמנו ומסדיר דברים בזריזות מפליאה. כך במסחר וכך גם בעסקנות.

סינטזה זו של מסחר כפרנסה־ולחם וכמזון לגוף והשקפת עולם פרולטרית להסדרת הצדק הבין מעמדי כמזון רוחני, היתה סינטזה שכולה אינטלקטואליות ובהירות שכלית והשכלתית גם יחד. באלה נתברך שמחה במדה מרובה.

הוא רצה לעזוב את המסחר, לעלות ולהשתלב בארץ כאיש העבודה וההגשמה לכן הצטרף להסתדרות החלוץ והתכונן לעליה בכל לבו, אך הוא לא זכה. השואה תפשה גם אותו. מקומו בתוכנו שמור לו לכבוד, לחיבה ולהערכה.

שלמה אפשטין

שלמה היה יוצא דופן בנוער של בילסק, היחיד מבין כולנו שסיים תיכון עברי בביאליסטוק ונסע לסיים לימודיו בשווייץ. היה בזה מן החידוש האישי והחידוש גדול עוד יותר, כאשר שלמה לא ניתק מבילסק והיה בא אליה מזמן לזמן לחופשות. לימודו הגבוה היה לשם תכלית מסויימת, אך לא שימש כאמצעי התנשאות, התבוללות או ניתוקו מצור המחצבה. בשווייץ התעצמה אישיותו הציונית ואת רוב עתותיו היה מקדיש שם לארגון הנוער הלומד משיכתו בדרך ההפעלה האקדמאית ציבורית אל שורות הציונות והנוער היהודי.

בביקוריו בבילסק היה משקיע את עתותיו בארגון נוער לומד בבילסק והסביבה והרחבת שורות הנוער הציוני. היה זה דבר חיוני מאוד, כי לרוב היה הנוער הלומד נסחף בלימודיו אל שבילי ההתבוללות, או במקרה הטוב ביותר אל הפסיביות החברתית כשכל זמנו נתון ללימודים לשיעורים ולדאגה לקריירה אקדמאית.

שלמה אפשטיין היה נואם ומרצה ללא ליאות והעיר אהבה את נאומיו והתחשבה בו מאוד. מתוך אינסטינקט שלם והגיון בלתי מתפשר הגיע שלמה לתיזה של ההגשמה העצמית בציונות והיה מרבה לדבר על זה, שלבלי הגשמה ועליה תימשך הערגה לציון עוד אלפי שנים וחזון הרצל ישאר חזון חולף בהיסטוריה היהודית, כיתר תנועות־התחייה שקמו ליהדות וחלפו ללא תוצאות.

הטרגדיה האישית שלו מועמקת בכך שעל אף תודעתו זו נלכד שלמה בשהייה יתירה בפולין ונבלע בסופת השואה יחד עם כולם.

שלמה אפשטיין היה המנהיג לעתיד של ציבור בילסק שקם לה מחוגי הנוער והיה ודאי מגיע לגדולות בכשרונו הארגוני וההסברתי.

בשנותיה האחרונות של עירנו היה הוא האיש המרכזי בקרב הנוער המתבגר. השכלתו הגבוהה ושליטתו המלאה בשפה העברית תרמו הרבה לעלאת רמת העסקנות בשכבה הפעילה בעיר ובנוער. הוא היה נציגו של הדור היורש בבילסק ונציג מכובד ונכבד מאוד.

כפי שנמסר לי זכה שלמה בזכות הטרגית מאוד להיות יושב ראש היודנראט בגיטו בילסק ונספה יחד עם צאן קדשיו.

זכר צדיק בדורו לברכה.

שרה סימנר

אבא, הרב בן-דעת

אבא היה עדין נפש, הוא דיבר בעדינות עם כל האנשים. היתה אצלנו משפחה שקראו לה הקיסרים. הם היו אנשים שהזדקקו תמיד לקרנות צדקה. לימים הגיע אחד מהם למעמד של חייט והיה מרויח את לחמו בכבוד אלא שביום ששי היה מרשה לעצמו לשחק קלפים. משנודע הדבר לאבא, הלך אליו, פתח אתו בשיחה והשפיע עליו לא לשחק. הוא דיבר אליו בעדינות כזאת והרים את קרנו של האיש עד שהוא באמת התחיל לחשוב שזה ככה.

היתה אצלנו אלמנה עלובה אלמנת יוחנן מתקן השעונים, היתה היא מחכה לאבי ז"ל, לרוב ע"י בית הכנסת, כשהיה הולך הביתה והיתה מתחילה לספר על צרותיה. כולם היו אומרים, רבי, זה לא מתאים למעמדך. אתה עומד איתה בחוץ ומחכה עד שהיא תגמור את הסיפורים שלה. והוא היה עונה אם אני לא אשמע אותה מי ישמע אותה.

ביום כיפור אחד, בזמן המלחמה הקודמת, הודיעו לאבא שתפסו שני בחורים מבילסק בבלשקה-קושא, זה היה יער עבות. מצאו אצלם כל מיני מטבעות וחשדו שהם מרגלים. משמשע זאת אבי הוא נסע ביום כיפור לשחררם. השני שנסע איתו היה בעל בית המרקחת אלטרמן. אבי לא היסס לנסוע ביום כיפור למרות היותו רב אדוק. הם נסעו ליער לפגוש בשלטונות וערבו לאנשים האלה ושחררו אותם. היו אלה שני אנשי עיר. אחד מהם מרדכי אברמוביץ, השני יתכן היה מאלין.

היו דיני תורה אצלנו, היו באים להדיין, את הכספים שהיה עליהם הויכוח היו משלישים בידי הרב והיו סוחרים קטנים ויותר גדולים שהיו מחכים שלרב תהיה איזה השלשה שיוכלו להשתמש לשבוע שבועיים בכסף הזה. הרב היה מלוה את זה ולרוב היה האיש מחזיר. אבל קרו גם מקרים שאנשים באו והתאוננו — אין להם כעת, אך עוד מעט, לכשירחיב וכו׳. שמעתי פעם שאבי זכרונו לברכה שמע את האיש מתאונן ואמר, אם זה כך. איני צריך עוד להוסיף לו ונתן לו הלואה משלו וחיפש בעצמו דרך איך להחזיר את הכסף.

בעלאווע זשסקאיא-פושטשא.

אבי לא שלט היטב לא ברוסית ולא בפולנית אבל הפולנים שהיו צריכים מתורגמן מהימן היו מיד מזמינים אותו, פעם הלכתי אתו לשופט לעזור לו בתרגום והתפעלתי, איך הוא הבדיל בנואנסים של השפה בלי לדעת טוב את השפה.

הפולנים התייחסו בכבוד לאבי, הם היו מזמינים אותו בשלישי במאי לחגיגת הקונסטיטוציה הפולנית. הוא סבל מזה. היו מעמידים אותו בין כומר פרבוסלבי לבין כומר קתולי, אז הוא היה לוקח לכל הפחות מישהו מהקהילה שיעמוד לצידו. מה שהם חשבו לכבוד לגביו היתה זו אי נעימות.

בזמן המלחמה העולמית הראשונה קרה שסוחר אחד יוסף אפשטיין נתפש על ידי הצבא הפולני שרצה לקחת את סחורתו אמר:

— למה אתם לוקחים רק ממני. הרב אסף כסף בשביל הקוזקים, הוא יאסף גם בשבילכם.

הם עמדו מוכנים ומזומנים לפגוע בעיר. אבי ישב באותו זמן בבית הכנסת על הגמרא. כשבאו להגיד לו, כי בגלל דבתו השוגגת של אפשטיין דורש הצבא הסגרת הרב, מה עשה אבא, הלך והסגיר את עצמו לפולנים. בינתיים השתדל ד״ר כגן ואחרים והוא שוחרר. אני ואחותי רצנו אל ד״ר כגן, ולרוסים שבעיריה שהלכו איתו.

בעלי עלה בערך שנה לפני ואני נשארתי לגור עם ההורים. הדירה היתה מרווחת. גרתי שם עם הבת הקטנה שלי. בסביבה היו גם יהודים מתבוללים וגם פולנים והיו ילדיהם מתאספים אצלנו. בשבת היו אוכלים אצלנו וגם הבת שלי היתה מבקרת אצלם ונתקיימה בנו שכנות טובה. אבא, שהיה מתיחס בחיבה לילדים, היה מודאג מזה ואומר, רבונו של עולם אם איזה ילד שלהם ילך לאיבוד, מה יגידו? עלילת דם! בכל זאת היה מקבל אותם בחיבה. בין הילדים היו גם אח ואחות של הכומר שגר לא רחוק והכומר שלח להגיד אם ילדיו מבקרים אצלנו, הוא גם רוצה שהבת שלי תבקר אצלו. אני התנגדתי ללא מחשבה, פשוט היתה לי התנגדות פנימית ופעם תפשנו אותה שהיא הלכה עם הילדים לכנסיה, אז אני חשבתי כמה צדק אבא, יחסי ילדים מעמים שונים הם לא פחות מסובכים מיחסי עמים שונים וכדאי לקיים זהירות מסויימת.

אבא התחשב בסבא והיה מבטל את אישיותו לא פעם לכבוד הסבא. אנחנו היינו חושבים שזה יפה מצידו שהוא כל כך מתחשב עם חותנו. אבא התייחס גם בכבוד אל סבא ואם היה משהו היה פונה אליו. כשהיו מתווכחים על פירוש תורה היה הסבא הפוסק.

יחסי אבא—אמא היו יפים אצלנו. אמא היתה תרבותית ופקחית והם היו באים לדעה אחידה תמיד. אמא היתה מתערבת בעניינים של הרב ולא יכלו להרגיש בזה חס וחלילה. היא היתה בעלת טקט יוצא מהכלל. המורה יונגרמן הבן היה תמיד אומר „אונזער רבצין איז זער טאקטיש״. היא דיברה מעט והיחסים בבית היו יפים מאוד.

העוזרות שעבדו אצלנו שתים מהן עברו לאמריקה, אבא זכרונו לברכה היה עוזר להן ומשיא אותן. כל הבנות שעבדו אצלנו נישאו והיו מאושרות

רק האחרונה נשארה איתם יחד ויחד כנראה הלכו לגאזים. היו מקרים שהעתרות לשעבר עלו לגדולה והיו שולחות לפסח כסף למצות ולעצים שהרב יחלק.

פעם אחת כיבדו את בתי בסרטנים, היא באה הביתה ופחדתי שזה יגיע לאבא, אז אמרתי לה, הבטן שלך תהיה טריפה. אסור לאכול סרטנים. היא נבהלה וזמן רב היתה שקטה מאוד ולא שמעו אותה חוזרת על הבקשה לאכול סרטנים. אחר כך היא ראתה ששום דבר לא קרה לבטן, אז היא ניגשה לאבא ואמרה לו: סבא, מותר ליהודים לאכול סרטנים? אז הוא אמר:

— סרטנים? כל הרבנים אוכלים סרטנים.

אז היא הלכה לשכן אחר ואכלה סרטנים. היא חשבה ברצינות שמותר לאכול אותם. היא היתה ילדה בת 6—7. כשהיא באה, סיפרה ואמרה כמה זה טוב. אז הוא אמר — אתם רואים אסור להתלוצץ אפילו עם קטנים.

ר׳ איסר (אלפרט) שמש ז״ל

ר׳ איסר נולד בשרשוב, שם למד ובילה את ימי ילדותו ונעוריו. לבילסק עבר כאשר נשא לאשה בת בילסק והחליט לבנות בה את ביתו. אך מיד עם השתקעו בבילסק התערה בה, הכה שרשים, אהב את העיר והעיר אהבה אותו. היתה זו הערכה שהעריכוהו ובטויה — אהבה. כי ר׳ איסר היה דמות נלבבת, מעוררת רגשות חברה חיוביים כלפיו, מקרב לבבות ומושך אל עצמו יחס של חמימות וקרבת־נפש.

לכאורה רק שמש בית־מדרש היה, שמש בשמשי ישראל היה ר׳ איסר אלפרט וידוע מה מעמדם של שמשים בעירות. בכל זאת היה יחס תושבי העיר אליו יחס שונה ולא בהתאם לעיסוקו. היה בו משהו שהשכיח את מקצועו והבליט את דמותו, דמות רבת אנפין, תוצר הווית העם היהודי, שגם היא רבת פנים מלאת סתירות שאינן מתישבות להדדי אלא אם כן מוצאים את סבותיהן וגורמיהן.

הסתירה הראשית בתכונותיו של ר׳ איסר היתה העליצות, זו חדות הנפש, שאינה עומדת בתיאום למצבו הכלכלי. והסתירה השניה — הרגשת הגאוה הפנימית הנובעת מרגש ערך עצמי מובהק שקיננה בו יחד עם הענווה הגדולה והליכות ההצנע בהן היה מפורסם כל ימי חייו.

משתי תכונותיו אלה העליצות והענוה נהנתה בילסק וגמלה לה מדה כנגד מדה. ניתן להגיד, כי אנשי בילסק שמרו על כבודו למרות מצבו ויחסו לו תכונות רציניות ועמוקות, תוך כדי הנאתם מאישיותו הקורנת שמחה על סביבותיה.

בין יתר עיסוקיו־פרנסותיו היה ר׳ איסר גם עורך שולחנות בחתונות, סארוור בלעז, שהוא מקצוע העומד בין מלצרות לבין האחראי לכיבודים ותקרובת. ולא מלצרות סתם היתה זו, אלא מלצרות שעיקרה הבדחנות ושפיעת הרוח הטובה בעת התכנס עמך לחוג את חג הוספת בית בישראל ועשיית נפשות למחזיקי התורה. הגיעו הדברים לידי כך, שלא יכלו אנשי בילסק לתאר לעצמם חתונות שהשמחה שרויה בהן ללא אישיותו של ר׳ איסר שמש. והיו מקרים שאנשים דחו

חתונות, כדי לתאם מועדיהן ליכלתו של ר׳ איסר להשתתף בהן. הוא, קטון תושבי בילסק, שעמד באחד משלבי התחתית שבסולם המעמדות הכלכליים של בילסק, פרנס רבים וכן מבוססים ממנו בשפע החדוה ושמחת החיים, שאיש לא ידע מה מקורם, מה גורמם. היתה זאת חדוה של מצוה, עליה היו מצווים בני ישראל בגולה משום שאין השכינה שורה מתוך עצבות ומשום שיש לברך על הרעה וגומר, ובעיקר משום שיהודי צריך לשמוח שע״י זה הוא שוכח צרותיו וממשיך להיות יהודי. כמעט ברור היה לכולם שאין שמחתו של ר׳ איסר שמחה שבקלות דעת, ליצנות של פריקת עול, וכי שרשיה עמוקים יותר, כי כולה בטוי של התגברות שבכובד הדעת על מצבים קשים בחיי היהדות וקבלת הדין, בחינת הביבין יסורים הממרקים וכו׳.

לכן גם יחסו לו יחס של רצינות והערכה, ומסרו לו תפקידים רציניים בחיי העיר, כבדי אחריות אישית ויכולת צבורית.

ר׳ איסר היה מזכיר בשכר של ה„קומיטט״ הבילסקאי המפורסם, מזכיר ה„פרויען פאריין״ ועוד תפקידי ריכוז כאלה שנמסרו לו בשכר ובהערכה אשר נמשכה שנים רבות, ללמדך כי לא נכשל ר׳ איסר בתפקידיו, לא כשילה של חוסר יכולת ולא כשלון של נקיון כפיים ויחסי צבור.

את ערבי ימיו היה ר׳ איסר מבלה בחברת הש״ס, בה היה חבר מכובד וחברות אחרות דרכן היה שומר על תלמודו שלא יתבלה ועתותיו לתורה שתהיינה קבועות כנדרש. רציפות חברותו בחברות אלה ובחברה קדישא ואחרות הקנתה לו מקום כבוד בחבריהן והערכה מיוחדת במינה. ידוע, כי כאשר היגר המגיד הקבוע של חברת הש״ס לארצות הברית, בא הרב שטרנפלד ז״ל להתיעץ אתו את מי למנות כאומר שעור קבוע, מניה וביה ניסה הרב להציע למשרד־מעמד זו את חתנו, הרב לעתיד של בילסק. ר׳ איסר, שדעתו לא היתה נוחה מכך, שלא העריך את האברך כמתאים לתפקיד זה, לא רצה לצער את ידידו הרב שטרנפלד ולא לדבר סרה באדם צעיר השואף לעליה, מה עשה? אמר לרב:

— נראה לי. כי ותיקי החברה לא יקבלו אדם צעיר שישב בראש שולחנם. ביחוד שאת המגיד הנ״ל לא קל להחליף. הדבר יכול לגרום חלילה כאב נפש לאברך וחברת הש״ס עלולה גם להתפרק.

הרב הבין את הרמז, קבל את הדין וכמגיד שעורים נתקבל איש אחר.

העיר העריכה מאד את כוח שיפוטו של ר׳ איסר שמש ואם כי כנוהו בשם הזה, לא היה השם „שמש״ נשמע להם כהגדר הקצועי או כציון למעלת אישיותו. לעתים נדמה היה, כי ביחס לר׳ איסר לא היה ה„שמש״ מוסיף הקטנה לדמותו.

פרט לבדחנותו בחתונות היו לו גם מועדים אחרים, בהם השמחה צבורית והצבור פתוח לשמחה ומתכונן לשמוח במועד זה, והוא מרכז בהם. כך היה בפורים וכך שבמחת תורה. לרבים מאנשי בילסק זכורים ימי השמחת תורה, בהם היה ר׳ איסר משמש ליצן ובדחן ראשי בחגיגת הארושין של עם ישראל לתורתו וקדושתו, בחינת „לחבבה על בעלה״ היה ר׳ איסר ממציא אמצאות ליצנות שונות, כדי שיהודים ישמחו ויתגעגעו כל שנה מחדש לפגישתם זו עם תורתם־ארוסתם. אותו יום ויום לפניו, היה ר׳ איסר בולש ומצוא, בביתו של מי נמצא השלל הרב ביותר של מיני מאכל חג שכדאי לשללו, וביום החג עצמו ראוהו

מטפס עם שללו על אחד הגגות שבמרכז ההתקהלות, יושב על פסגתו ומכלה את סיר הקרפלך או האווז הצלוי, כשכולם עומדים למטה ומקנאים בו על משמני המעדנים, שהוא נהנה מהם יחיד ובכל זאת סולחים לו ומחבבים אותו, כי הרי לשמחם הוא מתכוון, אותם ואת תורתם גם יחד.

עליצותו היה בה כאמור הרבה מן הרצינות והרבה מן הטרגיות. כשם שכזו היתה שמחת היהודים בכלל, אותה שמחה שיצרה והקימה את סוגי ה„טוביה החולב" השונים ויוצרו, שלום עליכם. כשם שזרעה ונטעה בכל דור יהודי ובכל עיר יהודית בדחנים למיניהם, שהפכו לסמל ביהודים, כמו מוטקה חבדער, הירשלה מאוסטרופולי ואחרים פחות ידועים. היתה זו עליצות פילוזופית כביכול, שנועדה לפרנס את בעליה בכוחות נפש הדרושים לשאת בנטל לאומי טרגי, במצב כלכלי קשה ובתנאי חיים לא נורמליים. משום כך הולידה חדוה זו שנינות לשון וחריפות מוח ובדיחות הדעת שמסדה רציני ביותר. ר' איסר נחן בחן במדה שאינה יורדת מהרבה דמויות כאלה ואולי גם מן המפורסמות שבהן.

פעם מסר לו בעל בית אחד על ידי שמש אחר שלושה רובל שהתחייב לו והשמש לא מסר לו את הכסף. כעבור זמן מה, כאשר פגש אותו בעל הבית שאל אותו, אם השמש השני מסר לו את חובו, ענה לו ר' איסר „מסתמא לא", כלומר אני איני יודע זאת. אך יש להניח שלא מסר, כמי שרוצה להדגיש שני דברים: שבעל הבית חייב לדעת איך להחזיר חובות כאלה וששמש בעל דחקות אינו יכול לכבוש את היצר במצבים כאלה.

בערוב יומו שכב ר' איסר זמן רב רתוק למיטתו, חולה במחלת רבמטיזם קשה, שרופאי פולין דאז לא העלו ארוכה לה. היו יהודים אנשי בילסק השונים מבקרים אותו ומספרים לו חדשות שונות, מכל מה שקרה וקורה בעיר ויוצאים ממנו תמהים ומשתוממים, מנין יש לו הכח ליהודי הזה להתמיד בבדיחותו גם כשהוא תקוף כאבים אל־אנושיים. והרבה ספרו על תקופתו זו רבת הסבל הגופני והנאת הנפש המתבטאת בליצנות וצחוק. פעם סיפר לו ידידו ר' יוסל בעקער, כי ר' אברהם יצחק שו"ב זצ"ל, שהיה תלמיד חכם מובהק ובעל תפלה נעים ומקובל, החליט להיות גם מספיד נפטרים. בזה רצה ר' אברהם יצחק למלא חלל שרר בעיר, לא יכול היה לראות אנשי מעלה ומדות, מסתלקים ואין מי שיגיד שבחם אחריהם, אך מה לעשות והוא לא נחן בכשרון של מספיד, ובמקום להעלות דמעות והרהורי רצינות לגבי האדם וערכו, הנפטר ומעלותיו, היו המת־קהלים פורצים בצחוק וכל המעמד מתחלל ר"ל. ר' איסר נהנה מאד מספור המבדח וצחק ולמחרת כאשר בא אליו השו"ב הנ"ל לבקרו יחד עם הרבי ר' אברהם אבא והיו גם ר' שאול מיניבצקי ואחרים ליד מטתו אמר לו לר' אברהם יצחק:

— ברור לי כשמש שכבודו מכין לו הספד גדול בשבילי, יש לי אפוא בקשה אליך: אל תרבה בשבחים כדרכך, שמא אקום מקברי הרענן ואתחיל לצחוק ואגיע לבית דין של מעלה שלא לפי כבוד המעמד.

ר' איסר אלפרט המכונה איסר שמש מת ב־1925 כשהוא בן 74, שבע סבל ושמחות, מעשים ותעלולים, שרותים של מטה ומשימות של מעלה. נסתלקה אז דמות מענינת מנופה של בילסק.

דוד פרבר—ארגמן

על חנא טיקוצקי ורקעו

גרתי בבית, בו גר גם דודי חונא טיקוצקי. אני זוכר את הבית כבית משותף לא רק לשתי משפחות אלא כבית־שיתוף של דעות והשקפות ששיקף את ההתרוצצות האידיאית, בה היה נתון העם היהודי בפולין. משהו המה בו בבית הזה שלנו, געש ותסס. וכל זה או רוב זה בגלל אישיותו המעניינית של חנא.

אבא שלי היה ציוני ותיק ופעיל. חונא היה בונדאי שרוף ואשתו חברת פועלי ציון שמאל. המנהיג הבונדאי יענקלה פט היה מזדמן אלינו לבילסק לעיתים קרובות וכשהיה בא העירה היה בא אל בית חונא. וזרובבל מפועלי־ציון כשהיה בא היה בא אל בית אשתו של חונא. אמא שלי היתה נתונה באופן מתמיד בפעילות למען בית הספר „תרבות„ והעברית היתה בשבילה מעין שאיפה מבשרת חידוש העם לכל מי שמשיג אותה, בעוד שהזוג טיקוצקי היה מסור בכל לבו לטיפוח תרבות אידיש וספרותה ודאגתם לבית ספר ציש"א היתה מן המפורסמות בעיר.

לכן היה הבית הזה גם בית ועד למתווכחים, ואם לא להתפש להפרזה, הייתי אומר, הבית הזה של חונא טיקוצקי הסעיר את באיו והכריח את יושביו לא לחיות בשקט ולשהות תמיד בתסיסה מחשבתית והתחדשות רעיונית, יום יום ושעה שעה. העתונות המגוונת שבאה אלינו גם היא תרמה לא מעט לחוסר הרגיעה ונתנה תמיד חומר לחילוקי דעות מגובשים מלכתחילה.

ואם באלה לא היה די היה ביתנו בית שומר מסורת ודוגל בשמירת המסורת בעוד שחונא וזוגתו ראו בדת את האופיום להמונים והמכשול לדהירת המהפכה הסוציאלית, על רקע זה תססו הרוחות לא מעט ושטחי המריבה, השקטה — התרבותית־המאופקת, אמנם, נתרבו והלכו מיום ליום.

זה היה רקעו של חונא טיקוצקי. ברקע זה נתגבשה דמותו רבת האנפין והמגוונת.

חונא היה יהודי טוב, קודם כל „א גוטער ייד" או יותר נכון „א גוטע נשמה" ברוך בתשומת לב לצרת הזולת ומוכן להשתעבד לתוצאות תשומת לב זו. בעיר הכירוהו כקבלן העירוני היחיד של בילסק ועיסוקיו היו מרובים. העיריה היתה נזקקת לו כשעמדה להתקין מדרכות ברחובות, בלעדיו זה לא הלך. הוא היה הגורם היחיד שיכול היה לסייע לאבות העיר לקיים משימותיהם והוא אשר כל החלטה שלהם היתה תלויה במקצועו, בקבלנותו, ביכולתו לבצע את החלטותיהם. כך היה הדבר בשיפוץ בניינים ציבוריים, בשיפורים שונים במראה רחובות העיר ובנוחות יושביה ובכל שנוי או שכלול שעלה בדעת העיריה להכניס בעיר. הכל היה חונא מבצע, לכל היה חונא האיש. עבודותיו הציבוריות שמכנן המשותף היה השבחת פני העיר וזה שהוא היה בכל מקום ועשה בכל פנה בעיר הפכו אותו גם לאיש הפופולרי ביותר אצל כל אנשי העיר ללא הבדל גיל, דת, גזע ומשכן, הכל הכירוהו, הכל בא אתו במגע ולכל אחד היתה הזדמנות לבחון את האיש מתוך שיח ושיג ומגע אישי ובהזדמנויות שונות.

כאיש תנועה מובהק שידע לבטא את עצמו בצורה ברורה ומתומצתת, וכאדם בעל מחשבה בהירה והשקפות מגובשות קבע גם חונא מקום לעצמו בציבור ככלל אחד, והיחס אליו היה יחס של כבוד וזהירות כאלה שנוקטים לגבי אדם בהיר־עמדה ועצמאי בבחירת דרכו.

חונא היה נתון בעולם שהניגודים בו המקיפים אותו הם אקלימו היומיומי. בכל זאת לא זועזעה עמדתו והוא נשאר תמיד איתן בעמדותיו וחזק בניגודיו האישיים עצמו. כקבלן מעסיק פועלים וחי על רווחי עבודתם לא הרגיש חונא בסתירה המבצבצת כאן להשקפת עולמו הפרוליטרי־המעמדי־הפועלי, המתנגד לקפיטליזם הצובר משאבי הונו מעודף הערך המוסף למוצרים מעמל העובד. הוא עשה את עבודתו בקבּ:לות כאלה, כאחד הרגיל לחשב רווחיו ללא מעצורי מרקסיזם ואת דרכו התנועתית המהפכנית, כביכול — כאחד שאין צורת פרנסתו מפריעה לו בעיצוב השקפותיו וגיבוש עמדתו במעמד המקובל עליו רעיונית, אם כי נוגד לו במציאות.

כאיש אידיש המעוגן להווה היהודי ורוצה בהקפאתו התרבותית התנגד לעברית, המטילה מעמסה נוספת של חלופי תרבות ותמורות ניב על העם, העמוס בלאו הכי בנטלים היסטוריים וסביבתיים יתרים מדי, אך כאשר פנו אליו עסקני העברית בבקשה לעזור להם במשהו, כדי להגדיל הכנסות למען בית הספר „תרבות" היה חונא מעמיד לרשותם את כל קשריו ואמצעי השפעתו ועוזר להם.

חונא היה כמעט אישיות רשמית במוסדות השלטון הפולני בעיר, אם זה בשלטון המוניציפלי או במשטר האזרחי הציבילי, הוא היה בא במגע עם אישי הרשות ומקיים יחסי הערכה מקבילה עם נציגי המשטר הנוגד את השקפותיו ודבר לא האפיל על יחסיו אלה, אך בבוא ימי חגי המהפכה אם זה האחד במאי או ה־17 באוקטובר היו באים אליו נציגי המשטר, משימים אותו במעצר או בבית הסוהר ומונעים ממנו „התפרעויות אנטי משטריות הצפויות" ממנו כביכול.

בסתירות אלה יותר מאשר בהופעתו האישי במציאות, התבלט חונא כאיש המהלך במבוך מפותל של השקפות מציאות וחיכוכי רעיון כמהלך בתוך שלו ומתמצא בהתרוצצות הרעיונית של העם היהודי בתקופתו כאדם המתמצא בתוך שבילי פרדסו ללא תעיות וקשיים.

מבחינה זו היה חונא איש בילסק ויליד סבכיה הציבוריים המחשבתיים. ומה שנראה בדמותו האישית היה שקוף נאמן לרקע בו גדל וחי. תסס והתעצם.

מעניין לציין, כי בכל עבודותיו שעשה למען מחייתו הורגשה גם חדוות היצירה שלו בזה, שהוא עושה זאת למען עיירתו ובעיירתו. בשיחותיו הפרטיות היה הוא עובר בשתיקה על הרגשתו זו. אך לא היה מאושר ממנו כאשר משהו הבליט את חלקו זה בעיר ובשיפור תדמיתה. לשיא סיפוקו זה הגיע חונא, כאשר ביצע את התקנת החשמל בעיר וכאשר בפעם הראשונה בתולדותיה צורפה בילסק לרשת הציביליזציה וההתקדמות. העיר גם היא ראתה זאת כמבצע שלו וכשקרתה תקלה בתאורה היה כל אחד מגיב כמעט ללא תרעומת „טיקוצקי ס'איז פינצטער" והיה בכך יותר הכרת בעלותו בדבר וזהויו אתו מאשר זריקת מרה באיש.

רצה הגורל ובימי השואה נזרק חונא למעמקי רוסיה הסובייטית הרחק מעירו וממשפחתו שכל כך אהבם וכאשר נפתחו אפשרויות התנועה והתחבורה וכל יהודי היה זז ובורח מאירופה, מרוסיה, כדי לא לשוב אליהן עוד, לא כך היה עם חונא. הוא ראה צורך נפשי לבקר בעיר מולדתו החרבה. לראותה עוד ולו גם פעם אחת קצרה ויחידה, לחוש פעם קצרה נוספת את חוש החיבה שכה רחש לה. הוא היה הראשון שהגיע לבילסק אחרי השואה ולא יכול היה לעזוב את פולין המנואצת עד שלא נפרד ממנה מבילסק, רקע גידולו, מבילסק, קבר תהיותיו וחלומותיו המוטעים. חונא זכה עוד לעלות ארצה ולמות כאן בין אנשי עברו הבילסקי שהבינוהו וסלחו לו, שחבבוהו וקרבוהו. זכיה זו שזכה בה חונא בימיו האחרונים גרמו לו קצת הקלה בדכדוכו הנפשי, בימיו האחרונים נשא בכאב את כל שואת העם היהודי ומשאות עולמו האישי, הכל התמוטט לפניו ולנגד עיניו, אך מאוחר היה לתקן. הוא בא הנה זקן ושבע צער ואכזבות. כאן בלטה בילסק ושרידי אנשיה כנחמת־מה לנפשו הנכאה. אהבת בילסק נשארה לו מזכרת בודדת של דבר יחיד ואחד בחייו שלא הכזיב. גם אלה מקנים לו מקום במצבת הנצח של בילסק.

הרב השוחט ר׳ שמואל כ״ץ ז״ל

סבי ר׳ אברהם יצחק שו״ב בבילסק, השתדל להשיא את בנותיו לאברכים תלמידי חכמים, שיהיו ראויים לשמש כרבנים בקהילות היהודיות. כדרך בעלי הבתים האמידים באותה התקופה, היו החתנים סמוכים על שולחן הורי האשה עד אשר הסתדרו ויכלו לעמוד ברשות עצמם.

הבכור שבחתניו, אבי הרב ר׳ בן־ציון גינצבורג ז״ל, ישב בבית הסבא עד שנתקבל לרב בעיירה סורז הסמוכה לביאליסטוק, והחתן הצעיר, הלוא הוא דודי ר׳ שמואל כ״ץ, שהיה למדן חריף ובקיא גדול, התכונן להאריך שבתו בבית סבא עד אשר יהיה ראוי לקבל סמיכות ולהיות רב. הכל לפי שאיפותיו הוא ולפי רצונו של הסבא. אלא, ש„לא איסתייעא מילתא׳, הסבא חלה. מעמדו התערער ולא יכול היה להמשיך לכהן כשוחט ומשרתו הוצעה לחתן ר׳ שמואל כ״ץ והוכרה לו הזכות לקבל את חזקת חותנו.

מתחילה קשה היה לו להשלים עם הירידה הזאת ממעמדו לעתיד ועוד יותר קשה היה לו להסתגל לתפקיד הזה: הוא היה איש עדין בעל לב רך וקשה היה לו לראות בהשפך דם. אולם לאט לאט הוא הסתגל למציאות. הוא השלים עם מראות הדם ואת אי־מעמדו כפוסק ומורה הלכה השתדל להמתיק בלימוד התורה.

כל רגע פנוי מעבודתו בבית המטבחיים, הקדיש לעיון בגמרא ובמפרשיו הראשונים והאחרונים. היה גם מחדש חידושים משלו בלימודי התלמוד. הוא היה רושם את חידושיו והכין אותם להדפסה, אלא כפי הנראה לא זכה לכך. בשנינותו ובתורתו היה מקובל בבית הרב דמתא הרב ר׳ אהרון בן־דעת, שהיה משתפו בדיני תורה ובבירור הלכות שונות.

בזמן לימודי בישיבת „בית יצחק״ בסלובודקא, הייתי שולח לו את השי־עורים של ראש ישיבתנו, ר׳ ברוך בר, והדוד היה שולח אלי הערות ושאלות על השעורים. כשהייתי מראה את השאלות לריש המתיבתא ר׳ ברוך בר היה אומר:

— נראה שהדוד שלך למדן גדול ושואל כהלכה.

הוא היה גם בוחן את התלמידים „בתלמוד תורה״, שהיו לומדים גפ״ת. היה מעיין בספרי הפילוסופיה של היהדות מתקופת הביניים, כגון הכוזרי. המורה נבוכים וכו׳. לפעמים היה גם מציץ בספרות ההשכלה.

כשהיינו פונים אליו לפעמים בשאלות חקרניות, היה מבקש מאתנו בזו הלשון: „קינדערלאך, טרייסעלט נישט די קאפקע״ (תנוני לחיות באמונתי).

היו לו שני בנים ובת. (היא היחידה מכל המשפחה ששרדה מהשואה). הוא חינך אותם ברוח המסורת. אך כשהתבגרו לא המשיכו ללכת בדרכיו והת־נהגו שלא לפי הקו שחנך אותם. זה גרם למתיחות ביניהם, ביחוד בינו לבין בנו יוסף. כידוע הצטיין יוסף בכשרונותיו בלימודי התלמוד והדוד התכוון לשלחו לאחת הישיבות ללמוד תורה. בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה

ששבשה את כל התכניות. נפתחו בתי ספר אידישאיים בהשפעתם של מפלגות השמאל, והבן יוסף הפך פעיל בין פעילים במפלגת פועלי ציון, והתמסר לבית הספר האידישאי, בו לימד אחרי שגמר את הסמינר בווילנה.

קשה היה לדוד להשלים עם עובדה זו, שבנו התרחק ממנו עד כדי כך. לו היה פונה לתנועה הציונית ולמוסדות „תרבות" אולי היה משלים עם זה, אבל סטייתו של יוסף הקיצונית השמאלנית גרמה לו כאב. תנועת השמאל ותרבות יידישאית היו בעיניו כעין נטעי־זר ביהדותו והוליכו לדרך רחוקה מאוד מהמסורת. הקרע בין האב והבן גדל והלך. כשהיה בא לימי החופש הביתה, היו ביניהם ויכוחים מרים עד לפירוד לבבות. הדודה ואני השתדלנו לפשר ביניהם. הייתי מביא לדוגמא את אבי ז"ל שהתייחס בסובלנות לגבי בניו שלא הלכו בדרכיו. הייתי מדגיש ומזכיר שאפילו לפני מותו לא חייב את בניו לומר קדיש או ללמוד משניות, (אעפ"כ המשכתי זמן מה בשנת האבל לאמר קדיש). בשיחות האלה עלה בידי להמעיט קמעה את הניגודים ביניהם. השפעתי גם על יוסף ללכת לבית הכנסת בימי החגים ולהשתתף בברכת כוהנים, אך התהום נפרעה ונפש דודי נשארה פצועה ודואבת.

בשבת „תשובה" האחרון לפני עלותי ארצה באתי לבית דודי, ר' שמואל כ"ץ ז"ל, ישב הדוד ועיין ב„יד החזקה" בחלק הראשון בו שהוא ספר המדע, בנו יוסף ישב מן הצד ועיין במשלי בן־סירא. הוא הכין עבודת מחקר מטעם הסמינר על הנושא „הצד השווה וההבדלים בין משלי שלמה ובין משלי בן־סירא". אני הצטרפתי לדוד ועיינתי גם אני ברמב"ם, הבעתי התפעלותי מסגנונו הבהיר והמדוייק של הרמב"ם. הדוד היה מרוצה מדעתי. ואמר:

— אם כן, למה אתם מתרחקים מהמבוע הזה?

אמרתי:

— הנה אתה מעיין בספר „אהבה". אמנם, הרמב"ם עוסק בענייני אהבת השם, תשאב אתה מהמעין הזה לאהבת הבריות ולפעמים תשתדל גם להיות סובלני לדעתם, ועל אחת כמה וכמה לדעתם של בניך. דרך אגב, העליתי זכרונות על מנהגו של אבי ז"ל שהיה נוהג לברך את בניו בערב יום הכיפורים, אם כי ידע בבירור כי הם הקלו במצוות. קפץ יוסף ואמר:

— אבא, גם אני רוצה שתברכני מחר בערב יום הכיפורים בנוהגו של הדוד.

למחרת בערב יום הכיפורים, באתי לבית הדוד אחרי הסעודה המפסקת, לפני שהלכו לבית הכנסת. כאן קרה הדבר המפתיע ביותר: הדוד פתח במסכת־ברכות. פרש את ידיו על ראש יוסף שעמד לפניו כפוף ראש, וקרא בהטעמה ובריגשה רבה את כל הקטע שאדם נוהג לקרוא בשעה שהוא בא לברך את בניו:

— „עולמך תראה בחייך, ואחריתך לחיי העולם הבא. עיניך יאירו במאור התורה. ופניך יזהירו כזוהר הרקיע" — ושניהם בכו.

לקראת סוף הדרך כנראה התפייסו השניים והמחיצה ביניהם הוסרה.

ככה חי לו ר' שמואל בשקט בבילסק ורקם את חייו באמונה וטוהר, עד שעלה עליו הכורת וכל המשפחה נספתה עם כל יהודי עירו, אחרי עינויים אכזריים שעונו בידי חיות הפרא.

מ. ס. ב.

אפרים מלמדוביץ

(נולד 1880, נספה בשואה)

אפרים מלמדוביץ הגיע לבילסק כמורה לעברית, אשר ראה במקצועו פרנסה שיש בה משום יעוד. שרשיו בציונות היו עמוקים, ולפי השקפתו העמוקה לא יכל חזון תקומת ישראל להתגשם, אלא אם יחולו תמורות־יסוד באומה ואת השלטת העברית כשפה מדוברת ראה כיסוד בתמורות.

במשך הזמן נאלץ לחפש השלמות קיום ובהיותו שולט בלשונות עמים החל לייצג את הנזקקים לשלטונות כעורך בקשות ונציגם בעת צרה.

מקצועו זה קרב אותו לאנשי בילסק והפכוהו דובר ומנהיג, נציג ומנחה. שליטתו בפולנית, רוסית וגרמנית, שליטה מושלמת, גרם לכך שבכל חילופי המשטרים בבילסק היה הוא המליץ לעיר וממילא גם אחד האישים המרכזיים.

אפרים נחן בתחושה ציבורית עמוקה וחזה דברים מראש. את רחשי התמורה הגדולה בעם היהודי הרגיש לכל עומק נפשו ועשה עצמו שליח לבשורה הגדולה המתהדהדת במרחקים. לאט לאט זנח פרנסותיו והיה בתכניתו להתפנות מהן למען העסקנות. לאחר שהקים חנות בדים, הושיב לה את אשתו שתסייע לו בפרנסתו והוא התמסר כולו לעסקנות הציונית בעיר.

טבעי היה בבילסק שר׳ אפרים מלמדוביץ יקבל על עצמו שליחויות שונות ויהוה מניע פעולות ציבוריות להשרשת הציונות בצבור ויוזם מבצעים בכוון זה. במשך הזמן הפך א. מ. מרכז לענין הלאומי וראש מדברים בהסתדרות הציונית, בועדי הקרנות ובהנהלת בית הספר „תרבות״.

התמסרותו לפעולות הציוניות היתה מיוחדת בשלימותה. הוא לא ידע שייר וגבול וכל שעותיו היו פנויות להן. אך מכולן ראה עצמו קרוב ללשון העברית ונאמן ביתה, בית הספר בעיר. בבית ספר זה השקיע את מיטב מרצו ועניינו. אזנו היתה קשובה לצליליה המשתמעים מפיות ילדי בילסק ונפשו רוותה נחת, כאילו כבר לעיניו וכאן ומיד התחולל השינוי הגדול והעם החל מדבר בלשונו ומתקשר בכך קשר ישיר להיסטוריה שלו, לעברו המפואר ולאישי חזונו וגדולתו. לא היה יותר מאושר מר׳ אפרים, כאשר היה עובר בקרבת בית הספר תרבות ושומע את העברית מדוברת ומלומדת. כאילו באורח חלום ראה את עצמו מועבר אל אי־חזונו וכל עלטת הגולה מתקפלת ונעלמת.

להטו הציוני והתמדתו המדיטטיבית בה, הולידה בו את כשרון הביטוי בכתב וכל עתון עלון ופרסום שנתפרסם בבילסק היה הוא יוזמם וכותב מאמרם הראשי. במכתביו לבנו דוד מלמדוביץ בארץ היה תמיד כותב ככותב מאמר. כל מכתב נגע בבעיה מן הבעיות הגורליות בארץ ובעם ולאחר שורות השגרה של אב לבנו במכתב, עבר מיד לעניני ציבור ומדינה מביע דעתו ומזמין תשובות לספקות שניקרו והרגעות לדאגות שהטרידוהו ביחס למדינת ישראל בדרך.

בילסק ידעה את האיש, הוקירה נכיחותו בה וקבלה אותו כנציגה לעניינים שונים בהערכה רבה.

בספר בילסק תתנוסס דמותו כדמות מחנכת וראויה לזכרון.

גינזבורג

בילסק — כפי שראיתיה מבית סבי

(אברהם יצחק שוחט ז״ל)

עיר המחוז בילסק פודלסקי מקום מגורי סבא אברהם יצחק שוחט, וסבתא שרה מצד אמא, היא העיר השניה לעיר מולדתי סואס, שבה קשורים זכרונות הילדות שלי מגיל חמש ועד גיל בר־מצוה. הייתי בא לעיר המחוז ביילסק תכופות. ההורים לקחו אותי לפעמים סתם לביקור בבית הזקנים, או לשם בדיקה ע״י רופא מומחה, או תפירת בגדים ע״י חייט מומחה בעיר המחוז.

הסבא היה שו״ב ראשי וחזן בקהילת בילסק ולפי הרשימות שמצאתי רשום בכתב ידו בדף במורה נבוכים, הוא עבר לבילסק מפרוז׳ני בין השנים תרכ״ו תרכ״ח, כי הבטיחו לו כאן תנאי משכורת טובה שאיפשרו לו לנהל את ביתו באמידות.

הוא קיבל משכרתו מה„קורובקה״ בעד כל בהמה. כל קצב צריך היה להכניס סכום כסף והוא היה מקבל מהכספים האלה משכורתו כמו הרב. זה היה בערך יותר מעשר שנים לפני המלחמה.

הוא לא קיבל כסף מבית הכנסת. הסבא היה נוהג לחתום את שמו בראשי תיבות אי״ש זאת אומרת אברהם יצחק שוחט, כפי הנראה התואר „חזן״ לא היה מקובל עליו. הוא היה אומר שהוא רק בעל תפילה. אם כי בימים נוראים היה מתפלל מוספים כשהוא מלווה במקהלה. הוא גם חיבר תווים להרבה תפילות.

סבא שלי היה נאה במראהו החיצוני, בעל קומה גבוהה וזקופה והדרת פנים. היה מקפיד על נקיון הופעתו ומדקדק בלבושו. ונהנה מרכישת כלים נאים לבית.

וכשם שהיה מהדר בדברי חולין כן הקפיד גם בהידור מצוות. התפילין שלו היו מעור אחד ומעובדים יפה ונשמרו בצורתם ובשחור צבעם תדיר. הפרשיות היו כתובות ע״י סופר מקובל, מצויין ביראת שמים. וכדוגמת התפילין שלו נתן גם לחתניו. גם לאבי וגם לדוד השני.

בהקפדתו בעשיית מצוות הגיע לכך, שהזמין לו מערכות גלילים מזכוכית לגלגל את המצות לפסח, מפני שבזכוכית יותר קל לשמור על הכשרות לפסח. כן היה מנהגו בכל המנהגים ובמצוות לדקדק בהם מצדם „החיצוני״ ו„הפנימי״ גם יחד.

מן הרהיטים בביתו בולטים בזכרוני השעון העתיק שבחדר האוכל, וארון הספרים שלידו. בארון הספרים היו שני מערכות ש״ס שהכין לחתניו. ספרי הש״ס היו מכורכים יפה, בהוצאת דפוס וילנא, הוצאת ראם. באותו ארון ספרים משכו אותי במיוחד שלושה סידורי תפילה שהיו כרוכים בכריכות עור יפות: האחד של הרב ר׳ יעקב עמדין, השני של ר׳ יעקב ניסים, והשלישי של ר׳ ישראל ממקלינבורג. לכל אחד היה פירוש אחר. וכשהייתי בא לבית

הסבא הייתי אוהב להתפלל ביחוד בסידורו של הרב יעב״ץ. היו שם תפילות ומנהגים שונים. זה היה סידור כולל. היו לו חומשים יפים.

הוא היה גם פעיל בענייני ציבור בקהילה, וכפי שאבא סיפר לי קראו לו בעיר כינוי בחיבה „ביסמרק מבילסק״. כך היו מעריכים את עסקנותו בקהילה.

לסבא היו שני בנים ושתי בנות. הוא לא זכה שבניו יהיו יראי שמים וילמדו תורה לפי משאלותיו, ולפי הכיוון שחינך אותם. הם לא למדו בישיבה והעדיפו ללמוד בבית. נפתלי הצעיר בבניו נסע לאמריקה ושם התפקר. אבל הדוד שבתאי התפקר עוד בצעירותו, הוא לא יצא חלילה לתרבות רעה, אלא היה אפיקורס לפי המושג של הימים ההם. דרכו היתה לחקור אחרי מידותיו של הבורא ולהתמרמר על הרע שבעולם. מה שנוגע למצוות בין אדם לחברו היה זהיר מאוד. הוא היה בעל עקרונות, היה מנהל מנסרה שבה עבדו הרבה פועלים. היה אהוב ומקובל על הפועלים ועל בעלי עסקים איתם עמד בקשרי מסחר וכסף. אבל כשהגיע למצוות בין אדם למקום לא הקפיד. הוא שמר רק על כשרות באוכל מפני כבוד אביו השוחט. היחסים בינו ובין אבי הרב, היו רצויים כל אחד כיבד את השני למרות הבדלי השקפותיהם. גם סבא כיבד אותו בעד יושרו. הדוד היה נוסע ברכבת בשבת לבקר את אביו וסבא הסכים לזה למרות שבעיר היו מרננים על זה.

ואם בבניו לא ראה נחת חינוכית כפי שרצה, מצא לו פיצוי בלוקחי בנותיו. אלה היו תלמידי חכמים ושומרי מצוות, כדרך בעלי הבתים הנכבדים באותה התקופה היו האברכים שלו סמוכים על שולחנו, עד שהסתדרו ברבנות או במסחר.

הבכור שבחתניו היה אבי הרב ז״ל שאכל קעסט אצל חותנו־סבי שמונה שנים. ואחרי שהוא קיבל סמיכות לרבנות מהרב ר׳ שמואל מוהילבר, נתקבל כרב בסואס הסמוכה לבילסק.

לבתו הצעירה לקח לחתן את דודי ר׳ שמואל כץ והוא היה שוחט במקומו בבילסק. הסבא שאף שגם חתנו זה יהיה לרב. אך יצא אחרת. הסבא הורד ממעמדו מחמת גילו והדוד קיבל חזקת חותנו והיה מוכרח לרדת משולחן חותנו. הדוד ר׳ שמואל עשה לו עיתים לתורה גם בהיותו שוחט. אחרי שעות עבודתו היה יושב ועוסק בגמרא ובמפרשים, ראשונים ואחרונים. היה גם מחדש חידושים בפלפולי הלכה. הוא היה נוהג לרשום את חידושיו והכין אותם להדפסה בספר. בשנינותו ובתורתו היה מקובל גם בבית הרב משה אהרון, והיה הולך אליו לבלות אתו שעות בדברי תורה. הרבה פעמים שיתפו הרב בבירור הלכות ודיני תורה. הוא היה גם בוחן של התלמידים בתלמוד תורה.

בילסק עיר המחוז לעומת עיירתי סואס היתה בעיני כעיר הבירה. רחובותיה היו מרוצפים, החנויות יפות ומגדל שעון העיר במרכז השוק הוסיף לה משקל של עתיקות ושגב. בזכרוני נחרתו מאוד בתי המדרש שבעיר. בזמן ההוא היו חמשה בתי מדרש. הכי יפה היה בית המדרש „יפה עינים״, שהיה במרכז העיר, על שם ספרו המפורסם של ר׳ אריה לוין, הידוע בהגהותיו בש״ס ראם וילנא ואשר כתב את הפירוש „יפה עינים״. את בית המדרש בנתה הקהילה.

הפרופ׳ לוי גינזבורג מזכיר את הרב לוין בספרו על הירושלמי. הוא כתב עליו שהיה מהראשונים שעסקו בהשוואות הגרסאות בין הבבלי והירושלמי.

בית המדרש הנ״ל היה לא רק מרכז להתפלל בו, אלא גם אכסניה ללימודי תורה. במשך היום היו לומדים תורה בודדים, אבל בשעות בין מנחה למעריב היו באים אליו מכל השדרות, בעלי מלאכה חנוונים וסתם יהודים וכולם למדו. כל אחד ישב בחבורה משלו לפי ידיעותיו. חבורת מנורת המאור, עין יעקב, משניות, עד חברת ש״ס.

סבא לא האריך ימים אחרי שפיטרו אותו והבית וכליו עבר לרשות הדוד. מלבד חדר אחד ורהיטיו שנשארו לסבתא, אשר גרה עם בתה וחתנה. כל המעבר הזה מרשות לרשות לא הפריע את ביקורינו בבילסק, אלא שבמקום בית הסבא היה בית הדוד, אך האוירה השתנתה. במקום רוח של זקנה ורצינות נכנסה רוח צעירה וחיים צעירים.

בתי ספר לא היו אז בבילסק. רק בית ספר עממי ממלכתי שילדי ישראל נמנעו מלבקר בו. רק יחידים שלחו את בניהם לשם. בימים ההם לא היתה תכנית אחידה לחדרים. את תכנית הלימודים בחדר היה מכין המלמד בעצמו. כמובן היה חדר עם לימוד עברי עם חומש ותנ״ך. החדרים המיוחסים היו אלה שלמדו גמרא.

חשמל לא היה ומים לא היו בבית. בית המרחץ שהיה היה ליד המעיין וסידרו אינסטלציה לא כל כך מודרנית שהמים נכנסו לתוך בית המרחץ. בית המרחץ לא התנהל על ידי גוף ציבורי, הקהילה היתה מוסרת אותו לבלן בשכירות וכל מי שהיה בא היה משלם.

היתה מקוה טהרה לנשים מופרדת, אבל בבית המרחץ היו כולם מתרחצים, אלא לפי תור וימים, פעם נשים לחוד ופעם גברים.

אנחנו היינו מגיעים ברכבת עד בילסק. היינו נוסעים מביתנו לתחנה בסטבלה. התחנה בבילסק היתה בתוך העיר והיו גם כרכרות. בילסק היתה קרובה לבילובז׳ ליערות והיו מביאים בכל שבת ושבת כסף לאוצר המלוכה מבילובז׳ לבילסק עיר המחוז. היערות היו שייכים למלך. חוכרים היו מוכרים את העצים ואת הכסף היו מביאים במכונית ומפקידים בבילסק בבית האוצר שהיה בניין מיוחד עם שוטרים. זה היה האוטו היחיד שהיה בא לבילסק והסביבה. לא קראו לו אוטו אלא „צ׳ורטו ברייקי״. כלומר הלילית—השדה. כאשר היו מביאים את הכסף לשם בטחון, אני זוכר, שכל האנשים היו יוצאים לראות את האוטו.

בילוביז׳ היתה אחוזה של הצאר, היו באים שמה לא לשם הנופש, אלא לציד. אני זוכר שהיו מדברים על כך שבאים הנה אנשי מעלה מפטרבורג.

את רחובות העיר היו מנקים האסירים. היה כאן בית סוהר. אינני זוכר אם היו שם יהודים. היו שומרים עליהם שלא יברחו. והאסירים היו כל השנה מנקים את הרחובות. אינני זוכר אם בכל יום. היו מדרכות לחוד של עץ יותר גבוהות מהכביש וגם אותן היו מנקים האסירים. אינני זוכר אם ריבצו את המדרכות במים.

סבא שלי גר ברחוב צדדי לא רחוק מהשוק. לא רחוק ממנו היו גרים

גויים. הם גרו מחוץ לעיר, אי אפשר לאמר שהעיר היתה יהודית והגויים היו נספחים, אבל הגויים התרכזו ברחובות הקיצוניים ובמרכז גרו רק היהודים. הגויים התעסקו בחקלאות. היהודים היו לרוב חנוונים ,סוחרי יערות, רופאים, קצבים, נחתומים, בעלי מלאכה. בתי חרושת לא היו שם.

היו הרבה בעלי מלאכה. היו אפילו מנקי רחובות יהודים. לא הכרתי בנאים יהודים. היו אולי בודדים, היה שמעון המרצף. הוא עורר את תשומת לבי סימן שהיה יחידי.

בכל יום חמישי היה שוק. היו מביאים לשם את הסחורה, והיו קונים בחנויות. ומוכרים את התוצרת.

היו סוחרים שהיו מנהלים מסחר עם ביאליסטוק. היו כאלה שהיו מביאים תוצרת שהיו עושים בביאליסטוק לבילסק. הסוחר היה מזמין סחורות ע"י מכתב והיו שולחים אותן דרך הרכבת.

הואיל חובה לספר על בילסק ולשמר דמותה לדורות, העליתי זכרונותי עליה ויהי רצון שדברי לא יהיו חזרה על דברים שנאמרו כבר ויהוו נופך להשלמת דמותה ולוייות חן.

חיים רדילבסקי

(מתוך "ספר ראשוני רמת־גן", הוצאת עירית רמת־גן)

חיים רדילבסקי הוא „העורב הלבן" של קבוצת „מעגל", לא רק בשל מקצועו, שרוקח הוא ורוקח לובש כידוע לבן, אלא גם מכיון שהוא רחוק מאוד מביאליסטוק עיר מולדתה של קבוצת „מעגל".

הוא איש בילסק וגם שם רוקח היה ועסקן ציוני רב־פעלים באמת. כשחבריו הגישו לו באחד הימים שי, הם ציינו ליד תמונות העסקנים מבילסק את רשימת התפקידים הרבים שמילא שם: סגן ראש הקהלה; חבר הועד הציוני; חבר ועד בית הספר העברי; מורשה הקק"ל; חבר המועצה העירונית.

הוא עלה ארצה בשנת 1921 ומיד נכנס למקצועו. עבד בקופת חולים בתל־אביב כרוקח ראשון שלה. ובתוך שטח קופת חולים — ברחוב מזא"ה — הוקם חדר בשבילו על ידי מחיצות בד ושם היה בית מרקחת ראשון שלו בארץ.

איכשהו בא במגע עם אנשי „מעגל" (אולי בזכות קרבה „טכסטילית" של ביאליסטוק ובילסק, שגם היא עיר תעשיית טכסטיל היתה, ואולי על דרך מקרה?) רכש חלקה של חמשה דונאם ונטע פרדס. המשיך לעבוד בקופת־חולים, אך התיישב ברמת גן ובהתלהבות התמסר לפרדסו, שעבד בו בלילות.

ומספרתה אלמנה (הוא נפטר בשנת 1958), חיה רדולסבקי:

„הימים הראשונים במקום היו קשים. הקמנו שני חדרים מביטון כאופנת הימים ההם, כי בניית ביטון היתה זולה מלבנים. כשנתיים התגוררנו ללא דלתות וחלונות, אך הפרדס פרח. האמין חיים רדילבסקי, כרבים ממתיישבי רמת־גן, שפרדס על שטח קטן כזה יספיק למשענת פרנסה לעת „זקנה".

ומוסיפה הבת היחידה, רות, הנשואה לעו"ד פודז'רסקי:

„אני זוכרת את הימים „החמים" של קטיף. אבא הביא פועלים לעזרה, והעבודה היתה בקדחתנות כמו בפרדס של ממש".

אלא שגורלו של פרדס זה היה כשל האחרים ברמת־גן. הפך למגרש, על המגרש עומד היום בית משותף גדול, אך משפחת רדילבסקי הועידה לעצמה לצידו של הבית דירה משלה, בת שתי קומות, והמשפחה — האם והבת עם משפחתה — מתגוררות בקומה השניה.

כרמון

משהו על יוסף לברטובסקי

השלטונות הפולניים היו נוהגים כל שנה לפני ה־1 במאי לאסור את כל היסודות הקומוניסטיים ולשחררם לאחר יום זה. עובדה זו אף היא היה בה, כדי להצביע על קומוניסטים ולעשות סלקציה בטחונית־פולנית בעיר. לכן כל עוד המפלגה הקומוניסטית בפולין היתה במחתרת אפשר היה להעריך את כוחה לפי מספר האסירים בהזדמנויות שונות. בבילסק היו אסירים יהודים לא מעטים. אם זכרוני אינו מטעה אותי לא הגיע ארצה אף אחד מאלה שנחשדו, לפי הסימנים הנ״ל, בקומוניזם בבילסק.

קשה לדעת, ולמעשה לי לא ידוע מאומה, על גורלם ומעשיהם של הקו־מוניסטים בבילסק בשנים מאוחרות יותר. אך אחד מהם נתפרסם מאוד, הרבה מעבר לגבולות בילסק ואף מעבר לגבולות פולין. יודעים עליו הרבה בקיבוץ לוחמי הגיטאות אף אם לא הכירוהו פנים אל פנים. זהו יוסף לברטובסקי.

הוא היה הרבה יותר מבוגר ממני. אני אף פעם לא ראיתי אותו. עליו שמעתי ומכיר אני את משפחתו. יש לו אפילו בארץ שתי אחיות.

אביו של יוסף לברטובסקי היה יהודי אדוק, עבדקן, תושב ותיק בבילסק והיתה לו מה שהפולנים כינו „אולירניה״, וזהו להבדיל מפעל כמו „שמן״. בית בד. הבן יוסף היה בצעירותו ובנערותו חבר פועלי ציון שמאל. בראשית שנות העשרים ניהלו פועלי ציון שמאל מו״מ עם הקומאינטרן על הצטרפות מפלגת פועלי ציון שמאל לקומאינטרן. ניר־רפלקס היה במוסקבה כמה חודשים לצורך מו״מ זה והמו״מ נסתיים באפס. פועלי ציון שמאל היו מוכנים לקבל במה תיזות יסוד של הקומאינטרן אבל בתנאי אחד: שתישמר עצמאות המפלגה ושבאופן עקרוני־פרינציפיוני תוכר הזכות של היהודים לעלות לארץ ישראל. ניר ניהל את המשא ומתן עם זינובייב וקאמינייב, ותולדות מו״מ זה כתובות בספר שיצא גם בתירגום עברי.

כשמכל זה לא יצא כלום השפיע הדבר על רבים ובמפלגה זו חל פילוג.

היה זה בשנות העשרים הראשונות, ב־1921 דומני, ואני את הדברים מכיר יותר משמועה ולימוד מאוחרים יותר מאשר מזכרון ילדותי. סיעה קטנה עזבה את פועלי ציון ויוסף לברטובסקי בתוכם. מאז כמעט לא ביקר בעיירה, כי חייו היו במחתרת ובבילסק היה עליו לחשוש ממאסר. הוא היה מאוד אקטיבי. ייתכן שמשפחתו ידעה כל הזמן היכן הוא, אך בציבור לא היה ידוע על כך מאומה ובעיירה לא נראה.

פעם, בווארשה, כשעמדו לאסור אותו — קפץ מקומה שניה, שבר רגל, והיה עליו לשכב בבית חולים שבועות אחדים. מאז סיפרו הוא היה נזהר שבעתיים מכיון שנשאר בו סימן מנפילתו זו. הוא שימש סימן היכר לו והשלטונות הגבירו חיפושיהם אחריו.

השלטונות הפולניים חשבו אותו לאחד המארגנים הראשיים של הנוער הקומוניסטי לא רק היהודי. לצורך הסוואה השתמש לברטובסקי בכל מיני

כינויי מחתרת. זמן מה היה גם ברוסיה אך המקום בו חונך ואשר בו עוצבו השקפת עולמו ודעותיו היו בילסק. לו היה חי היום היה כבר כבן 75—80.

כאשר פרצה המלחמה ופולין נכבשה היה הוא בביאליסטוק ונשתהה בה עד שנת 1941, שנת פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה. עם פרוץ מלחמה זו ברח לברטובסקי למחוזות הרוסיים.

ב־1941 החלו הרוסים מארגנים מחדש את המחתרת הקומוניסטית בפולין שנקראה לאחר הריאורגניזציה פפ״ר. (פולסקי פרטיה רובוטניצ׳ה — מפלגת הפועלים הפולנית). בראשית הריאורגניזציה הזאת הוצנח לברטובסקי ע״י מטוס צבאי סובייטי לוארשה ושם הוא החל באירגון מחדש של המחתרת הקומוניסטית, בעיקר ברובע היהודי ולאחר מכן בגיטו. בשנת 1941 החל מו״מ על הקמת אירגון צבאי יהודי לוחם, בהשתתפות הקומוניסטים, ה„בונד״ ועוד, שבין המשתתפים בו היה גם אנטק צוקרמן, אז ייצג לברטובסקי במו״מ זה את האירגונים הקומוניסטיים־יהודיים בוואר‏שה ובגיטו אך בשנת 1942 נעלמו עקבותיו.

העתונות הפולנית כותבת עליו בכל הזדמנות עד היום. מסתבר, כי הוא נתפש, נאסר, עונה קשות והוצא להורג. בפולין נשארו אשתו ובנו. שם מעריצים אותו מאוד ומחזיקים אותו כאחד ממייסדי המחתרת הקומוניסטית והמפלגה הקומוניסטית החדשה שם.

שמחה בגן

אחד הטיפוסים המעניינים בבילסק היה שמחה בגן. היה זה בחור ה„הולך בדרכו״, הפורש, כביכול, מן הציבור כשהמדובר בזה הנקרא, עולמו הרוחני. משהו בפנימיותו אמר לו לייחד עצמו לצליל היהודי. הוא לא היה מוסיקאי ובוודאי לא מוסיקאי לפי המקובל אך נשמתו התנגנה בו בשפע של צלילים ולא היה יכול בלי זה. בתוך אווירת הדכאון והיבושת, הדאגה והחרדה לבאות של בילסק, היה שמחה בגן מהלך ומפזם לעצמו שירים ולחנים, אשר כאב האומה, כמיהותיה ותקוותיה היו מתבאים בה ומזדעקים ומתגנחים בהם, כאילו אין הוא שייך לבילסק ולאפקה הצר והולך, הקטן והולך.

שמחה ידע את רוב השירים שזומרו אז בעם ביידיש. בתקופה ההיא, תקופת התסיסה באימפריה הרוסית של 1882—1905, החלו עממיה מתקוממים נגד השעבוד הלאומי והמעמדי גם יחד וכל זה השתקף בשירי העם והמעמד, שבקעו ופרצו מגרונות הנוגעים בדבר, ואשר המכנה המשותף שלהם היה המרי, הזעם, הרגישות. שירים אלה פרצו גם בעם היהודי כמאליהם, בטאו אותם מוריס רוזנפלד, וינצ׳בסקי, רייזן ואחרים בשירים למאות ובשירות אדירות לחן ומלה. שמחה ידע את כולם כמעט על־פה, תמליל וצליל וכל נפשו היתה מלאה בהם עד אפס מקום.

אותה תקופה היתה גם תקופה מיוחדת בתקומת האומה, הבילויים, העליה השניה בראשיתה, היישוב היהודי בארץ המתעורר ומשמיע את עצמו ולעצמו בצלילי ציון וכיסופים אליה ואל ריכוז העם בה. כל אלה הפציעו ונזדמרו באלפי נימין של שירה וצליל והיוו מיגוון עצום של זמר. שירים אלה למן „במחרשתי״ „שאו ציונה״, „שושנה חכלילת עינים״ בעברית ועד לשירי הערגה של משוררי העברית בימי הביניים, היו שונים בתוכנם משירי היידיש, בכך שכל כולם לאומיות וטבע, מולדת ועבר מתחדש. גם את אלה אצר בתוך נשמתו שמחה בגן ונפשו התמוגגה על צליליהם יומם וערב שעות על שעות.

הוא היה שכן שהתגורר אצל סבא שלי, באחד הצריפים ששכר, ואני הייתי מאזין לאיש, מתמלא ערגה כמוהו ויחד אתו הייתי שוקע בעולם שכולו טוב, שכולו עולם חזוי בהגשמתו, שכולו רחוק מעולמנו זה, העכור, הכבד והחמרני עד לידי פחד ודכאון והייתי אסיר תודה לו והערצה שאין לבטאה.

כשעזבתי את בילסק היה שמחה בגן רווק עדיין, מחוסר עבודה לעתים מזומנות, מסתופף בבית אמו הדל וחי חיי דוחק ומצוקה. אך בכל אלה לא ראיתיו אף פעם מתמרמר, משתפל לדרגה של מקללי עולם או שותק שתיקת זעם הרת אסון לו ולאחרים. להפך, בשעות וימים כאלה היה שמחה צולל אל ים הצליל היהודי העשיר, דולה ממנו מיני מנגינות ערגה קורעות לב ומזמר בשרשרת.

משהתחיל בשירי עם יהודיים שוב לא פסק שעות עד הגיעו לקצה עמקם. והיה אז חדרו הקטן מתמלא רגשות עליונים, מרוממי אדם ומעשירי נפשו ההומיה.

לא פעם אני נזכר בשמחה בגן ותוהה על העושר הזה של גוני קול

ודיבור שנשתמר ונאצר בו. מניין היה לו הכוח הזה לדחוס לתוך לבו כל כך הרבה ביטויים של חוויות נפשיות וגעגועים עלאיים ולהשמר כאחד מאנשי בילסק? ויחד עם זאת כואב הלב על שכוח כזה נתבזבז על דאגות יום פעוטות מבלי להשאיר זכר לאוצר שבולם בתוכו. אני בטוח, כי לו היה שמחה חי במסגרת־ציבור אחרת היה כבר מישהו „מגלה" אותו ומשמר אותו כאנציק־לופדיה חיה של פולקלור יהודי, כפי שהוא השתקף באומר ובצליל של תקופתו רבת הלבטים, התהפוכות והסבל.

עם מותו של שמחה בגן, או יותר נכון, עם העלמו מעולמי, ירד אלי קבר השכחה אוצר בלום ידע עם, אשר שום מוסד בעמנו לא הצליח לשמרו לנצחים, ולי אבד מקור רבגוני של חוויות נפש עשירות ומעשירות.

במרחקי הזכרון, בזכרי את בילסק מתבלטת אישיותו המוסיקלית וכשרונו לעממיות של שמחה, כדבר נדיר שאיננו שכיח בחיינו. כמין אדם עשיר נפש וכמה ביטוי שקשה לא לזכרו ולהזכירו.

בנימין בושקה—ברוורמן

הוא היה עני מרודה. בן בניהם של עניים מדורות וספק, אם סיים בית ספר עממי, כלומר, אם ניתן לו להשקיע שנים בלמידה, בעוד שמשפחתו נזקקה לכל גרוש שיכול היה הילד להביא הביתה תמורת עמל זמנו, תמורת זמנו שמכר בשליחויות בשירותים ובעוד תועלת שיכול היה ילד להפיק ממכירת מרצו בבילסק.

כמעט בטוח שלא למד, אלא שנים מועטות משנות ילדותו המוקדמות. אני זוכרו תמיד מורחק מילדי גילו, מעיסוקיהם, משמחותיהם, מלימודם ומשחקם, שקוע ועסוק בשליחויות שונות שעשה למען הוריו ולפי דרישת הוריו — לאחרים. והנה, בכל זאת צמח פתאום בנימין, בגר, והרי הוא נער, בחור דובר שפות, מתבל דברו במובאות לשוניות ועניניות מספרויות עמים ואוצרות הגותם. מניין לקח בנימין כל זאת? מתי שאף בלע כל אלה? איש לא ידע ואיש מאתנו לא הבחין.

בכל אופן, כשאני זוכרו עכשיו, אני רואה לפני חנות מכולת קטנה, שמחה שוהה בה שעות על גבי שעות, בעוזרו לאביו רוב שעות היום, בעוד שבבית מצפים לפת לחמם הילדים הקטנים שנולדו לאביו משתי נשותיו, מהראשונה, אמו של בנימין ומהשניה שנשא לאחר מותה, אך משהגיע הערב היה נעלם בנימין, מסתגר במקומות שונים ועוסק בעיון ולימוד, בהתמדה, שאין דוגמתה באדם רגיל. כך הגיע בנימין ולמד עברית על בוריה וכך הצליח לספוג לתוכו את אוצרות ספרותה העשירה ורבת הדורות, כך גם הופיע לפתע כבחור המגלגל שיחות בפולנית, רוסית וגרמנית, כשכולן שגורות על פיו והספרות של כל אחת מהן נתונה לו כמאליה.

בנימין היה צנום ודל מראה, רשמו החיצוני היה כל כך לא בולט, עד

שדמה לך, כי כולו שעמום ושכיחות, שאינם ראויים לתשומת לב. אך משפתח את פיו והתחיל בשיחה שוב לא יכולת להנתק ממנו וכל מוצא לשון שלו נחרת בלבך כדבר מרתק שאין להשתחרר ממנו.

שעות יכולנו לשבת ולהקשיב למה שבנימין מספר. בחור רזה וקטן זה שלא השתייך לשום מפלגה, תנועה, או חברה, שאף פעם לא היו עתותיו בידיו לקשור קשרים אישיים ולהשתלב למסגרת חברה כלשהי. היה מרכז סביבו אנשים ויוצר לו מסגרות הקשבה לעת מצוא רק בכוח אישיותו העשירה.

בנימין היה בקיא בספרות העברית כשם שהיה בקיא ביידיש וספרותה וכשם שידע את הספרויות הזרות שנזקק להן. כשרונו האוטודידקטי והתמדתו העצומים היה בהם להפליא. הווייתו, מציאותו האפורה ותנאי חייו שהקיפוהו לא היה בהם בנותני דחיפה לדעת ולהעשרת הדעת. מאליו, מכוחי העצמי נדחף בנימין אל גנזי המחשבה והרעיון של חברת האדם. מאיזה שהוא דחף פנימי שבנפש שאב בנימין כוחות חקר עצומים והגיע למה שהגיע. ועד היום אין ביכולתי להסביר לעצמי, על שום מה ואיך נהה בנימין וחיפש עוד ועוד וגילה לעצמו אפקים רחוקים מחייו ומחיי כל המקיף אותו.

יש אנשים היודעים ליצור, לשיר, לספר, לחבר דברי ספרות והגות, שירה ומעשה. בנימין זנח את כל אלה, אם כי עד היום הנני בטוח, כי אילו התחיל היה ממשיך והופך יוצר, מחבר הוגה ומבטא הרבה דברים חשובים לאדם. הוא לא עשה זאת, הוא לא יכול היה במציאות חייו לחשוב על יצירת דפוסי נצח של ביטוי, אך היה בו משהו יותר מזה, בנימין היה הוא עצמו יצירה נפלאה וחייו לא היו, אלא ביטוי מתמיד ומתמשך של הצורך האנושי לחקור, לדעת, להעמיק ולהקיף. בזה היה בנימין משהו מיוחד בעולם האדם ובעולמה של בילסק היה הוא מין חריג־אדם שקשה לשכחו.

דפים ליפה עיניים

תולדות חייו של ר׳ אריה ליב

(לקוטים מתוך הספר על ה„יפה עינים״ שהופיע בשנת תשל״ה בירושלים)

א. הוריו של ר׳ אריה ליב

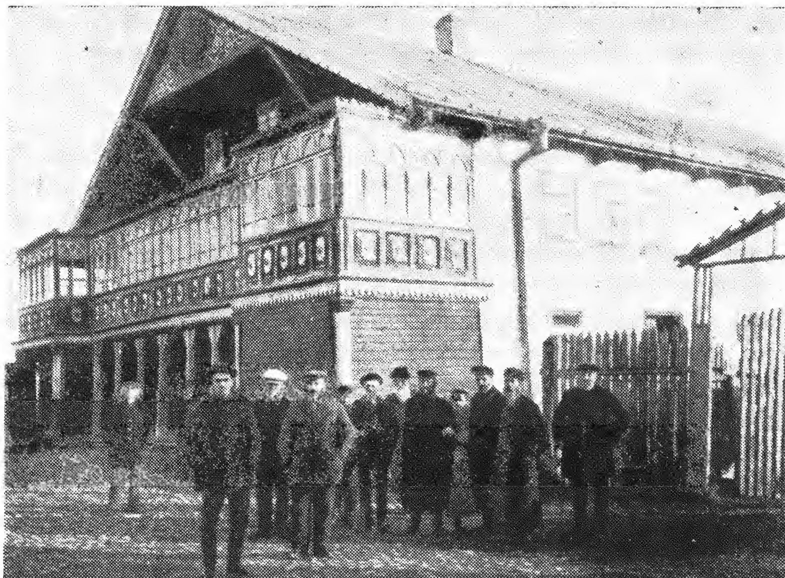
ר׳ אריה ליב נולד בעירה סקידל, בשנת 1829, לאביו ר׳ שלום שכנא יעלין בן ר׳ נפתלי. מסורת היא במשפחה שבמשך שנים־עשר דורות כיהנו אבותיו של ר שלום שכנא ברבנות; אפשר שכולם כיהנו בעיירה סקידל שמספר יהודיה בשנת 1847 היה 1080 נפש. ר׳ שלום שכנא סטה ממסורת אבותיו והיה למגיה, כי לא רצה לעשות תלמודו קרדום לחפור בו. הוא נשא את חיה שרה מלכה (?) בתו של ר׳ שלום מאוסטרהא ונולדו להם שני בנים, דוד ואריה ליב. אחרי מות אשת נעוריו נשא ר׳ שלום שכנא בשנת 1833 את דובקע, אחות אשתו. ממנה נולדו לו בסקידל עוד שני בנים ושתי בנות ור׳ שלום שכנא החליט לעלות לארץ הקודש ושם פעמיו דרומה. נסיעתו עד לים השחור נמשכה כמה שנים. בדרכו שהה כמה שבועות בכל עיר ועסק בהגהת ספרי התורה. הרבנים סייעו בידו והכריזו כי בכל מקום שם יעבור ר׳ שלום שכנא בדרכו לארץ־ישראל על הקהילות להוציא את ספרי התורה להגהה, שאם לא כן יהיו פסולים לקריאה. כך נדד ר׳ שלום שכנא עם בני משפחתו והצליח לחסוך כסף כדי להמשיך דרכו. מהים השחור הפליג בדוברה. הנסיעה נמשכה ששה חדשים עד שהגיעו לירושלים בשנת 1858.

בתנ״ך אחד שחלקים ממנו מוגהים בכתב ידו של ר׳ יהושע, אחיו של ר׳ אריה ליב, נמצאת הערה מעניינת המעידה על נטיית חבה לאחיו הגדול שכבר לא היה אז בחיים. ר׳ יהושע, שינה את שם משפחתו מיעלין להעלפמאן. השם העלפמאן הוא תרגום של המלה יהושע. את עצמו הוא מכנה ז״מ שהוא ראשי תיבות של זייגער מאַכער — שען באידיש, המקצוע שבו מצא מחייתו ושלמדו מאבי אשתו, ר׳ חיים הלוי וואלפא. ר׳ יהושע היה ידוע בירושלים כמומחה לפירוש אבן עזרא. ר׳ יהושע נתן לחתניו עותק מספר קול אריה כמתנת חתונה „דרושה געשאנק״. עדות לייחסי הוקרה שבין האב לבין ר׳ אריה ליב נמצא בשו״ת הראשונה והיחידה במינה בסוף ספר קול אריה. מורגש שיש מעין יחס של „מי צריך לעמוד לפני מי״. הם החליפו ביניהם מכתבים באופן סדיר. הבן שהעריץ את אביו על החלטתו לעלות ארצה רצה לפרסם את שמו על ידי הדפסת חיבוריו. ואילו האב, קשתה עליו הפרידה מבנו היקר. נראה שמחוסר אמצעים להעניק לבנו מזכרת ממנו, הודיעו שהוא שולח לו את הקונקורדנציה, הספר החשוב ביותר שאולי שימש לו גם ככלי עזר בעבודתו. וכיצד מקריבים מתנה? לא כויתור, אלא כבקשה: „הומה לבי עלי למוסרו לאיש אחד שאינו יודע פניני תארו... ולאחר שכבד עלי להובילו לאה״ק, רצוני שתקבל הספר הנ״ל...״.

ב. ר׳ אריה ליב ומשפחתו

יש לשער שהיתה חליפת מכתבים ממושכת בין ר׳ אריה ליב ואביו כדוגמת זו שנדפסה בקול אריה (להוציא את הדיון על השו״ת) והמוכיחה בקיאותו

בעבודת מחקר. כמגיה הכשירו אביו לעבודה דייקנית. קשה לדעת כמה זמן למד ר׳ אריה ליב תורה מפי אביו. לפי נוהג התקופה נסע הנער אריה ליב לישיבה המפורסמת בוואלאז׳ין ללמוד אצל ר׳ יצחק בנו של ר׳ חיים תלמידו המובהק של הגר״א. כשבגר, נבחר על ידי „הנגיד המופלג ושנון מו״ר משה פנחס נ״ע בק׳ זעטיל״ להיות חתן לבתו מיכלה. מינויו הראשון כרב היה בקהילת יאשי־

בית המדרש „יפה עינים״

נאווקא שעשה בה עד לשנת 1856. משם עבר לבילסק ושירת את הקהילה עד יום מותו. מאשת נעוריו נולדו לו שני בנים ובת אחת. את הבנים אין ר׳ יצחק מייזיל מזכיר במכתבו שנדפס בנאד דמעות. כן אין ידועים שמותיהם אף לר׳ משה חיים טריוואקס בספרו הנ״ל. על פי עדות שבע״פ, גרו בניו בעיר גם אחרי מות אביהם. היו סוחרים. אף עסקו בהוראת תלמידים פרטיים. עדות מאוחרת יותר מכפרת, שבנו הבכור, ר׳ יעקב יעלין הדומה לאביו, עבר לגור באמציסלאוו. היה גבה קומה, בעל זקן לבן ומהודר בתלבושתו. הוא ניהל בית מסחר להלבשה ונראה היה אמיד. לר׳ יעקב היו שני בנים, הבכור השתלם ברפואה. בשנות העשרים למאה זו, במיוחד ברוסיה היה זה נדיר שיהודי שומר מצוות ומגדל זקן יהיה בעל השכלה חילונית. בן זה השתקע במוסקבה. בתו של ר׳ אריה ליב חיה שרה מלכה שהיתה אשתו של יצחק מייזיל מתה על פני אביה שנתיים לפני מותו. היו לה שני בנים, האחד דוד שהלך לעולמו בילדותו, והשני ר׳ שלום שכנא שהתחנך בבית זקנו וכשבגר היה מנהל בבית המדרש הגבוה „תחכמוני״ בביא־

ליסטאק. בין השנים 1930—1936, הצליח להגיע עם בני משפחתו לארץ־ישראל פרט לבת אחת שניספתה אחר כך בשואה.

אחרי פטירת אשתו הראשונה בשנת 1870 התחתן ר׳ אריה ליב שנית. מנישואים אלו נולדה לו בת שנקראה צביה לאה. היא נישאה לאיש בשם שפירא והיו להם חמישה ילדים. הבת הצעירה, האוד המוצל מהשואה היא הד״ר פניה ליבנט ז״ל רופאת ילדים שנולדה בווילקומיר. נפטרה בירושלים.

מכאן מתברר שילדיו, אחרי תקופה מסויימת, כבר לא עשו בבילסק. על גורלם של צאצאי ר׳ אריה ליב האחרים, סיפר ר׳ שלום שכנא מייזיל (הנכד) לבת דודו, כי הוא פגש בכמה קרובים לפני השואה, כנראה ברוסיה, לדבריו הם נשארו שומרי מצוות על אף השכלתם החילונית ושינוי שמותיהם. רובם היו רופאים גדולים וביקשו ממנו לא לגלות זהותם.

העתק המספד על ר׳ אריה ליב יעלין
בכתב ידו של חתנו ר׳ יצחק מייזיל

ג. פטירתו

באחרית ימיו הנהיג ר׳ אריה ליב את עדתו מעל מיטת דווי. ימים אחדים לפני פטירתו עוד ניהל משא ומתן תורני עם תלמידו ר׳ משה טריוואקס. את הגהותיו ליפה עינים המשיך לעשות עד כמעט ליומו האחרון ולפי דברי ר׳ יצחק מייזיל „קיים בנפשו אדם כי ימות באוהל! ועד רגעי חייו האחרונים לא פסק פירושים מהוראה והנהיג עדתו בהשכל ויהי לנס. היום המר והנמהר שבו נפטר צדיק זה היה ז׳ ניסן תרמ״ו (12 לאפריל 1886). בן 66 שנה היה במותו. השמועה על פטירתו עברה חיש מהר לקרובים ולרחוקים. רבים נהרו ללוותו, ביניהם גאוני זמנו. על אף שמועד פטירתו היה בחודש ניסן שאין נוהגים להספיד בו, הספי־דוהו חמישה תלמידי חכמים, ביניהם הרה״ג רמ״ה בעל „עין יפה״, הרב הגאון חה״כ מוהר״ש מאהליוועד אבד״ק ביאליסטוק וחתנו ר׳ יצחק מייזיל. מו״ה יוסף דוב סולובייצ׳יק מבריסק איחר את הרכבת ושלח מברק להודיע צערו על כך.

בספר נאד דמעות לר׳ משה חיים טריוואקס דו־שיח תורני בין המחבר ובין ר׳ יצחק מייזיל בהסתמכם על השקפותיו של ר׳ אריה ליב. באחד מפרקי הספר — „כהה לשבר״ — (עמ׳ 14) מביא משה חיים טריוואקס דיון על ממלא מקומו של צדיק: כתוב במס׳ קדושין דף עב, שבאותו יום שמת צדיק נולד אחר במקומו, שטרם ישקיע הקב״ה שמשו של צדיק זה הוא מזריח שמשו של צדיק חבירו. אין דברים אלה מתישבים עם המשתמע בבראשית רבה פרשה נח ובקהלת רבה, ר׳ משה חיים טריוואקס מתרץ שביום פטירתו של צדיק הקב״ה משיב שני צדיקים במקומו. האחד נולד באותו יום של פטירת הצדיק. תינוק זה עתיד למלא את מקומו של הצדיק לכשיגדל, ובינתים מאציל הקב״ה מכוחו של הנפטר על צדיק אחר, וזה נוסך את רוחו על כל בית ישראל. בכך אין נעדרים צדיקים בעולם בשום עת.

העיתונים היהודים המועטים שבזמנו של ר׳ אריה ליב הודיעו על פטירתו:

העיתון „היום" — כ"ז ניסן תרמ"ו מס' 62, והעיתון „האסיף" — שנה שלישית, תרמ"ז, עמ' 123. גם באנציקלופדיות גדולות וקטנות וכתבי עת שונים שיצאו לאור אחרי פטירתו מוזכר ר' אריה ליב ודבריהם משקפים באופן תמציתי את תולדות חייו ופעולותיו הספרותיות. האנציקלופדיות וכתבי העת הכותבים על ר' אריה לייב הם: „ג'ואיש אנציקלופדיה", כרך 7, עמוד 92; כנסת ישראל, כרך א, עמוד 1125; נחלת עבות, ווילנא תרנ"ד; עמוד 68, סעיף ט, אנציקלו־פדיה רוסית, כרך 5, עמוד 587—588; אנשי שם, חלק א, עמוד מח, סעיף כט; ספר ההספדים, סדר שני, עמוד 9. הרשימה איננה מלאה אך נכללו בה הספרים החשובים.

ר' אריה ליב בבילסק

א. סקירה היסטורית על היהודים בעיר בילסק

העיר בילסק עתיקת ימים; השתייכה לליטא עד לשנת 1569. בתעודה משנת 1542 מוזכר בית כנסת שבו התנהל טכס שבועה על ידי יהודי בשם יאסקע שלאמיטש. בשנת 1564 היתה בעיר עלילת דם. הנאשם, ר' יצחק בארדאוקע הממונה על המיסים, הוצא להורג. מאז פקד המלך סיגמונד־אוגוסטוס שמשפטי עלילות דתיות יובאו לבתי משפט של המלך. בשנת 1807 סופחה העיר לפלך ביאליסטוק אך בשנת 1842 קיבלה מעמד של עיר עצמאית תחת שלטון הממשלה הרוסית.

רוב תושביה היהודיים של העיר בילסק באו מן העיר אורלי הסמוכה. בשנת 1808 היו בה 64 גברים ובשנת 1816 — 94. יהודי בילסק שילמו מיסיהם וצורפו יחד עם יהודי אורלי. פעמים רבות ביקשו יהודי בילסק להינתק מתלות זו, אך רק בשנת 1848 נתמלאה בקשתם. העיר בילסק הלכה וגדלה. בשנת 1857 היו בה 298 יהודים ואילו בשנת 1861 הגיע מספרם ל־1256, ובשנת 1897 — 4079 מתוך 7464 תושבים בסך הכל.

התעשיה העיקרית של יהודי בילסק היתה מלאכת החייטות ואחריה המסחר.

מספר בתי המדרש בעיר בילסק היה חמשה, ואלה הם על־פי סדר היוסדם: דער אלטער בית המדרש, איצעלעס בית המדרש, דער אלטער נייער בית המדרש, הכנסת אורחים, ובית המדרש „יפה עינים".

בית המדרש „יפה עינים", מרכז החיים של יהודי בילסק, היה מפואר ועמד בטבור העיר. בו התנהלו אסיפות עם, הרצאות ושיעורים למבוגרים. בית המדרש כלל שני „פאליש" או „בית שני": חדרים לתפילה במניינים קטנים. בילסקאי מניו־יורק סיפר לי שהרב אריה ליב נעשה לאישיות אגדית אחרי מותו. מספרים שפעם פרצה שריפה בעיר שאכלה שני שליש מבתיה, וכאשר הגיעה אהש ליד בית המדרש פסקה; זכותו של ר' אריה ליב הגנה על בית מדרשו. אלא שזכות זו לא עמדה בפני הפושעים הנאציים, וכיום בית המדרש הקרוי על שמו הוא תל חרבות.

בתקופתו של ר' אריה ליב בוטל ה„חדר" המסורתי, והילדים למדו בבית

ספר ממלכתי „די יידישע פאָלקסשולע״. שם למדו בעיקר לימודי קודש, אך גם את השפה הרוסית. את שכר הלימוד שילמו ההורים. מי שלא השיגה ידו נתמך על ידי הקהילה, ואילו העניים ביותר למדו חינם. ממלא מקומו של ר׳ אריה ליב, ר׳ בן־ציון מצא לנחוץ להעיר על הצורך בפיקוח על המורים בבית־ספר זה.

בתקופתו של ר׳ אריה ליב היתה ישיבה בעיר, כנראה תחת פיקוחו. בישיבה זו למד ר׳ צבי הירש בן ר׳ יצחק לבית ארליאנסקי, בעל „דרישות מהרצה״א״ (ניו־יורק 1922), הידוע בשם „דער סקידלער מגיד״. ואלה דבריו על שהותו בעיר בילסק (תולדות חיי, עמ׳ 6—8): „בהיותי בן חמש עשרה שנה למדתי בישיבת ביעלסק המצויינה אז והייתי יוצא ונכנס בביתו של הרב הגאון ר׳ ליב יעלין מחבר ספר יפה עינים על ש״ס ועיינתי פעמים רבות בהכת״י והיתה בינינו שקלא וטריא על אודות ענינים שונים״. ועוד: „בבילסק החילותי להתרגל בדרוש. בעיר הזאת היה מגיד העיר איש סומא בשתי עיניו. כאשר עזב מגיד העיר את ביתו ונסע לעיר אחרת, פנו אנשי העיר אל הפרוש מדומבראווע כי יבאר להם את הספר המצויין חובת הלבבות. אבל איזה מנכבדי העיר כמו הרב ר׳ ליב יעלין וחתנו המשכיל המצויין העמיסו עלי את העבודה הזאת מפני כי חשבו אותי יותר מוכשר וראוי לזה מצד כשרון ההסבר שהיה לי. אנכי נעתרתי לבקשתם...״. ועוד מדברי המגיד: „מהמלומדים המצויינים אז בבית המדרש בביעלסק היה גם כן המנוח ר׳ יוסף ליב פריידקין אולי הוא היה אביו של ה׳ פריידקין המו״ל את ה„מאָרגען זשורנאל״ היוצא לאור בניו־יורק, האיש המצויין הזה ר״ יוסף ליב פריידקין למד עמי בעת ההיא את התנ״ך, עם הביאור שהיה אז היסוד לחכמת ישראל״.

מקור זה הוא המקור היחידי על קיומה של ישיבה בעיר בילסק. מעניינת ההערה המדגישה את הוראת התנ״ך בישיבה. ר״ יצחק מייזיל כותב על חמיו: „דרכו בקודש היה לחזור בכל יום אחר תפלת השחר על התנ״ך גם להשלימו בכל חודש וע״כ היה שגור בפיו כמעט בעל־פה ובזה הלך בדרכי אביו לדקדק במסורות התורה ובקריאתה הישרה. ובימי נעוריו כתב לעצמו ספר התורה חלק גדול בעצם ידו הקדושה״. אין ספק שר אריה ליב הבין שגורלו של עם ישראל קשור במקור מחצבתו — ספר התנ״ך ואמנם השפעת הלשון המקראית בחיבוריו רבה מאוד.

עתה ידועים לנו שמותיהם של ארבעה מתלמידי הרב אריה ליב, ואלה הם: חתנו, ר׳ יצחק מייזיל, ר׳ משה חיים טריוואקס, בעל נאד דמעות, ר׳ צבי הירש ארליאנסקי, בעל דרשות מהרצה״א וה׳ יוסף פריידקין. בכתבי שני הראשונים ניכרת במיוחד השפעת הסגנון המקראי.

בעל דרשות מהרצה״א וכמו כן דוברער יונה בספרו נחלת אבות מכנים את ר׳ אריה ליב יעלין — ר׳ ליב יעלין. נראה שבשם זה פנו אליו בני דורו.

ב. תפקידו של ר׳ אריה ליב ברבנות

ידוע כי ככל שהמקום קטן מרובות יותר פעולותיו של הרב המקומי וכן היה גורלו של ר׳ אריה ליב. שתי הערים שבהן כיהן היו קטנות. העיר בילסק היתה גדולה מיאשינווקא והתפתחה בסוף חייו. ייתכן הודות לו. בכתביו

חוזרת ונשנית הטענה על „טרדות", במיוחד בסוף חייו. במלים „בעתות הטרדות" אין הוא מתכוון לטרדות משפחתיות (אולי גם אלה לא חסרו לו) אלא לטרדות הקהילה: „באשר הועמס עליהם (הרבנים) עול צרכי ציבור כפי הנהוג עתה בעתים הללו להטיל על הרבנים שבכל עיר עסקי הקהל וצרכיהם". טענה זו גוברת דווקא בספרו יפה עינים המודפס בש"ס ולכן היא מפתיעה כל כך. במסכת שבת, ב„דבר אל הקורא" הוא כותב: „כי לא כימים הראשונים האלה לרבנים יושבי על מדין. הרבנים בימי קדם הורמו מעם להקדיש עתותם לתורה ולתעודה וכל רעיוניהם השקיעו במצולות ים התלמוד והלכו מישור בארחות רעיוניהם באין טרדה נצב להם לשטן ורבני זמנינו אשר יעמיסו העם עליהם משא טרדת עניני העיר, ומבקר עד ערב צובאים פתח אהליהם המון טרדות רבות". גילוי דעת ממין זה בש"ס הוא תופעה בלתי רגילה. בהמשך הדברים הוא כותב: „וכל באי שערי עירי הרואים אותי כותב חידושים ומסביב יאפפוני המון טרדות מענינים שונים המה ראו כן תמהו על הדבר שאני מקשיב הענינים להשיבם דבר לאשורו ואני כותב על הספר בדיו חד"ת ו"ל (חידושי תורה ותודה לאל) מקום יש להניח בו שני ענינים ממינים שונים, וכאילו נעשה עליית קיר קטנה במוח למשכן ד"ת אשר שם לא תבא רגל הטרדה". הסכמתם של המוציאים לאור להדפיס דברים אלו מאשרים את כוחו המופלא. דוגמה לאחת מ„טרדות הקהילה" שעליהם התלונן ר' אריה ליב שמענו מפי בילסקאי ששמע מאביו מעשה שהיה: שני סוחרים גדולים ומופלגים באו אל ר' אריה ליב לדין תורה. אמר ר' אריה ליב לתובע, טען טענותיך. התחיל הסוחר בטענותיו והרב המשיך לכתוב חידושיו בתורה. הפסיק מיד התובע וחיכה עד שיגמור הרב את כתיבתו. הרב הבין זאת, וביקשו להמשיך בטענותיו. אמר הסוחר, הרי אדוני עוסק בדבר אחר ואיננו מקשיב לי. אני מקשיב, המשך בבקשה — פקד עליו הרב. בכעס ובאין ברירה המשיך עד אשר גמר. פנה אליו הרב ואמר, חזור על טענותיך מהתחלה. הטוען פתח שוב דבריו בתקווה שהפעם יזכה לתשומת לב מלאה אבל הרב המשיך בכתיבתו. התובע שראה בהתנהגותו של הרב זלזול סטה בלא כוונה מדבריו הראשונים. הפסיקו הרב ואמר. לא כך טענת בפעם הראשונה, והעמידו על טעותו ועל ההבדלים שבין טענותיו בשתי הפעמים. נפל התובע לרגליו וביקש סליחתו ואמר, אדוני גדול ממלאך — מלאך בשליחותו ממלא תפקיד אחד בלבד ואדוני ממלא שני תפקידים בבת אחת.

„גם בעיני יפלא" כותב ר' אריה ליב על עצמו בקשר ליכולתו זו, אך אין בכך כדי למונעו מלהתלהב מאבי רבו ואפילו לקנא בו כביכול: „ואמרו על הרב הגאון מוהר"ח דוואלאזין שהיה בכוחו לדבר עם איש ולחזור באותו עת ספר האלפסי".

טרדה ממין אחר היתה בדיקת השחיטה. ר' אריה ליב היה נוהג להסתכל בפני הקצב לפני הוצאת פסק דין של טריפה, כדי לקבוע אם יש צורך להקל בהלכה במקרה שלפניו. בקשר לשחיטה כותב עליו חתנו ר' יצחק מייזיל דברים אלה: „והיה חכים בטריפות כר' יוחנן ויפנו אליו בשאלותיהם ועניניהם

בכל עת מצוא ולא אחר מלהשיב דבר ה׳ זו הלכה בכתב, מיד ה׳ עליו השכיל. והתשובות היקרות האלה הניח ברכה אחריו ערוכות וסדורות בכת״י ורב טוב צפון בהנה ורק אחדות מהנה נדפס בספרו היקר קול אריה״. ר׳ אריה ליב נעזר במורה הוראה בבעיות הנוגעות לדיני כשרות.

טרדה אחרת — מכירת החמץ. מעשה זה סיפר הרב אריה לוין מירושלים ששמע מפיו אביו שהיה עד ראיה. שני נציגים מכפר סמוך באו אל ר׳ אריה ליב למכור את החמץ של יהודי הכפר. ישב הרב ורשם על גבי נייר את שמותיהם של בעלי הבתים, כמויות החמץ ומיניהם ומקום המצאו של החמץ בכל אחד מהבתים. כשגמר, הניח את הגליון לפניהם, קירב את העט ואת קסת הדיו אליהם וביקש מהם לגשת לשולחן כדי לחתום על שטר ההרשאה. שני הכפריים לבושי מעילי הפרווה העבים ניגשו לשולחן, וכאשר ביקש אחד מהם להרים את העט הפך בשגגה את קסת הדיו על גבי הגליון שעליו נכתבו הפרטים. שני הכפריים נבהלו ממעשה התאונה, ועמדו לפרוץ בבכי, שכן חששו מתגובת הרב ואף הם עצמם, יצטרכו לפשפש שוב בזכרונם על כל הפרטים ולחזור עליהם. הרב הרגיעם וביקש שימתינו במנוחה. הוא לקח נייר חדש וכתב. בחדר שררה דממה. העומדים פחדו לזוז וחיכו שהרב ישאלם שוב על הפרטים. אך הנייר הלך והתמלא בכתב ידו וכשהגיע לקיצו פנה אל הכפריים, הקריא לפניהם את שטר ההרשאה שכלל את שמות אנשי הכפר ואת כל הפרטים כבראשונה מבלי להחסיר או לשנות פרט הקטן ביותר. כשם שהכפריים עמדו מבוהלים בשעת התקלה כך עמדו עתה מאובנים.

עוד מספרת נינתו של ר׳ אריה ליב שאם קרה שנשפכה דיו על גבי דף שעמל עליו כמה שעות על ידי ילדיו, היה מרגיעם ואומר בקול רך ובלי כל התרעמות: „בעזרת השם אכתוב זאת שנית״.

בספרו קול אריה עדות נאמנה על יסוד חברת ש״ס וניהולה — תפקיד חשוב שהיה אהוב עליו ללא ספק, שכן אין הוא מכנה אותו טרדה: „אמנם הסיבה (הכוונה לספרו) אשר המריצה לצאת ממשכנו, מבטחי׳ להתייצב לפני עדת השופטים, אותה לא אכחד מאת ידידי הקורא. כי עוד בימי נעורי שסתה העט את סגולת הענינים אשר אצרו רעיוני לתתם למאהבי׳ אשר הציקו חן עלי׳ לקבל מידה ענינים רקים בתור ענינים נכבדים. ובהוסדם יחד ליסד חברת חוגי ש״ס וגומלי חסדים נקראתי לפניהם לכלל את תפארת אגודתם אשר על הפנקס יסדה בהדר מעשה הקדמה המצעת מעט יקרת פעולתם. ולכבוד העדה הנכבדה נפתחו דלתות לבבי לתת לה מהלכים בין גנזכי הענינים תושבי לבבי. ותקח מן הבא בידה, ותכון להם בימים אחדים העמודים האלו״. שני חלקים מן הספר, „קול מים רבים״ ו„קול ברמה״ היו מוכנים מכבר בידו. טעם הדפסתם לפני חיבורים קודמים הוא „כי אם לבקשת והפצרת אנשי עירי אשר חילו פני להציע להם מעט מעניני תפלה לעורר לבות הנכספים לדברי, נשאתי רוחי לבלי להשיב פני מיועדי ריקם, וכוננתי להם בימים אחדים (ובעתות הטרדות) הבית הזה... (ורק כתבנית הקדמה לפנקס החברה)״. ידידו, הרב אליעזר אלימלך ווישניאק שגוע באבו לקח חלק פעיל בהוראת הש״ס ור׳ אריה ליב קונן עליו: „בחברה ש״ס חסר ר׳ לייזער״.

מכובד ונעים היה תפקיד אחר שניתן לרב, סנדקאות. בילסקאי מספר הלצה, מעשה שאירע במסיבת ברית מילה בשבת: בעיר גר יהודי בור שהתיימר להיראות חכם ומלומד, והשתדל לחקות את העילית שבקהילה ולהתקרב אליה. כך, למשל, ביום שבת דיבר רק בלשון הקודש, וכאשר התארח בקהילה שלוח ספרדי מירושלים מצאה חן בעיניו ההברה הספרדית שלו והוא החליט לדבר עברית בהברה ספרדית. במשתה שערכו אחרי טכס המילה התיישב יהודי זה על יד הרב. בראותו שעל ידו עמדה כוס גדולה ואילו על יד הרב היתה כוס קטנה, החליף מפני הכבוד את כוסו בשל הרב. ר׳ אריה ליב הרגיש בכך והחזיר את הכוסות. פנה אליו היהודי בעברית בהברה ספרדית, ואמר: „מדוע אדוני ע ו ט ה כך?" (הוא חשב שכתיב המלה עושה היא בת"ו לא דגושה). חייך הרב וענה גם הוא בהברה ספרדית, „אתה שותה גדול ואני שותה קטן". והמבין יבין.

לא כל תפקידי הרבנות היו למעמסה על ר׳ אריה ליב. נוהג היה להשיב על שאלות בהלכה, ממש בתשוקה, ללא כל התמרמרות על חוסר פנאי. אף בתקופה ש„מעשי הגהותי על הש"ס אשר המדפיסים אצים עלי לגמור כל מסכתא, טרם כלותם הדפסתה". למרות עסקיו המרובים הקדיש זמן רב מתוך אהבה ויראת כבוד להשיב לר׳ אריה ליב פינשטיין ששאלו על הכרונולוגיה של הרבנים שכיהנו בעיר בריסק.

על משרתו כמקור פרנסה, כותב ר׳ אריה ליב דברים מעניינים על־פי מסכת ברכות (דף סג, ב) ובא לידי שתי מסקנות: א. בכל דור ודור מקופחת מחייתו של תלמיד חכם, ב. אף על פי כן יש לחלוק כבוד למחזיקי תלמידי חכמים. ראייה לכך, כשבאו התנאים ליבנה פתחו תחילה בכבוד אכסניא ואחרי כן בכבוד תורה. ר׳ אריה ליב שואל מדוע פתח ר׳ יהודה ראש הדוברים, בכבוד תורה? ושתי תשובות לו לכך. האחת, לאמיתו של דבר כתוב שכולם פתחו בכבוד אכסניא, כולל ר׳ יהודה. והשניה דרשתו של ר׳ יהודה היתה בעיקרה על מתן כבוד לאכסניא. ועוד מוסיף ר׳ אריה ליב, שלושה טעמים הביאו התנאים למניעת כבוד לאכסניא, ואלו הם א) תחילה מקרב המאכסן את הת"ח בשל הכבוד, אך מהרה נעשה עליו הת"ח למשא. ב) המאכסנים נוהגים בקימוץ ואינם מספקים די צרכו של הת"ח. ג) הת"ח נמאס על המאכסן והמאכסן משתדל להציק לו. סיבת דרשותיהם של התנאים לכבוד אכסניא לא באה על מנת לקרב לב המאכסנים, כי אם ללמד את הת"ח להתנהג בכבוד כלפי המאכסנים, למרות שלדעתם לא יצאו המאכסנים ידי חובתם. התנאים הדגימו דרשותיהם מן התורה. האחד כנגד יתרו, שעשה למען הכבוד, השני כנגד עובד אדום הגיתי שהתברך בלי עמל וטורח, והשלישי כנגד יוסף שקירבוהו המצרים בעבור טובתם. ר׳ יהודה העלה נימוקים אחרים. אמנם נכון שהת"ח סובל תלאות ומצוקות בבית האכסניא אולם בשביל התורה כדאי הדבר. ראשית יפה עושים הת"ח שהולכים מעיר לעיר ללמוד תורה, שנית טוב ללמוד בחבורות, כי בדרך זו נקנית התורה, ואם בכל זאת מצבם אינו בטוב „כתתו עצמכם על דברי תורה שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה". על כן אין לתלמידים להתרעם על האכסניות ולבזותן.

זאת היתה דרשתו של ר׳ יהודה לכבוד התורה שהיא בעצם דרשה לכבוד האכסניא. וכאן באים דברי ר׳ אריה ליב על זמנו: „כן אומר אני בענין פרנסת הרבנות שבכל עיר שאין מספקת כדי מחיית בעלי׳ במדה גדושה כי אם במדה קטנה וחסרה שעכ״ז יש להרב היושב בתוך עמו לשמור כבוד העיר המחזקת אותו בעבור שהיא אכסניית תורתו שבה השיג תורה הרבה מאשר ישיג ביתר הפרנסות. ולזאת אוקיר את עירי להזכירם לטובה ולתת לה כבוד והדר ויקר באשר שאספתי שם חידושים רבים בתוה״ק בעזר צורי״.

לא למען התמורה הכספית כיבד ר׳ אריה ליב את עירו וקרא לה אכסניא. בנוסח זה הוא ממשיך ואומר: „ואף שיש אנשים פרטים שהרעו לי באכלם את כספי, גם הם לא משנאת לבב עשו זאת כי לא חשבו להרע לי רק להיטיב לעצמם״. אבל בהיתול הוא משלם להם כגמולם: „ואם בחבירו מקיימים בזה״ז (בזה הזמן) יהי ממון חברך חביב עליך כשלך, ממון רבם לא כ״ש (כל שכן)״. ולסיום, כייאות לרב, הוא אומר: „גם לא אדון בכלל ופרט ולדרוש הכלל כעין הפרט אדרוש בריבוי או אין בכלל אלא מה שבפרט רק מיעוט שרובם ככולם חוששים לטובתי באמת ושלמים הם אתי. והנני נותן את ברכתי להם, יברכם ה׳ בכל טוב ויצליחם במעבדיהם ותרום קרנם בכבוד כאות נפשם ונפש ידידם הדורש שלומם וטובתם לעולם״.

יחסו של ר׳ אריה ליב לעבודה ספרותית־תורנית

בידינו שלושה ספרים מר׳ אריה ליב, שני מאמרים, הספד אחד וחמש עשרה שו״ת. אבל יש הוכחות שהיו ספרים בכתב־יד מוכנים להדפסה במספר ניכר. שהר׳ • אריה ליב היה יושב וכותב בד בבד עם התעסקותו בענייני הקהילה. אף ידועים לנו שמות הספרים שבכתבי־יד ותוכנם. בהקדמה לספרו הראשון, מצפה אריה, הוא כותב: „אולם כאשר נשארה מחברתי חתומה באוצרותי, באין לי כעת להוציא ממסגר נפשה כי רבה הוצאת פדיונה, ויצאה מחברתי זאת הקטנה לסול המסילה לאחותה הגדולה ממנה אשר נכונה לבוא אחריה בעז״ה״. מתקבל מדבריו שבעקבות ספרו מצפה אריה יבוא ספרו קול אריה, ספר דרוש עם פלפול. ספר זה אמנם יצא לאור אחרי שהפצירו בו בני עירו (בילסק), אך לא לפי התכנית שיצרה מתחילה. כשנעתר לבקשת קהילתו לקח את שני החלקים הראשונים המוכנים ואילו את „קול יחולל יעלות יעלי סלע״ חיבר אחר כך להשלמת הספר. אילו היו תוכניותיו מתבצעות כאוות לבו היה מוציא לאור „חיבור גדול שני ביאורים, א׳ נקרא ,מצפה אריה׳ מקיצור דינים הלכה למעשה מלוקט מפוסקים ראשונים ואחרונים, והב׳ נקרא ,לב אריה׳ מחידושים דרך פלפול ובסברות ישרות בעז״ה ומבואר טעמי מחלוקת הפוסקים ומקור הדין בהסבר קל ובקיצור״. הוצאות ההדפסה היו המעצור הגדול שנתקלו בו מחברים ואף ר׳ אריה ליב מתאונן על כך תכופות, בספריו מצפה אריה וקול אריה. ואלה דבריו: „אולם בבואה לבית הדפוס נמצא לפני׳ חומה גבוהה נשגבה ובצורה. כי רבה הוצאות הדפוס. ובעבור זה נעצרה מהלכה זה כמה ואחרתי נדרי אשר הבטחתי בחיבורי הראשון ,מצפה אריה״,

להדפיס בקרוב חלק קול ארי׳. וגם עתה אשר בעז״ה מצאתי און לי מעט, לא השיגה ידי כדי גאולת חיבורי אשר בעז״ה יש לי...״. בשל חוסר אמצעים נשארו בכתובים חלק ב׳ של הספר מצפה אריה, חלק ב׳ של הספר קול אריה ומספר לא מועט של שו״ת. בהקדמה לספר יפה עינים על הש״ס (ברכות) הוא מזכיר עוד ספר אחד, וזה לשונו: „ובעבור זה אכף עלי ההכרח להסיר מכסה הקמשונים ולגלות אור הגנוז. ולבאר בין כך הירושלמי כאשר עם לבבי אשיחה וכבאורי בעז״ה בחיבורי פני אריה להירושלמי. ה׳ יזכני להוציאו לאורה״. חתנו ר׳ יצחק מייזיל מוסיף לנו ידיעה על ספר זה שנשאר בכתב־יד: „ויהי בשנת התרל״ס נתן לבו (ר׳ אריה ליב) להוציא אור פעולה גדולה וכבירה בשדמות הירושלמי להדפיסו עם ביאורים חדשים גם ישנים בהם פי׳ ,שדה יהושע׳ יקר המציאות ונוסף עליהם ביאורו הגדול והנורא „פני אריה״ וכן לחדש פני האלפסי בביאורי היקרים וחידושי הדינים וההלכות מראשון ועד אחרון ז״ל נקובי שם מצפה אריה ולב אריה, והדפיס אז הודעות ובחינות מיוחדות לתכלית זה. גם הודיע זה במכ״ע למען יקחו רבים חלק בעמל ההוצאה הרבה הדרושה לחפץ הזה, עד שהגיע הדבר להמדפיסים הג׳ ראם בווילנא ועשו עמו חוזה ע״ד הדפסת הירושלמי עם ביאורו וגם כבר שלח להם על איזה מסכתות. אולם במסבות הזמן עמדו המדפיסים מלהוציא הירושלמי לאורה ורק צמצמו כל כוחותיהם להדפסת הבבלי מחדש בהוספות רבות משנת תרמ״א והלאה. ובכן גם נשארה מונחת תורת רבינו ז״ל על הירושלמי בקרן זוית. ונדרש גם הוא לאשר שאלו מאתו המדפיסים לכלול ביפה הגהותיו „יפה עינים״ את הש״ס בבלי אשר ערך בהן מערכה גדולה מכל המסורת והשינויים והחילופים שבין ש״ס בבלי לירושלמי ספרא וספרי מכילתא פסיקתות ומדרשים בבקיאות נפלאה ועמקות עצומה ועפ״ רוב הכניס בהן בקיצור נמרץ התמצית מביאוריו העמוקים לש״ס ירושלמי מבלי הרבות בו שינוי נוסחאות כדרך הקדמונים...״. את ביאורו לבבלי לא לקח „מן העשוי כבר״.

ספר אחר בכ״י. קובץ של דרשות על הדרן, מוזכר ביפה עינים ועל ידי חתנו ר׳ יצחק מייזיל, ואלה דבריו: „כן היה דרכו בקודש לעשות חיזוק ללימוד התוה״ק בחברת לומדי הש״ס פ״ק בהגידו להם בסיום כל מסכת ומסכת מכל הש״ס דרושי הדרן נפלאים בשכל עצום ורב מכוון לאמיתה של תורה אשר השאירם כתוב וערוך בספר נקוב „הדרת קודש״ שעזרתי ג״כ בהעתקתם. אף הכניס בהם הגהות והערות גדולות ממני חתן המחבר בעזהי״ת (שם).

ואלה חיבורי ר׳ אריה ליב שבכתב־יד:

א. מצפה אריה, חלק ב׳.
ב. לב אריה, חלק ב׳ לקול אריה.
ג. שו״ת בשם קול ענות גבורה (ראה הערה 16 לעיל).
ד. פני אריה.
ה. הדרת קודש.

בשל מחסור ממון להדפיסם נשארו כולם בכתב־יד, עד שהלהבה אכלה אותם בשריפה הגדולה של בית הדפוס.

הקדמה

סדר הדפסת ספריו: מצפה אריה, קול אריה, ט״ו שאלות ותשובות מצו־רפות לספר קול אריה, ויפה עינים. במקומות שונים נדפסו מאמרים של ר׳ אריה ליב, ואלה הם על פי סדר כתיבתם: מספד על ר׳ אליעזר אלימלך זווישניאק, המובא בספר זכרון בספר לר׳ יעקב ראבינאוויץ, מאמר בעיתון „המאסף״ על בואו חשבון ומאמר על הכרונולוגיה של כהונת רבני העיר בריסק המובא בספר עיר תהלה לר׳ אריה ליב פיינשטיין. הדיון בכל אחד מחיבוריו יבוא להלן לפי סדר זה.

מצפה אריה

ספרו הראשון שנדפס. ספר זה חיברו בהיותו אב״ד ביאשינאווקא. שמות המדפיסים בסוף הספר, אחרי שני העמודים של „תיקונים והגהות שנשמטו בפנים״.

בספרו מצפה אריה בחר ר׳ אריה ליב רק כמה מסכתות לדיון מתוך הגמרא, ואלה הן: ברכות, שבת, עירובין, פסחים, ביצה, ראש־השנה, סוכה, תענית, כתובות, גיטין, קדושין, בבא קמא, סנהדרין וחולין.

קול אריה

קול אריה, ספרו השני של ר׳ אריה ליב, יצא לאור בווילנא בשנת תרל״ב. הספר כולל דרושים, חלקם בשיטת הפלפול, ובו ארבעה חלקים:

א. קול מים רבים, דף א—יח.
ב. קול ברמה, דף יט—לח.
ג. קול יחולל יעלות, דף לט—נג.
ד. ט״ו שאלות ותשובות, דף נד—הסוף.

מטרת הספר — תוכחה ומוסר, משובצים בדברי תורה.

ד. יפה עינים

ר׳ אריה ליב נקרא ה„יפה עינים״ על שם ספרו. הספר הוא פירוש על הש״ס ונדפס בש״ס ווילנא בשנים תרמ״א—תרמ״ו. אלמלא ספר זה לא היה ר׳ אריה ליב מתפרסם, כי ספרו פני אריה על הירושלמי שהחשיבו במיוחד, נשאר בכתובים וסופו שהאש אכלתהו. בחפשו תומכים להדפסת ספרו פני אריה התוודע ר׳ אריה ליב למדפיסים ראם בווילנא. הם הכירו בגדולת האיש מתוך חיבוריו וביקשו ממנו להכין פירוש לש״ס הבבלי, כי הבינו שתרומתו בהסבר הש״ס בדרך מחקרית תביא פאר להוצאתם החדשה. ההדפסה נמשכה חמש שנים, ובמשך תקופה זו, היה ר׳ אריה ליב צריך לעבור על שני חדשים לכל מסכת. לא יפלא איפוא, שהעבודה התישה כוחותיו ואולי החישה את מותו, בטרם השלים את עבודתו. את הפירוש למסכת זרעים ולמסכת טהרות לא הספיק לכתוב.

השמות שבחר ר׳ אריה ליב לחיבוריו מתאימים ומובנים לשני ספריו הראשונים, היינו מצפה אריה — אריה ליב צופה על הרי״ף; קול אריה — אריה מרים קולו בתוכחה. השם יפה עינים יוצא מן הכלל, ואין ר׳ אריה ליב מנמק את בחירת שם הספר.

יפה עינים בתלמוד הירושלמי

ר׳ אריה ליב כתב פירוש על הירושלמי בשם פני אריה. בחיפוש אחרי תומכים להדפסתו, התוודע למוציאים לאור האחים ראָם בווילנא. הם הסכימו להדפיס פירושו, נחתם חוזה ואף שלח להם כמה מסכתות. אולם ברגע האחרון החליטו האחים ראם להדפיס את תלמוד הבבלי תחילה וביקשו ממנו להכין פירוש על הבבלי והוא ספרו יפה עינים. בשנת 1922 נדפס התלמוד הירושלמי, אך פירושו פני אריה לא נדפס בו. נראה שנשרף אחרי מותו. אין כל ידיעה על המסכתות ששלח לאחים ראם, ייתכן שגם אותם אכלה האש בשריפה הגדולה שהתחוללה בבית הדפוס. ר׳ אריה ליב מזכיר את הספר תכופות ביפה עינים.

פירושיו של ר׳ אריה ליב ביפה עינים הנוגעות להירושלמי חשובים עד מאוד. נראה שהמדפיסים העריכו פירושים אלה, שכן תחת הכותרת „רוח זקנים" בש״ס הירושלמי (דפוס ראם, ווילנא תרפ״ב ואילך) מובאים שם אותם חלקים הנוגעים לירושלים. ב„רוח זקנים" נכללו גם הסבריהם של יד דוד, א״ז בעשה״ד (להעיטור), הר״ן, הפ״מ, הרמב״ן ושפ״ן. הקטעים מיפה עינים תופשים כתשעים אחוז מספר זה. וחבל שלא הדפיסוהו בספר נפרד· על־פי הקטעים הללו אפשר לשחזר את ספרו פני אריה.

הספד מר

לר׳ אריה ליב היה ידיד קרוב, הרב אליעזר אלימלך ווישניאק תושב בילסק. ריעותם הלבבית היתה מתוך הכרה הדדית. המשא ומתן ביניהם היה בחידושי תורה. ר׳ אריה ליב מביא בשו״ת שלו שאלה אחת במלואה ותשובתה מר׳ אליעזר אלימלך. אחרי פטירתם של שני ידידים אלה, יצאו לאור חלק מכתביו של ר׳ אליעזר אלימלך בספר זכרון בספר (תרס״ז), בעריכת ר׳ ישראל בן שלמה יעקב ראבינאוויץ, נכד אחותו של ר׳ אליעזר אלימלך. בספר זה שלוש תשובות מר׳ אליעזר אלימלך לר׳ אריה ליב· בהקדמה לספר כותב ר׳ זאב וולף בנו של ר׳ אליעזר אלימלך שכתבי אביו נמסרו לר׳אריה ליב לשם הדפסתם, אולם בינתיים נפטר גם ר׳ אריה ליב. בספר „זכרון" מובא הספדו של ר׳ אריה ליב על ידידו ר׳ אליעזר אלימלך ווישניאק שנפטר בי״ב תמוז תר״ל בווארשא בנוסעו לדרוש ברופאים. הוא הובא שם למנוחות, ונזכר בספר נחלת עולמים לר׳ שמואל יעוונין, וורשא תרמ״ב (סעיף קיא), בהערה יוצאת דופן בספר זה צויינה השו״ת שנדפסה בספר קול אריה לר׳ אריה ליב. כנראה כדי להראות גדולתו בכתיבה ואולי גם על מנת להראות קשריו עם גדולי הדור. יתכן שהעורך כתב זאת על דעת עצמו. אחרי שנים אחדות הספיד ר׳ אריה ליב גם את אשתו של ר׳ אליעזר אלימלך ווישניאק.

ו. מאמר בואו חשבון

החכם המשכיל ר׳ חיים זעליק סלאנימסקי היה **בן דודו של ר׳ אריה ליב.** משכיל זה התעניין בחקירת הטבע, והרבה ללמד את בני ישראל חכמות חיצוניות בשפה העברית בהסבר פשוט ובסגנון קל. אמנם שאב ידיעות אלה ממקורות יהודיים, אך בכל זאת גרם וויכוחים ולמחלוקת סופרים עם רבנים בני דורו. נראה שלא הבין כהלכה את המקורות. על מאמרו בדבר עיבור החודש, השיב ר׳ אריה ליב במאמר ארוך בעיתו „המאסף" קניגסברג 1879. אין ר׳ אריה ליב יוצא נגדו בחריפות. במילים פשוטות ובלי תרעומת הוא מעמיד את סלאנימסקי על טעותו. אילמלא הזכיר את העיתון „הצפירה" (גליון 33 ש״ע וביתר אריכות בגליון 39 ש״ע) במאמרו ב„המאסף" לא היה איש יודע שהוא מאמר הכחשה לסלאנימסקי. המאמר מסביר לקורא את חשבון החודש העברי על־פי מסכת ערכין (דף ט׳ ב׳). עיקר ראייותיו הם מתוך התלמוד הירושלמי שעליהם הקשה סלאנימסקי.

המאמר ב„המאסף" נדפס גם בש״ס הבבלי וילנא סוף מסכת ערכין, בהשמטת ציון שמו של העיתון „הצפירה", אף סלאנימסקי לא נזכר בשמו, אלא: „תמה חכם אחד". המאמר נדפס גם בש״ס הירושלמי (וילנא תרפ״ב תרפ״ו).

הערכת תכונותיו ואישיותו של ר׳ אריה ליב

חכמה ותבונה הן שתי תופעות נפרדות לפי דברי ר׳ אריה ליב. הזוכה באחת מהם דייו להיקרא מופלג. רק ביחידי סגולה מזדווגות שתי ההופעות גם יחד, ור׳ אריה ליב הוא אחד מהם. הבא להעריכו לא ימצא תיאור טוב מזה שהוא נותן על החכמה והתבונה בכלל. לדעתו החכמה נטועה באדם ומוכחת על ידי חידושיו וכתיבת ספרים. ובאשר לתבונה הנה דבריו: „ויש נבון ובקי שמיד בהחלו להביט באיזה דבר יסתער כסופה בקרבו המון הענינים אשר תשאם הזכרון על כנפי׳ להציגם לפניו". מניתוח הציטטה מתברר שלתבונה יש עוד שתי תכונות „הזכרון" והיכולת „להביט". בכל ספר מספריו מופיע לפני הקורא, המראה שכל התנ״ך, שני הש״סים, הילקוטים, המדרשים, כל הספרות הרבנית של הראשונים והאחרונים עמדו לפניו כאילו הם פתוחים בכל דף, ועליו היה רק להוציא מתוכם את הפרט שהיה דרוש לו באותה עת. במיוחד מורגש הדבר בספרו „יפה עינים", גולת הכותרת בפעולתו הספרותית. עבודתו זו, לא היתה יכולה לקום בלי בקיאות במקורות והתעמקות בהם. הכישרון לצרף ולהעביר דבר לדבר, הזיכרון העצום והיכולת להציגם בשפה ברורה ותמציתית. מעטים הם החוקרים המוכשרים להעמיד את הגירסא הנכונה של התלמוד הירושלמי, ור׳ אריה ליב עשה זאת בהצלחה. גם בחירת החומר מיוחדת היא לר׳ אריה ליב — להקים דבר שאין עדיין במציאות. הקשר בין הירושלמי והבבלי הדוק, אך הירושלמי עזוב ונטוש ועל כן יצא לגאלו משכחה, ולהראות את ההבדלים שבינו לבין התלמוד הבבלי. סיכום מתאים וחודר על עבודתו הספרותית של ר׳ אריה ליב ב„יפה עינים" מוסר לנו חוקר התלמוד הירושלמי, הד״ר לוי גינצבורג במבוא לספרו „פירושים וחידושים בירושלמי"

(הוצאת בית מדרש לרבנים באמריקה, תש״א, עמ׳ קל״א): „הספר ,יפה עינים׳ אף שנסדר על הבבלי הוא אחד מהספרים היותר חשובים ומועילים להבנת הירושלמי. המחבר מבהיל את עין הקורא על ידי בקיאותו הגדולה בכל חדרי ספרותנו העתיקה, שני התלמודים התוספתא ומדרש התנאים והאמוראים ובבקיאותו זו הצליח להפיץ אור גדול על היחס שבין המקורות השונים וביחוד על היחס של הירושלמי אל הבבלי. ולא זה בלבד אלא שהכניס לתוך ספרו כמה מאות תיקוני נוסחאות בירושלמי ופירושים עליו, שעל הרבה מהם קבוע חותמה של אמת״.

במבואו באנגלית לאותו ספר, מוסיף גינצבורג שני פרטים מעניינים ביותר על פירושו יפה עינים: א) פירושו מובלע ונחבא בתוך הציטטות הרבת שהוא מביא; ב) החוקרים המודרניים משתמשים בהסברו אך אינם מצטטים את מקור ידיעותיהם, ואלה דבריו: (עמוד LXI):

> The collection by Yellin of parallel passages to the Babylonian Talmud, and the tannaic and amoraic Midrashim is so amazing that in one's admiration for the author's mastery over the entire talmudic literature one almost forgets his excellent explanations and interpretions of the Palestinian Talmud, which rank among the very best of their kind. The importance of Yellin's notes especially for the study of the relation of the two Talmuds to one another has been recognized by "modern" scholars who often make use of them though many fail to acknowledge the source of their information.

המיוחד בגישתו של ר׳ אריה ליב לעבודתו הספרותית, כפי הנראה מספר יפה עינים — בבחירת החומר ובצורת העיסוק בו, מעמידו כחלוץ בתקופתו ואף מעניק לו את התואר חוקר. אפילו ספרו קול אריה שכתבו עשר שנים לפני יפה עינים שונה מספרי דרושים אחרים. התבנית היא כתבנית כל ספר פלפול ודרוש, אלא, ר׳ אריה ליב מבססו על פילוסופיה וקבלה. וכשאין האחרונים מלוקטים יחד עם הראשונים מרגיש ר׳ אריה ליב את החיסרון ויוצא למלאו בספרו מצפה אריה, הראשון שבחיבוריו. תכונותיו מוחשות בגישתו לעבודתו ואין הוא בבחינת מבקר, מחדש, או אפילו חוקר (חוקר מן ההכרח שיהא) אלא **בבחינת מורה**: ללמד, להורות ולהדריך, זו היתה מגמת חייו.

חתנו של ר׳ אריה ליב, ר׳ יצחק מייזיל, כותב עליו דברים אלה: „מרן ז״ל היה כמעין הנובע ומתגבר מאליו והיטיב לראות שתי ראיות בשתי עיניו כיונים על אפיקי שני התלמודים בבקיאותו העצמית ועומק עיונו בהם מבלי השתמש דרך בתי עינים מלאכותיים (הכוונה למשקפיים)״. ר׳ אריה ליב היה כמעין הנובע בראשית חייו וככל שעברו וחלפו הימים התגבר המעיין, ואף השתפרה עבודתו בהדרגה. אם כי תכונותיו הטבעיות עמדו לו, הגיע לגדולתו בעקביות מתונה. אפילו בנוסעו לדרוש לעצת רופאים בערים אחרות ״היה שונה בהליכותיו בלי הרף״. חריפותו היתה להפליא, עינו הבוחנת חדרה לעומקי ליבו של הזולת וכמנהיג רוחני לעדתו השתדל להשבית את התלאות שגילה בו. בתלאות מצא

את המגוחך ומיחה עליהן בהיתול: "וגם הלצותיו היו צריכות לימוד". לא יפלא איפוא אם היה חביב על בני עירו ואנשים מחברות שונות נהרו אליו. עדות לכך נמצא בעיתון „היום" כז' ניסן תרמ"ו: „שידע להלוך בשלום ובמישור עם כל המפלגות וכולם כבדוהו ויאהבוהו". בדיחה מספרת, שאפיקורס לץ פנה אל ר' אריה ליב ואמר: "רבי, יש לי שאלה! אשתי הוציאה את החוט מהגרגרת הממולאת שבחמין ותפרה בו כפתור במכנסי. המותר לי ללבוש את המכנסים בתשעת הימים?" (הכוונה היא לתשע ימי אבל לחורבן בית המקדש שאין נוהגים לאכול בשר). בלי לפקפק לרגע ענה לו ר' אריה ליב "הן, בשעת הדחק מותר" והוסיף "א גענייטע זאַך מעג מען" (תרגום שלי) בשעת הדחק מותר — דבר תפור מותר. המשמעות הכפולה של המילה "גינייט" תפור — ודחק, קלעה למטרה והקהתה את עוקץ השאלה.

הלל אמר: אל תאמין בעצמך עד יום מותך. מידה זו לא נמצא בר' אריה ליב. עוד בצעירותו, היה בטחונו העצמי גדול והיה גאה גם בטרם נודעו כשרונותיו. בספרו הראשון (מצפה אריה, בכותרת הספר) הוא כותב: "יטעמו אנשים כערכי ויערב להם שיחי עליהם". קביעת ערכו של אדם נעשית על ידי אחרים, ולא נעלמה עובדה זו ממנו. עם כל זה, לא הדפיס את הסכמות גאוני זמנו לספרו שהיו לו כבר מן המוכן. בכך רצה לומר שגם הוא מגדולי הדור ואין לו צורך באישורי אחרים. גם בספרו קול אריה (בהקדמתו) מובעת גאוות סופרים, על אף הכרזתו שמידת הענווה משביתה את הקנאה. גאוותו של ר' אריה ליב נובעת מידע, בטחונו אינו בעלמא. הוא הסתמך על כשרונותיו ועל בקיאותו העצומה. בבילסק העריכוהו כגאון הדור, ושמעו יצא למרחקים על ידי השו"ת. ברבות הימים, ככל שעלה לגדולה, כן הלכה גאוותו ופגה, ואילו בטחונו הלך והתחזק.

ראוי הוא לעמוד על שקדנותו, דייקנותו, רציניותו ומתינותו של ר' אריה ליב. כל אלה מוכחים בספריו. באשר למידותיו אין ללמדן מחיבוריו. על אחריותו בקופת הכולל מוסר לנו ר' יצחק מייזיל: "...בצל הכסף אשר עשה בהם ג"כ צדקה וחסד בכל עת אף האציל רוב ברכה לאה"ק וגם היה לגבאי מעות א"י ובשנים האחרונות אשר נתחדש ענין ישוב א"י הרבה עמד בפרץ בגלילו לבל יבולע מזה לקופת רמבה"נ ומעות א"י אשר נקדשו מימים ימימה להיושבים לפני ה' בירושלים עה"ק ת"ו. דייקנותו ומתינותו התבטאו אפילו בתלבושתו החיצונית שהדרה אותו ויכול היה להתפאר כר' יוחנן "הא דרבי יוחנן קרי למאני מכבדותי" (שבת דף קיג, א).

ר' יצחק מייזיל כותב שהיו לר' אריה ליב הזדמנויות רבות לכהן בקהילות גדולות, "אך מן השמים עכבוהו לבל יורק אותו צדיק ומופת הדור מכלי אל כלי ולבל יטרד בטרדות התבל לבעבור יוסיף אומץ לחדש חידושים אמיתים בתורת ה' תמימה". עמדתו בעניין כהונתו, שהיתה לו למעמסה ידועה לנו מכתביו. מטרת חייו של האדם לדעתו היתה, ללמוד תורה ולשם כך יצא בקנאה יתרה להדריך את עמו בתורת ה'.

לסיכום נביא דברי הערכתו של ר' חיים בראוערמאן בספרו אנשי שם:

מוהר"ר (ארי') ליב יעלין הוא הגאון הגדול כליל החכמה ומדעים אבד"ק

בילסק. הגאון הגדול נודע למדי בכל תפוצות ישראל **צדקותיו** ומדותיו הנפלאות בעה"מ ספר קולארי' ומצפה ארי' והגהות יקרות על הש"ס. הגאון הצדיק הזה היה לו גם יד ושם בספרות העברית, וחוקר בשנים קדמוניות ונפטר לעולמו שבעה ימים לחודש ניסן בשנת הששים וששה לימי חייו ובכל תפוצות ישראל עשו לו גדולי הדור מספד גדול וכבד על כי הוסרה עטרת ישראל ועל הלקח ארון אלקים לזכר עולם יהיה צדיק.

הערה (דברי חיים בראווערמאן), הגאון הגדול הנזכר היה ארי שבחבורה משרידי זקני גאוני וגדולי הדור עמודי ההוראה אשר כל ב"י נשען עליהם. ואשר לתורתו וחכמתו פנו כל רבני הסביבה ולכל מבקש דבר ה' מעל שני התלמודים היה לעינים. ונודע בכל העולם בספריו היקרים שכבר הוציא לאור. ובפרט בהגהותיו הנפלאות יפה עינים על כל הש"ס בבקיאות נפלאה ועצומה אשר נעטר בהן הש"ס החדש דפוס ראם. וגם ערוכים וסדורים שו"ת שהשיב להלכה למעשה. ודרושים נפלאים על כל סיומי מסכתות הש"ס. ביחוד הצטיין בבקיאותו ושכלו הברור לחדש פני הירושלמי בביאור נפלא מבלי שנוי גרסאות ונקרא בשם פני אריה וכהנה ענינים רבים וכן שלמים גם בחכמת העבור ידו היתה במועצות ודעת.

יפה עינים הפסיק את פירושו בסוף פרק א למסכת נידה, דף יב, א. המדפיסים מצאו לנחוץ לאחל לר' אריה החלמה, ובכך נחרתה הערצתם של בני דורו בש"ס הווילנאי לעולמי עד, ואלה דבריהם: אמרו המדפיסים: לדאבון נפשנו ונפש כל רחימאי ומוקירי רבנן נחלה הרה"ג המחבר שליטא בעמדו על פרק זה. ולא יכול לגמור עתה הגהותיו הנכבדות. וזכות תוה"ק יעמוד לו להקימו ולהחלימו ולהשיבו לאיתנו במהרה. ויגמור מלאכתו הק'. ואז נשלים אי"ה את שאר היפ"ע ללקוחי הש"ס: וה' יאריך ימיו ושנותיו ויפוצו מעינותיו חוצה.

תנועות
ומוסדות
בבילסק

משה אלפרט

מוסדות־אנוש בבילסק

תלמוד תורה

המוסד הוקם לחזוק רוח היהדות בעיר. חלופי המשטרים והמלחמות המת־רגשות זעזעו את יסודות הרוח של היהודים בבילסק, שהיתה תמיד מועדת ראשונה לפורענויות וכוח הסבל למען קיום היהדות בעיר כשל. לא שיהודים התפקרו חס ושלום, או שהחליטו החלטות־יאוש וחוסר אמונה, אלא שהם פשוט חשבו לקיים יהדותם במקום אחר, ובילסק עמדה לא פעם להיות מרוקנת מיוש־ביה. עמדו ויסדו את תלמוד התורה לתת לילדי הורים חסרי יכולת אפשרות ללמוד ולתת להורי הילדים אחיזה בעיר למען ילדיהם.

בכוחות עצמו הקים קומץ עסקנים את המוסד ובתנופה של ממש. 5 כתות הכיל בית ספר זה ובכל כתה עשרים עד שלושים ילד, והסדר נשמר שהילדים יתקבלו לפי גיל וכשרון ללא משוא פנים. כתה ראשונה לדרדקים היתה כתה גדושה. מכאן היו הילדים עוברים ועולים לכתות הגבוהות בזמן מסוים בשנה ולאחר בחינות מחיבות.

מלמדי המוסד נלקחו עם הקמתו מן החוץ, אך אחר כך קמו ועלו מלמדים טובים מבני המקום, שהיו קשורים קשר של פרנסה לתלמוד תורה ועשו בו עבודה שלימד חומש עם רש״י והגיע גם לראשית לימוד התנ״ך. בכתה השלישית לימד ר׳ לייבל ביירל ליאדר והמשיכו אחריהם אברהם ברוקר, לייבל מלמד ואחרים. כשמת ר׳ שמעון ולויל הכניסו את טלמן חתנו של ר׳ אברהם ברוקר, ללמד במקומו.

המלמד לדרדקים היה ר׳ יעקב, שלמד ממש מאלף בית ואחריו בא ר׳ פישל שלימד חומש עם רש״י והגיע גם לראשית למוד התנ״ך. בכתה השלשיית לימד כבר ר׳ אברהם ברוקר, שהכניס את הילד לים התלמוד. הוא התחיל אתו בגמרא והטעים אותו את טעם הדבר־מתוך־דבר ועסקי הנזיקין. אחריו לימד ר׳ לייבל ביירל ליאדער עמוד גמרא ממש, בלי תוספות עדיין. את זה עשה ר׳ שמעון ולויל מקלשצ׳ילסק, אשר הביא את התלמיד להבנת הגמרא עם התוספות.

משהתפתח המוסד והבחורים ראו צורך בלמוד גמרא ובהמשך שלאחריה, הקימו ישיבה נוסף נוברדוק בעיר. בזמני היו בוגרי הת״ת גולים למקום תורה, לישיבות שבסביבה, לבריאנסק ואחרות.

תלמוד התורה היה מכיל בתוכו גם ילדים מחוץ לבילסק והיה אפילו ילד אחד מוורשה. המוסד היה מסודר, כמעט מודרני, עם בנין משלו, עם תקציב ותחזוקה לפי מושגי הימים ההם.

בראש הועד המנהל עמדו הגבאים נחמן זונדלס ור׳ חצקל לבנטל. הכסף להוצאות היה בא מתרומות, שתרמו תושבי בילסק ומשכר לימוד שנתקבל מבעלי היכולת. היו ילדים שלמדו חנם והועד דאג לצרכיהם, הוא היה מאכסן אותם בבתי מיטיבים ומסדר להם „ימים״ של אוכל.

ישיבת נוברדוק

במלחמת עולם אלף נחרב בנין התלמוד תורה והוא לא הוקם עוד בזמני. במקומו התפתחה ישיבת נוברדוק עם ראש ישיבה מן החוץ. מתחלה היה ראשה ר׳ יצחק מבריאנסק ואחריו ה„סמרגונר״, תלמיד חכם ופדגוג מסמרגון.

סתם יום של בילסק

הלמודים היו מתקיימים בבית המדרש „יפה עינים״ ובבית המדרש של איצ׳לה. בנין משל עצמה לא היתה לישיבה. כאן היינו דואגים לתקציב בכוחות נוער מתוגברים ואני העלם, כיתר חברי לפעילות למען המוסד החשוב, הייתי יוצא לסביבה לאסוף כספים.

בין פעילי הועד היה יקותיאל זינגער, שכינוהו בשם דער שינדל־לייגער, יהודי שהתמסר כולו לקיום הישיבה ועזר על ידו ר׳ אלתר מלמד. משנבנה בית המדרש החדש, אחרי חורבן בתי התפלה העתיקים בעיר, עברה הישיבה לבית זה והיתה מרוכזת עם כל תלמידיה בבנין אחד.

שני מוסדות למוד אלה הפכו במשך הזמן ליתד המחזקת את קשר היהודים לעירם רבת הסבל. יותר משהם נזכרים לי כאולפנות למוד, זכורים הם לי כאבני פנה לחברה היהודית בעירנו, שנורו בדאגה רבה ואינטואיציה עמוקה לקיום יהדות בילסק, תרתי משמע. והיה היסוד האנושי בהם מרובה על החינוכי. אך במשך הזמן הפכו למוסדות למוד וחנוך הראויים להתפאר בהם.

לינת הצדק

בילסק שהיתה רגילה להתחיבויות ותרומות לקחה על עצמה לפני מלחמת העולם אלף גם את המשימה הכבדה של דאגה ליהודים חולים, אשר בדידותם ונזקקותם צצות ועולות בחליים לדרגה של סכנת נפשות. בילסק לא אהבה להיות סמוכה על שולחן הזולת ועל אף היותה עמוסת חובות כספיים מעל

למקובל בעיירות אחרות, החליטה לעמוד גם בזאת בעצמה, והיא עשתה זאת בתנופה בלתי רגילה.

חברה זו הקימה בית חולים משלה, בולניצה בלע״ז, שם היה רופא מיועד לכך לקבל חולים נצרכים ללא תשלום, וליד הבולניצה הקימו, לפי הצורך, בית מרקחת קטן שהיה מעניק תרופות חינם לנזקקים לו. לעתים היו נאלצים לשלוח את התרופות לביתו של החולה מסיבות מובנות, והיו מתנדבים שעשו זאת לעתים קרובות.

בכלל התקיים מוסד אנושי־לבבי זה בהתנדבות והנוער נדבק מרוח הבוג־רים והתנדב גם הוא לפעולת חסד זו בהתלהבות. בני המקום היו הולכים לשבת בבתיהם של החולים. הבנים אצל חולים ממין זכר והבנות סעדו מיטותיהן של חולות. כל אחד תרם 5 לילות בחודש, היתה זו התחיבות מרצון וברוב המקרים קיימו את ההתחיבויות האלה ממש כחובה מובנת.

בראש הוועד עמד ר יוסל בעקער, אביהם של האחים שטיינברג ומזכיר הועד היה ר׳ איסר שמש, אבי רושם שורות אלה. היה זה מוסד שנוזם על־ידי ציונים בעיר ועמד בהשפעתם.

רופא „לינת הצדק״ והבולניצה היה הרופא המשומד של בילסק. שמו היה אפשטין. איש לא ידע איך השתמד, מה היו הסיבות למעשהו זה. אך היה ברור שהנשמה היהודית פועלת בקרבו ומשהו מושכו ליהודים, להם היה מוכן למסור את נפשו. הוא עבד בהתנדבות. מתחילה התנדב לעשרים ביקורים חינם בחודש ואחר כך נמשך ונתן יותר, עד שהפך רופאה של לינת הצדק. מעניין שהיה בעיר רופא יהודי. הוא לא התנדב ואף פעם לא תרם משלו לחברה זו.

עם דוקטור אפשטין קרה פעם מקרה לא נעים. הוא בא לבקר חולה צעירה. אמה של הבת החולה קידמה את פניו והוא שאל אותה ביידיש, מה שלום בתה. האישה לא ידעה שהוא משומד או ששכחה וענתה לו:

— אויף אלע משומדים אַזאַ לאַגע געזאָגט געוואָרן. (על כל המשומדים מצב כזה).

אז הוא ענה ביידיש:

— וואָס זאָל מען טון, דאָקטיר? (מה יש לעשות?).

היא נאחזה בתקוה, שמא יש באמתחתו משהו לעשות להקלת המצב ושאלה:

— וואָסזאָ למ ען טון, דאָקטאָר? (מה יש לעשות?).

אַז באה תשובתו כמשומד שנפגע:

— מ׳נעמט איין א מיתה משונה! — ויצא.

בתקופת בייליס היה אפשטין קצין בצבא הצאריסטי. ערב אחד פרץ ויכוח במועדון הקצינים, חשוכי הקצונה האמינו בעלילת הדם שהיא מבוססת על עובדה. אפשטין עמד והכחיש זאת והוכיח, כי אין היהודים עם צמא דם ואין עלילה זו, אלא פרי דמיון של המונים חשוכים ושואפי דם. הויכוח התלהט ביותר ואחד הקצינים רצה גם לדקרו למות. לולא זה שהוא קפץ וברח דרך החלון היה משלם בחייו בעד הגנתו על עמו נבגדו.

את אפשטין אהבו כולם והתעלמו ממקרה השתמדותו.

„לינת הצדק" בעירנו עמדה על רמתה האנושית הגבוהה תודות לאפשטיין.

עם מלחמת 1914 נתבטלה חברה זו ובמקומה הוקם בית היתומים המפורסם, היחיד במינו בבילסק.

מכבי אש

חבורה זו נתלקטה מאליה. בהתנדבות מלאה התאספו חבריה להיות לעיר למגן מפני אש אוכלת, אשר את פגעיה ידעה בילסק לא אחת ולא שתים. היו אלה אנשים מלאי להט לעזור לאחרים והם בחרו בכבאות, כי מכל המכות שספג האדם בעירו היתה מכת האש הקשה ביותר. בשעת השריפה עמד האיש חסר אונים, כשעיניו רואות את יגיעו העולה באש ואינו יכל להציל אותו. מן הידועות היא, כי בכל עיירה התהלכו „יורדים" שירדו מנכסיהם בין לילה וכל עמלם שצברוהו במאמצים וחריצות אין סוף היה כלא היה ואיש לא יכל להציל. לכן ראוי ליחד שורות זכרון לאנשים יקרים אלה, אשר עמדו על המשמר של הצלת רכוש האדם והפכו שעותיהם הפנויות שעות תרגול ואמון בהדברת האש ופגעיה.

מכבי האש שלנו התפרסמו בסביבה ועיירות סמוכות לבילסק היו נהנים מעזרתם ושרותם.

מפקד חברה זו היה שוב אותו ד"ר אפשטין המשומד, שהשקיע באנשיה מרץ רב וכשרון ארגוני נדיר עד שהעלה אותם לרמה מצטינת בשנים ההן.

הכבאים היו מאורגנים בשלש־ארבע כתות, שלכל אחת תפקיד מיוחד ומסוים ולקראתו הם קיימו תרגיליהם ואמוניהם להיות מוכנים למלאו. מועדון הכבאים היה ברח' מיצקביץ. הבית היה מוקף משאבות־יד עם צנורות, עגלות

עם חביות מים, שעמדו וחכו לרגע המשבר, כדי להרתם לסוסים ולהגרר ולנוע קצת למקום שינועו. ליד העגלות והמשאבות עמדו מושענים על קתותיהם הארוכות אל הקיר כילפי הריסה ומסאטי הכבוי ועוד אביזרים, שהיו מקובלים אז כסגולות נגד התפשטות הדלקות. לפי הכלים חולקו התפקידים ומונו האנשים. משפרצה בערה, מיד הופעלה האזעקה, מתחלה פעמון מדנדן וברבות הימים צפירה שנשמעת למרחוק וכל חברי הכבוי התאספו מאורגנים וממושמעים, מאומנים ומזומנים למלחמת החרמה באש האוכלת. את הסוסים היו אנשים אלה לוקחים מכל רתמה שנזדמנה להם. עם פריצת השרפה היו הם מתנפלים על עגלת אכרים, כרכרת עשירים או בגררת עגלונים, מתירים את הסוסים באמצע הליכתם ברחוב, בכביש, בשדה ורותמים אותם לעגלותיהם, מחישות מי ההצלה וחביות התקוה.

העיריה תמכה במוסד זה והעיר נתגאתה במתנדביה היקרים ואנו הנערים חפשנו קרבתם והעתרנו ספורי גבורה על אותם לוחמים אמיצים וגבורי העיר והסביבה. לנו היתה „מכבי האש" ברכוזה מרכז ענין מיוחד במינו ואמוניהם החוזרים ותוכפים — שעות בלוי שבמתח, אשר קשה לותר עליהן. גולת הכותרת של חברה זו, אשר התמידה ביעודה והתנדבותה היתה התזמורת שלה. היא היתה גדולה במספר מנגניה־מחצצריה והמנצח שלה, גוטמן, ליכד אותה והפכה ללהקה ממושמעת בנגינתה ואחידה בקצב שירי הצעדה שלה. אינני יודע מנין נלקחו כל כך הרבה נגנים אצלנו, אך אני זוכר, כי הם לא היו אנשים סתם, אשר נתנו כלים בידיהם ואמרו להם נגנו. הם היו נגנים נלהבים ומאומנים ונגינתם משכה המוני עירנו לבוא לשמוע אותה. ולא רק בני עירנו. הם היו מופיעים בקונצרטים בסביבה והיו מוזמנים לא פעם להופיע בביאליסטוק. כנראה שהיה בתזמורת זו משהו מושלם ונדיר לפי מושגי הימים ההם, עד כדי כך, שנגינתם שמשה תחליף לחויות אמנותיות וכוח משיכתה היה גדול ביותר.

מכל מה שנזכר לי על מכבי האש שלנו מצטרפת תמונה של התמסרות נעלה של מספר אנשים למען שחרור הכלל מאימת האש, אשר עד היום סכנתה מרובה ואמצעי הלחימה נגדה מוגבלים ביותד. בשל התמסרות זו ראויים אנשים אלה להיות מוזכרים לברכה בספר בילסק.

חברה קדישא

כמו בכל ישוב יהודי היתה גם בבילסק חברה שעסקה בטמינת נפטרים ולרשותם בית הקברות של העיר, אלא שחברה קדישא של עירנו היתה שונה מאחרות. וגם היא, ניכר היה בה אותו שוני, אותו נוסח בילסק שמשמעותו: שרות לאדם ללא נטילת שררה.

כל החברים בחברה עבדו בהתנדבות ולא בקשו לעצמם שום טובת הנאה. בית הקברות שיכל לתת שלטון בידיהם לא נוצל אצלם לרעה. הם היו מקבלים בעד ה„קרקעות" מחירים שאפשר לעמוד בהם ובהתחשבות מירבית. נפש פעולתם ועיקרה היה לתת ליחיד להרגיש בחייו, כי גם לאחר מותו לא יופקר וכבודו יישמר. לכן היו דואגים שליד מטת השכיב־מירע יהיה מנין בעת יציאת נשמתו ובשעת גסיסה ממושכת היה נמצא מישהו מהם שישב ואמר תהלים, משניות

וכל הנהוג בישראל במקרה כזה. בשעת הלויה היו דואגים שלא ייפטר אדם מעולמו והוא עושה דרכו האחרונה בבדידות חס ושלום ובבזיון הנגרם מחסר מלוים. אנשי „חברה קדישא" היו מלוים כל מת בצבור משלהם, על כל פנים תמיד היה בכל לויה מנין משלהם לפחות. ביחוד היו הם מקפידים שיהיה מנינם מנין בלויה של מת שלא היה סכוי שרבים ילווהו. וכל זה בהתנדבות וללא הגשת „חשבון" למשפחה. את המצוה הזאת לא מכרו בשום אופן.

רוח „מצוה־לשם־מצוה" זו ששררה בחברה קדישא יש לזקוף לשני דברים או גורמים: אלף, לתודעה היהודית העמוקה של חסד של אמת וכבוד המת, אותה תודעה אשר הוסיפה תוכן לחיים ולאנשים החיים. הטפול במת ושמירה על כבודו, כבוד האדם כשאין בידו לגמול על כך נסכה אמונה בחברה, אשר לא תזנח אותך בשעת בדידות ופרידת עולמים ובית הגבאים המכובדים ונשואי הפנים, הם אשר העמיקו תכן זה והפכוהו מסורת בחברה.

הגבאים של „חברה קדישא" נבחרו ממוסדות שונים בהגרלות, כך שכל הגורמים בעיר היו מיוצגים בה. אני זוכר שנים רבות עמדו בראש ועד הגבאים והחברה ר' יואל לנדה ור' נחמן זונדלס. בביתו של ר' יואל התקימו כל הישיבות והדיונים וכן המסבות שחברה זו נהגה לערוך לחבריה בהזדמנויות חג כפצוי מה לטרחתם כל השנה.

בין הגבאים היו גם ר' אלתר קרינקר, ר' שאול מנוביצקי, ר' יואל בעקער רדילבסקי. העורך דין העירוני מוזיקנט היה עומד לרשותם ומטפל בהתנדבות בכל אשר פנו אליו, אם זה טיפול בעיריה או בערכאות כפי הצרכים שהמצב העלה.

ליד החברה הזאת היתה מין חברת בת שלה, שקראו לה „חברת לויה" אשר מתוכה יצאו כל המלוים למיניהם והיושבים ליד מטת הגוסס ביחידות ובמנין למען תת לנשמה לצאת באוירה של תורה וקדושה.

הקומיטט

לקבוצת עסקנים, אשר קבלו על עצמם לגול את חרפת הקבצנות מן העיר קראו בשם „קומיטט". תודות לפעולתם לא נראו בבילסק קבצנים, אורחים משוטטים, מחזרי על הפתחים ומיני נפלי אדם אחרים, שכל ישוב יהודי היה נגוע בהם.

קשה לי לדעת מדוע קראו לקבוצה זו „קומיטט" ואיך גילתה עירנו רגישות כה בריאה וקונסטרוקטיבית לגבי נגע הקבצנות. ברור הוא שבילסק, אשר זכתה להקרא בשם „זיידענע טאָרבעס", היתה עיר עמלנית ושומרת על כבוד תושביה, שלא ייגררו למצב נפש של פשיטת יד ואזלת יד והשענות על חסדי אחרים. כנראה שזה אשר הביא את מיטב פעיליה לגרש כל אפשרות של טפילות קבצנית בעיר. לכן גם נתכבדו כל כך בעיני העיר וכונו בשם המכובד וכל קריאה של הקומיטט נענה למרות הנטל הכספי הכבד, אשר הוא הטיל על יחידי העיר המתפרנסים הם עצמם בדי עמל ויגיעה.

לפי חוקת הקומיטט אסור היה לתושבי בילסק לטפח את הקבצנות וליענות

לבקשת פושטי היד ומחזרי על הפתחים. זאת לא היתה חוקה כתובה, אך חוקה שרווחה „מרחפת", שכולה רוח והשפעתה ניכרת.

הקומיטט היה אוסף תרומות מן התושבים, יוצר קופה, אשר היתה מספקת את דרישות השנוררים השונים מבחוץ וגם של הנזקקים מן העיר. אבא שלי ר איסר שמש, היה שנים ארוכות מזכיר הקומיטט בתשלום והמשכיותו היא שגם שמרה על ההמשכיות של הכללים לפיהם פעל הקומיטט, גם כאשר התחלפו האנשים בו.

לפי הכללים האלה היו כל מפרנסי העיר משלמים תשלום קבוע לפי דרגות שנקבעו על ידי אישי הקומיטט בישיבותיהם, בהן היו דנים על כל אחד ואחד, על יכלתו והשינויים שחלו ביכלתו. אבא ז"ל היה דואג שיהיו נערים מאורגנים לאסוף התרומות האלה מדי שבוע. הנערים עשו זאת בהתנדבות. כל שבוע היו יוצאים זוגות זוזות ותלושים בידיהם, בהם רשום סכום התרומה ולפיהם היו אוספים הכספים ומביאים אותם למשרד ד קומיטט לידי אבא.

בכל יום ד' בשבוע היו יושבים הגבאים בבית המדרש יפה עינים או בשטיבל פון פרוש, דנים ומחלקים את הכסף לעניים שבאו מבחוץ ולנזקקים שבעיר. החלוקה היתה לעניי העיר לפי גודל המשפחה ויכלת ה„קופה", וכל נציג משפחה היה בא למקום, מקבל את שלו ומסתלק מבלי שבזיונו נתגלה לרבים בראש חוצות. עם משפחות מכובדות, כלומר חדשות ברשימה, שירדו מנכסיהן ושמצבן התערער, היו הגבאים נוהגים לא להביאן לקומיטט והם עצמם היו מביאים לבתיהן, את מה שהצבור הפריש לקיומן. כל גבאי היה חותם אחר כך בשמן על הקבלות בפנקס.

עניי חוץ, כאמור, לא הורשו לקבץ, כשם שבעלי הבתים לא הורשו לתת לשנור שיפשה, והקומיטט הקציב גם להם כספי תמיכה לפי יכלתו. הקומיטט ניהל פנקס של שנוררים כאלה ותנועת הנדבות היתה נרשמת ולא יכל היה אחד לקבל פעמיים, ולהיפך, לא יכל אחר להיות מקופח חס ושלום. אחת לשלשה חדשים היו הם באים העירה, מקבלים את שלהם, חותמים ונעלמים שוב לשלשה חדשים. הרשימה של המקבלים התנהלה לפי אלף בית וכמעט כולם היו ידועים לאנשי הקומיטט ולאבא שלי .היו כאלה שהיו באים מן הסביבה לבילסק, עיר מחוזם, לסדר ענינים כגון רשיון בניה, או טפול בשחרור הבן מן הצבא ובהזדמנות זו נכנסים לקומיטט ומקבלים את תמיכתם וזכותם נשמרה להם לפי המחזור התלת־חדשי. היו מקרים שהמקבל היה בא עם כל בני משפחתו, משאיר אותם בתחנת הרכבת, יורד העירה לקבל מן המזכיר את ה„מגיע" לו, חוזר וממשיך עם משפחתו לעיר אחרת.

התעריף היה שונה, כאמור, הוא נע בין 30 קופיקות לנפש לבין 50. בעל מום, חולה, או „מכובד", היו מקבלים עד שלשה רובל למשפחה. לקטגורית המכובדים נכנסו בעלי המלצות מיוחדות עריהם, נשרפים, יורדים ועוד שמצבם נבדק או היה ידוע.

בין הגבאים שהתמידו במשימתם הנכבדה היו ר' יואל לנדה, ר' חיים יואל יפה, ר' איסר מינץ, ר' יצחק יעקב יונגרמן ועוד, שלצערי נשמטו שמותיהם הקדשים מזכרוני ברבות השנים.

פרויען קאָמיטעט

ליד הקומיטט הגדול התקים ועד נשים, שגם הוא הטיל חובות כספיות על תושבי העיר עמוסי התרומות וגם הוא הצליח לתבוע ולקבל. ועד הנשים עסק בהגשת עזרה ליולדות נצרכות, או לחולות סתם בצרכיהן הנראים והסמויים. התמיכה היתה משלש עד עשר רובל לכל מקרה. המקרים לא חסרו והתקציב נאסף מתרומה חדשית שניתנה על ידי יהודי עירנו בני „נתבעים ונותנים". הפעולה היתה נשיית, אך איסוף הכסף נעשה על ידי גברים, בחורי עיר שהיו מסובבים בעיר עם פנקס קבלות רשום מראש, לכל אחד כפי אשר התחייב, במשך הזמן הופרדה פעולת הגביה ואת כספי הפרויען קאָמיטעט היו אוספות נשים.

גם כאן היה ר׳ איסר אלפרט מזכיר בתשלום.

בועד הנשים היו פעילות גיטל מינקס אשת ר׳ איצי מינקס, ונשותיהם של ר׳ חיים יואל יפה ור׳ קלמן מזיא.

חברת לחם עניים

מוסד זה אורגן ונוהל על ידי בעלי המלאכה ופעיליהם בעיר. כנראה שנזקקי הלחם באו מתוך שורותיהם והם אשר ראו את הצורך בפעולה זו כחשובה ביותר.

חברה זו היתה מגבירה פעילותה במיוחד עם התקרב החורף, שאז עלה הצורך באפיית לחם, חמום הבית ובסופו גם מצות לפסח.

אסוף הכספים לצרכים אלה נעשו על ידי חברי ה„לחם־לעניים" והוא נעשה במסירות אין קץ.

בתקופה מסוימת עם הקמת החברה קיימו אותה פעילים מבעלי המלאכה יוסף גוטרמן, אפרים קירז׳נר ושיע קירז׳נר. הם אשר הפעילו את המתרימים הגובים והם אשר חלקו את המצרכים, הקמח והעצים בשקול דעת של מצפון ואמת ללא פניות ומשוא פנים.

אחרי תקופת מה נכנסו בתפקיד אנשים חדשים אליהו מינובצקי, מיכל וינר ויבל"א רושם שורות אלה.

בתקופתנו ניתנו פרט לקמח לאפיה ועצים להסקה גם 10 ק"ג קמח למצות, או 8 ק"ג מצות למשפחה.

בית ה"הקדש" ובית "הכנסת האורחים"

שני הבתים האלה הוחזקו על ידי הקאָמיטעט ולשניהם תפקידים שונים. בית „הכנסת האורחים" הועד לאנשים שבאו לקבל קצבתם מהקומיטט. הם הורשו אמנם להתגורר שם לעתים עם משפחותיהם, אך זמן שהותם היה מוגבל מאד. לא יותר משבוע ניתן להם לשהות בבית זה. אחרי השבוע היה עליהם לעזוב ולפנות את מקומם לאחרים. בשבוע זה היו נוודים אלה מבשלים ארוחותיהם בבית זה ומכבסים כביסתם כבביתם הפרטי.

בית הכנסת האורחים היה משפיע עלינו עגמה וקדרות. מצד אחד נתגלמה בו רוח הנדיבות של פרנסי בילסק ותושביה, אשר דאגו לארחי־פרחי משום שהם היו יהודים ונוודותם בחלקה הגדול, או בתכלית הנסיבות, נבעה במקצת

ממצב היהודי בנכר. אך מאידך היה זה מחזה קודר, לראות ראשי משפחה מטופלים בילדים, כשהם מחפשים להם פנה להסתופף בה ולחיות חייהם בארעיות כזאת של ברוך ד׳ יום יום ללא מחר. לנו, הנערים, היה מחזה זה גורם עגמה גדולה ולבנו היה נצבט למראה זה.

ב„הקדש״ לעומת הכנסת האורחים, היו מתקבלים קבצנים בודדים לזמן בלתי מוגבל. בילסק היתה פותרת בזה בעיות של עניי ערים אחרות, של מוכי גורל, שלא זכו לברכת גג לראשם משלהם.

בית הכנסת האורחים היה בית של 4 חדרים, בעוד שההקדש היה יותר קטן.

גם אחזקת הבתים האלה והשמירה על נקיונם שהיו כרוכות בהוצאה שוטפת לא קטנה, היו חלות על הקומיטט והוא דאג לכך ומכלכל את תקציבו המצובר מתרומות בני העיר באופן כזה שהוא יספיק גם לזה.

ה״שובאלני״

זהו מוסד הראוי להזכר. כל שנה היו בני העשירים בעיר, גימנזיסטים בלע״ז, שוכרים לפני חג הפסח מאפיה לאפית מצות לעניים. חודש לפני בוא החג, בפורים היו מתחילים בהכנות למבצע, כדי שיכנסו לחג מוכנים לפעולה. אז הם אספו כספים בדרכים שונות על ידי תרומות, שגבו מחוג מובחר ומאחרים מיוחדים, כמו כן היו מתחפשים ומשחקים משחקי פורים ודורשים תשלום בעד אמנותם־בדרנותם זו. כך היו יוצרים קופה לקניית מצרכים למצות ואופים אותם במו ידיהם בהתנדבות, כדי לחלק מצות חינם לעניים.

השובלני ראויה להזכר. בה בא לידי ביטוי רצון הנוער השבע, לעשות גם הוא משהו לנצרכי עירם ובעשייתם זו השתקפה מסורת הנדיבות של הוריהם תושבי בילסק.

צירל לב (עדנה שוורץ)

יתומים היינו בבילסק

(על בית היתומים בבילסק)

ופרק נוסף על היותי יתומה ברוסיה

בגיל שלוש מתה עלי אמי. ואבא שהיה רצען ועמל שעות מרובות ביום לא יכול היה לטפל במשפחתו מרובת הילדים. כך הוכנסתי לבית היתומים ונשארתי בו עד גיל 10.

אני זוכרת היטב את בית היתומים שלנו, אולם רק דברים הקשורים בחיי בו ובחיי יתר הילדים שהיו אתי במוסד. היו זמנים שהייתי זוכרת אותו לחובה, כי זכרתי רק את האוכל הדל ואת המצוקה של הבית, אך ברבות הימים שונתה הערכתי אליו ועתה הוא נראה לי כמוסד, אשר הציל ילדים מוכי יתמות מגורל מצוקה בבית ומיחס של חורגות ואפליה. כשם שאני מבינה עתה את אבא, אשר לדאבוני ולדאבוננו נאלץ לוותר על חינוכו אותי ואבהותו אלי ולמסור אותי למוסד, כך אני מלאת הבנה למוסד, למנהליו ולמייסדיו.

מתחילה היה בית היתומים בבית קטן, בבית־מדרש גאס. אחר כך הועבר לרחוב אחר וכשבאו הרוסים הם לקחו את המוסד תחת חסותם. והעבירוהו לאחוזת מודניק ליד תחנת הרכבת בחוילה יפה מאוד. הם שפרו את מצבו אבל הפכוהו למוסד גדול ורב לאומי, שאין בו מן היחוד הבילסקאי.

במשטר היהודי היו במוסד כעשרים—שלושים ילד. ההנהלה היתה מאוד מצומצמת והאמצעים שלו דלים מאוד. תופעה זו נראתה לנו כחסרת אחריות וגורמת סבל לילדים. אך ברבות הימים גדלה פליאתנו, כשגדלנו וחשבנו איך העזה בילסק להקים באמצעים מוגבלים אלה מוסד כזה ? הרי ערים יותר גדולות בסביבה לא הרהיבו אומץ כזה ולא לקחו על עצמן את הנטל של הקלת מצוקת ילדים והורים מוכי אסון משפחתי, מפחד חוסר תקציב ומחוסר חבר אנשים מסורים לכך. ובילסק העזה ובכך הצילה הצלת חיים ונפש של עשרות ילדים יהודים עשוקי ילדות.

המנהלת הראשונה בזמני היתה אלקה וינוגרד. אשה טובה מאוד ומלאת רגשות רחמים ואהבה אלינו. היא היתה חלשה מאוד כמנהלת והמשטר שהקימה בו היה רופף מאוד, אך אנחנו אהבנו אותה אהבת נפש, היא רפאה פצעי נפש שלנו באמהותה ומסירותה אלינו.

כאשר אלקה התחתנה היא עזבה את בית היתומים ובמקומה באה בת־שבע. אינני זוכרת את שם משפחתה. היא היתה יפה מאוד, רוקה ותקיפה בשלטונה. בזמנה היה בית היתומים נקי מאוד ומסודר. בת שבע היתה נקיה להפליא ואת זה דרשה בתוקף גם מדרי המוסד ועובדי נקיונו. יחסנו אל בת שבע היה יחס של משמעת הגובל עם מורא. בעוד שאת אלקה קודמתה אהבנו ושמחנו למלא דרישותיה לרצונה. היינו תמיד עורכים השוואות בינה לבין אלקה ותמיד היתה ההשוואה לרעתה. אם כי במשך השנים, כפי שאמרתי, ידעתי כי בת שבע שיוותה

הילדים היו ישנים בצפיפות. בסך הכל היו במוסד שני חדרים לצרכי הילדים, חדר לבנים וחדר לבנות. חדר האוכל היה לא מן הגדולים והיו בו עוד חדר למנהלת ומטבח ושירותים. בין הילדים היו גם ילדים מן החוץ, ילדה אחת מסימיאטיץ׳ היתה חברתי הטובה ביותר והיו גם מעיירות אחרות.

בית היתומים

החצר היתה מסודרת ונקיה והיתה בה גינת ירקות רצינית שהילדים עבדו בה ועזרו לעבד אותה.

האוכל היה דל. לחם צר בבוקר, חמאה וקפה וארוחת הצהרים היתה דלת בשר. ברוב ימות השבוע כמעט שלא ראינו בשר. בגדים קיבלנו מעשירים שבעיר. בפעולות אלה של דאגה לביגוד ועוד היתה פעילה מאוד יאכע דודתה של צפורה

קדלבובסקי וחיה מלודבסקי. זו האחרונה היתה מקובלת עלינו ואהובה מאוד. היא נמצאת בארץ ופעם בקרתיה בדירתה בקרית ביאליסטוק מתוך יחס תודת בעד השנים שחלפו. היא היתה בת קצב וגרה בסמוך לבית היתומים בבית מדרש גאס. דאגתה למוסד היתה מורגשת מאוד ורצופה. בועד היה גם אחד רוזנברג שגר ברחוב מיצקביץ ואשר גילה יחס חם אלינו. שלושה אלה זכורים לי היטב, כי הם היו באים אלינו לעתים קרובות ואנו היינו באים אליהם ובמוסד מסוג זה קשרים אלה חשובים, כמעט כמו אוכל ואולי יותר מזה.

שיא השירותים שנתן המוסד היתה היציאה לקיטנה. כל שנה היינו יוצאים לחודש ימים לקיטנה בדובנה, מילייצ׳יץ׳ או דרוזגניק. טעם הקיטנות האלה ליוונו כל השנה גם מבחינת הבריאות וגם מבחינה נפשית. היינו שואבים מחודש זה מלאי של חוויות והרגשות מרוממות. הפגישה עם הטבע בעולם שאין בו הורים טשטשה את יחודנו העגום ונסכה בנו הרגשה טובה של „ככל הילדים" אנחנו.

העובדת במטבח ובנקיון היתה פולניה, אשה מסורה וטובה. היא היתה מבשלת טובה וזכרתי אותה לטובה.

בחגים היו אצלנו תמיד מסיבות. היינו יושבים ליד שולחנות ערוכים ושרים. היה די נחמד. שכני הרחוב היו באים אלינו למסיבות והיה שמח מאוד איתם.

בית היתומים היה הבית שלנו, מקום האוכל והלינה. לא היה זה מוסד סגור, שגם הלימודים מתקיימים בו מתואמים לרוח המוסד וקו חינוכו. אנו למדנו בבית הספר בעיר. בית הספר היידישאי שלט במוסד. לא למדנו עברית. המורים היו טובים אלא שבכל פעם הם היו מתחלפים.

כאשר הגיעו הילדים לגיל 14 וסיימו 7 כיתות בית ספר היו מנהלי בית היתומים דואגים שהם ילמדו מקצוע ויוכלו לעמוד ברשות עצמם. הם היו מסדרים את היתומים בעיר בין בעלי מלאכה, או שהיו שולחים אותם לביאליסטוק, שם היו הילדים ממשיכים לשבת בבית התומים המקומי ולומדים מקצועות בבית ספר מקצועי, או אצל בעלי מקצוע. חינוך משלים זה היה עולה בקשיים מרובים לועד. הוא צריך היה לדאוג לכספים לביגוד לאוכל וכאן ראיתי גדולתם של מתנדבי בילסק, עסקני בית היתומים. קטנים היינו ואני זוכרת, כי הדאגה לעצמאותנו היתה מכבידה מאוד על לבותינו הקטנים, אך סמכנו על טוב לבם של פטרונינו וידענו שאנו בידיים טובות.

גם כשהילד עבר להיות „עצמאי", כלומר משתכר במקצועו, היה הועד מסדר לו מקום עבודה ודואג, שתנאי שכירותו יהיו הוגנים, כשם שהיה מסדר לו מקום מגורים ודואג לו לדברים נוספים.

מהמחזורים הקודמים היו באים אלינו הדים של טיפולו החמים של הועד והיה לנו קל לחשוב שיש דואג לנו. ידענו פרטים על המחזורים ההם וראינו אותם מתבגרים בריאי רוח עצמאיים וחפשיים ככל הבוגרים בני גילם.

בסוף שנת 1939 באו הרוסים לבילסק ושהו בה עד אמצע 1941. בתקופה זו גדל המוסד יותר מדי ואבד את צביונו היהודי החמים. אמנם תנאי הדיור והאוכל השתפרו מאוד, אך הילדים החלו סובלים סבל חברתי קשה מאוד. במוסד היו למעלה ממאתיים ילד, בהם ילדי רחוב, פושעים שהרסו ממש כל

מה שנבנה והושג במוסד. סבלנו היה נורא. פחדנו מפני הפושעים שהיו נטפלים ומציקים לנו והטילו פחדם גם על מנהלי המוסד עד שלא היה למי לפנות בתלונה ומי שיגן עלינו. בסוף ראו הרוסים בעצמם. כי אין למוסד תקומה בצורתו ובמסגרתו זו והקטינו אותו עד 40 ילד.

הרוסים המשיכו גם במסורת של קיטנות, כפי שזה היה קודם.

כשהרוסים יצאו הופקר המוסד ואינני יודעת מה היה גורל הילדים בו, אני שהיתי אז בדרוזגניק וכך נשארתי בחיים. יתר הילדים הופקרו ושותפו גורל עם יתר קדושי עירנו.

תקופת רוסיה וההמשך

כאשר פרצה מלחמת רוסיה—גרמניה, ביוני 1941, היינו מכונסים בדרוזגניק קרוב לשלוש מאות ילדים חולים חסרי הורים. אני נשלחתי הנה לאחר שחליתי כל החורף בברונכיטיס קשה ודלקת סימפונות כרונית. המקום שוכן על גבול ליטא והיא יפה להפליא. הייתי כבר כאן מספר פעמים ואהבתיו. אולם הפעם היה זה בעונה שונה, ביוני, והכל עמד בסימן של פריחה וירקות עמוקה. כמו להכעיס נהניתי הפעם יותר מתמיד, ופה — המלחמה ואני יחידה בין ילדים מלוקטים ממוסדות שונים. רציתי לשוב הביתה, מתתי מגעגועים, אך הדרך היתה סגורה. גשר וילנה בער כולו ודרכי הסביבה הרוסות. מנהל בית היתומים, יהודי מלנינ־גראד, אנטישמי ושונא ציון ארסי. אסף את כולנו והעמיס אותנו על קרונות בדרך לרוסיה בשביל הנסיגה המסוכן.

המנהל היה איש מפלגה חשוך, אדוק וקפדן, אבל ביחס לסדרי הדרך, כמו בכל הנהלתו היה רשלן ולא מתוכנן. נסענו ללא לחם, ללא בגדים ולא פעם רעבנו, פשוטו כמשמעו, והיינו ממש על סף המות מרוב רעבון. הוא טלטל אותנו ממקום למקום. הוא אולי רצה לבוא עם כולנו לרוסיה, לזכות בדרגתו במצב החדש ואולי עשה כל זאת כדי להנצל מגורל של חזית והתגייסות לצבא. על כל פנים דאגתו היתה כשל אב חורג ועויין. הדבר היחיד שלא שכח לפטם אותנו בו, היתה השנאה העצמית היהודית והשפלת הציונות. בכל פעם היה מעלה את שיחותיו על הפסים האלה. למזלנו היה אתנו מדריך יהודי, דוד טוביאש, שעבד במוסד בשליחות קהילתית והוא הפיק תועלת הפוכה מזאת שאליה חתר המנהל. טוביאש, בחור לומזשאי נשתל אצלנו במוסד בדרך שכולה רז והוא עצמו היה איש מלא סוד ורז. הוא היה כל הזמן בקשר עם ישראל. אינני יודעת מניין שאב ידיעותיו. אך תמיד היה לו משהו טרי לספר על ארץ ישראל, שמפרט לפרט בדבריו הצטיירה לפנינו ארץ של חופש, הלוחמת על קיומה בהצלחה ומצילה יהודים מנושלי בית, משוללי קיום והורים. טוביאש היה נחמתנו ואור החיים שלנו.

כל הדרך היינו נתונים להפצצות גרמניות. קפצנו מהרכבת בכל פעם והסתתרנו ביערות, בצדי דרכים ותעלות שדה, מחכים עד שעברו ההפצצות וממשיכים הלאה ללא מחסה ודאגה למחסה.

שבועיים ארכה דרך היסורים הזאת עד שהגענו לרוסיה. מכל היסורים היו

גדולים יסורי הרעב ועשיית הצרכים בפומבי. קשה להסביר את הסבל הזה ביחוד השני שהוא גדול מכל לגבי נערים ונערות מתבגרות.

נקודתנו הראשונה ברוסיה היתה סרפול בהרי אורל. לא הספקנו להתמקם שם ולנוח מעט וכבר נאלצנו לעזוב את המקום ולעבור לקרקולינה, על נהר הקאמה. סרפול הפכה למחנה רפואי בשביל רבבות החיילים הפצועים, שהוחזרו מן החזיתות. שם הסתירו אותם מעיני התושבים. כדי לא לשבור את רוחם. כך הסביר לנו טוביאש וגם אנו לא היינו רשאים להיות עדים לסימני המפלות הרו־סיות בחזית. לכן נאלצנו לעקור מכאן למקום אחר.

בקרקולינה שהוא כפר ענק, שלא לפי מושגי הממד שלנו, הכניסו אותנו למבנה של בית ספר עזוב ושם שהינו חמש שנים. למעשה נשארנו כמעט רק ילדים יהודיים. הפולנים עזבו את המוסד ברובם לפני שיצאנו לרוסיה, והילדים הרוסיים התפזרו כאן ברוסיה לאט, לאט, כל אחד לביתו, או שנמצא לו במשך הזמן קרוב או גואל שלקח אותו אליו. הרוסים דאגו לנו יפה, היה לנו אוכל טוב ולבוש די טוב, אף על פי שמסביב שררו רעב ומצוקה ואני מזכירה זאת לטובה. אנו המשכנו ללמוד בבית הספר של 10 הכיתות הנהוג ברוסיה ואלה שנתבגרו אף נשלחו ללמוד באוניברסיטה ובטכניון, או בבתי ספר גבוהים למקצוע.

בגמר המלחמה בשנת 1945 חזרו הילדים הפולניים המעטים לארצם ונשארו רק היהודים שלא היה להם לאן לחזור. דוד טוביאש נשאר אתנו כדואג יחיד ונאמן.

ב־1946 החליט יעקב להעלותנו ארצה ודאג לכל פרט ופרט בסידורי העליה, אך למען הזהירות סידר רשמית את הדברים כאילו כוונתו לרפטריאציה ל„פולין" ל„הורים". רק כך יכול היה טוביאש להתגבר על המנהל היהודי, אשר רצה להשאירנו כהוכחת זכויותיו במפלגה, כיבול חינוכו בקומסומול הרוסי ובתרבות הרוסית.

המאבק בין השניים הסתיים בנצחונו של טוביאש, השגרירות הפולנית העבירה אותנו ללודז' משם לוורוצלב וקודובי־זדרוי. המקום האחרון היה על גבול צ'כיה וטוביאש יכול מכאן להבריחנו לצרפת, למקום ליד פריז הקרוי שאטו־דה־לה גיט. מכאן לישראל היתה הדרך פנויה, בכל זאת עלינו ב„תיאודור הרצל" בדרך ההעפלה ואחרי שלושה ימי שהייה בחיפה הועברנו שבויים על ידי הבריטים לקפריסין.

פה נוסף לנו פרק חדש של סבל ויסורים, ללא מים ואוכל, בתנאי מגורים איומים, באהלים מרופטים ובתור למים מדודים במשורה. השליחים זאב בוכסטר מגשר, יצחק זיכרמן מכנרת ומינדל מאלונים הקלו עלינו את הסבל בהשקיעם מאמצים לקצר את דרך השיבה לישראל

כך נסתיים שביל היסורים של יתומה מטלטלת מבילסק לישראל. גם אלה מפרקי הפאר של בילסק וסיפורי הענות של ילדת בילסק.

גולדווייץ מלכה

בית היתומים

בית היתומים היה בהתחלה ברחוב יוספס בבנין בן שתי קומות, וכפי שאמי סיפרה, היה חדר אחד נבדל לשני ילדים חולי שחפת, כי לא היה בית חולים קטן בשבילם במקום אחר. במוסד היו 140—120 ילדים וכמעט 100% מחוץ לבילסק. בילסקאים לא היו בכלל. היו אלה ילדים מן העיירות הסמוכות ואפילו מביאליסטוק, אף על פי שהיה שם בית יתומים גדול. אחר כך הכניסו ילדה אחת בילסקאית, אך זה היה מקרה חריג — היה לה אבא ואם חורגת שהזניחה אותה ולא טיפלה בנקיונה ובבריאותה. הילדה לקתה בפצעים שפשו על רוב גופה ולא היה מוצא אלא בבית היתומים.

אחר כך הורע מצבו הכספי של המוסד והוא הועבר לדירה יותר קטנה. בינתיים גדלו הילדים ולא התאימו לתנאי המוסד ולא היה מוצא אלא להעבירם לעיירות קרובות, למשפחות שאימצו אותם ובית היתומים נסגר. זה היה בפולין המחודשת וההרוסה אחרי המלחמה. זה היה בשנות ה־20. אמא התחילה לעבוד בשנת 1922 ועבדה עד 24. היו בו גם יתומים בגיל בית ספר. בית היתומים לא העסיק עובדים בתשלום. שנים היו בתשלום, בר לוין שהיה מנהל פנקסים ועוד אחד. הגזבר היה מישל וינשטיין. אמי עבדה אחרי זה דוקא כשהקטינו את מספר הילדים, אחרי זה לקחו גם מטפלת שקראו לה פריבליסטין. אמי היתה אם הבית ואחראית בעד הכל.

ראויה להיזכר היא העלמה פרוילין שרשנובסקי, שהיתה ממש אם לכל היתומים בעיר ובכל הסביבה. מוצאה ממשפחה מאוד אינטליגנטית. זה היה סיפוקה הנפשי, היא היתה כבר אז בגיל 60 ואולי למעלה מזה. כשהייתי ילדה קטנה היא נראתה לי זקנה נורא, אך לבביותה והתמסרותה לילדים חבבוה על כולנו וזקנותה כאילו נעלמה. בין הפעילים בהחזקת בית היתומים היו חונא טוקוצקי, שהיה מאוד פעיל, אלכסנדר וינשטיין, עורך דין, יליד עיירה קרובה לבילסק. ומושקה רוזנברג, אחיה של לאה רוזנברג.

אישים אלה השפיעו להצלחה במגביות. אלכסנדר וינשטיין למשל היה מזמין רקדנית צעירה שהיא תרקוד בלט או שהם ערכו נשף שירה ו„שחקנים" לא מקצועיים בכרטיסים וההכנסה היתה לטובת בית היתומים. תמיד היה האולם מלא כשהעו"ד וינשטיין טיפל בנשפים כאלה לטובת בית היתומים.

נשפי התמיכה בבית היתומים הפכו למאורע בעיר. חוגים רחבים הפעילו עצמם להצלחת המבצע. תלמידי בתי הספר העמידו עצמם לרשות העסקנים ומקהלותיהם הופיעו בנשפים ותרמו להעשרת התוכנית.

העיריה עשתה עצמה אפוטרופוס למוסד ותמכה בו במצרכי מזון גם בתמיכות כספיות מדי פעם בפעם.

לפי תכנית מנהלי בית היתומים היו הילדים מתחילים ללמוד מקצוע בהגיעם לגיל 14. הם עשו זאת אחר הצהרים בגמר שעות הלימוד בבית הספר. בעיות ההתבגרות של ילדים מוכי גורל אלה היו קשות. לא היה זה לפי יכולתו

של המוסד לענות לצרכי הילד הצועד לקראת עצמאות בחייו, בכל זאת היה בית היתומים מפרנסם גם בגיל זה והם היו מקבלים מנות אוכל לעבודה ולבית הספר, אם כי לא התגוררו במוסד עצמו.

כאמור, סודרו המבוגרים במשפחות, לרוב בעיירות הסביבה ובמרבית המקרים היו הם גרים בבתי מעבידיהם־מכשיריהם.

בין הילדים־השוליות והמשפחות התפתחו במשך הזמן יחסים מעניינים מאוד ורבים היו הילדים, אשר שמרו על קשריהם עם מאמציהם תקופה ארוכה ביותר.

בית היתומים בבילסק נוסד מתוך רוח גדולה של עם מעונה, אשר ציווה על עצמו את המשך קיומו ודאגתו זו לילדי יהודים מיותמים, שעברה את גבולות יכולתו, היתה המשך ישיר של חוש לאומי־עממי עמוק מאוד מוחלט מאוד ורב שרשים ביותר.

תקופת בית היתומים בבילסק היתה קצרה יחסית, אך בתקופה קצרה זו עברה בילסק מבחן שיא בהישגיה בשטח העזרה ההדדית. סיפור קורותיו של בית היתומים מוסיף חן מיוחד ליהודי הזיידענע טארבעס.

בית היתומים הישן

רבקה סלוצקי

מאחורי תצלום אחד

מערפלי העבר, מתהום הנשיה, עולים וצפים זכרונות מקוטעים למראה התצלומים שלפני בית הספר העברי בבילסק, מקום עבודתי הראשון כמורה וכמחנכת, אין בכוחן של החוויות שבאוני אחר כך במשך עשרות שנים, להשכיח תחושה ראשונית זו וחווית הבראשית הזאת, כאשר נמסרו לידי תינוקות של בית רבן, מיד לאחר סיימי את הסמינר למורים „תרבות" בווילנה, בעוד אני רכה בשנים ומתחילה במקצוע.

הנה אריה׳לה בילסקי, הנה רחל׳ה, הנה חיה׳לה, הנה לייבל׳ה בידר, גיטלה וכו׳ וכו׳. הנה כל יקירי נפשי, צאן קדשים שלי, אשר עלי הוטל לעצב את נפש עתידם.

כתה בבית הספר העברי בבילסק 1929. המורה — ר. סלוצקי

התצלום הוא של כיתה א׳ בסוף שנת הלימודים, צריך לצאת לחופשה השנתית, מצטלמים צלום של „להתראות", אך אין ילדים אלה ששים לקראת החופש, כפי שניתן לראות באלפי התצלומים של ילדי ישראל. מעין ארשת של עצבות אופפת את פני כולם. הרי במשך חדשיים לא יספרו להם סיפורים על ארץ ישראל, לא ישירו שירי ארץ־ישראל, ובעקבות הפרידה מבית הספר, באה גם הפרידה מהארץ הנכספת, אשר את נופה האגדי ואת הדי עתיקותה הספיקו לספוג לתוכם בשנת הלימודים הראשונה.

אצל הקטנים זו לא היתה ארץ־ישראל של ההיסטוריה, או של התנ"ך. קשה להגדיר את הקסם שהיתה למילה זו, מילה זו היתה מעוררת אצל דרדקים אלה

מעין התרוממות נפשית וגאון אנושי לאומי, שכולו רוח קדומים, אך הוא שלהם. היא שלהם עתה, עכשיו, כאן, גם בבילסק. ונשמה יתרה באה להם, מין דבקות חסידית, אשר בהמשך השנים קבלה משמעות מודעת ודרך ברורה — עליה!

ברבות הימים, כשבני בניהם של יהודי בילסק ידפדפו בדפיו המרופטים של ספר זה, תזדקרנה לעיניהם דמויות קטנות אלה ותספרנה על עובדה נשכחת, כי חוטי המסכת הראשונים של כסופים למדינת ישראל נשזרו אי־שם בערי הגולה, שנים רבות לפני הקמתה הרשמית, ואחת מהן היא העיר אבות אבותיהם — בילסק.

למערכה הצבאית על אדמת המולדת קדמה מערכה רוחנית רבת לבטים ומעש על אדמת נכר, אשר בזכותה קם דור ראשון לגאולה, שידע לתרגם כיסופים וחלומות להגשמה ומציאות. והיה מוכן, מסוגל וראוי למעשי־מופת על אדמת המולדת.

ספר זה אינו רק זיכרון ו„קדיש" ליהודי בילסק, שניספו בעבר, אלא גם תזכורות לעתיד, ותזכורת מחייבת!

ובסוף: קינתי עליכם, תלמידי, חניכי, ראשית צאן מרעיתי, אייכם? איי נשמותיכן הזכות? אָן נעלמו מבטי תום אלה לאהבת אדם ועם?

המוות האכזרי לא הפסיק את שירת הגאולה שלכם, אך אתם לא זכיתם למעשי הגאולה ופריים.

קול דמיכם צועק אלינו מהתופת הנאצי. הם יצעקו לעולמים ויתבעו שלומים לכם. אנו נזכרכם בכל הזדמנות ואת זוועת גורלכם נעלה על ראש כל שמחותינו במדינה.

י. חרבולובסקי

ספורט ועוד בבילסק

בילסק היתה עיר נקיה, יפה מאוד ושוקקת חיי תרבות. הרחוב היהודי בבילסק היה שונה מרחובות עיר יהודיות אחרות. ניכר היה, כי יהדות בילסק נכספת למרחבים ונזהרה מדמויי גיטו וסימטאות דחוקות. אולי יש הקשר של משהו בין תכונה בריאה זו של יהודי בילסק לבין נטיית צעיריה לטיולים, למרחבים ולפיתוח הגוף, לספורט וליופי.

כשהרוסים כבשוה בפעם הראשונה היו בה כ־15 אלף יהודים. זה היא שיא. הרבה יהודים מהסביבה באו אליה. היו הרבה פליטים מוורשה, פולנים היו אולי 5000. בזמן הפולנים היו בעיריה מספר יהודים שישבו במועצה ובהנהלתה. למשל מוזיקנט שהיה סגן ראש העיר. חרבלובסקי יודקה היה חבר העיריה. היה ועד הקהילה בעיר, בו היו מיוצגים כל המפלגות וכל השכבות.

כשהייתי ילד היה מועדון ספורט יהודי אחד בהשראת הבונד. כשהתנועות הציוניות התחילו להתארגן, אמרנו מדוע שלא תהיה לנו תנועת ספורט. אז באו תנועות אלה לידי הסכם ואירגנו את המכבי. במכבי היו כל התנועות, באו התנועות הציוניות־הסוציאליסטיות ואמרו אנחנו רוצים שיהיה „הפועל" ונתחלק. בבת אחת קמו שלוש קבוצות ספורט, הפועל מכבי ו־צ. ק. ס. לכל השלושה היה קשה להתקיים. אלה מהבונד התקיימו איכשהו, כי קיבלו תמיכה מ„הצנטרל קומיטעט". המכבי נסגר והפועל נשאר. היה כדור רגל ומגרש משחקים. בכל שבת היה משחק כדור רגל. אחד עם השני או עם הגויים. היה קלוב ספורט צבאי ק. ס. והיינו משחקים גם אתם. מישקה גרודנסקי היה גם משחק בקבוצה של היהודים. לשומר הצעיר ולצ. ק. ס. היו קבוצות כדור־סל עם שני מגרשים, פרט למגרש העירוני שהיה מחוץ לעיר, כאן שיחקו גם טניס. המגרש העירוני היה במקום שבמלחמת העולם הראשונה היהק קסרקטין. שם היו גם מטווחים, ושם נערכו המשחקים בין יהודים לפולנים. משחקים אלה היו מסתיימים במכות ומטר של אבנים. היו צרות גם עם הפולנים בשנים 1930—1935.

לדתיים בעיר היתה כת אחת של חסידים שהיה להם בית כנסת, מין „שטיבל", ששכרו אצל עשירי העיר הבנדיצקים. אנחנו חיינו איתם בשלום ואמרנו: „אנחנו לא נפריע לכם ואתם לא תפריעו לנו". לא היו סכסוכים אתם. בעת צרה עבדנו ביחד אתם והיה שקט. כל אחד הלך לדרכו.

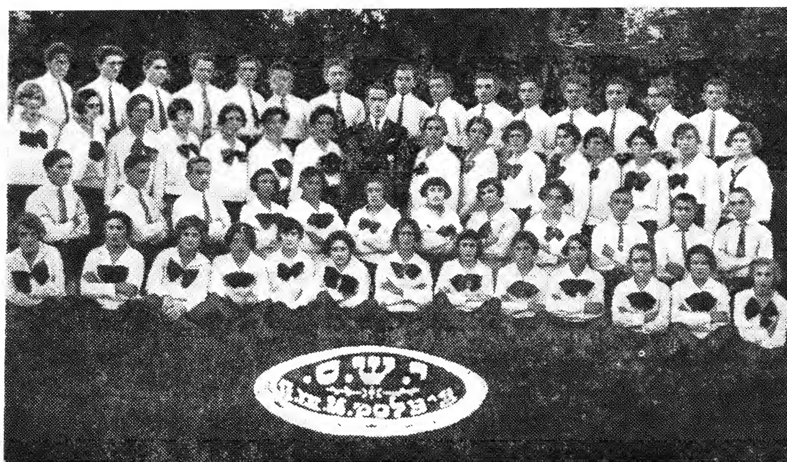
בל"ג בעומר היינו יוצאים מכל התנועות ליערות עם ההורים יחד בעגלות. היינו יושבים כל היום ביערות פינצה. ערכנו שם משחקים ספורטיביים. היינו עושים תהלוכה ועוברים את העיר עם חצוצרות. זה היה יום אחד בשנה. גם המזרחי היה הולך. ה„תלמוד תורה" היה בהשפעת המזרחי. המנהל שהיה גם חזן בבית הכנסת (יש לו בת כאן בישראל) היה ליבראלי והיה מארגן את התלמוד תורה בל"ג בעומר לצאת ליער יחד כמפגן של אחדות ישראל.

בעיר היו אודיטוריות עבריות וכל חברי המפלגות הציוניות היו מתאספים

שם. היו הרצאות, כל תנועה היתה נותנת הרצאה, היו ויכוחים על הנושאים א"י. היה מאבק גדול בין הרביזיוניסטים ובין תנועות הנוער של הפועלים.

היו גם ויכוחים מפלגתיים שגרמו למריבות ולעתים גם פירוד לבבות, אך דבר אחד זכור לי, היה יקר לבילסק יותר מכל — העזרה ההדדית. כשצריך היה לעזור לנזקק נטשטשו גבולות מפלגות והבדלי דעות וכל היהודים היו לגוף אחד.

גדול הצער שכגוף אחד נספו. נזכור את בילסק כדוגמה של אחוה ואל נשכחנה.

ב. כרמון

הגנה עצמית בבילסק

לפני שש שנים דפק יהודי אחד בדלתי, וכשפתחתי את הדלת ראיתי בן־אדם מחוץ לארץ: היה זה ד״ר הרצוג מאוניברסיטת קולומביה בניו־יורק. הוא בא באופן מיוחד מטעם המחלקה הפילולוגית של האוניברסיטה לחקור ניבים שו־נים בשפת אידיש. ובילסק היתה במפה שלו; היו לו מספר ערים בפולין במרחק של מאה קילומטר אחת מהשניה בהן עמד לחקור בנושא שלו. על־ידי „יד ושם״ נודע לו באיזה שהוא אופן שאני מבילסק.

אחרי שהוא גמר אתי חמש הקלטות, הוא הסביר לי כי עיירה זו ששכנה על שלושה גבולות: גרמניה, רוסיה ופולין (ובתקופה קצת קודמת יותר — גם ליטא), נבחרה למחקרו, כי הדיבור היהודי בעיירה זאת ובסביבתה היה מושפע מארבע שפות אלה. בעזרת המיקרופון הוא הדגים, הנה אתה רואה — ביטוי זה וזה מן הלשון הגרמנית, וביטוי זה וזה מליטאית וביטוי זה וזה משפה שלישית וכו׳. זהו אחד הדברים האופייניים לבילסק שלנו ולסביבה הזאת. מהיותה עיירת גבול של ארבע מדינות התפתחה שם שפה מיוחדת ונימוסים ומנהגים מושפעים ממנהגי המדינות השכנות.

יכול להיות שקירבת הגבולות השונים לבילסק השאירה אותותיה בחיי החברה בעיר, במנהגיה, ביחסי אבות ובנים, איש וחברו, איש ואלוהיו וכדומה. אולם אני איני יכול כרגע לומר איך התבטא הדבר בשטחי החברה השונים. אבל בשפה זה התבטא מאוד מאוד. יוצר האספראנטו, ד״ר זמנהוף, שהוא מביאליסטוק, — חמישים קילומטר מבילסק — כתב בזכרונותיו, כי הדחיפה ליצור את השפה הבינלאומית אספרנטו נעוצה בעובדת היותו מסביבה, בה נפגש בעירו ובסביבתה עם תושבים ותיקים בני משפחות שגרו במקום מאות בשנים, המדברים בארבע שפות אלו.

ד״ר הרצוג אסף אז הקלטות מיוצאי פולין ורומניה בישראל אח״כ כתב על כך מחקר גדול שנתפרסם בייוו״א. היה גם כנס מיוחד של ייוו״א לפני שנתיים, מוקדש לפרי עבודתו זו של ד״ר הרצוג. חבל שלא ראיתי את המחקר השלם ואיני יודע אם בילסק תופשת בו פרק לעצמה, או שהיא מוזכרת כל פעם לפי הענין.

הפולנים שבעיירה העריכו הערכה רבה את העיירה מפני ששם היו חורבות של מנזר פולני־קתולי, שנבנה במאה השבע עשרה ע״י המלך הפולני סטפן בטורי שהיה מלך פופולרי מאוד בפולין, מפני שהיה מלך מנצח במלחמותיו.

בבילסק נשארו עקבות של מנזר שקראו לו „ליסה גורה״ ז״א הגבעה הערומה. היה זה מין מקום קדוש, עד כדי כך קדוש שעד לפני מספר דורות ויש אומרים מספר מאות שנים, אסור היה ליהודים בכלל לגור בעיירה זאת. בעיירות סמוכות לבילסק כעשרה קילומטר, כמו אורלי, גיל הקהילה היהודית הוא כאלף שנה. אבל בבילסק בגלל המנזר הנ״ל הקהילה היהודית כפי שהיא מופיעה בספרי יסוד היסטוריים, היא כבת 450 שנה בלבד. המלך סטפן בטורי

חי, אם אינני טועה, במאה ה־17. אך בילסק עצמה היתה עיירה ידועה כבר במאה החמש־עשרה.

בית העיריה הוא לפי המסורת מן המאה החמש־עשרה. הוא עמד על תלו עד עוזבי את בילסק. במשך השנים הוא שופץ פעמים רבות, אבל צורתו הכללית היא כזו שהיתה לו מאז נבנה. הוא עמד במרכז העיר והיהודים וגם הפולנים קראו למרכז זה „רינק״, כלומר השוק. מסביב היה שוק גדול, ריק, לא היו בו בניינים, לשם היו באים בכל יום חמישי גויים מהעיירות הסמוכות ומהכפרים ושם היה מתרכז המסחר. הם היו מוכרים מוצרי חקלאות והיו קונים בעיר כל הדרוש להם. מספר היהודים בעיר היה כ־50%, ואף כי היו רק 50% היה משקלם ברחובות המרכזיים כ־90%. הם גרו במרכז העיר, הם היו בעלי החנויות הגדולות, בעלי הקיוסקים והעסקים הלא־גדולים ובכלל ריכזו בידיהם הרבה יותר ממחצית המסחר והמלאכה. הנוצרים היו גרים בשכונות ובפרברים של העיר.

זה היה עד ראשית שנות השלושים. בזמן זה התפתחה האנטישמיות בפולין בעקבות התחזקות המפלגות הימניות, הוחל בהקמת קואופראטיבים פולניים כעין סופרסלים פולניים בזעיר־אנפין, והתחילה אז דחיקת היהודים מעמדות כלכליות. זה היה כאמור בראשית שנות השלושים. על רקע זה היו גם מקרים של פרעות אנטישמיות. היה זה בשנת 1932 או 1933 כשפרצו הפרעות האלימות בבילסק. סטודנטים פולניים בני העיר, שהיו לומדים באוניברסיטה בוואראשה, או בקראקוב, באו לחופשת חג המולד והם שהניעו אותן. בראשם עמד בנו של רופא העיר, אוסמולסקי. אביו היה אף הוא שייך למפלגה פולנית אנטישמית שנקראה „אנדציה״ ז״א לאומיים—דמוקראטים. בכל זאת היה אביו רופא אהוב על היהודים; האנטישמיות שלו והאנטישמיות של הדור הישן שלו, היתה, אם אפשר להגיד, אנטישמיות אלגנטית, שגרסה שנאת יהודים כן, פרעות ביהודים — לא. אבל הבנים היו אחרים. הבן הזה שלמד בוארשה, שמן ובלונדי, היה שייך להסתדרות הסטודנטים האנדקית שנקראה בשם „נארה״, „נארובצים״. אני זוכר את אותו חג המולד, כי גם אני אז באתי העירה לחופשה מלימודים. הוא אירגן קבוצה שעמדה ליד בתי הקולנוע היהודיים והיו מפריעים לנוצרים להיכנס בסיסמאות — „אל תיכנסו! זהו קולנוע יהודי!״ ליד קולנוע אחד, יהודי, כבר אינני זוכר את שמו, פרצה קטטה עם מכות. ואותו אוסמולסקי, בן הרופא קיבל מכות נאמנות מאוד מיהודים. באופן ספונטני וגם לא כל כך ספונטני נוצרה בעיר מין הגנה עצמית. בראש ההגנה והמוחצים היה ישראל רוזנברג ואחד מבין שלושת האחים, הסבלים במקצועם, שאחד מהם עדיין חי בבילסק בין המשפחות הבודדות שנשארו בעיר. היו קוראים להם פשוט „די טרעגערס״, הסבלים. הם היו שלושה אחים. הם היו בחורים בעלי גוף, חסונים, אינני בטוח אם היו חברים ב„בונד״ אבל בכל אופן היו מאותה שכבה שהיתה תחת השפעת הבונד.

טיקוצקי גם הוא היה פעיל מאוד בעניינים אלה. הייתי אז אולי כבן 16 כשנתקיימה האסיפה בבית המדרש „יפה עיניים״ לענין ההגנה הזאת. באו כולם. מהקומוניסטים ועד הרב של העיר, ר׳ משה אהרן בנדס. ויכוחים פרצו

אז בין הנוער לבין זקני העדה. הזקנים טענו שיש לנהוג בישוב הדעת, אין למהר וצריך לנקוט דרך של שתדלנות, לפנות אל ראש העיר שאינו אנטישמי, והצעירים, בלי הבדל מפלגתי, היו נסערים יותר ואקטיביים יותר. נפלה אז החלטה שישראל רוזנברג זה ועוד אחדים צריכים להתחבא ולא להיות בבית כי המשטרה מחפשת אותם אחרי שאוסמולסקי הבן קיבל מכות. דיברו על ארגון ועל הושטת עזרה משפטית. אחד מראשי המכים את ה„שקצים", היה קצב אחד יהודי. נדמה לי ששמו היה אילקה, גם הוא היה יהודי בריא, גברתן מאוד. אסרו אותו, או חיפשו אותו והוא התחבא. בבית אבי סיפרו על שוחד בסכומים גבוהים שניתן לשלטונות על מנת לא לנגוע בו. אך כל זה נשתתק מעצמו, כאשר אותם סטודנטים שהסיתו לפרוע ביהודים שבו למקומות לימודיהם בתום חג המולד וחופשת בתי הספר.

ועוד על מקרה אחד של הגנה על יהודים. בזה מעורב גם הסבא שלי. אצלנו בעיירה היו שלושה בתי כנסת. הכי גדול ביניהם היה נקרא „יפה עיניים". והסבא שלי עליו השלום היו קוראים אותו פייבל דער ריבעלער. מפני שהוא גר הרבה שנים בכפר בשם זה ליד בילסק ושם היה לו פונדק ולאחר שבניו ובנותיו גדלו והתחתנו הוא עבר העירה. הוא היה יהודי שהיה לו קול ערב ושימש „בעל קורא" בבית כנסת זה. ביחוד שימש „בעל קורא" ב„ימים נוראים". בשבת „שובה" ובתשעה באב. שאז קוראים את התורה בניגון מיוחד. והוא לא היה „בעל קורא" פשוט אלא „בעל קורא" למאורעות חשובים. פעם אחת, בראשית שנות השלושים, כאשר השלטונות התחילו לפתח את המסחר הפולני והקימו משמרות כדי להכות ביהודים, נפתח ליד בית הכנסת, ממש, חנות ואטליז לבשר לא כשר. זה הרגיז את כל היהודים ולא רק את הדתיים. התחילה סדרה של משפטים בביאליסטוק בבית הדין המחוזי. דבר זה ראוהו כפגיעה בדת היהודית, בשעה שלהלכה היה בפולין חופש דתות — כך טענו עורכי הדין — ופולין הכריזה על עצמה כעל ארץ דמוקראטית. הסבא שלי עליו השלום, היה הבא במגע עם עורכי הדין שניהלו את המערכה המשפטית בביאליסטוק בשם הקהילה היהודית. אחד מעורכי דין אלה היה יהודי־משומד, אך כאן יכול להיות שהתעורר בו הרגש היהודי והוא הגן בלהט על ענין הקהילה בבילסק, התביעה עברה כמה וכמה אינסטאנציות עד אשר בסופו של דבר זכו היהודים בדין. השמחה אז — זוכרני — היתה גדולה מאוד.

בבילסק היו מה שאפשר לכנות „בעל־בתים כלומר יהודים אמידים, בעלי רכוש, אלה האמינו שכל צרות האנטישמיות באו על היהודים רק בעטיים של הנוער והסטודנטים הפולניים. ולדידם התרופה לכך היתה התרופה היהודית הבדוקה: שתדלנות ושליחות. הם אמרו ש„אפשר להסתדר" עם השלטונות. לכן טענו תמיד, וגם באסיפות בבית הכנסת שהזכרתי, שאין למהר; צריך לדבר עם גוי זה, ולהיפגש עם גוי זה להשתדל אצל פלוני ולשלוח שליחים אל פלמוני ולעומתם הנוער היהודי ולא רק הנוער — תסס. על אלה נמנו המפלגות כמו ה„בונד", פועלי ציון, השומר הצעיר, בית"ר וגם הקומוניסטים. כל אלה תססו. מתנגדי שיטת ה„נחכה ונראה" קיבלו סיוע כלשהו גם מלא־יהודים, חסידי אומות העולם. אפילו אביו של הסטודנט המוכה אוסמולסקי, שהיה עצמו ימני

והשתייך למפלגת האנדקים, היה נגד פרעות ביהודים ומחזק ידי יהודים לעמוד על נפשם ורכושם.

כך עמדה בילסק על נפשה שנים רבות לפני השואה. כך נראו חיי היהודים בפולין הדמוקראטית כביכול. חשוב כי ייזכר שתולדות ההגנה העצמית הן תולדות של מצב טרגי ששמו „נכר" כדי לזכור, כי „מכאן אין לזוז".

גדליה שטיינברג

בילסק פודלסקי — עיר מולדתי

(תקופות ותמורות)

במאות ואלפי ערים ועיירות בפולין ובליטא ישבו היהודים כאלף שנה. עם כל המשותף שבתנאי החיים — הכלכלה, התרבות ותנאים מדיניים — היה גם לכל יישוב, ייחוד משלו, ייחוד אשר נבע מתולדותיו של המקום, תנאיו הפיזיים והחברתיים.

הקהילה היהודית בעירנו היתה באופן יחסי צעירה בשנים (הקהילה היהודית הקדומה בעירנו — קיומה נפסק מאות שנים לפני־כן מבלי להשאיר עקבות במקום במבנים, קברים או ייחוד של דורות). לסיבה זו היתה השפעה ניכרת על רקמת החיים החברתיים, על תרבותו וגם על המראה החיצוני של היישוב. אם בערים והעיירות אשר בסביבה התקיים ישוב יהודי רצוף תקופה ארוכה של 800—700 שנה הרי היישוב היהודי החדש בעירנו קיומו נמשך כנראה רק כ־150 שנה ואולי גם פחות מזה.

מסיבה בלתי ידועה לנו (אולי התנגדות ראשי הכנסיות הנוצריות במקום) אסור היה על יהודים להשתקע בעיר. לפי המסורת במשפחתנו היה זה ראש משפחתנו הקמאי, איצ׳לה, יליד העיר קמניץ ליטובסק, אשר קיבל לראשונה רשות להשתקע במקום ואיתו עוד „מניין" יהודים. יתכן והיה זה אחד התנאים להסכמה — למען יוכלו לקיים תפילה בציבור. עובדה היא שגם לאחר מכן, במשך עשרות בשנים לא היה קיים בית־עלמין יהודי במקום ואת מתיהם היה קוברים ב„אורלה" — עיירה המרוחקת עשרה קילומטר מן העיר. היהודים בנו את רובע מגוריהם בנפרד מן הנוצרים אשר בחלקם היו רוסים (בילורוסים) ובחלקם פולנים. עירנו נמצאה על הגבול, זה ידוע, אמנם לא גבול מדיני — אבל גבול אטני, שכמוהו כגבול פיזי חוצץ בין אנשים — כאשר תושבי הכפרים דרומה ומערבה היו ממוצא פולני ומן הצפוני והמזרחי — רוסים.

הרובע היהודי קם והתפתח בצמוד לעיר הישנה ובנפרד ממנה. כאשר בעיר הישנה „סטרו־מיסשצה" ובעיבורה של העיר משתרעים מגורי נוצרים ובעיר החדשה מתרכז יישוב יהודי צרוף.

במרכזה של העיר התנוסס בנין רב־ממדים ה„דומה". בנין עגול היה זה, דו קומתי ובראשו מגדל שעון בסגנון „גוטי". בנין עתיק נבנה לפני 800 שנה ושופץ במאתיים השנים האחרונות. נראה שבזמנו שימש מצודה שלטונית ואולי גם כבית־סוהר. בזמן האחרון נמצאו בקומה התחתונה חנויות ובעליונה ה„מגיסטירט" — בית העיריה. מסביב לאותו בניין היתה רחבה גדולה ריבועית אשר שמשה ככר לשוק שהתקיים בימי חמישי של כל שבוע.

העיר התפתחה וגדלה בראשיתה במהירות ניכרת, בייחוד הקהילה היהודית וזאת כתוצאה משלושה גורמים עיקריים: בנין מסילת הברזל הדרום־מערבית רוסית אשר נתיב ממנה עבר את עירנו, פיתוח רשת כבישים (כביש ורשה־מוסקבה) וגורם שלילי — גירוש היהודים מן הכפרים בפקודת הצארים. אמנם

הגירוש לא היה מלא כי גם בתקופה האחרונה עדיין התגוררו יהודים בודדים בכפרים אך החלק שכן גורש הוסיף תנופה לבילסק שעמדה בהתפתחותה.

גורם נוסף להתפתחותה של העיר היה קביעתה כעיר מחוז. אמנם במחוז שלנו היתה עיר אחרת, אשר מספר תושביה היה יותר גדול משל בילסק, הלא היא סמיאטיץ, בכל זאת קבע שלטון הצארים את עירנו כבירת המחוז ויש להניח כי הבחירה היתה משיקולים מדיניים רוסיים. סמיאטיץ, כידוע, נמצאה בתוך ריכוז של יישוב פולני רוגן מה שאין כן עירנו שהיתה מעורבת גזע ולאום, כנזכר למעלה. אבל גם כאשר השלטון עבר לידי הפולנים נשארה בילסק כבירת המחוז רק בהבדל „קטן" — בימי הרוסים היתה כל הפקידות רוסית, ובימי הפולנים — פולנית בלעדית. עורקי התחבורה חברו את העיר עם מרכז הארץ והיוו גורם חשוב לפיתוח המסחר והמרצת סחר החוץ עם גרמניה לשם ייצוא עצים מן היערות הרבים אשר בסביבה ותבואות מיבול הארץ.

בעירנו נמנו עשרות משפחות על קרובינו מבלי שנדע בדיוק את אילן הייחוסין והסתעפויותיו, כי רחקו הימים מאז הראשית. כמו כן נשארו עוד בניינים רבים בעיר אשר ידוע היה כי נבנו ע"י ראשוני משפחתנו לדוגמה, ה„אבסטריה" אשר נהרסה על ידי הנאצים. היו אלה בניינים מיוחדים בגודלם ובצורתם אשר בזמנו שמשו כבתי־הארחה לעוברי אורח וכלי רכבם.

בתקופה האחרונה שמשו כבתי־מגורים וחנויות. כן היה קיים בעירנו בית־כנסת אשר נשא את שמו של „איצלה".

לעליית גדליה שטינברג 1930
גדליה — רביעי מימין ביושבים

חלק ניכר של התושבים חי בדוחק רב, כאשר עיקר התפרנסותו באה לו מהחנוונות, המלאכה וסחר התבואות. היו כאלה אשר הרחיקו נדוד לאמריקה

הרחוקה למצוא שם את מחייתם. תעשיה כמעט שלא היתה קיימת, אפילו התעשיות המסורתיות היהודיות כגון בורסקאות וטקסטיל נעדרו מן העיר. יחד עם זה שררה בעיר אוירה תרבותית, היא הצטיינה בנקיונה ובקפידה על המראה החיצוני — אולי בגלל כך זכו בני עירנו לכינוי „זיידענע טאַרבעס" („תרמילים ממשי").

צעירותה היחסית של העיר בהתחדש ישובה היהודי וגידולה המזורז הטביעו עליה חותם מיוחד. ממרחקים באו לה יושביה. ממרכזי יישוב שונים והם אשר הביאו איתם מרוחה של תרבות חדישה וקידמה. העיר היתה פתוחה לכל משבי הרוח בעולם היהודי וכל התנועות מצאו להן תומכים בה, מבלי שיעוררו רוגזם של קנאי־דת או אנשי שררה. כך התקיימה בעירנו התנועה הציונית על כל פלגיה והתנועה הסוציאליסטית על גווניה והיו מבין בני־עירנו „מהפכניים" אשר עלו לגרדום בימי הצארים והיו בה ציונים מראשית ימי הרצל.

ערה במיוחד היתה פעולת המוסדות לעזרה הדדית ובכל תקופות המצוקה שפקדוה הוקמו מוסדות מתאימים לטיפול בבעיות הזמן. הישוב לא שקט על שמריו, בין המוסדות הידועים בעיר, „לינת הצדק" לביקור וטיפול בחולים, קופות לגמילות חסד, מתן בסתר לתמיכה בנצרכים, תלמוד תורה — בי"ס למיעוטי יכולת, אשר התקיים בעיקרו מתרומות, „מכבי־אש מתנדבים" ולאחר מכן הבנק הקואופראטיבי, „בית יתומים" ובתקופה מסויימת „בית חולים" עירוני אשר חלק מעובדיו עבדו בו בהתנדבות.

עד לסוף המאה השמונה־עשרה התקיים החינוך היהודי בנפרד לגמרי מן העולם הנוצרי. ילדים למדו ב„חדרים", בתי מדרש ובבתים ע"י מורים פרטיים. אלה האחרונים — להשכלת הבנות ולהשכלה כללית. גורם מיוחד לטיפוח ההשכלה בעיר היה ה„חדר" של „שולמן" ולאחריו של חתנו יצחק יעקב יונגרמן ובנו משה. היה זה מעין „חדר מתוקן" בו למדו את השפה העברית באופן יסודי, דקדוק וספרות לרבות לימודי הקודש, כשהדגש מושם במיוחד על לימוד התנ"ך. בראשית המאה התשע־עשרה התחילו בתי הספר העל־יסודיים לקלוט גם תלמידים יהודים ששפת ההוראה בבתי ספר אלה היתה כמובן רוסית. בתי ספר אלה היו נפרדים לבנים ולבנות.

כך התנהלו החיים בעיר על מי מנוחות, עד אשר פרצה מלחמת העולם הראשונה. ההכרזה על פרוץ המלחמה נפלה בעירנו כרעם ביום בהיר. היישוב הוכה בתדהמה. גיוס כולל הקיף צעירים רבים וגם מפרנסים — בעלי משפחות. נשבר לחמם של רבים.

בימים ההם הועמדה הקהילה היהודית בעירנו לפני משימה קשה. מחנות של יהודים מגורשים מאזורים סמוכים לגבול גרמניה התחילו להציף את עירנו. הם נעקרו באופן פתאומי ואכזרי ממקומות מגוריהם ורבים מהם הגיעו בחוסר־כול. בעיר הוקם מיד ועד לעזרה. ההתנדבות הקיפה את כל שכבות היישוב ולנזקקים הוגשה עזרה במזון, בגדים וכסף. היו גם כאלה אשר נקלטו בציבור ונשארו במקום.

קשה היתה המכה וקשה ממנה שבעתיים היה המשבר הכלכלי והציבורי

עם פרוץ המלחמה. אך עד מהרה חלה התאוששות. קבלנים זכו בהזמנות גדולות לציוד הצבא ובעיר התחילה אפילו גיאות כלכלית, אבל הימים האלה לא ארכו, כשנה לאחר מכן פרץ הצבא הגרמני את החזית הרוסית, התקדם במהירות, שצף גם את עירנו ונעצר רק על יד ביצות פולסיה. מרבית התושבים הספיקו לברוח מן העיר לרוסיה רבתי ונשארו שם תקועים עד לגמר המלחמה. נמלטו גם מרביתם של תושבי הכפרים. נשומה העיר, נפסקו הזריעה והקציר ואפילו הבוסתנים הוזנחו. התוצאות העגומות לא אחרו לבוא, שלוש שנים נמשך הכיבוש הגרמני מהן שנתיים של רעב ממש. ניתק הקשר עם מרכז הארץ. נסתמו מקורות הפרנסה. גם בשטח הכיבוש היתה התנועה מוגבלת, ללא רשיון מיוחד אסור היה לנוע ממקום למקום, התחילו החרמות ואיסורים ועיקר הפעילות הכלכלית התנהלה במחתרת. בדרך לא דרך בהסתר על הגוף, ברגל או בעגלות איכרים היו מבריחים סחורות ממקום למקום והמחסור גבר. בעקבות המלחמה והמצוקה פשו גם מחלות רבות. גם אפידמיות. ביוזמה עצמית של הישוב הוקם בית חולים ובית־יתומים. שתי שריפות גדולות פגעו קשה בעיר, אחת בזמן הקרבות, עת נשרפו שלושת בתי הכנסת אשר היו מרוכזים ברחבה אחת — ה„אלתר" ה„אלט-נייע" ו„הכנסת אורחים". גם ה„שטיבל" של החסידים, המרחץ העירוני וה„הקדש" — בית המחסה בשביל הקבצנים. לאחר מכן כלתה שריפה גדולה כמעט רחוב שלם במרכזה של העיר.

בכדי להקל על מצוקת הרעב עודד השלטון הגרמני את התושבים לזרוע תפוחי אדמה ולשם כך חלק זרעים והקציב חלקות אדמה כמו כן גדלו ירקות בחצרות הסמוכות ל„קנל" (זו תעלת הניקוז אשר העבירה את מי מעיין ה„קריניצה" לנהר הבילה — ע"י הכפר דוביץ), למרות כל זה היה הרעב כבד ביותר ולא מעטים התהלכו נפוחים מרעב. אך היתה גם התקדמות בזמן הכיבוש. כמה שותפים רכשו גנראטור והעיר הוארה לראשונה באור חשמלי. כמו כן הקימו הגרמנים בית ספר יסודי אשר שפת ההוראה בו היתה גרמנית. מנהל בית הספר היה איש צבא גרמני אבל כל שאר המורים היו מתושבי המקום.

סיום המלחמה ב־1918 מצא בעירנו יישוב דל ומדולדל ומוכה רעב. הגרמנים, הנבוכים מהמהפכה בארצם וירידתו של הקיסר נסוגו מפני קומץ פרשים פולנים חמושים רובים בלבד. הרפובליקה הפולנית קמה מחדש ועירנו תחת שלטונה. לא היה בידי הפולנים להגיש עזרה כלשהי ליישוב אך העזרה באה ממרחקים, יהודי ארצות הברית התעוררו והתחילו לשלוח עזרה בקנה־מידה גדול. שליחי הג'וינט הביאו מזון ובגדים וכספים שנשלחו כעזרה מהיהודים בארצות הברית לקרוביהם. הפליטים חזרו בהמוניהם מברית המועצות. חזרו גם תושבי הכפרים הסמוכים. כן גם שבו פולנים רבים מארצות אמריקה, שמע התקומה הלאומית של פולין הלהיב רבים מבני־עמם וחזרו גם כאלה אשר בילו עשרות בשנים בנכר. נפתחו אופקים חדשים והכל התעורר. המסחר, המלאכה, מלאכת הבניה ושיקום החקלאות. „ענף מסחרי" חדש התפתח — הסחר בכספים ובדברי ערך, החוזרים הביאו איתם כספים מכל תקופות השלטון הרוסי. גם מטבעות זהב ותכשיטים יקרי־ערך, גם יהלומים, היה שפע של דולארים ומטבעות חוץ שונים, מרקים גרמנים ועוד... במרוצת הזמן הביא „סחר" זה על רבים שואה כלכלית.

בתקופת האינפלאציה הדוהרת נשארו עם הרבה „ניירות" — מחוסרי כל ערך.

אך עם תבוסת הגרמנים ב־1918 עדיין לא נסתיימו המלחמות. כשנה לאחר מכן פרצה מלחמת רוסיה—פולין ובשנת 1920 נכבשה עירנו לתקופה של שלושה שבועות ע"י הסובייטים, תקופה קצרה — אך איומה.

היהודים, החנוונים ואנשי המסחר הועמדו על עברי־פי־תהום, פחד מפני החרמת רכוש, מאסרים וגירושים. אנדרלמוסיה שררה בכל ואי־אפשר היה להשיג פת־לחם, נצחונם של הפולנים (בעזרתם הנדיבה של צרפת) החזיר את הסובייטים לגבולם והשלטון הפולני התבסס. היה זה אמנם משטר דמוקראטי ביסודו אך חדור רוח אנטישמית, אמנם, לא היתה זו האנטישמיות הברוטאלית של הצארים כאשר היישוב היהודי נדחק ל„תחום־מושב" ונמנע מן היהודים לכהן במשרה ממשלתית כלשהי — אפילו בדרג הנמוך ביותר. במשטרה של פולין היו כולם שווי־זכויות כלפי החוק אך האנטישמיות התבטאה בהטלת מסים מקפחים, הסתה נגד הסחר עם יהודים, הגבלות בבתי־ספר אקדמאיים וכיו"ב.

אבל הדמוקראטיה עשתה את שלה. כל המפלגות פרט לקומוניסטית פעלו בגלוי, במאורגן והיו מעורבות בחיים הפוליטיים של המדינה כולה.

בתקופה של בחירות — לועד הקהילה, ל„סיים" (בית הנבחרים הפולני) או לסנאט („בית העליון") היו הויכוחים מתנהלים בצורת סימפוזיונים מעל במות בתי הכנסת. הפעולה השוטפת התנהלה במועדונים או בבתי חברים פעילים. בשדה החינוך פעלו שני בתי ספר יסודיים יהודיים — אחד בעברית של „תרבות" ואחד באידיש. סביב שני בתי ספר אלה התפתחה פעילות ציבורית רבת־היקף כאשר ב„תרבות" תומכים הציונים הכלליים ו„השומר הצעיר" ובבית הספר האידישאי תמכו המפלגות השמאליות, „הבונד" פועלי ציון והקומוניסטים אשר היו מאורגנים במחתרת. שני בתי־הספר נאבקו כל הזמן קשה על קיומם הכלכלי, בייחוד הורע מצבם כאשר נפתח בית הספר הממשלתי אשר שפת ההוראה בו היתה פולנית והלימודים בו היו חינם. נוסף למפלגות היו קיימים בעיר גם סניפים של „החלוץ", ו„החלוץ הצעיר" ובסוף שנת 1923, בימי חנוכה נוסד קן „השומר הצעיר". הקן הוקם על ידי י. קוברסקי — איש ביאליסטוק אשר השתייך לפלג „השומר הצעיר" ע"ש טרומפלדור". פלגה זה נבדל בכך שבכוונתו היה לכלול בשורותיו גם את הנוער העובד. למעשה התרכזו ב„השומר הצעיר" הצעירים הלומדים — כאשר הנוער העובד ב„החלוץ הצעיר", היוזם להקמת הקן היה מוניה ודמן — מתלמידי הגימנסיה הפולנית במקום. סיסמותיה ודרכה של תנועת „השומר הצעיר" היוו חידוש רב לבני הנעורים. שילוב פעולות ספורטיביות, תרגילי סדר, עם ציוויי הגשמה של התנהגות מוסרית — „עשרת הדברות" של השומר הצעיר ביחד עם רעיון הציונות הלהיב רבים. נוסף לכך, סמלי הלבוש, דבקות בשפה העברית כשפה מדוברת והיציאה לחיק הטבע, כל אלה היוו מהפכה ממשית בסגנון החיים. לא פעם התנהלו הפעולות על גבעות הסביבה, ביערות, ויצאו גם ל„מושבות קיץ" בכפרים. אכן, ההצטרפות היתה רבה אך חסרו כוחות הדרכה מנוסים ועל כן גם הנשירה היתה גדולה. הדבקות בשפה העברית הביאה את פעילי הקן להתרכז סביב בית ספר „תרבות" ולתמיכה בו. והיתה בכך ברכה

לשני הצדדים. וכדאי לציין כי החידוש בהוצאת ילדים בגיל בית ספר למושבות קיץ בחיק הטבע הלהיב גם אחדים מן האינטליגנציה הפולנית בעיר וכאשר פנתה הנהגת הקן בהדרכתו של חבר מועצת העיר העו״ד מוזיקנט, לקבל תמיכה מן העיריה למפעל הקייטנה — הוקצב לה סך של 300 זהובים בתמיכתם של הנציגים הפולנים. נציגי הקן שותפו בהנהלת בי״ס „תרבות" והקן מצא לו משכן לפעולותיו בין כתלי ביה״ס וכך קרה, כאשר הנהלת ביה״ס לא יכלה לעמוד בהתחייבויותיה הכספיות ומרכז המורים ניתק איתה את הקשר — הביאו אנשי השומר הצעיר מורים מבוגרי גימנסיה „תרבות" בביאליסטוק חברי השומר הצעיר, וכך גם פתרו את בעיית ההדרכה. מורים אלה שיתפו את עצמם בפעולות בקן.

עזרתם של חברי הקן לביה״ס היתה גם כלכלית. כי ארגנו נשפים והצגות אשר הכנסתן היתה קודש לביה״ס. אך כאשר בוגרי הקן יצאו להכשרה, עלו ארצה, התעוררה שוב בעיית ההדרכה.

אחד ממפעלי הקן, בו הושקע מאמץ רב, היה הקמת תזמורת־מיתרים בהדרכתו של גוטמן. עיקר הכסף לרכישת הכלים הושג מהכנסותיה של הצגה תיאטרונית אשר בוצעה ע״י להקה של חברי הקן. בהצגה זו הצטיינה במיוחד מינה ברנהולץ — זוהי השחקנית המפורסמת לעתיד — מינה ברן. בהצגה זו קרה מקרה מעניין שהוכיח את כשרונותיה הסגוליות של מינה למשחק והיא אזי רק בת 15 — בהופעת בכורה. עם תום המחזה שכח הממונה הבלתי מנוסה להוריד את המסך — ומינה על הבמה. אך ה„שחקנית" הצעירה לא אבדה את עשתונותיה. בהברקה שנונה הוסיפה נופך משלה לסיום ההצגה. פתאום פרצה בזעקה מחרידה מזעזעת ונפלה „מתעלפת" על קרשי הבמה. הממונה נזכר בתפקידו והוריד את המסך. הקהל הנרגש פרץ בתשואות סוערות. אכן, עמדה לה למינה תרבות ביתה. לאחיה, מ. ברנהולץ ולהוריה היה כבר קצת נסיון כשחקנים חובבים בעירנו.

ראשיתו של הקן היה בדירה שכורה, ברח׳ „אורלה", אבל דיירי הסביבה לא רוו נחת משכניהם הצעירים ותבעו את סילוקנו. השירה והריקודים עד השעות המאוחרות בערב הדריכו את מנוחתם. בלית ברירה התקפלו ונשמו לרווחה כאשר כתלי בי״ס תרבות נפתחו לפניהם.

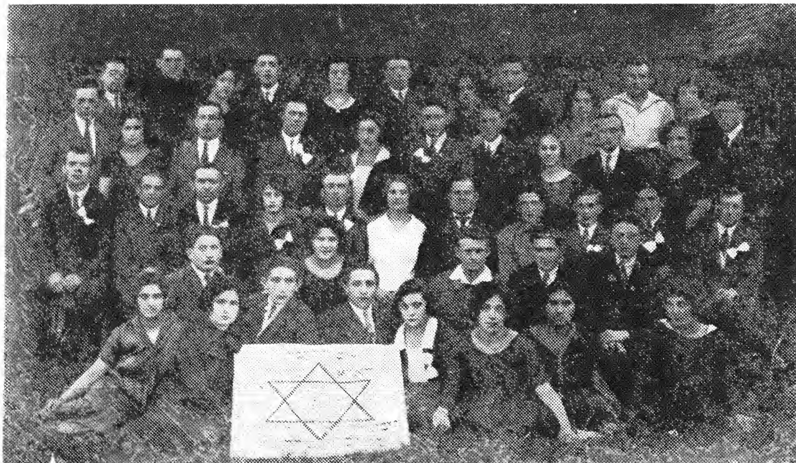
לימים עזבו חברים אחדים את „השומר הצעיר" וייסדו את קן „ביתר". מבין אלה דוד מלמדוביץ ושלמה אפשטיין. רבים מבין חברי השוה״צ עלו ארצה, מי במאורגן לקיבוצים — „הסולל", מסילות ורמת השופט (בגן שמואל — משה גלבוע), ומי לעיר — כבודד, אך מרביתם של החברים נלכדו בעיר עם הכיבוש הנאצי והגיעו לסופם המר ביחד עם כל בני קהילתנו הקדושה. יהא זכרם ברוך.

זאב (ליש) לישקיס
בילסק — עין־חרוד

על „החלוץ" ועל חלוציות בבילסק
(ומעט זכרונות עולה חלוץ)

מבוא אישי

בשנת 1918 חזרנו מגרוש רוסיה. החלטתי ללמוד בבית הספר ציש"א וקרה דבר מוזר. משה יונגרמן שהיה המקובל בין המורים ובעלי ההשפעה בעיר, כמנהיג ומחנך אידיאולוגי, דוקא הוא לא ראה בארץ ישראל פתרון לבעית היהודים והשקיע את כל מרצו, כדי לכוון יהודים לארצות הברית. לא הספקתי לחמם את מקומי בבית־הספר ובעיר, רק התחלתי להתאושש ממשבר הטלטולים וחפוש חברה והיקלטות בחברת הילדים בבילסק והנה צצה הצעת יונגרמן להגר לאמריקה. מצבנו הכלכלי היה בכי רע. לפני צאתנו לרוסיה היה לנו בית חרשת למרצפות רחוב ורעפי־גג מבטון, אבל כשהזרנו היה הכל הרוס, אבא היה מיואש. התקימנו מגביית חובות ואנשים לא הזדרזו לשלם והוא לא ראה תקוה לעצמו בבילסק, אז באה לנו הצעת יונגרמן כהצלה. המשפחה נאחזה בזה והחלו הכנות להגירה. אני לא רציתי להגר, הייתי רק בן 15 ואמרתי עזבוני כאן, אפלס לי דרך לעצמי. ומפני שבכל ישותי חשתי וידעתי, כי גם עלי לזוז נכנסתי להחלוץ.

החלוץ — בילסק

החלוץ

הסתדרות החלוץ, כפי שקראו לו אז ברחבי העולם קמה אצלנו לפני תנועות אחרות, היה איזה דחף קונקרטי שהוליד את החלוץ אך בלי נוער לא יכול היה להתקיים על כן שותפו בו תנועות הנוער והן אשר היוו גבויו ומקימיו עם התפתחותו.

בין מייסדיו היה יחזקאל וינשטין מראשוני בית השיטה בארץ ובזמני היה הוא כבר בארץ ושקד על כתיבת מכתבים העירה. מכתביו היו מלהיבים בתאור האמת הקשה שבהם, בהבלטת הסבל שעמדו בו אנשי העליות החלוציות ודוקא אלה בתוספת הרעב וההורא קסמו לנו. למקרא מכתביו אחזה ההתלהבות במחנינו, ראינו טעם באתגר הגדול הזה של סבל למען רעיון ומיד נרשמו מספר עשרות חברים במחשבה תחלה להכשיר עצמנו לאתגר בעבודה בסבל... בעברית להיות ראויים לעליה ולעלות.

ראשית פעולתנו היתה שתילת גן ירק ו„התכשרות חקלאית". את השטח שעבדנו קבלנו בדוביץ (רובע הנוצרים בבילסק). עבדנו בחקלאות, אך חלמנו על סלילת כביש בעיריה. עד תקופה זו היתה פעולת החלוץ מצטמצמת באסוף כספים לקרנות השונות, הפצת מניות של בנק הפועלים („קופת מלוה" דאז). קפאי ועוד. על הכשרה לא חלמו עדיין, אתנו התעורר הרעיון והוגשם.

הרוח החיה היה המורה גלמן, איש שקולו נשמע בעיר ודעתו נחשבה כיסודית ושקולה. לידו פעלו שרה גרמייזה הבלתי נשכחת במסירותה לרעיון העליה והזדהות עם מטרות החלוץ ורובקה אוז׳יצקי נציג הנוער הדינמי ורב המעוף שבינינו.

הסתדרותנו היתה בלתי מפלגתית, לכן נראה הסתדרות, שמשמעותה אז היתה ארגון, התארגנות אנשים למטרה מעשית. בבילסק החלה אז מארת המפלגתנות. צעירי ציון ופועלי ציון שמאל עמדו מנגד, פעולת החלוץ היתה משום מה נוגדת הלכי רוחם, הם היו נתונים לטפוח היידיש, לקיום בית הספר היידישאי ובעקיפין גם בעדוד ההגירה לארצות הברית, כפי שהזכרתי.

עברו שנים שלש והחילונו לדאג להשגת רשיונות עליה, סרטיפיקטים. למדנו עברית באינטנסיביות והשתתפנו בכל מה שהיה קשור לפעולות למען תנועת העבודה בארץ ישראל. אך מצבנו הלך וקשה, קבלנו 3 סרטיפיקטים לשנה וגם הפרידה החוזרת ונשנית בהן אתה נפרד מחברים עולים כשאתה נשאר אחור, נסכה בנו יאוש. הסיכויים שלנו רחקו וקשו, בעיר הביטו עלינו כעל תועים ונבוכים, בכל זאת התגברנו על עצמנו בכוחות נפש ואידיאה על אנושיים. ואל לשכוח כי הבשורות האיומות מן הארץ חרפו והלכו, דובר על רעב, גרוש מפרדסים הזדהות מאונס של נותני העבודה היהודיים עם הפועלים הערבים, ועל מצב בטחוני מעורער ביישוב. מנין רבונו של עולם עמד לנו הכוח הזה? הפטרונים של הסתדרותנו עמדו במבחן יותר ממנו ולא הרפו מפעולתם ותמיכתם בנו, ואולי יש לזקוף לזכותם את התמדתנו העקבית במיבחני העליה והשאיפה לעליה. בלטה ביניהם שרה גרמיזה. היא העמידה את כל עצמה לרשות החלוץ, בביתה התקימו כל הפעולות הציבוריות, ישיבות הועד והשיחות, היא שפעה איתנות עמידה, שגבלה עם אופטימיזם מידבק, אחריה הלכו שטרן צעיר בן 26, אברך בן אמידים במשפחה של יצרני שמן, וקסטין הנגר, שלשתם עמדו במבחנים רצופים של עקיבות רעיונית ועקיבותם זו הפעילה השפעתה גם עלינו.

אני זוכר, משבר חמור פקד אז את חלוצי בילסק. בן השוחט „קצלי" ירד וחזר העירה ובאישיותו גילה את כל הטרגדיה של מתעקשי העליה והיוה גורם הרתעה לכל אלה החולמים על עליה. לפני עלייתו היה קצלי שמאלני, נוטה

לשמאליים של פועלי ציון שמאל. הוא היה אקטיבי מאד אצלם, בכל זאת קם ועלה כראשון בחלוצי בילסק. בארץ לא נקלט. הוא היה נגר, מקצוע שלא נדרש הרבה בישראל, הוא רעב, חלב, קבל עזרה מן הדתיים הפעילים בישראל והפך דתי לכל דבר. בהשפעתם ובהשפעת המצב נכנס לישיבה והחל ללמוד, להמשיך במקצוע דתי, להכשיר עצמו לתפקיד של כלי קודש. אך גם זה לא הועיל. הוא ירד. ובעיר בילסק ניטלטל לכוון אנטי חלוצי, או לאדישות ציונית קצונית מאד ואנו נעשינו בודדים מאד, כמעט מנודים.

החלוץ מנה אז 60—70 איש, כלנו חזקים בהחלטתנו לעלות, לעזוב את בילסק. חברינו באו מבתי אמידים, בעלי מלאכה וחנונים וכולם הרגישו פתאום את הלחץ הגובר עלינו מצד ההורים והחברה, אשר דרשו מאתנו לשוב ולהיות בני אדם, לגרש צפרים מן הראש ולראות את התכלית הנרצה לדאג לפרנסה ולמשפחה, בכל זאת הגענו ועלינו.

איך עליתי

היה זה בשנת 1925. לפני שעליתי קרה המקרה הטרגי עם בן הגגן (צ׳סלר). הגגן עבד בכפר אחד והעסיק פועלים מבני המקום ובנו הלך עם הכסף לכפר לתשלום, בדרך נעלם הצעיר ולא מצאוהו, אחר כך נמצא הרוג. מפני שהיה חבר שלנו ונהרג תוך כדי הלומו לעלות השתתפנו בלויתו בהבלטת נכחותנו והמורה גלמן הספידוהו. היה זה הספד חם וכולו הקבלות ומסקנה. גלמן השוה את מותו למות משה רבינו שגם הוא התכונן נפשית ומעשית לעליה ולא זכה. „ורק מנגד ראה את הארץ״.

מקרה זה זעזע את המוסכמות בעיר והסכנה המרחפת על ראשי הדורות היהודים בבילסק קבלה ממשות קונקרטית שבמחשבה מאימת ביותר.

משנקבע, כי אנו בתור לעליה נתמלאתי חרדה רבה. ידענו על מבחנים שייעשו בנו במשרד העליה והחלוץ, מישוש שרירים, מתיחת קפיץ, לחץ של 250 אטמוסים ועוד כאלה „אמצאות״ לבחינת הכשר החלוצי. והחשש מפני מבחנים אלה היה גדול מכל החששות. כל הקיץ עבדתי בגן שעות רבות להקשחת השרירים וייצוב כוח העמידה בעבודה, בקשיים ובסבל. אכלתי אכל גס ישנתי בתנאים המקבילים לתנאים הארצישראליים שבספורי ה„יורדים״ והנה הגיעני האישור לעלות. נקראתי לביאליסטוק ל„מבחן״ האמור. הבוחנים היו שרגא (פייוויש) בנדרסקי, (בנדור אחר כך) וחבר יגור ברדיצ׳בסקי. ברגעי המתח שלי שארכו מדי שמעתי את שמי מוכרז, התיצבתי לשלחן בלב כבד. נראיתי שזוף ובריא גוף. הם התבוננו בי ושתקו. פתאם נזרקה שאלה „הקרטסיד״ ואני לא ידעתי, כי הם מתכונים לשאול בהברה הספרדית הזרה לי אם קראתי את „העתיד״. עניתי: — קורוסי. כלומר קראתי.

ואז נזרקה השאלה הגורלית מה ידוע לך על הלוקאוט האחרון בתל־אביב. למזלי ידעתי ותשובתי ספקה אותם.

כשחזרתי הביתה וספרתי לחברי את פרטי הבחינה ראו זאת כולם כנס וקנאו בי שככה קל עלה לי הדבר.

ימים בארץ ישראל

לפני עלייתי נרשמתי לפלוגת „הכובש״ שיוסף בנקובר ארגון בשליחותו בפולין. ביאליסטוק הצטרפה לוילנה במטרה לכבוש את סביבת כפר סבא הערבית. בנדרסקי הפנה אותי בינתים לגבעה שלו עד שיבואו האחרים. היינו 18 איש מפלוגת הכובש וביום 4.8/1925 עלינו לגבעת השלשה זמנית. בנמל פגש אותנו פנחס רשיש והעלה את הרעיון. הסכמנו בתנאי, כי נגור זמנית בגבעת השלושה ובהדגשת הזמניות שתתבטא בכל. נתנו לנו 6 אוהלים 18 מזרונים מטות ושמיכות ואמרו לנו :

— כרצונכם, תגורו בנפרד, אך תאכלו אצלנו כאורחים שלנו.

לא הסכמנו, דרשנו שיתקינו לנו מטבח ופינת אוכל „זמניים״ לנו לבדנו.

בסוף השבועיים באו ואמרו לנו אין מקום למטבח נוסף, הכרוך בבור אשפה נוסף וכולי. הציעו לנו להצטרף לפלוגת עין חרוד. בתוך הגבעה היה גם קיבוץ מעבר נפרד שנקרא החבורה, הם עמדו להיות כאן שנה לעבוד, להתקיים ואחר כך להחליט על צורת חיים והועדת מקום הקבע. אמרו לנו :

— טבעי הוא שתצטרפו אליהם תחיו באותם תנאים ואותה מטרה.

ענינו :

— אנו חלוצי פלוגת מאתיים האיש שנרשמו ל„הכובש״ ולא נצטרף לשום גוף אחר.

התעקשנו. משראו, כי אנו עומדים על שלנו פנו למועצת פועלי פתח תקוה ובקשו למצוא לנו מגרש בסביבה למען „נתמחנה״ שם ונעזוב את הגבעה.

המגרש הוקצב לנו במחנה יהודה מאחורי משק הפועלות. הקימונו מחנה של 6 אוהלים שקנינו בכספי ועדת העליה ואוהל גדול צבאי שקנינו מיהודי אחד בתל־אביב. הוא גר באהל זה ברחוב בלפור מספר שנים ואינני יודע איך, כי לאהל חסר היה הקיר הרביעי. מים קבלנו ממחנה יהודה ובשלנו בבור במחנה. לימים ראונו מבשלים בשבת עמדו והפסיקו לנו את המים. החרימו אותנו והזהירונו לא לעשות זאת יותר.

אתי עלה גוטרמן ארצ׳יק פבלוביצקי ועוד חמשה. הם חזרו עם ארצ׳יק לבילסק וניספו כנראה וכך נעלם זכר שמם ממני.

אלה היו ימים ב־1925 בארץ ישראל.

לבילק ונפו כנראה וכך נעלם זכר שמם ממני.

ד. מלמדוביץ

על בית"ר בילסק

הסתדרות נוער זו נוסדה בעיר ב־1928. הייתי אז בן 15 כולי נתון לענין הצופי, חבר השומר הצעיר וחולם חלום... חלים הנער הישראלי הלוחם, הבריא, הגאה והמכין עצמו לגלות חרפת הגולה מעל העם. חשבתי למצוא זאת בהשומר הצעיר, אשר חרת על דגלו את הצופיות ללא חיטוטי פוליטיקה ואשר היה רואה את עיקר תפקידו בהבראת הדור בגופו ובנפשו. אותה שנה הופיע יהודה גוטהלף ודבריו היו ברורים, השומר הצעיר אינו יכול להסתפק בפעולות צופיות ובהש־רשת האמת והיושר בלב הנער, אלא הנוער של השומר הצעיר חייב לכוון עצמו ללוחמה פוליטית בעד עקרונות אנושיים וכולי, והשתמע מדבריו, כי לוחמה זו מכוונת גם נגד חלק מהעם היהודי.

בעיני זה היה מפנה מוזר ועקרונות זרים לי ברובם. הייתי נתון כולי במסכת לאומית רבת תנופה, ברקימת חזון גדול של העם הקטן וויתרתי על כל תפקיד של עמנו במערכת הדעות של העולם הגדול. וכאן נקראנו לוותר על הענין הלאומי אם מדובר בעקרונות בינלאומיים. היתה זו התנגשות ראשונה שלי עם מטרות השומר הצעיר.

אז חל המשבר ודרכי הוברררה לי. ירוחם סלוכובסקי ועוד מספר חברים גדולים

„טרומפלדור" — בילסק

ממני בגילם ואני בתוכם החלטנו להקים את בית״ר כצורך אישי גדול, דרכו ובו נוכל להמשיך בדרך הנראית לנו כאמיתית יותר מכל.

במשך הזמן ריכזנו נוער טוב, להט ונכון פעולה וקן ביתר בבילסק הפך לאחד הקנים החזקים ביותר בסביבה.

כשבגין היה צריך לערוך פעולת הסברה וארגון בעיירות סביבתנו, היה בא אלינו ומכאן מפליג אל העיירות הסמוכות, הקן שלנו שימש לו מקור השראה והתלהבות, אותם היה נושא אל המרחב. מדי פעם בפעם הייתי נלוה אליו ומשלים את ערבי הסברתו בדוגמה חיה כביכול של נציג קן המצדיק כל מאמץ המושקע בנוער הדור. היה אז קן הבית״ר דוגמת ממש של נוער, אשר רואה את עצמו שקוע כולו בבעיות הלאום, העם הגולה והחזרת המולדת.

בשנת 1935 עליתי ארצה ואז כבר היה הבית״ר שם דבר בעיר. חניכיו היו מן המשתתפים בכל מבצע ציוני כללי בעיר והשתדל לשמש סמל של אחדות לאומית ונכונות פעולה למען אחדות זו.

פעולות הקן היו מן המתמידות ביותר. האספות הכלליות שלנו עוררו התל־הבות גם בקרב „אורחים״ מארגוני נוער אחרים. הקן הפך להיות מין חממה לנפש הציונית ולהטה עמד במבחנים שונים של עתות במשבר, אשר פקדו את התנועות הציוניות ותנועות העליה. אנו לא הרפינו מן האמונה הגדולה ולא נתננו לספק לכרסם ולמוטט יסודות. ברור הוא שדמותו של ז׳בוטינסקי מילאה את כל ישותנו ובכוח חזונו הלוחם נחשל גם רוחנו. אך ביתר נוסח בילסק היה בו גם משהו משלו, אשר היוה ביטוי לתסיסה לאומית רעיונית עמוקה.

כשמדובר בבית״ר באותה תקופה אי אפשר להתעלם מן האיבה ההדדית, אשר השתוללה ברחוב היהודי המאורגן. איבה זו היתה למעשה תחליף למלחמת דעות וחיפושי דרך והיא השתוללה בכל המחנה הציוני על כל מערכותיה וגוני רעיונותיה, אך עיקר האיבה הופנתה תמיד לבית״ר וזה ידוע. מה שאין כן בבילסק, כאן הובלט שיתוף הפעולה בין כל גוני הציונות ותנועות הנוער ונראה לי, כי רבים יסכימו אתי, אם אומר שהאחדות הציונית בבילסק נשמרה בהרבה תודות לקן ביתר בעיר. הראינו כי ביכולתנו להבליג על הרבה פגיעות למען הענין הלאומי המשותף. הוכחנו הלכה למעשה, כי מעל לכל העקרונות יש להרים את עקרון האחדות הלאומית ואהבת ישראל. תכונה זו היתה מן הבולטות בקן שלנו ואפשר להגיד כי בכל זמן קיומו של הביתר בבילסק נשמרה האחוה הלאומית כעקרון, אשר אנשי ביתר השליטוהו, כיון שראו בו את עיקר ושורש חינוכם היעודי הלאומי.

במשך פעולתו הקים הקן את פלוגת ההכשרה בבילסק ונוסף מימד של הגשמה לפעולתו. הפלוגה המחישה לעיר, לנוער ולקן עצמו, כי אין ערך לציונות אם אין היא משמשת אמצעי לעליה ואין ערך לעליה, אם אין עמה התכשרות למציאות ישראל ונכונות להקדיש שנים משנות העלומים לצרכי העם.

הקן הכניס חג לחיי העיר. במפגניו, במדיו, בהופעתם החיצונית של נעריו הוסיף הבית״ר בבילסק תוכן ליהדות ונתן לה ליגליזציה להיות גאה בעצמה וברצונה להיות ככל העמים עם בארצו ובצביונו.

פעולות הבית״רים למען קרנות הלאום הביאו ברכה והגדילה את היקף

תוצאותיה, כשם שהרחיבו את מעגל הציונים הקונקרטיים, המתחייבים להגשמה, להופעה לאומית ולמלוא חובות הדור. בניגוד לציונות ההצהרה נעשתה הציונות למטילה חובות אישיות על כל אחד. עשו זאת כל תנועות הנוער בעיר ובית"ר בתוכן, אך בית"ר כעתודת תנועה פוליטית מובהקת המתנגדת לציונות המעשה, חידשה במעשה זה של פעילות מעשית קטנה משהו גם לאנשי צה"ר המבוגרים תנועת האם שלו. והבליטה למעשה, כי אפשר לזווג את החזון הפוליטי הגדול ואת מעשה היום־יום ואין סתירה ביניהם.

היקף פעולת בית"ר בבילסק ניכר במספר הרב של המתכוננים לעליה ובמספר העולים שהביא מבילסק. חבל שנסיבות שונות בלמו את גלי העליה ובתוכם גם את העולים בכוח של נערי בית"ר של בילסק. חבל שאלה נשארו שם ובקברות האחים נקברו הם וחלומותיהם גם יחד.

ינון זכר בני ההדר של בית"ר בילסק לעולם.

שמש יעקב

משחק הצללים והאורות בבילסק

(ומשהו על הבית״ר)

קשה להגיד כי היהודים בבילסק היוו משפחה אחת מלובבת. בתקופה שלפני אסון השואה לא התגבשה עדיין חזית מלוכדת יהודית. שמונת אלפים יהודיה היו מפולגים בתוכם ככל יהודי הערים, מסיבות פוליטיות ובניגודים שונים ומשונים, אבל מבחינה יהודית לאומית ביחסם לגויים ולאיבתם הפעילה היו הבילסקאים מאוחדים וקיימו חזית אחת של גאוה לאומית ועמידה על כבודם.

אני נכנסתי לתנועתו של זאב ז׳בוטינסקי ז״ל בהיותי בגיל 8, בגיל נמוך זה היתה לי כבר הכרה לאומית מפותחת ונטיתי לציונות המדינית. ולצערי הרב נתקלתי בתופעה של חוסר יחס כלפי הבית״ר מצד אנשי „החלוץ״ וחניכי „השומר הצעיר״. ראיתי זאת ביחס התנועות האלה כלפי אישיות יהודית חשובה העורך דין קלמנטינובסקי. הוא אמנם היה ביאליסטוקאי אבל הוא ניהל את קן בית״ר אצלנו ופקד עליו — וגם כלפי סגנו מר וילין, צלם עתונות שהיה חתנו של מר מלמדוביץ, לא שונה היחס. נגד שני האנשים האלה התנהלה מערכה אישית מתועבת וכשקרה אסון ואחד בית״רי שהגיע מהעיירה הסמוכה אורלה נגרף לתוך רצועות התנועה של טחנת קמח ונהרג וכל העיירה הסמוכה לא נראתה שום השתתפות בצער של חניכי ופעילי השומר הצעיר ואנשי „הבונד״ האנטי־ציוני. הדבר חרה לי היטב והשאיר צלקת בנפשי. אך כאשר האנדקים האנטישמיים השתוללו בעיר בהנהגת הכומר סטולובסקי, מצאו צעירי בילסק אומץ בלבם ובהדרכת הבית״ר הדפו את הפורעים ושברו גאותם לרסיסים.

הנהלת ברית הצה״ר 1935

בתנועה הלאומית היו גם גברים דתיים בשם „ברית החשמונאים — ישורון". פעם הופיעו 50 חברים עוטי המדים המפוארים של תנועת בית"ר, כמשלחת, הבאה להשתדל על משהו בפני מושל המחוז. אמר להם סגן מושל המחוז האנטישמי — עד עכשיו הורגלתי לראות יהודונים נפחדים ומבוהלים, כעת אני מתחיל להבין יותר טוב את מנהיגכם הגדול ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי. המשלחת ביקשה ממושל המחוז הגנה משטרתית על היהודים הנפגעים על ידי ההמון המוסת מדי פעם בפעם והזהירוהו, שאם החוליגנים יפריעו למהלך החיים של היהודים בבילסק ויסיתו את הגויים נגדנו והמשטרה לא תגן על היהודים מפני החוליגנים, יתנו הבית"רים המאומנים לאנטישמים את התשובה המגיעה להם.

המושל קרישלבסקי הוריד את ראשו, שקע בשיקולים משלו וענה : אין לי שום ספק באזהרה זו, אני סומך עליכם יותר מאשר על המשטרה הפולנית.

ביום 24 לספטמבר 1938 בשעות המוקדמות של היום הופתעו היהודים בעיירה בראותם, כי חנויותיהם וסדנותיהם מלוכלכות בזפת ובסיסמאות אנטי־שמיות וע"י החנויות עומדות משמרות החוליגנים כדי להפריע לקונים לא יהודיים להכנס ולקנות. כנופיה שלימה רוכזה ע"י החנויות של אחים ברכט ואחים פריידקס, ואני ראיתי זאת. הזעקתי תיכף את חברי ברית החייל, ביתר ואנשי הצה"ר ובשעה 8.30 הופיעו כולם עם מדיהם כשמקלות מחודדים בידיהם והפורעים הסתלקו. ע"י הכנסיה הקטולית בקירבת תחנת הרכבת חלקו שקצים עלון אנטישמי למתפללים מלווה בהסתה פרועה נגד היהודים. מיד סולקו המחלקים וקרוב לאלפיים העותקים של העלון הושמדו. קטטה רצינית פרצה אז ע"י החנות שלנו ברחוב מיצקביץ' 80 ועי חנות המכולת של וורונסקי, בקרבת ככר העיריה. בתגרה זו נפצעו ששה פולנים ואחד מהבית"רים בשם יוחנן לב (הוא כעת סגן אלוף בצה"ל). בקרבת בית עסקו של אחד בשם טופולוסקי הוכו שלושה יהודים זקנים שחזרו אותה שעה מבית המדרש „יפה עינים" — התוקפים ברחו לכיוון רחוב 3 במאי (רח' הפאראדנא) ונמלטו לתוך בית המר־קחת ושם נפצו את כל השמשות. מיד רדפנו אחריהם, סחבנו את החוליגנים לתוך החצר הגדולה, ואחרי דקות מספר היו כולם פצועים וזבי־דם. כשהמשטרה הופיעה עם המפקד זלבסקי נעצרו הבית"רים והובאו למשטרה בקרבת תחנת האוטובוסים. מר קלמנטינובסקי ומר וילך הופיעו מיד וביקשו ראיון עם מפקד התחנה, משסרב המפקד לקבלם הופיעו אנשי ברית החייל ושחררו בכוח את חברי בית"ר ומפקד המשטרה שהיה ידוע כבטלן גמור, בלע את עלבונו ושתק.

חיי העיירה השלווה הופרעו לא פעם על ידי מריבות של החנוונים היהודים שלחמו איש ברעהו בשל פרנסתם העלובה. אולם בערב, אחרי גמר העסקים והדאגות השונות, התמלאו בית הכנסת העתיק והיפה „יפה עינים" ובתי המדרש של „איצלה" או „שערי ציון" באנשים פשוטים מכל המינים, אשר באו להשתתף בשיעור משניות או להקשיב לפרק מקרא ב„שולחן ערוך". זוהרת היתה אז תופעתו של הרב ר' בן־ציון זצ"ל, דמותו המעוררת כבוד וענותו הכנה משכה אליו את האנשים הפשוטים מהרצען עד עגלון הכרכרה והם קפצו לחצי שעה לשמוע את הניגון המסורתי של לומדי „המשניות" או גמרא. איני זוכר את

שמותיהם של המסבירים, אבל קשה לשכוח את ההתענינות של פשוטי העם לכל הסבר ולכל מילה שיצאה מפי המגידים.

כמה נאה היה להתבונן איך היהודים היו מקבלים את השבת בבילסק. כולם התקבצו בבית המדרש במיטב בגדיהם וכל דאגות החול כמו נעלמו מעל פניהם את השבת הקדושה בבילסק היו ממששים ממש בידיהם.

המתפללים ממש לחמו אחד עם רעהו כדי לקבל אורח או אורחים לשבת, ואף אחד לא היה מחמיץ את ההזדמנות הזאת — של מצות „הכנסת אורחים".

כשהחגים והימים הנוראים היו ממשמשים ובאים, התכוננו כולם ביראת כבוד כדי להתייצב לדינו של בורא העולם, וביום הכפורים הגדילו לעשות. בתי התפלה היו מוארים בשפע אורות שיש בהם משום חג ואזכרה והשמש ר' ברוך הדליק עוד בשעות הצהרים לפני „כל נדרי" את הנרות הגדולים וייצבם בתוך ארגזי חול מיוחדים. יהודי העיר קיבלו את יום הקדושה ברטט ביראה ובפחד. אף אחד לא העז לחלל את יום הקדוש אפילו בעקיפין וערב תפלת כל נדרי התפייסו כולם, סלחו עוונות איש לרעהו ונהפכו מאויבים — לידידים.

בית"ר, נדמה לי, ינק את ערכיו היהודיים וגאוותו הלאומית מהווי חיים אלה. בדמות חברתית זו שנתגבשה בערי ישראל בגולה ראתה תנועתי הישג לאומי שכדאי למענו להלחם ולקיים חטיבות כוח למלחמה זו של גויים ויהדות.

לכן כשכתבתי על בית"ר גלשתי אל תאור הווי יקר זה של בילסק ויהודיה היקרים שלצערי אינם עוד.

מוטוס קפלנסקי

השומר הצעיר
(תולדות ומעשים)

אנחנו היינו החומר הראשון שממנו נוסד השומר הצעיר בבילסק פודלסקי. למעשה חוץ מאתנו היו מספר נערים יותר מבוגרים. שניים היו המיסדים של קן השומר הצעיר בבילסק, גדליה שינברג וראובן אוז׳יצקי. הם היו המיסדים שתודות להם קם הקן של השומר הצעיר. בינינו לביניהם היתה עוד שכבה מאד מצומצמת. היו עוד קצת אנשים, אלא שהם נכנסו ויצאו ולא נשארו תקופה יותר ממושכת. אבל שלשה שהיו בשכבת המעבר נשארו והם יעקב הורונה, יצחק קפלנסקי ושיקה וסר, הנמצאים עתה במסילות. נוסף לזה הזדמנה אלינו לתקופת מעבר חברה שלמדה בגרודנה ואחר כך עברה עם המשפחה שלה לבילסק. זאת היתה בת שבע לבינסקי, היושבת עכשו בכפר מנחם. כל השכבה הזאה, הראשונה, הגיעה לקבוצים ונמצאים בהם עד עכשו. היו אצלנו עוד שנים שהגיעו אלינו ממקומות אחרים — זה היה משה גלובובסקי, שהמשפחה שלו היתה בבילסק פודלסקי והיתה להם גם חנות, אך הוא עצמו למד בביאליסטוק. הוא הגיע אלינו אחר כך ונעשה למורה וגם למדריך בשומר הצעיר. אותו הדבר היו אצלנו עוד שנים שהגיעו מסמיטיץ׳, גם כן ע״י אותם הקשרים, סוקניק ורמין. הם הגיעו גם כמדריכים וגם כמורים לבית הספר תרבות.

זהו החומר האנושי שהתחיל בייצור הקן בבילסק. עד כמה שאני זוכר, חפשנו

החלוץ בבילסק — 1933

משהו לעשות. אחד הדברים שענינו אותנו היה העסוק בספורט. לשם זה התארגננו ואחרי שנוצרה המסגרת, זה הפך למשהו יותר מגובש ויותר מעשי.

החיים בתוך הקן היו מאד ערים ותוססים. זאת לא היתה אלא שאלה של פעילות מחוץ לזמן הלימודים — אנשים חפשו תוכן, חפשו תשובת מה על הלבטים שלהם. גם מי שהיה אחר כך עסוק בעבודה לשם התפרנסות, היה מחפש תוכן לערב שלו. הנוער היה נשאר בודד לשעות המאוחרות של הערב וחפש איך להפיג בדידותו וזאת הוא מצא בקן בין בני גילו ושותפי התלבטותו. חיי הקן התבטאו בכל מיני דברים. היו שיחות שניהלו אותן בקבוצות חד־מיניות, בחורים לחוד ובחורות לחוד והיו שיחות משותפות. הקבוצות האלה היו מצטרפים לגדודים לפי הגילים והיו פעולות משותפת של כל הגדודים יחד פעם בשבוע. פעולות קבוצה היו פעמיים שלוש בשבוע, ככה שהאנשים היו פעילים. ומי שהיה גם בקבוצה וגם בגדוד ולפעמים היה צריך להיות גם מדריך, אז היתה לו התעסקות מלאה.

הקן שלנו היה מקום ער וחם, יכולת לשמוע שיחות רעים מקריות. החניכים היו ישובים בניחותא ומשוחחים ומספרים על ספרים, ופעולות ציבור, על התרמות שונות ועל הקרן הקימת.

היינו יוצאים לפעולות צופיות ובמידה מסוימת היה בזה חדוש, כיון שהתחלנו לצאת ליערות ולכל פינות החמד אשר בסביבה. כל הפעולות האלה היו לפעמים מבוצעות מחוץ לעיר מטעמי מחתרת, כי אנו נחשדנו על ידי הפולנים כשמאליים מסוכנים והיינו צריכים לצאת להפגש שלא במקומות שלנו, אלא במקום אחר וקצת להסתתר. על כל פנים אפשר היה תמיד לפגוש קבוצות נערי השומר הצעיר ההולכים ערוכים בשורות בכביש ושרים בשעה שחוזרים מפעולות או אף בשעה שהיו יוצאים לפעולה, אם כי בפעולה נזהרנו מלשיר.

במשך הזמן גם זה נאסר עלינו וכאן באו מנהיגי הציונים הכלליים לעזרתנו. היו אלה סטופניצקי מנחם ויעקב אפלבוים, שיכולנו להעזר בהם. אותו אפלבוים שעשה לנו פעם צרות והתנגד לנו, הוא היה האיש אשר איתו סדרתי את התקנון של השומר הצעיר, שהפך אותנו לליגליים ורצויים לשלטונות. הוא היה נשיא הכבוד שלנו וככה קבלנו את הרשיון לאגוד שהיה קצת יותר מקובל על השלטונות. על ידי כך שנתנו לו את הכבוד להיות נשיא שלנו, אז הוא גם חתם שהבן שלו צריך להשתתף בפעולה הזאת.

היינו כולנו שקועים בתוך הפעולה הזאת של תנועתנו. אנחנו למעשה כמעט היינו גם בקבוצה אחת וגם למדנו יחד ב„תרבות" ונפגשנו בכל מיני עיסוקים יחד. אנו הספקנו אפילו בגיל לא כל כך צעיר, בהיותנו בני 13, לחלות יחד בחצבת. אני בבית שלי והם בבית שלהם, אבל זה היה באותו זמן.

הפעילות שלנו בתקופה ההיא בבילסק נראית לי כפעולה מושכת תשומת לב וחשובה. אם אני מנסה להשקיף על הענין הזה מפרספקטיבה יותר רחוקה, הרושם הזה לא נחלש. יש לי רושם שאנחנו היינו הגורם המרכזי לתסיסה של החיים הציוניים־החלוציים בעיר, של הקרן הקימת ושל הפעילות למען ארץ ישראל העובדת. בכל השטחים האלה יחד היינו הגרעין המרכזי. למעשה זאת היתה התפתחות שהקיפה את כל פולין. בכל המקומות צצו ונוסדו קינים כאילו מאליהם

וכאילו לפי איזה שהוא צו אינטואיטיבי של הדור. זה לא איזה דבר שמישהו שלח מדריכים ושליחים והרביצו וניסו לארגן ולא רצו לבוא וכו'. זאת היתה תופעה כמעט ספונטנית בכל פולין. בכל עיר ועירה נוסדו קינים וגם אנחנו היינו בתוך הזרם הזה. בכל זאת היה אצלנו משהו מיוחד: אנחנו לא כל כך האמננו בהתארגנות. האמננו בחנוך מכוון, אשר ניתן כבר בגיל הצעיר, כאשר הנער או הנערה קלי־קליטה. הצעירים לא האמינו לשומר הצעיר בענין זה, לולא התחילו בגיל יותר צעיר מאשר תנועות אחרות.

היה עוד משהו מיוחד בקן ובחבורה שלנו, אנו חשבנו על חנוך ציוני ברצינות, כלומר לא ציונות האומרת לאהוב את ציון ממרחקים. מכיון שהתורה שלנו אמרה הגשמה ולא יכול היה להיות מישהו שהגיע לגיל 18—17 ולא יצא להכשרה או שלא יצטרף אחר כך לעלות ארצה. כל אלה שהצטרפו אלינו בגיל יותר מבוגר, חסרו את החנוך הזה וזה הורגש. הם לא קבלו את שניתן לנוער והתביעות שהגישו להם האחראים לקן היו פשוט מפתיעות וקונקרטיות מדי, הם היו צריכים לעזוב את אורח החיים שלהם וללכת לחיים אחרים. הקן היה בשבילם תחנת מעבר קצרה, בה קבלו מעין הכונה גיאוגרפית־חברתית, אך לא חנוכית־

קבוצת חברי „השומר הצעיר"

רעיונית. הם גם לא היו רבים ולא הספיקו להטביע חותמם על תנועת השומר הצעיר בעיר. התנועה גיבשה צביונה רק עם הצטרפות הגילאים הנמוכים, שגדולם חל בתוך הקן ובעיות התבגרותם לוו על ידי המחנכים המבוגרים.

הפעולה הראשונה היסודית חלה בשנת 27, כשאנחנו יצאנו למושבה הראשונה, למושבת קיץ ראשונה. צריך לקחת בחשבון, כי היציאה היתה לחודש

ימים ולא קל היה לשכנע את ההורים שישלימו עם זה שהילדים יצאו לחודש ימים מהבית. כמובן שצריך היה לשכנע אותם והיתה זו משימה לא קלה ביותר. אנו דרשנו מההורים ניתוק גמור לאותו חודש, בתקופה זו אסור היה להם לבקר את ילדיהם ולתת להם לעצב אישיותם החברותית ללא עזרת הורים, בסביבה חברתית זרה, אשר יצרנוה למען האקספרימנט החנוכי הזה. לו זה היה במרחק, היה הדבר פשוט, אבל המקום שנקבע היה מבחינה זו מכביד. המושבה התקימה לא רחוק מהבית ואי ההורים שיתאפקו ולא יבואו. היה זה כפר ע״י סמיטיץ׳, יצאנו יחד עם קן סמיאטיץ׳ לכפר בורומוטי, שם היתה הפגישה הראשונה שלנו. אנחנו היינו השכבה היסודית ואתנו יצאו אפילו כמה יותר צעירים, הצעירה ביותר שיצאה אתנו היתה מרים טטרקין. היא נמצאת עכשו בהרצליה. במדריכים שלנו היה גם המורה שלנו משה גלובובסקי והיתר היו מסמיטיץ׳. אחרי זה נמשכו כל קיץ המושבות השונות בשביל כל הגילים. אחרי השנה הזאת התקשרנו עם גרעין ביאליסטוק קשר הדוק וקרוב מאד. מענינת העובדה הנוגעת ליסוד של בית הספר תרבות. בית הספר קם למעשה ע״י השומר הצעיר. הקן שלנו לקח את כל התלמידים שלמדו בבית הספר הפולני, בבית ספר יידיש, בתלמוד תורה והסברנו להם את ערך בית הספר תרבות ועתידו. קבענו יום מסוים שאנחנו עוזבים את הלימודים בכל בתי הספר האלה ובאים לבית ספר חדש וככה קם בית הספר תרבות. זה היה בשנת 26—25. אחר כך בא הטפול בבית ספר תרבות, שהיה קשור מאד עם השומר הצעיר. בבית ספר זה המשכנו הלאה לקים את הקן. על ידי המורה גלמן ידענו על הבעיות הכספיות. הוא עשה פעם שביתה של הפסקת לימודים, כי לא קיבל כסף כמובן. לתלמידים לא סיפרו את הדבר, אבל אנחנו ידענו שפה משהו הולך לא חלק ובית הספר לא יתקיים. ידענו, כי אין כסף ואם אין כסף אין מורים. מה עשינו? דאגנו להביא מורים משלנו, חצי מתנדבים. זו היתה כמעט פעולה משותפת. מכיון שהשתתפנו גם בהנהלה של בית הספר תרבות ועזרנו לנהל אותו. המקורות הכספיים היו משכר לימוד. הנהלת תרבות ניסתה גם היא לגיס כסף מהצבור מהקהילה, גם מרכז „תרבות״ תמך במקצת. אבל בעיקר התקיים בית הספר על שכר לימוד, כיון שבכל המקומות היה נהוג לשלם שכר לימוד, פרט לבית הספר הממשלתי וההורים רגילים היו לשלם. עיקר העזרה באה לו לבית הספר מהמורים שהסתפקו במועט. הם היו גם המורים וגם המדריכים בקן השומר הצעיר. באותו זמן היו לפחות שלשה מורים כאלה. בכך עזר הקן שלנו לקיום בית הספר יותר מכל. בת־שבע לוינסקי, הנמצאת עכשו בכפר מנחם, גם כן היתה מורה בבית הספר והיתה גם חברה בשומר הצעיר. כל הדבר הזה מבחינה מסוימת החזיק אחד את השני. המורים האלה עבדו במידה מסוימת של התנדבות. באופן רשמי היו צריכים לקבל משכורת, אבל מסירותם לשני המוסדות מנעה מהם לשבות או ליצור משברים, גם אם המשכורת לא התקבלה בזמן, או שהתקבלה לא בשלמותה.

עד כמה שבידינו התרכזו הענינים ניתן ללמוד מן העובדה, שאצלי בחדר היו החותמות של רב המוסדות מהשומר הצעיר עד לחותמת של החלוץ. של הקרן הקימת, של תרבות ושל ארץ ישראל העובדת. מחוץ לזה שמשתי במוסדות כמזכיר וזה נתן לי את ההזדמנות לכוון את הישיבות. בקשר ליחסינו עם ההורים,

היו לנו תקופות שונות ומשברים שונים בענין זה גם לנו וגם להורים שלנו. האוכלוסיה בבילסק לא היתה אחידה, היה שם חלק גדול של יידישיסטים, אלה הצטרפו משני גורמים. גם הבונד וגם פועלי ציון שמאל קימו יחד בית ספר ליידיש ובגלל זה למעשה כמעט שלא היה לנו כל קשר עם פועלי ציון שמאל, למרות שאחר כך בארץ היו הם הכי קרובים לנו מבחינה אידיאולוגית. שם היה ניתוק בינינו בשל השפה ולמעשה לא היה לנו כל קשר ציוני, לא נפגשנו אתם בשום דבר, היינו כאילו במחנות אויבים. על כל פנים היינו שני מחנות יריבים ולא היתה לנו אתם כל שפה משותפת וכל פעולה משותפת. לעומת זה עם פועלי ציון ימין אנחנו נפגשנו יותר בעיקר בליגה למען ארץ ישראל העובדת, בחלוץ ובפעולות שונות וזה קבע את יחס ההורים האלה אלינו. היה חלק שהיה אדוק ואתם היו קשיים מסוימים. הבנים היו צריכים להאבק על זכות להיות בהשומר הצעיר. אני זוכר, למשל, כי מרי אוז׳יצקי, הנמצאת בתל־אביב, נשארה אצלנו ללון מכיון שגרשו אותה מהבית. היא היתה אצלי עד שהחזרנו את השלום בביתה והיא יכלה לשוב לשם. עובדה היא, כי מי שהיה פעיל ומי שהיה לו ענין בפעילות, הוכיח את עצמו גם בשטחים אחרים, הוא גם הצטין בלימודים ולמעשה לא היו לנו כמעט בעיות מפני שהתלמידים־החברים שלנו בקן היו התלמידים המצטיינים בכל בית הספר. קרה, ואחי שלמד בבית הספר התיכוני העירוני, והיה בין היהודים היחידים, הוצא מבית הספר מפני שהוא היה בשומר הצעיר, אז אחר כך קבלו אותו חזרה, רק בגלל זה שהוא היה התלמיד הטוב ביותר והוא פעל הרבה בתוך הקן וגם נתן שיעורים ולימד את רב העיר פולנית. עובדה זו גרמה לכך שהורים זיהו הצלחת התלמיד עם שיכותו לתנועה שלנו והיו מעונינים שיבואו לקן ויהיו חברים בו. הורים, גם מתנגדים לנו, נוכחו לאט לאט לדעת, שהילדים הנמצאים בתוך הקן, לא רק שמתנהגים יותר טוב ועוסקים בכל מיני פעולות מחנכות לטובה, אלא גם מבחינת הלימודים הוכיחו את עצמם והיו התלמידים הטובים.

אנחנו גם היינו היוזמים שזימננו חוג לעברית בבילסק, ובחוג הזה שמנו למטרה לקים גם אספות בעברית ולערוך הרצאות על נושאים מסוימים רק בעברית. בקן היו שכבות, אשר עברו לאט לאט לעברית, דברנו עברית בפעולות שקודם התנהלו ביידיש ותוך תקופה מסוימת העברנו את כל הפעולות, או שהשתדלנו להעביר אותן, מה שיותר לעברית. אנחנו קימנו חוג עם ציונים אחרים ואנשי עברית אחרים, בו דרשנו כי יקפידו לדבר ולכון פעולות בעברית, כי כל ההופעות וההרצאות בעיר היו ביידיש. אפילו שליחים שבאו מהארץ דברו יידיש.

פעולות הקן הוסיפו לנערי השומר הצעיר הרגשת כבוד עצמי ולאומי. זה אמנם לא היה בתכנית הפעולה, אך ההתכנסות, היחד והרגש של כוון עצמי של הגורל גרם לחברי הקן להרגיש, כי אפשר וניתן גם בגולה ובגילים השונים לשפר את מצב היהודים בסביבתם. אביא כאן דוגמאות של עמידה על הכבוד, תכונה שאח״כ הארץ נתנה לנו את הכוח לעמוד מעטים מול רבים עוינים בתקופות שונות:

משפחות שולמית גרה מעבר לפסי הרכבת. כשאחיה היה הולך לבית הספר,

לחדר. היה עובר בשכונה מעורבת. היו שם גם כמה בתים של גויים והיו מתאספים שקצים כשהוא היה צריך לעבור ובאופן מיוחד ביום שוק, והיו מאימים עליו במכות והוא היה משלם להם כופר. היו שם שני שקצים שהוא היה צריך לשלם להם חלק מהמנה, שהוא לקח לבית הספר לאכול. וכך בכל פעם הוא היה נותן להם כפרו, עד שפעם אחת אמרתי לו: בוא אתי, ואנחנו נגמור את הפרשה הזאת. הלכנו, ובזמן שהוא רצה לתת את האוכל והשקץ נגש לקחתו, הרבצנו בו כהוגן ומאז פתרנו את הבעיה של הכופר. אבל זה לא היה המקרה היחיד. מקרים כאלה היו לנו רבים ובדרך כלל ניתן להגיד, שהילדים שלנו לפני שהם נכנסו לשומר הצעיר הם גילו פחדנות גדולה ואחרי שהתארגנו היחס הזה לענין הכבוד השתנה. הם התחילו להיות יותר אמיצים ואחרי שיצאו לשדות, למרחב, הם שוחררו ממעצורים שונים וממצוק נפשי והתחילו להגיב בצורה מתאימה ביותר לכל פגיעה. החברים הראשונים שלנו בשומר הצעיר היו פוחדים להכנס לבית דרך החצר כשהיה חושך ואחרי שנכנסו לקן ואחרי פעילות בשדה, ביער ובבית הקברות — הדברים נשתנו.

כשהייתי בלובלין לפני עלותי ארצה, עבדתי קצת בהנהגת הגליל ושם הלכתי לתחנת הרכבת להפרד מעולים שעלו ארצה. באותו זמן נסע גם רבי חסידי מפורסם. היו שם שני רביים, שניהם נסעו בשני קרונות נפרדים, כיון שהם בכלל לא נפגשו אחד עם השני, זה היה הרבי מססוב והרבי מגור. שניהם נסעו לארץ ישראל. על ידם התאספו המונים, בחורי ישיבת לובלין. זה היה מוסד כמו הישיבה־אוניברסיטה לבחורי ישיבה ושם היה קהל גדול. והנה הרכבת הלכה ואני יוצא. אני רואה יוצאים גם בחורי ישיבה. הולכים כמו עדר. כמה שקצים התנפלו עליהם, התחילו להרביץ בהם. ראיתי איך הם בורחים כמו פחדנים ועשיתי השואה למה הגענו אנחנו בחנוכנו. זה לא היה משהו שניתן לראותו — תוצאה של תנאים. גם לא היתה שאלה של גיל. זאת היתה שאלה של שנוי מנטליות. כל אלה שהתארגנו ושמעו קצת על טרומפלדור ושמעו קצת על „השומר" והתחנכו לקראת עליה, כבוש ועמידה על הנפש ואיך להתנהג, זה נתן תוקף אחר לכל היחסים שהיו לנו.

בשנת 35, בזמן שהיו מאורעות רציניים נגד היהודים, האינדיקים אז התארגנו והתחילו לעשות צרות ליהודים בצורה מאורגנת, כאשר היה שוק, הם העמידו משמרות ואמרו לכל מי שנכנס עם עגלה לתוך החצר שאסור להכנס ליהודי. אחר כך, בערב, הגיעו גם הסטודנטים ופרצו מאורעות בבילסק. אנחנו ידענו שעומד משהו לפרוץ והתארגנה קבוצת הגנה. גם חברי השומר הצעיר היו בקבוצה הזאת. והיו מכות רציניות והפורעים ברחו. את אחד מהם מוכרחים היו להוביל אחר כך לורשה לבית חולים. היה זה אחד הגויים המשכילים והגיבורים של הקהלה הפולנית. כשהמשטרה הגיעה, נעלמו המחנות הלוחמות ונשארו רק גויים שקבלו את המכות. אחרי זה לא היו יותר מאורעות בעירנו.

הערה בשולי מאמרו של מ. קפלנסקי:

אחותה של מרי אוז׳יצקי ז״ל מבקשת לתקן:

הרקע של הסכסוך בין אחותי לבין הורינו היה לא בשל שייכותה לקן, או בגלל השתתפותה בפעולותיה. הסכסוך פרץ, כאשר מרי רצתה לצאת למושבת

הקיץ. אבי ז״ל התנגד בתוקף ללינה המשותפת של נערים ונערות, הוא לא יכל להעלות על דעתו, כי בחורה תשתף מגורים עם בחור זר. מרי היתה איתנה בהחלטתה והחלה לאסוף כספים וצידה לדרך בכוונה לצאת למושבה ויהי מה. כאן נכנסה בתמונה גם אמנו, שניהם מצאו את כספה, את בגדיה, החביאו אותם וחשבו, כי בכך ימנעו ממנה לצאת.

מרי נואשה כמעט. בכל זאת נגשה ליעקב וורונה, שהיה מדריך חשוב בקן, להתיעץ אתו והוא אמר לה כן לצאת ואף נתן לה את הכסף הדרוש.

כשהיא יצאה למושבה, פרץ ריב בין אבא ואמא. הוא אמר, כי לא יתן לה להכנס הביתה ואמא התנגדה „כי בת, חלק מבשרנו ודמנו, אין מגרשים מהבית, מהמשפחה״.

אני זוכרת, כי כל העיר התפלגה לשני מחנות, האחד שתמך בהורים והשני שצידד בעדוד עצמאות הנוער והצדיק את מרי ז״ל.

מנהיגי השומר הצעיר, הפטרונים של הקן, מחשובי העיר, באו מספר פעמים אל אבא וקשה היה להזיזו מעמדתו. באותם ימים לא התגוררה מרי בבית. זהו מקרה יחיד. ולאותם ימים שייך זכרונו של מ. קפלנסקי, כלומר, העובדה נכונה, אך היא קרתה בהזדמנות אחרת.

ולמה אני מתקנת זאת? קודם כל למען האמת ודיוקה, שנית שלא לעוות דמותו של אבא ז״ל. האמת היא, כי אבא היה מקבל לא פעם לביתו אנשים מהשומר הצעיר, מתוכח אתם ברוח של הבנה ועצם קיומו של השומר הצעיר או השתיכות בתו אליו לא היה מוציא אותו מגדרו.

אני רוצה לקוות, שמוטוס יקבל גם הוא את תקוני ברוח של הבנה. כל אדם עשוי לשמוט פרט מסוים מזכרון של עבר רחוק, אם כי כל הזכרון הוא נכון והגיוני, הגיון ארועו אינו מעורער.

מ. קפלנסקי

למה הוקמה „קדימה"

„קדימה" לא קמה על הריסות השומר הצעיר או על חשבונו של החלוץ הצעיר. אותן התנועות פעלו באותו זמן והמשיכו בפעולתם. הבסיס להקמת קדימה והרעיונות שהיו ביסוד התנועה הזו היו רצויות לכולם ואותם גורמים שטפחו את השתים היוו גם את האבא של התנועה שלנו. אני מתכוון בכך ששום תנועת נוער לא יכלה לקום מבלי שתהיה איזו תנועה מבוגרת או איזה חוג מבוגר שיתמכו בה, וכך קרה גם לקדימה.

זוכר אני שישבנו בביתה של הגברת גרמיזה, היא בפני עצמה היתה דמות ציונית מובהקת ומסורה בלב ונפש לתנועה הציונית בעיר. היא המבוגרת תמיד מצאה ענין בנוער, ביתה היה מקום מפגש לכל התנועות הציוניות ואני תמיד מצאתי אתה שפה משותפת. ישבנו כך ושוחחנו ועשינו את הסך הכל של הנוער בבילסק. היה זה בזמן שהשומר הצעיר החליט שלא חשובה תעודת הבגרות. העיקר היא עליה והגשמה של הציוניות, זאת אומרת העיקר לצאת לקיבוץ ולעלות ארצה. כתוצאה מכך היו הרבה ילדים מהגימנסיה הממשלתית הממלכתית בבילסק שלא התעניינו אפילו לקבל את תעודת הבגרות, אלא עזבו את הלימודים באמצע ויצאו להכשרה. אבל בבילסק היה הרבה נוער טוב, קרוב לציונות אלא שמתוך שהתנגדו להליכה לקיבוץ, ולחיים המשותפים וגם משום שההורים לא היו מוכנים להרשות להם לעזבם, היו נערים אלה ודאי עוזבים את התנועות הקיימות שדגלן הכשרה ועליה. והיתה סכנה שילכו לנו לאיבוד. אנו אנשי תנועות נוער בעיר ובעיקר הגברת גרמייזה שוחחנו מה נעשה בשביל לא לאבד את הנוער הזה שהוא בחלקו נוער לומד שלא רצה ללכת להכשרות ובחלקו כן רצה לגמור ללמוד ואחר כך לעלות ארצה. רצינו לחפש מוצא שישאיר אותם במסגרת הציונית שיהיו לפחות לתועלת של התנועה הציונית בעיר והחלטנו שאת הנוער הזה צריך לקבץ ולמצוא בשבילו מסגרת פעולה כמו קרן קיימת, קרן היסוד, קפ"אי — קופת פועלי ארץ ישראל שיכין כל מיני חגיגות מסורתיות של התנועה הציונית, שיפעל למען בית הספר „תרבות" שלא ינתק מן הציונות. כך עלה רעיון הקורפורציה האקדמאית — קדימה.

בזמן הזה גם ביאליסטוק, שהיתה עיר קרובה אלינו, התלבטה בבעיית הנוער האקדמאי שלה, שגם כן לא החליט עדיין ללכת להכשרה ולעלות ארצה. הטלנו על שלמה אפשטיין, שהוא יהיה אחד מהמייסדים של תנועת נוער הזו שייעזר בזה על ידי יוסף סרלין שהיה אז בין מייסדי „קדימה" בביאליסטוק.

הבאנו את סרלין אלינו, אספנו 20—30 בני נוער, בנים ובנות, והוא הרצה לנו על התנועה הציונית ותפקידיה וכך נוסדה קדימה בבילסק ביום 9.10/1928. חלק קטן מחבריה עלה ארצה, דרך החלוץ וגורדוניה, או השומר הצעיר ומכיון שבקדימה אפשר היה להיות חבר גם בחלוץ זה לא הפריע אחד לשני.

חלק הארי של אנשי קדימה נספה לצערנו בשואה, חלק מהם ברח בפרוץ המלחמה לכל ארצות תבל.

ואלה הראשונים שיסדו את קדימה: אניוטה סיני — היא נשארה בחיים ונמצאת בצרפת. גרמייזה שרה — נספתה, חוה וקסמן, אשתו של שלמה אפשטיין ושלמה שניהם ניספו ואני היחיד מבין המייסדים הנמצא בארץ.

הסניף בבילסק לא היה סניף גדול. נמנו בו בערך כ־30 בני נוער. התנועה הזאת התקיימה ועשתה את כל פעולות הציוניות יחד עם התנועה הציונית

„קדימה" בבילסק 1928 — ח"כ סרלין ז"ל באמצע

בעיר תחת הנהגתה העיקרית של גרמייזה ובחסותם של מלמדוביץ, סטופ־ניצקי ואפלבוים, שהם בדרך כלל היו ראשי התנועה הציונית בעיר.

עיקר עיסוקו של קדימה ומנהיגיו היה בתמיכת בית הספר „תרבות".

בית ספר „תרבות" אצלנו היה תמיד במצב כספי קשה ותמיד היה צריך לדאוג לשכר לימוד למורים. בבילסק לא היו לנו מורים והיו מביאים אותם מהסביבה, מביאליסטוק ומעוד מקומות והם היו זקוקים לכסף. תקציב בית הספר הזה היה תמיד אכול גרעונות. אנשי קדימה היו משקיעים איפוא הרבה מרץ ועמל כדי לעשות נשפים, ערבי בידור עם ריקודים ועם „פרוגרמה" או הצגת מחזות, כשההכנסה כולה היתה קודש לבית הספר. זה באמת היה חלק גדול של תקציב בית הספר.

בשנת 1936 ביקרתי בפולין והייתי בבילסק 4—5 שנים. קדימה כמעט שלא פעלה אז בעיר. אז היתה בעיר תנועת השומר הצעיר חזקה, והחלוץ

שעשה רבות למען רעיון ההגשמה. שרה גרמייזה היתה עוד בהנהגה של התנועה הציונית יחד עם סטופניצקי, מלמדוביץ ואפלבוים. אפשטיין היה מהנוער הבילסקאי. אחרי לימודיו בחוץ לארץ, כשחזר בתור סטודנט לבילסק התחתן עם וכסמן ונשאר בתור מנהל בית הספר תרבות בבילסק. הוא אז התחיל לעסוק בפעילות ציונית מלאה.

אז נוכחתי לדעת, כי קדימה מילאה תפקיד חשוב בציונות, אם לא בהגשמתה בארץ, הרי בשימורה בחוץ לארץ, היא היוותה מסגרת המטפחת פעילות ציונית ומעוררת אנשים לפעולה זו. ובזה חשיבותה.

יעקב זהבי—גולדווייץ

החלוץ הצעיר ככוח פעיל ומפעיל

החלוץ הצעיר בתור ארגון נוער היה מאוד פעיל. בראשו עמד בזמני מוטקה אידלמן שנפטר כאן בירושלים ואהרון רייכמן שנמצא כאן בקיבוץ. אחר כך גם אני הייתי בהנהלה שלו.

הפעילות של החלוץ הצעיר התרכזה בהתגייסות לפעולות למען ארץ ישראל הנבנית. קיום בית הספר „תרבות" וכל הפעולות הארגוניות הציוניות שנעשו ע"י מבוגרים. החלוץ הצעיר גם היה מיוצג בכל המוסדות הציוניים כמו בקרן הקימת במוסדות חינוך ואחרים. עם המשבר בארץ בתקופת המאו־רעות התרופפה התנועה החלוצית והתפרקה. אז נוסדה הסתדרות הנוער הציוני „קדימה". חלק מהנוער שלנו התחיל לעבור לתנועה הקומוניסטית וכדי להחזיק אותם קשורים לציונות נוסדה הסתדרות הנוער הציונית „קדימה". אולם אנו לא נחה דעתנו מזה ועשינו כמיטב יכלתנו להמשיך במסגרתנו.

עזרו לנו בכך ראשי החלוץ המבוגר בעירנו יעקב גולומב, שטרן, השל קדלבובסקי. הם לקחו את החלוץ הצעיר תחת חסותם ואנו עשינו את המלאכה. פעילים היו אז בהחלוץ הצעיר פייבל קרמר, אני, מלכה גולדווייץ, צוורגיצקי ושושנה קפלנסקי.

בשנות העשרים המאוחרות היה תפקידו של החלוץ הצעיר להכשיר את חניכיו להגשמה חלוצית. חברים על סף התבגרותם יצאו להכשרה חקלאית לגרוכוב שעל יד ורשה, מי שהיה נער עובד, בעל מקצוע או מתחיל במקצועו היה נשאר בבילסק באישור הועד שלנו ועל דעת מרכז החלוץ הצעיר וממשיך בהתמחותו. תפקידו השני היה להנחיל את הדיבור העברי לחבריו. בתפקידנו זה נכנסנו לפעילות מיוחדת בכל מה שקשור לקיום בית הספר „תרבות".

השתתפנו במגביות שנערכו לטובת איזון תקציב בית הספר הזה. נשאנו בעול הדאגה למשכורות המורים והיינו שותפים לכל מה שעשו המבוגרים וועד ההורים למען המוסד הזה. היינו מחזרים על פתחי בעלי היכולת, אוספים חפצים ל„בזרים" של חנוכה. היינו מוכרים כרטיסים לנשפים השונים, שנערכו לטובת הקק"ל ובית הספר וממריצים בזה את מקורות ההכנסה למען קיום בית הספר, כי בו ראינו את נקודת הריכוז של עתודת המגשימים הציוניים.

למעשה, היו עוד ארגוני נוער ששתפו פעולה בכל המבצעים הנ"ל, אך אנו עשינו את המוטל עלינו בהתמסרות רצינית, כפי שיכולים להיות רציניים נערים עובדים, אשר עברו את מבחן העשיה בחיים בכורח גורלם והם רגילים לעשיה.

אתנו יחד היה פעיל גם השומר הצעיר. אך היה הבדל בינינו לבין השומר הצעיר. בעוד שהוא עשה דברים אלה כעיקרים וראה את ההכשרה כדבר משני, או לפחות בלתי מחייב מטעם התנועה, היה החלוץ הצעיר כולו נתון להכשרה ועליה ואת יתר הפעולות עשה כדברים המתחייבים מן העיקר, שהוא בניין הארץ על ידי הגשמה עצמית.

החלוץ הצעיר התערב בחינוך, בחיים הציוניים, במגביות בתרומות, בהכ־שרה חקלאית, בהכשרה מקצועית, בחלוקת סרטיפיקטים, בחיי היום יום של חניכיו־מגשימיו, בעוד אשר השומר הצעיר לא היה פעיל באותם השטחים. „השומר הצעיר" בזמנו היה ילד השעשועים של הציונים הכלליים מסיעת „על המשמר" של גרינבוים וסנה, אז קליינבוים. הם היו ציונים כלליים רדיקליים והם ראו את השומר הצעיר בפולניה כאינטליגנציה הלאומית של הנוער הלומד. בשומר הצעיר היה מרוכז הנוער הלומד מבתי ספר תיכוניים והעיקר היה אצל גרינבוים להוציא את הנוער הזה מהתבוללות להעבירו אותם לפסים של הציונות להכניס אותם בפעילות למען הקרן הקיימת, להפיץ שקלים, לטפח תרבות עברית ובתי הספר „תרבות" וגם שילמדו עברית.

החלוץ הצעיר ריכז בתוכו את הילדים משכבת הביניים שהיו בני מעמד הפועלים, אשר למעשה גם למדו מקצועות כמו נגרות, סנדלרות וחייטות. והפעולה העיקרית היתה לתת להם חינוך רעיוני על ארץ ישראל, לעניין אותם בכל מה שמתרחש בארץ ישראל, מה הוא הקיבוץ, מה הוא המושב, המושבה, הקיבוץ הארצי. כל הדברים האלה למדו אותם, כדי שהם ידעו את הארץ לפני עלותם ויוכלו לקבל סרטיפיקט. מי שצריך היה לקבל אז סרטיפיקט היה צריך לעמוד בבחינות לדעת מהי ישראל ומה זאת תורת הציונות. זה היה העיקר.

ב־1924 חלקנו את החלוץ הצעיר לקבוצות והיו מחנכים שפקחו עליהם פעם בשבוע, פעם בשבועיים ואספו אותם לאספות שיחה ופעולה. אבל זה היה אסור, זה היה בלתי ליגאלי בפולניה, כל הפעולות האלה היו בלתי לגאליות וצריכים היינו לסדר כל זאת בבתים כאלה, אשר הממשלה הפולנית לא תחשוד בהם. בהתחלה זה הכל הלך תחת „תרבות". אני זוכר שאנחנו פעם ערכנו אסיפה אצל וינוגראד ובאו מהמשטרה ושאלו ,מה זה ' אמרו שזה ביחס לבתי הספר „תרבות" ופה מתקיימת עכשיו אסיפה.

אני וראובן אוז׳יצקי יצאנו ב־1924 בחג השבועות לאורלי לייסד את החלוץ, זה היה 11 ק"מ מבילסק ושם היתה עיירה של אנשים דתיים. התע־סוקה שלהם היתה על פי רוב רוכלות ושם דוקא היו הקומוניסטים חזקים. היה שם אחד צ׳צקי, קומוניסט ידוע, שגדל ברקע עירו והיה בעל השקפה ופעיל. לא החלוץ היה שם ולא תרבות. פעם בא איינשטיין ממרכז „תרבות" מורשה לאורלי זו ועמד לדבר בבית הכנסת, מה עשו הקומוניסטים, כבו את המנורות והרביצו לו מכות. מאז לא נעשתה שם שום פעולה. אנחנו לא יכולנו לעבור על זה בשתיקה. התגייסנו על כן מרצוננו ובכוח תודעתנו התנועתית המרחבית, כי חשנו שאם נהיה בודדים בבילסק ולא יהיו סניפים בסביבה, לא נתקיים. התרכזנו ביער. כי בעיר היו העינים של המשטרה פקוחות. מיד התאספו גם הקומוניסטים, התחילו להתוכח, עד שזה הגיע למכות. במקרה היה שם הקרוב שלי שהכיר את המשטרה, וכשהמשטרה התחילו לשאול — מה מתרחש שמה? שומעים צעקות ביער? ניגתי לאותו צ׳צקי ואמרתי: תראה אם יאסרו אותנו יש הסתדרות ציונית ויש תרבות אשר ידאגו לנו, אבל כשאתה תיפול בידי המשטרה הם לא ישחררו אותך, ולקחתי אותו ונכנסתי

העירה שלובי זרוע איתו כדי להסיר את חשד המשטרה ממנו. ובאותו יום אספנו אסיפה ממייסדי החלוץ ויסדנו את החלוץ באורלי. אחר כך נוסד שם ביזמתנו גם בית ספר עברי. מאז חדלו הקומוניסטים להפריע לנו. הם ידעו, כי אנחנו לא נרתע ואותנו לא יפחידו גם מכות ואם נחליט, נבצע.

כשעליתי זכרתי את פעולת החלוץ הצעיר שלנו בבילסק ובסביבה בגאוה מסויימת, כי בתקופת המשבר לציונות המגשימה הרהבנו עוז, פעלנו והפעלנו גם אחרים בבילסק ובסביבה.

נפתלי יוגב

(גליל־ים)

תוספת פרטים ל„החלוץ הצעיר"

סניפנו נוסד בשנת 1923 ושנה אחריה היתה פעילותו של החלוץ הצעיר מורגשת בבילסק. היינו תנועת הנוער היחידה, אשר עסקה בציונות והגשמה, כלומר השומר הצעיר היה אולי יותר פעיל מאתנו כתנועה, אך הוא עסק בחינוך חבריו לצופיות, לערכי אדם כלליים וגם בארץ־ישראליות, בעוד שהחלוץ הצעיר היה כולו נתון לציונות המחייבת עליה. השומר הצעיר גם נוסד אחרינו. לכן נראה לי סניפנו תקופת מה כבן יחיד בעיר מבחינה תנועתית, כי היינו אז היחידים שפעלו בקו זה בנוער.

מייסדי החלוץ הצעיר היו גולדווייץ, רייכמן אהרון, שהיה המזכיר והשומר על הגחלת ונחום בילסקי. איתם שיתף פעולה ובמרץ רב ראובן אוז׳יצקי שהשקיע כשרון דיבורו וערנותו בתנועה זו. ברור, זה היה עד אשר עבר ל„השומר הצעיר".

מראשוני החברים בסניפנו, הזכורים לי, שמואל אפשטיין, יצחק אפלבוים והאחיות סוניה וצביה אוז׳יצקי, אולי בשל היותם מטובי המשפחות בעיר ומטובי הנוער בה ואולי בשל היותם בולטים בתרבותם והשכלתם הפורמלית בין נערי החלוץ הצעיר הפשוטים, העמלים והעובדים ממש. הם זכורים לי גם מפני שהם נשארו נאמנים לרעיון הציוני הפועלי שהיה עיקר ב„החלוץ הצעיר".

התחלנו בלי מועדון, אך במשך הזמן השגנו מועדון בכוחות עצמנו ובכוח החסכונות שלנו ויכולנו להתמיד יותר בפעולות ובריכוזי נוער. הודות למועדון נמשכו אלינו גם נערים שלא חשבנו עליהם כמתאימים או כנוטים אלינו המועדון היה ברחוב אורלה, הוא לא היה מן המפוארים במועדונים, אבל היתה בו חמימות וזה ששימש מסגרת התבודדות לבני הנוער, בו פרשו מן המבוגרים והמציאות העיירתית ויכלו לחשוב ולחלום על עולם יותר טוב, כל זה הוסיף לו ערך ומשך את חיבתנו אליו.

פעילותנו היתה מרוכזת במועדון, התכנסנו ערב ערב לשיחות לשירה וריקודים ופגישות נערים ומשחקים, אם כי לא הרבינו במשחקים כמו תנועות אחרות שקמו במשך הזמן והיינו „רציניים" „דואגים לעתיד". בכל זאת היו המשחקים ורוח השובבות פורצים מאליהם. פעם רגזנו על זה כשזה קרה. עכשיו אני מביט על זה אחרת. נראה לי, כי גם זה שעוררנו את רוח המשחק בנערים ובנערות יש למדוד במדה של חיוביות. אני חושב, כי גם זה מברכת התנועה שלנו בעבר.

פרט לפעילות ערב ערב היינו עורכים חגיגות מדי פעם בפעם בהזדמנויות מקובלות כמו פורים, חנוכה, י״א אדר, שבועות ועוד. היינו גם עורכים הצגות בהן בלט שלמה אפשטיין גם כשחקן מוכשר וגם כבמאי. נדמה לי, כי הוא גם

היה כותב המחזות או עורך אותם ומתאימם למידת יכולתנו המשחקית התיאטראלית.

אנו גם קיימנו ספריה. זה פרט שתמיד ממלא אותי זכרונות של גאוה מסויימת וסיפוק עצמי. ראשית כל עת שחשנו, כי בלי ספרות וקריאה מתמדת אין השכלה תנועתית ואין אפך פתוח לבעיות העם, הנוער, העתיד, ושנית נובעת גאוותי מאופן העזתנו לייסד ספריה. אנו הלכנו מבית לבית, ביקשנו מכל אחד שיתרום לנו ספר מן הספרים הטובים, המועילים, וקיבלנו אותם.

היו כאלה שהתייחסו ליזמה זו בספקנות רבה, הם גם לעגו על שאנו עוסקים בעיסוק שאינו שייך לתנועה „חלוצית". בכל זאת הושקעה היזמה והספריה קמה. היו בה כמה עשרות ספרים קריאים וטובים. אחר כך אספנו מעט כסף וקנינו ספרים נוספים. חברים היו באים מחליפים ספרים ומתקרבים לנושאים אנושיים רחבים ולבעיות אחרות משל בילסק. זה היה דבר חשוב ביותר.

הייתי נער עובד מגיל צעיר ולא נשארתי זמן רב בבילסק, בשל סיבות שונות עברתי לקלשצ׳יל, אך הקשר לבילסק נשאר חזק אצלי, כי נעורי הטובים החברתיים עברו עלי בבילסק וסניף החלוץ הצעיר שנתן לי חוויות טובות של עלומים ושמחה גרם להעמקת הקשר הזה.

כשאני זוכר את בילסק אני זוכר את תנועתי זו בסיפוק רב ובתודות. כי היא אשר הביאה לי זכרונות נעימים והיא אשר הצעידה אותי, את נער הפרנסה, אל אפקים אחרים של יצירה ועצמאות.

רוזנהולץ

בהכשרה — בבילסק

בשנת 1933 יצאתי להכשרה לבילסק־פודלסקי, לקבוץ של החלוץ הכללי הסוציאליסטי. בילסק מנתה בערך 1000 משפחות יהודיות. אני באתי שמונה חודשים אחרי שנוסד הקיבוץ.

המצב בפולניה היה איום, אך מי שהיו לו אמצעים לא רצה לדאבוננו לעלות ולמי שלא היו ורצה לנסוע, לא יכול. הדרך היחידה היתה דרך המרכז של החלוץ, אשר הסוכנות היהודית לא״י נתנה דרכו סרטיפיקטים. את הסרטיפיקטים חילקו לפי ההכשרה ואם היו לחלוץ הסוציאליסטי הרבה בהכשרה, קיבלו יותר סרטי־פיקטים לפי הפעילות של המפלגות. אלה שהיו כבר מאומנים לעליה, שלחו אותם בחזרה הביתה והם התכוננו לעלות לא״י וחיכו לאשור הרבה זמן. היו מקרים של חלוצים אשר אחרי שאישרו אותם לעליה נסעו הביתה להתכונן ובסוף קיבלו הוראה מהמרכז לחזור לקבוצים בגלל חוסר עליה. אז אמרו שיש צורך לנצל את הזמן שנשאר ולפתח כישורים נוספים של עבודה, סבל וכוח עמידה במבחנים. נאלצנו לעשות הכשרה ממושכת, במקום להיות 6 חודשים, היינו 5—4 שנים. לכן היציאה להכשרה היתה יציאה למקום שאתה צריך לשהות בו חלק מחייך ואתה בוחן את מקום ההכשרה בתשומת לב רבה. לעתים רואה האדם מן הצד את העיר בשינוי מימד. יתכן, אפוא, כי מה שאגיד על בילסק יוסיף משהו לדמותה המופיעה בספר בילסק.

בילסק התיחסה לקיבוץ ההכשרה בתשומת לב מרובה. זה היה ישוב בעל הכרה ציונית מובהקת. הם האמינו באמונה שלמה בהתגשמות הציונות וראו את

סדר פסח בקיבוץ בילסק 1934

עתיד עם ישראל בארץ ישראל ואת הקבוץ כדרך להגשמה. שונאי ציון מהמפלגות הסוציאליסטיות־הקומוניסטיות והבונד אמנם התקיפו את קבוץ ההכשרה בטענה, שאנחנו לוקחים את העבודה מפועלי הסביבה ומקימים עבודה בלתי מאורגנת. אך רב אנשי העיר קבלו אותנו באחוה והבנה.

בהתחלה מנינו 34 איש וגרנו במקום נידח מחוץ לעיר. הבית היה עלוב, הרצפה היתה סלולה ככביש — מאבן. רמת החיים היתה נמוכה, אנחנו לא היינו מסוגלים לעבוד בעבודה הקשה הפיזית שאליה הלכנו. היינו חוטבי עצים ושואבי מים ממש. הבחורות עבדו בשרות בית ועזרה בחויות. אנו עבדנו בטחנת הקמח והיה גם שטח תעשיה מפותח ע״י היער הגדול. היו שם נגריות גדולות. כל הזמן חשבנו שמחר אנחנו עולים, לכן קיבלנו את החיים כפי שהם, העיקר היה לעבור את ששת החודשים ולעלות. אבל כאשר שמענו כי תהיה לנו כאן הכשרה ממושכת, אז התחלנו להתענין איך להנעים את החיים. היינו בני 22—18, נוער ממש. היו כמה עוד יותר צעירים, לא היינו נוער לומד, אלא נוער עובד, אבל קיבלנו הכשרה פוליטית בסניפים, בפועלי ציון, בחלוץ הצעיר, בגורדוניה, בשומר הצעיר. התחלנו לעשות משהו להתקים יותר טוב. קודם כל עברנו לדירה גדולה, זה היה ע״י הכנסיה הפולנית ופנינו להרשל קדלבובסקי שיסייע לנו בהטבת תנאינו. הוא היה בין ראשי העיר והיה איש חשוב אחר, קוקא סנדלר, שקראו לו חשקס והוא היה מסור מאד לתנועה ולקבוץ. התחלנו לבוא במגע עם האישים האלה. קדלבובסקי היה עשיר ועסוק, מצאנוהו תמיד ישוב על־יד השולחן שלו ועושה את עבודתו. אבל לא היה קשה בשבילו להשאיר הכל, ללכת לאסיפה, לארגן אסיפה ומה שעשה — למעננו עשה, מתוך אהבה והתלהבות בלי גבול. קדלבובסקי היה יותר מהאריסטוקרט, הוא היה איש ציבור, „עמך״. בכל זאת התיחסו אליו מתוך דרך ארץ.

בילסק־פודלסקי היתה יוצאת מכלל העירות האחרות. אנחנו היינו רגילים לוכוחים מפלגתיים הנטושים בעירות, להשמצות הדדיות ומריבות אישיות ופה היתה אידיליה. ישבו כולם שבת אחים גם יחד, הרביזיוניסטים, הציונים הכלליים והשומר הצעיר. היו בחירות בזמננו ולא הרגשנו שהן מתקימות. כל אדם ידע למי להצביע ואיש לא ניסה לשכנע את השני או לכוון בכוח את בחירתו. לא היתה השפלה, היה דרך ארץ לכל אחד. התאהבתי ממש בעיר הזאת. העיר היתה מאורגנת, היתה בה תרבות. בית הספר „תרבות״, השומר הצעיר חזק, היה בונד, היו קומוניסטים ובכל זאת לא היתה מלחמה בינמפלגתית.

היו ויכוחים עם החלוץ הציוני. הם באו לקיבוץ שלנו, עשינו פעם משפט ציבורי על הספר „הסיבה״ לליאון פרנק ובאו מהעיר להשתתף איתנו. נוצר משהו מאחד. היינו קשורים איתם, הם הרגישו אצלנו כמו בבית וגם דאגו לעבודה בשבילנו. לרב עבדנו כחוטבי עצים ובזה הם עזרו לנו הרבה. שם היו יערות, האכרים היו מביאים עצים על עגלות ואנחנו גזרנו אותם עם משור לגזרים וחטבנו בגרזן לחתיכות קטנות. קיבלנו 4—3 זלוטה בעד עגלה וניתן היה לחיות. עד אז לקחו גויים לעבודה זו, מעתה עברה העבודה בעיר לידינו.

הם היו באים אלינו יותר מאשר אנחנו אליהם. בקבוץ נתקבל איסור מוחלט לטעום משהו בבתים פרטיים. אם חבר היה אוכל משהו באחד הבתים, היו

מוציאים אותו מהקבוץ. כי התכן היה לחיות כיכלתך, מיגיעך ולשפר חייך בכוחות עצמך והאכילה בבתים נחשבה לסטיה. אנחנו חיינו רק על עמל כפיים ואם היו לנו קשרים עם העיר היו אלה קשרי עבודה ותאום דבדים מבחינה ארגונית. הם השתתפו איתנו בפעולות תרבות וחברינו עבדו בפרייהייט אצלם ורכזו חוגים. לאסיפות פומביות היינו באים אליהם. אנחנו היינו אנשי ההגשמה והיוינו מקור גאוה להם. יצאנו מבתי הורינו, הלכנו בדרך עצמאית, עברנו לעבודה קשה, היינו רגילים לעבוד בעבודות קלות בנגרות, בחיטות וכאן התחלנו לעבוד עבודה פיסית קשה, להתכונן לא"י, כל זה העמיד אותנו באור מיוחד חיובי והתנועות הציוניות בעיר יכלו להוכיח לעצמן ולאחרים, כי יש נושאים להגשמת הציונות ולכן היא ממשית.

כאמור, פנינו להרשל קדלבובסקי ואחרים והם יסדו פטרונט והפטרונט עזר לנו הרבה. קודם כל היה לנו רופא שניים כמעט חנם, הלכנו לגברת אחת וקיבלנו את הטפול בלי תשלום או בתשלום סמלי. היה בעיר „ביקור חולים" פעיל ועוד כמה מוסדות רפואיים, הם חילקו אותנו לכמה אזורים ואנחנו קיבלנו עזרה רפואית בלי תשלום, זאת היתה העזרה הגדולה ביותר. הם נתנו לנו שטח לגינת ירק ואנחנו עיבדנו אותה, זרענו תפוחי אדמה להשלמת התפריט. לשם מטרה זו קנינו לנו פרה, הכל בעזרתם, לא לקחנו נדבות. אם היינו צריכים לאיזה הלואה, קיבלנו אותה ברצון. תמיד היו נותנים לנו מבוקשנו. היתה הרגשה שהם דואגים בשביל הקיבוץ בטקט, בעדינות, בלי להשפיל אותנו. כל העיר וכל המפלגות היו איתנו, גם האנטי ציונים לא התנגדו לנו במשך זמן שהותנו בבילסק. פנינו פעם שיקבלו אותנו לאיגוד מקצועי ולא קיבלו אותנו, אבל קיבלנו עבודה בלי איגוד מקצועי. זה היה בהשפעת העיר שהיה לה רוב גדול בקהל הציוני. גם לקבוץ בית"ר נתנו עבודה. הם היו אנשים שחיו לא רק את חייהם הקטנים, הפרטיים — הם חיו גם בשביל הכלל. היעוד היה הכלל.

אנחנו היינו בבילסק חמש שנים. היו לנו הזדמנויות רבות להכיר את בילסק והרושם הכללי הוא חיובי מאד.

צריך להדגיש, כי מגעינו היו מגוונים עם שכבות אדם שונות ומצבים שונים ויכלנו להכירם יותר טוב, יותר רחב ולעומק.

בקבוץ היה מנהל עבודה, „סדרן", שהיה הולך לכל המקומות להשיג עבודה והעבודה היתה מגוונת ביותר. חטבנו עצים, כאמור, עבדנו בטחנת הקמח, העמסנו את הדגן ברכבת, סחבנו שקים, עבדנו בעבודות פנימיות באוורור החיטה. אותו זמן, בשנים 1938—1935, אלצה ממשלת פולין את אזרחיה „לתרום" מספר ימי עבודה בשנה למען בצור המדינה ופיתוח דרכי תחבורתה, ועוד. גזרה זו פגעה ביחוד ביהודים והיתה מכוונת אליהם. וכרגיל, פחדו יהודים סוחרים מעבודה גופנית והיו משתמטים. אך לא תמיד זה הצליח ואנשים היו שוכרים להם מחליפים בעבודה קשה. אדם שלא רצה ללכת העבודה, קרא לחלוץ, שילם 2 זלוטה והוא הלך בשבילו. עשינו תעלות, עבדנו בכל מה שניתן.

במשך הזמן הגענו עד 100 איש ויותר, וכולם גרו ע"י הכנסיה, בבנין גדול. אנחנו היינו נוער יותר שמאלי ואת ההשראה קבלנו מברית המועצות עוד בטרם הפסיקו עם האינטרנציונל. היינו פותחים את הרדיו לשמוע את האינטרנציונל.

זה היה בשבילנו דבר גדול, זה היה מין טכס כזה. גם יידיש אהבנו לשמוע מברית המועצות, ממינסק וכל מיני שירים אחרים והכנסיה לא סבלה את זה והיו לפעמים צרות אתה. הם לא העזו לנגוע בנו, כי הם ידעו שאנו נמצאים בחסות הסימפטיה של בילסק ויהודיה.

גם בפעולותינו התרבותיות נעזרנו באנשי בילסק. הוצאנו עתון קיר, מנהל העבודה לא עבד פיזית, לכן היה בזמן החופשי כותב את עתון הקיר, גם כדי שכתב היד יהיה אחיד. הנושא של עתון הקיר היה פוליטי, אידיאולוגי ומסר גם ידיעות על מה שמתרחש בפולין, ידיעות חוץ ופנים. והיה בא אלינו לקבוץ מורה מבילסק, שהקדיש חודש ימים ללמוד עברית. בבילסק היו גם שעורי עברית, בהם שותפו חברינו. ניהלנו חוג של פרייהייט בבילסק. הלכנו להרצאות של החלוץ בבילסק, הוזמננו לכל דבר שהמועדון הציוני היה עורך, אם זה בזר לטובת קרן־קימת או מסבות ומפגשים אחרים ונהנינו מכל תכנית תרבותית שלהם. עצם קיומו של הקבוץ השפיע גם על העיר, זה עשה רושם בעיר. העובדה שהיה קבוץ בבילסק דחפה נוער מבילסק לצאת להכשרה לערים אחרות, לרב לגרוכוב. גם מהשומר הצעיר יצאו להכשרה מחוץ לעיר. היה שם נוער מאד מפותח ובעל־הכרה, נוער לומד. אנחנו היינו יותר פשוטים מהם, אנחנו היינו נוער עובד, הם היו נוער לומד. בכל זאת הלכו בעקבותינו להכשרה.

ומספר קוריוזים מהוי ההכשרה בבילסק: שלחנו בחורה לעבוד משק בית לאישה לא מן הסימפטיות. ראתה שחסרים מים בבית וצריך להביא את המים. אלא שהיא לא ידעה איך מביאים מים ומנין, היתה שם זקנה וצעירה, הזקנה עשתה סדורים. היא שאלה אותה, גברת מה אני צריכה לעשות. והיא ענתה — ראשית הביאי שני דליים מים. איפה המים? היא אינה עונה. כשהיא יצאה עם הדליים נודע לה שהולכים לקחת את המים למשאבה. היה חודש מאי ולא היה קרח. בחורף אי אפשר לקחת. לקחה את הדליים והם היו כבדים מאד. בכל זאת הגיעה איכשהו עם המים והיא אומרת לה זה אינו מספיק, יום חמישי היום וצריך לנקות את הבית. הלכה שוב ובדרך פגשה חבר מהקבוץ שעזר לה לשאת את המים. כשהגיעה, אומרת הזקנה צריך למלא את הכלי. החברה ספרה לחבר, שהיא רוצה עוד מים ולה כבר אין כח. הוא הלך והביא עוד פעמיים. והיא אומרת צריך לעשות כביסה, והבחורה לא עשתה כביסה מעולם. היא שואלת מה את כן יודעת לעשות, את חדשה? זה הקפיץ את החברה. אחרי העבודה הלכה הביתה מדוכאה ומיואשת. שתי הנשים היו בעיניה כשתי מכשפות מספרות הרשע לילדים. מה מתברר, שהן דרשו מהקבוץ לשלוח אותה גם מחר לעבודה. הבינונו כי ביום זה חלה התבגרות אצל שתיהן, ביחוד אצל שתי נשות בילסק. גם זו השפעת הקבוץ. אותה חברה עבדה אחר כך בחנות למוצרי אפיה 4 שנים רצופות והאנשים הקלו עליה את העבודה, אפילו הסבתא שם עזרה לה.

היתה פגישה עם פלוטניצקה מפועלי ציון, היא באה להרשל קדלבובסקי מוורשה, מהמרכז. אני הוזמנתי כנציג הקבוץ לפגישה. הם הגישו תה. היה עוד מישהו מהקבוץ ואני סרבתי לשתות את התה. לא רציתי לשתות אפילו אצל הרשל קדלבובסקי. היה זה מין פנטיזם של עצמאות. היינו זהירים לא לאכול שום דבר בכדי שלא יגידו „רחמנות".

הרשל הבין את הפרינציפ ולא נפגע.

חלק מחיי בליתי בבילסק כאורח הסמוך על עזרת העיר ועד היום אני נושא אתי את זכר התקופה ההיא כמשהו יקר לי וכשאני רוצה לדעת מהו הדבר הזה, אני אומר: בילסק היתה עיר של הבנה הדדית ותשומת לב לזולת וזה דבר נדיר ועצום, שאפשר להגיד על ישוב יהודי בגולה.

שיקה וסר
(מסלות)

עיירתי ותנועתי בה

בילסק עירתי. זכרתי לך חסד נעוריך, עת היית עירה יהודית טפוסית, שוקקת חיים וידועת שמחה וכאב, עד שבא הכורת והחריב כל זכר יהודי ממך.

בילסק העיר ממשיכה להתקים, אבל בילסק שלנו. בה גדלנו. למדנו וחונכנו

בילסק העיר ממשיכה להתקים, אבל בילסק שלנו, בה גדלנו, למדנו וחונכנו כיהודים, איננה עוד. לא רבים היו עשיריה של בילסק — נער יספרם. רובם ככולם אנשים אמידים או עניים, סוחרים ובעלי מלאכה שכל ימות השנה היו טרודים, כל אחד במלאכתו ועסוקו. עמלו קשה לפרנסתם, אבל לבם היה פתוח לעזרה וסעד לזולת, ורבים היו הנזקקים מי רק לגמ״ח ומי למתן בסתר, תמיד נמצא מי שהיה מוכן להקדיש מזמנו וכוחו למען מלא את מצוות העזרה לשני.

השנים שעברו מאז עזבתי את העיר ועליתי ארצה השכיחו ממני הרבה שמות, אבל לא את האנשים. איך אשכח את אחד השכנים שלי, מכסה הגגות (דער שינדל שלעגער) יהודי גוץ, עממי, מלא מרץ ושמחת חיים, שהתרוצץ בימי סוף שבוע, כדי לסדר את העניים שלא מבני המקום, כאורחים לשבת. או מחלקת המכתבים והעתונים שנתאלמנה ונשארה עם ילדים קטנים ללא מקור פרנסה. יהודים טובים גלו יזמה והצליחו לשכנע את מנהל הדואר, שלמרות שיש מחלק מכתבים בעירה (גוי) ומשכורתו מהדואר, תחלק האלמנה רק את מכתבי היהודים וללא משכורת. התשלום יבא מהיהודים עצמם. כך הבטיחו קיום בכבוד למשפחה.

קטנה היתה העירה, אבל הרבה כבישים הקיפוה מכל הצדדים והנוער טיל בהם להנאתו. כבישים אלה היו עדים אלמים להרבה שירה, אהבות שפרחו ואידיאות שהתגבשו תוך שיחות וויכוחים ללא סוף.

עשירה היתה העירה בחיי התרבות שלה. הנוער היה ער למתרחש ורובו מאורגן במפלגות ותנועות נוער. חושבני שלא היתה מפלגה יהודית בפולין ללא סניף בבילסק.

אזכור את סנדר הסנדלר, מפעילי הבונד, שתוך עבודת הידיים שלו היה מרבה להתווכח אתי על שני נושאים:

א. למה צריך ללמד ילדים שפה מתה. עברית;

ב. האם ארץ ישראל (פלשתינה בלשונו) הקטנה, מסוגלת לפתור את השאלה היהודית.

פעילות רבה פתחו הציונים על כל גווניהם ורשומם בעיר היתה נכרת מאד בחיי היום יום ובמיוחד לעת בחירות, מקומיות, ארציות, קונגרס ציוני וכו׳. אז היו מתעוררים גם יהודים נרדמים ושקטים ומפתיעים בפעילותם.

בהדרת כבוד אזכיר את שלושת המנהיגים הציונים בעיר: סטופניצקי, מלמדוביץ ואפלבוים ז״ל. שמותיהם היו כסמל לכל מה שהשפה העברית וארץ ישראל קשורים לה.. ידם היתה רב בכל פעולה ציונית.

מ׳ אפלבוים היה בעל מרץ בלתי נדלה ופרש את פעילותו גם לשטחים נוספים כמו קואופראציה, לינת הצדק ועוד.

תנועת הנוער הציונית הראשונה שהתארגנה בעיר, קשורה לתנועה ארצית ועולמית, היה הקן של השומר הצעיר. הופעתו בעיירה היתה כמשב רוח מרענן אצל הנוער ורבים הצטרפו לקן. במשך הזמן, קטן אמנם במספרו, אבל התגבש וריכז בתוכו נוער רציני שהתמסר לעבודה הציונית בעיר וחנך לחלוציות ועליה. הקן פעל רבות למען בית הסגר „תרבות״ שנאבק קשות לקיומו הפנינסי.

העבודה למען הקרן הקימת היתה שזורה בפעולה החינוכית למען ארץ ישראל ורב היה חלקו של הקן בה.

רבות מאוד ומגוונות היו פעולות החינוך וההשתלמות בכתלי הקן וחדרי בית הספר „תרבות״ ששמשו בערבים ושבתות כמקום מפגש לחברי הקן, אבל גם לא מעט היו הפעולות שפרצו החוצה — מחנות ביערות הסביבה, מלוות תהלוכות בעיר וארגון מושבות קיץ באחד הכפרים בסביבה.

רבים היו ההורים, אוהדים וסתם סקרנים, שהיו מבקרים במחנות ובמושבות ונושמים לשעה קלה אוירה של ארץ ישראל.

בסוף שנות העשרים מתחילה העבודה החינוכית בקן להבשיל פירות, עם צאת ראשוני הבוגרים להכשרה ובהתחלת שנות השלישים גם לעלות ארצה.

בשנים אלה מצטרפים בוגרי הקן גם לסניף „החלוץ״ ופועלים בו. בתקופה זו חל מפנה רדיקלי ביחסו של הנוער הבוגר בעיר לארץ ישראל. רבים שהיו רחוקים מציונות ואף מתנגדים לה, מצטרפים ל„החלוץ״, יוצאים להכשרה ומי שזכה והצליח, גם עלה ארצה.

לא התימרתי לתאר כל מה שקשר וקושר אותי לבילסק שלנו. רציתי רק לתרום את חלקי הדל לספר וכך להשתתף בהצבת יד וזכר לעיירה שאהבתי ואנשיה שהערכתי.

מוטוס קפלנסקי

מפעולות ארץ ישראל העובדת ותנועותיה

הליגה למען א"י העובדת

גוף זה הוקם להיות כלפי פנים מין מצבר של כוחות תנועות העבודה בעיר, אשר ירכז את הפעולות המשותפות, ימנע כפילויות בחלוקת הכוחות ויאחד את המאמץ. רצינו גם בליגה זו לתת בטוי למאחד את כל מפלגות, או תנועות הציוניות הלוציאליסטיות וכן ליצור כוח מלוכד למעשה הציוני־הסוציאליסטי ועל ידי כך לבצר את מחנינו כלפי התנועות והמפלגות האחרות בעיר.

אנו היינו מפולגים מבחינה רעיונית בתפיסותינו השונות בתוך תנועת העבודה, היו פה ושם ניואנסים וגישות בקשר לעתיד הארץ ומבנה החברה בה, היינו חלוקים בדעותינו על צורת ההתישבות הרצויה למדינה לעתיד, כשם שגם ביחס למבנה הקבוץ, רחב מסגרתו וגבושו החברתי הרשינו לעצמנו כל אחד בתנועתו, לבנות לו בהשקפה משלו, אך עם כל הפירוד ההלכתי היינו מאוחדים בכך שהמדינה חייבת להיות מדינת צדק לעמל והעם בה, מן ההכרח שיהיה עם עובד ומאורגן למלחמת זכויותיו, אבל איחוד זה, אשר המעשה בו

היה רב מן ההלכה, לא הובלט בצבור ובנוער ולא הפך לדחף מחנך לגבי הנוער ולכוח מניע המונים לשנוי ערכים בעם עצמו.

כך קמה הליגה למען א"י העובדת וכך יכלה למשוך אליה את כל אנשי הקצוות בציונות המעשית המגשימה.

מוסדותיה המבצעים הורכבו מנציגי פועלי ציון ימין, החלוץ, השומר הצעיר וחלק מהציונות הכללית הרדיקלית מיסודו של יצחק גרינבוים, אשר פרט לעמדתם בשטח המדיניות הארצית בפולין היו נוטים לדרך של כולנו, של כל המאוחדים בליגה. מענין שדוקא אנשי פועלי ציון שמאל בבילסק לא נכנסו לליגה ולא מצאו לנחוץ לשלוח נציגם בה. אלה היו נתונים בסבך ההוה. בוכוח על עתיד לשון יידיש ומצבה בעם, אותם ענינו בעיות מעמד המלאכה והעבודה בפולין כמעט כמו בעיות עתיד הישוב בארץ, ומכיון ששיקעו עצמם בפעולה למען קיום בית הספר היידישאי עד להבלעת כל כוחם הצבורי שם, לא הרגשנו גם אנו את המאחד אותם אתנו. היה זה נוסח בילסק של פועלי ציון שמאל, שקרבתם לבונד גדלה, כאן במיוחד ובניגוד למה שהיה בפולין כולה, כאן פעל מקרה שהוא מיוחד לבילסק בשל שיתוף פעולת שניהם בקיום בית הספר הנ"ל כמעט שנשכח מהם חלק הציוני והפועל ציוני שבמצעם, בית הספר היידישאי אצלנו היוה לגבם יש ברור ומוחלט שקשה היה להם לותר עליו ובינתים נמצאו שבויים בידי הבונד.

הכוח המרכזי בליגה היה השומר הצעיר, אשר העמיד לרשות פעולותיה את הנציגים הדינמיים שלו ואת הנוער המאורגן בו, לבצוע החלטות מוסדותיה. השומר הצעיר מנה אז קרוב למאה בני נוער מכל הגילים והיתה תנועה תוססת, ממילא נעזרה בו הליגה ובלי לעשות חשבונות של מפתח ומשקל הועברו לאנשי השומר הצעיר רוב היוזמות, הפעולות וגם ההשפעות בליגה.

הליגה בבילסק נחשבה למסגרת פעולה לבוגרים וכמסגרת כזאת היינו הערים ביותר בפעולותינו ואסיפותינו משכו תמיד מאות רבות של שומעים ומזדהים.

פעולה העיקרית של הליגה התרכזה בעיקר בתקופות ובשנים בהם התקימו בחירות לקונגרס הציוני. זו היתה הפעולה ההמונית והמרשימה ביותר, אך במשך תקופות הבינים פעלנו גם למען הגברת התרומות לקרן הקימת לישראל, לקרן ארץ ישראל העובדת וקרנות אחרות וגייסנו עזרתנו לציונות הרדיקלית בפעולתה בפולין, במלחמותיה הצבוריות בקהל היהודי למען עמדותיה בסיים ובמדיניות הארצית בכלל.

בבחירות לקונגרס הציוני היינו עושים פעולה אישית, בגיוס קולות נוטים ומזדהים בלתי מפלגתיים וקימנו אסיפות־עם, שנערכו לרוב בבית הכנסת יפה עינים, בו היו מופיעים נואמים מקומיים ואחרים, שליחים מארץ ישראל ומערים אחרות בפולין. בתקופת הבחירות ניתנה ההזדמנות לצבור היהודי בבילסק ולנו להבהיר את היש שנוצר ע"י ידי הציונות העובדת המגשימה ולהפגין את ההגשמה המאחדת, הפוריה, הבונה לעומת הציונות ההצהרתית, התופשת מרובה בהכרזותיה הפולי־טיות, בעוד שמקומה לא ניכר בהישג המצטבר בישוב בארץ.

תוצאות האספות ופעולותנו בבחירות השתקפו ביחס האחוזים של הקולות שצברנו. הגוש שלנו היה מגיע לכדי 80 אחוז מכלל הבוחרים בפועל, בעוד שמשקלנו בצבור במשך כל השנה לא נאמד אפילו בכדי מחצית האחוז הזה.

הליגה היתה גם הזרוע המפעילה את מפגני ההזדהות עם הישוב, למען ארגון הפגנות נגד הספר הלבן ברחובות בילסק ועד לאספות מחאה נגד קפוחים אחרים של המשטר המנדטורי. בשניהם היינו מופיעים כנוגעים ישרים לבעיות הישוב והישוב היה משתקף כיצירה בלעדית של הציונות הסוציאליסטית, אשר נושאת על גבה גם את העול הלאומי בקיום העליה על אף הכל, בהגברת ההתישבות ובבצור כוחה המגן שנבע מקשיי התקופה והמדיניות הבריטית לגבי בעית הערבים והיהודים בבית הלאומי.

תקציב הליגה נוצר ממס חבר חדשי שהוטל על כל המשתיכים אליה והוא אפשר לנו לממן את המבצעים שהטלנו על עצמנו. כך הפכה הליגה לכוח מדרבן, ממריץ ונושא בעול קיום המעשה הציוני בעיר. והרבה מן ההשגים של הציונות ניתן לזקוף לזכותה.

כאמור רצינו ליצור כלי המבליט את אחדותנו הסוציאליסטית ציונית ואמצעי מחנך לצבור ולנוער המכוון המונים אל כוון המעשה וההגשמה ונראה לי, כי השגנו את מטרתנו.

עצם קיומה של הליגה כמסגרת מאחדת לפעולה משותפת קונקרטית היה בו מן הממחיש את אחדות באחריות המדריכה אותנו גם בחלוקי הדעות הרעיוניים.

החלוץ הכללי ובית הספר „תרבות"

סניף החלוץ הכללי בעירנו הוקם בשנת 1928. הוא הוקם, או יותר נכון קם והיה מאליו כצרך של תנועה מגשימה וכתוצאה מהשתלשלות פעולות תנועתיות.

אצלנו בבילסק היה תהליך התפתחותו של החלוץ, תהליך שניתן לכנות בשם „תהליך הפוך" אם לדון אותו לפי מפעיליו ומארגניו.

אם כי לפי הגילאות של העושים למען החנוך להגשמה היה זה מין השתל־שלות טבעית של ילדים, הצועדים דרך הנעורים אל ההתבגרות היהודית המלאה, שסופה החלצות למען שנוי מצב העם. אך בעוד שבערים אחרות הוקם החלוץ על ידי מבוגרים ואחר כך הם דאגו לעתודתם והקימו את תנועות הנוער ומתנועות הנוער ירדו לגיל בית הספר ושיקעו מרצם להקמת בית ספר עברי, הרי אצלנו בבילסק התארגנה תנועת השומר הצעיר והיא, אשר החלה למשך נעריה מבתי הספר האחרים אל בית הספר תרבות. מצד אחד ומהצד השני היא גם, אשר ארגנה את החלוץ, כאשר חניכיה הגיעו לגיל ההגשמה.

כידוע היתה הגשמה והיציאה להכשרה, שקדמה לה, כרוכות במרד נעורים נגד שגרת הורים, היה זה המבחן לצעיר, אם הוא נאמן לדרך חינוכו עד הסוף ואם הוא מוכן למען נאמנותו זו להינתק מהוריו. והיו באמת כאלה, שברגע משבר ומבחן זה ניסו לעמת את הצו התנועתי מול צו כבוד אב ונרתעו. קשה היה להם לקום נגד רצון הורים ולצערנו אלה נשארו שם.

אצלנו בבילסק היה בהעזתנו לצאת מבתי הספר השונים, מהחיידר, מבית הספר הפולני ומאחרים משום התקוממות להורים. עם תמיכתנו בטפוח בית הספר „תרבות" עשינו ראשית צעדנו בכוון ההתנגדות למסורת הדורות וכך היה

נגוד הדורות מוכרע לטובת הנוער עם פעולותינו התנועתיות הראשונות וכשהגענו לגיל „החלוץ״, כפי שנקרא גיל ההגשמה של 17—18, היתה כבר בעית „עם ההורים או נגדם״ כמעט ברורה בסכומה ומנעה משברים קשים מבני הנוער המתבגרים.

לכן קשורה פעולת החלוץ אצלנו בכל הווית תנועתנו דרך בית הספר „תרבות״.

בית הספר הפך מרכז הגידול הציונות הקונקרטית ומחממה לגרעין המגשי־מים לעתיד. מדריכי תנועת השומר הצעיר לקחו על עצמם את ההוראה בבית הספר, מתוך אספקט זה והסתכנו גם באי תשלום למורים ובהתמודדות עם בעיות תקציביות, אשר אף פעם לא היו נפתרות לו היו רואים את בית הספר כאולפנה גרידא.

משה גלובובסקי, כיום משה גלבוע מגן שמואל, עבד בהוראה ובועד המורים. שני מדריכים מסמיאטיצ׳ שמשו מורים בתרבות, סוקניק שהוא עתה רופא בפתח תקוה וריקול לב גם היא בגן שמואל עתה ובמזכירות מועצת הפועלות. כולם ראו בהוראה מוקד הפעולה למען החינוך לקראת ההגשה, והיחלצותם לפעולה זו כחובה תנועתית ישירה.

פרט לבוגרים שלנו נתנו ידם לארגון החלוץ אחדים בודדים, שלא הספיקו להתחנך בתנועת נוער כל שהוא ואחדים מ„פרייהייט״, בהם בלטו יעקב אקרו־נוביץ כיום בגבעת חיים—המאוחד ופינקלשטיין.

החלוץ הקיף את הבוגרים שחשבו עצמם מועמדים לעליה ומנה עשרים־שלושים חברים.

פעולת החלוץ התרכזה בקיום אספות הסברה על מצב הישוב בארץ ישראל, על בעיות יחסינו עם הערבים ועם המשטר המנדטורי, באספות אלה ניסינו להמחיש לחברים את המציאות, אשר אנו עומדים להשתלב בה בקרוב והאוירה הזאת שנוצרה באספות היתה חינוכית מסייעת והעבירה את המשתתפים באספות לעולם אחר, מנותק ממציאות פולין המייאשת, כשהם מתלכדים ושרויים בחזות עתיד מוחשי ביותר שלאחר ביצוע אקט העליה ארצה.

קיימנו ערבי שירה וריקודים, שכולם דבקות בישראל ובהווי החלוצי־הפועלי־החברתי בה.

לימדנו עברית, הקנינו אותה לאלה שלא למדוה בגילי הלימוד שלהם. גייסנו מורים מחברינו ב„תרבות״, אשר לימדו בקורסים שהתמידו והתמדתם חייבה את המתלמדים להתייחס ברצינות ללימודים אלה.

ערכנו טיולים ומפגשי סניפים אחרים של החלוץ וכך ראינו עצמנו יוצאים את תחומי המחנה. היה בטיולים ומפגשים אלה מעין הרחבת דעת של התנועה. בעוד שבפעולות התנועות השונות היה המומנט הלוקלי החברתי הקובע, הרי בפעולות אלה של החלוץ התרגל הנוער לחשוב עצמו מופקע ממסגרת מקומית חמימה ומקלה על הבדידות ומופקד על מבחן אישי, בו יש להתגבר על רגשי ניתוק מחברה שלך ועמידה בפני בעיות בדידות והתחברות אל אנשים זרים לך שהמקשר בעיניכם הוא הגורל הלאומי המשותף.

היינו נפגשים כל ערב ומבלים את ימי השבת כולם יחד. מועדון משלנו

לא היה לנו ונדדנו ממועדון למועדון כשהשומר הצעיר ובית הספר משמשים לנו אכסניות לפעולותינו.

רשימתי זו מקיפה משהו מעל לשלוש שנות פעולה. ייתכן שאחרי עלייתי שונתה דמות החלוץ בעירנו. זהו תיאור החלוץ מיום היווסדו ועד צאתי את עירי לנצח. ויש בתאור זה מן הזכרון עד מה היתה דרושה עירנות ולהט לא להרפות מהנוער עד הגשמתו ועד כמה קשתה מלאכה זו של איסוף יבול החינוך התנועתי רב השנים.

ניתן לומר שכיום אין אנו מאושרים מההיקף המספרי של החלוץ ולא ממספר העולים דרכו, אך במושגים של אז היה זה הישג לרכז 30 איש סביב בעיית העליה האישית ולגרום לעליית מחציתם ארצה. הלואי והיינו מצליחים יותר והיינו מצילים חברים יקרים ובני נוער מסופת השואה וכליונה.

יעקב (לובליני) לובלינר

בית הספר „תרבות" בעיני אורח

בבילסק הייתי כמעט אורח, אך בעיני זכרוני עולה עיירה זו אל פסגת הרוח והנשמה היתירה והופכת למעין סמל, שתכנו קידוש־השם של מורשת לשונית ותרבותה.

הייתי בוגר גימנסיה בביאליסטוק, עיר מגורי, תוהה על עתידי ומחפש דרכים להחלץ ולצאת את פולין שנמאסה עלי. אורינובסקי, שהיה ממונה על החינוך העברי במחוז וראה את עצמו פטרון לבילסק, העיר האהובה עליו בשל יחסה העמוק לעברית, שידל אותי לבוא לבילסק להיות מורה בבית־ספר תרבות שבה. הייתי בן 18 ושנתיים לימדתי בה, עד שצברתי כספים מועטים וחמקתי מפני הצבא הפולני לישראל.

מאז עברו 40 שנה. הייתי אמנם מורה בבילסק, אך בשל גילי הצעיר (דער ייגנגל) לא ניתן לי להשתלב בחיי הציבור שבעיר. התרכזתי בכל יכולתי וכשורי בפעולתי למען בית הספר וראיתי את עצמי אורח, אך עם רבות השנים ולמרות רבות השנים, אני נזכר בפרק חיי זה כבפרק מופלא, בו שהיתי בין קטני אדם וגדולי האמונה, בין פשוטי עיר ונאצלי תרבות.

בית הספר שנקרא „תרבות" היה למעשה מוסד פרטי, כלומר של בילסק עצמה, אשר נשאה בהוצאות קיומו ופתרה את כל בעיות התקיימותו. תקציבו התבסס על שכר לימוד ששילמו מעוטי נכסים אלה למען הקנות את שפת אבותיהם הנשכחת לילדיהם. והתקציב היה זעום. המוסד נאבק קשות על המשכו. המורים חיו בספק מתמיד, אם יקבלו משכורתם בחודש זה בעד החדשים הקודמים או לא, כלומר אם שוב יידחו אותם במציאות המובנת ושוב יחכו. בכל זאת לא נראו בנו סימני יאוש או התמרמרות כלפי המוסד אשר למעשה מתקיים על פעולתנו ולנו אין גומלים כמגיע לנו.

משהו מן הימים הדגולים היה בתקופת בילסק שלי. לא יכלנו לרדת אל רמה של מורים הדואגים למשכרתם ושוכחים את יעודם החנוכי, שהטיל עליהם הדור. וזה משום צבור הורי בילסק. חנונים קטנים אלה ובעלי מלאכה זעירים, אשר מחרם הכלכלי היה תמיד מוטל בספק, התמסרו ל„תרבות" ולתרבות שלה במסירות נפש של אידיאליסטים, אשר מוכנים לחסוך מפתם, כדי לחנך ילדיהם בדרך הציונות ובעברית שהיא אז דרך יקרה וקשה להורים.

פרט למאמץ הכספי שהטילו על עצמם יהודי בילסק הציונים, הם הפכו את בית הספר למוקד ענינם הצבורי. הם התרכזו סביבו והקדישו לו את מיטב זמנם ומחשבתם. המוסד הפך מין מועדון שכל ציוני וטוב היה רואה עצמו חבר בו ומבקר מן המנין. כאן התקבצו ובאו תמיד עסקנים ציונים טובים ובני נוער מן התנועות המגשימות והלהט היה גדול ומתמיד. הם להטו לענין שכולו חנוך לחיי ארץ רחוקה והחיאת שפה מתה. קשה להניח, שיחס כזה נשגב של תרבות יתעורר בלבות אנשים פשוטי תרבות. אין זאת, כי ללא תעמולה ופעולה נשאו אנשים אלה חובה עלאית בלבם אל שפת אבות וכאן ראו הזדמנותם לפרעה.

קשה לי לתאר הרגשתי זו כלפי הורי בילסק. אני מרגיש מין דרך ארץ בפני יהודים אלה מוכי גורל, מעוני מצב ומיסורי דאגת פרנסה וצער גידול בנים. כשאני זוכר את להטם הגדול לשמע צלצולה של המלה העברית וכשאני רואם מתנערים מיאוש יומם הגדול ונכנסים אל עולם שכולו חדות עתיד ושמחת הקרבן שהם מקריבים בפרוטות כספם למען עתיד בניהם. אני רואה לפני תופעה שגיבה של חולמי חלום גדול אשר רק גדולי רוח ונפש מסוגלים להגיע לנשגבותה.

ומנין שאבו את הכוח הזה, את הנפש הזאת למען תרבות? סוף סוף היתה בילסק עיר קטנה שמפעלי תרבות מן החוץ היו בה נדירים. אינני זוכר תיאטרון שהגיע בזמנו העירה, פרט להצגות שהם עצמם שיחקו בהן, אינני זוכר כנסי רעיון גדולים, או נשפי הסברה ותעמולה מודרכים בכוחות חוץ מפורסמים שמלאכתם בכך. בעצמם ומעצמם שאפו את התלהבותם ונכונות תרומתם לענין שכולו לא־לחם לא־פרנסה, לא־תשובה־לבעיות יום יום, אך הוא עומד מעל לכל אלה.

למעשה היה בית הספר קטן מאד בראשיתו, עד 1933 היו בו בסך הכל 5—6 כתות. השמינית שנפתחה אחר כך היתה קטנה מאד, אך הם האמינו בו והשקיעו מאמצים בגדולו עדי הפכו להיות מה שהיה — מרכז לרחשי עתיד. בבית ספר זה התרכזו כל החגיגות הלאומיות — אם החג הדתי התאכסן בבתי הכנסת והמדרש ונשאר החג הלאומי מחוסר גג, השים בית הספר „תרבות" את עצמו אכסניה לו. החל מחג המכבים, י"א אדר, הצהרת בלפור. כ' תמוז ואחרים שמקורם בישוב החדש בארץ — כל הארועים האלה נתאפשרו והיו תודות למוסד זה וקומץ חסידיו־מקימיו.

המורים כאמור נגרפו אל תוך התלהבותם ועסקו גם הם בפעילות צבורית־עברית מחוץ לפעולתם הלמודית־חנוכית בקרב התלמידים. זכורות המורות הנפלאות שלימדו שם, באיזה התמסרות ורוך טפלו בילדים. היו ביניהן כאלה, שיכלו לשמש דוגמה של אישיות מחנכת לרבים, לצערי נשכחו לי שמותיהן, פרט לבת־שבע (בשולקה), אולי בגלל זה שפגשתיה בארץ ואולי באמת בשל אישיותה שהיתה קורנת חן וקירוב לבבות במעגלי פעילותה שם.

קשה גם לשכוח את מנחם סטופניצקי, אשר שימש מנהל בית הספר ומורה לעניני דת ותנ"ך. הוא היה פדגוג דגול, בעל כוח ביטוי מדהים ושיעוריו היכו גלים בלבות הילדים היקרים.

הילדים היו באמת יקרים בבילסק. רמתם היתה מעוררת התפעלות. לא לחנם נתקבלו בוגרי בית ספר „תרבות" בבילסק ללא בחינות בגימנסיות העבריות. היתה ביניהם ילדה אחת, אשר בין ילדי בילסק המצטיינים בלטה ברמת משכלה הגבוהה והיתה נערצת על ידי חבריה, ללמדך, שעילת ההערצה גם היא סימן לנעלותם של ילדים אלה.

לא פעם תוקף אותי הרצון לדעת לאן הגיעו ילדים אלה? היכן הם עכשיו? ואני יודע כי שתים הן התשובות: נספו! נספו! התבגרו, נשארו ונספו. אך רבים בהם ניצלו, כשהפכו את תרבותם להתחלה של חיים חדשים והם הגיעו הנה.

הלב כואב על אלה שנבצר מהם הדבר וגאה במוסד קטן זה ששמו „תרבות" בבילסק, אשר הפך מציל ופודה לתלמידיו, אשר כן הגיעו ותודות לו הגיעו.

מתינו במדינה

ש. אורון

אהרן גרודנאי

מלאה שנה מאז נעלמה דמותו המופלאה מהנוף החיפאי ומקרב פועלי העיר. עוד מצעירותו, בעיר הולדתו בילסק פודלסק הסמוכה לביאליסטוק, גילה זיקה חזקה ליצירה ממשית. היה מורה לעברית בביאליסטוק ובליטא, ייסד בתי ספר וריכז שיעורי ערב וחוגים דרמאטיים. כשנתמנה למנהל בית הספר „תל־חי" בבריסק התערה עד מהרה בציבור ונבחר למועצת העיר. אחר כך נבחר למזכיר הארצי של רשת החינוך „שולקולט" בפולין, שהיתה שפת הוראתם יידיש ומגמתם לאומית־ציונית. ב־1934 עלה לארץ והשתקע בחיפה, עזב ההוראה בשל מצב בריאותו ועבד בקופת חולים. אחר כך עבר ללשכת המס שבה ריכז ועדת החברות והיה גם חבר ההנהלה. זמן מה היה מזכיר מפא"י בחיפה. את כל זמנו הפנוי הקדיש לפעולה סוציאלית. היה מיוזמי „משען" ועשה רבות לייסוד קייטנות לילדים, בתי־אבות למזדקנים ומועדונים לפנסיונרים. כשפרש מעבודתו הקבועה עמד בראש „משען", הקרוי בפי העם „מרכז הצרות", ודאג למתן הלוו־אות, מענקים וביחוד לשיקו משפחות הרוסות. הוא הקים את המדור „מהכלל אל הפרט" וכך עזר ובנו .ביסס חייהם של אלפים ונעשה סמל של מסירות וסעד. לאות הוקרה על פעולותיו החליטה הנהלת „משען" לקרוא על שמו את מועדון הפנסיונרים של חיפה ואת קרן־הסעד המיוחדת לקשישים. בלבם של רבים ייזכר תמיד.

אריה נשר
(„הארץ" 16.2.1962)

„מהכלל לפרט" — שרות סוציאלי מונע

„משען" הוא מוסד הסתדרותי לעזרה סוציאלית הממומן על ידי הפרשה של 6 וחצי אחוזים מן „המס האחיד". „משען" נועד לקיים באורח מאורגן את כל המצוות האנושיות שיהודים קיימו בקהילותיהם מקדמת דנא — גמילות חסדים, ביקור חולים, דאגה ליתומים ואלמנות וכיו"ב. אלא שהשמות שונו כיום. „משען" מקיים מושבי זקנים המכונים „בתי אבות". הוא דואג ליתומים אך בתי היתומים נקראים „מוסדות ילדים". כן מקיים „משען" „מועדוני פנס יונרים".

„משען" נותן גם הלוואות לנזקקים ברבית נמוכה מאוד ולתקופה ארוכה. יש אנשים שהגיעו ממש עד פת לחם וזקוקים לתמיכה. אחרים — בהם מפוני שכונות עוני או עולים חדשים — זקוקים להלוואות, לעתים כתשלום ראשון על חשבון שיכון. בתקופת הצנע היה „משען" מחלק חבילות מזון במחיר סמלי. במבצע סיני סייע לנשים רבות שבעליהן גוייסו לפתע והשאירו את הבית ללא פרוטה. הלוואות ניתנות לצרכים הנחשבים כחיוניים והדבר אינו נוגע רק להוצאות תיקון גג דולף בדירת „רכוש נטוש" אלא אף לרכישת מקרר חשמלי שב„משען" אינו נחשב למותרות.

ברם, דומה שהעבודה השגרתית נוטלת לא מעט מן הנשמה של המעשים, ולעתים אובדת הגישה הבלתי אמצעית אל הנזקקים לעזרה. תחושה זו עודדה אולי את אנשי „משען" בחיפה ליזום מוסד חדש לחלוטין — שירות סוציאלי תעשייתי. השירות החדש קרוי „מהכלל לפרט" ולעת עתה הוא ראשון בסוגו בארץ.

המוסד החליט שלא להמתין עד שאדם יגיע עד פת־לחם, אלא הולך לקראתו לפני כן.

מקרים סוציאליים ומצבים סוציאליים

יוזם המפעל, מר אהרון גרודנאי, אמר כי המחלקה לעבודה סוציאלית בעיריה מטפלת בדרך כלל ב„מקרים סוציאליים". והיא עמוסה למעלה ראש. אולם בנוסף למקרים סוציאליים קיימים גם „מצבים סוציאליים". קורה לפעמים שאנשים מסודרים בעבודה שפרנסתם מצויה נתקלים בקשיים שנבצר מהם להתגבר עליהם בכוחות עצמם. אנשים כאלה מתביישים לפנות בבקשת עזרה ממוסד או שהם עולים חדשים ואינם יודעים לאן לפנות. יש גם שהם חולים מרותקים למיטה אחרי תאונה או מחלה ואין בכוחם ואף לא בכוח בני משפחתם להתרוצץ בין מוסדות וגופים שצריכים או שיכולים לסייע להם בשעת דחקם.

וכמובן, מוסיף מר גרודנאי, בנוסף לאספקט הסוציאלי יש למקרים אלה צד חשוב משקי־כלכלי. אם פועל בבית חרושת מודאג מחמת בנו ששכלו לקוי ולא סודר במוסד, לא רק שתפוקת עבודתו של הפועל יורדת אלא שמרוב

דאגות הוא עצמו עלול „לרדת מן המסלול" וליהפך למקרה סוציאלי. בדומה לכך, אם רעיתו של אדם, בעל מקצוע בבית מלאכה, חולה במחלה כרונית ובבית ילדים קטנים והוא מתחיל להעדר פעם בפעם מעבודתו, יחסי העבודה מתערערים ומעסיקו מתחיל לראות בו מעמסה שיש להיפטר ממנה. לעתים מסתיר אדם את צרותיו האישיות שעשויות לשנות את כל התנהגותו ואופיו ולגרום לכך שיגיע עד פת לחם.

לכל אלה משתדל עתה „משען" להגיש עצה, הדרכה וסעד באמצעות המדור החדש. המדור „מהכלל לפרט" מעסיק עובדות סוציאליות המבקרות במפעלים, נפגשות עם מנהלי הפרסונל ואנשי וועד העובדים וחוקרות איך ולמי יש להגיש עזרה, ואחרי כן הן פועלות כמיטב יכולתן.

לכתחילה התייחסו אנשי המפעלים בחשדנות אולם עד מהרה השכילו לראות כי בעזרת המדור ניתן לפתור בעיות סוציאליות ועל ידי כך לפטור את המעסיק וכן את וועדי העובדים מבעיות טורדניות קשות. הגיעו הדברים לידי כך שמפעלים רבים בחיפה נאותו מרצונם להשתתף בהחזקת השירות החדש מתוך הכרה בתועלתו.

דוגמאות

למר גרודנאי לא חסרות דוגמאות מוחשיות להישגי המוסד בשנתו הרא־שונה. במקרה אחד סודרו הורים נכים של פועל אשר מעמדו במפעל נתערער כליל לרגל איחורים והעדרות ממושכת. במקרה שני סייע סידור ילדים במוסד לשיקום משפחה מעורערת. במקרה שלישי נתרוששה ממש משפחה של מכונאי בבית חרושת בגלל הוצאות טיפול בילד חולה לב שהיה „מוגבל" מבחינת זכויותיו בקופת חולים. היה על המדור להיאבק קשות כדי לשכנע את קופת־חולים להסיר את ההגבלה. במקרה אחר מספיק היה לדאוג לעוזרת־בית לאם משפחה ששברה רגל על מנת לאפשר לבעלה לעבוד באורח תקין.

הרעיון לקוח מ„אתא"

חזרתי ושאלתי את מר גרודנאי אם השירות הזה אין בו משום כפילות לגבי השירותים של העיריה או משרד הסעד. הוא טוען שאין הדבר כן. נהפוך הוא: הטיפול נעשה במקרים רבים תוך תיאום עם המחלקה לעבודה סוציאלית השמחה שיש עוד גורם הפועל בשטח זה.

מר גרודנאים ודה כי הרעיון על המדור ההסתדרותי החדש בא ממה שראה בבית החרושת „אתא" אשר היה המפעל הראשון שדאג לשירות סוציאלי משלו. אולם לא כל מעביד יכול להרשות לעצמו להחזיק עובדת סוציאלית מיוחדת.

דרוש לב

מר גרודנאי מדבר על השירות מתוך רגש רב. ברור שלעסקנות כזאת צריך הרבה לב. מר גרודנאי כאילו נולד לשם כך והמכירים אותו מעידים עליו שלא נשתנה כלל באופיו גם לאחר הקמת המדינה. לפי מקצועו היה מורה, כשעלה ארצה מפולין. לא ראה עצמו מוסמך להוראה וכדי „להתאקלם"

נכנס לעבוד בקופת חולים. תוך כדי „חלוקת פתקאות" החל לטפל בבעיות האישיות של הנזקקים לעזרה רפואית, וכאילו באורח טבעי מצא דרכו ל„משען" בחיפה שבראשו הוא עומד חצי יובל שנים. עבודתו — בהתנדבות, אחרי שעות עבודתו במשכורת בלשכת המס. יום עבודתו ופעילותו ארוך מאוד וכבעבר יש הפונים לדירתו הפרטית ונענים.

לדעתו נותר הרבה מאוד מקום לטיפול אנושי וגישה אנושית לאדם הבודד ובעיקר לאיש הנמצא בצרה. „לגבי אין בזה כל חדש" הוא אומר, „מצוות „ואהבת לרעך כמוך" קיימת אצלנו זה אלפי שנים".

י. ויינשטיין בחוג חברים

עדנה כהן

יחזקאל אבי

יחזקאל בן אייזיק ויוכבד הכהן (יוכק'ה) נולד בשנת 1879 בעיירה קטנה אורלה בסביבות בילסק ברוסיה. היו בה כמה עשרות משפחות יהודיות שהתקיימו מחנויות ומלאכה זעירה.

להוריו היה בית מלאכה זעיר לסנדלרות שפרנסה רבה לא היתה ממנו לכל עשרת הנפשות 8 ילדים והורים. אבא היה השלישי מהגדולים וכבר מגיל 13 היו הילדים צריכים להטות שכם לפרנסת המשפחה.

בגיל 15 עזב את הבית לאחר שאביו נפטר והלך ללמוד בישיבה בריסק דליטא. אחר עבר לברינסק לישיבה שהיתה מפורסמת יותר ולא הסתפק בלימודי התורה, אלא רכש גם השכלה כללית.

מאוחר יותר חזר לביאליסטוק והתחיל לעבוד בבורסקאות, שהיתה אחד המקצועות היהודיים האופייניים ובו התרכזו הכוחות המהפכניים של ביאליסטוק. מכל המפלגות המהפכניות הוא נדבק ברעיון העבודה והציונות. שם התחיל הרעיון הציוני הסוציאליסטי.

המשפחה התפזרה. חלק היגר לארה"ב וחלק התפזר בפולין. כ"כ כל אחד השתייך למפלגה אחרת. אבל למרות הפיזור והפירוד בדיעות היו המפגשים המשפחתיים מלווים בשמחה גדולה.

ב.1901 גוייס לצבא הצאר. למרות שרבים השתמטו, הוא הלך בהכרה וגאוה יהודית. הוא היה חובש קרבי. כשעמד להשתחרר פרצה מלחמת רוסיה—יפאן. הוא היה הרוח החיה בין החיילים היהודים בגדודו. לבסוף נפל בשבי היפנים ושוחרר ב־1960. ב־1908 התחתן בעיירה בוטקי ע"י בילסק ועבד בתחנת קמח. ב־1910 מתה עליו אשתו והוא חזר יחד עם הבן לאמו לאורלה, והמשיך שם לעבוד בהנהלת חשבונות במנסרה. בזמנו החפשי התחיל לעבוד בהוראה במשפחות היהודיות הבודדות בכפרים שלא יכלו לדאוג ללימודי הילדים בין היערות.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא גוייס בין הראשונים. הוא השתתף באחד הקרבות הגדולים באוסטריה בקרב טננברג, בו נחל הצבא הרוסי מפלה וכל הגדוד שלו התפזר. אבא נפצע והגיע לבית חולים בבריסק וכשיצא התחיל

לחפש את הגדוד והגיע בחיפושיו עד חרקוב. שם עזב את הצבא וכמוהו היו המוני יהודים והרבה פליטים יהודים ואבא רתם את עצמו לטיפול בפליטים. הוא היה בוועד הפליטים באוקראינה ויחד עם הדאגה הכלכלית הוא הקים גם בית הספר לפליטים. היות והיה מחסור במורים הוא התחיל ללמד אבל נאסר עליו ללמד עד להכנת תעודת בגרות. הוא עשה את הבגרות אף על פי שכל השכלתו היסודית היתה השכלת הישיבה. הוא למד בעצמו, כבר אז הוא התחיל לחשוב על עליה לארץ. שם היה עד פרוץ המהפכה ואז הוא חזר לבילסק, היות ואורלה היתה חרבה. כל המשפחה עברה לשם. עד אז לא ידעה המשפחה עליו אלא שהוא נמצא בחרקוב.

הוא עסק בפעולה ציבורית בתנועה הציונית שקמה לתחיה והיה בין הפעילים בביה״ס העברי ולימד בו למרות שלא אהב את מקצוע ההוראה. כמו כן היה בין הדואגים להקמת ספריה עברית והיה בין פעילי הקמת „צעירי ציון״. הוא היה הרוח חיה במפלגה והיה משתתף בכל הועידות בתור ציר. ביתו היה תמיד פתוח לאנשי רוח, לציונים ועסקנים מפלגתיים. פעילותו בגולה לא סיפקה אותו והוא התחיל ללחום לעלייתו לארץ.

בינתיים פרצה מלחמת רוסיה—פולניה ב־1920. הפולנים, בנסיגתם ערכו שוד והתנפלויות ביהודים והיהה כרח להקים הגנה עצמית. גם פה היה אבא אחד הפעילים על אף שכבר היה מבוגר יותר מהיתר. אנשי ההגנה היו שומרים ומסיירים בלילות עד שהעיר נכבשה ע״י הרוסים. עם הכיבוש עבר לעבוד כחובש בבית החולים היות וכל החיים הציבוריים שותקו.

אחרי הכיבוש הפולני מחדש חזרו שוב החיים למסלולם. הפעילות הצי־בורית גברה ואז התחילו לדבר על הגשמה עצמית.

ב־1923 עלה לארץ ונכנס לגדוד העבודה. היה זמן מה בפלוגת חיפה ואח״כ עבר לתל יוסף שהיתה אז נקודה חדשה בת שנה. על אף שהיה מבוגר השתתף בייבוש הביצות בתל יוסף ובסחנה. היה ער בחיי החברה וחבר מערכת העלון. עם כל הקשיים והקדחת (הוא היה חולה הרבה בקדחת) התגבר בעקשנות והצליח לעמוד בזה. היה חבר באחדות העבודה ופעיל במפלגה. ב־1929 השתתף בהגנה נגד פרעות הערבים בתל יוסף למטה.

בשנת 1933 התחתן שוב ובגלל סיבות אישיות נאלץ לעזוב את תל יוסף. לאחר 10 שנים חזר שוב עם בתו לתל יוסף. אותו זמן דאג לאחותו שתעלה ארצה בשנת 1935.

בשבת השחורה נלקח יחד עם כל החברים לרפיח. כיון שהיה כבר מבוגר מאוד שוחרר בין הראשונים.

במשך כל השנים לחצו עליו אחיו ואחיותיו מאמריקה להצטרף אליהם, אך הוא הסתפק רק בביקור אצלם. הוא שהה שם מספר חדשים וחזר עם הקמת המדינה.

עם הפילוג בקיבוץ המאוחד עבר עם יתר חבריו לבית השיטה. גם שם מצא את מקומו בעבודה על אף שהיה קשיש. העבודה היתה בדמו והוא המשיך בה עד שמחלתו הכריעה אותו, וכל אותו זמן היה ער גם לנעשה במשק ובחיים הפוליטיים.

יחזקאל וינשטיין

נולד ברוסיה 21.12.1879 — נפטר בכ"ג באייר תשכ"ג

(מתוך „שיטים" יומן בית השיטה)

דברים על הקבר

יחזקאל, בלכתך היום מאיתנו, עוזב אותנו זקן־החברים.

חבר הספוג תרבות יהודית, אשר בא לתנועה הציונית־חלוצית לא על־ידי השפעה חיצונית, לא ע"י סטיכיה, כי אם מתוך החיים היהודיים עצמם. חיים החדורים באידיאל הנצחי של תקומת העם היהודי העובד ותרבותו.

היה בין היחידים בדורו אשר התעורר בעצמו להפיכת העם הגלותי לתחייה, ע"י הגשמה עצמית.

הלך ל„גדוד העבודה" בתל יוסף, ליצור קומונה כללית בארץ ישראל, ארץ של שוויון לדוגמה.

בחיים היית דוגמה לחיי צנע וענוה. לא היית פסיבי בחיי התנועה והגדוד. בכוח איתן לחמת את המלחמה הציונית סוציאליסטית בתקופת „השמאל" ו„הימין" ב„גדוד העבודה".

מה נעים היה לשבת איתך בצוותא ולשוחח על תנועת העבודה והיהדות. כי אלה היו מקור חייך, וכמעיין שפעו הדברים מפיך.

לא בגיל צעיר הגעת ל„גדוד העבודה" אבל ברוח הצעירה שהיתה בתוכך התגברת על הכל ועבדת בעבודות קשות עד למאוד.

שימחת היצירה ותחיית העם נתנו לך את הכח וכך המשכת בחייך. גם בהגיעך לגבורות המשכת לעבוד בצריף הקטן והחם, בתנאים לא קלים.

בכוחותיך האחרונים טיפלת בעצמך ולא רצית להכביד על אחרים.

הלך מאיתנו אחד החלוצים הראשונים אשר יצרו את הקומונה.

יהי זכרו ברוך.

ראובן לוין

ג. שטינברג

דברים על ביתו וילדותו של צבי בן־דעת

אתם, רבותי, מתיחדים כאן, הערב, עם זכרו של צבי בן־דעת, החבר, האיש רב הפעלים, ראש המשפחה.

בשבילי — הלך לעולמו פעוס, ילד, ידיד נעורי האהוב ביותר. "הרשל דעם רב'ס", כך היה שמו בפינו אז, וכך גם עד יומו האחרון.

כעת אני יודע, כי לא היה זה סתם כינוי, ציון של שם וכתובת כי אם דרב מהותי ביותר כי הבית חינך, השפיע ועיצב את דמותו של האיש להבא וקבע את גורלו.

„בראשית" — היה הסבא, הרב בן־ציון ז"ל דמות פטרייארכלית, נערץ ע"י כולם, בר־סמכא ללא עירעורין.

כך הכרנו אותו אנו, הילדים, כך גם הכירו אותו כל בני־עירנו בעת הגיעו לכהונתו כרב — כאשר שמו הולך כבר לפניו.

ואם היה בצבי מן הבטחון העצמי, מן השאיפה לסימכות בחברה, במשפחה הרי מידיו של סבא באו לו.

בחסותו של סבא רכש האב ר' שמעון אהרון את זכותו כרב בעיירה. רך באופיו, נעים הליכות צריך היה לעמול קשות לביצור מעמדו, רבות תרמה גם אשתו של הרב, אמו של צבי — הנבונה ורבת־התושיה.

אולי בגלל אלה לא היה הבית קפדני ומסוגר כבתי רבנים אחרים והיה פתוח לרחוב ולהשפעות הרוחות שנשבו בו. השתקף הרחוב היהודי במשפחה וזרמים שונים רכשו להם מעמד בין בני־הבית. אך בשביל חלק ניכר של בני־העיר היה בית הרב הכתובת העיקרית לבעיותיהם, מאבקיהם, ומצוקתם. והיה הבית מרכז קבוע של מוסדות רבים ובעתות של חרמה — מוקד לעיר כולה.

כך נקבע אצל צבי יחסו לציבור ולבעיותיו והאמונה ביכולת אירגונו ומוסדותיו. כך התגבשה הכרתו של האיש להבא.

ואף על פי כן לא העיב ה„כובד" של הבית על ילדותו ונעוריו של צבי.

הודות לכשרונותיו המובהקים — ראשון היה תמיד בלימודים אבל גם ראשון לכל מעשי קונדס, ער ומלא־חיים. על כן גם היה ה„מנהיג" בחבורה ובלי מערערים.

עם נדודיו למרחקים, לעיר הגדולה להוסיף השכלה וידע ניתק הקשר ההדוק בינינו אבל האהבה הידידותית, והזכרונות שנשארו חרותים עמוק, עמוק בלבי.

וכך גם אשא את זכרונו לברכה לאורך ימים.

צבי בן־דעת

שלושים לפטירתו

(מתוך ,,למרחב״)

פרשת חייו האחרונה היתה רצופה סבל גופני ונפשי קשה. במשך שנים נאבק עם מחלת הלב ולא נכנע לה, עד שהכריעתהו לפני שלושים יום. את מרצו ורצונו הטוב השקיע עד יומו האחרון במועצה האיזורית. בתפקידו ובסמכותו כמנהל מחלקת החינוך שלה גילה דאגה מתמדת ובלתי לנאית לבתי־הספר ולענייני המורים ביישובי תענך ובכפרים הערביים לרגלי הגלבוע. הוא לא רק הוכיח יוזמה ותושיה כנציג רשמי, אלא גם טיפח קשרים אישיים ויחסי ידידות כנה עם אלה, שנזקקו לטיפולו. אהדתו העמוקה לבני העדות המקופחות ושאיפתו לאחוות עמים ולשיתוף אמיץ ביניהם, התגלמו במעשים רבים, צנועים וחיוניים כאחד. לטובת יישובי אזורנו, שנהנו מעזרתו.

בזכרוננו חרותה דמותו כשהוא עוד זקוף קומה, רחב כתפיים ועתיר כוח. הוא הוא אשר נשא אז בעול המשק כטרקטוריסט, כחצרן, כשותף למאמצים מפרכים בעבודות השדה והבית. כל אלה עשה בכל המסירות והנאמנות, ברוח ההומור העממי, שהיתה טובה עליו, מתוך נכונות מתמדת להטות שכם ולעזור לזולת.

הוא נשא גם בעול תפקידים מרכזיים בקבוצה, אשר חרגה אז מן המיצר והבדידות של ימי בראשית, לאחר שנתגלו מקורות מים, וחתרה להתרחבות משקית וחברתית. כמנהל ועדת החינוך טיפח את בית־ספרנו העצמאי. היה מורם ומחנכם של קבוצת הנוער ההונגרי העולה, שלא מעט בזכות מאמציו והשפעתו, נקלטו אצלנו כחברים. הוא שימש כמזכיר המשק בתקופת קליטה אינטנסיבית והתפתחות נמרצת בענפים. וכאמור לעיל, עבד עד ליומו האחרון במועצה האיזורית שלנו כסגן יושב־ראש, כמזכיר וכמנהל מחלקת החינוך והשרה מרוחו הטובה על סגל העובדים.

צבי נחלץ במלוא נסיונו המשקי והחברתי כאיש קיבוץ ותיק להדרכת היישוב הצעיר משמר הנגב, אחד מ־11 היישובים, שהוקמו בדרום הארץ באוקטובר 1946 בתקופת מאבק היישוב נגד השלטונות הבריטיים. המשק הצעיר היה אז בראשית צעדיו והיה זקוק מאוד ליד מנוסה ומכוונת. עד היום עוד זכור למייסדיו פעלו המבורך של צבי במשך מספר החודשים שעשה איתם.

צבי היה איש מפלגה במובן הנעלה ביותר של המלה: נושא החזון הגדול ונכון למענו לכל מעש יום־יומי והקרבה. הוא הגיע אל התנועה בדרך מיוחדת במינה: נצר ממשפחת רבנים בעיירה ליטאית, חניך ישיבה ובית המדרש לרבנים בוואראשה, הצטרף לשורות „החלוץ", עלה עם רעייתו ארצה ונכנס לקיבוץ בגבעת השלושה ומשם עבר עם משפחתו לאיילת השחר. כאן נתגלה לא רק כבונה משק, אלא כלוחם פוליטי אמיץ, אשר הצטרף לדרך המהפכנית של מפלגת פועלי ציון שמאל. רק מתי־מספר מחברי המפלגה חיו ופעלו אז בקיבוץ. גם לאלה לא קל היה להחזיק מעמד מול אפליות והטרדות מצד מפלגת הרוב.

הדברים נתגלגלו לידי כך, שיחד עם כמה חברי תנועה בודדים הגיע צבי מהגליל העליון אל קבוצת חפציבה, שהיתה ידועה אז כרדיקאלית וסובלנית. בה המשיך צבי כל השנים בהשתייכותו למפלגת פועלי ציון שמאל ואח"כ — למפ"ם, עד שפקד אותה הפילוג בשנת 1954. צבי הצטרף אז בלב קשה למפלגת אחדות־העבודה — פועלי־ציון, שבנתה את עצמה מחדש. על ידי כך חל פירוד עמוק מבחינה ארגונית ורעיונית בינו לבין חבריו הקרובים לו ביותר. צבי התאכזב מרה מ„עולם המחר", אשר מפ"ם המשיכה עוד להזדהות איתו. הוא היה נתון במשבר אידיאולוגי חמור, אשר תרם לא מעט להגברת ייאושו ופסימיותו בענייני תנועת הפועלים. הוא ידע להתפשר ולוותר רבות בענייני יום־יום. אבל לא סבל טשטוש ועירפול בבקשת האמת השלימה אשר אבדה לו...

סיפוק שהפיג את סבלו בשנותיו האחרונות מצא לו בקרב בניו ונכדיו וגם בקריאה מרובה. הוא היה מנעוריו ועד סוף דרכו איש הספר וההגות החב־רתית. הוא משך גם בעצמו בעט סופרים ולא מעט מפזמוניו בענייני השעה פורסמו בעלוני הקבוצה ואף הועתקו לבטאוני התנועה המרכזיים. הוא גם ערך, עד הזמן האחרון, את „ידיעות המועצה", המופיעות בצורה נאה ובתוכן עשיר.

כזה יזכרו אותו חבריו לקבוצה ולתנועה, אשר איתם היה קשור בחיי המעש והרוח למעלה מ־40 שנה ואשר עתה שכלו אותו. יהי זכרו ברוך.

חפצי־בה **גרשון חנוביץ**

צבי בן-דעת ז״ל

(מתוך עלון המשק)

צבי נולד ב־1904 בביאלסק-פודלסקי ע״י העיר ביאליסטוק, בפולניה. בסביבה שגדל היוו היהודים רוב באוכלוסיה הביילורוסית והפולנית. היהודים גם היו בני חברה לאינטליגנציה מבני המיעוטים. בן הכומר הפראבוסלאבי דיבר וקרא יידיש והיה מחליף ספרים בספריית העיירה. צבי היה מאוהב בשפת יידיש, כמו גם יתר יהודי ליטא. כשהרדיו היה משמיע שירים ביידיש, היה נהנה הנאה רבה.

צבי, עליו השלום, היה תלמיד מצויין. ידוע, כי יהודי ליטא היו משתדלים להקנות השכלה לילדיהם ואפילו העניים שבהם היו מחסירים מפיהם ללימוד הבנים.

אביו, רבי משה־אהרון בן־דעת, היה יליד וילנה ואמו ילידת קובנה. סבו, שעל שמו נקרא — רבי הירש (צבי) — בנה בית־כנסת בוילנה. לרבי הירש היו שלושה בנים וכולם כיהנו כרבנים. שם המשפחה היה בן-גיוס והוא מופיע בפולקלור השמות היהודיים. כשהבנים היו צריכים לעמוד לצבא הצארי, שינו את שמותיהם, כדי שיהיו פטורים מעבודת הצבא (בתור בנים יחידים) ואז אביו של צבי נקרא בן־דעת. אחד האחים, רבי זעליק בן־גיוס, כיהן אחר־כך בירושלים כאב־בית-דין לעדה החרדית במאה שערים ומת בגיל למעלה מתשעים.

צבי למד בסמינר למורים ורבנים „תחכמוני״ בורשא. הוא התייצב לצבא הפולני ובבדיקה הרפואית, כששאלו אותו אם הוא בריא — ענה: „כמו סוס״. התשובה הזאת עשתה רושם על הוועדה הרפואית, כי היהודים היו בדרך כלל מתאוננים על מיחושים שונים. אבל לצבי היה הדרכון לעליה בכיס והוא עלה ארצה עם העליה הרביעית בסוף דצמבר שנת 1925.

לפני עלותו ארצה עבד בקציר יחד עם קבוצת חלוצים אצל בעל אחוזה במסגרת ההכשרה. מקומו הראשון בארץ היה בסביבת פתח־תקווה בגבעת השלושה. הוא עבר בפרדסים בעידור בטוריה וממש רעב ללחם. היו אז הזמנים של כיבוש העבודה העברית. היה חוסר עבודה ועולים רבים היו חוזרים בהמונים לפולניה.

בהיותו עוד „בגבעה״ התחיל לכתוב שירים והיה חותם בשם „יושב אוהל״, כי גרו באוהלים. בשיריו באו לידי ביטוי מאורעות מעניינים או יוצאי־דופן בחיי הקבוצה ותמיד הצטיינו בהומור ובחן. שמונה חדשים שהה בגבעת־השלושה ואחר־כך עבר יחד עם קבוצת חברים למשק איילת־השחר להתיישבות קבע. באיילת־השחר עבד בפלחה. היו עובדים אז מחושך עד חושך. הפלחה היתה אהבתו הגדולה והוא היה מאושר מאוד. הוא הצטיין גם בתור חצרן. באיילת־השחר חלה הרבה מאוד במלריה. הרופאים חששו כבר אז, שזה ישפיע על הלב, והמליצו על החלפת האקלים. אז עבר עם משפחתו לחפצי־בה. פה עוד קיבל את ההתקפה האחרונה במלריה, שהיתה הקשה בכולן, וכמעט מת בה.

בתקופת „חומה ומגדל״ כיהן כגפיר, וכשמעוז־חיים עלתה על הקרקע, נשלח יחד עם פינקובצקי, יבדל לחיים, לשמירה על המשק.

במאורעות הדמים של שנת 1936 שמר כל הלילה על גווייתו של חיים ברוק ז״ל, שנרצח ע״י הערבים. בעלות הגרעין „משמר־הנגב״ על הקרקע, נשלח צבי לשם בתור מדריך ומארגן של החברה והמשק גם יחד. הוא קנה את האינוונטר החי וביחוד את בהמות העבודה. אסף וגיבש את החומר האנושי, שחלק מהם עבד אז בים־המלח. ארגן והדריך אותם, עד שיכלו להמשיך בעצמם.

צבי היה גם זמן קצר בעזרה ל„חמדיה״.

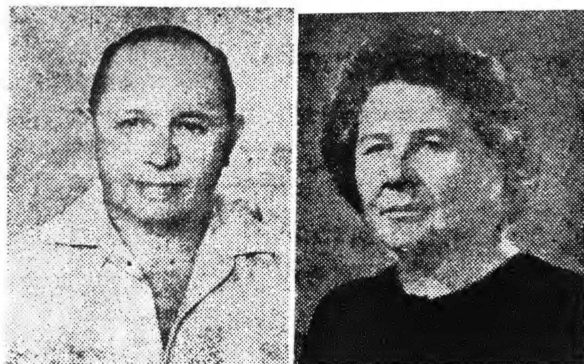
לצבי היתה ידיעה רחבה במדעי היהדות. בחפצי־בה עבד בהתחלה בפלחה וכחצרן. כשהתחיל לבוא הנוער אחר מלחמת העולם השניה, היה גם מדריך נוער כעיסוק צדדי והיה בא לשיעור ישר מבור הזבל ובבגדי העבודה.

ביחוד היו אהובים על תלמידיו השיעורים בתנ״ך. הוא היה מגיש אותם בצורה חיה ומעניינת. היה מאיר את הדברים מאספקטים רבים, שכן הוא עצמו קרא את טובי המפרשים והמבקרים של המקרא.

בחפצי־בה היה מראשוני מרכזי בית־הספר וגם תפקיד זה מילא לא בתור יום עבודה, כפי שהיה נהוג בימים הם, אלא כתוספת לחצרנות.

שמונה עשרה השנים האחרונות לחייו עבד במועצה האזורית גלבוע, בהתחלה בתור סגן יושב־ראש המועצה ואחר כך כמזכיר. אבל פעולתו הקיפה תחומים רבים. גם פה ריכז את שלושת בתי־הספר אשר בתשעה יישובי התע־נכים ואת גני הילדים שם. הוא ניהל את העבודה התרבותית (הצגות על במת עין־חרוד), עסק בקבלת קהל ובכל המשתמע מזה. הוא זכה להערכה רבה מטעם משרד החינוך בעד עבודתו בארגון בתי־הספר. במשך שמונה עשרה שנה ערך והוציא את „ידיעות המועצה״, החוברת החודשית על כל הנעשה בשטח שיפוט המועצה.

למרות היותו חולה לב, לא החסיר כמעט יום עבודה. עבד עד יומו האחרון. נפטר בט״ו אייר תש״ל (1970) בגיל 66. השאיר אשה, בן ובת נשואים ושמונה נכדים.

מכלה ומוטל קלמנטינובסקי

(שלושים למותם)

(מתוך „למרחב")

דמותם מלווה יומם ולילה. היד כותבת והלב מסרב להאמין. ואולי לא היה זה, אלא חלום סיוטים שנקיץ מתוכו ליום שמש. נמחה הזעה הקרה, נציץ בחלון ונראה את שניכם יוצאים או חוזרים מיום עמל. כי הרי כך הורגלנו לראותכם בכל השנים. משובצים בתוך כרי הדשא, כזוג אלונים.

הפלגתם מאתנו לארצות מעבר לים עמוסי שלומות וגעגועים לילדים, ראינו אתכם בנמל חיפה שוב כצעירים, מלאי סקרנות והתרגשות מהפגישה עם עולם חדש ובלתי מוכר. מכתביכם שרו שיר אושר של פגישה מחדש עם הילדים, מחוויות חדשות רשמים מסעירים. אתם כתבתם: „את הכל נספר לכם לכשנחזור..." ופתאום, הכל נקטע בצליל חד של שיחת טלפון אחת, המודיעה על תאונת דרכים. לא תשובו עוד.

אנשי המעשה הייתם. מאותו גזע של אנשים שאצלם ערכי החלוציות והעבודה לא מדוברים נאה, אלא נעשים שעה שעה ויום יום. מוטלה כנהג המשכים קום, והשב עם חשיכה בתום משמרת ארוכה וצבירת שעות נוספות, ומכלה, במקומות עבודה השונים, שם קיבלה את פני העובד הראשון בבוקר טוב חייכני ומאיר ורק לאחר שנפרדה מהעובד האחרון לשלום, סיימה את עבודתה. מכלה, בת דמותך עמדה לנגד משורר משלי כשכתב את שיר ההלל לאשת החיל. כל מה שמונה המשורר בדמותה, לא ממצה עדיין את כשרונותיך ויכולתך.

עתה, נותר החדר המטופח, פרחי הגינה בשלל גווניהם אוסף מעשה חכמת־ידייך ודמיונך היוצר ואנחנו החסרים אתכם — כעדים יחידים לחיים עשירי־המעש שנקטעו באמצע.

נשמור זכרכם לעד.

קיבוץ אפק **משפחת שינמן**

לברטובוסקי — פינקלשטיין יוסף

נולד ביאלסק־פודלאסק על יד ביאליסטוק, ב־1806. מנהל חשבונות, לפי אומנותו, ועבד בבנק עד גמר המלחמה הראשונה, לא השתייך לכל ארגון. משכיל, פעיל בשדה התרבות בעיירתו, מרבה להרצות ברבים על עניני ספרות וכדומה. ב־1918 הצטרף לתנועת פועלי ציון ועד מהרה התבלט כאחד הכוחות החשובים. היה חבר ועד גליל ביאליסטוק ופעיל בו ביותר. ציר לועידת פועלי ציון בפולין שהתכנסה בקראקא במאי 1920. עם כבוש מחוז ביאליסטוק על־ידי הצבא האדום ב־1920, היה סגן הראבקום בעיירתו. עם שוב הצבא הפולני עזב את עיירתו והסתתר בביאליסטוק. אחרי הפילוג בתנועת פועלי ציון, עבר לפועלי ציון שמאל והיה פעיל מאוד בסניף בוארשה, — פה היה חבר ועד הסניף הורשאי של מפלגתו וגם מזכיר הסניף הורשאי של אגודת הפקידים. אחרי תקופה קצרה עזב, עם שאול אמסטארדאם, את המפלגה ועבר לתנועת הקומוניסטים, ובה היה פעיל מאוד ותפס עמדות חשובות וראשיות. ביקר גם ברוסיה הסובייטית, נאסר כמה פעמים על ידי השלטונות הפולניים, ולמעלה מעשר שנים ישב בבתי הסוהר. כשבאו פעם אחת לאסרו, קפץ מחלון ביתו. ומאז צלע במקצת.

עם המלחמה יצא לביאליסטוק, והיה פעיל מאוד בימי שלטונו של הצבא האדום שם. זר לוארשה והיה שם מראשי ופעילי המחתרת היהודית. בין מארגני פארטיא רובוטניצ׳א — מפלגת הפועלים הפולנית, שמה של המפלגה הקומו־ניסטית בפולין); ממייסדי הגוש האנטי־פאשיסטי בגיטו באביב 1942. הרוח הועד היהודי הלאומי והארגון היהודי הלוחם. ממייסדי פ. פ. ר. (פאַלסקא החיה והיוזמת בהרבה פעולות במחתרת וארשה. העריך מאוד את התנועה החלוצית והתקשר לאנשיה. נרצח על ידי הנאצים בטראבלינקא, בסתיו 1942, בזמן הגירוש הגדול ושמו ברשימת 320 אנשי ציבור, מדע ואמנות יהודים, כנ״ל. הממשלה הפולנית בוארשה העניקה לו ביום הזכרון השני למרד הגיטו אות הצטיינות צבאי גבוה.

שונות

הועד הזמני ארגון יוצאי בילסק־פודליאסקי
בארץ ישראל

את מכתבכם מיום ה־11 לחודש זה קיבלתי והנני למלא את בקשתכם. את האוריגינאל של המכתב לדאבוני לא אוכל לשלוח לכם היות והייתי רוצה להשאירו לי, אבל הנני מעתיק אותו כפי שהוא כתוב. אהיה מאוד אסיר תודה לכם באם מדי פעם בפעם אקבל איזה שהם ידיעות מכם על גורל אנשי עירנו אשר לא זכו להגיע אלינו ויד הגורל האכזרי כה התנקם בהם.

הייתי אתמול במודינה 5 שעות נסיעה מכאן במחנה הניצולים, פגשתי שם את מאיר פקר, חבר הפרייהייט בבילסק, הוא סיפר לי על חיי אבא, אמא ומרים לפני שהובלו לטרבלינקה להשמדה. בהיווסד הגיטו בבילסק עברו ההורים לגור בגיטו וגרו באותו בית של פיקר׳. אבא היה חבר היודן ראט. תנאי החיים בזמן הראשון היו כאלו שאפשר היה להתפרנס ולהתקיים, אבא עסק במסחר, וקיבל משכורת מהיודן ראט. אמא ומרים ישבו בבית. בדצמבר 1942 במשך שלושה ימים הוצאו כל היהודים מבילסק לטריבלינקה דרך מלקינה למחנה ההשמדה. מכל הקהילה ניצלו יחידים. הוא היחידי הנמצא בחיים מעירנו. באיטליה ובגרמניה אין אף אחד שידוע עליו עד כה, כמה נשארו בחיים בהשלחם ע״י הסובייטים לפני נסיגתם ובעיקר לאחר שכבשו את סביבת בילסק לרוסיה. בעצם הצבא הסובייטי בעצמו לא הספיק להציל את עצמו. ההתקדמות הגרמנית חתכה להם את דרך הנסיגה.

על אלה שהוא יודע עליהם שניצלו. זה חרבולובסקי הקצב. משפחת טי־קוצקי שיצאה לרוסיה. וולודסקי הקצב ששני נוצרים החביאו אותו תמורת סכום זהב גדול. הוצא להורג לאחר שאחד הגויים מסר על מקום מחבואו, משום שלא יכול היה להגיע לעמק השווה עם השותף שלו בחלוקת הזהב.

מה אכתוב לך, שיבטא משהו מהצער והכאב שלי. את הרגשת החרון והאין אונים לשמיעת הפרטים כיצד הובלה משפחתנו כצאן לטבח ?

והאומללים שניצלו בנס על מצבם וגורלם, אי העט שיספר כל זאת ויתן תאור נאמן של הסבל וים הצרות בהם סובעת שארית הפליטה של יהדות אירופה.

המכתב שנמצא בידי גיסתי אינני חושב שכדאי לקבלו היות והוא מתאר את מצבם הכללי של הפליטים באיטליה ואין בו כמעט כל דבר אשר יכול היה לעזור לכם או לתת איזה שהם ידיעות על גורל אנשי עירנו. את גורל הורי הוא כותב לה בקיצור כי לא רצה שתדע את כל הפרטים מה שבטח היה מביא לה צער לא במעט.

הנני תקוה שאתה כבר הבעתי בהתחלת מכתבי להיות אתכם בקשר מכתבי ולדעת את האמת („האמת המרה״) על גורל עדתנו אשר הובלה להש־מדה על לא עוול בכפה.

העומד לשרותכם,
אריה בילסקי

ועדת הקק"ל בבילסק-פודליסקי
עם הד"ר **א. ברנשטין**, ציר הדירקטוריון הראשי בירושלים
13.XII.31

התוכן:

בילסק העיר

בילסקאים בשואה

אנשי יחוד בילסק

דפים ליפה עיניים

תנועות ומוסדות בבילסק

מתינו במדינה

שונות

ביעלסק־פאדליאסקי

יזכור בוך צום הייליקן אנדענק פון די ביעלסקער יידן וואס זענען אומגעקומען דורך די נאצישע מערדער אין די יארן 1939-1944

רעדאקטאָר:

ח. רבין

רעדאקציע־קאָלעגיום:

ר. אוזשיצקי, מ. אלפערט, ד. מעלאמדאָוויטש און אהרון שטיינבערג

ארויסגעגעבן דורך דעם ארגון עולי ביעלסק אין ישראל

און ביעלסקער רעליעף אין אמעריקע

1975

מיין שטעטעלע
ביעלסק

יצחק סעמיאַט

מיין שבתדיקע ביעלסק

הירשל מיט די פּאַשליאַדקעס / לייבל מיט׳ן שבת קאַלנדאַר / ביירל חנה׳ס — דער ערוב רעוויזאָר / שבת טיי פאַר שחרית / אולי דער סאַדאוואָסער מאַכער דער ערשטער ביבליאָ־טעקאַר / עכוב הקריאה צוליב טראַטואַרן / יידישע האַרע־פּאַשניקעס.

שבת אין ביעלסק

ווער קען באַשרייבן די הייליקייט און דערהויבנקייט וואָס האָט זיך אַרויס־געפילט פון שבתדיקן טאָג אין יענע יאָרן אונדזערע. אַזאַ שבת איז מער שוין נישטאָ, ווייל יענע יידן זענען שוין מער נישטאָ.

אייגנטליך האָט זיך שבת אָנגעהויבן נאָך פון דאָנערשטיק אָן. דאָנער־שטיק אָוונט האָבן די מאַמעס שוין געצוואָגן די קעפּעלעך פון זייערע קינ־דערלעך. דאָנערשטיק באַנאַכט האָט מען אויך געקאָכט דעם בריקווע־צימעס פאַר דעם הייליקן שבת. הערשל יודקיס וואָס פלעגט אַ גאַנצע וואָך באַקן בייגל און יינגלעך מיט מיידלעך פלעגן שטיין און וואַרטן ביי אים אויף די פרישע בייגעל, וואָס זענען נאָר וואָס אַרויס אויפן שטעקן פון ציטעריקן אויוון, פלעגט דאָנערשטיק באַקן פּאַשליאַדקעס און ווער ס׳איז געשטאַנען האָט געהערט דאָס פייפן פונם גריל, וואָס האָט דאָרט שטענדיק געפייפט. ס׳איז אַ „יש אומרים״, אַז ביי הירשלן אין בעקעריי האָט מען געשאַפן די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע פון 1905טן יאָר.

נו, און פרייטיק, דער ערב שבת אליין?

שוין פרייטיק האָט זיך פון די קיכן געטראָגן דער ריח פון געפילטע פיש און אַנדערע ריחות פון שבת׳דיקע מאכלים. די בעקערס האָבן געהייצט די אויוונס פאַר די טשאָלנטן, וואָס די בעלי בוסטעס האָבן פאַררוקט פאַר דעם שבתדיקן מאָלצייט. יידן זענען געלאָפן אין מרחץ אריין און להבדיל די אַרעש־טאַנטן זענען אַרויס פון די טורמעס מיט בעזעמער און האָבן געקערט די ברוק.

אַלע, הייסט דאָס, האָבן זיך פרייטיק שוין געגרייט מקבל פנים זיין דעם שבת. אָבער איין מענטש האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון מער ווי אַלע אַנדערע. אַ מענטש, וואָס האָט מער ווי אַלע בייגעטראָגן צו דער קדושה פון שבת אין ביעלסק. דאָס איז געווען לייבל דער מלמד זצ״ל. אַ ייד מיט אַן הדרת פנים, אַ שיינענדיקע באָרד ציכטיק געקליידעט און כולו אומר קדושה.

ער איז געווען דער גמרא מלמד אין תלמוד תורה. פרייטיק מיטאָג צייט, ווען ער האָט צעלאָזט זיין חדר קינדער איז ער אוועק אהיים אָפּעסן דעם פריי־טיקדיקן גריץ־קרופּניק. דאָס מאכל איז געווען אַ חלק פון דער מיט־שבת גע־

בונדענער טראַדיציע, אזוי ווי בריקווע־צימעס און פאשליאדקעס. גלייך נאָכן אָנבייסן פלעגט לייבל קומען צו אונדז אין שטוב, אראָפּנעמען דעם קאלענדאר פון וואנט און אָפּשרייבן מיט א קליין בליישטיפטעלע אויף א קליין פאפיר־צעטעלע די שקיעות און זריחות פון דער זון פאר דער גאנצער וואָך, און דער עיקר, די צייט פון ליכט צינדן און הבדלה שעה׳ן. מיין טאטע פלעגט יעדעס יאָר קויפן רייסקינס אפרייס קאלענדער און נאָר ווי לייבל מלמד האָט דאָס זיך דערוווסט, האָט ער דאָס געמאכט אן איינפיר, איבערשרייבן די וויכטיקע שבת צייטן פאר זיך, כדי ער זאָל חלילה נישט געשטרויכעלט ווערן און נישט דאווענען און זאָגן שמע ישראל איידער זון אויפגאנג אין דער פרי, און נישט דאַווענען חלילה מעריב פאר זון־אונטערגאנג אין די אָוונטס.

כ׳געדענק אז יעדעס יאָר, פארן קריסטלעכן ניי יאָר פלעגט ר׳ לייבל קומען צו מיין טאַטן ע״ה און זיך מיט אים מיישב זיין, ער זאָל קויפן דעם ריכטיקן לוח און מיין פאָטער פלעגט עס אים צוזאָגן און דערהאלטן. רייסקינס קאָלענדער האָט געטראָגן אויבן די רוסישע טשיסלע, אינמיטן — די פּוילישע און הינטן אונדזער לוח מיט דער סדרה, שקיעה און זריחה און אויך יעדן ערב ראש חודש, דעם מולד א. א. וו. איין יאָר אָבער געדענק איך, האָט רייסקין איינגעפירט א נייעס און אויף דער צווייטער זייט בלעטל אָפּגעדרוקט גלייכווערטלעך און וויצן, ווען לייבל איז אריינגעקומען פרייטיק צו אונדז, איבערשרייבן זיינע וויכטיקע פאר אים איינצלהייטן, האָט ער פלוצעם באמערקט די׳ ענדערונג אופן בלעטל און איבערגעלייענט די וויצן, האָט ער זיך צום ערשט צעשמייכלט. אָבער דערנאָך האָט ער געזאָגט דער מאמען ע״ה. דער טאטע איז נישט געווען אין שטוב, אז ער נעמט דעם לוח אָפּטראָגן אים אין געוועלב און אים איבערבייטן אויף אן ערנסטן קאלענדאר. ווען מיר קינדער האָבן דאָס דערהערט האָבן מיר אים אויסגעכאפּט דעם לוח אָנגענומען אים פאר ביידע הענט און נישט געלאָזט אים גייען. די מאמע האָט זיך אריינגעמישט און געפרעגט צי דער לוח איז פסול. לייבל האָט געהאלטן אז יאָ, ווייל ווי קומט עס אז אַזעלכע ערנסטע היגזיכטן זאָלן זיין באַשמירט פון הינטן מיט קלות ראש, אָבער נישט האָבדיק דערצו אן הלכה האָט ער געמוזט באשטיין, אז דער קאלענדאר זאָל בלייבן ביי אונדז. ער האָט געוואָלט אים פסלן, אָבער אין ים פון תלמוד איז נישט פאראן א דין אָדער א פסק איבער קאלענדארן מיט וויצן.

ווען לייבל פלעגט פארטיק ווערן מיט׳ן פארצייכענען די וויכטיקע זון פרטים, פלעגט ער אוועק צום וואָקזאל, אָנשטעלן זיין זייגער אויף דער ריכטיקער צייט. דער באַן־זייגער איז געווען פאררעכנט אין ביעלסק אלס אקוראטער און פינקטליכער. ווען מ׳פלעגט אים טרעפן גייענדיק פון וואָקזאל און אים פרעגן וויפיל איז דער זייגער, פלעגט ער ארויסנעמען זיין זייגער פון וועסטל טאש אויפעפענען דאָס טירעלע, די קאָפּערטע מיט א פייערלעכן דרוק אויף דעם שפרונג קעפל און ענטפערן:

— צוועלף און א האלב מינוט אויף צוויי.

ער איז געווען א גרויסער מדקדק, צו גיבן די ריכטיקע צייט צו דער

סעקונדע. און אלץ צוליב שבת, כדי א ייד זאָל נישט נכשל ווערן און זאָל חלילה נישט אריינאַרבעטן אין שבת אריין.

אז די צייט איז געקומען מ'האט געדארפט פארמאכן די קראָמען, איז לייבל ארויס פון שטוב אַן אַנדער מענטש, נאָס אויסגעצוואָגן, שיין פארקעמט די באָרד, אויסגעפוצט אין זיינע שבת'דיקע מלבושים און אוועק צו דער באַן. פון דאָרט האָבן זיך אָנגעהויבן די געוועלבער, ער פלעגט צוגיין צו יעדן קרע־מער און אים אריינזאָגן דריי ווערטער: „פארמאכט די קראָם".

און דער באַפעל איז באַלד אויסגעפילט געוואָרן.

אייניקע קרעמער האָבן זיך פאר אים געקלאָגט פארוואָס ר' לייב פאנגט נישט אָן זיין מארשרוט פון יענער זייט, פון ביאַליסטאָקער גאס, אזוי, האָבן זיי געזאָגט, וואָלטן מיר נאָך אביסל געלייזט ביז שבת.

אָבער ר' לייב האָט דאצו געהאַט דעם ריכטיקן ענטפער:

— דערפאַר אָבער וועט איר זוכה זיין, אז משיח וועט קומען פון אייער זייט, און איר וועט אים זעען ד'ער ערשטער.

זונטאָג ווען די קריסטן זענען געגאַנגען אין צערקווע האָט וועלטשינסקי, דער אקאַלעטשנער, געפאָדערט, אז יידן זאָלן פארמאכן די געוועלבן, אָבער ווי נאָר ער איז אַריבער די גאָס האָט מען גלייך געעפנט די קראָמען פונדאָסניי. ס'האָט אים אויפגערעגט, אָבער ער האָט נישט געסטראַשעט מיט אַרעסט אָדער שטראָף, ער פלעגט נאָר זאָגן:

— ס'אַנדערע מאָל וועל איך מיטנעמען מיט זיך לייבלען וועט מען פאָלגן.

אַ צווייטער ייד איז געווען, וואָס דער שבת אין ביעלסק איז געווען פאַר־בונדן מיט אים און ער מיט אים, דאָס איז געווען ביירל חנה'ס.

אין מיינע יאָרן איז ער געווען זער אַלט און איז צום סוף אוועקגעפאָרן קיין ארץ ישראל שטאַרבן, כדי אויסצומיידן נאָכדעם דאָס קייקלען זיך אונטער דר'ערד. ער האָט געוואָלט זיך פארשפאָרן דאָס גלגול מחילות. זיין אַרבעט איז געווען בודק צו זיין דעם ערוב. אין אונדזער שטאָט זענען אלע ענדע גאסן געווען פארצויגן מיט א דראָט אויף צוויי הויכע סלופעס, אלץ פאר יידישער באַקוועמליכקייט, כדי זיי זאָלן קאָנען טראָגן אים שבת און רשות הרבים. יעדן פרייטיק האָט ר' ביירל בודק געווען די דראָטן, דעם ערוב מיין איך, און ווען ער האָט געפונען אַ דראָט אַן איבערגעריסענעם, האָט ער באַלד גע־לאָזט וויסן די שמשים פון די בתי מדרשים און צו קבלת שבת פלעגן אויסרופן:

— דער ערוב איז איבערגעריסן, מ'טאָר נישט טראָגן אים שבת.

דער אויפרוף האָט דערציטערט ביעלסק, יידן האָבן שוין געהאַט פון וואָס צו רעדן און אריינטענה'ן. דאָס איז געווען ממש א קאַטאַסטראָפע. אויף צו־מאָרגנס האָט מען געזען יידן אין די גאסן גייען אין בית מדרש אריין מיט'ן טלית אָנגעטון אונטער דער קאַפּאָטע, אָדער פוטער, דעם טאשן־זייגער האָט מען איבערגעלאָזט אין דער היים. דאָס שנופ־טיכל פארדרייט אויף דער האַנט

און די פאטשיילע אויפן האלדז. אָבער דאָס אַלץ, מילא קאָן מען נאָך אויס־האלטן, אָבער דאָ האָט זיך אָנגעהויבן א שרעקלעך פּראָבלעם ווי צו ברייננגען אהיים דעם טשאָלנט מיט׳ן קוגל. אהיים ברענגען פון דער בעקעריי ווו מ׳האָט זיי פארוקט ערב שבת איז געוואָרן פלוצעם א ווייטע שטרעקע. קיין סך גויים זענען אין שטאָט נישט געווען מ׳זאָל זיך קאָנען מיט זיי ארויסהעלפן. פאמי־ליעס וואָס האָבן געהאַט קליינע מינדעריעריקע קינדער האָבן די קינדער דאָס געטון פאר זייערוועגן. ביי די קינדערלעך איז עס געווען א יום טוב, מ׳האָט געגומען דאָס קינד אויף די הענט מיט׳ן טשאָלנט און ס׳איז שוין געווען א היתר. אָבער משפחות מיט דערוואקסענע קינדער זענען געווען זער אין א שווערער לאגע.

טיי

ביי אונדז יידן אין ביעלסק איז טיי געווען אַ באזונדערע זאך, נישט סתם א גלעזל וואַרעמס ווי ביי אנדערע אומות. ווייל טיי האָט מען געמעגט טרינקען פארן דאווגען און דאָס איז געווען א ריזן פארדינסט. די בעקערייען האָבן ארייג־געשטעלט אויף שבת עטלעכע באַנקעס מיט באפארבטע וואסער, פארזיסט און יידן זענען געווען רוהיק, מ׳האָט זיך פארלאָזט אויף די בעקערייען.

איך געדענק גייענדיק שבת אינדערפרי אין בית מדרש אריין, פלעג איך פארבייגיין יוסל בעקערס הויז. ווער ס׳געדענקט יאָסל בעקער ווייסט ער וועמען איך מיין. דאָס איז געווען א טייערער ייד, ער פלעגט אריינשטעלן אויף שבת אין אויוון עטלעכע שיינע ליטער וואסער און יידן זענען שבת פרי געקומען צו אים טרינקען טיי. כ׳פלעג דאָרט טרעפן יעדן שבת אַ פּאָר מנינים יידן, וואָס האָבן געהאט א מנהג פארן דאווענען זיך אורעקזעצן און אריינשוויצן א שיינע פּאָר גלעזלעך וואַרעמס, מ׳זאָל קאָנען נאָכהער דאווגען מיט חמימות. אזא מין טראַדיציע איז דאָס געווען אין ביעלסק. ביי אונדז אין שטוב איז געווען א גוי, האָט ער דאָס פארקאָכט טיי און שכנים פון ארום זענען געקומען הנאה האָבן פון טיי פאר שחרית.

נאָך איין טיי־פלאץ איז געווען אין ביעלסק, וואָס איך געדענק, אָבער ווי קומט ער צו יענע, פון די בעקערס. ס׳איז געווען א טשייניע אין ראטהויז, דאָרט האָט מען פארקויפט טיי, ווי אויך „קיפיאטאק”, הייסע וואסער. יעדער האָט געקאָנט קומען ברייננגען א כלי און מיטנעמען אהיים וויפיל ער האָט געקויפט. די פרייז האָט זיך געוואויגן פון 1 ביז 5 קאָפּיקעס, לויט דער גרייס פון דער כלי. אָבער ווי קאָן מען שבת צאָלן געלט, ס׳איז דאָך מוקצה, א בפירושער איסור? פלעגט מען פרייטיק אינזינען האָבן צו גיין באַצאָלן, קויפן א צעטעלע און שבת האָט מען געצאָלט מיט׳ן צעטעלע, ווי דאָס הייסט אין דער גמרא כלאחר יד, שיש בו משום שינוי. מ׳האָט געהאט אן עצה, אָבער פּאָלג מיך א גאנג. און טאָמער פארגעסט מען.

אין ביעלסק זענען אויך געווען 2 קאָנדיטאָריעס, וואָס פלעגן שבת נישט נעמען קיין געלט. זענען יונגע בחורים און מיידלעך געקומען שבת און געטרינקען סאָדע וואסער מיט איינגעמאַכץ און עסן צוקערקעס. איין קאָנדי־

טאָריע אַזעלכע איז געווען אי־ אָלסטעריע און דער בעל הבית איז געווען אלתר פּיוולס. די צווייטע איז געווען אולי׳ס לעבן בריקל ווו דער דזשאַט איז געשטאַנען יעדן מאַרק־טאָג. די צוויי יידן האָבן געהאט קעסטלעך, ווו זיי האָבן געהאַלטן פאַרצייכנט די נעמען פון זייערע קליענטען. דאָרט פלעגן זיי אריינוואַרפן די נעמען מיט די סומען, וואָס יעדער האָט אָנגענומען, און אין פאַרלויף פון דער וואָך האָט יונגווארג געדענקט קומען אָפּצאָלן פאַר דעם שבת אָנגעבאָרגטן פאַרגעניגן, כדי ער זאָל קאָנען דעם צווייטן שבת ווידער מיטמאַכן מיט אַלע דאָס סאָדע־וואסער מיט וואַרעניע פאַרגעניגן. סיי די עלטערע מיט דער שבת טיי, סיי די ייִנגערע, מיט דער סאָדע וואסער, מיין איך, איז עס געגאנגען מער אין דער טראַדיציע און צוזאמענטרעף, דאָס הייסט אין דער געזעלשאַפטלעכער הנאה ווי אין דעם פּערזענלעך קערפּערלעכן געניוס.

אגב, דער זעלבער אולי איז געווען דער ערשטער ביבליאָטעקער אין שטאָט. איידער ס׳איז געווען ביי אונדז די שטאָטישע ביבליאָטעק האָט ער געהאַט ביכער, פאַרשטענדלעך יידישע, שמר׳ס מעשיות, ספּעקטאָר׳ס ראמאַנען, דינעזאָן און שפּעטער אויך מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם און אַנדערע. פאַר עטלעכע קאָפּיקעס האָט מען געקאָנט ביי אים באָרגן א בוך צו לייענען. נאָך זיין ביישפּיל, ווען מ׳האָט געזעען דעם דראַנג צום לייענען ביי אונדזערע יידן האָט דאָקטאָר עפּשטיין גענומען איניציאטיוו און אָנגעהויבן שאַפן די שטאָטישע ביבליאָטעק. מ׳קאָן זאָגן אולי דער סאָדע וואסער ייד איז געווען דער ערשטער קולטור טרעגער פון ביעלסק.

אזוי האָט מען אָפּגעהיט ביי אונדז שבת. קיינער האָט אין גאס נישט געריכערט, די קראָמען זענען געווען געשלאָסן, וואָס מ׳האָט יאָ געוואָלט קויפן אים שבת און וואָס מ׳האָט געקאָנט קויפן, האָט מען דאָס געקויפט אָן געלט. און א קדושה איז געהאָנגען איבער דער שטאָט, ווי א הייליקער פּרוכת, וואָס לאָזט זיך אראָפּ פון די הויכן און האלט אָן פון ליכט בענטשן ביז הבדלה. אין די גאסן זענען שבת געגאנגען ווייניק מענטשן, און די וואָס זענען יאָ געגאנגען האָבן געשטעלט די פיס לאנגזאם, פּאַמעלעך, געלאסן, באזאכט. נישט א גאנג, א־געיעג־נאָך־־עפּעס, נאָר א מין סתם זיך דורכגיין, א מין סאמעטענער, ווייכער שפּאציר אין פּרדס פון קדושה. מ׳איז געגאנגען צום דאַווענען, זאָגן תהלים נאָך דעם שבת דרימל, מ׳איז געגאנגען צו דעם פעטער מיט דער מומען, צו דעם זיידן מיט דער באָבען, מ׳איז געגאנגען פּראווען שלוש סעודות אין די שולן און בתי מדרשים, מ׳איז געגאנגען שבתדיק אויסגעפּוצט און אָן וועלטלעכע כוונות, אָדער וואָכעדיקע צילן. די גאס אליין האָט עפּעס גערוט און געטרוימט. שבת אין ביעלסק.

פינף בתי מדרשים זענען געווען אין ביעלסק און א פּאָר מניינים שטיבלעך. דער אלטער בית מדרש איז געווען דער עלטסטער אין שטאָט. דער אלטנייער איז געבויט געוואָרן ווען יידן האָבן זיך געמערט. דער הכנסת אורחים בית מדרש איטשעלעס שול און דער בית מדרש פון דעם „יפה עיניים״. איטשעלעס איז אין מיינע צייטן איבערגעבויט געוואָרן אויף א מויער. מיין

זיידע ישעיה שטיינבערג ע״ה האָט עס גענומען אויף זיך איבערצובויען זיין זיידעס איטשעלעס מקום קדוש און דאָס אויסגעפירט.

דער „יפה־עיניים״ האָט געהייסן אזוי אויפן נאָמען פון צווייטן ביעלסקער רב ר׳ לייבעלע יעלין, דער מחבר אָדער „בעל מחבר״ פון וויכטיקן ספר מיט׳ן נאָמען יפה עינים, ווי איינער זאָגט שיין זענען די אויגן וואָס דערזעען עפּעס אין ים פון גמרא. דאָס שיינקייט פון די אויגן דאַרף זיין א טיף שיינקייט, אן אינערלעך שיינקייט.

ס׳איז אויך געווען ביי אונדז א חסידים שטיבל מיט זער ווייניק חסידים.

פון די מנינים איז צום דערמאָנען וועלוול גלעזערס מנין אין בית מדרש גאס. אז מיין טאַטע האָט זיך פארשפּעטיקט פרייטיק צו קבלת שבת זענען מיר אריינגעגאנגען מקבל שבת זיין צו וועלוולן.

אַלע בתי תפילה זענען געווען שבת אָנגעפילט מיט מתפללים. פרייטיק צונאַכטס און שבת זענען שטעט געווען פארנומען. דער עיקר, די הויפּט אטראקציע אין די שולן איז געווען דאָס קאָנען זיך אדורכרעדן מיט שכנים, יידן סתם און אזוי זיך פריינד. דערצו האָט ספּעציעל געדינט די קריאת התורה. כ׳מיין, אז דאָס איז געווען די טרייב־קראַפט צו גיין דאַווענען.

און ווען מיר רעדן וועגן קריאת התורה, דערמאָנט זי זיך מיר נישט נאָר אלס רעליגיעזער באגריף וועלכער האָט אריינגעלערנט די תורה און די יידישע קעפּ. זי דערמאָנט זיך מיר ווי א באַסטיליע וואָס יידן געקריוודעטע האָבן געשטורעמט, ווען מ׳האָט זיי געטון א קריוודע. ווייל זי איז אייגענטלעך געווען די ווונדערבארע אפּעל־אינסטאַנציע וווהין יידן האָבן אפּעלירט פאר גערעכטיקייט און פאר יושר און גלייכקייט און דערמיט געווען אייגנטלעך א דעמאָקראַטישע אינסטיטוציע. נישט אזוי זי אליין ווי דער עיכוב הקריאה. ווען איינער האָט געהאַט א קריוודע פון קהל. פון א שטאַרקן שטאָט בעל־הבית, פון א ייד א תקיף און ער האָט נישט געהאַט פאר וועמען זיך צו קלאָגן פלעגט ער ארויפגיין אויפן בעלעמער, איידער מ׳האָט געעפנט דעם ארון קודש ארויסצונעמען דאָס ספר תורה, א קלאַפּ טון מיט דער האַנט אויפן טיש און זאָגן :

— כ׳וועל נישט לאָזן לייענען די תורה ביז איר וועט אויסהערן מיין אָנקלאגע.

און מ׳האָט אויסגעהערט. ווו האָט איר דאָס היינטיקע צייטן אזא פאָלקס איסטיטוציע, ווו דער קליינער מענטש זאָל צווינגען די געזעלשאַפט אים אויסצוהערן אָדער אפילו אים צו העלפן ?

איין עיכוב הקריאה געדענק איך ווי היינט. אין ביעלסק איז דאן אָנגעקומען א שלעכטער איספּראווניק. ער האָט ארויסגעגעבן א באפעל, אז מ׳זאָל מאכן טראָטוארן אין די גאסן. האָט זיך אויפגעהויבן א הימל געשריי און א פּראָטעסט, „מיר ווילן נישט קיין טראָטוארן״, ערשטנס ווייל מיר האָבן נישט דאָס געלט דאצו, צווייטנס, און דאָס איז נאָך וויכטיקער, אז ס׳וועלן זיין טראָטוארן וועלן די פויערן נישט קאָנען צוקומען דאָנערשטיק מיט זייערע וועגענער צום מאַרק. האָט מען געמאַכט אן עיכוב הקריאה, אָבער צו וועמען

זאָל מען דאָ רעדן, און ווען מען זאָל מען דאָ צווינגען מיט קריאת התורה, אז דער איספּראווניק האָט נישט געוואָלט קיין עליה און ער האָט זיך גע־קאָנט לאָזן סטראשען מיט קריאת התורה. האָט דער איספּראווניק אויסגעפּירט. איך פון מיין זייט גיב צו:

גוט וואָס ער האָט אויסגעפּירט. ווייל נאָכדעם וואָס מ׳האָט שוין געמאַכט די טראָטואַרן האָבן מענטשן הנאה געהאט און זיך געוווּנדערט ווי אזוי זענען זיי פריער געגאנגען אָן טראָטואַרן. און געשפּרינגען אויף די שטיינער אין די טיפע בלאָטעס און קאַלוזשעס ווען יעדער שפּרונג איז געווען סכנת נפשות.

שבת, די גויישע שולע און בעלי מלאכות

ווען כ׳בין געווען א יינגל האָב איך געמוזט לערנען אין דער גויישער שולע. אין דער שולע האָט מען געמוזט באזוכן אויך שבת, אָבער יידן האָבן אויסגעפּועלט, אז שבת זענען די יידישע קינדער געווען פריי פון שרייבן. איז דאָך גוט? אָבער יידישע טאַטעס ווילן דאָך די קינדער זאָלן שבת אָפּ־דאווענען פאר דער שולע, האָט מען געמוזט דאווענען מיט דעם פריסטען מנין וואָס איז געווען אין שטאָט. מיין טאַטע האָט געהאט א שטאָט אין יפה עינים בית מדרש, אָבער דאָרט האָט מען געדאווענט צו שפּעט צום ערשטן מנין.

דער איינציקער בית מדרש ווו מ׳האָט אָנגעהויבן דאווענען פרי איז געווען דאָס אלטע בית מדרש. דאָ האָבן געדאווענט די בעלי מלאכות און פּורמאנעס, האָרעפּאשנע יידן, וואָס זענען געוווינט געווען פרי אויפצושטייען און פרי צו עסן. זיי האָבן אָנגעהויבן שבת תפילות ווען גאָט אליין איז נאָך געשלאָפן. האָב איך דאָרט געדאווענט און באוויזן צו גיין אין שולע צו דער צייט.

אזוי ארום האָב איך געהאט די געלעגנהייט אָבסערווירן די טייערע יידן. ס׳שטייט מיר פאר די אויגן א בילד פון יענער צייט און יענע יידן.

אלתר פּייוולס פון דער סאָדע וואסער האָט פארנומען א באזונדער פּלאץ ביי דעם עולם, ווען ער איז אריין אין בית מדרש האָבן אים אלע ארומגע־רינגלט און געגומען רעדן וועגן פּאָליטיק. צי ס׳וועט זיין א מלחמה צי ניין, ער האָט ווייזט אויס געוווּסט. אין יענער צייט זענען נאָך נישט דערשינען קיין יידישע צייטונגען. אין ווארשע און אין ביעלסק זענען געווען זער גע־ציילטע מענטשן וואָס האָבן אויסגעשריבן א צייטונג, אָבער דאָס איז געווען א העברעישע צייטונג, צי דאָס איז געווען דער „הזמן״ אָדער דער „הצופה״ און „הצפירה״. צוויי צי דריי יידן האָבן אויסגעצייכנט דעם „פריינד״, די ערשטע יידישע צייטונג פון פּעטערבורג. מיין פאָטער האָט אויך געהאט דעם „פריינד״ און אלתר פּייוולס פלעגט יעדן טאָג נעמען ביי אונדז די בלאַט־צייטונג, נאָך דעם וואָס מיין טאַטע האָט זי איבערגעלייענט. כ׳מיין אז אלתר איז געווען דער איינציקער אין אלטן בית מדרש, וואָס האָט געזען א צייטונג, ער האָט עס געטון אויס אינערלעכן דראנג, אָבער דאָס האָט אים

ארויסגערוקט העכער פון זיי אלע און ארום אים האָט זיך דאָס אלץ קאָנ־צענטרירט. ווען מ׳האָט געענדיקט די אקטועלע פּאָליטיק האָט מען זיך אוועק־געלאָזט דיסקוטירן די טערקישע קריג פון צוריק מיט 30 יאָר צוריק, ארויף אויף דער דרייפוס־דיעלע וואָס איז שוין אויך געווען אַן אלטע פארגאנגענ־הייט, און פארפאָרן צו אַלע צייטן ווען יידן האָבן אויסגעשטאַנען גזירות, צרות און עלילת דם.

פארן אלטן בית מדרש איז אלץ געווען ניי און אקטועל. און אפשר האָט עס דער אייביקער שבת אזוי פארטושט דעם זין פון צייט און יידן האָבן געטויכט אין גייסטיקער וועלט וואָס ווייס נישט פון קיין צייט גרענעצן.

דער באראק אין דער בית מדש גאָס

ירוחם קלעשטשעלסקי
ברוקלין, פאר. שטאַטן

מיין ליב ביעלסק

(מאָטי לייב פאַזשארניק / יידישע פרנסות / הילקע קצב׳ס גרויסער טאָג / סתם עפּיזאָדן)

אָנהייבן צו דערציילן אַלץ, קאָן מען באשרייבן פיל ביכער און איך דארף זיך באגרענעצן, ווייל עס איז פאראן צופיל צו דערציילן.

צום בעסטן געדענק איך דאָס שטעטל ביעלס־פּאָדלאסקי (דערנעבן זענען געווען די גרויסע ביאַלאָוויעזשער וועלדער. פון דעם נעמט זיך דער צווייטער נאָמען). אַלס א יינגער יינגל, ווען איך פלעג ארומלויפן באָרוועס אין זומער צייט, זיך שפּילן אין די גאַסן מיט אנדערע קינדער אין פארשידענע שפּיל פאר־ויילונגען.

דאָס לעבן געווען א שווערס, די עקאָנאָמישע מיטלען פון וואָס צו מאכן אַ לעבן זענען געווען זער באגרענעצט, די איינציקע גרעסערע ווארשטאטן, ווו ס׳האָבן געארבעט מער ווי צען ארבעטער זענען געווען ווייניקע. מ׳פלעגט אויסארבעטן וואָילאקעס פון וואָל, און טראָץ דעם וואָס די בעלי־בתים זענען געווען יידן, זענען געווען קריסטלעכע אַרבעטער אויך. די יידן זענען מערסטנס געווען הענדלרס, וואָס האָבן געהאט גרעסערע אָדער קלענערע קראָמען, אנדערע מיטל־מען. מ׳פלעגט אויך קויפן א פערד ביי איין פויער און פארקויפן צום צווייטן, האנדווערקער זענען געווען יידן און סתם בעלי־מלאכות.

אויסער די עקאָנאָמישע שוועריקייטן איז דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן געווען באשווערט מיט שנאת ישראל. אַלס אַ פאַקט מוז איך דערציילן אַ פאַל, וואָס האָט איבערגעלאָזט א טיפן איינדרוק אויף מיר אין די שפּעטערדיקע יאָרן, און באַאיינפלוסט מיין געדאנקען גאנג. ווען דאָס איז געשען, בין איך אַלט געווען אומגעפער 6 יאָר. געלערנט אין דער שטאָטישער תלמוד־תורה. איינמאָל האָט מען אין די פרימאָרגן שעה׳ן איבערגעשלאָגן דעם מאָנאָטאָנעם געזאנג פון רבי׳ן מיט א גרויסן טומל. קוקנדיק דורכן פענצטער האָבן מיר געזען טראָגן א מעטנשן האלב פארחלש׳ט, מיט א פארבונדענעם קאָפּ, צום הכנסת־אורחים. שפּעטער נאָכן ענדיקן דעם טאָג לערנען, האָבן מיר געהערט פון דעם ביסל יידן, וואָס זענען זיך געשטאנען אַרום, דערציילנדיק איבער און איבער, אַז דער צעשלאָגענער ייד איז אַן אָרעמאן, איינער פון די גרופּעס קבצנים וואָס קומען אלע דאָנערשטיק נאָך נדבות. זיי גייען יעדן טאָג אין אן אנדער שטאָט. די ביעלסקער פּאָליציי האָט אים פארהאלטן, צעשלאָגן מכות רצח און ארויסגעוואָרפן אויפן גאַס, פון וואנען מען האָט אים געבראכט צום הכנסת־אורחים. ער איז געלעגן דאָרט ארום 10 טעג.

אלע יידן פון שטאָט זענען געווען אויפגעבראכט. מ׳האָט גערעדט וועגן שיקן אָנקלאַגעס צו העכערע אנשטאלטן און אזוי ווייטער. מיר האָט זער באַוואונדערט

די סאָלידאַריטעט פון דער גאַנצער שטאָט פאַר אַ פרעמדן יידן, וואָס קיינער האָט אים פערזענלעך נישט געקענט.

יאָרן זענען פאַרבייגעגאַנגען און אַזעלכע געשעענישן האָבן זיך איבערגע־חזר׳ט. אָבער אַשטאָט צו שלאָגן איינציקע, פלעגן כוליגאַנעס באַפאַלן גרופּעס יידן, און ווען נייעס פון אַזאַ געשלעג האָט זיך פאַרשפּרייט, איז באַלד געקומען צולויפן אַ גרויסע גרופּע יידן העלפן זייערע ברידער. עזוב תעזוב עמו.

דער וואַקזאַל אין ביעלסק

פיל זענען געווען אַזעלכע געשלעגן, אָבער איך וויל דאָ דערציילן איבער איינעם, וואָס איז פאַרבליבן אין זכרון מער ווי אַנדערע.

דאָס איז געווען אַן אָוונט און אַ גרופּע אַנטיסעמיטן האָבן אויסגערעכנט צו באַפאַלן די יידן נעבן טעאַטער, ווו זיי זענען געגאַנגען זען אַ גרופּע אַקטיאָרן שפּילן. די נייעס פון געשלעג האָט געבראַכט אַ סך יידן צום פּלאַץ, צווישן זיי איז געווען איינער, וואָס האָט געצויגן מער אויפמערקזאַמקייט ווי אַנדערע. אַלע האָבן אים געקענט אַלס הילקע דער קצב, ער איז געווען אַ גרויסער ייד מיט אַ שווערן קערפּער און סטאַביל אַ הייזעריקע שטימע. ער איז אַרומגעלאָפן צווישן די כוליגאַנעס, געהאַלטן אַ שטעקן אין זיין האַנט און זיי געקלאַפּט אויף רעכטס און אויף לינקס, שרייענדיק מיט יעדן קלאַפּ:

דאָס איז פאַר מיין ווייב; דאָס איז פאַר שמואל׳יקן, מאַשען, ביז ער האָט אויסגערעכנט יעדן קינד און דעם שטעקן צעבראָכן.

די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל האָט גערעדט וואָכן לאַנג פון דעם און געווען שטאָלץ מיט הילקע דעם קצב.

אַ מאָנאַט שפּעטער איז מיין פאָטער, וואָס האָט נישט געקענט אַנרירן

אַ פליג אויף דער וואנט, געקומען צולויפן אַן אָוונט פון גאַס, זוכנדיק אַ שטעקן. איך האָב אים געפרעגט, וואָס איז געשען?

— מען שלאָגט זיך — האָט ער באוויזן צו זאָגן און איז ארויסגעלאָפן אין גאַס אריין.

עס איז מיר געוואָרן טרוקן אין האלדז און טרערן זענען מיר געשטאנען אין די אויגן. איך בין אים נאָכגעלאָפן. שפעטער האָט זיך ארויסגעוויזן, אַז עס איז געווען בלויז אַ קלאנג. ווען איך טראַכט צוריק פון יענע יאָרן, ווען די יידן פון ביעלסק האָבן אָנגעהויבן זיך פילן אין מיינע אויגן ווי איין משפחה. אויב ס'איז געשען אַן אומגליק ביי איינעם, האָט געטרויערט דאָס גאנצע שטעטל, אַ שמחה ביי אונעם — האָט זיך געפרייט דאָס גאנצע שטעטל. פיל איך דעריבער, אַז ס'איז דאָ מיט וואָס שטאָלץ צו זיין.

רייכע מענטשן זענען געווען ווינציק אין ביעלסק. וואָס הייסט רייכע? אַז אַ פאַמיליע האָט געלעבט באקוועמלעך און געהאַט אויף אַלע אויסגאַבן און געגאנגען שיין אָנגעטאָן, האָט דאָס שוין ביי אונדז געהייסן אַ רייכער מענטש. יאָ, ער האָט געדארפט דערצו האָבן זיין אייגן הויז אויך. די מערהייט האָט קוים זיך אויסגעהאלטן און געלעבט פון טאָג צו טאָג. פארשטייט זיך, עס איז נאָך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן נאָך דאָס אויך נישט געהאט און געדארפט נישט איינמאָל גיין שלאָפן הונגעריק.

עס איז געווען נאָך אַ גרופּע יידן. דער סימבאָל פון זיי איז געווען די בית־המדרש גאַס איינוווינערס, וועלכע פלעגן קריגן געלד פון אמעריקע. ביי זיי האָט זיך געדרייט אַ גראָשן. כאָטש זיי זענען געווען ווייט פון רייך.

אַלע ביעלסקער יידן האָט מען געקענט זען אין אַ יום־טוב'דיקן טאָג, ווי דער ערשטער טאָג פסח אָדער ראש־השנה, אָנגעטון אין נייע זאַכן מיט די נייסטע פאַסאָנען. די ביעלסקער פלעגן האָבן אַ צונאָמען „די זיידענע טאָרבעס" פאר זייער גיין שיין אָנגעטון. אין די יום־טוב'דיקע טעג פלעגן ארויסקומען יונג און אַלט אויף דער שפּאַציר גאַס, וואָס איז באַשטאַנען פון דער פּאָטשט הויז ביז דער בית־המדרש גאַס.

דער קולטורעלער ניוואָ פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען פון אַ גאַנץ הויכן שטאַנד.

ביעלסק האָט געהאט צוויי דראמאטישע גרופּן, וואָס זענען געווען זער גוט און געשפילט אויף דער בינע ווי פּראָפעסיאָנעלע, נישט ווי אַמאַטאָרן. דער אָוונט וואָס איינע פון זיי פלעגט אויפטרעטן, פלעגט זיין ווי אַ יום־טוב אין שטעטל. די הכנסה פון איין גרופּע פלעגט גיין פאר דער יידישער שולע, ווו די שילער פלעגן באַשטיין פון די אָרעמסטע שיכטן און די פארוואלטונג פלעגט שטענדיק האָבן אַ דעפיציט. די צווייטע גרופּע פלעגט שפּילן פאר דער לינת־הצדק, וואָס האָט געהאָלפן קראנקע, געצאָלט פאר דאָקטוירים און אַמאָל אויך געגעבן רעצעפּטן פאר די מענטשן, וואָס האָבן נישט געהאַט צו באַצאָלן.

די יידישע באפעלקערונג איז געווען נישט קיין סאך גרעסער ווי די קריסט־לעכע, אָבער דאָס לעבן פון שטעטל איז געווען זער פיל באַאיינפלוסט פון די יידן, אין אַרבעט און אין האַנדל, ווי אויך אין די שטאָטישע פונקציעס. צום

ביישפּיל, די פרייוויליקע פייערלעשער מיט זייער בלאָז אָרקעסטער, זענען געווען 80 אָדער 90 פּראָצענט יידן. עס האָט זיך געלאָזן אָנזען, ווען זיי פלעגן דעפילירן אין די צוויי טראַדיציאָנעלע פּוילישע ימים־טובים: דעם דריטן מאַי און דעם עלפטן נאָוועמבער. איינער פון די אָנפירערס איז געווען אַ ייד מיטן נאָמען מאָטי־לייב, אַן אָנגעזעענער ייד, איינער פון די רייכע פון שטעטל. ער פלעגט גיין אין שפּיץ בעת א דעפילאַדע און ווען ער פלעגט געבן א געשריי: אַכטונג! פלעג זיך ביי אים די אונטערשטע ליפּ פאַרייסן און דעם בויך, וואָס איז געווען אַזוי אויך גרויס, פלעגט ער געבן אַ וואָרף פאָרויס, אויפהויבן די רעכטע האַנט צום קאַזיריק. אַלץ פלעגט זיך דאַן שאָקלען, אפילו די שטיינער אונטער אים פלעגן אויסקוקן ווי זיי באַוועגן זיך...

אין פאַל פון א פייער, ווען די סירענע פלעגט זיך צעקלינגען, איז געווען צו באַוואונדערן ווי די יידישע בעלי־עגלה׳ס פלעגן אויסשפּאַנען די פערד און לויפן מיט זיי איינצושפּאַנען אין די פייערמאַנס וואָגנס. די לעצטע יאָרן איז שוין געווען אויך אַן אויטאָמאָביל.

ביעלסק האָט אויך געהאַט אַ ספּאָרט־קלוב מיט אַ פוטבאָל־גרופּע, וואָס האָט באַלאַנגט צו א צענטראַלער ליגע, און זיי פלעגן שפּילן מיט אַנדערע שטעט פון ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדזטווע. זיי זענען געווען די שטאָלץ פון דער יוגנט.

עס האָט אויך נישט געפעלט קיין פּאַרטייען. אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען פון אַלע אָנשויאונגען זענען געווען פאַרטרעטן אין ביעלסק. עס איז געווען אָרגאַניזירטע אָוונטן, דיסקוסיעס פלעגן פּאָרקומען. איין זאַך האָט יעדער ייד געהאַט אין זיין געדאַנק, ווי צו לעזן דעם יידן פּראָבלעם. דאָס איז געווען אין דעם אונטער־באַוווסטזיין. קיין ייד האָט זיך פון דעם נישט געקאָנט באַפרייען.

איך האָב פאַרלאָזן ביעלסק צום סוף פון 1926 און איך ווייס זער ווינציק וואָס עס איז פּאָרגעקומען נאָך דעם יאָר און אין דער צייט פון דער מלחמה האָב איך זיך געפונען אין פראַנקרייך, געווען פריער מיט דער פּוילישער אַרמיי און דערנאָך מיט דער פראַנצויזישער. נאָך דעם קאַפּיטולירן פון דער פראַנצויזישער ארמיי, האָב איך זיך אָנגעשלאָסן אין די פּאַרטיזאַנישע גרופּן. צוזאַמען מיט מיר זענען געווען א סאַך יידישע בחורים און יונגעלייט. צו דערציילן פון זייערע העלדישקייטן וועל איך זיך באַמיען אין אַ צווייטן פּלאַץ.

איין עפּיזאָד וויל איך בלויז דערציילן, וואָס איז פּאָרגעקומען מיט מיר. איך בין געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר עטלעכע פּאַרטיזאַנישע גרופּן, פון וועלכע איינע האָט זיך געפונען אין די וועלדער פון צענטראַל פראַנקרייך. איך פלעג זיי באַזוכן פון צייט צו צייט. איינמאָל, אין דער צייט פון א באַזוך, האָבן צוויי פון די אָנפירערס מיך געבעטן איך זאָל גיין מיט זיי אויף אַ מאָלצייט ביי אַ פּאַרמער, וועלכער העלפט זיי ארויס מיט שפּייז און קליידונג. ער איז אויך געווען אַן אָפיציר אין דער פראַנצויזישער אַרמיי אין צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה. נאָכן עסן, „כטוב לב המלך ביין״, האָט מען זיך צערעדט און דער פּאַרמער האָט געשטעלט א סאַך פראַגן. מען האָט אים געזאָגט, אַז איך קום פון פּאַריז און וועל האָבן די מעגלעכקייטן אים צו ענטפערן. וואָס איך האָב זיך באַמיט צו טאָן. טראָץ אלעם איז ער אַרויסגעקומען מיט אנטיסעמיטישע

פונקטן, וואָס ער האָט זיך אָנגעהערט פון דער דייטשישער ראַדיאָ־פּראָפּאַגאַנדע. אַזעלכע זאַכן ווי יידן זענען פּחדנים, שרעקעדיקע, זיי שטעלן ארויס בלויז פּראַנצויזן צו שלאָגן זיך פאר זיי. האָב איך געפילט, אַז כ׳קאָן נישט שווייגן, אַז דאָס איז די גרענעץ, אַז ער איז איבערגעטראָטן די מאָס מער וואָס איך האָב געהאַט צום זאָגן. איך האָב אים געפרעגט, צי ער וואָלט געגלויבט אַז איך בין אַ ייד. דאָס איז געווען פאר אים ווי ס׳וואָלט אויף אים אַ באָמבע אַראָפּגעפאלן. ער איז שיעור פון שטול נישט אַראָפּגעפאלן. זיינע אויגן האָבן אָנגענומען אַרויסשטאַרצן פון שטערן און איך האָב אים פאַרזיכערט, אַז אויב ער גלויבט מיר נישט, קען איך אים באווייזן מיט פאַקטן...

ער האָט מער נישט איבערגעחזרט אַזעלכע זאכן.

צ. קאדלבאווסקי

קהילה וועזן אין ביעלסק

(אייגנאַרטיקייטן פון ביעלסק, עפּיזאָדן פון יוגנט יאָרן)

אונדזער ביעלסק האָט נישט געהאַט קיין אינדוסטריע און פאַבריקן זענען אין איר נישט געווען. אין שפּעטערדיקע יאָרן זענען געווען עטלעכע פּאַפּיר־ריקלעך, וועלכע האָבן געאַרבעט וואָילאַקעס, ווינטערדיקע פילצענע שיך, און נאָך אַנדערע אַרבעטס פלעצער, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט ציגל און קעראַמיקע. דאָס איז געווען די גאַנצע פאַבריקאַציע. ביי אונדז זענען דאַן אָבער געווען האַנטווערקער. דער פּאָוויאַט אונדזערער איז געווען א גרויסער און די מערק זענען אויך זער גרויס געווען און די גאַנצע אַרומיקע באַפעלקערונג פלעגט קומען צו די מערק און זיי האָבן געדאַרפט קויפן די פאַרשידענע פּראָדוצירטע אַרטיקלען פון די האַנטווערקער, ווי שיך, קליידונג, מעבל א. א. וו. און ביי אונדז אין ביעלסק איז געווען איינער פון די גאָר גרויסע מערק, ווו דער מסחר האָט זיך קאָנצענטרירט. אָבער א פּראָלעטאַריאַט אין פולן זין פון וואָרט האָבן מיר נישט געהאַט. דאָס איז אַלץ דערציילונגען פון ביעלסק פון פאַר דער מלחמה, פאַר דער ערשטער מלחמה.

אין ביעלסק איז געווען א גרופּע חסידים, אָבער אַ זער קליינע. חוץ די באַוווּסטע פינף בתי מדרשים, די גרויסע, האָבן מיר נאָך געהאַט מנינים. די מנינים זענען געווען געמאַכט אויף די פּעריפעריעס, ווייט פון שטאָט צענטער, ווו עס זענען געווען די גרויסע בתי מדרשים, און עס זענען געווען יידן וועלכע האָבן געוואָלט גיך דאַווענען — און אין די אַלטע גרויסע בתי מדרשים דויערט עס לאַנג און אין מנין מאַכט מען דאָס איינס־צוויי. מניינים האָבן מיר געהאַט א פינף־זעקס. שטענדיקע מניינים באַשטימט אין שטיבער; איינעם פון זיי האָט מען גערופן „דער עלעקטרישער מנין”, ווייל עלעקטרע ברענט גיך, און דאָרט האָט מען געדאַוונט גיך און שנעל אָפּגעפּאַרטיקט די תפילה. אַן אַנדער פּלאַץ האָט מען גערופן „ראָזענבערגס מנין” אויפן נאָמען פון דעם בעל־בית פון דער דירה, ווו ס׳האָט זיך געפירט דער מנין. מיר דוכט זיך, אַז אַ זון זיינער „זיצט” אין רוסלאַנד ביז היינט.

אין שטאָט זענען געווען זער א סך „חדרים”, ווייל אַלע אונדזערע יינגלאך, פאַרן גיין אַרבעטן אָדער לערנען אין גימנאַזיע, פלעגן גיין א פּאָר יאָר אין „חדר”. וועגן גיין אין „חדר” איז נישט געווען קיין אונטערשיד פון אַ יינגל צו א יינגל. דאַן איז נאָך נישט געווען אַן אַנדער שול און אַלע זענען געגאַנגען אין „חדר”. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אַלע יינגלעך פאַרבראַכט זייערע ערשטע לערן יאָרן אין „חדר”. און אַלע „חדרים” זענען געווען כמעט די זעלבע, חוץ יונגערמאַנס חדר, וואָס איז שוין דאַן געווען אַ „חדר־מתוקן”. דאָרט האָט מען געלערנט שרייבן עברית אויך. געפירט האָבן דעם „חדר” דער טאַטע מיטן זון, און דאָרט האָט זיך גערעכנט פאַר זער אַ פּראָגרעסיוון אָרט. דערצו איז נאָך געווען א „תלמוד תורה”, וואָס איז

געוועז אזא מין „חדר" נאָר פאַר אָרעמע, וועלכע האָבן נישט געקאָנט צאָלן פאַר די מלמדים אין די „חדרים".

אַז יונגערמאַן דער טאַטע איז געשטאָרבן, האָט זיין זון ממשיך געווען נאָך אים ביז שפּעטער, ווען ס'האָט זיך געעפנט די יידישע שולע איז ער געוואָרן דאָרט אַ לערער. אין לויף פון דער צייט האָט זיך ביי אונדז געעפנט אויך אַ ישיבה. אָבער דאָס איז געשען נאָך דער ערשטער מלחמה. איך האָב געלערנט ביי דריי רבי'ס. מיין ערשטער רבי איז געווען ר' שמולע. דאָס חדר האָט ער געהאַט אויפן בית מדרש גאַס און ביי אים זענען געגאַנגען אַ 20 קינדער. ביי אים האָב איך אָנגעהויבן לערנען עברי. שפּעטער, נאָך איין „זמן", אָדער צוויי, בין איך אריבערגעגאַנגען אין אַן אנדער „חדר", צו משה־ברוכ'ן. ביי משה־ברוכן האָבן אויך געלערנט 20—30 תלמידים אין איין צימער. אָט דאָס „חדר", משה־ברוכס, האָט פון איין זייט זיך געגרענעצט מיט אַ פוילישן קלויסטער און פון דער צווייטער זייט פון קלויסטער איז געווען אַן אנדער „חדר". און אלס קינדער פלעגן מיר פירן „מלחמות" איין „חדר" קעגן דעם צייטן. מיט מיר אין „חדר", געדענק איך, האָט געלערנט בלאַדאָווסקי, דער טאַטע זיינער איז געווען א קצב, האָט ער אונדז געבראַכט אויסגעטריקנטע ווײדלען פון קי, וואָס מ'האָט גערופן אין יענע צייטן באָסיאַקעס, און אז מ'האָט געגעבן מיט אזא באָסיאַק אַ קלאַפּ, האָט מען אים נישט אַזוי שנעל פאַרגעסן. א דאנק די באָסיאַקעס זענען מיר געווען דער שטאַרקסטער „חדר". אין „חדר" איז מען געזעסן ביי א לאַנגן טיש, פוןביידע זייטן פּשוטע בענק און דער רבי איז געזעסן אין מיטן. ער פלעגט לייענען פון תורה און פּאַרטייטשן אויף יידיש. און אלע 20—30 קינדער — אַלע כמעט פון איין עלטער און פון איין וויסן — האָבן צוזאַמען איבערגעחזרט אויפן קול די ווערטער.

אזוי האָט מען געלערנט אין „חדר" פון בערך 5 יאָר אלט, 4—3 יאָר. נאָכדעם זענען א טייל קינדער געגאַנגען אַרבעטן.

אין ביעלסק איז פאַר דער מלחמה געווען א יידישע שול, וואָס האָט זיך אויסגעהאַלטן פון דעם קאַראַבטשי זבאָר ד. ה. פון די שטייערן אָדער אָפּצאָלן, וואָס מ'האָט געצאָלט פונעם שחטן לויט דער פאַראָרדנונג פון דער רעגירונג. אין דער יידישער שולע האָט מען געלערנט נאָר רוסיש, שרייבן, לייענען און רעדן. דער הויפּטלערער איז געווען איידלמאַן אין מיינע יאָרן, און שפּע־טער, אז ער איז געוואָרן קראַנק, האָט זיין טאָכטער איבערגענומען זיין פּלאַץ. הילף האָט זיי געגעבן שרירא. אין דער שולע האָט מען געלערנט ביז צוויי קלאַסן גימנאַזיע. חוץ דער שולע איז נאָך געווען וואָס מ'האָט גערופן אַ שטאַטישע שולע — „גאָראָצקאָיא אוטשילישטשע" אויף רוסיש. דאָס איז געווען א שולע אין וועלכער ס'האָבן געלערנט די וואָס האָבן געענדיקט די יידישע שולע, און אז מ'האָט געענדיקט די שול איז געווען אזוי ווי ענדיקן 4 קלאַסן גימנאַזיע, חוץ שפּראַכן, ד. ה. פרעמדע שפּראַכן, ווייל אין גימנאַזיע, אין דער צווייטער קלאַס, האָט מען אָנגעהויבן לערנען אויך דייטש און פראַנ־צויזיש.

אין שפּעטערדיקע יאָרן האָט זיך אין ביעלסק געעפנט א פּרא־גימנאזיע, ד. ה. פיר קלאַסן גימנאזיע. אין דער גימנאזיע זענען געגאנגען לערנען דער גרעסטער טייל פון אונדזער יוגנט. און די אלע ביעלסקער יוגנטלעכע, וועלכע זענען דערגאנגען ביזן אוניווערזיטעט, איז דאָס געווען א דאנק דער פּרא־גימנאַזיע, ווייל שיקן די קינדער לערנען אין גימנאזיע אין אַנדערע שטעט האָבן געקענט נאָר גבירים. איך געדענק נאָך אַז א חוץ שכר לימוד, וואָס מ׳האָט געצאָלט פאַר מיר ווו איך האָב געלערנט אין בריסק, האָט נאָך געקאָסט 25 רובל אַ חודש מיך אויסצוהאלטן אין דער פרעמד. 25 רובל א חודש איז געווען א סך געלד. אין ביעלסק איז אויך געווען אַ פּענסיאָן, נאָר פאַר מיידלעך. אַזאַ לערן־אנשטאלט פון פיר קלאַסן גימנאזיע נאָר פאר מיידלעך, יידישע און קריסטלעכע, היגע און פרעמדע. מ׳איז דאָרט געקומען אפילו פון ביאַליסטאָק, ווייל אין די רוסישע צייטן אַרייננגיין אין גימנאַזיע איז געווען זער שווער. מיך האָט מען געוואָלט פון אָנהויב אַרייננגעבן אין דער גימנאַזיע, אָבער דאָרט האָט מען יידן צוגענומען נאָר צען פּראָצענט. האָבן מיינע עלטערן באשלאָסן — אַזוי ווי זיי האָבן זיך דערוווסט, אז אין דער שטאָט סאַנדאָמיר אין פּוילן האָט זיך געעפנט אַ רוסישע גימנאזיע און דאָרט איז די באַפעלקערונג אַ פּוילישע און זיי האָבן נישט געוואָלט כ׳זאָל גיין אין דער רוסישער גימנאזיע, האָט מען מיר אוועקגעשיקט אהין. איך האָב געהאלטן אין דער גימנאַזיע די עקזאמענס און מ׳האָט מיך צוגענומען אין סאנדאָמיר. איך אָבער, אלס יינגל, האָב נישט געקענט קיין פּויליש און דעם יידיש וואָס זיי האָבן גערעדט האָב איך נישט פארשטאנען — האָב איך זיך נישט געקענט איינהאַלטן און פשוט אַנטלאָפן.

ס׳זענען אין ביעלסק ספּעציעל געווען ברייטע מעגלעכקייטן פאר בילדונג, סיי רוסישע, סיי יידישע. דאָ מוז מען צוגעבן, אַז די לערערין, די וועלכע האָט געעפנט די פּרא־גימנאזיע, באַבילאָוו האָט זי געהייסן, איז אַליין געווען אַ סאָציאַליסטקע. זי האָט געקערט צו די ס. ר. פּארטיי און די רעגירונג האָט געקוקט אויף איר זער שלעכט. די לערערס, אַלע וועלכע זי האָט אָנגענומען, זענען נישט געווען קיין פּראָפעסיאָנעלע לערערס, זי האָט געבראַכט אַ טייל באַאַמטע פון שטאָט, אַזוי ווי ליאנטייב, דער פארוואלטער פון די וועלדער ביי אונדז. ער איז געווען א לערער פאר נאַטורוויסנשאַפטן. דער צווייטער לערער איז געווען סאוויצקי, וואָס איז געווען אין שטאָט אַ קרייז־אינספּעקטאָר פון שטייער־וועזן. ער האָט געלערנט ביי אונדז מאַטעמאטיקע. עס איז נאָך געווען א לערער, דער אַדוואָקאַט גאווארסקי, וועלכער האָט ביי אונדז געלערנט רוסיש, א וועטערינארער דאָקטאָר, וואָס איז ביי אונדז געווען, האָט אין דער שולע געלערנט ביאָלאָגיע. אַלע די לערער זענען געווען סאָציאַליסטן. זיי האָבן אַרייננגעוואָרצלט אין די קינדער אַן אַנטי־קאַפּיטאַליסטישן גייסט.

אין שטאָט פליסט דורך אַ טייך — ביאלקא. און דער טייך פליסט אין שטאָט פון דער באַן איבער פעלדער, דערנאָך דורך ראביטשע — א קריסטלעכע געגנט — און קומט פון שטאָט ארויס שפּעטער. האָט מען זיך געבאָדן

אין דעם טייך יידן באַזונדער און קריסטן באַזונדער. יידן האָבן פשוט מורא געהאַט גיין זיך באָדן ווו די שקצים פלעגן זיך באָדן, ווייל דער וואָס איז געגאַנגען אַהין, האָט פשוט געכאַפּט קלעפּ. דעריבער זענען זיך יידן געגאַנגען באָדן אויף דאַביטשע אָדער אין אַנדערע ערטער, נאָענטער צו דער יידישער סביבה. דאָס באָדן זיך און שווימען איז געווען דער אייציקער יידנישער ספּאָרט. קיין אַנדערע ספּאָרטן זענען נישט געווען אין דער פאַר־מלחמה׳דיקער ביעלסק און אַלע אַנטוויקלונגען אויף דעם געביט זענען פאָרגעקומען נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה. איין שפּיל וואָס קאָן זיך יאָ רעכענען אַלס ספּאָרט איז געווען די קאָנקעס. נעבן דעם פּוילישן גלח׳ס הויז איז געווען אַ סאַ־דזעווקע — אַ פאַרפרוירענער טייכל — און אויף דעם אייז דאָרט פלעגט מען זיך גליטשן. נעבן די פּאָזשאַרניקעס איז אויך געווען עטלעכע אַזעלכע סאַ־דזעווקעס. דאָס איז געווען דער ווינטער־ספּאָרט. דער זומער־ספּאָרט איז געווען דאָס באָדן זיך.

אין 1915 בין איך מיט מיינע דריי ברידער און מוטער אַוועקגעפאָרן קיין רוסלאַנד. מורא האָבנדיק פאַר דעם דייטש, וואָס האָט זיך דאַן דערנענטערט קיין ביעלסק. דער פאָטער איז געבליבן אין ביעלסק און דער תירוץ איז געווען כלומרשט, אַז אויב דער דייטש וועט צוקומען נאָענט, וועט ער אויך אַנטלויפן און קומען צו אונדז.

מיר זענען געפאָרן קיין וואַרשע. אַזוי ווי דער דייטש איז אין יאָר 1915 זייער גיך געגאַנגען — איז כמעט די גאַנצע שטאָט אַנטלאָפן. ס׳זענען אין ביעלסק געבליבן אפשר הונדערט מענטשן. די הונדערט מענטשן זענען אויך אַוועק פון די שטיבער און זיך אויפגעקליבן אין די בתי מדרשים און דאָרטן זיך אויסבאַהאַלטן. צווישן די הונדערט מענטשן זענען געווען אפשר צען קרבנות, וועלכע זענען דערשאָסן געוואָרן און מ׳קאָן אָננעמען, אַז ווען ביעלסקער יידן וואָלטן נישט אַנטלאָפן, וואָלטן זיי געליטן אַ סך קרבנות. לויט יענע מיטלען פון קריג און לויט באַגריפן פון מלחמה, זענען געווען יידן, וועלכע זענען אַוועק ביז צען קילאָמעטער פון שטאָט, ביז אָרלי, ווייל ס׳איז געווען אַ קלענער שטעטל. אַ חוץ דער שטאָטישער באַפעלקערונג, זענען אויך די פּויערים געלאָפן. די שאָסייען זענען געווען פשוט פאַרלייגט גון מענטשן ווייל נישט נאָר ביעלסק איז געלאָפן, נאָר די גאַנצע געגנט פון ביעלסק ביזן גרענעץ. די קריסטלעכע און די יידישע באַפעלקערונג. דורך ביעלסק איז געגאַנגען דער הויפּט־שאָסיי פון יענער געגנט, אויף רוסלאַנד, אויף פּרו־זשאַנע.

דער שאָסיי איז געווען אינגאַנצן פאַרלייגט. מיר זענען געפאָרן, געפאָרן מיט אַ באַן. דער פאָטער מיינער האָט געהאַט גוטע באַקאַנטע, האָבן מיר געקריגן אַ וואַגאָן און ביז טשערוועכע זענען מיר געפאָרן. דאָרט האָט דער נאַטשאַלניק, אונדזערער אַ באַקאַנטער, אונדז נישט געלאָזט ווייטער פאָרן. מיר האָבן געוואָלט פאָרן אויף בריסק, נאָר ער האָט געהאַלטן אין איין טענה׳ן, אַז דורך בריסק קאָן מען נישט דורכפאָרן. איך וועל אייך צושטעפּן צו אַ באַן — האָט ער געזאָגט — וועלכע גייט אויף אַן אַנדער ריכטונג, אויף דער

ריכטונג פֿון וואָלקאָוויסק, און פֿון דאָרטן וועט איר אפשר דורכפֿאָרן.

מיר זענען אָנגעקומען אין דער שטאָט ארשע. דאָרט זיך באַזעצט, געוואַרט אַ פּאָר וואָכן, געמיינט אפשר וועט דער פֿאָטער אנטלויפֿן און נאָכקומען — אָבער ער איז נישט נאָכגעקומען. איז אויסגעקומען אַז מיר דארפֿן פֿאָרן ווייטער, ווייל דער דייטש רוקט זיך. אַזוי אַרום האָבן מיר אויסגעקליבן טאמבאווע גובערניא, דאָס איז טיף אין רוסלאנד. איך בין געווען דאַן דער עלטסטער מאַן אין דער משפּחה און איך האָב אויסגעקליבן דעם פּלאַץ, ווייל איך האָב געוואָלט ממשיך זיין דאָס לערנען. ביז דאַן האָב איך געלערנט אין בריסק. איך האָב געוואָלט ענדיקן די שולע און דאָרטן אין שטאָט איז געווען אַ שולע. האָבן מיר באַשלאָסן זיך באַזעצן דאָרטן. אַזוי ארום זענען מיר געבליבן אָפּגעריסן פֿונעם פֿאָטער, פֿיר יינגלעך מיט אַ מוטער, אין קירסאנאוו טאמבאווער גובערניע.

איך בין אַרייגנעטראָטן דאָרטן אין שולע און אָנגעהויבן זיך צו לערנען. די שטאָט איז באַשטאַנען פֿון ניקאָלאיעווסקע סאָלדאטן, געוועזענע און א טייל רייכע יידישע סוחרים, די ערשטע וועלכע האָבן געהאט די מעגלעכקייט דאָרטן צו וווינען לויט דער גילדע. די שטאָט איז בכלל זער א גרויסע שטאָט. אַ רוסישע האַנדל־שטאָט און די יידישע באַפֿעלקערונג איז נישט געווען קיין גרויסע. איך האָב זיך געוואָלט פֿארבינדן און דערוויסן וואָס איז מיטן פֿאָטער, האָב איך געשריבן אין טאטיאנאָווסקי קאָמיטעט — אַן אינסטיטוציע, ווו די טאָכטער פֿון קיסר, טאטיאנע, האָט געשאפֿן און אָנגעפֿירט אַ הילף־קאָמיטעט פֿאַר פּליטים. האָב איך זיי געשריבן די גאנצע מעשה און שפּעטער מיט א יאָר־אנדערהאַלבן האָב איך באַקומען אַן ענטפֿער, אַז זיי האָבן זיך דערוווסט, אַז דער פֿאָטער אונדזערער לעבט אויף דער גאַס הינדענבורג נומער 7.

הינדענבורג איז געווען דאַן אַ גענעראל וואָס האָט געפֿירט די מלחמה, האָב איך פֿארשטאנען, אַזוי ווי 7 איז געווען דער מספּר פֿון אונדזער שטוב, אז די שטוב איז געבליבן און דער פֿאָטער לעבט.

אין אַ צייט אַרום האָב איך נאָך געקראָגן א בריוו פֿון דעם קאָמיטעט, אַז דער זיידע מיינער איז געשטאָרבן. איך האָב דערווייל געלערנט, געוואָרן אין רוסלאנד א ציוניסט, א חבר אין א לערן יוגנט־קרייז מיט סטודענטן פֿון מאָסקווע. מיר האָבן געהאלטן לעקציעס, געלייענט. אין רוסלאנד האָט אָנגעהויבן די רעוואָלוציע, עס זענען געפֿירט געוואָרן וואַלן צו די יידישע קהילות אין שטעט, וואַלן צו די גרידונגס־פֿאַרזאַמלונג פֿון רוסלאנד, אַלן צו דער יידישער גרינדונגס־פֿארזאמלונג. איך בין געוואָרן טעטיק און פֿון א יינגל געוואָרן א בחור, א מענטש.

די מלחמה האָט זיך נאָך נישט געענדיקט. דער דייטש איז נאָך געזעסן אין אונדזערע קאַנטן. ביי אונדז אין רוסלאנד איז שוין געווען קערענסקיס רעגירונג און נאָכדעם די באָלשעוויסטישע רעגירונג. האָב איך באַשלאָסן פֿאָרן זען וואָס הערט זיך אין שטוב. אַזוי ווי בריסק איז געווען אין דייטשע הענט און מיר אויף דער רוסישער זייט, האָב איך זיך אַרויסגעהאָלפֿן מיט

באַקאַנטע וואָס מיר האָבן געהאַט אין שטאָט. האָט מען מיר געמאַכט אַ צעטל אַז איך פֿאָר כלומרשט דערליידיקן ענייִנים פֿון די פּליטים אין א גרענעץ־שטאָט. אין יענער צייט איז אָרשע געווען א גרענעץ־שטאָט. צופֿעליק האָט זיך געמאַכט, אַז קומענדיק קיין אָרשע בין איך געזעסן אין וואָקזאַל טרינקען טיי, איז צוגעקומען אַ בחור מיט וועלכן איך האָב געלערנט צוזאַמען אין בריסק. איך האָב אים דערציילט די מעשה, זאָגט ער מיר: רעדט נישט קיין וואָרט. קום! מיר זענען צוגעקומען צו דער טיר פֿון באַן סטאַציע. די מיליצ־יאָנערן, וועלכע זענען דאָרט געשטאַנען, האָבן געגעבן אַ סאַלוט און געעפֿנט די טיר. מיין חבר האָט מיך געפֿירט און האָט מיך אַרייַנגעזעצט אין אַ באַן. ער איז געווען אַ קאָמוניסט, דער פֿירער פֿון אוקראַניע פֿון באַן. אָרשע איז געווען צווישן די רוסן און די דייטשן. אויף איין זייט זענען די געזעסן און אויף דער צווייטער — די אַנדערע. איך בין איבערגעפֿאָרן נאָר 20 מעטער, בין איך שוין געווען אין דער דייטשער טעריטאָריע. ער האָט מיר געהייסן נישט דרייען זיך דאָרטן צופֿיל און וואָס פֿאַר אַ באַן ס׳וועט שטיין זאָל איך אַריין. בין איך אַריין אין אַ באַן, נישט וויסנדיק אַפֿילו וווּהין זי פֿאָרט. געזעצן און נישט גערעדט קיין וואָרט און מ׳האָט מיך געפֿירט. נאָכן אָפּפֿאָרן עטלעכע טעג, איז מיר געלונגען צו זען וווּהין איך פֿאָר. האָט זיך אַרויסגע־שטעלט, אַז דאָס איז געווען אַ באַן וואָס פֿירט פֿאַרווונדעטע דייטשן פֿון פֿראָנט אין פֿאָרט קיין קאָוונע. און איך דאַרף פֿאָרן קיין ביעלסק. אין קאָוונע האָט מען מיר אַרייַנגענומען אין א לאַגער, אין א טראַנזיט לאַגער און שפּע־טער האָב איך געקריגן אַ דערלויבעניש צו פֿאָרן קיין ביאַליסטאָק. פֿון ביאַ־ליסטאָק בין איך שוין זער לייכט געקומען קיין ביעלסק. דאָרט האָב איך געטראָפֿן דעם טאַטן און אַריין אין שטוב. נאָך עטלעכע טעג זיצנדיק אין שטוב, ווייל דער טאַטע האָט מורא געהאַט טאָמער כאַפּן מיך די דייטשן אויף אַרבעט פֿאַרן שטאָט־ראַט, בין איך אַרויסגעגאַנגען זיך אַרומזען מיט וועמען איך האָב דאָ צו לעבן.

דער ציל מיינער איז געווען צו זען וואָס טוט דער טאַטע און צוריקפֿאָרן. איך האָב געזען אַז דעם טאַטן פֿעלט גאָרנישט, ער האָט דורכגעלעבט די שווערע צייט, די שטוב איז ליידיק, פֿאַרשטייט זיך. מ׳דאַרף עפּעס טון. בין איך געגאַנגען צו א חבר מיינעם, גאָלדשטיין, און האָב אָנגעהויבן זיך צו טרעפֿן און זיך באַקענען מיט געזעלשאַפֿט. מיט אונדזערע חברים. זיי זענען געשטאַנען אויף אַ נידעריקער שטופֿע. די אָקופּאַציע האָט זיי איבערגעלאָזן אויף אַזאַ מדרגה, וואָס איך האָב זיך פּשוט נישט פֿאָרגעשטעלט. די יוגנט פֿון מיינע יאָרן, וועלכע איך האָב איבערגעלאָזן, זענען געווען צוריקגעשטאַנען. יעדע זאַך, וואָס איך האָב זיי דערציילט פֿון יענער זייט, איז פֿאַר זיי געווען פּשוט אַ נייע וועלט. דאַגעגן האָבן זיי מיר דערציילט, אַז אינצווישן איז שוין ביי זיי אויך געשאַפֿן געוואָרן א ציוניסטישע באַוועגונג, אויך א בראַנש פֿון „בונד”. די דייטשן האָבן אין יענער געגנט געפֿירט גרויסע אַרבעטס־פּראָ־יעקטן, געבויט אַ שאָסיי פֿון ביעלסק קיין ביאַליסטאָק א. א. וו. און יידישע אַרבעטער האָבן ביי די פּראָיעקטן געאַרבעט. אַ חוץ זיי זענען געקומען א סך

אַרבעטן אַהער פון נאָענט און פון ווייט, פשוט צוליבן הונגער. ווייזט אויס, אַז אויף אַזאַ אופן זענען געקומען אין ביעלסק די נייע אידעאלן פון ארבע־טער פאריין.

איך האָב דאָרטן נישט גערעכט זיך איינאָרדענען און נישט אָנהייבן אַר־בעטן; איך האָב נאָר געזוכט אַ וועג צוריקצופאָרן. צווישן אנדערע געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס איז געווען איינע, וואָס האָט געהייסן „חברת שפת עבר". דאָרטן זענען פאָרגעקומען לעקציעס פון ציוניסטן. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז דאָרטן זענען געווען אויך אַלגעמיינע ציוניסטן, וועמענס פירער זענען געווען אפרים מלמדאָוויטש און סטופניצקי; שפעטער האָב איך זיך באַקאַנט מיט די יידן. עס זענען אויך געווען „צעירי ציון", נישט אָרגאַני־זירטע. אַזוי האָבן זיך אָנגעהויבן שאַפן די קערנער פון דער געזעלשאַפטלע־כער טעטיקייט אין ביעלסק. דאָ איז א געלעגנהייט צוצוגעבן, אַז ווען דער דייטש האָט זיך דערנענטערט צו ביעלסק און די יידן זענען אַנטלאָפן, זענען אָבער די דייטשן גיכער געגאַנגען פון זיי און אין אַ קורצער צייט האָבן זיך די יידן געפונען אונטער א דייטשער אָקופּאַציע אין דער גאנצער געגנט. אין דער פרעמד האָבן זיי זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן צוריקצוקערן. אַזוי אַרום איז צוריקגעקומען אין שטאָט אַ 40% פון די באַפעלקערונג. אַ טייל איז געבליבן אין רוסלאנד, אַ טייל איז נישט צוריקגעקומען אין שטאָט.

צו די צוריקגעקומענע זענען צוגעקומען א סך פון די ארומיקע שטעטלעך און דערפער. דער דייטש האָט געשלעפּט יידן פון ארום פּאָלעסיע. אַזוי אַז אַ סך יידן, וועלכע האָבן געוווינט אין ביעלסק אין דער צייט, זענען נישט געווען קיין שטאָטישע. די פירערס פון די קהילה אָבער זענען יאָ געווען שטאָטישע.

איין פארנאכט, געדענק איך, זיץ איך אין שטוב און איך קוק אויפן באַן, זע איך אַז עס ברענט עפּעס. איך וויל ארויסגיין, לאָזט מיר נישט דער פאָטער. מ׳זאָגט אז עס איז עפּעס, זאָגט ער, אַ רעוואָלוציע אין דייטשלאנד. יעדער ייד האָט דאן געהאט זיינס אַ באַקאַנטן אַ דייטש און צווישן אַלע אויך מיין פאָטער. און אַ חוץ דעם האָט ביי אונדז אין שטוב געוווינט א דייטש. זעט זיך אויס, אז פון די האָט ער זיך דערוווּסט וועגן א רעוואָלוציע. דאָס איז געווען ביי אונדז אַן אָפּקלאַנג פון דער גרויסער רעוואָלוציע. אַזוי ווי מ׳האָט דערהערט וועגן דער רעוואָלוציע, האָבן די דייטשע אָקופּאַנטן אַליין אַראָפּ־געוואָרפן די מאַכט, די אָפיצירן, און אַרויפגעשטעלט אַנדערע. אויף מאָרגן האָב איך געהערט, אַז עס איז געשאַפן געוואָרן אַן אַרבעטער ראַט אין ביעלסק, אַ דייטשער. פון די סאָלדאטן. נאָך אַ קורצער צייט איז פאָרגעקומען אַ מיטינג אין שטאָט, א יידישער מיטינג, דאָס איז געווען דער ערשטער מיטינג וואָס איך בין בייגעווען. אויף דעם מיטינג איז אויך אַרויסגעטראָטן סטופּניצקי. מ׳קאָן זאָגן, אַז נאָך דער דייטשער רעוואָלוציע האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייַ געזעלשאַפטלעך לעבן אין ביעלסק. אַ קורצע צייט שפּעטער זענען די דייטשן אַרויס פון ביעלסק און אויף זייער פּלאַץ איז געשאַפן געוואָרן אַ פּוילישע מאַכט. די דייטשן זענען אַרויס קיין ביאַליסטאָק און דער פּוילישער כוח איז געקומען פון בריסקער ריכטונג.

ווען די פּאָלאַקן זענען אַריינגעקומען, האָט זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אַ נייער לעבן. אויך דאָס יידישע לעבן האָט זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אונטער די פּאָלאַקן. אָבער דאָס אַלץ איז נאָך געווען צייטווייליק. עס האָט אַלץ געשמעקט מיט מלחמה. קיין לאַנגע צייט איז נישט אַריבער און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ מלחמה צווישן פּוילן און רוסלאַנד. די פּאָלאַקן האָבן שוין געהאַלטן ביי קיעוו און די רוסן האָבן זיי אָנגעהויבן צו טרייבן אויף צוריק. צום סוף זענען אין ביעלסק צוריק אריין די רוסן, דאָס מאָל שוין באָלשעוויקעס און די פּאָלאַקן זענען ארויסגעטראָטן.

אזוי ווי אין אַנדערע שטעט אין יענער צייט, זענען אויך ביי אונדז אין ביעלסק שוין געווען „צעירי ציוניקעס", א גרויסע אָרגאַניזאַציע, העכער הונדערט מיטגלידער. מיט א שיינעם לאָקאַל אין צענטער פון שטאָט. אַלע שבת זענען געווען פאַרזאַמלונגען, וואָס האָבן געצויגן זער א גרויסע באַפעלקערונג. אויך די ציוניסטישע אָרגאַניזאציע איז געוואָרן גאַנץ גרויסלעך. אין יענער צייט זענען די פּועלי ציון לינקע שוין געווען א שיינע אָרגאַניזאַציע. עס איז אָנגעקומען אַ חבר פון רוסלאַנד, יאַנקל בראָנשטיין, וועלכער האָט געהאט אַ גרויסע השפּעה אויף די לינקע. אין יענער צייט איז דער בונד געווען איינער פון די שוואַכסטע פּאַרטייען. די שטארקסטע איז געווען צעירי ציון און פּועלי ציון, מיט באַזונדערע לאָקאַלן, מיט פאַרזאַמלונגען, מיט ביבליאָטעקן, מיט אַלץ. וואָס איז אייגנטלעך געווען דער אונטערשייד צווישן די פּועלי ציון און צעירי ציון? — די צעירי ציון זענען דאַן נאָך נישט געווען אַ באַזונדערע פּאַרטיי, נאָר אַ פראַקציע פון די אלגעמיינע ציוניסטן. זיי האָבן געהייסן פאָלקס־פראַקציע צעירי ציון. פּועלי ציון זענען געווען אַ סאָציאַליסטישע פּאַרטיי מיט גרויסע נייגונגען צו קאָמוניזם.

נישט לאַנג נאָך דעם, וואָס די באָלשעוויקעס זענען אריין, האָט מען זיי געמאסערט, אַז איך בין א ייד, אַז איך בין געווען אין רוסלאנד, אַז איך בין אַ געגנער פון זיי. און מ'האָט מיר אַרעסטירט. דאָס איז דער ערשטער אַרעסט מיינער. דאָס איז געווען אין 1920. אַרעסטירט האָבן זיי מיך צוליב אַ צופאַל. איך האָב דאָ איבערגעלאָזן, איבערגעשפּרונגען אַ לאַנגע תקופה, אַ יאָר רעגירונג פון די פּאָלאַקן, אין וועלכער צייט מיר האָבן אָרגאַניזירט וואַלן פאַר דער יידישער קהילה. די וואַלן אין ביעלסק זענען אָרגאַניזירט געוואָרן הויך דעמאָקראַטיש. ס'זענען געווען רשימות, פּאַרטיי רשימות, און די גאַנצע באַפעלקערונג האָט גענומען אָנטייל אין די וואַלן. דער וואַל־קאַמף איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך שווערער. די רשימות זענען געווען פארשידענע: אָרטאָדאָקסן זענען געגאַנגען מיט א רשימה, אין וועלכער ס'איז ארויסגעשטעלט געוואָרן יונגערמאַנס טאַטע. אלגעמיינע ציוניסטן זענען אויך אַרויס מיט א רשימה. ביי זיי האָבן פיגורירט סטופּניצקי און מלמדאָוויטש. אַ באַזונדערע רשימה האָבן געהאט די צעירי ציון מיט קאדלובאָווסקי און מוישקע שטערן אַלס קאַנדידאַטן. בראָנשטיין, פּיניע, ראַבינאָוויטש (יעצט אין רוסלאַנד) זענען געווען די פיגורירנדיקע ביי די פּועלי ציון. פון די האַנטווערקער איז ארויסגעשטעלט געוואָרן גורניאצקי; די פאָלקיסטן זענען אויך געווען א כלומרשטע

פאַרטיי מיט ד״ר כהן בראש. פון „בונד״ זענען געווען אין שפּיץ פון דער ליסטע טיקאָצקי און דיידבאַק. אַזוי האָט זיך אָרגאַניזירט דער ערשטער דע־מאָקראַטישער ועד הקהילה. פאַר די וואַלן זענען געווען אפשר צוויי חדשים מיטינגען, גרויסע מיטינגען, אויסערגעוויינלעך גרויסע. די קהילה האָט דאַן געציילט אפשר 7000—8000 מענטשן.

נאָך די וואַלן האָט זיך אָנגעהויבן א שטאַרקער קריג צוליב פאַרשידענע ענייניםֿ. די ערשטע פאַרזאַמלונג פון ועד הקהילה איז געווען אַן עפנטלעכע. כמעט די גאַנצע קהילה ובראש די יוגנט זענען געקומען זען און זיך צוהערן. ס׳איז געווען אויך דער רב אונדזערער, וועלכער איז אויך געווען אין ועד הקהילה, פון די אָרטאָדאָקסן, דער רב בענדאס. זער א פרומער ייד, זער ווייט פון וועלטלעכקייט. ער האָט ווייניק פארשטאַנען אין די פּאַרטיי ענינים און זיינע קינדער זענען געווען פאַרשריבן אין פארשידענע פאַרטייען, ביזן בונד. אין געזעלשאַפטלעכן זין, רעכן איך, איז ער געווען אַן אָפּגעשטאַנענער ייד. ביים עפענונג פון דער ערשטער ישיבה פון ועד הקהילה זענען די בונד־פאַרשטייער ארויס מיט אַ דעקלאַראַציע, און ער האָט געזאָגט, אַז די ערשטע זאַך פאַר עלכער ס׳וועט קעמפן דער בונד, וועט זיין דאָס אָפּטיילן די רעליגיע פון דער קהילה. די קהילה דאַרף זיין אַ וועלטלעכע, האָבן זיי געטענה׳ט. דער רב האָט דאָס דערהערט, האָט ער געגעבן אַ כאַפּ און געריסן קריעה. דער הויפּט־קאַמף איז געווען אין שטאָט, אַז די קהילה זאָל אויך אריינעמען די פארשידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. איין אינסטיטוציע איז געווען דער יידישער בית־עולם, וועלכער איז געלעגן אינגאַנצן אונטער דער השפעה פון די שווארצע אָרטאָדאָקסן. זיי האָבן געהאַט דעם מאָנאָפּאָל אויף דער חברה קדישא און זיי האָבן גענומען געלד אונטערן תירוץ, אז זיי דאַרפן האָבן דאָס געלד פאר די צרכים פון דער קהילה. ס׳זענען געווען פאַלן, וואָס מ׳פלעגט ביי רייכע מענטשן נעמען כמעט גאַרנישט, ווען פון די אָרעמע פלעגט מען רייסן די הויט. דעם בית עולם האָבן זיי געטיילט אויף קאַטע־גאָריעס: דאָ לייגט מען די „פני״, דאָ לייגט מען די אָרעמעלייט א. א. וו. דער דעמאָקראַטישער טייל פון דער קהילה האָט געוואָלט די ערשטע זאַך אַרויס־רייסן דעם מאָנאָפּאָל פון זיי. דער קאַמף מיט זיי איז געווען זער א שווערער, ווייל זיי האָבן געהאַט אויף זייער זייט די חברה קדישא.

מיר וואָלטן דאָך נישט געגאַנגען שאַפן א נייע חברה קדישא! אַמאָל האָט טאַקע פּאַסירט, אַז מ׳האָט געשאַפן א נייע חברה קדישא, אָבער מיר האָבן דאָך אַזאַ זאַך נישט געאָלט. ביי דער דער ערשטער פארזאמלונג האָט מען באַשלאָסן, אַז מ׳קומט זיך צוזאמען דאָרט און דאָרט צוויי פאַרשטייער פון דער פּאַרטיי, צוויי פאַרשטייער פון יענער, צוויי פאַרשטייער פון דעם בית־מדרש, צוויי פון יענעם. ווו דאָס אָרט איז געווען געדענק איך נישט, מיר האָבן זיך אויפגעקליבן. איז צוגעקומען אַ ייד און פרעגט, ווער איז דער און ווער איז דער; מיך האָט מען, פארשטייט זיך, געקענט. קומט צו מיר צו א ייד און פרעגט, פון וועמען זענט איר, פון וועמען? זאָג איך: איך בין פון צעירי ציון. אָבער פון וועמען זענט איר? וואָס הייסט, זאָגט ער, מיר זענען דאָך

פון שטאָט. זייער פאַרשטעלן איז געווען, אַז זיי זענען פון שטאָט, ד.ה. פון דער גאַנצער שטאָט און מיר אויפגעקלערטע האָבן מיט די יידן געדאַרפט זיך צוזאַמענרעדן און צו זיי אָנקומען. די קהילה פאַרזאַמלונגען זענען געווען עפנטלעכע. ס׳איז זיך צונויפגעקומען א גרויסער טייל פון דער יוגנט; מ׳האָט געהאַלטן דרשות דאָרטן און די יוגנט פלעגט לאַכן. דער סוף איז געווען, אַז מיט זער גרויסע שוועריקייטן זענען אלע אינסטיטוציעס אריבערגעגאַנגען אונטער די הענט פון דער קהילה, אויך די חברה קדישא.

אַ וויכטיקע אינסטיטוציע איז געווען די באָד. אין דער פרשה האָבן די אָרטאָדאָקסן מורא געהאַט פאַר דער מקווה און האָבן זער שטאַרק געקעמפט קעגן איבערפירן די באָד צו דער קהילה. זיי זענען אפילו געגאַנגען צו דעם שטאָט־ראַט מיט פאַרשלאָגן און טענות און ס׳איז געווען אַ סכנה, אַז דאָס וועט אַריבערגיין צו די גויים. דאָס האָט דערפירט צו דעם, אַז אויך די מקווה איז אריבער צו דער קהילה. די גויים האָבן אויך פאַרשטאַנען, אַז די קהילה איז דער יידישער כוח און נישט די אָרטאָדאָקסן, וועלכע גייען שוין אונטער.

ס׳איז געווען ביי אונדז אין שטאָט אַ הכנסת אורחים. דעם געזעלשאַפט־לעכן אינסטיטוט האָבן מיר אויך גענומען אונטער די קהילה הענט, אריינ־געשטעלט דאָרט א מענטש, ווייל ביז דאַן איז דאָרט נישט געווען אַ מענטש, וואָס זאָל אָנפירן און אַרבעטן. איין מאָל קומט אונדזער מענטש און דער־ציילט א מעשה:

— איר ווייסט, זאָגט ער, אָרעמעלייט קומען צופאָרן מיט גרויסע ווע־גענער, מיט פערד, צו די וועגענער זענען צוגעבונדן הינט, זיי ברענגען מיט זיך ווייבער און נאָך דעם וואָס זיי זענען שוין דורכגעלאָפן די גאַנצע שטאָט און געזאַמלט נדבות, זעצן זיי זיך אוועק אונטער די וועגענער, טרינקען בראָנפן און מ׳פארקויפט ווייבער.

דאָס האָט ער דערציילט.

אויף דער פאַרזאַמלונג קומט איינער פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן און זאָגט: איר זעט צו וואָס איר דערפירט? פריער זענען אזעלכע זאַכן נישט געווען און היינט זעט איר וואָס!!! האָבן מיר אויף דער זיצונג באַשלאָסן אַז עס איז נישט שיין מיר זאָלן נישט רעאַגירן דאַרויף. האָבן מיר פאַר־אָרדנט, אַז יעדער אָרעמאַן מוז קריגן א קאַרטע מיט א שטעמפל, וואָס רע־גולירט זייערע באַזוכן אין שטאָט און אָפּגעמאכט מיט דער פּאָליציי, אַז דער וואָס וועט נישט האָבן קיין שטעמפל אויפן פּאַס פון קהילה, זאָלן זיי אַרעסטירן, כדי די אָרעמעלייט זאָלן וויסן, אַז מ׳טאָר נישט ארומגיין זאַמלען אין שטאָט סתם אַזוי. זיי האָט מען געגעבן צו פארשטיין, אַז קומענדיק אין דער פרי אין שטאָט דאַרפן זיי זיך רעגיסטרירן אין דער קהילה, אָפּנעמען וואָס מ׳האָט זיי דאָרט געגעבן — א פינף זלאָטעס — און אַוועקגעגאַנגען. רוהען אין שטאָט — יאָ; זאַמלען איבערן שטאָט — נישט! און מיר וועלן צאָלן די אָרעמעלייט פון די שטייערן, וואָס מיר נעמען פון דער באַפעלקע־רונג. איז דאָך גוט? האָט אָבער די אָרטאָדאָקסישע אָפּטיילונג אָנגעהויבן אומקערן די וועלט:

זיי גיבן איבער אין גוישע הענט די אָרעמעלייט! האָבן זיי אַלאַרמירט.

און מ׳האָט געפירט אַן אויסערגעוויינלעכן קאמף. די פּאָליציי האָט נישט געטאָרט זיך מישן אין דעם. זי האָט פון דער איינריכטונג אויך הנאה געהאַט. ווייל א חוץ די ריכטיקע אָרעמעלייט, פלעגן פריער אויף דעם זעלבן וועג אויך קומען גנבים און פארשיידענע אונטערוועלטניקעס. איצט האָט זיך דאָס געענדיקט. אונדזער שטעמפּל האָט רעגולירט די וויזיטן פון ארחי־פרחי און געשאפן א מין קאָנטראָלע, אַז דער און דער האָט שוין באַקומען זיינס און טאָר נישט זיך אַרומדרייען אין שטאָט. אַזאַ מין אָרעמאן האָט געמעגט קומען איין מאָל אין חודש. מער האָט ער בכלל נישט געמעגט אריינקומען אין שטאָט אריין (הלוואי וואָלט מען געקענט דורכפירן די סיסטעמען וואָס מיר האָבן דורכגעפירט דאַן אין ביעלסק דאָ אין תל־אביב און חיפה).

נישט לייכט האָבן מיר דאָס אויסגעפירט. ווי נאָר מ׳האָט דערציילט וועגן די ציגיינער־אָרגיעס, וואָס יידישע אָרעמעלייט פירן אויס אין שטאָט, האָבן מיר געשיקט דריי מיטגלידער פון דער קהילה, זיי זאָלן זען צי ס׳איז ריכטיק די גאנצע מעשה. די דריי זענען געווען יחיאלטשיק, קאדלובאָווסקי און פעשקע. זיי האָבן זיך אַעקגעשטעלט אונטער אַ וואַנט. געשטאַנען און אַכטונג געגעבן. און ריכטיק די מעשה. נישט ווייט איז געשטאַנען אַ ריזן גרויסער וואַגאָן, אַ פּאָר פערד איינגעשפּאַנט, אַ זעקס־זיבן אָרעמעלייט זענען געזעצן צווישן זיי צוויי ווייבער, מ׳האָט געטרונקען בראָנפן און מ׳האָט פאַרביסן. און איינער האָט דערציילט די מעשה און די דריי האָבן געהערט:

— וואָס מיינט איר, זאָגט ער, איך בין אזא נאַר ווי איר, איר גייט נאָר אין די יידישע גאַסן. איך, זאָגט ער, אַז איך קום צוגיין, טו איך אָן אַ מאַטשע־יוווקע (א פּוילישן היטל), און איך לויף אַרום אויף סינקיוויטשע גאַס, איך גיי אַריין צום רעיענט און ער גיט מיר שטענדיק אַ האַלבע זלאָטע. פון אים גיי איך ווייטער דאָרטן און קלייב נאָך געלד. דערנאָך ערשט גיי איך צו יידישע גאַסן.

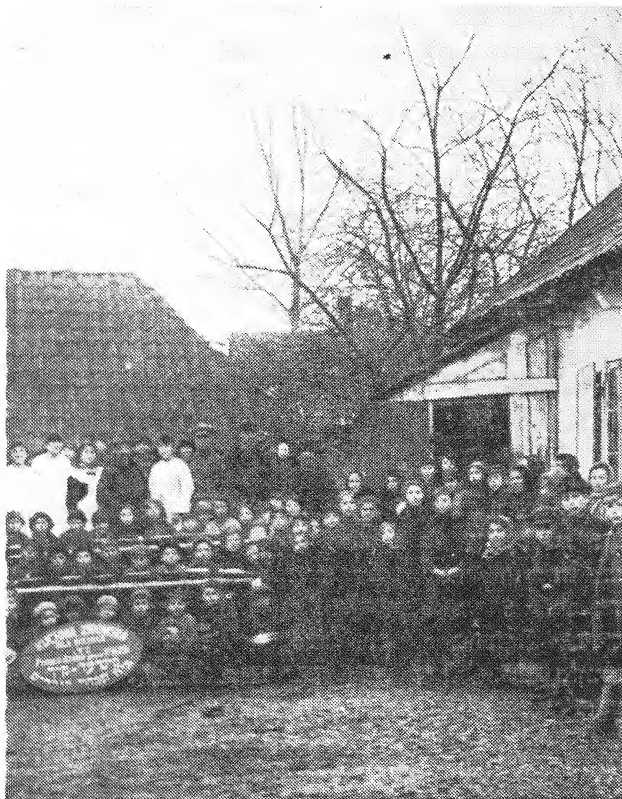
און אַזוי האָט ער דערציילט ווי ער מאַכט געלד, און די דריי שליחים פון דער קהילה הערן זיך צו. דערנאָך זענען זיי געקומען אויף אַ זיצונג און דאָרט האָבן זיי דערציילט וואָס זיי האָבן געהערט.

מיר האָבן געהאַט זער א סך קעגנער צו דעם אָפּמאַך מיט דער פּאָליציי, אָבער די דערציילונג האָט אונדז א סך געהאָלפן.

ביים דורכפירן די אַלע פאַראָרדנונגען איז געווען איינער פון די גרעסטע קעגנער אונדזערע פון צווישן די אזוי גערופענע אָרטאָדאָקסן שיילם מיני־וויצקי (שלום מיניוויצקי). ער איז געווען, מוז מען זאָגן, אַן אָרנטלעכער ייד, און אַלץ וואָס ער האָט געטון איז געווען נאַיוו און לשם שמים. ער האָט געטון דאָס וואָס ער האָט געגלויבט. ער האָט באמת געמיינט, אַז ס׳איז אומ־דערהערט, אַז די קהילה זאָלן באַהערשן פאָרשטייער ווייטע פון רעליגיע. אַזעלכע יידן, אויף וועלכע דער רב האָט געריסן קריעה און וועלן ווערן בעלי־בתים אויפן בית עולם. די מתים וואָס מ׳וועט ברענגען צו קבורה וועט מען נישט מקבר זיין, מ׳וועט זיי פשוט אַוועקוואַרפן, האָט ער געמיינט. און

ער איז געווען ממש אַ דערשראָקענער. צו אים פלעגן מיר רעדן גאַנץ חבריש און בכבוד, און געוואָלט אים געבן צו פאַרשטיין, אַז מיר וועלן אויך אָפּהיטן קבורה און מצבה מיטן גרעסטן רעספּעקט צום מענטש, דערצו דאַרף מען נישט זיין רעליגיעז. מיר האָבן אים דערקלערט, אַז אויף דער גאַנצער וועלט פירט זיך אַזוי דאָס באַערדיקן טויטע — ביי די רוסן און ביי די פּאָלאַקן פירט מען אויך צו קבורה און מ'שטעלט אַ מצבה. פאַרוואָס זשע זאָל ער מיינען, אַז מיר זאָלן דאָס נישט מאַכן?! פאַרוואָס זאָלן מיר זיין ערגער?! פאַרוואָס דאַרף ביי אונדז דער מת ליגן און וואַרטן אויף זיין קבורה בשעת די חברה־קדישא וויל אַרויספּרעסן געלד פון די משפּחה?! ווער פירט זיך ערגער, מיר אָדער איר?! מיט אַזעלכע עפּטנלעכע וויכוחים זענען מיר גע־קומען צו א פאַרשטענדיקונג.

א סך איבערגעפירט האָט אונדז אַמעריקע. זיי, די פרומע, האָבן זיך גע־ווענדעט צו די אמעריקאַנער. דאָרטן, די אמעריקאַנער אונדזערע, זענען נישט

יידישע קינדער־קיך — 1920

קיין פרומע, מיר קענען זיי. נאָר מיינען האָבן זיי געמיינט, אַז מיטן קריגן אַ בריף פון אַ פרומען ייד קויפן זיי יענע וועלט. האָבן זיי זייער געלד־שפּענ־דונג געשיקט זיי. אַזוי אַז זיי האָבן געהאט דאָס געלד און מיר האָבן געהאט די מאַכט.

נאָך דער מלחמה איז דער בית עולם געוואָרן אָפּגעלאָזן. ס׳זענען נישט געווען קיין מצבות; מ׳האָט געדאַרפט שטעלן מצבות. און אויף אונדזער זייט איז געווען די מאַכט; די פּוילישע באַפעלקערונג און מאַכט האָט געוואָלט האָבן אַן אָרגאַניזירטע יידישע קהילה. אַ קהילה מיט מאַכט, אויף וועלכער מ׳זאָל זיך קענען שטיצן דאָס איז געווען דער פּלוס מיט וועלכן מיר האָבן מצליח געווען. דער בית עולם אין יעדער יידישער שטאָט אין פּוילן האָט געקערט צו דער קהילה פאַרוואַלטונג. די קריסטן האָבן געהאט אַ באַזונדערן בית עולם, באַזונדער פאַר פּראַוואָסלאַוון, באַזונדער פאַר קאַטאָליקן. אין אַנ־דערע שטעט איז דער בית עולם געווען אַ שותפותדיקער פאַר אַלע קריסטן. דעם קריסטלעכן בית עולם האָט געהאלטן די רוסישע אָדער פּוילישע געזעל־שאַפט, אַזוי גוט ווי זי האָט געהאלטן זייערע שולעס. דאָס זעלבע האָט דאָך געטון די יידישע קהילה.

דער ערשטער ועד הקהילה האָט נישט לאַנג אויסגעהאַלטן, ווייל אין יאָר 1920 זענען אַריין די באָלשעוויקעס. האָבן זיי גערופן דעם ועד הקהילה און געזאָגט:

— דאָס וואָס איר האָט געטון ביז היינט — האָט איר געטון, אָבער איצט איז דאָס שוין רוסלאַנד און אַלץ וועט זיך ענדערן.

מיט דעם האָבן זיי צעלאָזן דעם ועד הקהילה. די קהילה האָט ביז דאַן אויסגעהאלטן א קיך פאַר אָרעמע קינדער. זיי זאָלן עסן פרישטיק און מיטאָג. די פּראָדוקטן פלעגן מיר קריגן אַ טייל פון דזשאָינט און עס איז געווען איינ־געאָרדנט אַ זאַל און אַ קיך, ווו די קינדער זענען געקומען עסן. מיידלעך פון אונדזערע מיטגלידער האָבן דאָרט באַדינט אַן געצאָלט. אָבער די באָלשעווי־קעס האָבן זיך מיט דעם נישט גערעכנט און אויך די קיך איז ליקווידירט געוואָרן.

ווען די באָלשעוויקעס זענען אריין און געשאפן די אַזוי גערופענע רע־וואָלוציאָנערע קאָמיטעטן, בין איך געבליבן זיצן אין שטוב. זיך אויפגעהערט צו מישן אין געזעלשאַפטלעכע און פּאַרטייאישע ענייִנים. פּשוט ווייל איך האָב געקענט די באָלשעוויקעס פון אַמאָליקע צייטן און איך האָב געוווסט מיט וואָס עס שמעקט. אין איין פרימאָרגן איז געקומען צו גיין צו מיר אברומע וויינשטיין, אַ מיטגליד פון די לינקע פועלי־ציון, וועלכער איז געווען אַ סעקרעטאַר ביי זיי אין געשאפענעם רעווקאָם — רעוואָלוציאָנערע קאָמיטעטן און זאָגט מיר: קאָדלובאָווסקי, דו וועסט האָבן צרות. מ׳רעדט שוין וועגן דיר אַז מ׳דאַרף דיר שיקן אַרבעטן. קום אַרבעט מיט מיר, וועסט ווערן אַ מזכיר אין אַן אָפּטיילונג פאַר סאָציאַלע פאַרזאָרגונגען, וועלכע איך נעם איבער און דאָס איז כשרע אַרבעט. קום, וועסט אַרבעטן!

איך האָב דאָס גוט פאַרשטאַנען און בין מסכים געווען צו גיין, און גע־

וואָרן דער מזכיר פֿון דער אָפּטיילונג. אַזוי ווי ס׳זענען געבליבן פּראָדוקטן האָבן מיר באַשלאָסן אַז מיר עפֿענען ווייטער אַ קיך פֿאַר יידישע קינדער. און די קיך האָט זיך געעפֿנט. דאָס איז געווען דער פּועל־יוצא פֿון דער קהילה. מיר האָבן נאָך געהאַט פֿאַרשידענע פֿאַלן. קראַנקע, אָרעמע, משוגענע א. א. וו. די לאַגע אין שטאָט איז געווען אַ זער שלעכטע. ס׳האָט געפֿעלט עסן, ברויט און ס׳איז גאָרנישט געווען; איינמאָל קומט דער וויינשטיין און מעלדעט אונדז, אַז מ׳האָט באַשלאָסן, אַז יעדער פּאַרוואַלטער אין זיין אָפּטיילונג קאָן פֿאַרזאָרגן זיינע מיטאַרבעטער מיט עסנוואַרג. איז אַזוי ווי מיר האָבן קאַקאַאָ, קאָן מען נעמען יעדן טאָג אַ פֿערטל קילאָ קאַקאַאָ, און מ׳וועט טרינקען קאַקאַאָ. אַנדערע אָפּטיילונגען האָבן געמאַכט ענלעכע זאַכן מיט אַנדערע אַרטיקלען. דער פּאַרוואַלטער פֿון קיך איז געווען שעפּסל אייזנבערג פֿון די לינקע פּועלי־ציון און דער הויפּט־פֿירער איז געווען וויינשטיין און נאָך עטלעכע מיטגלידער וועלכע האָבן געדאַרפֿט זאָרגן פֿאַר דער אַרמיי און געהאַט פּראָוויאַנט איבער גענוג.

מ׳האָט אַזוי געטרונקען קאַקאַאָ און הנאה געהאַט איבער אַ וואָך. דאַן קומען אַריין צוויי יידישע בחורים, מיליציאָנערן און זאָגן: „די קאַקאַאָ איז אַרעסטירט״. האָבן מיר אַביסל געלאַכט פֿון דעם אויסדרוק. איך האָב גלייך געזאָגט אברומען, אַז פֿון דעם וועט זיך פֿאַרקאָכן אַ מיאוסע מעשה. סטייטש, זאָגט ער, מ׳האָט דאָך דערלויבט! עס איז דאָך אַלץ געשריבן! אָבער איך בין געווען גערעכט.

אין עטלעכע שעה אַרום קלינגט מען — מ׳רופֿט אברומען צום רעווקאָם. אין רעווקאָם איז געזעסן א גוי, אויך אַ שטאָטישער אונדזערער. זאָגט צו מיר אברומע:

— ביסט דאָך געווען אין רוסלאַנד, קענסט דאָך גוט די רוסן און רוסיש. איך וויל דו זאָלסט קומען מיט מיר. זאָלסט זיי זאָגן, אַז אלע באשלוסן זענען געווען קאָלעקטיווע, און אַליין האָבן מיר גאָרנישט געמאַכט.

מיר קומען צוגיין, מ׳ברענגט אונדז אַריין צו דעם פֿאָרזיצער און די ערשטע ווערטער וואָס זיי האָבן געזאָגט איז געווען:

— מיר אַרבעטן אין סאָוויעטישן רוסלאַנד.

וויינשטיין הויבט אָן צו רעדן, דערקלערט אים, אַז מיר האָבן געטון לויטן באַשלוס און יענער לאָזט אים גאָרנישט רעדן און שיקט אונדז אַוועק. גייענ־דיק צו דער טיר האָב איך שוין פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז שלעכט. און באַלד טאַקע איז צוגעקומען אַ מיליציאָנער און געזאָגט, אַז מיר גייען אין טורמע. האָט מען אונדז טאַקע אַוועקגעפֿירט אין טורעמ און מיר זענען דאָרט געזעסן עטלעכע טעג. דערווייל, אין דער צייט, האָבן די באָלשעוויקעס אָנגעהויבן ביי אונדז אין שטאָט צו אַרעסטירן די גבירים. האָבן זיי אונדז דערציילט. אַז די לאַגע „אינדרויסן״ איז דווקא א גוטע. די באָלשעוויקעס אנטלויפֿן, די וועגע־נער גייען שוין פֿיר־פֿינף אין דער ברייט פֿון וועג. זיי עוואַקואירן די שטאָט. צווישן אונדז איז אויך געזעסן שעפּסל אייזנבערג. הערנדיק די נייעס, האָט ער אָנגעהויבן קלאַפּן אין טיר. קומט צו דער טורמע עלטסטער. זאָגט אים

אייזנבערג: זאָלסט וויסן זיין, איך קאָן מיט די מענטשן נישט זיצן. פרעגט ער אים: פאַרוואָס, ענטפערט ער: זיי זענען אַלע קאָנטררעוואָלוציאָנערן! איך קאָן נישט הערן זייערע רעדעס. איך קאָן דאָס נישט פאַרטראָגן! פיר מיך אַריבער אין אן אנדער קאַמער. אַ טאָג שפּעטער קומט צו לויפן אהרון־יוסף לעווארטאָווסקי און זאָגט: וויינשטיין, זאָלסט וויסן זיין, אייזנבערגן און דיך לאָזט מען ארויס. קאדלובאָווסקי וויל מען נישט. ענטפערט אים וויינשטיין: גיב איבער. אַז אָן קאדלובאָווסקין גיי איך נישט. אויב מ'וועט אים נישט ארויס־לאָזן, בלייבן מיר זיצן.

ער איז ווייטער אוועקגעלאָפן. זאָגט מיר וויינשטיין: וואָס זאָל איך טון, איצט אז די רוסן גייען ארויס און די פּאָלאַקן קומען אריין! זאָג איך אים: אברומע, זאָרג זיך נישט! ס'וועט גאָרנישט זיין, איר בלייבט בעסער אין טורמע, ווען די פּאָליאקן זען, אַז איר זענט געווען א געגנער פון רוסישן רעזשים. אַזוי האָב איך אים איינגערעדט ער זאָל בלייבן, ביז דער לעצטער מינוט ממש פון דער באָלשעוויסטישער מאַכט אין שטאָט. דאַן זענען מיר אַלע באפרייט געוואָרן. וויינשטיין איז גלייך אַוועק קיין ביאַליסטאָק. ער האָט מורא געהאט צו בלייבן אין שטאָט. אייזנבערג איז געבליבן. אונדזערע בחורים זענען אויך אַנטלאָפן. מורא געהאַט פאַר די פּאָלאקן. אינגאנצן זענען די באָלשעוויקעס ביי אונדז געווען דריי וואָכן.

אַז עס איז געוואָרן צוריק פּוילן, האָבן מיר שוין נישט געקאָנט צוריק שאַפן דעם ועד הקהילה אַזוי ווי פריער, ווייל אַ טייל איז שוין נישט געווען. אַנטלאָפן. בראָנשטיין און פּיניע ראבינאָוויטש פון די לינקע פּועלי ציון זענען געגאנגען מיט די רוסן. די פּראָפּאָרציע צווישן די פארשידענע פּאַרטייען האָט זיך געענדערט — האָבן מיר באַשלאָסן צו שאַפן אַ פּאַריטעטן ועד קהילה. צו צוויי פאָרשטייער פון יעדער פּאַרטיי.

אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג איז געווען דער ערשטער פּאָרזיצנדער ד״ר כהן (קאָהן). ד״ר כהן איז נישט געווען קיין ביעלסקער. בעת דער דייטשער אָקופּאַציע איז ער געקומען זיך אויסבאַהאַלטן אין ביעלסק. חברים פון דער פּאָלקיסטישער רשימה האָבן אים געקליבן פאַר אַ פּאָרזיצנדן, כדי ער זאָל נישט זיין קיין קעגנער. געווען איז ער אזוי צו זאָגן „נישט מילכיק און נישט פליישיק" — „פּאַרווע".

א חוץ פון דערמאָנטן פּאָרזיצער ד״ר כהן איז אויך געווען א וויצע־פּאָרזי־צנדער און א סעקרעטאַר. צו דעם סעקרעטאַר איז אויך געווען אַ באַאַמטער צו שרייבן, צוצוגרייטן און אדורכקוקן די פּראָטאָקאָלן. די ארבעט אין קהילה איז דאַן געגאַנגען גאַנץ נאָרמאַל. מ'האָט אויפגעשטעלט אַ רשימה פון דער גאַנצער באַפעלקערונג און אויף אַלע אַרויפגעלייגט שטייערן, לויט די מעגלעכקייטן פון יעדן איינעם. רייכע האָבן באַצאָלט מער, אָרעמע האָבן באַצאָלט ווייניקער. על כל פנים. דער גאַנצער שטייערן סיסטעם איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויף ריין דעמאָקראטישע און פּראָגרעסיווע יסודות. און דאָס איז ממש געווען אַ רעוואָ־לוציע אינם גאַנצן געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער שטאָט. מיר האָבן געמאַכט אַ שטאָטישע קאָמיסיע, מיר האָבן געקליבן מענטשן, וועלכע האָבן באַאַרבעט

רשימות און פעסטגעשטעלט, ווער און וואָס קען צאָלן. ווי איך האָב שוין געזאָגט, איז דער הויפּט־קאַמף געווען אויספירן, אַז די קהילה זאָל זיין דער בעל־הבית פון יידישן לעבן אין שטאָט. איין פונקט איז געווען, אין וועלכן מיר האָבן נישט געקאָנט קומען צו אַ פאַרשטענדיקונג: דאָס איז געווען דאָס שול־וועזן. אין שטאָט איז אין יענער צייט שוין געווען אַ העברעאישע שול, אַ יידישע שול און אַ תלמוד־תורה. יידן האָבן געקלערט, אַז נאָר די תלמוד־תורה דארף אויסגעהאַלטן ווערן פון דער קהילה, בעת די אַנדערע אינסטיטוציעס גייען זיי נישט אָן. די אָרטאָדאָקסיע האָט געפירט אַ ביטערן קאַמף און נישט דערלאָזט, אַז אויך די וועלטלעכע שולן זאָלן אונטערגעשטיצט ווערן דורך דער קהילה.

אַ חוץ דעם שול־וועזן. וואָס איז נישט אַדורכגעגאנגען, זענען אלע אַנדערע אינסטיטוציעס, ווי די פאַרוואַלטונג פון בית־עולם, ארונטער אונטער דער השפּעה פון דער קהילה. די קהילה האָט אויך פארוואלטעט מיט אַלע קערפּערשאַפטן פון ערשטער הילף. איך דאַרף דאָ באַצייכענען, אַז נאָך דער דייטשער אָקופּאַציע איז געווען אַ גרויסע נויט צווישן דער באַפעלקערונג אין שטאָט, אַ זער גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג האָט באדארפט פשוט האָלץ צו באהייצן די שטיבער, קליידונג און שיך, און די אלע מענטשן האָט מען באַדאַרפט באַזאָרגן מיט אַלעם נויטיקן. דאַן איז געקומען די הילף פון דעם ביעלסקער אַמעריקאנער רעליעף. ער האָט אָבער געשיקט זיין הילף דירעקט צו די אָרטאָדאָקסן און דאָס האָט אַריינגעבראַכט א פּירוד אין דער קהילה. ס׳זענען אויך געווען א סך שטעטישע ויעלכע האָבן געהאט קינדער און קרובים אין אמעריקע און געשריבן צו זיי נאָך הילף. האָבן די אַמעריקאנער באַשלאָסן צונויפצוקלייבן ביי די אַלע ביעלס־קער קרובים א סומע געלט און דאָס אַריבערברענגען צו אונדז דורך אַ דעלעגאַט, אַ געוויסער האָכמאַן. ער איז געקומען קיין ביעלסק זיך פארשטענדיקן מיט דער קהילה און מיט איר אַרומרעדן די פראגע פון רעליעף הילף. דאָס געלט וואָס דער דעלעגאט האָט געבראכט איז געווען א גרויסע הילף. ער האָט אָבער געמאכט אַ גרויסן פעלער. די וואַלוטע האָט זיך ביי אונדז דאַן זער אָפט געוואַקלט און האָכמאַן האָט גאָרנישט געדענקט דערין. ווייסנדיק, אַז אין אַמעריקע האָט דער דאָלאר אַלעמאָל זיין ווערט. האָט ער אויפן וועג אַהער צעביטן אין דייטשלאנד דאָס געלט. די קינדער פון די ביעלסקער עלטערן, האָבן געשריבן, למשל: טאַטע, איך שיק דיר הונדערט דאָלאר און דער דעלעגאט האָט נישט געוווּסט, אַז דאָ האַלט שוין דער דאָלאר אזוי הויך און ער האָט נישט מער געבראַכט ווי דאָס צעביטענע געלט. האָט די קהילה געהאט גרויס עגמת נפש. בלויז אויפצוקלערן יעדן איינעם, פאַרוואָס ער קריגט אַזוי ווייניק געלט. די קהילה האָט געהאַט צרות פון דער באַפעלקערונג. ס׳זענען געווען אַזעלכע, וועלכע זענען געקומען מיט געשרייען, אַז מ׳דאַרף אַזעלכעס נישט דערלאָזן, גלייך ווי מ׳וואָלט זיי בכיוון בע׳עוולט.

איך האָב געאַרבעט אין דער סאָציאלער קאָמיסיע און ביז היינט בין איך שטאָלץ מיט דער טעטיקייט פון דער קהילה. זי האָט איבערגענומען די דזשאָינט פּראָדוקטן, געשאפן א קיך פאר אָרעמע, און אַ לאַנגע צייט ווייטער האָט מען אַרויסגעגעבן פאָרציעס עסן פאר קינדער.

א גרויסע טעטיקייט האָבן מיר אויסגעפירט פאַר פסח. ס׳איז נישט געווען אַזוי ווי אַמאָל „מעות חיטים״, וואָס יעדער קלייזל האָט געזאַמלט און איינער האָט יאָ געקריגן און דער צווייטער נישט. מיר האָבן נישט געלאָזט יעדער זאָל מאַכן „פסח פאַר זיך״. מיר האָבן גענומען די אָרעמע־לייט אונטער דער שורץ פון דער קהילה אין אַלע הינזיכטן. עס איז נאָך געווען „מעות חטים״ און מ׳פלעגט קומען אין שטוב צום זיידן מיינעם זאַמלען דערויף געלד. אָבער דאָס איז געווען נאָר פאַר פסח. אַ טייל געלד האָט געגעבן די קאַראָפקע.

אין שטאָט זענען געווען עטלעכע פּאַרטייען און יעדע פון זיי האָט געהאַט, פאַרשטייט זיך, איר איינשטעלונג צו יעדער פראַגע, אָבער די געמיינזאַמע אַר־בעט איז געווען אַ נאָרמאַלע. ס׳זענען פאָרגעקומען גרויסע געשרייען און אויפ־רעגונגען, די באפעלקערונג פלעגט לאַכן פון דעם. נאָר דאָס זענען געווען עפּי־זאָדן פון קאַמף צווישן די פּאַרטייען. אין אַלגעמיין אָבער איז די קהילה געווען איינע פון די אינסטיטוציעס, וואָס האָט אינגאַנצן געענדערט דאָס אויסזען פון אונדזער באַפעלקערונג. דער אָרעמאַן האָט זיך אָנגעהויבן צו פילן אַ גלייכער מיטגליד פון דער קהילה.

די קינדער פון יתומים־אַנשטאַלט מיט ד״ר כהן — 1920

דאָס איבערפירן די פאַרשידענע אינסטיטוציעס צו דער קהילה איז געווען אַ פּשוטע. עס איז נישט געווען קיין קעגנערשאַפט צו ווענמען די איסטיטוציעס האָבן געקערט. עס איז געשטאַנען למשל א געביידע אין שטאָט און קיין בעל־בית אויף איר איז נישט געווען. עס איז געווען א יתומים־הויז — אַ כלל געביידע אָן אַ בעל־בית. אין יענער צייט איז נישט געווען איינגעפירט אַזוי ווי איצט. די אַזוי־גערופענע טאַבו. ביי אונדז דאָן איז גאָרנישט געווען פאַרשריבן. די באָד,

צום ביישפּיל, האָט נישט געקערט צו דעם בעדער אָדער צום צווייטן. דער באָדן פון די געביידעס האָט נישט געקערט צו קיינעם, נאָר על פּי חזקה האָט עס געקערט צו דער יידישער קהילה. אַז דער ועד הקהילה איז געשאפן געוואָרן, האָט מען געמאָלדן אָפיציעל אין דעם מאַגיסטראַט, אַז פון דעם און דעם טאָג הויבט אָן דער ועד הקהילה צו צאָלן שטייערן פאַר דעם באָדן. און אַלע געביידעס זענען אריבער צו דער אפּוטרופּסות פון ועד הקהילה. אַנדערע פאַרמעגנס וואָס זענען על פּי צוואה פאַרשריבן געוואָרן פאַר דעם כלל, זענען אויך קאָאָפּטירט געוואָרן צו דער קהילה. אַמאָל האָט איינער איבערגעלאָזט אַ קראָם. האָבן מיר דאָס דורכגעפירט יורידיש און אַזוי איז דער ועד הקהילה געוואָרן א יורידישע קערפּערשאַפט, אָנערקענט דורך דער מאַכט. אפילו אויף צו זאַמלען שטייערן האָבן מיר געהאַט יורידישע רעכט. בכלל, אין אונדזער געגנט האָט פּוילן געוואָלט, אַז אַזעלכע קערפּערשאַפטן זאָלן וואקסן, די קהילות זאָלן זיין דעמאָקראַטיש אָרגאַניזירט.

אונדזער טעטיקייט אין דער קהילה האָט געבראַכט אויך אירע פּרוכטן אין געביטן, אין וועלכע די קהילה האָט נישט איינגעשטימט צו ווירקן. די קהילה האָט נישט געוואָלט זיך אנגאזשירן אין דעם שול־וועזן, ווי כ׳האָב דאָס פריער דערמאָנט, צוליב ריין פאַנאַטיש־עגאָאיסטישע צוועקן. מיר אָבער, ציוניסטישע פאַרשטייער אין דער קהילה, האָבן נישט געקאָנט לאַנג דולדן אַזאַ לאַגע און זעענדיק, אַז אינערהאלב דער קהילה וועלן מיר נישט קאָנען ווירקן אין דער ריכטונג פון אַנטוויקלען פאָרגעשריטענע דערציונגס־אינסטיטוציעס. האָבן מיר באַשלאָסן דאָס אויסצופירן אויף אייגענער איניציאַטיוו און פאַראַנטוואָרטלעכקייט. מיר האָבן אויפגעשטעלט די העברעאישע שולע. אונדזער צוזאַמענאַרבעט אין דער קהילה האָט אונדז צוזאמענגעקלאמערט און מיר האָבן אונדזער קאָלעקטיוו־ענערגיע פאַרווענדעט אויך אויף אַנדערע געביטן און דערגרייכונגען. די בולטע איז געווען דאָס אנטוויקלען און שטיצן די העברעאישע שולע. מיר זענען געווען אַ גרופּע צעירי ציון און אַלגעמיינע ציוניסטן, האָבן מיר צוזאַמען גענומען אַרבעטן אין שול־וועזן און מען האָט געשאַפן אַן העברעאישע שולע, אַ מאָדערנע, אַן אייגן געדונגענער לאָקלאַ מיט בענק און מעבל, אָן קיינעמס הילף. קיין צענטראַלע איז נישט געווען, וואָס האָט געקאָנט געבן הילף. האָבן מיר זיך אַליין אַן עצה געגעבן. לערערס, צום ביישפּיל, האָבן זיך געשטעלט פרייוויליק צו טאָג טעגלעכער אַרבעט און נישט גענומען קיין געהאַלט. אלע זענען זיי געווען שטאָטישע — פון ביעלסק. שפּעטער אָבער, ווען די שולן האָבן זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען און עס איז צוגעקומען תלמידים און מען האָט אָנגעהויבן צאָלן שכר־לימוד — האָט מען געבראַכט אַ דירעקטאָר, אַ פרעמדן. דאָס איז געווען אין יאָר 1920. די פּוילישע רעגירונג אין יענער צייט האָט נישט אַרויסגעגעבן קיין דערלויבעניש פאר קיין שולע, אויב אין דער שפּיץ פון איר איז נישט געשטאַנען אַ „קיעראָווניק”, אַזאַ דירעקטאָר, וועלכער האָט געדאַרפט קענען גוט די פּוילישע שפּראַך און האָט געהאַט דאָס רעכט צו פירן אַ שולע. אַזוי אַרום איז שטענדיק געווען אַרום דער שולע פרעמדע מענטשן. לערערס צומייסטנס, וועלכע מען פלעגט ברענגען פון גאַליציען. אין אונדזער געגנט האָט מען בכלל זער קנאַפּ

געקענט די פוילישע שפּראַך. מען האָט דאַן געפונען אַ מיידל פון לאָדזש, וועלכע האָט געענדיקט אַ גימנאַזיע און געקענט גוט פּויליש. זי איז געווען די ערשטע „קיעראָווניטשקע״ (מנהלת) פון דער יידישער שולע אין שטאָט. אין יענער צייט איז געלמאַן געווען דער מנהל פאר העברעאיש און די דערלויבעניש פאר די שולע איז געווען אויפן נאָמען פון אַ קאַטוילישע לערערקע, וועלכע האָט געלערנט פּויליש. מיט געלמאנס אָנקומען האָט די שולע זיך שיין אַנטוויקלט און געקראָגן אַ נאָמען. ווייל געלמאן איז געווען אַ מענטש, וועלכער פלעגט ארויסטרעטן אויף פאַרזאַמלונגען, ער האָט געהאַלטן א סך רעפעראטן אין שטאָט און דאָס האָט געווירקט. אַרום דער העברעאישער שולע האָט זיך פארזאמלט די מערסטנס יידישע באַפעלקערונג פון שטאָט. ביסלעכווייז איז מען איבערגעגאנגען פון די פּרייוויליקע לערערס צו סשאַבילע, קוואליפיצירטע לערערס.

אין אלגעמיין לאָזט זיך זאָגן, א דאנק אונדזער געזעלשאַפטלעכער אינטו־איציע זענען מיר אַריין אין קאַמף פאַר אַ פאָרגעשריטענער קהילה און נישט ווייניק פון ציוניסטישע דערגרייכונגען איז צו פארדאנקען אָט דער אינטואיציע.

חוה קעסטין

קרבנות פון דער קאמוניסטישער אידיי אין ביעלסק

ווען איך בין געקומען קיין ביעלסק. בין איך פּאָליטיש געווען זער נאָענט צו א גרופּע יוגלטנעכע, וואָס האָט זיך אָפּגעטיילט פון דער שול־אָרגאַניזאַציע וועלכע האָט געהערט צום בונד. די שול־אָרגאַניזאַציע האָט געהייסן אויף פּויליש „שוויאַטלאָ" (ליכט). מיר זענען אָבער גיך ארויס און אָפּגעריסן זיך פון זיי. די לינקע יוגנט האָט מיך געזוכט. איך בין געקומען לערנען אין גימנאַזיע. די קרייזן האָבן מיך ארייגענומען און איך האָב א געוויסע צייט ביי זיי געלערנט די פּאָליטישע עקאָנאָמיע. אַלע זענען געווען יונגע און זער גוטע מענטשן. איך בין שוין געווען דאַן 19 יאָר אַלט — די איבעריקע יונגערע פאר מיר — 16־17 יאָריקע. אָבער נאָר א געוויסע צייט בין איך געווען מיט זיי. מיר פלעגן זיך — געדענק איך — צונויפקומען אין אָרגאַניזאַציע. שפּעטער צו האָב איך זיך דערווייטערט און מער נישט געהאַט קיין פערזענלעכע־אינטימערע באַציאונגען מיט זיי. ווייל איך בין דאַן אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט ביי דער גימנאַזיע ווו איך האָב געלערנט. איך בין געוואָרן זער טעטיק אין גימנאַזיע און צו 24 יאָר בין איך שוין געווען א קאַנדידאַטין פארן שטאָט־ראַט. פון דאַן בין איך פון די קרייזן אוועק אינגאַנצן.

אין ביעלסק איז די קאָמוניסטישע באַוועגונג געווען שטאַרק פאַרבונדן מיט דער ווייס־רוסישער באַוועגונג. אַלץ וואָס האָט זיך דאָ געטאָן איז געקומען פון דאָרטן. זייער ארבעט איז געווען א זער אינטענסיווע און טראָץ דעם גרויסן טעראָר קעגן זיי, האָבן זיי געקלעפּט פלאַקאַטן און פּראָקלאַמאַציעס אין שטאָט און געדרוקט אויפרופן אין א סך שפּראַכן, אויך יידיש, רוסיש, פּויליש. איך האָב זיך דאָס דערוווּסט שפּעטער דורך יוגנט, וואָס איז אַוועקגעפאָרן קיין ראַטן־פאַרבאַנד אומלעגאַל, ווי צוויי ברידער אלפּערטס, צוויי ברידער פון אייזנבערגס משפחה, אַ שוועסטערס אַ טאָכטער פון די אייזנבערגס. זיי זענען געקומען צו מיר זיך געזעגענען און דערפון האָב איך זיך דאָס דערוווּסט. ס׳זענען געווען אויך צוויי ברידער בריקער, וועלכע האָבן געלאָזט אַ מאַמען אין ביעלסק. זיי זענען שפּעטער געקומען צוריק און זיי האָבן אַגיטירט פאר פאָרן קיין רוסלאַנד. אין ביעלסק איז אינצווישן אונטערגעוואַקסן אַ דור יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געלערנט אין שולע. איך אַליין, זייענדיק אין גימנאַזיע, האָב גע־אַרבעט פארן ראַטן־פאַרבאַנד. מיינע שילער זענען צוגעשטאַנען צו דער קאָ־מוניסטישער באַוועגונג אין שטאָט. אויך לערערס פון די שולע זענען געווען קאָמוניסטן: שעפּסל אייזנבערג, סאָניע אייזנבערג, עטל, שעפּסל אייזעבערגס פרוי, איינער פון די ברידער בעדער איז אויך געווען אַ קאָמוניסט, זיין נאָמען איז געווען דוד.

אַלע לערערס כמעט זענען געווען סאָציאַליסטיש געשטימט, אָבער אקטיוו און רעפּרעזענטאַטיוו זענען געווען שפּסל און שרה אייזענבערג.

איינער פון די יונגע קאָמוניסטן, אבעדאַן, איז פאַראורטיילט געוואָרן אין

אַ פּראָצעס אויף 7 יאָר אין „שוויענטע־קשיזש”, דאָס הייסט „הייליקער קרייץ”, דאָס איז געווען איינע פון די שווערסטע תפיסות אין פּוילן. די ארעסטאַנטן האָבן, זיצנדיק דאָרטן, נישט געזען קיין טאָגליכט פאר זייערע אויגן. ער איז אויסגעזעסן די פולע 7 יאָר. וואָס איז מיט אים שפּעטער געוואָרן, ווייס איך נישט. פאר דער צווייטער מלחמה איז ער ערשט באפרייט געוואָרן. אחוץ זיי זענען אויך געווען אַ פּאָר מיינע שילערינס, איינע דאָבע זינגער — זי איז היינט אין ווילנע און איך קאָרעספּאָנדיר זיך מיט איר — זי איז דאָרט אָפּגע־זעסן א גרויסע שטראָף. זי איז קראנק — דאָרטן האָט זי חתונה געהאט און לעבט דאָרטן. די צווייטע שילערין, וועלכע איז אוועק און געקומען צוריק, איז מינע פעשקין. זי איז איצט אין פּוילן. זי איז געווען דאָ ביי מיר צו גאסט. איך האָב מיט איר נישט געקאָנט אָנבינדן אַ נענטערן קאָנטאקט — זי איז געקומען אַהער זער צעבראָכן און מיר האָבן נישט געפונען קיין געמיינזאמע שפּראַך.

די גרופּע צו וועלכע עס האָט געערט דאָבע זינגער, ליובע פעשקין און אגרעס, האָבן געלערנט אין יידישן ווילנער סעמינאר און זענען אוועקגעפאָרן אין די 30־ער יאָרן. אויך מנוחה אַגרעס און טייבקע אגרעס. די צוויי שוועסטער זענען געפאָרן פאר דער לעצטער מלחמה קיין פּאריז מיט קאָסאָווסקין (איצטער איז קאָסאָווסקי אין אמעריקע). זי איז היינט די נאציאָנאַלע העלדין פון דער פראנצויזישער „רעזיסטאנס”. עס איז פאראן אַ בוך וועגן איר. זי איז געוואָרן באלוינט מיט א אָרדן־טיטל אַלס נאַציאָנאַלער העלד פון פראנקרייך. איר מאַן קאָן דערציילן בעסער און מערער, ווייל ער ווייסט וועגן אַלע אירע העלדנטאטן. אויך ער איז געווען אין דער „רעזיסטאנס”. זי הייסט איצטער קאָסאָווסקי (אָדער אָסאָווסקי).

אין 25—1920 האָבן די פּאָליאקן געמאַכט „פּאַציפיקאציע”, כדי צו אויס־רייניקן די געגנט פון קאָמוניסטן און אַזוי ווי ביעלסק האָט זיך געקרייצט אַרום מיט א סך דערפער, האָט מען באשלאָסן אַז אין ביעלסק וועט מען מאכן אַ תפיסה און מען האָט געבראַכט אַהער אַלע ארעסטירטע קאָמוניסטן און די וועלכע האָבן זיי געהאָלפן. הינטער ביעלסק האָט מען אָנגעהויבן בויען גרויסע מויערן פאר שפּיטעלער און מ׳האָט זיי פארוואנדלט אין טורמעס ווּהין מ׳האָט איינגעשפּארט אַלע פאַרדעכטיקטע פון אלע שטעט, שטעטלעך און דערפער און זיי שרעקלעך געפייניקט. אַהינצו האָט מען גענומען פאַקטיש אַלעמען אויף וועמען מען האָט נאָר געוויזן מיט א פינגער, אַז דער און דער איז אָנגעשמעקט מיט קאָמוניזם, אָדער עפּעס וואָס א שייכות צו אים.

זיי זענען אַריין צו אונדז אַלע צוויי חדשים אויף רעוויזיעס. איך בין געווען ביי זיי אונטער שטענדיקער אויפזיכט. געווען ביי זיי אַ פּראָטאָקאָל וועגן מיר און מיט רויטן שריפט איז געווען אונטערגעשטראָכן, אַז איך בין א לערערין און בין קיינמאָל אין שולע נישט געגאנגען.

יאָ, אויך חיה גיטל גאָלדע איז מיין שילערין. זי איז היינט אין פּאריס און אַרבעט אין דער „נייער פּרעסע”. איר מאן איז א קינסטלער. זי איז געקומען צום קאָמוניזם דורך פּראָפּאגאנדע אין די צייטונגען און דורך דעם איינפלוס פון אירע חברטעס, וואָס האָבן אויף איר משפיע געווען. זי איז אייגנטלעך שוין

נישט געווען צווישן מיינע שילערינס. זי האָט געענדיקט אַ יאָר פאַר דעם ווי איך בין אָנגעקומען.

דאָס קולטור־לעבן אין ביעלסק איז געווען באַגלייט מיט פעסטע טראַדיציעס פון אַמאָל. פון ביעלסק זענען ארויס די סירקינס, יאַשאַ בראָנשטיין, וואָס איז געווען אין ראַטן־פאַרבאַנד, איצט איז ער רעהאביליטירט געוואָרן — ער איז געווען א באַוווּסטער ליטעראַטור־קריטיקער און בכלל א טעטיקער מענטש. ווייזט אויס, אז דער איינפלוס פון דער דעמאָקראַטישער ריכטונג אין דער רוסישער ליטעראַטור איז געווען זער איינגעוואָרצלט אין ביעלסק. אַ סך יוגנטלעכע אין שטעטל זענען געווען פאַבונדן מיט דער רוסישער ליטעראַטור און די אַלע שטרעמונגען פון „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ" און פון לערמאָנטאָוון, פּושקינען, פון די גאַנצע דעמאָקראַטישע רוסישער פּראָגרעסיווע טענדענצן — די אַלע האָבן געמאַכט אויף זיי א גרויסע ווירקונג.

דער אַלגעמיינער לעבנס ניוואָ אין ביעלסק איז געווען א נידעריקער, טראָץ דעם וואָס ס׳זענען געווען אויך גבירים. עס איז געווען ווי מען רופט עס פּעריפעריעס אין שטאָט און אַרום שטאָט. עס איז געווען א סך אָרעמעלייט. געווען אויך א מיטל־שטאַנד, צו וועלכן עס האָבן געהערט די גרעסערע סוחרים פון שטעטל, צווישן זיי מילנערס אדג. און מ׳קאָן זאָגן, אַז ביעלסק איז נישט געווען דער פּאַסיקער פלאַץ פאר רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט. טאָ ווו קום איך אַהין? איך בין געקומען קיין ביעלסק גאַנץ צופעליק. איך האָב געענדיקט דעם סעמינאַר, געזוכט באַשעפטיקונג און שעפסל אייזענבערג האָט זיך אויף מיר אָנגעזעצט, אַז איך בין פונקט פּאַסיק פאַר ביעלסק. וואָס איז? אי קען יידיש און פּויליש און איך קען זיין די פּאַרוואַלטערין פון דער שולע מיט מיין מלוכה־צייגניש; איך האָב געהאַט פאָרשלאָגן פון פאַרשידענע שטעט, ווי בריסק אדג. אָבער ער האָט מיך כמעט געצווונגען אז איך מוז פאָרן קיין ביעלסק. ווען איך בין אַהינצו געקומען — ביי מיר איז דאָן געווען אַזאַ מנהג, אַז איך פלעג אַרומגיין מיט א שטעקן אַלס פאנטאזיע — קומענדיק האָב איך מיטן שטעקן מיינעם געטריבן די הינער. ווען מען האָט מיר געבראַכט אין ביעלסק האָב איך געזאָגט מיינע מלווים: פירט מיך גלייך אין שטאָט אריין. זאָגן זיי מיר, אַז דאָס איז די שטאָט. איך האָב דאָס אָנגענומען ווי דאָס איז און געבליבן.

די מענטשן האָבן געלעבט רואיק, שטיל, זער זער באַשיידן און גלייכצייטיק איז די קולטור־שטופע פון די ביעלסקער געווען פון די העכסטע ארום. אפילו מיין שוויגער האָט געליינט אַ בלאַט. זי האָט געשריבן אַ פּרעכטיקן יידיש, געווען באַהאַוונט אין יידישן פאָלקלאָר, הלוואי וואָלט איך דאן האָבן דעם שכל צו פאַרשרייבן אירע דערציילונגען, וויצן און מאָטיוון פון פאָלק. דאָס אלץ איז געווען אַן אויסדרוק פון אינערלעכער גייסטיקער נויטווענדיקייט ביי די מענטשן אין שטעטל. אַזוי האָבן זיי אויך פארשטאנען דעם קאָמוניזם און די קרבנות פון דעם רעוואָלוציאָנערן דראַנג. זיי האָבן נישט געטאַדלט און פארשטאנען, אַז אין געזוך נאָך תקון נשמה און געזעלשאַפט פאַרבלאָנדזשען זיי צו עקסטרעמע לעזונגען. אַן אינטערעסאנטן פאקט פון העלפן יידישע קאָמוניסטן דורך יידן וועל איך דערציילן: דער פארשטאָרבענער חנא טיקאָצקי איז געווען אַ פּאָד־

ראטשיק (א קבלן) פון שטאָט ראט. איידער עס איז געווען עלעקטרישע ליכט נאָך ביי די ערשטע דייטשן, איז ער געווען א קבלן. צו אים האָט מען געהאט אביסל צוטרוי, בשעת מען האָט ביי מיר צוגענומען אלע בריף וואָס חיים פלעגט שרייבן פון ווארשע. אין די בריף האָט ער אויך געשריבן וועגן דעמאָנ־סטראַציעס און צעשריבן דאָס מיט אַלע פיטשעווקעס. מען האָט ביי מיר צוגענומען א גאנצן פעקל בריף און מ׳האָט זיי אריינגעטראָגן אין שטאָט־ראט. האָט מען געזוכט א יידן ער זאָל איבערלייענען די אנטי־פוילישע בריף און גענומען דערצו חנא טיקאָצקין. מ׳האָט אים פארמאכט אין א צימער און געזאָגט ער זאָל לייענען די בריף. מיר זענען דאן ביידע געווען נאָענטע פריינט, האָט ער גענומען לייענען פון אָנפאנג אָנשטאָט „ליבע עוועטשקע" „לייזער־בעטשקע". און ער האָט איבערגעדרייט דעם גאנצן טעקסט פון די בריף, אזוי אַרום האָט ער פשוט מיר ארויסגעהאָלפן נישט אריינצופאלן אין זייערע הענט. א צווייטער פאל: אין ביעלסק איז געווען א גרויסע יידישע ביבליאָטעק ווו קאפּלאנסקי איז געווען די ביבליאָטעקארין. די ביבליאָטעק איז געווען גרויס און אינהאַלטסרייך, אז דאָס איז געווען א זעלטנהייט פאר אזא שטעטל. איך פלעג אַריינקומען לייענען, בייטן ביכער און דאָרט האָט געארבעט יאָכע, איר מאַן האָט געהייסן מעלאמעד. דערווייל האָט מען זיך דערוווּסט, אַז מיין חיים איז געזעסן אין דער שפּיטאָל־תפיסה. אַ פוילישער פּאָליציאנט איז געקומען מיר אָפּגעבן פון אים א גרוס און דערציילט, אַז היינט פירט מען אים צו דער אויספאָרשונג. צי דער פּאָליציאנט איז געווען א קאָמוניסט, ווייסן מיר נישט. האָט דער מעלאמעד זיך משתדל געווען ביי דעם פּראָקוראָר און פארשטייט זיך, אַז נישט אָן געלט איז די גאנצע געשיכטע פאָרגעקומען. מ׳האָט אים באפרייט. דאָרטן האָט מען דעם שוחד אוועקגעלייגט אויפן טיש עפנטלעך און דאָס האָט געהאָלפן. די באציונג פון דער באפעלקערונג צו די מענטשן, וועלכע מען פלעגט פירן הונערטערווייז צו דער באן, איז נישט געווען קיין פיינטלעכע, די ביעלסקער גאס, קען מען זאָגן, איז נישט געווען פיינטלעך צו די מענטשן. ווייל ביעלסק האָט געהאט אַ זעלטענעם קאדער פון ציוניסטישע טוער און סתם פערזענלעכקייטן און זיי האָבן נישט געקענט זיין ענגהארציק.

משה טייכמאַן איז געווען א סטודענט פון פּראגער אוניווערסיטעט און ער האָט שפּעטער חתונה געהאט מיט חנה׳ן, א לאנג־יעריקע לערערין אין דייטש. איר טאַטע איז געווען א דיין. משה טייכמאן איז געווען א צוגעקומענער אין ביעלסק, א גרויסער ליטעראטור־קענער, פון פאַך אַ מאַטעמאטיקער, ער איז אויך געווען א שרייבער, א איבערזעצער, ער איז געווען א שיינע פערזענלעכ־קייט. ער אַליין האָט שפּעטער צוזאמען מיט הרמאנען אין ווארשע ארויסגעגעבן א קינדער־זשורנאל. ער איז געווען רעדאקטאָר און שרייבער, געווען אַן אָנגע־זעענער לערער. געווען א צאָן־דאָקטאָרין מיטן נאָמען גערמאיזע, זי איז אויך געווען א בולטע פערזענלעכקייט אין שטאָט — א טוערין אין דער העברעישער שולע. מעלאמעדאָוויטש איז אויך געווען פון די, וועלכע האָבן באַזיצט קולטור. אויך אפּעלבוים, וועלכער איז געווען א ציוניסט, א טוער, א שרייבער, ווו מען האָט באדארפט עפּעס טאָן אויף הויכן קול, האָט מען געשיקט אפּלבוימען.

ס׳איז געווען סטופּניצקי, אַ וויכטיקע פּערזענלעכקייט, הגם זיין צוגאַנג צו פאַרשידענע ענינים איז געווען מער אָן ענגע. דער רב פון שטאָט איז נישט געווען קיין בולטע, טיפע פּערזענלעכקייט, אָבער אַ פיינער, גוטער מענטש, זער אַ באַשיידענער.

שטעלט אייך פאָר, אַז איך, די לינק געשטימטע, בין ביי אים תמיד געווען אַ בת־בית. אין זיין שטוב איז געווען די פּערזענלעכקייט די מאַמע. זי איז געווען 19 דורות רבנית. דער רב בענדאַס איז, ווי געזאָגט, געווען אַ גוטער און טאָלעראַנטער מענטש. ער איז געווען געשעצט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג נישט אַזוי צוליב זיינע מעשים, נאָר צוליב זיין כאַראַקטער — אַ גוטמוטיקער און מילדער. אוודאי האָט ער אויך געפירט אַ ברייטע שתדלנות, אָבער אַלס פּערזענלעכקייט אין זיין ווייב געווען אַ שטאַרקערע.

די שולע איז געווען אַ גרויסער פאַקטאָר אין יידישן לעבן אין שטאָט. קינדער פון בעלי־מלאכות האָבן זיך געלערנט אין שולע און קינדער פון קליינע קרעמערלעך, אפילו קינדער פון אונטערשטן מיטלשטאַנד האָבן דאָרט געלערנט. קינדער פון מיטלשטאַנדס עלטערן האָבן שוין געלערנט אין דער העברעאישער שולע. אין דער אַלגעמיינער שולע האָבן עמך־קינדער געלערנט. מען האָט געקוקט אויף דער שולע פון פּרנסה־שטאַנדפּונקט. אַ שולע פאַר אָרעמע־לייט — די יידישע שולע האָט געהאַט זער באַגרענעצטע מיטלען צום אויסהאַלטן זיך. איר צענטראַלע איז געווען די אָרגאַניזאַציע ציש״אָ, וועלכע האָט געשטיצט די שולן און אָט די אַלע דערמאָנטע קינדער האָבן געלערנט פאַר אַ מינימאַלן שכר־לימוד, ממש געצאָלט נאָר סימבאָליש. אַ סך קינדער האָבן גאָר געלערנט אָן געלט. אין דעם זין האָט געשפּילט אַ ראָלע דער פאָלקס־כאַראַקטער פון דער שולע. די נאָענטקייט צום פאָלק האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין דער טעטיקייט וואָס די שולע האָט געפירט. זי האָט אויפגעהויבן דעם ניוואָ פון דער אָרעמער באַפעלקערונג מיט דער אונערמידלעכער דערציונגס אַרבעט פון דער שולע. זי איז געווען דער דופק פון דעם קליינעם וועלטל, וואָס הייסט ביעלסק און איר סביבה.

די שולע איז געווען הינטערן שטאָט. אָבער דאָס האָט נישט געשפּילט קיין ראָלע, ווייל דאָס שטעטל איז דאָך נישט געווען גרויס. די שולע האָט אדורכגעמאַכט זער אַ סך הינדערנישן און שטרויכלונגען. איינמאָל האָט מען צוגענומען דעם לאָקאַל פאַר דער פּוילישער גימנאַזיע און די שולע האָט אָנגעהויבן וואַנדערן פון איין לאָקאַל צום אַנדערן. דערנאָך האָבן מיר געהאַט אַנדערע צרות מיט אונדזער שולע, למשל אַנטקעגן איר איז געווען אַ קירכע און מען האָט דאָרט זונטיק נישט געטאָרט לערנען. שבת האָט מען אויך נישט געטאָרט לערנען. האָבן מיר געמוזט קירצן די לערן־שטונדן און אַזוי ווי עס איז געווען אַ חשד, אַז די שולע שטייט אונטער סאָציאַליסטישער־קאָמוניסטישער השפּעה, האָבן שטאָטישע קרייזן געלעגט שטיינער אין וועג און געזוכט מיטלען די שולע איינגאַנצן צו שליסן, פּשוט פּטור צו ווערן פון איר. אָבער אַזוי ווי איך בין געווען די לערערין, עלכע מען האָט רעספּעקטירט פאַר מיינע פּוילישע לימודים און דער פּוילישער שול־אינספּעקטאָר האָט זער געלויבט דעם ניוואָ פון דער שולע, האָט מען זי נישט געשלאָסן. אין גאַנץ פּוילן זענען געווען 2—3 שולן, וואָס

האָבן באַקומען מלוכהשע סובסידיעס, טאַקע מינימאַלע, סימבאָלישע, אָבער דאָס האָט עפּעס געזאָגט. און שטעלט אײַך פֿאָר, אַז אונדזער שולע איז געווען אײנע פֿון זײ.

דער דערציִונגס־ניוואָ, ווי געזאָגט, איז פֿאַרהעלטניסמעסיק צו אַנדערע שולן, בײַ אונדז געשטאַנען הויך, ווײַל די לערער פֿון דער שולע האָבן געהאַט אַ העכערע בילדונג. לערער האָבן געהאַלטן פֿאַר אַ כּבֿוד צו אַרבעטן אין אונדזער שולע. עס פֿלעגן זיך אָנבאָטן בײַ אונדז די בעסטע לערער. די שטאָט פֿאַרזאָרגער האָבן נישט געהאַט קײן ספּעציעלע אַפּוטרופּסות איבער אונדז. מיר זענען בײַ זײ געווען די טרפֿה'ניקעס, די שקצים, איך קאָן זיך נישט דערמאָנען, אַז דער ועד־הקהילה האָט מיט וואָס אונטערשטיצט די שולע. איך בין געווען ווײַט פֿון צו וויסן אַזעלכעס. די שולע איז געווען נאָרמאַל, מיט אַ נאָמאַלן פּראָגראַם, ווי אַלע פּויליש־ייִדישע שולן. אָבער ווי געזאָגט, האָט זי זיך אויסגעצײכנט מיט דעם, וואָס זי האָט געהאַט זער טאַלענטירטע פּעדאַגאָגן און דער עיקר — איבערגעגעבענע אַרבעטער צו זײער אויפֿגאַבע. אין דער שולע האָבן אויך געאַרבעט צוויי שוועסטער בערעזינסקי, אײנע פֿון זײ האָט געהאַט אַפֿילו אוניווערסיטעט בילדונג. געלערנט האָבן אין דער שולע ווי אַמאָל, בײַ אַ 150 קינדער. די העכערע קלאַסן האָבן געהאַט ווײניקער קינדער. עס איז געווען אַ צוואַנגס־לערן־רעזשים פֿון אַן אַלגעמײנער נאָרמאַלער שולע. עס איז אין פּוילן געווען אַ געזעץ, אַז יעדעס קינד מוז לערנען, אָבער ס'זענען געווען עלטערן, וועלכע האָבן דאָס געזעץ נישט אַזוי אָפּגעהיט. ס'איז טאַקע געווען אַ פֿליכט, אָבער די מאַכט האָט נישט באַשטראָפֿט די עלטערן, וואָס האָבן זײערע קינדער נישט געשיקט אין שולע.

געווען, פֿאַרשטענדלעך, הײזער וווּ מ'האָט געשיקט קינדער צו פֿאַרדינען געלט. אוודאי זענען געווען אויך אַזעלכע. פֿון דער אַנדערער זײַט זענען געווען פֿאַלן, וואָס עלטערן האָבן געשיקט זײערע קינדער אין לערער־סעמינאַר. וועלוול קאַפּלאַנסקי איז געווען אַ מאָלער־קינסטלער, אויך אַ לערער און ער האָט זיך געלערנט אין ווילנער סעמינאַר. דאָרט האָט זיך געלערנט יאָסל כּץ, פּיִנשקין, אַגנעס און לעוואַרטאָווסקי, וועלכער געפֿינט זיך הײַנט אין כּפֿר־סבא. יעדנפֿאַלס זענען געווען אַ סך קינדער אין שטאָט, וועלכע האָבן געהאַט אַ דראַנג ווײַטער צו לערנען.

אַרום דער שולע איז געווען אַ שול־קאָמיטעט פֿון הויכן ניוואָ. כּדי צו שילדערן ווי הויך ס'איז געווען זײער קולטור־אַרבעט אין דער שולע איז כּדאַי צו דערמאָנען, אַז דער שול־קאָמיטעט האָט געפֿלעגט אײַנלאַדן פּערזענלעכקײטן צו האַלטן רעפֿעראַטן און דער באַוווּסטער פּרץ מאַרקיש האָט רעפֿערירט אין ביעלסק איבער מאַיאַקאָווסקי און אַלץ וואָס ער האָט געשריבן פֿון דער ערשטער רוסישער עפּאָכע.

ווען מיר דערצײלן פֿון דער שולע אַלס געזעלשאַפֿטלעכער פֿאַקטאָר אין שטאָט, מוז דאָ אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז די שולע האָט דווקא געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויפֿן קולטורעלן לעבן אין שטאָט. דער שול־קאָמיטעט איז געווען רעפּרעזענטירט דורכן בונד, פּועלי־ציון און אויך פֿון אומפּאַרטײיִשע

קרייזן, ווי האנטווערקער. די האנטווערקער האָבן געהאט אַן אייגענע אָרגאַ־ניזאַציע און זייער אָנפירער איז געווען א טוער מיט ברייטע קולטור. דער שול־קאָמיטעט איז געווען אזוי צו זאָגן דער טאטע פון דער שולע. זיי האָבן זיך פארנומען מיט זאַמלען געלט פאר דער שולע און די גאנצע עקאָנאָמישע און אדמיניסטראטיווע אַרבעט פון דער שולע האָט געפירט דער שול־קאָמיטעט. די לערער האָבן באקומען זייער געהאלט רעגולער. נישט אַלעמאָל האָט דאָס זיי געקלעקט צום לעבן. דאָך האָבן זיי ווי עס איז געצאָלט.

אַז מען פלעגט אַמאָל איינאָרדענען אַן עפנטלעכן שול־אָוונט, איז דאָס געווען א יום־טוב פאר דער גאַנצער שטאָט. אויף די אונטערנעמונגען פלעגן זיך פארזאמלען מאַסן מענטשן און די לערער האָבן געאַרבעט מיט מסירות־נפש, אַז ס'זאָל געלונגען דער אָוונט. איך אַליין בין געווען א מיטגליד אין דעם שול־קאָמיטעט אין אויפטראג פון די לינקע פועלי־ציון. מיר אַליין איז צום ביישפיל אויסגעקומען אנטיילנעמען ביים איינריכטן פאָרשטעלונגען — ס'איז ביי דער שולע געווען א דראמאטישער קרייז מיט באגאבטע שפילער, צווישן זיי איינער מיטן נאָמען דוקסין, אַ פאָטאָגראַפיסט. ער איז אפילו געווען דער רעזשיסער. אויך קאש אברהמל און ליפקין.ליידער זענען דאָס אלץ אַזעלכע מענטשן, וועלכע לעבן נישט מער. די אָוונטן וואָס די דראמאטישע קרייזן האָבן איינגעאָרדנט האָבן געקאָסט א סך צייט, מי און גרויסע אָנשטרענגונג, סיי פון די אַקטיאָרן און סיי פון די אָרגאניזאטאָרן. איך אליין בין נישט געווען קיין אַקטיאָרין, אָבער אַרבעט האָב איך גענוג אוועקגעלייגט דערביי. די אינסטיטוציע האָט זיך גע־שאַפן אַלס ריין קולטורעל־דערציערישער פאַקטאָר ביי דער שולע. אמת, די אָוונטן זענען אויסער דעם ריינעם קולטור־ציל געווען געווענדעט אַלס מיטל צו זאמלען געלט צום דערשטיקעווען דעם לעכעריקן בודזשעט, אָבער נישט בלויז צוליב דעם איז דער קרייז געשאפן געוואָרן. די שולע איז אויך אונטערגעשטיצט געווען פון געוויסע יידיש־אמעריקאנישע קרייזן, וועלכע האָבן אויך געשטיצט די העברעישע שולע אין שטאָט.

אַ תלמיד אונדזערער, וועלכער האָט געענדיקט, האָט נאָר געקאָנט אריבער־גיין אין א יידישער גימנאזיע, ווייל אלע אנדערע האָבן געקאָסט א וועלט מיט געלט. אָבער פון אונדזערע שילער איז זעלטן ווער געגאנגען אין גימנאזיע. דער וועלכער האָט געוואָלט ווייטער שטודירן איז אוועק אין רעאל־גימנאזיע אין ווילנא. פאַרוואָס קיין ווילנע? קודם כל זענען ביי אונדז געווען שוועריקייטן ביים אָנקומען. ווייל אלע געגנשטאנדן ביי אונדז האָט מען געלערנט אין יידיש און אין גימנאזיעס האָט מען אלץ געלערנט אין דער פוילישער שפראַך. פויליש איז אין אונדזער שולע נישט געווען קיין פליכט. מען האָט איר געלערנט אַלס צווייטע שפראַך, מיט וועלכער די אלגעמיינע יידישע באַפעלקערונג האָט זיך זעלטן באַנוצט. געווען טיילן אין פוילן, למשל, וואָס זענען געווען גאָר רוסיפי־צירט, איז טאקע די קינדער געווען שווערער ווי אַן אנדער אָרט. מיין טאָכטער האָט אויך געענדיקט א יידישע פאָלקסשולע, אָבער זי האָט געקאָנט פויליש פון דער היים, איז זי אריבער אין ערשטן קלאַס אין ווילנער רעאל־גימנאזיע און זי איז אריין אין דער פוילישער גימנאזיע אָן שום שוועריקייטן, ווייל זי האָט

באַציזט די שפּראַך. אין די פּוילישע גימנאַזיעס האָבן יידן נישט אַזוי לייכט געקאָנט אריין. אין ביעלסק איז געווען נאָר אַ פּויליש־מלוכהשע גימנאַזיע — קיין יידישע גימנאַזיע איז אין ביעלסק נישט געווען. ווער איז יאָ געגאַנגען אין דער ביעלסקער גימנאַזיע קינדער פון רייכע עלטרן האָבן געזוכט און געפונען וועגן, ווי אַזוי אַנצוקומען אין גימנאַזיע, עס איז אָבער געווען נישט קיין אַלגעמיינע דערשיינונג. יעדער תלמיד, אפילו דער בעסטער אָן אונטערשיד פון שטאַנד, האָט געהאט שרעקלעכע שוועריקייטן אָנגענומען צו ווערן אין דער פּוילישער גימנאַזיע. די וואָס האָבן געוואָלט ווייטער לערנען, זענען בדרך כלל געפאָרן קיין ווילנע אָדער ביאַליסטאָק, וווּ ס'איז געווען א יידישע גימנאַזיע.

אין אַלגעמיין איז ביעלסק געווען א שטאָט, וואָס האָט אָפּגעשאצט בילדונג און קולטור און געטון אַלץ, אַז די קינדער זייערע זאָלן לערנען און שטודירן. ווען ביעלסק וואָלט עקזיסטירט, וואָלט זי געווען אַ מוסטער פון אַ שטאָט, וווּ ס'איז געפונען געוואָרן די סינטעזע פון יידישקייט מיט אלגעמיינער קולטור. ליידער איז ביעלסק אומגעקומען און מיט איר אַ זעלטענער יידישער עקספּע־רימענט פון דערציאונג און קולטור. ס'האַרץ ווייטיקט אויף דער שיינער יידישער ביעלסק.

די גימנאַזיע אין ביעלסק

יצחק קריסטאל
אַמעריקע

געווען אמאל

געווידמעט מיין ליבער טאָכטער מינדל

קום אהער, מיין קינד,
זעץ זיך אַט־דאָ לעבן מיר.
כ׳וועל א געשיכטעלע אצינד
דערציילן דיר, און מיר.

ערגעץ ווייט. ווייט אויף אַ בערגעלע
איבער ים און בארג און טאָל.
איז א שטעטעלע
געווען אַמאָל.

ארומגערינגלט פארבאָרגן
מיט אייזנבאנען, שאָסייען
מיט פעלד און גאָרטן
און שאָטן־דיקע אַלייען.

א שטאָטישער זייגער,
וואָס האָט געשלאָגן יעדע שעה,
איז געשטאַנען מיט זיין שלעגער
ביים מאַרק אָט אָט אָ דאָ.

אַלטע שטיבעלעך אין ליכט־געשמינקל
וואָס געבויט האָבן אַלטע זיידעס
האַלטן באַהאַלטן אין יעדן ווינקל
דורותדיקע סודות.

פון דור דורות לאנג
האָבן יידן דאָ געלעבט.
און יעדער האַט אין באַנג
חלומות דאָ געוועבט.

דאָ געווען זענען אנשטאַלטן
שילן, שולן און פאַרטייען —
דאָ געביטן האָבן זיך געשטאַלטן
טרוימען מיט אידייען.

געלעבט האָבן דאָ אלע
סוחר און בעל־מלאכה
ווי אין אן אייגענער משפחה.
ווי שוועסטער, ברידער, חתן און כלה.

און אויב אַמאָל, יאָרן צוריק
איז געווען א קריוודע, א פאראיבל,
איז אויך קיין אומגליק
ס'איז דאָך געווען א בית־דין שטיבל.

און אויב אַ „פרעמדער" פון נישט דאָ
האָט וועמען פון די ביעלסקער אַטאַקירט
האָט עס אלעמען ווי געטאָן,
אַלעמען גלייך שאָקירט.

אָט אזוי זענען יאָרן זיך געגאנגען,
געמיינט האָט מען אזוי וועט זיין שטענדיק.
איז אָבער דער דייטש אַהער דערגאנגען,
און אַלץ האָט זיך געענדיקט!

נישטאָ מער ביעלסק. מיין הארץ
ניטאָ מער מיינע ליבע —
נאָר אין האַרצן שווארצט
אַ ווייטיק און א וווּנד א טריבע.

טייער איז דאָס אָנדענק פון דעם שטעטעלע
ביי דיינע טאַטע־מאמען,
ווייל דאָס איז ס'זיסע ערטעלע
פון וועלכן זיי שטאַמען.

טאָ געדענק זשע מיין קינד
וואָס כ'האָב דיר דאָ דערציילט.
ביעלסק איז איצט אין הארץ א ווינד
וואָס ווערט שוין נישט פארהיילט.

צ. קאדלאבאָווסקי

א ביעלסקער לעגענדעלע

ביעלסק איז געשיכטלעך אן אלטע שטאָט מיט אַ פילצאָליקער קולטור, אָדער שפורן פון פילצאָליקער קולטור.

אין דער שטאָט איז געווען אַ מאָל א קאראליעווא באנא און די שטאָט האָט געהערט אַ מאָל צו די שוועדן.

ביעלסק איז אָנגעשפארט אויף אַ ריין פוילישער געגנט פון דרום. ארום איר זענען געווען ברייַנסק, טשישעוו, סימיאַטיץ׳, נאָענט צום בוג ביי דער פוילישער גרענעץ. פון מזרח זענען מיר געווען זער נאָענט צו רוסלאנד און פון דאָרט איז געקומען די רוסישע השפעה. פון דאָרט זענען געקומען די ווייס־רוסן אונדזערע. דער ביעלסקער פאוויאט (מחוז) איז געווען דער גרעסטער אין טעריטאָריע אין גאַנץ רוסלאנד. און פון איר דער גרעסטער טייל איז געווען ארום ביעלאוועזש, ווו עס איז געווען דער קייזערלעכער פּאַלאַץ, דאָרט איז גווען די גאַנצע באַפלקערונג א ווייסרוסישע. אויף דער זייט האָבן מיר געהאַט קלעטשעל, אָרלי, פרוזשענע, גאינעווקע. אויף צפון פון בילסק איז ביאַליסטאָק. אין ביאַליסטאָק איז שוין געווען אַ השפעה פון ליטאָ, ליטווינער האָבן פארנומען גרויסע טיילן נאָענטע צו ביעלסק.

אין שטאָט אין מיטן איז דאָ א בערגל, א קליין בערגל, און אויפן בערגל איז געשטאַנען א קלויסטער. דאָס בערגל האָט געהייסן ליסאיא גארא, ד. ה. דאָס נאַקעטע הוילע בערגל. לויט די געשיכטלעכע מעשיות, וואָס איך געדענק איז דאָרט אַמאָל געשטאנען א געביידע, ווו ס׳האָט געווױנט א ליטווישער באָיאר. שפעטער, אז די רוסן האָבן אָקופירט די געגנט האָט עס פארנומען א רוס. די געשיכטע דערציילט וועגן דעם בערגל און זיין הויז אזא מעשה :

די יידישע באַפעלקערונג האָט נישט געוווינט אין ביעלסק גופא נאָר אין דער געגנט, גאַנץ ווייט הינטער דער שטאָט. די קהילה די ביעלסקער האָט זיך געשאַפן זער שפעט. ווייל מ׳האָט זיי פשוט נישט געלאָזט וווינען אין שטאָט. אַז מ׳האָט געדארפט פירן א מת אַמאָליקע צייטן פלעגן די קריסטן פשוט נישט לאָזן אים פירן דורך די הויפט־גאסן. האָבן יידן די מתים זייערע געפירט דורך הינטער־גאסן. נאָענט צו ליסאיא גארא. אַמאָל איז געשטאָרבן א גרויסער צדיק און מ׳האָט אים געפירט נאָענט צו ליסאיא גארא, האָבן די גויים נישט געזאָלט אים דורכפירן. האָט דער צדיק אונדזערע זיך אויפ־געזעצט און געגעבן א קללה און נאָך דער קללה איז די געביידע איינגעפאַלן. שפעטער האָבן די קריסטן געבויט אויף דעם פלאץ א קליינע צערקווע (כנסיה). לויט אונדזערע מעשיות און לעגענדעס איז דער שפיץ בארג נאָך דער קללה איינגעפאַלן און געוואָרן א גרוב. איך בין אליין געגאַנגען אהין באַקוקן דאָס פלאַץ, האָב איך געזען, אז די צערקווע איז געבויט געוואָרן אויפן שפיץ באַרג אפשר א מעטער טיף אין דעם באָדן און מ׳האָט געדארפט אהין אראָפגיין.

ב. שטערן

ביעלסק מיט פופציק יאָר צוריק

דער אומגאליק פון ביעלסק איז געווען די געאָגראַפישע לאַגע, דאָס געפינען זיך צווישן בריסק און ביאַליסטאָק. הגם נענטער צו ביאַליסטאָק — צווישן ביאַליסטאָק און ביעלסק — געפינט זיך די טייך ביאַלע. צווישן ביעלסק און בריסק געפינט זיך די בריסקער פעסטונג. אזוי ארום, איז די שטאָט ביעלסק געלעגן צווישן צוויי גרויסע פייערן אין דער צייט פוןביידע וועלט־מלחמות דורך די לעצטע פופציק יאָר, און זי איז טאַקע ארויס „בשן ועין" — וואָס איין ארמיי האָט נישט באוויזן צו פארניכטן און צעשטערן האָט די אַנדערע פארענדיקט. ביז היטלער האָט לסוף אלץ צונישט געמאַכט.

אין מיין זכרון איז אָבער געבליבן איינגעקריצט די שטאָט ביעלסק ווי זי האָט אויסגעזען מיט אַ האלבן יאָרהונדערט צוריק. צו יענער צייט ווי איך האָב דאָס געזען און באַנומען, אין די איבער צוואַנציק יאָר, וואָס איך האָב דאָרטן פארבראכט, און אזוי וועל איך דאָס פרווון שילדערן.

ביעלסק איז געווען א „אויעזדנע שטאָט", די הויפט־שטאָט פון אַ צאָל קלענערע שטעט אין איר נאָכבאַרשאַפט ווי אָרלע, באָדקע, ברײַנסק, סעמי־אַטיטש, טשעכאַנאָוועצ, קלישטשעל — פונוואַנען עס איז געקומען דער פאר־שטאָרבענער דיכטער פרץ הירשביין, — און אַ סך דערפער ארום די שטעט. קיין גרויסן שטח לאנד האָט די שטאָט ביעלסק נישט פארנומען: ארום אַ וויאָרסט און אַ האַלב די לענג און עטוואָס ווייניקער אין דער ברייט. אויס־געלייגט איז זי געווען קען מען זאָגן, אין אַ גוטע אָרדענונג: א גרויסע לאַנגע גאַס האָט דורכגעשניטן די שטאָט פון איין עק ביזן צווייטן, האָט זי צעטיילט אין צוויי טיילן. פּאַראַלעל מיט אָט דער הויפט־גאַס האָבן זיך געצויגן לענג־אויס צוויי קלענערע גאַסן, געסלעך און הינטער־געסלעך אין דער לענג און אין דער ברייט. אַ שמאָלער קאַנאַל האָט זיך געשלענגלט דורך דער גאַנצער לענג פון שטאָט. א גרויסער טייך, וואָס האָט געהייסן „דוביטשער טייך", אויפן נאָמען פונם דאָרטיקן קריסטלעך־באַוווינטן געגנט מיט זעלבן נאָמען — האָט ארומגענומען איין זייט פון שטאָט — און האָט אָפּגעטיילט דעם גרעסטן קריסט־לעכן געגנט פונם יידישן אויפן אַנדערן זייט טייך, וואָס האָט זיך געפונען אינם צענטער פון שטאָט און אין די גאַסן ארום.

עס זענען געווען נאָך עטלעכע קריסטלעכע געגנטן אין אַנדערע טיילן פון שטאָט, ווי פאַזאַמשע, פאַשוואַנטע, וויפוסט האַלעוווסק — ווו ס׳האָט זיך גע־פונען סמאָלסקיס הויף, וועלכער איז געווען ארומגערינגלט מיט פרוכט־בוימער, געדיכט פונקט ווי אַ וואַלד.

די גאַסן אין ביעלסק זענען געווען ברוקירט מיט שטיינער און אין גע־וויסע פלעצער מיט אַספאַלט. די הייזער זענען געווען אין זייער גרעסטן צאָל הילצערנע, געבויט פון קלעצער. אַ קליינער צאָל געמויערט פון ציגל. די גרעסטע צאָל איז אויך געווען איין גאָרנדיקע, אַ קלענערע צאָל פון צוויי גאָרן

און אפילו מער. אייניקע הייזער, אין וועלכע ס׳האָבן געוווינט אָרימערע קריסטן זענען געווען באַדעקט מיט שטרויענע דעכער. אינם צענטער פון שטאָט איז געשטאַנען א גרויסע געמויערטע געביידע מיט אַ הויכן טורעם איבער איר, אין וועלכן ס׳איז געווען ארייננגעזעצט א גרויסער זייגער וואָס מען האָט גערופן דער „שטאָט־זייגער״. אין אָט דער גרויסער געביידע מיטן זייגער האָט זיך געפונען די ביעלסקער שטאָט־פאַרוואלטונג, וואָס מ׳האָט גערופן: „גאָראָד־סקאַיא דומאַ״. ארום און ארום דער גרויסער געביידע איז געווען א גרויסער ליידיקער פלאַץ, „דער פלאָשטשאַד״, ווי מען האָט דאָס גערופן, פאר מערק וואָס פלעגן פאָרקומען יעדע וואָך ווי אויך פאַר יאַרידן פון צייט צו צייט. ארום און ארום אָט דעם פלאָשטשאַד זענען געווען אָנגעפיקעוועט קראָמען מיט פאַרשיידענע סחורות; געשעפטן קלענערע און גרעסערע. צוויי געביידעס האַרט ביים צענטער פון שטאָט האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אייגנאַרטיקייט. דאָס זענען געווען הילצערנע גרויסע געביידעס. יעדע פון זיי האָט פארנומען אַ האַלבן קוואַרטאַל און זיי זענען געווען אָנגעפילט (אָנגעפיקעוועט) מיט קראָמען און וווינונגען הינטער זיי. איינע האָט געהייסן די „שאלעגוידע״, ווו עס האָבן זיך געפונען שניט־קראָמען, סחורה פאר קליידער און קאָסטיומען און א וויינגעשעפט, וועמענס אייגנטימער איז געווען איצע מינקענס — אַ מלוכה פאָדריאטשיק, וועלכער האָט צוגעשטעלט אַלע נויטווענדיקייטן צום קייזערלעכן שלאָס אין ביעלאָוועזש, א צוואַנציק וויאָרסט פון ביעלסק. די צווייטע געביידע האָט געהייסן „די לאנסטעריע״ ווו עס האָבן זיך געפונען קלענערע, אָרימערע קראָמען, פון וועלכע ס׳איז שווער געווען צו ציען חיונה.

ביעלסק האָט פארמאָגט אַ באַן סטאציע, א וואָקזאל. צוגן פון דער „יוגאָ־זאַפּאַדנאַיאַ זשעלעזנאַיאַ דאָראָגאַ״ (מערב־דרומדיקע אייזנ־באַן) פלעגן דורכפאָרן הין און צוריק פיר מאָל אין מעת לעת. צוויי מאָל בייטאָג און צוויי מאָל ביינאַכט, לויפנדיק פון בריסק נאָך ביאליסטאָק — און פלעגן זיך אָפּשטעלן א געוויסע צייט ארויסצושטייגן און ארויפצונעמען פּאַסאַזשירן. ביעלסק האָט געהאַט צוויי שאָסייען: איינער האָט זיך געצויגן פון ביעלסק ביז ווארשע, דער אנדערע פון ביעלסק ביז ביעלאָוויעזש. צום קייזערלעכן שלאָס, כדי לייכטער צו מאַכן דער קייזערלעכער פאמיליע אהינצו צו קומען.

די באפעלקערונג און זייערע פרנסות

די באפעלקערונג פון ביעלסק האָט מען געשאַצט אויף פינף טויזנט נפשות, יידן און קריסטן. דעם גרעסטן טייל האָבן אויסגעמאַכט די יידישע משפחות. פרנסות פון וואַנען די באַפעלקערונג האָט געצויגן איר חיונה זענען געווען פארשיידענע. קריסטן האָבן געצויגן זייער חיונה פון די תבואות, וואָס זיי האָבן ארונטערגענומען פון זייערע פעלדער, האָבן דאָס פארקויפט אויף די מערק און יאַרידן. יידן האָבן געהאַט פארשיידענע פרנסות. א גרויסער טייל זענען געווען קרעמער מיט פארשיידענע סאָרטן סחורות: געווען שפּייז־קראָמען, בשמים־קראָמען, קראָמען מיט נויטיקייטן פאַרן נאָדל־פאַך, שניט־קראָמען,

פלייש־קראָמען, צירונג און זייגערמאכער קראָמען, שיינקען, טראַקטירן, טשיי־נעס. אַכסאַניעס, גאָסטיניצעס (פאר פארמעגלעכע געסט). אַ טייל ווידער זענען געווען הענדלער. זיי האָבן געהאַנדלט מיט אַלץ, וואָס איז נאָר געקומען אונ־טער דער האַנט. איבערהויפּט אין די מערק און יאַרידן: מיט הינער, אייער, פעלכלעך, חזיר־האָר, פארשיידענע תבואות. אייניקע פלעגן נישט וואַרטן ביז מען וועט דאָס ברענגען אויף די מערק און יאַרידן. זיי פלעגן גיין אין די דערפער דאָס איינצוקויפן. אַנדערע האָבן געלעבט פון אַרבעט אין „מייסטער־קאַיעס", פאַבריקן, און פון שוואַרצע טאָג־אַרבעט. ביעלסק האָט פארמאָגט אַ טאַבאַק־פאַבריק, צוויי גילדזין־פאבריקן, אַ גלאַנציקע־ציגל פאבריק פאר אויוונס, דריי אויל־פאבריקן. וואָס מען האָט גענוצט צום באַקן און פרעגלען, און צוויי פיוואָוואַרניעס.

„מייסטערסקאַיעס" זענען געווען אין ביעלסק אין גרעסטן צאָל פון פרויען און מענער קליידער, וועש נייטערינס, פון שוסטער פאר מענער און פרויען שיך, פון היטל־מאַכער, און פון טאַנדעט מלאכה, וואָס האָט נישט געאַרבעט פאר באַשטעלונגען, נאָר פאַרן מאַרק, פון סטאָליערס, שלאָסערס, טאָקערס, שניצערס, בלעכערס און שמידן. עס זענען געווען מאַליאַרעס וואָס האָבן געפּאַרבט, גע־קאַלכט הייזער און צימערן, טשעסלערס וואָס האָבן געבויט הילצערנע הייזער, מוליאַרעס, וואָס האָבן געבויט ציגלנע געמויערטע הייזער. אויך אויוונס אין די הייזער. עס זענען געווען פריקאַזטשיקעס אין גרעסערע געשעפטן — ווי אין די מעל און אַנדערע שפּייכלערס, שרייבערס, בוכהאַלטערס אין די קאַנ־טאָרן און פאַרזיכערונגס געזעלשאַפטן. די גאַנצע אַרבעטערשאַפט אין ביעלסק איז געשאַצט געוואָרן ארום פינף הונדערט. דער גרעסטער טייל אין די נאָדל־פאַכן זענען געווען יידן.

מיט די אַלע אויסגערעכנטע פרנסות האָט דער גרעסטער טייל פון דער ביעלסקער באַפעלקערונג געלעבט אין אָרעמקייט און נויט. אַ קליינער טייל איינגעפונדעוועטע בעלי־בתים, אייגנטימער פון גרעסערע קראָמען, פון מאַס־טערסקאַיעס און פאַבריקן — האָט געלעבט אַ באַקוועמען לעבן. בלויז גע־ציילטע פאַמיליעס האָבן געלעבט אין לוקסוס און רייכקייט. דאָס זענען געווען אזוי צו זאָגן די גבירישע פאַמיליעס, ווי שליאָסבערג, סירקין, מאַזיע, זאַם, מאַלצאָווע, זייערע איידעמס בראַמס און ניימאַרק, לערמאַן און אַנדערע. אָט דער אונטערשייד פון עקאָנאָמישן צושטאַנד האָט געבילדעט שטאַנדן. קאַסטעס צווישן דער באַפעלקערונג. די עלטערע רייכערע פאַמיליעס זענען געווען די מיוחסים, די אַריסטאָקראַטיע פון שטאָט, האָט געהאַט די גאנצע דעה אין שטאָ־טישע ענינים אין שול און בית מדרש. און האָבן געקוקט פון אויבן ארונטער אויף אַלע אַנדערע. די בעלי בתים און גרעסערע געשעפטסלייט האָבן געהאַט דעם זעלבן בליק אויף אָרעמערע פון זיי און אַלע צוזאמען האָבן זיי פאראכ־טעט די אַרבעטער: מען האָט זיי אינגאַנצן איגנאָרירט, מען האָט זיך גע־שעמט צוזאמען מיט זיי צו גיין אין גאַס. צו ריידן צו זיי, שוין אָפּגערעדט פון זיך משדך זיין מיט זיי.

כדי צו לינדערן די נויט פון דער באַפעלקערונג האָט ביעלסק פאַרמאָגט דריי אינסטיטוציעס:

1) א „קאָמיטעט", וואָס האָט געזאַמלט יעדע וואָך פינף־צען קאָפּיקעס פון אַלע די וואָס האָבן געוואָלט צאָלן. די געזאַמלטע געלדער פלעגן צעטיילט ווערן אין קליינע סומען צו נויטבאַדערפטיקע.

2) א „ביקור חולים", וואָס פלעגט באַזאָרגן קראַנקע, וואָס האָבן זיך גע־פונען אין איינער פון די צוויי „באָלניצעס" אין ביעלסק — א יידישע אויף אָרלער גאַס, און אַ שטאָטישע אויף ברייִנסקער גאַס, קעגנאיבער דעם קאַ־טוילישן קאָשטשאָל. אויך די קראַנקע וואָס זענען געלעגן ביי זיך אין הויז האָט מען געהאָלפן מיט רעצעפּטן, מעדיקאַמענטן, מיט אַ פעלדשער אָדער אַ דאָקטאָר.

3) א „לינת הצדק", וואָס פלעגט שיקן מענטשן, איבערהויפּט אויף די נעכט, צו העלפן די שוין אויסגעמאַטערטע פאַמיליע־מענטשן ארומגיין ארום די קראַנקע.

אָבער דאָס איז ווייט נישט געווען גענוג, ווייל אָרעמקייט און קראַנקהייט איז געווען אַן אַלגעמיינע פּלאָג. די פאַראָרעמטע בעלי־בתים, די קלענערע קרעמערס, די הענדלער — האָבן זיך געשעמט מיט זייער אָרעמקייט און זיך געשטיקט מיט זייער נויט, האָבן געליטן און געשוויגן. איידעלע פרויען האָבן באַזאָרגט א סך משפחות מיט שפּייז באַקליידונג און באַשוכונג. ערב יעדן שבת. יום־טוב, פלעגן די דאָזיקע פרויען זיך ארויסלאָזן איבער די הייזער, געשעפטן, בעקערייען, קצבים, און פלעגן זאַמלען שפּייז, מלבושים, שיך און אַנדערעס און פאַרטיילן צווישן די נויטבאַדערפטיקע — שטיל, פיין. די זעלבע פרויען פלעגן זיך ארויסלאָזן פורים איבער די רייכערע הייזער שפּילן, טאַנצן, זינגען, און פלעגן באַקומען עטלעכע רובל כדי העלפן חתונה צו מאַכן אָרעמע כלות. גאַנץ אָפט פלעגט דער רב פון שטאָט, ר בנציון, ארויסגיין מיט אַ פּאָר בכבודיקע בעלי־בתים איבערן שטאָט זאַמלען געלט, כדי צו קויפן האָלץ פאר אָרעמע פאַמיליעס. אָט די דאָזיקע איידעלע הילפס־ארבעט איז זיכער געווען דער שענסטער קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער אַמאָליקער ביעלסק.

דער גייסטיקער צושטאַנד פון דער באפעלקערונג

די ביעלסקער יידישע באַפעלקערונג איז געווען אַ טראַדיציאָנעל־אָרטאָ־דאָקסישע. קיינער האָט נישט געוואַגט זיך קעגן־צושטעלן, אָדער פּראָטעסטירן קעגן דער הסכמה פון די רבנים. פאָלגנדיקע פאַקטן װעלן װאַרפן אַ ביסל ליכט אויף יענעם צושטאַנד:

לייבל דער מלמד, למשל, איינער פון די תלמוד תורה מלמדים, פלעגט יעדן פרייטיק פארנאכט אַ האַלבע שעה פאַר ליכט בענטשן, אַן אויסגעצוואָ־גענער און א„רומגעוואַשענער, מיט אָפּגעפּוצטע שטיוול און לאַנגער קאַפּאָטע, דורכמארשירן הין און צוריק דער לאַנגער הויפּט גאַס פון שטאָט, ווו ס'האָבן זיך געפונען די מערסטע קראָמען און געשעפטן, און הייסן צומאַכן: — ס'איז שוין שבת! — פלעגט ער אין אַ באַפעלנדיקן טאָן זאָגן — מאכט צו! — און

טאָמער האָט נאָך ווער נישט צוגעמאַכט צו דער צייט, ווען ער איז שוין גע־גאַנגען צוריק, פלעגט ער ארייַנגיין אין קראָם אָדער געשעפט אַ צעבייזערטער און זאָגן מיט כעס: — שוין שפעט! איר מוזט גלייך צומאַכן! — און מען האָט אים געפאָלגט און צוגעמאַכט. עס איז אויך נישט געווען קיין זעלטענע דערשיינונג, אז פרייטיק צו נאַכט, נאָכדעם ווי די טשאָלענטן און קוגלען זענען שוין לאַנג געווען פארוקט אין די אויוונס, האָבן זיך געבראָטן און גע־שמאָלצן אין זייער אייגענעם פעטס, און דער עולם איז שוין געווען פאַר־זאַמלט אין די בתי מדרשות צו קבלת שבת, פלעגט דער שמש אַ קלאַפּ טאָן מיט דער האַנט אין באַלעמער און אויסרופן א כרוז, אז ער איז מכריז ומודיע אין נאָמען פון רב, און לאָזט וויסן די אַלע, וואָס האָבן געקויפט פלייש ביי דעם און דעם קצב (און פלעגט דערביי אָנגעבן דעם נאָמען פון קצב), אז זייער טשאָלנט און קוגל איז „טריף״, מען טאָר דאָס נישט עסן! די ערדענע טעפּלעך דאַרפן ארויסגעוואָרפן ווערן, און די טשוגונענע — דאַרפן אויסגע׳כשר׳ט ווערן!... און אַ טייל פון דער באַפעלקערונג איז (נאָך דעם כרוז) געבליבן יענעם שבת אָן עסן.

רבנים, חברות, בתי־מדרשים און תלמוד תורה

ביעלסק האָט פאַרמאָגט דריי רבנים און דריי שוחטים. אויסגעהאַלטן זענען זיי געוואָרן פון די וואָס האָבן געהאלטן אין אַרענדע די באָד, וואָס האָבן גע־דאַרפט ביישטייערן פאַר דעם צוועק א געוויסע סומע געלט, און אויך פון אַ קאָראָבקע, וואָס פלעגט פאַרקויפן קוויטלעך צו די וואָס האָבן געוואָלט שעכטן עופות. די פרייזן פון די קוויטלעך זענען געווען פון דריי ביז פינף קאָפּיקעס. די פרייזן פאַר שעכטן אַ בהמה איז — פאַרשטייט זיך — געווען א גרעסערע. פון אָט די געלדער האָט די קאָראָבקע געהאַט גענוג צו צאָלן די רבנים און שוחטים און עס איז נאָך געבליבן א גוטער פּראָפיט פאַר זיך.

ביעלסק האָט אויך פארמאָגט פינף בתי־מדרשים צום דאַוונען און לערנען, און בלויז איין חסידים־שטיבל. יעדער בית־מדרש האָט געהאַט זיינע חברות. די גרעסערע לומדים האָבן געהאַט א „חברה ש״ס. יעדן אָוונט, צווישן מנחה און מעריב, פלעגן זיי לערנען אַ בלאַט גמרא מיט תוספות און מהרש״א. די קלענערע לומדים האָבן געהאַט א „חברה משניות״, וואָס פלעגט יעדן אָוונט לערנען. א חברה „חיי אדם״ פון ווייניקער געלערנטע האָט געהאַט א רבין, וואָס פלעגט לערנען מיט זיי יעדן אָוונט. א „חברה תהלים״ וואָס פלעגט יעדן פרימאָרגן, פאַרן דאַוונען, און צווישן מנחה און מעריב, אויך שבת נאָכן „עונג־שבת״־שלאָף זאָגן תהלים. דאָס זענען געווען די אזוי גערופענע קולטור־חברות, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט „רוחניות״. עס זענען אָבער געווען אַנדערע חברות אויך: אַ חברה קדישא און א חברה לויה וואָס פלעגט פאַרזאָרגן א מנין כדי צו באַגלייטן די פארשטאָרבענע ביז צום בית עלמין; בית־עלמינס האָט ביעלסק פארמאָגט צוויי — אַן אַלטן און אַ נייעם. אייגנטלעך איז דאָס געווען איינער און דערזעלבער: צום אלטן פלעגט מען פאָרן מיט יאגוסטאָוווער

וועג, צום נייעם — דורך בריינסקער שאָסעי. דער בית עלמין האָט זיך געצויגן דורך דער גאנצער ברייט פון שטאָט. ווען איין זייט איז צו פיל פארלייגט געוואָרן — האָט מען אָנגעפאנגען מקבר זיין פון דער צווייטער זייט און אַ נאָמען געגעבן: דער נייער בית עלמין.

ביעלסק האָט געהאַט א תלמוד תורה וואָס איז אויסגעהאַלטן געוואָרן פון דער שטאָט. די לימודים זענען געווען פון אלף־בית ביז א בלאַט גמרא מיט תוספות. קינדער פון אָרימע עלטערן פלעגן נישט צאָלן קיין שכר־לימוד. קינדער פון פארמעגלעכע עלטערן פלעגן יאָ צאָלן. אָבער זייער צאָל איז געווען זער קליין. זיי פלעגן זיך לערנען אין פריוואַטע חדרים. אין אייניקע פון די חדרים פלעגט מען אויך לערנער יידיש און העברעאיש. רוסיש, פויליש אָדער דייטש פלעגט מען זיך לערנען ביי פריוואַטע לערערס, אָדער אין איינע פון די „אוטשילישטשעס", וואָס עס האָבן זיך געפונען אין ביעלסק, צווישן זיי איינע נאָר פאר יידישע קינדער, מיט ווייניק תלמידים, דערפאַר ווייל מען האָט באַדאַרפט טראָגן אַ „רובאַשקע" מיט אַ פּאַס אַרום און אַ היטל מיט אַ ליאַקירענעם קאַזיראָק, וואָס איז צו יענער צייט באַטראַכט געוואָרן אין דער אָרטאָדאָקסישער ביעלסק פאר אַ פאַרברעכן, ווייל די קריסטלעכע יינגלעך, די „שקצים", האָבן דאָס געטראָגן. די רייכערע בעלי־בתים האָבן געהאַלטן פּריוואַטע לערערס פאר זייערע קינדער און פלעגן שיקן זייערע קינדער אין די גרעסערע שטעט אין די גימנאַזיעס, אוניווערזיטעטן, א. אז. וו.

מיין שטעטעלע ביעלסק

פון **דאָבע קריסטעל**

כ׳קום פון אַ שטעטעלע — ביעלסק איז דער נאָמען,
נישט גרויס, אָבער אויך נישט צו־קליין;
מיט גאָר שיינע שטיבער און ציכטיקע גאסן,
אַ שטעטל מיט גאָר א סך חן.

אָט זע איך דאָס שטיבל ווו איך בין געבוירן,
און גליקלעך מיין יוגנט פארבראַכט;
אז ס׳וועט פון מיין שטעטל קיין זכר נישט בלייבן —
ווער האָט אזוינס גאָר געטראַכט!

דאָס שטיבעלע אלט, איינגעבויגן,
די פענסטער — ביז דער ערד נאָר א שפאַן.
אָבער אַלץ איז געווען אזוי ליב, — געמיינט
אז קיין שענערס איז גאָר נישט פאַראַן.

ווי גוט איך געדענק נאָך די שבת־פאַרנאַכטן.
דעם שפאציר אויפ׳ן ניעוווסקי פראָספעקט,
ווו ס׳האָט זיך די יוגנט באַגעגנט
און ליבע אין הערצער געוועקט.

און די „גוליאניעס״ אין שטאָטישן גאָרטן
וואָס יוגנט פלעגט מאַכן אמאָל;
בלומען פאַרקויפן און געבן דאָס געלט
פאַר׳ן אידישן ביעלסקער שפּיטאָל.

דאָס איז דאָס שטעטל פון וועלכן איך קום,
וואָס געווען מיר אזוי ליב און טייער;
דאָס שטעטל, וואָס כ׳האָב געהאָפט נאָך צו זען,
אַוועק איז שוין לאַנג מיט׳ן פייער.

(„דער טאָג״, ניו־יאָרק, מערץ 1952)

א צעטל פון די ערשטע ביעלסקער רעוואלוציאניירן

ביים אָנפאנג פון דער ערשטער עפּאָכע פון דער ביעלסקער ארבעטער־באַוועגונג זענען פארצייכנט געוואָרן די גאָר ערשטע, די „פּאָרקעמפּער" פון דער באַוועגונג. דאָס זענען געוועזן: קעלמאַן טאָדרעס יאָסלס, משה קאַפּעליאָ־וועס, צאַלקע דער טאָקער און מענדל דער שניצער, גרשון דער טאָקער און דער שרייבער פון ציילן.

ביים אָנהויב פון דער צווייטער תקופה האָט זיך קיינער פון זיי, חוץ מיר, זיך נישט געפונען אין ביעלסק. עס זענען אָבער געווען אַ צאָל אנדערע, וואָס האָבן פאַרדינט פארצייכנט צו ווערן אין דער געשיכטע פון דער ביעלסקער אַרבעטער באוועגונג. אייניקע פון זיי זענען געשטאַנען ביים רודער פון דער באוועגונג. דאָס זענען געווען:

רופקע, דער אינגסטער ברודער פון קעלמאנען. ער האָט געהאַט אַ ראזיר־פּלאַץ ביי זיך אין דער היים;

מיישקע, לייבל דעם מלמדס, האָט געהאָלפן גרינדן די אָרגאניזאציע. געווען ארעסטירט צוזאמען מיט יהושע דעם שערער;

הערש לייב דער שניידער, א זון פון איטשע דעם גרעבער, האָט מיטגע־האָלפן ביים אָרגאניזירן זיין פאך;

משה חיים דער שניידער, א זון פון כאצקל דעם איזוואָזשטשיק, ער האָט געהאט די זעלבע פארדינסטן, וואָס זיין אינטימער פריינד הערש לייב;

די ברידער וואשינסקי. בערקע, יואלקע און דוד, זין פון יהודה זאַוועליס. די ערשטע צוויי זענען געווען סטאָליארעס, דער לעצטער איז געווען א שניי־דער. אלע זענען זיי געווען איבערגעגעבן דער באוועגונג;

יודעל סאָנעס, א זון פון סאָנע דעם מענער שניידער, האָט זיך באַטייליקט אין דער אָרגאניזירונג פון זיין פאך, געווען א מיטגליד פון דער צענטראַלער סכאָדקע, די אָרגאניזאציע האָט זיך באַנוצט מיט זיין פּאָטערס מאַסטערסקאַיע פאר קלענערע פארזאמלונגען;

חיים׳קי, א זון פון ווידעווער שענקער יאָסל, ער האָט געהאט א קינדערשן פנים — האָט מען אים דערפאר גערופן „חיים׳קי". שפּעטער איז ער געשטיגן און געוואָרן געהילף בוכהאלטער. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גע־וואגטקייט. געווען ארעסטירט פאר טיילן פּראָקלאַמאַציעס צו סאָלדאטן;

איטשע דער שטומער, א זון פון תנחום דעם פעל־קרעמער, אַן אָנגעזעענער פרומער ייד אין ביעלסק. דער דאָזיקער שטומער האָט אויפגעטאָן פאר דער באַוועגונג מער ווי אייניקע ריידעוודיקע. ער איז געווען אַן אלזייטיקער טוער. פון פאָך איז ער געווען א טאַבאַק־שניידער. ער האָט געאַרבעט אין אייזענ־בערגס מאַכאָרקע פאבריק. ער איז ארעסטירט געוואָרן פאר באזיצן אומלע־גאלע ליטעראטור;

שעפּסעל, דער זון פון זלמן שאַיעס דעם שניידער. אליין אויך אַ שניידער. א גאנץ אינטעליגענטער, שארפער קאָפּ. האָט זיך באַטייליקט אין די לעקציעס און קרוזשקעס;

שמעון פליאַמבע, דעם נאָמען פליאַמבע האָט ער זיך דערוואָרבן אַ דאַנק זיין שווערער וואָג. שווער ווי בליי פון וואָס פלאַמבעס ווערן געמאַכט. ער איז געווען דער זון פון פייוול רעבעלער. פון פאַך איז ער געווען אַ פּריקאַזטשיק. ער האָט פיל געהאָלפן אין אָרגאַניזירן זיין פאַך. ער איז געווען איינער פון די ארעסטירטע אינם מאַסן אַרעסט;

בענדעט, אַ זון פון דוד סטאָלער. ער איז אויך געווען אַ סטאָלער. ער האָט געהאָלפן אַ סך אין אָרגאַניזירן דעם סטאָלער פאַך אין ביעלסק. ער איז געווען אַ מיטגליד פון דער צענטראַלער סכאָדקע און איז געווען איינער פון די ארעסטירטע אינם מאַסן ארעסט;

יצחקל, זיין נאָמען איז געווען יצחק, אַ קליין געוועקסיקער מיט אַן אויסזען פון אַ יונגן יונגל, האָט מען אים גערופן „יצחקל". ער איז געווען דער זון פון נחום סופר, פון פאַך איז ער געווען אַ בלעכער. ער איז געווען אַ מיטגליד פון דער אנארכיסטישער גרופע. יצחקל האָט באַצאָלט מיט זיין לעבן פאַר אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד אין ביאַליסטאָק, ווו מען האָט אים געוואָלט ארעסטירן.

מיידלעך פיאנערקעס

עטלעכע מיידלעך, וואָס האָבן געשפּילט אַ ראָליע אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין ביעלסק פאַרדינען פאַרצייכנט צו ווערן. זיי זענען געווען די. וואָס האָבן געמאַכט די פאַרבינדונגען ביט די ארבעטער מיידלעך פון פאַרשיידענע פאַכן און האָבן זיי אריינגעבראַכט אין דער אָרגאַניזאַציע. דאָס זענען:

ראַכטשע. די טאָכטער פון פישקע דעם שניידער. פון פאַך איז זי געווען אַ הוטן־מאַכערין, אַ גאַנץ אינטעליגענטע מיידל. זי איז געווען אַ מיטגליד פון דער צענטראַלער סכאָדקע. זי האָט אויסגעאיבט אַ גוטן איינפלוס אויף די ארבעטער־מיידלעך און האָט געטאָן אַ סך אגיטאַציע־ארבעט.

שרה פייגע, אַ טאָכטער פון גרשון דעם שוסטער. פון פאַך איז זי געווען אַ שניידערקע. איז געווען אַ מיטגליד פון דער צענטראַלער סכאָדקע, האָט פיל בייגעשטייערט אין אָרגאַניזירן איר פאַך.

יענטע, אַ טאָכטער פון בריסקער מאַליער, פון פאַך אַ שניידערקע, האָט געהאַט איר אייגענע מאַסטערסקאַיע. די אָרגאַניזאַציע האָט זיך פיל באַנוצט מיט איר וואָרשטאַט פאַר פאַרשיידענע צוועקן. זי איז געווען אַ מיטגליד פון דער צענטראַלער סכאָדקע.

שרהקע, די טאָכטער פון קלמן בער דעם בעקער, די פרוי פון שרייבער פון די דאָזיקע שורות. זי האָט געאַרבעט ביי איר פאָטער אין בעקעריי, האָט געהאָלפן פאַרקויפן די געבעקס; איז געווען אַ מיטגליד פון דער צענטראַלער סכאָדקע, איז געווען באַליבט ביי די ארבעטער מיידלעך.

גאָלדע, אַ טאָכטער פון נחום דעם מלמד, אַ שניידערקע, האָט פיל געהאָלפן אין אָרגאַניזירן איר פאַך, איז געווען אַ מיטגליד פון דער צענטראַלער סכאָדקע.

אומקום
און
שוידער

אליעזר דאווידאָוויטש

„קלייניקייטן״ פון דער גרויסער מענטשן־קאטאסטראָפע

ווען מיר האָבן געהערט אז די דייטשן זענען אריבער די גרענעץ פון דייטשלאנד און אריין אין דער פוילישער טעריטאָריע האָט נאָך פוילן געהאלטן פון זיך זייער שטאַרק. זי האָט געזאָגט, אז די מלחמה וועלן מיר געווינען. אָן שום צווייפל. אזוי האָט זיך פוילן געהאלטן. אָבער אזוי ווי אין ביעלסק זענען געווען ראדיאָ אפאראטן זענען מיר געזעסן ביים ראדיאָ און א גאנצן טאָג געהערט די נייעס. מ׳האָט געוואָלט הערן דעם ראדיאָ, ווייל קיין צייטונג איז שוין נישט געווען, איז מען זיך געזעסן צוזאמען נאָענט צום ראדיאָ און געהערט די נייעס. אָנפאנג אָוונט זענען מיר שוין געזעסן ביי די ראדיאָס, הונדערטער מענטשן און פלעגן ארומרעדן די לאגע פון דער מלחמה. אָבער לויט ווי מיר האָבן געהערט דורכן ראדיאָ איז אלע טאָג געוואָרן ערגער די מלחמה איז געגאנגען לויטן דייטשן פלאן און דער דייטש האָט געהאלטן אין איין גיין פאָרויס, די פוילישע ארמיי האָט געהאלטן אין איין אנטלויפן וואָס ווייטער און ווייטער. באלד האָבן מיר שויז געזען ביי אונדז אין ביעלסק ווי די פוילישע ארמיי לויפט. קיין טראנספּאָרט צום לויפן האָבן זיי נישט געהאט, זענען זיי געלאָפן מיט וואָגנס, וועלכע זיי האָבן צוגענומען בא די פויערים אין די דערפער. מיט די צעבראָכענע וועגענער, מיט די ברעטער האָבן מיר געזען ווי זיי זענען אַנטלאָפן דורך ביעלסק אויף גראדנאָ, נישט דוקא אויף גראָדנא נאָר אויך אויף וואלקאָוויסק. נישט נאָר מאשינען האָבן זיי נישט געהאַט, נאָר אפילו בענזין אויך נישט. און ווען א מאשין איז יאָ געווען איז זי געבליבן שטיין אויפן וועג אָן בענזין. טאָמער האָט דער שאָפער געהאט א פּאנטשער — האָט ער נישט געהאַט א צווייטן ראָד. אזוי ארום איז די פוילישע ארמיי אינגאנצן דערשלאָגן געוואָרן. קיין שום פירער האָבן זיי נישט געהאט, ווייל די פירער זענען פריער אנטלאָפן. צוזאמען מיט דער ארמיי איז אויך מיט פאניק געלאָפן די ציווילע באפעלקערונג. א סך זענען געגאנגען צופוס. די וואָס האָבן געקענט — זענען געפאָרן מיט וואָס מ׳האָט נאָר געקאָנט.

אין א שיינעם פרימאָרגן האַבן מיר געזעען ס׳דרייען זיך ארום ביי אונדז פרעמדע מענטשן, דאָס האָט דער דייטש געוואָרפן דעסאנטן און מ׳האָט נישט געוווסט ווער זיי זענען.

זיי זענען ארום געגאנגען אין שטאָט אזוי ווי גלחים אָדער פריצים און מ׳האָט נישט געקאָנט וויסן ווער זיי זענען. פּאָליאקן אין ביעלסק האָבן געכאפט איינעם פון זיי, האָבן זיי געזאָגט, אז ער איז א שפּיאָן — א גלח, מ׳האָט אים געפירט און די גאנצע שטאָט איז אים נאָכגעלאָפן. די פּאָליציי האָט אים באַפרייט און ווער ער איז געווען ווייסט מען נישט ביז היינט. אזוי זענען געווען הונדערטער מענטשן וואָס מ׳האָט זיי חושד געווען, און מ׳האָט

נישט געוווסט צי דער חשד איז א באגרינדעטער. אזא פאניק־פסיכאָזע איז געווען.

ווי איז דאָס געשען? — ווייל פוילן מיט דייטשלאנד האָבן געלעבט זער גוט פאר דער מלחמה. גערינג איז געווען ביי אונדז. געבעלס איז געפאָרן דורך ביעלסק אויף יאגד אין בעלאָוויעזש און די פוילישע מאכט האָט זיך מיט זיי באפריינדעט. במילא זענען זיי געווען „היימישע" מיט די פאליאקן, ווייל דער אנטיסעמיטיזם איז אויך אין פוילן געווען זער גרויס. מ'האָט גע־שלאָגן, מ'האָט געהארגעט יידן אין פוילן אויף דעם שטייגער פון דייטשלאנד. ווייל פוילן און דייטשלאנד האָבן געלעבט אידייאיש צוזאמען. אזוי ארום איז דער שפיאָנאזש געווען אויך א לייכטער און א גרויסער. די לעצטע טעג האָבן זיי שטאַרק באָמבארדירט ווארשע. ווארשע איז געפאלן און ווארשע איז שוין געווען פארנומען. און יידן לויפן ווייטער צווישן די אנדערע פליטים זענען געקומען אין ביעלסק א סאַך פון ווארשע װאָס זענען אנטלאָפן פון די דייטשען און פון ביעלסק אנטלאָפן ווייטער. מיר האָבן נישט געוואָלט גלויבן די גרויזאמקייטן וואָס זיי האָבן דערציילט. ווייל אין 1918 יאָר האָבן מיר געהאט א דייטשן אָקופאנט א גאנץ אנדערן. יענער דייטש האָט געגעבן די זעלבע רעכט יידן ווי אלע מענטשן. שפעטער האָבן מיר דערקענט דעם דייטש ווייס מען דאָך און מ'דארף נישט דערציילן די רעכט וואָס די יידן האָבן ביי אים געהאט.

דערווייל האָט מען באָמבארדירט אזוי שטאַרק און שווער ביז די גאנצע פוילישע ארמיי איז צעשלאָגן געוואָרן און דער דייטש איז אריין אין פוילן און אויך צו אונדז אין שטאָט. אזוי ווי ער האָט פארנומען ביעלסק איז ער אדורך אין שטאָט מיט דער גאנצער ארמיי און איז געגאנגען ווייטער. ער איז געגאנגען ווייטער — און אלע זענען אנטלאָפן פון אים. אָבער נישט אלע האָבן געהאט ווו צו גיין זענען זיי צוריקגעקומען.

4 וואָכן זענען מיר געווען מיט די דייטשן און נאָך די 4 וואָכן איז געווען אַן אָפּמאַך צווישן סטאַלינען און היטלערן זיי האָב זיך צעטיילט מיט פוילן און דער דייטש האָט זיך געצויגן צוריק, און עס איז אריין קיין ביעלסק די רוסישע ארמיי.

פארשטייט זיך אז ווען דער דייטש איז געווען האָבן זיך אסאך פאר־באהאלטן פון אים און אזוי ווי די רוסן זענען אריין איז געווען א פרייד און א סך מענטשן האָבן זיך צוריקגעקערט אין שטאָט אריין. אין אונדזער שטאָט איז באלד אויפגעשטעלט געוואָרן א ציווילע מאכט מיט פאָליציי און דאָס לעבן איז צוביסלעך אריין אין א נאָרמאלער נאָרמע. שפעטער האָבן אָנגעהויבן זיך גרינדן קאָאָפּעראטיוון: שניידערישע, שוסטערישע, און אנ־דערע און יעדער איינער איז געגאנגען ארבעטן אין זיי. ווייל ס'איז שוין נישט געווען קיין פריוואטע אייגנטום, און יעדער האָט געדארפט לויטן געזעץ ארבעטן. אזוי בין איך אויך געגאנגען ארבעטן. אזוי ווי אין רוסלאנד האָט מען דאָ אויך אָנגעהייבן שטיין אין די „קאלייקעס" און ווי אמאָל האָט מען געטיילט צוקער, צוקערקעס, ברויט, א. א. וו. דאָ האָט מען נישט גע־

קענט אריינגיין אין א קראָם אפקויפן, באצאָלן און אוועקגיין. דאָרט האָט מען געמוזט שטיין אין א קאלייקע פאר יעדער זאך, און אזא קאלייקע איז נישט געווען פון 10 מענטשן נאָר פון 500 מענטשן און אפילו פון טויזנטער מענטשן און מ׳האָט געקענט שטיין גאנצע נעכט און טעג אין דער קאלייקע אין די גרעסטע פרעסט. מ׳פלעגט אויפשטיין אינמיטן דער נאכט, אָנטון זיך ווארעם און זיך שטעלן אין דער קאלייקע, און צום סוף פלעגט מען קריגן א פלעשל בראָנפן — אַ פראָבלעמע איז געווען א פלעשל בראָנפן. או א סאך מאָל אז עס איז געקומען דיין ריי פלעגט מען זאָגן: „ניטשעווא נייעט סעוואדני, סעוואדניע ניטשעווא״ (עס איז מער היינט נישטאָ, גאָרנישט). און מ׳איז אוועק געגאנגען אין שטוב אריין. אזוי איז אוועק די צייט. אז עס איז אוועק די צייט אזוי און פון דער ארבעט האָט מען דאָרטן נישט געקענט לעבן, האָט מענטשן געלוינט שטיין אין די קאלייקעס נאָר צוליב ספעקולאציע. אז איינער איז געשטאנען אין א קאלייקע און געקראָגן א פלעשל בראָנפן און האָט עס פארקויפט האָט ער פון דעם געהאט דריי מאָל אזויפיל מער ווי ווען ער וואָלט אין דער צייט געארבעט. אזוי האָט זיך דאָס אנטוויקלט אז מ׳האָט נישט געוואָלט ארבעטן און מ׳האָט געוואָלט שטיין אין די קאלייקעס. יידן זענען אויך געפאָרן אין ביאליסטאָק שטיין דאָרט אין די קאלייקעס. דאָרט איז געווען אלצדינג. איך אליין בין געפאָרן עטלעכע מאָל קיין ביאליסטאָק שטיין אין קאלייקע און גיכער קריגן צוקער, הערינג, צוקערקעס און נאָך זאכן.

אָנפאנג פון נאצישן רעזשים

אין א שיינעם פרימאָרגן (אין 22־טן יוני 1941) האָבן מיר זיך געלייגט שלאָפן און גאָר נישט געוווסט. מ׳האָט גערעדט יאָ מלחמה נישט מלחמה, אָבער מ׳איז געשלאָפן ביי נאַכט, די גאנצע באפעלקערונג פון ביעלסק. פלוצ־לינג ביינאכט — מ׳באָמבאַרדירט! מיר האָבן מלכתחילה נישט געוווסט ווער עס באָמבאַרדירט. מ׳האָט געמיינט אז דאָס איז מאנעווערעס, ווייל מיין וווינונג איז געווען רעכט אַנטקעגן דער שול און אין שול איז געווען מילי־טער, פליערס. דאָס איז געווען יאָ ריכטיק אנטקעגן מיין שטוב, אויף דער בית מדרש גאס, האָבן זיי געשאָסן און באָמבארדירט, זיי האָבן געוואָלט וויסן וווּ עס איז דאָ מיליטער. אָבער דאָך האָט מען געמיינט אז דאָס איז מאניעווורעס. אז עס איז געקומען נאָך אייניקע באָמבעס האָבן זיך ביי מיר — גערעדנק איך — אָנגעהויבן אויפרייסן די לאָדנס. איך גיב זיך א הויב אויף, איך לויף אין גאס, כ׳זע דאָס מיליטער פליט נאַקעטערהייט און עס ליגן שוין קרבנות און מ׳אנטלויפט. מ׳ווייסט אָבער נישט אווו צו לויפן. דאן האָט מען שוין געזעען אז עס איז מלחמה. האָבן זיך אלע געגעבן א טו אָן און מען איז ארויס. אין די גאסן איז שוין ארומגעלאָפן דאָס מיליטער אַהין און אהער און געזאָגט, אז די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן מיטן דייטש, אז דער דייטש האָט אָנגעפאלן אויף רוסלאנד.

ס׳האָט געדויערט א טאָג אָדער צוויי, ביז די גאנצע רוסישע ארמיי אין אונדזער געגנט איז געווען צעשלאָגן, צעהאַקט. און אלע מאשינען וואָס זענען

געשטאַנען אויף די פלוג־פלעצער און אנדערע פלעצער, אוויאָנען און טאַנקן, אלץ איז געווען צעקלאפט און צעהאקט.

איך מיט פעקערן האָבן מיר דאן געארבעט ביי דעם מיליטער אין פיליקע. דאָרטן איז געווען דער פלוג־פלאץ און נאָך דער נאַכט האָבן מיר שוין נישט געקענט ארבעטן ווייל אלץ אין געווען באָמבאַרדירט, דער פלוג־פלאץ און דער וועג אהין, און מ׳האָט שוין נישט געקענט קומען צו דער ארבעט.

אין צוויי טעג ארום איז אריין די דייטשע ארמיי. ס׳האָט אומעטום גע־ברענט און עס איז שוין געווען א סך קרבנות. ביי יארקע בראדזשינסקי איז געפאלן א באָמבע און די טאָכטער איז געהארגעט געוואָרן או מ׳האָט איר געזוכט נישט וויסנדיק ווו זי איז, ווייל די באָמבע האָט אויפגעריסן און גע־מאכט א בארג פון רואינעס און זי איז געווען אונטערן בארג ערד. און איך מיט׳ן ברודער און יארקעס עלטערער זון האָבן מיר איר געזוכט א לאנגע צייט אָבער מיין ברודער האָט געזאָגט: ווו קען זי זיין אז מ׳באָמבארדירט ארום און ארום, ס׳האָט איר פשוט פארשאָטן, מ׳האָט אָפּגעשארט דעם בארג ערד און מ׳האָט איר שוין ארויסגענומען א טויטע. די באָמבע האָט אויך אָפּ־געריסן א האלב הויז, מ׳האָט שוין נישט געקוקט אויף א זעלכע זאכן. א צווייטע באָמבע האָט געטראָפן ביי בירגערן דעם אדוואָקאַט און אים באַלד געהארגעט. נאָך א באָמבע האָט פארברענט ביי צוקערן די גאנצע געגנט, געהארגעט מוש׳קה גוטערמאן און נאָך א סאך אנדערע קרבנות זענען גע־פאלן. דאָס זענען געווען די ערשטע קרבנות פון די דייטשן. קריסטן זענען אויך געהארגעט געוואָרן. דאָס אלץ איז נאָך געווען פאר דעם וואָס דער דייטש איז אריין, דייטשישע קרבנות פון דערווייטנס: פון באָמבארדירונגען און פון ארטילעריע.

אז די רוסישע ארמיי איז שוין געווען ווייט איז אריין דער דייטש פון בריינסק — א שיינע ארמיי, א סאך שענער פון דער רוסישער. אזוי ווי זיי זענען אריין האָבן זיך יידן גלייך פארבאהאלטן, ווייל גלייך מיט זייער אריין האָבן זיי לייבקע דעם גלעזער דערשאָסן. ער איז געגאנגען נעמען עפעס עסן אַדער טרינקען. ער האָט געהייסן לייבטשע באגאווסקי. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט מען שוין גענומען רוסישע געפאנגענע און מ׳האָט זיי דערשאָסן, נישט געמאכט פון זיי קיין גרויסע זאכן און נישט געמאכט קיין אונטערשייד צווישן רוסישע ציווילע און מיליטער. אין א וואָך צוויי ארום איז געקומען דער באפעל צו גרינדן א ציווילע מאכט אין שטאָט וואָס זאָל בייטן די מיליטע־רישע מאכט, וואָס איז געקומען אָנשטאַט דער רוסישער מאכט, א מין שטאָט־ראט וואָס האָט געדארפט ארויסגעבן די באפעלן אין שטאָט צו דער באפעל־קערונג. אזוי ווי ס׳האָט זיך געשאפן די ציווילע מאכט איז געווען נאָך ערגער. זי האָט שוין ארויסגעגעבן די געזעצן, די אָנגעוויזענע געזעצן פון דייטשלאנד. דאָס זענען געווען גזירות אויף יידן. די ערשטע האָט געזאָגט אז יידן טאָרן נישט זיצן מיט קריסטן אונטער איין דאך. אויב אין א שטוב זיצט א קריסט מיט א ייד מעג דער קריסט זיצן אָבער דער ייד מוז זיך ארויסציען. נישט דער קריסט נאָר דער ייד דארף זיך ארויסציען. אווו דארף ער זיך ציען?

צווישן יידן צוזאמען. דאן איז געוואָרן זער שווער די לאגע, ווייל דער באפעל איז געווען אז מ׳דארף זיך ארויסציען נישט אין חדשים אָדער אין וואָכן נאָר אין איינצעלנע טעג. ווּהין? — האָט זיי נישט אינטערעסירט. אין א יידישע געגנט. נישט, חלילה, אין א בעסערע דירה, דאָס איז אלץ ספּעציעל געמאכט געוואָרן צו פארשווערן און פארערגערן. ווייל איינער וואָס האָט געהאט א צימער, אָדער צוויי האָט געמוזט אריינעמען נאָך א משפחה. אזוי האָבן זיי געמאַכט אז יידן זאָלן דערשטיקט ווערן. מ׳האָט זיך ארויסגעצויגן און דער גוי איז געבליבן ביי דער דירה און דער ייד איז אוועק. אז דאָס האָט זיך געענדיקט זענען אלע יידן געווען אין איין געגנט און דער דייטש האָט זיי נישט געדארפט זוכן.

דער געטאָ / דער יודנראט

ווען אלע יידן זענען געווען אויף איין אָרט איז ארויס א באפעל און ס׳איז געשאפן געוואָרן א יודנראט. דאָס הייסט אז יידן אליין האָבן געפירט דאָס יידישע לעבן, די יידישע קהילה. א יודנראט, מיט אַן אָנפירערשאפט, מיט

מיר ברענגען צו קבר ישראל די ערשטע נאצי קרבנות

א ראש פון יודנראט. זיי האָבן געקראָגן די אָנווייזונגען פון די דייטשן און האָבן דאָס געדארפט איבערגעבן צו דער באפעלקערונג, צו די יידן. דער יודנראט מיט׳ן פּאָרזיצער און דער גאנצער אַפּאַראַט האָט זיך באזעצט אין דעם בנין פון דער גרויסער שול, יפה עיניים בית־מדרש; מיט א פּאָליציי, מיט א קאָמאנדאנט, מיט אלצדינג, אַן אייגענע מלוכה. אין די אינעווייניקסטע זאכן האָבן די דייטשן גאָרנישט געהאט וואָס צו זאָגן. זיי האָבן נאָר אריינ־געשיקט א בריוו, דאָס און דאָס דארף געמאכט ווערן, אזוי און אזוי. און מ׳האָט געמוזט איינפירן אלע געזעצן. דאן האָט אויך יעדער איינער פון די יידן באקומען די געלע לענטע.

אין צוויי־דריי מאָנאט ארום האָט מען געגעבן א באַפעל, ווען די יידן זענען שוין געזעסן צוזאמען, אז מ׳דארף מאכן א געטאָ אין אזוי און אזויפיל צייט. דער געטאָ איז געווען געמאכט אין א גרויסן שטח אווו יידן האָבן איצט געוווינט. מיר האָבן אליין געמאכט אלצדינג, אָבער ווו נעמט מען מאטעריאלן פון וואָס צו מאכן? האָט מען צענומען אלע צעפוילטע פארקענס. אלץ וואָס יידן האָבן געפונען אין אלטע שטיבער א. א. וו. און מ׳האָט אליין געמאכט דעם פלויט. דער פלויט איז געמאכט געוואָרן אז מ׳זאָל נישט קענען אדורכגיין; מיט דראָט, מיט צוויי טויערן: אין טויער איז געווען אויף קאָסטשולאווסקא נעבן סמיאטיצקי, ווו מ׳גייט אריין אין בית־מדרש גאס, און דער צווייטער טויער איז געווען געמאכט אויף יערוזאלאמסקי. צוויי גרויסע טויערן, הויכע און ביי די טוירערן איז געשטאנען פון איין זייט א יידישער שוטר און פון דער צווייטער זייט א פוילישער מיליציאַנט. ס׳זענען נישט געשטאַנען קיין דייטשן ביי דעם הויפט טויער נאָר א פוילישער שוטר; ווייל די פאָליאקן האָבן געארבעט מיט די דייטשן צוזאמען. די דייטשן וואָלטן גאָרנישט געווען אזעלכע אויפטוער מיט יידן ווען די פאָליאקן וואָלטן זיי נישט געוויזן אלע זאכן. אלץ וואָס דער דייטש האָט געטון איז געווען אין נאָמען פון די פאָליאקן. זיי האָבן געזאָגט און דער דייטש האָט עס גלייך אויסגעפירט. עס איז געווען א פאל מיט מיר, ווען מ׳איז געקומען נאָך לעדער צו מיר נאָך אין ז׳עווניצע, איידער מ׳האָט געמאכט דעם געטאָ, ס׳זענען צו מיר אריין צוויי דיי״טשן כ׳זאָל זיי געבן לעדער. זאָג איך: איך האָב נישט. זענען זיי אוועק געגאנגען, געזוכט און געזוכט און אוועק געגאנגען ווייל זיי זענען געווען זיכער אז איך האָב נישט. אזוי ווי זיי זענען אוועק געגאנגען האָבן זיי געטראָפן איינעם א פאָליאק און זיי גייען מיט ליידיקע הענט. האָט ער דאָס געזעען און געפרעגט: נו וואָס? זאָגן זיי עס איז נישטאָ. זאָגט ער אז עס איז דאָ ביי אים. ער האָט א סאַך לעדער. האָבן זיי זיך צוריק אומגעקערט און אריין און אָנגעהויבן זוכן אין שטוב, ארויף אויפן בוידעם און איבערגעקערט קאסטענעס, דאפלטע קאסטענעס, און אזוי געזוכט ביז זיי האָבן געפונען. אזוי ווי זיי האָבן געפונען זענען זיי אראָפּ און געזאָגט: פאר וואָס האָסטו אונדז געזאָגט אז דו האָסט נישט קיין ווארע. פאר וואָס האָסטו אונדז אָפּגענארט? האָסט געדארפט באלד געבן. און זיי האָבן מיר אָנגעהויבן צו שלאָגן און אוועקגעגאנגען מיט דעם.

ווען עס איז געווען די דזעלניצע ד. ה. די אָפּזונדערונג, האָבן אלע געהאט דאָס רעכט אריינצוגיין סיי פאָליאקן, שוטרים, און סיי די דייטשן. אלע האָבן געהאַט דאָס רעכט אריינצוגיין און אָנווייזן, דער און דער ייד האָט דאָס און דאָס. גיי נעם, ער וועט דיר געבן. און אזוי איז געווען טאקע. אָבער ווען דער געטאָ איז געוואָרן געמאַכט האָט נישט געקאָנט אריינגיין אין געטאָ יעדער איינער. אין געטאָ האָט מען נאָר געקענט אריינגיין פון דער מאכט זשאנדארמען, געסטאפּאָ, ס. ס. מערדערס, זיי האָבן געהאט דאָס רעכט אריינצוגיין און נעמען. זיי האָבן נישט געדארפט ראבירן, זיי זענען אריינגעגאנגען צום יודנראט און געזאָגט, אז זיי דארפן האָבן 50 פוטערס,

מעבל, שטיוול, אַנציגער א. ד. ג. און דער יודנראט האָט זיי צוגעשטעלט. ער האָט געמוזט צושטעלן דאָס וואָס זיי האָבן געפאָדערט. עס איז נישט געווען קיין שווערע זאכן, קיין טייערע זאכן. און אויב עס איז נישט געווען ביי אונדז אין ביעלסק האָט מען דאָס געבראכט פון ביאַליסטאָק. מען האָט עס געקויפט און מהאָט עס זיי געמוזט צושטעלן. אזוי איז דאָס לעבן אונזערס אוועקגעגאנגען, דאָס איז שוין געוואָרן א וואָכעדיקע זאך.

מיר זענען געזעסן אין געטאָ, מיר זענען כלומרשט געווען אליין באַלע־באַטים. מיר האָבן נישט געהאט כלומרשט צו טון מיט קיינעם, מיר האָבן שוין אן אייגענע מאכט אין געטאָ. נאָר וואָס דען? — די געזעצן קומען אריין פון דעם דייטש צום יודנראט און דער יודנראט פירט זיי אויס. צי ער וויל צי נישט. ארבעטן האָט מען געארבעט גענוג. צי מ'האָט געדארפט די ארבעט צי נישט, מ'האָט געדארפט באשעפטיקן די יידן. און אָן אונטער־שייד, מ'האָט געקענט גראָבן א גרוב און אים פארשיטן און נאָך אמאָל דאָס זעלבע. מ'האָט דאָך נישט געצאָלט פאר דער ארבעט. מ'האָט געצאָלט נאָ־רישקייטן, עס האָט גאָרנישט געהאט די ווערט. עס איז געווען א פאל ווען מ'האָט אונדז גענומען 20 מאן מיט זאוול בארכאטן בראש, געדענק איך, און מ'האָט אונדז אוועקגעשטעלט ביי אָן ארבעט ביי לעוו דעם אפטייקער, גרובער האָט מען געהייסן צו גראָבן. הגם מ'האָט זיי נישט געדארפט. און זיי האָבן מורא געהאט, די דייטשן, טאָמער חלילה אנטלויפט מען, האָט מען גענומען שאַבלאָנען ארויפגעלייגט אויף די שטערנס און אָפגעצייכנט מיט נומערן. יעדער איינער פון 1 ביז 20. טאָמער אנטלויפט איינער וועט מען וויסן וואָס פאר א נומער ס'איז אנטלאָפן. אזוי איז דאָס געווען. אזעלכע קונצן האָט דער דייטש געמאכט מיט די יידן.

דערנאָך איז געקומען א באפעל, יידן זאָלן טראָגן א געלע לאטע. דער געטאָ איז שוין געמאכט געוואָרן, טויערן א. א. וו. — פלעגט מען ארויס גיין צו דער ארבעט. נאָר חס וחלילה ארויסגיין צו דער ארבעט האָט מען נישט געטאָרט אָן א לאטע. א לאטע אויף דער פלייצע, א מגן־דוד א געלער און א לאטע אויפן הארצן. און טאָמער האָט מען געפאקט א יידן אָן א לאטע אָדער נישט אזוי אָנגעניית ווי זיי האָבן געהייסן, פלעגט ער קריגן שרעקלעך געשלאָגן. און גיין האָט מען נישט געטאָרט גיין אויף די טראָטוארן חס וחלילה, ווייל אויפן טראָטואר גייען מענטשן. די יידן האָבן נישט קיין רעכט. זיי זענען געגליכן צו הינט און צו הבמות. א בהמה גייט אויפן כביש און מיר זענען געגאנגען באליידיקטערהייט נעבעך אויפ'ן כביש, אין דער צייט וואָס די שמוציקע פאָליאקן וועלכען זענען דאָרטן געווען זענען געגאנגען אויף די טראָטוארן. אזוי איז מען געגאנגען צו דער ארבעט. אזוי האָבן מיר אָפגעארבעט שאָסייען (כבישים) געהאקט שטיינער. ווינטער אין די ערגסטע וועטערן פלעגט מען אונדז טרייבן צו דער ארבעט. וואָס האָבן מיר געקענט מאכן? דער יודנראט האָט געשיקט א צעטל, אז מען דארף ארויסגיין צו דער ארבעט, איז מען געגאנגען. אנדערע האָבן געדאנקט גאָט, אז זיי פלעגן גיין צו דער ארבעט. ווייל זיי האָבן געקענט קויפן א פלעשל מילך, א שטיקל

ברויט, אנדערש איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט אין קיין שום פאל זיך צו דערנערן. מ׳פלעגט זיך טרעפן מיט א קריסט, מ׳פלעגט אים געבן די שטיוול, דאָרט האָט נישט עקזיסטירט קיין געלט. מ׳פלעגט געבן זאכן. געבן א פאָר שיך, געבן א שטיקל סחורה, פלעגט ער געבן א פלעשל מילך, א שטיקל ברויט, און אזוי פלעגט מען דאָס אריינברענגען אין געטאָ אריין כדי צו האָבן וואָס צו עסן. אלע האָבן אזוי געבראכט דאָס ביסל עסן פאר די פיצעלעך קינדער, פרויען און מענער. דערנאָך איז געקומען א באפעל אז מען דארף געבן קאָנטריבוציע. קאָנטריבוציע הייסט פארמעגן שטייערן. האָט מען איין מאָל געפאָדערט דריי קילאָ גאָלד און נאָך א מאָל (איך געדענק נישט וויפיל), אז דער יודנראט האָט געקריגן א באפעל צושטעלן גאָלד האָט מען צוגעשטעלט גאָלד. איין מאָל, צוויי מאָל. אָבער נישט דאָס איז געווען די גאנצע טראגעדיע אין דער זאך. מיר וואָלטן אוועקגעגעבן דאָס אלץ וואָס מיר האָבן כדי מ׳זאָל אונדז לאָזן לעבן. אָבער צום באדויערן נישט דאָס איז געווען זייער כוונה. זיי האָבן געוואָלט אָט אזוי, ארויסציען ביי אונדז וואָס מיר פארמאָגן און נאָכדעם אונדז אויסראָטן. מיר האָבן נישט געוויסט פון לעבן און פון יידישקייט, פאר אונדז איז נישט געווען נישט קיין יום כיפור נישט שבת — שטענדיק האָט מען געארבעט. מ׳האָט נישט געקוקט אויף א שבת, א זונטיק, כסדר האָט מען געארבעט. מ׳האָט געמיינט אפשר מיט דער ארבעט וועט מען זיך קענען ראטעווען. מ׳האָט געזאָגט אז די וואָס ארבעטן וועלן זיך ראטעווען.

דער פאָרזיצער פון יודנראט איז געווען פריידקעס, קליין, ער איז נישטאָ מער. און עס איז געווען שלומקה עפשטיין זער א וויכטיקער אין דעם פרעזידיום פון יודנראט. לעטשטש איז אויך געווען אין דער הנהלה פון יודנראט, מענדל גאלאנט, און נאָך זענען געווען אָבער דער זכרון דינט נישט. זיי האָבן געדארפט די באפעלן ארויסגעבן און אויספירן ס׳איז אויך געווען א יידישע „אייגענע” פאָליציי. דער קאָמענדאט איז געווען וויינשטיין פון אורלי און עס איז אפילו געווען אַן אייגענער משפט. דאָס איז געווען מלמדוביץ׳ און מוזיקאנט דער אדוואָקאט און נאָך. אזוי האָט מען געפירט דעם יודנראט.

אָפגעשלאָסן פון דער וועלט

מיר זענען געווען אָפגעשלאָסן און קיינער האָט נישט געוווסט וואָס טוט זיך מיט די יידן טיף אין פוילן. מ׳האָט זיך נישט געקענט אפילו פאָרשטעלן אויף אזוי פיל. און אפילו הערן האָט מען נישט געהערט. איך בין אריינגעקומען צו מיינעם א שוואָגער, יאנקל עפע, איז צו אים געקומען א פאָרפאָלק פון ווארשע, פרעגט מען זיי: וואָס זענט איך אנטלאָפן פון ווארשע? איר ווייסט נישט — זאָגט ער — וואָס טוט זיך דאָרטן אין ווארשע? מ׳נעמט יידן און מ׳לייגט זיי אריין אין וואגאָנען פון קאלך, מ׳פארמאכט די וואגאָנען און מ׳פירט זיי אוועק. האָט מען געזעען אזעלכע זאכן איז מען אנטלאָפן. אָבער מיר האָבן געמיינט אז דאָס איז איבערטריבן, אפשר זענען דאָס שאנטאזשיסטן און זיי גייען אויסנארן דעם עולם כדי צו נעמען געלט אָדער וואָס

— מיר האָבן זיך נישט געקאָנט דאָס גלייבן. ס׳האָט זיך נישט געקענט גלייבן אין דעם וואָס די דייטשן האָבן אָפּגעטון. אָבער דער וואָס האָט עס געזעען מיט זיינע אויגן האָט געוווּסט אַז דאָס איז ריכטיק.

דער יודנראַט ביי אונדז האָט געמאַכט דאָס וואָס ער איז געווען גע־צוווּנגען צו טאָן. מיר האָבן געהערט אַז ס׳זענען געווען פאַלן אין שטעט ווו ס׳איז געווען פאַרקויפטע יודנראַט מענטשן. אין לאָדזש, למשל, האָבן מיר געהערט, איז געווען דער פאָרזיצער פון יודנראַט אַזאַ. ביי אונדז אָבער איז נישט געווען אַזעלכע זאַכן.

איידער דער געטאָ איז געוואָרן האָט מען געגעבן אַ נעם 30 מענטשן אַלס זאַקלאַדניקעס, מ׳האָט גענומען פון י״י בעסערע מענטשן פון שטאָט, די אינטעליגענץ פון שטאָט, 30 מענטשן, צווישן זיי אַ שוחט, מיט אַ זון, אהרון דעם שוחט, און אהרון ניס׳לן דער מלמד, און גייערן, איך קען נישט געדענקען אַלעמען נאָך די אַלע יאָרן. מ׳האָט זיי צוגענומען און מ׳האָט נישט געוווּסט ווו און ווי. די מלחמה האָט זיך געענדיקט און מ׳ווייסט נישט ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען. נאָך אַמאָל האָט מען גענומען אַזאַ גרופּע זאַקלאַדניקעס כדי די באַפעלקערונג זאָל זיך נישט אַמאָל אָנהייבן בונטעווען, נישט נאָר יידן האָט מען גענומען, מ׳האָט גענומען פּאָליאַקן אויך. שפּעטער האָט מען געפאָדערט די בעסטע זאַכן, פוטערס, מעבל, אַלץ האָט מען גע־פאָדערט. און אַלץ האָט מען געפאָדערט פון אונדז צו געבן. דער יודנראַט האָט עס געדאַרפט געבן די דייטשן. אַזוי האָט מען געלעבט אין דעם געטאָ פאַרמאַכט אַזוי ווי אין תפיסה און מ׳האָט נישט געוווּסט ביז וואַנען.

מיר באַגראָבן יידן — דער געטאָ איז פאַרשפאַרט

איין מאָנאַט פאַרן ליקווידירן דעם געטאָ האָט דער יודנראַט געקויפט קאַרטאָפּלס, פאַר דער באַפעלקערונג ביי די דייטשן. דער יודנראַט האָט עס געקויפט און מיר האָבן דאָס ביי דעם יודנראַט אָפּגעקויפט. אָבער ווו האָט מען דאָס געקענט האַלטן אַז די שטיבער זענען שוין געווען פול מיט מענטשן? צוויי־דריי משפחות אין איין שטוב איינגעשפּאַרט. דערשטיקט געוואָרן איז מען אין די שטיבער. האָט מען געגראָבן גריבער, יעדער איינער וויפל ער האָט געוואָלט קויפן, און מ׳האָט פאַרגראָבן אין די גריבער די קאַרטאָפל וואָס מ׳האָט געקויפט ביי דעם יודנראַט, כדי מ׳זאָל האָבן וואָס צו עסן ווינטער. און מ׳האָט נאָך אָנגעגרייט פוטער, פלייש א. א. וו. נאָר וואָס איז געווען דער סוף פון דעם? — אין אַ שיינעם פרימאָרגן הערן מיר דורך אַ לויטשפּרעכער, אַז דער גאַנצער ביאַליסטאָקער ראַיאָן ווערט עוואַקוּאירט. און באַלד איז שוין געהאָנגען אַ פּלאַקאַט אויפן הויז, פון יודנראַט, אַז יעדער איינער דאַרף זיין גרייט, מ׳פירט אונדז צום שוואַרצן ים אויף אַרבעט. מ׳דאַרף דאָרטן האָבן מענטשן צו דער אַרבעט. יעדער איינער זאָל אָנגרייטן כלים אויף מיט צונעמען. כדי די באַפעלקערונג זאָל זיין נוצבאַר, דער געטאָ איז שוין געווען געשלאָסן, אַזוי איז דער געטאָ געווען אָפן — די טויערן זענען געווען אָפן און די דייטשן פלעגן אַרויסנעמען די מענטשן צו דער אַרבעט. און אַזוי

ווי עס איז געקומען דער באַפעל זענען שוין די טויערן געווען פאַרשלאָסן און מ׳האָט שוין קיינעם נישט אַרויסגעלאָזט. אויף יענער זייט איז שוין געשטאַנען שטאַרקע וואַכן פון דייטשן. און מ׳האָט שוין נישט אַרויסגע־לאָזט. מ׳האָט שוין געזען דעם אומקום און מ׳האָט זיך נישט געקאָנט ראַ־טעווען. די געשרייען זענען שוין געווען געפערלעכע און די געוויינען. עס איז געוואָרן אַ שרעקלעכע פּאַניקע. מענטשן זענען אַנטלאָפן פון געטאָ דורך די פּלויטן וואָס מ׳האָט דערבראָכן, נאָר וואָס דען, אָרום און אָרום זענען געשטאַנען אוקראַינער. איך געדענק ווען ס׳זענען אַרויסגעלאָפן פון געטאָ וועלוול קריינבערג און יאַנקל רייבער. האָט מען זיי באַלד געכאַפּט און געשאָסן און אַריינגעוואָרפן אין געטאָ אַריין. מ׳האָט זיי באַגראָבן לעבן בית־מדרש ביי חסידים שטיבל. איך בין געווען דערביי און כ׳האָב עס געזען מיט מיינע אויגן ווי מ׳האָט זיי באַגראָבן.ביידע צוזאַמען. צוויי חברים זענען צוזאַמען אַרויס און צוזאַמען געוואָרן באַגראָבן. דערנאָך איז געווען אַ פאַל מיט אַ פאַמיליע פון דורגאַטשין אין ביעלסק, אַ שיינער ייִד, אַ פיינער ייִד, אַ חסידישער ייִד, איך געדענק נישט זייער נאָמען, נאָר זיי זענען גע־זעסן ביי מיינעם אַ שוואָגער אין אַ צימער. זיי זענען געשיקט געוואָרן צו אונדז פון דורגאַטשין, דורך די רוסן, ווייל עס איז געווען ביים גרענעץ, און זיי זענען געווען פאַרמעגלעכע מענטשן, רייכע, און רייכע ייִדן האָבן נישט געטאָרט זיצן ביי דעם גרענעץ, ביי דער רוסישע מאַכט. זיי האָבן מורא געהאַט פאַר די רייכע. עס זענען געווען אַ סאַך אַזעלכע אין ביעלסק, און אין דערצייט ווען עס איז געוואָרן די פּאַניקע זענען זיי אַרויסגעלאָפן צוויי ברידער מיט אַ שוועסטער פון געטאָ. האָט זיי אַ קריסט איבערגעגעבן די דייטשן, און מ׳האָט זיי אויך געכאַפּט, געשאָסן און אַריינגעוואָרפן אין געטאָ אַריין. מ׳האָט זיי אויך גלייך באַגראָבן אין געטאָ, צווישן דער שול און דעם בית מדרש, כ׳געדענק דאָס אַזוי ווי יעצט, ווייל איך בין געווען ביים באַ־גראָבן האָט דער טאַטע געזאָגט:

— קינדער, מיט אייך זאָל זיין די ערד געשלאָסן. פאַרפאַלן, דאָס איז דער גורל, דער חורבן, דער געזעץ, די גזירה. פאַרפאַלן קינדער.

און דערנאָך האָט דער טאַטע באַגראָבן צוויי זין מיט אַ טאָכטער. ס׳זענען ווייטער געווען אַזעלכע פאַלן, וואָס מענטשן זענען אַנטלאָפן און קיין איינער האָט זיך נישט געראַטעוועט. אַלע וואָס זענען אַרויס פון געטאָ און געוואָלט זיך ראַטעווען, האָט מען געכאַפּט און דערשאָסן און אַריינגעוואָרפן אין געטאָ.

ביעלסקער געטאָ ווערט ליקווידירט

פון ביעלסק גופא האָט מען אונדז אַרויסגעפירט מיט דעם לעצטן טראַנס־פּאָרט. מיר זענען געווען עטלעכע און פערציק פאַמיליעס וואָס האָבן גע־אַרבעט פאַר די דייטשן, אַלע זענען מיר געווען פאַכלייט, שוסטערס און שטעפּערס. פריער האָבן מיר געאַרבעט אַלע שוואַרצע אַרבעטן. דערנאָך ווען עס איז געווען די שטאַרקע פּרעסט ביי סטאַלינגראַד, ווען מיר האָבן

געזען מיט אונדזערע אייגענע אויגן ווי מ׳האָט געפירט די טראַנספּאָרטן מיט דייטשע געפּרוווירענע — האָבן די דייטשן געמאַכט ביי אונדז אַ פאַבריק און מ׳האָט געאַרבעט וואַרעמע שטיוול, פּילטץ ווילֿיקעס און מ׳האָט אוועק־געשיקט גאַנצע וואַגאָנען צום פראָנט, צו די דייטשן ס׳זאָל זיי זיין וואַרעם. אַ סאַך האָבן אונדז מקנא געווען, מיר וועלן בלייבן לעבן, האָבן זיי געזאָגט, אונדז איז גוט, מיר אַרבעטן פאַר די דייטשן.

מיר האָבן געאַרבעט אַזוי לאַנג ביז וואַנען מ׳האָט ליקווידירט דעם געטאָ פון ביעלסק. ווי אַזוי האָט זיך ליקווידירט דער געטאָ פון ביעלסק? — מ׳האָט פריער אַרייַנגעפירט קיין ביעלסק יידן פון די שטעטלאַך אַרום ביעלסק, וווּ עס זענען נישט געווען קיין באַנען, ווי ברײַנסק, אורלי, באַדקע, נאַריוווקע. מען האָט אַרייַנגעפירט קיין ביעלסק טראַנספּאָרטן נאָך טראַנספּאָרטן יידן מיט זייער פאַרמעגן מיט די קליינע קינדער, אַזוי ווי ציגיינערס שלעפּן זיך, אַזוי האָט מען זיי געפירט אין געטאָ אַריין. ס׳האָט אויפגעעפנט זיך דער טויער, איז געשטאַנען אַ שטאַרקע גרויסע וואַכט אויף יעדער זייט, מ׳האָט זיי אַרייַנגעפירט און אָפּגע־ציילט; מ׳האָט זיי פאַרנאַכט אַרייַנגעפירט און באַלד האָט מען געגעבן דעם יודנראַט אַ באַפעל, אַזוי ווי מ׳האָט זיי אַרייַנגעפירט מוז דער יודנראַט זיי צושטעלן צום באַן. און באַלד זענען געשטאַנען שאַלאַנען צו טראַנספּאָרטירן צום באַן. ווען דער טראַנספּאָרט איז געוואָרן אַרייַנגעפירט איז איינדערפרי שוין געהאָנגען אַ צעטל אויף דעם יודנראַט, אַז מ׳דאַרף די אַלע פּליטים צושטעלן אויף יאַגילאָנסקי ביים טויער. דאָרט האָט מען זיי געשטעלט אין שורות, אויס־געציילט און מ׳האָט זיי געפירט צופוס צום באַן דורך הינטערשטע גאַסן. אַרום און אַרום האָט מען זיי באַוואַכט מיט ביקסן, אַזוי האָט מען זיי געפירט צום באַן. אין דעם באַן האָט מען זיי אַרייַנגעוואָרפן אַזוי ווי מען וואַרפט בהמות. אין די וואַגאָנעס, און מ׳האָט זיי אוועקגעפירט. מיר האָבן נישט געוווּסט וווּ און פאַר וואָס. אויף צומאָרגנס איז געגאַנגען נאָך אַ טראַנספּאָרט און יעדעס מאָל נאָר די פרעמדע, נישט די ביעלסקער. אין איינעם אַ טאָג האָט דער יודנ־ראַט באַקומען אַ באַפעל אָנהויבן צושטעלן טראַנספּאָרטן פון ביעלסקער יידן.

ווי מען האָט אונדז, די לעצטע פון ביעלסקער געטאָ, אַרויסגעפירט

מיר זענען געווען 42 פאַמיליעס. ס׳איז געווען אַן אַלגעמיינער אַרבעטס־אַמט, אַ דייטשער אַרבעטס־אַמט אויסער דעם געטאָ און אַ יידישער אַרבעטס־אַמט אין געטאָ. מיר זענען געווען פאַררעגיסטרירט אין דייטשן אַרבעטס־אַמט, אַז מיר אַרבעטן פאַר דער וועהרמאַכט דאָרטן און דאָרטן. מי האָבן געהערט, אַז די 42 פאַמיליעס וועלן עוואַקואירט קיין ביאַליסטאָק ווי מענטשן נישט מיט קיין לאַסט־באַנען. ס׳זענען שוין געשטאַנען ספּעציעלע מאַשינען כדי אונדז צו נעמען, מ׳האָט אָנגעהויבן אַרויספירן צו די וואַרטנדיקע אויטאָס. אַלע האָבן אונדז מקנא געווען, אַז מיר זענען די גליקלעכסטע און מיר וועלן בלייבן לעבן. איך געדענק ווי אַט איצטער. ווען באַראַניעץ פון פאַראָווע מיל איז מיט זיינער געראַטעוועטע. זאָג איך צו אים:

— נעמט מיט מיין וואליזקע, עס וועט אייך לוינען. נעמט דאָס מיט קיין ביאַליסטאָק.

געמיינט האָט ער, אַז מיט דער וואַליזע וועט ער אויך אפשר קאָנען מיט־פאָרן אָדער שפּעטער אָנקומען. דער קלאַנג איז געווען, אַז מיר וועלן זיין די געראַטעוועטע. זאָג איך צו אים:

— עס שטייט ביי מיר אַ ברודער, שוועגערין מיט זייערס אַ קינד און איך קען נישט העלפן, איך קען זיי נישט מיטנעמען מיט זיך; איר זעט דאָך, אַז די גאַנצע פאַמיליע מיינע שטייט און וויינט. אַ שוואָגערס אַ מיידל איז געשטאַנען ביי מיר און געבעטן:

— לייזער, אפשר קענסטו מיך ראַטעווען?

ווי האָב איך געקענט? עס איז געשטאַנען אַ ס.ס. מאַן מיט אַ רשימה אין האַנט און האָט אויסגערופן יעדן איינעמס נאָמען מיט זייערע קינדער. מ׳האָט אונדז אַריינגעוואָרפן אין די אויטאָס, אָנגעפּילט און זיי פאַרמאַכט. אין יעדן אויטאָ זענען געווען אַריינגעפּאַקט אַזוי פיל מענטשן אַז ס׳איז נישט געווען מיט וואָס צו אָטעמען. עס האָט זיך פון יעדן געגאָסן שווייס ווי אַ רעגן. ווער האָט געקאָנט מיטנעמען עמיצן?

אַזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק. דאָרט האָבן זיי אונדז אַרויס־געוואָרפן דירעקט צום יודנראַט. פון דאָרטן האָט מען אונדז אַריינגעשיקט אין אַ שולע, ענג, איינער אויפן צווייטן ספּעציעל, כדי מיר זאָלן דאָרט דערשטיקט ווערן, אָן עסן און אָן טרינקען, כדי אומצוקומען.

אין ביאַליסטאָק האָבן מיר געאַרבעט אַ 4—5 חדשים אין אַזאַ פאַבריק, ווי מיר האָבן געפלעגט אַרבעטן אין ביעלסק.

ענדע 1942 האָט מען אונדז אַרויסגעפירט און די סעלעקציע פון ביאַליסטאָק האָט זיך אָנגעהויבן אין 1943־טן יאָר. אין דער צייט פון דער אַרבעט האָט מען געקראָגן עסן ממש אויף צו הונגערן. מיר זענען געווען די ערשטע סעלעקציע פון ביאַליסטאָק. און נישט נאָר מיר, נאָך 800 מאַן, האָט מען אויפגעקליבן. דער יודנראַט האָט געדאַרפט צושטעלן אַ נאָרמע ביז אַ 4000 מאַן. דאָס איז געווען אַ גרויסער טראַנספּאָרט, מ׳האָט גענומען מענטשן אָן אונטערשיד.

ווי מיר זענען געווען קאָנצענטרירט אין דער שולע, געדענק איך, איז אַריין אַ ס.ס.־מאַן פון געסטאַפּאָ מיט אַ ביקס און אויסגעשאָסן אין דער הויך. מענטשן זענען אַנטלאָפן, מ׳האָט זיך פאַרבאַהאַלטן, מ׳האָט נישט געוואָלט גיין. מ׳האָט גענומען דאָס פּעקעלע מיטן קינד אויפן האַנט, מ׳איז אַרויסגעגאַנגען אויפן גאַס, אונדז אויסגעשטעלט אויפן שאָסיי. ס׳איז געווען אַ שניי, אַרום אונדז אויף די טראָטואַן האָבן זיי אַוועקגעשטעלט מאַשינען־געווער, טאָמער וועט זיך וואַגן עמיצער רירן וועט ער באַלד דערשאָסן ווערן. דאָ האָט מען אונדז אויסגעשטעלט שוין מיט נעמען לויטן אלף־בית און מ׳האָט אונדז אַוועק־געפירט צום פּאַליעסער באַן דורך אַ ביאַלעסטאָקער הינטערשטער גאַס. מ׳האָט געבראַכט וועגענער ברויט, יעדער האָט געקראָגן אַ ברויט. אונדזער גרופּע איז דאָ שוין געווען בעסער, אונדז האָט מען געפירט אַ אָפענע וואַגאָנעס — פּאַסאַ־זשירסקע, נאָר אויף די בענקלעך אין די וואַגאָנען איז געשטאַנען אַ געסטאַפּאָוויץ,

טאָמער שפּרינגט ווער אַרויס פון באַן ווערט ער גלייך דערשאָסן. דאָך זענען געווען אַ סך פאַלן, וואָס מען איז געשפּרונגען פון די באַנען. מ'האָט אונדז געפירט און נישט געוווּסט וווּהין.

געווען אַ פּרייטיק צו נאַכטס, מ'פירט אונדז, אָבער וווּהין ווייסט מען נישט. מיר פאָרן און פאָרן, עס האָט זיך שוין געענדיקט די וועלדער, די פּוסטעס, מיר זענען אַלץ געפאָרן. מ'האָט אונדז געפירט, מיך מיט מיין גאַנצער משפּחה, מיט מיין פאָטער און מוטער. מיר האָבן אַלע געאַרבעט אין איין פאַבריק. איך מיט מיין שוועסטער און אַ שוואָגער מיט פיר קינדער, צווישן זיי אַ צווילינג און די מאַמע מיטן טאַטן זענען מיר געפאָרן אין איין וואַגאָן. איין ברודער מיט אַ שוועגערין זענען געבליבן אין געטאָ און איין ברודער איז אַנטלאָפן געוואָרן פון געטאָ ביעלסק. אַזוי האָט מען אונדז געפירט און אַלץ נישט געוווּסט וווּהין מיר פאָרן. נאָר אַז מיר זענען אָנגעקומען אין וואַרשע — פּראַגאַ האָבן מענטשן דערקאָנט, אַז מיר זענען אין וואַרשע—פּראַגאַ. ווו פאָרט מען ווייטער איז אַ פראַגע? מיר האָבן נישט געוווּסט דעם וועג. די ליפּן אונדזערע זענען שוין געווען פאַרטריקנט פון דעם וואָס מיר האָבן שוין לאַנג נישט געקראָגן קיין לעק וואַסער. שפּעטער זענען מיר אָנגעקומען, געדענק איך, אין טשענסטאָכאָוו — אַ גרויסע סטאַציע, האָבן דאָרט געאַרבעט אַרבעטער ביי דער באַן. מיר האָבן געזען, אַז דאָס זענען יידן, ווייל זיי האָבן געטראָגן דעם מגן־דוד. האָבן מיר זיך ביי זיי געבעטן זיי זאָלן אונדז אַרויפוואַרפן אויפן וואַגאָן שטיקלעך פאַר־פרוירענע אייז. די דעפּאָרטירטע אויף די וואַגאָנען האָבן אַרונטערגעוואָרפן זייגערלאַך און אַנדערע זאַכן, כדי מען זאָל זיי אַרויפוואַרפן שטיקלעך אייז, ווייל מיר האָבן מורא געהאַט אונדזערע ליפּן זאָלן נישט פאַרדאַרט ווערן, אַזוי איז דער גאַנצער עשאַלאָן ווייטער געפאָרן.

אוישוויץ

פון טשענסטאָכאָוו זענען מיר געפאָרן ווייטער ביז די קאָפּאַלניעס פון דער שוואַרצער ערדשטיין־קוילן פון וועלכע מען גראָבט ברען־קוילן. דערפון האָבן מיר געדרונגען, אַז עס איז דער סביבה פון קאַטאָוויץ. מ'פאָרט, מ'פאָרט, מ'פאָרט און מ'זעט גאָרנישט, ביז וואַנען מיר זענען צוגעקומען צו אַן אָרט, ווו די באַן האָט זיך געשטעלט.

די באַן האָט זיך געשטעלט אין אַ פּלאַץ ווו פון דאָרטן איז געגאַנגען אַ ספּעציעלע ליניע צום לאַגער פון אוישוויץ, אָבער מיר האָבן נישט געוווּסט וווּהין מ'פירט אונדז, פון אוישוויץ האָבן מיר נאָך בכלל נישט געהערט. מ'האָט אונדז געבראַכט שפּעטער צום אוישוויץ לאַגער.

ווי אַזוי האָבן מיר געוווּסט, אַז מיר געפינען זיך אין אוישוויץ? די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט. ווען די זון האָט שוין נישט געשיינט. דער שניי אויפן גאַס איז געוואָרן צולאָזן און ס'איז געוואָרן לינדער. האָבן מיר פון דערווייטנס שוין דערזען דעם לאַגער, די עלעקטריע האָט געברענט. די פּראָזשעקטאָרן האָבן געלויכטן. אַרום אַרום זענען געווען פאַרצוימונגען עלעקטריזירטע, אַז ווער עס

וואגט און גייט צו נאָענט צו זיי, איז א פּארטיקער. די אלע לעמפּלעך האָבן אונדז באוויזן אז דאָס איז דאָס אָרט.

ווען די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט, האָבן מיר געזען דורך די פענצטער ווי די געסטאַפּאָ־לייט, די מערדערס, האָבן זיך ארויסגעלאָזט פון דעם לאגער מיט נאגייקעס און די אָפיצירן האָבן געגעבן א באפעל:

— „די שייסע אויסשטייגן", „די שייסע אלע אויסשטייגן" —

אזוי איז שוין געווען, אלע האָבן אָנגעהויבן אויסשטייגן. א סך זענען שוין געווען טויטע פון קעלט, פון דורשט, פון הונגער. ווער האָט זיך אומגעקוקט? די לעבנס־פארבליבענע זענען אַראָפּ פון די וואגאָנעס. מען האָט גענומען ציילן און בעת מעשה סאָרטירן, יינגערע, עלטערע, לינקס, רעכטס, רעכטס — דו רעכטס, דו לינקס. איך געדענק ווי מיין פאָטער איז געגאנגען מיט מיר צוזאמען, פרעגט מען אונדז:

— וואָס קערט איר זיך אָן?

ביז וואָס ווען האָט ער דערוויילע געכאַפּט א קלאַפּ מיט אַ ביקס און מען האָט אים צוגענומען צו די עלטערע. מיך האָט מען געשטעלט רעכטס צווישן די יינגערע. זיי האָבן סאָרטירט און אָפּגעציילט. באלד זענען אָנגעקומען גרויסע מאַשינען־אויטאָס, זיי האָבן אויסגעשטעלט פאר די פרויען און קינדער ביי די אויטאָס אזעלכע טרעפּ, די פרויען זאָלן קאָנען ארויפגיין אויף זיי. איך געדענק אז מיין פרוי מיט די קינדער זענען צוגעגאנגען צו מיר און זי האָט געזאָגט:

— לייזער, מיר געזעגענען זיך אויף אייביק. מיר וועלן זיך מער נישט זען.
און זיי האָבן זיך מיט מיר צעקושט.

מען האָט די פרויען און קינדער ארויסגעפירט מיט די גרויסע מאשינען און אזוי ווי עס האָבן זיך געעפנט די טויערן פון לאגער, וועלכע איז געווען באוואכט מיט א סך געסטאַפּאָ־לייט, האָט מען זיי ארויסגעפירט פון לאגער אוישוויץ. ווו מ׳האָט זיי אוועקגעפירט ווייסט קיינער נישט עד היום הזה. ווארשיינלעך האָט מען זיי געפירט אין קרעמאטאָריום קיין בירקנאו, וואָס איז ווייט 3 קילאָמעטער פון אוישוויץ. בירקנאו איז א גרויסער לאגער געווען, מיט א סך באראקן און דאָרטן איז געווען אויסגעבויט א קרעמאטאָריום צום פאר־ברענען די דעפּאָרטירטע. אין אוישוויץ איז אמאָל געווען מיליטער קאזארמעס, האָבן זיי דערפון געמאכט א גרויסן לאגער. אוישוויץ און בירקנאו איז איין און די זעלבע זאך. נאָר בירקנאו איז געווען דער גרעסטער פארברענונגס־לאגער אין זיין פארנעם, זענען די מערסטנטיילס דעפּאָרטירטע דאָרט פארברענט געוואָרן. דאָרט איז אויך געווען סעלעקציעס צווישן יונגע און עלטערע. קינדער האָט מען אָפּגעטיילט באזונדער. אָבער קינדער — ווי קען זיך א קינד אליין ראטעווען? סאיז אויך געווען פאלן, ווען פרויען האָבן אַוועקגעוואָרפן זייערע קינדער מיט דעם געדאנק אפשר וועלן זיי זיך אליין ראטעווען. אונדז, מענער, האָט די געסטאַפּאָ אויסגעשטעלט, צוגעפירט צום טויער, איבערגעציילט, אזוי פיל און אזוי פיל, און אונדז אריינגעפירט אין לאגער. דאָרטן האָט מען אונדז איבערגעגעבן אין די הענט פון געפאנגענע פראנצויזן, וועלכע זענען געווען אין לאגער שוין פון פריער. ס׳איז ווידער געווען א שטארקער שניי. אין לאגער

גופא האָבן מיר נישט געזען קיין ס.ס.־לייט, אלץ איז דאָ געווען געפירט דורך פארשידענע געפאנגענע.

פירנדיק אונדז אזוי האָבן אונדזערע נייע פארזאָרגער א זאָג געטאָן:

— "חברה, איר האָט גאָלד, זייגערס, דאָלארן, גיט אהער, ווייל דאָרטן וועט איר דאָס דארפן אלץ איינס אָפּגעבן אלץ. גיט עס ליבער אונדז אוועק. אלץ איינס.

א סך האָבן אוועקגעגעבן, א סך נישט. ווייל ווער עס האָט געהאט חפצים אין לאגער, האָט זיך געקאָנט אן עצה געבן, אויך אין לאגער זענען געמאכט געוואָרן פארשידענע געשעפטן.

מ'האָט אונדז געפירט און וווהין, האָבן מיר נאָך אלץ נישט געוווסט, ביי אונדז איז שוין געווען רעכט אז אויך אונדז פירט מען אומצוברענגען. אָבער מ'האָט אונדז אריינגעפירט אין א באָד. יעדער טראנספּאָרט דארף פריער אדורכ־גיין די באָד און דאָס ערשטע פאר דער באָד נעמט מען ביי אים אָפּ די זאכן. מען האָט אונדז געהייסן זיך אויסטון, אלץ צוגענומען און אונדז אריינגעפירט אין באָד. פארן באָד־אנשטאלט איז געשטאנען אן ס.ס. מאַן מיט איינעם א גע־פאנגענעם פראנצויז. ביידע האָבן פאר אונדז געהאלטן א רעדע. דער ס.ס.ניק האָט גערעדט אויך אין יידיש, מ'האָט פארשטאנען וואָס ער האָט גערדט מיט אזעלכע מיאוסע אויסדריקן, מאכט ער:

— ווער עס האָט גאָלד דאָס ארויסנעמען און אריינוואַרפן דאָ אין דער וואליזע לויט דער ריי.

איז יעדער אין זיין ריי צוגעגאנגען און אריינגעוואָרפן אין דער וואליזע וואָס ער האָט פארמאָגט.

ווען איך האָב פארלאָזט מיין הויז אין ביעלסק, ווען מען האָט מיך ארויפ־געזעצט אויף דער מאשין, פאָרנדיק אין ביאליסטאָק, האָב איך מיט זיך גענומען א פערינע, א קישן און נאָך מ'זאָל כאָטש קאָנען דעם קאָפּ אוועקלייגן. אָבער אין ביאליסטאָק האָט מען ביי מיר שוין אָפּגענומען א סך, האָב איך אַהער געבראכט נישט מער ווי א זייגערל אויפן האנט, מער גאָרנישט. ארויף אויפן עשאלאָן און געפאָרן. ווען מען האָט אונדז געבראכט קיין אוישוויץ און אריינ־געפירט אין באָד, איז געשטאנען א גרויסע ריי פון מענטשן, וואָס זענען אדורכ־געגאנגען שוין נאקעטע און אלע ווערט־זאכן אָפּגעגעבן. דערפון וואָס מענטשן האָבן אָנגעלייגט איז געוואָרן הויכע בערג מיט אָנגעלייגטע ווערט־זאכן אין די וואליזקעס.

אריין אין באָד פון אזא וועג, אלע ביינער צובראָכן און די גלידער אָנגע־ווייטיקט — איז די באָד געווען אן אָנגעהייצטע, א פארגעניגן. אין באָד האָבן געארבעט אלץ געפאנגענע פראנצויזן, וועלכע זענען שוין געווען אין לאגער נאָך פריער, האָט מען אונדז געהייסן ארויפקלעטערן אויף די פּאַרע־בענק אין דער שוויץ־באָד. הונגעריק, צעבראָכן זענען מיר געווען, אָבער מיר זענען שנעל ארויף אין דער הויך, מ'האָט געגאָסן וואַסער אויף דעם אָנגעגליטן אויוון און ס'איז געגאנגען א פּאַרע. די פארע איז ארויף אויף די מענטשן, דאָס איז דווקא געען גוט. אָבער נישט דאָס איז געווען דער עיקר. נאָך אַלעמען האָט דאָס

געדויערט בסך־הכל נאָר אַ האַלבע שעה. אין די בעדער פריער, האָט מען דערציילט, האָבן געוואַרט א סך מענטשן צוזאמען, דאקעגן אָבער איצט פאר אלעמען, פארן סוף, ווען מען האָט אונדז צעשיידט צום לעצטן וועג האָט מען שוין געמאכט די בעדער באזונדער.

נאָכן שוויץ־באָד אז ס׳איז אלץ שוין געווען גוט, האָט מען אונדז געגעבן א טרייב אריין אין א גרויסן צימער, מיט גרויסע שפארעס. עס איז געווען ווינטער, חודש יאנואר. די קעלט האָט זיך אריינגעריסן דורך די שפארונעס און דאָ הייסט מען אונדז מאכן א קאלטן טוש. פון א הייסער שוויץ־באָד אין א גרויסן קאלטן צימער צו מאכן א קאלטן טוש! ווי קען מען געבן אזא קאלטן טוש אין חודש יאנואר? און ווער עס האָט נישט געוואָלט האָט מען אים געטריבן מיט שטעקענס און קלעפּ. דער סוף איז געווען, אז מ׳האָט געמוזט ארונטערגיין אונטערן אייז־קאלטן וואסער. דאָס איז אלץ געמאכט געוואָרן דעם מענטשן אומצוברענגען. באַלד נאָכדעם איז מען געשטאַנען נאַקעט און געוואַרט אויף אָנטון. די אייגענע אונדזערע וועש אָן מלבושים האָבן מיר שוין נישט געהאַט. מיר זענען געשטאַנען אזוי אין דער ריי און געווארט. ווידער נאסע אין דער עסעריקער קעלט. שפּעטער האָט יעדער איינער פון אונדז באקומען אזא מין פּיזשאמע־אַנצוג מיט פּאַסן ארום און ארום און א קרייץ, אלס א סימן טאָמער אנטלויפט ווער פון לאגער זאָל מען אים באלד דערקענען אז ער איז אן אנטלאָפענער.

מען האָט אונדז דאן ווידער אויסגעשטעלט וואַרטן. ווער עס האָט געקאָנט פיזיש האָט אויסגעהאלטן און ווער נישט האָט מען באלד געזען אז ער באקומט א לונגען־אנטצינדונג און ער וועט נישט לאנג אָנהאלטן. ער איז שוין א פארטיקער. מ׳האָט דעם ארויסגעפירט פון דער ריי און אוועקגעפירט צו די טויטע. די וואָס האָבן אויסגעהאלטן האָט מען אויסגעשטעלט. נישט אָט אזוי פשוט. אַלץ איז געווען מיט א רשימה און מ׳האָט אונדז געפירט. מיר האָבן נישט געוווסט ווהין. מיר האָבן געזען די מענטשן וואָס פאלן אוועק, זיי האָבן געהאט שטאַרקן פיבער, דאָ איז געווען א ביעלסקער, בורטשאָק, נאָך איינער וואָס איז אנטלאָפן פון דייטש צו אונדז, און בארנאצקע.

די דריי געדענק איך.

מ׳האָט זיי צוגענומען. מיר האָבן געזען אז זיי זענען שוין נישט קיין מענטשן, דאָס ערשטע האָט מען זיי אויסגעטאָן די שיך. ווהין מ׳האָט זיי צוגענומען האָבן מיר נישט געוווסט. אונדז האָט מען אוועקגעפירט קיין בירקענאו.

מיר זענען אין בירקנאו

אריינגעפירט אין לאגער האָט מען אונדז אריינגעזעצט אין א בלאַק. אין דעם בלאָק זענען שוין געווען יידן, וואָס מ׳האָט זיי געבראכט פון גראדנא פאר אונדז. מיר האָבן דאָרטן געזען א בילד פון ערב־טויטע, ידן, וואָס האָבן נישט אויסגעהאלטן. עסן האָט מען זיי נישט געגעבן. דורכן טאָג האָט מען געטיילט 200 גראם ברויט מיט א ביסל וואסער, זענען זיי געפאלן ווי די פליגן און מיר האָבן געזען ביי דער טיר, נישט קיין טיר, נאָר אזא מין טויער, ווי

מענטשן פאַלן אַנידער שלאָפן אויף אַזעלכע דריי־שטאָקיקע בעטלעך, שפּעטער האָט מען זיי אַרונטערגענומען פון די בעטלעך, אַלעמען, אויך די וואָס מ׳האָט נאָך געקאָנט ראַטעווען אַבי מ׳האָט געזען אַז ער איז שוין נישט צום לעבן, האָט מען אים לעבעדיקערהייט אַריינגעוואָרפן צווישן די טויטע אויפן סטאָק. אונדז האָט מען געגעבן בעטלעך. אויף מאָרגן האָט מען אונדז אַרויסגענומען אויפן גאַס און מיט אונדז מושטרירט ווי מיט מיליטער. איך געדענק נישט וויפיל מיר זענען געווען, געבליבן זענען אַ 80 מאַן פון דעם גאַנצן טראַנספּאָרט. מיט אונדז זענען שוין געווען נישט נאָר ביעלסקער נאָר אויך ביאַליסטאָקער, וואָס האָבן זיך אויסגעמישט צוזאַמען מיט אונדז. זייענדיק אין באָד האָבן מיר געדאַרפט זיין 80 מענטשן און ס׳האָט געפעלט איינער. ס׳זענען געווען נאָר 79. איז געוואָרן אַ ליאַרעם ווו איז דער מענטש אַהין געקומען. מ׳האָט איבערגעקערט דעם לאַגער און דעם מענטש נישט געפונען. דער עיקר, איז איינגעפאַלן דער געסטאַפּאָ, אַז דער מענטש מוז זיין אין באָד. זיי האָבן איבערגעקערט דעם באַרג זאַכן, דעם סטאָק, און דעם מענטש געפונען צווישן די זאַכן. ער האָט געזען אַז מ׳געהט אַלעמען אומברענגען האָט ער זיך פאַרבאַהאַלטן אין דעם באַרג־זאַכן. ער אַליין איז פון פאַך געווען אַ בלעכער, און אפשר געווען געבליבן לעבן, אָבער נאָך דעם וואָס מ׳האָט אים געפּאַקט האָט ער שוין קיים שום האָפענונג נישט געהאַט צום לעבן. מען האָט אים אַרויסגעפירט צוריק צו אונדז ווו מיר זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט און מושטרירט. מ׳האָט אים צוגעבראַכט צו אונדז מיר זאָלן צוקוקן, וואָס זיי גייען מאַכן פון אים. מ׳האָט אים געמאַכט אַ טויט וואָס נאָר מענטשלעכע חיות זענען דאַצו פעאיק. יעדער איינער פון די געסטאַפּאָ האָט געמאַכט אַ „שפּיל“ און געשאָסן אין אים. שוין מיט די ערשטע עטלעכע קוילן איז ער טויט געווען, אָבער יעדער איינער האָט געגעבן נאָך אַ קויל, נאָך אַ שאָס. און אונדז האָט מען געלערנט. געשטאַנען אַ ס. ס.־מאַן און אונדז „געלערנט“. דאָס לערנען איז געווען אַזוי : דעם היטל אַראָפּציען, דעם היטל אַרויפציען. „מיטצע אַפּ, מיטצע אויף“! אַלע דאַרפן גלייך דאָס טאָן ווי מ׳לערט אין מיליטער. „אַפּ־אויף“.

מיר זענען דאָרט געווען אַ זעקס וואָכן און מ׳האָט אונדז אַזוי געלערנט און פון דאָרטן האָט מען אונדז איבערגעפירט אין אַ ציגיינער־לאַגער נעבן דער ברעזשעזשינקע נאָענט אַ פאָר הונדערט מעטער פון דעם קרעמאַטאָריום. מיר זענען געווען ביי דער ברעזשעזשינקע אַרומגעצוימט מיט שטאַכל דראָט אין אַ באַזונדער אָפּטיילונג. דאָס איז געווען אין בלאָקן. די וואַסערן און די בלאָטעס זענען געווען אַזוי גרויס, אַז מ׳האָט אַריינגעשטעלט אַ פוס האָט מען שוין די שיך נישט געקאָנט אַרויסנעמען. 200 מעטער נעבן אונדז איז געווען דער קרעמאַטאָריום. זעקס וואָכן זענען מיר דאָרט געווען אַלס ווינפּלאַץ. די זעקס וואָכן זענען געווען אַ לעבנס קורס, אַז ווער ס׳וועט אויסהאַלטן וועט אפשר בלייבן לעבן. עס איז אָבער געווען אַ שווערע זאַך דאָס אויסצוהאַלטן. מיר האָבן דאָרטן גאָר נישט געטון, מ׳האָט נאָר געדאַרפט טראָגן זאַמד, כדי צו מאַכן אַ וועג. די זאַמד האָט מען געהייסן טראָגן אין אַ היטל און אין אַ טאַש פון דער מאַרינאַרקע. דאָס הייסט מאַכן פון דעם מענטש גאָרנישט. אין די זעקס וואָכן זענען

די פרעסט און די שנייען געווען זער שטאַרק. געשלאָפן זענען מיר אויף פריטשעס אזעלכע דריי־שטאָקיקע בעטן. אין יעדער פריטשע זענען געשלאָפן אכט מאן אויף הוילע ברעטער. איך געדענק ווי דאָס איז געווען ביינאכט. דער שארפער ווינטער האָט אריינגעטריבן די קעלט דורך די שפאלטן און די קעלט האָט זיך אריינגעשניטן אין פלייש ווי נאָדלען און גענאָגט און געשניטן. ווען מ׳האָט זיך געדארפט לעגן שלאָפן האָבן די שיך געדארפט זיין אזוי אויסגעשטעלט גלייך, אז ווען מען זאָל אפמעסטן מיט א לייסט האָט באדארפן זיין א גלייכע ריי שיך. דאָס שלאָפן און אויפשטיין האָט געדארפט זיין פינקטלעך אין א באשטימטער צייט און טאָמער האָט מען געזעען איינעם ארויפגיין שפעטער אויפן בעטל האָט מען אים געקאָנט הארגענען.

אין דער פרי האָט מען אונדז געגעבן א ביסל ביטערע קאווע און אונדז ארויסגעטריבן אויפן גאס און אזוי האָט מען געמוזט שטיין ביז עס איז געקומען א באפעל אריינגיין צוריק. אָבער כמעט נאקעט איז מען געווען און אויפן גאס קאלט, האָבן מיר זיך געריבן איינער ביים צווייטן אזוי ווי הינער, עס זאָל זיין אביסל ווארמער. צי ווייסט עמיצער וואָס הייסט רייבן א פלייצע אין א פלייצע צו דערווארעמען איינער דעם צווייטן זעקס וואָכן דורכאנאנד. אָט אזוי האָבן מיר געלעבט.

אין דער צייט האָט מען אונדז געביטן פון איין בלאָק אין אן אנדערן. מיר האָבן געהאַט אַמאָל א בלאָקאָוון, א טייערן יידישן מנהיג׳ס א זון, אַן אויסוואורף, ער איז אויך אונדז דערגאנגען גוט די יאָרן. ער האָט זיך געהאַלטן פאר א פאָליאק, איך ווייס וואָס ער האָט געמיינט מיט דעם? נאָך דעם תכשיט האָבן מיר געהאט א בלאָקאָוון א פראנצויז, א מערדער ווי א דייטש. נאָך אלעמען האָט מען געבראכט אין אונדזער לאגער א 10.000 דייטשע ציגיינער מיט פרויען און קינדער — א סברה גרויסע „בעלי־יחוסין" און מיר האָבן זיי געדארפט צוטראָגן עסן, פון קיך ביז זייערע לאגערן. גאנצע פעסער עסן וואָס יעדען האבן געדארפט טראָגן 3—4 מאן. דאָס איז געווען קארטאָפל מיט שאָלעכץ, מ׳האָט געטראָגן דעם פאס קארטאָפל ווייט, א האלבן קילאָמעטער גאנג, איז איידער מיר האָבן דערטראָגן דעם פאס קארטאָפל איז געוואָרן פון אים א האלבע. זיי האָבן דאָס באמערקט און באפאלן מיט גראָבע שטעקנס די וואָס האָבן געטראַגן די פעסער עסן. אונדז האָט עס מער נישט אזוי געארט, האַק ברעך, דער הונגער איז שטארקער געווען פון די קלעפ. מיר וידער ווען מיר האָבן געטראָגן די קארטאָפל זענען מיר אריינגעגאנגען אין א ליידיקן בלאָק, אויסגעשאָטן א האלבע פאס קארטאָפל מיט שאָלעכץ און פארבאהאלטן. שפעטער האָבן מיר דאָס ארויסגענומען און מיר זענען געווען זאט מיט דעם. קלעפ האָט נישט מער געהאָלפן. מ׳האָט אונדז אכזריותדיק געשלאָגן פאר די שטענדיקע גניבות.

די ציגיינערס דווקא זענען געווען גאנץ פיינע מענטשן, אפיצירן פון דער דייטשער ארמעע וואָס מ׳האָט זיי אָפגערופן פון מיליטער, ווייל זיי האָבן געשטאַמט פון ציגיינער. ציגיינער און יידן איז ביי די דייטשן געווען היינו הך. ציגיינערס און יידן דארף מען אומברענגען. האָבן טאַקע די דייטשן אומגע־

בּראכט די ציגיינער. מיר האָבּן זיי טאַקע געטראָגן עסן און אלצדינק, אָבער מ׳האָט זיי אומגעבּראכט אלע ביז צו איינעם אזוי ווי יידן.

צום סוף ווען מען האָט אונדז שוין ארויסגעפירט פון בירקענאו האָבן מיר געהאט א בלאָקאָוון, אזא מין מנהל, א פאליאק, א שלאנזאק, א גוטער בחור. ער האָט אונדז געגעבן עסן און ער האָט אונדז געטרייסט:

— „כלאָפּצע״, זאָגט ער אונדז אויף פויליש, „טשימייטשע שען״ — האַלט זיך, קינדער, האלט זיך פעסט. די זון וועט נאָך שיינען פאר אונדז אויך, האלט זיך מיט מוט וועט איר בלייבן לעבן.

צוריק אין אוישוויץ

פעקס וואכן זענען אריבער און עס איז אָנגעקומען אַ בּאַפעל און מען האָט אונדז אָפּגעפירט אין צענטראל־לאגער אוישוויץ. זייענדיק אין בירקענאו האָט זיך נאָך געטראָגן דער ריח פון געברענטן מענטשישען פלייש. מען האָט גע־הערט דאָס סמאָלן זיך פון מענטשן קערפּערס אזוי ווי פארברענט פלייש אָדער פעל וואָס מען הערט דעם ריח פון זיי, אויף ווייטע שטרעקעס. אזוי האָט מען געהערט כסדר דעם ריח פון די פארברענטע קערפּערס. מען האָט געבראכט די מענטשן, צוגענומען פון זיי אלץ וואָס זיי האָבן געהאט, דערנאָך אריינגעפירט זיי אין די גאז קאמערן און פון דאָרטן אין קרעמאטאָריום. מיר האָב נישט געזעען מיט די אייגענע אויגן אָבער מיר האָבן געוווּסט אז מ׳ברענט אונדז. דאָס האָט געדויערט זעקס וואָכן צייט און מען האָט אונדז גענומען קיין אוי־שוויץ גופא. פירנדיק פון בירקענאו אין אוישוויץ — 3 קילאָמעטער — האָט מען געיאָגט און געפּייניקט מ׳זאָל לויפן וואָס גיכער. קומענדיק אין אוישוויץ, האָבן מיר דערזעען א מוסטער לאגער. אוישוויץ איז נישט געווען סתם קיין געמאכטע בלאָקן, דאָרטן איז געווען אמאָל פאר די פוילישע צייטן, פּרעכטיקע מיליטער קאזארמעס, צוויי־שטאָקיקע בלאָקן מיט אויסגעפלאסטערטע שאָסייען און סטעזשקעס אינווייניק. הקיצור ממש א שיינער לאגער. ווי מ׳האָט אהין געבראכט האָט מען אונדז געגעבן אנדערע זאכן צום אָנטון און אויף צו מאָר־גנס אויך האָלצערנע שיך.

מיר זענען אָפּגעווען א גאנצן טאָג אויפן בלאָק. אויפן אנדערן טאָג האָט מען אונדז אלע געהייסן אריינגיין אין לאגער־פלאץ און מ׳האָט אונדז אויס־געקליבן יעדן איינעם לויט זיין פאך. מ׳האָט געמאָלדן, אז יעדער איינער זאָל ארויסגעבן זיין פאך. מען איז צוגעקומען צו מיר און געפרעגט וואָס פאר א פאך איך האָב. איך בין געווען א שוסטער, צום צווייטן: וואָס ביסט דו ? א שניידער. אהער אהין, ביי יעדן אויפגענומען זיין פאך. אויף צומאָרגנס האָט מען געיאָגט צום אפעל אזוי ווי מיליטער. יעדן אינדערפרי האָט מען געקלונגען אין לאגער ווען מ׳דארף אויפשטעהן, ווען מ׳דארף גיין שלאָפן. נאָכן קלונג פלעגן מיר זיך שטעלן אלע אויפן פלאַץ ארויס אין לאַגער. אין לאַגער איז מען אויך געשטאנען ווי מיליטער. פארן טויער איז געשטאַנען אנ׳אָרקעסטער, א שיינע תזמורת, איך האָב אזא אין פוילן נישט געזען, ארויסגייענדיק פון לאַ־גער האָבן אלע געדארפט גייען גלייך ווי מיליטער „מיטצע אפ״ און עס שפילט

די מוזיק. מיר פלעגן ארויס מארשירן ווו עס שטייען שוין די ס.ס.־לייט ווען מ׳גיט אונדז איבער און מ׳פירט אונדז אוועק. מ׳פלעגט אונדז פירן צו דער ארבעט־שטאָט אוישוויץ. אַן ערך 3 קילאָמעטער מיטן שאָסיי. דאָרט איז געשטאַנען א גרויסע געביידע, א פאבריק ארומגעצוימט און באוואכט מיט פּאָסטנס און דאָרטן האָבן מיר געארבעט 800 מאן, נישט נאָר מיין פאך, אלע פאכן. יעדן איינעם האָט מען צוגעזעצט צו א טיש, צו פיר מאן, איך מיט חיימן מיין שוואָגער ביי איין טיש, נאָך א מאן און איינער א גריכישער, געווען גריכן און אויך פּאָליאקן. ווען מ׳האָט אונדז אריינגעפירט איז געוואָרן א הו־הא. זיי זענען שוין געווען פון פריער, די פאליאקן זענען געווען א גרעסערער יחוס. זיי האָב געהאָט מער רעכט פאר אונדז. ווען מיר זענען אריין האָט מען אונדז געגעבן קליידער מיט פּאַסן אזוי ווי פּיזשאַמעס, מיט א געלן נומער און מגן־דוד און א רויט אָנגעגייטן פּאסיק אויפן הארצן מיטן אָבגעדריקטן נומער 1941. דאָס איז געווען מיין נומער. איך האָב געטראָגן אויפן הארצן און איינעם ביי דער זייט, א געלן, דאָס אלץ האָט געדארפט זיין ריין כדי צו דערקענען. זיי האָבן אונדז דאָס געגעבן און מיר האָבן דאָס אליין געמוזט אָנניייען.

באלד נאָכן אריינקומען אין פאבריק האָט מען אונדז פונאנאנדגעזעצט ביי טישן. אזוי ווי מיר זענען געווען נייע האָבן די פּאָליאקן אָנגעהויבן מיט אונדז מאכן קונצן, עס איז געווען שלעכט, זיי האָבן אונדז געשלאָגן, געהאר־געט. זיי האָבן זיך מיט אונדז געשאפן אזוי ווי אין יענע צייטן. מיר האָבן דאָרט געארבעט א 4 חדשים, וואָס לענגער, אלץ געווען פאר אונדז בעסער, מען האָט אונדז געגעבן א נאָרמע און מיר האָבן דאָס געמוזט מאכן. פון די אלע טראַנספּאָרטן וועלכע מען האָט געבראַכט פון גאַנץ אייראָפּא, ווי היטלער האָט אריינגעשטעלט א פוס, ביי וועלכע מען האָט צוגענומען די קליידער, שיך א. ד. ג. האָט מען די מענטשן פארברענט אבער די פארבליבענע זאכן האָט מען אריינגעבראכט צו אונדז אין לאגער און מיר זענען געזעסן און דאָס אלעס אויספאריכט.

מיר האָבן אָפּגעארבעט די גאנצע וואָך. שבת 3 אזייגער האָט מען גע־ענדיקט די ארבעט. האָט מען געמוזט מאַכן ריין, געוואשן די פּאָדלאָגעס. פריער האָבן דאָס געמאַכט די פּאָליאקן. אָבער איצטער האָבן מיר דאָס געמוזט מאַכן. אלצדינק האָבן מיר געטון און זיי זענען געווען איצטער די בעסערע מענטשן. די מייסטערס, די קאפּאָס, די מאכערס, די אלע זענען געווען פּאָליאקן. אָבער אז מיר זענען אינם לאגער געוואָרן אביסל עלטער, איז וואָס זיי האָבן אונדז געהייסן טון האָבן מיר זיי געזאָגט : איר זייט דערזעלבער יחוס וואָס מיר, און נישט געטון פאר זיי גאָרנישט. ביז מען האָט זיי אזוי צוגעוווינט אז זיי האָבן געטון דאָסזעלבע וואָס מיר.

מיר האָבן אָפּגעארבעט א צייט אין דער קאָמאנדאָ 14 אין אוישוויץ, וואָס האָט זיך גערופן „קאָמאנדאָ־באקליידונג", וועלכע האָט באקליידט דעם גאנצן לאגער, דאָס איז געווען פאר אונדז א זער גוטע קאָמאנדאָ, מיר האָבן נישט געארבעט אויפן גאס נאָר אין א פארמאכטע געביידע און א פאבריק און ביי דעם א האָט מען אויך גיכער געקאָנט קריגן א שטיקל ברויט. ס׳איז געווען

פאלן וואָס מען האָט באקומען גוטע קלעפּ און צעשלאָגן ביז בלוט. אין איין פאל ווען איך האָב צעבראָכן אן נאָל און צוגעגאנגען צום מייסטער בעטן אן אנדערן, האָט ער מיר דערלאנגט צוויי פעטש אז א שטיק צייט האָב איך נישט געהערט אויפן אויער, דאָס אלץ ווייל איך האָב צעבראָכן דעם נאָל. דער שלעגער איז נישט געווען קיין דייטש, נאָר א פאליאק. אין דער צייט ווען די דייטשן זענען געווען די אויפזעער אין דעם לאַגער, האָב איך זעלטן פון זיי באקומען געשלאָגן. איינמאָל זייענדיק נאָך אין געטאָ ביעלסק האָב איך געקראָגן א פאטש פון א דייטש, אָבער געשלאָגן אסך האָבן מיך די פאָליאקן. פאר גאָר נישט. פאר קיין חטא, נאָר סתם. צעבראָכן א נאָדל, א שפּילקע, איז וואָס הייסט צעבראָכן? נא דיר א פאטש. אזוי האָט מען זיך געמאטערט, פארפאלן. מ׳געווינט זיך צו אלעם צו.

שבת 3 אזייגער האָבן מיר געמוזט מאכן ריין די גאנצע פאבריק, מען האָט געגעבן א קלינג און מ׳איז ארונטער פון צווייטן שטאָק, מיר האָבן זיך איינגעשטעלט אויפן פלאץ. מיר האָבן געהאט א ציווילן מייסטער, א דייטש, א שרעקלעכער סאדיסט, מיט זיינעם א בלויזן קוק אויף א מענטשן איז מען געוואָרן טויט. פון זיינעם א פאטש האָט זיך דער מענטש איבערגעקערט און טאָמער איז ער געבליבן שטיין האָט ער אים דערלאנגט נאָך און נאָך. א מערדער. א ציוויל מייסטער, ווי געזאָגט איז ער געווען אויך דער גאנצער בעל הבית פון פאבריק.

12 א זייגער פלעגט מען קלינגען און אראָפּגיין נעמען עסן. יעדן איינעם פלעגט מען ארייינגיסן א ליטער עסן.איין זאך איז געווען דאָרטן, אז מען פלעגט ברעגען די שיך פון די טראַנספּאָרטן, וואָס זענען אָנגעקומען פון פוילן, האָט מען אין זיי יעדעס מאָל עפּעס געפונען. ס׳איז געווען א פאל וואָס מ׳האָט געבראכט א טראנספּאָרט פון גריכנלאנד און די אראָפּגענומענע שיך פון די קרבנות זענען ארייינגעפאלן צו מיר אין די הענט. איך האָב זיי באדארפן פאריכטן. איך נעם פון א שיך אָבשניידן דעם אבצעס און איך געפין א סומע געלט. אין אנדערע האָב איך געפונען דאָלארן. ווייטער צוויי ברילִיאנטלעך, נאָך פיל זאכן געפינען ארבעטנדיק ביים וואַרשטאַט. אָבער אז מ׳געפינט אזעלכע דארף מען, פארשטייט זיך. דאָס באלד אָפּגעבן. טאָמער נישט און מ׳כאַפּט ווען דערביי — אויפן אָרט טויט שטראָף! וועגן דעם איז געווען א ספּעציעלע מעלדונג פון טויט שטראָף. איינמאָל האָב איך געפונען דייטשישע געלט אין א שטיוול האָב איך דאָס אוועקגעטראָגן, האָבן די חברה פון מיר חוזק געמאכט, וואָס כ׳טו אזא זאך. שפּעטער האָב איך טאקע דאָס געפונענע נישט אָגעגעבן. אין קעשענע איז דאָך א סכנה צו האלטן דאָס, און אין צימער, אין שאַפקע דאָסזעלבע. אָבער מ׳דארף דאָך געפינען א פלאץ ווו דאָס צו פארבאהאלטן. איינמאַל אין פאבריק, האָב איך, מען זאָל נישט באמערקן, ארייינגעלייגט דאָס געפונענע אין די שפּיצן פון די גרויסע שיך, וואָס איך האָב געטראָגן און ווען מען איז געגאנגען פון דער ארבעט פון לאגער אין בלאָק אריין האָט איינער פון די ארבעטער באמערקט, גראָד מיינער א ידיד, און דאָס געלט איז מיר אוועק.

אין בלאָק דארף מען נאָר עסן, ווייל די נאכט איז געווען מיינע נישט דער טאָג. מען האָט נאָר געדארפט עסן. האָב איך אמאָל גענומען 100 דאָלאר, צוגעגאנגען צו א פראנצויזישן יידן, מיטן נאָמען לעוויצקי, וואָס איך האָב אים געקאָנט. האַב איך דעם פראנצויזישן ייד געזאָגט: לעוויצקי, איך האָב געלט און איך דארף האָבן ברויט. זאָגט ער מיר: גוט. האָב איך אים געגעבן 100 דאָלאר. איין דאָלאר און הונדערט איז דאָ אין לאגער געווען דיזעלבע מטבע. דאָלארן האָט נישט געפעלט. דאָלארן איז אין לאגער בכלל נישט געווען קיין טייערע ארטיקל. געלט האָט אין לאגער נישט אויסגעפעלט. איך בין מיט לעוויצקין אדורכגעקומען ער זאָל מיר צושטעלן פאר די 100 דאָלאר 32 ברויטלעך. און ער האָט מיר פון צייט צו צייט אָנגעהויבן געבן ברויט. נאָך א 10—12 ברויט האָב איך געזעען אז ער שטייט אָב, ער גיט מיר טאקע נישט מער. זאָג איך אים:

— לעוויצקי, האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט 32 ברויט?

זאָגט ער מיר:

— פונוואנען זאָל איך דיר נעמען ברויט, אז מ'גיט מיר נישט קען איך דיר נישט געבן, פון וואנען זאָל איך דיר נעמען ברויט? עס איז פון דעם עסק גאָרנישט געוואָרן. יעדער איינער פון אונדז האָט געהאט א בעט וועלכע האָט געדינט פאר א שאפע, א בופעט, פאר אלצדינק. ביי זיך האלטן געלט האָט מען נישט געקאָנט. איך האָב גענומען איינמאָל צוויי אמעריקאנער גאָלדענע צוואנציקערס און זיי פארבאהאלטן אין מאטראץ און פארשטאָפּט אין שטרוי אין א לאָך פון מאַטראַץ און בין אוועק צו דער ארבעט. ביי אַפּעל צוריקקערענדיק פון דער ארבעט אין לאגער, ווי געוויינטלעך, מיטן אָרקעסטער פארן אריינגעהן אין די בלאָקן, שטעלט מען זיך אויס אויפן פלאַץ און עס הייבט אָן קלינגען א גלאָק, דער אפעל. א המון פון 10.000 מענטשן. און דער אָנפירער פון לאגער גיט א קאָמאַנדאָ: „איינשטעלן צום אפעל"! ווערט אלץ שטיל. שא! ביי יעדן בלאָק שטעלן זיך אויס 100 מאן, און יעדער בלאָק האָט א בלאָקאָוון, ד. ה. א אונטער־אָנפירער, דער בלאָקאָווער אליין איז דערזעלבער געפאנגענער וואָס יעדער איינער, אָבער ער האָט די אויפגאבע פון א שרייבער, אַן אויפזעער אויפן בלאָק. אויך האָט יעדער בלאָק א ס. ס. מאַן וואָס ער שטעלט אויס און ציילט אָפּ די מענטשן, אזויפיל און אזוי פיל זענען פאראן. אלע דארפן שטיין גלייך און נישט א דריי טון מיטן קאָפּ. דער ס.ס־מאן ציילט אָפּ און טאָמער, חלילה, פעלט איינער, ווערט דער גאנצער לאגער איבערגעקערט און זיי מוזן דערגיין און געפינען דעם אוועקגעקומענעם, אזוי אויך טאָמער איז פאראַן אַן איבעריקער. ס'האָט נישט געטאָרט זיין ווייניקער אָדער מער. נאָכן אפעל ווידער א קלאַנג, אָפּגעציילט אלעמען און יעדער איינער צו זיין בלאָק. איך קום אריין אין מיין בלאָק. איך גיב א קוק, איך האָב נישט מיין בעט. די בעטן זענען אלע נומערירט. מיין בעט איז נישטאָ. זאָג איך צו זיך, איך האָב שוין נישט די צוויי צוואָנציקער. שוין פארפאלן! מען האָט איבערגעטראָגן דאָס בעט מיטן מאַטראַץ אויף א צווייטן אָרט און איך האָב נישט געוווּסט וווהין. כ'האָב אויך נישט געקאָנט שרייען אז מ'האָט מיר צוגענומען

דאָס בעט, וואָס וועל איך שרייען, א נארישקייט, פארפאלן. אויף צו מאָרגנס די זעלבע זאך, מ׳גייט צו דער ארבעט. אין אלגעמיין זענען געווען א סך פאַלן וואָס געלדער און ווערטזאכן זענען פארפאלן געגאנגען אין לאגער, אָבער עס האָט נישט געשפילט קיין גרויסע ראָלע.

אזוי האָבן מיר דאָרטן געארבעט די גאנצע צייט, עס פלעגן אין דער צייט פאָרקומען אויך סעלעקציעס. איך בין אדורכגעגאנגען דריי סעלעקציעס, איינמאָל גאָר א גרויסע סעלעקציע א גלאָוונע. צוויי מאָל אדורכגעמאכט סע־לעקציעס, וועלכע ס׳האָט אָנגעפירט קאָדעק, דער הויפט־אָנפירער פון לאגער אוישוויץ, וועמענס פראָצעס איז גאָר נישט לאנג פאָרגעקומען. פאר זיינע סעלעקציעס פלעגט מען ווערן אויסגעטון נאַקט אין באָד אריין און דאן גייט מען אדורך א קאָמיסיע. ביי א טיש שטייט ער אליין און די געפאנגענע גייען דורך פאר אים. ווען ער האָט באמערקט איינעם, וואָס גייט פלעגמאטיש, פלעגט ער פרעגן וואָס פאר א נומער האָסט דו? שרייבט ער אויף דעם נומער און גיט דעם בלאָקאָוון א באפעל אז דער געפאנגענער טאָר מאָרגן נישט ארויס־גיין צו דער ארבעט. און טאָמער הייסט מען שוין נישט ארויסגיין צו דער ארבעט איז אָך און ווי. און נישט נאָר אין דעם בלאָק נאָר אויך אין א סך אנדערע בלאָקן ווארפן זיך ארויס מענטשן, יעדעס מאָל א פאר הונדערט יידן. ווער ס׳איז דעם אוישוויץ־לאַגער־אָנפירער נישט געפעלן געוואָרן, דער גייט שוין ארויס פון דער ריי, דער איז שוין נישט מער צום לעבן. ווען איך בין דורכגעגאנגען און איך בין נישט געוואָרן אָבגעשטעלט, גיי איך שוין ווייטער. מיר אינטערעסירט נישט מער וואָס איז געווען מיט יענעם, אבי איך בין שוין אדורך. ארויס אויפן בלאָק, ארומגעוואשן זיך, ריין האָט מען באַ־דארפט זיין. אָפגעראזירט זיך, די שיך אויסגעפוצט אין זיך געלייגט שלאָפן. אין דער נאכט ווי אזוי מען האָט זיך אוועקגעלייגט שלאָפן, אזוי איז מען אויפגעשטאַנען.

איינמאָל פאר מיינע צייטן אין לאגער איז געווען א פאל אז מען האָט אין מיטן דער נאכט געמאכט אנ׳אפעל, א סעלעקציע ביינאכט! אָבער די סעלעקציע בין איך דורכגעקומען, עס איז מיר באשערט צו לעבן! אז איך זאָל זיין א לעבעדיקער עדות פונם לעבן פון יידישן געטאָ. אזוי איז אָב־געגאנגען די צייט אין אוישוויץ, איך בין געווען דער גליקלעכער, ווייל אנ־דערע האָט מען צוגענומען אין טראנספּאָרטן.

יידן רייסן אויף דעם קרעמאטאָריום און פאַרברענען זיין אדמיניסטראטאָר

אז מ׳נעמט רירן א מענטש פון איין אָרט אויפן צווייטן איז ער שוין צעבראָכן, ווייל יעדער איינער ווערט צוגעוווינט צו זיין פלאץ. פון די טראנ־ספּאָרטירטע זענען אויך א סך יידן נישט צוריק געקומען.

איך בין דאָרט געווען און געארבעט ביזן סוף, ביז עס האָט זיך דערנענ־טערט די מפלה פון דעם דייטש און זיי האָבן זיך גענומען ציען אויף צוריק פון די פראָנטן טיפער אין דייטשלאנד. מיר זענען דאָך געווען אין צענטער,

האָבן זיי גענומען עוואַקואירן אַלע לאַגערן. אַ 40 קילאָמעטער אַרום אוישוויץ איז אַלץ געווען לאַגערן. איך האָב אַדורכגעמאַכט אַפילו אַ פאַל, ווען עס איז געווען אַן אויפרייס אין קרעמאַטאָריע, ווען יידן האָבן אויפגעריסן די קרעמאַטאָריע און דאָרטן פאַרברענט דעם שעף, זייערן, וועלכן מען האָט לעבעדיקערהייט אַריינגעוואָרפן אין אויוון. אַלע קאַצעטניקעס זענען נאָכדעם אַנטלאָפן, אָבער צום באַדויערן האָט מען כמעט אַלע ווידער געכאַפּט. געווען, וואָס איך ווייס, עטלעכע מיידלעך פון פּרוזשאַנע, וועלכע האָבן געאַרבעט אין די קאָמאַנדאָ פון געווער, האָבן די דייטשן געזאָגט אַז די מיידלעך האָבן צוגעשטעלט געווער און אויפרייס־מאַטעריאַל און מען האָט זיי דאַן פאַרברענט.

ווען מען האָט דעם שעף פון קרעמאַטאָריום פאַרברענט, האָט זיך געשאַפן אַ שרעקלעכע פּאַניק. עס איז געוואָרן אַנ׳אַלאַרם, די סירענעס האָבן אָנגעהויבן פייפן. ווייל די געפאַנגענע זענען זיך צעלאָפן און די געסטאַפּאָ מיט דער הילף פון עראָפּלאַנען האָבן געזוכט צו כאַפּן וואָס און וועמען. 7 מאַן פון די אַנטלאָפענע פון לאַגער האָב איך געזען, איך האָב נישט געזען ווי זיי זענען אַנטלאָפן, אָבער איך האָב געזען ווען מ׳האָט זיי געכאַפּט. מען האָט זיי אַריינגעפירט אין לאַגער און מ׳האָט זיי געמאַכט אַ טויט אַזוי ווי ריכטיקע בהמות אין אַ שעכט־הויז פון פלייש. אַלע זיבן יידן זענען געלעגן צעשניטענע אויף אַ טיש לעבן זיי איז געווען אַ שילד אויפגעהאָנגען: „קוק זיך איין״! דאַן האָבן זיי געגעבן אַ באַפעל די אַלע פאַרזאַמעלטע אַרום די צעשניטענע 7 מאַן: „מיטצע אָף!״ אַלע זאָלן קוקן. אויך געווען אַ טייל אַנדערע וואָס מ׳האָט געכאַפּט און מען האָט זיי אויפגעהאָנגען.

דאַן האָט זיך אָנגעהויבן די ענדע. ווען עס האָט זיך דערנענטערט דער פראָנט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן עוואַקואירן גאַנץ אוישוויץ און די גאַנצע געגנט אַרום און אַלעמען אַרויסגעפירט אַ חוץ דעם בית חולים וואָס איז געווען אין אוישוויץ, אים האָט מען געלאָזט. מיר האָבן בשעת מעשה געגלויבט אַז מ׳וועט אויפרייסן דאָס שפּיטאָל, נישט לאָזן לעבן אַפילו די קראַנקע. אָבער ניין, דער שפּיטאָל איז געבליבן גאַנץ און אונדז האָט מען עוואַקואירט. מען האָט אונדז געפירט בשעת מעשה — געדענק איך — צו פוס אין וויסטע שנייען — דאָס איז געווען אין 1944, געפירט אונדז אין דייטשלאַנד. יעדער איינער וואָס האָט געהאַט גוטע שיך האָט געקאָנט גיין אָבער דער וואָס האָט נישט געהאַט קיין גוטע שיך האָט אים אָגעריבן די פיס.

דאַס איז געווען אויך נישט פון די קליינע ליידן, געווען יידן וואָס האָבן די לעצטע מינוט געבעטן אויף זיך דעם טויט. אָבער מיר זענען דאָס אריבערגעקומען און דערלעבט דעם סוף פון היטלערן ימח שמו, מוזן מיר זיך טרייסטן דאַמיט.

פייוול שפּירא
באַלטימאָר

איך בין געווען איינער פון זיי

כ׳פיל מיך פּאַרפּליכטעט איבערדערציילן געגויי און דייטלעך אַלץ, וואָס כ׳האָב איבערגעלעבט אין דעם שרעקלעכן אומקום פון ביעלסקער יידנטום. זייענדיק איינער פון זיי. און ס׳איז מיר שרעקלעך שווער, נאָכאַמאָל איבערלעבן דעם גיהנום פונדאָסניי.

איך וויל דאָס מאַכן געגויי אויף וויפיל מיין זכרון דינט מיר, כדי נישט צו מאַכן קיין טעות אין דאַטעס, אָדער אַ פאַרווירונג פון די נעמען, ווייל צו הייליק און טייער זענען פאַר אונדז אונדזערע קדושים, וואָס זענען אַזוי אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן, און ווייל אונדזער חוב איז, כל זמן מיר לעבן איבער־צוגעבן פאַר די קינפטיקע דורות די ריכטיקע געגויע פאַקטן, אָפּהיטן דעם ריינעם טראַגישן אמת פון וואָס ס׳איז געשען, דאמיט באהערן דאָס לעבן און דעם טראַגישן אומקום פון אונדזערע טייערסטע אין דער וועלט.

איך גיב איבער פאקטן וואָס איך פערזעלעך האָב צוגעזען, און צוזאַמען מיט די קדושים דורכגעמאכט, דעם פּיין און ווייטיק, וואָס מיר האָבן איבער־געלעבט אונטערן ווילדן רעזשים פון די נאַציסישע חיות פאַרשאָלטן זאָלן זיי זיין אויף אייביק.

כ׳טו דאָס נישט כדי געדרוקט צו ווערן חלילה, ס׳ליגט מיר שוין לאנג נישט דער קאָפּ דערביי. כ׳טו דאָס פון זייער כבוד וועגן און ווייל איך און אַלע מיר זענען פאַרפּליכטעט נישט פאַרגעסן, אייביק דערמאָנען, אייביק דערציילן און זאָלן אונדזערע זויבערע הייליקע קרבנות נישט פארגעסן ווערן און זאָל די וועלט נישט באפרייען זיך פון דעם שוידער, וואָס מיר האָבן דורכגעמאכט. און זאָל זיין שווערע מאַסע דריקן אויף איר געוויסן, ווייל זי האָט מיטגעשוויגן אָדער מיטגעהאָלפן.

אין א הייסן זומער־טאָג אין 1942, נאָכן דורכמארשירן אַ שפּאַציר פון איין לאַגער אין צווייטן, קומענדיק פון ביאַליסטאָקער 10־טן פּאָלק, דעם פּלאַץ פון וועלכן זיי האָבן פארוואנדלט אין א יידן לאַגער און פון וועלכן כ׳בין ארויס על פי נס, נאָך אַ טאָג צופוס גיין פון ביאַליסטאָק קיין ביעלסק מיט אַן אונטער־געשאָסענעם פוס, בין איך אָנגעקומען, אַזייגער 6 הינטער דער שטאָט און שטיין געבליבן נעבן דעם ערשטן הויז. כ׳האָב מורא געהאט ווייטער צו גיין. כ׳האָב מיטן אינסטינקט ארויסגעפילט אַ סכנה. מיין פאַרגעפיל האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז כ׳דאַרף שטיין בלייבן. פול מיט פחד שטיי איך און כ׳פיל ס׳טונקלט מיר פאַר די אויגן. איך חלש ווייזט אויס. כל זמן כ׳בין געגאנגען, האָט דער בלוטיקער פוס מיטגעהאָלפן. מיט דעם מאָמענט וואָס כ׳האָב אויפגעערט גיין, האָט דאָס הארץ זיך אָפּגעזאָגט ווייטער אים אונטערצופּאָמפּען בלוט.

אין דעם מאָמענט האָט מיך באַמערקט דודקע ליעשקעס, אַ עלעקטראָ־מאָנטער. וואָס האָט געאַרבעט ביי אונדז אין עלעקטראָווניע. ער האָט מיך נישט געלאָזט גיין, מיך אריינגעפירט צו זיך אין שטוב און איך האָב דערווייל פאַר־חלשט און ער האָט מיך געמונטערט.

ווען כ׳בין געקומען צו זיך האָט מיר דודקע דערציילט, אַז נעכטן האָבן די דייטשע מערדער דורכגעפירט אין ביעלסק אַ שרעקלעכע שחיטה אויף זעכציק יידן און אַרויסגעהאָנגען פלאַקאַטן, אין וועלכע זיי האָבן דערציילט, אַז זעכציק יידן זענען דערשאָסן געוואָרן צוליב קאָמוניסטישער טעטיקייט.

לאָזט זיך אויס, אַז פוילישע כוליגאַנעס האָבן זיי אָנגעוויזן אויף די רייכע יידן פון ביעלסק און איר אינטעליגענץ. די פוילישע שכנים אונדזערע האָבן זיי אַרומגעפירט פון גאַס צו גאַס און אַרויסגעשלעפט פון די הייזער טאַטעס פון קינדער, מענער, ברידער, זיי באַפוילן מיטנעמען רידלעס און בייזעמער, גלייך זיי וואָלטן זיי גענומען צו דער אַרבעט. אַזוי האָבן זיי אַרויסגענומען אַ הונדערט יידן, פאַרפירט זיי אין דער קאָשטשושקאָ גאַס, ווו אַמאָל איז געווען די פאָליציי קאָמענדאַנטורע. נאָך אַ קורצער אויספאָרשונג האָבן זיי אויסגעשטעלט האַנד־ווערקער באַזונדער און סוחרים און אינטעליגענץ אין אַ באַזונדער ריי.

לעשקעסן האָבן זיי באַלד באשעפטיקט ביי זיין פאַך, אַזוי אויך באַפרייט די האַנדווערקער. די איבעריקע זעכציק יידן האָבן זיי ארויפגעלאָדן אויף אַ לאַסט אויטאָ און זיי אָפּגעפירט אין אַן אונבאַקאַנטער ריכטונג. גויים האָבן דערנאָך דערציילט, אַז מ׳האָט זיי צעשאָסן אין פיליקער וואַלד.

נישט אַלע נעמען געדענק איך. וועמען כ׳געדענק וועל איך דאָ דערמאָנען און זאָלן מיר זיי נישט פאַרגעסן.

1. שייקע קאַם
2. הערשל קאַם (זיין ברודער)
3. טאָליע קאַפּלאַנסקי
4. מייטשעק קאַפּלאַנסקי (זיין ברודער)
5. משה׳ל פלאַנסקי (סענדער׳ס זון)
6. הלקע כארבלאַוואָסקיס זון (א סטודענט)
7. יאַנאַס וויינשטיין — אַן אַדוואָקאַט
8. שמשון קאַש
9. יעקב וואַלטשיק (א לערער, זלמן קאַנס איידעם)
10. אַלטער מוזיקאַנט (שייע׳ס ברודער)
11. זעלצער (א לערער, יאַסקולסקיס איידעם)
12. שמואליק לעווין (ליבעס שוואָגער)
13. חיים איטשע געווירץ
14. איטשע באקענשטיין (אַ רעסטאָראַן נעבן באַן)
15. יענקיל בזשעזשינסקי
16. יוסף קאַץ (דער באַוווסטער לערער).

די אנדערע קדושים געדענק איך ליידער נישט. מיין זכרון האָט זיינע באגרענעצונגען. כ׳באַמי זיך איבערגעבן כאָטש די נעמען וועלכע כ׳געדענק

באַשטימט, און זאָל בלייבן הייליק זייער אָנדענק ביי אונדז ביעלסקער ווו מיר זענען.

אין צוויי טעג שפּעטער האָבן זיי ארויסגענומען נאָך 7 מאַן, פון וועלכע כ׳געדענק נאָר דעם אַלטן געווירץ און דער מאלער איטשע ווארנע. אַלץ מיטן תירוץ אַז זיי זענען קאָמוניסטן האָבן זיי זיי דערשאָסן.

אין אַ 10 טעג ארום האָבן זיי ארויסגענומען צען קריסטן און אויך זיי דערשאָסן, ווייזט אויס געווען חסידי אומות העולם און געמוסרט די פּאָליאַקן פאר זייער מיטארבעטן מיט די רוצחים, האָבן זיי באַצאָלט מיטן לעבן. צווישן זיי איז געווען דער ערלעכער און פיינער קסיאָנדז אונדזערער, בארוואסקי און דער לעצטער ביעלסקער בירגערמייסטער סענאטאָר ערדמאַן.

אין דער גרופּע פון די ערשטע זעכציק קדושים איז אויך געווען שלמה עפּשטיין. אים האָבן די רוצחים איבערגעלאָזט און נאָמינירט אַלס עלטסטן פון יודן־ראַט. ער האָט גערעדט דייטש נאָך פון זיין שטודיום אין שווייץ און זיי האָבן אים באדארפט האָבן.

שלמקע עפּשטיין האָט לויט זייער אויפטראג אָרגאניזירט א יודן־ראַט פון פּאָלנדיקע מיטגלידער:

אייזענשטאט

יעקב גאלאנט

קלמן פריידקיס

חיים יונה אַבראמאָוויטש (בזשעזשינסקיס שוואָגער)

מענדל בעקערמאַן (בזשעזשינסקיס איידעם)

גראיעווער (בורדעס איידעם)

יעקב עלבערג (מיין געוועזענער שותף)

ס׳זענען געווען נאָך אייניקע מיטגלידער, אָבער ווידער דאָס זעלבע — כ׳ווייס נישט פאַרוואָס כ׳געדענק זיי נישט. מיר דאַרפן געדענקען מיט כבוד זייערע הייליקע נעמען. די ביעלסקער מיטגלידער פון יידן־ראט האָבן דאָס כשר פּאַרדינט. הייליק זענען זיי געווען ביז צום לעצטן אָטעמצוג. ביעלסקער יידן־ראַט האָט זיך מקריב געווען פאַר יעדן ייד. כבוד זייער אָנדענק.

דאָ האָט זיך באַלד אָנגעפאנגען א סדרה שקלאַפעריי און צוואנגס ארבעט. דער יודנראט האָט געמוזט צושטעלן קנעכט פאַר בזיונותדיקע דערנידעריקנדיקע ארבעטן. טאָג טעגלעך האָט ער געמוזט ארויפלייגן קאָנטריבוציעס, טאָג־טעגלעך זענען געפלויגן נייע גזרות. איינע שווערער און פארצווייפלדיקער פון דער צווייטער.

דעם ערשטן טאָג האָבן זיי געדארפט צוזאמענשטעלן 10 פונט גאָלד. יידן האָבן פון זיך אויסגעטון גאָלד און זילבער. יעדער האָט זיך געמוזט שיידן מיט טרערן נעבעך פון קדושין־רינגל, פון אוירנגלעך, וואָס זענען א ירושה־געדע־כעניש פון דורות, די באָבעס זייגערלעך אָדער דער מאמעס בראָש. אָבער דעם צווייטן טאָג האָט זיך אָנגעפאַנגען פונדאָסניי. דאצו זענען צוגעקומען די פליכטן פון באַקליידן אונדזערע אייגענע מערדער, זיי זאָלן חלילה זיך נישט צוקילן אין דער קעלט. מ׳האָט געמוזט אויסטון שטיוול, וואַליקעס, פעלצן פוטער און

זיי אַוועקגעבן. ס׳האָט גאָרנישט געהאָלפן, מיר זענען געווען נאַקעט און באָרוועס אין די קעלטן, אָבער זיי, די דייטשישע מערדער, האָבן מיר געדאַרפט פעסטען.

אזוי זענען אָפגעפלאָסן טעג, וואָכן, מאָנאַטן. צוויי יאָר צייט פון קרבנות שקלאַפעריי און קאָנטריבוציעס. דאַן האָבן זיי געשאפן דעם געטאָ. סעפּטעמבער 1940 האָבן זיי אים אויפגעשטעלט און אים אויסגענוצט צו אונדזער פארדרענגונג און אויסראָטונג ביז נאָוועמבער 1942. ביז דעם אומקום פון אונדזערע קדושים.

דער געטאָ האָט זיך פונאנדערגעצויגן אין געציילטע גאַסן, ווו מיר זענען געווען פארזיגלט און פארקלאַפט.

אין דעם „יפה עיניים” בית המדרש האָט זיך געפונען דער יודנראט. דער פלאַץ ארום דעם בית המדרש, די נאָענטע צו אים געסלעך מיט דער יאגעלאָנסקי גאַס, און נעבן דער באָד גאס און די גאַס ווו די קצבים האָבן געוווינט, אַ גאַנץ קליינער שטח פון ביעלסק. א פערטל פון דער שטאָט, איז פארברענט געוואָרן אָנהויבנדיק פון וואלדמאן, זאבלודאָווסקי, מאטיעלאוו, פארבער און גאַנץ קאָפערניקא, איז פארברענט געוואָרן און א טייל פון דער זאַמקאָווסקער גאַס. אַזוי ארום האָט מען די יידן. דעם „יידישן ישוב” משטיינס געזאָגט, קאָנצענטרירט אין א זער באגרענעצטן פלאַץ.

דער הונגער, די נויט איז געוואָרן פון טאָג־צו־טאָג גרעסער. מענטשן האָבן אויספארקויפט וואָס מ׳האָט געהאַט און פארמאָגט. און ס׳איז נאָר געבליבן זיצן און וואַרטן אויף נסים. אויב נישט אויפן גיכן טויט.

אַזוי האָבן זיך געצויגן גסיסהדיקע טעג ביז דאָס שרעקלעכסטע איז געקומען.

דאָנערשטיק 5 אזייגער פארנאכט, אָנפאַנג אָקטאָבער 1942, האָב איך פאַרלאָזט דעם געטאָ און געפאָרן קיין בריאנסק צו מיינע עלטערן. כ׳האָב פארזיכערט מיין פרוי, אַז נאָך שבת קום איך זי נעמען, נאָך דעם וואָס כ׳וועל צוגרייטן אַן אָרט פאר אונדז. זי האָט מיך באַגלייט ביז צום טויער, האלטנדיק אונדזער טעכטערל אויף אירע הענט.

אין דריי טעג ארום האָבן מיר באקומען א ידיעה פון ביאליסטאָק, אַז אין דער נאכט וועט דער געטאָ געשלאָסן ווערן. אַ שרעקלעכער פחד האָט שווער זיך געלייגט אויף אַלעמענס געמיטער, די מורא, וואָס איז באפאלן די געטאָ איינוווינער האָט געבראכט מענטשן צו וואנזין. מען איז געלאָפן, איינער צום צווייטן איז געלאָפן, אפשר ווייסט ער עפּעס איינצלהייטן, אפשר איז נאָך דאָ אַ פונק פון האָפענונג, אפילו די אזוי גערופענע אייביקע אָפטימיסטן זענען צעבראָכן געוואָרן, אַרומגעגאנגען ווי שאָטנס און וויסטיק געשוויגן. יעדער האָט זער גוט געוווּסט, וואָס מיינט די ידיעה.

ווי נאָר די נאַכט פון זונטיק איז צוגעפאלן, האָט מען דערהערט פלוצים אַ שטאַרקן גערויש פון לאסט וואָגנס, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צו דער שטאָט. דאָס גערויש פון די ליידיקע אונטערטאנצנדיקע מאַשינען האָט זיך ארייַנגעקריצט אין די מיט פחד אָנגעפילטע נשמות. ס׳איז געווען פינצטער, די ליכט פון די מאשינען האָבן זיי אויסגעלאָשן. ס׳האָבן זיך נאָר געהערט סקיפעריי פון קייטן, רעסארן און ספרענזשינעס. די שווערע לאסט כלים האָבן געקרעכצט און

ווילדע קולות פון צעווילדעוועטע בלוט־דאָרשטיקע צעיושעטע מענטשן־חיות האָבן זיי באַגלייט. אזוי האָבן זיי זיך דערנענטערט אַלץ נאָענטער און נאָענטער צו דער שטאָט, צו דעם געטאָ. זייענדיק שוין אייניקע מעטער פון געטאָ האָבן זיי אָנגעהויבן מיט א שיסעריי, געדיכטע זאַלבן, האָגל פון קוילן זענען געפאלן און צוזאמען געדונערט אונאויפערלעך, פחדימדיק. באַלד זענען געפאלן העכער אַ צענדליק קרבנות, מאַמעס מיט קינדערלעך אויף די הענט, עלטערן אַלטע, וואָס האָבן ארויסגעקוקט זייערע שטארקערע משפחה מיטגלידער זאָלן קומען מיט גוטע הילף, זענען געפאלן די ערשטע. די נאַכט האָט צוגעגעבן סודות צום סוד פון טויט, אָבער מיטן זון אויפגאנג האָט מען שוין געזען און געוווסט, ווער זענען געווען די קרבנות. מ׳האָט זיי נישט געקאָנט ברענגען צו קבר ישראל, מ׳האָט זיי באערדיקט אין געטאָ אין א ווינקל.

כ׳האָב באַלד אַוועקגעשיקט א באקאנטן פויער, ווען כ׳האָב מיט שווע־רער מי אויסגעפונען און פארשטענדיקט. ער זאָל פאָרן קיין ביעלסק, אפשר וועט ער זיך קאָנען פארשטענדיקן מיט מיין פרוי און איר אויפקלערן, פארוואָס כ׳האָב זיך פארשפעטיקט צו קומען זי נעמען א. א. וו.

דער פויער האָט זיך אומגעקערט און מיר איבערגעגעבן די ביטערע בשורה, אַז ביעלסקער געטאָ איז אַרומגערינגלט מיט דאָפּלטע רייען פון געסטאַפּאָווצעס און פוילישע בלוטהונטישע פּאָליציי־מענער און ס׳איז אוממעגלעך אפילו זיך דערנענטערן צום געטאָ. קיין וועג נישטאָ.

פון זונטיק ביז שבת האָבן זיי געהאלטן דעם בריאנסקער געטאָ פארשפארט און איזאָלירט. שבת האָבן זיי באפוילן הונדערטער פויערן זאָלן קומען מיט די וואָגנס געשפאנטע און זיי האָבן מערדערלעך אַריינגעשפאַרט אין זיי אלע יידן, דאָס גאנצע שטעטל, און זיי פארפירט אין ביעלסקער געטאָ.

דאָס זעלבע האָבן זיי געמאכט מיט באטקער און אָרלער געטאָס. אַלץ טראַנספּאָרטירט קיין ביעלסק. דאָס האָט מיר איבערגעגעבן די פרוי פון מעכאניק, וואָס האָט ביי אונדז געארבעט לאנגע יאָרן. נאָכדעם וואָס כ׳בין באפרייט געוואָרן.

זי האָט דערציילט :

די דייטשן האָבן צעלאָזט אַ קלאַנג אין ביעלסקער געטאָ, אַז מ׳גייט איבער־פירן די יידן אין אַרבעטספלעצער אויף אַרבעט. יידן, האָבן זיי געזאָגט, מעגן נעמען מיט זיך וואָס זיי קאָנען און זיין גרייט אָנצוהויבן אַ לעבן פון פּראָדוק־טיווער אַרבעט.

יידן האָבן געמאכט פּלעצאקעס פון וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט. גענומען וואָס מ׳האָט געהאט און זיך געלאָזט אין וועג אריין. ווען זיי זענען ארויס פון די הייזער, האָט מען זיי אויסגעשטעלט אין רייען און געפירט דורך דער זאמקאָווער גאַס צו דער באַן. אויפן פּעראָן, ווען אלע יידן זענען שוין געווען פארזאמלט, האָט מען זיי אָפּגעשניטן מיט מעסערס די שטריק פון די פּלעצאקעס און די לעצטע האָפנונגס־פּעקלעך זענען אראָפּגעפאלן פון זייערע פּלייצעס און געבליבן אויפן פּעראָן פאר די רויבער מעט זייערע ביליקע, שמוציקע פוילישע אונטער־

העלפער, וואָס האָבן פארקויפט זייער פינצטערע נשמה פאר אן אלט קליידל און א פּאָר וועטעשנע הויזן.

דאָ האָט מען אַלע יידן איינגעפּאַקט־פארלאָדן אין פערד וואגאָנען. צו צוויי הונדערט אין א קליין וואַגאָנדעלע, וואָס איז געווען געבויט פאר 8 פערד. אָן עסן און אָן טריקען האָט מען זיי אַריינגעפּרעסט אלט־און־יונג, ווייב־און־מאַן, ווי הערינג אין א פאַס.

אין די וואגאָנען האָבן הונדערטער יידן גלייך געפונען זייער טויט. די איבעריקע האָבן זיי פאַרפירט אין טויטן לאַגער פון טרעבלינקע.

דער סוף פון אַלע פוילישע יידן איז געווען אויך דער סוף פון אונדזערע ביעלסקער פרויען, קינדערלעך, ברידער, שוועסטער, עלטערן און חברים.

ווי קאָן מען שווייגן ? ווי קאָן מען פארגעסן ?

א קוק אויף ביעלסק

נאָך דעם שרעקלעכן טויט פון אונדזערע טייערסטע, בין איך אוועק אין די וועלדער. אַליין, עלנט, ווי א פאריאָגטע חיה, האָב איך זיך אויפגעהאַלטן אין פארשידענע באַהעלטענישן פון די וואלד געדיכטענישן און אין פעלדער, געזוכט מיט וואָס צו דערהאלטן די נשמה און איבערגעאנגען אַ פריוואַטן גיהינום פון איינזאמקייט, הונגער, פּחד און ווייטיק.

צוויי יאָר האָב איך זיך אזוי געוואלגערט אין שמוץ און קעלט, אין נויט און פּחד פארן מענטשן — די ערגסטע חיה אויף דער וועלט.

זומער 1944 איז געקומען די באפרייונג.

אַ וואָך נאָך דער באפרייונג בין איך אין א שענעם העלן, מילדן זומער טאָג אַוועק קיין ביעלסק.

פינצטערניש פון טויט, שטילקייט פון פארניכטונג, וויסטע, פוסטקייט האָט געהערשט אין דער פארוואַרלאָזטער שטאָט ביעלסק.

די גאַסן ליידיקע, די שטובער שטומע. א טרויער קוקט ארויס פון די פענצטער און טירן. שטובער טרימער, חורבות און קיין ייד זעט מען נישט.

כ׳בין אינסטינקטיוו אַוועק צו דער עלעקטראָווניע, ווו כ׳האָב מיינע 15 גוטע יאָרן פאַרבראַכט און כ׳האָב געטראָפן וואָס כ׳האָב דערוואַרט צו טרעפן און די וואָס כ׳האָב זער נישט געוואָלט טרעפן. דער זעלבער מעכאניק, דאָס זעלבע ביוראָ, דאָס זעלבע הויז, די זעלבע שכנים, אָבער נישט מיינע טייערע טייערסטע יידן.

נישטאָ מער קיין יידישע עלעקטראָ קליעטנן, נישטאָ מער מיינע שותפים, מיינע יידן, מיינע פריינד.

עלנט איז אונדזער שטעטל. אָן יידן תפלות זאָגער, אָן בתי־מדרשים, אָן יידישקייט, אָן שולן. נישטאָ קיין יידישע פּאַרטייען, נישטאָ קיין קהלה. אַלץ איז אַוועק מיט רויך פון גאַזן און מערדערלעכן פּיין. אַוועק ווי קיימנאָל נישט געוועזן.

כ׳האָב זיך דאָ, אין מיין טייערער שטאָט, דערפילט איינזאם, עלנט, מער

ווי אין די וועלדער. אויף יעדן געסל און פון יעדער שטוב האָט געלויערט אויף מיר טויט־שנאה פון רויבערס, וואָס האָבן מורא טאָמער בלייב איך לעבן און נעם אָפּ ביי זיי זייער רויב.

יידן האָבן אַ טעות ווען זיי מיינען, אַז גויים וועלן חרטה האָבן. נאָך דעם ווי זיי האָבן געזעען אַז אַנטיסעמיטיזם נוצט תמיד ווי אַ אנלאָקונג, כדי זיי איינצושלעפערן, מיינען יידן, וועלן זיי מאכן דעם אויספּיר, אַז מ׳דאַרף שאַצן יידן און מ׳דארף זיי אומקערן צו זייערע פלעצער און צו זייער פאַרמעגן.

אַ טעות. גויים זענען בלוט חיות, זיי האָבן אויך היינט ווי תמיד הנאה פון בלוט פון שוואַכערע פון זיי און ספּעציעל פון דעם בלוט פון דעם שוואכסטן פאָלק אין דער וועלט — פון יידיש בלוט.

אַ טעות.

מ׳דאַרף זיין שטאַרק. מ׳דאַרף געדענקען נישט אזוי נקמה צו נעמען, ווי אַ ביישפּיל זיך צו נעמען: אַז אַלץ קאָן זיך אומקערן. ספּעציעל איצט, ווען די פּאָליאקן, אוקראַינער, ליטואַנער און רוסן, אין זייער פינצטערניש, זענען גליקלעך מיט דעם רויב פון יידיש האָב און גוטס, וועלן זיי ווייטער וואַרטן אויף אַזאַ געלעגנהייט. דער ביישפּיל איז: געדענקען און זיין שטאַרק. נאָך שטאַרקער און נישט פאַרלאָזן זיך אויף גויים.

און געדענקען אונדזערע קדושים, ווייל מיט זייער הייליקן טויט קאָנען מיר דאָס ארויסלערנען די לעבנס לערע אונדזערע. געדענקען, שרייבן ביכער און זיין שטאַרק.

ביעלסקער פארבליבענע ברענגען צו קבורה יידישע ביינער פון ברידער קבר

מיכאל דאַווידאָוויטש

פון געטא ביעלסק — ביאַליסטאָק ביז אושוויץ—בירקענאו

פאַר געטאָ טעג

מען האָט געהערט אין ראַדיאָ אַז דער דייטש גרייפט שטאַרק אָן פוילן און די מלחמה שטימונג אין שטאָט האָט דערגרייכט כמעט צו א פּאַניק. די פאניק איז נאָך מער געוואַקסן ווען די דייטשן האָבן אָנגעהויבן באָמבאַרדירן שטעט און שטעטלעך מיט בירגער. ענדע סעפּטעמבער 1939 זענען זיי דערגאנגען ביז ביעלסק. דאַן איז געוואָרן דער אָפּמאַך צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד וועגן צעטיילן זיך מיט פוילן און אין א 4 וואָכן שפּעטער האָבן די דייטשן אָפּגעטראָטן און אָנשטאָט זיי איז אַריינגעקומען די רוסישע אַרמיי.

אין די 3—4 וואָכן פון דער דייטשער אָנוועזנהייט אין שטאָט האָבן זיי די באַפעלקערונג גאָר נישט געטון. די עטלעכע וואָכן איז פונקט אויסגעקומען ראש השנה און יום כיפור און אַלעס איז געבליבן ווי געווען. זיי האָבן גאָר נישט געענדערט און קיינעם נישט געטשעפּעט. די רוסן זענען ביי אונדז געווען אַנדערטהאַלבן יאָר.

ביי די ערשטע דייטשישע אָנגריפן אויף פוילן און זייער באָמבאַרדירונג אויף די פּוילישע שטעט האָט אויך אונדזער שטאָט געליטן. זיי האָבן צעשטערט דאַן די קאַזאַרמעס און איין בית מדרש. איך בין דאַן אַלט געווען א 20 יאָר. ביי די רוסן האָב איך געאַרבעט אַלס שוסטער. אויך ביי די דייטשן האָב איך געאַרבעט ביי מיין פאַך, אויך ווען עס האָט זיך געשאַפן דער געטאָ האָב איך געאַרבעט פאַר זיי שוסטעריי. איך האָב פאַר זיי געמאַכט שיך, שטיוול אד״ג. איך האָב געאַרבעט נאָרמאַל און באַקומען אויך באַצאָלט. דער יודנראַט וואָס האָט זיך געשאַפן האָט באַדאַרפן צושטעלן די לעדער און די גאַנצע שוסטעראַרבעט איז געמאַכט געוואָרן פאַר די הויכע אָפיצערן אין געסטאַפּאָ. די לעדער און צודאַטן צו די אַלע שיכוואַרג איז געשמוגעלט געוואָרן פון דרויסן. געלט ווי עס ווייזט אויס האָט ביי יידן נישט געפעלט און יעדער איינער האָט געגעבן זיין חלק אויף דעם צוועק. אָנשטאָט שטייערן פאַר די דייטשן האָבן זיי צוגעשטעלט לעדער־אויסאַרבייטונג. אַזוי אַרום האָט מען אויך אונטערגעקויפט די אָנפירער זיי זאָלן אונדז פאַרלייכטערן דאָס לעבן. פון לעדער־סחורה וואָס איך האָב באַקומען צום אויסאַרבעטן שוכוואַרג, האָב איך זיך אויסקאָמבינירט אַזוי, אַז עס זאָל אויך בלייבן עפּעס פאַר מיר. דערפון האָב איך אויך געקאָנט פאַרלייכטערן אַביסל זיך אַליין. צו דער יודנראַט האָט געוווּסט דערפון, אָדער נישט, ווייס איך נישט. אָבער א פאַקט איז, אַז אַלע האָבן אַזוי געטאָן. עס איז געווען שווער צו קאָנטראָלירן די קאָמבינאַציעס. יעדער איינער האָט אַזוי געלעבט. מיר האָבן אויך אַלץ געגלויבט, אַז מיט דעם וואָס מיר טוען פאַר זיי וועלן מיר זיך ראַטעווען. נישט נאָר שוכוואַרג האָט מען זיי צוגעשטעלט

נאָר אַלצדינג וואָס זיי האָבן געפּאָדערט, גאָלד, זילבער, געלט, קאָנטריבוציעס. ס׳איז נישט געווען קיין פראַגע מ׳זאָל זייערע פאָדערונגען נישט דערפילן. געווען אויך פאַרמעגלעכע יידן אין שטאָט, זיי האָבן געלאָזט פאַר זיך מאַכן עפּעס וואָס פון שוכוואַרג און הלבשה, און האָבן פאַר דעם באַצאָלט. געלט איז דעמאָלט געווען אין אומגאַנג נאָר דייטשע.

דער אָנהויב פון געטאָ

דער געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן אין 1942. דאָס לעבן שפּעטער איז געווען אומנאָרמאַל און טרויעריק. יעדער איינער האָט געקעמפּט פאַר זיין עקזיסטענץ ווי אַזוי נאָר ער האָט געקאָנט. ווער עס האָט געהאַט ווי מ׳זאָגט מזל און אויסדויער און אַ ביסעלע מזל דערצו האָט נאָך ווי עס איז געקאָנט לעבן. מערסטנטייל יידן האָבן געלעבט אין דחקות און אין שרעקלעכער נויט און דער יודנראַט האָט געהאַט די פליכט זיי צו העלפן. אין יודנראַט זענען געזעסן פאַבריקאַנטן, סוחרים און סתם אינטעליגענטן.

איידער זיי האָבן אויפגעשטעלט דעם געטאָ האָבן מיר געאַרבעט ביי פלאַס־טערן שאָסעען, רייניקן די גאַסן, אָדער אויפשטעלן באַראַקן.

אַרבעט און צוואַנגס-אַרבעט

ביעלסק האָט געהאַט אַ פליכט צוצושטעלן אַ געוויסן קוואַנטום פון אַרבע־טער און מיר האָבן געמוזט זאָרגן דערפאַר, אַז די אַרבעט זאָל אָנגיין. אויך דאַן, אין יענער אומגליקלעכער לאַגע האָט אַ ייד, אַ רייכער, אויב זיין לאַגע איז געווען גוט, ער האָט געמאַכט געלט פון גוטער אַרבעט אָדער שמוגעל־מסחר האָט ער נישט געדאַרפט גיין צו צוואַנגסאַרבעט. מיר פלעגן נעמען אויף זיין פּלאַץ אַ יידן, אָן אָרעמען, וואָס פלעגט אַרבעטן פאַר אים און קריגן געלט דערפאַר. די ווידער וואָס האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן, האָבן פיל פון זיי צוגעאַרבעט זייטיקע שטיקלעך אַרבעט און זיך צופאַרדינט צוביסלעך.

מ׳מוז אויך אונטערשיידן צווישן צוויי סאָרטן אַרבעט. די אויבן דערמאָנטע האָט נישט געהייסן צוואַנגס אַרבעט. ווייל די יידן האָבן זיי צוגעשטעלט אָרגאַניזירטערהייט, די „צוואַנג״ איז נישט געווען דאָ, אין דעם פאַל, בולט און אַנזעעבאַר, הגם ס׳איז געווען אויפגעצוווּנגען דורך די אָקופּאַנטן. צוואַנגס אַרבעט, אָפּענע צוואַנג פון אַרבעט, איז געווען די צווייטע אַרבעט, די וועלכע די דייטשן האָבן זיך אַליין איינגעאָרדנט. זיי פלעגן גיין אין די גאַסן און פאַרכאַפּן אַלע יידן, וואָס זיי האָבן געטראָפן אין גאַס, זיי פאַרשלעפּן אין פאַר־שיידענע פּלעצער און אויפצווינגען צו אַרבעטע פאַרשיידענע אַרבעט.

אַזעלכע פאַרכאַפּטע צוואַנגס קענכט האָבן געמוזט זיך צושטעלן אין אָנ־געוויזענע ערטער און פון דאָרט אוועקגיין אַרבעטן, אַמאָל אַ וואָך, אַמאָל צוויי וואָכן דורכאַנאַנד און אהיימקומען איין מאָל אין וואָך. איינמאָל אין צוויי וואכן צו זייערע פאַרצווייפלטע משפחות. לויט דער דאָפּעלטער סיסטעם איז אויס־געקומען אַז כמעט אַלע יידן האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן צוואַנגסמעסיק, נישט באַצאָלט און נישט לויטן אייגענעם ווילן אָדער מעגלעכקייט.

אין שטאָט איז געווען אויסגעארבעט א ליסטע פון ארבעטסקראפט, וואָס האָט ארומגענומען אלע מענער און איז געווען פארטיילט פארשידנארטיק, לויט דעם אלטער, פעאיקייט, פאַך א. א. וו. אזוי האָבן מיר געקאָנט אויסשטיין די דייטשע מערדערלעכע קאַפּריזן און זיי צושטעלן מענטשן לויט'ן באַדאַרף, און מ'מוז צוגעבן, אז נישט שטענדיק האָט דאָ געהערשט די גערעכטיקייט, נישט ביים אופן פון פארטיילן די מענטשן און נישט ביים פירן די טעג־ליסטע.ליידער זענען אויך דאָ געווען אַזעלכע, וואָס האָבן גענאָסן פון א מין פּראָטעקציע רעפּאָרם, וואָס נישט שטענדיק האָסטו זי געקאָנט נאָכפאָלגן. אזוי איז עס. מענטשן זענען נישט מער ווי מענטשן. אויך די אַרבעטס־פּאַרטיילער. זיי פלעגן דאָס יעדע צוויי וואָכן אויסארבעטן א ליסטע פון מענטשן, ארויפהענגען די ליסטע און לויט דעם זענען די מענטשן ארויס צו דער אַרבעט.

לויט דער ארבעט זענען די יידן דערנאָך פאַרעכנט געוואָרן אלס לעגאלע געטאָ־בירגער און מ'שטיינס געזאָגט, געהאט רעכט צו די שפּייז קאַרטן. ס'האָט זיך אויסגעלאָזט, אז די וואָס האָבן זיך ארויסגעדרייט פון ארבעט האָבן פאר־לוירן זייערע רעכט אין געטאָ און נישט גענאָלט געניסן פון די שפּייז־קארטן. וויאזוי ס'האָבן זיך שפּעטער אזוי געמערט די געטאָ איינוווינער און די שפּייז־קאַרטן באַרעכטיקטע, ווייסט איין גאָט דעם אמת. יידן האָבן געפינען מיט זייער כאבאר אויך וועגן צו די דייטשישע מערדערלעכע אנטיסעמיטן־פאַנאַטיקער.

מ'דאַרף נישט פארגעסן, אז ס'איז נישט געווען אזוי פשוט זיך ארויס־דרייען פון דעם אונלעגאלן סטאטוס און דאָך... די דייטשן האָבן געפירט א גענויע ליסטע פון די וואָס האָבן געארבעט און אפילו זיי ארויסגעגעבן נאָמינאַלע אידענטירונגס־קאַרטן, דאָך האָט זיך פלוצים אַלאָז געטון א שטראָם פון יידן אין געטאָ אריין. די דייטשן האָבן דאָס באמערקט און ס'איז געווען א גרויסע סכנה, אז די צוגעקומענע יידן זאָלן ארויסגעטריבן ווערן פון געטאָ, פון שטאָט און בלייבן אָן שפּייז־רעכט. דאָך, ווי געזאָגט, זענען זער פיל פון די געבליבן און גענאָסן פון אלע רעכט. א טייל זענען טאַקע אוועקגעשיקט געוואָרן, ווער ווייסט וווהין, או אַ טייל פון די בנס־געבליבענע זענען געוואָרן אויסגעוויזן אויף הונגער און נויט.

מיר האָבן אלע געהאט א געפיל, אז מ'וועט אויסארבעטן א יידן רעזשים, מ'וועט אויסוועלן א יידישע פאָרשטייערשאַפט, מ'וועט אויסנוצן יידן געגן יידן און מיר האָבן זער זיך געשראָקן פאר דעם. אָבער ביים פיקסירן די ליסטע פון די געטאָ־רעכטס־האָבער האָט דער יודנראט ווייז אויס, א סך אונטערגעהאָלפן. למשל מיין ברודער. פארן אריינגיין אין געטאָ האָט מען געמאַכט יעדן טאָג א ציילונגס־פאראד. יעדן פארשריבענעם אויסגערופן און מיט אַ זיכערער און קלאָרער ליסטע איז מען אריין אין געטאָ. ווען מ'האָט געזעען אין פאראד א „נישט לעגאלן" האָט מען אים געכאפּט און אוועקגעפירט. ווי אזוי מיין ברודער איז אריין און איז געוואָרן לעגאל ווייס איך נישט. מ'האָט דאָך יעדן איינעם קאָנטראָלירט מיט דער אידענט־קארטע. דאָך איז ער אריבער און פארבליבן מיט אלע ביעלסקער אין געטאָ. דער עלטערער ברודער האָט פשוט גענומען א קארטע ביי אַן איוואַליד, אריין צווישן די לעגאליזירטע און צוריק זיך ארי־

בערגעשמוגלט צו דעם אינוואליד.

אלע ארבעטן אין געצוואַנג זענען געמאַכט געוואָרן פאר די דייטשן, פאר זייערע פרויען און וווינונגען. מיר פלעגן רייניקן די שטיבער זייערע, פוצן זייערע קליידער, פארקערן די גאסן נעבן די שטיבער.

ס׳זענען אויך געווען ביוראָ ארבעטן, ווער ס׳האָט נאָר געקאָנט האָט זיי געמאַכט, ביוראָווע פונקציעס אזעלכע.

ס׳זענען געווען פאלן ווען די דייטשישע פרויען האָבן באַצאָלט פאר דער ארבעט, אייניקע יידן האָבן אפילו גאנץ גוט צוגעפארדינט, אָך־און־ווײ־די־יאָר, געווען שמשים, וואַסער טרעגער, שטיוול פוצער און אנדערע געשיקערייען און געהאלטן דאָס פאר א גליק אין לעבן.

ליקווידאציע פון געטאָ — דייטשישע מערדעריי

ווען די דייטשן האָבן אונדז אוועקגעפירט אין ביאליסטאָק האָבן זיי אונדז געפירט אין פארמאכטע מאשינען. די דייטשן האָבן אזוי ארויסגעפירט א 40 משפחות אין א גרויסע פאבריק אין ביאליסטאָק. דער פירער פון יודראט שלמה עפשטיין איז אויך געפאָרן מיט אונדז. פאר וואָס די דייטשן האָבן נאָר אים מיטגענומען פון גאַנצן יודנראַט. ווייס איך נישט. קאָן זיין, ווייל ער איז געווען דער עלטסטער פון יודנראט אין ביעלסק. פון דאן אָן ווייסן מיר פון אים גאָר נישט.

מיר זענען געקומען אין ביאליסטאָק סוף 1942 — יום טובים צייט. מיר זענען דאָרט געווען א דריי מאָנאַט. אין דער צייט האָבן די דייטשן ליקווידירט דעם געטאָ און די גאנצע יידישע באפעלקערונג אריבערגעפירט אין טרעבלינ־קא. א חוץ די 40 פאמיליעס וועלכע זענען געווען אין ביאליסטאָק איז פון די ביעלסקער קיינער נישט געבליבן. אלע איבעריקע זענען געווען אין אן אנדער לאגער. מיט מיר איז געבליבן דאָקטאָר אייזנשטאַדט, מיט צוויי יאָר צוריק איז ער דאָ אין לאנד געשטאָרבן. די אלע אנדערע וואָס האָבן זיך געראטעוועט זענען געווען די פארשיקטע און אַנטלאָפענע קיין רוסלאַנד. בּישט ווייניק פון די וועל־כע האָבן געדינט די רוסן אין דער צייט פון דער רוסישער אָקופאציע ווי אויך פּאָליטישע קאָמוניסטן פון באוווסטזיין געווען פארשיידענע סיבות ביי די, וועלכע זענען אוועק מיט די רוסן. איינער א פּאָליציסט ביי די רוסן א צווייטער אַ קאַסיערער פון באַנק א. ד. ג. די יידן, וועלכע זענען נישט געגאנגען מיט די רוסן בעת זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן פון פוילן, האָבן נישט געגלויבט, אז אזא טראגעדיע וועט געשען. קיינעם פון אונדז איז אפילו נישט אויפן גע־דאנק געקומען אזא חורבן אויף יידישע קעפּ און דערפאר איז דער גרעסטער טייל געבליבן זיצן אויף זייערע פלעצער און אין זייערע היימן. נאָך א זאַך, דאָס גאַנצע צוריקציען זיך פון די רוסן און ארייננטריט פון די דייטשן איז גע־קומען אזוי פלוצלינג, אז מענטשן האָבן נישט געהאַט קיין צייט צו באַטראַכטן און אָפּשעצן די געשאפענע סיטואציע. ס׳איז געווען א צעמישונג אפילו מענטשן וואָס זענען שוין געווען אויף דער רוסישער זייט זענען צוריק געלאָפן צו אונדז אין דעם גיהינום אויף דער ערד. געווען אויך פאַלן פון אַזעלכע, וואָס

זענען געלאָפן אהין און אהער, וועלכע זענען אויף די וועגן אומגעקומען און קיינער ווייסט נישט ווו און ווען. ס׳איז טאקע געווען א גרויל־פּראָפּאגאנדע און ידיעות וואָס דייטשן האָבן געטאָן. מיר האָבן אָבער פאָרט זיך נישט גע־קאָנט פאָרשטעלן אז א קולטורעל פאָלק איז מסוגל אזעלכעס צו טון. צו מיינעם א שוואָגער איז געקומען אַן אַנטלאָפן פאָרפאָלק פון ווארשע, זיי האָבן דער־ציילט, אז מען כאפּט מענטשן און מ׳ווארפט זיי אריין אין וואגאָנען מיט קאלך. האָט מיין שוואָגער זיי אָבגעענפערט אז זיי זענען אפעריסטן, אז דאָס איז און־מעגלעך, אז דאָס וואָס זיי דערציילן איז שקר וכזב. דאָס פאָרפאָלק איז געווען צוריק געקומענע פון רוסישן שטח. נישט אַלעמען האָבן די רוסן ארייגעלאָזט צו זיי אין זייער שטח, אסאך זענען געווען געצוואונגען זיך אומצוקערן צוריק קיין פוילן.

א סאך האָבן זיך אומגעקערט צוליב דער סיבה, וואָס ביי יעדן אין הויז איז אַן עין הרע געווען גרויסע פאמיליעס מיט קינדער, אייגעזעסענע מיט פרנסות, עלטערן, שוועסטער, ברידער. שווער געווען זיך דעצידירן און נאָך שווערער אדורכפירן די בריחה, וועלכע איז אויך געווען א געוואלטיקע סכנה. מ׳האָט געדארפט ממש איינשטעלן דאָס לעבן, דערצו האָט מען זיך אָנגעהערט א סך גרוילטאַטן און נישט געהאַט קיין גרויס נחת פון די צוריקגעקומענע פונם רוסישן שטח, וועלכע מ׳האָט דאָרט נישט ווייניק געפייניקט. מענטשן האָבן דערציילט אז מ׳האָט געהונגערט און אויסגעגאנגען פון הונגער און קעלט. ווען די רוסן האָבן פארלאָזט און מיט זיי אסך פון דער יידישער באפעלקערונג, איז א טייל פון די אויסוואנדערער קיין רוסלאנד דאן צוריקגעקומען אין דייטשישן שטח. נישט נאָר אין ביעלסק, אין גאנץ פוילן פון דער דייטשישער אָקופּאציע. צענטליקער טויזענטער יידן זענען אריבער די גרענעצן פון רוסלאנד צוריק אין דייטשישן שטח. צווישן די אלע פריער אַנטלאָפענע פון דייטש קיין רוס־לאנד. דאָרטן האָבן זיי דערפילט אז ס׳איז אונמעגלעך צו פארבלייבן ביים לעבן האָבן זיי זיך אומגעקערט אין דייטשישן שטח.

דער צווייטער דייטשישער אריינמארש איז געווען, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, גאָר פלוצלינג און ס׳איז נישט געווען די מינדסטע מעגלעכקייט און קיין רעדע פון לויפן.

אזוי פלוצלינג. 3 א זייגער באגינען האָבן די דייטשן אָנגעהויבן באָמבאר־דירן. די באפעלקערונג האָט נישט געוווסט וואָס די באָמבעס מיינען, א טייל האָבן געזאָגט אז דאָס זענען מאַנעווערס, איבונגען א. ד. ג. איך בין געזעסן אנטקעגן דער גרויסער שול און דאָרטן איז געשטאַנען רוסיש מיליטער. איך קוק ארויס און איך גיב א זאָג מיין פרוי — א מלחמה! דאָס רוסישע מיליטער האָט נאַקעט און באָרוועס אָנגעהויבן לויפן; איך לויף ארויס אויפן גאַס, א סאמעטאָכע, חושך, מען באָמבארדירט. באלד האָט געטראָפן א באָמבע אין א ציווילער שטוב. דער רב איז געזעסן אין דער צייט ביי גרויז׳ינסקין — דער רב האָט געהייסן בן ציון בענדאס. ער האָט דאָ אין לאנד א טאָכטער מיט א זון. די באָמבע האָט דערהארגעט די טאָכטער פון יורקע גראדזינסקין. מען האָט איר געזוכט און בשעת מעשה נישט געקאָנט געפונען און שפּעטער

האָט מען זי אַרויסגענומען אַ טויטע. אַזוי זענען געפאַלן אַ סך מענטשן פון שטאָט. לויפן האָט מען שוין נישט געקאָנט, ווייל די דייטשן האָבן שוין אויך געשאָסן פון אַלע זייטן מיט אַרטילעריע און אַנדערע כלים. דער רבֿ האָט מער נישט געהאַט דעם פריערדיקן כּוח רוחני און די השפּעה אויף זיין עדת־ישׂראל. דאָס אַמאָליקע יידישן לעבן מיט אירע אינסטיטוציעס האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. גאָר אַנדערע אומגליקלעכע מענטשן פאַרשטייער האָבן פאַרטרעטן די יידישע שטאָט. עס האָט זיך געשאַפן אַ אַנדרלמוסיא אין יידישן לעבן. ס׳איז געוואָרן אַ הונגער. מענטשן האָבן אָנגעהויבן באַהאַלטן עסנוואַרג קודם כּל און דאַן אויך זאַכן, וואָס נאָר דער יידישער קאָפּ האָט געקאָנט אויסדענקען. מ׳האָט אָנגעהויבן שמוגלען. אַ טייל זענען געוואָרן אַרבעטלאָז, אַ טייל האָט יאָ געאַרבעט. על כּל פּנים אין דער ערשטער צייט איז געווען אַ תּוהו ובוהו.

אין געטאָ האָבן די אַלע זאַכן פון דעם אַמאָליקן לעבנס־שטייגער נישט עקזיסטירט. דעם רבֿ האָט מען נישט געלאָזט פאַלן, חלילה, מען האָט אים באַזאָרגט מיט מיטלען פון וואַנען ער זאָל קאָנען לעבן. אָבער דער רבֿ אַלס אינסטיטוציע איז אין דער צייט נישט געווען. נישט געווען קיין מענטש, וועלכן מען זאָל הערן, אָדער ער זאָל האָבן עפּעס וואָס אַ דעה ביי דער באַפעלקערונג אין געטאָ. עפּשטיין וואָס איז צום אָנפאַנג געווען דער עלטסטער אין יודנראַט איז געווען אַ יונגער. אַ סטודענט און אַ פעאיקער מענטש. אָבער ער האָט אויך נישט געהאַט קיין צו גרויסן איינפלוס אָדער מאַכט אויף די געטאָ־יידן. זיין אויפגאַבע איז געווען מער פאַר די דייטשן, ווי פאַר די יידן, ווי צושטעלן אַרבעטער א. ד. ג.

אחוץ דעם טאָג־טעגלעכן זאָרגן פאַר עסן זענען די מענטשן געווען דער־שלאָגן און אָפּגעלאָזט. אַ טייל מענטשן האָבן געאַרבעט, אַנדערע וועלכער האָבן נישט געאַרבעט און זיך אַרומגעדרייט ליידיק, האָבן זיך פאַרנומען מיט פאַר־שיידענע אַנדערע דאגות.

שרעקלעך איז געווען די לאַגע פון די קינדערלעך. זיי האָבן נישט געטון גאָר נישט. אויך זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט פּוסט; מערסטנטייל האָט מען אויסגענוצט די קינדער, זיי זאָלן אַריבערגיין צו די גויים און עפּעס אַריינ־שמוגלען אין געטאָ אַריין און עלטערן האָבן דערפון זיך דערנערט. געווען אַזעלכע קינדער, אויך עלטערע, וועמענס אויסערלעכער אויסזען איז געווען ווי אַ גויישער און די האָבן זיך אויסגעמישט מיט די גויים און געפלעגט אַריינ־ברענגען אין געטאָ פּראָוויאַנט. עס איז געווען איינער, וועלכער האָט געפלעגט ברייגגען מעל, בוימל, פלייש און אפילו לעבעדיקע בהמות. מענטשן פלעגן ריזיקירן ממש מיט זייער לעבן און דורכרייסן די הויכע צוימען, ווענט און פאַרקענס און אַריינברענגען וואָס נאָר זיי האָבן געקאָנט. צווישן די גויים זענען געווען יידישע באַקאַנטע וועלכע האָבן געהאָלפן שמוגלען, אָבער אויך אַזעלכע גויים, וועלכע האָבן פשוט געמאַכט געשעפטן מיט יידן פון די סחורות וואָס יידן האָבן זיי פאַרקויפט. פשוט מסחר.

אויך אין ביאַליסטאָק זענען מיר געווען אַלע און אַליין אין געטאָ. געווען דאָרטן אַמאָליקע שולען האָט מען אונדז אהין אַריינגעפירט. קאַלט איז געווען,

שרעקלעך און אונבאַהייצט. די ווענט פֿייכט פֿון פֿראָסט. יידן האָבן צוזאַמענגעזוכט שטרוי־זעק וועלכע די גבירים האָבן אַרויסגעוואָרפֿן, און אויף די זעק זענען מיר געלעגן. מיר האָבן געאַרבעט אין א פֿאַבריק אכט שעה אין טאָג. די אַרבעט איז געווען צוואַנגס־אַרבעט. פֿאַר דער אַרבעט האָבן מיר באַקומען עטלעכע גראָשנס א טאָג און דערפֿון האָבן מיר געלעבט. א חוץ דעם וואָס די דייטשן האָבן געטיילט אַמאָל א שטיקל וווּרשט. אויך האָבן מיר געפֿלעגט אַרבעטן איבערשטונדן ביי פּריוואַטע יידישע אונטערנעמער אין געטאָ און אַזוי אַרום צופֿאַרדינט א פּאָר גראָשן. בכלל איז געווען צו קויפֿן פֿאַרשיידענע שפּייז אַרטיקלען וואָס מען האָט אַריינגעשמוגלט אין געטאָ. די וועלכע האָבן געהאַט געלט אַפֿילו די וואָס האָבן נישט געאַרבעט, האָבן געקאָנט פֿאַר זייער געלט קויפֿן און לעבן.

די דייטשן, ווי געזאָגט, האָבן געצאָלט פֿאַר אונדזער אַרבעט, אָבער נישט אויף אַזוי ווייט, אַז מען זאָל פֿון זייער געהאַלט קאָנען מאַכן א לעבן. זיי האָבן געגעבן קאַרטן אויף פּאַרציעס ברויט אָבער מער נישט. די ברויט־קאַרטן זענען פֿאַרטיילט געוואָרן דורך די דײַטשן נישט פֿאַר ז׳י יידן אין געטאָ נאָר אויך פֿאַר קריסטלעכע באַפֿעלקערונג. דער וואָס האָט געהאַט די מעגלעכקייט, א חוץ דער דייטשער אַרבעט, צוצואַרבעטן און פֿאַרדינען. האָט נאָך ווי עס איז געקאָנט זיך דורכלעבן, אָבער ווייַ איז געווען דעם וואָס האָט נישט געהאַט אַ נעבן־פֿאַרדינסט, דער האָט געלעבט אין צרות. אויך איז געווען א מעגלעכקייט צו גנבענען פֿון דער פֿאַבריק שטיקלעך לעדער און פֿאַרקויפֿן. מען האָט געפֿלעגט האַנדלען מיט אַריינגעשמוגלטע סיגאַרעטן. יעדער איינער ווי נאָר ער האָט געהאַט דעם „חוש מסחרי״.

מ׳פֿירט אונדז קיין אוישוויץ

אַזוי האָב איך געאַרבעט אין ביאַליסטאָק א דריי חדשים אין אָנפֿאַנג 1943 ביז איך טראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. אין אוישוויץ, ווי באַקאַנט, האָבן די דייטשן באַלד א טייל פֿון די אָנגעקומענע ליקווידירט ד. ה. פֿאַרברענט, א טייל געלאָזט אין די לאַגערן און א טייל געשיקט קיין דייטשלאַנד און טיף פּוילן אויף צוואַנגס אַרבעט.

באַלד אַזוי ווי די טראַנספּאָרטירטע זענען אַרויס פֿון די וואַגאָנען האָבן די דייטשן געשלאָגן און געשאָסן און שוין זענען געפֿאַלן קרבנות. זיי האָבן שפּעטער אַלעמען אויסגעשטעלט און געפֿרעגט יעדן וואָס איז זיין פֿאַך. איך האָב געזאָגט, אַז איך בין א שוסטער־מייסטער — האָט ד׳ער ס.ס.־מאַן מיך אַוועקגעשטעלט אין א זייט. אין דער צייט האָבן די דייטשן אין אוישוויץ נאָך באַשעפֿטיקט די לעבן פֿאַרבליבענע מיט פֿאַרשיידענע אַרבעטן. איך, למשל, האָב געפֿלעגט שלעפּן שטיינער אָן א צוועק, אַהין און אַהער אבי נישט זיין אָן באַשעפֿטיקונג. שפּעטער האָבן זיי געבראַכט א טראַנספּאָרט פֿון ציגײַנער קיין בירקענאַו, נאָענט צו אוישוויץ, נאָך דעם וואָס זיי האָבן אונדז אַריבערגעפֿירט אַהין. דער אונטערשייד צווישן אוישוויץ און בירקענאַו איז געווען דער, אַז אוישוויץ האָט געהייסן אַן אַרבעטס־לאַגער ווו די געפֿאַנגענע האָבן צום טייל

טאַקע געאַרבעט און בירקענאַו איז געווען די קרעמאַטאָריע, דאָרטן האָבן די דייטשן אַריינגעבראַכט טראַנספּאָרטן פון מענטשן ממש צום ליקווידירן. אַזוי ווי די ציגיינער זענען אָנגעקומען אין בירקענאַו האָבן זיי באַדאַרפט די בלאָקן, האָט מען דערפאַר אַ טייל פון אונדז געשיקט צוריק קיין אוישוויץ. דער ציל פון די דייטשן איז געווען אומצוברענגען די יידן און ציגיינער. עס זענען געווען ציגיינער אויך אייראָפּעאישע, קולטורעלע, אָפיצירן און באַאַמטע אין דער דייטשער אַרמיי. דאָך האָט מען אויך זיי אומגעבראַכט. דער אונטערשייד איז נאָר געווען צווישן זיי און יידן, אַז יידן האָט מען אומגעבראַכט צוזאַמען מיט די פאַמיליעס. זיי נישט. מיר זענען געווען זער נאָנט צו די קרעמאַטאָריעס, מיר האָבן אַפילו געזען מענטשן, וועלכע מען האָט אַריינגעשיקט צום פאַרברענען און דער ריח פון די פאַרברענטע קערפּערס האָט זיך געפילט אַזוי ווי דער ריח פון די סטייקן פליייש, וואָס פילט זיך ביי אונדז אין שטעט אין די קיאָסקן. אַזוי איז געווען טאָג און נאַכט. ווען מען האָט אונדז אַריבערטראַנספּאָרטירט קיין אוישוויץ, דאָס איז געווען אַ 4 קילאָמעטער פון בירקענאַו. זענען שוין דאָרטן געווען לאַגערן און יעדער איינער איז געווען פאַרטיילט צו זיין אַרבעט. מיר זענען געווען אויסגעקליבן 80 מאַן פון אַ טראַנספּאָרט וואָס האָט געצעהלט אַפשר 2000 מענטשן. בעת די אָפּזונדערונג האָבן די דייטשן אונדז געגעבן אַ לעקציע פון גוטער אויפפירונג, ווי אַזוי מיר דאַרפן זיך פירן ביי יעדן אַפּעל. „מיטצע אַפּ, מיטצע אויף". זיי האָבן אָפּגעציילט די 80 און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ס'זענען פאַראַן נאָר 79 — איינער פעלט. נאָר איינער. ביי זיי איז געווען אַ געזעץ, אַז עס האָט נישט געטאָרט זיין ווייניקער און אויך נישט מער. אויב זיי האָבן באַשטימט 80, דאַרף זיין גענוי די צאָל. זיי האָבן איבערגעקערט דעם גאַנצן לאַגער און געזוכט דעם איינעם וועלכער האָט געפעהלט צו די 80. די דייטשן האָבן אים געפינען צווישן אַ שטויס קליידער אין באָד, וועלכע די קרבנות האָבן דאָרט געהאַט אויסגעטון איידער מ'האָט זיי פאַרגאַזט. דער ייד האָט זיך פון גרויס שרעק דאָרט פאַרבאַהאַלטן, און ווי געזאָגט, דאָרט געפונען געוואָרן. דווקא ער איז געווען דער איינער וואָס האָט געפעלט צו די 80 מאַן. דער עיקר מען האָט אים אַרויסגענומען און וואָס פאַר אַ טויט דער מענטש האָט געהאַט, קען אַפילו דער טייוול זיך נישט פאָרשטעלן. אַ 20 ס. ס.־לייט זענען געשטאַנען אַרום אים און אים געשלאָגן און געפּייניקט, אַלע מיט רעוואָלווערן און צום סוף האָבן זיי אים אַדורכגעלעכערט מיט קוילן ווי אַ זיפּ ער איז שוין געלעגן טויט אויף דער ערד און זיי האָבן אַלץ געהאַלטן אין איין שיסן נאָך און נאָך אין אים אַריין. מיר זענען געשטאַנען און דאָס אַלץ צוגעזען מיט אונדזערע אויגן. דער ייד איז נישט געווען קיין ביעלסקער נאָר אַ ביאַליסטאָקער. ער האָט נעבעך געהאַט אַ טעות און געמיינט, אַז מען געהט אים פאַרגאַזן.

אונדזער פּאָרציע ברויט איז געווען 200—300 גראַם ברויט אַ טאָג. מיר זענען געווען אין אַ בלאָק צוזאַמען מיט יידן פון גראָדנאָ, וועלכע מ'האָט פאַר אונדז אַהער געבראַכט. ווען מיר זענען אָנגעקומען האָבן מיר זיי געטראָפן און צוזאַמען מיט זיי אויך פריערדיקע טראַנספּאָרטן. מיר האָבן דאָרט געזען

פאלן פון מענטשן, געשוואָלענע אָדער שוין גאָר טויטע פון הונגער. די דייטשן האָבן די קאָנצענטרירטע דאָ אין אוישוויץ־בירקענאו נישט געגעבן קיין עסן. מענטשן האָבן אויך נישט געהאט פונוואנען צו נישטערן עסן. אלץ איז שוין פאררואמט געוואָרן דורך די פריערדיקע טראנספּאָרטן. און מענטשן זענען אויסגעגאנגען פון הונגער. אָבער דאָך האָבן זיי נישט געקאָנט אַלעמען פארניכטן, ווייל זיי האָבן דאָך אויך באדארפט ארבעטס מענטשן. די ארבעט־פעיקע האָבן אזוי ארום טיילווייז זיך געראטעוועט, צוגעשלעפּט זיך ביזן סוף און פארבליבן לעבן.

בירקענאו

ווען מען האָט אונדז געבראכט קיין בירקענאו, האָט מען אונדז אריינגעפירט, נאָכן באָד, לויט די נומערן אויף די הענט. צווישן די וועלכע האָבן זיך מיט אונדז מטפל געווען זענען אויך געווען יידן און אויך זיי האָבן אונדז באַדראָט, אז זיי וועלן שלאָגן און הרגענען אויב מיר וועלן נישט אויספירן זייערע באפעלן. אויך אונדזערע יידן זענען געווען בלאָק־קאַפּאָס, איבערהויפּט ווארשעווער חברה, וואָס מען האָט זיי געבראכט פון פראנקרייך. זיי האָבן אויסגעזען שיין, אויסגעפרעסן. מיר זענען אָנגעקומען הונגעריקע און דורשט פארטריקענטע. כ׳דערמאן זיך דעם טאָג. איינע פון די שווארצסטע טעג אין מיין לעבן. כ׳האָב געהאלטן ביים חלשן און איך האָב דערזעען א קראן און איך בין צוגעלאָפן טרינקן א טראָפּן וואסער. כ׳האָב זיך אָנגעבויג צום קראן וואַסער און אָנגעהויבן צו לעק די טראָפּנס לעכצנדיק. איז אָבער באַלד צו מיר צוגעלאָפן איינער פון זיי און געדראָט איך זאָל פארמאכן דעם קראַן און זאָל נישט וואגן צו טון אזא פארברעכן ווי ראטעווען זיך דאָס לעבן. איך האָב לכתחילה געמיינט, אז ער איז איינער פון די דייטשישע הונט, אָבער עס האָט זיך ארויסגעוויזן, אז דאָס זענען געווען אויך „יידן" און מיר האָבן דאן געשפירט ווי שרעקלעך טרויעריק איז אונדזער בראָך. די צרות האָבן געמאכט מענטשן פאר חיות.

דערזעלבער איז געווען מיין בלאָק־עלטסטער. ער האָט געהאט צו זיך א געהילף, א געפאנגענער פאליאק. צווישן די געפאנגענע האָבן זיך געפונען מוסרים, וועלכע האָבן איבערגעגעבן וויכטיקע „ידיעות" דעם הערשער, ווען זיי האָבן באמערקט אז א ייד האָט געקייעט א שטיקל שאָלעכץ אָדער ווען זיי האָבן געפונען ביי וועמען א קארטאָפל א. ד. ג. זיי האָבן אויך געפלעגט פאר אזעלכע „חטאים" אומברייגנען מענטשן.

אין אוישוויץ נאָך בירקענאו, האָב איך געארבעט ביי מיין פאך, שוסטעריי, די גאנצע צייט ביזן אָנגרייף פון די רוסן אויף דער פוילישער טעריטאָריע. דאן האָבן די דייטשן אָנגעהויבן לויפן, גענומען ליקווידירן אוישוויץ. אין אוישוויץ איז געווען נישט בלויז שוסטעריי, געווען פארשיידענע ווארשטאטן, פון קליידער, מעכאניק, שלאָסעריי א. ד. ג. אויך ביי דער ארבעט זענען מיר נישט געווען זיכער קיינמאָל מיטן לעבן. די קאַפּאָס זענען געשטאנען פאר די אריינגענג אין די ווארשטאטן און ווען עס האָט זיך זיי פארגלוסט האָבן זיי גע־

קאָנט אומברענגען דורן שלאגן צום טויט אָדער סתם דערשיסן אָן א סיבה. אין דער ארבעט אליין זענען זיי געשטאַנען איבער אונדזערע קעפּ און געזוכט סיבות צום טשעפּן זיך.

לעצטע סעלעקציעס

נאָכדעם ווי יידן זענען שוואך געוואָרן פון ארבעט אָן עסן אָן טרינקען האָט מען געמוזט זיך האַלטן אויף די פיס ווייל ווי נאָר זיי האָבן דערזעען פארמאַטערטע און אויסגעהונגערטע, האָבן זיי געמאַכט פון צייט צו צייט סעלעקציעס און אוועקגעשיקט אין די גאז אויוונס צום פארברענען. מיך האָט מען אויך שוין געהאט אויסגעקליבן צו א סעלעקציע, כ׳בין שוין געווען א קאַנדידאט פארברענט צו ווערן. דאָס לעבן איז מיר אליין שוין אויך נמאס געווען און צו מיין מזל האָבן זיי מיר צוריקגעשיקט אין לאַגער. געקליבן צום פארגאזן האָט מען כמעט אַלע טאָג און איך האָב געהאט א מזל וואָס מ׳האָט מיך איבערגעלאָזט. איך האָב דערצו גאָרנישט געטון, כ׳בין געווען אפּאטיש צום לעבן. אָט אזוי איז דאָס געשעען פון זיך אליין. די סעלעקציעס פלעגן פאָרקומען אלעמאָל נאָכן ארבעטס־טאָג. דאן האָבן די דייטשן געמאכט אַן אַפּעל. די יידן פלעגן זיך אויסשטעלן לינקס און די גויים פלעגן שטיין בלייבן אין דרויסן פאר זייערע בלאָקן. די סעלעקציעס פלעגן זיין אפילו אין גרעסטן פראָסט און דער באפּעל איז געווען אויסטון זיך נאַקעט, נעמען דעם פּעקל זאכן אונטערן אָרעם אויסשטעלן זיך אין רייען, אויסציילן זיך און גיין אין באָד אריין. לויט באפעל האָט געדארפט יעדע שורה לויט דער ריי אריינגיין אין באָד. דאָרטן איז געשטאנען איינער א געסטאַפּאָ מאן, וואָס האָט לויטן קוק אויסגעזוכט די שוואַכע צום טויט און אויססאָרטירט די „שטאַרקע”. וואָס קאָנען נאָך ברענגען נוצן צום לעבן. עס איז געשטאַנען און באַטאַפּט מיט די אויגן און באמערקט לויט די מוסקולן, דעם גאנג, דאָס רירעוודיקייט פון יעדן איינעם ווי אויף א שקלאַפן מאַרק. ווער עס פלעגט פארבייגיין אביסל לאנגזאם. פלעגמאטיש, פלעגט ער אָבשטעלן און אָבשרייבן זיין נומער. גאָרנישט זאָגן, אפילו נישט קיין צאַפּל טון מיט אן אויג און מיר האָבן שוין געוווּסט אז דער איינער איז שוין א קאנדידאט צום פארניכטן. דער אָבער וועלכער איז פארבייגעגאנגען, העלדיש און מוטיק האָט ער געלאָזן ווייטער גיין אויף זיין אָנגעצייכנטן אָרט. אזוי ארום פלעגט מען בלייבן לעבן ווייטער. נאָר מיטן חסד פון זיין קוק, אך און וויי צו אונדז. די וואָס מען האָט אָבגעשטעלט און אָבגעשריבן זייער נומער, האָט מען גלייך איבערגעגעבן דעם בלאָק־פירער און אויף צומאָרגנס שוין נישט ארויסגעשיקט צו דער ארבעט. נאָכדעם האָט מען די אַלע טראַנספּאָרטירט אויף מאַשינען און אוועק געפירט צום ליקווידירן.

איינמאָל איז געשעען א ספּעציעלער פאל און די דייטשן מיט זייערע משרתים האָבן געמאכט אן אלגעמיינע סעלעקציע ביי נאכט. א גאנצע נאכט האָט געדויערט די סעלעקציע. זיי האָבן אויפגעוועקט דעם גאנצן לאגער. אלע יידן

און נישט יידן זענען ארומגעגאנגען די גאנצע נאכט נאַקעט בעת דער סעלעקציע. אין דער זעלבער נאכט האָט מען אלע קינדער, וועלכע מען האָט געבראכט פון לאָדזש, אריינגעשפארט אין א בלאָק, פארמאכט זיי און אזוי זיי אָבגעהאלטן א נאכט מיט א טאָג פארשפארט, מיר זענען געווען זיכער, אז דאָ מיינט מען נישט א סעלעקציע, נאָר מ׳גיין אלעמען פארניכטן און אן ענדע. אָבער איך ווייס נישט ווי אזוי. עס איז געשען א נס און מען האָט אלעמען באפרייט. מען האָט באפרייט אפילו די, וואָס מ׳האָט שוין באצייכנט צום טויט. דער לאגער איז געווען ארום פארמאכט ווי א קאסטן. זיי האָבן געהאלטן וואך. אלץ איז געווען פארשפארט און פאריגלט און ביי יעדן ארויסגאנג איז געשטאנען וואך, ס׳איז נישט געווען קיין שום מעגלעכקייט ווי זיך אויסצובאהאלטן. א חוץ וואָס די דייטשן האָבן געהאַלטן חשבון וויפיל און ווער עס דאַרף זיין אין דעם און דעם בלאָק, איז נישט געווען קיין שום מעגלעכקייט זיך אויסצובאהאלטן. דאָס איז געווען תמיד ובפרט יענעם אָוונט.

יעדן אָוונט פלעגט זיי׳ן אן אפעל און טאָמער האָט ווער געפעלט האָבן זיי גלייך געוווּסט. די אפעלן זענען פאָרגעקומען יעדן טאָג און אמאָל צוויי מאָל א טאָג און יעדער ס.ס.־מאן איז געווען פאראנטוואָרטלעך פאר זיין גרופע. דער לאגער איז געווען געוואלטיק גרויס, 40 קילאָמעטער אין קוואדראט, דאָך איז געווען אונמעגלעך פון דאנען צו פארשווונדן. ווען ס׳האָט פאסירט און אין דעם ריזיקן לאַגער איז פארשוווּנדן עמעצער און ס׳האָט אַן איינציקער אמאָל אויסגעפעלט, האָבן זיי איבערגעדרייט דעם גאנצן לאגער ביז זיי האָבן געפינען דעם פארשוווּנדענעם. דאן ווען זיי האָבן געפונען א לאגער־געפאנגענעם האָט מען אונדז אלע אויסגעשטעלט און מיר אלע האָבן געמוזט קוקן ווי מ׳ברענגט אים צום טויט. זיי האָבן געהאַט גרייט אויפגעשטעלט א תליה און אים געפירט א צעשלאָגענעם א פארבלוטיקטן צום הענג פלאץ.

דער סוף פון די נאציס ימ״ש

ווען דער סוף פון דער מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן, האָבן די רוסן באָמבארדירט די דייטשע אָקופאנטן. די רוסישע באָמבארדירונגען פלעגן אלעמאָל זיין מיטאָגצייט. מיר האָבן געארבעט אין די פאבריקן און אָפגעווארט מיט פרייד די עראָפּלאנען, הגם נישט ווייניקע פון אונדז זענען אויך געהארגעט געוואָרן. מיר האָבן שוין געוווּסט די צייט ווען די רוסישע עראָפּלאַנען קומען אָן, זענען מיר דאַן געלאָפן מיט פרייד אין די מקלטים, און מ׳האָט אָנגעהויבן צו גלויבן אין נקמה אין די חיות. די באָמבעס האָבן אויך נישט איינמאָל געטראָפן גלייך אין פאבריק, און א טייל פון אונדזערע יידן זענען געהארגעט געוואָרן און אַ טייל פארוווּנדעט.

40 מאן זענען איין מאָל אויפן אָרט געהארגעט געוואָרן. די פאבריק האָט דאן אויסגעזעען ווי א שלאכט פעלד פארבלוטיקט און פול מיט צעפליישטע קערפערס. ס׳האָט וויי געטון דאָס הארץ אויף די וואָס האָבן מינוטן פארן זיג באַצאָלט מיטן לעבן, אָבער דאָס געפיל פון נקמה און די פרייד פון איבערקומען דעם דייטשישן שונא האָט פארלייכטערט די הערצער.

שפעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט אז די רוסן האָבן בטעות באָמבארדירט

אונדזער לאגער. אין דעם לאגער איז געווען א ראדיאָ סטאציע, איז אָנשטאט אויף די סטאציע האָבן זיי אראָפּגעלאָזט די באָמבעס אויף אונדז. זיצנדיק אין קעלער האָבן אמאָל די באָמבעס אויפרייסונגען אונדז פארגראָבן אונטער אַן אויפרייס פון שטיקער בעטאָן און זאמד און ס׳איז נישט לייכט געווען אונדז צו ראטעווען. דאָך ווי עס איז האָבן מיר זיך אָפּגעראטעוועט און מ׳האָט אונדז אריינגעפירט אין אוישוויצער שפּיטאָל, אונדז ארומגעוואשן פונם שמוץ און שטויב, געגעבן אונדז מעדיצינישע הילף און דערקוויקונגס מיטלען. דער שפּיטאָל האָט געהערט צום לאַגער און דאָרטן האָבן די געפאנגענע באַקומען מעדיצינישע הילף, אָבער נאָר די וועלכע זיי האָבן געפונען פאר נויטיק, דאָס הייסט די וואָס זיי האָבן נאָך געדארפט אויסנוצן אלס ארבעטער און טרעגער צום עוואקואירן. שפּעטער איז צו אונדז געקומען א ס. ס. מאַן, און אונדז סעלעקטירט. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן באזונדערס אָפּצוגעבן מיט די לעבן פארצייכנטע זיי האָבן געמאַכט באַנדאַזשען, און פאר דעם האָבן די דאָקטוירים געמאכט אונדז איינשפּריצונגען. יעדער איינער פון די קראנקע איז אויסגע־פרעגט געוואָרן ווי לאנג ער האָט נאָך צו זיין אין שפּיטאָל. יעדער איינער איז געווען פארצייכנט אויף א קארטע און ס׳איז געווען פארשריבן וויפל טעג ער האָט דאָרט צו בלייבן. ווער ס׳האָט געהאט נאָר א 2 טעג האָט מען אים אַפּגעלאָזט, ווער עס האָט געהאט צו זיין מער ווי אַ פּאָר טעג, האָט מען אים פאר שריבן. צו וואָס האָט מען אונדז פארשריבן האָבן מיר נישט געוווּסט. שפּעטער זענען אָנגעפאָרן גרויסע לאסט־מאשינען און זיי האָבן די אלע פארשריבענע ארויסגעשלעפּט פאר די קעפּ, ווער פארבונדן און ווער נישט, ווער מיט גיפּס און ווער אָן גיפּס, אלעמען האָט מען ארויסגעשלעפּט פון בלאָק אויף די מאַ־שינען ארויף. מיין שרעק און ציטערניש איז געווען גרויס, אָבער ווידער אַמאָל איך מיט מיין מזל.

מיר זענען געווען דאַן שטאַרק פארשאָטן אין די קעלערס, מיין „פּאַרטנער" איז געווען פארוווּנדעט שטארק פון גלאָז שפּליטערן און בעטאָן. איך צום גליק — לייכטער. אלס שווער פארווונדעטער איז ער געלעגן א שטיק צייט אין שפּיטאָל און ווען ס׳איז פאָרגעקומען א באָמבארדירונג פלעגט ער זיך פאר שרעק אָנהאלטן אין די ווענט און זוכן אַן אָנשפּאַר. עד היום ליידט ער נאָך דערפון. אים האָט מען נישט געקאָנט נעמען אינערגעץ. מיר האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, אז איך האָב צו בלייבן אין שפּיטאָל צוויי טעג און נישט מער. דאָס הייסט אז נאָך צוויי טעג קאָן איך גיי׳ן צו דער ארבעט און אזא לייכט קראנקער דארף בלייבן אויפן ארבעטספּלאץ, ווייל ער עסט נישט אומ־זיסט, אָבער די וועלכע האָבן באדארפן בלייבן לענגער, דאָס הייסט אז זיי וועלן נישט קאָנען ארבעטן און וועלן עסן אומזיסט האָבן די דייטשן פארשיקט צום פארגאזן. זיי זענען געווען צעמישט און צעשראָקן, דאָך האָבן זיי נאָך אין זינען געהאט פארניכטן יידן. זיי זענען געווען אזוי צעמישט אז זיי האָבן אַפּט פארגעסן די שווער קראנקע און אין שפּיטאָל זענען אויך געלעגן קראנקע פון א לענגערע צייט, אזעלעכע וואָס זייער לעבן האָט סיי ווי סיי נישט קיין ווערט געהאַט, און זיי האָבן דאָס נישט באַמערקט. ביז א פרישער סעלעקציע

וואָס די פאַרטעמפּטע ס. ס. מענער האָבן זיך דערמאַנט צו מאַכן לויט דעם פּלאַן. די סעלעקציע האָט געדויערט א שטיקל צייט, ערשט דאַן האָט מען די קראַנקע צוגענומען. מיך האָט מען צוערשט אָפּערירט און פון שפּיטאָל בין איך מיט מיינע לעצטע כוחות געגאַנגען. איין שטיקל באָמבע האָבן די דאָקטוירים איבערגעלאָזט אין מיר און, איך לייד נאָך דערפון עד היום.

שפּעטער שוין נאָך דער באַפרייונג האָט מען מיך ביי די אַמעריקאַנער אין לאַנדסבערג נאָכאַמאָל אָפּערירט און אַרויסגענומען נאָך א שטיקל. איך בין פאַרוואונדעט געוואָרן אַרום 1945, דאָך האָבן מיר נאָך געאַרבעט, ביז די רוסן האָבן אַנגעגריפן און די דייטשן האָבן גענומען אונדז ליקווידירן.

זיי האָבן אונדז געטריבן אין אַזוי־גערופענעם "טויטן־מאַרש" אין די גרעסטע פרעסט. ווען עס איז באַשערט געווען יאָרן און כוח און ער האָט זיך נאָך געשלעפּט מיט אַלע צוזאַמען, האָט זיך נאָך דערשלעפּט צום לעבנס־טאָג און ביי וועמען ס'האָבן זיך אויסגעלאָזט די כוחות און ער האָט נישט אויסגעהאַלטן, האָבן די דייטשן אוועקגעשאָסן אין מיטן טויטן־מאַרש.

אַזוי האָט מען אונדז געטריבן ביז גראָסהאַוזן. דאָרטן האָבן מיר געהאַלטן סטאַנציע א נאַכט מיט א טאָג און מ'האָט אונדז ווייטער געפירט ביז קיין דאַכאַו. אין דאַכאַו זענען מיר איבערגעבליבענע אָפּגעווען 4—5 מאַנאַטן.

דאָרטן האָבן די דייטשן געמאַכט א פרישע סעלעקציע און פון דאָרטן ווי־דער אוועקגעשיקט קיין ווילדאָרף. דאָרטן בין איך געווען גאָר א קורצע צייט, ווייל די רוסן האָבן אַלץ מער און מער געטריבן די דייטשן אין זייער לאַנד אַריין. אין דעם ווילדאָרף האָבן די דייטשן געהאַט א כוונה צו ליקווידירן אונדז אינגאַנצן און גענומען טרייבן אונדז צום באַן, ווייל די באַנען זענען ספּעציעל באַשאָסן געוואָרן. צו מיין ביטער מזל האָב איך באַקומען א פלעק־טיפוס. ביזן צוג האָב איך געהאַט צו גיין א אַנדערהאַלבן קילאָמעטער. דאָ איז אָבער געווען אַן אַרבעטס־לאַגער — אָפּגעטיילט, און קיין קרעמאַטאָריע איז דאָ נישט געווען. דער לאַגער איז געווען אָפּגעצוימט פאַר די געזונטע, וועלכע האָבן נאָך געקענט אַרבעטן און ווער עס איז קראַנק געוואָרן, פלעגט מען אים אַריבערפירן אויפן צווייטן זייט פון צוים. דאָ האָט דער קראַנקער באַקומען א קלענערע פּאָרציע שפּייז מיט דער אויסרעכענונג, אַז סיי ווי וועט ער שטאַרבן.

אינצווישן האָבן מיר דערהערט א שיסעריי און דער צוג איז באַשאָסן געוואָרן. די דייטשן זענען זיך צעלאָפן, די וואַגאָנעס זענען צעשמעטערט געוואָרן. איך בין שנעל אַנטלאָפן און זיך פאַרבאַהאַלטן צווישן ביימער אין וואַלד, נישט ווייט פון דער סטאַנציע. אינצווישן זענען אָנגעקומען אַ פּאָר אַס־אַס־לייט מיט געפאַנגענע רוסן און מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין לאַנדסבערג אין לאַגער נומער איינס. דאָרטן האָב איך איבערגענעכטיקט און אויף מאָרגנס האָט זיך ווייטער דערהערט א שיסעריי און באַלד דערויף איז געקומען די ישועה — די באַפרייונג. דורך די אַמעריקאַנער.

עס האָט זיך מיר נאָך אַלץ נישט געוואָלט גלויבן, אַז איך בין באַפרייט. אין שטאָט האָבן די דייטשן געלאָזט פון כל טוב. עסנוואַרג פון בעסטן וואָס זיי פלעגן פרעסן און קליידונג פון שענסטן. מונדירן מיט געפּוצטע קנעפּ און

אנדערע. ווי איך האָב דאָס אַלעס דערזען, האָב איך שוין גענומען גלויבן, אַז דאָס איז דער סוף פון דער קריג.

דערווייל בין איך געבליבן עלנד און איינזאַם, כ׳האָב אָנגעהויבן צו וויינען ווי אַ קליין קינד, וואָס בלייבט אַליין. און באַלד האָט איך באַמערקט, ווי עס פאָרט אַריין אַן אַמעריקאַנער ג״פּ מיט סאָלדאַטן. איך בין צו צו זיי, אָבער ווי אַזוי רעדט מען צו זיי? דאָרטן גראַדע זענען געזעסן צוויי יידן, וואָס האָבן גערעדט יידיש, אַמעריקאַנער יידן, און זיי האָבן געשריען:

— יידן, איר זייט באַפרייט! גייט נישט אַרויס פון לאַגער, ווייל דער פראָנט איז נאָך פאַר אונדז.

קיינער פון אונדז האָט נישט געוווּסט אין דעם מאָמענט, וואָס ער זאָל טאָן, ווי ער זאָל רעאַגירן, לויפן אָדער בלייבן. איך בין נאָך געבליבן צוויי טעג. ס׳זענען אַריינגעקומען אַמעריקאַנער לאַסט־אויטאָס מיט שטרוי און מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין די שפּיטעלער. זיי האָבן אונדז געגעבן גוט עסן און געוואָרנט זיך נישט צופיל צוכאַפּן צום עסן. טראָץ דעם זענען אַ סך קראַנק געוואָרן פון צופיל עסן און האָבן געקריגן דיזענטעריע און סתם שלשול.

דאָס איז געווען אין דייטשלאַנד. איך בין געווען אַזוי אַ יאָר צייט אין שפּיטאָל. ביז וואַנען מיר זענען געקומען אַביסל צו זיך, האָט מען אונדז שפּעטער איבערגעפירט קיין פוילן אין אַ לאַגער ביי די פּאָליאַקן. אויך דאָרטן בין איך געווען אַ געוויסע צייט אויף דערהאָלונג, ביז כ׳בין געקומען צו זיך. אין פוילן בין איך אָפּגעווען אַ פּאָר יאָר ביז צו מיין עליה. די פּאָליאַקן האָבן גראַדע געוואָלט מיך צוריקפירן קיין ביעלסק. אָבער איך האָב דאָס נישט געוואָלט. ביעלסק איז פאַר מיר געשטאָרבן, ווייל סיי ווי האָב איך דאָרט קיינעם מער נישט געהאַט. מיר זענען אַלע צעשיידט געוואָרן און איך האָב פון קיינעם מער נישט געהערט און נישט געוווּסט.

קליינקייטן וואָס געדענקען זיך

ווען מען האָט אונדז געפירט אין ביאַליסטאָק איבער טשעכאַנאָוו האָט מען אונדז געהאַלטן דאָרטן אין די וואַגאָנען אַ גאַנצן טאָג אָן עסן און אָן טרינקען. די אַלע, וועלכע זענען שוין פון פריער אַזוי אויסגעדאַרט געווען האָט מען אַרונטערגענומען פון די וואַגאָנען און אַוועקגעלייגט אויף אַ צווייטן פּלאַץ, ווו עס זענען אויך געלעגן אויסגעמאַרדעטע יידן. האָט זיך אַוועקגעשטעלט איינער אַ ייד — אַ יונגער חברה־מאַן, אַ בלאָק־עלטסטער און געזאָגט:

— זעט, אַזוי זעט איר אויס. טוט אויס די שיך, די שטיוול!

אַלע האַלבע מתים זענען געלעגן אויף די פּריטשעס און דער בלאָק־על־טסטע איז צוגעגאַנגען און אַרונטערגענומען די שטיוול פון די האַלב־אָבגע־שטאָרבענע. אַ יונגער בחור, ער האָט געאַרבעט ביי די פערד, איז ער אַריינ־געקומען און געוויינט. האָב איך אים געפרעגט, וואָס וויינסטו? זאָגט ער אַז ער האָט געהאַט אַ שוועסטער אַ געלערנטע איז זי אַוועק פריוויליק אין בלאָק

7, פשוט זיך אומצוברענגען. זי האָט נישט געזען פאר זיך קיין אנדער אויס־וועג, ווי דעם טויט.

די דייטשן האָבן זיך מיט גאָר נישט גערעכנט, זיי זענען געווען אזעלכע מערדערס. ווען מען האָט געבראכט צו אונדז איינעם א יידן וואָס האָט גע־האלטן ביי דער גסיסה, האָט מען געמוזט אים ברענגען צום אפעל אפילו טויטערהייט.

אמאָל האָט מען צו אונדז געבראכט פון דייטשלאנד גרויסע געלערנטע יידן, האָבן זיי גענומען פאָדערן דאָס געזעץ, אזוי פארנארט זענען זיי געווען, עס האָט נישט גענומען א וואָך־צייט און מען האָט זיי אלעמען טויטע ארויס־גענומען פון די בלאָקן און געוואָרפן אין די בלאָטעס אריין.

איסר באשעוויץ איז געווען אויף הכשרה אין ביעלסק און דערנאָך האָט ער פארלאָזן דעם קיבוץ און ער האָט געארבעט אין שטאָט. שפּעטער אביסל האָט ער אין ביעלסק אויך חתונה געהאט. די מלחמה האָט אויסגעבראָכן האָט ער מיט אונדז אויף דעמזעלבן פלאץ געארבעט אלס קאמאשן שטעפער. נאָכ־דעם ווי מען האָט אונדז ארויסגעפירט אין געטאָ אריין איז ער געווען אין די 42 משפחות גלייך מיט אלעמען. זייענדיק אין ביאליסטאָק האָט ער נאָך אלץ געארבעט מיט אונדז צוזאמען. אז די דייטשן האָבן אונדז ארויסגעפירט קיין ביאליסטאָק איז ער אויך מיט אונדז גלייך געגאנגען. אויך אין אושוויץ איז ער מיט מיר געווען אויף איין קאָמאַנדאָ און אפילו אין איין בלאָק. איינ־מאָל ווען איך בין געווען קראנק און איך האָב מיין פּאָרציע ברויט פון 200 גראם נישט געקאָנט עסן און דאָס איז געלעגן ביי מיר אונטערן קישן. אויף צו מאָרגנס כאַפּ איך זיך אז מיין פּאָרציע ברויט איז נישטאָ. מען האָט דאָס אוועק־געגנבעט. דער באשעוויץ האָט באמערקט ווי איך האָב מיין פּאָרציע ברויט פארבאהאלטן און ער האָט דאָס אוועקגענומען פון אונטערן קישן אויף מיין געלעגער. נאָך דער מלחמה, ווען מיר האָבן אונדז געטראָפן זאָגט ער צו מיר „דו געדענקסט וועגן דער פּאָרציע ברויט וואָס האָט געפעלט פון אונ־טערן קישן? דאָס האָב איך עס ארויסגענומען.

מערדער פאר זייער אייגענעם טויט /

טשעכישע ארבעטער גיבן אונדז אוועק זייער עסן

איך בין ממש געשטאַנען און געזען ווי דער עראָפּלאַן האָט באָמבאר־דירט אוישוויץ — דעם לאגער גופא. די דייטשן פלעגן מאכן זייערע סימנים אויף די דעכער פון די צוגן און פארמאסקירן, אזוי אז די עראָפּלאנען זאָלן מיינען, אז דאָ פירט מען נישט קיין מיליטער אָדער מיליטערישע כלים. אזוי

איז געווען אין אוישוויץ, זיי האָבן דאָרטן אויסגעבויט ספּעציעל נייע בניינים, וואַרשטאַטן אויף צו אַרבעטן, אָבער נעבן די גרויסע בניינים האָבן געלעבט און זיך געפֿונען דער שטאַב פֿון די ס.ס. און געסטאַפּאָ, דער עראָפּלאַן וואָס האָט באָמבאַרדירט אוישוויץ האָט נישט גענוי געצילט און געטראָפֿן דווקא אין די אַרבעטס־בניינים און נישט אין דער געסטאַפּאָ. די באָמבעס זענען געווען שווערע און זיי האָבן אַדורכגעקלאַפּט פֿירשטאָקיקע בניינים, אַזוי אַז מיר אין די קעלערן האָבן פֿאַר זיך דערזעען דעם קלאָרן הימל. אַסך אַסך מענטשן זענען ביי דער באָמבאַרדירונג דערהאַרגעט געוואָרן. שטאַרק באָמבאַרדירט און אָפּט איז געווען בונא. דאָרט איז געווען אַ כעמישע אינדוסטריע „אי. ג. פֿאַרבן" און עס זענען דאָרטן געפֿאַלן אַסך געפֿאַנגענע. ווען ביי אונדז איז געווען אַן אַלאַרם האָבן זיך די געסטאַפּאָלייט באַהאַלטן ביי אונדז אין די בלאָקן. דאַן האָבן די רוסן באָמבאַרדירט ווייטער פֿון אונדז האָבן דאָס געטאָן די אַמעריקאַנער. ביי דער באָמבאַרדירונג ווען עס איז געוואָרן אַ געלויף האָבן די היטלעריסטן גענומען שיסן מען זאָל נישט קאָנען אַנטלויפֿן. אַרום אוישוויץ זענען געשטאַנען פּאָסטנס פֿון געסטאַפּאָ און עס איז געווען אַ סכנה עפּעס צו טאָן וואָס מען האָט נישט געטאָרט. זיי האָבן פּשוט אָנגעוואָרפֿן אַ שרעק אויף די קאָנצענטראַציע יידן און אַלע די וואָס זענען אַרויס אויפֿן גאַס האָבן געמוזט פֿאַלן צו דער ערד און אַזוי בלייבן ליגן, ביז ס'איז געקומען אַ באַפֿעל אויפֿצושטיין. דאַן האָבן זיי ווידער אויסגעציילט וויפֿיל ס'זענען געבליבן מענטשן און וויפֿל ס'זענען פֿריִען געווען. שפּעטער האַבן זיי אַלע דערהאַרגעטע צוגענומען און די לעבן־געבליבענע צוריק אַריינגעפֿירט אין די לאַגערן. די שווער פֿאַרוווּנדעטע האָבן זיי אָפּגעשיקט אין שפּיטאָל און די לייכט־פֿאַרוווּנדעטע צוריק געשיקט אין בלאָק. פֿון זינט דאַן איז אַרויס אַ באַפֿעל, אַז בעת אַ באָמבאַרדירונג זאָלן אַלע אַריין אין די לאַגערן און נישט אין די פֿאַבריקן. און אַזוי איז טאַקע געווען. ביי יעדן אַלאַרם זענען אַלע אַריין אין די לאַגערן און פֿלעגן איבערוואַרטן ביז עס איז פֿאַרביי דער אַלאַרם. ווען דער פֿראָנט האָט זיך דערנענטערט צום לאַגער האָבן די דייטשן אָנגעפֿאַנגען מיט דער עוואַקואַציע פֿון דעם לאַגער. דער פֿראָנט איז געווען דער רוסישער. אַ טייל האָט מען עוואַקואירט קיין מאַוטהאַוזען (עסטרייך), אַ אַנדער טייל קיין לאַנדסבערג. מיין טראַנספּאָרט איז געגאַנגען קיין מאַוטהאַוזן. עס זענען דאַן אין אוישוויץ געווען טויזנטער מענטשן און די עוואַקואַציע איז געווען טראַנספּאָרטן־ווייז. אין יעדן טראַנספּאָרט אַזאַ האָט געקאָנט זיין אַפֿילו טויזנט מענטשן. עס איז דאַן געווען ווינטער, טיפֿע שנייען, מענטשן וועלכע זענען אָפּגעשטאַנען האָט מען אויפֿן פּלאַץ דערשאָסן. אונדזער טראַנספּאָרט איז אָנגעקומען אין עסטרייך אויף אַ באַן־סטאַציע, אַרויפֿגעזעצט אונדז אויף וואַגאָנעס — אין יעדן וואַגאָן האָט מען אַריינגעשטאָפּט 140 מאַן און דאַן אוועקגעפֿירט. וווּהין מען פֿירט אונדז האָבן מיר נישט געוווּסט. מיר זענען אָנגעקומען אויף אַ טשעכישע באַן־סטאַציע האָבן די אַרבעטער, וואָס האָבן דאָרטן געאַרבעט, אונדז אַרויפֿגעוואָרפֿן זייערע פֿעקלעך עסן, וואָס זיי האָבן מיט זיך געבראַכט פֿון דער היים צו דער אַרבעט.

די פעקלעך עסן וואס די גוטע טשעכישע ארבעטער האָבן אונדז צוגעוואָרפן אין די וואגאָנעס אריין האָט מען געכאפט און איינער האָט געריסן פון צווייטן דעם ביסן. אזוי האָבן זיי אונדז געפירט ווייטער ביז מ׳האָט אונדז דערפירט צו אן אָרט. זיי אליין האָבן שוין נישט געוווסט וווּהין אונדז צו פירן. ווייל אומעטום זענען שוין געווען די פראָנטן און אונדז איינגאנצן צו ליקווידירן האָבן זיי נאָך געהאט צייט. אזוי ארום האָט מען אונדז ווייטער געפירט ביז מאוטהאוזן. דאָרטן איז געווען א אינטערנאַציאָנאַלער לאַגער פון אסאך פעלקער.

ביינער פון ביעלסקער קדושים

אברהם לעוו

שטאַט פארחרובטע

(פון בוך „אין קלעם״)

גיי איך אזוי, און די שטאָט איז פארחרובט,
כ׳באַגעגן נישט קיינעם, קיין פריינד נישט, קיין קרוב ;
די שטאָט איז פארשרפעט די הייזער — צעשטויבט
און הויך, אין דער הייך קרייזן אום ווייסע טויבן.

און הויך אינעם קרייז פון די טויבן, די ווייסע.
דרייט זיך א ראָב דאָרט ארום, ווי אין א מעשה.
שווארץ איז די ראָב, און ווי מעסערס די פליגל,
וואָס דרייען זיך רונד אינעם אייגענעם עיגול.

פארהייב איך דעם קאָפּ אין דער הייך און אלץ העכער
זע איך דעם מאך פון פארבליבענע דעכער,
עס גיט אין די אויגן א שיין און א שווינדל
אַן איינציק פארבלוטיקטער, מאָכיקער שינדל.

חרוב די שטאָט און די וועגן — פארוויסטע,
א קאַץ נאָר א שווארצע, באַגעגנט, באגריסט מיך
און גיט מיר א וויאָקע אריין אין מיין אויער
און יאָמערט אזוי שוין פארצערט און פארטרויערט.

גיסט זיך איר יאָמער אריבער אין די גאסן,
גיסט זיך און קייקלט א טונקעלע מאַסע,
און פלייצט און פארפלייצט, יוי אַ פלאַמיקע לאווע,
און פלאקערט ווי שריפט פון די אותיות „יהוה״.

און וויקלט מיך איין אין א פלאמיקן פארמעט...
איך לויף איבער גאסן מיט אומגליק געאָרעמט,
אליין כ׳בין דאָס ליכט און אליין כ׳בין דער לייכטער,
וואָס די חרובע שטאָט אין איר אומגליק באלייכט ער.

ר. ליטמאנס פעלנער

ביעלסק אונטער די סאוויעטן

אין סעפטעמבער 1939, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די היטלעריסטישע אגרעסיע אויף פוילן, האָב איך זיך געפונען אין ווארשע. אומגעהויערע ליידן און יסורים האָבן די דייטשן געברענגט אויף דער שטאָט. באַזונדערס שטאַרק האָבן געליטן די יידן. דע גרעסטע צאָל קרבנות פון די דייטשע לופט אַטאַקעס, זענען געווען די יידן, ווייל די דייטשע עראָפּלאַנען האָבן מיט אַ באַזונדער סאדיסטישן ווילן אויסגעזוכט אַלס זייער ציל די יידישע געדיכטע באַפעלקערטע גאַסן. די גרויסע צאָל יידישע קרבנות, איז נישט געווען קיין צופאַל. פונקט ערב ראש השנה און ערב יום כפור, זענען די ברען באָמבעס געפאלן ווי האָגל. די יידן זענען געלעגן אין די קעלערס באַהאַלטן און באַגלייט יעדן שאָס מיט אַ „שמע ישראל״.

דאָס איז געווען דער אָנהייב פון זייער טייוולאָנישן פּלאַן אויסצוראָטן פיזיש די יידן. די היטלעריסטן האָבן שוין דאַן פּלאַנירט אַ טאָטאַלע פאַרטיליקונג פון יידישן פאָלק. נאָך זייער ארײנמארש קיין ווארשע הויבן די דייטשן אָן אויף אַן אָרגאניזירטן און סיסטעמאטישן אופן צוצורויבן יידיש האָב און גוטס. עס ווערט צוגערויבט די עקאָנאָמישע עקזיסטענץ מעגלעכקייט פון די יידן. עס גייען ארויס גזירות וועגן פאַרבאָטן יידן צו פאָרן מיט דער באַן, רעגיסטרירן דאָס פארמעגן, כדי זיי צו קאָנען שפּעטער קאָנפיסקירן און ארויסשיקן קיין דייטשלאַנד, אָפּגעבן זיי די ראַדיאָס און פוטערס, עס גייט ארויס א באַפעל צו טראָגן די געלע לאַטע, כדי צו טרעטן זייער מענטשלעכע ווירדע מיט די פיס, כדי זי צו דערשלאָגן פסיכיש. אונטער דראָונג פון דערשיסן, זענען געווען נאָך באַפעלן און אנטי יידישע דיסקרימינאַציע פאַראָרדנונגען. די יידן האָבן דערפילט, אַז רעכט עקזיסטירט נישט פאַר זיי, אַז זיי שטייען מחוץ דעם געזעץ. זעענדיק אַז עס הויבט זיך אָן פאַר זיי אַ שרעקלעך לעבן, אַ לעבן אויפן ברעג פון תהום, האָבן מאַסן יידן אָנגעהויבן צו אַנטלויפן צו די רוסן. וואָס האָבן דאַן איינגענומען א טייל פון פוילן, ווי מערב אוקראַינע או מערב ווייס־רוסלאַנד. א שטראָל פון פרייד האָט א בליץ געטאָן איבער דער יידישער פינצטערניש. גרויסע האָפנונגען האָט ארויסגערופן ביים עולם דאָס דערנענטערן זיך פון די רויט ארמייער. עס האָבן זיך פארשפרייט קלאַנגען, אַז זיי וועלן פארנעמען די געביטן ביז צו דער ווייסל. אָבער ווען ס׳איז געקומען די ידיעה, אַז די גרענעץ וועט זיין דער בוג, האָבן יידן גענומען שטראָמען מאסנווייז אהין.

מען איז געגאַנגען קיין ביאַליסטאָק, בריסק, סעמיאַטיטש און ביעלסק. הונדערטער טויזנטער יידן — ארבעטער, סוחרים, לערער, שרייבער, דאָקטוירים און אַדוואָקאטן, זענען אוועק פון ווארשע, מען איז געפאָרן מיט פויערישע וועגענער. מען איז געפאָרן מיט מאַכערס און פירערס, אבי נאָר צו אַנטלויפן פון דייטש. צוזאמען מיטן גרויסן שטראָם פון פליטים בין איך אויך אַוועק פון וואַרשע, ווו ס׳האָט געהערשט אַן אבל׳דיקע שטימונג, טרויער, פינצטערניש און

אומעט, ווּ יעדער טראָט איז געווען סכנה׳דיק. כ׳בין אוועק צו מיין געבורטסשטאָט ביעלסק, מיט דער האָפנונג צו קאָנען דאָ גרינגער איבערלעבן די מלחמה טעג.

דאָס שטעטל איז פול געווען מיט פּליטים. ביעלסק האָט זיי וואַרעם אויפגענומען. געזאָרגט פאר זיי. סאיז כמעט נישט געווען קיין יידישע שטוב און היימלאָזע פון דער פרעמד, לגבי וועלכע די תושבים האָבן ארויסגעוויזן די גוטע מידה פון הכנסת אורחים. אויך די שולן און בתי מדרשים זענען פארפולט געווארן מיט זיי. ביעלסק איז געוואָרן אַ מקום מקלט פאר די פּליטים.

די ביעלסקער באמיען זיך ווי ווייט מעגלעך צו לינדערן די נויט־באַדערפטיקע, וועלכע האָבן פארלוירן זייערע מקורות פון פרנסה. ס׳שאַפט זיך א יידישער העלפסקאָמיטעט אין שפּיץ פון וועלכן ס׳שטייט משה יונגערמאַן. די פּליטים ווערן ביסלעכוויַיז ארויינגעצויגן אין אלע צווייגן פון דער אַרבעט. עס ווערן געשאפן אין ביעלסק, אויפן מוסטער פון רוסלאנד, שניידער ארטעלן, שוסטער, סטאָלער, שערער און קירזשנער ארטעלן. ביי די סטאָלער ארטעלן איז געווען דער פירער שעפי קעסטין, ביי די שוסטער בערנאַדסקי, ביי די שערער מיישקע גלעזער, ביי די קירזשנער — דאָמב. אַלע בעלי מלאכה׳ס זענען אריין אָרגאניזירטערהייט אַרבעטן אין די ארטעלן. צוזאַמען מיט זיי אויך די פּליטים, אָן אונטערשייד. און ווער ס׳האָט נישט געהאַט קיין פאַך, זענען אוועק בויען שאָסייען, הייזער, אָדער געוואָרן פארקויפערס אין די מלוכה׳שע געוועלבער, ביי די בופעטן אין קינאָ און וואָקזאל. די אלע ארטעלן און קאָאָפעראטיוון האָבן זיך שנעל אנטוויקלט און געקראָגן אָנזעעוודיקע דערגרייכונגען אויפן געביט פון דער פּראָדוקציע.

די אדמיניסטראציע פון שטאָט איז איבערגעגעבן געוואָרן אין די יידישע הענט און טיילוויַיז אויך אין די איינגעזעסענע רוסישע בירגער. די אָנפירנדיקע אַמטן אין ווירטשאַפטלעכן, פּאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן האָט איבערגענומען די יוגנט. יידישע מיליציאָנערן האָבן געהאלטן די אָרדנונג אין שטאָט. יידישע בוכהאלטערס אין אלע מלוכה׳שע אנשטאַלטן. בירגערמייסטער פון שטאָט איז געווען אבי דאָמב, וואָס איז געזעסן יאָרן אין תפיסה, פאַר קאָמוניזם. דער פארוואלטער פון גימנאזיע איז געוואָרן סטופּניצקי׳ס זון, וועמען מ׳האָט אַמאָל אויסגעשלאָסן פון קלאַס, פארן חטא פון זיין אַ קאָמוניסט. און אומעטום ווּ נאָר די יידן האָבן געארבעט, איז אויפגעוועקט געוואָרן זייערע אלע שעפערישע כוחות, און זיי האָבן זיך באמיט צו איבערבויען דאָס לעבן אויף נייע, געזונטע, פּראָדוקטיווע יסודות.

צו יענער צייט האָט ביעלסק ממש אויפגעלעבט. ביעלסקער מיידלעך האָבן חתונה געהאט מיט סאָוויעטישע יידישע גרויסע מלוכה מענער. ס׳האָט געהערשט אזא אחדות געפיל צווישן דער באפעלקערונג, א חברישקייט און אַ גלייכהייט. ס׳האָט געהערשט א פרייד אין שטעטל, ווייל גוט געדענקט האָבן נאָך די ביעלסקער יידן דעם דייטש, וואָס איז געווען ביי זיי בלויז געציילטע טעג און האָבן שוין באוויזן זיי אויסצומאטערן פיזיש און דערנידעריקן מאַראליש. זיי האָבן שוין געהאט שעה׳ן און טעג פון פחד, פון שיקאנער און ענויים קשים. און דאַ מיט די סאָוויעטן — אַזאַ פרייהייט, אזא הארציקייט, אזא אויפשטראלונג.

קינאָ און טעאַטער האָבן געשפּילט יעדן אָוונט. אָרקעסטערס און טאַנץ אָוונטן. רעפּעראַטן און פאַרלעזונגען בשפע. אַרטיסטן זענען געקומען פון דער פרעמד. אַזוי האָט מינע בערנהאָלץ צוזאַמען מיט א פּליטים אַנסאַמבל געגעבן קאָנצערטן. שוין באַוויזן אפילו צו ווייזן בילדער פון רוסישע קאָלכאָזן, פון זייער אַרט לעבן און פירונג.

צום ערשטן מאָל איז געפייערט געוואָרן אין ביעלסק דער ערשטער מאַי, מיט גרויסע מאַניפעסטאַציעס, מיט מיטינגען. מיטן אָנטייל פון דער יוגנט, מיט די שולן און קינדער. יונג און אַלט האָבן מיטגעמאַכט דעם יום־טוב. זוניק איז דאַן געווען אין ביעלסק און די מענטשן זענען געווען פריי, זער פריי.

גאָר א באַזונדער וואַרעמקייט און אויפמערקזאַמקייט איז געשאָנקען גע־וואָרן די קינדער. די צישאַ שולע און תרבות שולע איז געווען פאַראייניקט אין איין שולע, ווו מ׳האָט געלערנט אויף יידיש און רוסיש. אויךביידע קינדער־גערטנער זענען איבערגעפירט געוואָרן אין איין לאָקאַל. נאָך דעמזעלבן זומער, האָט מען געשיקט די קינדער אויף קאָלאָניעס. אויך די פּליטים קינדער האָבן געלערנט און גענאָסן גלייך פון דאָס שענסטע און בעסטע.

אַן אונדערשעפּלעכער קוואַל פון פרייד, לעבנסלוסט, שפּיל און שטיפעריי האָט געהערשט אין שול. מ׳האָט געזען הילכיקע, פריילעכע, לעבעדיקע קינדער מיט פּרודלדיקע קינדערישע פאַנטאַזיעס, אין קעגנזאַץ צו די הונגעריקע אומ־גליקלעכע קידער פון וואַרשע, ביים דייטש, ווו פּחד, שרעק און אומעט איז אויסגעגאָסן אויף זייערע פּנימער. הונגעריקע, עלנטע — פאַרלאָזטע אין רעגן, אין ווינט און אין שניי, געקאָרטשעט פון קעלט. — און דאָ אין ביעלסק קינדער אין די שולן, פרייע, שטאָלצע, זאַטע — אַרומגערינגלט מיט ליבשאַפט און זאָרג.

אָבער דאָך איז די פרייד אין ביעלסק, ביי די בעסטע באַדינגונגען — נישט געווען קיין פולע. אמת, די גרעסטע צאָל איינוווינער זענען געווען צופרידן, אויפגעמונטערט. עס האָט זיי נישט געאַרט דאָס שטיין אין די רייען נאָך פּראָ־דוקטן, נאָך צוקער און בוימל. נאָך זייף און צוקערקעס. נאָך מלבושים און שיך. זיי האָבן עס אויפגענומען גאַנץ נאַטירלעך און ווי א ספּאָרט. געיאָגט זיך צו פאַרנעמען דעם ערשטן אָרט, כדי צו קאָנען באַווייזן צו זיין אין עטלעכע ערטער.

באַוולט האָבן זיך געפילט נאָר א קליינע צאָל מענטשן, די ביי וועמען מ׳האָט זייער פאַרמעגן נאַציאָנאַליזירט. די געוועלבער און הייזער צוגענומען, געשיקט זיי אַרבעטן, ביי קליינע פאַרדינסטן צו וועלכע זיי זענען נישט געווען צוגע־וווינט. אַזוי האָט מען קאָנפיסקירט באַרכאַטס, פריידיקס און גלאַגאַווסקי׳ס גע־שעפטן. ביי מאַטיע לייבן און טעוויען צוגענומען זייערע ביר פאַבריקן און געמאַכט דאָרט מלוכה׳שע רעסטאָראַנען.

ביי פאָמעראַניעצן נאַציאָנאַליזירט די מיל, דער אייגנטימער איז געבליבן אַרבעטן אלס משרת. אייניקע פון זיי האָט מען פאַרשיקט אפילו קיין סיביר. צו יענער צייט האָט מען אויך אויך אין איינעם א פּרייטיקצונאַכטס פאַרנומען אַלע פּליטים, די וואָס האָבן זיך אָפּגעהאַלטן אַרויסצונעמען סאָוויעטישע פּעסער, האָפנדיק זיך צו פאַראייניקן מיט זייערע משפחות, מיט זייערע פרויען און קינדער, און אין פאַרמאַכטע לאַסט־וואַגאָנעס זיי אָפּגעשיקט טיף אין רוסלאַנד.

גאנץ ביעלסק האָט זיי שטארק באדויערט, מיטגעפילט און געלאָזן אויך א טרער, נישט ווייסנדיק וואָס פארא גרויזאמער גורל זיי אליין ווארט אָפּ. ווייל נאָך א יאָר פון אזא רואיקן, זיכערן און גוטן לעבן, פאלט היטלער אָן אין 22־טן יוני 1941 אויף רוסלאנד און בליץ שנעל נעמט ער איין שטאָט נאָך דער אנדערער און בתוכם אויך ביעלסק. און די ביעלסקער וואָס האָבן אזוי טרויעריק באוויינט די פּליטים, ווען מ׳האָט פארשיקט אין סיביר. אין די טייגעס. און וואָס פיל פון זיי זענען אדורך שבעה מדורי גיהנום, האָבן נישט איינמאָל מקנא געווען די פּליטים.

און אין ים פון רשעות, פּיין און פארברעכנס, וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן איבער די ביעלסקער, אין אָנבליק פון וועלכער רציחה און נידעריקסטער מאָראלישער געפאלנקייט פון די דייטשן, האָבן די ביעלסקער נאָך אַלץ געריסן זיך צום לעבן און געהאָפט, אַז ווידער וועלן די רוסן קומען און זיי באפרייען פון דייטשן גיהנום, אָבער די האָפנונג האָבן זיי נישט דערלעבט.

ביים ברידער קבר — 1947

מאטל לעווקאָווסקי

שרייבט א בוך / געדענקט

(פון א רעדע אויף דעם יזכור־אָוונט פאר די ביעלסקיער קדושים, נאָוועמבער 16, 1953 אין תל־אביב, ישראל).

טייערע לאנדסלייט און פריינד! שלום!

11 יאָר שוין פאָריבער פון יענע שרעקלעכע טעג, ווען די היטלעריסטישע חיה, צוזאמען מיט זייערע פוילישע און אוקראינישע מיטהעלפער, האָבן אויסגעמאָרדעט און חרוב געמאַכט דעם יידישן ישוב אין ביעלסק־פּאָדלאסקי.

מיט אַ יאָר צוריק, אין צענטן יאָרצייט נאָכן אומקום, האָב איך, פון דאנען, דערציילט וועגן די איבערמענטשלעכע ליידן און יסורים פון אונדזערע מו־טערס, פאָטערס, ברידערס, שוועסטערס און קינדער. פון דאַנען האָב איך גערופען: „געדענקט וואָס האָט מיט אונדז געמאַכט עמלק!" „קיינמאָל נישט פארגעסן!"

מיר זענען די לעבעדיקע מצבות. ווי לאנג מיר זענען, זענען מיר עס. אָבער דער אויפוואקסנדער דור, אויף וויפל ווייניקער וועט ער פילן אונדזער ווייטאָק, ווו וועט ער ענמען אַן אָנשפּאַר פארן „קיינמאָל נישט פארגעסן?"

דעריבער, לאָמיר דערציילן וועגן אונדזערע פארניכטער! לאָמיר וועקן ליבע און אַכטונג צו אונדזער פארגאנגענהייט ביים יונגן דור, וועלכער קומט אָן! לאָמיר נישט דערלאָזן, אז די צייט וואָס פרעסט אויף אַלעס, זאָל אויפ־פרעסן אונדזער טרויער! דער טרויער מוז בלייבן אין אונדז אומבאַארירט, און די צייט דארף נישט האָבן קיין שליטה אויף אים! לאָמיר מיט געמיינ־זאַמע כוחות שאַפן און ארויסגעבן א יזכור־בוך! לאָמיר דערציילן און זאָל אויך פאר אונדז שרייען דאָס בוך. זאָל עס שרייען מיט די פשוטסטע ווער־טער פון דערציילטע ליידן און פּיין! זאָל עס זיין אַן אייביקער קוואַל פון טרערן, וועלכע וועלן קיינמאָל נישט אויסגעטריקנט ווערן!

היינט, חשובע פריינד, אין 11־טן יאָרצייט פון חורבן ביעלסק, וויל איך צוזאמען מיט אייך אדורכשפּאצירן זיך איבער די חרובע יידישע געסלעך אין ביעלסק. אפשר וועלן זיי אונדז קענען איבערגעבן וועגן די שרעקלעכע איבער־לעבונגען פון די איידעלע ביעלסקער יידן.

און איך דערמאָן זיך. ס'איז אין חודש יוני 1946. די איבערגעבליבענע על־פּי־נס יידן פון די קאַצעטן און פון די טייגעס אין טיפן רוסלאַנד, פאָרן צוריק צו זייערע שטעט און שטעטלעך. אפשר וועט מען נאָך עמיצן טרעפן... אָבער נישטאָ די יידן, געבליבן איז דער חורבן.

שנעל לויפט די באַן און דערנענטערט מיך אַלץ נענטער צו דער באַן־

סטאַנציע. סטראָבלע איז שוין פאַריבער. מען זעט שוין פון דערווייטנס די ערשטע הייזלעך פון ביעלסק. א טרוים פון יאָרן, לאַנגע יאָרן פון געפאַרן און איינזאמקייט. אייביק, אין אָט די יאָרן, איז דאָס שטעטל מיר געשטאַנען פאַרן דמיון און געקלאָגט מיט זיין נישט־דערגרייכבאַרקייט. מיט זיין פאַנטאַס־טישער ווייטקייט אין צייט, מרחק, און געאָגראַפישער לאַגע אויף יענער זייט פראָנט.

און איצט לויפט די באַן אומגעשטערט אין דעם הייסן יוני־טאָג און טראָגט מיך אַלץ נענטער און נענטער צום טרוים. איז קיין וווּנדער ניט, אז דאָס הארץ קלאַפּט הויך, אז פון גערירטקייט באַוועגט זיך די ברוסט אַלץ טיפער און שטאַרקער, עס פארפעלט ממש אָטעם.

פארנומען מיט אָט די געדאנקען. באַמערק איך נישט ווי מיר גליטשן זיך ארויף אויף דער סטאַנציע און פאַר מיינע אויגן דערשיינט דאָס וואָקזאַלעכל מיט דער זעלבער אויפשריפט, מיט דער זעלבער אידילישער רויקייט. ווי אַמאָל... ווי אַמאָל...

אָבער, פארוואָס בין איך אליין צווישן דעם עולם? ווו זענען די יידן, וואָס וואָלטן באַדאַרפט מיט דעם זעלבן צוג אָנקומען? עס איז דאָך מאָרגן דאָנערשטיק, און אין דעם מאַרקטאָג פלעגט דאָך קיינער נישט פאַרפעלן. איך קוק זיך אַרום און זע קיינעם נישט. איך פיל, אָבער, ווי אזוי זיי זענען צוריק־געקומען פון די ירידן אין בריאנסק, סאקאלע, וויסאָקע־מאזאָוויעצק. זיי פלעגן צוריקקומען פון ווארשע, ביאַליסטאָק מיט וואליזעס. געאיילט וואָס שנעלער... וואָס שנעלער...

איך קום ארויס פון וואָקזאל, עס ווארטן די דראָזשקעס, די זעלבע דראָזש־קעס, די זעלבע פערד, ווי אמאָל... ווי אמאָל... און עס דוכט מיך, אז דאָרט וואַרטן מיינע דראָזשקאַז׳עס, יידישע דראָזשקאז׳עס סטריקאָוווסקי, ראק... אָבער ווען איך דערנענטער זיך זע איך זיי, די נייע בעלי־הבתים.

עס וויקלט זיך פאר מיר פאנאנדער די לאנגע גאס וואָס פירט צו האָלאָ־וועסק, זי איז פאר מיר אַמאָל געווען פרעמד און אזוי אויך איצט. איך בין צו איר גלייכגילטיק און קאַלט. מיין שטאָט איז דאָרט ווייטער, דאָס יידישע ביעלסק. צופוס בין איך אַוועק. יעדער קריסט, וואָס האָט מיך באגעגנט, האָט מיך אָנגעקוקט ווי איך וואָלט געהאַט הערנער. זיכער נישט צופרידן פון גאסט אין שטעטל.

איך געפין זיך אויף דער באַן־גאס און פאר מיינע אויגן דערוויזט זיך דער חורבן. ווו ניט ווו שטייט א הויז. אָט דאָ האָט אַמאָל געלעבט די רישעלעווסקי פאמיליע. אויפן הויף האָט זיך געפונען די יידישע שולע (פארבונדן מיט צ״י־שא). דאָ האָבן קינדערלעך געשפּילט זיך און געזונגען. געזונגען די יידישע ליד: „די יידישע שולע אויף באַן־גאַס. טראַלאַ־לאַ־לאַ־לאַ...״ לעבן זאָל דער ערשטער קלאַס, טראַלאַ־לאַ־לאַ־לאַ...״

דאָ האָבן אויך געפונען זייער היים די בונדישע און די לינקע פועלי־ציוניס־טישע אָרגאניזאציעס. אויף דער יידישער ספאָרט קלוב, האָט דאָ געהאַט זיין לאָקאַל.

יאָ, אַמאָל האָט דאָ געקאָכט מיט יידיש און יידישקייט. איצט איז דאָ שטיל. נישטאָ די שולע, נישטאָ די קינדער...

איך נעם האַסטיקער צו גיין. צו בין איך געקומען קיין ביעלסק, נאָך אַזוי־פיל יאָרן, כדי איצט זיך אַליין צו פאַרפּייניקן? ניין! איך מוז פאַרגעסן! אומ־באַדינגט פאַרגעסן! אָבער דאָס דויערט נישט לאַנג. צוזאַמען מיטן דערנענטערן זיך צום צענטער שטאָט, דערנענטערט זיך אויך דאָס אַלץ, וואָס איך האָב זיך באַמיט צו פאַרגעסן. איך געפין זיך אויפן קאָרנער פון 11־טן ליסטאָפּאַד־גאַס, ווו יידישע קינדער. זענען טעגלעך געגאַנגען זיך לערנען אין דער פּאָוו־שעכנע שולע און דער גימנאַזיע. אויך האָט זיך דאָ געפונען די ביבליאָטעק מיט א גרויסער אָפּטיילונג פון יידישע ביכער. אויף מיין רעכטס איז אַמאָל געווען דאָס זער פּאָפּולערע יידישע בענקל. וועלכס האָט פיל צוגעהאָלפן די יידישע תושבים, מיט הלוואות. און דאָרט, אפּאָר גאַסן ווייטער, אויף זאַמקאָווע, האָט זיך געפונען די „תרבות״־שולע, דער צענטער פון ציוניסטישער און חלוצישער דערציונג. דאָ איז אויסגעוואַקסן א דור פון ציוניסטן וועלכע האָבן, צום טיפן באַדויערן, נישט פאַרווירקליכט זייער לעבנס־טרוים.

מיין האַרץ פאַנגט אָן שטאַרקער צו קלאַפּן. א דאַנק דעם וואָס איך בין געווען א גוטער מאַטעמאַטיקער אין שולע, רעכן איך אויס. אַז אויף דעם פּלאַץ איז געשטאַנען מאַטיע־לייב פאַרבערס צוקערניע. דערנעבן איז געווען זאַבלודאָווסקיס, און דאָ, דאָ. אויף דעם פּלאַץ, ווו יעדער שטיינדעלע, יעדער ווינקעלע איז מיר אַזוי גוט באַקאַנט, דאָ, אין דעם הויז פון דעם זייגערמייסטער מאַסטאָווסקי, בין איך געבוירן געוואָרן. דאָ, אויף דעם הויף, צוזאַמען מיט מיינע חברים בערל ווראָנע, משה׳ל און מיכל חאַזאַן, האָב איך מיינע בעסטע קינדער־יאָרן פאַרבראַכט. פון דאַנען האָט מיין פאָטער מיך באַגלייט צום ערשטן מאָל אין שולע און חדר. פון דאַנען האָב איך אין חודש אייר פון 1927, מיין יונג פאַרשטאָרבענעם פאָטער, צו זיין אייביקער רו באַגלייט.

פון דאַנען האָט מיין מוטער מיך געפירט אין בית־מדרש קדיש צו זאָגן. מיין ליבע מאַמע, ווי שווער האָט זי געקעמפט פאַר עקזיסטענץ, פאַר געבן אירע פיר קינדער א גוטע דערציונג. איך וואָלט געוואָלט אויף איין מינוט פאַרגעסן אין אַלעם, זיך צוטוליען צו מיין מאַמען, קושן אירע אויגן, ווי אַמאָל... ווי אַמאָל...

נישטאָ אונדזערע מאַמעס. טייערע, נאָענטע שאָטנס באַווייזן זיך פאַר מיר. זיי קוקן אויף מיר שטום. איך פאַרמאַך די אויגן און ווער אַליין א שאָטן, ווי זיי. איך גיי ווייטער מיט קאָפּ־שמערצן. איך געדענק גאַנץ גוט אַלע געשעפטן און זייערע יידישע אייגנטימער. אָבער אין די פאַרבליבענע קראָמען שטייען היינט אַנדערע סוחרים, געקומען אַהער פון פּאַרצעווע, ווידאָווע, פּראַניעוויטש פּיליקע. זייערע שוואַרצע חלומות זענען יאָ פאַרווירקליכט געוואָרן.

איך דערנענטער זיך צום פּלאַץ, ווו אַמאָל איז געשטאַנען איטשעלעס בית־מדרש. אָשטאָט דעם ברייטן דאַך און שלאַנקע ווענט זע איך איצט א בלויען האָריזאָנט. נידריק גראָז וואַקסט אויפן פּלאַץ ווו אַמאָל איז געשטאַנען דער ארון קודש, עס האָבן וווּנדערבאַרע שניצערייען אַמאָל געהויבן זייערע הענט

צום הימל אין אייביקן געבעט. דאָ, האָבן מיר, ייִנגלעך, נאָכן באַגלייטן דעם טאַטן אין שול, זיך געשפּילט און געשטיפט אין דרויסן.

פון דאנעט קען איך זען, גאנץ דייטלעך, דעם אָרט ווו ס'איז געשטאַנען אַן אַנדערער צענטער פון רעליגיעזן לעבן אין ביעלסק, דער יפה־עיניים בית מדרש. הייזער פארשטעלן נישט, נישטאָ שטערנס אלעיארניע, נישטאָ די הייזער ווו שיפמאַן, מעכאניק, מינאָוויצקי און אַנדערע גוטע יידן האָבן געלעבט. נאָר דאָס חסידים־שטיבל איז פארבליבן, אָפּגעבלאקיעוועט און גרוי געוואָרן פון צוזען אזויפיל יידישע ליידן און צרות. אונטער זיינע פענסטער האָט מען פיל יידישע קרבנות צו קבורת ישראל געבראכט. מען הערט נישט מער די חסידים טאַנצן און זינגען. א טויטע שטילקייט הערשט אין זיין פארשוועכטן קערפּער.

איך ווענד מיינע בליקן אויף לינקס און דערזע דעם ראטוש מיטן זייגער. דער מארקפלאץ דערשיינט פאר מיר ווי אַן אָבל, וועלכער האָט שוין לאנג אויפגעגעבן די האָפענונג געטרייסט צו ווערן. עס פעלן אים גאַנצע הייזער. אויף דעם אָרט, ווו יידן האָבן געהאנדלט, גריען זיך קברים פון געפאלענע רויט־ארמייער. (מען האָט זיי שפּעטער אריבערגעפירט אויף אַן אַנדער פלאץ).

איך קען נישט גלייכגילטיק קוקן אויף דעם אָרט ווו ס'האָט געוווינט איינער פון די ציוניסטישע מנהיגים, דער מנהל פון דער „תרבות" שולע, מנחם סטופּניצקי. או שטיק פון מיין לעבן איז פארבונדן מיט דעם הויז, ווו אַלס פאַרשטייער פון דער יוגנט אָרגאניזאציע, „השומר הצעיר" האָב איך זיך געטראָפן מיט די אנדערע פאָרשטייער ווי משה שטערן, מעלאמעדאָוויטש, די דענטיסטין פרוי גערמייזע, שיינע וואסער, שמואלקע לעווין (געפינט זיך אין ישראל) און אנדערע. דאָ זענען אויסגעארבייט געוואָרן די פּלאַנען פאר קולטור ארבעט און די זער וויכטיקע אונטערנעמונגען פאר קרן קימת לישראל.

איך דערנענטער זיך צו דער ריין יידישער גאס, דאָס בית־מדרש געסל, די גאס פון רעליגיעזע אַנשטאַלטן. דאָ האָט זיך געפונען דאָס שערי ציון בית מדרש. דאָס הכנסת אורחים הויז, די שטאָט באָד און די מקוה. דאָ האָט זיך אויך געפונען דאָס חדר, דאָס אומפארגעסלעכע חדר. פיר מאָל טעגלעך פלעגן יידישע קינדערלעך גיין אין חדר אריין. ווינטער־צייט, אין די פינסטערע אָוונטן, פלעגן די חדר־ייִנגלאך אָנצינדן זייערע לאַמטערנעס, געמאכטע פון פלעשער.

אַלץ ווי אַין חלום, אַלץ פארלאָשן געוואָרן, ווי אָט די פרימיטיווע פלעשער לאמטערנס.

דאָרט ווייטער, אין דעם ווינקל־הויז. האָט זיך געפונען דאָס יתומים־הויז. פיל יידישע מיידלאך און ייִנגלאָך זענען דאָרט באַזאָרגט געוואָרן מיט גוטער דערציונג און מוטערלעכער ליבע.

פון דערווייטנס שעפּטשעט דאָס טייכל ביאלקע און רופט צו זיך, אָבער אויף דוביטש און פאדזיאמציע קומען נישט מער קיין יידן.

לאנג, לאנג האַלט מיך די יידישע גאס ביי זיך. איך קאָן זיך מיט איר נישט שיידן. הונדערטער יאָרן האָבן יידן דאָ געלעבט און געצויגן דעם המשך פון יידישן קיום. ווי פון א נאָנטן, טייערן קבר, איז מיר שווער פון דאנען אוועקצוגיין.

און דאָך ווילט זיך אויסוויינען אביסל אויפן קבר פון אונדזערע נאָנטסטע. ווי אַן אויטאָמאַט קום איך צום בית עולם, שווער צו טרעפן צום קבר פון מיין פאָטער. נישטאָ קיין מצבות. די מצבות האָבן זיי פארנוצט אויף די שאָסייען. די הייליקע שטיינער זענען געלייגט געוואָרן מיט די אויתיות אַראָפּ. די פיר־עקיגע אותיות, וועלכע האָבן אין משך פון דורות באַזונגען די ערלעכע ביעלס־קער יידן נאָך זייער טויט, זענען צושטערט געוואָרן.

אויך זיי, אונדזערע נאָנטסטע אויפן הייליקן אָרט, האָט מען געשטערט אין זייער אייביקער רו.

אַלץ וואָס עס שמעקט מיט יידישקייט איז פארניכטעט געוואָרן.

יאָ, אזוי זעט עס אויס. אזוי זעט אויס היינטיק ביעלסק. א שוידער נעמט ארום יעדן איינעם, ווען ער גיט א טראכט וואָס סאיז געוואָרן פון א יידישן ישוב, פון זיינע יידישע איינוווינער. שרעקלעך האָט אויסגעזעען דער חורבן פון ביעלסק, פון יעדן ווינקעלע שרייט ארויס א קול פון די געפייניקטע: „געדענק אין אונדז, פארגעסט נישט, וואָס עמלק האָט געמאַכט מיט אונדז! נעמט נקמה פאר אונדזער בלוט!"

ביעלסק — איך בענק נישט נאָך דיין נאָמען און געאָגראפישן פלאץ וואָס דו פארנעמסט אויף דעם ערד־קוגל. איך בענק אָבער נאָך מיינע נאָנסטע, וועלכע רוען אויפן בית עולם, איך בענק נאָך מיינע ליבע און טייערע, וועלכע זענען פארפייניקט געוואָרן אין די געטאָס און גאז־קאמערן!

א קילער פרימאָרגן אין יוני־מאָנאַט. די לאנגע מיצקיעוויטש גאס איז געבליבן הינטער מיר. איך בין צוריק אויף דער באן סטאַנציע.

שווער זיך צו שיידן מיט דיר מיין חרוב יידיש ביעלסק, שווער איז אָבער אין דיר צו בלייבן. איך קלייב אויס דאָס צווייטע.

מאָטל לעווקאָווסקי — צווייטער אין דער ערשטער ריי — ביי דער לויה פון רחל פרעדמייסקי. נעבן אים **גדליה וואסער** און **חאצקל וויינשטיין**

מיר גיבן דאַ דעם בריף פון א קריסטין, פראַנ־ציסקא קוטאשעווסקא, צו הער סוקעניק אין אמעריקע, דאטירט 20.5.1946.

ס׳איז גענוג די צוויי „ידיעות״ ווי אזוי אַן אלטע יידישע מוטער האָט גערעדט פון טויט און א ייד א באדאכטער, וויסנדיק אז דער טויט איז זיכער, כדי צו פאַרפרירן אונדזער הארץ. דאָס איז אַ זעלטן מענטשלעכער דאָקומענט.

רעדאקטאָר

צו הער ארנולד סוקעניק

אמעריקע

(געשריבן פויליש, איבערזעצט דורך א. שטיינבערג)

געהערטער הער,

ס׳וועט אייך וווּנדערן ווען איר וועט באקומען א בריוו פון א מענטש, וואָס איר קענט אים נישט.

טייערער הער, פון א לאַנגע צייט האָבן מיר געלעבט צוזאַמען אין פריינט־שאַפט מיט אייער קוזינע ש. אייזענבערג און דעם הערס (אייער) שוועסטער.

אייזענבערג איז געווען א דענטיסט א טעכניקער, ער האָט ארייַנגעשטעלט מיין מאַן ציין און אויך מיר. מיר האָבן זיך באקענט אין יאָר 1938. אייער שוועסטער פלעגט קומען יעדן טאָג מיט איר קוזן איזי צו אונדז נעמען מילך און מיר האָבן זיך זער גוט אויסגעלעבט.

אז ס׳איז אָנגעקומען די מערדער דייטשע ארמיי איז פאַר די יידן אין יענער צייט געווען זער שווער. צום אָנהויב האָט מען זיי געטריבן אויף שווערער ארבעט און זיי האָבן פאַר דער ארבעט נישט באקומען קיין געצאָלטס. ס׳איז נישט געווען ממש פון וואָס צו לעבן. מ׳האָט אויספאַרקויפט דאָס מעבל, די קליידער, דאָס אלץ וואָס דער דייטש האָט נישט אוועקגערויבט, ווייל ס׳איז אים נישט געפעלן. און צום סוף האָט מען זיי פאַרטריבן אין א ענגן פלאַץ פון 3 גאַסן. ס׳איז זיי געווען שווער צו וווינען, ווייל ס׳זענען געווען פיר טויזנט יידן און זער ווייניק וווינונגען.

אונדז האָבן זיי אויך ארויסגעזעצט פון אונדזער הויז און מען האָט אויף אונדזער פלאַץ אריינגעלאָזט אייזענבערגן.

די דריי גאַסן האָט מען ארומגעצוימט מיט אַ הויכן פלויט און מ׳האָט דאָס אָרט ווו יידן האָבן געוווינט אָנגערופן ג.ע.ט.א.

דער אריינגאַנג אין געטאָ אריין איז געווען פאַרבאָטן. אָבער מ׳האָט זיך באַנוצט מיט פאַרשיידענע מיטלען צום ארויסגיין. מ׳פלעגט אדורכקריכן אונ־טער דעם פלויט, אָדער מ׳האָט אָפּגעקויפט די זשאַנדאַרמען. מיין מאַן איז א פויער און אונדזער שייער (סטאָדאָלע) ווו מיר האָבן געהאַלטן אונדזער תבואה איז געווען נאָענט צום פלויט. איז מיר געווען לייכט יעדן טאָג זיי צוצושטעלן מילך, פוטער, אייער, מעל, קאַרטאָפל. כ׳שטרייך אונטער, אַז דאָס האָבן מיר נישט אומזיסט געטון. מיר האָבן באַקומען דערפאַר געלט. אייזנבערג איז געווען זער אַן ערליכער מענטש. שטענדיק האָט ער מיך געהאַלטן אין איין בעטן, אז

אויב ס׳וועט זיין מעגלעך, זאָל איך אמורעניקסטן פאר אים אויסבאהאלטן זיין זון, איזין. דערנאָך האָט ער געגלויבט, וועט אים זיין קוזין אין אמעריקע ארי־בערברייינגן צו זיך.

טייערער הער. מיט זיי צוזאמען האָט אויך געוווינט אייער אלטע מוטער, וואָס האָט שטענדיק אייך דערמאַנט, אז זי האָט א זון אין אמעריקע. זי האָט געזאָגט „אויב גאָט וועט אונדז דערלויבן (פאזוואלי) איבערלעבן די שרעק־לעכע קריג וועלן מיר נאָך דער קריג פאָרן קיין אמעריקע.

אין א געוויסן פלאץ, ווען מיר האָבן זיך געטראָפן מיט אייזנבערגן האָט ער מיר געזאָגט:

„אינגיכן וועלן אונדז די דייטשן אלע אויסמאָרדן, בייט איך אייך דערפאר, איר זאָלט פארשרייבן די 2 אדרעסן קיין אמעריקע, כדי איר זאָלט זיי לאָזן וויסן נאָך אונדזער טויט, אז מיר זענען דערמאָרדעט געוואָרן מיט א שרעק־לעכן טויט פון די הענט פון דעם גרויזאמען מערדער היטלער.

נאָכ׳ן אויסמאָרדן פון די יידן האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אין אונדזער הויז, אָבער מיר האָבן דאָ נישט לאנג געוווינט ווייל ווען דער דייטש איז אָפּ־געטרעטן האָט ער פארברענט אינגאנצן אונדזער הויז און די רעשט געביידעס פון שטאָט. מיר האָבן אָנגעווירן אונדזער גאנץ מעבל, בעטגעוואנט און קליי־דונג. אונדזער גאנץ פארמעגן וואָס איז געבליבן איצט איז אונדזערע צוויי קינדער מיט וועלכע מיר האָבן באוויזן צו אנטלויפן מיט די (וויכטיקע) פאפירן און דאָקומענטן, וואָס זענען געווען וויכטיק ביי אונדז.

געהערטער הער, גאָט האָט אונדז דאָס לעבן אָפּגעראטעוועט און דאָס איז דאָך דאָס טייערסטע. איצט הייבן מיר אָן צו לעבן אויפדאָסניי. אונדזערע באַ־דינגונגען זענען שרעקלעכע. אַלץ איז רואינירט. אין אונדזער הויז זענען פארבליבן פאָרטרעטן געמאָלטע פון אייזנבערגן פערזענלעך, איך האָב מיך זער געפרייט מיט דעם אָנדענק, אָבער ביי דער שריפה זענען זיי אויך פארברענט געוואָרן.

דורך אזא לאנגער צייט האָב איך מיר געקליבן אייך צו שרייבן א בריוו, אָבער דעם אמת זאָגנדיק וועט איר פארשטיין אז א מענטש, וואָס איז צוגע־דריקט מיט א שווערער מאסע, וואָס האָט אליין נישט גענוג צום לעבן קאָן מען דאָס מוחל זיין. דאָך האָב איך ענדליך זיך אויסגעקליבן אָנצושרייבן דעם בריוו צו אייך, ווייל איך פיל דאָס פאר מיין פליכט צו מאַכן א דינסט מענטשן, וואָס זענען אומגעקומען מיט אַזאַ שרעקלעכן טויט פון די הענט פון די היטלער מערדער.

אויב מיין בריוו וועט אָנקומען צום געהערטן הער, בייט איך מיר ענטפערן, אויב איר אינטערעסירט זיך מיט די איבערלעבענישן פון אים מיט זיין פאמי־ליע קאָן איך דאָס אויספירליך באשרייבן.

איך בעט מיר ענטפערן וועל איך האָבן א רואיק געוויסן און כ׳וועל נישט האָבן קיין חוב פאר מענטשן, וואָס לעבן שוין נישט מער.

פראנציסקא קאטאשעווסקא

אוליצא אָגראָדאָווא 57

פון „פאָרווערטס"

„מיר וועלן נישט פאַרגעסן חורבן ביעלסק"

אזוי שרייבט א גראַטעוועטער ייִד פון ביעלסק (פאָדלאַסקי) צו זיין פריינדין אין ניו־יאָרק

דעם פאָלגנדיקן בריוו האָט אונדז צוגעשיקט אַ פרוי מיטן נאָמען ליבע עלסאָן, וועלכע וווינט אין 2102 וואַלאַס עוועניו, בראָנקס, וואָס זי האָט די טעג דערהאַלטן פון איר א פריינדין חנה טיקאָצקי פון ביעלסק (פאָדלאַסקי, געוועזענע גראָדנער גובערניע).

ביעלסק (פאָדלאַסקי), אויגוסט 14, 1945

טייערע פריינדין ליבע!

איך האָב דיר טעלעגראַפירט, און איצט מוז איך דערפילן מיין טרויעריקן חוב און דיר אַלץ אויסשרייבן אין א בריוו. ליידער האָב איך פאַר דיר נישט קיין גוטע נייעס צו שרייבן. נאָך דער טראַגעדיע, וואָס מיר, די פוילישע אידן, האָבן איבערגעלעבט, מוז איך, ליידער, זיין דער אַנזאָגער פון טרויער און ווייטאָג.

טייערע ליבע! עס איז מיר שווער דיר צו שרייבן. איך פיל דיין גרויסן ווייטאָג, וואָס איך מוז דיר פאַרשאַפן, אָבער זיי געשטאַרקט! אויך דיר, אלס טאָכטער פון אידישן פאָלק, האָט דער אומגליק נישט אויסגעמיטן און דו האָסט אויך א גרויסן חלק אין דער טראַגעדיע, וואָס די היטלעריסטישע הינט האָבן אונדזער איבערגעלאָזט.

אַלזאָ, טייערינקע, ווישׁ אויס דיינע טרערן און הער אויס, וועל איך דיר בקיצור באַשרייבן די „טראַגעדיע—ביעלסק", צווישן זיי זענען אויך פאַרטראָטן דיין און מיינע משפחות! איך וועל דיר שרייבן בקיצור, ווייל אויסשרייבן די גאַנצע ליידן, וואָס די אידן אין ביעלסק האָבן איבערגעלעבט, וועט מיר נישט קלעקן קיין פאַפּיר און אין מיין קאָפּ איז א מישמאַש. אלע געדאַנקען ווילן ארויס טאַנצן די ערשטע אויפן פאַפּיר, און עס איז מיר שווער זיך צו קאָנצענטרירן. עס דערגייט ביז משוגעת!

זונטאָג, דעם 22־טן יוני, 1941 יאָר, 4 אזייגער אינדערפרי, איז די גאַנצע ביעלסקער באַפעלקערונג דערציטערט געוואָרן פון שרעקלעכע קלעפּ, וואָס די דייטשע לופט־פּיראַטן האָבן אָנגעהויבן. זיי האָבן געוואָרפן באָמבעס אויף דער שטאָט און דערהרג'עט פיל מענטשן. אזוי האָט געדויערט דריי טעג. מיטוואָך רישער ארבעט. זיי האָבן באלד דערשאָסן אייניגע יידן. אין אייניגע טעג נאָך האָבן זיי פאַרנומען די שטאָט. זיי האָבן באלד צוגעטראָטן צו זייער מערדע־ זייער אָנקום, האָבן זיי ארעסטירט 30 אידן, די אינטעליגענץ פון שטאָט, צווישן זיי איז אויך געווען דיין שוואָגער לעווין, דבע'ס מאַן, אונדזערע חברים יוסף קאַץ, יאַנקל ברעזינסקי, מאָטל איטשטיין, אלטער מוזיקאנט, די ברידער מייי־ ציק און טאָלע קאַפּלאַנסקי און נאָך אנדערע. נאָך 3 טעג פּייניגונגען זענען

זיי ערגעץ פארשלעפט און דערמאָרדעט געוואָרן. ביז היינטיקן טאָג נישט גע־פונען זייער קבר. אין א מאָנאַט שפּעטער האָבן זיי געמאַכט די צווייטע עק־זעקוציע. זיי האָבן ווידער דערמאָרדעט 16 אידן, צווישן זיי שעפּע קעסטינ׳ס פאָטער, וואָראָנע דעם מאַליער, יהודה לאָזאָווסקי׳ס מוטער און נאָך אנדערע. די היטלעריסטן האָבן זיי דערמאָרדעט אין פּיליקער וואַלד, (מיט 10 טעג פריער האָבן מיר אויפגעזוכט זייער קבר און זייערע קערפּערס געבראכט צו קבר ישראל).

ישראל בערקאָווסקי און **יאנעק גלעזער** ביים אויפגראָבן די ביעלסקער קדושים אין פּיליקער וואלד, כדי זיי צו ברענגען צו קבר ישראל — 1946

נאָכדעם האָבן אלע אידן געמוזט פארלאָזן זייערע אייגענע הייזער און זיך אָפּשליסן אין א געטאָ. זייערע הייזער און מעבל האָבן די דייטשן פארנומען. עס פלעגט נישט אוועקגיין א פּאָר טעג, אז עס זאָל נישט דערשאָסן ווערן אַ פּאָר אידן. דאָס האָט געדויערט ביזן סוף פון 1941 יאָר. דאַן האָבן די פאר־שאָלטענע הינט צונויפגעזאמלט אלע אידן פון די ארומיקע שטעטלעך אין ביעלסקער געטאָ און פון דאָרט זיי געפירט סטאַדעוויטש צום באַן, ווו זיי פלעגן פארלאָדן ווערן אין ספּעציעלע וואַגאָנען און אָפּגעשיקט געוואָרן אין די טויטן־לאגער פון טרעבלינקע, מאידאַנעק, אוישוויענטשים. אין איין טאָג האָבן זיי אויסגעמאָרדעט די אלע קראַנקע איבערגעבליבענע אידן, וועלכע האָבן נישט געקאָנט גיין צו דער באַן. עס זענען יענעם טאָג דערשאָסן געוואָרן איבער 100 מענער, פרויען און קינדער. זיי ליגן אַל אין א ברודער־קבר, אויף דער לאָנקע הינטער דעם יפה־עינים בית־מדרש. מיר רעכענען זיי אינגיכן צו ברענ־גען צו קבר ישראל.

אויך דיין משפחה, מיין טייערע, איז דאַן אוועקגעפירט געוואָרן און, ליידער, איז ביז היינטיקן טאָג נאָך קיינער פון זיי נישט צוריקגעקומען. ביז היינט זענען געקומען פון קאָנצענטראציע לאגער דריי אידן: דער אינגסטער פיא־

סעק, לייזער דאווידאָוויטש און דער חלוץ. אויך האָט פון רוסלאַנד זיך אומגעקערט יצחק כראבאַלאָווסקי, און איך. אזוי זענען מיר פינף איינציקע מענטשן, אָן פרויען און פאמיליעס...

אויסער אונדז וווינען איצט אין ביעלסק נאָך 50 אידן, וועלכע זענען אריינגעפאָרן פון די ארומיקע שטעטלעך פון ביעלסקער קרייז, ווייל אין ביעלסק איז פיל זיכערער. אלע שטעטלעך פון ארום ביעלסק זענען „ריין פון אידן". עס זענען נאָך דאָ איינציגע ביעלסקער, וועלכע זענען איבערגעבליבן, דאָס זענען די יוגנטלעכע, וואָס דינען אין דער רויטער אָדער אין די פוילישע ארמייען, אָדער עס געפינען זיך נאָך אייניקע פאַמיליעס אין רוסלאַנד, וועלכע זענען ארויסגעפירט געוואָרן. דאָס זענען די משפחה פון אייזיק בלומנטאַל, בארכאטעס, און קלמן פריידקעס. מיט אלע האַלט איך אָן אַ קאָנטאַקט און קאָרעספאָנדיר זיך. מיר האָפן, אז זיי וועלן אינגיכן אַלע קומען צוריק אַהער. יאָ, אויך די משפחה הירש קאדלובאַווסקי פון באַן גאַס, ער און זיין פרוי מיט די קינדער לעבן אין רוסלאַנד.

דאָס איז דער ביטערער סך־הכל פון אלע ביעלסקער אידן, פריינט און באַקאַנטע, און אויך פון דיין און מיין משפחה.

וועגן זיך וועל איך זיך באַנוגענען מיט אַ פּאָר ווערטער, ווייל צופיל האָסטו דיין אייגענעם ווייטאָג און צו גרויס איז מיין אומגליק. מיר האָבן די סאָוועטן מאָביליזירט אַלס בוי־מייסטער אין 1940 און איך בין געוועז אָנגעשטעלט ביים בויען פאר דער רויטער ארמיי. און מיט דער סאָוועטישער ארמיי האָב איך אָפּגעטראָטן ביז רוסלאַנד, און אויך דאָרט האָב איך מיט דער רויטער ארמיי דורכגעמאַכט דעם גאנצן מאַרש פון דער מלחמה ביז ענדע 1944. דאַן בין איך געוואָרן באפרייט צוליב מיין געזונט־צושטאַנד און זיך אומגעקערט אין מיין היים, אָבער ליידער, האָב איך קיינעם שוין מער נישט געטראָפן. איך האָב קיינעם נישט — נישט קיין פרוי און קינד, נישט קיין שוועסטער און ברידער, נישט קיין פריינט, און אפילו נישט קיין איינעם פון די אמאָליקע באַקאַנטע. איך בין עלנט ווי אַ שטיין, און ווייטער מער גאָרנישט... און אזוי מוז מען ווייטער ציען די לאמקע, וועלכע רופט זיך נאָך, צו אַלע טייוואָלים אָן, לעבן...

דאָס, מיין טייערע, קענסטו איבערגעבן צו אלע ביעלסקער לאנדסלייט, וואָס געפינען זיך אין אמעריקע. איך שיק דיר א פּאָר פאָטאָגראפיעס פון א טייל פון די ביעלסקער הרוגים. דאָס איז די עקסהומאַציע, וואָס מיר האָבן דורכגעפירט פון די 16 דערמאָרדעטע ביעלסקער אידן אין פיליקער וואַלד.

זיי געטרייסט אין דיין שווערן טרויער און פאַרבלייב געזונט און שטאַרק און פארגעס נישט צו געדענקען דעם „חורבן ביעלסק"!

דיין פריינט,

חנא טיקאָצקי

אין ביעלסק נאכן חורבן

ביעלסק, 8.7.45

בעסטע ח׳טע פערעלע!

דיין בריוו וואָס דו האָסט געשיקט נאָך ביעלסק, איז אָנגעקומען צו מיר. ד״ה צו דיין שכן טיקאָצקי חנא, ווייל ליידער ביז יעצט בין איך געווען דער איינציקער ייד אין ביעלסק. יעצט זענען מיר שוין 5 יידן, 3 זענען געקומען פון היטלער׳יסטישע טויט־לאַגערן און 2 האָבן זיך אומגעקערט פון רוסלאַנד. מיט ווייטאָג מוז איך דיר ענטפערן, אַז דיינע עלטערן האָבן געטיילט דעם זעלביקן גורל ווי אַלע ביעלסקער יידן און אַוועקגעפירט געוואָרן אין טרעבלינקע. דאָס איז איינער פון די גרעסטע טויט־לאַגערן, וואָס די היטלער׳יסטישע מער־דער האָבן אויפגעבויט פאַר יידן. ביז יעצט איז נאָך קיינער פון דאָרט נישט אומגעקערט. דאָרט איז דער גרעסטער קבר פון אַלע פוילישע יידן. דאָס איז געווען דעם 19 ליסטאָפּאַד 1942, אַזוי איז געשען אין גאַנץ פוילן. עס זענען פאַראַן ווייניק גליקלעכע שטעט, פון וועלכע עס האָבן זיך געראַטעוועט צו אייניקע יידן, אַזוי אַז די יידן פון אַלע שטעט פון ביעלסקער פּאָוויאַט ווינען יעצט אין ביעלסק און צוזאַמען זענען מיר ביז 70 פערזאָן. די מערהייט איינציקע מענטשן, אָן משפחות. דאָס טרויעריקע זאָלסטו איבערגעבן אַלע אונדזערע ביעלסקער — זאָלן זיי וויסן דעם גרויסן בראָך וואָס האָט געטראָפן דעם פּוי־לישן יידנטום און צוזאַמען אויך די ביעלסקער יידן.

טייערע פערעלע, איך וואָלט דיר נאָך געהאַט פיל צו שרייבן. עס ווילט זיך אַביסל אויסריידן דאָס פאַרוויסטאָגטע האַרץ פאַר אַ באַקאַנטן מענטשן. אָבער עס איז מיר אומעגלעך, די געדאַנקען אין מיין מאַרך האָבן זיך צעבונ־טעוועט און אַלע ווילן, אַז איך זאָל זיי מיט אַמאָל אַרויסברענגען אויפן פּאַפּיר און דאָס דערברענגט ביז משוגעת, איז פאַרלויפּיק גענוג.

יאָ, טייערע פּער׳עלע (אַנטשולדיקט וואָס איך בין מיט אייך אַזוי פאַמיליאַר, עס בענקט זיך מיר נאָך אַ באַקאַנטן מענטשן). אַלזאָ, איך האָב צו אייך אַ ביטע: זעט זיך מיט ראַדילעווסקין אָדער מיט פאַרבער׳ן און זאָלן זיי מיר שרייבן אַ בריוו. פּילייכט וויסן זיי עפּעס פון מיין ליבע׳ן, פּילייכט לעבט זי און האָט צו זיי עפּעס געשריבן. זאָלן זיי מיר עפּעס שרייבן, מיר וווּנדערט זער וואָס זיי שווייגן און שרייבן גאָרנישט.

וועגן זיך וועל איך אייך דערציילן אין קורצן. איך האָב די גאַנצע צייט פון קריג געווען אין רוסלאַנד. יעצט בין איך זיך אומגעקערט אין פוילן מיט דעם האָפענונג וועמען צו טרעפן פון פאַמיליע אָדער פר׳יינד. ביז יעצט האָב איך קיינעם נישט, איך בין איין מענטש אָן פרוי, קינד, פריינד און אפילו אָן באַקאַנטע. מאַטעריעל גייט מיר נישט שלעכט, אָבער איך וויל קומען צו אייך. גיט דאָס אַלעס איבער ביי ראַדילעווסקי אָדער פאַרבער׳ן. איך וואָלט זיי אַליין געשריבן, האָב איך נישט זייער אַדרעס. זייט געזונט און שטאַרק. האַרציקע גערוסן פאַר מיין משפחה און אַלע ביעלסקער.

אייער געוועזענער שכן **ח. טיקאָצקי**

די לעצטע אידן אין ביעלסק־פאדלאס״ק זענען שוין איינגעפאקט און ווארטן אויף א שיף קיין ישראל

פון ש. ל. שניידערמאן

רעדאקציע באמערקונג:

מיר גיבן דאַ ש. ל. שניידערמאנס באריכטס־אַרטיקל אין פאַרווערטס פון 27.12.57 טראָץ זיין פארעלטערטקייט, ווייל עס שפיגלט אָפּ ביעלסק פון דער נאָך נאצישער גרויזאַמער קאַטאַסטראָפּע מיט אירע יידן־שפּליטערלעך און אויך דערפאר, ווייל ס'דערשיינען דאַ נעמען פון ביעלסקער יידן־רעשטלעך און צווישן די אויפגאַבן פון יזכור בוך איז אויך זיין וויכטיקייט אין דעם וואַס ער דערציילט וועגן ביעלסקער געבליבענע און ברענגט עס צום וויסן פון ביעלסקעער אין דער גאַרער וועלט.

דער שאָסיי, וואָס פירט פון זאבלודאוו צו דער פאוויאט־שטאָט ביעלסק־פאָדליאסק, איז געפלאסטערט מיט גרויע ציגעל. דער דאָזיקער שיינער שאָסיי, וואָס ציט זיך אויף צענדליקער מייל לענגאויס די אָרימע פאדליאסקער דערפלעך מיט די שטרוי־געדעקטע הייזקעס, ווינטמילען און הילצערנע ברינעמער, איז דורכגעווייקט מיט'ן בלוט פון די יידישע שקלאפן־ארבעטער. דעם דאָזיקן שאָסיי האָבן געפלאסטערט די יידן פון זאבלודאווע, ביעלסק פאדלאסק. ארלע, גראיעווע, וואסילאווקע, זעמבראווע און אנדערע שטעטלעך פון ביאליסטאָקער געגנט.

פונקט ווי ביי פרעה'ן אין מצרים, אזוי אויך אונטער דער נאצישער אָקופּאציע, האָבן די יידן פון דער דאָזיקער געגנט געמוזט אליין צושטעלען די ליים, אויסברענען די ציגעל און זיי אויספלאסטערן איבער די בלאָטיקע, דאָרפשע וועגן. פאר דער דאָזיקער ארבעט פון שנעלן אויסבויען דעם שאָסיי האָבן די נאציס געמאכט פאראנטוואָרטלעך דעם אָרלער רב, הרב האלפערן און דעם פאָרזיצער פון דער קהילה, שמואל וויינשטיין, וועלכער איז געווען דער אייגנטימער פון דריי ציגעל פאבריקן אין דער געגנט. ביידע זענען זיי געפאָלן אויפ'ן שאָסיי אונטער די קלעפּ פון די נאציס און דאָס דערפאר, ווייל זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט אונטערצוטרייבן די יידן צו ארבעטן שנעלער.

ביעלסק־פאָדלאסק איז געווען א גרויסער יידישער צענטר אין ביאליסטאָקער פראָווינץ. פונקט ווי אלע אנדערע שטעטלעך אין דער געגנט פון פאָדליעסיע, איז אויך די פאוויאט־שטאָט ביעלסק א מין גרויס דאָרף מיט נידעריקע, הילצערנע הייזקעס. בלויז אויפ'ן מאַרק געפינען זיך געמויערטע הייזקעס און אין צענטער — א בנין מיט א הויכן רויט־ציגעלדיקן טורעם. דאָ געפינט זיך דער שטאָט־ראט, די טורמע, די פייער לעשער און אנדערע אינסטיטוציעס.

ווי אונדזער אויטאָמאָביל איז אָנגעקומען אין שטאָט, זענען אלע יידן פון

ביעלסק־פאדלאסק זיך צונויפגעקומען אין הויז פון ישראל קאפּלאנסקי, וואָס איז דער זאמלונגס־פּונקט פון דעם הייפל ביעלסקער יידן. קאפּלאנסקי איז עס דער בעל תפילה אין דער ביאַליסטאָקער שול. דער בעל הבית און זיין פרוי, טויבע, האָבן גלייך גענומען גרייטן דעם טיש, וואָס זיי האָבן איבערגעדעקט מיט א ווייס טישטוך און אוועקגעשטעלט פון כל־טוב — מארינירטן הערינג, שטרודעל, בראָנפען און אפילו פסח־דיקען ווישניאק, וואָס זיי האָבן אָפּגעגאָסן פון א גרויסן סלאָי.

ישראל און טויבע קאפּלאנסקי וווינען אין א נייער הייזקע פון פיר צי־מערן, באקוועם און מאָדערן איינגעריכטעט. ווען זיי האָבן באמערקט מיין שטוינונג צוליב דער פיינער הייזקע, האָבן זיי מיר דערציילט, אז דאָס הויז האָט זיך אייגענטלעך געפונען אין שכנות־דיקן ארלע, ווו זייער משפחה האָט געלעבט במשך פון דורות. נאָך דער באַפרייונג, ווען זיי זענען ארויסגעקומען פון דער באהעלטעניש אין א דערבייאיקן דאָרף, האָבן זיי דאָס הויז פון אָרלע אריבערגעטראָגן קיין ביעלסק־פּאָדלאסק, ווייל זיי זענען געווען די איינציקע יידישע משפחה, וואָס איז צוריקגעקומען קיין אָרלע.

דאָס הילצערנע הויז איז געוואָרן פאנאנדערגענומען און שטיקלעכווייז איבערגעפירט געוואָרן מיט פויערישע וועגענער. א חודש צייט האָט געדויערט דאָס אריבערפירן און במשך פון 2 וואָכן צייט איז עס אויפגעשטעלט געוואָרן. די גאס, ווו דאָס הויז פון ישראל קאפּלאנסקי שטייט איצט, האָט פאר׳ן קריג געהייסן אוליצא בוזשניטשנאַ — בית מדרש גאס. דאָ האָט זיך געפונען דאָס גרויסע בית המדרש, די מקווה, דער מרחץ און די אנדערע קהל׳שע אינסטי־טוציעס פון ביעלסק פאדלאסק. פון דעם אלעם איז נישט פארבליבן קיין זכר. אויך דער נאָמען פון דער גאס איז געענדערט געוואָרן אויף: קאזשימיע־זשאַווקא.

אין די גראָמע צימערן פון קאפּלאנסקי׳ס הויז זענען געשטאַנען דריי ריזיקע קאסטנס, געמאכט פון פרישע סאָסנאָווע ברעטער, וואָס האָבן אין די שטובען פארשפרייט דעם ריח פון וואלד. די קאסטנס זענען געווען פארמאכט מיט שלעסלעך. דאָס איז דער באגאזש, וואָס די משפחה קאפּלאנסקי האָט פארטיק פאר זייער אָפּפאָר קיין מדינת ישראל. אין איינעם פון די קאסטנס געפינט זיך אַ שפּאָגל נייע פּיאנאָ.

קאפּלאנסקי, פון בארוף א פיהענדלער, האָט זיך פאר מיר מודה געווען, אז ער האָט די גאנצע צייט גאנץ פיין פארדינט און אז איצט, צוליב דער נייער פאראָרדענונג וועגן מער פרייהייט פאר פריוואטן האנדל, קען ער מאכן נאָך מער געלט. ער האָט אָבער באַשלאָסן אויסצוואנדערן קיין ישראל, ווייל אין ביעלסק און אפילו אין ביאַליסטאָק לעשט זיך אויס דאָס יידישע לעבן און עס ווילט זיך די לעצטע יאָרן זיין אין א יידישער סביבה. דאָס הויז, וואָס ער האָט שטיקלעכווייז איבערגעפירט פון אָרלע, האָט ער שוין פארקויפט פאר 700 דאלאר. ער האָט שוין זיין פאספּאָרט, די וויזע, און ווארט בלויז אויף דער מיטיילונג וועגן דער שיף, וואָס דארף פון פוילישען האַפן, פון גדיניא, אָפּפאָרן קיין חיפה.

קאפלאנסקי און אויך אַ צווייטער ביעלסקער איד, עליאש פאגאדע, די־רעקטאָר פון דער אָרטיקער מלוכה׳שער פלאקס־שפּינערײַ, זענען געוואָרן אין פרעזידיום פון ביעלסקער נאַציאָנאַל־ראַט, ווו דער פּאָרזיצער און די אַנדערע באַאמטע האָבן מיט זיי געפרוווט איינטענה׳ן, אַז זיי זאָלן נישט אוועקפאָרן פון שטאָט.

„איך האָב קלאָר געפילט — האָט קאפלאנסקי געזאָגט — אַז די גויים מיינען עס ערנסט. זיי האָבן מיך געפרעגט, צי איך לייד פון אַנטיסעמיטיזם, צי איך האָב וועלכע עס איז שוועריקייטן און פּרובירט ווירקן אויף מיר אַז איך זאָל אין לעצטן מאָמענט ענדערן מיין באַשלוס און בלייבן אין ביעלסק״.

עליאש פאגאדע האָט צוגעגעבן אַז דער פּאָרזיצער פון נאַציאָנאַלראַט, מיט וועלכן ער איז פּערזענלעך באַפריינדעט, האָט מיט טיפער אויפריכטיקייט געזאָגט: „עס וועט זיין אומעטיק אין שטעטל אָן אייך. פּאָרט נישט אוועק. איר האָט זיך פאר גאָרנישט וואָס צו שרעקן. די אַמאָליקע צייטן זענען פאַרביי״.

אויך די דריי ברידער גרודע האָבן שוין זייערע פּאַספּאָרטן און גרייטן זיך אָפּצופאָרן קיין ישראל. ווי פעיקע סוחרים האָבן זיי די איבערוואַנדערונג קיין ישראל פלאַנירט מיט אַ טאָלק. זיי האָבן ארויסגעשיקט קיין ישראל זייער עלטסטן ברודער, לייזער, צוזאמען מיט זיין 17־יאָריקן זון. די פרוי פון לייזער גרודע איז נאָך פאַרבליבן אין ביעלסק, כדי צו העלפן ארויסשיקן דעם איבע־ריקן באַגאַזש. לייזער גרודע מיט זיין זון זענען געפאָרן מיט אַ גרויסן טראַנס־פּאָרט פון 22 יידישע פאַרמערס פון נידער־שלעזיען. דאָס איז געווען א ספּע־ציעלער צוג פון 36 וואַגאָנען מיט בהמות, פערד, שעפסען און אגריקולטור מאשינען. די ברידער גרודע האָבן אין דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט מיטגעשיקט 6 בהמות, 19 שעפסען און א טראַקטאָר. די ברידער גרודע, וועלכע געפונען זיך נאָך אין ביעלסק־פאַדלאַסק, וועלן אַלזאָ פאָרן קיין ישראל אויף א פאַר־טיקער ווירטשאַפט, וואָס זייער ברודער האָט פאַר זיי צוגעגרייט הינטער חיפה.

די ברידער גרודה און בכלל די עטלעכע אידן פון ביעלסק־פאדלאסק שפּיגלען ווייט נישט אָפּ דעם צושטאַנד פון די פּוילישע אידן, וועמענס מער־הייט באַשטייט פון צעבראָכענע, אָרימע מענטשן, וועלכע מוזן אָנקומען נאָך הילף און שטיצע, ווי נאָר זיי באַטרעטן די ערד פון מדינת ישראל.

די ברידער גרודע האָבן אָבער באַצאָלט פאַר דער פּראָספּעריטי, וואָס זיי האָבן גענאָסן אין די ערשטע יאָרן פון קאָמוניסטישן פּולין. אין יאָר 1953, ווען דער פּאָליציי רעזשים איז געווען פאַרשטאַרקט און מען האָט גענומען אונטער־דריקן יעדע פּריוואַטע איניציאַטיוו אין פּוילען, איז פישעל גרודע ארעסטירט געוואָרן. די פּאָליציי פון ביעלסק־פאַדלאַסק האָט אויף אים געמאַכט א בלבול, אַז ער האַנדלט מיט דאָלאַרן. די ברודער גרודע האָבן דאַן אָנגעשטעלט פיר אדוואָקאַטן פון וואַרשע — איין ייד און דריי פּאָלאַקן. דער יידישער אדוואָ־קאַט, ערליך, געפינט זיך שוין איצט אין ישראל און די פּוילישע אדוואָקאַטן זענען געווען: פּרושינסקי, לודאשוק און באַבינסקי. נאָך לאַנגע לאָדענישן אין געריכט האָט פישל גרודע באַקומען ניין חדשים תפיסה. ביז צום משפט איז ער שרעקלעך געפייניקט געוואָרן פון דער פּאָליציי.

צוויי יאָר נאָך דער באפרייאונג, אין ווינטער פון יאָר 1953, ממש עטלעכע טעג נאָך דעם דאָקטוירים בלבול אין מאָסקווע, איז פישעל גרודע ווידעראמאָל געוואָרן ארעסטירט. דאָס מאָל איז ער געוואָרן אָנגעקלאָגט, אז ער האלט אַ פארבינדונג מיט דער אונטערערדישער באוועגונג. צוועלף פּאָליציאנטן זענען געקומען אין הויז פון די ברידער גרודע און צוגענומען ממש אַלץ, וואָס זיי האָבן געהאַט אין הויז. קורץ נאָך סטאלינ׳ס טויט איז גרודע, פונקט ווי די דאָקטוירים, אָן שום משפט באפרייט געוואָרן און זיין אָרט אין תפיסה האָבן פארנומען דער ביעלסקער פּראָקוראָר און דער אויספאָרשונגס ריכטער. עס האָט זיך, נעמליך, ארויסגעוויזן, אז זיי האָבן צוגע׳גנבעט דאָס זילבערווארג און דאָס צירונג פון די ברידער גרודע.

דער פּראָצעס געגען פּראָקוראָר און אויספאָרשונגס־ריכטער איז פּאָרגע־קומען הינטער געשלאָסענע טירן און יעדער איינער פון זיי האָט באקומען צו אַכט יאָר תפיסה. לעצטענס זענען זיי באַפרייט געוואָרן, געניסנדיק פון דער גאַמולקא־אַמנעסטיע. דער אויספאָרשונגס־ריכטער געפונט זיך ווייטער אין ביעלסק־פּאָדלאסק און ארבעט אלס א טרעגער. ווי נאָר ער איז ארויס פון תפיסה איז ער געקומען צו די ברידער גרודע און זיך פארענפערט, אַז ער האָט זיי ארעסטירט אויף דער פאראָרדענונג פון דער פּארטיי. ער האָט אפילו באַהויפּטעט, אז דער סעקרעטאר פון דער פּארטיי האָט אים געשיקט א צעטעלע צו פאר׳משפּט״ן פישעל גרודע׳ן אויף פינף יאָר טורמע.

די איבערלעבונגען פון פישעל גרודע און זיין פרוי שטעלען מיט זיך פאָר א טרייע אָפּשפּיגלונג פון די ליידן, וואָס די לעבן־געבליבענע פּוילישע יידן האָבן דורכגעמאכט אין פארלויף פון די לעצטע צוויי צענטליק יאָר אונטער די נאציס און אונטער די סאָוועטן. דורך די יאָרן פון דער נאצישער אָקופּאציע האָט פישל גרודע. צוזאמען מיט זיינע ברידער, זיך אויסבאַהאַלטן ביי פּריינטלעכע פּויערים אין א דאָרף הינטער ביעלסק־פּאדליאסק. דאגעגן די פרוי פון פישעל גרודע, וועלכע שטאַמט פון ראוונע, האָט די מלחמה־יאָרן דורכ־געמאַכט אויף די וואנדער וועגן פון סאָוועט רוסלאנד. אלס 12־יאָריקע מיידעלע איז זי אין יאָר 1941 עוואקואירט געוואָרן טיף אין סאָוועטישער באשקיריע, ווו זי איז ביזן יאָר 1945 פארבליבן אין דער שטאָט אופא. זי האָט זיך דאָרט צוגעטוליעט צו א יידישער משפחה קראמער פון סטאניסלאוואוו און אין 1945 צוזאמען מיט זיי צוריקגעפאָרן אין דער דאָזיקער גאליצישער שטאָט, וואָס געפינט זיך אונטער סאָוועט רוסלאנד.

די ברידער גרודע מיט זייערע משפחות וווינען צוזאמען אין איין הויז און פונקט ווי ביי ישראל קאפּלאנסקי זענען אויך ביי זיי די צימערן פול מיט וואליזעס און קאסטנס מיט זאכן און פון טאָג צו טאָג ווארטן זיי אויף דער מיטיילונג וועגן דער פּוילישער שיף, כדי פון דאנציג אָפּצופאָרן קיין חיפה.

אינסטיטוציעס
אין ביעלסק

צבי קאדלאבאָווסקי

הילף אינסטיטוציעס

די לינת הצדק איז געגרינדעט געוואָרן פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה. איינער פון די גרינדער איז געווען משה נחמז סירקינס טאַטע. קיין קהילה אין אונדזער שטאָט אין דער צייט איז נאָך נישט געווען. די עסקנים זענען געווען מענטשן פון סוחרישן קרייז און זיי האָבן געשאַפן פריער דעם לינת־הצדק, שפּעטער א בית חולים, הכנסת אורחים פאַר אָרעמע לייט, וואָס זענען געקומען אין שטאָט, זיי זאָלן האָבן ווו צו שלאָפן, דערנאָך איז געווען ביי אונדז אויך א יתומים הויז. צווישן די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס ביי אונדז אין שטאָט איז דער לינת הצדק געווען א ווירקזאַמע און נוצלעכע אינסטיטוציע און דאָס א דאַנק דעם דאָקטאָר עפּשטיין, דעם משומד, וואָס האָט געוווינט אין ביעלסק. ער האָט געהאָלפן דעם לינת הצדק, מיט זיין מעדיצינישער דינסט וואָס ער האָט ארויסגעוויזן אָן אַ גרענעץ און אָן געלט. ער איז פּשוט געווען א מיטגליד פון דעם יידישן לינת הצדק. זיין פרוי איז געווען א קריסטן און זיינע קינדער האָבן שוין גאָר נישט געוווּסט פון יידישקייט, אָבער ער האָט זער א סך געהאָלפן יידן.

דער לינת הצדק האָט געגעבן עקאָנאָמישע הילף, מעדיצינישע הילף, שפּעטער האָט ער געשאַפן עטלעכע בעטן פאַר ספּעציעל יידישע קראַנקע, וואָס מ׳האָט געדאַרפט היילן באַזונדער אין ספּעציעלע באַדינגונגען און אויך די קראַנקע וועלכע האָבן אין שטוב נישט געהאַט קיין גוטע באַדינגונגען זיך אויסצוהיילן. דאָס איז געווען איינע פון די פיינסטע אינסניטוציעס וועלכע מיר האָבן געהאַט אין שטאָט.

נאָך אַ געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע האָבן מיר געהאַט — אַ הכנסת אורחים. אין יענע צייטן פלעגן די אָרעמע לייט קומען פון איין שטאָט אין דע צווייטער. אין יעדע שטאָט פלעגן זיי גיין פון קראָם צו קראָם, פון שטוב צו שטוב אָן קלייבן נדבות. אָבער זיי האָבן נישט געהאַט ווו צו נעכטיקן. האָט מען געשאַפן דעם הכנסת אורחים און דאָרט האָבן זיי געקאָנט זיך אָפּרוען און נעכטיקן און שפּעטער גיין ווייטער.

לינת הצדק איז געווען פאַרבונדן מיט דער „באַלניצה״, מיטן יידישן שפּיטאָל; די טוערס און מיגלידער זענען געווען אַמיינסטנס יונגע מענטשן, וועלכע פלעגן גיין צו קראַנקע זיצן ביי זייער בעט אין די נעכט. אַ מענטש איז קראַנק געוואָרן און האָט נישט געהאַט אין שטוב קיין גוטע באַדינגונגען, אָדער ווער ס׳זאָל אויף אים אויפּפּאַסן, אים העלפן — פלעגן זיי זיצן גאַנצע נעכט ביי דעם קראַנקן, אים געבן די רעצעפּטן, אכטונג געבן אויף אים, טאָמער וועט עפּעס געשען. די „באַלניצה״, דער שפּיטאָל, האָט געגעבן הילף, ממש הילף, מעדיצינישע הילף.

אַ דריטע אינסטיטוציע וואָס מיר האָבן געהאַט — דאָס אַלץ פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה — איז געווען א פּרייוויליקע פּאַזשאַרנע. אין דער

פאַזשאַרנע האָט אויך געאַרבעט דער דאָקטאָר עפּשטיין, דער משומד, געווען איינער פון די גרינדער. די אַלע פּריוווילִיקע זענען געווען יידן. אחוץ אפשר די פירער זענען אַלע געווען פון די פאָלקס מאַסן, פון אַרבעטער, ווייל אין דער פאַזשאַרנע האָט מען געדאַרפט שטאַרקע מענטשן זאָלן קענען אַרבעטן. מ׳האָט זיי געמאַכט אוניפאָרמען און די פאַזשאַרנע איז געווען איינע פון די שענסטע אינסטיטוציעס אין אונדזער גאַנצער געגנט. זיי האָבן געפירט פאַראַדן, געהאַט גוטע כלים, מאַשינען, און אין מיטן שטאָט איז געווען א רעמיזיע וווּ מ׳האָט געהאַלטן די כלים.

א ביסל שפּעטער איז אויך געשאַפן געוואָרן — מיטן אָנטייל פון דער יידישער אינטעליגענץ, פון דער נישט־ציוניסטישער אינטעליגענץ — א ביבליאָטעק. זיי זענען נישט געווען יידישיסטן. אין יענע צייט איז נאָך נישט געווען דער אויסדרוק. אָבער א טייל פון זיי זענען געווען סאָציאַליסטן. די ביבליאָטעק איז געווען אַן אַלגעמיין געזעלשאַפטלעכע, נישט קיין יידישע אינסטיטוציע. זי האָט באַדינט קריסטן און יידן צוזאַמען. דער גרעסטער טייל ביכער זענען געווען רוסישע, א קלענערער טייל יידישע. העברעישע ביכער געדענק איך בכלל נישט. מסתמא זענען געווען עטלעכע. אין די ביבליאָטעק האָבן ציוניסטן געהאַט זייער א קליינע השפּעה.

מ׳קאָן נישט רופן די יידן מיטגלידער פון דער ביבליאָטעק אַנטי־ציוניסטן, ווייל אין יענע צייטן האָט אין דער יידישער באַפעלקערונג זיך נאָך נישט אָפּגעטיילט ציוניסטן און אַנטי־ציוניסטן. איינער פון די פירער איז געווען א נאָטאַריוס, א גוי, ראַדקעוויטש האָט ער געהייסן. א קריסט, א ליבעראַל. האָבן מיר געהאַט א אונטערשטיצונג פון אים. דער שטאָט ראַט האָט אויך געהאָלפן.

אין יענע צייט האָבן געהאַט שטים־רעכט צו דעם שטאָט ראַט נאָר יידן בעלי רכוש. אַרבעטער, פאָלקס־מענטשן און אַנדערע, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פאַרמעגן, האָבן נישט געהאַט קיין שטים־רעכט. קיין וואַלן האָבן זיך בכלל נישט געפירט אין די רוסישע צייטן. ס׳זענען געווען „פּיאַטידוואָרניקעס" ווי מ׳האָט זיי גערופן. בעלי־בתים פון פינף הייפן. די בעלי בתים פון פינף הייפן האָבן זיך אויפגעקליבן און אויסגעוועלט עטלעכע מיטגלידער פון שטאָט־ראַט. א דרינל פון דעם שטאָט ראַט האָבן זיי געהאַט די רעכט אויסצוקלייבן. צוויי דריטל זענען געווען באַשטימט פון אויבן. די ביבליאָטעק איז געווען זער אויף א שיינעם הויף געשטעלט, ס׳איז געווען זער אַסאַך ביכער, און א לייען־זאַל און פאַרנאַכט זענען מענטשן געקומען לייענען. ס׳איז געווען א מיטגליד אָפּצאָל און יעדער מיטגליד האָט געדאַרפט צאָלן צו דריי רובל א יאָר, דוכט זיך. מיט דעם אָפּצאָל איז ער געוואָרן א מיטגליד און מ׳האָט אים געגעבן ביכער אין שטוב אריין צו לייענען, עס איז געווען א תורנות אין דער ביבליאָטעק. שפּעטער האָט מען גענומען אַן אָנגעשטעלטן און נאָך שפּעטער אפילו צוויי ספּעציעלע אויף פאַרנאַכט. איינער איז געווען א קריסט, דער צווייטער א ייד.

די יידישע אינסטיטוציעס האָבן זיך געדאַרפט אויסהאַלטן פון געקליבענע

געלדער. וואָס מ׳האָט גערופן „קאראבקע״, די מסים האָט מען געקליבן פון שעכטן עופות. יעדע באַלעבאָסטע, וואָס האָט געדאַרפט גיין שעכטן עופות, האָט געדארפט קויפן אַ קוויטל, איידער דער שוחט האָט איר געשאָכטן די עופות. אָפּגעצאָלט האָט זי דאן אַן ערך פון פינף גראָשן פאר יעדער עוף. דאַן האָט דער שוחט געהאט דאָס רעכט צו שוחטן. אָן דעם אָפּצאָל האָט מען נישט געקענט שחטן. פלייש האָט מען אויך געדארפט שטעמפּלען אין שטאָט ראט און פאר דעם פלעגט מען אויך אָפּצאָלן. א טייל פון די געלדער איז געגאנגען פאר די צרכים פון דער יידישע קהילה.

די יידישע קהילה ביי אונדז אין שטאָט האָט געבויט א באָד. עס איז געווען זער אַן אלטע באָד, מ׳האָט זי געמוזט באַנייען און די קריסטלעכע באַפעל־קערונג האָט אויך נישט געהאט קיין באָד האָבן די קריסטן געפירט א קאמף מיט די יידן, זיי האָבן געוואָלט זיין שותפים מיט די יידן צו דער באָד. די יידן האָבן נישט געוואָלט בשום אופן אריינלאָזן די קריסטן אין באָד, ווייל יידן האָבן געהאלטן, אז אין באָד וועט מען איינאָרדענען א מקווה, און דאָס האָט צו טון מיט יידישער רעליגיע, און דאָס שותפות מיט די קריסטן קאָן שטערן. אזוי אז זיי האָבן בשום אופן נישט געוואָלט אריינלאָזן די קריסטן. די יידן האָבן אליין געבויט די באָד און אין דער באָד האָט מען געמאכט צוויי אפטיילונגען: איינע א געוויינלעכע באָד, פאר דער פשוטער באפעל־קערונג און איינע האָט מען געמאַכט, אַ בעסערע, און איר געגעבן אַ נאָמען „דוואריאנסקי״. דוואריאנין איז א העכערע שיכט אין דער רוסישער באַ־פעלקערונג. די געוויינלעכע באָד איז געווען אַ גאַנץ שיינע. מיט קאכל, מיט וואנעס שיינע אויפגעשטעלט, דאָס פארע צימער איז געווען אין דער אַלגעמיינער טייל. אין דער בעסערער באָד, אין דער „דוואָריאנסקער״, איז יעדער אריין אין א באזונדערן צימער. עס איז געווען זער א שיינע אינסטי־טוציע.

דאָ האָט מען געהאַלטן א יידישן בעדער און פארן באָד האָט מען געצאָלט.

קריסטן פלעגן אויך גיין אין די דוואריאנסקי באָד און אויך געצאָלט. אין דער אלגעמיינער באָד פלעגן אויך גיין יידן און קריסטן. מיינסטנס פלעגט זיך הייצן דאָרט דאָנערשטיק און פרייטיק. ווינטער פלעגט זיך הייצן נאָך א טאָג

ש. י. סטופניצקי

גמילות חסדים אמאל און היינט

גמילות חסדים ווערט געטון שטענדיק הייליק

דער ענין גמילות־חסדים געהערט צו די זאכן, וואָס דער מענטש געניסט פון די פירות אויף דער וועלט און דער קרן בלייבט אויף עולם־הבא — ווערט ביי אונדז געזאָגט. מען קאָן עס פארשטיין אין וועלטלעכן זין אויך: עס קאָן הייסן, אז פון א גמילות חסד געניסט מען און געניסט און עס ווערט קיינמאָל נישט אויסגענוצט, ווייל דער „קרן" קערט זיך כסדר צוריק אום, דער קרן ווערט נישט אויפגעגעסן. עס איז בבחינת וועלטלעכער, מאַטעריאַ־ליזירטער סנה פון וועלכן עס ווערט דערציילט, אז ער ברענט און ברענט און ברענט און ווערט קיינמאָל נישט פאַרברענט; דעם קערן עסט קיינער נישט אויף; דעם קרן גיט מען שטענדיק אָפּ. אזוי האָבן יידן פארשטאַנען דעם ענין גמילות חסד אמאָל. א גמילות חסד איז געווען הייליק, א גמ"ח האָט מען שטענדיק אָפּגעצאָלט, אפילו ווען מען איז שטיין געבליבן, אפילו ווען מען איז, לא עלינו, געוואָרן א אָנזעצער. אָט פון דער אייגנארטיקער אויפאסונג פון פאָלק דעם ענין גמילות חסד האָב איך זיך דערוווּסט בעת איך בין געווען נאָך גאָר א קינד.

וויאזוי מיין טאַטע האָט פאַרשטאַנען ג״ח

צו מיין טאַטן, א ייד א בעל הבית אין ביעלסק, פלעגט קומען א שכנטע, הינדע־ביילע, א קרעמערקע, באָרגן א גמילות חסד. זי פלעגט באָרגן מיטוואָך פאַרן מאַרק און אָפּגעבן פרייטיק נאָכן מאַרק. אזוי האָט זיך עס געצויגן אין משך פון יאָרן. מיט דער צייט פלעגט שוין קומען דער זון, יחיאלקע, נעמען דעם גמילות חסד. ער האָט שוין געהאט אן השגה צו באָרגן א גאַנץ פינף און צוואנציקער (25 רובל) און האַלטן ביז איבער שבת, אַמאָל פּראָלאָנגירן דעם חוב אויף אַ גאַנצע וואָך. אויך ער האָט געהאַט קרעדיט א לאנגע צייט. איינמאָל איז ער געקומען שבת צו נאַכטס, האָט זיך אוועקגעזעצט שמועסן מכוח פּאָליטיק, אין וועלכער ער איז געווען א „מבין״ און אין שמועס האָט ער זיך געווענדט צום טאַטן מיט אַ פּראָיעקט ער זאָל אים באָרגן אַנשטאָט א גמילות חסד פשוט א פינף און צוואַנציקער אויף א וועקסל, ער וועט צאָלן פּראָצענט. דער טאַטע האָט געשמייכלט און נישט געוואָלט מסכים זיין אויף זיין פּאָרשלאָג: א גמילות חסד קענסטו קריגן — האָט מיין טאטע גע־ענטפערט; אויף קיין וועקסל קען איך דיר נישט באָרגן און יחיאלקע האָט גענומען א גמילות חסד דיזעלבע 25 רובל. ווען ער איז אוועק, האָב איך געפרעגט דעם טאַטן: היתכן? אויף קיין וועקסל געטרויסטו אים נישט און אָפּן, אָן שום באוואָרעניש, גיסטו אים געלט? אויף דעם האָט דער טאַטע געענטפערט:

א גמילת חסד גיט מען אָפּ

— א גמילות חסד גיט מען אָפּ. מען מעג זיך געפינען אין דער שווערסטער לאגע וועט א ייד אָפּגעבן א גמילות חסד. אַנדערש איז א חוב, בפרט א חוב אויף וועלכן מען האָט אויסגעשטעלט א וועקסל און אויב מען האָט נאָך געצאָלט פּראָצענט איז שוין גאָר די באַציונג אן אנדערע. דאָס איז שוין געשעפט און אין מסחר קומט פאַרשידנס פאָר; עס איז רעכט יאָ צו באצאָלן און אויב מען קען נישט, איז רעכט אויך נישט צו באַצאָלן און דערפאַר קען איך באָרגן א גמילות חסד אָבער נישט ווערן מלווה, ווייל קיין קרעדיט האָט דער יינגערמאַן ביי מיר נישט.

אָט אזוי האָט מיין טאטע פאַרשטאַנען דעם ענין גמילות חסד אז דאָס איז אן אייזערנער קאַפּיטאַל, וואָס קען נישט פאַרלוירן גיין. א גמילות חסד מוז מען אָפּגעבן — דאָס איז געווען א כלל אָן אַקסיאָמע ביי יידן. גלייכצייטיק האָבן אונדזערע עלטערן געהאַלטן, אז גמילות חכד איז די וויכטיקסטע מצווה ד. ה. אז אונדזערע זיידעס האָבן ארויסגעפילט דעם סאָציאַלן מאָמענט אין דער מצווה. און דערפאַר איז אין יעדער שטאָט, אין יעדער קהלה געווען א גמילות חסדים קאסע — ווי מען רופט עס היינט. פּרימיטיוו, באַשיידן איז גע־ווען איר טעטיקייט; די קאַסע איז געוויינליך געווען פאַרקאָנספּירירט; נישט מען האָט געוווסט ווער די גבאים זענען, נישט מען האָט געוווסט ווער עס באָרגט געלט פון דער קאַסע, אָבער דער גמילות חסד האָט עקזיסטירט און

האָט אין די ראַמען פון זיינע באַשיידענע מיטלען געהאָלפן דעם געפאַלענעם, געראַטעוועט אין א נויט.

א ג״ח-קאַסע פון אמאָליקע צייטן

איך געדענק, ביי מיר אין שטעטל, ביעלסק-פאָדליאסקי, איז אין אַלטן בית המדרש, אין א ווינקל נעבן די פאָליצעס ספרים, געשטאַנען א גרויסער דעמבענער קאַסטן, געשמירט און ארומגענומען מיט אייזערנע רייפן. דער קאַסטן איז געווען אַלט, ווארשיינלעך אזוי אַלט ווי דער בית המדרש. אז מען איז ארויפגעקראָכן אויפן קאַסטן האָט מען דערלאַנגט צו די הויכע פאָליצעס ספרים, מען האָט דערלאנגט צום וואַנט-זייגער, צום נר תמיד. אויפן קאַסטן פלעגן זיך אויסבעטן ישיבה בחורים און איבערשלאָפן די נאַכט; יינגלעך האָבן געשפילט אין באהעלטעניש ארום דעם קאסטן. וואָס אין קאַסטן ליגט אזוינס באַהאַלטן האָט קיינער נישט געוווּסט. צווישן אונדז קינדער, האָבן זיך אפילו אָנגעהויבן שפינען לעגענדעס ארום דעם קאַסטן. אַמאָל אין א מיטן מיטוואָך, נאָך אלע דאווענס, האָב איך דערזען ווי ר׳ מאָטיע לייב, אַ שטרענגער ייד, א גרויסער שוויגער, גייט צו צום קאסטן, עפנט די שווערע שלעסער און קריכט ממש אריין אינגאַנצן אין קאַסטן, זוכט, נישטערט דאָרט און שלעפּט ענדלעך ארויס א קליין פעקעלע. איך בין געווען נייגעריק און האָב מיך געפרוווט צורוקן נענטער, אָבער דער בייזער ייד האָט אויף מיר א קוק געטון מיט זיין שטרענגן בליק און איך בין אָפּגעטרעטן. אָבער מיין טאַטע האָט מיר שטילערהייט פארטרויט דעם סוד, אז אין קאַסטן ליגן די משכונות פון „גמילות חסד״ און אז ר׳ מאָטיע לייב איז דער גבאי און ער נעמט אוודאי ארויס א חפץ וואָס עמיצער האָט פארזעצט און איז געקומען אויסקויפן. און ווירקלעך האָט זיך פון ווייבער שול אריינגעשאַרט א יידענע, אינגאנצן פארוויקלט אין א טוך און ר׳ מאָטיע לייב האָט איר אָפּגעגעבן דאָס פעקעלע.

אָט אזוי האָט אויסגעזען ביי אונדזערע טאַטעס און זיידעס דער ענין „גמילות חסדים קאסע״. עס איז געווען א שטיק הייליקייט, אַ טייל פון בית המדרש און עס איז געשטאַנען אונטער דער שמירה פון גאנצן כלל אזוי גוט ווי די ספרי תורות, ספרים און אנדערע תשמישי קדושה. און ווען א ייד האָט געמאכט זיין חשבון מיט דער וועלט און האָט פארשריבן א טייל פון פארמעגן אויף „עולמות״ אויף אייביקייט, איז געווען זעלבסטפארשטענדלעך, אז קודם כל האָט ער געמיינט דעם „גמילות חסדים״ אין שטאָט. ער איז געווען זיכער אז דאָרט וועט זיין קאפּיטאַל בלייבן אייביק, ווייל עס געהערט דאָך צו די זאכן וואָס „מען עסט פירות אויף דער וועלט און דער קרן בלייבט לעולם הבא״, בלייבט פאר דער ווייטער צוקונפט.

דער אלטער קרן און די נייע פאָרם

אין די לעצטע צייטן האָבן מיר געמיינט, אז די תקופה פון גמילות־חסדים האָט זיך געענדיקט און מען האָט געפרוווט רעפאָרמירן, איבערצאַנדערשן

די אַלטע אינסטיטוציע, געבֿן איר מער א קאָמערציעלן כאַראַקטער. מיר האָבֿן געשאפֿן די פֿאָלקס־בֿענק מיט שיינע לאָקאלן, גרויסע פֿערסאָנאַלן און זיך פֿארמאָסטן גאָר גרויס. ליידער האָט אונדזער „פּראָספּעריטי״ נישט לאנג אָנגעהאַלטן. גאַנץ שנעל האָבֿן זיך די בֿענק איינגעבראָכן, עס איז געקומען דער גרויסער קאַצניאָמער און מיר זיינען געווען געצווונגען זיך צוריקצוציען צו די פֿאָרויס צוגעגרייטע פּאָזיציעס — ווי עס הייסט אויפֿן סטראַטעגישן לשון. מיר האַלטן ווידער ביים אלטן גמילות חסד, כאָטש עס איז נישט מער קיין שותּף צום בית מדרש און מען נעמט נישט מער קיין משכּונות. די פֿאָרם האָט זיך געענדערט, אָבֿער דער אינהאַלט איז געבֿליבֿן. מיר זאָרגן דערפֿאַר, אז דער גמילות חסד וואָס מען באַקומט, אפֿילו אויף א וועקסל מיט זשיראַנטן, זאָל בֿלייבֿן איינס פֿון די זאכן וואָס דער מענטש עסט די פּירות היינט און דער קערן בֿלייבֿט פֿאר דער ווייטער צוקונפֿט. מיר זאָרגן דערפֿאר, אז דער קערן זאָל נישט ווערן אויפֿגעגעסן. כדי אָבֿער צו ערפֿילן אָט די וויכטיקע אויפֿגאַבֿע, מוזן מיר האָבֿן די נויטיקע קאַפּיטאַלן, ווייל מרובים צרכי עמך, ווייל די נויט איז גרויס און מיט א קליינער סומע וואָס דער קרעמער אָדער בֿעל מלאכה באקומט אָן פּראָצענט, אויף לייכטע באַדינגונגען דערהאַלט מען אָפֿט גאַנצע פֿאמיליעס ביים לעבֿן.

משה אלפערט

שולן, שמשים, גבאים און מענטשן

ס׳איז געווען דער אַלטער בית־מדרש און אויף זיין נאָמען אַ גאַס, וואָס האָט געהייסן בית־מדרש גאַס; אין דער בית־מדרש גאַס זענען געווען דריי בתי־מדרשים און אַ חסידים שטיבל. דאָרטן נישט ווייט איז געווען דער חצר פון באָד און מקוה; אין דער גאַס איז געווען דער אַלטסטער בית־מדרש, וואָס האָט געהייסן „דער אַלטער" בית־מדרש און אויך דער נייער בית־מדרש. אויך דער „הכנסת־אורחים" בית־מדרש.

איך געדענק נאָר די שמשים, וואָס זענען געווען אין די בתי־מדרשים. אין דעם „אַלטן בית־מדרש" איז געווען ר׳ יוסל דער שמש. אייגנטלעך יוסל פארבער׳ס פון משפחה פארבער דער קאלצ׳אק. דער אונטער שמש דאָרט איז געווען דער שלאָסער. אין דעם נייעם בית־מדרש איז געען משה־אהרון דער אויבער־שמש און ישראל־שמחה דער אונטער שמש. דאָס איז געווען אין 1908—1914, ביז דער ערשטער מלחמה. אין „הכנסת אורחים" בית־מדרש איז געווען ר׳ שמואל־משה דער אויבער־שמש. ער איז געווען א שיינער בעל תפילה און מ׳פלעגט אים רופן דער „קופערנער גאָרגל"; דער אונטער שמש איז פריער געווען איסר דער שמש און נאָכהער דוד דער איינבינדע, דוד גורנינסקי. פארוואָס האָט מען אים גערופן „הכנסת אורחים" בית־מדרש — ווייל דאָרטן ווייטער אַביסל איז געווען דער הכנסת אורחים מיט א הקדש. אין בית־מדרש „יפה עיניים" איז געווען מיכל קאפלאנסקי (מיכל גאָלדשמיט) דער אויבער שמש. ער איז געווען אַ גאָלדשמידט. און דער אונטער שמש איז געווען איסר מיין טאַטע. ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט זיין אַן אויבער שמש, ווייל אַן אויבער שמש דאַרף איינעם זאָגן „רעב" און דעם צווייטן חנפנה׳ן אַזוי אָבער, האָט ער געזאָגט, אויסקערן דעם בית מדרש קער איך אויס פאר אלעמען גלייך. אָפּווישן די טישן ווישט מען אָפּ פאר אלעמען. עס איז נאָך געווען „איצאלע׳ס בית מדרש". דער איצאלע איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געמעגט פאָרן קיין גרויס רוסלאנד און פעטערבורג און האָט אויסגעארבעט, אַז מ׳זאָל לאָזן יידן וווינען אין ביעלסק. ווייל ביז אים איז דאָס געווען פאַרבאָטן. אַלע ראָגאָווע הייזער אין ביעלסק זענען געווען זיינע. דאָס הייסט, אין אַלע ווינקלען פון דער שטאָט זענען געווען זיינע בנינים. דער גבאי דאָרט איז געווען ברוך׳ס פאָטער, פון די שטיינבערג׳ס. ער איז אויך געווען פון איצאלעס אָפּשטאם. דאָרטן איז געווען ר׳ מאיר דער שמש — דער אויבער שמש. ער איז געווען א שיינער חזן. און דער אונטער שמש איז געווען אַלטער (פאמיליע געדענק איך נישט).

דאָס זענען געווען די בתי מדרשים.

איצט איז געווען אַ „תלמוד תורה". ביעלסק איז געווען אַ פּאָוויאטאָווע שטאָט און מ׳פלעגט קומען פון גאנצן פּאָוויאט, פון גאַנצן מחוז, דאָרטן לערנען. 5 כיתות זענען געווען אין דער תלמוד תורה. דער גבאי איז געווען אמאָל נחמן

זונדלס. און אַז ער איז אַוועק, איז געוואָרן גבאי ר׳ חאצקל לעוויטאל, דער דיין. דעם ערשטן דרדקי־מלמד דאָרטן געדענק איך נישט. דער צווייטער איז געווען ר׳ יענקל און פישל דער מלמד. נאָך זיי איז געווען אברם דער מלמד און לייבל דער מלמד. נאָך לייבלען איז געווען שמעון־וועלוול, אַ קלעשטשעלער מלמד אין דער ערשטער כיתה. דאָס אַלץ איז געווען כמעט ביז דער מלחמה.

איך בין ארויס פון ביעלסק אין יאָר 1920. אינצווישן האָבן זיך געביטן די מלמדים. נאָך דער מלחמה איז געוואָרן אין ביעלסק א ישיבה, אַ נאָוואַרדעקי ישיבה.

אין דער מלחמה זענען פאַרברענט געוואָרן די דריי בתי מדרשים מיט דעם חסידים שטיבל.

אין דעם נייעם בית מדרש איז געווען גבאי יואל לאנדעס און נאָכהער איז געווען ר׳ יענקל ביילס, משה־לייב דניאל. אין איצאַלע׳ס בית מדרש איז געווען שייע שטיינבערג (אהרון שטיינבערג׳ס אַן עלטער זיידע).

אין ביעלסק זענען געווען מוסדות־צדקה, ווי לינת הצדק. מ׳פלעגט גיין דאָרטן נעכטיקן ביי קראַנקע. יעדער פלעגט גיין איין מאָל אין חודש, אָדער צוויי מאָל אין חודש און מ׳פלעגט געבן רעצעפּטן און שיקן אַ דאָקטאָר. מ׳פלעגט אַריינטראָגן ברויט און פלייש צו אָרעמע מענטשן.

עס איז געווען אַ „קאָמיטעט" און ס׳איז געווען איינגעפירט, אַז אָרעמעלייט זאָלן נישט גיין אין שטאָט אין די הייזער. די אָרעמעלייט פלעגן קומען און קריגן אַן איינמאָליקע וואָכן־סומע. נישט אַ מתן־בסתר, נאָר אַזוי ווי אַ משכורת. שטאָטישע נויטבאַדערפטיקע האָבן אויך געקריגן יעדע וואָך אַ געוויסע סומע. זיי פלעגן קומען אין דעם „יפה עיניים" בית־מדרש אין דעם אונטער שטיבל יעדע וואָך פאַר שבת. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס פלעגן קומען אַליין נעמען די „משכורת" און עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס די גבאים פלעגן זיי איבערגעבן. אַריינטראָגן אין שטוב — מתן בסתר. אין דעם קאָמיטעט זענען געווען גבאים און אַ מזכיר. די גבאים האָבן דאָס געפירט אָן געלט. דער פאָטער מיינער איסר דער שמש איז געווען דער מזכיר, וואָס פלעגט פירן די בוכהאַלטעריע. ס׳זענען געווען אָרעמעלייט פון דער פרעמד, פון דער געגנט, וואָס זענען געקומען פון גאנצן לאנד, פון רוסלאַנד און דאָ איז געווען איינגעפירט. אַז יעדע דריי חדשים האָט יעדער פון זיי געמוזט קומען און קריגן זייערס. ס׳האָט זיך געפירט א קאַרטאָטעקע לויטן א—ב און לויט דער קאַרטאָטעקע האָט יעדער פרעמדער באַקומען אַ האַלבן רובל א חודש אַ מענטש. דאָס איז דאַן געווען אַ מטבע. עס זענען געווען אַזעלכע. וואָס האָבן געקריגן מער, למשל קראַנקע א.א.וו. מ׳האָט געקענט קריגן ביז דריי רובל. למשל א שוחט א.א.וו. בכבודיקע מענטשן פלעגן קריגן אביסל מער. און עס איז געווען אזוי דערליידיקט, אַז ווען עס איז געקומען עמיצער אין אונדזער שטאָט, אין „פּאָוויאַט", קריגן אַ רשיון א.א.וו. — פלעגט ער שוין אויסנוצן די געלעגנהייט און באקומען זיין דריי־חדשימדיקן אָפּצאָל. און עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס פלעגן קומען אין שטאָט מיטן באַן, מיט דער גאנצער משפחה, אַמאָל אויך מיט צען קינדער, און דער פאָטער האָט זיי געדאַרפט אַלעמען באַזאָרגן.

פאַר די פרויען איז געווען איינגעאָרדנט, אַז יעדע קימפעטאָרין פלעגט קריגן ביז 4 רובל אויף צו קויפן אַלץ, וואָס זי דאַרף האָבן.

פון די אַלע מוסדות איז מיין פאָטער געווען דער סעקרעטאַר. נאָך דער ערשטער מלחמה איז אויך געווען „לחם עניים", געפירט האָט זי אליה מינוביצקי און איך. דאָ האָט מען געגעבן ברויט אַזעלכע. וואָס פלעגן קומען. די געלט פאַר די אַלע מוסדות — וואָס דער פאָטער איז געווען זייער סעקרעטאַר — האָט זיך געזאַמלט פון מאָנאַטלעכן אָפּצאָל. אויך דאָס האָט זיך געפירט מיט אַ קאָר־טאָטעק, וואָס דאָרטן איז געווען אָנגעשריבן וויפיל יעדער האָט זיך מתחייב געווען צו געבן — און מ'פלעגט אַרויסשיקן פאָרן אין די ראַיאָנען אויפקלייבן די געלטער, אזוי ווי מסים. אַלע האָבן געאַרבעט ללא תשלום. דער פאָטער פלעגט זיי גלייך געבן דעם בוך מיט די קבלות און זיי פלעגן אַרויסגיין איבער די ראַ־יאָנען, אויפקלייבן דאָס געלט און שרייבן קבלות. דער „לחם עניים" האָט זיך אויך געפירט אַזוי. דאָ האָט מען געגעבן ברויט און אַמאָל האָלץ. אויף פסח פלעגט מען געבן אָדער מצה אָדער מצה־מעל. מצה פלעגט מען געבן 8 פונט און מצה־מעל — 10 פונט. און דאָס איז געווען בהתנדבות. עס איז געווען אַ מחסן און אין דער זעלבער געגנט האָבן מיר געהאַט די בעקעריי. יעדער פלעגט צוקומען מיט אַ צעטעלע און איך בין אריין אין בעקעריי אָדער אין מחסן פון מעל און געבן מצה אָדער מצה־מעל. דאָס זענען געווען די מוסדות־ציבור אין אונדזער שטאָט.

אין מיין צייט איז אויך געווען א חברה „לוויה", וואָס האָט געזאָרגט אַז צו יעדער לוויה זאָל מען צוזאַמענרופן א מנין מענטשן, עס זאָל נישט זיין קיין בזיון־המת. ביי א גרויסער לוויה האָט מען צוזאַמענגערופן די גאנצע שטאָט. עס איז נישט געווען קיין נפטר אין שטאָט, וואָס די „חברת לוויה" איז נישט געגאנגען. עס זענען געווען פאַקטן, וואָס איך אַליין בין אַמאָל אריין צום קברן און אים גערופן צו א לוויה ביינאַכט. אויך איז געווען א חברה קדישא. זייערע מיטגלידער זענען אַלעמאָל געשטאַנען ביים גוסס בשעת יציאת נשמה. דאָס איז געווען אַזאַ מנהג שבמצווה. געווען אינטערעסאַנטע פאַלן. איינעם אַזעלכן וויל איך דאָ דערציילן:

איינער אַ מענדל איז געלעגן און גע'גוססט. רופט זיך אָן צו אים זיינער אַ זון, שמואליק: טאַטע, אפשר ווילסטו פאַרייכערן אַ פאַפּיראָס? זאָגט ער יאָ. און דער מענטש וואָס איז געווען אַ גוסס זעצט זיך אויף אויפן בעט, נעמט ארויס די פיס פון בעט, זעצט זיך אַנידער און זיין זון שמואל דערלאַנגט אים אַ פאַפּיראָס. דער גוסס פאַרייכערט און די חברה קדישא שטייט און וואַרט. הקיצור הדבר, זאָל זיך אייך דוכטן, אַז דער גוסס זיצט און רייכערט אַ פאַפּיראָס און די חברה קדישא שטייט אַרום און ווייסט נישט וואָס צו קלערן. דעמאָלט זענען געווען לאַנגע פאַפּיראָסן מיט קאַרקעס, וואָס האָבן זיך גערייכערט לאַנג. ווען ס'האָט שוין אָנגעהויבן אויסגיין דער פאַפּיראָס און אויבן האָט געברענט אַ קליין לעמ־

פעלע, ווי אַמאָל. מיט נאַפט, האָט זיך דאָס לעמפּעלע אויך אָנגעהויבן פאַרלעשן. רופט זיך אָן דער גוסס צו די חברה קדישא מענטשן: אַ טשעקאווע זאַך, אַלע דריי האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן אין איין צייט — די חברה קדישא, דאָס לעמפּל וואָס גייט אויס, און... דאָ האָט ער דעם אויסגעברענטן פּאַפּיראָס אַ וואָרף געטון אויף דער ערד, אַריינגענומען די פיס אין בעט. פאַרמאַכט די אויגן און... ס׳איז נישט געווען צו וועמען צו רעדן.

מיין פאָטער איז געווען דערביי.

איצטער וועל איך דערציילן נאָך אַ מעשה, וואָס מיין פאָטער איז געווען דערביי: געווען א פרוי, אַן אָרימע פרוי, אַ גוססת. דער טאַטע איז געשטאַנען נעבן איר. ער האָט געבראַכט אַ דאָקטאָר און דער דאָקטאָר איז געווען א דייטש און ער נעמט און פארשרייבט אַ רעצעפּט, וואָס האָט געקאָסט דריי רובל. פרעגט דער טאַטע דעם דאָקטאָר: דאָקטאָר, נאָך דיין מיינונג, ווי לאנג קען די קראנקע אָנציען? זאָגט דער דאָקטאָר: ער רעכנט ביז צוויי שטונדן. האָט דער פאָטער אָנגהויבן קלערן און זאָגט צום דאָקטאָר: הער זיך איין, דו אליין זאָגסט אפשר צוויי שטונדן וועט די קראנקע לעבן, אפילו ווען דאָס וואָלט געווען אַ רייכע שטוב, דריי רובל אמאָל — דאָס איז געווען אַ מעשה מיט אַ 80—70 יאָר צוריק — איז דאָך געווען גאָר א סך געלט. אפילו ביי אַ רייכן איז דאָך אויך אַ שאָד אַרויסצווואַרפן געלט ובפרט, אַז דאָס איז אַ אָרימע שטוב וואָס לעבט פון דעם, וואָס קהל גיט איר, נעמסט דו דאָקטאָר און פארשרייבסט אַזאַ טייערן רעצעפּט? האָט דער דאָקטאָר געגעבן אַ טראַכט און געזאָגט, ווי קאָנסטו אָפּשאַצן מענטשנס לעבן א שעה צייט, בשעת דער מענטש לעבט נאָך א שטונדע און דער דופק קלאַפּט, איז דאָך נאָך אלץ דאָ אַ האָפנונג. וויפל וואָלט אַ מענטש געצאָלט פאר דעם, ער זאָל נאָך צוציען א שעה?

דער טאַטע איז געבליבן שטיין און געזאָגט צום דאָקטאָר: ביזט גערעכט.

ס׳איז געווען א גבאי סירקין, פון די באקאנטע סירקינס, אויך נחמן סירקין׳ס פאָטער איז געווען אַ גבאי. עס פלעגט זיין ביי אונדז אַ מנהג, אַז ערב ראש חודש שבט, פלעגט זיין די סעודה פון „חברה קדישא״ און אנדערע פלעצער מאַכט מען אין חודש אדר. דאָס איז געעוון אַ טאָג וואָס מען פאַסט אין דער פרי, מ׳גייט דאוונען אויפן בית הקברות און נאַכהער, אין אָוונט, מאַכט מען א סעודה. דאָס פלעגט זיין פאַר פרויען באַזונדער און מענער באַזונדער און אויך פאר קינדער באַזונדער.

נחמן, דער גבאי פון חברה קדישא, פלעגט ווייזן קונצן. ער פלעגט נעמען אַ גלאָז וואַסער אויפן שטערן און פלעגט אַזוי אַרומגיין אין מיטן דער סעודה אַרום די טישן, פלעגט זינגען און טאַנצן, אַרויפגיין מיט דער גלאָז וואַסער אויף אַ שטול, אויף אַ באַנק און נישט אַראָפּוואַרפן די גלאָז.

צ. קאדלבאָווסקי

באנק וועזן, מסחר און דעמאקראטיע אין ביעלסק

אין ביעלסק איז געשאַפן געוואָרן אַ פאָלקס באַנק, א בראַנזש פון אַ צענטראַלער באַנק אין פוילן תיכף נאָכן אַנטשטיין פון פוילן נאָך דער וועלט־מלחמה. אזא אינסטיטוציע איז נייטיק געוואָרן ווייל אין ביעלסק זענען געווען א סך בעלי מלאכות און אויך א גאנץ גרויסע טייל סוחרים, וועלכע האָבן זיך גענייט פון צייט צו צייט אין א הלוואה. ווייל קיין קאפיטאל האָבן זיי נישט געהאט. האָבן זיך אויפגעקליבן פאָרשטייער פון די האנטווערקער און די סוחרים און געשאַפן די באַנק. מיר האָבן געקריגן א הלוואה פון דער צענטראלע פון די פאָלקס בענק פון גאנץ פוילן אין ווארשע. די באנק האָט געדינט און האָט געקערט נאָר צו די קליינע האנטווערקער און סוחרים. די גרויסע האָבן געהאַט אַן אנדער באַנק, קופיעצקי באַנק — די באַנק פון די סוחרים. אָבער אזוי ווי מיר האָבן נישט געקאָנט איינפירן אזוי גיך און לייכט, די באַנק זאָל פול פונקציאָנירן, האָבן מיר זיך צונויפגערעדט מיט אנדערע שטעט פון דער געגנט און מיר האָבן שפּעטער געשאפן אין ווילנע א צווייטע צענטראלע נישט אָנגעהאָנגען אין דער ווארשאווער צענטראלע. די צווייטע סיבה איז געווען ווייל די ווארשאווער האָבן נישט געוואָלט שרייבן יידיש. דאָס איז געווען אין יאָר 1921—1922. די פאָלקסבאַנק איז געווען איינע פון די גרעסטע הילף פאר דער באפעלקערונג.

דאָנערשטיק איז געווען ביי אונדז דער מארק. פון די ארומיקע שטעט און דערפער זענען אַ סך געקומען אין שטאָט אריין, דעם טאָג האָט מען געהאָפּט, האָבן א סך לייזונג און פרנסה. אזוי ווי היינט האָט מען דאן אויך גענומען אלץ אויף קרעדיט. און די וועקסלען האָט מען געשריבן אויף צוצאָלן דאָנערשטיק. וואָס האָט מען געקאָנט מאכן אויב דער דאָנערשטיק איז געווען א שלעכטער, אָדער אין דעם טאָג איז געווען א יום טוב, שרייבנדיק די וועקסלען האָט מען דאָס נישט גענומען אין אכט. עס וואָלט געווען א קאטאסטראָפע, מענטשן וואָלטן באַנקראָטירט, אָנגעווירן דעם קרעדיט. האָבן מיר אזוי איינגעפירט, אז די גאנצע וואָך וואָס די יידן האָבן געלייזט האָבן זיי אריינגעטראָגן אין באנק. די וועקסלען וואָס זיי האָבן אונטערגעשריבן האָט מען געשיקט צו אונדז, און מיר האָבן זיי אָפּגעצאָלט. אזוי האָט אזא קרעדיט וועקסלונג געגעבן דעם מסחר און מלאכה א גרויסע אונטערשטיצונג.

פאר דער שטאָט איז אויך געווען אַ הילף, דאָס וואָס מיר האָבן געקריגן פון דער פוילישער מלוכהשער באנק אין שטאָט, א הלוואה וואָס מ׳האָט געגעבן בדרך כלל, נאָר פריוואטע סוחרים אָדער אן אנדער באנק. די הילף האָבן מיר באקומען אַ דאַנק גוטע באַציונגען און פּראָטעקציע און אַ דאַנק דעם האָבן מיר געקאָנט זיך פילן שטאַרק אפילו קעגן אונדזער צענטראַלע. אונדזער באנק האָט תמיד געגעבן הלוואות, און האָט זיך געפירט זער גוט. די פארוואלטונג און ראט פון באנק זענען געווען געקליבענע פון צווישן די מיטגלידער. דער דירעקטאָר איז געווען אן אָנגעשטעלטער מיט געהאַלט און אחוץ אים האָבן דאָרט געארבעט נאָך 3—4 אָנגעשטעלטע. די געקליבענע האָבן געארבעט אין באנק אָן געלד. דאָך איז ביי דעם אויסקלייבן דעם ראט און פארוואלטונג אפילו געווען א קאמף צווישן די בעלי מלאכה און סוחרים. נאָר די ארבעט האָט זיך געפירט הארמאָניש.

א דאנק דער דעמאָקראטישער אנטוויקלונג האָט זיך אין שטאָט געשאפן אויך א האנטווערקער פאריין. זינט איך געדענק האָבן די האנטווערקער אין שטאָט נישט געהאט א זעלבסטשטענדיקן פאריין. נאָר דאָס דעמאָקראטיזירן פון לעבן און זייער ארייננעמען ווערן אין געזעלשאַפטלעכן לעבן האָבן געגעבן א שטויס, זיי זאָלן שאַפן א האַנטווערקער פאריין, איינער פון זייערע טוערס איז געווען אונדזער חבר חנה כאשקעס, א צעירי ציוניק און שפּעטער א פּועלי ציוניק, א מיטגליד אין דער ועד הקהילה, א מיטגליד אין א פאָלקסבאנק, א שוסטער וואָס האָט נישט געהאַט קיין הויכע בילדונג, נאָר ער האָט געהאט א געזונטן שכל. קיינמאָל נישט געהאלטן פון דאָגמעס און א לאָגישע זאך פלעגט ער גלייך כאפּן און פארשטיין. צוליב אים זענען א סך באזייטיקטע האנטווערקער אין שטאָט אריין אין געזעלשאפטלעכן לעבן. זיי זענען געוואָרן אָנהענגער פון שול־וועזן סיי פון העברעישן סיי פון יידישן און אָנטייל גענומען אין פארשיידענע געזעלשאפטלעכע טעטיקייטן. מיט זיי איז זייער אָרגאניזאציע געוואָרן א באקאנטע און שטארקע.

די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאציע האָט עקזיסטירט נאָך פאַר דער דייטשער אָקופּאציע, נאָר זי איז געווען אן אָפּגעשלאָסענע. עס זענען געווען

נאָר עטלעכע טוערס און די גאַנצע טעטיקייט איז נישט געווען אויף אַ גרויסן פארנעם. די טוערס זענען קיינמאָל נישט ארויס פון זייערע ד׳ אמות. אז עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס דעמאָקראטיזירן פון דער באפעלקערונג האָט די ציוניסטישע באוועגונג אָנגעהויבן זיך פארברייטערן. צעירי ציון, למשל, האָט געהאט א לאָקאל פון עטלעכע צימערן אין צענטער פון שטאָט, פארזאמ־לונגען זענען געווען כמעט 4—5 מאָל אין וואָך מיט העכער הונדערט מענטשן אויף א פארזאמלונג .און אין דער צייט זענען צו די ציוניסטישע פארזאמ־לונגען געקומען 10—12 מענטשן, ווייל זיי זענען דאן געווען א פארמאכטער קרייז. אלס טוערס זענען זיי געווען זער אויפגעגעבענע פארן העברעישע שול־וועזן. צווישן זיי זענען געווען מנחם סטופניצקי. אפרים מעלאמעדאָוויטש, יעקב אַפּלבוים, פאר זיי — יעקב ביילעס און ראדזילעווסקי, די צוויי זענען געווען די ערשטע פיאָנערן, וואָס זענען עולה געווען קיין ארץ ישראל. דאָס איז געווען אין 1920. מ׳האָט פאר זיי געמאכט א שיינעם באַנקעט מיט א פארזאַמלונג און דאָס האָט געגעבן אַ שטויס דער ציוניסטישער באַוועגונג.

פאר דער מלחמה זענען ביי אונדז געווען נאָך צוויי בענק — קריווי־אנסקיס באנק — א ייד וואָס האָט אָנגעהויבן צו שאפן א באנק נאָך פאר די רוסן. און אזוי ווי ביי יידן פירט זיך, האָט זיך גלייך געשאפן א צווייטער באנק, דורך א ייד יפה, וועלכן מען האָט גערופן דער רבי. אזוי אז אין ביעלסק, וועלכע איז געווען א סוחרישע שטאָט, איז אויך געווען א טראַ־דיציע פון בענק. די שטאָט האָט געהאַט מערק און א גרויסן הינטערלאַנד. אן האנדלס שטאָט מיט א גרויסע פעריפעריע. חוץ דעם איז נאָך ביעלסק געווען א פּאָוויאטעווע שטאָט, וואָס, האָט אויך געווירקט אויף דעם עקאָ־נאָמישן לעבן.

ליבע (עלסון) אוזשיצקי

די יידישע שולע אין ביעלסק

פון מיינע קינדער זכרונות געדענק איך די שולע אונדזערע נישט אלס לערנאַנשטאַלט אליין, כ׳געדענק זי מער אלס היים פאר דער יוגנט און אונד־זער אינטערעסאנטע קינדער שטוב. שיינע יוגנט זכרונות, געשמאקע קינדער־איבערלעבונגען אין אַ קרייז פון גוטע, ליבע, דערוואקסענע מענטשן, וועלכע זענען געווען אונדזערע לערער און דערציער. דאָס איז פאר אונדז געווען די יידישע שולע אין ביעלסק און אזוי איז זי פארבליבן אין אונדזערע זכרונות.

עס איז מיר שווער צו זיין גלייכגילטיק צו דעם טעמאַט, ווייס ס׳פארגיסט מיך א ווארעמקייט ווען כ׳קלער וועגן מיין שולע. אָבער כ׳וועל זיך באמיען רעדן איבער איר רואיק און „טרוקן״ ווייל כ׳ווייס, אז כ׳שרייב א אנדענק ארטיקל און דאָס מוז בלייבן פאר דורות מוז עס זיין אָביעקטיוו און פריי פון עמאָציאָנעלע נייגונגען, וועלכע ברייגגען דעם מענטשן ער זאָל נישט ווילנדיק זינדיקן אַמאָל מיט סוביעקטיווער איבערטרייבונג.

די יידישע שולע אין ביעלסק איז געווען די פעסטונג פון „עמך״ פון די פשוטע האָרעפאַשנע מאַסן וועלכע האָבן געוואָלט דאָס פאָלקסטימלעכע און פשטות פון זייער לעבן אָנגעבן א ווערט און דערציען אויף איר זייערע קינדער. געמיינט צו זאָגן לערנען די קינדער יידישקייט פון נייען שניט, יידישקייט פון אַרבעט און כבוד צום ארבעטער, פארערונג פון יידישן מאַסן

פאָלקס־שולע טוער — ביעלסק 1921

מענטש, וועלכער זעט זיין יידישן גורל, אַלס אונפּאַרבייטלעכן, אָבער וועלכער זוכט אָנצוגעבן דעם יידישן פאָלק דעם אימאזש פון מענטשן, וואָס לעבן נישט אויף יענעמס חשבון. שטראכן זיך נישט מיט קענען די קליינע אות׳הלעך, נאָר זוכן קודם כל דעם מאָראַלישן מענטש און וואָס שעמן זיך נישט מיט יידיש, נאָר להיפך, האלטן דאָס פאַר דער פאָלקס שפּראַך, די שפּראַך פון דער מאָדערנער יידישער, אָדער יידן ליטעראַטור מיט וועלכער מ׳קאָן זיין שטאָלץ און צו וועלכער מ׳דאַרף דערציען די קינדער, זיי באַקענען מיט איר און ציען דעם פאָדעם פון איר שאַפונג.

דערפאַר האָבן זיך מיט דער שולע אין שטאָט אָפּגעגעבן פאָרנעמע ערנסטע יידן און איר געווידמעט זייערע שענסטע שעה׳ן און זייער וואַרעמסטן אינטערעס.

די יידישע שולע האָט ארומגענומען 250 קינדער פון אָרעמסטע שיכטן אין ביעלסק, פורמאַנעס, שוסטערס, שניידערס, און אַנדערע פּאַכמענער, וואָס מאַטערן זיך אויף זייער לעבן און אויסלעבן זיך. ביז מ׳האָט ביי זיי געקראַגן די איינע זלאָטע חודש געלט פלעג אוועקגיין וואָכן, הגם זיי האָבן מיט׳ן גאַנצן האַרצן דאָס געוואָלט געבן און אָפּגעשפּאָרט די זלאָטע פון זייער ביסן.

דער ניוואָ פון אונדזער שולע איז געווען זער א הויכער, פון איר אריין אין גימנאַזיום איז געווען זער לייכט, מ׳האָט נאָר געדאַרפט ביילעגן אַן עקזאַמען פון דער פּוילישער שפּראַך.

די אטמאָספערע אין דעם לערן אנשטאַלט איז געווען א וואַרעמע, קינדער האָבן דאָ אַפּגעפילט א מין היימישקייט, וואָס האָט זיי פאַרלייכטערט זייערע נויטן פון שטוב און געזעלשאַפט און זיי איינגעפּלאנצט גלויבן אין דערוואַקסענעם מענטש. די לערער זענען געווען שליחים פון א פאָלקס אידיי, וועלכע האָבן זייער פאַך געזען אַלס מיטל צום ברייננגען ליכט און גלויבן אין די יידישע קינדער מאסן פון די דערדריקטע שיכטן פון דער יידישער שטאָט און שטעטל. דערפאַר האָבן זיי דאָס קינד געזען אלס צענטער פון זייער יידישן אינטערעס און נישט באַצויגן זיך צו אים נאָר ווי צו א שילער. הגם די געלט לאַגע פון שולע איז געווען א דערדריקנדיקע האָבן זיי זייער ארבעט געטון מיטן פולסטן ברען, דאַביי נישט געדענקענדיק צו האָבן זיי שוין געקריגן זייער געהאַלט, אָדער ניין.

דער בודזשעט איז געווען א צוזאמענגעשטעלטער פון שנאָר, ספּעציעל פון אמעריקאַנער „רייכע״ ברידער, דאָס מיינט אמעריקאַנער פשוטע פאָלקס ברידער, וועמען מ׳האָט באַטראַכט אלס רייכע, און פון שכר לימוד, פון די אָרעמע עלטערן וואָס האָט געמיינט א זלאָטע א מאָנאַט. כ׳געדענק נאָך די צייטן, אז מיר יוגנט האָבן געמוזט שנאָרן געלט צום באהייצן די קאַלטע צימערן פון דער שולע אין די באַוווסטע שווערע ווינטערן פון אונדזערע קאַנטן.

צום ערשט איז די שולע געווען אין א באַזונדערער געביידע, מ׳האָט זי גערופן ייברייסקאַיא אוטשילישטשאָ. דערנאָך האָבן די מאכטהאָבער ביי אונדז צוגענומען די געביידע און וויפיל די יידן, די גאַנצע שטאָט האָט זיך

געווערט האָט עס נישט געהאָלפן. האָבן מיר זיך געוואלגערט אין שווערע באַדינגונגען ביז מ׳האָט אויסגעבויט אן אייגענע געביידע פאר זיך.

די געשיכטע פון דער אייגענער געביידע איז אייגנטלעך נישט קיין פּשוטע, דאָס איז א דערציילונג פון פּשוטע מענטשן וואָס האָבן געבּרענט מיט התלהבות פאר אן אידיי און האָבן אלע צרות איבּערווינדן צוליב איר. שטעלט אייך פאָר, אז זייענדיק אזוי געדריקט און בודזשעט אָרעם, האָבן די טוער פון ז׳ער יידישע שולע אין ביעלסק, מיט חנא טיקאצקי בראש, צוזאַ־מענגעשנאָרט געלדער און אויפגעשטעלט אַן אייגענעם לערן־פּאַלאַץ פאר זיך, א בית מקדש פאר יידן־קולטור און יידישער דערציונג אין ביעלסק.

חנא טיקאצקי איז בכלל א געשיכטע פאר זיך. דער ייד איז געווען אן אייגנאַרטיקער טיפּ, וואָס מיט זיין דינאַמיק און אינערלעכן בּרען און איג־האַלט האָט ער בּאַוויגן און איניציאירט אסאך אויפטוען פאר דער געזעלשאפט פון שטעטל. ער איז געווען פון די מענטשן, וואָס זייענדיק פארטאָן אין „מאכן געלט״ און מאַכנדיק דעם איינדרוק פון א טרוקענעם געשעפט־מענטש, האָט ער פארמאָגט א טיפע גייסטיקע נשמה, א הארץ, וואָס האָט געבּרענט מיט אידייען און א מוח וואָס האָט געארבעט אָן אויפהער און געהאט צו טון מיט קאָמבינאציעס פון אנדערע העכערע געדאנקען־ספערן. אזוי האָט די יידישע שולע פארכאפּט זיין גאנצן וועזן און זי האָט געקריגן א לעבּעדיקן מאָטאָר, וואָס אנדערע צען וואָלטן אים פאר קיין פאל נישט געקאָנט פארבייטן.

ביי חנא׳ן אין שטוב האָבן זיך אָפּגעהאלטן אלע זיצונגען פון שול קאָ־מיטעט. ביי אים האָט מען דערליידיקט אלע שוועריקייטן, וואָס האָבן זיך דערוועקט אין אויסהאלטן די שולע און אפילו עניינים פון עלטערן, קינדער און לערער זענען אויך אויפגעקלערט געוואָרן ביי אים אין שטוב. דאָס איז

געווען א מין געזעלשאפטלעכע קאַנצעלאריע פון דער שולע. און ווען מ'האָט באַדאַרפט אַמאָל אַ געלט דעקונג צו פאַרלייגן א לאָך אין דער קאַסע, און לעכער האָבן אין איר נישט געפעלט, האָט חנא געגעבן זיינע וועקסלען, ווייל זיינע זענען געווען „גוטע" וועקסלען, און אפשר ווייל אנדערע האָבן זיך נישט געקאָנט דערלויבן, און אויך מורא געהאַט, זיך צו דערלויבן, איינצו־שטעלן זייער געלט.

אזוי האָט חנא מיט גאונישע געלט קאָמבינאציעס אויפגעשטעלט די איי־גענע געביידע פאר אונדזער ידישער שולע. ער האָט געשנאָרט פון דאָ און פון דאָרט, ספעציעל פון אמעריקע, און דער היכל איז אויפגעשטעלט געוואָרן.

טייכמן דער לערער פון ראדאָם איז געווען דירעקטאָר פון שולע. ער האָט חתונה געהאט מיט חצקל לעווינטאלס טאָכטער חנה, פארבליבן אין ביעלסק און לאנגע יאָרן אָנגעפירט מיט דער צישא. ביידע האָבן זיי געאַרבעט אין שולע, ער איז געווען א גוטער לערער און פעדאגאָגישער אדמיניסטראטאָר און חנה, וואָס איז געווען א דיפלאָמירטע לערערין, האָט אויך געלערנט. פון די בולטע צווישן די לערער איז געווען משה יונגערמאן, איבער וועלכן איך האָב געשריבן א ספעציעל ארטיקל, און שעפסל אייזענבערג. שעפסיל האָט געלערנט נאָר האַנטווערקעריי און קונסט, אָבער מיט זיין פעדאגאָגיש־קינסטלערישער פערזענלעכקייט האָט ער דערוואָרעמט די קינדערישע נשמות און זיי צוגעבונדן צו זיך, אזוי אז זייער באזוך אין שולע איז געוואָרן א געמיש פון פארגעניגן מיט גייסטיקער דערהויבנקייט. ער איז געווען אן אויסערגעוויינלעכער אָרגאניזאטאָר און ספאָרט־אינסטרוקטאָר און ער האָט אונדז דערצויגן צו אינערלעכער דיסציפלין, צו ספאָרט און אָרדענונג.

בכלל קאָן געזאָגט ווערן, אז אונדזער שולע האָט זוכה געווען צו א צו־זאמענשטעל פון לערער, וועלכע זענען דער חלום פון יעדן אנשטאַלט. פעיקע פעדאַגאָגן, אַלגעמיין אינטעליגענטע מענטשן און איבערגעגעבענע אַלס כלל־טוער צו זייער שולע. זיי זענען געווען דערציער, קולטור טרעגער און אידעישע חסידים, וועלכע זענען זעלטענע דערשיינונגען אין דער וועלט.

ווען מיינע געציילטע שורות זיין א דענק־בלאט פאר זיי און א דאנק אָנדענק פון אונדזער ביעלסקער אַמאָליקע לערערס און זייערע תלמידים.

ר. ליטמאנס

די יידישע פאלקסשולע אין ביעלסק — א צווייטע היים

די יידיש וועלטלעכע שולע, מיט יידיש אלס לערנשפּראַך, איז אנטשטאנען בערך אין 1919, לויט דער איניציאַטיוו פון א גרופּע איבערגעגעבענע חברים פון ביעלסק. זי איז אנטשטאנען א דאנק דער ענערגיע, אידעאַליזם און אויפריכטיקן ברען פון די אָ מענטשן, און דערפאר האָט די שול אָן ספק, געשפּילט א גרויסע ראָל אין ביעלסקער קולטור לעבן.

די שול האָט געהאט א גרויסע נעץ פון יידישע קולטור־טעטיקייטן. זי האָט געהאט צענדליקער טוער מיט שעפערישע כוחות. זי האָט געהאט די עלטערן פון די קינדער, וואָס האָבן זי ארומגערינגלט מיט ליבע און געטריישאפט. געוועזן מיט איר אין שטענדיקן קאָנטאַקט. געהאָלפן איר אין די נויטן און געפרייט זיך מיט אירע דערגרייכונגען, וואָס האָבן זיך אזוי בולט אַנטפּלעקט אויף די אויס־שטעלונגען פון די קינדער אַרבעטן.

דער הויכער פּעדאגאָגישער ניוואָ פון שול איז אויך געקומען צום אויסדרוק אויף די זער אַפּטע איינגעאָרדנטע פאָרשטעלונגען פון די קינדער, וואָס זיי פלעגן אזוי מייסטערהאפט אויפפירן יעדן יום־טוב. סיי חנוכה, סיי פורים, צו

ביי א סיום פון ארויסלאָז. ס׳זענען געווען פאָרשטעלונגען קינדערשע: ווי די „פארבלאָנדזשעטע מיידעלע״, „דאָס שלענגעלע״, „בום און דריידל״. ס׳זענען געווען ערנסטע, ווי „דוד און מיכל״ א. א.

די שול האָט געהאַט באגאבטע, פעיקע קינדער, ממש ארטיסטן, ממש באלעט טענצערינס, זינגערס און רעציטאטאָרס. מ׳האָט דעקלאמירט לידער פון פרץ׳ן, רייזין, איינהאָרן, מאני־לייב און קולבאק. זיי האָבן באצויבערט מיט זייער שפילן דעם גרויסן עולם מענטשן.

די שולע איז געווען דער שטאָלץ און די קרוין. זי איז געווען דאָס האַרץ פון שטעטל, אידעאליזם און קינדער־ליבע איז געווען פאראייביקט אין יעדן ווינקעלע פון שולע. די שולע און דער קלוב ווו די קינדער פלעגן זיך צענויפ־קומען אין די אָוונטן, איז געווען די צווייטע היים פון די קינדער. אין קלוב האָבן די קינדער געמאכט די לעקציעס, אין קלוב האָבן די קינדער געצייכנט, געמאכט פארשיידענע אַרבעטן פון קאַרטאָן, פון ליים און פון האָלץ, געפלאָכטן פון שטרוי, געשטריקט און אויסגענייט.

די קינדער האָבן ליב געהאט די שולע און געווען צו איר שטאַרק צוגעבונדן. אָט דערמאָנט זיך מיר, ווי אזוי די פוילישע מאַכט־האָבערס זיינען געקומען אַ פרייטיקצונאַכטס און מיט געוואַלט בגוואַלט ביי אונדז צונעמען די שולע, כדי עס אָפּצוגעבן דעם שפּיטאָל, וואָס האָט זיך געפונען דערנעבן. פאר זיי איז אונדזער שולע געווען סתם א בנין. פאר אונדז אָבער — אַ לעבנספראגע, אַ הייליק אָרט, און ווען ס׳האָט נישט געהאָלפן דאָס בעטן און דאָס משתדל זיין פון די לערערס אָפּצורופן די גזירה, האָבן מיר קינדער געפּרוווט פירן אַ קאַמף מיט די פּאָליציאַנטן. מיר האָבן געשטעלט אַ פּאסיוון ווידערשטאַנד. מיר האָבן נישט אָפּגעטראָטן פון קלאַס. געהיט איר בייטאָג און ביינאַכט. מיט ציטער און שרעק און מיט געוויין געגעבן זיי צו דערקלערן, אַז דאָס איז אונדזער היים. פארוואָס נעמען זיי נישט צו די פּאָוושעכנע שולע, וואָס געפינט זיך אויך אין שכנות און ליגט נאָך נענטער צום שפּיטאָל? פארוואָס דווקא אונדזערע? אָבער ס׳האָט נישט געהאָלפן אונדזער בעטן און וויינען, און מיט ברוטאלן כוח האָבן די פּאָליציאַנטן אונדז קינדער אַרויסגעשטופּט און פאַרשלאָסן די טיר, שוין אויף שטענדיק און קיין אַנדער לאָקאל אונדז נישט געגעבן.

אָבער לאנג זיינען די לימודים נישט געוואָרן איבערגעריסן. ס׳האָט זיך באַלד געפונען א טרייער איבערגעגעבענער טוער פון שולע — טיקאָצקי, און ער האָט זיין גאנצע שטוב איבערגעגעבן אין רשות פון די קינדער. ער מיט זיין פרוי האַבן זיך איבערגעבקליבן אין קיך און מיר קינדער האָבן ווייטער און נאָך מיט מער פלייס פאָרגעזעצט די לימודים. מ׳האָט געלערנט אין דערפרי און געלערנט נאָך מיטאָג. ביז מ׳האָט אָפּגעפונען א נייע געביידע, אַ גרויס הויז ביי מלמדן און זיין פרוי יאָכע קאפלאנסקי, די שטענדיקע איבערגעגעבענע אַרבעטערין פון דער ביעלסקער ביבליאָטעק.

און ווידער האָט זיך ווייט און ברייט געטראָגן דאָס הילכיקע און פריילעכע געזאַנג פון די קינדער. די ווונדערלעכע שיינע ניגונים האָבן אויפגעלעבט די גאַסן ארום דער שולע. ס׳איז געווען דאַן אַ צייט פון אויפשוווּנג און אויפלע־

בונג. עס האָט זיך אַנטוויקלט אויף דער איניציאַטיוו פון די לערערס אַברייטע פאַרצווייגטע בילדונגס און דערציונגס־טעטיקייט צווישן דער שטעטלדיקער יוגנט. עס האָבן זיך געשאַפן כאָרן, דראַמאַטישע קרייזן, מוזיקאַלישע סעקציעס, עס זיינען פאָרגעקומען פאָרלעזונגען, פרייטיק צונאכטס־שמועסן, אַקאַדעמיעס און קאָנצערטן. עס האָט זיך אנטוויקלט אַ רייך געזעלשאַפטלעך לעבן ארום דער שולע.

פון דער יידישער שולע זיינען קינדער געפאָרן זיך לערנען אין ווילנע, אין רעאַל גימנאַזיע, אין טעכניקום, אין לערער סעמינאַר, און אפילו אין אויסלאַנד. די שולע האָט ארויסגעגעבן אינזשיניערן, ארטיסטן, ראַבינער און לערערס. די שולע האָט ארויסגעגעבן ארבעטאָרערס, פעיקע, אַלע פּראָדוקטיווע מענטשן, ווייל שוין ביים לערנען אויפן שול־באַנק האָט זי אין זיי איינגעפלאַנצט אַ ליבע צו ארבעט, אַ ליבע צום בוך, צו שיינקייט און צו דערהויבנקייט. די קינדער זענען דערצויגן געוואָרן אין גייסט פון זעלבסט־טעטיקייט.

די שול מיט אירע לערער און לערערינס האָבן אריינגעשריבן אַ הערלעכן קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון ביעלסק. די לערער האָבן בלי שום ספק סימבאָליזירט די גרויסע גייסטיקע און עטישע ווערטן פון ביעלסקער יידנטום.

די געפייניקטע און פאַרפייניקטע לערער וועלן לויכטן פאַר אונדז מיט הימלישן שיין פון מאַרטירערישקייט. זייערע נעמען וועלן לייכטן ווי אַ נר תמיד. לאָמיר זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. לאָמיר זיי אייביק געדענקען. זאָלן זיי דערמאָנט ווערן די קדושים ווי משה יונגערמאַן, שעפסל און שרה אייזנבערג, חנה לעוויטאַן, טייכמאַן, דער גאון יאָסל כץ, די שוועסטער ברעזינסקי און וואָלפסאָן.

משה יונגערמאַן, וואָס איז געקומען צו דער שולע פון בית מדרש און תורה לערנען, איז געווען אַ משכיל, האָט אַליין געלערנט, האָט געהאַט אַ ברייטע באַקאַנטשאַפט מיט ליטעראַטור און געשיכטע. איז געווען אַ יידישע מלומד. אינטערעסאַנט זענען געווען זיינע לעקציעס פון יידיש. ער האָט געלערנט די קינדער מענדעלען, שלום עליכמ׳ן, פרצ׳ן און אש׳ן. מ׳האָט גשריבן אַרבעטן פון טוביה דער מילכיקער, פון מאָטל פייסי דעם חזנ׳ס, פון פרצ׳ן די פאָלקסטימלעכע געשיכטע און פון אש׳ן זיין שטעטל און קידוש השם. און יעדן חול המועד פסח ווען ס׳איז אויסגעפאַלן פרצ׳עס יאָרצייט און די שול האָט איינגעאָרדנט אַן אַקאַדעמיע, האָט יונגערמאַן באַשטימט, אַז קינדער אַליין זאָלן ארויסטרעטן מיט רעפעראַטן וועגן דיכטער. אַזוי געדענק איך, האָב איך געמוזט פאַר אַן עולם מענטשן רעדן וועגן פרצ׳עס ביאָגראַפיע, וועגן זיין שאַפן, וועגן זיין חסידיזם, און א. ז. וו. —

אויך באַלעזנט זענען געווען זיינע העברעישע לעקציעס. ער האָט געלערנט די שענסטע קאַפּיטלען פון תהלים, ער האָט אויפגעזוכט די שענסטע פּתגמים פון דער הגדה, ער האָט אונדז געלערנט איוב, שיר השירים, מגילת רות, קהלת א. א. וו. אַ שילער פון דער יידישער שול האָט נישט געקענט ווייניקער תנ״ך ווי אַ שילער פון תרבות שול.

אַ צווייטער איבערגעגעבענער לערער איז געווען שעפסל אייזנבערג. אַ טאַלאַנטירטער מאָלער און סקולפּטאָר, אָנגעפירט מיט ספּאָרט באַוועגונג און

מיטן כאָר. געגומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַלע אַרבעטן פון די קינדער אין קלוב. אָנגעפירט מיט זומער קאָלאָניעס און אויספלוגן, נאָנטע און ווייטע. מיט מוט און יוגנט ברען האָט ער זיך געוואָרפן צו יעדע אַרבעט. די שול איז געווען זיין גאנץ לעבן, ער האָט געהאַט אין זיך אַ קוואַל פון אונאויסשעפּלעכע ענערגיע און איניציאַטיוו. ער האָט געארבעט אין שול מיט ליבע און אויסדויער, מיט איבערגעגעבנקייט און אויסערגעוויינלעכער אחריות! אומעטום ארויסגעוויזן אָרגאַניזאַטאָרישן טאַלאַנט און פלינקע אָריענטאַציע.

טייכמאַן, וואָס איז געקומען פון ראדאָם און חתונה געהאַט מיט חנה לעוויטאַן, איז געוואָרן א ביעלסקער תושב. ער איז געווען א גרויסער אינטע־ליגענט, מיט א סך בילדונג און פּעדאַגאָגישן וויסן. ער האָט געהאַט אַ חוש פאַר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט בכלל און באַזונדערס פאַר קולטורעלער טעטיקייט צווישן די קינדער. ער האָט געהאַט די מעלה צו דערווערבן זיך די אָנערקענונג און ארויסצורופן צו זיך די געהעריקע באַציונג נישט בלויז פון די קינדער, נאָר אויך פון די עלטערן און פון גאַנץ שטעטל. ער איז בלי ספק געווען א געטרייער לערער פון שול, ער איז געווען איר ענערגישער פאַרוואַלטער און לעבעדיקער גייסט. א מענטש פון קאָנסטרוקטיווער מחשבה און אויספיר פעיקייט. א סך מאָל האָט ער געדרוקט אַרבעטן אין די פּעדאַגאָגישע זשורנאַלן פון ציש״א די „נייע שול”. האָט אויך איבערגעזעצט ביכער פון וועלט ליטעראַ־טור, ווי קולע־בערניאָן פון ראָמאַן ראָלאַן א. א.

חנה לעוויטאַן — זי איז געווען שטיל, שיין, באַחנט, קולטורעל און באַ־שיידן. געטריי, פּינקטלעך צו דער ארבעט. זי איז געווען די עסטעטין פון שול און האָט עס איינגעוואָרצלט אויך אין די קינדער. זי איז פון אַלעמען רעספּעק־טירט געוואָרן און זי האָט אויך אנדערע רעספּעקטירט. זי איז תמיד געווען קאָרעקט אין באַציונג צו אַנדערע.

שרה אייזנבערג — אַ באַגאַבטע, פעיקע לערערין. איז געווען באַליבט ביי די קינדער און ארויסגערופן צו זיך אכטונג, צוטרוי. מיט מוט און ברען האָט זי געארבעט מיט די קינדער ביי אַלע פאָרשטעלונגען. מיט האַרץ און מיט ליבע האָט זי זיך אָפּגעגעבן צו אָט דער קינסטלערישער אַרבעט, און א דאנק איר האָבן טאַקע אַלע קינדער־יום־טובים געהאַט אזא דערפאָלג און געווען אַזוי רייך אין אינהאַלט. איר עמפּינדלעכער אויער און איר שאַרף אויג איז געווען תמיד וואַך פאַר די קינדער וואָס האָבן איר טאָג טעגלעך ארומגערינגלט.

וואָלפסאָן איז געווען א לערערין פון חשבון. אירע לעקציעס זענען געווען זער לעבעדיקע, ספּעציעל דאַן ווען ס׳איז געווען א שעה פון שנעל רעכענען. אפילו די שטילסטע קינדער האָבן דאָ אָנטייל גענומען אין קלאַס. זי האָט אָבער אַ קורצע צייט געלערנט אין שולע, ווייל זי איז אָפּגעפאָרן אין וואַרשע און דאָרט פאָרגעזעצט איר אַרבעט אין די ציש״אָ שולן.

אויך די שוועסטער בזעזינסקי זענען געווען פון די פּיאָנערינס פון דער שול און מיט ענערגיע און איבערגעגעבנקייט געלערנט די קינדער און געהאָלפן באַטייליקן זיך אין אַלע וויכטיקסטע אונטערנעמונגען. ביידע שוועסטער זענען געווען גרויסע קינדערפריינט.

איינע פון די באגאבסטע און פעיקסטע לערערינס פון דער שולע איז געווען חוה סלוצקי. נאָך אַלס גאָר יונגע, אָקאָרשט געענדיקט די פּוילישע גימנאַזיע אין וואַרשע, שיקט איר „צישאָ“ צו לערנען פּויליש אין ביעלסק. פאַר איר האָט געלערנט פּויליש אין שולע אַ פּאָליאק אַ גוי, וואָס איז געווען גיכער מיליטערמאַן, ווי פּעדאגאָג. ער האָט געשלאָגן די קינדער מער ווי זיי געלערנט און דערפאַר טאַקע, ווען אויף זיין אָרט קומט סלוצקי, ווערט אן אויפלעבונג, א פרייד און אַ שמחה ביי אַלע קינדער.

סלוצקי איז געווען פול מיט לעבן. מיט ענערגיע און טעמפּעראמענט, מיט שטארקן ווילן צו לערנען און איבערצוגעבן די קינדער אירע קענטעניש און וויסן. זי לערנט די קינדער מיצקעוויטשן, סלאָוואצקין, אָזשעשקאָווען און קאָנאָפּניצ־קין. באַטאָנט ספּעציעל די עטישע, די אלטרויסטישע זייטן פון די העלדן פון די ווערק. זי לייענט פאר אונדז די שענסטע דערציילונגען און מעשה׳לעך פון קאָרטשאַקן. זי דערציילט וועגן זיין פּעדאגאָגישער אַרבעט אין יתומים הויז, ווו דאָרט האָט אויך געלערנט איר ייִנגסטע שוועסטערל — אַ ווונדער שיין מיידעלע. סלוצקי האָט זער פיל פון איר צייט געווידמעט די קינדער. אָפּגעּ־שטאַנענע שילער האָט זי אפילו געגעבן פּריוואַטע לעקציעס און אָן געלט. זי האָט זיך אינטערעסירט מיט יעדן קינד באזונדער, אפילו זיי באזוכט אין זייער היים, כדי צו באַקענען זיך נענטער מיט זיי. זי האָט געהאַט אַן אינטויטיוון אַריינבליק אין די קענדערס נשמה.

כ׳וועל שטענדיק געדענקען, ווי איינמאָל אין אַ יום־כיפור פארנאכט, ווען דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען ביי נעילה אין בית המדרש, איז זי צוזאַמען מיט איר חתן קעסטין, געקומען צו מיר אין שטוב, געברענגט מיר בלומען, אינטערעסירט זיך, וואָס איך לייען און ווי איך פארשטיי דעם בוך. זי האָט ארויסגעוועזן אזויפיל אקטיוון אינטערעס פאר א צווייטן. אַלע קינדער האָבן איר ליב געהאט און געאכטעט, און זי האָט אַלעמען ליב געהאט און געשעצט. נישט איין קינד האָט געוויינט און באדויערט, ווען זי האָט זיך געזעגנט מיט דער שולע, כדי צו פאָרן ארבעטן אין וואַרשע און גלייכצייטיק זיך לערנען אין אוניווערסיטעט.

שוין אַרבעטנדיק אין וואַרשע און וווינענדיק אויף לעשנא 76, קומען צו איר ביעלסקער קינדער, ווי יידן צו א רבי׳ן. נאָך אַן עצה. און יעדערן העלפט זי. וועמען מיט אַרבעט, מיט לערנען זיך אַ פאַך, וועמען מיט העלפן צו פאַר־שפּרייטן אַ בוך לידער, וואָס אַ יונגער, נאָך נישט באַוווסטער קינסטלער האָט געשאַפן, און וועמען צו קענען ווערן אָנגענומען אין יידישן טעאטער. אזוי האָט מינא בערענגאָלץ — היינט אַן אַרטיסטין אין יידישן טעאטער אין אמעריקע — צו פארדאנקען סלוצקין, אירע דערגרייכונגען אויף דער יידישער בינע.

חוה סלוצקי איז געווען אַן אומרויקע נאַטור. זי איז געווען אַ מענטש, וואָס האָט זיך דערהויבן אויפן העכסטן שטאַפּל פון מענטשלעכקייט. ביז איר לעצטן אָטעם האָט זי געלערנט און געשאפן און געזוכט נייע וועגן און אידעאלן. אויף דער עלטער אפילו געוואָרן אַ קינסטלערין, אַ גרויסע מאָלערין. און ווער ווייס, וויפל נאָך פאַרבאָרגענע טאַלאַנטן מ׳וואָלט געפונען ביי איר, ווען זי וואָלט

באַשאַנקען געוואָרן מיט נאָך יאָרן צום לעבן. איר אָנדענק איז ביי אַלע ביעלס־קער זער טייער.

אָט דער מערקווירדיקער אויסוואַל פון לערער אידעאַליסטן אויסגעצייכנטע אין דער אַרבעט מיט דערפינדערישקייט, מוט און איניציאַטיוו האָבן גע־אַרבעט מיט דער גרעסטער מסירת נפש פאַר א נישט רעגלמעסיקן שוואַכן לוין, זענען געווען אונבויגזאַם אין זייער קאַמף פאַרן קיום פון דער שול און פאַרן כבוד און רעכט פון יידיש.

זיי, וואָס זענען געווען א ביישפיל פון טרייע ערלעכע געשטאַלטן, זיי, וואָס האָבן געקעמפט פאַר זייער לעבן און געריסן זיך צום לעבן אונטער אלע באַדינגונגען, זענען אויך מער נישטאָ. זייער לעבן איז פאַרשניטן געוואָרן — אוועק מיטן רויך. עס איז חרוב געוואָרן די יידישע ביעלסק, וואָס איז געווען טיף פאַרוואָרצלט אין יידישן שטייגער און טראַדיציע. עס איז חרוב געוואָרן דער היימישער יידישער לעבן, וואָס איז געווען אזוי זאַפטיק, קאָלירפול און דינאַמיש.

די ערד פון דער יידישער שולע, די ערד פון דער יידישער ביעלסק, וועט נישט אויפהערן צו מאָנען דאָס בלוט פון די קדושים וטהורים, וואָס די נאַצישע חיות האָבן אומגעברענגט.

(פון רעכטס צו לינקס)

ערשטע רייע (שטייען): **שרה אייזענבערג, קאַם, חנה לעוויטאַן, נאָוואָגראָדסקי, וואָלפסאָן, חישילעווסקי**

צווייטע רייע (זיצן): **מ. יונגערמאַן, ד"ר כהן. רבי יונגערמאַן, וואַקסמאַן, פרעדמיעסטקי**

דריטע רייע: **קראַמער, אכרימאָווסקי, יצחק וואַקסמאַן, רחל בנדעת, פּיניע ראַבינאָוויטש, פאַניע עפשטיין, חנא טיקאָצקי, יוסף לעוואַרטאָווסקי**

ב. שטערן

סיכסוכים מיט רבנים אין ביעלסק

אין בליעסק זענען געווען דריי רבנים. מיט צוויי פון זיי איז די אָרגאַניזאציע געקומען אין אַ צוזאמענשטויס. איין סכסוך איז געקומען פון אַ זייטיקער זאך, אין וועלכער די רבנים זענען אריינגעצויגן געוואָרן.

דער ערשטער סכסוך איז געווען מיטן הויפּט־רב ר׳ בן־ציון. דאָס איז געווען מערער א „גבית עדות”, ווי מען רופט דאָס אויפן רבנישן לשון, ווי א סכסוך. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם אָפּצאָל פון א צען רובל, וואָס די נייע אייגנטימער פוּע דער באָד האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו געבן דער אָרגאַניזאציע. דאָס איז געווען א יערלעכע בּיישטייערונג, וואָס די פריערדיקע אייגנטימער פון באָד האָבן תמיד געצאָלט. די באָד און די קאָראָבקע זענען געווען די קוואַלן פון וועלכע רבנים, שוחטים און געוויסע שטאָט־איסטיטוציעס פלעגן ציען זייער חיונה. די אָרגאַניזאציע האָט זיך גופא באַטראַכט ווי א וויכטיקע אינסטיטוציע און האָט אויסגעווירקט אַ בּיישטייערונג פון צען (10) רובל אַ יאָר פון דער באָד. די אייגנטימער פון דער באָד האָבן פּינקטלעך געצאָלט דעם שטייער. יענעם יאָר אָבער איז די באָד אריבּערגעגאַנגען אין אנדערע הענט און די נייע אייגנטימערס, נחמן גלעזער און בערל דער בעדערקעס, האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו צאָלן און געטענהט, אז עס איז פאַראַן אַן אָפּמאַך צווישן זיי און דעם רב. ר׳ בן ציון, נישט צו צאָלן די צען רובל צו דער אָרגאַניזאציע. דער רב גופא, אַן ערלעכער, קלוגער מענטש, האָט נישט געקענט זיין קעגן דער אָרגאַניזאציע. האָט די אָרגאַניזאציע באַשלאָסן אויסצוגעפינען דעם אמת. איין שבת אָוונט בין איך געגאנגען מיט מיין שטענדיקן באַגלייטער, יואלקע יהודה זאָוועליכעס, צום רב. דער רב, ר׳ משה אהרון, דעם רבס איידעם, איז אונדז אנטקעגנגעקומען, געפרעגט וואָס מיר ווילן? מיר האָבן אים געזאָגט — דער רב לערנט נאָך — האָט ער אונדז געזאָגט. — ער פירט זיך, האָט אונדז דער איידעם דערקלערט, אז ווען ער קומט פון דאַוונען מעריב, לערנט ער אין זיין הדר מיוחד; ווען ער וועט פארטיק ווערן און מאַכן הבדלה ווערט וואָך — קען ער מיט אונדז ריידען. ער האָט אונדז פארבעטן אריינצוגיין אין אַן אַנדער צימער און פאַרזיכערט, אז אזוי שנעל ווי דער רב וועט פארטיק ווערן, וועט ער אים לאָזן וויסן וועגן אונדזער פאַרלאַנג און ער וועט זיכער אונדז אויסהערן.

צו לאנג וואַרטן האָבן מיר נישט באַדארפט. דער רב איז ארויס פון זיין צימער און געמאַכט הבדלה. דער איידעם האָט אים איבערגעגעבן וועגן אונדז. דער רב האָט אונדז אריינגערופן אין זיי צימער. אויך זיין איידעם. מיר האָבן זיך אַלע אויסגעזעצט ארום א גרויסן טיש אויף וועלכן עס זענען געווען אָנגעלייגט א סך ספרים. דער רב האָט ערשטנס געפרעגט ווער מיר זענען? איך האָב אים געענטפערט. — וואָס זשע פאַרלאַנגט איר, קינדער? — האָט ער ווייטער געפרעגט. דאָ האָב איך געמאַכט אַ דערקלערונג, אז מיר זענען פאָרשטייערס פון דער ביעלסקער אַרבעטער אָרגאַניזאציע און מיר נויטיקן זיך

אין געלט. מיר פלעגן יעדן יאָר קריגן פון די אייגנטימער פון דער באָד א ביישטייערונג פון צען רובל, אָבער איצט האָבן די נייע אייגענטימער פון דער באָד אָפּגעזאָגט צו געבן די ביישטייערונג, ווייל דער רב האָט זיי דערפון באַפרייט — זענען מיר געקומען אויסגעפינען דעם אמת.

מיין רעדען האָט זייביידע שטאַרק פאראינטערעסירט.

— וואָס טוט אייער אָרגאַניזאַציע פאר די אַרבעטער? — האָט דער רב געפרעגט.

— מיר פרוּוון קריגן פאר זיי גרעסערע שכירות און ווייניקער ארבעטס־שעה'ן — האָב איך געענטפערט.

— ווי אזוי טוט איר דאָס? — האָט דער רב ווייטער געפרעגט.

— דורך סטרייקס — האָב איך געענטפערט.

— און וואָס האָט פון דעם די שטאָט — האָט ער ווייטער געפרעגט.

דער רב האָט, נאַטירלעך, נישט געוואַגט צו פרעגן, פארוואָס קומט אונדז געלט פון דער שטאָט, ווען מיר אַרבעטן גאָר צו פארבעסערן די לאַגע פון די אַרבעטער? ער האָט דאָס אָבער פאָרמולירט אין זיין לעצטער פראַגע: „וואָס האָט פון דעם די שטאָט"? איך האָב אים דעריבער געענטפערט, אז די שטאָט האָט פון דעם גאָר א סך, — און געמאַכט א ברייטערע דערקלערונג:

— די אַרבעטער בילדן דאָך אַ גרויסן טייל פון דער ביעלסקער באַפעל־קערונג און ביישטייערן צום גאַנצן לעבן פון שטאָט. ווען די אַרבעטס שעהן זענען לאַנגע און די שכירות זענען קליינע, האָבן די ארבעטער־משפחות נישט קיין צייט ארויסצוגיין אין גאַס און דאַרפן נישט קיין באַזונדערע קליידונג פאר זיך. דערביי פארדינען זיי דאָך נישט גענוג איינצוקויפן, שוין אָפּגערעדט פון דעם, וואָס עס קלעקט זיי אפילו נישט פאר דאָס נויטיקסטע. און דאָס רופט זיך שטאַרק אָפּ אויף די קרעמער און געשעפטסלייט. פעלט זיי אויס דער איינקונפט פון א גרויסן טייל פון דער באַפעלקערונג. גאַנץ אַנדערש איז אָבער ווען די ארבעטער אַרבעטן קורצע שעה'ן, קריגן העכערע שכירות. עס קלעקט זיי שוין איינצוקויפן די אַלע נויטיקע זאַכן, פאַרגינען זיך מער צו עסן און דאָס פארגרעסערט די הכנסה פון די קרעמער.

דער רב מיטן איידעם האָבן זיך איבערגעקוקט. אַ ווײַלע האָבן זיי גע־שוויגן, דאַן האָט דער רב געזאָגט: איצט לאָמיר צוגיין צום עסק. ער איז, הייסט עס, נישט גרייט און נישט וויליק צו דיסקוטירן מיט מיר וועגן דער נייער תורה, וואָס איך האָב דאָ פאר אים אַוועקגעלייגט.

— וואָס האָב איך דאָ צו טאָן מיט דער גאַנצער זאך? און וואָס קען איך דאָ העלפן? — האָט ער געפרעגט.

— מיר באַשולדיקן אייך אין גאָרנישט, האָב איך אים באַרואיקט. אַלץ וואָס מיר ווילן וויסן איז, צי עס איז געווען אַן אָפּמאַך צווישן אייך מיט די נייע אייגנטימער פון דער באָד, נישט צו געבן דער אָרגאַניזאַציע די צען רובל אַ יאָר.

— איך וועל אייך זאָגן. קינדער — האָט דער רב זיך געווענדעט צו אונדז; איך און איר געפינען זיך אין דער זעלבער לאַגע. מיר דאַרפן ביידע אָקומען

צו די באָד־אייגנטימער. נישט איר קענט מיר מיט עפּעס העלפֿן, נישט איך קען אייך, מיט גאָרנישט העלפֿן. מיין גאַנצער כּוח איז אַ קרעכץ, דאַרף איך אים האָבן פֿאַר זיך!

— מיר פֿאַרלאַנגען פֿון אייך נישט קיין הילף — האָב איך געענטפֿערט, — מיר קענען אונדזער שטעטל אליין באַשטיין. וואָס מיר ווילן וויסן איז — וועגן דעם אָפּמאַך, צי עס איז דאָ אָדער נישט, האָב איך שאַרף באַטאָנט.

— כּזב ושקר! — האָט דער רב דערקלערט. איך האָב קיינע אָפּמאַכן נישט געמאַכט מיט קיינעם!

— אַ שיינעם דאַנק אייך — האָב איך אים געזאָגט, און ווינטשנדיק אים און זיין איידעם אַ גוטע וואָך און א גוטע נאַכט, האָבן מיר פֿאַרלאָזן דעם רב׳ס הויז.

אויף מאָרגן זענען מיר אַוועק צו די אייגנטימער פֿון דער באָד, איבער־געגעבן זיי. אַז דער רב האָט אָפּגעלייקנט די מעשה מיטן אָפּמאַך.

דערווייל איז די זאַך ארויס איבערן שטאָט און דער עולם האָט שטאַרק אָנגעשראָקן די אייגנטימער פֿון דער באָד. זיי זענען געקומען צו דער אָרגאַ־ניזאַציע בעטן. מען זאָל שוין קומען צו זיי נאָכן געלט.

די אָרגאַניזאַציע איז געקומען, ווען זיי האָבן דאָס גאָרנישט ערוואַר־טעט, און האָט באַקומען די צען רובל שטייער.

דער צווייטער רב, ר׳ משה חיים, איז געווען פֿון גאָר אַן אַנדער שניט. בעת דער הויפּט רב, ר׳ בן ציון, האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דין תּורה׳ס, כּשרות, שאלות און די איבעריקע צייט געלערנט תּורה — האָט דער רב, ר׳ משה חיים. זיך אָפּגעגעבן מיט צדקה אַרבעט. אויף זיין איניציאַטיווע זענען געשאַפֿן גע־וואָרן געוויסע אינסטיטוציעס אין ביעלסק. וואָס האָבן פֿאַרבעסערט די לאַגע פֿון דעם אָרעמערן שיכט פֿון דער באַפֿעלקערונג. ער האָט געשאַפֿן א ליי־קאַסע ווו אָרעמע געשעפֿטס־מענטשן, קרעמער. בעלי מלאכות האָבן גקענט לייען געלט אויף קליינע און אויך אָן פּראָצענטער. ר׳ משה חיים גופֿא איז געווען דער הויפּט פֿאַרוואַלטער און דעה זאָגער. די אינסטיטוציע איז געווען איינגעאָרדנט מיט דירעקטאָרן או באַאַמטע. נאַטירלעך, האָט מען געמוזט פֿירן ביכער מיט חשבונות. פֿאַר דעם צוועק האָט זי געהאַט א בוכהאַלטער און אויך א געהילף. דער געהילפֿס־בוכהאַלטער איז געווען א מיטגליד פֿון אונדזער אָרגאַניזאַציע, איינער א געוויסער זיידמאַן, אַן אינטעליגענטער יונגערמאַן, א זון פֿון דוד שוסטער. אַ שוואַכער מענטש (ער האָט געליטן אויף שווינדזוכט) האָט ער זיינע פֿאַרדינסטן פֿאַרברויכט אויף מעדיצינען. אָט דער יונגער געהילפֿס־בוכהאַלטער האָט זיך געווענדעט צו דער אָרגאַניזאַציע מיט אַ פֿאַרלאַנג צו העלפֿן אים, ווייל ער האַלט ביים פֿאַרלירן זיין שטעלע.

די אָרגאַניזאַציע האָט די זאַך אויסגעפֿאָרשט און האָט אויסגעפֿונען, אַז אזוי איז עס טאַקע, און האָט דערפֿאַר באַשלאָסן אָנצונעמען זיך פֿאַר דער קריוודע פֿון דעם קראַנקן געהילפֿס־בוכהאַלטער.

אין א געוויסן אָונט בין איך אַוועק צוזאַמען מיט מיין באַגלייטער, יואלקע יהודה זאוועליכעס, צום רב, ר׳ משה חיים. ער האָט אונדז פֿריינטלעך אויפֿ־

גענומען און האָט געפרעגט דעם צוועק פון אונדזער קומען און וואָס מיר פאַר־לאנגען. איך האָב אים דערקלערט די גאַנצע זאַך, אַז זיידמאַן נויטיקט זיך אין די עטלעכע רובל וואָס ער פאַרדינט, ווייל ער איז קראַנק, און אויב ער וועט פאַרלירן זיין שטעלע, וועט זיין געזונט־צושטאַנד זיך פאַרערגערן און זיין לעבן וועט שטיין אין געפאַר.

ר׳ משה חיים האָט אַלץ אויסגעהערט און דערקלערט, אַז עס ליגט נישט אין זיינע הענט. די דירעקטאָרן דאַרפן דאָס אַנטשיידן. און האָט אונדז געגעבן די דאַטע, ווען די דירעקטאָרן וועלן זיך צוזאַמענקומען.

צו דער באַשטימטער דאַטע זענען מיד נאָכאַמאָל געקומען און האָבן גע־פונען ר׳ משה־חיים׳ן, דעם קאַזיאָנער ראַבינער, שמעי שערשענאָווסקי, און זיין איידעם, וועמענס נאָמען איך געדענק נישט. ר׳ משה חיים האָט אונדז פאָרגעשטעלט פאַר די דירעקטאָרן. אָפּוואַרטנדיק אַ שעה צייט האָב איך גע־פרעגט, פאַרוואָס הויבט מען נישט אָן די פאַרהאַנדלונגען? — מען וואַרט אויף די דירעקטאָרן וואָס דאַרפן נאָך קומען — האָט ר׳ משה חיים געענטפערט.

נאָך אַ ביסל וואַרטן איז קלאָר געוואָרן, אַז קיינער וועט שוין מער נישט קומען, און זיי האָבן פאָרגעשלאָגן מען זאָל אָפּלייגן די אסיפה. איך האָב מיט דעם נישט געוואָלט איינשטימען: — מיר זענען נישט קיין לעגאַלע מענטשן. מיר קענען זיך נישט דערלויבן צו מאַכן אָפטע וויזיטן, ספּעציעל אין דער נאָכבאַרשאַפט פון דער „פּאָליציי אופּראַוולעניע״, פאַרוואָס קען מען היינט נישט פאַרהאַנדלען דעם ענין? איז מיט איין דירעקטאָר ווייניקער, מען מוז דאָך נישט האָבן אַלע דירעקטאָרן, האָב איך געטענה׳ט.

נאָך אַ קורצער באַראַטונג צווישן דעם רב ר׳ משה חיים, מיטן ראַבינער שערשענאָווסקי און זיין איידעם, האָבן זיי איינגעשטימט דאָס גלייך צו פאַר־האַנדלען. איך האָב איבערגעחזרט די טענות, וועלכע כ׳האָב אַרויסגעבראַכט שוין ביים ערשטן וויזיט. דער ראַבינער שערשענאָווסקי און זיין איידעם האָבן נישט אַרגומענטירט און זיך נישט באַטייליקט אין דער פאַרהאַנדלונג. דער רב, ר׳ משה חיים, איז געווען דער גאַנצער רעדנער און זיין באַציִונג צו אונדז, אַלס פאָרשטייער פון אַן אָרגאַניזאַציע, איז געווען אינגאַנצן אַן אַנדערע, ווי די באַציִונג פון רב ר׳ בן ציון צו אונדז, ווען מיר זענען געווען ביי אים וועגן דעם סיכסוך מיטן אייגנטימער פון דער באָד. דער רב ר׳ משה חיים האָט אונדז באַטראַכט ווי מענטשן וואָס מישן זיך אין זיינע „עסקים״. עס איז אפילו גע־קומען צו שאַרפע אויסדרוקן, ווען איך האָב אָפּגעוואָרפן זיין אַרגומענט, אַז די אינסטיטוציע וויל שפּאָרן געלט, און אַז דאָס איז די סיבה פון אָפּזאָגן דעם געהילף בוכהאַלטער. אויף מיין קאָנסטאַטירן דעם פאַקט, אַז אויב אַן אַנדערער וועט פאַרנעמען זיין פּלאַץ, וועט מען קיין געלט נישט שפּאָרן, האָט ר׳ משה חיים קיין דירעקטן ענטפער נישט געגעבן. ער האָט דעם פאַקט גופא נישט גע־לייקנט. ער האָט געענטפערט אומדירעקט, אַז די דירעקטאָרן האָבן אַ רעכט צו באַשליסן דאָס, וואָס זיי האַלטן פאַר נויטיק, און דערביי באַמערקט: אויב די אָרגאַניזאַציע וויל אויף אונדז אַרויפצווינגען — איז דאָך נישט שייך. אָבער מיר ריידן נאָר וועגן יושר. אויף די דאָזיקע שאַרפע באַמערקונג האָב

איך אים געענטפערט נאָך שארפער: — אויב איר זעט נישט קיין יושר אין דער האַנדלונג פון דער אָרגאַניזאַציע, איז דאָס דערפאַר, וואָס איר האָט גע־האַט ווייניק דערפאַרונג מיט איר. די אָרגאַניזאַציע האָט אָבער געהאַט זער אַ סך דערפאַרונג מיט בעלי בתים און האָט קיין סימן פון יושר ביי זיי נישט געפינען.

ר׳ משה חיים האָט נישט דערוואַרט אַזאַ שאַרפן ענטפער און דאָס האָט אים אַביסל איבערראַשט. אין דעם מאָמענט האָט ער נישט געוווּסט וואָס צו זאָגן. ער האָט זיך פאַרטראַכט אויף אַ ווײַלע און האָט דערקלערט, אַז די זאַך איז שוין פאַר אַלעמען קלאָר. איצט וועלן זיי זיך באַראַטן וואָס צו טאָן, און זענען אַרײַן אין אַן אַנדער צימער. מיר זענען געבליבן וואַרטן.

צו לאַנג וואַרטן האָבן מיר נישט באַדאַרפט. אַרום אַ העלבע שעה שפּע־טער זענען זיי אַרויס און איבערגעגעבן זייער באַשלוס: זיידמאַן וועט נישט אָפּגעזאָגט ווערן און וועט בלייבן אויף זיין שטעלע.

מיר האָבן פאַרלאָזן דאָס הויז פון ר׳ משה חיים דאַנקנדיק פאַרן יושרדיקן באַשלוס. דער יונגער זיידמאַן איז אָבער נישט געבליבן לאַנג אויף זיין שטעלע. אין ווייניקער ווי צוויי יאָר איז ער ליידער געשטאָרבן.

ליבע אושיטסקי (עלסאַן)

ווי קינדער צו א מאמען

(זכרונות׳לאך פון דער שולע)

ווינטער. אין שולע איז קאַלט. ס׳יאָגן ווינטן אין די קאָרידאָרן. אין די לערן־צימערן פרירן קינדערלעך, די נעזעלאך רויט פארקאטערט, ווער מעג אַזוי? ווער מעג נעמען אויף זיך דאָס אחריות פאַרן געזונט פון די קינדער? אָבער קיין געלט איז נישטאָ. טיקאָצקי האָט געזאָרגט פארן אַלגעמיינעם בודזשעט, אָבער ווו נעמט מען די קלייניקייטן, ווי ווינטער־הייצונג און אנדערע באַדערפע־נישן. האָבן מיר יעדן ווינטער געמאַכט אַ האָלץ־אַקציע. איך בין געקומען צוריק נאָכן לערנען פון בריסק און האָב גלייך מיט אנדערע זיך איינגעשפּאַנט אין דער „אַקציע". מיר פלעגן פאַרטיילן די שטאָט אויף טיילן, קרייזן, און מ׳איז געלאָפן שנאָרען געלט אויף האָלץ. גליקלעך, מער ווי גליקלעך זענען מיר געווען, ווען מיר זענען אַריינגעקומען אין די פרעסטיקע טעג אין די לערן־זאַלן און געזען די קינדערלעך זיצן פריי, שיינענדיק און זאַפּן אין זיך איין אַלגעמיינע לערע און געדענקען אונדז צום גוטן. און אפשר איז דאָס געווען די בעסטע לעקציע — מענטשן גוטסקייט.

✶ דראַמע אין ביעלסק — מיר דוכט זיך, אַז ס׳איז נישטאָ קיין ביעלוסקער ייד, וואָס זאָל נישט געדענקען דעם דראמאטישן קרייז ביי דער יידישער שולע. אָנגעהויבן האָט זיך דאָס מיט דעם וואָס מ׳האָט געדאַרפט געלט פאַר דער שולע. מ׳איז מיד געווען פון שלעפן געלדער פון די ביעלסקער „קליינע גבירים" און „גרויסע קבצנים". האָט מען באַשלאָסן מ׳דאַרף פאַרקויפן טאלאנט, געבן גייס־טיקן גענוס, הומאָר און בילד אונדזערע טייערע יידן און זיי ווען בּאַצאָלן דערפאַר, וועט בלייבן געלט פאר דער שולע.

האָט מען געשפּילט טעאטער.

מיר האָבן געהאַט אייגענע בינע־שטערן, אייגענע ליבהאָבער, קאָמיקער, פרימאַדאָנעס, זינגער. און ס׳איז געגאנגען. די שטאָט האָט הנאה געהאַט און געקויפט בילעטן. אונדזער רעזשיסער איז געווען דוקסין, אַ באַגאַבטער טעאטער־מענטש, פארשטאנען וואָס הייסט טעאטער, פארשטאנען וואָס הייסט, אָדער ווי אַזוי מ׳דאַרף „שפּילן", אויסדרוקן, זאָגן, וואָס מ׳וויל אין דראַמע און אין שפּיל. און אַליין נישט געלעבט דערפון. אַ האָבי געווען ביי אים.

ווען דוקסין איז אַוועק קיין אַמעריקע (ליידער איז ער פון דאָרט צוריק געקומען און אומגעקומען אין ביעלסק, וואָס האָט אים אַזוי אָפּגעשאַצט). האָבן מיר פון מאָל צו מאָל געבראַכט אַ רעזשיסאָר פון ביאַליסטאָק. זעענדיק, אַז דאָס קאָסט געלט און פאַרקלענערט די הכנסות, האָבן מיר געשאַפן אונדזער אייגענע קליין־קונסט־גרופּע און זיך רעזשיסירט איינס דאָס אנדערע. געהייסן האָבן מיר „מלא דיצה" און באמת געווען פול מיט פרייד און באמת אַריינגע־בראַכט פרייד אין די קרייזן פון די שולע־עסקנים.

מ׳האָט אַליין אויסגעארבעט דאָס פּראָגראַם פון אָוונט, אַליין געשפּילט און

אַליין פּאַרקויפּט בילעטן, געגאַנגען אין די הייזער פּאַרקויפן זיי, און אַליין געבויט די בינע, צוזאַמענגעשטעלט אַלץ און אויסגעקערט דעם זאַל נאָך די פאָרשטעלונגען.

✡ ספּאָרט — אַ יידישע שולע איז דאָך געווען אַ שטילע רעוואָלוציע אין יידישן לעבן. האָט זי געמוזט זיין אַן אַנשטאַלט, וואָס נישט נאָר ער זאָרגט פאַרן גייסט פון קינד. נאָר אויך פאַרן קערפּער פון יידישן קינד, ער זאָל זיין געזונט און אין קעגנזאַץ צו דער טראַדיציאָנעלער חיידערדיקער דערציאונגס־אויפפאַסונג פון זאָרגן נאָר פאַר דער נשמה, האָבן מיר געזאָגט: מ׳דאַרף זען אויך דעם קערפּער ווי א ציל אין דער דערציונג פון ייד.

האָבן מיר צוויי מאָל אַ וואָך געמאַכט גימנאַסטיק אין זאַל פון דער יידישער שולע און זומער־צייט — אויף דער פרייער לופט, אין הויף. מיר האָבן אפילו געהאַט אַ פּלאַץ אין דאביטש ווו די לופט איז אפשר פרישער ווי אין שטעטל. מיר האָבן אָפּגעדונגען אַ פעלדעלע ביי אַ פּויער און דאָרט געאיבט די מוסקולן און געאָטעמט מיט ערד און געוויקס.

מיטן ספּאָרט קלוב האָט אָנגעפירט שבתיל (שעפּסל) אייזנבערג. ער האָט דאָס געמאַכט מיט אַ פאַרנעם. ד״ר וויינבערג פלעגט אונדז אונטערזוכן, באַ־טראַכטן פון צייט צו צייט, מיר זאָלן וויסן צי מ׳גייט פאָראויס, און אויך כדי פעסטצושטעלן צי מיר זענען גענוג שטאַרק, יעדער איינער צו זיינע איבונגען.

דער ספּאָרט קלוב האָט אויך געהאַט אַ פוטבאָל־גרופּע, וואָס פלעגט זיך פאַרמעסטן מיט ביאַליסטאָק אָדער מיט שטעטלעך פון אַרום. ס׳זענען אויך געווען צוויי אַנדערע גרופּן פון וואָליי־באָל, פאַר יינגלעך באַזונדער און פאַר מיידלעך באַזונדער.

צו דער טעטיקייט פון קערפּער געזונטקייט האָט אויך געערט די אויספלוגן אין די וועלדער פון אַרום און אַנדערע אויספלוגן.

מיר פלעגן קריגן אַ דערלויבעניש פון וואַלד וועכטער און ער האָט אונדז אָנגעוויזן, ווו מיר קענען צעלייגן אַ פייערל און ארום דעם פייער, נאָך שעה׳ן פון שפּאַציר און אָנשטרענגונג, זיצן „אַרום דעם פייער", זינגען לידער און זיך אויסלעבן אין וואָרט און קלאַנג פון יידישן וועזן און יוגנטלעך הנאה האָבן וואָס מיר זענען יידן, וואָס מיר האָבן אַזאַ שיינע וואָקאַל־מוזיקאַלישע קולטור פון יידיש.

דער קלוב איז אויך געווען טעטיק אין די אָוונטן, מ׳פלעגט קומען זיצן, שפּילן דאַמקע, שאַך, קליין־ביליארד. קאָרטן האָט מען נישט געשפּילט. ס׳זענען געווען פאַרשידענע ליין־קרייזן ווו מ׳האָט אַרומגערעדט פּראָבלעמען פון ליטע־ראַטור און שאַפונג און דיסקוטירט. אַלץ אַן געלט.

מיט דער צייט האָבן מיר פאַרטראַכט אויך דערפון צו מאַכן געלט פאַר דער שולע. שבת אָוונט פלעגן מיר דאָרט מאַכן פאַרשידענע אונטערנעמונגען מיט איינטריט־אָפּצאָל, וואָס האָט געצויגן מענטשן פון שטאָט, אויסער אונדזערע קרייזן.

דאָס געלט איז געגאַנגען אויף עקסקורסיעס, ווי מ׳האָט דאָס דאַן גערופן. מיר פלעגן פאָרן זען פּוילן, איר אַלטערטימלעכקייטן און היסטאָרישע פּלעצער.

פאָרן פלעגט מען אויף אַ לאַסט־אויטאָ, מ׳האָט אַרויפגעשטעלט אַלע בענקלעך און זיך געהוידעט אַ נאַכט אַ גאַנצע, ביז מ׳איז אָנגעקומען קיין וואַרשע, קאַזימיעזש אַ.אַ.וו. געשלאָפן זענען מיר תמיד אין די שולן. יעדער האָט געהאַט אַ רוק־זאַק, אַ מיליטער קאָלדרע און אַביסל נויטיקע זאַכן איבערצובייטן. אויך אַ זייפל און אַ פונט האַרטן צוקער. פאַרוואָס צוקער, ווייסט איר? ווייל אין וואַרשע האָט אַ גלאָז טיי געקאָסט 25 גראָשן מיט צוקער און 15 — אָן צוקער. צו דער טיי האָבן מיר גענומען אַ שטיק ברויט, האָבן מיר געהאַט פרישטיק. דערצו האָבן מיר געהאט אַ מיטאָג אַזאַ מין אָרעם־מאָלצייט און גענוג. אַוועק אַ טאָג און חי־געלעבט.

עסן איז נישט געווען פון די וויכטיקע זאַכן. דער עיקר איז געווען אַלץ צו זען.

מיר האָבן געזען יידיש טעאַטער, צום ערשטן מאָל אַן אָפּערע. מיר האָבן באַזוכט מוזעאומס, אַלע אין וואַרשע, און אַלע פוילישע פּאַלאַצן, געווען אין די לאַזיענקעס און קראַשינסקיס גאָרטן.

נאָך אַ וואָך פון הונגער און לאַנג שעהדיקע גענג, זענען מיר מיט דעם זעלבן אופן געפאָרן אַהיים. דער אויטאָ האָט אויף צוריק געהאַט ווייניקער לאַסט, ווייל יעדער האָט פאַרלוירן אַ 4—5 קילאָ, אָבער יעדער איז געווען באַלאָדן מיט באַגייסטערונג און אַנטציקונג.

איינמאָל, געדענק איך (וואָס אַלץ ס׳געדענקט זיך). זענען מיר געפאָרן קיין קאַזימיעזש. פריער, פאַרשטייט זיך, קיין וואַרשע און פון דאַנען מיט אַ שיפל איבער דער ווייסל. אויף צו להכעיס זענען מיר געבליבן שטעקן אויף אַ זאַמדיקן אינדזל אינמיטן טייך. דאָס שיפל רירט זיך נישט שוין באַלד אַ טאָג, מיר זענען הונגעריק, און ווען מ׳איז אומגעדולדיק און הונגעריק וואַקסט דער אַפּעטיט. זאָגט דער שיפס־קאַפּיטאַן: נעמט אַ לאָדקע. כאַפּט זיך אַריבער אויפן צווייטן ברעג, דאָרט שטייט אַ דערפל וועט איר קויפן אַביסל עסנוואַרג פאַר דער חברה. שעפסל אייזנבערג האָט מיך מיטגענומען און מיר זענען אַוועק מיט דער לאָדקע, איינגעקויפט 4 לאַבן ברויט און 6 קעזן און ווי שטייט דאָרט ביי אונדז געשריבן: ווער ס׳האָט נישט געזען די שמחה ווי די חברה האָבן אַריינגעפלאָכטן דאָס בידנע ברויט מיט די זעקס קעזלעך, האָט אויף זיין לעבן נאָך נישט געזען אַן אמת׳ע שמחה. מיר האָבן זיך גוט אָנגעליטן ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין קאזימיעזש.

דער פּאַלאַץ פון קאַזימיעזש דעם גרויסן, יאַק דער פּאַלאַץ. זער א שענער. אַן אינטערעסאנטער. אָבער דאָס אינטערעסאנטסטע איז געווען אונדזער באזוך אין דער גרויסער, יידישער, אַלטער שול.

דאָס האָט קאַזימיעזש, דער גרויסער פוילישער קעניג, אויסגעבויט לכבוד זיין אסתר׳קען, זיין יידישער געליבטע. זי אַליין די „צדקת" האָט אויסגענייט דעם פרוכת פאַרן ארון הקודש און געזאָרגט פאַר זיינע באַצירונגען. פלוצים זעען מיר הויך אויף דער אנט אין שול הענגט אַן הילצערנע וועטעשני באַנק, אַזאַ מין געבעטע קושעטקע. פרעגן מיר: וואָס איז דאָס פאַר אַ מנהג?

ענטפערט מען אונדז אזוי:

די קושעטקע האָט אסתרקע געשענקט דעם עולם, כדי מ׳זאָל אויף איר

אַוועקזעצן דעם סנדק בעת׳ן מאַלע זיין און יידישן דאָס יידישע קינדעלע.
אָבער אזוי ווי דאָס איז שוין צו אַלט, איז אַ סכנה דארויף צו זיצן, האָט מען דאָס אויפגעהאָנגען.

איך האָב מיר געטראכט: אסתר פון דער מגילה האָט געראטעוועט יידן און אסתר פון קאזימיעזש האָט עפנטלעך געזאָרגט פאַרן יידישן די ניי געבוירענע קינדער. ווער ווייסט וואָס פאר אַ טראַגעדיע זי האָט מיט זיך מיטגעטראָגן איר גאַנץ לעבן, זי אליין האָט ווייזט אויס נישט בייגעשטייערט צום פאַרגרעסערונג פון יידישן פאָלק, פון איר פאָלק, האָט זי לפחות אַזוי זיך אידענטיפיצירט מיטן פאָלק מיט אירן.

די געדאנקען האָבן מיר אויך צו פארדאנקען דער יידישער־יידישיסטישער שולע אונדזערער פון ביעלסק, הגם דאָס איז אפשר נישט געווען לויט דעם פּראָגראַם.

ווייל זי האָט אונדז פארברייטערט אונדזערע האָריזאָנטן אפילו נאָכן לערנען.

ווי קינדער צו אַ מאַמען האָבן מיר זיך צו איר געטוליעט און זי האָט אונדז אַלץ דערמעגלעכט.

יי א מאמע צו קינדער.

א הילפס־רוף

פון ביעלסקער ישיבה צו אונזערע ברידער אין די פאראייניקטע שטאטן!

אזוי ווי די ישיבה פון „ביעלסק-פאדלאסקי" וועלכע עקזיסטירט שוין ב"ה ביי אונז אין שטאט באלד 9 יאר, און פאר דער צייט האט זי ארויסגעגעבן 100 טער תלמידים, וואס זיינען א צירונג פאר ג-ט און פאר לייטן, מיט זייער גרייסקייט אין לערנען תורה און חכמה, און זייער גרויס איידלקייט, צום שטאלץ און רוהם פון אונזער שטאט, נוויטיקט זיך זייער אין א אייגענעם בנין אויף דאווענען, לערנען, עסן, שלאפן, ווייל זיי וואלגערן זיך ארום, ניט האבנדיג קיין פאסענדען פלאץ אויף דעם אלעס. און דער גרעסטער טייל תלמידים איז אלץ פון ארימע עלטערן, נעמענדיג דאס, אין ארט זייענע מיר צוגעטראטן היינטיקס יאר צו בויען א אייגענעם בנין פאר דער ישיבה. מיט זייער א קליינעם קאפיטאל געלט זיינען מיר צוגעטראטן צום בויען, א דאנק די וויכטיגע ערשטע נדבה פון איינעם פון אונזערע אמעריקאנער ברידער, וואס ער האט מנדב געווען צו דעם צוועק, מיט דער האפנונג צו פארענדיגן היינטיגס יאר, מיט די שפענדונגען און שטיצע פון די פריינד און סימפאטיקער פון דער הייליגער ישיבה.

ליידער האט אונז דער קריזיס אזוי שרעקליך רואינירט, דאס מיר האבן ניט די מעגליכקייט צו פארזעצן ווייטער אונזער הייליגע בוי-ארבעט פון בנין-הישיבה וואס דאס איז א „מקדש-מעט" פון אונזער צייט, און מיר שטייען מיט פארלייגטע הענט, און קוקן פארצווייפלט אויף אונזער פיל מיה און קרעפטן וואס מיר האבן ארייגעלייגט ביז יעצט אין דער בוי-ארבעט, עס זאל ח"ו ניט פארלארן גיין, דערום ווענדן מיר זיך צו אייך אונזערע ברידער, וואס אייער הארץ איז אימער פארבונדן מיט אייער היימאט-שטאט ביעלסק-פאדליאסקי, טוט נאך דעם הייליגן ביישפיל פון אונזער אמעריקאנער ברודער, וואס ער איז געווען דער ערשטער וואס האט מנדב געווען זיין וויכטיגע נדבה אויף צו בויען דעם בנין פאר דער ישיבה, וואס דאס איז ביי דער ישיבה א לעבנס-פראגע צו איר עקזיסטענץ, און שפענדעט איר אויך צוזאמען מיט אונז אייערע וויכטיגע נדבות אויף פארזעצן ווייטער די בוי-ארבעט פון דער הייליגער ישיבה.

פאראייביגט אייערע נעמען אין די הייליגע ווענט פון דער ישיבה, וואו עס וועט קלינגען דער קול-התורה טאג און נאכט!

קריצט איין אייערע נעמען אין פנקס הישיבה, צו איין אייביגן אנדיינקען, מיט אייערע נדבות פאר דעם אויפבוי פון דער ישיבה!

טייערע ברידער! שטארקט אונזער ווילן און פעסטיקט אונזער מוט, און גיט אונז די מעגליכקייט צו פארזעצן ווייטער אונזער הייליגע בוי-ארבעט, און צו פארענדיגן מיט גרויס פרייד דעם גרויסן הייליגן ווערק וואס מיר האבן אנגעהויבן.

מיר האפן דאס אונזער רוף צו אייך וועט ארייגנגיין טיף אין אייער הארץ און נשמה, און איר וועט זיך גלייך אפרופן מיט אייערע נדבות און נעמען א גרויסן אנטייל אין דער בוי-אקציע פון ביעלסקער ישיבה, און בזכות התורה, וועט אייך השי"ת העלפן מיט אלעס גוטעס און איר וועט ווערן געבענטשט מיט אלע ברכות פון דער תורה, א. ס.

משה אהרן בן־דעת הרב הגאון אב"ד דבילסק פאדל.

מרדכי גאלדין ראש הישיבה ומנהל דהישיבה הי"ק דבילסק-פאדל.

בוי־קאמיטעט

משה נווירע	אהרן ניסל קאמינעצקי
אלי' ציקערמאן	זיסקינד גאלדזוייג
אלטר ליטוואק	נתן נווירע
	דוב קאדליכאווסקי

מענטשן
טיפן

א. שטיינבערג
(געבראכט צום דרוק)

נחום משה סירקין ז״ל

(געבוירן ביעלסק 1878 (?), געשטאָרבן קיעוו (24.12.1918)

ביבליאָגראפיע

לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראטור באנד 6, מ״ע, ניו־יאָרק.
לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראטור — ז. רייזין, באנד 2.
פון מיין דור — י. גרינבוים, ת״א, 1959, ז״ז 56—250.
פרסומים יהודיים בברית המועצות — א. שמאָראק, ירושלים, תשכ״א.

געבוירן אין ביעלסק, גראָדנער געגנט, דעמאָלט רוסלאנד. באקומען א יידישע דערציונג אין דער היים, אויך באזוכט א רוסישע גימנאזיע, דערנאָך געענדיקט דעם ווארשעווער פּאָליטעכניקום אויף אינזשינער־טעכנאָלאָג. אין פּאָליטעכניקום געגרינדעט א קאָרפּאָראַציע פון די נאַציאָנאַל געשטימטע סטו־דענטן — להיפך פון דער אסימילאַטאָרישער מערהייט פון די סטודענטן אין דער שולע.

נ. מ. סירקין האָט געהערט צום קרייז פון יידישע און העברעאישע שריפט־שטעלערס אין ווארשע, געווען א אָפּטער אריינגייער צו נחום סאָקאָלאָוו און י. ל. פּרץ, באזונדערס צו נחום סאָקאָלאָוו, וואָס האָט ס׳ן צוגעצויגן צו מיט־אַרבעט אין דער הצפירה, ווו נ. מ. ס׳ האָט פון צייט צו צייט (זינט 1897) געדרוקט ארטיקלען.

צווישן אנדערע האָט סירקין אָנגעשריבן א גרעסערע אָפּהאַנדלונג א״ט „אַ פּרווו פון א טעאָרעטישער באגרינדונג פון דעם ציוניזם״, וואָס האָט אין דער צייט ארויסגערופן א גרויסן אינטערעס צווישן די לייענערס.

זינט דער אַנשטייונג פון פּאָליטישן ציוניזם איז סירקין געווען אַקטיוו אין דער באוועגונג, זיך באטייליקט אין א סך ציוניסטישע קאָנגרעסן ווי א דעלעגאט און אויך ווי דער קאָרעספּאָנדענט פון הצפירה.

אַן אויסגעצייכנטער רעדנער, האָט נ. מ. ס. געפירט ציוניסטישע פּראָ־פּאגאנדע, דערהויפּט צווישן דער אינטעליגענטער יוגנט, אונטער דער השפעה פון י. ל. פּרץ איז ער געוואָרן אַן אָנהענגער פון יידיש און אויף ציוניסטישע פארזאמלונגען און קאָנפערענצן געקעמפט פאר יידיש און קעגן דער פאר־ביסנקייט פון די העברעאיסטן.

אויסער זיין אָנטייל אין דער הצפירה האָט סירקין פּארעפענטלעכט א סך ארטיקלען אין ספר השנה, אויך אין די רוסיש־יידישע „בודושטשאסט״ און „וואָסכאָד״, אין ספּעקטאָרס „די נייע וועלט״ (אין ווארשע), סאָקאָלאָווס „טעלע־גראַף״ פון וועלכן (1905—1907) ער איז געווען דער פאקטישער רעדאַקטאָר.

אין 1907 האָט ער זיך באַזעצט אין קיעוו, דאָרט געפירט אַן אינטענסיווע ארבעט פאר יידיש און דער יידישער ליטעראטור, זיינע רעפעראטן דורכ־

געדרונגענע מיט א באגייסטערטער ליבע צום יידישן שאפן, האָבן געהאַט א גרויסע ווירקונג אויף דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט. ער האָט אויך פארעפנטלעכט א ריי נאָטיצן איבער יידישע שריפטשטעלערס אין דער יידיש־רוסישער „יעווערעיסקאיא ענציקלאָפעדיא".

נ. מ. סירקין האָט אויך געדרוקט פּאָפּולער־וויסנשאפטלעכע ארטיקלען אין די רוסישע זשורנאלן „וויעסטניק סאכארנאי פראמישלענאסטי", „וואד־נאיע דיעלא" 1910 א"א. אין די יאָרן פון ערשטן וועלטקריג זיך ארויסגע־ריַקט ווי א פּאָליטישער טוער, אויסגעווײלט געוואָרן אין דער אוקראַינישער „ראדע", אויך אין דער רוסלענדער גרינדונגס־פארזאמלונג, אין יידישן נאצי־אָנאלראט פון אוקראינע. ער איז אויך געווען פאָרזיצער פון דער דעמאָקראַ־טישער קהילה אין קיעוו און גלייכצייטיק געשריבן פובליציסטישע ארטיקלען אין ציוניסטישן וואָכן־בלאַט „אויף דער וואַך" (א"ר פון מ. גרוסמן, דערשינען 10 נומ', פון 15טען מערץ ביז 9טען אויג. 1918).

נ. מ. סירקין איז דער מחבר פון בראשורן: „אין דער פרייער אוקראינע" „באמערקונגען, פאקטן און מאטעריאלן" פ"ג „פארן פאָלק" 1917, 9—16 ז"ז (איבערגעדרוקט פון „טעלעגראף" פראָספעקט נומער 1917), „צו זענען מיר הפקר?" קיעוו 1917, 9 ז'.

סירקין איז געווען איינער פון די ווינציקע אויסנאַמען, וואָס האָבן אין דער ציוניסטיש־העברעישער סביבה נישט אויפגעהערט צו קעמפן פאר יידיש, און וואָס האָבן הויך געשעצט דאָס יידישע וואָרט. ער איז אויך געווען באליבט ביי דער אוקראַינישער אינטעליגענץ. געשטאָרבן אין קיעוו.

אהרון שטיינבערג
(צוזאמענגעקליבן)

סטופניצקי שאול יצחק ז״ל
(1876— — יולי, 1942)

געבוירן אין ביעלסק, גראָדנער געגנט, רוסיש־פוילן. ביז 13 יאָר געלערנט אין חדר נאָך דעם אין לאָמזשער און איישישאָקער ישיבות און אין בית־המדרש פאר זיך. זיך אויסגעצייכנט מיט זיין התמדה אין לערנען. געווען אויך א גרויסער בעל תנ״ך, זיך אָפּגעגעבן מיט דער השכלה־ליטעראטור, אויך אלגעמיינע לימודים און שפּראכן, געקענט העברעיש, רוסיש, דייטש.

אונטערן איינפלוס פון זיין חבר דעם העברעישן שרייבער ה. ד. קלאצקין, אין 1895 זיך אוועקגעלאָזט אן א פאס און אָן געלט קיין פראג אָנצוקומען דאָרט אין ראבינער סעמינאר. מיט דער שטיצע פון דער חברה „עץ הדעת״ געוואָרן א קאנדידאט פאר א ראבינער, אדורכגעמאכט אלע רעליגיעזע לימו־דים, וואָס זענען נויטיק געווען צו ווערן א ראבינער, און אין זיין פרייער צייט שטודירט אין דער רייכער געמיינדע־ביבליאָטעק די וועלטלעכע ווערק איבער „חכמת ישראל״.

סוף 1897 אוועק קיין היידעלבערג (דייטשלאנד), דאָרט פארבראכט א סעמעסטער אין אוניווערסיטעט, זיך באקאנט מיט די שפּעטער בארימט גע־וואָרענע יידישע שרייבערס, וואָס האָבן דעמאָלט אויך שטודירט אין היידעל־בערג — מיט ד״ר מ. עליאשעוו (בעל מחשבות), קלויזנער, טשערניכאווסקי א״א. אין 1898 אוועק קיין בערן, שטודירט פילאָסאָפיע, געשיכטע און אָריענ־טאַלישע שפּראכן, אָבער אונטער דער ווירקונג פון דער סאָציאליסטישער און ראדיקאלער סביבה דעמאָלט אין בערן פארנאכלעסיגט די אָריענטאלישע שפּרא־כן און זיך אָפּגעגעבן דער עיקר מיט סאָציאלע און נאַציאָנאלע פּראָבלעמען.

מיטגרינדער פון „אקאדעמישן ציוניסטן־פאראיין״. אין 1901 געקומען קיין ווארשע און געוואָרן טעטיק אין די קרייזן פון די פוילישע סאָציאליסטן. אָנגע־פירט קרייזלאך, געשריבן פּראָקלאמאציעס און זיך באטייליקט אין דער יידי־שער פרעסע פון די פּפ״ס, אויך אין ספּעקטאָרס „די יודישע פאָלקס־צייטונג״.

אין 1903 אריבערגעפאָרן קיין זשענעווע (שווייץ), דאָרט געווען סעקרע־טאַר פון „ביורא פאר דער יידישער הויכשול״ (אונטער דער פירונג פון חיים ווייצמאן).

אין 1904, אויפן 7־טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באזעל, צוגעשטאנען צו די טעריטאָריאַליסטן, זיך באַזעצט אין מינסק (ווייסרוסלאנד). און געוואָרן טעטיק ווי אַ פּראָפּאגאנדיסט און טעאָרעטיקער פון דער מינסקער ריכטונג פון די פּוע״צ, זיך באטייליקט אין די אומלעגאלע אויסגאבעס פון זיין פּארטיי־ריכטונג.

בעת די פּוע״צ האָבן זיך צונויפגעגאָסן מיט די ס״ס־גרופּעס, איז ס. ארויסגעטראָטן פון דער פּארטיי־אָרגאניזאציע, איז ווידער אריבערגעפאָרן קיין ווארשע, א צייט געווען סעקרעטאר פון „עמיגראציע־ביוראָ ביי דער „ייטא״, דערנאָך אין גאנצן אריבער צו זשורנאליסטישער צייטונג־ארבעט.

אין 1908, בעת עס איז געגרינדעט געוואָרן דער ווארשעווער „היינט״, איז ס. געוואָרן א שטענדיקער מיטארבעטער פון דער צייטונג, א סך געשריבן דאָרט, אָבער זיך געפילט דערדריקט פון דער ציוניסטישער רעדאקציע־מערהייט, אָפט געהאט מיינונגס־פארשידנהייטן מיט דער רעדאקציע. אין 1916, בעת די וואלן צום ווארשעווער שטאָט־ראט, האָט ס. פארלאָזט די צייטונג און איז געוואָרן אן אקטיווער טוער אין דער „יודישער פאָלקס־פּארטיי״, פארטראָטן די פּארטיי אין שטאָט־ראט, קהילה־פּארוואלטונג א״א אינסטיטוציעס. איז אויך ארויסגעטראָטן מיט פּאָליטישע רעפעראטן איבער די יידישע שטעט און שטעטלאך פון פּוילן. 1918—1926 געוווינט אין לובלין, געווען דאָרט רעדאקטאָר פון דעם פאלקיסטישן וואָכנבלאט „דאָס פאָלק״, דאן פון „לובלינער טאָגבלאט״, דערנאָך עטלעכע חדשים געלעבט אין ריגע (געווען רעדאקטאָר פון דער טאָגצייטונג „פרימאָרגן״), פון וואַנען צוריקגעקומען קיין ווארשע צוּן דאָרט געלעבט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. בעת די נאציס האָבן זיך דערנענטערט צו ווארשע, ארויסגעפאָרן מיט ספּעציעלן צוג, וואָס די פּוילישע רעגירונג האָט געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון פּוילישע און יידישע זשורנאליסטן, אָבער אין לובלין אוועק פון דער גרופּע און צו פוס צוריקגעקומען קיין ווארשע. אין וואַרשעווער געטאָ געווען טעטיק אין דער אונטערערדישער יידישער שול־און קולטור־ארבעט און, טראָץ הונגער, כסדר געארבעט אויף א ריי וויסנשאפטלעכע ווערק, וואָס א טייל פון זיי זענען געפונען געוואָרן אין די געטאָ חורבות צווישן די מאטעריאלן פון ד״ר ע. ריגלבלומס „עונג־שבת״ ארכיוו.

זיין שריפטשטעלערישע טעטיקייט אָנגעהויבן מיט דער סעריע ארטיקלען א״ט: „מכתבים מארץ ביהם״ אין „המליץ״ (אָדעס, 1896), דערנאָך געדרוקט אַרטיקלען אין „המגיד״, „האור״ א״א העברעישע צייטשריפטן. זינט 1903 אריבער אין גאנצן צו יידיש, דעביוטירט מיט דער ארבעט „די כוזרים״ אין ווכ״ב די „יודישע פאָלקס־צייטונג״ (ווארשע 1903, רעד. מ. ספּעקטאָר און ח. ד. הורוויץ); שפּעטער זיך בארימט געמאכט דורך דער סעריע ארטיקלען א״ט „וואָס איז נאציאָנאליזם?״ געדרוקט אין די „יודישע צוקונפט״, לאָנדאָן 1904 (רעד. ד״ר י. ווארטסמאן). געווען א רעדאקציע־מיטגליד פון די „יודישע ווירקלעכקייט״, ווילנע, 1906—1907; אויך פון „דער נייער וועג״ „דאָס וואָרט״ ווילנע; „אונדזער וועג״, וואַרשע, די אומלעגאלע „דער שטראַל״ א״א אין

ווילנע און ווארשע. אין „היינט" און אין אנדערע צייטונגען פארעפנטלעכט סעריעס ארטיקלען, וואָס זענען שפּעטער ארויס אין בראשור־פאָרם: „מלוכה און נאציע", דערשינען א"נ „דאָס רעכט פון דער נאַציאָנאלער מינדערהייט", ווארשע 1910; „קאָאָפּעראטיוון, פּראָפעסיאָנעלע פאריינען" א"א. געווען אַ ספּאָראַדישער מיטאַרבעטער פון „וואַרשעווער טאָגבלאַט" (רעד. ל' קאַהאַן און ה. ד. נאָמבערג); פון דעם פאָלקס פאַרטיי אָרגאַן „דאָס פאָלק" וואַרשע. פון 1918 ביז אָנהייב 1926 (מיט איבערייס) רעדאגירט די ט"צ „לובלינער טאָג־בלאט", דאָרטן אויך אָנגעהויבן דרוקן אין המשכים דאָס ווערק „פירער און טרוימער" — זכרונות פון די סטודענטן־ און עמיגראנטן־קאָלאָניעס אין שווייץ און דייטשלאנד. דעם סוף פון דער סעריע, ווי אויך די צווייטע סעריע „צייטן, מענטשן און געשטאלטן", געדרוקט אין די חדשים מערץ־יולי 1926 אין „פּריי־מאָרגן" ריגע. די דאָזיקע סעריע האָט ארייגענומען די שילדערונגען פון ישיבה־ און סטודענטן לעבן אין לאָמזשע, איישישוק, ראדין, פּראג, היידעלבערג א"א. דאַרט אויך געדרוקט מאָנאָגראַפיעס פון הערצל, זאנגוויל, אחד העם, י. נ. שמחוני זשאַבאָטינסקי, פּרויד א"א. די אלע זענען גלייכצייטיק געווען געדרוקט אין לובלינער טאָגבלאַט, נייער פאָלקסבלאַט, לאָדזש, אידישע צייטונג, ב"א, א"א. פון צייט צו צייט זיך באטייליקט אין „נייע פאָלקס צייטונג" „דאָס וואָרט", „ליטערארישע בלעטער" — ווארשע; „דאָס וואָרט" ווילנע, און אין דער יידישער פּראָווינץ־פּרעסע אין פּוילן. פון אויגוסט 1926, ביז סעפּטעמבער 1939 געווען אַן אינעווייניקסטער מיטארבעטער פון „מאָמענט", וואַרשע, זיינע אר־טיקלען א"ט „וויסענשאפטלעכער אָדער אוטאָפּישער סאָציאליזם", ווי אויך די סעריע וועגן דער „יידישער קאָלאָניזאציע אין ביראָבידזשאן", זענען שטארק אָנגעגריפן געוואָרן דורך דער „יעווסעקציע" (כ. דוניעץ) אויף צוויי פראָנטן (מינסק 1932, ז"ז 6 און 11). אין בוכפאָרם פארעפנטלעכט „ברוך שפינוזה", זיין פילאָזאָפיע, ווארשע 1916, 161 ז', דערשינען אין א סך אויפלאגעס, די לעצטע א"נ „ברוך שפינאָזע, זיין פילאָזאָפיע, ביבל קריטיק, שטאַטלעהרע און זיין באדייטונג אין דער אנטוויקלונג פון מענטשלעכען דענקען" ווארשע 1936). איינע פון די ווייניקע אָריגינעלע ארבעטן אין יידיש אויף דעם געביט" (ז. רייזן); „די ערשטע מאָנאָגראפיע וועגן שפינאָזאַן, וואָס האָט אין איר צייט משפיע געווען אויף טויזענטער יידישע יונגעלייט, וואָס האָבן אָנגעהויבן בלאָנדזשען און זוכן..." (י. באשעוויץ); „אויפן וועג צום פאָלק" ווארשע, 1920, 152 ז"ז (א זמ"ג ארטיקלען וועגן נאציע און נאַציאָנאלע באוועגונג אין אייראָפּע, ווי אויך וועגן דער פילאָסאָפיע פון הערמאן כהן, אחד העם א"א). זיינע ווערק: „יידישע ראַסע און קולטור", אידייען און פאַרטייען אויף דער יידישער גאס; די געשיכטע פון דער יידישער פילאָזאָפיע, פון וועלכע גע־דרוקט טיילן אין דער יידישע פּרעסע, זענען נישט דערשינען אין בוכפאָרם.

אין דער ווארשעווער יידיש־פּוילישער צייטונג געטאָ „גאזעטא זשידובס־קא" במשך פון קנאַפּע צוויי יאָר געדרוקט ארטיקלען אויף יידיש־היסטאָרישע טעמעס. זייער תוך איז געווען: — נישט פארצווייפלען! אפילו ווען מיר וועלן דערמאָרדעט ווערן, וועלן מיר גייסטיק און מאָראליש נישט אומקומען. האָט

געדרוקט אויך א״ט ה. עדין, ח. קאנטאָר, ש. גערמייזע, ניק, ריגער בן־עמי, י. מירלזון א״א.

וועגן זיין טויט זענען פאראן צוויי ווערסיעס: איינע, אז ער האָט איינ־גענומען סם בעתן פירן אים פון אומשלאג פלאַץ אין ווארשע צום וואַגאָן, וואָס האָט אים געזאָלט פירן קיין טרעבלינקע; די צווייטע, אַז ער האָט זיך געסמט אין אָטוואָצק, אנטלויפנדיק פון די נאציס.

פון זיינע וויסנשאפטלעכע ארבעטן אין ווארשעווער געטאָ איז דערוויילגעפונען געוואָרן בלויז זיין ענטפער אויף דער אנקעטע „דאָס לעבן פון יידישע וויסנשאפטלער אין געטאָ״, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „בלעטער פאר געשיכטע״ ב׳ 1, נומ׳ 2, ווארשע, 1948 ז״ז 123—111.

„...אַן אייגנארטיקע פיגור״. אין אים האָבן זיך פאראייניקט לומדות און השכלה, פילאָזאָפיש דענקען מיט פּאָליטישן טעמפּעראַמענט, דרייסטקייט פון געדאנק מיט באלעבאטישער געמיטלעכקייט, אידעאישע קנאות מיט סקעפּטי־ציזם (...) ער האָט פילאָסאָפיש באגרינדעט („) א רואיקן, עטוואס קאָנסער־וואטיוון, צוגאנג צו יידישע פּראָבלעמען ער האָט אקצענטירט די רעליגיעזע ווערטן, אָבער זיך אקעגנגעשטעלט דער ארטאָדאקסיע ער האָט געשטרעבט צו פּאָליטישער פרייהייט, אָבער ביטער באַקעמפט יעדער ראדיקאַלן געדאַנק. ער האָט ליידנשאפטלעך ליב געהאט יידיש און נישט אקצעפּטירט יידישיזם (ש. מענדלסאָן).

פון לערער יזכור־בוך

שעפסל אייזנבערג

געבוירן אין ביעלסק פאדליאסק ארום 1897, פונקט ווי זיין שוועסטער שרה, האָט אויך שעפסל געארבעט א סך יאָרן אין ביעלסק און לעצטנס אין ווילנע.

שעפסל איז געווען א לערער פון האנט־ארבעט און צייכענען. ער האָט פארמאָגט א קינסטלערישן טאלאנט און אינטואיציע, און אין זיין גאנצער ארבעט האָט ער אריינגעלייגט א סך אידעאליזם און ווארעמקייט.

ער האָט עטלעכע מאָל בזוכט די לערער־קורסן פון ציש״א. ער איז געווען שטאַרק באפריינדעט מיט זיינע תלמידים, און מיט איינער פון זיינע שילערינס האָט ער חתונה געהאט. די לעצטע יאָרן האָט ער זיך פארנומען מיט צאַן־טעכניק, אָבער פון דער שולע איז ער קיינמאָל נישט אוועק.

אומגעקומען איז ער אפנים אין ביעלסק.

פון לערער יזכור־בוך

יוסף (יאסל) קאַץ

געבוירן אין נאָוועמבער 1903 אין ביעלסק־פּאָדלאַסקי, אין א שטארק רעליגיעזער היים (דער טאטע — ר׳ ישראל, דער שוחט פון שטעטל). יאָסל האָט געלערנט ביי די מלמדים פון שטעטל, אָבער זער שנעל האָט ער שוין נישט קיין פּאַסיקן מלמד צום לערנען פאַר זיך. דאַן הויבט אָן דער טאַטע אַליין צו לערנען עטלעכע שעה א טאָג מיט יאָסלען גמרא. אין לערנען איז ער א גרויסער מתמיד. פאַר וועלטלעכע לימודים קומט צו אים אַ לערער אין שטוב, ווייל שיקן יאָסלען אין דער „נאַראָדסקאָיע אוטשילישטשע" לערנען, וועגן דעם קען קיין רייד נישט זיין. ביים לערער ווייזט ער אויך ארויס זעלטענע פעאיקייטן. ביז צו 14 יאָר לערנט יאָסל מיטן טאַטן. ער איז צו יענער צייט אומגעהויער פרום. דער טאַטע האָפט, אַז ווי נאָר עס וועט זיך ענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה, וועט ער יאָסלען שיקן אין אַ ישיבה.

שוין אַלס קליינער יינגל לייענט יאָסל זייער אַ סך, וואָס עס קומט אים אונטער דער האַנט — מוז ער עס איבערלייענען. ווען די מלחמה ענדיקט זיך און עס צעפלאַקערן זיך אין די יידישע שטעטלעך די פאַרשידענע פּאַרטיי־שטרעמונגען, מיידט עס אויך נישט אויס דאָס שטעטעלע ביעלסק. די שטעטלשע יוגנט־לעכע זעען אין יאָסלען אַ גרויסן אַפּנעמער פון זייערע פארשידענע בראָשורן. זיי פאַרפלייצן אים מיט פּאָליטישער ליטעראַטור. אין יאָסלען קומט פאַר אַ געוואַלדיקער איבערברוך, ער הויבט אָן צו גיין איגאַנצן אויף אַנדערע וועגן. ער ווערט אַ מיטגליד אין דער פארוואַלטונג פון דער גרויסער שטאָט־ביבליאָטעק. פאַר יאָסלען עפנט זיך אַ נייע וועלט. גאַנצע טעג און נעכט קען מען אים נישט אַרויסרייסן פון די ביבליאָטעק־צימערן. ער שלינגט איין בוך נאָך דעם צווייטן. דאָס וואָס ער לייענט איבער, ווערט פון אים נישט פאַרגעסן. ער האָט פאַרמאָגט אַ פענאָמענאַלן זכרון. יאָסל ווערט איבערגענומען מיט די פרייהייטס־אידעען. ווערט אַ שטאַרקער אָנהענגער פון יידיש.

אין 1920־טן יאָר ווען יאָסל הערט, אַז מען גרייט זיך אין ווילנע אויפצו־עפענען א יידישן לערער־סעמינאַר, הייבט ער זיך אָן צוצוגרייטן צו פאָרן אין סעמינאַר לערנען. און אין 1921 פאָרט יאָסל אוועק קיין ווילנע און טרעט אַריין

אין יידישן לערער־סעמינאַר אויפן נאָמען פון ווָל. מעדעם. אין סעמינאַר עפענען זיך אים גאָר נייע האָריזאָנטן. ער הויבט אָן סיסטעמאַטיש לערנען און אַרבעטן איבער זיך. נאָך די לאַנגע שעהן לעקציעס פון סעמינאַר, זיצט יאָסל גאַנצע טעג אין דער אוניווערסיטעט־און סטראַשון־ביבליאָטעק, שטודירט און אַרבעט זער א סך. ער איז געווען געבענטשט מיט דער גוואַלדיקער קראַפט פון קענען אומ־דערמידלעך אַרבעטן איבער זיך. ער איז כסדר איינער פון די בעסטע שילער אויף אַלע לימודים אין סעמינאַר. זער אָפט גרייט ער רעפעראַטן און לייענט זיי פאַר די שילער פון סעמינאַר. דער סעמינאַר איז געווען פאַר אים אַ סיסטעמאַטישע שול און אַ וועגווייזער אויף ווייטערע פאָרשונגען און זעלבסטבילדונג. אין סעמינאַר ווערט יאָסל א מיטגליד פון „בונד". יאָסל ענדיקט דעם סעמינאַר אין יאָר 1925 (דער סעמינאַר איז נאָך צו יענער צייט אַ פיר־יאָריקער). ער איז איינער פון די בעסטע סעמינאַר־אַבסאָלווענטן.

ער וואַרפט זיך אַריין מיט זײַן גאַנצער ענערגיע אין דער לערער־אַרבעט. ביי אים ווערט נישט אָפּגעטיילט די בילדונג פון דער סאָציאַליסטישער דערציִונג, וועלכע ער גיט זיינע שילער. ביי דער לערער־אַרבעט אין שול פירט ער גלייכ־צייטיק סאָציאַליסטישע אויפקלערונג־אַרבעט אין די „סקיף"־קרייזן. ער איז אַ גלענצנדער פּעדאַגאָג, ער ווערט שטאַרק געליבט אין דער „גראָסער־שול". זיינע הויפּט־ לימודים זענען: יידיש און יידישע געשיכטע אין די עלטערע קלאַסן.

ביי יאָסלען איז אָבער דער דורשט צו וויסן נאָך ווייט נישט געשטילט. ער באַמיט זיך צו באַקומען אַרבעט אין ווילנע כדי דאָרט ווייטער קענען לערנען. אַלס עקסטערן גיט ער אָפּ עקזאַמען פאַר אַכט קלאַסן גימנאַזיע און קומט אָן אויפן אוניווערסיטעט. ער שטודירט גערמאַניסטיק. צו יענער צײַט אַרבעט ער א סך אין יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט. ער פירט פאַרשידענע פאָרשונגען איבער דער יידישער שפראַך און אַרבעט איבער ייִדישער פילאָלאָגיע. ער שרייבט אָן עטלעכע אַרבעטן אין די „ייוואָ בלעטער". אויך אויפן אוניווערסיטעט איז ער איינער פון די בעסטע. אין יאָר 1933 האָט יאָסל חתונה מיט דער לערערין נ. סעגאַלאָוויטש. ער אַרבעט שפּעטער אַ צייט אין מעדעם־סאַנאַטאָריע אין מיע־דזעשין. ער קומט פון צייט צו צייט קיין וואַרשע און פירט אויס פּאַרטייאישע אַרבעטן. ער גיט אויך צו יענער צײַט לעקציעס אין פאָלקס אוניווערסיטעט. די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה אַרבעט ער אין ביאַליסטאָק אין דער יידישער גימנאַזיע. ער פאָרט זער אָפט אַרום אויף דער פּראָווינץ מיט ליטעראַרישע רע־פעראַטן. ער ווערט באַרימט און באַליבט ביי די בּרייטע פאָלקס־מאַסן אין און אַרום ביאַליסטאָק. ער באַמיט זיך אַלץ מער אַריינזאַפּן אין זיך בילדונג און וויסן כדי אין א גאָר ברייטער מאָס צו קענען דינען זיינע אָנגעצייכנטע לעבנס־אידעאַלן.

זער אַ אינטערעסאַנט קאַפּיטל איז געווען י. קאַצס אַרבעט אין דער מעדעם־סאַנאַטאָריע. די שול־אַרבעט איז געווען צו ענג פאַר זיין כאַראַקטער און ענערגיע. אַ גאָט־געבענטשטער דערציער, האָר ער געזוכט אַ ברייטערע מעגלעכקייט פון צוזאמענלעבן מיט די קינדער. אַזאַ פּלאַץ האָט ער פאַר זיך געפונען אין דער מעדעם־סאַנאַטאָריע, אין וועלכער ער האָט געאַרבעט אין איר בעסטן און בליִ־אונגס־פּעריאָד. זיין דראַנג צו באַהעפטן זיך נאָענטער און אינטימער מיטן יידישן

פאָלקס־קינד — האָט דאָ אין סאַנאַטאָריע געפונען אַ תיקון. דאָ האָט ער פונאַנ־דערגעוויקלט אַלע זיינע טאַלאַנטן און כוחות אַלס דערציער און פירער פון דער יוגנט. דאָ איז די אַרבעט נישט געווען אַ שול־פּראָגראַם, נישט אין שטח און צייט. דאָ זענען געווען גרויסע מעגלעכקייטן פאַר דערציערישער אַרבעט, און י. קאַץ האָט זיך אין איר אַריינגעוואָרפן בלב ונפש.

אין יאָר 1939 ווען די מלחמה ברעכט אויס, איז יאָסל מיט זיין משפחה אין ביאַליסטאָק, ווו ער אַרבעט אַלץ כסדר אין דער יידישער גימנאַזיע. אין יאָר 1941 אין חודש יוני, ווען די דייטשן באַפאַלן פּלוצלונג די ווייסרוסישע און אוקראַינישע מערב־קרעסן, קלייבט זיך יאָסל אַריבער מיט זיין משפחה קיין ביעלסק, כדי אין די שרעקלעכע טעג זיין צוזאַמען מיט די עלטערן. אויפן צווייטן טאָג נאָכן פאַרנעמען דורך די דייטשן ביעלסק, קלייבן זיי אויס די איטעליגענץ פון שטעטל אין דער צאָל פון 30 מאַן. אין דער דאָזיקער אומגליקלעכער גרופּע פאַלט אויך יאָסל אַריין. די גרופּע ווערט אַרויסגעפירט אין איינעם פון די נאָענטע וועלדער אַרום דעם שטעטל, זיי ווערן דאָרט אַלע אויף אַן אומברחמנותדיקן אופן דערשאָסן נאָך דריי טעג פייניקונג.

יוסף קאַץ האָט געהערט צו דער יינגסטער גענעראַציע לערער אין דער ייִדיש־וועלטלעכן שולוועזן. מיט וועלכע די פירער פון צישאָ האָבן זיך „געשיינדלט". זיי האָבן געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף י. קאַצן. ער איז שטענדיק איינגע־לאַדן געוואָרן אויף די לערער־באַראַטונגען מכח דער פּראָגראַם און רעפאָרם פונעם יידיש־לימוד. ער האָט געשריבן אויף די דאָזיקע טעמעס אין די פּעדאַ־גאָגישע אויסגאַבעס פון צישאָ. ביי אים איז באַשטעלט געוואָרן אַ פּאָפּולער ביכל פאַר די שול־קינדער — די כללים פון דעם יידישן אויסלייג. אויף די לערער־קורסן פון 1938/39 אין ווילנע האָט י. קאַץ געפירט אַ קורס „יידישע גראַמאַטיק". די צישאָ האָט געהאָפט, אַז פון י. קאַצן וועט אויסוואַקסן נישט נאָר אַ געלערנטער יידישער פילאָלאָג, נאָר אויך אַ פּראַקטישער שול־פּעדאַגאָג, אַן אויטאָריטעט פאַר דער לערערשאַפט אין אַלע ענינים פונעם יידיש־לימוד.

זיין באַשיידענע נאַטור, זיין אחריות פאַר יעדער אַרבעט וואָס ער האָט גענומען אויף זיך, זיין גוטמוטיקער און אַנגענעמער כאַראַקטער, זיין גאַנצער שכל־הישרדיקער פאַרהאַלטן זיך צווישן די אַרומיקע, זיין גוואַלדיקע אַרבעט־זאַמקייט און שטענדיקער שטרעבן צו פאַרפולקאָמען, זיין אַנגעזאַפּטקייט מיט העברעאיש־תלמודישן וויסן, זיין געטריישאַפט צו דער אידעע פון אַ יידיש־וועלטלעכער שול וואָס איז באַהויכט מיטן סאָציאַליסטישן אידעאַל, — דאָס אַלץ איז געווען אַ גאַראַנטיע אַז יוסף קאַצן שטייט פאָר אַ גלענצנדע צוקונפט. אָבער דאָס יונגע שיינע לעבן פון יוסף קאַץ — איז טראַגיש איבערגעריסן געוואָרן דורך די נאַציס.

ליבע אוזשיטסקי (עלסון)

משה יונגערמאן

זיין פעדאגאָגישן טאלאנט האָט משה מיטגעבראכט פון זיין פאָטער, אָבער זייענדיק אונגעהויער פעיק און מענטש פון ברייטע האָריזאָנטן, האָט ער די פעדאגאָגיק זיינע פארברייטערט און פארטיפט און געוואָרן לערער און דער־ציער פון ברייטן פארנעם.

זיין פאָטער איז נישט געווען קיין ביעלסקער. ער האָט חתונה געהאט פאר שולמאנס טאָכטער און איבערגענומען פון שולמאנען זיין חיידער און דאָס פארוואנדלט אין אַ מער וויניקער מאָדערנע אַנשטאַלט. אַ מין חיידער־מתוקן פאר פאָרגעשריטענע עלטערן. פאַנאַטישע אָדער סתם רעליגיעזע יידן האָבן צו אים נישט געשיקט זייערע קינדער.

ווען שולמאן איז שוין נישט געווען און משה איז אונטערגעוואַקסן, האָט ער אָנגעהויבן צוהעלפן זיין פאָטער ביים לערנען און אזוי אריין אין פאך ווי א געבוירענער דערצו. ווען זיין פאָטער איז ארויסגעפאָרן קיין אמעריקע האָט משה איבערגענומען דאָס חיידער און עלטערן האָבן זיך אויף אים פאר־לאָזט און אים געטרויעט זייערע קינדער מיט'ן גאנצן הארצן, ווייל שוין פון זיין פריעסטער יוגנט האָט משה זיך ארויסגעוויזן אלס באגאבטער דערציער און גוטער לערער.

פון אלטן יונגערמאן האָט משה אויך גערירשנט דעם רעוואָלוציאָנערן פראָגרעסיוון צוגאנג צו די פראָבלעמען פון יידישער דערציונג, זי זאָל זיין צוגעפאסט צו די באַדערפענישן פון צוקונפטס־דור פון דעם יוגנטלעכן און פון יידישן פאָלק. מ'דערציילט אז אין 1905 ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן די באווע־גונג פון פראָגרעסיווע חדרים, האָט דער אלטער יונגערמאן זיך אקעגנגעשטעלט דעם פארזוך אין ביעלסק, „ווייל — ווי ער האָט געזאָגט — זיין חיידער איז שוין דער חדר מתוקן מיט אלע זיינע פארגעשריטענע מעלות". אין יענער צייט האָט מען געדארפט האָבן מוט און קוראזש און טיפע פראָגרעסיווע אנשויאונגען, כדי ארויס מיט אזעלכע אייסערונגען.

משה איז ווייט אריבער די גרענעץ פון זיין פאָטער און געוואָרן דער טרובאדור פון פאָרטשריט אין דער דערציונג, ביז ער איז פארגאנגען צו דער יידישיסטישער שולע מיט אלץ וואָס איז געווען אידעאיש פארבונדן דערצו.

נאָך ביי זיין פאָטערס לעבן האָט משה געלערנט תנ״ך און אלגעמיינע „פרידמעטן״ און ער האָט דאָס דערבראכט צו אַ זער הויכן ניווא. ס׳איז געווען א ווונדער, ווייל משה האָט קיינמאָל נישט געלערנט אין קיין הויכשולן און צוגעקומען צו זיין הויכער בילדונג מיט אייגענע כוחות. ער איז געווען אן אויטאָדידאקט. תמיד געווען פארטון אין לייענען און לערנען, און זייענדיק אויסערגעווייגלעך פעיק און אויסגעדורשט נאָך לעזונגען פון צאָלרייכע פראַגן וואָס האָבן אים באשעפטיק, האָט ער זיך אָנגעזאפט מיט א טיפער און רייכער ערודיציע און געוואָרן דידאקט, דענקער און דערציער פון העכערער שטופע.

שילער האָבן אים ליב געהאט טראָץ זיין לייכטער אויפגערעגטקייט, ווייל ער האָט זיי אלע זייערע פראָבלעמען געהאָלפן לעזן. זיין פרייע לער־מעטאָדע האָט אים געמאכט נאָענט צו זיי טראָץ זייער עלטער—אונטערשייד.

משה יונגערמאן איז געווען באהאוונט אין דער דייטשער, פראנצויזישער, רוסישער ליטעראטור און אירע פילאָזאָפישע ריכטונגען. דאָס זענען געווען די דריי שפראכן, וועלכע ער האָט פערפעקט געקאָנט, אויסער עברית, וואָס אירע אלע קוועלן זענען פאר אים געווען אָפן. דערפאר האָט ער זיינע שילער אריינ־געפירט אין א וועלט פון דענקן, פון זעלבסט דערציונג און רייכע מענטשן פראגן. ער פלעגט לערנען מיט זיין פאָטערס תלמידים תנ״ך מיט דער נייער מעטאָדע, אמת ער האָט זיי אריינגעקלאפט די העברעישע ווערטער אויפן אלטן שטייגער. אָבער דעם תנ״ך האָט ער זיי געלערנט ווי א ליטעראריש־היסטאָ־ריש שאפונג. דאָס זענען געווען המשך־לעקציעס צו די הויכע אלגעמיינע פרידמעטן וואָס ער האָט זיי געגעבן כדי צו דערגענצן זייער בילדונג.

די שטרענגע לערערין אין דעם אַנשאַלט איז געווען זיין שוועסטער שרה־מרים, איר האָט מען איבערגעגעבן די שווערע תלמידים, די שילער וואָס האָבן נישט לייכט געכאפט די תורה. דאָך איז משה פארבליבן דער לערער, וואָס האָט ארויסגעלאָקט־ארויסגעכישעפט פון די תלמידים דעם מאקסימום. אלץ צוליב דעם וואָס ער איז געווען באליבט אויף זיי.

משה איז געווען א הויכער יונגערמאן, א שווארצינקער. שטענדיק נאָכ־לעסיק אין זיין אויסערליכן אויסזען. אָפטמאָל נישט פארקעמט. די שוך קיינ־מאָל נישט צוגעשנורט, פון פידזאקל האָבן ארויסגעשטעקט די העמד מאנזשעטן איינציקווייז, אַמאָל דער רעכטער, אַמאָל דער לינקער, ווען נישט דאָס, וואָס מ׳האָט אים געקענט אלס נישט דורכשניטלעכן מענטש, וואָלטן קינד און קייט אָפגעלאכט פון זיין „הולך״, אָבער משהן האָט מען אָנגענומען פאר נאטירלעך, אויך זיין שלומפערישקייט ווייל מ׳האָט געוווסט, אז ער איז פארטון אין אן אנדער וועלט, וואָס איז העכער פון קליידונג און אויסערליכן אויסזען.

משה יונגערמאן איז געווען זער אן אימפולסיווער, ווען ס׳האָט אים וואָס, אדער ווער אויפגערעגט, האָט ער אויפגעברויזט, אָט, אָט וועט ער אָנפאלן און מערדעריש שטילן זיין צאָרן א פחד האָט באהערשט אלץ ארום אים. די קינדערלעך האָבן ממש געציטערט פאר דעם, וואָס וועט באלד געשען. אָבער משה האָט פארנומען רייבן זיינע הענט אויף אונטען־אין־דער־זייט, רייסן די פינגער פון זייער ווארצל־געלענק, גלעטן־ציפן זיינע שווארצע געדיכטע וואָנ־

צעס, עפעס אונטערמורמלען און צוריק געוואָרן רואיק. אפשר האָט ער זיך דאָס אזוי אויסגעטענה׳ט מיט זיין גורל, וואָס האָט אים מיט זיינע טיפע און שארפע פעאיקייטן פארוואָרפן אין א קליין, פאר אים, שטעטל און אָנשטאָט זיצן אין א שטילן קאַבינעט און שמידן זיינע ווייטע געדאנקן, שרייבן און ארויס־ברענגען די דערלויכטונגס בליצן פאר דעם גונסט פון דער מענטשהייט. מוז ער זיין דאָ, זיך אָפּגעבן מיט קינדער, וואָס רעכענען זיך נישט מיט זיינע געפילן און גייסט ראנגלענישן.

אָבער די קינדער האָבן געוווּסט, אז משה האָט זיי ליב און לעבט אויס זיין גייסט פאר זייערטוועגן און איב ליב געהאט.

ס׳האָט אמאָל פאסירט אז א שילערין איז געקומען צו אים א צעשלאָ־גענע. האָט זי משה געפרעגט ווי האָט זי זיך אזוי פארוווּנדעט, ער האָט דאָס געפרעגט מיט פולער איבערגעבנקייט, ווי ער איז געווּוינט געווען זיך צו באציען צו זיינע שילער. האָט זי אים געענטפערט אויך מיט אמתער געגנ־זייטיקייט אז נעכטן פארנאכט איז זי געגאנגען אין גאס, געווען פינצטערלעך, פלוצים האָט זיך איר געדוכט, אז עמיצער יאָגט איר נאָך, האָט זי פארנומען אנטלויפן און אזוי מיט פאניק צוגעפאלן צו א געגנשטאנד אין גאס און זיך פארלעצט. משה האָט זיך פארטראכט א ווײַלע, איבערגעגעבן פול מיט זאָרג פאר די יידישע קינדער, וואָס לעבן זיך אויס אין שרעק פאר דער וועלט, פאר אירע פינצטערקייטן, און געזאָגט :

— איר זאָלט קיינמאָל נישט אנטלויפן פון דעם וואָס געשעט ארום אייך. דאָס וועט נאָר פארטיפן אין אייך א געפיל פון פחד, פון פוסטן פחד. אין אזא פאל, שטעלט זיך אָפּ, קוקט אייך ארום אויף הינטן, אָן מורא וועט איר זען, אז קיינער לויפט אייך נישט נאָך. קיינער, קינדער, לויפט אייך נישט נאָך.

אין דעם ענטפער האָט זיך אייגענטלעך אויסגעדרוקט זיין געזעלשאפטלעכע תורה, דער עסענץ אירער : נישט אנטלויפן פון דעם וואָס שטייט דיר פאָר. זען די סכנה און זיך ראנגלען מיט איר. יעדער מענטש האָט אין זיך דעם כוח איבערווינדען אלע סכנות.

ווען משה איז אריבער לערנען אין דער יידישער שולע, איז ער ווייטער פארבליבן דער פאָפּולערסטער באליבטער לערער פון ביעלסקער קינדער, וואָס האָט זיי געגעבן א נייעם פרייען אויסקוק אויפן לעבן און זיי באפרייט פון א סך צוריקגעהאלטנקייטן און אינערלעכע געדרענגען. ער איז געווען פריי און פראָגרעסיוו און געוואָלט, אז די שילער, די ליבע יידישע קינדערלעך זאָלן אויך זיין פרייע גליקלעכע מענטשן, וואָס שעפּן ארויס זייער גליק פון זייער אייגענער אינערלעכער פרייקייט און קינדער האָבן אים באדאנקט מיט זייער ליבע דערפאר.

אָבער פאראמאָל איז געשען א געוואלדיקער איבערברוך ביי משהן און ער איז געוואָרן פאנאטיש רעליגיעז, אָפּגעזונדערט פון מענטשן און פאר־שלאָסן אין זיך, אין זיין אייגענער וועלט, אין א וועלט פון צוריקגעהאלטנקייט און אינערלעכן פחד. זייענדיק אזוי פארטון אין זיין טעטיקייט פאר זיינע שילער און איבערגעגעבן פאר זייער צוקונפט און גליק, איז ביי אים געשטאָרבן

זיין קינד, וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט. ער האָט דאָס נישט געקאָנט לייכט אַריבערטראָגן. ס׳קאָן זיין אַז ביי משהן האָט זיך דערוועקט אַ טיפער ספק צו מעג אַ מענטש פּראָקלאַמירן אַ שטענדיקן געגענשטעל און קאַמף צו דער ווירקלעכקייט און די ווירקלעכקייט איז גרויזאַם און שטאַרק.

ער האָט דאָס אַלץ פּלוצעם דערזען אַנדערש, און זיך אַליין קליין און נישטיק. ער האָט דאָס פאַרבינדן מיט געדאַנקען פון זינד־און־אָפּצאָל, פון פאַר־ברעכן־און־שטראָף ווי לויט אַלטע יידישע מאָראַלישע פאַרטיפערונגען טאָר דער מענטש נישט וועלן זיין דער גאָט פאַרטרעטער, וואָס רעגולירט געפילן פון קינד און מענטש און ברענגט אַריין דערלייכטערונג און גליק אין הערצער פון די וואָס גאָט וויל, כביכול, זיי זאָלן זיין דערשלאָגן און דערדריקט. משה איז מיט אַמאָל געוואָרן דערדרוקט, רעליגיעז פול מיט מורא פאַרן צאָרנדיקן רבונו־של־עולם, ער האָט זיך אָפּגעזונדערט פון מענטשן, אַרויס פון שולע, זיך פאַרשלאָסן אין זיך און נישט מער דער משה יונגערמאַן פון נעכטן. ער האָט נאָך געגעבן פּריוואַטע לעקציעס, עלטערן וואָס האָבן געוואָלט געבן זייערע קינדער אַ ברייטע לערע, האָבן אים געשיקט זיי׳ערע קינדער און אים גוט באַצאָלט דערפאַר, פאַר זיי איז משה יונגערמאַן פאַרבליבן משה דער גרויסער פּעדאַגאָג און אפשר איז ער זיי נאָך נאָענטער געוואָרן מיט זיין גאָטספאָרכ־טיקייט, אָבער פאַר די קינדער פון שטאָט איז ער אוועקגעריסן געוואָרן דורך אַ מיסטישער האַנט און מער נישט געווען פאַר זיי.

אַזוי איז משה יונגערמאַן געוואָרן אַ שאָטן פון זיך אַליין, אַ לעבעדיקער צוזאַמענברוך וואָס יעדער האָט באַדויערט און באַוווּנדערט.

מיט אַלע זיינע באַליבטע שילער און איבערגעבליבענע עלטערן איז משה אומגעקומען דורך די משוגענע היטלער פאַרברעכער אין ביעלסק און זיין נאָמען, זיין טיף אינטערעסאַנטע און טראַגישע פּערזענלעכקייט איז פאַרבינדן אויף אייביק מיטן נאָמען פון ביעלסק און ביעלסקער רעשטלעך אויף דער גאָרער וועלט.

וואָלף יונין

בילסקער דריי יידישע העלדן און מארטירער

דעם ארבייטער־טוער אהרן יוסף לעוואַרטאָווסקי, וועלכן די פוילישע רעגירונג האָט פאר׳ן קריג אריינגעזעצט אין טורמע אויף 15 יאָר, האָט איצט נאָך זיין העלדן־טויט אים געגעבן די העכסטע אויסצייכענונג פאר די קאמפן אין ווארשעווער און ביאַליסטאָקער געטאָס.

דער יונגער יידישער העלדין, טייבל קלעשטשעלסקי—אַגרעס, וועלכע האָט פאַרזאָרגט פּראַנצויזישע פּאַרטיזאַנען מיט דינאַמיט.

איר מאַן, מאַיאָר ירוחם קלעשטשעלסקי, וואָס האָט געהאָלפן באַפרייען פּאַריז.

מיינע ווערטער:

— 3 יידן זענען זיי געווען:

— זענען 2 פון זיי געפאַלן, און געבליבן איינער.

— אין צוויי וועלט־מלחמות זענען זיי ארויסגעוואַקסן.

אהרון יוסף לעוואַרטאָווסקי

דער עלטסטער פון די דריי איז שוין אריין אין דער יידישער מאַרטירער־ און העלדן־געשיכטע. אים געדענק איך נאָך, ווען איך בין געווען א יונגל און מיר האָבן געוווינט אינ׳ם שטעטעל ביעלסק־פּאָדליאַסקי, הינטער ביאַ־ ליסטאָק.

ער איז געווען א גוטמוטיקער מיט אביסל פאַרזשמורעטע אויגן, ווי די זון וואָלט אים שטענדיק געשיינט אין פּנים אריין. כ׳פלעג אריינקומען צו זיי אין הויז, צו זיינע יונגערע שוועסטער, וואָס זענען געגאַנגען מיט מיר אין דער זעלביקער פאָלקס שול. געווען א פולע הויז מיט זין און טעכטער ביי זיי — א פאַרצווייקטע משפּחה. ברילאַנטענע קעפּ, אָבער אהרן יוסף לע־ וואַרטאָווסקי איז שוין געווען צופיל אָנגעלייגט און צופיל דערפאַרן מיט דער ערשטער וועלט־מלחמה און מיט אירע נאָכפאָלגן, אַז ער זאָל ווייטער קאָנען בלייבן אונטער דער פוילישער הערשאַפט אין שטעטל. און די דעמאָלטיקע פוילישע באַאַמטע האָבן עס אויך גוט געוווּסט, אַז אהרן יוסף זוכט צופיל גערעכטיקייט און אַז ער פאַרמאָגט א צו־פייערדיקן מויל, מען זאָל אים לאָזן ארומגיין אַזוי אויף דער פריי. ספּעציעל אין יענע „קרעסן־געגנטן״, וואָס די פּאָליאַקען האָבן באלד נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג פאַרכאַפּט פון סאָוויעט־ רוסלאַנד.

אהרן יוסף באַווייזט זיך מיט אַמאָל אין ווארשע. און ווארשע הויבט אָן קלינגען מיט אים. נאָך אלץ א לינקער פּועלי ציון, איז ער שוין אָבער אַן אַקטיווער טוער אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, און א רעדנער אויף מאַסן־ פאַרזאַמלונגען. די פוילישע דעפענסיווע, די „שפּיקעס״ (געהיים־אַגענטן)

זוכן אים און קאָנען אים נישט געפינען. אָט איז ער ביי די מעטאַל־אַרבייטער אין א מיטאָג־שעה און רעדט פאַר זיי אַריפּ׳ן הויף פון פאַבריק און פונקט דאַן, ווען די פּאָליציי קומט אָן, איז ער שוין נישטאָ. ווו איז ער פאַרשוווּנדן? דער מסור האָט דאָך אים די מינוט געהערט ריידען!

דאָס האָבן די אַרבייטער אים באַשטאַט. און ווען די פּאָליציי האָט אים געזוכט אין דער מעטאַל־גיסעריי, איז שוין אהרן־יוסף געשטאַנען צווישען אַדל־אַרבייטער אויף א צווייטער פאַבריק, נאָר אין אַן אַנדער קוואַרטאַל און גערעדט צו זיי...

אהרן יוסף איז געוואָרן א לעגענדע צווישען די צענטליקער טויזענטער וואַרשעווער יידישע און פּוילישע אַרבעטער.

יאָר 1928 אַנטיסעמיטיזם בושעוועט אין פּוילן מיט אַלע פייערן. אַלע פּוי־לישע תּפיסות זענען איבערגעפּאַקט מיט פּאָליטישע אַרעסטירטע. לוקישקעס אין ווילנע, און די ביאַליסטאָקער טורמע קאַמערן האָבן שוין צו דערציילען פון פּייניקונגען, וואָס קענען זיך פאַרגלייכן מיט די שפּעטערדיקע דייטשע קאָנצענטראַציע־לאַגער...

איך קום קיין וואַרשע אויף א קורצער צייט. באַגעגען גוטע פריינט. באַ־קען מיך מיט מלך ראַוויטש׳ן. טרעף זיך צוזאַמען מיט יידישע יוגענטלעכע, נישט קיין שרייבער.

— געהערט פון אהרן־יוסף׳ן?

— און ווער האָט דען נישט געהערט!

— ווו איז ער?

— ער לעבט. די פּאָליציי איז אים געקומען אַרעסטירן, איז אהרן־יוסף אַרונטערגעשפּרונגען פון 2־טן שטאָק דורך א פענסטער. צעבראָכן א פוס. געכאַפּט געוואָרן. זיצט אין טורמע א טערמין פון 15 יאָר. פאַרוואָס? ווייל ער האָט געקעמפט קעגן דעם פּוילישען פאַשיזם, וואָס האָט אָנגעהויבן צו בליען נאָך פאַר דעם דייטשישען.

דעם שפּעטסטען גרוס באַקומען וועגן אים האָב איך אין דער צייט פון דער נאַצי־אָקופּאַציע. אהרן יוסף לעוואַרטאָווסקי פירט אָן מיט דער אונטער־ערדישער אַרבעט אין דעם וואַרשעווער און ביאַליסטאָקער געטאָ.

און — אין 1944 קלינגט שוין די וועלט מיט אים. דער שרייבער ב. מאַרק גיט איבער וועגן די העלדישקייטן פון די קדושים, וואָס האָבן אין וואַרשעווער און ביאַליסטאָקער געטאָס געשטעלט דעם לעצטן פאַרביטערטן קאַמף קעגן די נאַציס, און זיין נאָמען בראש.

1945. די נייע פּראָוויזאָרישע פּוילישע רעגירונג פון וואַרשע באַלוינט דעם אומגעקומענעם העלד און קדוש אהרן יוסף לעוואַרטאָווסקי מיט דער העכסטער אויסצייכענונג פאַר העלדישקייט און גערעכטיקייט.

אהרן יוסף פון קליינעם שטעטעלע ביעלסק פּאַדלאַסקי.

ירוחם קלעטשעלסקי

אין זעלביקן שטעטל האָבן געוווינט דער טאַטע מיט די בנים, הייזער־בויערס טשעסליאַרעס. די משפחה קליעשטשעלסקי, דער עלטסטער זון, אברהם האָט ער געהייסן, איז אוועק אין די פריע צוואַנציקער יאָרן קיין מעקסיקאָ. מיטן יונגערן ברודער נחום בין איך געגאַנגען אין פאָלקסשולע. אָבער ירוחם איז געווען מיט עטלעכע יאָר יונגער פון אונדז, אָט דעם ברודער זייערן גע־דענק איך אלס פיצעל קינד.

ער האָט אויך פאַרענדיקט די יידישע פאָלקסשולע, שוין נאָך דעם ווי איך האָב געביטן די לענדער פון אייראָפּע, ווי מען בייט אָן אויבערהעמד.

און — אין דער צייט פון חורבן שלישי — געפינט זיך ירוחם אין פראַנק־רייך צוזאַמען מיט זיין פרוי, טייבעל, איר מיידעלשער נאָמען, אַגרעס.

די נאַציס פאַרנעמען פאַריז. ירוחם שליסט זיך אָן אין די פּאַרטיזאַנען. ער ווערט דער פירער און שטייגט גאָר גיך אין זיין ראַנג און פירט דורך מיט זיין פּאַרטיזאַנער קאָמאַנדע־אָפּטיילונג איבערפאַלן אויף דייטשן אין פאַריז.

ירוחם מיט זיין מחנה אַטאַקירט מיט האַנטגראַנאַטן אריבער הונדערט נאַ־ציס און לאָזט איבער צענטליקער טויטע און פאַרוווּנדעטע דייטשן.

זינט 1943 ווערט ירוחם דער פירער פון די יידישע פּאַרטיזאַנען אין פאַריז און פירט דורך מאַסן אטאַקעס דערפאָלגרייך. פאָן שאַמבורג, דער דייטשער קאָמאַנדיר פון פאַריז, אויף וועמען ס׳ווערט דורכגעפירט אַן אטענטאַט, איז איינער פון די, אין וועלכע ירוחם האָט זיך נוקם געווען. דעם זעלביקן זומער אנטלויפט ירוחם קיין צפון־פראַנקרייך, טוט ווייטער פּאַרטיזאַנען־אַרבעט, ווערט אַרעסטירטער און נאָכדעם באַפרייט פון תפיסה דורך פראַנצויזישע פּאַרטיזאַנער. נעמט זיך ווידער צו דער אַרבעט און אָרגאַניזירט די הילף פאַר

סאָוועטישע קריגס־געפאנגענע, אז זיי זאָלן קאָנען אנטלויפן פון די לאגערן. מען פירט זיי אריבער נאָכדעם צו די „מאקיס". מען גיט זיי שפייז און קליי־דער, און די מחנה נאצי־באקעמפער וואקסט.

ירוחם קערט זיך אום קיין פאריז ערב דער באפרייונג און שפילט א וויכטיקע ראָלע אין דעם קאמף פאר דער באפרייונג פון דער פאנצויזישע הויפטשטאָט. ער פירט אָן מיט די שלאכטן קעגן די נאציס אויף די פאריזער גאַסן. זיין באַטאַליאָן באַשטייט פון יידישע, פוילישע, איטאַליענישע און שפאַ־נישע פארטיזאנען. און ווען פאריז איז בפרייט געוואָרן איז ירוחם אויטאָמאַ־טיש אריינגענומען געוואָרן אין דער פראנצויזישער ארמיי און האָט באקומען די ראנג קאפיטאן. ער ווערט דער פירער פון זיי באטאליאָן, מאיאָר און בא־טייליקט זיך אין דער אָקופאציע פון דייטשלאנד.

דאָס איז ירוחם, וואָס האָט געענדיקט די יידישע פאָלקסשולע אינם שטע־טעלע ביעלסק פאדלאסקי, הינטער ביאליסטאָק. דאָס איז דער יידישער יוגנט־ליכער, וואָס איז דערצויגן געוואָרן אויף מענדעלין שלום עליכם, פרץ, אויף משה קולבאק'ן, אברהם רייזין און דר. זשיטלאָווסקי. דאָס איז ירוחם. דער זון פון יידישע הייזער־בויער, וואָס האָט פאראדירט אלס טשעך אונטער דער נאצי־אָקופאציע אין פאריז. דאָס איז ירוחם קליעשטשעלסקי.

די הייליקע טויב

וואָס האָט אין דער צייט געטון זיין ווייב טייבעל?

טייבעל אגרעס שטאמט פון זעלביקן שטעטעל. זי האָט אויך געלערנט אין דער יידישער פאָלקסשולע. איר טאטע איז געווען דער יודישער בריוון־טרעגער פון שטעטל, בעת די פאליאקן האָבן איבערגענומען די מאכט. ווען זיין אסטמאַ האָט אים אוועקגעלייגט איז די מאמע געוואָרן די בריוו־טרע־גערין.

טייבעל איז איינע פון די יונגסטע פון אירע 2 אנדערע שוועסטער. אלע האָבן געקאָנט שיין זינגען — ספּעציעל יידישע פאָלקס־לידער. טייבעל איז נאָך געווען א „מיידעלע״, ווען איך האָב זי געקענט, כ׳בין דאָך עפּעס גע־גאנגען מיט צוויי קלאַסן העכער !...

די נאצישע קאטאסטראָפע ברעכט אויס און טייבעל איז אין פאריז אונטער די נאציס, אָפּגעשייט פון איר מאן. ירוחם ארבעט מיט פארטיזאנען, און זי ארבעט אין א כעמישער לאבאָראטאָריע צו מאכן אויפרייס שטאָפן פאר די פארטיזאנער.ביידע באגעגענען זיך אונטער די ערגסטע געפארן. יעדער האַלט זיך אויף אין א באזונדער באהעלטעניש.

טייבעל ווערט דער „קאָנטאַקט״ זי נעמט אונטער געפערלעכע שליחות׳ן שטעלט אין פארבינדונג די באזונדערע פארטיזאנען־אָפּטיילונגען און ברענגט אריבער מאסן אויפרייס־שטאָפן פון לאבאָראטאָריע צו די פארטיזאנען. יעדע מינוט איז איר לעבן אין געפאר.

א קורצע צייט פאר די באפרייונג פון פאריז איז עס געווען: דעם 4־טן אפּריל, 1944, ברענגען די פאריזער צייטונגען א ידיעה, אז אין וואלד פון סעוור, 25 מייל פון פאריז, איז געפונען געוואָרן דער אויפגעריסענער קערפּער פון א פרוי.

ירוחם האָט זי דערקענט לויט דער באַשרייבונג און לויט די ידיעות פון די געהיימע פארטיזאנען־קעמערלעך — זיין טייבעל.

ווי אזוי האָט עס געטראָפן? — מען ווייסט נישט. צי דער אויפרייס־שטאָף, וואָס זי האָט דאן געטראָגן מיט זיך צו די פארטיזאנען, האָט אויפ־געריסן, צי דייטשן האָבן זי ארומגערינגלט און זי האָט זיך אליין אויפגע־ריסן. ווער ווייסט ? ווער וועט וויסן ?

הייליקע יידישע טייבעלע, נישט באַשערט דיר געווען צו דערלעבן דעם טאָג פון באפרייונג.

טייבעל אגרעס—קליעשטשעלסקי — די נישט באזונגענע יידישע העלדין.

ש. זאכאריאש

יוסף לעווארטאווסקי

דער קעמפער און רעוואָלוציאָנער, אָרגאניזאטאָר פון אנטיפאשיסטישן קאמף אין ווארשעווער געטאָ

יוסף לעווארטאָווסקי איז געבוירן געוואָרן אין 1895 אין שטעטל ביעלסק (ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאפט), אין א משפחה פון א יידישן האָרעפּאַשניק, וועלכע איז באשטאנען פון 12 קינדער. יוספס עלטערן האָבן זיך שווער געמא־טערט צו קאָנען מפרנס זיין די קינדער. די שווערע מאטעריעלע לאגע פון זיין פאמיליע, די שווערע פארהאָרעוועטקייט פון זיין פאָטער, דעם שפייזער פון 12 קינדער, די אָרעמקייט פון שטעטל פון איין זייט און דאָס רייכע לעבן פון די גבירים און באַלעגופים פון דער צווייטער זייט, האָבן געוועקט די אויפמערק־זאמקייט פון דעם עמפינדלעכן יוסף פון די יונגסטע יאָרן אָן. שוין אַלס קינד האָט יוסף ארויסגעוויזן גרויסע פעיקייטן און א שטארקן פארלאנג צו לערנען זיך. די עלטערן, פּראָגרעסיווע מענטשן, האָבן געוואָלט לערנען די קינדער. אָבער די לאגע אין שטוב האָט נישט מעגלעך געמאכט צו רעאליזירן דעם פארלאנג פון די עלטערן און פון די קינדער. דער שטאַרקער ווילן פון יוספן ברעכט אָבער די שוועריקייטן, ער קריגט זיך פּאָרט אריין אין שול. ער באַווייזט אָבער קוים צו ענדיקן פיר אָפּטיילונגען פון דער גרונט־שול און צוויי קלאַסן גימנאַזיע. אין 16־טן לעבנס־יאָר איז ער געצוווּנגען צו גיין ארבעטן און פאַר־דינען, כדי צושטייער צו געבן דער פאמיליע אויף אויסהאלטונג.

יוסף גיט אָבער נישט אויף דעם געדאנק וועגן ווייטערדיקער בילדונג. ער לערנט זיך אַליין. דער עיקר לייענט ער זייער א סך. ער באקענט זיך אזוי ארום גרינטלעך מיט דער רוסישער, פּוילישער און יידישער ליטעאטור, באזונדערס מיט די קלאסיקער. ספּעציעל האָט יוסף ליב פּאָעזיע, אויף וועלכער ער איז געווען א גרויסער מבין.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די יאָרן פון דער דייטשישער

אָקופּאַציע (1915—1918), אַרבעט יוסף ביי שווערער צוואַנגס־אַרבעט אין די וועלדער און ביי ברוקירן שאָסייען. ביי יוסף וואַקסט אָן דאָס געפיל און פאַרלאַנג פון ווידערשטאַנד. ער טרעט צו צו אָרגאַניזירן די וואַלד־און שאָסיי־אַרבעטער קעגן דער ברוטאַלער אויסנוצונג פון דער דייטשישער אָקופּאַנטישער מאַכט.

די מלחמה־יאָרן און אירע שרעקלעכע פאָלגן פאַר די פּוילישע, ווייסרוסישע מאַסן, און באַזונדערס פאַר דער יידישער אָרעמקייט, פּאַראַלעל מיט די פּער־זענלעכע דערפאַרונגען פון יוספן, ברייטערן אויס זיין קוק אויף די סאָציאַלע פּראָבלעמען פון זיין סביבה און שטויסן אים צו רעוואָלוציאָנערן קאַמף. די פּועלי־ציון, וועלכע האָבן אונטערן דרוק פון דער גרויסער סאָציאַליסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, געשאָטן מיט קאָמוניסטישע פראַזן פון אָנשליסן זיך אין קאָמינטערן אאַוו. — ציען אריין יוספן אין זייער פּאַרטיי. דאָס האָט אָבער ביי יוספן נישט לאַנג געדויערט.

די אָקטאָבער־רעוואָלוציע, דאָס אַנטשטיין פון אַרבעטער־דעלעגאַטן־ראַטן אין פּוילן, די פאַראייניקונג פון דער ס.ד.ק.פּ.ל. מיט דער פּפּס־לינקע אין איין קאָמוניסטישע פּאַרטיי פון פּוילן, די נייע שפּאַלטונג אין דער רעכטער פּפּס, דער פערמענט אין „בונד", די אויספאָרמירונג פון „קאָמבונד", די ערשטע שפּאַלטונג אין דער פּועלי־ציון־אָרגאַניזאַציע, די פערמענטן, שפּאַלטונגען אין אַנדערע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער געשטאַלטונג פון יוספס באַוווּסטזיין אין דער ריכטונג פון לעניניזם.

אין 1920 האָבן די באָלשעוויקעס פאַרכאַפּט שטיקער פּוילן. אויך ביעלסק ווערט אָקופּירט.

יוסף איז פון די ערשטע, וועלכער שטייט אויף דער זייט פון דער ראַטנ־מאַכט. ער טרייסלט אָפּ פון זיך דעם ציוניזם און דערנענטערט זיך צו די קאָ־מוניסטישע גרופּן, וועלכע האָבן שוין עקזיסטירט אין ביעלסק. שוין אויף דעם ערשטן גרויסן מאַסן־מיטינג איינגעאָרדנט דורך דער רויטער אַרמיי, טרעט יוסף אַרויס מיט אַ וואַרעמער רעדע, רופנדיק די אַרבעטנדיקע פון שטאָט און דאָרף צו העלפן דער רויטער אַרמיי אין איר באַפרייונגס־מאַרש און צו שטיצן די ניי־אַנטשטאַנענע פאָלקס־מאַכט. יוסף ווערט אויסגעוויילט אין דעם צייטווייליקן רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט („רעווקאָם"), דעם מאַכט־אָרגאַן פון דער באַפעל־קערונג.

יוסף ווערט באַשטימט אַלס פאַרוואַלטער פון דער אָפּטיילונג, וואָס דאַרף אויסבויען די סאָוויעטישע אָרגאַנען. ער איז זער פּאָפּולער און באַליבט ביי די אַרבעטער און פאָלקס־מענטשן. ער האָט פאַר אַלץ און פאַר אַלעם געהאַט צייט. דער צוטרוי און ליבע צו יוספן איז געוואַקסן מיט יעדן טאָג.

אין 1921 קומט פּוילן צו דער מאַכט.

די פּאָליציי זוכט אַרום יוספן. ער באַהאַלט זיך אויס, אָן אַ גראָשן ביי דער נשמה, אָבער שוין רייך מיט אינערלעכע איבערלעבונגען, מיט אַ רייף־ווערנדי־קער קאָמוניסטישער אידעע קומט יוסף קיין וואַרשע.

יוסף גרופּירט אַרום זיך די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן און אין יאָר 1921

רייסט יוסף איבער אויך אָרגאַניזאַציאָנעל מיט דער פּועלי־ציון. צוזאַמען מיט א גרופּע ארבעטער טרעט ער אריין אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

יוסף האָט פאַרמאָגט די יעניקע מעלות, וועלכע זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר א פּראָפעסיאָנעלן רעוואָלוציאָנער. אין די שווערסטע באַדינגונגען פון פּאָליצייאישע רדיפות. פון זיין שטענדיק אומלעגאַל, געיאָגט און גערודפט פון פּילסודסקי־ענדעקישן רעזשים און פון זייערע אַגענטורן אין דער ארבעטער־באַוועגונג — איז יוסף שטענדיק א באַהערשטער, לאָזט זיך נישט באַווירקן פון שטימונגען, האַלט איין שטענדיק די גלייכגעוויכט. טיף אנאַליטיש אין דער אָפּשאַצונג פון דער לאַגע, וועלכע קאָן זיך אויסבילדן מאָרגן, גיט יוסף שטענדיק א קלוגן אָנשטעל. שטרענג פּרינציפּיעל אין דער אידעאָלאָגיש־פּאָליטישער איינשטעלונג, איז אָבער יוסף נישט שאַבלאָניש אין דער טאַקטישער האַנדלונג. צו יעדער נייער סיטואַציע האָט ער שטענדיק צוגעפּאַסט א נייע אַנטשפּרעכנדיקע טאַקטיק. יוסף איז געווען ענטוזיאַסטיש אין דער ארבעט. אָבער גלייכצייטיק האָט ער אָן היץ, קאַלט, רואיק באַטראַכט יעדן ענין.

אַ וויכטיקער כאַראַקטער־שטריך פון יוספן איז געווען זיין מעכטיקע איבערצייגונגס־קראַפט. יוסף האָט שטענדיק געלאָסן, רואיק פאָרמולירט זיינע פאָרשלאָגן, פאַרבעטערט געקעמפט פאַר דער ריכטיקייט פון דער פּאַרטיי־שטעלונג, פאַרמאָגט די פעיקייט צו באַגייסטערן מאַסן.

אין 1־טן סעפּטעמבער 1939, רייסן זיך די קאָמוניסטן ארויס פון די תפיסות. נאָך 10 טעג און נעכט וואַנדערן פון דאָרף צו דאָרף, פון שטאָט צו שטאָט, כסדר אונטער באָמבעס, קומט יוסף קיין וואַרשע מיט געשוואָלענע פיס פול מיט וווּנדן, אויסגעשעפּט פון די לעצטע העכער 5 תפיסה־יאָר אין מאָקאָטאָוו און אין ראַוויטש. נישט געקוקט אָבער אויף דעם אַלעם, איז ער גרייט צו פאַרטיידיקן די הויפּט־שטאָט וואַרשע, וואָס איז געווען באַדראָט דורך די היטלעריסטן, וועלכע זענען געשטאַנען ביי אירע טויערן.

נאָך 19 יאָר אָפּגעריסן זיין פון דער פאַמיליע, האָט יוסף ווידער געהאַט דאָס גליקגעלעגנהייט זיך צו טרעפן מיט דער מאַמען, ברודער און שוועסטער. אָבער דאָס איז געווען נישט אויף לאַנג.

אזוי האָבן אויסגעזען די 18 יאָר לעבן פון קעמפער און רעוואָלוציאָנער לעוואַרטאָווסקי אין דעם צייט־אָפּשניט צווישןביידע וועלט־מלחמות. 18 יאָר רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט און אין דעם 10 יאָר הינטער די תפיסה־מויערן.

אָט ווי עס כאַראַקטעריזירט אים איינע פון די, וואָס האָבן זיך געטראָפן מיט יוספן אין געטאָ ביים מאַנטירן דעם אַנטיפאַשיסטישן בלאָק.

„איך האָב אים באַצייכנט אלס דעם מענטש פון געדאַנק, פון ווילן, פון גרויסער דעציזיע־קראַפט, פון אומבויגזאַמען כאַראַקטער — איז נאָך פון שפּליטערס פון אומפאַרגעסלעכע געשפּרעכן, אויסגעוואַקסן דאָס בילד פון א געשטאַלט מיט דעם האַרץ פון א טויב, מיט אָן א שיעור ליבשאַפט צו מענטשן, פאַר וועמענס פרייהייט און נשמה ער האָט געקעמפט דאָס גאַנצע לעבן. אַמשטאַרקסטן טאַקע אין די קאָשמאַרע יאָרן" („דאָס נייע לעבן" נר' 68).

עס שרייבט אן אָנטיילנעמער אין דער געטאָ־אָרגאַניזאַציע:

„מיר האָבן געטרוימט וועגן דער אָרגאַניזאַציע, וועלכע וואָלט צעמענטירט אונדזערע פלענער און וועלכע וואָלט אין די טראַגישע באַדינגונגען געגעבן אַ געהעריקע ריכטליניע אונדזערע געדאַנקען און אונדזערע צילן. אין דער דאָזיקער פאַרלאַנגקייט האָט אונדז אין אָנהייב פון 1942, ווי עלעקטריזירט די ידיעה, אַז עס האָבן זיך באַוויזן אויפן געביט פון געטאָ עטלעכע מענטשן, וועלכע זאַמלען צונויף אונדזערע חברים און אָרגאַניזירן זיי אין קרייזן פון דער נייער פּאַרטיי" („דאָס נייע לעבן" נר. 16). איז טאַקע יוספס באַווייזן זיך אין געטאָ „געוועזן אַ העלער ליכט־שטראַל געוואָרפן אין דער פינצטערניש פון אונדזער געטאָ־ווירקלעכקייט" (דאָרט).

נאָך עטלעכע מאָנאַטן אַרבעט פון חבר לעוואַרטאָווסקי „סטאַרי", „פינקעל־שטיין" איז די פּאַרטיי אויסגעוואַקסן געוואָרן צו דער גרעסטער און שטאַרקסטער אָרגאַניזאַציע אין געטאָ, וועלכער ס׳האָבן געשאָנקען זייער צוטרוי און אויף וועלכער ס׳האָבן געלייגט זייער האָפענונג די נאָך לעבן־געבליבענע יידישע רעשטלעך.

אָט וואָס עס דערציילט וועגן יוספן אַן עדות פון דער זיצונג אויף וועלכער ס׳איז מאָנטירט געוואָרן דער אַנטיפאַשיסטישער בלאָק:

„ער האָט גערעדט שטיל, קוים וואָס מען האָט אים געהערט. זיין פּנים האָט קיינמאָל נישט אויסגעדריקט קיין שום ליידנשאַפטן, קיין עמאָציעס, אָבער אין אָט דער רואיקייט זיינער, אין דער דאָזיקער ביישפּיללאָזער, אין יאָרן פון תפיסה־פּיין אויסגעאַרבעטער באַהערשטקייט, איז געלעגן אַ אויסטערלישער כישוף. יעדעס וואָרט זיינס אַן אָפּגעמאָסטנס, אַן אַרויסגעזאָגט כלומרשט אָן פּאַטאָס, האָט זיך אַריינגעפּרעסט מיט אַ גרויסער קראַפט אין די מוחות. ער האָט קודם כל איבערצייגט".

אין מאַי 1942 גייט יוסף אַרויס מיטן רוף:

„די יידישע מאַסן טאָרן אָבער זיך נישט אונטערוואַרפן דעם געפיל פון יאוש, פאַרצווייפלונג און פּאַסיוון אָפּוואַרטן אויף דעם, וואָס דער גורל וועט זיי ברענגען. זיי מוזן אָנשטרענגען אַלע זייערע כוחות און צושטיין צום אַנטיפאַ־שיסטישן קאַמף פון אַלע אונטערדריקטע פעלקער. זיי מוזן פּונקט ווי יענע אויפנעמען אַ בלוטיקן קאַמף מיטן שונא... אין אָט דעם אַנטיפאַשיסטישן גע־ראַנגל פון די אונטערדריקטע פעלקער מוזן די יידישע מאַסן פאַרנעמען מיט זייער אַקטיוון קאַמף אַ וויכטיקן אָרט".

„דער רוף" האָט געשריבן: „נאָר די פאַרניכטונג פון דער מערטיקער, היטלע־ריסטישער קריגס־מאַשין דורך די אַנטיפאַשיסטישע אַרמייען און די מיט זיי פאַרבונדענע מאַסן פון די אונטערדריקטע פעלקער וועט ענדלעך מאַכן אַ סוף צו אונדזער פאַרשקלאַפונג און שאַפן באַדינגונגען פאַר דער פולער סאָציאַלער און נאַציאָנאַלער אויסלייזונג פון די יידישע מאַסן."

אָרגאַניזירנדיק מיליטערישע גרופּן צו געטאָ־קאַמפן, האָט יוסף גלייכצייטיק אָרגאַניזירט גרופּן אויף אַרויסצופירן זיי אין וואַלד אין פּאַרטיזאַנער־גרופּן. מיט יעדן באַזונדער שמועסט יוסף, זאָגט אָן, שטעלט איין פאַר אים זיינע אויפגאַבן

אַליין בלייבט יוסף אין געטאָ אויף צו אָרגאַניזירן דעם ווידערשטאַנד. ער אָרגאַ־ניזירט דעם קאָלפּאָרטאַזש פון ליטעראַטור, דעם שמוגל פון געווער.

אין דער דאָזיקער שווערער צייט, הגם דאָס געטאָ איז נאָך נישט געווען גרייט צו אַ באַוואָפנטן מאַסן־אַרויסטריט (דאָס זענען געווען די ערשטע חדשים פון דער עקזיסטענץ פון דער פּפּר אין געטאָ), הגם ס'איז געווען נאָך די גרויסע אַרעסטן פון טוער פון אַנטיפאַשיסטישן בלאָק, האָט יוסף נישט געזען קיין אַנ־דערן אויסוועג פון דער לאַגע, ווי אָנצוהייבן דעם ווידערשטאַנד. זיין לאָזונג איז געווען: מיט די פאַראַנענע כוחות שטורמען די געטאָ־מויערן, רייסן זיך צום אַרויסגאַנג, נישט גלייבן קיין שום סטאַביליזאַציע־אַקציע.

יוסף האָט אויף די זיצונגען און אין די אויפרופן געשריבן דורך אים — גערופן די יידישע באַפעלקערונג צום ווידערשטאַנד, צום קאַמף פאַרן אייגענעם לעבן און פאַרן לעבן פון די קינדער און פרויען, נישט לאָזן זיך פרייוויליק פאַנגען און נישט גיין צו דער שחיטה.

אין דעם אויפרוף וועגן זעלבשוץ שרייבט דער וואַרשעווער קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי:

„די דייטשן האָבן שוין אויסגעהרגעט 700 טויזנט יידן... פון געטאָ קומען אָן ידיעות וועגן איינצלנע פאַלן פון אַקטיוון ווידערשטאַנד קעגן גירוש און גזילה. די איינציקע רעטונג איז אַרויסרייסן זיך מיט כוח פון געטאָ. די איינציקע ריכטיקע שטעלונג אין אַזאַ דראַמאַטישן מאָמענט איז — אַקטיוו ווערן זיך קעגן אויסזידלונג. אָרגאַניזירן קאַמפּס־גרופּן און אינדיווידועלע אַרויסטרעטונגען. די זעלבשוץ מוז אָננעמען אַ מאַסן־כאַראַקטער. אין קאַמף וועלן אומקומען יחידים, אָבער ראַטעווען וועלן זיך טויזנטער.“

אין דער צייט ווערן אונטער יוספס אָנפירונג אַרויסגעפירט פיל יידן פון געטאָ אין וואַלד אַריין אין די פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען.

נאָך די אַרעסטן פון די וויכטיקסטע פּפּר־טוער און פון אַנטיפאַשיסטישן בלאָק האָט יוסף צוריק אויפגעשטעלט די פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציעס, באַזונדערס זייער אָנפירונג. דאָרט ווו עס זענען זיינע נאָענטסטע מיטקעמפער אַרויסגעריסן געוואָרן פון די קאַמפּס־רייען, האָט יוסף אַוועקגעשטעלט אַנדערע אויף זייערע ערטער. שטיקער האָט דער שונא געריסן פון דער אָרגאַניזאַציע, דאָס פאָלק איז אין בלוט פאַרגאַנגען. יוסף אָבער איז געשטאַנען ווי דער שיפס־קאַפּיטאַן אויף זיין קאַמפּס־פּאָסטן. טריי דעם באַפעל פון דער פּאַרטיי, פון דער פּוילישער אַרבעטער־פּאַרטיי, טריי זיין אייגענעם געוויסן.

לעוואַרטאָווסקי ווערט געזוכט דורך דער געסטאַפּאָ און פון דער יודענראַ־טישער פּאָליציי. די חברים באַהאַלטן אים אויס. אין די סאַמע שווערע מאָמענטן רופט ער זיצונגען און קאָנפערענצן. אין די קעלערן און אויף די בוידעמער פירט יוסף ווייטער די פּאַרטיי־אַרבעט. ער צעמענטירט דעם אַנטיפאַשיסטישן בלאָק.

די לאַגע ווערט פאַר יוספן געפערלעך. אים איז שווער זיך אויסצובאַהאַלטן. יעדע באַוועגונג, יעדער טראָט איז באַדראָט. די חברים גיט זיך איין איינצו־אָרדענען אים אין אַ סטאָליער־שאַפּ. פון דאָרט שיקט יוסף דירעקטיוון צו די

פאַרטיי־קרייזן, צו די קאַמפּס־גרופּן און צו די אַנטיפאַשיסטן. פון דאָרט פירט ער אָן מיט דעם אַנטיפאַשיסטישן בלאָק, מיט דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע.

דאָס אומגליק איז דאָך געשען.

גרייטנדיק דעם ווידערשטאַנד, זאַמלענדיק געווער, אינסטרואירנדיק די חברים, צעמענטירנדיק דעם אַנטיפאַשיסטישן בלאָק און דער עיקר זאָרגנדיק אומאויפהערלעך פאַרן אויסבויען די יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע — אין דעם אָנגעשטרענגטן און מיפולן אַרבעטס־מאָמענט, וואָס איז געוואָרן דעצידירנדיק פאַרן גורל פון וואַרשעווער געטאָ, פאַר דער ווירדע פון די נאָך לעבן־געבליבענע יידן — איז יוסף אַרויסגעריסן געוואָרן פון זיין אָנפירנדיקן פּאָסטן. די היטלער־ריסטישע הענקער האָבן אַרעסטירט דעם פירער, דעם קאָפּ און די נשמה פון קעמפנדיקן געטאָ. יוספס אַרעסט איז געווען א ריזיקער קלאַפּ פאַר דער פּאַרטיי, פּאַר דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, פאַר דער וואַרשעווער געטאָ־באַפעלקירונג.

דער וועג, ווס האָט געפירט צו דער באפרייונג

שוין פון ערשטן טאָג פון איר עקזיסטענץ האָט די פּפּר — די פּאָרזעצערין פון די שיינע, הערלעכע טראַדיציעס פון קפּפּ — אָנגעקניפּט אַ פּאַרבינדונג מיט די געוו. טוער פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין וואַרשעווער געטאָ. דער צענטראַל־קאָמיטעט פון פּפּר באַשילסט אַראָפּצוברענגען יוסף לעוואַרטאָווסקין, דעם לאַנגיאָריקן אויסגעפּרוּווטן פּאַרדינסטפולן רעוואָלוציאָנערן טוער פון ביאַליסטאָק קיין וואַרשע, ווו ער ווערט באַשטימט אלס באַפולמעכטיקטער פון צענטראַל־קאָמיטעט צו אָרגאַניזירן די פּפּר אין געטאָ.

די לויזע קאָנטאַקטן מיט דער אַנטיפאַשיסטישער באַוועגונג מחוץ דעם געטאָ זענען פון דאַן אָן אָרגאַניזירט און צענטראַליזירט געוואָרן דורך דעם געשאַפענעם ראַיאָן־קאָמיטעט פון פּפּר אין וואַרשעווער געטאָ, אין וועלכן ס׳איז אַריין יוסף לעוואַרטאָווסקי אַלס סעקרעטאַר.

אונטער דער אָנפירונג פון יוסף לעוואַרטאָווסקי און זיינע טרייע קאַמפּס־חברים האָט די ניי־אַנטשטאַנענע פּאַרטיי געזאַמלט די בעסטע און געטרייסטע זין פון די עקזיסטירנדיקע רעוואָלוציאָנערע גרופּעס אונטער איר פאָן.

יוסף לעוואַרטאָווסקי און זיינע חברים פאַרשפּרייטן אין געטאָ דעם ערשטן אויפרוף פון פּפּר, וואָס איז אייגנטלעך אַ פּראָגראַם־מאַניפעסט פון דער פּאַרטיי, אַקצענטירנדיק די מאָמענטן, וועלכע זענען נוגע דער פאַרשמאַכטער יידישער באַפעלקערונג:

„היטלער־דייטשלאַנד — לייענען מיר צוו״אַנד אין דאָזיקן דאָקומענט — האָט באַפלעקט די פּוילישע ערד מיט דעם שענדלעכסטן פאַרברעכן פון גרויל־אַקטן איבער מיליאָנען יידן — פּוילישע בירגער איינגעזעסענע זינט דור־דורות אויף אונדזער ערד, פאַרטרייבנדיק זיי אין געטאָס. קיינער איז נישט אימשטאַנד צו באַזיגן אַ פאָלק, וואָס האָט געקעמפט אויף אַלע שלאַכטפעלדער פאַר פרייהייט

פון די פעלקער, וואָס האָט אויף זיין פאָן מיט אייגענעם בלוט אויפגעשריבן דעם לאָזונג „פאַר אייער און אונדזער פרייהייט"..."

יוסף לעוואַרטאָווסקי האָט אָרגאַניזירט דאָס ארויסגעבן אין דער יידישער שפּראַך „צום קאַמף" (אַזאַ נאָמען האָט געטראָגן אין יידיש דער צענטראַל־אָרגאַן פון צ"ק קפּפּ). ער רעדאַגירט די צייטונג, שרייבט אַרטיקלען, שאַפט די טאָג־צײַטונג פון פּפּר אין דער יידישער שפּראַך „איינִיקייט", ווי אויך די צייטשריפט „דער פונק", „דער האַמער" און אַנד.

ער געפינט זיך אין ענגן קאָנטאַקט מיטן צענטראַל־קאָמיטעט, וואַזונדערס מיטן גענעראַל־סעקרעטאַר מאַרצעלי נאָוואָטקאָ, וועלכער גיט די יידישע חברים אָנווייזונגען, ווי אזוי צו פירן די פּאַרטיי־אַרבעט, וויאזוי אָרגאַניזירן דעם קאמף קעגן אָקופּאַנט. לויט דער איניציאַטיוו פון פּפּר, אַדאַנק די באַמיאונגען פון יוסף לעוואַרטאָווסקי, איז אַנטשטאַנען אין געטאָ אַן אַנטיפאַשיסטישער בלאָק, אין וועלכן עס זענען געווען פארטראָטן צוזאמען מיט די יידישע קאָמוניסטן די קעמפער פון השומר־הצעיר, פון דער לינקער און רעכטער פועלי־ציון א"א פּאָליטישע ריכטונגען. דער בלאָק האָט מאָביליזירט די געטאָ־מאַסן צום קאמף קעגן היטלעריסטישן אָקופּאַנט.

דער אָרגאַן פון אנטיפאַשיסטישן בלאָק, דער „רוף" ווענדעט זיך אין מאַי 1942 צו די אונטעריאָכטע יידן, אַז זיי זאָלן

„פאַרוואַרפן דאָס געפיל פון יאוש, פאַרצווייפלונג און פּאַסיוון אָפּוואַרטן אויף דעם, וואָס דער גורל וועט זיי ברענגען. זיי מוזן אָנשטרענגען אַלע זייערע כוחות און צושטיין צום אנטיפאַשיסטישן קאַמף פון אַלע אונטערדריקטע פעלקער. זיי מוזן פונקט ווי יענע אויפנעמען אַ בלוטיקן קאַמף קעגן שונא... אין אָט דעם אנטיפאַשיסטישן געראַנגל פון די אונטערגעדריקטע פעלקער מוזן די יידישע מאסן פאַרנעמען א וויכטיק אָרט."

דער אַנטיפאַשיסטישער בלאָק האָט פאַרבונדן דעם קאמף פאַר דער אומאָפּהענגיקייט פון פוילן מיטן קאַמף פאַר דער סאָציאַלער איבערגעשטאַלטיקונג פון לאַנד, וואָס וועט שאַפן אַנטשפּרעכנדיקע באַדינגונגען אויך פאַר דער נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער אויסלייזונג פון די יידישע מאַסן. די פּפּר איז אויסגעוואָקסן אין געטאָ צו דער שטאַרקסטער אָרגאַניזאַציע. אויב אין יולי האָט זי געהאַט 30 קעמערלעך צו 5 מענטשן, איז זייער צאָל אין אַפּריל 1943 שוין דערגאַנגען צו 100 קעמערלעך. די אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט אין איר רשות 500 אַקטיווע מיטגלידער, איבערגעגעבענע אנטיפאַשיסטישע קעמפער.

גרייטנדיק זיך צום אַקטיוון ווידערשטאַנד אין געטאָ, צום שאַפן די יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע פון מענטשן פון פאַרשידענע פּאָליטישע אָנשויונגען, אָרגאַניזירט די פּפּר אייגענע יידישע קאַמפּס־גרופּעס, וועלכע ווערן אויסגעשולט מיליטעריש.

דער פאַרשטאַרקטער היטלעריסטישער טעראָר, די כסדרדיקע גאַסן־לאַפּאַנקעס, און באַזונדערס די ערשטע ליקווידאַציע־אַקציע פון יולי 1942 יאָר, פאַרשאַפט דער פּאַרטיי בכלל, און דער געטאָ־אָרגאַניזאַציע בפרט, גרויסע פאַרלוסטן. אין דער אויסערסט־שווערער צייט וואַרפט יוסף לעוואַרטאָווסקי דעם לאָזונג

פון אָרגאַניזירן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד אויף ביידע אָפּשניטן: סיי אין געטאָ, סיי אין וואַלד צוזאַמען מיט די פּאַרטיזאַנער. ער רופט צום אַרויסרייסן זיך מיט כוח פון געטאָ, דורכשלאָגן זיך דורך די געטאָ־מויערן צו די פּאַרטיזאַנער־מחנות. עס איז באַקאַנט זיין רוף: „יחידים וועלן אומקומען, אָבער טויזנטער וועלן זיך דורכרייסן"...

אין אויגוסט 1942 יאָר געלינגט דער געסטאַפּאָ צו אַרעסטירן יוסף לעוואַרטאָווסקין. ער קומט אום העלדיש אויף זיין קאַמפּס־פּאָסטן.

גאַס אויפן נאָמען פון יוסף לעוואַרטאָווסקי אין ביעלסק־פּאָדלאַסקי

אין דער „גאַזעטאַ ביאַלאָסטאָצקאַ" — אָרגאַן פון וואָיעוואָדישן קאָמיטעט פון דער פּוילישער פאַראייניקטער אַרבעטער־פּאַרטיי איז דעם 9־טן פעברואַר ד. י. געווען פאַרעפנטלעכט אַן אָפנער בריוו פונעם תושב פון ביעלסק פּאָד־לאַסקי, יוסף לעוו, היינט מיטגליד פון קולטור־געזעלשאַפטלעכן פאַרבאַנד פון די יידן אין ביאַליסטאָק. ער האָט פאָרגעלייגט צו באַערן דעם אָנדענק פונעם רעוואָלוציאָנערן אַרבעטער־טוער און אָרגאַניזאַטאָר פון העלדישן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ — יוסף לעוואַרטאָווסקי, דורך אָנרופן איינע פון די גאַסן אין ביעלסק־פּאָדלאַסקי אויף זיין נאָמען. עס איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז ביעלסק־פּאָדלאַסקי איז די געבוירן־שטאָט פון יוסף לעוואַרטאָווסקי.

די טעג האָט די דערמאָנטע צייטונג פאַרעפנטלעכט אַן ענטפער פונעם סעק־רעטאַר פון פּאָוויאַטאָוון קאָמיטעט פון פּזפּר, י. פּיעכאָווסקי, אין וועלכן מיר לייענען צוו. אנד.:

„מיר דאַנקען פאַרן דערמאָנען וועגן דער טעטיקייט פון יוסף לעוואַרטאָווסקי, וועלכער האָט זיין גאַנץ לעבן פאַרבונדן מיט דער קאָמוניסטישער באַוועגונג און געהערט צו די צענטראַלע פּאַרטיי־טוער אין צווישנמלחמה־פּעריאָד און אין די יאָרן פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. נעמענדיק אין אַכט, וואָס יוסף לעוואַרטאָווסקי איז קודם כל געווען אַ טוער פון דער קפּפּ, האָט דער פּאָוויאַ־טאָווער קאָמיטעט פון דער פּוילישער אַרבעטער־פּאַרטיי באַשלאָסן צו באַערן זיין אָנדענק בעת די פייערונגען לכבוד דעם 30־טן יאָרטאָג זינט דער אַנטשטיי־אונג פון דער קפּפּ, ד. ה. אין קומענדיקן יאָר. מיר האַלטן אָבער אויך פאַר נייטיק אָנצורופן אויף זיין נאָמען איינע פון די גאַסן פון שטאָט נאָך היינטיקס יאָר".

א.

רבקה ליטמאנס (פעלנער)

צום אנדענק פון ביעלסק און מיינע זעקס חברטעס

ביעלסק ליגט איינגעטונקט אין גרינס און אין בוימער. סעדער און לאַנקעס אין שטאָט און פעלד און וואַלד — הינטער דער שטאָט.

אַז מ׳קומט אַן מיטן וואָקזאַל, וואָס האָט צוויי באַן־ליניעס, איינע פון ביאַליסטאָק און איינע פון בריסק, גייט מען גלייך דורך אַן אַלייע צו דער הויפּטגאַס — מיצקעוויטש, וואָס ציט זיך העכער אַ קילאָמעטער איבער דער גאַנצער לענג פון שטאָט. איר האַקן איבער גאַסן און געסלעך אין דער ברייט און טיף פון שטעטל.

ביעלסק איז דער מיטלפונקט פון דער גאַנצער אומגעגנט און דער מאַרק איז דער מיטלפונקט פון שטאָט. אַ גאַנצע וואָך איז אויפן מאַרק פלאַץ שטיל, רואיק. דערפאַר אָבער ווען ס׳קומט דאָנערשטיק, לעבט אויף דער מאַרק, לעבט אויף דאָס גאַנצע שטעטל מיט אירע קליינע און גרעסערע געוועלבער. עס לעבן אויף די שפּייז און שיך געשעפטן. די שענקער און תבואה סוחרים. די פּויערים ברענגען פון דאָרף קעז און פּוטער, הינער און אייער, תבואה און קאַרטאָפל, און קויפן איין הערינג און זאַלץ, צוקער און בוימל, געבלומטע ציץ אויף קליידער, הויזן און בורקעס פאַר די מענער.

מיטוואָך שטעלט זיך אַ יריד אין גאַינעווקע, פאָרן די ביעלסקער אויף פורן אַ גאַנצע נאַכט, כדי צו פאַרקויפן דאָרט זייער סחורה, און אַזוי יאָר איין יאָר אויס.

אין מיטן גאַס קוקן אַראָפּ מיט חשיבות די שיינע צוויי שטאָקיקע מויערן פון באַרכאַטן, קאַפּלאַנסקי, אייזנשטאַט, לאַנדאַן, דער אַפּטייקער און אַנדערע. די איבעריקע הייזער — הילצערנע, וואָס שפּאַרן זיך אָן איינע אין דער אַנדע־רער, ווער מיט אַ שינדל דאַך און ווער מיט אַ וואַנט, אַ ביסל אין אַ זייט, טיפער אין גאַס געפינט זיך דער יפה־עינים בית המדרש, אַרומגערינגלט מיט אַ גאָרטן, וואָס אינעווייניק ביי אַ לאַנגן טיש, קען מען טרעפן אין די פאַרנאַכטן לערנען דעם רב ז״ל און אַרום אים זיצן מיט הכנעה און דרך ארץ עטלעכע יידן. לערנען חשובע בעליבתים, חסידישע יידן, לערנט אויך דער פּראָסטער עולם, הערט זיך אַ זיפץ, גיט עמיץ אַ קרעכץ, זיצן יידן איינגעזאַפּט מיט זאָרגן, טיילט מען זיך מיט אַנדערע — ווערט גרינגער אויפן האַרץ, שעפּט מען כוח צו דעם מאָר־גנדיקן עול.

און גייט מען ווייטער מיט דער הויפּטגאַס, קען מען אויך נישט אויסמיידן דאָס בית מדרש געסל (בערעק יאָסעלעוויטש גאַס) מיט אירע קרעפּטיקע הויכע געזונטע קצבים, וואָס האָבן געשמט מיט זייערע שיינע טעכטער.

ווי־נען דאָרט שניידערס, די קיסרימלעך, וואָס נייען בלויז הויזן פאַר די פּויערים. שוסטער און שניידערס, בעלי עגלות און פערדהענדלער, כליזמרים און דאָרפסגייער, וואָס זומער צייט זענען זיי סעדערס און אויפקויפערס. אויף דער גאַס געפינט זיך די באָד און די מקוה, דאָס שעכטהויז און דער הקדש, וואָס

אָפּטמאָל האָט מען געקענט דאָ טרעפן איבערנעכטיקן פרעמדע אָרימעלייט. דאָ האָבן זיך געפונען עטלעכע בתי מדרשים און חסידים שטיבלעך. דאָ האָט מען אויך געזען לייבקען (גאטשן) איילנדיק זיך מיט צוויי העמערס וואסער. באזאָרגן די אלע באלעבאָסטעס, וועמען מיט גוטע וואסער פון קריניצע אויף טיי און וועמען מיט וואסער פון ברונים. און געשמועסט האָבן אנדערע, אז לייבקע האָט עפּעס אין זיך פון א למד וואָווניק, והראיה: גוט איז ער תמיד, שמייכלט ער טאַמעוואטע, קיינמאָל קען מען אים נישט ארויסברענגען פון כעס. איז ווער געשטאָרבן אין שטעטל, האָט ער געלאָזן שטיין די העמערס און נאָכגעגאנגען די לויה. און געוווּסט האָט ער ווו יעדער איינער ליגט באהאלטן אויפן גוטן אָרט.

און האָט ער געענדיקט טראָגן וואסער אויף בית מדרש גאס, איז ער געקומען צו לויפן אויף אדלער גאס, צו באזאָרגן מיט פלאָמפּוואסער צאלקע דעם בעקער, דעם אָפּיצירל, דעם שמש, איצעלע בית מדרש, און געגאָסן האָבן שוין אויך פון זיינס א העמער וואסער די איזוואָשטשיקעס, וואָס זענען געשטאנען מיט זייערע בריטשקעס אויף אָרלער גאס און געווארט צו פירן פּאַסאַזשירן צום באן און פון באן.

אנטקעגן דער ארלער גאס ציט זיך ווייט און ברייט די 3־טער מאי גאס. רחבותדיק און מיוחסדיק מיט בוימער און גערטלעך ביי די שטיבער. דאָ האָט געוווינט דער אפּטייקער, דאָ האָט געוווינט מוזיקאנט דער אדוואָקאט און לאוווניק פון שטעטל, דאָ האָט געוווינט דער הארציקער טייערער רב ז״ל, וואָס איין טאָכטער זיינע איז געווען א קורצע צייט לערערין אין דער יידישער שולע און דער יינגסטער זון האָט געענדיקט די יידישע שולע. דאָ האָט זיך אויך געפונען דער שטאָט גאָרטן ווו קינדער האָבן זיך לוסטיק געשפּילט, זומער געזען קינאָס און „גוליאניעס”!

גייט מען ארויס פון שטאָט, זעט מען א סך פרייע פלאַץ פון פעלד און לאָנקעס, מיט בלומען און בוימער, וואָס שאַפט פון דערווייטנס א הערלעכע פּערספּעקטיוו: שטייען גלייכע שטאָלצע הויכע סאָסנעס, שלאנקע און קרעפּ־טיקע, ס׳ציט זיך אויך א יונג וועלדל, וואָס טיילט אויס פון זיך זאפטיקע ריחות און אין אלע זינגען די פויגל, אלע שיינען מיט גרינס און זון. דאָ האָבן קינדער פון שולע צוזאמען מיט זייערע לערערס, געמאכט שפּאַצירן, אויספלוגן, אין דערוואָכן און אין די שבת פרימאָרגנס. דאָ האָט מען אויך געהערט הילכיקע פריילעכע געלעכטערס פון יוגנטלעכע — פול מיט שפּאנונג מיט דראַנג צו ליכט, צו דער נאטור. דאָ זענען מיר חברטעס פון שולע, אָפט געקומען, גע־לייענט צוזאמען, געטיילט זיך מיט די איינדרוקן, דיסקוטירט, דערמאָנט זיך זכרונות פון שולע און פון שטעטל. און זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן אייניקע פון מיינע חברטעס, וואָס צוזאמען זענען מיר אָנגעקומען אין שולע און צוזאמען איר פארענדיקט. זעקס מיידלעך, זעקס חברטעס. עטל סוקעניק, בעלטשע שיינבוים, שבע גאלאוועסקי, ריטשע לעווארטאָווסקי, דאָבע זינגער און רבקה ל. נאר די לעצטע צוויי פון זיי זענען לעבן געבליבן. די איבעריקע האָט דער דייטש אומגעברענגט, פארשניטן, דערשטיקט און איבערגעריסן זייערע לעבנס.

נאָך זיצנדיק אויף דער שול־באנק האָבן די זעקס חברטעס געטרוימט צו

לערנען זיך ווייטער. באהערשט פון א שטענדיקן דורשט צו וויסן, צו קענען, צו זען די גרויסע וועלט, פאָרן זיי מיט באגרענעצטע מעגלעכקייטן אין ווילנע, אין לערער סעמינאר. אָבער לאנג זיך אויפהאלטן אין דער פרעמד קענען זיי נישט. צוליב די שווערע מאטעריעלע באדינגונגען, רייסן זיי איבער אינמיטן דאָס לערנען, ווער מיט א יאָר פריער, ווער מיט א יאָר שפּעטער. עס בלייבן נאָר כייטשע און רבקה, צוליב זייער עקשנותדיק אמביציעזן און שטארקן ווילן. זיי ברעכן זיך נישט איין, זיי האלטן אויס פינף יאָר ביזן ענדיקן דעם סעמינאר. אזוי איז דאָבע, וואָס שטאמט פון א טראדיציאָנעלע פרומע שטוב, קומענדיק צוריק פון ווילנע, געגאנגען זיך לערנען ביי דוקסינען פאר א פאָטאָגראפיסטין. זייענדיק פעיק צו צייכנען, לערנט זי זיך שנעל אויס דעם פאך. לייענענדיק א סך ביכער ווערט זי באהערשט און באגייסטערט פון א גרויסע מענטשלעכע אידיי. פּראָטעסטירט קעגן יעדע סאָציאלע אונגערעכטיקייט. פּאראכטעט יעט־ וועדע אונטערדריקונג, פארטראָגט נישט די אַטמאָספער פון דער בירגערלעכער סביבה, צו וועלכע זי וויל זיך נישט צובויגן און צופּאסן. זי האָפט און בענקט צו א וועלט פון גערעכטיקייט און מענטשן פארברידערונג. מיט דער זיכערקייט אז אָט דעם יושר און אמת וועט זי געפינען אין רוסלאנד, פארלאָזט זי פּוילן, אָבער אָט דער טרוים אירער, איז בלי שום ספק, נישט פארווירקלעכט געוואָרן. דאָרט קומט די גרויסע אנטוישונג. באלד ווערן אירע שפּורן פארשוווּנדן. ערשט אין די לעצטע 60 יאָרן געפינט מען איר אָפּ — אָבער שוין אין ווילנע.

די צווייטע חברטע עטל, א שיינע, א שטאָלצע, וואָס איז שטענדיק געגאנגען מיט א הויך אויפגעהויבענעם קאָפּ, און וואָס האָט געפילט אז זי איז ווערט באוווּנדערט צו ווערן, איז איר גאנצע האלטונג געווען פון א מענטש וואָס האָט א הויכן ווערט, נאָר האלט זיך עניוות׳דיק, צוליב איר שיינעם טאקט. זי ווערט אָפּט באהערשט פון שטימונגען, זי איז א אומרואיקע נאטור, אָבער שטארק געוואגט. באצאַלט אָבער טייער פאר איר געוואגטקייט. זי פּרוווט נאָך אמאָל איר מזל צו פאָרן אין סעמינאר, אָבער נאָך א יאָר איז זי געצוווּנגען דעם סע־ מינאר צו פארלאָזן. אָט דער קלאפּ האָט איר דעם שטאָלץ צעבראָכן. אין 1940 טרעפט מען איר ארבעטן אין קינדערגאָרטן, אָבער נישט אלס לערערין, נאָר אלס בוכהאַלטערשע. שבע — א שיין, הויך, סימפּאטיש מיידל, מיט א סך חן און ווירדע. רופט ארויס צו זיך ליבשאפט און אכטונג. א ווארימער שמייכל איז תמיד צוגאָסן אויף איר געזיכט און אירע טיפע גוטע אויגן פינקלען מיט ליב־ שאַפט. זי זינגט זעלטן שיין. איז נאָנט צו דער שולע, אָפּט לערנט זי די קינדער טאנצן צו די פאָרשטעלונגען. די טענץ טראכט זי אליין צו. זי שפּילט שפּעטער טעאטער אין דער ביעלסקער אמאטאָרן גרופּע; צוזאמען מיט אברהמ׳ל קאש, געווירצן, מיט מיניען, עטלען, ליבע אוזשיצקי א. א. פאָרן זיי אַרום איבער די קלענערע שטעטלעך ווי ארלע, בראַינסק, מילייטשיץ, און די דאטשע ערטער און ברענגען אהין פרייד און געלעכטער. אין 1940 איז זי פארוואלטערין אין יתומים הויז. ווו מיט איר צוזאמען ארבעט אלס לערער חיים דאָמב, וואָס האָט אויך געענדיקט דעם לערער סעמינאר.

גאָר אנדערש האָט זיך אויסגעטיילט אין דער גרופּע בעלטשע, א שטילע

א באשיידענע, א שעמעוודיקע און צוריקגעהאלטענע, פארקערפערט זי אין זיך אלץ וואָס איז עטיש, זי זוכט דעם מענטש אין זיין דערהויבנקייט. נאָך א פּאָר יאָר לערנען אין ווילנע, קומט זי צוריק אהיים, הילפלאָז און צעטומלט און אָנגערירט פון לעבן: דער גורל שלאָגט איר פּיינלעך און די נויט גייט איר נאָך פוסטריט. זי פּרוּווט געבן פּריוואטע לעקציעס, זי שרייבט אויך לידער. אין וועלכע זי געפינט א גרויסע טרייסט און באפרידיקונג.

און פּונקט ווי בעלטשע איז געווען נישט זיכער אין זיך, ווייל אירע שטרע־בונגען דערגרייכט זי נישט, אזוי איז ריטשע געווען דער היפך פון איר. א לע־בעדיקע, פריילעכע, טעמפּעראמענטפולע. שטענדיק אין באוועגונג. זי איז א שפּרודלדיקער קוואל. זי האָט אָפּט געגערעדט און היציק דיספּוטירט. אין איר געזעלשאפט האָט מען נישט געקענט זיין אומעטיק. אין שטוב ביי איר האָט מען איר גערופן „קאָזע”, א פּנים פאר איר פריילעכקייט און רירעוודיקייט, מיט איר געזונטן חוש פאר דער ווירקלעכקייט און מיט איר וויטן קוק, דערגרייכט זי אלץ. אלע אירע פארלאנגען ווערן מקויים. זי איז א דערפאָלגרייכע לערערין און די קינדער האָבן איר ליב. זי לערנט א יאָר אין קאָנסק און שפּעטער שוין אַלע יאָרן אין ביאַליסטאָק. פון א שטוב פון פּשוטע עמך מענטשן, אָבער גוטע און הערלעכע, קומט זי אריין אין א אינטעליגענטער סביבה, אין א אינטעלעק־טועלער סביבה פון לערער, שרייבער, קיסטלער, ארטיסטן א. א. וו. צוזאמען מיט איר מאן און געראָטן שיין טעכטערל שולמית גייט זי דעם לעצטן וועג מיט איר קלאַס און שול קינדער צו די גאז קאַמערן. אַזוי זענען זיי אלע אומ־געקומען, פארשוואונדן, טראגיש אָפּגעווישט, אויסגעווייטיקטע אין יסורים.

זייער הייליקער אָנדענק זאָל בלייבן איינגעקריצט אין זכרון.

יהי זכרן ברוך.

קינדער־שוישפּילערס

ביעלסקער רעליף
אין אמעריקע

אפרופן פון אמעריקע נאכן חורבן

ניו־יאָרק, אָקטאָבער 11, 1945

חשובער פריינט חנא טיקאָצקי!

אייער בריוו, וואָס איר האָט געשיקט צו אונדזער חשובער לאנדספּרוי, ליבע עלסאָן, האָט אונדז זייער ווייניק נחת פארשאַפט. אין געגנטייל, עס האָט אונדז ביעלסקער לאנדסלייט אויפגערודערט ביזן ביין און מאַרך פון מח... דער בריוו איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, ווי איר זעט פון דער ביילייגנדיקער קאָפּיע, אין דער יידישער טעגלעכער צייטונג „מאָרגן־פרייהייט". עס וועט אויך געדרוקט ווערן אין „פאָרווערטס". „טאָג" און „מאָרגן־זשורנאַל".

דער שרייבער פון די שורות איז אַליין אַ ביעלסקער. איך בין אַ זון פון אברהם יצחק ש"ב ע"ה (דער האראדענקער שוחט). בין פארהייראַט צו אַ טאָכטער פון שמואל גורניאַנסקי ע"ה אייער אַ געוועזענער שותף.

אַ ביסעלע ווייטער אין מיין בריוו וועל איך אייך בעטן אַ טובה פאר מיר אַליין. נאָר איצט וויל איך רעדן פון אייך און די לעבן־געבליבענע יידן אין אונדזער היים־שטאָט ביעלסק.

מיר האָבן דאָ אין ניו־יאָרק אַ ביעלסקער הילפס־פאַריין, ווו אַלע יידישע אָרגאַניזאציעס זענען אַנגעשלאָסן אונטערן נאָמען „יונאַיטעד ביעלסקער רעליף". אונדזער אויפגאַבע איז, זינט מיר זענען אָרגאַניזירט, שוין אַ לענגערע צייט, צו זאַמלען געלט און מיטלען צו העלפן אייך, געראַטעוועטע פון דעם נאַצישן גהינום, צו קענען זיך ווידער שטעלן אויף די אייגענע פיס; איר זאָלט קענען צוריק אויפבויען אַלץ, וואָס די היטלערישע רוצחים האָבן צעשטערט. די קדו־שים, די אומגעקומענע, קען שוין קיינער נישט העלפן, אָבער די וואָס זענען דאָ, דאַרפן און מוזן ווייטער אָנהאַלטן דעם המשך, דעם קיום פון ביעלסק.

אַלזאָ, אין די מלחמה־יאָרן איז דאָך געווען אָפּגערעדט צו קענען עפּעס הערן פון ביעלסק, פון די אַלע טויזנטער שטעט און שטעטלעך, ווו יידן האָבן געלעבט. נאָר אפילו נאָך דער מלחמה, ווען די נאציס זענען באַזיגט געוואָרן, האָבן מיר, פון אַלע אָנשטרענגונגען אויסצוגעפינען עפּעס פון אייך, געווען אָן רעזולטאַטן. מיר האָבן זיך געווענדעט צום „רויטן קרייץ", צו ה׳ כאברוצקי אין מאָסקווע, ווי אויך צו דר. עמיל זאָמערשטיין, דער הויפּט פון צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע, ווי אויך צו אַ דעלעגאַט, וואָס איז דאָ געווען פון פּאַריז, איינער אברהם ראיסקי, וועלכער האָט אויך א שייכות מיט ביעלסק — אָבער, צום גרעסטן באַדויערן, איז אַלץ געווען אומזיסט — גלייך ווי דאָס שטעטל וואָלט געווען אָפּגעווישט (כאָטש עס איז באַלד אַזוי) — ביז מיר האָבן באַקומען אייער בריוו און אויך א בריוו פון ה׳ כראבאלאָווסקי׳ן.

נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס מיר האָבן גאָרנישט געהערט פון אייך, דאָך האָבן מיר געזאמלט איבער זעקס טויזנט פונט געניצטע קליידער — פאַר מענער, פרויען און קינדער, און עס איבערגעשיקט (שוין איבער 8 חדשים) דורכן היגן „ראשיען וואָר רעליף", וועלכער האָט אונדז ערנסט פאַרשפּראָכן,

אַז די זאַכן וועלן גיין אויסשליסלעך קיין ביעלסק. ביז איצט האָבן מיר נאָך קיין ידיעה נישט וועגן דעם.

מיר האָבן אויך איבערגעגעבן דעם „דזשאָינט דיסטריביושאָן קאָמיטע", וויסנדיק אַז זיי האָבן פאַרטרעטער אין פוילן, אַז זיי זאָלן זיך שטעלן מיט אייך אין פאַרבינדונג. איצט געפינט זיך ביי אייך אין פוילן איינער אַ דר. שוואַרץ — האָבן מיר זיי געגעבן צוויי הונדערט און פופציק (250) דאָלאַר, אַז זיי זאָלן דורך זייער פאַרטרעטער אויסגעפינען, ווער און וואָס עס געפינען זיך אין ביעלסק, און עס גלייך איבערגעבן אין וועלכער עס איז פאָרם: קליידער, שפּייז, מעדיצין א. א. וו. אָבער נאָכאַמאָל, דאָס זעלבע — מען הערט נישט קיין וואָרט!

די מיטגלידער פון אונדזער רעליף־אָרגאַניזאַציע, פון וועלכן איך האָב דעם כבוד צו זיין דער סעקרעטאַר, האָבן זיך געפילט ווי פאַרצווייפלט — און מיט רעכט — ווייל ווי איז דאָס מעגלעך, עס זאָל זיך נישט דורכרייסן כאָטש איין בריוול? נו, ווען אייער בריוו איז געקומען, כאָטש אַז אַך־און־וויי וואָס פאַר אַ בשורות מיר הערן פון אייך, אָבער דאָך, ווייסן מיר אַרום פופציק אָדער פינף און פופציק יידן אין אונדזער שטאָט.

איצט, ה' טיקאָצקי, וויל איך זאָגן אָט־וואָס:

מיר דאָ, אַלע מיטגלידער פון אונדזער פאַריין (רעליף) וועלן טאָן אַלץ וואָס נאָר מעגלעך, אייך צו העלפן אין אלצדינג: אויב איר דאַרפט שפּייז, קליי־דער, געצייג־מכשירים און אַנדערע זאַכן. לאָזט אונדז גלייך וויסן וועגן דעם, און מיר וועלן באַלד אויספילן אייער בקשה.

מיר פאַרשטייען זייער גוט, וואָס איר און אַלע יידן זענען אַדורכגעגאַנגען אין די לעצטע פינצטערע און חושכ'דיקע יאָרן; די ליידן און פיין און וואָגלע־ניש און רציחות, — אָבער איך וויל אייך זאָגן, אַז איר זאָלט נישט זיין פאַר־צווייפלט. דאָס יידישע פאָלק איז שוין דורכגעגאַנגען פאַרשידענע צרות און יסורים. אמת, דער איצטיקער חורבן שטייגט אַריבער אין אַלע פרטים, די גע־וועזענע אין דער געשיכטע פון אונדזער אומגליקלעך פאָלק. אָבער מען מוז זיין שטאַרק! מען דאַרף אויפהאַלטן דעם ווילן צו לעבן און עקזיסטירן — דאָס יידישע פאָלק וועט בלייבן לעבן!

מיין הויפּט־שרייבן צו אייך איצט, איז, אייך צו פאַרזיכערן, אַז מיר, די ביעלסקער לאַנדסלייט, וועלן אייך נישט פאַרלאָזן. מיר וועלן אייך העלפן און העלפן!

עס וואָלט געווען ראַטזאַם צוויי זאַכן:

1. איר, די אַלע יידן, וועלכע געפינען זיך איצט אין ביעלסק, זאָלן האָבן אַ פאַרזאַמלונג און דערוויילן פון אייך אַ קאָמיטעט, לאָמיר זאָגן, פון אַ אַכט אָדער צען פערזאָן, און אַז דער קאָמיטעט זאָל זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַלץ, וואָס איר וועט באַשטימען. אונדז צושיקן אַ צעטל (רשימה) פון יעדן איינעם ייד, וואָס געפינט זיך ביי אייך. זיי זאָלן זיך אונטערשרייבן, אַז זיי האָבן דער־ווײלט דעם דאָזיקן קאָמיטעט. דאָס וועט אונדז געבן די מעגלעכקייט צו וויסן, אַז מיר האַנדלען דאָ מיט אַ פאַראַנטוואָרטלעכע קערפּערשאַפט, וואָס וועט האַנד־לען און אויסטיילן גערעכטיקייט און יושר צו אַלעמען.

2. ווען איר האָט שוין אַזאַ קאָמיטעט דערווײלט, דאַרפט איר פאַרלאַנגען פון דעם „דזשאָינט" פאַרטרעטער, פון דעם דר. שוואַרץ, וועלכער געפינט זיך איצט ביי אייך אין פוילן, אין וואַרשע, דוכט זיך, ער זאָל זיך שטעלן מיט אייך גלייך אין פאַרבינדונג, און אייך איבערגעבן די סומע, וואָס מיר האָבן דאָ אין ניו־יאָרק געגעבן דער „דזשאָיט דיסטריביושאָן קאָמיטע", אין געלט, אָדער אין שוה כסף: ווי קליידער, שפּייז און אַנדערע לעבנס־נויטיקע אַרטיקלען.

עס איז גאַנץ מעגלעך, אַז ער האָט עס שוין געטאָן, ווייל איך האָב גערעדט מיט אַ פאַרטרעטער פון דעם „דזשאָינט", און מען האָט מיר דערקלערט, אַז עס איז גאַנץ מעגלעך, אַז דר. שוואַרץ איז שוין מיט אייך פאַרבונדן. אויב עס איז אַזוי, וואָלטן מיר געווען זער און זער צופרידן. ווייל מיר קענען זיך פאַר־שטעלן, ווי אַזוי איר ווערט פילן, ווייסנדיק, אַז איר זייט נישט אַליין. נישט עלנט. נאָר אַז דאָ, ווייט איבערן ים, זענען דאָ אייערע ברידער און שוועסטער, וואָס זייערע הערצער זענען וואַרעם און פול מיט יושר און רחמנות.

אַלזאָ, ליבער ה' טיקאָצקי: טוט וואָס איך בעט אייך און טוט עס באַלד! לייגט נישט אָפּ! ווייל וואָס פריער מיר וועלן איינשטעלן די ריכטיקע פאַרבינ־דונג, אַלץ בעסער וועט עס זיין פאַר אייך!

מיר זאָגן אייך נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל: זייט מוטיק! האָט האָפענונג און גלויבן, און איר וועט זען, אַז ביעלסק וועט ווידער אויפגעבויט ווערן און דער ישוב ביעלסק מיט אַלע אירע אינסטיטוציעס וועט לעבן!

איצט, אַ פערזענלעכן פאַרלאַנג:

איך האָב געהאַט צוויי שוועסטער אין ביעלסק. די עלטערע, חיה שמש. איר מאַן, יחזקאל שמש מיט די צוויי זין זענען אין תל־אביב אין פאַלעסטינע. זי האָט נישט באַוויזן זיך אַרויסצוכאַפּן פון פוילן, ווייל די מלחמה האָט אויס־געבראָכן ריכטיק ווען זי איז געווען גרייט אַוועקצופאָרן.

די צווייטע שוועסטער, צביה זינגער, מיט איר מאַן יאנקל זינגער און די קינדער האָבן געוווינט אין בעלאוויעזש, אָדער לעצטנס אין גאַינאָווקע. איך ווייס נישט, וואָס מיט זיי איז געוואָרן. אפשר ווייסט איר עפּעס פון זיי, וועל איך אייך זער דאַנקבאַר זיין פאַר געבן מיר וועלכע עס איז אינפאָרמאַציע. טוט מיר די דאָזיקע טובה, ווייל איך בין זער אומרויק און פאַרצווייפלט וועגן זיי.

זייט אייך געזונט און שטאַרק און גיט איבער אַלע לאַנדסלייט אין אונדזער נאָמען אַ האַרציקן גערוס און אַ ווונטש צו בעסערע און רויקערע טעג און יאָרן אייך און אַלעמען.

מיר דערוואַרטן פון אייך אַ באַלדיקע תשובה!

אין נאָמען פון דעם ביעלסקער רעליף קאָמיטעט,

א ל י ה ו ס א מ א ל ס

קאָרעספּאָנדענץ סעקרעטאַר

חשובער פריינט י. קלעשטשעלסקי!

איך שרייב אייך אין נאָמען פון היגן פאַרייניקטן ביעלסקער רעליף קאָמיטעט (יונאיטעד ביעלסקער רעליף), פון וועלכן איך בין דער סעקרעטאַר.

אייערע קרובים דאָ אין אַמעריקע, מיטגלידער פון אונדזער אָרגאַניזאַציע. די חשובע פריינט קריסטאלס, האָבן מיר אויך געבעטן, איך זאָל זיך מיט אייך צוזאַמענשרייבן. און איך טו עס מיט פאַרגעניגן.

געוויס ווייסט איר, פריינט קלעשטשעלסקי, אַז אונדזער אָרגאַניזאַציע האָט געהאָלפן אונדזערע פאָר צענדליק לעבן־געבליבענע לאַנדסלייט אין אונדזער היים־שטאָט ביעלסק, מיט וואָס עס איז אונדז נאָר מעגלעך געווען. מיר האָבן זיי איבערגעשיקט הונדערטער פעקלעך שפּייז און קליידער און אויך באַדייטנדיקע סומעס געלט. מיר האָבן אַלץ געדענקט. אַז זיי וועלן קענען צוריק נעמען זיך אויפבויען זייער לעבן און פאַמעלעך זיך נעמען איינאָרדענען און אויפבויען צוריק דאָס, וואָס איז צעשטערט געוואָרן פון די בלוטיקע נאַציס. צו אונדזער גרויסן באַדויערן, איז נישט ווי מיר האָבן געדענקט אָדער געוואָלט. נאָר די פאַקטן רעדן דאָרט פאַר זיך אַליין. דער לעבן זייערער, נישט גענוג, וואָס זיי האָבן אלצדינג פארלוירן, זייערע טייערע, ליבסטע און אייגענע, און אויך גאַנצע משפּחות — איז די לאַגע דאָרט איצט אַזוי שרעקלעך, אַזוי שווידערלעך, אַז מען איז פּשוט נישט זיכער מיטן איבערלעבן דעם טאָג אָדער די נאַכט...

איך גלויב, פריינט קלעשטשעלסקי, אַז איר ווייסט עס אַזוי גוט ווי מיר דאָ. איר לייענט אויך די צייטונגען, און איר קריגט אויך רעיעלע ידיעות פון דער אמת'ער לאַגע דאָרט.

אונדזערע לאנדסלייט אין ביעלסק, האָבן אונדז כסדר פאַרוואָרפן מיט איין געבעט, מיט איין פארלאנג — מיר זאָלן זיי ראַטעווען! מיר זאָלן זיי אַרויסנעמען פון דעם בלוטיקן נייעם גהינום, וואָס הייסט איצט פּוילן. מיר האָבן זיי געגעבן מוט און האָפענונג, אַז מיר וועלן טאָן אַלץ, וואָס נאָר מעגלעך זיי צו העלפן.

אַלזאָ, איצט קום איך צום פּונקט מיט מיין שרייבן צו אייך.

איר ווייסט זיכער דעם פאַקט, אַז די היגע „אַמעריקאַנער פעדעראַציע פאַר פּוילישע יידן” מיט דר. יוסף טענענבוים אין דער שפּיץ, איז געלונגען צו קריגן פון דער פראַנצויזישער רעגירונג טראַנסיט־וויזעס פאַר צען טויזנט יידן. אַזוי שנעל ווי מיר האָבן זיך דערוווּסט וועגן דעם. האָבן מיר זיך גלייך געשטעלט אין באַרבינדונג מיט דער אָרגאַניזאַציע און מיר האָבן איינגעצאָלט פאַר 22 פּערזאָן פאַר טראַנסיט־וויזעס קיין פראַנקרייך. אַ וויזע קאָסט אונדז הונדערט דאָלאַר. מיר האָבן געשיקט וויזעס נישט נאָר צו ביעלסקער אין ביעלסק, נאָר אויך צו אונדזערע לאַנדסלייט אין אַנדערע שטעט אין פּוילן, ווי צום ביישפּיל: אין שטעטין, ווראָצלאַוו, ביאַליסטאָק, וואַרשע א. אז. וו.

מיר האָבן געקראָגן בריוו פון זיי און כמעט יעדער איינער, וואָס האָט געשריבן צו אונדז וועגן דעם איז אויסער זיך פאַר דעם „גליק" און זענען זער דאַנקבאַר, וואָס מיר ראַטעווען זייערע לעבנס פון אונטערגאנג.

מיר האָבן געקראָגן ידיעות פון דער אָרגאַניזאַציע, אַז אַ דעלעגאַציע איז שוין אָנגעקומען אין מיטן נאָעמבער צו מאַכן די נויטיקע אראנזשירונג פאַר זייער רייזע. און אַז יעדער פון זיי האָט באַקומען אַ נאָטיץ, אַז זיי זאָלן זיין גרייט צו פאָרן.

עס איז מעגלעך, אַז שרייבנדיק אָטדעם בריוו צו אייך, וועלן זיי שוין אפשר זיין אין וועג. כאָטש איך פערזענלעך גלויב, אַז עס וועט זיך נאָך געגנוג טעג פאַרציען, און אפשר — וואָכן, ביז זיי וועלן מיט מזל און גליק אָנקומען קיין פראַנקרייך.

יעדנפאַלס. חשובער פריינט קלעשטשעלסקי, איך וויל פון אייך אַ בקשה, און וויסנדיק אייער פאַרגאַנגענעם רעקאָרד, וועלכער שטייט ביי אונדז זער הויך, פיל איך, אַז איר וועט אונדז, דעם רעליף הייסט עס, נישט אָפּזאָגן, נאָר פאַרקערט, איר וועט טאָן צייטווייליק אַלעס מעגלעכעס, זיי, אָט די אָנגעקומענע, עלנטע און פאַרביטערטע מענטשן, זיי צו העלפן, נישט חלילה מיט געלט אָדער מאַטעריאלן, דאָס וועלן מיר טאָן דאָס בעסטע, וואָס עס וועט נאָר זיין איז אונ־דזערע כוחות, נאָר מיר ווילן, איר זאָלט זיי מקרב זיין, זיי זענען דאָך אויך אייערע לאַנדסלייט, אייערע אייגענע. זיי זאָגן אַ גוטן און מוטיקן וואָרט, זען זיי זאָלן זיך האַלטן ווי מענטשן און יידן, מיט רוהיקייט און כבוד, און דער־הויפּט — זיי האַלטן צוזאַמען!

דערהויפּט איז וויכטיק אַ טרייסטוואָרט, אַ וואַרימען מענטשלעכן געפיל צו אָט־די אומגליקלעכע, און דאָס איז אונדזער בקשה צו אייך, און אויך צו אונדזער לאַנדסמאַן און פריינט — דעם חשובן רעדאקטאָר פון דער פאַריזער „נייע פרייע פרעסע" — י. ראַיסקי, און צו די אנדערע ביעלסקער לאַנדסלייט, וועלכע געפינען זיך איצט אין פאַריז.

מיר דערוואַרטן, אַז איר וועט אויספירן דעם פארלאנג פון אונדזער רעליף און די פארפליכטונג צו אונדזערע עטלעכע געראטעוועטע.

אַ האַרציקן גערוס פון אייערע קרובים — די קריסטאלס. זיי זענען זער האַרציקע און פריינטלעכע מענטשן, און זענען אויך טיכטיק אין דער אַרבעט פון אונדזער רעליף.

מיט בעסטע גרוסן,

א ל י ה ו ס א מ א ל ס

סעק. יונאיטעד ביעלסקער רעליף

באַריכט פון דעם רעגולער מיטינג דעם 20טן אפּריל, 1947

אַ רעגולער מיטינג פון יונאַיטעד ביעלסקער רעליף איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן זונטיק בייטאָג, דעם 20־טן אַפּריל, אין אַקאַדעמי האָל, בראָדוועי און 14טע סטריט, ניו יאָרק. טשאַרלס גרינבערג, טשערמאַן.

דער פינאַנציעלער באַריכט ווייזט, אַז עס געפינט זיך אין:

סעיווינגס אַקאַונט 3279.8 דאָלאר ;

טשעקינג אַקאַונט 2,206.64 דאָלאר ;

צוזאַמען 5,486.50 דאָלאר.

אַ באַריכט ווערט אָפּגעגעבן פון דער קאָרד פּאַרטי. עס איז געמאַכט געוואָרן אַ ריינער פּראָפיט פון געגוויע 500 דאָלאר.

דער טשערמאַן באַדאַנקט דער טשערלעידי, מרס. אַפּעלבוים, און דער גאַנצער קאָמיטע, וועלכע האָבן אַזוי טיכטיק געאַרבעט אין פאַרקויפן די טיקעטס און אין אַראַנזשירן אַזאַ פיינעם אָוונט, און — איבערהויפּט פאַר אַזאַ גרויסן דערפאָלג.

עס ווערט אויך באַשלאָסן אָוועקשיקן נאָך אַכט פּעקלעך שפּייז דורך דער „קעיר" קאָמפּאַני צו לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך געווענדעט נאָך הילף (דאָס איז אויסער די 12 פּעקלעך, וואָס דער רעליף האָט אָוועקגעשיקט מיט עטלעכע וואָכן צוריק דירעקט קיין ביעלסק).

מרס. סאַמאָלס באַריכטעט אויך, אַז עס איז אָוועקגעשיקט געוואָרן עטלעכע פּעקלעך קליידער צו לאַנדסלייט אין פאַרשידענע שטעט אין אייראָפּע.

עס ווערט פאָרגעלייענט אַ קבלה (אַ רעסיט) אויף די געלט, וואָס מיר האָבן אינסטרואירט אויסצוצאָלן צו די קינדער אין בית־יתומים אין פראַנקרייך.

דער קאָרעספּאָנדינג סעקרעטאַר, א. סאַמאָלס, לייענט פאָר עטלעכע בריוו וואָס איז אָנגעקומען פון אונדזערע לאַנדסלייט, און אויך קאָפּיעס פון בריוו, וואָס ער האָט געשיקט קיין פּאַריז, פראַנקרייך און אין פּוילן.

די שטימונג פון אונדזערע לאַנדסלייט איז איצט אַ מער געהויבענע ווי פריער מיט עטלעכע וואָכן. איצט, שרייבן זיי, זענען זיי שוין זיכער, אַז עס וועט נישט נעמען לאַנג און זיי וועלן באַפרייט ווערן פון זייערע צרות.

אַ פאָרשלאָג איז געמאַכט געוואָרן, אַז מיר זאָלן האַלטן מיטינגען בלויז איין מאָל אַ מאָנאַט. דער פאָרשלאָג ווערט גוטגעהייסן.

עס איז אויך געפאַלן אַ פאָרשלאָג צו נעמען אַ גרעסערן צימער פאַר אונדזערע מיטינגען. עס איז באַשטימט געוואָרן אַ קאָמיטע צו פאַרהאַנדלען וועגן דעם ענין.

מיט דעם ווערט דער מיטינג געשלאָסן.

נעקסטער מיטינג דעם 18טן מאַי, אין זעלבן לאָקאַל.

א. סאַמאָלס,
פּיטשינג פאַר
בעני האָפמאַן

יונאיטעד ביעלסקער רעליף אוף ניו־יארק פרעזענטירט אמבולאנס צו מגן דוד אדום

מטיגלידער פון יונאיטעד ביעלסקער רעליף אין ניו יאָרק האָבן לעצטנס געשאָנקען אַן אַמבולאַנס צו מגן דוד אדום, געגצלעך אויסגעשטאַט מיט אלע לעצטע איינריכטונגען.

דער יונאיטעד ביעלסקער רעליף אין ניו יאָרק, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן הויפּטזעכלעך צו העלפן מדינת ישראל, האָט אָנגעפירט און אויסגעפירט דעם אַמבולאַנס פּראָיעקט אונטער דער פירערשאַפט פון מר. י. סעמיאט.

רעדנדיק אין נאָמען פון דער ביעלסקער אָרגאַניזאַציע, האָט מר. סעמיאט געזאָגט: די מיטגלידער פון דער גרופּע פילן, אַז מגן דוד אדום סוירוויסעס זענען זער וויכטיק און נויטיק פאַר ישראל׳ס עקזיסטענץ. נישט נאָר האָבן מיר בייגעשטייערט אַ געגצלעך אויסגעשטאַטן אַמבולאַנס צו ישראל׳ס ווונדערבאַרן רויטן־קרייץ, נאָר מיר האָבן אויך בייגעהאָלפן דעם אמעריקאַנער רויטן מגן־דוד׳ס באַמיונגען צו פאַרגרעסערן און וויסנשאַפטלעך ווידער איינשטעלן דעם קאָלאָנעל דייוויד מארקוס בלוט־באַנק און פּראַקשאַנאַציע צענטער אין יפו.

דער מגן דוד אדום האַלט אויס אונטערערדישע שעלטער־קליניקס, אויף 73 ערשטע הילף סטעישאָנס לענגאויס מדינת ישראל, פּארוואלטער מיט ישראל׳ס איינציקער עמוירדזשענסי אַמבולאַנס סוירוויס און וואלונטער אוקסילערי מעדיקעל קאָרפּוס. זיי האַלטן אויך אַן די נאַציאָנאלע בלוט־פּראָגראַמען און זענען ישראל׳ס צווייטע שוץ־ליניע אין קריג און אין פרידן.

אינהאלט

מיין שטעטעלע ביעלסק

אומקום און שוידער

אינסטיטוציעס אין ביעלסק

מענטשן טיפּן

ביעלסקער רעליעף אין אמעריקע

דברי סיום

תם ונשלם ספר בילסק פודליאסקי. הוצבה המצבה על קברות האחים של קדושי בילסק, הטמונים באלמוניות בארצות נכר, וינון שמם לנצח.

היה המאמץ גדול. שנים טיפלו בספר יקירי בילסק, אשר ראו חובה קדושה לעצמם להציב יד ושם לקהלת קודש זו.

במאמצם זה הושב כבוד יהודיה, אשר חיו ומתו כיהודים ובכך קידשו שם ישראל לדורותיו. בחייהם כיהודים ובמותם כיהודים ציוו לנו את החיים במדינה ובכוחם הגענו עד הלום. יהי זכרם חרות בלבנו לעדי עד.

יעמדו, אפוא, על הברכה מארגני השרידים של בילסק, עושי מעשה הספר ומציבי הזכרון ליקירי לב כל יוצאי עיר זו:

ח. ברכט ז"ל, אשר בביתו הוקם ארגון יוצאי בילסק ואשר היה מראשוני הוגי ספר הזכרון לקדושיה.

י. שורפ ז"ל. אשר היה חברו לרעיון ואח לו.

וייבדלו לחיים ארוכים אנשי הועד הראשון וממשיכיו: ר. אוזשיצקי. מ. אלפרט, י. גולדוייץ, ד. מלמדוביץ וא. שטיינברג, אשר היוו ועדה לעריכת הספר וזכו ובזמנם קם והיה הספר ואתם פ. אורן וח. דרורי, אשר ליוו במאמצם את חברי המערכת ועודדום בהמשך פעולתם.

עוד ייכתב הרבה על אירגוני העולים, אשר בחושם הלאומי הגורלי ידעו להוות מוקד ענין חברותי לעולים, מעודדי רוח למתלבטים בבדידותם ומשיבי נפש למוכי הגעגועים לבית אבא, אשר כה רבו בימים ההם. בהיות הארץ קטנה והישוב היהודי בה קלוש.

מאז 1925 ידעו אנשי בילסק את ביתו של משה אלפרט כבית ועד לנדחי בילסק ברחבי נקודותיו המרוחקות של הישוב בארץ, כאן התלכדו בודדי בילסק בליכוד של אחוה וסעד הדדי. וכאן עלה והופיע הצורך בהקמת גוף בילסקאי ממוסד, אשר יהווה כתובת למתקבצים ארצה אחרי השואה הגדולה, וילכדם בליכוד של זכרון משותף והזכרת שמם של קרבנות השואה.

עם סיום פועל זה נוסף עוד ספר לספרי המארטירולוגיה היהודית. כבני עם הספר, המיחסים ערך לספרי גורל ותעודה, נדע מה ערך פעלם של מסיימי ספר זה וניתן תודתנו להם, כי בספר זה נגולה חרפת האלמוניות של יקירינו, הוצב עמוד זכרון למקדשי שם עמנו והוטלה האזהרה החמורה — **לא עוד לשוב למצב** ולגורל אשר עדה ליקירי נפשנו.

ואלה שמות קדושי בילסק פודליסק

(שנמסרו לנו על ידי קרוביהם וזוכריהם. אנו מצטערים על מיעוט מספר המונצחים. ליותר לא נענינו. השמות ושמות המשפחה נרשמו בכתיב לא־אחיד, כפי בקשת מגישי הרשימות).

א

אברמוביץ מיכאל
לאה (סימנר) אשתו
שלמה (בנם)
אברמוביץ יוסף
אגרעס פייגל
אגרעס מנוחקע
אגרעס אסתר
אדלער חנע
חיה (אשתו)
נחום, טויבה (קינדער)
אוטשטיין דבורה
אוטשטיין אברהם יעקב
אוטשטיין יעקב
אוזשיצקי אריה
טעמע (אשתו)
אברהם. הרשל
ושרה־ליבע (ילדיהם)
אוזשיצקי אריה
אשתו פערל
2 ילדים
אוזשיצקי סענדער
אשתו חיה מינדל
(שפיצקובסקי)
אוז׳יצקי משה יוסף
שושע (אשתו)
אוזיצקי אסתר לאה
אוזיצקי חיים יצחק
אוזיצקי משה
אוזשיצקי אריה
טעמע (פרוי)
אברהם, הערשל
שרה־ליבע (קינדער)
אוזיצקי פריידע
אוז׳יצקי טעמע
אוז יצקי אברהם
אוזיצקי הרשל
אוזיצקי שרה־ליבע
אוזיצקי שרה
אוז יצקי עלקע
אוז יצקי ליפא
אוז יצקי הדסה
אולניצקי אברהם
אביו ואח
אולניצקי לאה
אידלמן ירחמיאל
אידלמן חייה (לעוו)
אידלמן משה דוד
אייזנברג שעפסל
עטל פרוי (סוקניק)
איזק (זון)
אייזנברג רבקה
אייזנברג חנה־ביילע (לאנדע)
איזנברג הערשל
איזנברג מרדכי (בן אלימלך)
איזראעלסקי רחל
4 ילדים
איינשטאד ומשפחתו
אלברג אסתר ובעלה

אלפרט חנן
לאה (אשתו)
בנים: יצחק, ראובן,
משה
אפלבוים יעקב
אפרות פדיה ומשפחתו
אפלבוים יענטע
אפשטיין רוזה ומשפחתה
אפשטיין דוד
חיה (אשתו)
רבקה בתם
הערשל בנם
אפשטיין רוזה (סמיטיצקי)
אקרנוביץ יוסף ומשפחתו
אקרנוביץ קדיש ומשפחתו
אקרנוביץ אליהו
בתיה (אשתו)
שעפסל, לייזער (בנים)
אקשטיין דוד
בלומקה אשתו (זינגר)
2 ילדים

ב

בוירסקי משה
רבקה אשתו (קרוצל)
רחילקה בתם
בוירסקי שמואל
אשתו (מבית גלז)
בורדו יוכבד (פרידקס)
דאשה, חנה (בנות)
חיים (בנה)
בורלא יהודה
אסתר אשתו (גרודזנסקי)
משה בנם

מרים בתם
בידר שלמה ומשפ׳
בידר לייבל
בידר מאשקה
בידר גרשון
יענטל (אשתו)
בילסקי דבורה
אברהם, אהרן,
יונה (טייבע) (ילדים)
בילסקי זאב
בילסקי צפורה אשתו
בילסקי מרים הבת
בירנבוים ירחמיאל ואשתו
והבנות
בירנבוים בלומה ואחותה
בן־דעת הרב ר׳ משה אהרון
חיה אלטע הרבנית
בן־דעת דוד
בן־דעת ביירל (דב)
בן־דעת שלמה
בן־דעת סימה
בן־דעת לוקה
בן־דעת שולמית
בס (סנדלר) ומשפחתו
בקנשטיין יעקב ומשפחתו
בקרמן ביילצע
בקרמן אברהם
בקרמן ביילע ומשפחתה
פייגל. ליבע (בנות)
ברוורמן חנה ומשפחתה
ברזינסקי יעקב
סימה רחל (ליכטציער)
אמנואל (בנם)
ברזינסקי נחקה
אברהם איצי, יונה
בלקה (ילדיהם)

ברזינסקי׳ סימה ומשפחתה
ברזינסקי רחל
ברזינסקי מנדל והילדים
ברזינסקי נתקה
ברזינסקי פניה
בריקר נחום
ברכט זבולון (זאוול)
דינה (אלגרוד) אשתו
משה, שלום (בניהם)
רחל (בתם)
ברכט סימה
בערענגאל משה
בערענגאלץ ליישקע
פערל אשתו (ליטמנסן)
ילדיהם משלה ומאשעלע
ברנהולץ חנה (סיני)
ברנהולץ מישקע ומשפחתו
ברנהולץ רבקה
ברחנהולץ מישקה ובתו
ברנהולץ מאשה
ברנהולץ משה
ברנהולץ פרל
ברנהולץ חנה שרה
ברנר אלתר
אתל (אשתו)
וייזר, נתן,
פייגל (ילדיהם)
ברנר יעקב
ברנר רחל
ברנר חנה
ברנר סוניה
ברנר חנוך
ברנר הנדל
ברנר נתן
ברנר לייזר
ברנר רייזל
ברנר מרגולה
ברנר פייגל
באש שרה
ברנר אליעזר
אסתר אשתו
פייגל (בת)

ג

משפ׳ גולאנט
גאול יצחק
מאַטל אשתו (ולך)
דינה, דבורה,
רבקה (בנותיהם)
גאיל יצחק
מאשא (אשתו)
אליעזר, משה,
רחל (ילדיהם)
גאלדע אברהם
גיטל (אשתו)
קאפל, קיילע.
הערשל (ילדיהם)
גארביין וועווקע
אשתו וילדיו
גארפינקל הערש
סוניע אשתו (פשקין)
ושתי בנות
גארפינקל הערש
גולדע אשתו)השקין(
וילד
גארפינקל נחמיה
שרה אשתו
(קראסנאגלאווע)
רחל, גיטל (בנותיהם)

גד, בנימין
ביילע (אשתו)
פישל, גוטקע,
חנה לאה (ילדיהם)
גדליביץ לייב
אלתר, שיינה, שבתאי
ומרדכי (ילדיו)
גדליביץ יוכבד
גוטרמן שלמה
חיה אשתו (קפלינסקי)
גוטרמן מרי׳
גוטרמן מאיר
לאה אשתו (גלנט)
צבי (בן)
רחל (בת)
גוטרמן משה
אסנה אשתו
(רישלבסקי)
אלי (בן)
מירקלה (בת)
גולדויץ משה
גולדויץ יחזקאל
גולדויץ (קלינרמן) צפורה
גולדויץ אפרים
גולדויץ בלומה
גולדויץ בלומה (רביץ)
גולדויץ אפרים
גולוועסקי משה
הניה (אשתו)
ומשפחתם
גורביץ ירחמיאל
גורביץ דוד
גורביץ שרה
שרה (אשתו)
משה, דוד,
אייזיק (ילדיהם)

גורביץ משה
גורביץ אייזיק
גורביץ זיידל
גורביץ פרומה
גורביץ וולבל (ווּפקה)
רחל בתו
גורביץ זיידל
ווספה אשתו
גורנינסקי פייגע נעכע
גיפשמן סלאווע
גופשמן יעקב
גלאגאווסקי שעווע
גלאגאווסקי משה
העניע (אווליטש)
ובת מאשע
גלגובסקי חיים
גלגובסקי סאריע
בלומה (קסטין) אשתו
מאשא (בתם)
גלוגובסקי מלכה
גלגובסקי פרץ
צילה (אשתו)
קלמן, משה (בניהם)
גלגובסקי מאיר
הדסה (אשתו)
רייזלע (בתם)
ובן
גלגובסקי שמחה
סוניה אשתו
(ונגרובסקי)
חיים (בנם)
משפ׳ גלאס
גלברד מנדל
מלכה אשתו (גוטרמן)
גלבורט מנדל
פרומה אשתו (גלבורט)

גלבורט מרדכי לייב
פרומה אשתו
יוספה (בתם)
גלבורט מנדל (בן יוסף)
גלעזער פייוול
גלעזער פעשע (ליטוואק)
ו־4 ילדיה
גלעזער חיה
ו־7 ילדים
געלער, סוניה ואברהם
והוריהם
גלזר רבקה
גלזר צביה (ולודבסקי)
גלזר ראובן
גלעזער שלמה
גלעזער פייוול
פרוי פעשקע (ליטוואק)
ו־4 ילדים
גלנט יעקב
ריבה אשתו (גוטרמן)
בלה (בת)
אייזיק (בן)
גלנט איזיק
גלר ובנו אברהם
גרודזנסקי אברהם
(בן דוד הירש)
ראיקה אשתו (פרבר)
דוד בנם
גרודזנסקי יעקב
(בר' דוד הירש)
רוזה אשתו (גלסקי)
ילדיהם: מאשה ושלמה
גרודזנסקי יוסף
(בר' דוד הירש)
רייזל (קרצמר) אשתו
ילדיהם: גיטל ואסתר
גרמייזה שרה

ד

דומב נחמה
דומב אבא ומשפחתו
דומב חיים
דומב פייגה ובתה
דומב ישראל
דומב ישראל ומשפ'
דומב שלום
דננברג סוניה
דננברג חיה (פינקל)
דננברג שמואל
דנסקי יעקב

ה

הורוביץ איסר דוד
כווליש (כהן) אשתו
הירש בעבעל (קפלנסקי)
2 בנים

ו

וואדילאווסקי ישראל
אשתו ושני ילדיהם
וואדילאווסקי חנה
וואדילאווסקי פעסי
וואדילאווסקי לייבל
אשתו ושני ילדיהם
וואדילאווסקי יוספע
וואדילאווסקי רחל
ודמן, אייזיק ומשפחתו
ואדמאן כל המשפחה
וואיענטשער שפרה ומשפחתה
וולמן המשפחה

וולמאן אפרים ומשפחתו
וולפסון שרה
וולפסון מינה
וולפסון דורה
וולפסון יצחק
רבקה אשתו
פשקה בת
וולפסון המשפחה
וילק
רייזל אשתו (זונדלזון)
2 ילדים
וינבסקי סוניה
וינבסקי זליג
וינבסקי זיסעלע
וויינברג ד"ר ומשפחתו
וינוגרד עלקע
וויינשטיין (אמא)
מישה, גניה (ילדים)
וינוגרד אברהם ואשתו
וינוגרד חונקה
וויינשטיין פייגע (גאילע)
מיכאל, עווליש (בנים)
וינשטיין ניוטה
מישה, גניה
מזא"ה (אשתו של ד"ר
סוניה מזא"ה
וישניא חיה
וישניא גדליהו
וישניאק אליעזר
מנוחקע אשתו
ולודבסקי איסר
וולודבסקי פסח
משה (בנו)
ולודבסקי פניה
ולודבסקי רוזה
ולודבסקי ערשל
ולודבסקי גרשון

ולודבסקי צישיה
2 ילדים
ולודבסקי בערל
וואסילקובסקי יצחק
צביה אשתו (וויינשטיין)
ילדיהם: מרים, יעקב,
ראובן
ווסר מרדכי
חנה אשתו (קמיניצקי)
שיינה (בת)
וולציק ומשפחתו
וועגראווסקי כל המשפחה
הוריה של סוניה
וצקי חיים
וצקי העני
וצקי דוד
וצקי רבקה
וצקי צילה
וקסלבלט ריבה
(בת זאב ורייצה)
ותינוק
וקסלבלט יצחק
זבלודובסקי ישראל ומשפ'

ז

זאגעל דב (ברל)
שיינצע אשתו
(קובלינסקי)
ויוסי (ילדם)
זופ קרעשע
טייבע, שרה (בנות)
זונדלזון יענטע, בעלה ומשפ'
זילברברג אלטע
זינגר הרשל
בלומקה (אשתו)
זלוטקביץ עמנואל

ח

בילובסקי אנוך
נחמה רייזל (אשתו)
4 ילדים
חזן מאיר
רבקה (אשתו)
משה, מיכאל,
חיים (בניהם)
חזן שלמה
דינה (אשתו)
וילדיהם
חזן משה
שיינה אשתו
(אוסטקובסקי)
וילדיהם
חילקין יוסף
פראדל אשתו
וילדיהם
חילקין פנחס
רבקה (אשתו)
יעקב, חיה (ילדיהם)
חנטוב יהודית ומשפ'
חנטוב עקיבא ומשפ'
חרבלובסקי בלה
חרבלובסקי מנשה (בן־יוסף)
חרבלובסקי שיינדל (בת יוסף)
חרבלובסקי יעקב (בן יוסף)
חרבלובסקי ליפא
חרבלובסקי קלמן (בן ליפא)
פערל (אשתו)
חינקה בתו
חרבלובסקי לייבל (בן ליפא)
חרבלובסקי הלל (בן מנשה)
קאטקא, פאטקא
מיניה (בנותיו)
חרבלובסקי רייזל (ולודבסקי)
ובת קטנה
משה (בנה)
חרבלובסקי בלה
מנשה, שענדל (ילדיה)
חרבילובסקי אנוך
נחמה רייזל (אשתו)
3 ילדים

ט

טחור שפסיל
אשתו שיינה
משה יוסף (בנם)
טחור מאיר
רחל דבורה (אשתו)
טייכמן משה
והמשפחה
אשתו חנה (לבנטל)
טיקוצקי ליבע
בנימין (בנה)

י

יאנאוו אלטע
יאנאוו עלקע
יאנאוו שמואלקע
יאנאוו חנה
יאנאוו איטשע
יונגערמאן טייבה
יונגערמאן משה
פערל (אשתו)
לאה'לע, יוסף (קינדער)
יחיאלציק ניסן

יסינובסקי שמחה
פייגל אשתו

כ

כהן מירקע ובנה
כהן חיים
משפ׳ כהן
כץ שמעון
שרה (אשתו)
אברהמ׳לע (בנם)
כץ יוסף

ל

לבנדיק פרידה (קרמר)
לבנדיק יצחק
לברטובסקי נחמה ומשפ׳
לברטובסקי רבקה ומשפ׳
לברטובסקי לייב
לברטובסקי יהודה
לייבל, מרדכי (בנים)
לברטובסקי משה חנוך
שרה (אשתו)
לברטובסקי ברל
לאה אשתו
לברטובסקי אהרן יוסף
לברטובסקי יחיאל
גישה אשתו
פייגע, גולדה, חייצע
(בנות)
יהודה, לייבל, מרדכי
(בנים)
לעווארטובסקי יענטע
(פניקל)

לברטובסקי ברוך ומשפ׳
לעווארטובסקי מאטקע
לעווארטאווסקי שעפסל
לעווארטאווסקי שבע
לברטובסקי וזיה
לעוו יעקב
דינה (אשתו)
יצחק (איזי) בן
צילה (בת)
לעוו דוד
לב מנדל
איתקה אשתו
(אוז׳יצקי)
הלל וחיה (ילדיהם)
לעוו חיים
חנה רבקה (אשתו)
לעוו אברהם יצחק
חנה ריבה (אשתו
יעקב, מטיל, שיינע
ליבע (ילדיהם)
לעוו שמואל
לעוו חנה (קלעשצ׳עלסקי)
לעוו שלמה
לעוו חנה־פייגע
לעוו לאה
לעוו רבקה
לעוו דבורה
לב פישל
אשתו וילדיהם
לעוו הניה (סיוור)
לעוו חיה (אידלמן)
לעוו דוד
לעוו שמואל
לעוו חנה
לעוו שלמה
חנה (אשתו)

שמואל, חיה, יעקב
(ילדיהם)
לעוו חייה
לעוו יוסף
לוין רייצה (בת משרדכי
שלמה גדליביץ)
לוין יוסף
לוין שמואל
לוין לייב ומשפחתו
לעווין שמואל
דובה אשתו (אוזשיצקי)
לעווין מענדל (שפירא)
לוין נחמה (בוקוסקי)
לוין בערל
חנה (מלמד) אשתו
לוין ישעיהו
לוין זאב (בן שמואל) וועלוול
לוין מאשה
(בת זאב ורייצה)
לוין דב (בר׳ יוסף)
לוין חנה
לוין שמואל (בן דב)
לוין מינדל (בת דב)
לוין דב
לוי משה (בן שמואל)
לוין דבורה
לוין יצחק (בן משה)
לוין שמואל (בן משה)
לוין גיטל (בת משה)
לוין שרה (בת משה)
לוין שמואל (בן יוסף)
לוין מאשה (פרבר)
וילדיה
לוין אריה לייב (בר׳ שמואל)
מירקה (אשתו)
לוין רחל, בעלה וילדה

לוין שמואל (בן אריה לייב)
לוין דובה
(מבית סנדר אוזיצקי)
וילדיהם
לעווין יעקב (בן שמואל)
לעווין נתן (בן שמואל)
לונדון שלמה ומשפ׳
לעווקאווסקי איטקע
לעווקאווסקי שלום
לעווקאווסקי ביילע
לזובסקי ראובן
לזובסקי ניומע
חיה רחל (פרוי)
אידה, רייזל (טעכטער)
לזובסקי חיה־רחל
ליטוואק פרומע ובעלה משה
ועוד 10 נפשות
ליטוואק אלטער
איטקע בלומע (פרוי)
ליטוואק חיים
ליבע (אשתו)
2 בנים
ליטוואק איטקע
בעלה איצע־חיים
5 ילדים
ליטוואק ליבע (גלעזער)
ליטוואק חיים
2 ילדים
ליסנסקי מירקע
ליסאנסקי ישראל
שפרינצע אשתו
ושלושה ילדים
ליסאנסקי ברוך
אשתו ו־3 ילדיהם
ליסאנסקי קאפל
אשת ו ושני ילדיו

ליפשיץ בשקה (בוירסקי)
בעלה ובנם דוד
ליאצקי דוד
גיטל (ליכטציער) אשתו
יעקב (בן)
רייזל (בת)
לעשטש חיה
לעשטש משה
מיט זיין משפחה
לעשטש שלמה
איטקע (אשתו)
2 זין
מאשתו הראשונה 2
פארהייראטע טעכטער
און אַ זון
לעשץ סאַנע
חוה אשתו (גארפינקל)
שמעון לייזר (בנם)
ליישקע נחה
ליישקס דוד
ליישקה ברנהולץ
לאמפרט אסתר (אודל)
לאנדע פייגע
לאנדע משה
לאנדע באַשע

מ

משה יצחק (דער שמיד)
מוזיקנט שעיה
לאה (אשתו)
אַלה (בתם)
מוזיקנט אלטער
מאניה
ושני ילדיהם

מוכאניק תנחום
יהודית (אשתו)
פסיה (בת)
ברוריה ומשפחתה
לאה ומשפחתה
משה
יחצק
אתל עם בתה
מורגנשטרן רחל וההורים
מורגנשטרן יוחנן
מורגנשטרן מרדכי
חמורגנשטרן יחיאל
מוסטובסקי ישעיהו
בילה (אשתו)
ליובה (בתם)
מוסטובסקי חנה (בבל)
מאסטאווסקי אלטער
רחל (פרוי)
מאסטאווסקי ברוך
בעבעל (פרוי)
שייקע (זון)
און זיין פאמיליע
מאסטשאנסקי אלטער
פרוי איטקע (פארבער)
2 אינגלאך
מזיא יעקב
פרידה אשתו
מוסיה (בנם)
מזיא מיכאל
מניה אשתו
ילדיהם אפרים ולוסיה
מזיא נחום
שערעס מינה (מזיא)
פומה (בן)
תליה (בת
מזיא (אשת ד"ר מאזיא)

מזיא אפרים
מניה אשתו (קרוגמן)
לוסיה (בת)
מזיא יעקב
פרידה (אשתו)
מוסיה (בן)
מינוביצקי אליהו
אשתו אסתר
וחמשה ילדים
מינוביצקי שמואל ואשתו
מלמד אלתר
דובה (אשתו)
אהרן מאיר, עלקה,
רבקה, יצחק אלי
(ילדים)
מלמד שלמה יוסף
יוכבד אשתו (קפלנסקי)
מוניה, מיכאל (בנהם)
מלמדובץ שרה
מלמדוביץ אפרים
מאלין לייבל
מאלין בוזאק
מרינסקי נתן
חיה (אשתו)

ס

סולוביי חיים
סיבה בעבל אשתו
(ברכט)
שושנה, דבורה (בנות)
יואל (בן)
סאקאל מרדכי
חנה אשתו (פשקין)
2 בנות

סוקני ק שיינע חיה
סורסקי שמואל־בר
מירל (אשתו)
אסתר, רבקה,
מיכאל, יצחק
(ילדיהם)
סטופניצקי שאול
עמנואל, בת־עמי,
פנינה (ילדיו)
סטופניצקי מנחם
קיילה אשתו (לונדון)
חנה, בן־עמי (ילדיהם)
סטופניצקי שאול
סיואֶר מרדכי
סיואֶר הענע (מבת לעוו)
סיואֶר אריה
סיואֶר לאה
סיואֶר בתיה
סמגלר יהודה
יחה (שורפ) אשתו
יוספה (בת)
סמגלר ישעיהו
שיינה חיה (אשתו)
מודל (בן)
איד קע(בת)
סימיאטיצקי לייצע (קבינוקי)
ומשפחתה
סעמיאטיצקי צביה (לאה)
סעמיאטיצקי רחל (ראזן)
סעמיאטיצקי יודל
סימנר משה יצחק
סימנר יעקב
חניה אשתו
חוה, צפורה (בנותיהם)
סיני פאֶשה

סיני רחל
(בת זאב ורייצה לוין)
סיני ברוך
בנם של רחל ודוד
סיני שלמה
סיני פבא (פרל)
סיני יוסף
העדזשע אשתו
(רוביניאק)
סיני ציווע
סיני פרידה ואחיה
סיני יוסף
סיני צילה, בעלה שראל
ובנם איזי
סניצקי איצל
סאניצקי יעקב
ספזניק גיטל ובעלה וילד

ע

עדערמאן צירל ובעלה
עדערמאן העניע ובעלה
וילדיה
עדערמאן מאָטל ואשתו
עדערמאן שרה, בעלה וילדיה
משפ' עלבערג
עלעבערג יעקב

פ

פוקס חיה (מארינסקי)
פוקס משה
פוקס אסתר
פוקס יעקב
פוקס שעפסל
פוקס מוישקע
פוקס ביילא
פולונצקי לולו
בן אחד
פולונצקי דוד
פולונצקי אלה (ולודובסקי)
פעטלאק יעקב (בן אליהו)
פטמאק אפרים (בן אליהו)
פטלאק אליהו (בן משה)
פעטלאק חיים (בן אליהו)
פיטלאק אליהו
פערל אשתו (אוזשיצקי)
פיטליוק יעקב
פערל (אוזשיצקי)
פטרבורסקי מרדכי לייב
(בן יוסף גלבורט)
פרומה אשתו (גלבורט)
יוספה (בתם)
פין חיים
אשתו והילדים
פין שיינה־עלקה (אמא)
גיטל, שיעה, חיים
וכל משפחותיהם
משפ' פיאסעק
חנה, אברהם, נחום,
לנך ומשפ'
משה, חנה, דוד, נחום,
מאיר ומשפ'
יצחק, פייגל, עטל
שרה, ברוך דיסטלמן
ריבה, אברהם הופמן
ערשל, חנה פיאסעק
שעפסל, גוטקה, טייבע,
עטל
פלוטניצקי יעקב

פלוטניצקי רחל (מלמדוביץ)
פניקל חנא ומשפחתו
פניקל פעשע־חוה
פרלשטין יוסף
עלקע (אשתו)
ובתם
פרעדמעסקי שמחה
חייקע אשתו
(לעמקאווסקי)
ותינוק
פריידקס ברל
סלדה אשתו
(לבית אהרונזון)
רחל עם בעלה
נתן ובנם
פריידקיס יעקב
אסתר אשתו (רשקס)
משה (בנו)
בלה (בביצה)
פריידקס קלמן
פרנקל מאשקע
פרוזן (טכנאי שיניים)
פרוז'ן סימיון (שמעון)
פרוז'ן רוזה
פרוז'ן לנה
פרוזשנסקי סעמיאן
רוזה (אשתו)
לענא (בתם)
פשקובסקי ברוך ואשתו
פאשקאָווסקי ברוך
יענטע (פרוי)
פעשקין לאה
פעשקין אב רהם
גולדה אשתו
פעשקין הנך
גולדע אשתו

צ

צופריק שיינע
צופריק חוה
צופריק שלמה
חיה אשתו (קוסובסקי)
וכל המשפחה
ציז'יצקי האני
ציז'יצקי שמואל

ק

קאופמן מאיר
חנה (בתו)
קאופמן נחום
משפ' קאם
קאן שרה
קאן פריידע
קאן דוד ובנו
קאן פרומע (ליטוואק)
עם 5 ילדים
קאן אליהו־משה
קאן יוכבד
קאהן חיים
פרוי מירקע
(פאשקאווסקי)
2 קינדער
קדלובוסקי ירחמיאל
קדלובוסקי זלמן
קובילנסקי שמעון
צביה אשתו (שטרן)
קאסאווסקי זונדל
נחמה (פרוי)
3 ילדים
קוסוביצקי זעליג דובינער
9 בנים ובת אחת

קו־ונקי, אשתו ומשפחתו
קו־ונקי נחמה
קולשטיין מאיר
אסתר (אשתו)
ברכה, פרידה (בנות)
חיים (בן)
קון הלה והוריה
קוסובסקי נחמן
עטל אשתו
קוסארסקי, אחים
קופרשמידט המשפ׳
קושניר בצלאל
סימה אשתו (גלגובסקי)
ביניה (בת)
צמח (בן)
קלינרמן זיסל
שולמית
יעקב
צפורה (גולדוויץ)
קלמנטינובסקי שמעון
קלמנטינובסקי אפרים
קלמנטינובסקי צבי
חיה (אשתו)
והילדים
קלמנטינובסקי צבי
חיה אשתו (קובלינסקי)
יוכבד ופיגל (בנות)
קלמנטינובסקי יוסף
(בן יהודה)
קלמנטינובסקי מייטה (לוין)
קלמנטינובסקי חיה
(בת יוסף ומייטה)
קלמנטינובסקי דבורה
(בת יוסף ומייטה)
קלמנטינובסקי אברהם
פייגל (אשתו)

קלעשטעלסקי לאה דבורה
קלעשטעלסקי ליבע
((שמארא)
קלעשטעלסקי באשע
קלשצ׳לסקי שלמה
יהודית אשתו (ברכט)
קלעשטשעלסקי יהושע ואשתו
מאשע (בתם)
שלום, נחמן (זין)
קלעשטשעלסקי נחום
פרוי היה
(מיקלאווסקי)
קלעשטשעלסקי גדליהו
אשתו (מבית כץ)
קמיל בצלאל
קמין דוד ומשפחתו
קמין משה פישל ומשפחתו
קמין שרה והבנים
קמין דוד
קמינצקי אהרן ניסל
קנסטר אברהם
לאה אשתו (סטופניצקי)
קסטין שיינה
(בת זאב ורייצה)
קסטין יעקב
(בן זאב ואסתר)
קסטין דוד (בן יעקב ושושנה)
קעסטין וועלוול ומשפ׳
קעסטין שלמה
קסטין יוקי ומשפחתו
קעסטין ברוך
געסטין ליבע
קעסטין יאָכע
קעסטין לייבל
קעסטין לייבל ומשפ׳

קסלר (עורות)
ו־6 נפשות
קסלר
חנה טויבע אשתו
קפלן גיטל
4 בנות: מייטע, פייגע־
חיה, בלומה, עטל
קפלינסקי רבקה
קפלינסקי מיה
יצחק (בן)
אידה (בת)
חיה צרני ובעלה
קפלנסקי ברל
הלה (אשתו)
קפלנסקי פרידה
קפלנסקי חיה צרני ובעלה
קפלנסקי אידה
קפלנסקי יצחק
קפלנסקי פייגל
קפלנסקי הינדה
קפלנסקי רבקה
קפלנסקי אברהם
קפלנסקי אסתר
קפלנסקי רחל
קפלנסקי יעקב ומשפחתו
קפלנסקי גיטל
קפלנסקי צירל
קפלנסקי פייגל
קפלנסקי הלה
קאפלאנסקי מאיר
קפלנסקי שרה (בת אשר)
קפלנסקי אלתר
מושקע (אשתו)
קפלנסקי אהרן־זליג
קפלנסקי וולוול

קפלנסקי הרשל
אשתו ו־2 בניו
קפלנסקי ברל
העלא (אשתו)
קפלנסקי פנחס
סוניה, רחל יעקב
(ילדיו)
קפלנסקי יהודה
קפלנסקי שמואל
קפלנסקי מאיר
קאפלאנסקי טאליע
פריידקע אשתו
(סעמיאטיצקי)
רחל ו יוסף (ילדיהם)
קאפלאנסקי ד"ר מערי
רייזל (בתה)
קפלנסקי פריידה (ברזינסקי)
קפלנסקי נחה
קפלנסקי לייבל
סוניה אשתו
(וויטקביי)
צילה (בתם)
שמחה (בנם)
קפלנסקי משה
אשתו ובת
קפלנסקי הערשל
אש תו ו־2 בניו
קפלנסקי וועלוול
קפלנסקי אהרן זעליק
הינדה (אשתו)
רבקה (בת)
קפלנסקי אלטר
קפלנסקי מושקע
קפלנסקי סוניה
קפלנסקי פרידה
(ברזינסקי)

קפלנסקי יהודה
קראסנאגלאווע מאיר
ליפשה (אשתו)
קרביצקי יהושע
קרביצקי ליבע
קרביצקי חיח
קרביצקי ראובן
קרטופלי (סנדלר) ומשפ׳
קרמר אליעזר
גיטל (אשתו)
צפורה, צילה (בנות)
קרמר פרידה (לבנדיק)
ברעמבערג ישראל משה
רבקה (בת)
קרישנסקי יצחק
אשתו ומשפחתם
קרישנסקי אברהם
ח אשתו ומשפחתם
קרקוביאק חנה רעשע
ובעלה

ר

רביץ בלומה
רביץ דבורה
רביץ יעקב
רביץ גרונה
רביץ בערל
רוביניאק והמשפחה
רוזן משה־מרדכי
ראזן קיילע
ראזנבערג משקה
רוזנברג משה זאב
סוניה אשתו
(מורגנשטרן))

אליהו (בנם)
רוזנברג משה זאב
(בן אליהו)
אשתו שיינדעלע
(שטרנברג)
אלי (בנם)
רוזנבלום פייבל
בלומה אשתו
(גרודזנסקי)
ילדיהם: נח, מיליק,
יעקב, רבקה, מאשה
ובריינה
רוטשטיין אפרים
שרה ציביה אשתו
(מלמד)
רוסקס הרשל
ריבה (אשתו)
רחל (בתם)
רייסקינד יעקב
אידה (אשתו) וילדיהם
ריצגרוצקי יחיאל
וילדיהם
אס תר (אשתו)
רישעלעווסקי יוסף
דבורה (אשתו)
רייקע, צינקע
(בנותיהם)
רישעלעווסקי ליפע
הניה אשתו (לעשטש)
ובן קטן

ש

שוטלענדער ראובן ומשפחתו
שולמן ברל ואשתו
ו־2 ילדים

שולמן משה ומשפחתו
(7 נפשות)
שור פייגל
שור רחל
שור יאָכע
שור פעשע
שור שמואל אהרן
שורפ יחיאל
שורפ שמואל
אסתר (אשתו)
אברהם, דוד (בניהם)
שטיינברג גדליהו ואשתו
אסתר־מירל, חיה־רחל,
מנוחה, אברהם׳לע
(ילדיו)
שטינברג יחיאל
הינדה־ביילע (בת)
אברהם (בן)
שטיינבערג אסתר־מירל
בעלה והילדים
שטרן יעקב
פעשקע אשתו (מוכניק)
זלאטקע, מארישקע,
צביה (בנות)
שטרן משה
פרידה (אשתו)
אשר (בן)
שטערן פייגה
שטרן דבורה
אברהם (בן)

שיינבוים ומשפחתו
(4 נפשות)
שיפמן לייבל
שרה אשתו (שטינברג)
שלמה, חיים (בניהם)
דבורה (בתם)
שליוזברג יונה ומשפחתו
שלוסברג ומשפחתו
שניידער יעקב ח
שמגלר ומשפחתו
מינדל (פרוי)
שניידער אברהם
שעפס דוד
חיה אשתו (ברכט)
שפיצקובסקי בערל
שפירא סאניע
שפירא רחל
שפירא חיים יוסף
שפירא מאטעל
שצערבוטי חנה (פריידקס)
בעלה והבנות
שקולניק משה אהרן
2 בנים
שקולניק משה אהרן
שקעלקא משה
שקעלקא יעקב
שקעלקא בצלאל
שקעלקא אסתר
שקעלקא בערל
שראָס מינה (מזיא)
פומה, תליה (ילדיה)

מתינו במדינה

אוז'יצקי אבההם
אוז'יצקי צפורה (אשתו)
אוז'יצקי מרי (גולדנברג)
אוצ'ברסקי אהרון (דרורי)
אחרימובסקי יצחק
איזבוצקי אריה ואשתו
איזנברג בצלאל
איצקוביץ פייריל
איש הורוויץ יצחק צבי ואשתו
איש הורוויץ אברהם ואשתו
אלפרט שרה
אפרתי משה
אפרתי פשה

בז'זינסקי אברהם יהודה
בז'זינסקי רבקה (אשתו)
בידר צבי
בייליס יקב יואל
בייליס אסתר איטקה (אשתו)
בייננבוים יפה (גולדמן)
בלומנטל יוספה
בן־דעת הלל
בן־דעת צבי
בן דעת רחל (זכריה)
בן דעת שרה (סימנר)
בצלאלי דוד
ברמן חיים
ברנצקי אהרן ואשתו
ברנצקי זאב
ברכט חיים
(מיוזמיו הראשונים של
ספר בילסק)

ברכט ישראל
ברכט נתן
ברכט פייגל (אשתו)

גולדה אשר משה
גולדה יודל חיים
גולדה לאה (אשתו)
גולדה ברוריה (איוושקובסקי)
גולדה פייגל (בן חיים)
גולדה שמעון
גולדה יהודה
גולדה מנוחה (אשתו)
גולוס חיה
גוסיצקי גרשון
גורפינקל משה
גלבורד דב
גלוצר סוניה
גלגובסקי נחום
גלנד מירקה
גלנד משה
גלנד מאיר
גרודזנסקי (גרודנאי אהרון

דיסאטניק דוד
דרייר פייגה נחה
(לבית בייליס)

וויינשטיין יחזקאל
וויינשטיין חיים
וויינשטיין משה יצחק
וויינשטיין צפורה (קירשנר)
וויינשטיין אסתר (בליט)

ווינשטיין ינטה רחל
(לבית ביילים)
וינצר מנדל
וישניבסקי יוסף
וישניבסקי רחל לאה (אשתו)
וסר גדליה

זילברשטין חיים ואשתו

טינוצקי ראובן
טינוביצקי חוה (אשתו)
טיקוצקי חנא
טרשצ׳ינסקי האם
יחיאלצ׳יק מאיר
ירושלצמי דבורה

לב צירל (עדנה שוורץ)
לבנדיק אליהו
לבקובסקי
לברטובסקי אהובה
(קרביצקי)
לונדון ישראל אלי
לונדון דובה (אשתו)
לונדון בנימין (בנם)
לונדון דינה (דביר)
לוונטל הרב יחזקאל ואשתו
לוונטל מאשה (בתם)
לוצקי דב
לזובסקי יצחק ואמו
ליטמנר צפורה
לרמן יעקב מאיר ואשתו
לרמן צבי ואשתו

מאזיא ראובן
מאזיא חנה (אשתו)
מוכניק הניה (דולינסקי)

סורסקי יוסף מאיר
(מתינו במדינה 3)
סורסקי חינקה אשתו
סמרגון שמואל
סלוצקי רבקה (ווליץ)

פטריצר ואשתו
פיליפובסקי יעקב הירש
פרבר זלמן צבי
פרבר סטירה (אשתו)
פרבר מרדכי

צ׳יזיצקי נתן
צ׳ימרינסקי למל

קוסובסקי זונדל (הבחור)
קוסובסקי יואל
קלישצ׳בסקי צבי
קלישצ׳בסקי דבורה (אשתו)
קלמנטינובסקי מרדכי ואשתו
קלמנטינובסקי דודו
קם שמעון
קמין יצחק
קסטין חיים
קסטין וה (אשתו)
קפלנסקי גוטה
קפלנסקי ברוך הירש
קפלנסקי רחל (אשתו)
קפלושניק צבי
קרבניאנסקי הרב משה חיים
ואשתו
קרמר יעקב

רדילבסקי חיים ואשתו

שור ליבה רייזל
(לבית ביליס)
שורף ישראל (מיוזמיו הרא־
שונים של ספר בילסק)

שטיינברג זהבה
שמש יחזקאל
שמש שמואל
שניאור חסיה

בנינו שנפלו על קדושת המדינה

גולדה צביקה (פז)
טייטלבוים אברהם
שטיינברג זאב
שלפסקי (שלף) קלמן

and he remembered to collect the agreed price during the week. I remember that even on Yom Kipur an auction was held, but the tune of the auction call resembled the Yom Kipur Torah reading melody.

The two most expensive Aliyoth were Shishi, the sixth and Mafter.

The reading of the Torah is the most important part of the services. As you know, we were given the Torah before there was any dogma of ritual. So to interrupt the reading of the Torah is a grave transgression. But here you will see that the Jewish religion, ethics and compassion are above everything.

If a man or woman were wronged by Society or by any individual in town, he came to the Synagogue on Saturday (on Saturday the Synagogues were always well attended) and before the scrolls were taken from the Ark, he mounted the *Bima* (pulpit), banged his hand on the top of the table and annouced, I am *Meakev Hakriah*· (It means, I am restraining you from reading the Torah ; I have been wronged. *Musaf,* a part of the morning prayers could not be said and the congregation was forced to listen to the complaint of the wronged party and to find a solution to his problem.

This shows how even before democracy was born in Eastern Europe, we practiced it in full.

did in the shtetl in Russia. I will quote 20 8—11: "Remember the Shabboth Day to keep it holy. Six days shalt thou labor and do all the work. But the seventh day is the Shabboth in honor of the Lord thy God; on it thou shalt not do any work, neither thou, nor thy son, nor thy daughter, thy man-servant, nor thy maid-servant, nor thy cattle, nor the stranger that is within thy gates; for in six days the Lord made the heavens and the earth, the sea, and all that is in them, and rested on the seventh day, therefore the Lord blessed the Shabboth Day, and hallowed it".

This is the exact text of the Fourth Commandment according to the Bible. Buisinesses, stores, shops, offices were closed. No one was smoking or even writing on that day. As I mentioned before, no cooking, no lighting or extinguishing a candle or a lamp was allowed.

There was a public tea house in town attended by gentiles, and if anyone wanted to get boiling water for tea on Shabboth, he paid for it on Friday, received a voucher for a two or three-kopek tea pot, and called for it on Saturday. A Jew was not allowed to even touch money on Shabboth.

The Shabboth is called *Malka* (Queen). Does any other religion call its day of rest, Queen? And is the day of rest revered as a Queen? At Friday night services it is greeted as a Queen and on Saturday night it is bidden farewell as a Queen with a meal called *Maluve Malko* (Farewell to the Queen).

I have many memories of the Shabboth and I will end now with one. As you all know, each Saturday during the morning prayers, between Schacharit and Muesaf, a portion of the Torah is read. The Torah is divided into 52 Sedroth (sections). Beginning with the Saturday after *Simchta Torah* (day of finishing read the last section), the first section beginning with Genesis is read and so each Saturday the following section to the end of the year is read.

As you know, no business transactions are allowed on Saturday and money is not handled on that day. But one business was going on in the Synagogue. *Aliuth* were being sold. The first part of the weekly reading belonged to a *Kohen,* the second to a *Levi,* the third (Shlishi) to the Rabbi or to the most learned one in the congregation. Seven portions in all plus the last one — *Mafter.*

Before beginning the reading of the Torah all the Aliyuth were sold to the highest bidder. The sale was an auction and the highest bidder received the Aliya for which he bid. No money passed. No bookkeeping was conducted. The Shamoth, sexton, conducted the sale

the street and orderded the stores to close, they obeyed, but as soon as he went past, they reopened. And the sergeant threatened the storekeepers that the next time he would bring along Leibke, then they would have to obey.

The Shabbot was holy. No smoking, no cooking, no walking great distances, no lighting a lamp or candle. There were many no's. The Rabbi can give you more information about it.

But I will tell you about another custom. We Jews are forbidden to carry anything on Shabbot, no matter how light or heavy the article, in a *Reshut Horabim* which means in public or open places. In other words, you could carry things in your own house or yard, but not in the street, it is open country. What makes your home and yard private and not open country? The walls, the fence and the doors, a private closed property. So, in order to be allowed to carry cholent (the Shabboth dinner) from the bakery to the house, or carry a Talith to the Synagogue, or other articles of use, there was found a remedy. The city was closed. The ends of all streets were closed with an overhead wire. That made the city private property. *Reshut Yochid.* But how do we know that the wire, which is called *Airuv,* is not broken or removed by someone?

There was another pious man in town by the name of Reb Berl. He walked on Friday to inspect all the *Airuvim* to see that they were in place. If one was broken or removed and could not be replaced before the advent of Shabboth, he notified all the *Shamoshim* sextons of the Synagogues, to announce at the Friday night services about the Airuv break. And this was a minor calamity. Well, to take the Talith to the Synagogue was easy. They put it on under the coat, a handkerchief was wound around the waist and it became wearing apparel. The pocket watch was left at home. But how about the cholent, how to get it home? But, a child under Bar Mitzvah age was able to bring the cholent home. And if the child was too young, an older person carried the child with the cholent, the reason being a child was not considered an object or parcel.

Reb Berl, when he felt that he became too old to do this sacred work, decided to go to Eretz Israel to die there, so that he would not subject his bones to roll underground to the Promised Land. Many elderly Jews went to Eretz Israel (Palestine) to die. After being driven from Eretz Israel for over two thousand years, Jews still considered it their homeland and wanted to be buried there.

The Shabboth Day was something special. I have never seen anyone anywhere keep the Shabboth according to God's command as the Jews

on the Shabboth. Through windows you could see tables covered with white tablecloths and two challas and a bottle of wine ready for the Kidush as the Shabboth begins on Friday at sunset.

Now, I woud like to tell you how one man in our town prepared the Shabboth on *Erev Shabos*. His name was Reb Leib, for short Leibl. He was a Gemorah teacher in the Talmud Torah. On Friday, about noontime, the classes were dismissed and Leibl came to my parents' house with a mission. There were not many families who owned a daily calendar. We owned one. This calendar has a separate page for each day of the year with much information besides the Russian and Western European dates, the Jewish months and dates, the name of the Sedrah or portion of Satuday's reading from the Toarh, the Haftorah of the week, and the exact hour and minute of sunrise and sunset. And this was very important for Reb Leib to know to usher in the Shabbot and when to say the morning and evening prayers.

After having marked this information on a piece of paper with a stub pencil, Reb Leib went to the Railroad Station where there was the most accurate clock in town. He checked the time and made sure his watch agreed. On his way home from the railroad station, if anyone stopped to ask him the correct time, he would take the watch out of his vest pocket, open the cover, look at it and say: 22 and one-half minutes past one. He worried that whoever asked him for the time should not *Mechalel Shabes zein* (delay the Shabbot by even a half-minute and thus have an aveira, a sin).

Reb Leib's next visit was to the public bathouse. As did any pious Jew, he had to clean his body to be ready to greet the Shabboth. About one-hour before sunset, all dressed in his Shabboth best, beard nicely combed, he started again for the railroad station where the business street started, and ran for about a quarter of a mile. He then walked to the first store on the street and shouted to the storekeeper, "Farmacht de krum" (close the store). Within minutes the storekeeper obeyed. He repatd this ritual down the street to the last storekeeper. Everyone obeyed. But the storekeepers at the head of the street sometimes complained why he did not start with the stores on the end of the street so they could get some more business, to which Reb Leib had the proper answer, that the Messiah will arrive on the white donkey from their end of the town and they would be blessed to see him first.

On Sundays the stores had to be closed 'till noontime, when the services in the chuches were over. But as you can surmise, the store-keepers were reluctant to obey. When the police sergeant walked through

I. SEMIAT
Smithtown, N. Y.

SHABBOT IN A SMALL TOWN IN RUSSIA BEFORE THE FIRST WORLD WAR

Who but a poet or a painter can describe or paint the holiness of the day or even the preparations for that day. So, not being either, I will endeavor to give you my impression of that day, sacred to us, in my shtetl.

To see or feel the greatness of that day, you had to live in a shtetl in Russia within the Jewish community. But we will never see that picture any more. Those wonderful people were all lost to us in the German gas chambers, over six-million of them.

The Shabbot really began on Thursday night. There was a baker in town whose buisiness was baking bagels each evening of the week, but on Thursdays he baked Poshladkis (onion rolls) instead of bagels. At that time there were no ice-cream parlors or cinema theaters in the shtetl and the young people spent their evenings waiting in the bakery for the fresh bagels to come out of the oven on a long stick, or for the poshladkis on Thursdays. You could overhear their conversations on different subjects, news of the day, literature, and mostly about the revolution in Russia.

The poshladkis on Thursday night were the beginning of the Shabbot custom. When the citizens of the shtetl came home on Thursday evenings they were served by their wives a tzimis cooked of turnips. On the following day, Friday, another departure from the other days of the week, lunch was served with a krupnik (a stew of grits and meat and poshladkis). The day was called *Erev Shabos,* which means Shabbot eve. But this is an expression that cannot be likened to say other holiday eve or occasion. There was something special to *Erev Shabos* which defies comparison. You could only feel the advent as something special, the Shabboth.

In the street you could get the odor of gefilte fish cooking. That was a Saturday must. The streets were being swept by a number of prisoners from the city prison under the watchful eye of their jailers. Bakeries preheated their ovens for the Shabbot cholent (A Shabboth meal of meat, potatos or barley), also the kugel was cooked there. After Shabboth morning services the cholent and kugel were claimed from the bakery and served for lunch. As you know, it is forbidden to cook

not to turn him in for he had "done many favors for the Jews to whom that madman Hitler had sought to do evil". As he finished his pleading three boys overpowered and killed him, here in the same camp where he had been sole ruler.

We killed every one of the German oppressors who fell into our hands before the arrival of the Americans in the enclosure of the camp. This was our revenge for our loved ones whose blood had been spilled at the hands of these heathen German beasts.

It was only by a stroke of luck — even if tainted luck — that I had survived. For all this I have felt indebted to all of our martyrs to tell the terrible truth of what was done to us by the German beasts. I have told only a small part of what we suffered. As for the remainder, there could never be strength enough to recall it all.

Dearest children of Bielsk — Where are they ?

we were all starving, no one dared to take even a slice without the order being given. I couldn't resist. I was so tired and hungry that it didn't matter any more if they killed me. I grabbed a slice of bread and ate it. As I was eating, I bit into something hard; I spit the dough into my hand, to discover a gold coin. I hid this coin, and guarded it as if it were a symbol of life itself — a symbol sent from heaven. I figured out how to guard my new-found 'wealth' I hid it in my daily bread ration.

From Mauthausen we were taken suddenly to Mulk in the Tyrolean mountains, where we worked in a sub-terranean munitions factory. I cleared the rubble after the German demolition teams finished deepening the tunnel.

After Műlk we were again moved, this time to Awenze in Austria. I felt that I could no longer endure the hard labor, and gave my gold coin to a Jewish *Kapo,* who transferred my to the shoe-shop.

Prior to the liberation, they had planned to take us to the crematoria. We learned this from the same *Kapo,* who said that they wanted to liquidate all of the witnesses to their atrocities so that we could not testify against them at their trials.

At midday I hid myself by digging under the floor of one of the shacks. There I remained day and night. A few others did the same, and we survived to see the others being taken to the crematoria, only hours before what would have been their liberation. They all knew what the Nazi beasts and their Austrian helpers intended, but there remained neither the strength to resist nor the will to live. Maybe they believed that the Germans would be defeated before their time would come. Surely this must have been their reasoning.

There was a tunnel under the mountain at Avenze. The Germans, not having strength left to murder us with their own hands, tried to lure us into the tunnel, claiming to want to "protect us from the American bombing". Suddenly they became friendly and spoke gently to us; but we preferred to remain in the open. We suspected that they had concealed explosives inside the tunnel, and that when we had entered, they would detonate them, burying us alive.

We did not enter, and within an hour was indeed an explosion and the tunnel, along with everything and everyone in it disappeared.

We saw that the Americans were coming, and so did the Germans. Suddenly a German *Kapo* appeared, a bloated primeval beast whose cruelty included the bare-handed murder of dozens of Jews. Suddenly he had become weak and emotional and he began to plead with us

misshapen. A tall man would receive the pants for a dwarf — wide and short; a short man would get pants which hung down over his feet, and he would stumble as he attempted to walk. I received the pants of a ten year old child. We think of clothes as being a trivial matter, but the Germans, in their cruel way, knew that they could demoralise people by dressing them like the village idiot or a broken beggar. It was a crushing situation.

I could not tolerate it. I threw down the pants I had been given, and in so doing endangered my life. I jumped back into line, and succeeded in getting pants my own size. My joy was boundless. It may seem ridiculous, but to this day I can still remember the joy or having saved myself from the humiliation of wearing clothes not of my size.

After this sadistic episode, some order was made of the distorted and ridiculous. There were Jews in the camp from various places. The Germans ordered all shoemakers, stitchers and tailors to move to the right side. The group which formed was quite large, and aside from myself, there were no shoemakers from Bilsk. I befriended Patek as well as another tailor from Bilsk named Hayat. We were constantly together, each man was a source of strength to the other, and together we arrived at Belsen, where we were for eight months.

That winter an epidemic of typhus broke out in Belsen, and many died from lack of medical care. My friends Patek and Hayat among them. I also fell ill, but they still needed me so they gave me medical care. It was by chance that a German officer passing through the quarantine room noticed that on my chart it was written that I was '*Schuster Meister*' — a master shoemaker.

He called over the man in charge of the patients and ordered him to save me. I was given one injection, and I recovered. They did not want to waste one shot needed to save those who were not needed.

The next day I left the quarantine room and, according to orders, was made to run to the gathering place for those who were 'necessary'. I was so weak that I could barely drag my legs. I fell behind. From the distance I could see a German, and I knew that if he were to intercept me, he would trample me, so I gathered all my strength and ran. As I approached the meeting place, I almost fainted.

The shoemakers were rounded up and sent to Paliashow near Krakow. After four months, as the front approached Krakow, together with the crushed and retreating German army, we were sent to Mauthausen in Austria.

When we arrived in the camp, there was a pile of bread. Although

He was, undoubtedly, afraid of the Gentiles in the area, as he had handed over the roving Jews to the Germans. With his capture, the beastly and vicious tortures began. The German in charge of the Ukrainian guards broke the boy's hands, first one, then the other, joint by joint. This done, two Ukrainians stretched him out on a chair, still half conscious, and broke his back; they then laid out his lifeless body, like an empty sack, and emptied their rifles into it.

I saw these things with my own eyes, and curse the day on which I was forced to witness such bestial atrocities. For many days this picture would not leave me, the face of the bound youth, contorted with terror from the tortures, the eyes protruding from sockets as if they were two superflouous items detached from the face. It is hard to forget.

At midday a train arrived and a German with a stick separated the prisoners, some to the left, some to the right. I was parted from my wife and child. A Russian guard, one of the P. O' W's a Gentile as good as any Gentile, was pleased to announce to us that those on the right were to be taken to a labor camp, and those on the left to Treblinka. He already knew our fate. I never saw my family again.

The Camps and Liberation

All of those sent to the right, and I among them, were men. We were transported first in cattle cars to Maidanek. At this camp there was a large bathhouse. We had already learnt from Aron Galchinsky's radio what Maidanek was. We were immediately frightened, for we knew this was the end, and when they ordered us to strip and enter the showers we all felt that death was only a moment away. It was straight from the showers to the crematoria — that's how they did it.

At the entrance to the bathhouse sat a cruel, fearsome-looking German. He gave his orders in the form of slaps and kicks. I had found some dollars, apparently thrown away by some Jew before his death. Some people had also found gold rings. We dug a hole and buried these things so we could retrieve them if, by some chance, we did return from the showers. As they stripped us, word circulated that there were not really showers, but gas chambers. But what could we do? We went.

As it turned out, it was really only a bathhouse. We exited from the other side, naked, without any material belongings. We received clothes, apparently those of previous victims. The clothes were not distributed according to proper size, and everyone looked ridiculously

Hazedek'. Lieberman was the foreman and things weren't too bad; above all, we were alive.

Two weeks passed quietly with decent working conditions — when the Germans needed our work they related to us according to our usefulness. After these two weeks however, they began to taunt and ill-treat us — they claimed that we were hiding unskilled workers. It irritated the Germans to think that a Jew continued to live despite his lack of usefulness to them. Someone informed on Shlomo Epstein and another Jew whom I had taught something of the trade, and whose work I had corrected in addition to my own work. I don't mention his name for personal reasons.

A similar case was that of Aron Glachinsky whom we had all liked and had taken in to live with us. He was a strong optimistic lad and he kept a small radio under his bunk. Nobody knew how he had obtained it, but he was always bringing news reports. Most of these were encouraging — as if of his own desire.

After the denunciation, we were moved, for the third time, from the factory back to Petrashi. This time we were put into a barbedwire enclosure and guarded by blood-thirsty Ukrainian murderers.

For pleasure, these Ukrainians would drink themselves into a stupor. The Jews, injured and starving, sat outside all day not blinking an eyelid, and following every movement of the Ukrainians, suffertng random beatings. When finally things quieted down and the drinkers had passed out, the guard also having stretched out and begun to snore, they made good their escape. Some of them fled to the forest, and were not discovered, but the more unfortunate ones were captured and suffered greatly.

I had contemplated escape, but because of my small child, could not see us succeeding, and so we remained. There were a few other families in the same position. It was my misfortune to have to stay and see what befell those who were captured by the murderous Germans.

A girl who had fallen behind the escapes, was caught, and in the course of the terrible tortures which followed, admitted that she had broken through a board in the toilet against the fence, and escaped. They tore out her hair and poked out her eyes with their fingers, and when she had already lost consciouseness, they killed her.

There was also a young man who had returned of his own accord. It seems that he was frightened of going into the forest and believed that they would pardon him and allow him to go back to work in his trade.

the Jew he was hiding was the last to remain, the Gentile turned him over to the Germans, who murdered him on the spot.

Tribulations of the Survivors of the Bilsk Ghetto

As I said, before the complete destruction of the Bilsk Ghetto all of the skilled laborers had been taken to Bialystok. At first we worked in the workshops, and later we were transferred to a place on Yarovsky Street in an area called Petrashai, which had been a type of recreation center for needy children. We were housed in the drab shacks which were already there. A few days passed and we had not yet been put to work in our trades. Then word got around that we were to be transferred to Treblinka to work.

I prepared a bunker not far away, and there concealed myself with my wife and eight-month-old child. I thought that maybe the Germans would leave after disposing of the Jews of Bialystok, and I could then come out of the bunker and find a way of escape. It was also said that only the Jews who had been brought to Bialystok would be transported and that the Jews of Bialystok would be left behind. If this was so, then my wife, my child and I would also remain.

From our hiding place we could see the Germans going from house to house and removing the refugees, as if from a precise list. Literally hundreds were gathered together and transported, but it appeared that these numbers were insufficient. They returned for a day or two and announced over loudspeakers that the workshops would remain for shoemakers and tailors, and these tradesmen could come out and begin to work, so this is what we did.

On the way Sender Picotzky said to us: "Go and tell your brother, he is hiding in a bunker some distance away and hasn't heard the news." I met with my brother, Ely. He told me that while in the bunker his baby had begun to cry and that those hiding had been forced to gag the child, and the baby choked to death. They were forced to take the dead infant outside and bury it, and in doing so had been discoverd by the Germans. The Ukrainians came and beat them mercilessly, and finally brought them, wounded, to Petrashai.

Actually, the Germans had lured us out so as to do away with us too. What caused them to leave us, in spite of their intentions, remains a mystery.

The following day they announced that shoemakers and tailors were being taken to Bilsk, and we were taken to the Bilsk Ghetto. We worked in the shoe factory on Rozhensky street accros from *'Linat*

end. Everyone knew, though, that it was only a matter of time until this institution would also collpase.

The Desruction of the Ghetto

Before its destruction, the Germans brought the surviving Jews of Orla to the Ghetto. There were maybe 200 of them, not more.

In one day all of the skilled workers were moved, with their families, to Bialystok, and the unskilled were left behind.

Lazar and Michael Dodovitch moved together with me. The workshops around Bilsk had been destroyed.

It was during this transfer that Shlomo Epstein fled. We had no idea how he did it, but he hadn't been noticed on the way, and it was only on arrival in Bialystok that his escape was discovered.

No-one could understand the reason for the move, and great anxiety gripped us all. We made all kinds of guesses, but none of us dared guess their real intent. The same day of the move, the Germans had gone from house to house distributing sacks of potatoes according to the number of persons per family. This act had left us totally confused. If they wanted, heaven forbid, to do 'something' to us, why then were they pacifying us with food? We left feeling a little easier — perhaps, despite everything, we would all meet again.

Several days later, another group of craftsmen passed us, among whom were the two Tetermans, Perez and Sima, who passed on to us the news that the Ghetto had been destroyed. They told how first the old people had been taken out of the city and killed, and than after a day or two the remaining Jews were shot. The killings took place in the cemetery, and it was there that they had been buried.

The graves were dug by the three 'Lublinars' who had been forced to witness the wholesale slaughter, and afterwards they had to bury those who had fallen, whether dead or still living. Their task completed. they too were shot, beside the communal grave.

The Ghetto had existed from mid-1941 to the beginning of 1943, about 19 months. With its destruction, not one of the Jews of the Bilsk Ghetto who had lived under the German Occupation remained, except for Lazar and Michael Dodovitch, the Tetermans, and myself. It appears that those who fled with the Soviets also survived. Of those latter, one was Walodevsky, who had been hidden by one of his non-Jewish friends, a Gentile who stood the test of friendship all along. However, when he saw that the Ghetto had been destroyed and that

being assigned. However after they realzed that they could get food to bring back to their families, many wangled their way into work details. I was taken, together with other craftsmen, to make clothes and shoes for the Germans in workshops outside the town.

In one respect, my situation was not too bad. I was always able to dig up a potato, some seeds, roots and plants which I happened to find along the way. Altough it was only a handful of people who managed to do this, it did satisfy the needs of some of the families, but there were many who literally wasted away from hunger and who were beyond help.

Community life had almost ceased completely. Jews prayed alone in their homes — if at all. The synagogues were closed lest they become a rallying point for the Jews. The '*Yaffe Ainayim*' synagogue had been converted into the meeting place of the Judenratt and the Jewish police and the Germans stromed the place from time to time. The once favorite meeting place of friends became the scene of nightmarish terrors where murder could be viewed from every opening and every window. The Jews, who had once found the friendly mass meetings a source of life-giving strength, were now condemned to the oppression which loneliness brings.

The role of the Rabbi had become meaningless and he, aware of this fact, attempted to bring salvation through self-sacrifice. Once the situation had stabilized. and there was no reason to expect any change as slowly death from starvation consumed the Jews, the Rabbi abstained from eating and began a long fast. He fasted for many days and became an invalid, his body feeble and his spirits low. He could not stand unaided, and could not walk without holding on to the wall. And so he staggered on his wasted legs, half blind, feeling his way along the walls of the houses. He spoke to no-one, and no-one spoke to him. Perhaps he felt that through fasting triumph would come; but he remained alone in this belief.

Jewish religious life collapsed completely. *Kashrut* was no longer necessary — the thought of a pure and ordered life never even entered anyone's mind. Everything came to a halt; the institutions and community endeavors became things of the past, and no-one thought of the past.

Family life was also permeated by a sense of loss and despair. Everything had been undermined; the relationship between father and son, as well as between husband and wife. The family was a unit bound by love and moral commitment, and people believed in these until the

bear the burden of the situation, and at the first opportunity he fled. But more of this later.

Economy and Community Life in the Ghetto

The Jews did not receive any instructions on how to arrange family and community lives. How could the economic problems of a community suddenly deprived of its livelihood and community-oriented work be solved? No-one dared ask why such instructions for organizing the economy of the Ghetto were not given. The Germans hinted at their aims, but without leaving any literature, and soon even the announcements dwindled. If the rumored fate of the hostages, taken without reason or trial, was hint of the relations between the Jews and the authorities, then the Germans' intentions with regard to the economy was already quite clear to the Jews.

As Bigotzky was walking to his house to fetch some flour, and he did this quite innocently, not thinking that there was any need for caution, two Germans spotted him and shot him dead in the middle of the street. They also went into the Steinberg's house while their brother was hammering on a box in preparation for rations, and they took him outside and murdered him.

Inside the Ghetto Kaddish went to get some water; some Germans standing nearly watched to see where he went, and as he began to draw water they shot him and left him lying in the street. These events had taught us that the Germans were not interested in allowing the Jews to provide for themselves. Neither ration cards nor food were distributed, and the Jews starved.

There were Gentiles who sensed the starvation situation in the Ghetto, and they began to establish ties with their Jewish acquaintances. They would call to them through the fence, throw them bits of food, and receive their compensation in the form of clothes or other goods. There were also non-Jews who would enter the Ghetto in some mysterious way and arrange on-the-spot exchange. Some brought leather to shoe-makers or cloth to tailors in order to get shoes or clothes in return. There were no craftsmen apart from the Jews of Bielsk to serve the local non-Jews, and the devastation which was brought upon the Jews caused these Gentiles much discomfort. Formerly they had accused the Jews of living off others, but now, seeing that the Jews were laboring only to survive, they went into the Ghetto to seek them out.

After a while the Jews began to leave the Ghetto as forced laborers. At the beginning most were afraid to leave the Ghetto and evaded

A Polish woman, returning from Lublin where she had been caught in the midst of the changing regimes, told of a Prisoner of War camp in Lublin in which there were three young Jewish men from Bilsk who had been captured by Polish soldiers. She proposed that we give her "money with which to bribe the camp guards" so that she could bring these young soldiers home. We gladly agreed. The money was collected immediately, and the woman left and did indeed bring the three back — Barcht's brother, Radlovsky, and my own brother Michael Peker.

There was great and tragic rejoicing. It was the happiness of being together! This was our great dream, the great remedy for the families — and all this despite the fact that they could not appear openly in public. The three young men were concealed by their families, until the fact was discovered by the 'Drovitchin boys', who squealed to the Germans.

According to the story circulating at the time, the Germans took them "back to Lublin", but the truth was discovered later; the three young men were held in the Bilsk jail and forced to work as grave diggers. They did all of the 'burial' work: they buried Jews who had been shot, dead animals, and also refuse which was a potential spreader of disease.

One thing was clear however; these three were the ones 'privileged' to dig the communal graves for the Jews of Bilsk and Orla slain in one day. They saw with their own eyes the enormity of the tragedy — the horror of parents, relatives, friends and acquaintances wantonly shot. They were forced to bury them, still breathing, alive and feeling, pleading with their eyes for help.

When the three had finished their task, they too were shot by the Germans. Jewish eyewitnesses, and also people who heard the event second-hand from Gentiles of the area, corroborated the story.

The behaviour of the Jewish police doubled the anguish of the Judenratt. Despite this, they had from the beginning attempted to plead a case for the young men. "They're provincials, they don't know Yiddishkeit; they must be spoken to; if things are explained to them, they'll be good boys." However none of their attemps helped them to gain control over the police, who continued to take advantage of these prestigious Jews of the Judenratt and treated brothers cruelly. The members of the Judenrat became increasingly despaired and sought some way of relieving themselves of their position, but this was impossible, and their anguish only grew. Shlomo Epstein wasn't able to

had been told that such vile beasts, capable of losing all vestige of humanity, existed among the Jewish people, I would not have believed it. There were among them some boys from Madrovitchin who licked the boots of their 'masters', the Germans. They revealed secrets, endangering the very lives of their fellow Jews, thinking nothing of their actions. They wanted only to save their own skins, but not one of them survived.

The police dragged people physically to forced labor. Sometimes they added the old and the weak to the work details, despite the fact that these people had not been designated by the Judenratt. They were not responsible to the Judenratt, allowing them to do the dirty work of preparing lists of who was to be singled out for forced labor, and after having obtained this public authorization to conscript laborers against their will, they did as they pleased with the lists. Perhaps what was said — that they had accepted bribes from some people and taken others in their place — was true. The police force, instead of aiding the Judenratt, brought unending grief. As we knew them, the men of of the Judenratt could not have been capable of such treachery.

I shall never forget the most despicable act which these irresponsible police committed. It occurred as follows: when the Russians fled the town they left, in their great haste, storehouses filled with merchandise and foodstuffs. The Jews took from these stores various items for the hard times we all knew would come, and anyway, had we not taken these abandoned goods, they would have been looted by pesants or thieves. Upon moving to the Ghetto we attempted to bring as much as we could of these abandoned supplies.

During my stay in the Ghetto I kept everything concealed in my apartment. Those people who did take goods, actually brought very little with them to the Ghetto; everyone wanted to bring beds, bedding, furniture and other items, but as there were no wagons or other means of thansport they carried whatever they could on their backs. It was these goods that saved the Jews of the Bilsk Ghetto, where there were no ration cards or distribution of basic necessities. This saved us and gave us hope, for if we were to continue living and survive we had to remain worthy of a normal life such as we had known. So what did these 'police' do? Somehow they found out about the goods, and immediately they squealed to the Germans. This was too much! Who would have suspected such actions of them!

There was another affair which darkened the lives of the residents of the Bilsk Ghetto and depressed us greatly.

us in the enclosure and we did not know why they had herded us in or what they intended to do with us. By their actions they gave us the impression that they wanted to make use of something in the town for entrenchment and fortification, and that they had evicted us so that we would not interfere with them or reveal any of their secrets. I, myself, don't know what caused such thoughts, but others also felt this way. Those days frayed our nerves to the point of madness.

After a few days they appeared; order was restored and the reason for our being in the Ghetto was revealed to us.

The Administration of the Ghetto

The Germans appointed a *Judenratt* and made Shlomo Epstein chairman. The members were: Moshe Scheerln, Yakov Schneider, Lipa Slokhovsk and others who were not prominent and whose names I do not remember.

The terrible duty of fulfilling the quotas of laborers, imposed by the Germans for forced labor was delegated to the Judenratt. They were also held responsible for fulfilling the levies of silver, gold and jewlery imposed on the people of the Ghetto, and providing boots, woolen footwear and furs for the stores of the German army.

The Judenratt was in a terrible position. The Jews of Bilsk, who had always been accustomed to neighborly assistance, could not now order those of their own number to become forced laborers. But what choice did they have? They could not evade the order, for if they did every Jew in the Ghetto would have paid dearly.

German directives were always closed with the same phrase:

> "...Anyone not following an order or a command directed towards him, will be shot like a dog in the place where he is found."

The headquarters of the Judenratt were in the *Yaffe 'Ainaiyim* synagogues. I saw them many a time, miserable and despairing, struggling with questions of morals and conscience: "How can we do this? How can we refuse?" They were all good Jews — my heart ached.

The Germans made as if to come to their aid. A Jewish police force was founded, headed by a contemptible individual from Orla, and the Germans felt they could rely on this arrangement. They knew, it seems, that Weinstein could be trusted.

I don't recall any Jews from Bilsk on the force. The lowest classes of the Jewish sector had been sought out, and it was they who lorded it over us. Among their ranks were bastards — sons-of-bitches. If I

IN THE BIELSK GHETTO & THE CAMPS

Meir Peker

The Establishment of the Ghetto

After having been in the town only about two weeks, the Germans declared the establishment of a Ghetto and ordered the Jews to construct an enclosure themselves. All of us worked on the construction of the fence; boards and planks were brought from various places, and within three days a solid wooden wall was constructed to a height of three meters, enclosing an area bordered by *Beit Midrash Grass, Gottka Grass, Yagilenska,* and *Dubisch Road.*

The area of the Ghetto included not more than one quarter of the town, possibly less. After the Russians had fled the town there remained approximately 5,000 people, all of whom were confined to the Ghetto — three or four families crowded into an apartment. Within a few hours everyone had been cruelly herded into their new quarters. We had been informed, prior to the actual establishment of the Ghetto, that everyone would have to leave his home and move there. Each person was allowed to take with him those of his possessions which he could carry. The movement of the townspeople from their homes was a distressing sight: children and old people laden with bundles; each family attempting to save that which they could, lest looters take what they left behind.

In order to establish their authority over the town, and to ensure that the Jews would not dare to disobey them, the Germans took all the local dignitaries — the intelligentsia — hostage. Among the first to be taken, I remember, were: Menachem Stupinskt, Appelbaum, Melamdovitch, Luzovsky and Kusovitsky. The latter two were said to have been taken for cooperating with the Russians.

The fact that we didn't know where the hostages had been taken had a marked effect. The town, without its leadership, was left in a state of depression — no one could imagine it possible to arrange everyday affairs, to establish a relationship with the new regime, or to orient themselves to the new situation. All this added to our doubts and confusion.

The main cause of lowered Jewish morale was that the hostages were not returned, and rumor circulated that on that same day they had all been shot and buried in a field outside the town.

The first days we were left in a state of anarchy. They had locked

VIELKA ENCYCLOPEDIA POVSHEKHNA

Warsaw, 1965

Bielsk Podlask is a city in the district of Bialistok on the river Bialeh. There are, according to the census of 1960, 10,500 residents.

There is found the production of metals, foodstuffs and building materials.

In the Middle Ages it was a fortified town. During the 13th and 14th centuries it was destroyed by invasions of Tartars, Lithuanians and Crusaders.

It was the capital of the "Land of Bielsk".

In the 16th century there were close to 3,000 residents.

In the second half of the 17th century the town was laid waste in the Swedish Wars.

In the 18th century woolen and textiles developed as industries there.

HISTORY OF THE JEWISH ECONOMY

Dr. Y. Shiper — 1929

p. 216, § 50:

"...In the development of the (Jewish) communities of Poland and Reissen we are aware of two periods: the first being from the time of the destruction of the Kuzari Kingdom (969 A' D. — ed.) until the breakthrough of the Khans from Kipschek in the year 1241 ; and the second period beginning in the year 1241 and continuing until the Black Plague in the year 1340.

"...There is evidence'.. that migrations of the Kuzari Jews began in the year 969..." They strenghthened existing settlements and founded new Jewish settlements on the Slavic borders and particularly in the areas of Poland and Reissen.

"'..The Kuzari Jews settlement took place mainly in the eastern provinces of Poland and the Ukraina ; in the same provinces which had been on the borders of the Kuzari Kingdom.

"..'All of the evidence points to the fact that during the period from the end of the tenth century until the year 1241 Jewish life was concentrated in Reissen and in the eastern provinces of Poland.

∴In accordance with the example of the West the Polish Jews during this period (from 1264 — er.) were organized in communities administrated in all internal matters of antonomous Jewish courts of law based on the law of the Torah by those known as the 'Jewish Bishops'.

"The period known as the 'Black Death' also shook the Jews of Poland.'. during this plague one third of the population of Poland perished (1348) and we learn from the *Olivi Chronicel* in a short, but meaningful entry, that 'The Jews poisoned the wells and springs and were therefore killed all over Poland — some by the sword while others were burned alive'. (there, 556, 130).

"∴From 1463 to 1494 the bureaus of the Orthodox Church report that the Jews were tenants of almost every important tribute bureau of the Lithuanian Princedom — one finds them as tenants of the revenuers in Bielsk, Briansk and Grodno. In the eighties and nineties of the 15th century the annual revenue from tenants in Brestachki, Drohichin, Bielsk and Grodno ammounted to 1,100 semekh (more than 7,000 dollars(∴ occasionally one sees Jewish contractors who formed syndicates and amassed large amounts of capital in order to acquire larger rental holdings."

ENCYCLOPEDIA JUDAICA (German)
W. Schneider *)ed.(*
vol· IV, Berlin, 1929.

Bielsk — A city in the region of Bialistok — Poland became apart of the Princedom of Greater Lithuania in the year 1569.

- ★ Jewish tenants are mentioned in Bielsk by the year 1487.
- ★ By the first quarter of the 16th centure a Jewish community had been established.
- ★ In 1542 there is a record of a synagogue.
- ★ In 1564 a trial for a ritual murder took place in Bielsk. A Jewish revenuer and tax collector, Isaac Borodovka, was accused of murdering a young Christian girl for the ritual use of her blood. In this blood libel he was found guilty and sentenced to death.

  In the wake of this trial the Polish King, Sigmond August, published two manifestoes (1564 and 1566) stating, among other things: not to prosecute in the normal manner the crimes of blood libel, ritual murder or sacrilege but rather that these charges would be handled by the King himself.
- ★ Other reports of the Jews of Bielsk are absent until the end of the 18th century. It might be assumed that there were no Jews in Bielsk during this period· By the 19th century a new Jewish community had been established in Bielsk. It appears that Jews from the nearby town of Orla were moving to Bielsk. In 1816 there were a total of 94 Jews in Bielsk. Their community was subordinate then to that of Orla. Their recurring requests for independent community status were returned with negative replies until the year 1848·

  In 1847 there were 298 Jews on Bielsk. In 1861 there were 1,256, and in 1897 4,079 Jews, or 54% of the population as a whole. In 1921 their number had fallen to 2,367, which constituted some 50% of the general population.

Bibliography:

Registi i Napiski, vol. 1 (1899)
Ruski-yevreyski arkhiv, vol· I, II
Harkabi, *'Al batai knesset u'batai t'filah b'rusia ha-mizrahit,* vol. III, 1894
Slovnik yevreyskavo naroda, 9 (1914(
Zeitschrift, Minsk 1928, vols. II, III, p. 367
T. Weishblovski, *Martikolorum rag,* Poland

HISTORIA YIVREISKA NARODA (VOL. I), 1914

The Blood Libel in Bielsk

Until the year 1561 the sale of beverages in the cities of Lithuania was given by franchise to the Jews. Prior to this beverages had been sold in inns licensed by the authorities. In this year two well known tax collectors, Isaac Borodovka and Yakov Dlugatz acquired the franchise to sell beverages in Bielsk, Narev and Klashchilia. The peasants ignored the franchise and continued, to the detriment of those holding the franchise, to brew beverages and to sell them as before. This became a source of conflict and the Jews entered a complaint to the Prince concerning the illegal sales by the peasants. Sigmond August responded (27.7.1561) by awarding to the tenants not only the right of sale but also the sole right of brewing in these area.

The resulting losses of the peasants gave rise to accusations of blood libel in July of 1564. The residents of the area delivered a complaint against the tax collector Brent Abramovitch Borodovka stating that he had murdered a Christian girl from Narev. Through torture, he was forced into making a confession to the crime, but at the time of the trial he publicly withdrew the confession announcing that the whole affair had been a false accusation resulting from the emnity of the peasants over his franchise for the sale of beverages. Despite this the local tribunal convicted him, due to the support of the local Town Elder, who sided with the peasants.

The Jews submitted a petition to the Prince that requested trials related to charges of ritual murder and sacrileges be handled by the crown.

Sigmond August considered the rights which had been bestowed of the Jews by his predecessors and concluded that the Jews did not make use of Christian blood for ritual purposes. He issued his famous decree in which he stated that: 1) a Jew accused of any one of the crimes in question would acquire the pledges of two local Jews, and, that in the absence of such pledges would be held in jail until the trial; 2) the trial would be conducted by the King's Council in the Parliament.

JEVREYSKAIA ENCYCLOPEDIA

*eds.*H *Dr. Katzenelson, Dr' Harkavi*
Petersburg, 1908

Bielsk, during the period of Polish administration, was the main town of the Land of Bielsk, which included Bialistok Vojevudstvo (until 1561 it was annexed to Lithuania).

Synagogues are mentioned in a document from the year 1542: "A Jew, Ezra Shlomich gave testimony in the synagogue in the presence of a nobleman sent by the Tribunal of the King, that he did not kill even one German!"

In 1564 there was a religious trial where the tax collector, Isaac Borodovka, was accused of murdering a Christian girl from Narev. He was sentenced to death and the sentence was carried out despite the clear proof and his continuous statements of innocence. This affair resulted in a decree of Sigmond August that before a trial for the murder of a Christian child, or sacrilege, the matter would be reviewed by the King in the Parliament, "in the King's full council". (cf.: *reshimot v'kituv,* vol. 1 ; *arkhion russi yehudi,* vols. 1 & 11 ; Harkabi, *'al batal knesset u'batai tefilah b'russia,* voskhod, 1894, vol. II).

Today Bielsk is a district town in County of Grodno. In 1807 Pelkh Grodno was absorbed into Russia, and in 1842 its status change to a district together with that of Droich.

The first residents of Bielsk (in recent times? — ed.) were from Orla (1808 — 64, in 1816 — 94 persons) and as a result of this the Jews of Bielsk were under the jurisdiction of the community of Orla. In the year 1839 the Jews of Bielsk attempted to recieve the independent status of a community to administer their own share of the debt of the community of Orla (more than 4,000 rubles) from a loan made by the offices of the Roman Chatolic Church, which opposed the splitting of the debt.

In 1843 they renewed their request based on the argument that the community of Orla had, several times, misused the money. The local authorities, however, refused the request. A request in the year 1848 was also rejected.

In 1861 the district of Bielsk had a population of 7,770 Jews with 14 synagogues, 13 chapels. Bielsk itself had a population of 1,256 Jews whose principal industries were clothing and merchandise.

In Bielsk there is a co-educational government high school and a *Talmud Torah.*

'..In Bielsk today some of the older buildings still stand: the well kept juncture of the roads, the council house (*ratosh*), a hospital, the jail, the secondary school for men, the preparatory school and the teachers' seminar.

In 1878 the population numbered 5,810 (2,756 males and 3,054 females) of which 3,968 were Jews (in the source: Israelites — ed.), 940 Pravoslavs, 895 Catholics and 7 Evangelists.

Yosef Yerushevski, author of the book "The picture of Lithuania" was born and died in Bielsk.

There are, annually, eight fairs in Bielsk.

In the year 1857 there were 122,041 Persons registered in the district of Bielsk, 11,616 of them being Jews.

...The Jews of the district in 1857 had four synagouges and 18 houses of worship.

...In 1878 there were, in the district, 15 textile mills, eight commercial breweries and 3 tanneries.

BOLSHAIA ENCYCLOPEDIA (III, IV), 1901

Bielsk — A district town near the Bilianka river. In the 16th century it was the main town in the "Land of Bielsk". With the division of Poland it came under the jurisdiction of the Prussians, and in 1807 was annexed to Russia. From the year 1842 it was the district town of Grodno County. In 1897 there was a population of 7,461, mostly Jews.

The southwest train route branches out to Bielovtezsh. There are five factories and 261 workship with 70 workers and output of 29,000 rubles.

In 1898 there were reported, 40 marriages, 222/122 births, a municipal hospital, a co-educational high school and an elementary school.

SLOVNIK GEOGRAPHICHNY

*eds.*H *P' Solimerski, B. Halivoski, W. Wolovski*
Warsaw, 1880

Bielsk is a district town in the Grodno region near the rivers Bialeh and Lobcha, 122 miles from Grodno.

It is mentioned for the first time in the year 1253 when the Mongol commander Bati (Bati Khan) destroyed the town. Lather the town was conquered by the prince of Volin, Volodzimizh, after whose death it came under control of Yazhi Lebovich. The town came under the siege of the prince of Lutzk who, for revenge, completely destroyed the town.

During the Polish administration the town suffered from the frequent raids of Tartars and Crusaders.

In the years 1495, 1499 and 1501 Alexander I broadened the rights which had previously been held (rights of Vitold — ed.) and granted the rights of Magdenburg, establishing a local council named for the Land of Bielsk.

In 1507 Sigmond I gave the town, as a gift, to Alexander's widow Anna (instead of another named Helena — ed.).

In 1542 the queen Bona added 2,385 *dists* of forest land to the holding. The brightest period came between the years 1572 — 1529. In the year 1564 the Seim gave final approval to the states of Vilna (union of Lithuania with the crown — ed.).

During the 17th century numerous wars were fought in the area, and in 1664 the town was burned and looted. The Nothern War, together with the Plague of 1710, brought about the destruction of Bielsk, which was at the time, considered to be within the region of Podliask.

With the second division of Poland, Bielsk was incorporated into Prussia, and in 1807 the town passed into the control of Russia. In 1842 Bielsk was absorbed into the region of Grodno and the district was joined to the district of Droich.

...At this time the famous council house from the 15th century still stands and nearby, also, the fortified hill bearing the remnants of the fortress (destroyed in 1563 by lighting) where the Kings of Poland once gathered before going to hunt in the wildernesses of Bialoviezshe.

ENCYCLOPEDIA POVSHEKHNA (vol. III)

Angelbrand 1860

Bielsk, a district town in the Grodno County (once in Voyevudstvo Podiaski) is the main town in the "Land of Bielsk" near the river Bialeh.

In 1240 the town was conquered and reconstructed by Ardzibil Montbilovich after the retreat of the Tartars. In 1366 Bielsk was annexed to Keistot, the Prince of Trozk under an agreement with Kazimizsh the Great, Prince of Lithuania.

In 1377 the town fell siege to the Crusader Vinrekh Kniford, who, failing to conyuer the town, destroyed it and burned the surrouding area.

In 1390 Yagilu Kanin awarded the town and its vicinity to Jan Starshi the Prince of Mazovietzk.

In 1507 Sigmond I presented Bielsk, together with Sorazsh and Bransk, to his sister-in-law Helen, the widow of King Alexander and daughter of Ivan Vasilivich the Grand Prince of Moscow.

In Bielsk the Lithuanians held conferences one of which is remembered in particular. At this occasion, in 1564, Sigmond August confered with the 'leader', Yakov Okhanski on the unification of Lithuania with the Crown. It was during this same conference that the palace was destroyed by a fire which resulted from lightning.

Due to the corruption of the elders and the resulting failures of their administration, Bielsk was not granted the same rights as under previous rulers.

The Parliament, meeting in 1768, granted the town district courts. Bielsk was a fortified town.

With the annexation of Bialistok and its environs, Bielsk remained a district town, later to be attached to Grodno County.

The regsters showed 3,000 persons of both sexes.

and would have thus provided a solution to at least one of the many problems created by Poland's rabid anti-semites.

Polish Jews were just as eager to leave the country as the Poles were eager to get rid of them. The decline in the Bielsk Jewish population by 40% in the short period of Poland's independence may be seen as ample proof of the readiness of the Jew to leave the country of his birth. If only some of the more enlightened countries had opened their gates to the persecuted Jewish masses!

Hitler helped Poland solve her Jewish problem. But the truth is that Poland was not in need of this partnership with the crazed German murderer. Her own thrist for Jewish blood led her in this direction. Jews were murdered by Poles more than once throughout Poland's turbulent history. There are therefore no words strong enough to indict Poland and Germany for their genocide against the Jewish people. The practical conclusions we must draw from all this might be clear to us.

Let us hope that the Book of Bielsk will be more than just a memorial volume. It should serve to help us assimilate the lessons we must learn from the Holocaust, and to convince future generations in Israel that they cannot and must not ever depend on the hospitality of strange lands.

The lost grandeur of Bielsk

nization and they were united in the task of assisting those who proposed to go to *Eretz Yisrael,* often against the wishes of their parents.

Most of Bielsk's young people identified with the Labor Zionist Movement. They joined the various divisions and factions within this movement, and promulgated various philosophies in so far as their Jewish state in the making was concerned. But it was precisely this goal that brought the various groups together, despite the divergent views they held. For example, it was not unusual to see a member of *Hashomer Hatzair* in charge of the club house serving all groups, as the manager of a joint fund, etc. In all of this, the youth showed a great deal of maturity, as behooved a young generation whose chief aim it was to prepare itself for the great task of Aliyah and living a new life in the historic homeland.

From all accounts, it is clear that the younger generation showed much concern for youth's cultural advancement. True, each organized group sought to grow in membership and to expand its influence. However, these were times when the needs of the youth community as a whole took precedence over ideological differences. All of Bielsk benefited from this mature approach, for it became a town rich in cultural activities. The various youth organizations manned libraries and encouraged young people to read and become better informed. There were those who enjoyed theater and formed a dramatic group, whose high level performances, we are told, were enjoyed by young and old alike. Mock trials of a literary nature, as well as lectures and discussions were also among the numerous activities conducted by the youth organization. All of this contributed greatly to the advancement of the Jewish youth of Bielsk.

The generational gap was evident in many respects. Most of the community, busy with its civic affairs and rich in activity aimed at meeting the various social needs of its citizens. At the same time, there seems to have been a conscious effort on the part of many in Bielsk to deal with the future that seemed bleak for many reasons, and thoughts of emigration came as a possible solution.

Surrounded by hostile elements, Bielsk was like a besieged city, with little or no chance to break out. While the Jews of Bielsk tried in many ways to improve their lot, they did so with little faith in a brighter future. They knew the history of their community and were only too well aware of the fact that their forefathers had been forced to leave Bielsk more than once. Had they been given some time, many of Biesk's Jews might have found refuge in Israel and in other lands,

most parts of the world, the fight broke out in Bielsk and continued, unabated, almost to its last day.

The pity of it was that the innocent children of Bielsk became the pawns of the two warring factions. The parents of these children were soon to feel great pressures. On the one hand, the sponsors of "torbuth" tried to convince them that their children should be educated in "the language of the future", namely Hebrew. The *"tzisho"* people, on the other hand, extolled the virtues as a living tongue and a sure means of communication among Jews, and urged the parents to give their children adequate preparation for life by sending them to the Yiddish school. For the parents, this was a great dilemma, and they had to face a very difficult decision.

The self-restraint for which Bielsk had become famous did not work in this instance. Here, the children and their future were involved. The "war of languages" went on, unabated, and widened the rift in the community. This time Bielsk, too, fell victim to the disease of divisiveness that plagued most Jewish comunities. Two schools came into being, representing opposing ideologies; each seeking to extend its influence into the communty.

In the long run this turned out to be a blessing in disguise. These two institutions developed in time a variety of educational and cultural activities, each servng not only its perpective group, but also other elements in the community. They established libraries and organized a variety of educational and cultural activities of the highest order. Through these activities each institution helped bring enlightment into the culturally deprived segments of the population.

The younger generation had its own order of priorities. It should be pointed out that, unlike their parents who held diverse views as to the problem of the future, the youth of Bielsk were united through their *halutz,* or pioneer, movement and sought to shape their own destiny. Consequently the young people became less and less concerned with the community's immediate problems, which were of the highest priority as well as the unifying factor of their elders.

The generational gap was evident in many respects. Most of the young people were uncompromising in their fight for Hebrew· In elections for the various community offices, they supported candidates of their choice to the bitter end. As Zionists they were activists; they were involved in the sale of *shakalim* and campaigning for funds, and vigoroulsly carried on cultural and information activities on various levels. Their major attention was focused on the General Halutz Orga-

this period among Jews everywhere, resulted in ideologocal strife in most Jewish communities of Poland, and Bielsk was no exception. However, for some reason it was spared the agonies of the hatred and festering divisiveness bred by these inner struggles.

In a sense, it was a series of divisions within the different generations of the community. Within the older generation, the rift was over the attributes of Hasidism, the customs of its various branches, and the modes of life which properly direct the Jew toward path of redemption. And so, the Hasidic community was divided into several factions. (There is a pecuilar story that deals with the early beginnings of Hasidism in Bielsk. It is told that a Hasid married into a Bielsk family and settled there and had once dared to use a candle from the cantor's podium to light his "tzibukh" pipe, and he was promptly rebuked by the worshippers. In revenge, the Hasid established a "shtibbel", a Hasidic house of worship, and thus Hasidism became a permanent feature of Jewish life in Bielsk).

Other, more serious, changes were caused by the different approaches to the solution of the Jewish problem. Bielsk had its Zionists, General Zionists as well as the right and left wings of the *Poale Zion* movement, as well as Bundists and some adherents to Communism. In all of these areas there was much organizational activity, social action and compaigning for funds.

The ideological debates around various political issues, Jewish problems, in general, and the question of *Eretz Yisrael,* in particular, were frequent. This, of course, led to personal involvement, and there were many die-hards who were often ready to place their movements above all else.

For a time, it did seem that, like other communities, Bielsk too, would fall victim to the antagonism and quarrels of the various factions. But soon the overall needs of the community helped bring the diverse elements together. Level-headed individuals continued to serve on the diffent commitees that concerned themselves with the general welfare of the community, while at the same time they identified themselves with one political group or another and remained active within its ranks. In this way, they not only helped maintain unity, but also demonstared the importance of joint action in behalf of the community as a whole.

The gravest and most dangerous battle of all was that which raged in the area of education and over the question of the national language of the Jewish people. Long after the heated quarrels had subsided in

by his father-in-law, Rabbi Sternfeld to be his successor, and guided by him to the end of his days. If our contributors take little time to speak of Rabbi Bendaat's personality and qualities, it is only because they relied completely upon Rabbi Sternfeld's judgement and it is enough for them to point out Rabbi Bendaat's great piety and integrity. We are not told about books that may bear his name, about interpretations of the Law, or about innovative changes in the life of the community that should be ascribed to him. But, suffice it to say that he was the last rabbi of Bielsk; that, together with his flock, he was engulfed by the Holocaust and died the death of a martyr.

The Kehila of Bielsk, as an institution, as in other towns throughout Poland, was led by a Community Council. Its functions in a variety of areas were directed by committees and trustees (gabaim). But the Rabbi exerted the greatest control. In fact, no trustee or Kehila officer would remain in office for very long if he failed to acknowledge the authority of the man who commanded the respect of the community; namely the Rabbi of Bielsk. To be sure, these were trustees who knew how to gain the Rabbi's full confidence to such a degree that it was difficult to tell who influenced whom. But both the Rabbi and the trustees knew how and when to compromise, in order to avoid divisions and controversy, something that the community would never tolerate.

Based on the aforementioned facts we must conclude, then, that Bielsk, a fateful Jewish community, succeded in creating for itself a system of values, the most important of which was the charitable deed. In Bielsk the needs of the community took precedence over the caprices of leaders, rabbis were treated as guardians of the community, and men were judged not by their words and eloquence, but by their deeds.

Small wonder that the Jewish community of Bielsk was able to continue from generation to generation in the life-style it chose for itself. There was something about it which we may call "the spirit of Bielsk" — a spirit that permeated the hearts of her native sons and daughters. It is a fact that even the rebels, the most extreme among her young, nurtured in their hearts an everlasting love for Bielsk.

VIII· Opinions, Views and Ideological Movements

The first thirty-nine years of the present decade, when Bielsk was still in existence, left their mark on the community. It was a period of changing alues, which lead to the shaking of the foundations, traditions, and a re-examination of that which had been sanctified by generations. The varying views and ideas that crystalized themselves during

VII. Kehila and Rabbinate

It is interesting to note that the rabbinate of Bielsk functioned without the controversies usually found in this community office. We find that Bielsk always had only one Rabbi. He was always a true leader of his flock, their guide and judge in all matters pertaining to relationships between men and all in accordance with Halakhic teachings. In short, all facets of community were subject to his leaderhsip, something that was very rare in other communities. What is amazing is that numerous synagogues and batei midrash existed in Bielsk, reflecting various differences in style of worship, socio-economic classes, and the like, and yet they all seemed to accept the leadership of one Rabbi! This phenomenon may have been the result of self-control on the part of the lay leadership whenever differences arose over worship style and other matters, or to a degree of restraint out of deference to the Rabbi: the man who personified Judaism and its unique traditions.

Be it as it may, we cannot here delve further into this interesting situation, its causes and effects. We should, however, make the following assumptions. It seems that the people of Bielsk was concerned with deeds and not words, and therefore sought to avoid philosophical arguments and hair-splitting debates. Consequently, its Rabbis were outstanding men, respected for their learning, who always managed to steer the community away from petty personal and halachic quarrels and in the direction of unity and meaningful action.

The two most mentioned rabbis are Arieh Leib Yellin — known as "Pretty Eyes" — and Ben Zion Sternfeld, author of *Shaananei Zion.* Both were known for their scholarship and leadership. Rabbi Yellin was one of the most outstanding interpreters of Jewish law in his time, and his fame reached many parts of the world. Rabbi Sternfeld's popularity did not go beyond the area of Bielsk; his strength lay more in the area of relationships with governmental authorities, municipal affairs and coordination of community activities.

One must wonder why these two famous rabbins, who, without doubt, would have been welcomed by large and better known communities, lived out their lives in Bielsk. Evidently, they preferred little Bielsk over the larger and richer cities, because they appreciated the greatness of this little town, because of the sincerity and the dedication of its people. If this was so, it cannot but add greatness to the character of Bielsk's two most famous rabbis.

The last rabbi of Bielsk, Rabbi Bendaat (Bendas), was designated

Bielsk also maintained an orphanage. It was a small institution, limited to 23 children, but it was the only one of its kind in the area. It should also be pointed out that orphanages were rather rare in smaller communities. Here again we see the unusual sense of communal responsibility, and the fine charitable feelings, that were so typical of Bielsk.

An outstanding achievement was the "Committee", organized by Bielsk Jewry, mentioned by many as an innovative approach to community organization. Apparently, the task of the "committee" was to centralize all charitable activities and serve as a central address for those in need, and to keep the poor from going door to door seeking alms. Begging in the streets, a degrading situation, indeed, did not exist in Bielsk at any time. All this is described in great detail in the accounts written by M. Alpert and Zvi ben Daat. Others, too, make much mention of Bielsk's charitable activities and point with pride to the fine spirit that prevailed in and around its social institutions.

It would be a mistake to assume that only the older generation of Bielsk concerned itself with the needs of the less fortunate. Though the young people were convinced that there was no future for them in their native town and made plans to leave Bielsk, the still involved themselves in its social activities. Even while on short visits from the far away places where they pursued their studies, they gave a helping hand and helped keep alive the tradition of the forefathers. The "Shublani", a Passover project organized by Gymnasium students, who came home for the festival, gives us an idea of the younger generation's devotion to Bielsk and its ideals. It helps explain their great attachment to Bielsk and its society, and why they carried with them in their consciouness the pleasant memories and abiding values of their birthplace to the far away places of their migrations.

The "Shublani" project consisted of the renting of a bakery by these young students, in which they baked Matzot for the poor of Bielsk. The flour was purchased with money collected from the better-to-do and charitable individuals in town. This fine undertaking by the young people of Bielsk reflects the saying of the sages:

This, then, was the nature of the Jewish society of the Bielsk that was.

done throughout the volume, including the historical survey appearing at the end.

VI. Image of a Society

That which makes Bielsk unique, and reflects itself in the memoirs of those who survived, is the deep social instinct that guided and moved its people toward the creation of a community based upon mutual assistance. Both young and old were endowed with a deep sense of communal responsibility, which was to become the legacy of all of Bielsk's Jews. Through of limited means, the people of Bielsk did not want to see among them brothers who must beg for their meager existence, lowering themselves in order to survive. They realized that the wanderer's staff and pauper's bag were too often the mark of the Jewish people, who lacked a normal and secure economic base. They knew that no segment of the Jewish people was safe from this, for it came to be a recurring condition throughout the dispersion. It was therefore incumbent upon those who could to extend a helping hand and in a manner that would help the recipient preserve his self-respect.

Throughout the years of its existence, the Jewish community of Bielsk maintained a variety of charitable institutions, serving the needy in the most dignifed manner. There was little notice given to those whose contributions made these institutions possible, just as the people served by them were never made to feel inferior because they required assistance.

There was the *Linat Zedek*, a society for the care of the sick. In other communities the task of such a society was to provide free bedside care in the sick individual's home, but in Bielsk the *Linat Zedek* sponsored a hospital, provided a doctor's care, as well as free medicine to the needy. Even the doctor, rejected by the Jews because of his apostacy, and hardly accepted as an equal by the Gentiles, became part of this community endeavor and served the needy Jewish sick in an exemplary manner.

No less outstanding was Bielsk's care for the stranger. It's 'Home for Wayfarers' ('*Hakhnasat Orhim*' or *Hekdesh*) was open to all poor, local and out-of-town, who needed a roof over their heads. In this instance, the Jews of Bielsk undertook a great deal, for they assumed responsibility for the well being of the needy stranger and cared for him as much as they did for their own poor.

Needless, to say, there was a *Hevra Kadisha* in Bielsk, and other societies, whose function was to take care of the dead in the finest traditional manner.

ignorant masses are far from appreciative. How ironic that in the conflict between the individual tax evader and the needs of the country, the people do not condemn this selfish individual, but instead, band together to destroy the stranger.

It was in this way that the tragedy of the Jew always grew out of racism, ignorance and the scheming of individuals, a situation that resulted, ultimately, in the Nazi Holocaust. Incidents such as the Borodovka affair remain important to us as long as there remains a substantial diaspora.

V. Bielsk in the Book of Bielsk

With the destruction of Bielsk in the Holocaust which began in 1939, this memorial volume becomes the last record of a community that has since disappeared. Without this volume it would indeed be difficult to recall the image of the town and to reconstruct its life.

We state this with some reservation, knowing that the contributors to this volume were dependent on their memories in the matter, and that, therefore, their contributions may not be totally free of subjectivity. Nevertheless, we feel that we can accept this volume, a fairly authentic source, since in comparing the same details in various accounts, we found that they were treated as accurately as possible. The Book Committee took every precaution to guard against exaggerations and nostalgia in the various accounts, which is another reason why we may depend upon the material included herein.

We should also realize that because we are the generation that witnessed both the exterminations and the redemption of our people, it is incumbent upon us to memorialize the town in which we were reared. We must tell its story so that we and our children will realize what a price we paid in the attempt to have our people continue its existence in the spirit of the "Kingdom of the Almighty", without a land, without a sovereign state and the security it affords. It should serve as an important treasure, acquired with the book of our sons, the heroism of our remnant in the State of Israel, and the long suffering of our ancestors in the Diaspora.

We approached the task of compiling this volume without any preconceived notions. We handled its contents with honesty and objectivity. As already stated, we tried to avoid some exaggerations that come as a result of nostalgic feeling, but we didn't let that stop us from giving the fullest account possible of our dear ones, of their sufferings, their joys, their visions, and the purity of the society they created. This was

lation of Bielsk in 1877 was 4,079 — some 54% of the town's population as a whole. However, the figures from the year 1921 show a reduction in the population of 43% to 2367. Since the non-Jewish population for the same period also shows a decline (4%), we might assume that the changes were the result of World War I and the racial strife which followed. The sources do not state the reasons for either the growth or the decline of the Jewish population of Bielsk. It is entirely possible that the figures, found in the *Encyclopedia Judaica,* include only those residing in the town at the time of the survey, and do not take into account the many war refuges who were still in the process of returning to Bielsk. We have, therefore, some cause to question the validity of the statistics given in the *Encyclopedia Judaica* for the population figures of 1921.

Whatever the case, we do know that the Holocaust brought about the death of more than 5,000 Jews in Bielsk.

IV A Case of Blood Libel in Bielsk

At this point we should mention a tragic incident, which could have resulted in the annihilation of the Jewish community of Bielsk, had it not been for the intervention of a benevolent ruler.

It was in the year 1564 that some non-Jewish tax collectors accused their competitor Isaac Borodovka (the bearded one) of having murdered a Christian girl from Narev in order to make ritual use of her blood. Borodovka was put to death, and the entire Jewish community might have shared his fate, had it not been for the king, Sigmond August, who placed the Jews under his protection.

Interestingly enough no mention was made in this case of the use of the blood for the baking of *matzot;* the usual charge in cases of blood libel. Perhaps it is due to the fact that the accusation was made at the end of July, some three monts after Passover. In any case, the indictment stated that the accused was guilty of having committed murder for the purpose of making ritual use of the victim's blood. The case is also unusual for the fact that it was rare in cases of blood libel that the accusors were able to bring the accused before a court of law and obtain a death sentence.

The Borodovka case is a reflection of the tragedy of the Jews in the diaspora. It was not Borodovka alone, rather the Jewish people as a whole who stood accused in this case. A capable and industrious people are entrusted by the rulers with the difficult task of collecting taxes, thereby helping to insure the security of the country — but the

interruptions due to the wars and conquests of tyrants and the raiding Tartars, Crusaders and Swedes. These disruptions naturally led to the distruption of the lives of the local Jews as well. But with the resumption of the normal life of the town, Jewish life also returned to its usual course.

In addition to these, there were also interruptions in the continuity of the Jewish community only, which came as the result of the struggle between the Church and the secular rulers. Both used the Jews as scapegoats whenever it became necessary to appease the angry citizenry and to restore calm among the general population. Attacks by the non-Jewish population were also a factor which affected the Jews. One such attack came in the wake of an epidemic, at which time the Jews were accused of having poisoned the town's wells; and this despite the fact that there were also many Jews among the victims. Pogroms were the occasional method used to wipe out the debts non-Jews owed to the town's Jews, and also as a means of protesting the heavy taxes imposed by the king which were to be collected by Jewish revenuers.

Thus we find, from the beginning of the 13th until the 14th century and again in the mid-16th and early 17th century, an absence in the record of Jewish life in Bielsk. We know for certain that the Jewish community ceased to exist as a result of the 'Black Program' toward the end of the 14th century, and again at the end of the 16th century when the Church, in its continuing struggle with the rulers, became incensed by the special privileges granted, by the authorities, to the Jews.

Until of the end of the 18th century there is no information on the Jews of Bielsk, and this may be due to the fact that, either there were no Jews living in Bielsk, or that those who were living there made no note of there presence to the outside world.

Beginning with the 19th century, Bielsk appears to have become a thriving community. From 94 in the year 1816, the population grew to 198 in 1847; 1256 in 1861 and 4,079 in the year 1897. The steady increase in the numbers of Jews in the town's population leads us to the conclusion that the fame of Bielsk as "the major town in the 'Land of Bielsk'" and the "Pearl of Podliaski" after reaching the Jews of the surrouding areas, resulted in large immigrations of Jews to Bielsk.

The Jewish community of Bielsk, greatly expanded in number, continued to exist uninterrupted until its destruction by the Nazis. For some reason, however, the number of the Jewish population was reduced at the beginning of this century. As already indicated, the Jewish popu-

of these felled stretches of forest can be seen, for the Jews were able to extract the ash and pitch used to develop agriculture through fertilization and, in industrialized areas, for lubrication.

The development of Bielsk is marked by the domination and exploitation of the area under one ruler after another. These rulers, after developing military strength, sought to conquer territories which would yield large amounts of revunue from taxation. During the 13th and 14th centuries Bielsk passed from one ruler to another, through conquest or as a political payoff. In the 14th century the town fell victim to "the crusader knight Venerik Kniford". This is known to us by way of signed and registered statements from the period.

Bielsk was then, a Jewish community which: 1) enriched the area through enterprise, 2) assured, through a well ordered tax levying system, an income for its conquerors, and 3) was the site of crusader activity in the attempt to rid Poland of anti-Christs.

Our characterization of the Jewish community of Bielsk in the 12th through the 16th centuries is one which was based, economically, on industrious farmers, enterprising merchants opening new markets, and a successful tax collection organization.

We bring these facts to light in order to show others that our forefathers in Bielsk, as Jews in other settlements in feudal Europe, were a creative and industrious element in the development and enrichment of the agriculture and productiveness of the citizens, and through their aid to the reigning authorities, ensured order for all the residents of the area. We state these facts not as an apology, nor as an attempt to justify ourselves, and certainly not in any attempt to quiet feelings of guilt. There is merit in airing these facts when, even today, there are those who would call us parasites.

We learn from the sources that in 1860 "...quantities of lumber are sent from here by water to Rega, there value being 1,700,000 rubles per annum. There are two factories producing fabrics, etc." These achievements were known as exclusively of the Jewish community.

If these had been the result of non-Jewish productivity, this type of achievement might have continued to this day, but up to the time of the last generation of Jews in Bielsk these enterprises were not entered in to by non-Jews.

III. The Continuity of Jewish Settlement in Bielsk

The subsistence of the non-Jewish settlement of Bielsk, as of all towns in Poland, Russia, Ukrainia and Lithuania — having abundant forests, rich fields of grain, waterways and lakes — suffered recurrent

independent town gate, a synagogue, a council with chairman and a rabbi/judge.

The title of 'doctor' for the rabbi was also not accidental. A community of refugees — oppressed and persecuted, organizing themselves in a most temporary manner on foreign lands and in forgotten corners, lacking both living conditions and food as well as proper facilities for laundry and hygiene, is stricken by pestilence and skin diseases. A band such as this is in need of cleansing its camp in order to prevent the further spread of infection which afflicts its crowded population. This type of community developed an advanced social sense in relation to the times, and the concept of a 'purified camp' in contrast to the surrounding communities. The ideas of hygiene which originated with the cleanliness of the family, the ritual of the *mikve*, the possibility of banishment, etc., had always been confusing to the non-Jews who came into contact with them. When plagues did break out and the Jews were affected to a lesser degree, it was generally interpreted by the non-Jews as the result of sorcery or the poisonning of the wells by the Jews. ꞓs a result the laws of the *halakha* and the Torah administered by the rabbis were seen as strange curing practices, and the rabbis became known as 'doctors'.

We may assume that there were, by the 13th century, *mikves* as well as bath houses maintained through payment of taxes by the community and administered by the rabbi.

As far as these features apply to the Jewish settlements as a whole during this period, it must also follow that Pielsk, as well, maintained a similar type of community. In addition from the evidence, that in the 16th century "we find there a synagogue," might we not conclude that there existed a community, active for years and over many generations?

With the passing of the first quarter of the 16th century the name of the Jewish community became established, and it may be assumed that the economic situation of the Jews there was firm. We may further assume that with the change from a subsistence based agriculture to the marketing of surpluss crops and foodstuffs, that it was now possible for the Jews of Pielsk to organize their community through increased taxation.

According to Shafer (517), the Jews in the 15th century "were bringing ash, pitch and grain from Reissen and Poland, and shipping them to ponzig via Wolin and Mazovia". The reference to ash and pitch relates to the forestry industries which the Jews had developed as their specialty. When speaking of Bielsk, Reissen and Poland, the significance

features as the economy, the behavior and customs of the people and local legal systems in such historical communities has, only of late, been developed.

Other studies have been primarily the analyses of sociologists concerned with class struggles and the supression of ethnic and national groups. In addition, there are not reliable sources upon which a description of an ancient Jewish society might be based. What may be supposed is that a national and economic sense arose from being constantly surrounded by non-Jews. Jews were forced to base their physical security on self-reliance and on mutual trust. They had to develop a judicial system — first and foremost for the continued existence of their own society — that would instill within them feelings of Jewish brotherhood; thus, cushioning them from the non-Jews who tormented them, and providing them with neighborly dependence and a mutual assurance in their personal well-being and economic security. In one word: community.

It would be wrong to assume that Jews could, even for only a single year, survive in the absence of an organized legal, ethical and religious system with only their desire to bring forth bread from the new land upon which they had chanced. This was despite their specific religious, ethnic and historical background, for here the order of things had changed — man and society — bread was the condition and the means while ethnic character was the goal.

According to Shafer "...The Jews of Poland were organized in this period (1264) into communities administered by those who were called 'the Jews' Bishops' and in internal affairs they were the judges of autonomous Jewish courts delivering judgement according to the law of the Torah."

These Jewish Bishops, also called the 'Jews' Doctors', served in their expertise in the law of the Torah as judges for the Jews. It is not accidental that the rabbis were given these titles. However, while the rabbi was concerned with ritual, and was also surely interested in the emotional factors which might impel the individual to be a participant in his society, his role as a judge did not include either the authority of police power nor the deep-rooted pedagogic intuition which could sway the masses. Still, in the eyes of non-Jews the similarity to their own bishops fit.

The logical conclusion which might be made from the existence of such descriptions is that, by the 13th century, there already existed Jewish communities with their own means of existence; i. e. taxes, clubs, an

the borders of the Kuzari Kingdom... All information leads us to believe that in the period of time from the 10th century until the year 1241, the Kuzari Jews lived in Reissen and the eastern provinces of Poland".

Up to this point, our conclusions are based on the research done by Shafer and cited above.

As is known, the Jews of this area in the 10th century were engaged in the industries of forestry, agriculture and fishing, and only later entered into trade of surplus produce in the markets outside the areas where they lived.

Bielsk, surrounded by forests and vast farm lands, attracted the Jews in their hurried flight from the Kuzari Kingdom. They brought with them their humanitarian-mystic religion with its concept of the fate of a dispossesed people.

The year 1241 is depicted by Shafer and Dubnov as the year of the destruction of Polish towns and their Jewish communities. This was the year of widerspread and violent Tatar raids which reached a peak in the time of Baati-Khan and cast Poland, along with its Jewish population, into a nightmare of terrors leaving in its path great distruction and suffering· According to the historical explanation, the primary goal of the Tatar raids was from the large caches of foods and harvests which were of great renown in the region. If Bielsk had become attractive from repeated raiding parties it was because of the Jews who had, "after the fall of the Kuzari Kingdom favored the agricultural areas", (Shafer: 220) and that in this decision brought to these areas, by way of the tales of wandering merchants, the story of their industriousness.

The supposition that the Jewish settlement of Bielsk dates back to 969 is well supported by the documentation. From records of the 15th century we find Bielsk described as having a well established community of Jews with its own synagogue.

The foundations of the Jewish community of Bielsk may be dated at 1000 years or more. There is no forgiving the Poles, Lithuanians and Ukrainians who aided those who murdered the Jews. With their aid in the destruction of the Jews settlement of Bielsk, they sealed their own fates as well, and in their oppression of local Jews undermined their own rights to the land, thus bringing about their open degredation.

II. Business, Economy and Society in old Bielsk

It is difficult for us to determine from the documentation the exact nature of these spheres. The scientific methods of inquiry into such

H. RABIN

BIELSK PODLIASKS IN THE SOURCES AND THE BOOK *OF BIELSK : AN HISTORICAL SURVEY*

I. Antiquity of the Jewish Settlement of Bielsk

According to accounts found in various documents (eg., documents of the monarchy, legal registers, etc.) we find a Jewish community in Bielsk which was already integrated into the economic life of the town by the 15th century and occupying an honorable position in the higher financial echelon of the princedom of Lituhania and the kingdom of Poland during the reign of each over the area.

It must be assumed that this growth did not take place during a short period of time, but was instead, the result of decades — even centuries. In addition, if we take into account that in 1542 a Jewish synagogue existed in Bielsk" we may say with assurance that Jews had been in Bielsk for some time in these centuries, and that there existed a community identifiable in number as well as by the consolidation of its culture, religion and ethnic distinctiveness. In these times there were synagogues which were the legacy of large, well established communities, and it is not to be assumed that this had become the situation in a short period of time.

In any case· Bielsk must be seen as one of the oldest Jewish communities in Eastern Poland near the borders of what had been the Kuzari Kingdom. We may safely assume that, along with the other communities of the area, Bielsk was settled at the time of the fall of the Kuzari Kingdom in the year 969, and that its settlement was among the first.

This is not an hypothesis without basis, but it must be taken into account that the histories of all common peoples,— the Jews included — during this period are based on assuptions made in the absence of adequate documentation.

In the absence of court, municipal or monarchical records on Bielsk from this period, we must rely on Dr. Yitzhak Shafer:

> "There began, following the fall of the Kuzari Kingdom in 969 an emmigration of Kuzari Jews; they strengthened existing settlements and created new Jewish settlements on the Slavic borders, and especially in the territories of Poland and Reissen... The Kuzari Jewish settlement developed mainly in the eastern provinces of Poland and in the Ukraine. the same regions which were on

BIELSK-PODLIASK

BOOK IN THE HOLY MEMORY OF THE BIELSK PODLIASK JEWS
WHOSE LIVES WERE TAKEN DURING THE HOLOCUST
BETWEEN 1939 AND 1944.

Editor : HAIM RABIN

Editorial Committee : R. Ozhisky, M. Alpert,
D. Melamedovitz, A. Steinberg.

Published by the Bielsk Immigrants' Association of Israel
and the United States of America

1 9 7 5